

III. pld.

1959. I. 459

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1959

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 75. ÉVF. I. SZÁM 1—148 I. BUDAPEST, 1959. JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), **HARASZTHY GYULA**, **KOVÁCS MÁTÉ**,
KÓHALMI BÉLA, **MÁTRAI LÁSZLÓ**, **V. WALDAPFEL ESZTER**

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: RÁCZ ARANKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BALÁZS SÁNDOR, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, SZABOLCSKA FERENC, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, BISZTRAY GYULA ny. egyetemi tanár, F. CSANAK DÓRA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, KOVÁCS SÁNDOR egyetemi hallgató, Szeged, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, VALKÓ ARISZTID, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, HERNÁDY FERENC, a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, CSATKAI ENDRE Kossuth-díjas, a soproni Liszt Ferenc Múzeum igazgatója, NAGYDIÓSI GÉZANÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PAPP IVÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HELTAI NÁNDOR, a Bács-Kiskun Megyei Nyomda munkatársa, TORDAYNÉ PÁTER ERZSÉBET, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár munkatársa, FALLENBÜCHL ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, RÓZSA GYÖRGY, a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának vezetője, BARTA GÁBOR, a Szabványügyi Hivatal munkatársa, FALVY ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZIKLAY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KEOSKEMÉTI ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NIEDERHAUSER EMIL, a Történettudományi Intézet munkatársa, SZUHAY-HAVAS ERVIN, a Történettudományi Intézet munkatársa, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, SCHEIBER Mária, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa, D. GÁL ÁGOTA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, ÁRPÓ MÁRIA, tudományos kutató, SZEKERES MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NAGY DEZSŐ, a ceglédi Kossuth Múzeum igazgatója, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, ALBERT GÁBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, H. IZSÓ LIVIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400.

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

1

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

ÖTÖDIK FOLYAM
LXXV. ÉVFOLYAM
1959

6329

TARTALOM

<i>Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc</i> : A műszaki könyvtárügy és dokumentáció változó feladatairól	16
<i>Bisztray Gyula</i> : Az Arany János-kiadások rostája (1883—1958)	23
<i>F. Csanak Dóra</i> : Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig	47
<i>Csapodi Csaba</i> : A provenienciá elve a könyvtárakban	333
<i>Dube, Werner</i> : Középkáderek a német tudományos könyvtárakban	257
<i>Kiss Jenő</i> : Az agrárszocialista olvasóköri történetéből (1867—1914)	180
<i>Kőhalmi Béla</i> : A három nagy könyvtár a Tanácsköztársaság idején	149
<i>Lécs Károly</i> : A pesti magyar olvasó-kabinet megalapítása és könyvvállománya	345
<i>Nyilas Márta</i> : A budapesti nyomdászkönyvtár	163
<i>Polzovics Iván</i> : Dokumentáció és információ	325
<i>Rácz Aranka</i> : Gyermekkönyvtáraink helyzete	1
<i>Tóth András</i> : Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatása alatt (1824—1843)	265

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Csapodi Csaba</i> : A bártfai kalendárium egy ismeretlen kiadása	196
<i>Csatkai Endre</i> : Kazinczy Ferenc könyvtárából származó kolligátum	360
<i>Csatkai Endre</i> : Kísérletek Sopronban újság és folyóirat alapítására 1850-ig	90
<i>Dankanits Adám</i> : Adalék a felenyedi papírmalom történetéhez	283
<i>Heltai Nándor</i> : A kecskeméti könyvtár történetéből	103
<i>Herepei János</i> : Apáczai Csere János könyvtárának töredéke	79
<i>Hernády Ferenc</i> : Balogh Károly—Balogh Károly György	366
<i>Hernády Ferenc</i> : A pécsi Klimó-könyvtár múltjából	86
<i>Hernády Ferenc</i> : A Pressfreie Flugblätter első száma	364
<i>Holub József</i> : Istvánffy Miklós Históriaja 1622-i kiadásának történetéhez	281
<i>Kókay György</i> : A hazai újságolvasás történetéhez	357
<i>Kosjár Sándor</i> : A Zrínyiász ismeretlen „folytatása”	199
<i>Kovács Sándor</i> : Miért nevezi Bod Péter Itinerariumnak az Europica Varietast?	74
<i>Mátrai László</i> : Jeszenszky János Savonarola-kiadásáról (RMK III. 883)	196
<i>Mátrai László</i> : Két ritka Giordano Bruno-kiadásról	280
<i>Mátrai László</i> : Likai Scalich Pál Raymundus Lullus-plágiumáról (RMK III. 464)	194
<i>Milhofer Alajos</i> : Egy Ludas Matyi-kiadás első ismert példánya	202
<i>Nagydiósi Gézáné</i> : Egy kölcsönkönyvtár és fiókja 100 évvel ezelőtt	94
<i>Papp Ivánné</i> : Könyvtár Tiszaújlakon (1858—1869)	98
<i>Péter László</i> : Egy nyomavesztett Juhász Gyula-kötet	290
<i>Péter László</i> : Móra Ferenc ajánló könyvjegyzéke a szegedi ifjúnunkásoknak	215
<i>Rudas Klára</i> : A Magyar Tanácsköztársaság humoros sajtójáról	208
<i>Somkuti Gabriella</i> : Giambattista Bodoni levele Teleki Sámuelhez	200
<i>Szabé György</i> : Adalékok a Tanácsköztársaság könyvpropagandájához	213
<i>D. Szemző Firooska</i> : Vándorló képek illusztrációink történetében	367
<i>Tiszay Andor</i> : A Magyar Tanácsköztársaság plakátművészete	203
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A Sötét Hajnal-csillag-után budosó címlapjáról	76
<i>Turányi Kornél</i> : Pesti városi közkönyvtár létesítésének terve (1868—1873)	287
<i>Valkó Arisztid</i> : A Harmonia Coelestis rézmetszőinek egykorú számadásai	85

FIGYELŐ

<i>Barta Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet „Dokumentáció” Műszaki Bizottságának VII. teljes ülése	119
<i>Dezsényi Béla</i> : A nemzeti sajtóbibliográfiák ügye és a szlovák nemzeti sajtóbibliográfia	230
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : A tudománytörténeti életrajzi források kérdéséhez	113
<i>Falvy Zoltán</i> : Göttweig és Vorau magyar vonatkozású kéziratái	122
<i>Hadamovsky, Franz</i> : Az osztrák Nemzeti Könyvtár Kainz-emlékkiállítása	232
<i>Haraszthy Gyula</i> : Köhalmi Béla hetvenötödik születésnapjára	381
<i>Jügel, Karl-Heinz</i> : Ungarn betreffende historische Literatur in der Universitätsbibliothek Jena	382
<i>Lázár Péter—Veredy Gyula</i> : Nemzetközi konferencia az Egyetemes Tizedes Osztályozásról Budapesten	387
<i>Sz. Németh Mária</i> : Távkölcsonzési forgalom és központi katalógusok a Német Demokratikus Köztársaságban	398
<i>Orosz Gábor</i> : Referátumok automatikus készítése gépi úton	391
<i>Pálffy Miklós</i> : A magyar könyvtártudományi bibliográfia kérdéséhez	306
<i>Papp István</i> : Játékfilmek katalogizálása	222
<i>Rédl Endrené</i> : A pedagógiai dokumentáció munkájáról	297
<i>Rózsa György</i> : A földrajzi katalógus kérdéséhez	116
<i>Sándor István</i> : Dokumentáció a Néprajzi Múzeum Könyvtárában	294
<i>Sasvári Dezső</i> : Egy üzemköltségen termelő központi tárca-könyvkötőüzem felállításának tervezete	404
<i>Szentmihályi János</i> : Néhány szó az Orvostudományi Dokumentációs Központ kiadványairól	228
<i>Takács Menyhért</i> : A gyorsolvasás problémája	299
<i>Tordayné, Péter Erzsébet</i> : Mezőgazdasági szakkönyvtáraink helyzete	107
<i>Tókécs László</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Mikrokönyvtára	217
<i>Vértessy Miklós</i> : Vetustissima gyűjtemények, vetustissima katalógus	292
<i>V. Windisch Éva</i> : A Prágai Összállami Levéltári kiállítás	233
Hírek	125, 235, 307, 407

SZEMLE

Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai (Ism. <i>Tóth András</i>)	130
Alker, H.: Katalog der Inkunabeln der Universitätsbibliothek Wien (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	314
Allodiatoris Irma: A Kárpát-medence antropológiai bibliográfiája (Ism. <i>Fallenbüchl Zoltán</i>)	253
Balázs Sándor—Falvai Alfréd: Élelmiszeripari szakkönyvtárak létesítése és fejlesztése (Ism. <i>Szabolcska Ferenc</i>)	320
Bibliographie des gesamten Rechts der Presse, des Buchhandels, des Rundfunks und des Fernsehens (Ism. <i>Takács József</i>)	313
Bibliotheka Narodowa w latach 1945—1956 (Ism. <i>Papp Sámuel</i>)	411
Birsănescu, Stefan: „Schola latina” de la Cotnari (Ism. <i>Tóth András</i>)	416
Bleton, Jean: Local et mobilier des bibliothèques publiques (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	233
Dezimalklassifikation. Dreisprachige Kurzausgabe (Ism. <i>Veredy Gyula</i>)	312
Ebert, Friedrich Adolf: Die Bildung des Bibliothekars (Ism. <i>Scheiber Mária</i>)	243
Egyetemes Tizedes Osztályozás (Ism. <i>Weger Imre</i>)	249
Eppelsheimer, Hanns W.: Bibliographie der deutschen Literaturwissenschaft I. (Ism. <i>Vizkelety András</i>)	245
Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár anyagából rendezett kódexminiatura-kiállítás katalógusa (Ism. <i>Soltész Zoltánné</i>)	321
Fleischack, Curt—Rückert, Ernst—Reichardt, Günther: Grundriss der Bibliographie (Ism. <i>Köhalmi Béla</i>)	242
Folyóiratszemle 1958. (<i>Vizkelety András</i>)	240
Gáldi László: A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban (Ism. <i>Albert Gábor</i>)	147
Gáspár Margit: A magyar kémiai irodalom bibliográfiája 1948—1954 (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	253
Der Grosse Brockhaus (Ism. <i>Szuhay-Havas Ervin</i>)	136

Grothusen, K. D.: Die Entwicklung der wissenschaftlichen Bibliotheken Jugoslaviens seit 1945 (Ism. <i>Schneller Károly</i>)	415
Hübscher, Arthur: Hundertfünfzig Jahre F. A. Brockhaus 1805—1955 (Ism. <i>Scheiber Mária</i>)	138
Index translationum (Ism. <i>Marót Miklós</i>)	410
Internationale Kinderbuch Ausstellung 1956—57. (Ism. <i>Rácz Aranka</i>)	245
Katsch, Abraham I.: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR II. (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	137
Klimeš, Vladimír: Počátky českého a slovenského noviuářstvi (Ism. <i>Sziklai László</i>)	128
Kner Imre: A könyv művészete (Ism. <i>D. Szemző Piroska</i>)	131
Kniewald, Dragutin: Joannes Conversini de Ravenna dubrovački notar 1384—1387 (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	248
Kolokol (Ism. <i>F. Wendelin Lidia</i>)	311
Lu Csen-csing: Tu su kuan hszüe ce tien (Ism. <i>F. Wendelin Lidia</i>)	312
Magyar folyóiratmutatók 1945 után (Ism. <i>D. Gál Ágota</i>)	139
A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok (Ism. <i>Erényi Tibor</i>)	252
Makoldy Sándor: Újabb kutatások eredményei a reformkorszak gyorsíróiról (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	146
Microcard Catalogue of the rare hebrew codices (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	417
Molnár Zoltán: Magyar sportkönyv és folyóiratközlemény bibliográfiája (Ism. <i>Kozzcsa István</i>)	417
Sz. Németh Mária: A központi folyóirat címjegyzékek kérdései (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	318
Olvasó gyermekeink (Ism. <i>Ardó Mária</i>)	141
Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadványai (Ism. <i>Kiss Jenő</i>)	315
Az Országos Műszaki Könyvtár jubileumi évkönyve (Ism. <i>L. Mesterházy-Nagy Márta</i>)	317
Pirani, E. C.: Manuele del bibliotecario (Ism. <i>Hernády Ferenc</i>)	243
Ranganathan, S. R.: The five laws of library science (Ism. <i>Weger Imre</i>)	310
Ročenka Universitni Knihovny v Praze (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	413
Roginskij, Ja. Sz.: Ruszszkaja profszozjuznaja periodiceszkaja pecsat' (Ism. <i>F. Wendelin Lidia</i>)	246
A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei (Ism. <i>s. m.</i>)	254
Schumann, M.: Bibliographie der Normen für das Gebiet der Dokumentation (Ism. <i>Barta Gábor</i>)	136
Stigler István: Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története (Ism. <i>Szekeres Margit</i>)	142
Südosteuropa-Bibliographie (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	135
Sükösd Mihály: Tudós Veszprémi István (Ism. <i>Durza Sándor</i>)	321
Szomoru István: A ceglédi hírlapírás története I. 1878—1919. (Ism. <i>Nagy Dezső</i>)	143
Újabb könyvtártudományi művek (Összeáll. <i>H. Izsó Livia</i>)	147, 254, 323., 418
Ukazatel' szokrascennüh i polnüh nazvanij naucsnoj i tehniczeskoj literaturü (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	247
Vasi élet és irodalom (Ism. <i>Kókay György</i>)	145
V. Windisch Éva: Közlöny (Ism. <i>V. Waldapfel Eszter</i>)	321
Zenetudományi tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára (Ism. <i>Kecskeméti István</i>)	133

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.

RÁCZ ARANKA

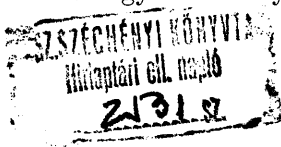
Gyermekkönyvtáraink helyzete

Szocialista művelődéspolitikánk egyik legjelentősebb eredménye mai közművelődési könyvtári rendszerünk kiépítése. Ez a művelődéspolitikai teremtette meg azt a lakosság minden rétege számára hozzáférhető könyvtári hálózatot, amelyet az előző polgári állam nem tudott tartósan létrehozni. Közművelődési könyvtári rendszerünk ma szerves egységbe foglalja össze a nagyvárosok és a néhány száz lelkes kisközségek könyvtárait, beágyazódott művelődési életünkbe, és fejlődését azok a törvényszerű fejlődési tendenciák határozzák meg, amelyek általában a társadalom egészének fejlődésére jellemzőek. Ma 3800 falusi és 114 járási és városi könyvtárat tartunk számon, amelyeket a 19 megyei könyvtár foglal hálózati egységbe. A számszerűségek mellett jelentős mértékben emelkedett e könyvtárak munkájának színvonala. Hasonló fejlődés következett be a fővárosi könyvtári ellátásában is.

A fejlődés azonban nem egyenletesen jelentkezik a könyvtári munka minden területén. A közművelődési könyvtárügy egészéhez viszonyítva például a gyermekkönyvtárügy fejlődése kétségtelen elmaradást mutat. Vajon mulasztásról, e fontos könyvtári ág fejlesztésének elhanyagolásáról van-e itt szó? A gyermekkönyvtárak története azt bizonyítja, hogy korántsem. A legfejlettebb gyermekkönyvtárakkal rendelkező országokban is először a felnőttek közművelődési könyvtárait teremtették meg, és csak egy fázissal később került sor a gyermekkönyvtárak létesítésére. Természetes dolog ez, hiszen olvasó felnőttek szükségeseik ahhoz, hogy a gyermekek is olvassanak. Ilyen fáziskülönbség jelentkezik a mi könyvtári fejlődésünkben is.

A szocialista művelődéspolitikai azonban meggyorsítja a fejlődés ütemét. Egyik oka ennek az, hogy felhasználja mindazokat a tapasztalati ismereteket, amelyek eddig a gyermekkönyvtárakról világszerte kialakultak. A másik ok pedig az, hogy a szocialista művelődési program sokszor megelőzi a jelentkező igényeket, és társadalomnevelő célkitűzései érdekében bizonyos esetekben azért is hoz létre intézményeket, hogy azok a még ki nem fejezett igényeket felkeltésék.

Ez történt sok esetben a falusi könyvtárak létesítésekor is. Még ez a művelődési politika sem tudja azonban a közművelődési és a gyermekkönyvtárügy kialakulása közötti fáziskülönbséget teljesen kiküszöbölni, legfeljebb lényegesen megrövidíti ezt az időszakot. Az a kulturális igény, amelyet a szocialista művelődéspolitikai a tömegekben felkeltett, azt eredményezte, hogy a felnőtt olvasók számának igen tekintélyes növekedése mellett, egyre nagyobb tömegben ostromolják a közművelődési könyvtárakat a gyermekek is. Színvonalas, korszerű gyermekkönyvtári szolgálatra azonban

fiatal közművelődési könyvtáraink ma még nem készülhettek fel. A fejlődés mai fokán azonban most már elérkezett az ideje annak, hogy a gyermekkönyvtárak fejlesztésének ügye is napirendre kerüljön.

A gyermekkönyvtárügy hazai hagyományai

A gyermekkönyvtárak létesítésének, illetőleg az ifjúság külön olvasószolgálatának gondolata nem teljesen újkeletű nálunk. Az első gyermekkönyvtárat SZABÓ ERVIN létesítette Budapesten, a Szörényi-utcai fiókban, 1913-ban. Nem véletlen, hogy éppen SZABÓ ERVIN létesítette fel a gyermekkönyvtárban a modern közművelődési könyvtár munkájának szerves kiegészítőjét, az a könyvtáros, aki egész életét a társadalmi haladás szolgálatába állította. Ugyanakkor a Fővárosi Könyvtár központjában is létesített ifjúsági olvasótermet.

SZABÓ ERVIN alapításai, Amerikától és Angliától eltekintve, néhány évnyi különbséggel egykorúak a gyermekkönyvtárügy tekintetében ma leghaladottabb országok gyermekkönyvtári kezdeteivel. Az idő tájt létesültek az első gyermekkönyvtárak Oroszországban, Norvégiában, Svédországban. Megelőztünk e téren sok európai országot: pl. Franciaországot, ahol csak 1920-ban létesült az első gyermekkönyvtár: az *Heure Joyeuse*, Dániát, ahol az 1920. évi könyvtári törvény csak a felnőttek közművelődési könyvtárügyét szabályozta, az iskoláskorú (6—14 éves) gyermekek könyvellátását teljesen az iskolákra, az iskolai könyvtárakra bízta. Csak az 1931. évi törvény intézkedik a gyermekkönyvtárakról is. Megelőztük Csehszlovákiát, ahol az első gyermekolvasóterem 1922-ben létesült, Prágában.

A két világháború közötti művelődéspolitikai azonban elhanyagolta a közművelődési könyvtárak ügyét és vele együtt természetesen a gyermekkönyvtárakat is. A századeleji kezdeményezések éppen csak tengődtek. A Fővárosi Könyvtár is csupán öt fiókjában tartott fenn kölcsönző szolgálatot külön a gyermekeknek, és csak egy könyvtár, a Királyi Pál utcai, állt kizárólag gyermekek rendelkezésére. Ezek a gyermekkönyvtárak sem feleltek meg a korszerű gyermekkönyvtári követelményeknek sem állományuk, sem elhelyezésük, sem berendezésük tekintetében. Egyébként a gyermekkönyvtár kizárólag fővárosi jelenség volt abban az időben. A vidéki városi könyvtárak semmilyen formában sem foglalkoztak akkor még a gyermekek külön igényeivel.

A gyermekkönyvtárügynek ez az elhanyagolása egyrészt az egész társadalmi rendszer antidemokratikus jellegével magyarázható, amely a közművelődési könyvtárügy fejlesztését sem tekintette különösebben fontos feladatának, másrészt pedig azzal, hogy a társadalomnak csak a vagyonosabb és egyben műveltebb rétege igényelte azt, hogy gyermekei olvasó emberekké váljanak. Ez a réteg pedig rendszerint olyan anyagi helyzetben volt, hogy a legszükségesebb olvasmányokat meg tudta gyermekei számára vásárolni. A gyermekkönyvtár iránti igény tehát egyáltalán nem, vagy csak igen kis mértékben jelentkezett. — Természetesen megnő azonban ez az igény ma, amikor a szocialista társadalom az új nemzedék egészét belefoglalja nevelési programjába, és az olvasás lehetőségét egyformán kívánja biztosítani minden gyermek számára. Igen sok, jól felszerelt gyermekkönyvtárra van szükség ahhoz, hogy ezt a célkitűzést megvalósíthassuk. Ilyen értelemben a gyermekkönyvtár szerepe és jelentősége a szocialista társadalomban megnőtt.

A gyermekkönyvtár feladata és helye a nevelési intézmények között

A gyermekkönyvtár feladatkörének kialakulása történeti képződmény. Volt idő, amikor iskolai könyvtárnak tekintették, amelynek elsőrendű feladata az iskolai oktatás elősegítése, és csupán mellékesen gondoskodik a gyermekek szórakoztató olvasmányairól is. A fejlődés mai fokán a gyermekkönyvtár elkülönült az iskolától, és hasonló szerepet tölt be a gyermekek társadalmában, mint a közművelődési könyvtár a felnőttekben. Nevelni, tanítani akar, de nem az iskola kötött programja szerint, hanem szórakoztatva, szinte észrevétlenül. A fejlett iskolai könyvtári rendszerrel rendelkező országokban az iskolai munka támogatása az iskolai könyvtár feladata. Olyan országokban azonban, mint például nálunk is, ahol az iskolai könyvtárak még nem mindenütt tudják betölteni sajátos feladataikat, természetesen gyakran hárulnak a gyermekkönyvtárra olyan feladatok is, amelyek voltaképpen az iskolai könyvtárakra tartoznának. (Pl.: tanulószobák létesítése, könyvletétek elhelyezése egyes iskolákban az iskolai könyvvállomány kiegészítésére, a kötelező olvasmányokról való gondoskodás. Több gyermekkönyvtár figyelembe veszi az iskolai tanmenetet is az olvasmányok ajánlásakor.) Úgy látszik, hogy a gyermekkönyvtár és az iskolai könyvtár tevékenységét csak fejlettebb fokon lehet egymástól elhatárolni, bizonyos együttműködésre azonban még ebben az esetben is szükség van.

Hasonlóképpen szoros kapcsolat fűzi a gyermekkönyvtárat az ifjúság társadalmi szervezeteihez, nálunk az úttörő-szervezethez. Az úttörő-szervezet erkölcsi és világnézeti nevelőmunkájában elsőrendű segítséget kap a gyermekirodalomtól és ennek letéteményesétől, a gyermekkönyvtártól. Az úttörő-szervezet felismerte ezt a szükségszerű kapcsolatot, és vagy saját maga létesít, vagy pedig a közművelődési könyvtárral közösen tart fenn gyermekkönyvtárakat. Kétségtelen, hogy ez a kapcsolat mind a gyermekkönyvtár, mind pedig a szervezet munkájának hasznára válhat. A gyermekkönyvtárügy gondozását azonban nem lehet az úttörő-mozgalomtól várni.

A gyermekkönyvtárak fenntartása

A lakosság könyvvel, könyvtárakkal való ellátása nálunk állami feladat. Teljes nyilvánosságú közművelődési könyvtári hálózataink működését a tanácsokon keresztül az állam biztosítja. Ezek a könyvtári hálózatok (fővárosi, megyei) létesítettek először a gyermekek számára külön könyvtári részlegeket. Gyermekkönyvtárat azonban nem csupán közművelődési könyvtár szervezhet. Az előbbieken utaltam az úttörő-mozgalom gyermekkönyvtáira. Néhány nagyobb, nyilvános szakszervezeti kultúrotthon könyvtára is külön foglalkozik gyermekolvasóival. — A gyakorlati tapasztalatok azonban azt bizonyítják, hogy amennyiben a gyermekkönyvtár nem teljesen önálló, legcélszerűbb, ha a közművelődési könyvtár keretein belül helyezkedik el. Ez biztosítja legjobban e könyvtárak munkájának szakszerűségét. A teljesen önálló gyermekkönyvtár munkáját is kedvezően befolyásolja a közművelődési könyvtárral való kapcsolat. Éppen ezért ma legcélszerűbbnek látszik, ha gyermekkönyvtárügyünk fejlesztését a közművelődési könyvtárak keretében kíséreljük meg megoldani. Ebben az esetben a közművelődési könyvtár kiterjeszti tevékenységét a gyermektársadalomra is. Ezt a gyakorlatot igazolja a legtöbb külföldi példa is.

Bár gyermekkönyvtárügyünk csupán az első lépéseket tette meg a fejlődés útján, eredményeink a két világháború közötti állapothoz képest számottevőek. A fejlődésnek eddigi ütemével azonban nem lehetünk megelégedve. Gyermekkönyvtárügyünk mai állapotában nem tudja a napról napra növekvő igényeket kielégíteni, és elmaradt a hasonló körülmények között fejlődő népi demokratikus országok gyermekkönyvtárügyétől is. A fejlődést akkor segítjük elő legjobban, ha leplezés nélkül tárjuk fel gyermekkönyvtárügyünk hiányosságait, és ennek alapján a szükségletek és lehetőségek összeegyeztetésével megkíséreljük kitűzni a legfontosabb és a legsürgősebb feladatokat. Az a szocialista művelődéspolitikai, amely súlyos áldozatokat vállalva teremtette meg a közművelődési könyvtárak jelenlegi rendszerét, minden bizonnyal biztosítani fogja anyagi és erkölcsi támogatását a gyermekkönyvtárak fejlesztéséhez is.

Gyermekkönyvtáraink mai helyzete

A gyermekrészlegek létesítésében a közművelődési könyvtárak adott lehetőségeik szerint jártak el. Külön helyiséget biztosítottak a gyermekeknek, ha erre lehetőség volt, egyébként pedig időben vagy helyileg (külön pulton) választották el a gyermekek olvasószolgálatát a felnőttekétől. Kétségtelen, hogy a külön helyiség biztosít a gyermekkönyvtár további fejlődéséhez kedvezőbb lehetőséget. Ilyen esetekben a gyermekrészleg a közművelődési könyvtár némi különállást élvező osztálya lett, ez a különállás azonban nem terjedt ki a költségvetésre, és csak ritkán tapasztalható a személyzeti ellátás terén.

A gyermekkönyvtárak helyzete a közművelődési könyvtárak különböző típusaiban a következő:

A megyei könyvtárak gyermekrészlegei. A tizenkilenc megyei könyvtár közül csak tízben van külön helyiséggel rendelkező gyermekkönyvtár.¹ Három megyei könyvtárban² külön kölcsönző pulton, egyben³ pedig időben külön oldják meg a gyermekek kölcsönző szolgálatát. Pest megyében sem a megyei könyvtárnak, sem egyetlen járási könyvtárnak nincs gyermekrészlege. Négy megyei könyvtár⁴ az úttörőházal közösen tartja fenn a gyermekkönyvtárat.

A járási és a városi könyvtárak gyermekrészlegei. A járási és a városi könyvtárak közül (beleértve a szegedi Somogyi Könyvtárat is) 11 biztosít önálló helyiséget a gyermekkönyvtárnak.⁵ Időben különíti el a gyermekek olvasószolgálatát a felnőttekétől 16 könyvtár.⁶ Három járási könyvtár⁷ az

¹ A békéscsabai, a debreceni, az egri, a kaposvári, a miskolci, a pécsi, a székesfehérvári, a szekszárdi, a szombathelyi, a zalaegerszegi megyei könyvtár.

² Kecskeméten, Tatabányán és Salgótarjánban.

³ Veszprémben.

⁴ A hódmezővásárhelyi, a győri, a szolnoki és a nyíregyházi megyei könyvtár.

⁵ A bicskei, a bajai, a jászberényi, a mohácsi, a nagykanizsai, az orosházi, a sárvári, a sátoraljaújhelyi, a szegedi Somogyi Könyvtár, a szentesi és a sztálinvárosi könyvtár.

⁶ A csongrádi, a csornai, a keszthelyi, a komlói, a magyaróvári, a makói, a mezőkövesdi, a pécsvárad, a püspökladányi, a sásdi, a sellyei, a siklósi, a szigetvári, a tapolcai, a tatai, a várpalotai könyvtár.

⁷ A kiskúnhalasi, a kalocsai és a soproni könyvtár.

úttörőházal közösen tartja fenn a gyermekkönyvtárat. Összesen tehát 30 könyvtár biztosít külön olvasószolgálatot a gyermekeknek, 67 járási könyvtár eddig ezt nem tudta megoldani.

Az úttörőházak önállóan is tartanak fenn gyermekkönyvtárakat, sokszor a közművelődési könyvtár gyermekkönyvtárával párhuzamosan is. A következő városokban van az úttörőháznak gyermekkönyvtára: Békéscsabán, Esztergomban, Kaposváron, Kecskeméten, Nagykanizsán, Salgótarjánban, Szarvason, Szegeden, Szombathelyen, összesen tehát 9 helyen, közülük 4 olyan városban (Békéscsabán, Kaposváron, Szegeden és Szombathelyen), ahol a közművelődési könyvtárnak is van gyermekkönyvtára. Nem minden úttörőház létesített azonban gyermekkönyvtárat. Baranya megyében pl. a négy úttörőház közül egy sem.

Az önálló népkönyvtárak közül tudomásunk szerint a kabai népkönyvtár az egyetlen, amely gyermek-olvasószolgálatát legalább időben elkülöníti a felnőttekétől.

Budapest főváros közművelődési könyvtári hálózatának 41 kerületi fiókja közül csak 19-ben van önálló helyisége a gyermekkönyvtárnak.⁸ 6 kerületi könyvtár pedig közös kölcsönző helyiségben, külön pulton szolgálja ki a gyermekeket.⁹

A budapesti és a vidéki közművelődési könyvtári hálózat tehát a következő módon biztosítja a gyermekek olvasószolgálatát:

Könyvtártípus	Önálló helyiség(-ek)	Külön pult	Időben elkülönített kölcsönzés	Összesen
Megyei könyvtár	10	3	1	14
Úttörőházal közösen	4	—	—	4
Járási és városi könyvtár.....	11	—	16	27
Úttörőházal közösen	3	—	—	3
Önálló népkönyvtár	—	—	1	1
Budapesti kerületi könyvtár	19	6	7	32
Összesen	47	9	25	81

A megyei, járási, városi és budapesti kerületi közművelődési könyvtárak száma összesen 172, táblázatunk szerint a könyvtáraknak tehát csak 42,4%-ában van a gyermekek olvasószolgálatát valamilyen módon biztosítva. Ez a szám még így is kedvezőnek látszik, valóságban azonban csak azt tekinthetjük a gyermekkönyvtár fejlődőképes kezdetének, ahol legalább egy önálló helyiség rendelkezésre áll. Ilyen pedig az országban összesen csak 47 van. Önálló helyiséget a gyermekkönyvtárnak tehát a közművelődési könyvtáraknak csak 27%-a tudott eddig biztosítani.

⁸ Az I. ker.: 11. sz., III. ker.: 8. sz., VI. ker.: 10. sz., VII. ker.: 2. sz., VIII. ker.: 9. és 44. sz., IX. ker.: 26. és 39. sz., X. ker.: 12. sz., XI. ker.: 6. sz., XII. ker.: 38. sz., XIII. ker.: 19. sz., XIV. ker.: 18. sz., XV. ker.: 34. sz., XVII. ker.: 36. sz., XVIII. ker.: 31. sz., XIX. ker.: 25. sz., XX. ker.: 27. sz. és XXII. ker.: 13. sz. kerületi könyvtár.

⁹ A IV. ker.: 28. sz., V. ker.: 1. és 14. sz., VIII. ker.: 3. sz., XIII. ker.: 7. sz. és XVI. ker.: 32. sz. kerületi könyvtár.

A gyermekkönyvtár helyiségei

Közelebbről vizsgálva a 47 gyermekkönyvtár helyiségviszonyait, hazai viszonyainkhoz mérten, pillanatnyilag megfelelő helyisége van öt gyermekkönyvtári osztálynak. (A békéscsabainak, a debreceninek, az egrinek, a miskolcinak és a pécsinek. Ezek közül a békéscsabai, a miskolci és a pécsi 2—2 helyiséggel rendelkezik.) Nem megfelelő az elhelyezése kilencnek.¹⁰ A helyiségek fő baja, hogy általában igen kicsik (30 m²-nél kisebbek). Hódmezővásárhelyen az úttörőházban pl. a gyermekkönyvtárnak csak 2,5 × 4 méteres „köves, hideg” helyiség jutott. A kaposvári gyermekkönyvtárnak ugyan három helyisége van, de a három együtt 32,6 m². Szombathelyen is kicsi a helyiség, és ráadásul még sötét, vizes és rossz a padlója. Egynemely könyvtárban e kicsi helyiségeket még más célra is használják, pl. diafilmek tárolására és kölcsönzésére. Zalaegerszegen a Járási Kultúrotthon előszobájában van a gyermekkönyvtár elhelyezve. Rajta keresztül közlekedik az egész kultúrotthon. A gyermekekkel való foglalkozás mindenhol, ahol megfelelő helyiségek nem állnak rendelkezésre, szükségszerűen egyszerű kölcsönzési adminisztrációvá szűkül.

A budapesti gyermekkönyvtárak helyiségviszonyai is csak egy árnyalattal kedvezőbbek. A gyermekeknek külön olvasószolgálatot biztosító 25 kerületi könyvtár közül csak 19 tud erre a célra külön helyiséget is biztosítani. Ezek közül is csak 9 tekinthető jelenlegi viszonyainkhoz mérten megfelelőnek, 10 túlságosan kicsi.¹¹ Egyetlen helyiség azonban nem mindenütt jelent megoldást. Nagyobb forgalmú gyermekkönyvtárakban feltétlenül szükség van olyan helyiségekre is, ahol a gyermekek számára előadásokat, vetítéseket stb. lehet tartani. A legtöbb gyermekkönyvtár mellett hiányoznak a legelemibb higiéniai berendezések (WC, mosdó).

Az épület- és helyiséghiány csaknem mindenütt nyomasztóan nehezedik a könyvtárakra, amelyek saját erejükből néha a legjobb szándékkal sem tudnak kedvezőbb megoldást találni. Az esetek egy részében azonban talán egy kevéssel több egyszerűséggel és gondossággal mégis lehetne a gyermekkönyvtár számára kedvezőbb elhelyezést is biztosítani.

Berendezés, felszerelés

A berendezésről egyelőre nem sokat mondhatunk. Több helyen próbálkoznak azzal, hogy a gyermekkönyvtárat kisméretű bútorokkal rendezzék be. A gyermekosztályok többsége szükségmegoldásokkal kénytelen megelégedni: olyan bútorokkal rendezi be a gyermekkönyvtárat, ami éppen rendelkezésére áll, és amit az adott helyiségben el tud helyezni. Az esztétikum mint a gyermekkönyvtár berendezésének különösen fontos követelménye még alig-alig jelentkezik. Ha fel is merül mint igény, inkább a külső, többé vagy kevésbé sikerült díszítésben, mint a berendezésben fejeződik ki.

A modern technika nyújtotta lehetőségek közül a gyermekkönyvtárak leginkább a rádiót és a dia-vetítőt használják. Saját rádiója, lemezjátszója,

¹⁰ A székesfehérvári, a hódmezővásárhelyi, a győri, a kaposvári, a szolnoki, a szekszárdi, a szombathelyi, a zalaegerszegi és a nyíregyházi gyermekkönyvtárnak.

¹¹ A 12., 13., 23., 25., 27., 29., 34., 36., 38., 44. sz. budapesti kerületi könyvtárban.

vetítőgépe stb. csak egy-két gyermekrészlegnek van. Általában a közművelődési könyvtártól vagy az úttörőháztól kéri kölcsön ezeket a felszereléseket. Gyermekkönyvtáraink tehát ezen a téren is csupán a kezdeti lépéseket tették meg.

Személyzet

Ha a gyermekkönyvtár létesítésének egyik feltételét az önálló helyiségben jelöltük meg, akkor a másik feltétel az alkalmas könyvtáros. Ebből a szempontból vizsgálva a gyermekkönyvtárakat, a következő kép alakul ki: Budapesten 27, vidéken 28 könyvtáros dolgozik gyermekkönyvtárban. A 28 vidéki gyermekkönyvtáros közül csak 22 nyolc órás, főfoglalkozású dolgozó, 6 pedig kisebb munkaidővel alkalmazott tiszteletdíjas. Itt kell megemlíteni azt, hogy öt önálló helyiséggel rendelkező gyermekkönyvtárban nincs állandó könyvtárosa a gyermekek olvasószolgálatának, a munkát a könyvtár dolgozói felváltva végzik. — Az úttörőházakban működő, közművelődési könyvtáraktól független gyermekkönyvtárak munkáját általában pedagógusok végzik vagy irányítják.

Az országban működő összesen 55 gyermekkönyvtári dolgozó, képzettség szerint a következőképpen oszlik meg:

Képzettség	Budapest	Vidék	Összesen
Pedagógus (középisk. vagy ált. isk. tanár)	3	5	8
Főiskolát végzett könyvtáros	9	2	11
Óvónő	—	1	1
Érettségizett	11	13	24
Ennél alacsonyabb képzettségű	4	7	11
Összesen	27	28	55

Aránylag kevés tehát a pedagógiai képzettséggel rendelkező gyermekkönyvtárosok száma, holott ezt mint alapvető követelményt kellene megkívánni. Szép számban dolgoznak főleg a budapesti gyermekkönyvtárakban főiskolát végzett könyvtárosok. Ez elvileg biztosítja ugyan a könyvtári munka szakmai színvonalát, hiányosak azonban pedagógiai ismereteik. A két-szakos egyetemet végzett könyvtárosok esetében ez a hiányosság meg fog szűnni. Aránylag sok, főleg vidéken, a csak érettségivel rendelkező gyermekkönyvtáros, akiknek pillanatnyilag mind a könyvtárosi, mind a pedagógiai ismeretei bizonytalanok. Rajtuk kívül még 11 olyan dolgozója van a gyermekkönyvtáraknak, akiknek jelenleg még érettségijük sincs (közülük 2 most végzi a dolgozók gimnáziumát).

Igen sok könyvtárban nem alakult még ki a gyermekkönyvtáros pontos munkaköre. Budapesten pl. általános a panasz, hogy a kerületi könyvtárak vezetői csak a szorosán vett kölcsönzés lebonyolítását tekintik a gyermekkönyvtáros feladatának, és ehhez mérik egyéb teendőiket. Ellentmond ennek az a tapasztalat, hogy a gyermekkönyvtáros teljesítménye a gyermeki kölcsönzésben általában magasabb, mint a felnőtteket kiszolgáló könyvtárosé. Mégis a legtöbb gyermekkönyvtáros feladatköréhez számos, tulajdonképpeni tevé-

kenységével össze nem függő munka tartozik, pl. : kísérik a felnőttkölcsonzésben, leltároz, adminisztratív feladatokat lát el stb. Ilyen körülmények között a kölcsonzés technikai lebonyolításán kívül legtöbbjüknek nem is marad ideje arra, hogy olvasóival foglalkozzék, vagy számukra a könyvtárat különféle szórakoztatva-tanító rendezvényeken keresztül (meseórák, bábelőadások, könyvviták, játékdélutánok, kirándulások stb.) vonzóvá tegye. Ilyen módon a gyermekkönyvtáros munkája csupán adminisztratív tevékenységgé szürkül. Nem csoda hát, ha kevés vállalkozó akad erre a a faladatra, amelynek rövid örömeiért sok terhes és mellékes feladatot kell a könyvtárosnak vállalnia.

A helyzet vidéken nem ilyen egyöntetű. Van példa arra, hogy a gyermekkönyvtáros kizárólag saját munkájával foglalkozhat, de előfordulnak a budapestiekéhez hasonló panaszok is.

A gyermekkönyvtár állománya

A gyermekkönyvtár működésének a megfelelő helyiség, berendezés és az alkalmas könyvtáros mellett harmadik előfeltétele a kielégítő könyvállomány. Az állomány és az olvasók számának összehasonlítása mutatja a gyermekkönyvtár olvasóinak könyvvel való ellátottságát. Ez az ellátottság 1955-ben és 1957-ben a következő volt :

	Megyei könyv- tárak	Járási könyv- tárak	Városi könyv- tárak	Önálló községi könyv- tárak	Letéti könyv- tárak	Vidéki összesen	Buda- pest	Orszá- gosan
1955.								
Gyermekkönyv-állomány az egész könyvállomány százalékában ...	11,4	17,0	13,4	18,6	14,9	14,9	15,6	15,1
Gyermekolvasók az összes olvasók százalékában	35,0	41,0	39,0	49,0	43,0	42,0	27,1	40,3
1957. ¹²								
Gyermekkönyv-állomány az egész könyvállomány százalékában ...	9,3	15,6	13,0	17,5	13,9	13,5	14,8	13,9
Gyermekolvasók az összes olvasók százalékában	28,6	37,3	37,9	42,0	45,5	42,0	26,2	39,6

¹² Az 1957. év adataival kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a könyvtáraknak az 1958. év elején végzett statisztikai felmérése nem volt tekintettel a gyermekkönyvtárak sajátos munkájára, és nem vizsgálta külön ezek adatait. Kénytelenek voltunk tehát megelégedni azokkal az adatokkal, amelyeket az évi jelentések szolgáltattak és a Minisztérium Statisztikai osztálya nyújtani tudott.

Az olvasókra és a forgalomra vonatkozó adatok országosak, a gyermekkönyvtári állományról azonban az 1957. évre a Statisztikai osztálynak nem álltak adatok rendelkezésére. Ezeket csak 11 megye esetében tudtuk a megyei könyvtárak évi jelentéseiből megállapítani. Ez a 11 megye a következő : Baranya, Bács-Kiskún, Békés, Borsod, Fejér, Komárom, Négrád, Somogy, Szolnok, Veszprém, Zala. Mivel a 11 megye az összes megyék közel 60%-a, és ezek könyvállománya több mint a megyei könyvtárak teljes állományának 60%-a, a statisztikai gyakorlat szerint az összesített adatok az országos átlagra jellemzőnek tekinthetők.

Az állomány és az olvasók fenti viszonyszámaiból az derül ki, hogy a gyermekkönyvtár állománya a közművelődési könyvtár egész állományához viszonyítva 1955-től 1957-ig csökkent. Ennek oka részben az, hogy a könyvtárak nem fejlesztették megfelelő módon gyermekrészlegeiket, részben pedig igen nagy a gyermekkönyvek elhasználódása. A csökkentett könyvbeszerzési keretből származó hátrányt elsősorban a gyermekkönyvtárak érezték meg.

Az olvasók számarányának csökkenése is majdnem általánosnak mondható. Ez viszont arra mutat, hogy a gyermekkönyvtár nem tudja a vele szemben támasztott igényeket kielégíteni. A gyermekolvasók számaránya csak a letéti könyvtárakban emelkedett. Ezt sem tekinthetjük azonban különösebben öröndetes jelenségnek, mivel az elégtelen könyvállománnyal rendelkező falusi könyvtárakat egyre inkább a gyermekek látogatják.

Még plasztikusabban mutatják meg gyermekkönyvtáraink állományproblémáit az egy olvasóra eső kötetek, az egy olvasóra jutó kölcsönzések száma és az állomány forgási sebessége.

Az adott 11 megye állomány- és forgalmi adatai alapján számított viszonyszámok 1957-ben a következők:

	Megyei könyv- tár	Járási könyv- tár	Városi könyv- tár	Önálló községi könyv- tár	Letéti könyv- tár ¹³	Vidéki hálózat	Fővárosi hálózat	Összesen
Egy olvasóra eső kötet.....	2,89	3,08	2,51	2,17	1,39	1,83	4,17	2,21
Egy olvasóra jutó kölcsönzés....	24,81	32,55	21,05	22,94	—	—	21,65	—
A könyvek forgási sebessége évenként	8,57	10,55	12,34	10,56	—	—	5,18	—

Látható tehát, hogy az egy olvasóra eső kötetek száma országosan igen alacsony, alig több mint két kötet. Pedig a könyvtárak olvasói közé a 6—14 éves korú gyermekeknek csak kis hányada tartozik. A *Statistikai Évkönyv* 1949—55-i adatai szerint az 5—14 éves korú gyermekek száma 1956. január 1-én 1 588 106 volt, a gyermekolvasók száma pedig országosan 1957-ben 292 778, azaz a megfelelő korú gyermekeknek csak a 18%-a. Különösen rossz az ellátottság a falusi letéti könyvtárakban. Nem tekinthető kielégítőnek azonban az állomány nagysága a könyvvel átlagosan legjobban ellátott fővárosi kerületi, megyei és járási könyvtárakban sem. A fővárosi hálózat mutatószámai országosan a legkedvezőbbek ezen a téren, itt egy főre 4 könyv esik. Feltűnő a különbség e téren is a vidék és a főváros között. A fejlesztés során e különbség megszüntetésére kell törekedni.

A fenti táblázat adatai világosan mutatják a gyermekkönyvtári állományok elégtelenségét. Az elégtelenség mértéke azonban akkor mutatkoznék meg teljes valóságában, ha a könyvtár állományát nem a jelenlegi olvasókhöz, hanem a 6—14 éves korú gyermekek számához viszonyítanánk, helységenként, városenként és országosan, figyelembe véve mindig a helység általános kulturális ellátottságát is, és ebből próbálnánk következtetni arra, hogy a

¹³ A letéti könyvtárak nem jelentik forgalmi adataikat részletezve, ezért az egy olvasóra eső kölcsönzés és a forgási sebesség mutatószámát sem a letéti könyvtárakban, sem a vidéki közművelődési könyvtári hálózatban, sem pedig országos viszonylatban nem lehetett megállapítani.

gyermekkönyvtárnak hány olvasót kellene kielégítenie, és ehhez mekkora állomány volna szükséges. Ennek felmérése azonban sokkal több adatot és a kérdést még szélesebbkörű tanulmányozását igényelné.

Rendkívül magas, különösen a vidéki hálózatban, a könyvek *forgási sebessége*. Ezek az átlagszámok a valóságban azt jelentik, hogy vannak könyvek, amelyeket az átlagosnál is jóval többször vesznek kölcsön. Ez pedig a könyvek olyan elhasználódását eredményezi, amely rövidesen az állomány pusztulásához vezethet. Éppen az állomány legértékesebb, legjobban keresett része van kiteve leginkább a pusztulásnak.

Feltűnően nagy a különbség a forgási sebesség tekintetében a vidék és Budapest között. Táblázatunk azt mutatja, hogy a vidéki gyermekrészeleg állománya kb. kétszeresen van igénybevéve a budapestiekéhez képest.

A gyermekkönyvtár állományának rendszeres fejlesztése számos újabb problémát vet fel. Gyermekkönyvtáraink ma költségvetésileg és igazgatásilag a közművelődési könyvtárakhoz tartoznak. A rendelkezésre álló könyvbeszerzési költségvetési keret arányos felhasználása a könyvtárvezetők belátásától függ. Közülük azok, akik megértették a gyermekkönyvtár pedagógiai és művelődési jelentőségét, igyekeznek is a gyermekkönyvtárat megfelelő arányban részesíteni a rendelkezésre álló összegből. Így történik pl. Miskolcon. A könyvtárvezetők többsége — vidéken éppen úgy, mint Budapesten — azonban a felnőtt részleg ugyancsak nagymértékű igényeit tartja elsősorban kielégítendőnek, és csak a „maradékból” juttat a gyermekkönyvtárnak. Jellemző például, hogy a budapesti kerületi könyvtárakban az olvasók 26,2%-a gyermek, de a könyvbeszerzési keretnek csak 14%-át fordították 1957-ben gyermekkönyvek vásárlására.

Megnehezíti a rendszeres állománygyarapítást a gyermekkönyvkiadás még mindig nem kielégítő volta. Az utolsó néhány esztendőben ugyan szebb-nél szebb gyermekkönyvek jelennek meg a könyvesboltok kirakataiban. Ez a könyvtermelés azonban még mindig nem elégíti ki az igényeket, elsősorban a példányszám, de a választék tekintetében sem. Általános panaszuk a könyvtárosoknak, hogy a Könyvtárellátó jegyzékein kevés gyermekkönyv szerepel. Mire a könyvtárak nagy része tudomást szerez ezekről, a könyv már el is fogyott. Fokozott mértékben van ez így vidéken.

Végül néhány szót még az állomány mai állapotáról . . . A forgási sebesség mutatószámai is figyelmeztetnek arra a jelenségre, amelyet különben a tapasztalat is alátámaszt, hogy az állomány agyonolvasott, piszkos, rongyos. A könyvek gyors pusztulását a könyvtárosok javításokkal, újrakötésekkel igyekeznek késleltetni. A kötésre előírányzott összegek azonban általában nem fedezik a közművelődési könyvtárak szükségleteit, nem tudnak tehát erre a célra megfelelő összeget biztosítani a gyermekkönyvtárnak sem.

Az agyonhasznált könyvállomány nemcsak könyvtári, hanem egészségügyi problémát is jelent. Rengeteg fertőzésnek lehet az ilyen könyvanyag forrása. A könyvállomány tisztántartása érdekében ajánlatos volna a könyveket lemosható anyaggal bevonni. Ezzel egyben a kötések tartósságát is fokozni lehet. — Komoly problémát jelent minden gyermekkönyvtárnak az olyan könyvek fertőtlenítése, amelyeket fertőző betegségben szenvedő gyermek használ. A hazai gyakorlat szerint a hatósági fertőtlenítés alkalmával a gyermek által használt könyveket is fertőtlenítik, és a szülők a fertőtlenítés tényét a könyv visszaadásakor jelentik. Kérdés, hogy mennyire megbízható ez a módszer? Vannak országok, ahol a tisztiorvosi hivatal értesíti a könyv-

tárat a fertőző megbetegedésekről, és a könyvtár ennek alapján állapítja meg, hogy a megbetegedett gyermek tagja volt-e a könyvtárnak, és volt-e nála könyv. — Vannak olyan fertőző betegségek is, amikor a fertőtlenítés nem kötelező. Ilyen esetben, ha a betegségről a könyvtár tudomást szerez, hazai gyakorlatunk szerint a visszahozott könyvet néhány napig kiteszik a napra, és fél évre kivonják a forgalomból. A fertőzések megelőzésére azonban ma ennél már hatásosabb módszerek is vannak. A Szovjetunióban pl. ún. „bakteriumölő lámpákat” használnak a könyvtárak erre a célra. A könyvvállomány fertőtlenítésének kérdését is országosan, egységesen és szervezeten kellene megoldani.

A gyermekkönyvtárak olvasószolgálat

Az elhelyezés, a személyzet és a könyvvállomány hiányosságai arra utalnak, hogy a gyermekek olvasószolgálatára sem megoldott kérdés. Vannak hősi erőfeszítések, amelyek, a hiányok ellenére, eredményes és színvonalas gyermekkönyvtári munkát nyújtanak. Ezek azonban a kivételek.

A színvonalas gyermekkönyvtári munkának nemcsak a tárgyi feltételei hiányoznak, de nem alakultak még ki nálunk a sajátos módszerei sem. Ugyanaz a spontaneitás, amely a könyvtárak létrejöttében, a könyvtárosok kiválasztásában megnyilvánul, jellemzi a gyermekkönyvtári munka módszereit is. Módszereiket tekintve a gyermekkönyvtárak ma még tökéletlen felnőttkönyvtáraknak tekinthetők, amelyek minden munkát a felnőttrészelegé mintájára végeznek, csak pontatlanabbul. Kölcsönzési rendszerük is zárt, éppen úgy, mint a felnőtteknél, legalábbis elvileg. A gyakorlat azonban nem igazolja ezt a módszert. Még azok a könyvtárosok is, akik elvileg állást foglalnak a szabadpolc ellen, a gyakorlatban beengedik a gyermekeket a könyvtárba, megértve, hogy teljesen reménytelen dolog, különösen a kisebb gyermekeket, katalógushasználatra kényszeríteni. A legtöbb könyvtárban nincs is gyermek számára használható katalógus. Ha pedig van, az megfelel az általánosan használt betűrendes vagy szakkatalógus felépítésének. A gyermekeknek azonban sajátosan szerkesztett, sajátos rendszerű katalógusokra van szükségük, mivel a felnőttekét még nem tudják használni. Ilyenek pedig általában nincsenek. Bár a gyermekkönyvtári katalógus egy válfaja, a képes katalógus, megtalálható egy-két könyvtárban házilag készített, sikerültebb vagy kevésbé sikerült formában.

Ki kell tehát alakítanunk hazai gyermekkönyvtárainkban is azokat a sajátos gyermekkönyvtári és gyermek-olvasószolgálati módszereket, amelyek megfelelnek a gyermek szellemi fejlettségi fokának, amelyek alkalmasak arra, hogy egyrészt megkedveltessük vele a könyvtárat, másrészt hogy megtanulja a könyvtár használatát.

A gyermekkönyvtári munkának jelentős fejezetei az egyéni és a közös foglalkozások különböző formái. Tudatosan és helyesen alkalmazott pedagógiai elvek ma még ritkán vezérlik gyermekkönyvtárosaink ilyen irányú tevékenységét. A fejlődő gyermek képességeinek alapos ismerete hiányában hol alábecsülik, hol pedig túlértékelik képességeit. A jelenlegi zárt kölcsönzési rendszer mellett a könyvtárosnak igen kevés ideje marad a gyermekekkel való egyéni foglalkozásra. Ez alatt nem tudja megismerni a gyermek egyéniségét, és nem is veheti észre azokat a változásokat, amelyek a gyermek olvasási igényére

módosítólag hatnak. Ezért van az, hogy a könyvek szóbeli ajánlása a legtöbb esetben mesterkéltné és tartalmilag is gyakran hibás.

Ami a gyermekekkel való csoportos foglalkozásokat illeti, leglátogatottabbak a mesedélutánok és a filmvetítések. A felnőtt könyvtári részlegek gyakorlatától eltérően a gyermekek szívesen vesznek részt a könyvtár rendezvényein, a közönségszervezés tehát alig okoz gondot a könyvtárnak. Annál több problémát jelent a megfelelő helyiségek hiánya. A külön olvasóteremmel vagy előadóteremmel nem rendelkező gyermekkönyvtárak kölcsönhelyiségekben kénytelenek rendezvényeiket tartani. Az ilyen megoldás pedig nem alkalmas arra, hogy a gyermekeket a könyvtárhoz kapcsolja. Az olvasószolgálat színvonalát tehát szervesen összefügg a gyermekkönyvtár helyiségviszonyaival is.

Gyermekkönyvtárosok képzése

A gyermekkönyvtári munka pedagógiai jellege általánosan elismert. A gyermekkönyvtárosi alkalmazásnak feltétele kell hogy legyen a pedagógiai képzettség. Mivel nálunk még nem alakultak ki a gyermekkönyvtárosok speciális képzésének megfelelő formái, könyvtárosaink pedagógiai képzettségét úgy biztosíthatjuk legkönnyebben, ha kétszakos (tanár és könyvtár) könyvtárosokat vagy az általános iskolákban érvényes pedagógiai diplomával rendelkező egyéneket alkalmazunk a gyermekkönyvtárakban. Ezek a pedagógusok a könyvtári szakismereteket már könyvtári munkájuk közben, tanfolyamok útján is elsajátíthatják. A jövőt illetően szükségesnek tartanánk, hogy a könyvtárosképzés adjon lehetőséget arra, hogy a fiatal könyvtárosjelöltek ehhez a speciális könyvtárosi munkához szükséges ismereteket rendszeres tanulmányidejük alatt elsajátíthassák.

Mindaddig, amíg a gyermekkönyvtárakban nem szakképzett gyermekkönyvtárosok dolgoznak, szükségesnek tartjuk olyan tanfolyamok szervezését, ahol a gyermekkönyvtárak dolgozói a legszükségesebb ismereteket elsajátítják.

Az 1957—58-i tanévben szervezte meg a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és az Országos Könyvtárügyi Tanács Gyermekkönyvtári Szakbizottsága hazánkban az első gyermekkönyvtárosi tanfolyamot. A tanfolyam egy évig tartott és júniusban zárult. Huszonnégy előadásban foglaltuk össze a tanfolyam keretében a gyermekkönyvtáros legfontosabb tudnivalóit. A kéthetenként tartott előadásokon a budapesti gyermekkönyvtárak dolgozói és még néhány érdeklődő fővárosi könyvtáros vett részt. A résztvevők száma 34 volt. A vidéki gyermekkönyvtárosok részére az 1958—59-i tanévben indít a Szakbizottság az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani osztályával közösen hasonló tanfolyamot. A vizsgák azt bizonyítják, hogy ez az első tanfolyam, az új kezdeményezéssel járó hiányosságok ellenére is, igen hasznos volt. A közölt ismeretanyag mellett fokozta a gyermekkönyvtárosok igényét saját munkájukkal szemben, és egyben a könyvtárosi közvélemény érdeklődését is e fontos és eddig meglehetősen elhanyagolt könyvtári munkaterület felé irányította.

A speciális gyermekkönyvtárosi képzés mellett lehetővé kellene tenni azt, hogy mindazok a könyvtárosok, akik gyermekekkel foglalkoznak és pedagógiai képzettségük nincs, ezt pótlólag megszerezhessék. Az érettségivel vagy ennél kevesebb képzettséggel rendelkező könyvtárosoknak pedig indokolt esetben meg kellene adni a lehetőséget arra, hogy a munkájukhoz szükséges pedagógiai és könyvtárosi ismereteket megszerezhessék.

A gyermekkönyvtárak vázolt helyzete és a velük szemben támasztott igény sürgős feladattá teszi, hogy az eddig jórészt spontán fejlődő gyermek-részlegeket korszerű színvonalon álló gyermekkönyvtárakká fejlesszük, és számukat az adott lehetőségek szerint növeljük. A kormányzati szervek anyagi támogatása mellett az intézkedések egész sorára van szükség, kezdve a könyvkiadástól és a könyvtárak működésétől egészen a könyvtárosok képzéséig, amelyek közül a legfontosabbakat az alábbi javaslatokban lehetne összefoglalni:

1. A gyermekkönyvtár legmegfelelőbb helyének bizonyult nálunk a közművelődési könyvtár. A rendelkezésre álló erők jobb kihasználása érdekében fel kell azonban használnunk azokat a lehetőségeket is, amelyeket a gyermekkönyvtárak fenntartásához és fejlesztéséhez az úttörőmozgalom nyújtani tud. A közösen fenntartott könyvtárak esetében azonban körvonalazni kell egyrészt a könyvtár, másrészt az úttörőszervezet feladatait. Mindenképpen szükségesnek tartjuk, hogy a szakmai felügyelet és a személyzet képzése a közművelődési könyvtár, illetőleg a jövőbeni gyermekkönyvtári módszertani központ feladata és kötelessége legyen.

2. A gyermekkönyvtárak létesítését, szervezeti hovatartozását és működését, a gyermekkönyvtárosok képzését rendeleti úton lenne szükséges szabályozni.

3. Mielőbb létre kellene hozni Budapesten egy minta-gyermekkönyvtárat, amely elhelyezését, berendezését, állományát és egyéb felszerelését tekintve megfeleljen a korszerű gyermekkönyvtári igényeknek, ezekben és munkamódszereiben a többi gyermekkönyvtárnak mintául szolgálhasson. Ezenkívül a miskolci, a békéscsabai és a pécsi gyermekkönyvtárat kell minta-gyermekkönyvtárrá fejleszteni.

A létesítendő budapesti minta-gyermekkönyvtárhoz tartozna módszertani szempontból minden gyermekkönyvtár, akár a közművelődési könyvtár, akár az úttörőmozgalom, akár a kettő közösen, akár valamelyik szakszervezeti könyvtár tartja is fenn.

4. Fokozatosan ki kell építeni a gyermekkönyvtárakat, illetve gyermekkönyvtári részlegeket a megyei, járási, városi és fővárosi kerületi könyvtárakban.

5. Különbséget kell tenni gyermekkönyvtár és gyermekkönyvtári részleg között. Meg kell határozni, hogy milyen feltételek szükségesek a gyermekkönyvtár működéséhez. A gyermekkönyvtár mindkét változatában azonban szakképzett gyermekkönyvtárosok foglalkoztatása kívánatos.

6. A gyermekolvasók arányának megfelelően kell a közművelődési könyvtár költségvetésében a gyermekkönyvtár könyvbeszerzési keretét biztosítani.

7. Ki kell dolgozni a gyermekkönyvtárak és gyermekkönyvtári részlegek munkanormáit. (Ennek kidolgozása a Gyermekkönyvtári Szakbizottság feladata lesz.)

8. Biztosítani kell, hogy a közművelődési könyvtárak rendszeresen szolgáltatassanak statisztikai adatokat a gyermekkönyvtárak állományáról, olvasóiról és forgalmáról.

9. Mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a könyvkiadás változatosabb legyen, az új kiadású gyermekkönyvek példányszámát tartalmuknak megfelelően úgy kell megállapítani, hogy azok kielégítsék az országos szükségletet. Javasoljuk, hogy a gyermekkönyvkiadás és ezen belül a Móra

Könyvkiadó kiadási tervét rendszeresen vitassa meg a Gyermekkönyvtári Szakbizottság.

10. A gyermekek olvasószolgálatának javítása érdekében meg kellene indítani a központilag, nyomtatásban előállított képes katalóguslapok kiadását.

11. A Könyvtárosztály a gyermekkönyvtárügy legjobb ismerői számára tegyen lehetővé külföldi tanulmányutakat elsősorban a Szovjetunióba és a skandináv államokba, a gyermekkönyvtárügy beható tanulmányozása céljából.

12. Kéri továbbá a Szakbizottság a Könyvtárosztályt, hogy tegyen lépéseket annak érdekében, hogy a Budapesten és vidéken épülő új lakótelepek tervezésekor közművelődési könyvtárak és ezen belül gyermekkönyvtárak építését mint nélkülözhetelen létesítményt is vegyék tervbe.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács 1958. június 23-i ülése megvitatta a gyermekkönyvtárügynek a Gyermekkönyvtári Szakbizottság által előterjesztett helyzetét RÁ CZ Aranka összefoglalása alapján. A Tanács ülése kiemelte a felvetett kérdés rendkívül fontosságát, a Szakbizottság jelentését elfogadta, és a legsürgősebb tennivalókról határozatot hozott. A határozat szövegét az alábbiakban közöljük:

Határozatok: Az OKT a Gyermekkönyvtári Szakbizottság által készített jelentést elfogadta.

Felkéri a Szakbizottságot, hogy

- a) dolgozzon ki tervezetet társadalmi mozgalom indítására a gyermekkönyvtárak fejlesztése, a gyermekek jobb könyvellátása érdekében.
- b) Készítsen rendeltetvést a gyermekkönyvtárak szervezéséről, működéséről és a gyermekkönyvtárosok képzettségéről.
- c) Dolgozza ki a gyermekkönyvtárak, gyermekrészlegek munkanormáit,
- d) a központi minta-gyermekkönyvtár tervét.
- e) Vizsgálja felül az általános iskolák könyvtári helyzetét.

Az OKT javasolja a Minisztérium Könyvtárosztályának, hogy:

- a) terjessze a Minisztérium vezetősége elé a 14 éven aluli gyermekek könyvtári ellátottságának kérdését.
- b) Segítse elő, hogy a közművelődési könyvtárak költségvetésében a gyermekolvasók arányának megfelelően alakítsák ki a gyermekrészlegek könyvbeszerzési keretét.
- c) Hasson oda, hogy fokozatosan épüljenek ki az egyes könyvtárak nagyságának és a helyenként felmerülő igényeknek megfelelően a gyermekkönyvtárak, illetve a gyermekkönyvtári részlegek.
- d) A Minisztérium adja ki a Gyermekkönyvtári Szakbizottság által elkészített rendeletet.

ARANKA RÁ CZ: DIE LAGE DER KINDERBIBLIOTHEKEN IN UNGARN

Die Gestaltung der Kinderbibliotheken hängt stets eng mit dem Zustand der Volksbibliotheken zusammen. Wenn auch kein organischer Zusammenhang der beiden vorliegt, erweckt doch die Tätigkeit der Volksbibliotheken notwendigerweise den Wunsch nach Errichtung von Kinderbibliotheken. Auch in Ungarn konnte die Frage der Kinderbibliotheken nicht in den Vordergrund treten, solange die Einrichtung der Volksbibliotheken nicht ausgebaut und gefestigt war. Die Kulturpolitik der Zwischenkriegszeit kümmerte sich wenig um dieses Problem. Das Volksbibliothekswesen, eine Organisation desselben, das die Städte und Dörfer einheitlich umfasst, wurde erst nach 1945 ausgebaut. Daraus erklärt sich, dass es vor diesem Zeitpunkt nur in der Hauptstadt einige Bibliotheken gab, die Bücher auch an Kinder verliehen. Das neue Netz der Bibliotheken zog neben den Erwachsenen auch Tausende von Kindern in seinen Leserkreis und in den letzten Jahren wurde der Ruf nach der Errichtung und Tätigkeit von Kinderbibliotheken immer lauter.

Die Aufgabe der Kinderbibliotheken besteht darin, Kinder von 6—14 Jahren zum Lesen, zur Vorliebe für Bücher zu erziehen. Sie entfalten also eine pädagogische Tätigkeit, die jene der Schule in vieler Hinsicht ergänzt, sich jedoch, ohne ein gebundenes

Programm vor Augen zu haben, den Wünschen und Fähigkeiten der Kinder anpasst. Sie sind also nicht als ein Ersatz der Schulbibliotheken zu betrachten.

Kinderbibliotheken wurden bei uns hauptsächlich durch die Volksbibliotheken errichtet und aufrechterhalten. Ausserdem verfügen noch einige Pionierheime über Kinderbibliotheken. Unter unseren gegebenen Verhältnissen eignen sich jedoch am besten die Volksbibliotheken zu diesem Betrieb.

In Ungarn befassen sich bisher 81 Volksbibliotheken eigens auch mit Kindern. In 47 derselben verfügt die Kinderabteilung über getrennte Räumlichkeiten. Im Vergleich zu den Zuständen vor 1945 bedeutet dies zweifellos einen namhaften Fortschritt. Der Ausbau der Kinderbibliotheken befindet sich jedoch im Rückstand gegenüber dem Ganzen des Volksbüchereiwesens und den bestehenden Ansprüchen. Der ausgedehnte Kinderleserkreis der Volksbibliotheken macht es heute bereits erforderlich, dass sich jede Bibliothek, die über einen hauptberuflichen Bibliothekar verfügt, auch eigens mit den Kindern befasst und dass die grösseren Bibliotheken gesonderte Kinderabteilungen einrichten.

Der Betrieb der Kinderbibliotheken steht heute noch vor zahlreichen Problemen hinsichtlich der Räumlichkeiten, der Einrichtung, des Personals, des Bücherbestandes sowie des Leserdienstes.

Von den erwähnten 47 Bibliotheken mit eigenen Kinderräumen befriedigt keine einzige die Ansprüche einer modernen Kinderbücherei. Die Lokale sind in der Mehrzahl der Fälle nicht entsprechend. Ebenso ist ihre Einrichtung unmodern und zumeist unschön.

Ein ernstliches Problem besteht ferner derzeit noch in der Versorgung der Kinderbibliotheken mit entsprechendem Personal. Die Grund- und Fachbildung des vorhandenen Personals ist vielfach nicht befriedigend. Der erste einjährige Fachkurs für Kinderbibliothekare, den im Schuljahr 1957/58 der Fachausschuss der Kinderbibliotheken und die hauptstädtische Ervin Szabó-Bibliothek gemeinsam hielten, wurde durch 33 Budapestener Kinderbibliothekare absolviert. Für die Bibliothekare in der Provinz hält der Fachausschuss einen Kurs im Schuljahr 1958/59.

Der Bücherbestand der Kinderbibliotheken ist vor allem zahlenmässig mangelhaft. Im Verhältnis zur Gesamtbevölkerung entfallen je Kinderleser 2,21 Bücher. Jedes Buch wird in den Komitatsbibliotheken durchschnittlich 8,57-mal, in den Bezirksbibliotheken der Hauptstadt 5,18-mal im Jahr entliehen. Diese Umlaufgeschwindigkeit ist ausserordentlich hoch. Wie ungenügend der Bestand ist, ergibt sich aus der Tatsache, dass gegenüber den 39,6% des Leserpublikums, die die Kinder vertreten, die Kinderliteratur nur 13,9% des Bücherbestandes ausmacht. Auch diese Zahlen zeigen uns an, dass der Bestand der Kinderbibliotheken einer sehr starken Erhöhung bedarf. Eine Vorbedingung hierfür besteht jedoch im Ausbau und in der Verbesserung des Verlags von Kinderbüchern. Ein ernstliches Problem besteht auch im Schutz und in der Desinfektion des Bestandes der Kinderbibliotheken.

Unter solchen Umständen ergibt es sich von selbst, dass der Leserdienst der Kinderbibliotheken ausserstande ist, den Ansprüchen nachzukommen. Auch hat er sich heute noch der Natur der Kinder nicht genügend angepasst und ist etwas schwerfällig. Seine Mängel liessen sich teils durch entsprechende Verbesserung der Dislokationen und des Personals, teils durch Sicherstellung des nötigen Bücherbestandes lösen.

Der Landesrat für Bibliothekswesen hat den Bericht des Fachausschusses für Kinderbibliotheken diskutiert, seine Vorschläge angenommen und im Interesse ihrer Verwirklichung gemeinsam mit der Bibliothekssektion des Ministeriums für Volksbildung die nötigen Schritte eingeleitet.

A műszaki könyvtárügy és dokumentáció változó feladatairól

A felszabadulás és a nagyipar 1948. évi államosítása után a műszaki könyvtárügy és dokumentáció alapvető változásokon ment át hazánkban. Jelen tanulmány elsősorban e változás leglényegesebb összetevőit és máig sem tudatosított következményeit kívánja nem teljességre törekvően elemezni, hogy ezzel is elősegítse a fejlődés helyes irányának kialakítását.

A szakirodalom áradata

A tudományok fejlődésével és specializálódásával párhuzamosan a műszaki kiadványok számának emelkedése már a századforduló körül is „rémületbe ejtette” a könyvtárosokat és bibliográfusokat. Az ipari kutatómunka ugrásszerű fejlődése kiindulópontjának tekintett 1939. év után pedig a szakirodalom áradata teljesen áttekinthetetlenné vált. Ebben a káoszban véglegessé vált az általános gyűjtőkörű könyvtárak Waterloo-ja¹.

A jelenlegi helyzetre már az jellemző, hogy a műszaki irodalom a világon évente 60 millió oldalon jelenik meg, ami 100 000 kötet 600 oldalas könyvnek felel meg.² A könyvkiadás áradatszerű növekedését a hazai adatok is tükrözik: míg Magyarországon 1938-ban 8152 kiadvány jelent meg 17 272 000 példányban, addig 1954-ben már 20 693 mű hagyta el a nyomdákat 41 361 207 példányban.³

Ebből a hatalmas anyagból egy könyvtár sem képes minden kiadványt beszerezni és raktározni. De még lehetetlenebb vállalkozás egy szakterület teljes irodalmának áttekintése, hisz feltételezve, hogy egy vegyész 30 nyelven tud folyékonyan olvasni, akkor is csak 10 év alatt tudná egy év teljes kémiai szakirodalmát áttanulmányozni. Ezek az adatok önmagukban is rávilágítanak a műszaki könyvtárügy és dokumentáció általános feladataira.

A műszaki könyvtárhálózat kialakulása

A szakirodalom szaporodására a szakkönyvtárak egyre nagyobb mérvű specializálódása és számszerű fejlődése a megoldást jelentő reakció. E folyamat időbelileg természetesen ott jelentkezik először, ahol az ipar fejlődése hamarabb támaszt ilyen igényeket. Nézzünk erre is egy példát: a Szovjetunióban 1934-

¹ BURCHARD, J. E.: *The Waterloo of science*. Rev. Doc. 1949. 4. sz. 94—97. l.

² LEFÈVRE, L.: *The special library; what it is and what it can do for business and industry*. Special Libraries, 1958. febr. 53—57. l.

³ KÖPECZI B.: *Könyvkiadásunk 10 éve*. A Könyv, 1955. máj. 200—204. l.

ben 2426 műszaki könyvtár működött, 1956-ban pedig az iparvállalatok és gépállomások már 19 000 szakkönyvtárat tartottak fenn, vagyis az 1934. évnek közel nyolcszorosát. Ugyanezen idő alatt e könyvtárak állománya megtizenkétszereződött.⁴

A szakkönyvtárak számának mennyiségi emelkedése egy bizonyos pontot elérve minőségi változásba csap át, és alapjaiban megváltoztatja egy országban a műszaki könyvtárügy helyzetét. Magyarországon a műszaki könyvtárügy fejlődése lényegében csak 1945 után indult meg, és a nagyipar államosítása után az első ötéves terv befejezésével érte el ezt a fordulópontot. Ettől kezdve már műszaki könyvtári hálózatról beszélhetünk. Állításunkat a következő tényekkel támaszthatjuk alá. A felszabadulás előtt hazánkban 54, jobbra zárt jellegű műszaki könyvtár „létezett”, ezek közül azonban jóformán csak a Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet könyvtára, a mai Országos Műszaki Könyvtár mondható megfelelő eredményeket (kötetszámot és olvasóforgalmat) felmutató műszaki könyvtárnak. (A munkáltató szervezetek szakkönyvtárai zárt jellegűek voltak.) Az ötéves terv végén viszont e könyvtárak száma már 500 fölé emelkedik, számuk az 1945 előttiéknél tízszeresére nő. 1958 elején pedig már kerekén 1000 vállalat (üzem, tervező- és kutatóintézet) tart fenn önálló műszaki könyvtárat, amelyeknek összállománya ma, az Országos Műszaki Könyvtárral (továbbiakban: OMK) együtt 7 290 352 egység.⁵

A műszaki irodalom gyűjtése tehát ma már nagyszámú olyan könyvtárra hárul, amelynek gyűjtőköre specializáltabb jellegű, mint a múltban. Állományuk átlagban 10 év alatt megkétszereződik, azaz állománygyarapodásuk kb. évi 10 százalék.

Decentralizált olvasóforgalom

A műszaki könyvtárak és a bennük felhalmozott állomány számszerű növekedésének hatására a szintén felfokozott olvasói igények kielégítése országszerte decentralizálódik, azaz az érdeklődések kielégítése első fokon eltolódik az egyes vállalati műszaki könyvtárak irányában. Az OMK-ban és a köréje csoportosuló hálózat könyvtáraiban az olvasott szakkönyvek száma a következőképpen alakult:

Év	Műszaki könyvtárak száma	Kötetforgalom	
		az OMK-ban	a hálózatban
1937*	45	80%	20%
1947	82	60%	40%
1957	998	16%	84%

* Arányosan becsült adatok.

Ez az összeállítás is azt bizonyítja, hogy a magyar műszaki könyvtárügyben fordulópont következett be. Az olvasók túlnyomó többsége ma már elsősorban munkahelyének műszaki könyvtárában jelentkezik.

⁴ POLUBOJARINOV, M.: *Krasznorecsivüe cifrü. Bibliotekar'*. 1957. nov. 7—13. l.

⁵ BALÁZS S.—SZABOLCSEKA F.: *A műszaki termelési könyvtárhálózat*. 1—2. r. Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója, 1958. 1—2. sz. 8—17., 1—14. l.

De az olvasóforgalom decentralizálódása magában foglalja az olvasók összetételének megváltozását is. Természetes ugyanis, hogy a vállalati műszaki könyvtárak főleg a műszaki alsó- és középkaderek szakirodalmi igényeit igyekeznek kielégíteni, a mérnökök és technikusok továbbra is az OMK-hoz fordulnak kéréseik jórészeivel, s ilyenformán a hálózati központ olvasószolgálatának egyre inkább a magasabb fokú tudományos és műszaki irodalom terjesztése válik feladatává. A műszakiak ugyanis egyrészt a szoros értelemben vett gyakorlati, technológiai szakirodalmon kívül elméleti jellegű tudományos munkákat is keresnek, másrészt pedig a saját szűk területükön kívül a csatlakozó iparágak és szakmák irodalmában is állandóan kutatni kénytelenek. Ugyanakkor a gyártási profilok megváltozása esetén — míg saját könyvtáruk ilyen irányban nem tud azonnal megfelelő irodalmat beszerezni — mindenképpen a központi könyvtár általánosabb gyűjtőkörére vannak utalva.

A szakirodalom átcsoportosulása

A műszaki kiadványok számszerű emelkedésének az is a következménye, hogy — még tervszerű válogatás mellett is — egyre nagyobb nehézségekbe ütközik a jelentősebb szakkönyvek összegyűjtése egy könyvtárban. Így vesztették el egyes tudományágak alapkönyvtárai gyűjtőkörük teljességre törekvő jellegét. Az OMK mint hálózati központ relatíve le is maradt a hozzátartozó egyes könyvtárak mögött. Az egyes iparágakban ugyanis egyre jobban kialakulnak olyan műszaki könyvtárak, amelyek egy-egy szakterületnek az irodalmát teljesebben gyűjtik, mint a hálózati központ. (Sajnálatos, hogy ennek a folyamatnak viszonylagos meggyorsulását az OMK elégtelen állománybeszerzési kerete „segíti elő”, és hogy az ily módon szétszóródó értékes állománynak nyilvántartására még mindig nincs és a közeljövőben sem lesz megfelelő központi címjegyzék.) Könyvtári törvényeink szellemében az egyes hálózatok központjai, így az OMK is, az irányításuk alá tartozó könyvtárakkal együtt tekintendők gyűjtési egységnek, s a belső koordináció feladata, hogy ez a törekvés meg is valósuljon.

1957-ben a vállalati műszaki könyvtárak 117 407 kötettel, az OMK pedig csak 6905 kötettel gyarapította állományát. A gyarapodás tartalmát vizsgálva a következőkhöz hasonló példákat találunk :

bányászat	OMK	195 kötet
	Bányászati Kutató Intézet	467 „
mélyépítés	OMK	277 „
	Mélyépítési Tervező Vállalat	580 „
mezőgazdasági gépek	OMK	131 „
	Mezőgépfelvezetési Intézet	285 „
papíripar	OMK	56 „
	Papíripari Kutató Intézet	135 „
mérőeszközök, automatika	OMK	165 „
	Országos Mérésügyi Intézet	350 „

Ezek szerint a szakirodalom átcsoportosulásának folyamata is már több szakterületen végbement.

Külföldi szakfolyóiratok

A fejlődéshez tartozik az is, hogy a szakirodalom formai megjelenésében nagy eltolódás következett be. A technika gyors ütemű fejlődését figyelemmel kísérő szakemberek tájékoztatására a könyvek egyre lassúbbnak bizonyulnak,

és az érdeklődők ehelyett a legújabb műszaki eredményeket ismertető folyóiratokat tanulmányozzák elsősorban. (Ez alkalommal nem foglalkozunk olyan új kiadványtípusokkal, mint a prospektusok, jelentések, disszertációk stb.) Az érdeklődés a folyóiratok iránt hazai vonatkozásban is fokozódik. Jellemző, hogy ma már több ipari minisztérium (közlekedés- és postaügyi, nehézipari, könnyűipari stb.) jóval magasabb devizakeretet igényel a felügyelete alá tartozó vállalati műszaki könyvtárak folyóiratbeszerzésére, mint könyvvásárlásra.

A világon ma kereken 50 000 műszaki folyóirat jelenik meg.⁶ Ebben a rengetegben szakértők véleménye szerint 8—10 000 olyan lap van, amely valóban értékes és közérdeklődésre joggal számottartó anyagot tartalmaz.⁷ Ebből kiindulva érdemes megvizsgálni, hogy Magyarországon milyen mértékben lehetséges a külföldi szaklapok figyelése. Az 1958-ban előfizetett külföldi műszaki folyóiratok száma 2672, tehát az értékesként meghatározott lapok számának csak kb. 30%-a. (Ez az arány valójában kedvezőbbnek mondható, mivel fenti adatok nem foglalják magukban a csere és ajándék formájában hazánkba érkező műszaki folyóiratokat.) Bár ez a viszonyszám jobb a néhány év előttinél, nem kétséges, hogy további lényeges emelésre van szükség, mert ez szintén egyik követelménye a már többször említett minőségi változásnak.

Részből helytelen a mai helyzetnek az az indokolása, hogy további lapok megrendelésének pénzügyi akadályai vannak. A folyóiratbázis kiszélesítése ugyanis a jelenlegi keretek tervszerűbb felhasználásával is megvalósítható. Az OMK rövidesen elkészülő folyóirat KC-je alapján ennek a rendezésnek megvan a reális lehetősége.

A műszaki könyvtárak részére 1958-ra előfizetett 2672 műszaki lapból számonként összesen 27 093 példány érkezik; ebből 2199 a tőkés államokból 19 162 példányban, 473 pedig a tervállamokból 7931 példányban. A külföldi folyóiratok tehát átlagban 10 példányban járnak az országba; a tőkés államok szakfolyóiratai átlag 8, a tervállamok lapjai átlag 16 címre. Emögött az átlagszám mögött igen nagy példányszámban érkező folyóiratok is vannak. Nézzük meg közelebbről a 100-nál magasabb példányszámban járó lapokat.

Példányszám	Lapféleség		Összesen
	tőkés államokból	terv államokból	
102	1	—	1
108	4	1	5
115	1	1	2
124	3	1	4
134	—	2	2
138	1	1	2
146	2	—	2
185	—	1	1
217	—	1	1
226	1	—	1
300	1	—	1
312	—	1	1

⁶ FAIRBAIRN, R. E.: *Documentation*. Chemistry and Industry, 1957. máj. 645—648. lap.

⁷ SIEMENS, A.: *Über das Informationsgefüge eines Grossbetriebes*. Nachr. f. Dok. 1956. dec. 173—177. lap.

Tehát 23 olyan lap van, amely 3444 példányban jár a könyvtáraknak. A nagy példányszámú lapok előfizetéseinek csökkentése sok olyan új és szükséges szaklap megrendelését tenné lehetővé, amelyek eddig egyáltalán nem jártak hazánkba. Ennek végrehajtása azonban igen gondos körültekintést és mérlegelést kíván, mivel bizonyos lapokra több vállalat is joggal tart igényt.

A dokumentáció új feladata

A folyóiratokban megjelent cikkek feltárása már a dokumentáció feladata. E feladat nagyságára jellemző, hogy például a Szovjetunióban a Tudományos Akadémia Tudományos Tájékoztató Intézete referáló lapjaiban 1000 szovjet és 9000 külföldi szaklap 41 nyelven megjelent cikkanyagát tárja fel. Egyedül a kémia területén — 5000 lapból — közreadott referátumainak száma az elmúlt években így alakult:

1954-ben : 41 000,
 1955-ben : 75 000,
 1956-ban : 120 000 referátum.⁸

Magyarországon a műszaki dokumentáció központi intézménye az OMK. 1957-ben 47 949 adatot adott közre, azaz szolgáltatásain keresztül ennyi folyóiratcikk tartalmi kivonatát vagy címfordítását juttatta el az ipar illetékes szakembereihez. (Összehasonlításként közöljük, hogy ebből kb. 6—7000 volt a kémiai tárgyú szakcikkek referátuma.)

A feltárás hazai mérete semmiképpen sem kielégítő. A műszaki könyvtárhálózat részére beérkező 2672 lapféleségből csak 7—800-nak az anyagát dolgozza fel, tehát csak a meglévő lapok 26%-át. A többi lap így jórészt csak az előfizetők részére válik értékké, tartalmuk az egész magyar ipar szempontjából részben elvész. (Gondolunk itt elsősorban arra a 605 tőkés állambeli és 62 tervállambeli folyóiraatra, amelyek csak egy példányban járnak Magyarországra.)

Alapvető változást a dokumentáció csak akkor érhet el, ha tevékenységét a műszaki könyvtárhálózathoz hasonlóan mennyiségileg jelentősen felfokozza. Ez a folyamat már szintén megindult, hiszen az OMK-n kívül már kb. 50—60 intézményen belül folyik bizonyos fajta műszaki dokumentációs munka, azaz ez a hálózat is kialakulóban van. Nyugtalanító jelenség azonban, hogy az egyes alközpontoknál, minisztériumoknál és vállalatoknál folyó dokumentáció nagyjából ugyanazt az anyagot törekszik feltárni, amit az OMK szintén és jobban elvégez. (Például a KGM Műszaki Információs és Fordító Vállalat múlt évben megindított Tájékoztatója.) A feladat pedig nem ez volna. A párhuzamosságok kiküszöbölésére a dokumentációs hálózatnak a központ által fel nem dolgozott lapokat — a beérkező lapok több mint 50%-át — és egyéb kiadványtípusokat kell feltárnia és közrebecsátania.

A fejlődés jellemzői

A magyar műszaki könyvtárügy és dokumentáció fejlődésének jellegzetességeit a következőképpen foglalhatjuk össze:

⁸ MACHELSON ;, S. G. : *Chemical documentation in the USSR*. American Doc. 1958. jan. 20—22. 1.

1. A műszaki könyvtárak kialakulása nálunk a felszabadulás után indult meg. A fejlődés a nagyipar államosítása után a szocialista ipar megnövekedett feladataiból következő igények alapján meggyorsult.

2. A vállalati műszaki könyvtárak számának rohamos gyarapodása az első ötéves terv befejezésének időpontjára alapvető minőségi változásokat idézett elő. Kialakult a műszaki termelési könyvtárhálózat. A gyakorlatban megnyílt a lehetőség a műszaki szakirodalom megfelelő arányú gyűjtésére és az olvasók igényeinek kielégítésére. Számottevően megnőtt az olvasók és az olvasott kötetek száma, arányaiban ma már megközelíti, sőt néhol túl is szárnyalja a fejlett iparral rendelkező országok műszaki könyvtárainak összeforgalmát.

3. Bizonyos eltolódások következtek be a műszaki termelési könyvtárhálózat központja — az OMK — és a vállalati műszaki könyvtárak feladataiban. Az olvasóforgalom és a szakirodalom gyűjtésének feladata jelentősen decentralizálódott.

4. Az OMK központi irányító tevékenysége újabb meg újabb feladatokkal találja magát szemben, s ezeket csak a fejlődés állandó és részletes elemzésével és az illetékes szervek hathatós támogatásával tudja megoldani. (Központi címjegyzék, könyvtárközi kölcsönzés fokozása, az állománygyarapítás összefogása, a hálózat további módszertani erősítése stb.)

5. Központi műszaki dokumentáció 1949 óta folyik Magyarországon. 1952-ig a feltárás megszervezése és a szolgáltatási fajták kialakítása volt a főfeladat. Az 1952-től 1955-ig terjedő időszakot a központi szolgáltatások minőségi javítása jellemzi.⁹

6. Az ipari kutatómunka és a műszaki fejlesztés feladatainak megnövekedése egyre nagyobb igényeket támaszt a műszaki dokumentációval szemben is. A központi dokumentációval párhuzamosan az egyes minisztériumok, iparigazgatóságok és vállalatok is dokumentációs szerveket létesítenek. Megindul a dokumentációs hálózat kialakulása. Szükségessé válik a Magyarországra beérkező külföldi folyóiratok cikkeinek gyorsabb és szélesebb körű feltárása.

7. A műszaki dokumentációs hálózat kialakítása csak akkor történik helyes irányban, ha a lehető legszűkebb térre szorítja a párhuzamos feldolgoást, és helyette tovább fejleszti a feltárásra kerülő dokumentumbázist. Ehhez elsősorban a folyóirat-behozatal tervszerűbb elosztására és a dokumentációs feldolgozó munkák erőteljesebb koordinációjára van szükség.

8. A dokumentációs szolgáltatások fokozása és a „fogyasztók” megszervezése, azaz a felhasználók körének bővítése, szakadatlan erőfeszítést kíván a műszaki könyvtárügy és dokumentáció valamennyi illetékes szervétől és szakemberétől.

Ezek a megállapítások szükségszerűen nem terjedhettek ki minden idevágó kérdésre, mégis úgy véljük, rávilágítanak a magyar könyvtárügy egyik fontos részének alapvető problémáikára. Reméljük, hogy könyvtári szaklapjaink a jövőben elő fogják segíteni a részletkérdések megvitatását is, s a műszaki könyvtárügy és dokumentáció nem marad a közvetlenül érdekelték szűk körének önmagára hagyott gondja és felelőssége.

⁹ JÁNSZKY L.: *A műszaki dokumentáció problémái és feladatai Magyarországon.* Magy. Könyvszle, 1956. ápr.—jún. 101—111. l.

SÁNDOR BALÁZS—FERENC SZABOLCSKA : ON THE VARYING TASKS OF TECHNICAL LIBRARIANSHIP AND DOCUMENTATION

Having reached a certain point, the increasing number of specialized libraries and documentary offices entails qualitative changes and fundamentally alters the state of librarianship and documentation in any given country.

The technical documentation in Hungary came to this critical point simultaneously with the development of socialist industry at the end of the first Five-Year Plan. While prior to the second world war there were only 54 technical libraries in the country, most of them inaccessible to the workers, at present about 1000 are operating in diverse industrial enterprises (planning and research institutes, factories). Their overall stock (books, volumes of periodicals, patent specifications, translations) amounts to almost 7½ million units, the annual increase is 10%. This numerical increase brought about the network of technical libraries for industrial purposes, having as centre the Hungarian Central Technical Library.

The change is characterized by the fact that there are a great many more smaller and larger technical libraries within reach to the workers at all enterprises. The acquisition of technical literature has been decentralized in the same way since the enterprises interested in a more or less special field of production can acquire the required literature in a more complete manner than large libraries having a broader scope of collection, or than the network centre, the Hungarian Central Technical Library.

From among the 50 000 technical periodicals issued the world over, 8—10,000 contain really important material. Of these, however, only about 3000 enter Hungary by subscription, yet the number of copies received exceeds 27 000. The subscriptions must now be coordinated in accordance with the Central Directory for periodicals by simultaneously reducing the number of subscribers to the journals received in large number copies (100 to 300) and extending the subscriptions to cover a greater variety of periodicals.

Documentation has been centralized in Hungary in 1949. The various services established and their operation improved, the centre is now faced with new tasks : building up the documentary network, the centre must coordinate the documentary work, prevent parallelism and extend the range of documentary material to be collected and worked up. The latter refers primarily to the necessity of increasing the number of periodicals from which documentary material can be collected since the material contained in only 26% of the periodicals entering the country by subscription reaches those interested through the central documentary services.

BISZTRAY GYULA

Az Arany János-kiadások rostája (1883—1958)

*Tanítómesteremnek, a nyolcvanéves Horváth Jánosnak
tisztelettel.*

ARANY János művei száztíz év óta élnek és hatnak a magyar szívekben. Könyvei újabbnál újabb kiadásokban jelennek meg, közönsége egyre növekszik. Ma — bizony elmondhatjuk — népünk legszeretettebb költőinek egyike.

Műveivel legfőbb célja: népének nevelése volt. Elsőrendű feladatnak tekintette munkái olcsó, népszerűsítő kiadását. E szüntelen törekvését egyszerűségi végrendeletének kell tartanunk. A mindenkori magyar könyvkiadás számára a legfőbb parancs: e remekművekkel nem kalmárkodni, hanem népet, nemzetet nevelni!

ARANY János műveinek alábbi kiadástörténete feleletet keres arra a kérdésre, hogy ezeknek a céloknak és feladatoknak a költő halála óta eltelt háromnegyed század alatt mennyiben felelt meg a magyar könyvkiadás?

Ráth Mór kiadásai (1883—1900)

A költőnek — életében — RÁTH Mór volt az utolsó kiadója.

HECKENASTTól megválva, 1864-ben szerződött vele. Munkáit életének utolsó szakaszában és a halála utáni két évtizedben — összesen harminchat éven át — a RÁTH-féle izléses kiállítású kötetek terjesztették országszerte.

Buda halála (1864), ARANY János *Összes Költeményei* (1867), *Toldi szerelmének* és a trilógiának számos kiadása, ARANY János *Összes Munkái* (1883), *Hátrahagyott Iratai és Levelezése* (1887—89), a ZICHY Mihály által illusztrált *Balladák* (1895) — ezek RÁTH Mór működésének legfőbb eredményei az ARANY-kiadások terén.

Arany János Összes Munkái (1883)

RÁTH Mór szóbanlevő kiadói működésének utolsó két évtizedében legjelentősebb esemény ARANY János *Összes Munkáinak* s *Hátrahagyott Iratai és Levelezésének* megjelentetése volt. Ez a két kiadvány takarította be először — ha nem is a teljesség igényével — a költő közel négy évtizedes termését.

Az *Összes Munkák* (rövidítve: *ÖM*) kiadásáról már ARANY János folytatott tárgyalásokat RÁTH-tal, miután ez az „összes” kiadás eszméjét fölvetette. Szerződést is kötöttek, s a költő elkészítette a kötetek beosztásának tervét. A megvalósítást azonban már nem érthette meg. A költő halála után RÁTH Mór — ARANY László közreműködésével — megkezdte a kiadást, „kegyeletos kötelességnek tartva” az eredeti tervezet pontos követését. A

beosztás — a költeményeknek a korábbi gyűjteményektől eltérő sorrendje és csoportosítása — megfelel a költő végakarátának.

Az *ÖM* nyolc kötetre terjed, s elrendezése a következő:

1. Kisebb költemények.
 2. Elbeszélő költemények I. Toldi. Toldi szerelme. Toldi estéje.
 3. Elbeszélő költemények II. Buda halála. Murány ostroma. Katalin. Szent László füve. Az első lopás. Keveháza. Bolond Istók.
 4. Elbeszélő költemények III. Az elveszett alkotmány. A nagyidai cigányok. Rózsa és Ibolya. Losonezi István. A Jóka ördöge. Kóbor Tamás. Elegyes darabok [= 37 kisebb költemény].
 5. Prózai dolgozatok.
 6. Shakspeare színműveiből: A szentivánéji álom. Hamlet, dán királyfi. János király.
 7. Aristophanes vígjátékai I. A lovagok. A felhők. A darázsok. A béke. Az Acharnaeheliek. A madarak.
 8. Aristophanes vígjátékai II. A békák. Lysistrate. A nők ünnepe. A nőuralom. Plutos.
- A 6—8. kötet közös címe a sorozatcímlapon: Drámai fordítások.

Az *ÖM* kiadása — mint azt RÁTH Mór is megjegyzi — nem teljes. Nem teljes azért, mert magának a szigorúan szelektáló költőnek szándékai szerint készült, mellőzve a „tán nem általános érdekű s keletkezésük korának bélyegét nagyon is magukon viselő” darabokat. Valóban, kevés az, amit RÁTH Mór és ARANY László az eléjük szabott keretbe még felveendőnek tartottak; jobbra csak az a 14 régebbi költemény (a 4. kötetbe iktatva), amelyeket a napisajtó, a költő halála után mint kiadatlanokat közölt, illetőleg fölelevenített.

Az *ÖM* nyolc kötetét tehát a költő végakarata szerinti gyűjteménynek kell tartanunk. Beosztását, csoportosítását illetően (az említett csekély pótlás kivételével) kétségtelenül az.

A költemények — az *Elbeszélő költemények* felsorolásából is láthatóan — nem követik az időrendet. A *Kisebb költemények* sem sorakoznak szigorú kronológiai rendben! Pl. az I. kötet így indul: *Télben* (1848), *A varró leányok* (1847), *Czakó sírján* (1848), *Az Alföld népéhez* (1848), *A rab gólya* (1847) stb. ARANY Jánosnak sajátos felfogása volt a verskötetek berendezése felől, amit TOMPÁNAK írott egyik levelében (1856. okt. végén) következőképpen fejtett ki: „A rendezésben [tárgykörök szerinti] elkülönözést nem, csak változatos-ságot ajánlok, vigra szomorú — jobbra gyengébb; így míg egyik a másikat emeli, az olvasónak is nyugpontokat nyújt mintegy, — ha egy gyöngye ki nem elégíti, az erős utána annál erősbnek tetszik stb. Én legalább ezt követem, tudván, hogy varietas delectat.” Az *ÖM*-nak a költő intencióit követő beosztása a negyedszázaddal korábbi levélben kifejtett felfogás következetes alkalmazásáról tanúskodik!

A szövegekészletét illetően RÁTH Mór hangsúlyozza, hogy azoknak a kiadásoknak a szövegét követte, amelyeket ARANY maga nézett át s maga javított ki. Kétes esetekben ARANY László véleménye döntött. „De itt is kritikával jártunk el” — mondja RÁTH. Sajnos, a kiadvány — népszerű jellege miatt — a szövegváltozatokat nem tünteti fel: „variansokat közölnünk *jeleppen* nem tartottuk szükségesnek”.

Végeredményben tehát az *ÖM* első kiadása a nyomdai gondozás és a külső kiállítás (jó papír, tetszetős „tükör”, a kor ízlését jelző díszes kötés, aranymetszés stb.) tekintetében kiváló kiadói teljesítmény, de nem készült egy tudományos kiadás igényével. Kezdetben minden magyarázat nélkül

indult a sorozat, de munka közben látnia kellett RÁTHnak — s a kiadás szellemi ellenőrének: ARANY Lászlónak —, hogy bizonyos, bármilyen csekély jegyzetanyag nélkül a nagyszabású kiadvány nem valósíthatja meg legfőbb célját: a közönségnevelés feladatát. Ezért pótlólag, az 5. kötetbe, majd pedig a 8. kötetbe beleszorították az 1—5., illetőleg a 6—8. kötethez tartozó legfőbb tudnivalókat (I—XXX., illetőleg I—XVIII. lapszámzással). Itt fejtí ki RÁTH Mór a kiadvány szempontjait (amelyekből fentebb idéztünk), közli a *Kisebb költemények*, az *Elbeszélő költemények*, a *Prózai dolgozatok* és a *Drámafordítások* első megjelenésének adatait, felsorolja a korábbi kiadásokat és a fordításokat, kijavít néhány sajtóhibát; közlétesz egypár életrajzi adatot, ARANYra és műveire vonatkozó bibliográfiát nyújt, s végül lajstromozza ARANY János addig kiadott leveleit. — Szükszavúságuk ellenére is fontos tájékoztatások!

Az *ÖM*, mint RÁTH Mór kiadványai általában, közönsége igényeinek megfelelően, dúsan aranyozott kötésben, luxusos kiállításban jelentek meg. A kispénzű emberek számára a gyűjtemény megvásárlását a kiadó olyan módon kívánta lehetővé tenni, hogy az egyes köteteket eredetileg egyforintos, illetőleg hatvan krajcáros füzetekben bocsátotta ki. A füzeteket utólag bármikor becserélte kötött példányokra. A vállalkozás sikerét jelzi, hogy a sorozat 1883—85-ben már második kiadásban került forgalomba. A század végéig összesen hat kiadást ért.

E sorok írója úgy emlékszik vissza a RÁTH-féle aranyosan csillogó könyvekre, hogy azok nemcsak klasszikus olvasmányok, hanem egyszersmind dísz tárgyak is voltak...

Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése (1887—1889)

ARANY János hatalmas munkateljesítményét és az életében közönség elé bocsátott művek szigorú szelekcióját mutatja, hogy a szintén válogatással közzétett *Hátrahagyott Iratok* első — s a legutóbbi évekig egyetlen — gyűjteménye négy vaskos kötetet tesz ki. Beosztásuk: I. kötet: *Hátrahagyott versei*. II. kötet: *Hátrahagyott prózai dolgozatai*. III—IV. kötet: *Levelezése író-barátaival*.

A négy kötetet a költő fia, ARANY László rendezte sajtó alá és látta el bevezetéssel s jegyzetekkel. ARANY László, a nagytehetségű költő és nagyműveltségű esztéta (akinek véleményét utolsó éveiben az „agg fülemile” is mindig meghallgatta!) kétségtelenül azzal a kegyelettel végezte ezt a munkát, amely a költő szellemi hagyatékának gondozóit mindenkor kötelezi. A kötetek elé írt tartalmas bevezetésekben ARANY László hangsúlyozza is a kegyelet parancsát. El kell ismernünk, hogy ARANY János hátrahagyott iratait több szeretettel és megbecsüléssel senki sem gondolhatta volna, mint tulajdon fia. Kétségtelen, hogy az asztalfiókban maradt kéziratokat s a folyóiratokban szétszórta emlékeket elsőízben csak ő rendezhette sajtó alá. Ha a *Hátrahagyott Iratok* kiadásának módszeréhez mégis bíráló megjegyzéseket fűzünk, ezek nem annyira ARANY Lászlót terhelik, mint inkább egyetemlegesen azt a szövegközlési gyakorlatot, amely a múlt század végén és a századfordulón nálunk úgyszólván általános volt. Ez az eljárás a szövegeknek (klasszikus szövegeknek!) több mint liberális, mondhatni szabados kezelésében nyilatkozik meg. A sajtó alá rendező felhatalmazva érezte magát arra, hogy „legjobb meggyőződése szerint” minduntalan „simítson, javítson” a gondjaira bízott kéziratokon,

sőt a már nyomtatásban is megjelent szövegeken. Vagyis : töröljön, mellőzzön neki nem tetsző szavakat, mondatokat, egész szakaszokat, s a törölt részeket áthidaló szöveggel kapcsolja össze. Ezt a sajátos filológiai eljárást leghatározottabban GYULAI Pál érvényesítette. GYULAINAK — úgy látszik — nemcsak kritikai munkássága szerzett föltétlen tekintélyt, s méltán ! — hanem szövegkiadó ténykedése is. Pedig ez (akár VÖRÖSMARTY, akár MADÁCH Imre vagy KEMÉNY Zsigmond műveinek általa „gondozott” gyűjteményeire gondolunk) súlyos kifogás alá esik. Úgyannyira, hogy irodalomtörténetünknek — klasszikusaink kiadása terén — egyik legfontosabb feladata éppen a GYULAI által sajtó alá rendezett művek új kiadása — az eredeti kéziratok, illetőleg közlések nyomán ! GYULAI Pál megbízhatatlan kiadói eljárását tulajdon műveinek (főleg az *Emlébeszéd*ek és a *Dramaturgiai dolgozatok* két-két kötetének) rendetlen kiadása is eléggé bizonyítja. GYULAI önkényes kiadói eljárása — sajnos — kortársaira is kihatott. Nem csoda, hogy gyakorlatát költőbarátjának fia, ARANY László többé-kevésbé szintén követte.

Nem feladatunk a *Hátrahagyott Iratok* jelentőségének méltatása. Elég röviden ennyi :

ARANY János *Összes költeményeinek és Prózai dolgozatainak* gyűjteménye mellett ez a négy kötet a költő többi alkotásának leggazdagabb foglalata. Közönségünk az I. kötetben — *Arany János hátrahagyott versei* közt — olvashatta először az *Öszikéket*, itt találta együtt a nagyobb elbeszélő költemények közül a *Csaba királyfi*, *Az utolsó magyar*, *Édua*, az *Öldöklő angyal*, a *Daliás idők* hosszabb-rövidebb töredékeit, valamint a *Rögtönzések*, *tréfák*, *sóhajok* és *Forgácsok* cím alatt számos kisebb költeményét (köztük : *A tölgyek alatt*, *Júliska elbujdosása* stb.), amelyek a mai köztudatban már elválaszthatatlan, szerves részei a költő oeuvréjének.

A II. kötetben *Prózai dolgozatainak* gazdag sorozatával ismerkedhetett meg az olvasó. Itt jelent meg *Zrínyi és Tasso-tanulmányainak* folytatása, továbbá — önálló kötetben először — kritikai dolgozatainak nagy része, melyeket — minthogy élő írók műveiről szólnak — mellőzött *Prózai dolgozatainak* 1879-i gyűjteményéből. Nyelvészeti és stilisztikai dolgozatai, valamint „elegyes cikkei” (köztük : MADÁCH bevezetése a Kisfaludy-társaságban, a *Szépirodalmi Figyelő* és a *Koszorú* programja stb.) mind ezúttal kerültek először önálló kötetbe. Végül a *Levelezés* két kötete a költő pályájának és kora irodalmi mozgalmainak egyik leggazdagabb forrásanyagát tárta föl.

ARANY János hagyatéka ezzel a négy kötettel vált viszonylag teljessé. Ezeknek közrebocsátása tette lehetővé az *Összes Művek* áttekintését és a költő egész életművének tanulmányozását.

Sajnos, az egykorú sajtó és közönség nem méltányolta kellőleg a *Hátrahagyott Iratok* kiadásának jelentőségét. A lapok recenziói beérték a külső kiállítás dicséretével és a tartalom pusztá részletezésével. A gyűjtemény jelentőségét jóformán csak a *Fővárosi Lapok* Dr. V. J. jegyű recenziója (minden valószínűség szerint : VÁCZY János) méltatta, néhány bíráló megjegyzés kíséretében. Századvégi sajtónk és közönségünk magatartásáról V. J. — többek között — így nyilatkozik : „Arany János hátrahagyott iratait — amennyire figyelemmel kísérhettük — sem a közönség, sem a sajtó nem fogadta e fölötté becses hagyaték nagy értékéhez eléggé méltóan... Pedig nem hisszük, hogy az a tíz év, mely a *Toldi szerelmé*-nek hatalmas sikerei óta lefolyt, nemzetünk irodalmi ízlésében valami sokat változtatott volna. Sőt meg vagyunk győződve, hogy az a közönség, mely akkor oly fényes

elégtételt szolgáltatott a beteges költőnek, ma még inkább érzi, mily megbecsülhetetlen kincset bír Arany János összes műveiben...”

A hátrahagyott versek közlésének szövegűségét, illetőleg szöveg-módosításait ARANY János *Összes Művei* kritikai kiadásának 1951—1953-ban megjelent I—VI. kötete alapján ma már bárki tanulmányozhatja és mérlegelheti. A II. kötet anyagának, a *Prózai dolgozatoknak* szövegközlését a kritikai kiadás folytatólagos kötetei elemzik majd. Ahogy a *Hátrahagyott versek* újabb sajtó alá rendezője, VOINOVICH Géza sajnosan nélkülözötte a részletesebb jegyzetanyagot (amelyet pedig a költő fia könnyűszerrel csatolhatott volna), ugyanúgy fogja tapasztalni a bővebb tájékoztató jegyzetek hiányát a *Prózai dolgozatok* kritikai szövegkiadója is. Mi ezúttal csak a III—IV. kötet anyagáról, a *Levelezésről* kívánunk részletesebben szólni.

A levélananyagot ARANY László a költő életpályájának fejezetei szerint így csoportosította: [*Szalontai évek*]. I. időszak: A forradalom végéig (1845—1849). II. időszak: A forradalom után (1850—1851). [*Nagykőrösi évek*]. III. időszak: (1851—1860). [*A pesti évtizedek*]. IV. időszak: Szerkesztői és akadémiai évek (1861—1876). V. időszak: Alkonyat (1877—1882). A levelek mennyiségi megoszlása ez öt időszak alatt: I: 1—89. levél, II: 90—106. levél, III: 107—308. levél, IV: 309—458. levél, V: 459—470. levél. Ehhez járul még a *Függelékben* három levél. A *Levelezés* két kötete tehát összesen 473 levelet tartalmaz: ARANY Jánostól és ARANY Jánosnak írt leveleket egyaránt.

A levélanagnak ez öt időszakba való ágyazása látszólag világos tagolást jelent. Valójában mégis igen bonyolult feladat e levéltömeg tanulmányozása, minthogy ARANY László a leveleket az egyes időszakokon belül nem szoros kronológiai rendben közli, hanem a levelező-társak szerint csoportosítva. (*Levelezés Szilágyi Istvánnal* 1—17. levél, *Levelezés Petőfivel* 18—79. levél, *Levelezés Tompa Mihállyal* 80—85. levél stb.) E felosztás ARANY egyéniségének mindig csak egy-egy oldalát világítja meg: gondolatköreit feldarabolja, úgyhogy az olvasónak magának kell — nem kis fáradsággal — összeszednie az egyes időszakokon belül szétszaggató problémákat.

Ez az ARANY László-féle levélkiadás nálunk első kísérletnek tekinthető egy nagyobb terjedelmű írói levelezés kiadásának módszerére. Nem éppen szerencsés megoldása külön figyelmeztetés volt a további hasonló tervekhez. E kiadás említett bírálója, VÁCZY János, gyakorlatilag hasznosította is e tanulságot, midőn 1890-ben (egy évvel ARANY János *Levelezése* II. kötetének megjelenése után!) a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából megindította KAZINCZY Ferenc monumentális levelezésének sorozatát. A KAZINCZY-levelezés akadémiai kiadása már az egyetlen helyes módszert követi: a leveleket szoros időrendben hozza. (Hiszen a levelező-társakkal való kapcsolatokat a névmutató kielégítő módon szemlélteti!)

Sem ARANY, sem levelező-társai, barátai nem azzal a szándékkal írták leveleiket, hogy azok valaha nyilvánosságra kerüljenek. Nem KAZINCZYNak és kortársainak, az úgynevezett epistola-íróknak irodalmi közvéleményt kialakító s műfaj-igényekkel föllépő eszmecseréje ez. E levelezés csak a bizalmas baráti társalgást pótolja, mint ARANY László megjegyzi, s éppen ebben van e hagyatéék kiváló érdeke. A levélananyag ARANY János életrajzának leggazdagabb forrása. Feltárja a költő pályáját, irodalmi terveit, gondolatvilágának kialakulását, magánéletét, s mindazoknak irodalmi törekvéseit, akikhez bizalmas barátság fűzte. A SZILÁGYI Istvánnal, PETŐFIVEL, TOMPÁVAL,

JÓKAIVAL, LÉVAYVAL, GYULAIVAL, SZÁSZ KÁROLYVAL, CSENGERYVEL stb. folytatott levelezés ARANY Jánosnak és barátainak, valamint koruk irodalmi és művelődési viszonyainak megismeréséhez fölbecsülhetetlen értékű adattár. Éppen ezért — mai felfogásunk szerint — a levelezéseket teljes egészükben s csonkítatlan, ép szöveggel kellett volna kiadni.

Az ARANY János-levelezés, sajnos, se nem teljes, se nem szöveghű. Összeválogatásának főszempontjára már a kiadvány címe figyelmeztet. A cím csak „író-barátaival” folytatott levelezését ígéri, eleve kizárva a gyűjteményből másokkal (így pl. tanítványával, TISZA Domokossal) váltott tekintélyes számú levelét. Egyébként a levelezés kiadására vonatkozólag ARANY László világosan kifejti szempontjait (a *Lev. I.* kötetéhez írt *Bevezetésében.*)

Vázolva a levélanyag összegyűjtésének körülményeit, kiemeli, hogy „az így kezembe jutott bőséges gyűjteményt egész terjedelmében nem adhatam ki. Sok részlete nem egyéb, mint alkalmi izenet, megbízás, értesítés stb. aminek érdeke, vagy jelentősége alig lehet. Ezeket mellőznöm kellett, ha a kiadást rengeteg tömeggé szaporítani nem akartam. Csak a Petőfivel váltott leveleket láttam jónak kihagyások nélkül közölni. Az egész sorozatból t. i. az Arany—Petőfi-levelekből alig hiányzik négy-öt...” Ellenben a levelezés többi anyagát rendkívül megrostálta és megnyírálta. Tájékoztatása szerint: az ARANY—PETŐFI-levelezés mellett az ARANY—TOMPA-levelezést publikálja aránylag legteljesebben, minthogy: „Ez volt atyámnak legtartósabb s legösszefüggőbb láncolatban folyó levelezési viszonya... Többi barátaival váltott leveleiből az önmagára vonatkozó közleményeket inkább mellőztem, s csak azt vettem be, ami valamely közérdekű kérdésre vet világot...” E nyilatkozat szerint tehát az ARANY—TOMPA-levelezés a gyűjteménynek aránylag legterjedelmesebb fejezete. Elképzelhető a „többi levelezés” hiányossága és csonkasága, ha az ARANY—TOMPA-levelezésből is a kiadatlan ARANY—TOMPA-levelek tömege hiányzik, arról nem is szólva, hogy a közölt levelek tekintélyes része szemelvényes, hiányos és csonka. ARANY László kihagyott — a kevésbé „közérdekű” szakaszok mellett — minden kényesebb részletet, vaskosabb kifejezést is, amik nélkül pedig TOMPA levelei éppen nem szükködnének!

A bonyolult szerkezeti beosztás és a levélanyag túlságos megrostálása mellett egyéb hibákat is találunk a két kötetnyi *Levelezésben*. Feltűnő tévedés, hogy ARANY János 1848. június 30-án írt levelét (*Lev. I.* köt. 158—162. l.) PETŐFINEK szóló levélként közli, holott azt ARANY VAS GEREBENHEZ intézte, amint ez PETŐFINEK írt 1848. aug. 12-i leveléből kétségtelenül megállapítható. — Szólhatnánk még az eredeti kéziratok téves olvasásból eredő hibáiról, a figyelmetlenségből kihagyott és önkényesen betoldott szavakról stb. — de ezek amúgy is kitűnnek majd ARANY János, illetőleg TOMPA Mihály levelezésének készülő kritikai kiadásai nyomán.

Célszerűnek látszott a *Levelezés* ez első, 1887—89. évi kiadásának főbb hibáit és hiányait feltárni, annál is inkább, minthogy a gyűjtemény második kiadása (a Franklin-féle 1900. évi *Összes Művek* sorozatában) semmit sem vett észre e hibákból, semmit sem javított rajtuk. A Franklin-Társulat gépiesen újranymotta az egészet, sajtóhibákkal tetézve a tizenkét évvel korábbi kiadás fogyatkozásait.

Arany János balladái Zichy Mihály illusztrációival (1895)

RÁTH Mór egyik legkésőbbi, legismertebb és legkedveltebb kiadványa ARANY balladáinak gyűjteménye ZICHY Mihály illusztrációival (1895).

ARANY János művei nem egy festőnk és szobrászunk képzeletét ragadták meg. THAN Mór (*Családi kör, Rege a csodaszarvasról*), LOTZ Károly (*Az egrileány*), SZÉKELY Bertalan (*Ágnes asszony*), GYÁRFÁS Jenő (*Tetemrehívás*), KŐRÖSFŐI-KRIESCH Aladár (*Buda halála*), a szobrászok közül FADRUSZ János (*A farkasokkal viaskodó Toldi*), STROBL Alajos (*Toldi és Piroska*, a költő szobrának mellékalakjaként) — e kiváló művészek alkotásai hirdetik ARANY János költeményeinek messze sugárzó hatását, s ábrázolásainak szemléletességét. De a fantázia gazdagsága, az életszerű kifejezés és a lélekrajz szempontjából valamennyit felülmúlják ZICHY Mihály ballada-illusztrációi. Az ARANY—ZICHY-balladaskönyv (ZICHY MADÁCH-illusztrációival együtt) a magyar „képeskönyvek” történetében a legmagasabb szintet képviseli.

ZICHY Mihály, amikor ARANY balladáit illusztrálta, Szentpéterváron, a cári udvarban élt. Művészi munkájába a költő szellemének kongeniális kifejezése mellett — a festő lírájaként — sok éves nosztalgiája, honvágya is belejátszott. A művészettörténet helyesen állapította meg, hogy e világhírű művészünk képzelete a költő *szellemi* alkotásait valóban *megtestesíti*: művészetének eszközeivel szemmel láthatókká tudta varázsolni a költői képzelet alkotásait. Sem előtte, sem utána nem akadt nagy költőinknek egyenrangú illusztrátora, akinek rajzai ugyanolyan hűséggel és teljességgel fejeznék ki a versek mondanivalóját, mint ZICHY Mihály. Fantáziáját, humorát, kifoghatatlan leleményét, csodálatos rajztudását, egyszóval tüneményes művészi teremtőerejét teljesen a költő szolgálatára adta, valósággal átélte és kifejezte a halhatatlan balladákat. Sorról sorra, képről képre követi, de mégis önállóan, eredeti koncepcióval oldja meg a balladás ábrázolást. A rajzok száma, szerkezete és kidolgozása is szorosan alkalmazkodik az egyes témákhoz. Ahol a ballada cselekménye egy fejezetben összpontosul: ott ZICHY is egy nagy képből csoportosította alakjait; viszont amelyik balladának menete folyamatosabb: annál az illusztráció is kisebb jelenetek sorozatával követi az eseményt. Amint ARANY a tárgyhoz mértén változtatja hangját, a ritmust és a versalakot, úgy változtatja ZICHY is a művészi előadás módját. Sőt, a munka lázában a versszövegek annyira hozzánőttek, annyira beleolvadtak a balladák képszerű átköltésébe, hogy a művész végül is nem elégedett meg a cselekmény illusztrálásával, hanem magát a szöveget is „megrajzolta”, hogy a betűk, szavak vonalai is összhangban álljanak a képek stílusával. ARANY balladáinak ZICHY-től illusztrált kötete első ízben ilyen módon, a művész stilizált írásával jelent meg RÁTH Mór kiadásában.

A díszmű részletekben látott napvilágot: külön-külön lapokon egy-egy ballada. Ezekből fűzték aztán össze az album alakú kötetet. A kiadvány egyáltalán nem volt olcsó. Egy-egy ballada ára — terjedelméhez, az illusztrációk számához és nagyságához képest — 2—6 forintba került. A terjedelmet illetőleg néhány példa: *Hídatás*: egy albumlap, négy szövegillusztráció; *Éjféli párbaj*: egy albumlap, három szövegillusztráció; *Ágnes asszony*: egy albumlap, hét szövegillusztráció; *V. László, Zács Klára, Tengerihántás*, egyenként öt-öt szövegillusztráció; *Az egrileány, Török Bálint* egyenként tíz-tíz szövegillusztráció stb.

A közönség nagy érdeklődéssel fogadta az ARANY—ZICHY balladakötetet. Ezt az 1895 óta megjelent számos kiadás tanúsítja. Legújabban, 1957-ben is újranyomták.

A Franklin-Társulat monopóliuma (1900—1940)

1900-ban RÁTH Mór örökösétől a Franklin-Társulat szerezte meg ARANY János műveinek kiadói jogát. Ettől fogva négy évtizeden keresztül e vállalat birtokában volt az ARANY-hagyaték kiadásának monopóliuma. A Franklin-Társulaté tehát minden érdem és minden mulasztás, ami ARANY János műveinek kiadása és terjesztése körül a szerzői és kiadói jogi kötıtségek időtartamának századunkra eső részében — több mint kétharmadában! — mutatkozik. (A nemzetközi egyezmények értelmében a szerzői jog védeltségének időtartama ötven év. Ezt utólag meghosszabították az első világháború négy esztendejének kétszeresével. Így nyúlt az ARANY János-hagyaték szerzői és kiadói jogi védeltségének ideje ötvennyolc évre: 1882—1940.)

Érdemes itt utalni arra, hogy milyen körülmények között jutott a Franklin-Társulat ARANY János műveinek kiadói jogához. Érdemes, mert kiderül, hogy mindenik nagyobb kiadóvállalatunk szívesen szerezte volna meg e jogokat, s azok némelyikénél bizonyára nagyobb megbecsülésben is részesül a költő hagyatéka . . .

RÉVAY Mór János memoárja (*Írók, könyvek, kiadók*. Bp. 1920. I. köt. 362—368. l.) részletesen leírja a kiadói jogok megszerzésének történetét. Eszerint a RÁTH-tal kötött szerződés lejártakor (az 1899. év végén) a szerzői jogok tulajdonosa, ARANY László özvegye a RÉVAY-kiadóval kezdett tárgyalásokat. RÉVAY kerek egynegyedmillió koronát ígért ARANY János összes írói hagyatéka szerzői jogaért. ARANY Lászlóné az ajánlatot elfogadta, a szerződést megkötötte és az első részletet (60.000 kor.) átvette. Újév napján azonban, 1900. január 1-én, RÁTH Mór bejelentette, hogy él a szerződésében biztosított opcióval, vagyis az elővételi joggal. A RÁTH-féle kiadóvállalat akkor már végét járta; RÁTH Mór egészségi állapota és pénzügyi viszonyai egyáltalán nem tették lehetővé, hogy vállalatát tovább is fenntartsa. Az opció gyakorlása kizárólag üzleti fogás volt, és pedig a Franklin-Társulat üzleti fogása. E társulat ugyanis csakhamar megvásárolta RÁTH egész vállalatát s azzal együtt ARANY műveinek kiadói jogát. Erre elsősorban azért törekedett, hogy a *Magyar Remekírók* megindítandó sorozatában ARANY műveit is korlátlanul bírja.

A RÉVAY-cég feje — JÓKAI, MIKSZÁTH stb. műveinek kiadója és ügyes terjesztője — méla rezignációval írja emlékiratában, hogy ezzel az ügy rá nézve befejeződött. De „befejeződött, sajnos, Arany János munkáira nézve is. Húsz esztendő múlt el azóta anélkül, hogy Arany János munkái olyan népszerűekké váltak volna, mint annak idején szemem előtt lebegett . . .”

A Franklin-Társulat ARANY-kiadások körüli négy évtizedét két fejezetre kell osztanunk. Első fele, kb. 1925-ig, temérdek panaszra és jogos kifogásokra ad alkalmat. Utolsó másfél évtizedében — a VOINOVICH-féle kiadásokkal, melyekről később lesz szó — részben enyhítette az első negyedszázadban elkövetett mulasztásokat és visszaéléseket.

A vállalat urai hosszú időn keresztül nem tettek egyebet, mint a RÁTH-féle kiadásokból fennmaradt szedéseket matricázták és esetenként újranyomták. Így tették közzé 1900-ban és 1912-ben az *Összes Munkák* 12 kötetes sorozatát, majd pedig e sorozat részeit különböző csoportosításokban. (A 12

kötet a RÁTH-féle *ÖM* 1—8. köt., valamint a *Hátrahagyott Iratok és Levelezés* 1—4. kötetéből állott elő.) Az egyes lapok megrongálódott matricáit időnként kicserélték, elképesztő sajtóhibákkal éktelenítve ARANY János gyönyörű verseit . . .

A Franklin-Társulat működése (ezúttal kizárólag az ARANY János-kiadásokra szorítkozva) a kapitalista könyvkiadás iskolapéldáját mutatja.

A kizsákmányolás a foglalkoztatott munkaerőkre és a vásárlóközönségre egyaránt kiterjeszkedett. A Társulat kiadványai saját nyomdaüzemében készültek. Nyomdai szakemberektől szerzett közvetlen értesüléseink szerint alig volt tőkés vállalat, amely nyomdászait rosszabbul fizette volna, mint a Franklin-Társulat. Ebből önként következik, hogy a jó szakembereket nem tudta állandósítani, s beérte a gyengébb munkaerőkkel. Innen a gondatlan szedés (a Franklin-kiadványokban feltűnően sok a sajtóhiba!), a foltos („zebrás”) festékezés, a gondatlan nyomás stb.

A nyomdai, vagyis külső kiállítás fogyatékoságainál is nagyobb a tartalmi: a lelkiismeretlen „szöveggondozás”! A Franklin-Társulat hosszú időn át nem tudta megbecsülni azt a nagy feladatot, amelyet ARANY János műveinek *kizárólagos* kiadásával vállalt, magyarul szólva: aminek kizárólagos kiadására üzleti tőkéjével rátette a kezét! Csak az üzleti hasznot leste, csak a mindenkori gazdasági érdekekhez igazodott.

A vállalati munkások alacsony munkabére, a munkás-kizsákmányolás mellett az ARANY-kiadások magas bolti ára egyszerismind további kizsákmányolást jelent: a közönség kizsákmányolását. Némely kiadók olykor megindítottak egy-egy olcsó, filléres sorozatot, márcsak a dekorum kedvéért is (mint pl. a Révai-Testvérek az *Olcsó Jókait*) — a Franklin-Társulat azonban egyetlen egyszer sem bocsátott ki olyan ARANY-kiadást, amely a szegény rétegeknek — munkásoknak, parasztoknak, diákoknak — súlyos anyagi áldozatot ne jelentett volna. A kispénzű emberek számára legfeljebb az *Olcsó Könyvtár*, utóbb a *Magyar Könyvtár* vagy a *Tanulók Könyvtára* néhány füzete juttatott némi szemelvényt ARANY János tizenkét vaskos kötetre rúgó írói hagyatékából.

A Franklin-Társulat legtöbb kiadványa, köztük az ARANY-kiadások nagy része: évszámjelzés nélkül jelent meg. A kiadás évének eltitkolása a Franklin-Társulatnak következetesen alkalmazott üzleti fogása volt, hogy a raktáraiban éveken, évtizedeken át tárolt íveket bármikor olyan kiadványként vethesse piacra, melyről azt hihesse a jámbor olvasó, hogy: „Készült ebben az esztendőben”.

Ezzel a kalendáriumok-korabeli trükkel a kiadó mindenestre elérte célját. Sem a közönség, sem a szakkörök nem tudták soha ellenőrizni a matricakiadások számát. Ma, utólag még kevésbé lehet megállapítani, hogy ez s amaz „kiadás” melyik matricakészlet felhasználásával s mikor készült? Ezért az ARANY János-bibliográfia idevágó fejezete örökre félhomályban marad. Jellemző erre nézve, hogy még VOINOVICH Géza (a szerzői jogok részese) is csak általánosságban tudta összegezni a Franklin-féle ARANY-kiadásokat, 1925-ben: „A *kisebb költemények* eddig 15 teljes kiadást értek; változatlan utánnomásukat is számítva: 29-et; szemelvényes kiadást ezen felül 23-at állapíthatni meg. *Toldi* első része, s a *trilógia* is, szinte megszámlálhatatlan [!] kiadást ért. *Összes Művei* kétszer értek teljes kiadást, azonkívül a *Levelezés* híján hármat. Egészen külön pályát futottak meg a *balladák*, iskolai kiadásoktól a Zichy-illusztrációkkal ékes díszműig, minden alakban...”

A Franklin-Társulat utolsó erőfeszítése az ARANY-kiadás monopóliumának hasznosítására: a „bibliapapíron” nyomott, úgynevezett *Parnassus-sorozat* két kötetének kiadása volt. Az egyik: ARANY János *Összes Kötteményei*, a VOINOVICH-féle kiadások nyomán, a másik: ARANY János *Összes Prózaí Művei és Műfordításai*, — persze mindkettő évjelzés nélkül. Az előbbi 1937-ben, az utóbbi 1938-ban jelent meg. Ennek második kiadásaként ARANY János *Összes Prózaí Művei* 1949-ben is megjelentek a nevében módosult „Franklin Könyvkiadó”-nál. Figyelmet érdemel, hogy e több ezer lapra terjedő köteteket névtelenül rendezték sajtó alá, s így személy szerint senki sem felelős e legutolsó Franklin-kiadások szintén erősen hibás szövegeiért.

A nagyközönséget hosszú időn át megtévesztették a kiadói reklámok. A Franklin-Társulat folyóirata, az 1921 végéig fennállott *Vasárnapi Ujság*, később, az 1930-as és 40-es években a *Tükör* c. folyóirat, és végül *Egy magyar könyvkiadó regénye* c. házikrónikája nemzedékek fülébe harsonázták, hogy a Franklin-Társulat „a leggondosabb és legkifogástalanabb alakban” s ami mindennél több: „olcsó” kiadásokban népszerűsíti ARANY János műveit. Íme egy-két szemelvény a kiadói önreklámokból:

A *Vasárnapi Ujság* 1900. április 1. számában (47. évf. 13. sz. 202—203. l.) olvassuk: „A Franklin-Társulat, mely oly nagy buzgósággal fáradozik a magyar klasszikusok kritikailag rendezett kiadásán [?], legújabbban a szerzői jog egész tartamára megszerezte Arany János összes munkáinak kiadási jogát. Örömmel üdvözljük ezt a valóban fontos irodalmi eseményt, mert biztosítékot látunk benne, hogy a nagy költő halhatatlan munkái még általánosabban el fognak terjedni, mint eddig. Nemzeti és kulturális szempontból alig lehet megbecsülni azt a hasznot, mely abból származik, ha annak a költőnek szellemi kincsei, aki a magyar lelket a legnemesebb és legművészebb formában szólaltatta meg, a nemzetnek igazán közkincsévé válnak. A Franklin-Társulat Arany János műveinek hézagtelen kiadását [!] fogja a nagyközönség kezébe adni, ami annál lényegesebb és öröndetesebb, mert Arany János szellemi hagyatéka még nincs teljesen kimerítve... Az elszórt apró gyöngyszemek, valamint az eddig egyáltalán ki nem adott művek újabb érdeket fognak adni a gyűjteménynek, mely a szöveg megbízhatósága tekintetében is teljesen kifogástalan lesz.” [!] A közlemény bejelenti továbbá, hogy ARANY János műveivel egyidejűleg más klasszikus írók műveinek kiadási jogát is megszerezte a Franklin-Társulat, így KEMÉNY Zsigmond, VAJDA János, SZIGLIGETI Ede, ARANY László stb. munkáit. Végül kilátásba helyezi, hogy „ez irodalmi intézet most már meg fogja ajándékozni a nemzetet összes nagy költőink és remekíróink egyöntetű gyűjteményével, amely a magyar irodalomnak s a Franklin-Társulat kiadói tevékenységének egyaránt büszkesége lesz.”

SCHÖPFLIN Aladár, a Franklin-Társulat lektorátusának vezetője, *Arany János és kiadói* című cikkében (*Tükör*, 1938. febr., VI. évf. 2. sz. 86—89. l.) hasonlóan boldog önszemléletről tesz tanúságot. Mióta a Franklin-Társulat megszerezte az ARANY-hagyaték kizárólagos kiadási jogát, „azóta Arany műveinek kiadása óriási módon fellendült — írja SCHÖPFLIN. — Újabb meg újabb kiadások jelentek meg összes műveiből vagy azok csoportjaiból (kisebb költemények, balladák, Toldi-trilógia, Aristophanes stb.). Arany János az egész nemzet költője lett abban az értelemben is, hogy az egész nemzet olvassa, művei ott vannak minden magyar házban, ahol egyáltalán könyveket tartanak. Ha egy statisztikus összeszámítaná, hogy hány példányban kerültek a közön-

ség elé, bizonyára kiderülne, hogy ő az a magyar költő, akit a legtöbben olvasnak e hazában.”

Az *Egy magyar könyvkiadó regénye* című, évszám nélküli kiadványban a Franklin-Társulat ARANY-kiadásairól ezt olvassuk (a 111. lapon:) „(Évtizedeken át) legnagyobb gondja, ambíciója és büszkesége a Franklin-Társulathoz Arany János műveinek kiadása. A Nagydai cigányok díszkiadása Fáy Dezső illusztrációival, a balladák pompás díszkiadása pedig Zichy Mihály klasszikus rajzaival jelent meg a Társulat kiadásában. Az Arany centenárium alkalmából Arany János összes műveit ötkötetes folio kiadásban hozta forgalomba a Társaság. 1937-ben a könyvnapra adta ki a Társulat Arany János összes költői műveit egy kötetben, rendkívül olcsó áron.”

Milyen öröm volna, ha most, ARANY János halhatatlan műveinek kiadástörténetére visszatekintve, való tényekkel támaszthatnók meg e programok s házikronikák őszinteségét és igazságát. Sajnos, sem közvetlen tapasztalataink, sem a Franklin-féle „irodalmi intézet” kiadói politikájával foglalkozó egykorú sajtóhangok nem erősítik meg a reklámcikkek szép szavait.

A Franklin-Társulattal szemben különösen hevesen nyilatkozott meg a nemzeti közvélemény 1917 körül, amikor népünk a költő születésének százados fordulóját ünnepelte. Írók és hírlapírók, a magyar kultúra lelkes munkásai elkeseredetten ostorozták ARANY János műveinek kiadóját amiatt, hogy a centenárium idején ARANY János műveinek egy része egyáltalán nem volt kapható, más része pedig csak drágán, kisémberek és diákok számára megfizethetetlen áron került forgalomba! Franklinék 1900 óta fennen lobogtatták a hivatástudat zászlaját, képmutatóan hangsúlyozva „azt a hasznot, melyet a költő szellemi kincsei nemzeti és kulturális szempontból jelentenek”, hogy annál jobban takargassák az ARANY-kiadások másik hasznát, az üzleti hasznot, amely vállalatukat kizárólagosan érdekelte!

A fővárosi lapok közül főleg a *Világban* és a *Déli Hírlapban* hangzottak el kemény, de teljesen indokolt vádiratok. A *Világ* 1917. január 18-i számában KÓHALMI Béla leplezte le a Franklin-Társulat jellegzetes kapitalista magatartását. *Arany-jubileum Arany János könyvei nélkül?* című cikke abból indul ki, hogy: „Arany tehet legkevesebbet róla, ha nekünk, a kései nemzedéknek szükségünk támadt az ő százéves jubileumára”. A centenáriumon számadást követel a magyar kultúrpolitikától és a közönségtől, elsősorban pedig az ARANY-kincsekkel sáfárkodó kiadótól: „Számot kell adnunk nemcsak arról, mivel tartozunk Arany-nak, de arról is, hogy a nagy tömegek nem érzik-e magukat újból becsapottnak, mint mindig, valahányszor a szellem egyik hőrszát ünnepeljük, anélkül, hogy ehhez a hőrszhoz közel tudtak volna férkőzni. . . Felmagasztalás ide, felmagasztalás oda, ha keresni akarjuk: mekkora az író hatása, vakuljunk meg azzal, hogy Aranyt az iskolában tanítják? Ne keressük, mekkora elterjedtségűek a könyvei?” Válasza lesújtó: „Arany könyvei ízléses és olcsó kiadásokban nem forognak közkezen! Arany könyveiért, ha hozzá méltó köntösben akarod ma, nagy pénzeket kell letenned!” A cikkíró nem habozik belenyúlni a kiadói kulisszák mögé, ebbe a „darázs-fészekbe”, a részint hiányzó, részint méregdrága ARANY-kiadások titkait fürkésztve: „Arany művei nem „szabadok”. Nem nyomathatja bárki, mint Petőfiéit. A kiadás jogát Ráth Mór özvegyétől a Franklin-Társulat vette meg. Úgy tudjuk, hogy az az összeg, amiért megvette, igen kis összeg volt. De tegyük föl, hogy nagyobb pénz lett volna, tegyük föl, ami végre is lehetséges, hogy Arany László özvegyének a Franklin-Társulat tisztességes

évjáradékot fizet. (Azonban) amazt a tőkét és emezt az évjáradékot, ha tőkésítendő, összeadván, kiderülne: hogy a Franklin-Társulat ezt a tőkét a Ráth-féle Arany-kiadások tescheni nyomdájának régi matricáival készült, 'új lenyomatai'-val többszörösen megkereste! Franklinék, amióta Arany műveinek kiadói jogát Ráthéktól megszerezték, nevük alatt ugyan, de a Ráth-féle Aranyok egyre jobban kopó és töredező betűivel kiadták ugyanazt a három-négyféle Arany-kiadást, amelyet Ráthéktól átvettek, mindössze azzal a különbséggel, hogy a papír szürkébb, a betű fakóbb, kötés és arany-metszés gyöngébb s mindösszevéve drágább lett!... Ó, igen. A háborús anyagdrágulást fogják a fejünkhöz vágni. Csakhogy amit Ráth Mór csinált, annak folytatására Franklinéknak a 90-es évek vége óta lett volna elég idejük; de mindössze csak egyszer szedték újra Arany műveit, akkor, mikor a Magyar Remekírókkal készültek részletüzletet csinálni." Felsorolja a Franklin-féle kiadásokat és egybeveti a RÁTH-féle kiadásokkal. Az összehasonlításból kitűnik, hogy a Franklin-féle ARANY-kötetek aránytalanul drágábbak és távolról sem olyan gondos kiállításúak, mint a RÁTH-féle ARANY-kötetek voltak. „Márciusra az egész ország egy Arany-község lesz. Zúgni fognak a zsolozsmák és le fogunk borulni a könnyes meghatódottságtól, hogy van nekünk Aranyunk! És nem lesz szép és olcsó Aranyunk! Íme, hogy lehet útjába állani olyan kozmikus erőnek, mint Arany!” — fejezi be cikkét KŐHALMI Béla.

A *Déli Hírlapban* (1918. 130. sz.) SZINI Gyula *Nem kaphatók Petőfi, Arany, Tompa verses könyvei* címmel azt panaszolja, hogy a magyar klaszszikusok kiszorultak a könyvpiacról.

A Franklin-Társulat ünneprontó, cinikus magatartásával szemben az *Erdélyi Szemle* című kolozsvári folyóirat is fölemelte tiltakozó szavát (1917. március 25., III. évf. 9. sz. 98—99. l.) WALTER Gyula *Jegyzetek az Arany-ünnepélyhez* című cikkében ezeket írja: „Most milliók hódolnak neki. Bántó visszásságnak tetszik ez az ünneplés, rideg tömjénezésnek, amely csak sértheti a költő emlékezetét. Miért ez a bókolás, e magasztalás és jubilálás, mikor még mindig nem ismerik! Programok, emberek, tervek vannak előttünk, s kérdezzük, hogy méltónak és illőnek érzik-e ezt a külsőségeskedést? Illőnek érzik-e akkor, midőn Arany János balladáinak, époszainak, cikkeinek még nincsen olcsó és népszerű kiadása, midőn nincsen elfogadható Arany-élet-rajzunk, nincs összeállítva és feldolgozva a hagyatéka, a levelezése... Ne ünnepeljünk, ne tirádozzunk! Tetteket kérünk és várunk! Verseinek közkézre bocsajjtását akarjuk és sürgetjük!”

Am mindez pusztába kiáltó szó maradt. A tőkés kiadó közönyösen tekintett végig a panaszos ünneplőknön, — és továbbra se csinált se olcsó, se gondos ARANY-kiadásokat!

A Franklin-Társulat szűkmarkúsága odavezetett, hogy az első világháború utáni években — újabb kiadások híján — ritkaságszámba ment egy-egy ARANY János sorozat! Ezt teszi szóvá *A Reggel* 1922. október 9-i számának egyik cikke, amely szerint: „A mesemondás két magyar fejedelmén (Jókai, Mikszáth) kívül főleg Arany Jánost és Petőfit keresik. Teljes Arany-kiadás alig található...”

*

A Franklin-féle, idézett kiadások közül ARANY János *Munkáinak* RIEDL Frigyes által sajtó alá rendezett s 1902—1907-ben megjelent hatkötetes gyűjteményét említjük elsőnek. Ez a gyűjtemény a *Magyar Remekírók*.

A magyar irodalom főművei c. sorozatban jelent meg, mint a sorozat 41—46. sz. kötete. Nem „összes” műveket hoz, hanem csak válogatást, RIEDL Frigyes gondozásában. A gyűjteményt RIEDL Arany János c. tanulmánya vezeti be, amely finoman elemzi a költő munkásságát. A bevezetés azonban teljesen önálló esszé, amely semmiféle vonatkozásban sem utal e sajátos, „válogatott” kiadásra. RIEDL — sajnos — jegyzeteket sem csatolt az egyes kötetekhez.

A gyűjtemény beosztása és tartalma a következő:

1. *Kisebb költemények* I. 1902. (Időrendben, 1847-től 1854-ig. A kötetet a *Válasz Petőfinék* c. 1847-i vers vezeti be, amely az ARANY-válogatásoknak azóta is hagyományossá vált kezdő-darabja.)

2. *Kisebb költemények* II. 1902. (1854—1882. A kötet végén: a *Kisebb költemények* cím- és kezdősor-szerinti mutatója.)

3. *Toldi. Toldi szerelme. Toldi estéje.* 1903.

4. *Buda halála. Csaba királyfi. Az utolsó magyar. Édua. Öldöklő angyal. Dalás idők. Murány ostroma.* 1905.

5. *Önéletrajz.* [= A GYULAI Pálhoz intézett levél.] Költői elbeszélések: *Bolond Istók. A Zrinyás. A nagyidai cigányok. A Józsa ördöge. Katalin. Szent László juve. Az első lopás. Keveháza. Tassóból. Ariostóból. Losonczy István. Rózsa és Ibolya.* Függelék: *Bolond Istók folytatásának terve.*

6. *Prózai dolgozatok.* Tartalma: *Zrinyi és Tasso. Bánk-bán tanulmányok I—V. Írói arcképek I—V. A magyar verselésről I—II. Naiv eposzunk. Irányok. Visszatekintés.*

Az ARANY-kiadások bírálói szerint: ez a RIEDL-féle gyűjtemény volt az első és sokáig egyetlen Franklin-kiadás, amely nem a RÁTH Mórtól átvett, régi, kopott matricákkal, hanem új szedéssel készült. Az új szedést a „válogatott” szövegnek az „összes”-ből kiszakított sorrendje, illetőleg tördelési rendje kényszerítette az új kiadóra.

A Franklin-Társulat másik jelentősebb ARANY-kiadása az úgynevezett folio-kiadás: ARANY János *Összes Munkáinak* ívrétalakú, ötkötetes gyűjteménye, amely (természetesen évszámjelzés nélkül!) 1925-ben jelent meg. A kéthasábosan nyomtatott szöveg ezúttal ismét új szedést tett szükségessé! Az anyag csoportosítása: I. *Kisebb költemények.* II—III. *Elbeszélő költemények.* IV. *Műfordítások.* V. *Prózai dolgozatok.* A gyűjtemény magában foglalja — a *Levelezés* kivételével — a RÁTH-, illetőleg Franklin-féle *ÖM* anyagát, a vers és próza helyesebb időrendi csoportosításában, kiegészítve az ismert anyagot „néhány eddig kiadatlan töredékkel s két próza elbeszéléssel”. — Az egységesebb elrendezést VOINOVICH Géza végezte, s a bizonyos tekintetben jobb szövegközlést szintén ő gondozta. Az *ÖM* ez újabb gyűjteménye azonban megint csak tájékoztató jegyzetek nélkül jelent meg...

*

A Franklin-Társulatra, amikor ARANY János műveinek kiadását „gondjaiba vette”, a szövegközlés szempontjából is nehéz és kényes feladat hárult. (Ugyanígyen felelősség terheli egyébként a költő minden további kiadóját is!) Ezt a különleges feladatot maga ARANY János róttá kiadóira egyik bírálata útján (a bírálat címe: *Alkotmányos Nagy Naptár*, 1862), amelyben PETŐFI *Az apostol* című költeményének első, rendetlen szövegközléséről írt. Kritikájában (egyik legkeményebb hangú írásában!) többek között ezeket mondja: „Nagy írónak jeles művét kiragadni a homályból s átadni a közönségnek, hogy élvezze, örüljön és gyönyörködjék, dicséretes buzgalom... De aki nagy író művének kiadására vállalkozik, annak egyéb kötelessége is van, mint a nyomtatás költségét viselni. Gondoskodnia kell, hogy a szedés a leghitelesb kézirat, s ha lehetséges magának a szerzőnek kézírata után történjék, s a

javítás hozzáértő egyén által a szerző céljaihoz, a nyelv és mérték kívánalmaihoz legyen alkalmazva." A továbbiakban kifakad az olyan „nyomdai javítók” ellen, akik felhatalmazva érzik magukat arra, hogy akár egy „Petőfi helyesírását, nyelvét, jambusait nivellirozó tolluk alá vessék”.

ARANYnak ezt az élesen leckéztető bírálatát a Franklin-Társulat többször is közzétette a költő prózai műveinek kiadásaiban; közzétette anélkül, hogy *Az apostol* kontár kiadását feddő szavakat a legesekélyebb mértékben is megszívlelte volna. A Franklin-Társulat nem tudott, vagy nem akart tudni arról, hogy ezek a kifogások és klasszikus utasítások nemcsak PETŐFI műveinek közlésmódjára vonatkoznak, hanem éppúgy meghatározzák ARANY János és minden más nagy író, költő kiadásának normáját is!

A lelkiismeretesebb nyomdai munkára RIEDL Frigyes is figyelmeztette Franklinékat, midőn „válogatása” 6. kötetéhez hibajegyzéket csatolt. A 377 lapnyi kötetben nem kevesebb mint 24 súlyos, értelemzavaró sajtóhibát szerkesztett ki, köztük ilyeneket: „csaknem megfűlsz (helyesen: megfűlsz), úgy szorít magához.” — „A gyékényt alólag (alólad) miglen el nem vonja.” — „... míg a korai kritika dere hagyományos költészetünk virágait fagyasztá el (helyesen: fenyasztá el)” stb.

A sajtóhibák általában gyakori rákfenéi a kapitalista könyvkiadás termékeinek. A helytelen, hibás szövegek keletkezését többnyire a nagyobb üzleti haszon kedvéért megtakarított korrektori és revizori munka fogyatékosága okozza. A szedéseket — ugyancsak profitérdekből — matricázták, s ilyen módon az egyszer hibásan szedett és nyomtatott szöveget hosszú időre, évtizedekre örökletessé tették. Fokozott jelentősége van tehát annak, hogy a Franklin-Társulat ARANY János számtalanszor „kiadott” műveit alig egyszer szedette újra! Eljárásával ugyanis valósággal állandósított, szankcionált ostoba szedési, nyomdai hibákat. Ezeket csak a pár év előtt megindított kritikai kiadás helyesbítette, illetőleg fogja helyesbíteni. A kritikai kiadás feladata az örökletessé vált sajtóhibák kiküszöbölése és a szöveghűség biztosítása. Ezúttal — kizárólag a Franklin-kiadó lelkiismeretlen munkájának szemléltetésére — csak néhány olyan súlyosabb nyomdai botlást emelünk ki, amelyek a sajtóhibák-okozta bosszúságon túl, látszólagos „értelmükkel” minduntalan zavarba ejtik a gondolkodó olvasót.

ARANY János *Művei* Franklin-féle (persze ismét évszám nélküli!) „új kiadás”-a hatkötetes sorozatának VI. kötetéből íme néhány szembeszökő botlás és hiba:

137. l., a *Bánk bán tanulmányokban*: „Mintha Helenát és Herminát (helyesen: Hermiát) hallanók”;

268. l., *A magyar nemzeti vers-idomról* c. tanulmányban: „rágja, mint a nyers tökök” (helyesen: vágja, mint... stb.);

295. l., *uo.*; *A Három szótagú ütemet* elemezve, ARANY János elsőnek a Bacchius-t említi, amelyet Toborzó-nak nevez, a névvel is érzékeltetve a rövid, illetőleg hosszú szótagok rendjét: $\sigma - -$. A szóbanlevő Franklin-kiadás — mit sem törődve a költő gondos verstani rendszerezésével — hibás, fordított képletet ad: — σ ;

487. l., a *Hadshi-Jurt* bírálatában: „kinék a *nyers* (helyesen: a *nyárs*) sem fegyvere többé”;

494—5. l., *uo.*; ARANY János fordításának — versritmusának — teljes felrúgásával: „Életemnek ki lesz gyönyörje? ki halálomnak bosszúja?” (helyesen: „Életemnek ki lesz gyönyörje? ki halálom bosszúja?”) — „Nőjön hajad (gyász jele) örökké”, (helyesen: „Nőjön a hajad örökké.”);

„a vész jaj ordítása” (helyesen: „csak a vész jaj ordítása.”) stb.

De a Franklin-Társulat VOINOVICH-féle, aránylag gondosabb kiadásaiban is bőven akad efféle. Pl. a negyedretű kiadásban, a 2. köt. 215. lapján, a *Dalids idők* I. kidolg. VI. ének 2. str. 1. sora: „Most a lova száját megrántá egy hegyen,” (helyesen: egy helyen.);

3. str. 1. sora : „Onnan pedig indult messzi Moldvába, (helyesen : messzi Moldovába,)

3. str. 3. sora : „Megpróbálta karját (helyesen : kardját) a tatárok ellen,” stb.

És végül, hogy ez a rövid példatár a legkülönbözőbb Franklin-féle ARANY-kiadások egyformán gondatlan szövegközlését szemléltesse, álljon itt egy példa ARANY János *Prózaí Művei és Műfordításai* című, úgynevezett Parnassus-sorozatából is :

A *Bánk bán tanulmányok* V. fejezet *Gertrud köre* c. részének zárómondatában ARANY János — a dráma I. felv. 8. jelenetéből vett idézettel — azt mondja, hogy : BIBERACH a titkon OTTÓÉRT epedő IZIDÓRA szívét csak „száraz reménnyel” tartja. Ehelyett a Parnassus-kiadásban (136. l.) : BIBERACH csak „száraz eredménnyel” [!] tartja az epedő szívét . . . stb., stb.

A szerzői és kiadói jogoktól megszabadult Arany-örökség (1941-től)

Az 1940. év fontos határkö az ARANY János-kiadások történetében. Ebben az évben járt le ARANY János műveinek szerzői jogi, s ezzel együtt kiadói kötöttsége. 1941. január 1-től kezdve tehát a Franklin-Társulat egyeduralma megszűnt ; ARANY János műveit most már bármelyik kiadó közzétehetette.

A kedvező alkalommal elsőnek az *Aczél Testvérek* kiadó cég élt, közrebocsátva egy kötetben ARANY János *Összes Költeményeit*, PONGRÁCZ Elemér bevezetésével és gondozásában. A 496 lapra terjedő kötet, a versek kéthasábos, zsúfolt elhelyezésével egyáltalán nem tartozik a tetszetős kiadványok közé. De aránylag gondos szövegközlése és főleg rendkívül olcsó, alig néhány pengős ára valóságos eseményt jelentett az ARANY összes költeményei után sóvárgó kisemberek számára.

Ezt az első fecskét csakhamar követte a *Forrás kiadó* hasonlóan olcsó, népszerűsítő „összes versek” kötete, DÁLOKI János gondozásában, nem éppen hibátlan magyarázatokkal.

E két olcsó, népszerűsítő kiadás után, sajnos, hosszabb ideig kellett várakoznunk, míg ARANY János újabb kiadásokhoz jutott.

Arany János Összes Műveinek kritikai kiadása (1951—)

Az ARANY János-kiadások történetében a költő halála óta a legjelentősebb állomás : *Összes Művei kritikai kiadásának* megindítása a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt, 1951-ben. Ennek a kiadásnak korszakos jelentősége van nemcsak az ARANY-kultusz terén, hanem többi klasszikus írónk műveinek kritikai kiadása szempontjából is.

ARANY kritikai kiadásának eddigi köteteivel a szakirodalom már ismételtén foglalkozott, de foglalkozni fog mindannyiszor, ahányszor csak egy-egy újabb kötet megjelenik ; s különösen ha majd egyszer a gyűjtemény újabb, javított kiadása is időszerű lesz. A magunk részéről oly módon kívántuk méltatni e nagy jelentőségű vállalkozást, hogy — az előzmények megismerése végett — visszatekintettünk ARANY János műveinek korábbi kiadásaira. Tanulmányunk kidolgozására éppen a kritikai kiadás adott közvetlen ösztönzést.

Mindenekelőtt megállapítjuk, hogy e kritikai kiadást csakis tervszerűen gazdálkodó könyvkiadásunk tudta megvalósítani, mint ahogy több más kész és készülöben levő kritikai kiadásunk (PETÓFI, BALASSI, SÁROSI, BACSÁNYI, RIMAY, BORNEMISZA, MIKSZÁTH, ADY, JÓZSEF Attila, a készülő *Régi Magyar Költők Tára*, CSOKONAI, VÖRÖSMARTY, TOMPA, JÓKAI stb.) szintén csak terv-

szerűen kidolgozott és pontosan beütemezett kiadói programmal láthatott, illetőleg láthat a közeljövőben napvilágot, sok évtizedes mulasztásokat pótolva.

ARANY László halála után VOINOVICH Géza lett ARANY János írói hagyatékának legfőbb gondozója. Nőül véve ARANY László özvegyét: a szerzői jogoknak és ARANY János minden irományának birtokába jutott. 1940-ig (a szerzői jogok lejártáig) VOINOVICH Géza kizárólagos sáfárja az ARANY-hagyatéknek mind szellemi, mind gazdasági vonatkozásban.

Ily szerencsés adottságok mellett kétségtelen, hogy ő — ARANY János életének és műveinek kiváló ismerője s monográfusa — készíthette volna el legjobban ARANY műveinek kritikai kiadását.

Ehhez idővel egyre több lehetőség is kínálkozott. Kezébe tartva a család szerzői-jogi érdekelttségét: VOINOVICHnak módjában lett volna nyomást gyakorolni a kiadói jogokkal rendelkező Franklin-Társulatra ARANY műveinek mikénti értékesítését (részint olcsó, népszerűsítő, részint kritikai kiadását) illetően. 1935-ben a M. Tud. Akadémia főtitkári tisztségébe került. Pár évvel azelőtt (1928) hullt az Akadémia ölébe a hatalmas VIGYÁZÓ-hagyaték, amely most már anyagi hozzájárulást is nyújthatott volna ahhoz, hogy Franklinék rászánják magukat a kopott matricás levonatoknál mindenestre nagyobb investálást igénylő kritikai kiadásra. (Félreértések elkerülése végett tudni kell, hogy bizonyos személyi kapcsolatok révén, még GYULAI Pál óta, a Franklin-Társulat volt az Akadémiának és a Kisfaludy-Társaságnak szinte kizárólagos nyomdász-kiadója; számos akadémiai és Kisfaludy-társasági kiadvány jelent meg a „Franklin-Társulat kiadása”-ként, hol a megbízó fél, hol a Franklin-Társulat anyagi fedezete mellett.) A szerzői jogok birtoklása, az akadémiai főtitkárság, a roppant VIGYÁZÓ-örökség s a Franklin-Társulattal való szimbiózis azonban mind kevésnek bizonyult ahhoz, hogy ARANY János összes műveinek kritikai kiadását megvalósítsák! Lehetséges, hogy VOINOVICH ezt a feladatot is abba a kétszáz kötetre tervezett, *Nemzeti Könyvtár* című gyűjteménybe sorolta, amelyből mindössze hat kötet készült el: a ZRÍNYI-, BAJZA-, TOMPA- stb. kiadás egy-egy töredéke...

Úgy tudjuk, VOINOVICH 1910-ben kapott is megbízást az Akadémiától ARANY kritikai kiadására. Az első világháború idején már foglalkozott a kritikai kiadás gondolatával. *Arany János kritikai kiadásának feladatai* című cikkében (*Magyar Bibliofil Szemle*, 1925. 7—11. l.) részletesen ki is fejtette tervét. Közölte, hogy a kritikai kiadás „készülőben van”, sőt mi több: már „a költő százados évfordulójára (1917) kellett volna megindulnia, de a mostoha idők útját állották, s ameddig ellátni, a közelebbi jövő sem biztató...” Vácolta a kiadásra váró ismeretlen anyag bőségét, s hangsúlyozta, hogy a „kritikai kiadás hiányát nem pótolják a pusztá szövegkiadások, s oly népszerű jegyzetes kiadás sem, minő a kisebb költeményekből mostanában (1924) jelent meg...”

VOINOVICH itt egyik fontos munkájára: ARANY János *Összes Kisebb Költeményeinek* általa gondozott s bevezetéssel és jegyzetekkel ellátott negyedrétű kiadására utal.

A Franklin-féle korábbi, tökéletlen, sivár ARANY-kötetek után valósággal fellanyozta a szakköröket a *Kisebb Költemények* e jegyzetes kiadásának megjelenése. Az *Irodalomtörténet* (1925. 160—161. l.) megismételve a közismert tényt, hogy „Arany János összes munkái évek óta eltűntek a könyvtárusi forgalomból”, örömmel állapítja meg, hogy „Voinovich Géza mindenütt kijavította a megromlott szövegeket és helyesebb időrendbe foglalta az eddigi anyagot”.

Az *Irodalomtörténeti Közleményekben* (1925. 286—287. l.) K. K. J. [KOLTAY-KASTNER Jenő] mérlegeli előbb az *Összes Munkák*, majd [uo. 287—288. l.] az *Összes Kisebb Költemények* kiadását. Előrebocsátja, hogy miután ARANY János *Összes Munkáinak* Ráth—Franklin-féle kiadása a könyvvarusi forgalomból elfogyott, a szakkörök szívesebben látták volna, ha annak helyét most „a régvárt teljes és kritikai kiadás pótolja”. Sajnos, „a kiadók érdeke sürgősebb volt a tudomány óhajainál, — a teljesség, a nagyközönséget kevésbé érdeklő szövegváltozatok és ellenőrző jegyzetek kevésbé voltak fontosak a közkézen forgó kiadás megújításánál”. A cikkíró fölveti azt a kérdő javaslatot: vajon ezzel a nagyközönségnek szánt kiadással együtt nem lehetett volna-e a kritikai kiadás problémáját is megoldani oly módon, hogy egyidejűleg, a szövegek felhasználásával, egy bő jegyzetes kritikai kiadás is készüljön. A kritikai kiadáshoz csatlakozott volna a *Levelezés*, s folytatólagos kötetekben az összes variánsok jegyzéke, valamint a tudományos apparátus. ARANY János munkáinak ez összességetígérő kiadása, sajnos, nem teljes. Hiányoznak belőle a BURNS- és BÉRANGER-fordítások, a SZÉCHENYI tiszai oszlopára próbált fölratok elseje, s a PETŐFIhez írott költői levelek. Hiányzik két bírálat s három politikai cikk a *Nép Barátjából*. Végül a kötetek formai megoldásáról és áráról: „A forma nem a legszerencsésebb. Forgatni nehézkes, elhelyezni ügyetlen. A kiadót kétségkívül a papirosban való, számba vehető takarékoság vezette. A hasábos tördelést a nagyobb költemények is elbírják — a lapok tükre ezeknél is tetszetős —, kevésbé bírja a próza, amely ebben a formájában Toldy Ferenc Nemzeti Könyvtárára nem kellemesen emlékeztet. A kiadás a takarékoság ellenére sem olcsó.” — Az *Összes Kisebb Költemények* kiadásáról szóló cikkben K. K. J. utal arra, hogy a versek ilyenfajta jegyzetes kiadására az első mintát RIEDL Frigyes adta *Poétikájában*, ahol PETŐFI életrajzát hasonlóképpen, költeményei beleszövésével írta meg. „Arany Jánosnál merészebb a vállalkozás, mert hiszen érzelmeit legtöbbször „tárgyítva”, elbeszélő költeményeiben fejezi ki; de hálás az eredmény, mert mindenképpen közelebb visz Aranyhoz, meghittebbé teszi ösmeretiségünket, közvetlenebbé, könnyebbé vele való foglalatosságunkat. Voinovich magyarázatainak segítségével csakúgyan átéljük Aranyt. A nagyközönségnek gyönyörűsége lesz ez a kiadás...” Kár, hogy e kötetnek is vannak szövegghiányai és nyomdai hibái. Árát is drágára szabta a kiadó. A kolozsvári *Pásztortűzben* (1925. okt. 18. sz. 454—456. l.) KRISTÓF György méltatja a *Kisebb Költemények* e kiadását. Dicséri a kiadás módszerét, mely először is szoros időrendben tárja elénk a verseket, tekintet nélkül azok műfaji jellegére. Ez az eljárás azt az elvet hangsúlyozza, hogy a költő leghívebb életrajza műveiben ismerhető meg. Másik fontos újsága VOINOVICH kiadásának: a jegyzet, a magyarázat, amely közvetlenül a versszövegekhez csatlakozik. Az ARANY-filológia évtizedeken át temérdek fontos tudnivalót állapított meg ARANY költeményeinek tárgytörténetével, nyelvi, formai kifejezéseivel kapcsolatosan; e hasznos ismeretek szakkönyvekben és szakfolyóiratokban halmozódtak fel; VOINOVICH végre bekapcsolta a filológiai eredményeket a közönség nevelésébe, mintegy igazolva, hogy helyesen alkalmazott filológia nélkül nincs teljes irodalmi műélvezet.

A *Kisebb Költemények* jegyzetes kiadása jelentős lépés az ARANY-kiadások terén. De még mindig túlságosan óvatos a közönséggel szemben. Kiadói érdekekből a minél szélesebb körű „művelt közönségre” tekint, s csak kísérlet a kritikai kiadás irányában. Ezt VOINOVICH is, kiadója is szüntelenül hirdette.

„Ettől a kiadástól függetlenül készül [!] Voinovich Géának kritikai teljes Arany-kiadása, mely a nagy költő minden sor írását tartalmazni fogja” — olvassuk már egy 1925-i közleményben. De a többször is beígért kritikai kiadást monopóliumának hátralevő tizenöt évében sem valósította meg a Franklin-Társulat; üzletpolitikájától távol állott egy ilyen nagyszabású tudományos vállalkozás kockázata. VOINOVICH pedig szívesebben alkalmazta azt a módszert, hogy minden újabb ARANY-kiadást néhány ismeretlen darabbal kiegészítsen, semmint az összeset egyszerre és mindörökre kiadja kezéből. Módszere jól kitűnik az egyes kiadások csábító reklám-szövegéből, amely szerint: „e gyűjtemény *teljesebb* az eddigiekénél.”

Ilyen előzmények után valóban nagy szerencse, hogy VOINOVICH — az Akadémia megbízásából — élete végén, úgyszólván az utolsó órában, mégiscsak elkészíthette ARANY kritikai kiadásának legalább egy részét: a verses köteteket.

Arany János Összes Művei kritikai kiadásából VOINOVICH Géza gondozásában hat kötet jelent meg. Ezek a következők:

- I. *Kisebb költemények.* (1951.)
- II. *Az elveszett alkotmány. Toldi. Toldi estéje.* (1951.)
- III. *Elbeszélő költemények. (Rózsa és Ibolya. Szent László juve. Murány ostroma. Losonczy István. Katalin. Bolond Istók. A Jóka ördöge. A nagyidai cigányok. Az első lopás.)* (1952.)
- IV. *Keveháza. Buda halála. A hun trilógia töredékei.* (1953.)
- V. *Toldi szerelme. A Daliás idők első és második dolgozata.* (1953.)
- VI. *Zsengék. Töredékek. Rögtönzések.* (1952.)

E kötetekből kettő (a IV. és V.) már csak VOINOVICH Géza halála (1952. szept. 20.) után került ki a nyomdából.

Láttuk: VOINOVICH Géza évtizedeken át tanulmányozta ARANY János életművét s készült a kritikai kiadásra. Nála jobban senki sem ismerte a költő életét és munkáit: a kéziratokat, a különböző szövegeket, a művek keletkezésének, a célzásoknak, utalásoknak, az előforduló nevek jelentésének titkait. Töviről hegyire feldolgozta a kéziratokat, kijegyezte a költő házipéldányaiban található utólagos javításokat, módosításokat, glosszákat; gyűjtötte, másolgatta levelezésének ismeretlen darabjait, a szétszórt írásműveket stb. Egyszóval: rendkívül sokat végzett el abból a filológiai munkából, ami egy tudományos igényű, korszerű kritikai kiadás legfőbb alapja, múlhatatlan feltétele.

Nem kívánunk e hat kötet részletes elemzésébe bocsátkozni. A kiadvány méltatása s „kiértékelése” részben már megtörtént a szakfolyóiratokban, részint tovább folyik, s minden egyes újabb kötet megjelenésekor ismét időszerűvé lesz. Elég, ha hangsúlyozzuk, hogy ARANY kritikai kiadásának eddig megjelent hat kötete a kritikai szövegközlések és szövegmagyarázatok egyik legkiemelkedőbb teljesítménye! Azzal véljük a kiadvány jelentőségét igazán elismerni, ha fölemlítünk néhány megfontolandó problémát, s rámutatunk olyan hibákra és hiányosságokra, amelyek a folytatólagos kötetekben s e hat kötet legközelebbi javított kiadásaiban kiküszöbölhetők.

A kiadás a művek szoros időrendjét követi, előrebocsátva a *Kisebb költemények* gyűjteményét. Valóban, a szoros időrendi közlés a kritikai kiadások általánosan követett s mindenestre leghelyesebb szerkezeti rendje. Ugyanakkor azonban nem tudjuk helyeselni azt a megoldást, hogy a *Zsengék, Töredékek, Rögtönzések* a versek sorozatának utolsó kötetébe (a VI. kötetbe)

kerültek. Ebben az eljárásban a „népszerű kiadások” és a „kritikai kiadás” szempontjainak összekeverését látjuk. A tendencia az volt, hogy ARANY már az első kötet elején nevéhez méltó jeles költeményekkel szerepeljen. Ezért kezdődik az első kötet *Válasz Petőfinek* című versével (1847), míg a korábbi verseket (1839-től kezdődően) csak a függelékek vagy pótléknak szánt VI. kötetben találjuk. Kár volt a kétféle versanyagot különválasztani! ARANY Jánost úgy ismerjük, mint aki lassan forrt ki, töprengve alkotta műveit, sok töredéke, torzója, befejezetlen munkája maradt. A kész és a töredékes kisebb költeményeket tehát helyesebb lett volna időrendben együttesen közölni; így világosabban kitűnne a termékenyebb időszakok és a hallgató évek láncolata. A szalontai, a nagykovácsi és az akadémiai évek életrajzi keretét is egységesebben szemlélhetnők, ha a befejezett kész alkotásokkal, művészi remekekkel keletkezésük rendjében váltakoznának az alkalmi felköszöntők, rögtönzések, tréfák és rimjátékok. Ezek egy részét amúgyis sokszor csak hajszál választja el attól, hogy ebbe vagy amabba a kötetbe soroltassanak. Az egészen más dolog, hogy a nagyközönségnek szánt, népszerűsítő gyűjtemények efféle *minőségi megkülönböztetést* alkalmaznak a szerkezeti elrendezésben. De itt, ARANY János első kritikai kiadásában, a kisebb költemények összességét együtt szerettük volna látni.

A nagyobb elbeszélő költemények kiemelése, a kisebb költeményektől való különválasztása, úgy ahogy van, helyes.

A kritikai kiadások legfőbb értéke a teljesség igénye és a szövegépség biztosítása mellett a művek kronológiájának pontos megállapítása és a minél több szempontra kiterjedő jegyzetanyag. E kiadás jegyzetei jóval bővebbek VOINOVICH korábbi jegyzetes kiadásánál. Feltünteti a kéziratok lelőhelyét, a művek első megjelenését, szövegváltozatait, forrásait, utal a rájuk vonatkozó irodalomra, fordításokra; számon tartja a tárgyi egyezéseket, vándormotívumokat, tájékoztat az előforduló nevekről, sajátos kifejezésekről, rejtett utalásokról stb. Mindez nagy érték és a múltban oly fogyatékos kritikai kiadásaink után igen jelentős eredmény.

Ámde a jegyzetanyag — minden gondossága és gazdagsága mellett is — helyenként téves és hiányos. Nem találunk számos forrást és bibliográfiai utalást, amelyekről pedig az ARANY-irodalom több évtizedes tanulmányozása után VOINOVICHNAK tudnia kellett volna. Ezúttal csak néhány ilyen hiányt és hibát részletezünk.

VOINOVICH általában a forrásokat és a tárgytörténeti analógiákat is felsorolja. Ám e tekintetben is bőven akad kiegészíteni való. Így pl. a *Rozgonyiné* és a *Török Bálint* c. balladák forrásai és témaváltozatai között hiába keressük az *Aurorának* a M. Tud. Akadémia kéziratárában őrzött cenzúrapéldányában olvasható, hasonló tárgyú verseket MAKÁRY György tollából.

Ugyanezen kéziratcsomóban találjuk TELEKI József dolgozatát *Nagy Lajos olaszországi hadjárataról*, melyet ARANY már kétségtelenül ismerhetett s értékesíthetett is a *Toldi szerelmében*. E kéziratok ugyanis az 1850-es, 60-as években kerültek az Akadémia kéziratárába, PODHRACZKY József történetíró hagyatékából.

Egy életünk egy halálunk c. forradalmi versének (I. k. 35–36. l.) jegyzetei közt (418–9. l.) nincs utalás arra, hogy MADÁCH satírája, *A civilizátor* ugyanezen gondolatokon épül; nagyon valószínű, hogy a vers közvetlenül hatott MADÁCHRA.

A tölgyek alatt (1877. I. k. 345. l.) és az öngúnyból idézőjellel írt „*A tölgyek alatt*” c. vers (1878. I. k. 386. l.) jegyzetei közt (I. k. 538–9., ill. 558–9. l.) nem találjuk az 1877. évi versben előforduló és az 1878-i versben is megismételt „Felhők szeme rebben” kifejezés némi magyarázatát. Pedig az ARANYT támadó förmedvény ezt a kifejezést is kifogásolta. Utalni lehetett volna itt arra, hogy PERŐFMÉL (*Az örült*, 1846) hasonló kép szintén előfordul: „Az isten is felhőszemével Gyakran siratja...”

Az 539. l. jegyzetei közt VOINOVICH PAP Kálmán versének csak 1880-ból való kötetkiadását említi. A vers eredetileg JÓKAI Űstökösében jelent meg (1878. febr. 3.); ez a dátum szorosabban kapcsolódik ARANY szóbanlevő költeményéhez.

A *Báró Kemény Zsigmondhoz* c. tréfás vers (VI. k. 153—5. l.) két utalását megmagyarázza VOINOVICH, de nem ad felvilágosítást a 64—66. sorokról:

Azt sem veszi fontolatra,
Hogy rímelt a „Mondolatra”
Kölcsey és Szemere.

E sorok magyarázatát a *Felelet a Mondolatra* „júl. 18. 1814”-ről keltezett fejezetében találjuk, ahol KÖLCSEY és SZEMERE így rímelt a *Mondolatra*: „Mondolat! Mondolat! LáncoS, lobogós, bolondolat, igazi bolondolat!”

Szórványos kiegészítéseinkben csupán a *Kisebb költeményekre* (I. és VI. k.) szorítokortunk. Ám ugyanígy lehetre folytatni a sort a többi köteteknél is.

Nem szólunk a kisebb adatbeli hibákról és a nyomdai pontatlanságokról, amelyek sajnos, túlságosan nagy számban fordulnak elő mind a hat kötetben. Csupán egy-két példát említünk meg az I. kötetből. Ilyenek: a 102. lapon: „sandaló” helyett „sanda ló”, 258: „Szerény koldus” helyett „Szegény koldus”, a 169, 275, 481. stb. lapokon helytelen és hiányzó évszámok; a felcserélt és hiányzó betűk nagy száma (83, 174, 229, 260. l. stb., stb.), valamint a *Tartalomjegyzékek* téves lapjelzései. Kritikai kiadásról lévén szó, nem kicsinyelhetők ezek a „kis hibák”, mert hiszen minden további kiadásnak, a „népszerű kiadásoknak” ezt a kiadást mintául kellene tekinteniök, s a szöveget betűről betűre követniök! Múlthatatlanul szükséges, hogy a nyomdai munkálatok — minden más szemponttól függetlenül — ugyanolyan odaadással és áldozattal kezeljék a klasszikus szövegeket, mint a sajtó alá rendezés hálátlan feladatát végző filológusok. — Az eddigi hibákról sürgősen jegyzéket kellene készíttetni s csatolni a kiadványhoz!

ARANY János kritikai kiadása eddigi hat kötetének utolsó darabjai (a IV. és V. kötet) 1953-ban jelentek meg. Az oly sokáig várt s csak hosszú késedelemmel megindult kiadás jelenleg szünetel. Négy év óta nélkülözzük ARANY műfordításait, prózai dolgozatait és főleg levelezését. A közönség és a szakemberek érthető érdeklődéssel várják a folytatást!

Arany János Válogatott Művei a „Magyar Klasszikusok” sorozatában (1952—53)

Nem sokkal a kritikai kiadás megindulása után jelent meg ARANY János *Válogatott Műveinek* gyűjteménye a Szépirodalmi Könyvkiadónál, a *Magyar Klasszikusok* című sorozatban.

A négy kötet tartalma: I. *A Toldi-trilógia* (1952); II. *Elbeszélő költemények* (*Az elveszett alkotmány, Katalin, Bolond Istók, A Jóka ördöge, Furkó Tamás, A nagyidai cigányok, Keveháza, Buda halála*) (1953); III. *Kisebb költemények* (1953); IV. *Tanulmányok, Cikkek, Levelek* (1953).

Összehasonlítva e kötetek tartalmát és megjelenési évét a kritikai kiadás eddigi hat kötetének sorrendjével: láthatni, hogy *Arany János Válogatott Műveinek* gyűjteménye bizonyos tekintetben megelőzte a kritikai kiadás megfelelő kötetait, a IV. kötettről — a prózai dolgozatokról és levelekről — nem is szólva, minthogy a prózai dolgozatok és levelek sorozata az akadémiai kiadásban még csak ezután következik, s így e kötet úttörő jelentőségű.

A *Magyar Klasszikusok* ARANY-köteteit BARTA János rendezte sajtó alá. Bevezető tanulmánya (melyből 1953-ban önálló *Arany-monográfia* alakult ki) alapos tájékoztatást ad a költő életéről és munkáiról, mind a négy kötetre kiterjedően. Klasszikusaink válogatott műveinek sorában ez a négy kötet a legjobb válogatások közé tartozik. Arányos, gondosan szelektál, és a

bemutatott darabok között (versben, prózában egyaránt) számos eddig kevésbé ismert értéket emel ki.

A költeményes kötetek közül csak a III. (*Kisebb költemények*) támaszkodhatott némileg a kritikai kiadásra, de ennek jegyzetei is önálló kutatás és ítélet eredményei. Különleges figyelmet és elismerést érdemel az I., II. és IV. kötet közlésmódja, minthogy e kötetek anyagát — *Toldit* és *Toldi estéjét* kivéve — eddig még alig magyarázták jegyzetes kiadások. Áll ez a költemények közül főleg a *Buda halálára* és a *Toldi szerelmére*, erre a két monumentális alkotásra, melyekben ARANY vers- és nyelvművészete s történelmi tanulmányai teljes erejükben és gazdagságukban nyilatkoztak meg. E költemények itteni beható magyarázatai nagymértékben előmozdítják a művek megértését, s kétségtelen, hogy az iskolai tanítómunkában és az irodalmi nevelésben igen jó segítséget nyújtanak.

A költeményekéhez hasonlóan kitűnő a prózai dolgozatok és a levelek válogatása. A vaskos IV. kötetben együtt van ARANY Jánosnak mindazon tanulmánya és bírálata, amely a nagyközönség érdeklődésére leginkább számot tarthat, s az irodalmi nevelés terén is nélkülözhetetlen.

A IV. kötet második fele, a levélanyag, szintén kiváló értéke a gyűjteménynek. 65 levelet s néhány levélrészletet tartalmaz. A PETŐFINEK írt 28 levél mellett SZILÁGYI Istvánnak, TOLDI Ferencnek, VAS Gerebennek, TOMPÁNAK, LÉVAYNAK, SZÁSZ Károlynak, GYULAINAK, MADÁCHNAK, JÓKAINAK, CSENGERYNEK stb. írt leveleket találunk. BARTA János felhasználta e kiadványban VOINOVICH Gézának az ARANY-levelezésből készített másolat-gyűjteményét is, s ennek alapján több kiadatlan levelet tesz itt közzé. Közöl egypárat ARANY Jánosnak geszti tanítványához, TISZA Domokoshoz intézett nagyszámú, eddig kiadatlan leveléből, s bennük megismerhetjük a melegszívű, de szigorú mentor útmutatásait s bíráló elveit. (Meggjegyezzük, hogy a VOINOVICH-féle levélmásolatok nagy része éppúgy csonka és helyenként önkényesen módosított, mint az ARANY László által közzétett levélanyag!) Ezt a rendkívül értékes prózai kötetet különösen gazdag jegyzet-apparátus kíséri. Minden egyes tanulmányhoz, bírálathoz és levélhez részletes magyarázatok csatlakoznak, megadván a szükséges tudnivalókat.

Végigtekintve az ARANY János-kiadások sorozatán, mindenütt figyelmet fordítottunk a nyomdai munkálatokra is, hiszen ez alapvető kiadványok szövegét a tankönyvek és népszerűsítő munkák joggal vélték megfizethető, hiteles közléseknek. Éppen ezért a *Magyar Klasszikusok* ARANY-gyűjteményével kapcsolatosan is megteszünk ilyenemű észrevételeinket. A *Magyar Klasszikusok* sorozatában is érvényesíteni kellett volna — mint fokozott mértékben a kritikai kiadásokban! — azt a gyakorlatot, hogy a nyomda mindaddig újabb meg újabb levonatot készítsen, míg a teljes szövegépség nincs biztosítva! A jelenleg szokásban levő két-három nyomdai levonattal ugyanis a szövegépséget semmiképpen sem lehet elérni. Sajnosan bizonyítja ezt — ARANY János *Összes Művei* kritikai kiadásának eddigi kötetei mellett — a *Magyar Klasszikusok* ARANY-gyűjteménye is. A kijelölt, de végre nem hajtott javítások s a kiesett betűk és írásjelek miatt hosszú listát lehetne összeállítani a gondos sajtó alá rendezést meg nem becsülő nyomda hibáiból. Elég csak az I. kötetre, s ott is főleg a *Toldi Szerelmére* utalnunk, amely tele van efféle gondatlanságokkal: VIII. ének 84. strófa: tisztelettel (helyesen: tiszteletét), VIII. 93.: Éjszaknak (Éjszakra), IX. 36.: Érezni (Érzeni), X. 29.: a felyül álló (a felyül állók), XI. 8.: a dagadó árnak (a ragadó árnak), XI. 31.: a rímet tönkretéve: amelyet *most ő hoz.* (amelyet *ő most hoz.*), XI. 71.: Hajóját (Hajóit), XII. 6.: gyült haragja (gyült haragja), XII. 70.: Az atyánk (Az atyám) stb. stb.

Arany János Összes Köteményei I—III. köt. (1955)

A kritikai kiadás eredményeit az *Összes Kötemények* háromkötetes kiadása hasznosította először, a Szépirodalmi Könyvkiadó „bibliapapír”-ra nyomott, egységes kiállítású, de sorozatcímmel nem jelölt sorozatában. (Megjelent 1955-ben, 2. kiad. 1957-ben.) Ezt a kiadást KERESZTÚRY Dezső rendezte sajtó alá.

A kötetek beosztása : I. *Kisebb költemények*. II. *Toldi-trilógia*. III. *Nagyobb elbeszélő költemények*.

E kiadás az akadémiai (kritikai) kiadás szövegét adja. A kisebb költemények gyűjteményét kiegészíti a kritikai kiadás óta megjelent darabokkal és az ARANY tanulmányaiból kiemelt fordításokkal.

Legjelentősebb e kiadás rendezői elve. KERESZTÚRY szoros időrendben csoportosította a verseket, vagyis gyakorlatilag érvényesítette ugyanazt a felfogást, amelyet imént, a kritikai kiadásról szólva kifejtettünk. Egyesítette a kritikai kiadás I. és VI. kötetébe különválasztott verseket, hogy ARANY János összes kisebb költeményét egyfolytában, időrendben szemlélhesse az olvasó. Az időrenden belül évkörök szerint felsorakoztatott versek híven tükrözik a költő életkörülményeit és belső fejlődését.

Tárgyi, nyelvi és egyéb magyarázatokat ez a kiadás nem ad, hanem VOINOVICH Géza „alapos jegyzeteihez” utasítja az olvasót. Talán helyesebb lett volna átkölcseölnöni onnan a nagyközönség számára legszükségesebb tudnivalókat.

Az „olcsó Arany-kiadás” problémája

ARANY Jánosnak évtizedeken át legfőbb törekvése volt a népi kultúra kimélyítése népkönyvek útján. Kiadóival kötött szerződéseiben is arra törekedett, hogy költeményei a díszes külsejű, drága kiadások mellett a népnek szánt, olcsó füzetekben is megjelenjenek.

Tervét életében sem tudta kedvére megvalósítani, halála után pedig — a kiadói jogi kötöttségek és a kapitalista kiadók kalmárszelleme miatt — még kevésbé lehetett remélni műveinek filléres, olcsó kiadását.

Mai könyvkiadásunkban a legszebb és legbiztosabb jelenség e téren a Szépirodalmi Könyvkiadó rendkívül népszerű *Olcsó Könyvtár* sorozatának jubiláris, 100. számú kötete: a *Toldi-trilógia*, amely 1956-ban jelent meg, 421 lapon, négy forintos árban. A címlap hátlapján feltüntetett 120 000-es példányszám mindennél ékebben bizonyítja ARANY János nagy népszerűségét, de egyúttal azt is, hogy az *Olcsó Könyvtár* helyes úton jár, ha a 99 kötetnyi regény és elbeszélés után időnként klasszikus költőink tömegkiadására is gondol. Ez a valóban olcsó *Toldi-trilógia* egyike a kevés kivételnek, mely a sok évtizedes jámbor szándékot legalább részben megvalósítja. ARANY János csak akkor foglalja el majd méltó helyét népünk tudatában, ha művei megismerésének ugyanolyan könnyű feltételeket teremtünk, mint PETŐFI vagy JÓKAI műveinek.

Ismételjük és hangsúlyozzuk, hogy a költő halála óta kiadásai történetében *Összes Műveinek* 1951-ben megindított kritikai kiadása a legjelentősebb állomás! Korszakos állomás! De egyszersmind hangsúlyozzuk, hogy hasonlóan korszakos állomás lesz az is, ha kisebb költeményei, nagyobb elbeszélő

költevényei, válogatott prózai művei és válogatott levelei ugyanolyan olcsó tömegcikknek lesznek, mint az említett *Toldi-trilógia*-kiadás! És főleg, ha az ilyen olcsó kiadások állandósulnak s rendszeressé válnak!

GYULA BISZTRAY: LES ÉDITIONS DES OEUVRES DE JÁNOS ARANY
(1883—1958)

L'article est dédié au professeur János HORVÁTH, à l'occasion de son quatre-vingtième anniversaire.

János ARANY, un des plus grands poètes hongrois, ami de PETŐFI, enrichit la nation hongroise d'un legs riche et varié, de toute une série de chefs-d'œuvre. L'étude soumet à un examen critique les éditions des œuvres de ARANY, publiées au cours des 75 ans écoulés depuis la mort du poète; elle examine comment les éditeurs ont accompli la tâche qui leur incombait: faire parvenir les œuvres du poète aux couches les plus larges du peuple.

Un des éditeurs les plus importants de János ARANY fut Mór RÁTH (1829—1903). De 1864 à 1900, RÁTH a fait paraître les œuvres du poète dans des volumes présentés avec un goût exquis. Après la mort de ARANY, durant presque vingt ans, ce sont les éditions ARANY János *Összes Művei* (Oeuvres complètes de János ARANY) (1883) et *Hátrahagyott Iratai és Levelezése* (Écrits et correspondance posthumes) (1887—1889) qui sont les plus significatives. L'édition des Oeuvres complètes comprend 8 volumes: *Petits Poèmes* (Tome I), *Poèmes épiques* (Tomes II—IV), *Études en prose* (Tome V), *Traductions de SHAKESPEARE* (Tome VI) et *celles de ARISTOPHANE* (Tomes VII—VIII). Les œuvres sont accompagnées de quelques notes.

L'autre édition fort importante, c'est ARANY János *Hátrahagyott Iratai és Levelezése*. Puisque les *Összes Művek* ne comprirent que le matériel sélectionné très rigoureusement par le poète même, le reste suffit pour remplir 4 gros volumes. Ceux-ci ont été classés et ordonnés aux fins de la publication par le fils du poète, László ARANY, poète lui-même. Le premier volume comprend les poèmes posthumes de ARANY, le second les études posthumes, entre autres l'étude de haute importance sur les questions de la poésie *Zrínyi és Tasso (Zrínyi et le Tasse)*. — Pour la carrière du poète, ainsi que pour la vie littéraire de l'époque, les deux volumes de la correspondance de ARANY se révèlent comme la source la plus précieuse; surtout sa correspondance avec PETŐFI. Il faut encore mentionner une autre édition (1895) de RÁTH: les ballades de ARANY illustrées par Mihály ZICHY. Cette publication fit fureur, aussi fut-elle rééditée maintes fois.

De 1900 à 1940 — les 4 dernières décades où les œuvres de ARANY furent encore protégées par le droit d'auteur, — c'était la société éditrice anonyme Franklin Társulat qui exerçait le droit d'éditeur. L'activité de la Franklin Társulat est un bel exemple d'édition et d'exploitation capitalistes: on ne se soucia guère de donner des éditions bon marché, au nombre suffisant d'exemplaires; il en était de même pour les textes, imprimés d'une manière bien imprécise. Aussi la société fut-elle critiquée, pour ce procédé par les journaux, durant des décades. Parmi les éditions de la Franklin Társulat, ce n'est que le recueil en 6 tomes (1902—1907), soigné par Frigyes RIEDL, puis l'édition des *Petits Poèmes* (1925), annotée par Géza VOINOVICH qui sont dignes d'être appréciés.

A la fin de 1940, date d'expiration des droits d'auteur, on commença à publier les œuvres d'Arany dans des éditions bon marché.

En 1951, l'Académie hongroise des Sciences commença l'édition critique de ARANY János *Összes Művei (Oeuvres complètes de János ARANY)*: événement de haute importance dans l'histoire des éditions posthumes des œuvres du poète. Jusqu'à présent, les volumes I—VI ont été publiés (*Összes költemények* — Poèmes) soigneusement classés et ordonnés aux fins de la publication par Géza VOINOVICH (1877—1952), et dotés d'un riche matériel de notes. Géza VOINOVICH a consacré plusieurs décades à l'étude de l'œuvre de János ARANY, personne ne connut le poète mieux que lui: les manuscrits, les textes divers aussi bien que les secrets de la naissance des œuvres, ceux des allusions, des indications, des noms. Il a réussi à faire une large part au travail philologique qui est la base solide d'une édition critique moderne de valeur scientifique. Tout en appréciant cette édition, la présente étude en fait voir quelques défauts, et y ajoute des addenda et corrigenda. La suite de l'édition est en cours.

Parallèlement, utilisant en partie l'édition critique susdite, la maison éditrice «Szépirodalmi Könyvkiadó» publia, dans la série *Magyar Klasszikusok (Classiques hongrois)*, 4 volumes intitulés *ARANY János Válogatott Művei* (Oeuvres choisies de János ARANY) avec introduction et notes, par les soins de M. János BARTA. De toutes les éditions des œuvres de ARANY, c'est la meilleure sélection. — C'est toujours l'éditeur «Szépirodalmi Könyvkiadó» qui, en 1955, publia les *Összes költemények (Poèmes)*, édition bibliophile sur papier bible, en 3 volumes. Celle-ci adopte le texte de l'édition critique en complétant le recueil des petits poèmes par les pièces parues depuis l'édition de l'Académie et par les traductions de poèmes tirées des études de ARANY. Un autre mérite de la «Szépirodalmi Könyvkiadó», c'est d'avoir publié, en 1956, le chef-d'œuvre du poète, la trilogie intitulée *Toldi*, en 120 000 exemplaires. Le prix n'en est que de quelques sous, c'est vraiment «le livre de tous». Il faudrait, à l'avenir, continuer régulièrement la série de telles éditions.

F. CSANAK DÓRA

Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig

I. A könyvtár alapítása

Az 1825. évi országgyűlés életre hívta a Magyar Tudós Társaságot, céljául „a magyar nyelv kimiveltetését” tűzte ki a tudomány és szépirodalom területén.¹ A társaság első alapszabálya² kimondta, hogy a nyelv művelése érdekében új tudományos és szépirodalmi műveket kell létrehozni, neves külföldi munkákat fordítani magyarra. Össze kell gyűjteni és közrebocsátani a hazai okleveleket és kéziratokat. A színházat, amely a nyelv művelés egyik fontos eszköze, állandóan új darabokkal kell ellátni; lehetővé kell tenni a nyelvészeti kutatásokat segítő hazai és külföldi utazásokat. A szorosan vett nyelv művelési programon kívül mindez természetesen éppúgy segítette az irodalmi és tudományos élet fejlődését, mint az Akadémia többi célkitűzése: pályázatok hirdetése, a legjobb nyomtatásban megjelent művek jutalmazása, értékes kéziratok munkák kiadása az Akadémia költségén, valamint évkönyvek és folyóiratok kiadása. E célok eléréséhez nélkülözhetelen volt az Akadémiának a könyvtár.^{2a}

A könyvtárat már a XVIII. századi tervezetek legtöbbje az Akadémia elengedhetetlen részének tekintette. BESSENYEI *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándékában* (1790), DECSY Sámuel *Pannoniai Fénikszében* (1790) és ARANKA György *Egy erdélyi magyar nyelv művelő társaság felállításáról való rajzolat a haza felséges rendeihez* (1791) c. művében egyaránt írt a Tudós Társaság keretében felállítandó könyvtárról.³

A könyvtár alapítása az Akadémia alapításával csaknem egyidőben történt, 1826-ban. A SZÉCHENYI 1825. novemberi nyilatkozata nyomán készült tervezet az országgyűlés 1826. március 15-én tárgyalta és fogadta

¹ *Magy. Tudós Társ. Évk. I. k.* DÖBRENTAI Gábor: *A magyar tudós társaság története.* 26.—45. l. KOLLÁNYI Ferenc: *Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum. Értekezések a Történeti Tudományok köréből.* XXII. 8. sz. Bp. 1910. 4—23. l. Szász Károly: *Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása.* Bp. 1880. *Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből.* 1831—1881. Bp. 1881.

² *Névkönyv a Magyar Tudós Társaságról 1832-re.* Pest 1832. 21—29. l. SCHEDEL F.: *Az academiái könyvtár rövid története s mibenléte.* Magy. Tudós Társ. Évk. VII. 86—91. l.

^{2a} FERENCZI Zoltán: *A M. T. Akadémia könyvtárának megalapítása.* Akadémiai Értesítő 1926. 7—17. l. MELICH János: *Az Akadémiai Könyvtár megnyitásának százados évfordulójára.* 1844 dec. 23.—1944. dec. 23. (Kézirat a MTA könyvtára kéziratárában.) HARASZTHY Gyula: *A 130 éves Akadémiai Könyvtár.* Magy. Tudomány 1956. 1—3. sz. 63—84. l. (Különlenyomatban is.) BERLÁSZ Jenő—SZ. NÉMETH Mária: *Az Akadémiai könyvtár múltja és jelene.* Magy. Könyvszemle 1956. 202—229. l.

³ BESSENYEI György: *I. m.* 31. l. DECSY Sámuel: *I. m.* 154., 160—161. l. ARANKA György: *I. m.* 14—16., 26. l.

el, két nap múlva, március 17-én pedig TELEKI József⁴ lerakta a könyvtár alapjait, amikor maga, testvérei, Ádám és Sámuel, mostohaanyjuk, MÉSZÁROS Johanna mint a kiskorú TELEKI László gyámja nevében felajánlotta a társaság számára apjuktól örökölt, mintegy 30 000 kötetes könyvtárukat. A TELEKI családban hagyományos volt a szellemiek iránti érdeklődés,⁵ s ez TELEKI Józsefben a nemzeti művelődés ügye iránti felelősségérzéssel párosult. Az Akadémia iránti különös érdeklődés apai örökség volt: gr. TELEKI László 1806-ban pályakérdést tűzött ki a Tudós Társaság felállításáról, s maga is két ízben dolgozott ki ilyen tárgyú pályamunkát.⁶

A TELEKI-alapítólevél⁷ a reformkor országos jelentőségű alapításai egyikének beszédes dokumentuma, amely „a haza minden polgára” használatára szánt nyilvános nagy könyvtárral gazdagította a már működő pesti könyvtárak sorát. Az Akadémia keretében létesült nyilvános közkönyvtár a magyar Akadémia jellegzetessége volt. A külföldi akadémiák, tudós társaságok ugyanis csak kisebb, főleg folyóiratokból álló, zárt, intenzív könyvtárakat létesítettek.^{7a} A tudós könyvgyűjtő gondossága minden eszközzel igyekezett megakadályozni a gyűjtemény esetleges pusztulását, elkallódását (megfelelő könyvtárnok kinevezése, könyvtárosi fizetés biztosítása, évi kötelező vizsgálat előírása, további ajándékok ígérete stb.). Emellett a családi büszkeség és fiúi kegyelet hangja érzik ki az alapítólevél egyes pontjaiból (a könyvtár elnevezése, a gyűjtemény más könyvanyaggal való összevegyítésének, eladásának, elcserélésének megtiltása, illetve korlátozása, a katalógus kinyomatásának ígérete és az Akadémia megszűnése esetére a család tulajdonjogának biztosítása). Mindent egybevetve az alapítólevél jellegzetesen a művelt és hozzáértő magángyűjtő szemléletét tükrözi.

A gyűjtemény sorsát minden eshetőségre biztosítani akarta TELEKI, csupán azt az egyet nem szögezhetette le pontosan, mi a jogviszony a gyűjtemény, illetőleg a Tudós Társaság és a Nemzeti Múzeum között. A Nemzeti Múzeum és a Társaság kapcsolatának kérdése ugyanis ebben az időben még nem tisztázódott. Az Akadémia alapítása előtt, de részben azután is, a Múzeum olyan feladatokat is ellátott, amelyeket később az Akadémia is sajátjának tekintett (pályázatok, jutalmak stb.).⁸ Ezért az Akadémia alapítása idején felmerült a kérdés, nem lehetne-e szoros kapcsolatot teremteni a két nagy kulturális intézmény között. Sok egyéb szempont mellett ezt az elgondolást támogatta az is, hogy az 1825. évi országgyűlésen az Akadémia alapításán

⁴ TELEKI József (1790—1855), az Akadémia tervének kidolgozására felállított bizottság elnöke, majd az Akadémia első elnöke, apja és saját könyvtára felajánlásán kívül a KRESZNERICS-, VESZERLE és PÉCZELY-hagyatékkal, valamint pénzadományokkal gazdagította az Akadémia könyvtárát.

⁵ Id. BAJZA József: *A Telekiek tudományos hatása*. Magy. Tudós Társ. Évk. VII. k. 92—129. l.

⁶ *Magy. Tudós Társ. Évk.* I. kötet. 38—129. l. — *A magyar nyelv elémőzdítéséről buzgó esdeklései Teleki Lászlónak*. Pest, 1806. — *Über die Einrichtung einer gelehrten Gesellschaft in Ungarn*. Unmassgebliche Meinung des Gr. Ladislaus TELEKI. Pest, 1810.

⁷ Az alapítólevél latin szövegét l. *Acta Comitiorum Regni Hungariae* 1825—1827. Tom. I. 281. l. Magyar fordítása: *Akad. Ért.* 1926. 8—10. l.

^{7a} Erre vonatkozólag l. HEINRICH Gusztáv: *Főtükéri jelentése*. *Akad. Ért.* 1907. 414. lap.

⁸ Ugyanakkor az Akadémia is teljesített múzeumi funkciókat (ásvány- és pénzgyűjtemények, később a VÖRÖSMARTY- és GOETHE-szoba, a SZÉCHENYI-múzeum felállításai).

kívül az új múzeumi épület kérdéséről is tárgyaltak, s természetesen felvetődött a gondolat, hogy a múzeumi épület megépítésével egyszermind a Tudós Társaság elhelyezéséről is gondoskodni lehetne. TELEKI maga is úgy gondolta, hogy a két intézmény szoros kapcsolatban fog működni egymással, s ilyen értelemben szövegeztette meg az alapítólevél idevágó szakaszát. Magát a könyvtárat azonban csak később adta át a Társaságnak, s akkorra már bizonyossá vált, hogy a két intézmény a teljes önállóság felé halad. Az alapítólevél alapján mindkét intézmény magáénak tekintette a gyűjteményt, s a vitás kérdést TELEKI Józsefnek kellett eldöntenie. E vita részleteiről a továbbiakban lesz szó.

II. A Tudós Társaság saját könyvgyűjteményének kialakulása (1831—1839)

A Tudós Társaság működése első évtizedében anyagi okokból nem gondolható arra, hogy saját épületében rendezkedhessék be, hanem többekévéssé szükségmegoldást jelentő béretekkel kellett megelégednie. Az első szállást a Dunasoron, a mai GRESHAM-palota területét kitevő öt telek egyikén épült DERON-ház Dunára néző I. emeletén bérelték.⁹ 1831 őszén költözött be a Társaság sok nehézség, huzavona után.¹⁰ A helyiség igen szűk volt, a titkári hivatal elhelyezésén kívül szinte csak az ülések számára adott helyet, többre azonban egyelőre nem telt. E szerény keretben kezdte meg a Tudós Társaság működését az alapszabályban megjelölt célkitűzések alapján. Az első évek üléseinek jegyzőkönyvei a társaság tudományos munkálatairól, kiadványairól és a tagok egyéni munkásságáról számolnak be. Elsősorban megkezdték a szótár és nyelvtan készítését. A tagok vállalták egy-egy tudomány vagy mesterség szókincsének összegyűjtését, illetve kiírását szakmunkákból. Hozzákezdtek a német—magyar szótár elkészítéséhez, helyesírási kérdéseket vitattak meg. A magyar nyelvű tudományos és szépirodalmi munkálgodás segítésére átnézték a Társaság alapítása óta megjelent munkákat, és a legjobbakat jutalmazták. Az ezután megjelenő művek folyamatos szemmel tartására megszervezték az ország nyomdáinak felügyeletét. Így a Társaság rendszeres tájékoztatást kapott a könyvtermésről. A tagok megbírálták a kiadásra szánt kéziratokat és a Társaság pályázataira beérkezett műveket. Saját szakterületük értékes külföldi szakmunkáit fordításra javasolták a tudományos irodalom gyarapítására. Az Akadémia saját kiadványai közül az *Évkönyvek* és a *Tudománytár* nyitották meg a sort.

E feladatok megvalósításához nélkülözhetetlen volt a gazdag könyv- és folyóiratgyűjtemény, mégpedig a régi és újabb, hazai és külföldi tudományos és szépirodalmi könyvtermés, valamint az új tudományos folyóiratok sorozatai egyaránt. Ezt a szükségletet a TELEKI-könyvtár egymagában nem elégíthette ki, bármennyire gazdag és értékes gyűjtemény volt is; a Társaság működésének első évtizedében már csak azért sem, mert gyakorlatilag nem volt a Társaság

⁹ DIVALD Kornél összetévesztette a DERRA-házzal. A DERRA-ház a mai Engels-téren állt, és az 1838-i árvíz alkalmával összedőlt. (DIVALD: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei*. Bp. 1917. 6. l.)

¹⁰ A beköltözés nehézségeiről l. MTAK Kézirattár, M. Ir. Lev. 4-r. 149. TOLDY Ferenc — gr. SZÉCHENYI Istvánnak. [1831].

birtokában.¹¹ Az átvételre ezidőben hely- és pénziány miatt nem kerülhetett sor. A DERON-házban nem volt megfelelő helyiség 30 000 kötet felállítására, ezért a TELEKIEK megengedték, hogy a könyvtár eredeti helyén maradjon,¹² sőt módot adtak rá, hogy a Társaság meghatározott időben használhassa is az anyagot.

A család azért sem sürgette az átadást, mivel nem volt tisztázva, hova tartozik a könyvtár tulajdonjogilag. Mint már említettük, TELEKI szoros kapcsolatra számított, amikor 1826-ban a Tudós Társaság számára rendelt könyvtárat a Nemzeti Múzeum fennhatósága alá rendelte. Az Akadémia fejlődése azonban más úton haladt. Már a 30-as évek elejére nyilvánvalóvá lett ez, úgyhogy amikor ismét szóba került az Akadémiának a felépítendő múzeum helyiségben való elhelyezése, — elismerték teljes önállóságát a közös otthonon belül. 1832—36 között újra meg újra felvetődött ez a terv, amelyet a nádor mint a két intézmény közös pártfogója melegen pártolt. Mivel azonban ez a megoldás valójában egyik félnek sem jelentett előnyös elhelyezést, minden alkalommal elaludt.

Ha vitathatatlan volt is a két intézmény önállósága, tisztázatlan jogi kérdést jelentett a TELEKI-alapítvány hovatartozandósága. Az alapítólevél alapján mindkét intézmény jogot formált hozzá, a Nemzeti Múzeum tulajdonjogának elismerése viszont egyben a Tudós Társaság függőségének elismerését is jelentette volna. TELEKI ezért évekig halogatta a kényelmetlen kérdés eldöntését, csak akkor döntött a Tudós Társaság javára, amikor családi körülményei miatt — a Szervita téri ház bérbeadásával — nem lehetett tovább halogatni az elintézését.

Eközben kialakulóban volt a Társaság saját, szinte darabról darabra növekvő könyvtára. A TELEKI-gyűjtemény megkötöttségeivel szemben ezzel a könyvanyaggal az Akadémia saját belátása szerint szabadon rendelkezett. A kétféle gyűjtemény a kezelésben bizonyos kettősséget eredményezett, ami az egész tárgyalt időszakban jellemezte az Akadémia könyvtárát.¹³

E könyvanyag négy forrásból gyarapodott, amelyek a következők voltak:

1. Az ülések javaslatai nyomán tett vásárlások és folyóiratrendelések, 2. csere,
3. kötelespéldány, 4. TELEKI József vásárlásai; más adományok és hagyatékok.

A könyvvásárlásokról kialakult képünk sajnos, meglehetősen hézagos. Semmiféle áttekintés, beszámoló vagy jelentés nem áll rendelkezésre. A névkönyvek közlik az évi költségvetést, amelyben nincs nyoma rendszeres, évenként a könyvtár vásárlására szánt összegnek. Kénytelenek vagyunk megelégedni az akadémiai számlaanyag adataival, amelyeknek teljessége sajnos bizonytalan; nem tudjuk, mennyi vészett el a számlák közül. A megmaradt anyag alapján úgy látszik, 1831 és 1839 között mintegy évi 100—300

¹¹ Bár az alapítólevél említi, hogy TELEKI László utódai gyarapították az öröklött könyvtárat, s így némi „modern” anyag kerülhetett a gyűjteménybe, ez nem lehetett jelentős mennyiség. TELEKI József pedig elsősorban saját könyvtárát gyarapította, amelynek nevezetessége szintén nem a korszerű könyvanyag, hanem az ősnymtatványok és Aldinák voltak. E könyvtárat is felajánlotta az Akadémiának 1850-ben.

¹² A Szervita téri TELEKI-házban, mely 1944—45-ben annyira megsérült, hogy le kellett bontani.

¹³ Ez az állapot a 60-as évek közepéig tartott, amikor a TELEKI-gyűjteményt beosztották a kor szokása szerint szakrendbe állított könyvanyagba. Ezért sajnos lehetetlen a TELEKI-könyvtárat tartalmilag részletesen ismertetni.

forintot juttatott a Társaság könyvvásárlásra.¹⁴ A hazai termésből megvették az olyan színvonalú tudományos és szépirodalmi munkákat, amelyek az Akadémia évi jutalomversenyén számba jöhettek, hogy a kijelölt bírálók hozzájuthassanak,¹⁵ a külföldi irodalomból pedig amihez csere útján nem juthatott a könyvtár. Legnagyobb részét magyar és német, kisebb részét latin, francia és angol műveket vásároltak. A korabeli irodalmi, nyelvészeti, történeti, jogi, orvostudományi, politikai munkák tették ki a vételek javarészét, bár alkalmilag ritka XVII—XVIII. századi könyveket is vásároltak. A számlák WIGAND Ottó, IVANICS Zsigmond, HECKENAST Gusztáv és KILLÁN György könyvkereskedőktől származnak.¹⁶

A beszerzés lebonyolítása eleinte elég nehézkes volt. A beszerzendő műveket a tagok jelölték ki, majd a heti ülés elé terjesztették kéréseiket, amely véleményezve az elnökhöz továbbította döntésre. Később az osztályok, illetőleg a tagok közvetlenül is fordulhattak az elnökhöz,¹⁷ aki tehát úgyszólván azt rendelt meg, amit ő maga jónak látott a könyvtár számára.

Külön kell megemlékezni a folyóiratok beszerzéséről. TELEKI József felismerve a folyóiratok nagy jelentőségét a kutatás számára, nagyszámú előfizetést kezdeményezett. Nem lehet pontosan tudni, mekkora anyagi részt vállalt ő maga a megrendelésekben; a jegyzőkönyvek szerint ő fizette a TOLDY Ferenc¹⁸ által megrendelt folyóiratokat, a számlák viszont azt tanúsítják, hogy a folyóiratok árát a könyvkereskedők a Társaság pénztárából, a könyvek árával együtt kapták meg. TOLDY többször hálásan emlékezett meg TELEKI József szerepéről a folyóiratgyűjtemény kialakításában, feltehetőleg, hogy többet tett, mint pusztán kezdeményezte és engedélyezte a megrendeléseket; esetleg a be nem töltött könyvtárosi állás fizetését biztosító TELEKI-alapítvány kamatait használták erre a célra. Az első évben, 1831-ben a következő külföldi folyóiratokat rendelte meg a Társaság: *The Edinburgh Review*, *Bulletin Universel des Sciences et de l'Industrie*, *Allgemeine Literaturzeitung*, *Ergänzungsblätter zur allgemeinen Literaturzeitung*, *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, *Jahrbücher der Literatur*, *Hermes*.¹⁹

1832-ben a listát a *Polytechnisches Journal* egészítette ki. Évről évre lehetetlen követni a gyarapodást, az azonban megállapítható, hogy a 30-as évek közepén az említettek kivüla *France Littéraire*, *Jahrbücher für Wissenschaftliche Kritik*, *Literaturblatt*, *Bibliothek der Neuesten Weltkunde*, *Annalen der Erd-, Völker- und Staatskunde*, *Kunstblatt*, *Journal Asiatique*, *Journal des Savants*, *Bibliotheca Italiana* és a *Blätter für Kunde der Literatur des Auslandes* c. folyóiratokra fizettek elő. 1841-ben már 17 külföldi és 8 belföldi folyóirat járt a könyvtárba.²⁰ Ekkor már az Akadémia maga kívánta irányítani a megrendeléseket, további folyóiratok rendelését

¹⁴ Az Akadémiai Levéltár (a következőkben AL) rendezés alatt álló számlaanyaga alapján.

¹⁵ *Kisgyűlési jegyzőkönyvek* (a következőkben KGy) 1844. 21. versó.

¹⁶ AL számlaanyag alapján.

¹⁷ MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. *A természettudományi osztály levele Teleki Józsefnek*. 1839. II. 24.

¹⁸ TOLDY Ferenc, 1835-től az Akadémia titoknokja, 1846-ig önként végezte a könyvtárnoki munkákat is. Eredeti családneve SCHEDEL, amelyet a tárgyalt időszak folyamán, 1847-ben cserélt fel az írói névként már 1826 óta használt TOLDY-val. A dolgozat folyamán egységesen TOLDY-nak említjük.

¹⁹ AL 225/1932.

²⁰ MTAK Könyvtári iratok. *Folyóiratkölcsonzési napló*. — KGy 1841. 157. f.

tartotta szükségesnek, másokat lemondott. A kisgyűlés erre vonatkozóan kétféle javaslatot is közölt²¹. Egyik a minőségében leromlott *France Littéraire* helyett az angol *Athenaeum*, *Bulletin de l'Académie de St. Petersbourg*, *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, *Wiener Jahrbücher der Literatur*, *Neue Annalen der Geschichte* és a *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft* c. folyóiratokat kívánta megrendelni, a másik ugyancsak a *France Littéraire* helyett a *Revue Encyclopédique*, *Bibliothèque Universelle de Genève*, *Monthly Review*, *Allgemeines Repertorium der Deutschen Literatur*, *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, *Hallische Jahrbücher für Deutsche Wissenschaft und Kunst* és *Blätter für Literarische Unterhaltungot* kívánta.

A magyar újságok és folyóiratok közül csak az 1845. évben beérkezett lapok listáját ismerjük: *Pesti Hírlap*, *Budapesti Híradó*, *Nemzeti Újság*, *Jelenkor*, *Prot. Egyházi és Oskolai lap*, *Pesti Divatlap* és *Életképek*.²²

Elapokat a szerkesztőségtől kapta az Akadémia, mert bár ez időben már érvényben volt a köteles-példányszolgáltatásnak az Akadémiára való kiterjesztéséről szóló rendelet, legtöbb baj éppen a folyóiratok és újságok beküldése körül volt.

A megrendeléseken kívül nagyszámú külföldi folyóirat és más periodikus kiadvány került a könyvtárba csere útján. A Társaság működésének megindulása után hamarosan jelentkeztek a hasonló jellegű külföldi tudományos intézetek üdvözetükkel, kiadványaikat ajándékozva. Az Akadémia természetesen igyekezett viszonzni az ajándékokat, s a kapcsolat hamarosan rendszeres cserévé alakult; periodikákon kívül a Társaságok kiadásában megjelent könyvekre is kiterjedt. A csere elsősorban nem gyarapodási forrás volt, s nem számbeli vagy értékbeli paritáson alapult, hanem a nemzetek tudományos kapcsolata jelentőségének hangsúlyozásával mélyen humanista célkitűzést valósított meg.

Jellemző és érdekes a Tudós Társaság levele, amelyet az első évkönyv mellékleteként küldött a külföldi tudós társaságoknak és Akadémiáknak.

A londoni Royal Societynak címzett levél a következőképpen szólt:²³

„A londoni királyi Társaságnak idvezletet.

Az 1825—27 beli országgyűlésen kezdett s azóta folyt hazafiui önkéntes ajánlkozásokra épülése után, munkálkodásaihoz 1831-ben fogott magyar tudós társaság évkönyveinek első kötetét Uraságtoknak azon érzéssel küldi meg, mely az egész emberiséget, tudományok és művészségek szeretete által köz lelki atyafiságos nagy egyesületbe vonja.

E mellett ajánlja a magyar Tudós Társaság a tudományos dolgokban kész segédelmét, s kikéri Uraságtoknak is iránta szives hajlandóságát.

Ide van egyszersmind csatolva a társaság rendszabásaiból két magyar s amnyi latin példány, a társaságnak 1833-ra szóló névkönyvével együtt.

Költ Pesten, a magyar tudós társaság 4-d nagy gyűlése 8 d üléséből november 11 d 1833.

Elölülő

Titoknok”

Ettől az időtől kezdve fokozatosan bővültek az Akadémia cserekapcsolatai. A legfontosabbak a következő intézményekkel jöttek létre:

1833-ban American Philosophical Society, Philadelphia,
Royal Society, London;

²¹ *KGy* 1841. 8—9. 1. és 12. 1.

²² *KGy* 1845. 4. f.

²³ MTA Kézirattár Tört. 2-r. 83/II.

- 1834-ben Bajor Akadémia, München,
Francia Akadémia, Parizs,
Royal Society, Edinburgh,
Royal Society, Calcutta,
Szentpétervári Akadémia ;
- 1835-ben Ázsiai Társaság,
Academia della Crusca, Firenze,
Porosz kir. Akadémia,
Stockholmi Akadémia,
Archeologiai Akadémia, Róma,
Tudományok kir. cseh társasága, Prága ;
- 1837-ben Lissaboni Akadémia ;
- 1838-ban Genfi természettudományi társaság ;
- 1841-ben National Institution for the Promotion of Science, Washington,
Természettudományi Társaság, Bécs.

E cserekapcsolatok valójában csak az Akadémia számára voltak előnyösek. A magyar tudósok igen jó hasznát vették a könyvtárba külföldről érkező francia, angol, német kiadványoknak, annál kevésbé használhatták külföldön a Társaság magyar nyelvű kiadványait. A Bajor Akadémia ezért már 1834-ben kérte a Tudós Társaságot, adja ki latinul is munkáit. Az Akadémia megtagadta a kérés teljesítését, az országgyűlés és a király által megerősített rendszabásra hivatkozva, amely kimondta: „A magyar tudós társaság tudományok és szépművészségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimíveltetésén igyekszik egyedül.”²⁴ Annyit ajánlottak fel csupán, hogy bármilyen Magyarországra vonatkozó kérdésre szívesen adnak felvilágosítást latin nyelven.

A hazai könyvtermés rendszeres megszerzését kötelezpéldányok révén próbálta a Társaság elérni. Ennek szükségességét és hasznát elsőnek gr. DESSEWFFY József helyettes elnök hangsúlyozta 1834-ben. Igen széles körben, birodalmi juttatás formájában kívánta a kötelezpéldányokat. Erre természetesen nem kerülhetett sor, elég nehézséget jelentett a hazai kötelezpéldányok biztosítása. 1836-ban a helytartótanács útján sikerrel próbálkoztak, a következő évben megszületett a királyi határozat, amely a magyarországi nyomtatványokból egy-egy példányt juttatott az Akadémia részére. A határozat — melyet 1840-ben törvényileg is megerősítettek, — kimondta, hogy Pesten és Budán a nyomdatulajdonosok, vidéken a tanügyi főigazgatók tartoznak félévenként eljuttatni minden nyomtatványt az Akadémia titoknoki hivatalába.²⁵

A törvény végrehajtása azonban sok nehézséggel járt. Már 1840-ben elhangzott a kisgyűlésen a panasz, hogy a budapesti nyomdák — az egyetemi nyomda kivételével — nem küldtek semmit, folyóiratokat az egyetemi nyomda sem. A vidéki nyomdák valószínűleg szintén nem teljesítették a rendelkezést. A szabadságharc után aztán még tovább romlott a helyzet, mivel az új helytartótanácsi sajtórendelet, mellőzve az Akadémiát, csak a Nemzeti Múzeum és az Egyetemi Könyvtár részére biztosította a kötelezpéldányokat.²⁶

Az Akadémia történetének első korszakában a könyvtár legnagyobb része hagyatékok, ajándékok révén került a társaság tulajdonába. Az ily módon számban hatalmasan megnövekedett állomány azonban nem tervszerűen, a társaság igényeinek, szükségleteinek megfelelően gyarapodott. Bár a gyűjtemények közül nem egy jeles író vagy tudós értékes hagyatéka

²⁴ *Magy. Tudós Társ. Évk.* II. k. 86—88. l.

²⁵ AL 133/1837.

²⁶ TOLDY ismételtén DE LA MOTTE helytartótanácsi elnökhöz fordult, hogy az 1840-i törvénynek érvényt szerezzen. AL 2/1852.

volt, s a Tudós Társaság mint testület hálásan fogadta az ajándékokat, a tagok mint tudósok a gyűjtemények nagy részét elavultnak, csupán muzeális értéknek tekintették. E főleg XVIII. századi könyveket a könyvtár ma anyaga fontos részének tartja, a Tudós Társaságnak azonban ekkor első-sorban korszerű tudományos és szépirodalomra volt szüksége.

Az első nagyobb hagyatéék 1834-ben került a Társaság tulajdonába TELEKI József révén, aki nem elégedett meg az apai könyvtár felajánlásával: 4000 forintért megvásárolta a KRESZNERICS-féle könyv-, incunabulum- és pénzgyűjteményt, amely 200 ősnymotatvánnyal,²⁷ 70 kötet kézirattal, 1060 kötet főleg magyar irodalmi vonatkozású könyvvvel és 7268 db régi pénzzel gyarapította az Akadémia gyűjteményét.²⁸ Ez utóbbival kapcsolatban TELEKI 2000 forintos alapítványt tett, amelynek 6 százalékos kamatából 5/6 részt a pénzgyűjtemény, 1/6 részt pedig az alaptőke növelésére kellett fordítani. A KRESZNERICS-könyvgyűjteményt összevegyítették az Akadémia más könyv-anyagával, de külön listát készítettek róla, hogy a társaság megszűnése esetén — a TELEKI-könyvtárhoz hasonlóan — visszaszállhasson az adományozóra.²⁹

1835-ben MARCZIBÁNYI Livius, a tudomány- és irodalomszeretetéről híres család egyik tagja ajándékozta apja, MARCZIBÁNYI Márton könyvtárának egy részét a Társaságnak. A könyvtár 400 db főleg történeti, politikai, utazási, művészeti és építészeti műből állt, melynek pontos jegyzékét az Akadémiai Levéltár őrzi.³⁰

A legnagyobb tömegű ajándékot a két BATTHYÁNY-testvér, Gusztáv és Kázmér adta a Társaságnak. Kinek a buzdítására történt az adomány, nem tudjuk; lehet, hogy maga TELEKI volt a sugalmazó, lehet, hogy része volt benne NAGY Károlynak, az Akadémia tagjának, aki éppen ez idő tájt került kapcsolatba BATTHYÁNY Kázmérral. BATTHYÁNY Gusztáv levele, amelyet TELEKI Józsefhez intézett, így szólt:

„Nagyméltóságú Gróf, Magyar Tudós Társasági Elnök Ur!

Szíves óhajtatásomat, a hazai közértelemességet s ennek minél előbbi kifejlődéséből a közjóra s egy nemesebb nemzeti életre szükségképpen áradandó jótékony követke-zéseket tehetségem szerint előmozdítani, az által fejezem ki, hogy a nemzeti osztagy által részemre jutott, s jelenleg ns Vas vármegyében keblezett rohonczi kastélyomban álló s egyre másra 30 000 kötetre számítható könyvtáramat ezennel a Magyar Aca-démiának ajándékozom. Ha csekély, de legtisztiább szándékkal nyujtott ajánlatom azon szent célra, melly minden jobb keblet melegít, t. i. a honi értelemesség kifejtésére némi hatással leendő örvendetes jutalmam nem fog hiányozni.

Midőn ez iránti ajánlatomat Excellentiádnak azon vágyammal kísérve van szerencsém jelenteni, hogy az általam tisztelt Academia tölem szívesen fogadja: felszó-lítom egyszersmind Excellentiádnak a honi ügyekért isméretesen buzgó gondjait, hogy a könyvtárnak bármikor leendő átvétele vagy elvitetésére nézve intézetet tenni, e tárgyban, midőn tetszeni fog, Tek. Nagy Károly acad. rt. Urral értekezni méltóztassék, kire a könyvek kiszolgáltatását teljes hatalommal biztam. Ki egyébiránt megkülönböz-tetett tisztelettel vagyok Excellentiádnak Rohoncon, sept 25. 1838.

alázatos szolgálója

Gróf Batthyány Gusztáv”

²⁷ Ez a nagy szám valószínűvé teszi, hogy mint a TELEKI-könyvtárnál, a KRESZNERICS-gyűjteményben is „incunabula” elnevezés alá sorolták az editio princepsket, sőt esetleg általában a régi könyveket. A MTAK régi könyvek gyűjteménye eddig mind-össze egyetlen ősnymotatvánnyról tudta megállapítani, hogy KRESZNERICS hagyatékából származik.

²⁸ *Magy. Tudós Társ. Évk.*, III. k. 50. l.

²⁹ *KGy* 1839. 96. f.

³⁰ *AL* 57/1835.

A 30 000 kötetes rohonci könyvtárat BATTHYÁNY Lajos nádor alapította és BATTHYÁNY Tivadar fejlesztette tovább. A nádor gyűjteménye teológiai, filozófiai, pedagógiai, matematikai, hadtudományi és jogi művekből állt, BATTHYÁNY Tivadar pedig főleg politikai, történeti, földrajzi, műszaki és természettudományi művekkel egészítette ki.³¹ A feltehetőleg nagy történeti értékű gyűjteményről NAGY Károly véleménye lesújtó volt. A könyvek rossz állapota is hozzájárult, hogy úgy vélte, a gróf alaposan túlbecsülte könyvtára értékét. Mielőtt egyáltalán foglalkozott volna az anyaggal, a grófi család KURZWEIL nevű nevelője kellett, hogy kiválogassa a teljesen hasznavehetetlen könyveket, ő maga aztán számba vette a tennivalókat, és leveleiben közölte véleményét TOLDY Ferencel. Javasolta, hogy a könyvtár egyelőre maradjon az amúgyis üres rohonci kastélyban. Itt kell kiválogatni a csonka, romlott, a többit veszélyeztető köteteket, valamint azokat, amelyekre a társaságnak nincs szüksége. Ezeket elcserélve fontosabbakat lehet beszerezni. Javasolta, hogy a rossz állapotban levő kötetek helybeni rendbehozatalára a Társaság küldjön könyvkötőket Rohoncra, és megígérte a szükséges angolvászon jutányos megszerzését. A könyvek címsorát viszont — úgy gondolta — elég lesz Pesten összeállítani.³²

TOLDY válaszában³³ elfogadta a felkínált szállást, a romlott és a többire veszélyes könyvek elkülönítésén túl azonban magának tartotta fenn a könyvek válogatásának munkáját. Kitért a könyvek helybeni kötetése elől is, mert az elnök TELEKI József részben anyagi okból nem tartotta időszerűnek, részben megfelelőbbnek gondolta, hogy Pesten, a kinevezendő könyvtáros vezetése alatt végezzék el ezt a munkát.

NAGY Károly valószínűleg nemcsak az Akadémia előtt nem titkolta lesújtó véleményét,³⁴ hanem BATTHYÁNY Gusztáv előtt sem, aki, mivel nem élt Rohoncon, nemigen ismerte sem a könyvtár belső értékét, sem külső állapotát. Igen kellemetlen volt számára, amikor megtudta, hogy ajándéka nem felelt meg egy 30—40 000 kötetes grófi könyvtárral szemben támasztott várakozásnak. Hogy a gyűjtemény értékét növelje, megígérte a Társaságnak, hogy Londonban és Párizsban a jelentős újabb munkákból kis gyűjteményt szed össze, s azt ajándékához csatolja. Teljesítette-e ígéretét, nem tudjuk. Semmi írásos adat nem szól róla. Valószínű, hogy NAGY Károly rossz véleményének hatására tette ígéretét, s azután elmondta az esetet testvéreinek, BATTHYÁNY Kázmérnak, aki, hogy a családi névhez méltatlan gyűjteményt értékesebbé tegye, saját kishéri könyvtárát ajánlotta fel kiegészítésül az Akadémiának. BATTHYÁNY Gusztáv valószínűleg úgy érezte, hogy öccse ezzel a 2660 kötetnyi adománnyal kiköszörülte a csorbát, s nem tartotta többé szükségesnek az ígért könyvajándék összegyűjtését. BATTHYÁNY Kázmér is csak a rohonci könyvtár kiegészítésének tekintette saját ajándékát, felajánlásában kérte a Társaságot, hogy ne közöljék a hírt a lapokban. Az Akadémia azonban nem teljesítette kérését, részben, hogy háláját kifejezze, részben hogy másokat is adományozásra buzdítson.

³¹ *Magy. Tudós Társ. Évk.* V. k. 20—21. l.

³² MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. NAGY Károly—TOLDY Ferencnek. 1838. XII. 13.

³³ MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. TOLDY Ferenc—NAGY Károlynak. 1839. III. 12.

³⁴ „Ki ezen ronda könyvtárat nem látta, legkisebb ideája sem lehet arról, mi egy literaturai szemétrakás.” MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. NAGY Károly—TOLDY Ferencnek. 1839. I. 25.

A kisbéri BATTHYÁNY Kázmér-féle könyvtárat is NAGY Károly adta át az Akadémiának.³⁵ Sokkal nagyobb elismeréssel irt róla, mint a majdnem húszszor annyi kötetből álló rohonci gyűjteményről. Elküldte TOLDY-nak a könyvtár cédulakatalógusát, amely szerint a gyűjtemény 21 kéziratból, 123 db 2-r, 255 db 4-r, 1772 db 8-r és 480 db 12-r könyvből, összesen 2660 jól bekötött, tisztán tartott kötetből állt. E könyvtár alapja a BATTHYÁNY József biboros által gyűjtött könyvanyag volt, amely elsősorban klasszikus és francia irodalmi, történeti, utazási és enciklopédiai művekből állt.³⁶ TOLDY személyesen utazott le Rohoncra és Kisbérre, hogy a könyvek átvételénél, csomagolásánál és feladásánál jelen legyen, és a Pestre szállítás lebonyolításában segédkezzék.³⁷

Ugyanebben az évben kerültek a Társaság birtokába a neves költő, PÁZMÁNDI HORVÁTH Endre könyvei. DÖBRENTEI Gábor, az elhunyt végrendeletének végrehajtója vette át a 677 darabból álló gyűjteményt, főleg magyar és klasszikus irodalmi munkákat.³⁸

Sok huzavona után került a Tudós Társaság birtokába a legkorábban, jóval az alapítás előtt neki hagyományozott könyvgyűjtemény: SÁNDOR Istvánnak, az első nagy bibliográfusnak a hagyatéka, aki 1814-ben halt meg Bécsben. Végrendeletében könyveit, mappáit, képeit és pénzgyűjteményét 10 000 forintnyi alapítvánnyal az Akadémia mielőbbi felállítására hagyta. A nádor úgy rendelkezett, hogy az Akadémia megvalósulásáig a gyűjtemény Bécsben található részét és a pénzüsszeg kamatait a Nemzeti Múzeumnak kell átadni. A Bécsben talált könyvanyag azonban csak töredéke volt a teljes gyűjteménynek, ezért a nádor megbízta MILLER Jakabot, a Nemzeti Múzeum igazgatóját, tudakozódjék a hagyatéka többi részéről. A rokonoktól azonban nem lehetett semmi érdemlegeset megtudni. Maga az Akadémia csak 1840-ben kezdett érdeklődni a hagyatéka iránt. Előbb a Nemzeti Múzeumhoz fordult, és kérte az ott őrzött könyvek átadását. HORVÁT István, a Nemzeti Múzeum helyettes igazgatója és könyvtárnoka azonban közölte, hogy mivel a könyveket nem kezelték a könyvtár többi részétől elkülönítve, elő kell keríteni a Bécsben vagy Lukán maradt címjegyzéket, különben csak azokat a darabokat tudja átadni, amelyekben *S. I.* bélyegző látható, s ezeket is csak az új múzeumi épület elkészülte után, az egész könyvtár átrendezésekor. Időközben kiderült, hogy jónéhány könyv a Múzeum más gyűjteményeibe került át, az anyag teljes rekonstrukciója tehát lehetetlen. A Társaság mégis a nádorhoz fordult, s kérte, rendelje el a Múzeumban őrzött könyvek átszállítását a Társaság könyvtárába. Erre azonban nem került sor.³⁹

A Lukán maradt könyvek ügyében az örökösökkel lépett kapcsolatba az Akadémia. Mivel a megegyezés először nem sikerült, pert indítottak a rokonok ellen, akik később hajlandók voltak a per megszüntetése esetén átadni a birtokukban levő könyveket. A kiválogatás nem volt nehéz: a *S. I.* bélyegző megkönnyítette a család más könyveitől való elkülönítést. A SÁNDOR Miklós által összeállított lista szerint a könyvtár 548 műből állt, 1105 kötetben.⁴⁰ A könyveket maga TOLDY vette át 1845 májusában, szám szerint 1154 kötetet

³⁵ *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. köt. 88. l. — AL 165/1839.

³⁶ *Magy. Tudós Társ. Évk.* V. k. 20—21. l. — MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. NAGY Károly—TOLDY Ferencnek. 1839. II. 17.

³⁷ AL számlaanyaga alapján.

³⁸ *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. k. 88—89. l.

³⁹ KOLLÁNYI: *I. m.* 107—109. l.

⁴⁰ AL 84/1845.

a jegyzék alapján. Néhány jelentéktelen munka elveszett, ezek helyett az örökösök 45 db. más könyvet ajándékoztak az Akadémiának. A hagyatékek főleg német, latin, kisebbrészt magyar nyelvű, nagyjából irodalmi, filozófiai és vegyes könyvekből és újságkötetektől állt.

1847-ben kísérletet tett az Akadémia KÖRÖSI CSOMA Sándor hátrahagyott írásainak megszerzésére. A hírek szerint a kéziratokat az angol követség az erdélyi kancelláriához tétette át, de az Akadémia érdeklődése nem vezetett eredményre.⁴¹

Az ismertették hagyatékok, gyűjtemények mellett jelentős tömegű és értékű könyvanyag került be alkalmi ajándékok útján. Fontosak ezek között az elnök TELEKI József és a Társaság tagjainak ajándékai. TELEKI az apai könyvtár felajánlásán túl is szívén viselte a könyvtár gyarapodását. Könyvvásárlásai mindig a legfontosabb szükségleteket elégítették ki, a saját könyvtárából ajándékozott művek pedig értékes ritkaságok voltak. Ő vette a szótárkészítéshez elengedhetetlen és segédkönyvtár részére is becses nagy német és francia szótárakat, könyv- és kéziratadományai közt pedig olyan értékeket találunk, mint gyűjteményünk egyetlen Corvinája, Ludovicus CARBO: *Dialogus de laudibus R. Matthiae* c. műve és az általa szintén Corvinának tartott *Sermones S. Leonis Papae*; egy XIII. századi *Missale*, egy XV. századi biblia, egy KOBERGER-féle 1488-i nyomtatott biblia és sok más. 1850-ben az Akadémiának ajándékozta ezenkívül ősnymtatványokban és Aldinákban gazdag saját könyvgyűjteményét is.⁴²

A társaság más tagjai is kezdettől fogva sok könyv- és folyóiratkötetet ajándékoztak az Akadémiának, részben saját műveiket, részben más értékes munkákat. Így adományozta SZÉCHENYI István majdnem minden munkáját, BOLYAI Farkas az *Elementa Matheseos Puraet*, VÖRÖSMARTY a *Csongor és Tündét*, FÁY András a *Bélteky házat*, BUGÁT Pál és TOLDY Ferenc az általuk szerkesztett *Orvosi Tár* füzeteit, HELMECZY Mihály a szerkesztésében megjelent *Jelenkor* és *Társalkodó* köteteit, CZUCZOR Gergely 19 db XVI. századi magyar nyomtatványt, köztük több unikumot, mint pl. VALKAI András *Bánk bán historiája* (Debrecen 1574) és VASFAY (RÁSKAI) Gáspár *Egy szép historia az vitéz Franciscorul* (Debrecen 1574) c. munkákat.⁴³

Több akadémiai tag speciális könyvgyűjteményét ajándékozta a Társaságnak: BUGÁT Pál pl. válogatott finn könyveket, RÉGULY Antal pedig az ázsiai népekre vonatkozó gyűjteményét. Az Akadémia külföldi tagjai és más külföldi tudósok is küldtek ajándékokat: BOWRING János pl. 28 db jogi és politikai művet, az orosz tudósok pedig RÉGULY útján vegyes munkákat juttattak az Akadémiának.⁴⁴

A társaság tagjai mellett sok ismert és ismeretlen név szerepel a jegyzőkönyvekben és *Névkönyvekben*, ahol nyomtatásban is közölték az adományozók nevét. Statisztikai kimutatás nincs az ajándékok mennyiségéről, érdekes azonban szemléltetésül megnézni néhány találmra kiválasztott év során tett gyarapodás adatait: 1838-ban 164, 1841-ben 229, 1844-ben 134, 1847-ben 126, 1848-ban 62, 1849-ben 2 kötetet ajándékoztak.

⁴¹ KGy 1847. 73. l.

⁴² KGy 1850. 26—27. f.

⁴³ AL *Ujságokban közlött Híradások a Titoknok által*. 85. l.

⁴⁴ KGy 1831. 17. f. 1832. 79. 82 f. 1833. 12. verso, 29. versa. 1834. 6. f. 1847. 87. 91. f. *Nagygyűlési jegyzőkönyvek* (a következőkben: NGy) 1834. 38—39. f. 1843. 17. v.—18. f. 1846. 14 f. *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. k. 87. l.

Az ajándékokat nyomtatásban a sajtó útján és a *Névkönyvek*ben, valamint köszönőlevélben köszönték meg. Már 1839-ben nyomtatott levélsémát találunk, amit az adományok nagy száma tett szükségessé.⁴⁵

A könyvtár hagyatékokból, adományokból összegyűlt részébe természetesen sok duplum került. Hogy a felesleges példányok helyett más, szükségesebb műveket lehessen szerezni, az Akadémia vezetősége elhatározta, hogy ezeket csere útján értékesíti.⁴⁶ A TELEKI-könyvtárra vonatkozóan a család beleegyezését is kellett kérni, a szabadrendelkezésű anyag cserélhetőségéről pedig a kisgyűlés döntött. Duplumokon kívül néhány esetben akadémiai kiadványokért, az *Évkönyvek*ért és a DÖBRENTAI szerkesztésében megjelenő *Nyelvemlékek* kötetéért is cseréltek magánosoktól.⁴⁷ Ilyen módon kéziratokat és ritka nyomtatványokat szereztek a könyvtár részére.

A könyvekkel párhuzamosan kéziratok is kerültek a Társaság tulajdonába,⁴⁸ elsősorban a hagyatékokkal. Legjelentősebb a TELEKI-, KRESZNERICS-, BATTHYÁNY- és PÁLÓCZI HORVÁTH-féle gyűjtemények kéziratanyaga volt, ezenkívül évente néhány ajándék-kötet, illetve darab is gyarapította a gyűjteményt. 1838-ban 16 kötet, ill. darab, 1841-ben 21, 1847-ben 8, 1848-ban 52 volt a gyarapodás. A kéziratár legértékesebb kincsei közé tartoztak a már említett TELEKI-féle kódexeken kívül a CORNIDES-kéziratok, a BATTHYÁNY-gyűjtemény kódexei és kódexmásolatai, az 1831-ben bekerült KAZINCZY-kéziratok, az 1834-ben megszerzett *Czech-codex*: KINIZSINÉ MAGYAR Benigna imádságoskönyve, 1835-ben GUARY Miklós XVI. századi kódexe, a SÖVÉNYHÁZI Márta másolta *Érsekújvári-codex* (1836-ban) és a *Virginia-codex* (1844-ben).

A nyelvemlékek kiadásával kapcsolatban megindult kéziratgyűjtés is sok eredeti és másolt kéziratot eredményezett a gyűjtemény számára. E munkák segítésére az 1832-i nagygyűlés határozatot hozott, hogy a Társaság a külföldi könyv- és levéltárakhoz fordul és kéri, közöljék, van-e magyar vonatkozású anyaguk, hogy azt a Társaság a maga számára lemásoltathassa.⁴⁹ E munkában PETROVICs Fridriknak, a történeti osztály tagjának volt oroszlánrész, aki 1834-ben elkezdte a British Museum magyar vonatkozású anyagának másoltatását. Bár az anyagi nehézségek meg-megszakították a munka folyamatosságát, hamarosan megindult a másoltatás a berlini, drezdai, wofenbütteli, hamburgi, göttingai, bremai és frankfurti könyvtárakban, a bécsi titkos házi és udvari levéltárban. A következő évben Lille, Párizs, Basel és Aix került sorra. 1841-ben a bukaresti Szt. Sava könyvtár öre ígérte meg a magyar levelezés másolatát, 1844-ben a dalmát városok könyv- és levéltáraiban, 1847-ben Bécsben másoltattak.

A beérkezett kéziratok rendezésére és feldolgozására nem került sor ezekben az években. Valamilyen ma már ismeretlen rendben ugyan hozzáférhetővé tették az anyagot, amit a használatról szóló adatok bizonyítanak, a rendszeres feldolgozást azonban csak 1861-ben kezdte el RÓMER Flóris, az első kéziratár.

A 30-as évek pénzügyi és szállásviszonyai között a fentiekben ismertetett könyvanyag nem kerülhetett használható állapotba. A DERON-ház

⁴⁵ MTAK Kéziratár M. Ir. Lev. 4-r. 18.

⁴⁶ *NGy* 1842. 26. f.

⁴⁷ *KGy* 1841. 51. f.

⁴⁸ Mivel a kéziratár történetéről a MTA Könyvtára külön tanulmányt tervez, itt csak a kialakulás éveinek legfontosabb adatait közöljük.

⁴⁹ *NGy* 1832. 29. f.

helyiségében nem fért el a könyvtár, a rendelkezésre álló hely már 1835-ben, a MARCZIBÁNYI-könyvtár átvételekor megtelt.⁵⁰ Csupán néhány ezer kötetet tudtak elhelyezni a levéltárnoki szobában, ezért meg kellett elégedni a legfontosabb folyóiratanyag, a csere és vétel útján bekerült könyvek és az egyenként beküldött ajándékok elhelyezésével. A helyhiány mellett nehézségeket okozott, hogy a Társaság nem tudta a könyvtár számára szükséges bútorzatot sem beszerezni, könyvtáros sem volt, aki foglalkozzék az anyaggal. Katalógizálási munkát csak CZUCZOR Gergely, a Társaság levéltárosa végzett, 1836—38 között mintegy 2000 művet dolgozott fel,⁵¹ egyébként a könyvtár minden ügyes-bajos dolgát TOLDY Ferenc titoknok intézte, sok más tennivalója mellett.

Ez a helyzet természetesen a használatot is majdnem lehetetlenné tette. A TELEKI-könyvtár használatának módját már az 1833-ban elkészült szabályzat⁵² részletesen előírta, mivel azonban az anyag még mindig a Szervita-téri TELEKI-házban volt elhelyezve, a család nem tudta biztosítani az előírt mindennapos nyitvatartást; meg kellett elégedni azzal, hogy a könyvtár minden 1-én és 15-én reggel 9 és déli 1 óra közt a Társaság tagjainak rendelkezésére állt.⁵³ A szabadrendelkezésű anyag helybeni használatát az olvasóterem hiánya nehezítette, de a kölcsönzés is szinte megoldhatatlan volt, mivel a könyvek egy része nem volt hozzáférhetően felállítva.

TOLDY elsősorban a kurrens folyóiratok használatát igyekezett biztosítani. Körlevélben értesítette a tagokat a kölcsönzés módjáról.⁵⁴ Az újabb folyóiratszámokat ülésnapokon az ülésterem melletti szobában közszemlére tették, s a tagok a kiválasztott füzeteket egy e célra kitett naplóba írták be. Másnap a hivatalos lakásukra vitte a kért füzeteket. A következő ülésnap reggelén a szolga visszahozta a számokat, hogy délután ismét közszemlére tehessek ki. Levelezőtagok az ülések másnapján délután mehettek folyóiratot kölcsönözni.

Minden okunk megvan azt feltételezni, hogy a számok nem kerültek vissza egy hét után a titoknok kezéhez, hanem hosszabb időre megrekedtek egy-egy helyen. A használat viszont, mint a folyóiratok kölcsönzőkönyve mutatja, nem volt nagymértékű, nem támadt összeütközés belőle. A tagok kényelmesnek tartották ezt a nehézkes módszert, és sokáig ragaszkodtak hozzá, akkor is, amikor javaslat hangzott el e rend megváltoztatására.⁵⁵

Az ismertetett nyomorúságos körülmények alapján természetes, hogy az akadémiai tagok tudományos munkájához más pesti könyvtárak használata volt szükséges. Elsősorban az egyetemi és a múzeumi könyvtár jött számításba. A használat jogát már 1833-ban a két intézmény kézirattárára is kérték kiterjeszteni,⁵⁶ majd 1837-ben a térítés melletti kölcsönzést is kérték.⁵⁷ Legnagyobb mértékben az Egyetemi Könyvtárat használták, amit bizonyít, hogy az 1842. évi kisgyűlésen a Társaság szükségesnek látta, hogy az Egyetemi

⁵⁰ *KGy* 1835. 26. v.—27. f.

⁵¹ MTAK Kézirattár Könyvészet 2—r. 38. *A magyar tudós társaság fiók könyvtárának czimsora*. Kezde Czuczor Gergely levéltárnok. 1836.

⁵² *A Magyar Tudós Társaság terve és rendszabása gr. Teleki József számára*. MTAK Kézirattár Tört. 4-r. 23.

⁵³ *KGy* 1834. 73. f.

⁵⁴ AL 130/1832.

⁵⁵ *KGy* 1841. 7—8. l.

⁵⁶ *KGy* 1833. 25. f.

⁵⁷ *KGy* 1837. 91—92. l.

Könyvtár kölcsönzést végző tisztviselői részére tiszteletdíjat kérjen.⁵⁸ 1834-ben négy arany újévi díjat adtak az Egyetemi Könyvtár irnokainak az Akadémia tagjai részére tett szolgálataikért, 1845-ben pedig elhatározta a kisgyűlés, hogy a Társaság minden kiadványából tiszteletpéldányt juttat az Egyetemi Könyvtárnak, viszonzásul azért, hogy a Társaság tagjainak az egyetemi tanárokkal azonos jogot biztosít a könyvtár használatában.⁵⁹

A két nagy könyvtár mellett engedélyt kértek a modern anyagban gazdag Casinoi-könyvtár-használatára is.⁶⁰ Ezek az engedélyek az Akadémiai könyvtár megnyitása után is érvényben maradtak, mivel a tagok érvelése szerint a kutató-órák egybeesése szükségessé tette a több helyen felváltva való kutatást.

III. A könyvtár elhelyezése

A könyvanyag rendezése, felállítása és feldolgozása

(1839—1844)

A DERON-házban kivett szállás már az első években sem bizonyult elegendőnek. A kisgyűlés már 1833-ban sürgetni kezdte a megfelelő helyiség keresését, mivel az Akadémia helyzete sokáig nem látszott olyannak, hogy saját épületet szerezhessen magának; a meglévő könyvtár használata és a TELEKI-gyűjtemény átvétele viszont egyre sürgősebb volt.⁶¹ Néhány évig az anyagi nehézségek még tágasabb helyiség szerzését sem tették lehetővé. Végre 1836-ban kibérelték az Urak utcája 612. számú TRATTNER—KÁROLYI-féle ház I. emeleti helyiségeit a titoknoki hivatal számára.⁶² A következő évben a könyvtárnak kerestek alkalmas helyiséget. A TRATTNER—KÁROLYI ház új részében nem találtak megfelelőt, ezért az udvari II. emeleten fogadtak szobákat. Évi 1300 forint bérért a következő helyiségek használatát biztosította az Akadémia: ülésterem, négyszobás titkári hivatal, levéltár, írnyi iroda, pénztár, pénztárnoki és hivatalszolga-lakás, a könyvtár részére pedig négy nagyobb és négy kisebb helyiség. Mivel ez a megoldás sem bizonyult tartósan megfelelőnek, a negyvenes években újra gondoltak a Tudós Társaság és a Nemzeti Múzeum egy helyen, a Múzeum új épületében való elhelyezésére.⁶³ A TELEKI-könyvtár bizonytalan hovatartozandósága, a Nemzeti Múzeumtól való függősége is amellet szolt, hogy a használatára feljogosított társaság egy helyen legyen vele. 1843-ban KUBINYI Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója azt javasolta a nádor-pártfogónak, hogy helyezték a TELEKI-könyvtárat a II. emeleti helyiségekbe, ahol a Társaság ülései számára is van megfelelő méretű terem. A nádor válaszában utasította KUBINYIT, hogy POLLÁCKKAL, az épület tervezőjével együtt válasszák ki az alkalmas helyiségeket, de két évig nem történt semmi. 1845-ben TELEKI József fordult a nádorhoz, s kérte, hogy a múzeumi épület elkészültével régi elképzelése szerint biztosítsa az Akadémia számára szükséges helyiségeket. Érvelésében utalt a takarékos-

⁵⁸ *KGy* 1842. 195. f.

⁵⁹ *KGy*. 1845. 28—29. f.

⁶⁰ *KGy* 1841. 7. f.

⁶¹ *KGy* 1833. 21. f.

⁶² Ma Petőfi Sándor utca 3.

⁶³ KOLLÁNYI: *I. m.* 112—116. l.

ságra, a könyvek megóvásának szempontjára s arra, hogy a könyvtár biztos helyet, a társaság csendes üléstermet kapna, s a hely méltósága is emelné az Akadémia fényét. A nádor válasza kedvező volt, s a Társaság megbízta TOLDYt a tárgyalások lebonyolításával. KUBINYI a II. emeleti homlokzati nagyteremtől dél felé vezető folyosót, a három nyugati fekvésű szobát és az ezekhez kapcsolódó helyiséget ajánlotta fel, valamint az üléstermet, hangsúlyozta azonban, hogy a Múzeum fejlődésével hamarosan maguknak is szükségük lesz e termekre. Az Akadémia viszont keveselte a kijelölt helyiségeket, még egy szobát kért, amelyet a Múzeum, — mivel ebben helyezte el technológiai gyűjteményét, — nem akart átengedni. A nádor azonban az Akadémia javára döntötte el a vitát, s kikötötte, hogy fűtésről, világításról és takarításról az Akadémia gondoskodik, s mindenben alkalmazkodik a Múzeum házirendjéhez. Az Akadémia ezután is egyre sürgette az átköltözést, amit JÓZSEF nádor félszázados működése ünnepére be is akart fejezni. Az említett helyiségek azonban nem készültek el idejében, a költözés elmaradt, a nádor 1847-ben bekövetkezett halála után pedig végleg lekerült a napirendről.

A Társaság tehát a TRATTNER—KÁROLYI-házban maradt, és ott igyekezett alkalmasan berendezkedni.

A bútorozás 1841-ig a takarékoság miatt lassú ütemben haladt, ettől kezdve évenként rendszeresen nagyobb összeget fordítottak rá: 1840-ben 957 forintot, 1841-ben 957 forintot, 1842-ben 413, 1843-ban 957, 1844-ben 971, 1845-ben 300 forintot.⁶⁴ A későbbi évekről nincsenek adataink. Segítségét jelentették a Rohoncra ajándékba kapott cseresznyefa-polcok és a TELEKI-gyűjteménnyel bekerült ablakközi tölgyfa-állványok is.

A könyvtár berendezéséről nem tudunk részleteket. EDVI ILLÉS Pál a *Vasárnapi Ujság* hasábjain részletesen ismertette az Akadémia berendezését, elsősorban az I. emeleti üléstermet és a titoknoki hivatal beosztását, a könyvtárról azonban csak annyit mond, hogy szintén a házban található.⁶⁵ A könyvtár bútorzata feltehetőleg nyitott fapolcokból állt, a polcok között elhelyezett asztalokkal, székekkel a könyvtárnok és az olvasók számára.

A viszonylag tágas könyvtárhelyiség most már reményt nyújtott a TELEKI-könyvtár sokat sürgetett átvételére. Az Akadémia bizottságot jelölt ki, amely az átvételi, felállítási és feldolgozási javaslatot megszövegezte.⁶⁶ E bizottság tagjai JANKOVICH Miklós, TOLDY Ferenc, ALMÁSI BALOGH Pál, KÁLLAY Ferenc és LUCZENBACHER (ÉRDY) János voltak. Javaslatuk, amelyet az elnök TELEKI József mint a család alapító ágának feje elfogadott, így szólt:⁶⁷

I. Mi az átadás és átvétel módját illeti :

1. Az általadó és a mélt. család részéről nevezendő biztos, az átvevő a társaság részéről a könyvtárnok, s egy museumi biztos; s ennek kinevezése a nm. Elnök ur által a fens. Nádor-Pártfogó fog kéretni.

2. Az általadás tudomány-osztályonként történik illy módon: t. i. az átadó olvassa egyenként a könyvek teljes czimeit, elmondja azok kötet- és lapszámait, formátumokat s kötését: ezeket egyszerre két irnok írja; s midőn így valamely osztály által adatott, a két példányú sorjegyzéket egyfelül az átvevők, u. m. könyvtárnok és museumi biztos írják alá nyugtatványul, másfelül az átadó, ellennyugatványul s egymás között kicserélik.

⁶⁴ A *Névkönyvekben* közölt kimutatások alapján.

⁶⁵ *Vasárnapi Ujság*. 1855. VIII. 26.

⁶⁶ *KGy* 1837. 123—124. l.

⁶⁷ *KGy* 1838. 36—41. f.

II. Minden osztály átadása után a könyvtárnok annak a nm. Elnök befolyásával készítenő utasítás szerint, *felállítását* eszközli: előre is megjegyztetvén, hogy az egész gyűjtemény három főreszre osztatik, t. i. *közönséges könyvtárra*, melyly az egész külföldi literaturát foglalandja magába, 2. *magyar könyvtárra*, melyly a magyarul, magyarok által irt s magyar ügyet bármikép érdeklő könyvekből álland, ide soroltatván Cor-nides bibl. hungariája minden nyomtatványai is, 3. *kézirattára*, melylyhez a nyomtatás zsengei (incunabulák) soroztatnak.

III. Az átvételi, s esztendőnként rendszeren folytatandó, s így a könyvtárnak koronként mikép szaporodását is mutató lajstromokon kívül még háromféle lajstrom készüljön:

1. egy *közönséges lajstrom*, melyly betürendben az egész gyűjtemény minden nemü és nyelvü kötetei teljes czimeit, a kéziratokét és incunabulákét is ide értve, foglalandja magába, 2. egy *rendszeres lajstrom*, melylyet az osztályok egy előlegesen magok által s a gyűlés által helyben hagyandó terv szerint készítenek. Ennek nyomtatására a könyvtárnok ügyel; egyszersmind pedig kéziratban folytatandó, részint az olvasók folytonnal használatára, részint, hogy koronként pótló füzetekkel kiegészíthetessék. 3. egy *helymutató lajstrom*, melylyben főosztályok, szekrények és fokok szerint föl lesznek a könyvek röviden, azaz a czim, bélyegző s utasító szavainál fogva jegyezve. Minden könyv táblájára szinte fölíratik a fő osztály, szekrény és fok száma, a helymutató lajstrommal egyezőleg, hogy egy felül ezen lajstrom segedelmével azonnal meg lehessen találni bármely könyvet; a táblán álló jegynél fogva pedig annak helyét.

IV. Az academia vétel és ajándékok által gyűlt könyvtára felállításban és lajstromokban összevegyittetik a gróf Teleki-könyvtárral; eléggé meg lévén mind a külön bélyeg, mind a helymutató lajstromnak egy külön rovatába minden czimhez mellékelt T és A betük által különböztetve.

V. A könyvtár évenként egyszer és pedig a tisztogatási szüenidő alatt vizsgáltatik meg, az alapítvány értelme szerint a museum, academia és alapítóktól nevezendő biztosok által, a helymutató lajstrom vezérlése szerint; — az elsőnek és harmadiknak befolyása csak a gróf Teleki-tárra lévén. Gondja leszen pedig a könyvtárnoknak, hogy vizsgálatra, minden kinn levő könyvek okvetlenül visszakerüljenek.

VI. A kettős példányok dolga mindig a társaság hozzájárultával intéztetik el; a gróf Teleki-könyvtárhoz tartozók egyedül a mélt. család megegyezésével cserélthetnek ki vagy adathatnak el.

VII. A társaság óhajthatónak tartja, bár a könyvvétel a museum s az academia részére némi egyetértéssel történhetnék: hogy így egy munka, ha csak bizonyos tekintetek nem kívánják, többször meg ne vételessék, s így ugyan azon summáért többet lehessen szerezni.

VIII. A *haszonvétele* nézve határozottatott: 1. az elnök által rendelendő tisztogatási szüenidőt s az ünnep- és vasárnapokat kivéve, a könyvtár a tagok számára minden nap nyitva álljon 11—12-ig; a közönség számára pedig kedden, szerdán és pénteken 9—12-ig, s 2—4-ig télen, 3—6-ig nyáron.

2. Helybeni minden rendbeli tagok két hétre bármely munkát haza vihetnek, kivéve a) igen drága pompás munkákat, b) ritka munkákat, c) kéziratokat. Erre nézve pedig egy kölcsönzési napló álland a könyvtárban, melylyben a kölcsönvevő az elvitt könyvet időrend szerint írja be, a könyvtárnok pedig egy betürendi jegyzőkönyvbe czim szerint.

3. Vidéki t. és r. tagoknak hat hétre küldhető könyv, levelezőknek csak elnöki engedelem mellett.

4. Helyben levő nem tagjai a társaságnak szince csak elnöki engedelem mellett kaphatnak könyvet.

5. Sértett, rongált, vagy bármikép eldisztelenedett példány a kölcsönző által éppel pótlandó.

IX. A könyvtárnok mellé addig, míg a felállítás s a lajstromok készítése tart, szükséghez képest több kevesebb napidijas adatik; azontul 1. egy tőle szigorúan függő rendes segéd, kiért a könyvtárnok kezes; 2. egy hivatalsszolga.

Hogy pedig a könyvtárnok, ki egyszersmind a társaság fizetett r. tagja, az átvételi, felállítási és lajstromozási munkákat győzhesse, míg ezek tartanak, minden rendes tagi foglalkozástól fel fog mentetni.

X. A nemzeti museum felügyelése, az alapítvány értelméhez képest, csak a gróf Teleki-könyvtár épségben tartását tárgyazván; a könyvtárnok minden egyéb kérdésekre nézve egyedül a mélt. alapító család és az Academia igazgatósága s nagy s kis gyűléseihez utasittatik.

Kéretett pedig a nmélt. elnök, hogy e határozatot a fens. főherceg-nádor-párt-fogó elébe tudomás és illető helybenhagyás végett terjeszteni méltóztassék.”

Az alapítólevelet és az átvételi javaslatot elolvasva a kettő szempontjában megmutatókozó különbség ötlük szemünkbe. TELEKI végső célja nagy tudományos közkönyvtár teremtése volt, a könyvtár megóvására, fejlesztésére vonatkozó kikötései viszont főleg a főúri magánkönyvtár integritását akarták biztosítani a köréje gyűlt könyvanyagban belül. A modern könyvtárakat jellemző részletező, sokrétű feldolgozás nem érdekelte, megelégedett pl. a magángyűjtemények egyetlen nyomtatott katalógusával. Az átvételi javaslat ezzel szemben a könyvtári munkák fontossági sorrendjével tisztában levő könyvtáros műve. Az 1848-i *Utasítás a m. akadémiai könyvtár tisztviselői számára* c. munka ismeretében nem nehéz felismerni a szerzőben TOLDY Ferencet. A két munka hasonló szelleme akkor is az ő szerzőségére engedne következtetni, ha nem tudnánk, hogy a bizottság tagjai közül egyedül ő foglalkozott könyvtárügyi problémákkal.

Az átvétel módja igen praktikus: a két egyszerre készülő jegyzék időt takarít meg, és egyben kiküszöböli a másolás okozta hibák lehetőségét. A felállítás szakrendben, a könyvtár eredeti tagolódása szerint történik, a használatot háromféle katalógus könnyíti meg. Az átvétel, felállítás, feldolgozás és használatra vonatkozó pontok általában az Akadémia helyzetét, nehézségeit szem előtt tartó, de színvonalas könyvtári rendet teremtő célkitűzések. Érdekes és jellemző, hogy a javaslat két ponton túltette magát az alapító utasításain, noha TELEKI mint a Társaság elnöke fölötte állt a bizottságnak, mint az alapító család feje pedig jóvá kellett hogy hagyja a javaslatot. Egyik pont a könyvtár tulajdonjogára vonatkozott: a gyűjteményt kizárólag a Tudós Társaság tulajdonának jelentették ki, és hangsúlyozták, hogy a Múzeum felügyeleti joga csupán a TELEKI-könyvtár épségben tartására vonatkozik, tehát a Múzeum kiküldöttje az évi vizsgálatban csak a TELEKI-gyűjtemény megvizsgálásában vegyen részt.

Ugyanakkor viszont az alapító rendelkezésével ellentétben a könyvanyagot — a kor könyvtárosi gyakorlata szerint — egyetlen közös rendszerben tervezték felállítani, s elegendőnek tartották, hogy a könyvek eredetét a helyrajzi katalógus megfelelő rovatába bejegyzett betűjel határozza meg. Mivel pedig a helyrajzi katalógus alapján folytatott revíziót a könyvek sorrendjében szokták végezni, nem pedig valamely kis rovatba bejegyzett betűjel alapján két külön csoportban, valószínűnek látszik, hogy a Múzeum kiküldöttjének meghívása csak udvarias formáság volt, ígéret, amelyet a gyakorlatban nem szándékoztak betartani. Ezt a feltevést bizonyítja, hogy a javaslat erre vonatkozó határozata ellenére sem hívták meg a Múzeum kiküldöttjét a TELEKI-könyvtár átvételéhez sem.

Az elkészült javaslatot TELEKI elé terjesztették, s miután elfogadta, a nádor után HORVÁT Istvánnak, a Nemzeti Múzeum igazgatójának küldték el, hogy mint érdekelt fél, ő is megtehesse megjegyzéseit. HORVÁT a nádorhoz küldött felterjesztésében közölte kifogásait, remélte, hogy ezzel a javaslat megváltoztatására bírja a Társaságot. Felterjesztésében hangsúlyozta, hogy az alapítólevél a gyűjteményt a Nemzeti Múzeum fidei commissumának jelölte meg, s értelmezése szerint csupán a használatot biztosította a Társaság részére. Részletesen kifejtette, mennyi sérelem érte e javaslatban a TELEKI-családot és a Nemzeti Múzeumot, s kérte, szorítsák meg az Akadémia jogkörét, rendeljék a Tudós Társaság tagjaiból választott könyvtárost a Múzeum

igazgatójának fennhatósága alá, sőt dolgoztassanak ki új átvételi javaslatot, amely inkább megfelel az alapítólevél szellemének. HORVÁT nem kapott választ felterjesztésére, de nem került sor a TELEKI-könyvtár átvételére sem, mivel a könyvtárhelyiség elkészült részét a BATHYÁNY-könyvtárak bezúduló anyaga foglalta el.⁶⁸

A hirtelen megszorított könyvtár rendezése, feldolgozása nem késztetett tovább. Kinevezett könyvtáros nem volt, ezért TOLDY Ferenc maga ajánlkozott a könyvtárosi munkák elvégzésére. A BATHYÁNY- és PÁLÓCZI HORVÁTH-könyvtár átvétele előtt a társaság könyveinek rendezett része az ülésterem melletti szobában három szekrényben zsúfolódott. Az 1840-ben megindult bútorozás fokozatosan lehetővé tette a II. emeleti helyiségek hasznosítását is. A BATHYÁNY-könyvtár 1839 májusában érkezett Pestre, mivel azonban a könyvtári helyiségekben az asztalos dolgozott, nem volt hová elhelyezni. Hosszabb ideig a TRATTNER—KÁROLYI-ház udvarában hagyták a kicsomagolatlan ládákat, ahol beázás fenyegette. További gondot jelentett a ládákkal együtt érkezett cseresznyefa-polcok elhelyezése. Ezek számára a Lipót-városi Fő-úton vettek ki egy földszinti raktárhelyiséget évi 60 forintért.⁶⁹

TOLDY elsőnek ezt a 37 ládányi anyagot vette át, a könyveket az elkészült listával egybevetve felállította. Úgy tervezte, hogy az asztalosmunkák előrehaladásával párhuzamosan állítja fel a TELEKI-, a KRESZNERICS-, a MARCZIBÁNYI-, a PÁLÓCZI HORVÁTH-gyűjteményeket, a saját vételeket, az ajándékokat, a kéziratokat és a folyóiratokat, becslése szerint mintegy 70 000 darabot. Utólagos számítás szerint ez a szám nagyjából megfelelt a tényleges helyzetnek: 1844-ben ui. TOLDY 40—60 000 kötetre becsülte a már átvett anyagot, amikor pedig a TELEKI-könyvtár mintegy 9000 kötete a családnál volt elhelyezve.

TOLDY bizakodva kezdett a könyvhalmaz könyvtárrá alakításához: „Könyvtárunk fel lévén majd állítva, nem ugyan nagyszerű, de olly kedves és díszes tekintetű leszen, mint bármelly más.”⁷⁰

A feldolgozás azonban nagy nehézségekbe ütközött. Minthogy a végleges hely nem készült el, nem lehetett a munka logikus sorrendjét megtartani. Hogy az asztalos munkájának elhúzódnása ne jelentsen teljes fennakadást, TOLDY kénytelen volt előbb lajstromozni, bélyegezni, különválasztani a csonkákat és duplumokat, csak aztán kerülhetett sor az osztályozásra és felállításra.⁷¹

A felállítás a kor szokása szerint szakokra osztva történt. Ezt az első szakrendszert nem ismerjük, létrejöttéről is csak annyit tudunk, hogy az 1838. évi kisgyűlés a természettudományi osztályra bízta megszerkesztését.⁷² Elkészítette-e a 6. osztály, vagy akár csak javaslatot is tett-e, nem tudjuk. Feltehető, hogy TOLDY maga végezte el ezt a munkát is. A szakrend teljes rekonstruálása ma már lehetetlen. Szórványos adatokból tudjuk, hogy a főbb tudománysszakok (matematika, fizika, történelem, jog, orvostudomány stb.) egy-egy osztályt alkottak, de az osztályok számát és nevét, az esetleges alosztályokat nem tudjuk megállapítani. A rendszert létrehozó elvet viszont ismerjük TOLDY *Utasításából*.

⁶⁸ KOLLÁNYI: *I. m.* 103—107. l.

⁶⁹ A mai Arany János utcában.

⁷⁰ AL 165/1839.

⁷¹ *KGy* 1841/42. 141—142. f.

⁷² *KGy* 1838. 42. f.

TOLDY, amikor magának kérte a könyvtár feldolgozásának feladatát, nyilván korábban kialakult elképzeléseit akarta megvalósítani. Könyvtártani ismereteit olvasmányok mellett fiatalkori utazásai során szerezte, amikor — naplójának tanúsága szerint — nagykönyvtárakba is ellátogatott.⁷³ Az *Utasítást* tehát valószínűleg nagyrészt az ott megismert elvek alapján készítette, s alkalmazta az Akadémiai Könyvtár viszonyaihoz. Az *Utasítás* idevonatkozó pontja tehát minden bizonnyal azt az elvet képviselte, amelynek alapján ezt a szakrendszert is kidolgozta:

„Minden felállítás jó, mely szerint a kívánt könyvet bizton és hamar meg lehet találni; legjobb az, amely egyszersmind némi áttekintetét is engedi a külön szakoknak. E két főtekinet a tudomány osztály s némely külön szakok (pl. ősnymatok, akadémiai iratok, magyar irodalom stb.) szerinti felállítást javasolja, de úgy, hogy kelleténél részletesebb, vagy épen szorosan rendszeres ne legyen. Ez osztályok és szakok meghatározása egyébként a könyvtár mivoltától függ.”⁷⁴

A szakrendszer tehát nem a tudományok teljes rendszere alapján épült fel, hanem az anyagot a könyvtárban képviselt főbb tudománysszakok és néhány más, részben a mai különgyűjteményeknek megfelelő szak szerint csoportosították. A szakok egymás mellé helyezése lehetett némileg szisztematikus, de inkább feltételezhető, hogy csoport-felállítás volt; ha voltak is alosztályok, nem alkottak logikus átmenetet a szakcsoportok között. Döntő szempont a könyvek könnyű megtalálása, tehát kizárólagosan gyakorlati cél volt. A TELEKI-könyvtárat, — amelyet az átvételi javaslat ellenére sem vegyítettek ekkor még össze a könyvtár többi részével —,⁷⁵ minden bizonnyal eredeti szakrendszere alapján, a szabadrendelkezésű anyagot pedig a TOLDY-féle szakrendszer alapján állították fel.

TOLDY egy írnök segítségével látott hozzá a feldolgozáshoz. A munka ütemére vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy a naponta katalogizált könyvek száma megegyezett azzal a mennyiséggel, amit később TOLDY az Egyetemi Könyvtárban előírt: hatórás munkanapon 50 darabot.⁷⁶ Ez kiszámítható abból a jelentésből, mely közli, hogy az írnökkel ketten hat nap alatt végezték el a 677 kötetes PÁLÓCZI HORVÁTH-féle könyvtár katalogizálását.⁷⁷ Ilyen ütemben az egész anyag feldolgozását másfél évre tervezte, ha pedig még két írnököt kapna, $\frac{3}{4}$ év alatt, 1840 februárjában elkészülhetne a munka. Vagy a Társaság nem tudott több írnököt adni, vagy más körülmények akadályozták a munkát, mert csak 1841-ben jelentette TOLDY, hogy az összeírás elkészült, és megkezdte a rendszeres felállítást.⁷⁸ A feldolgozás azonban ezután sem haladt zökkenő nélkül. A mostoha körülmények, főleg a helyszűke miatt még két-háromszori átrakással kerültek a könyvek végleges helyükre. 1844-ben pl. a szabadrendelkezésű anyag elkészülte után jó néhány már felállított szakot, a fizikát, az orvostudományt, a törvény- és történettudományt, a matematikát és a folyóiratok gyűjteményét csomóba kellett kötni

⁷³ *Tanulmányok Budapest múltjából*. XI. k. Tóth András: *A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján*. 250. l.

⁷⁴ *Utasítás a M. Akadémiai Könyvtár tisztviselői számára*. Buda 1848. IV. fejezet 16. pont.

⁷⁵ A TELEKI-gyűjtemény beolvasztására a 60-as években került sor, amikor az Akadémia palotájának felépültével új szakrendszert készítettek. AL 161/1863.

⁷⁶ Tóth András: *I. m.* 246. l.

⁷⁷ AL 165/1839.

⁷⁸ *Magy. Tudós Társ. Évk.* VI. k. 16. l.

és egy szomszédos helyiségbe rakni.⁷⁹ A TELEKI-könyvtár átvétele is újabb átrendezést jelentett: előbb a régi törvény-, természet- és orvostudományi művek szorultak ki, mivel azonban ez a változás teljesen felborította a már kialakult könyvtári rendet, ismét a fél könyvtár átrendezésére került sor.⁸⁰

A felállítás alatt elkészült a duplumok és selejtezendők kiválogatása is.⁸¹

1844 októberében bemutatta TOLDY a kisgyűlésnek a szabadrendelkezésű rész kilenc kötetes betűrendes katalógusát.⁸²

A TELEKI-könyvtár átvétele 1844 júniusában kezdődött meg, amikor a család bérbeadta Szervita-téri házának a könyvtár elhelyezésére szolgáló szárnyát, s így nem tudta tovább biztosítani a könyvek elhelyezését. Ez a helyzet kényszerítette TELEKI Józsefet, hogy döntson a Társaság és a Nemzeti Múzeum közti tulajdonjogi vitában. Úgy határozott, hogy a tulajdonjog és a használat joga egyaránt a Tudós Társaságot illesse. A család nevében KÁROLYI István ügyvéd adta át a könyvtár első részét, az akadémiai tagok által legtöbbit sürgetett magyar és magyar vonatkozású anyagot TOLDY Ferencnek. Ez az anyag a következőképpen tagolódott:

577 kötet, füzet és nyaláb kézirat,	
3182 „ „ nyomtatvány	
3 képes tárca,	
2 tekercs,	

összesen 3764 db.⁸³

TOLDY úgy gondolta, hogy a nyomtatványokat néhány hét alatt feldolgozza és átadja a használatnak, a kéziratok feldolgozását viszont — mivel a nekik szánt helyiség nem készült el idejében, — későbbi időre halasztotta.

Ugyanazon év szeptemberében sor került a könyvtár második, nagyobbik részének átvételére is. Ez a csoport 17 048 darabból állt, s vele együtt három ablakközi tölgyfaállvány is került a Társaság birtokába. E rész a következőképpen tagolódott:

1 202 ívrétű kötet, beleértve a képes füzeteket is,
2 812 negyedretű könyv,
11 184 nyolcadrétű vagy kisebb könyv,
885 kiválóatlatlan vegyes nagyságú könyv,
13 kötetlen nyolcadrétű mű,
356 incunabula és régi nyomtatvány,
475 atlasz, térkép,
98 csomó újság és aprónyomat,
23 csomó Literae missiles Com. Lad. Teleki litterariae,

összesen 17 048 db.⁸⁴

Az átvett TELEKI-anyag tehát a következőkből állt:

19 376 nyomtatott kötet,
356 incunabula, editio princeps,
480 atlasz, tárca,
600 kéziratköteg,

összesen 20 812 kötet⁸⁵

⁷⁹ KGy 1844. 72. f.

⁸⁰ Magy. Tudós Társ. Évk. VII. k. 90. l.

⁸¹ KGy 1843. 26. v.

⁸² KGy 1844. 72. f. Ma a MTA Kézirattárában.

⁸³ KGy 1844. 49—50. f.

⁸⁴ KGy 1844. 62. v.—63. f.

⁸⁵ Magy. Tudós Társ. Évk. VII. k. 90. l.

Helyszűke miatt nem vették át 1844-ben a hittudományi anyagot, mintegy 9000 kötetet.

1844 őszén tehát a szabadrendelkezésű rész teljesen feldolgozva, a TELEKI-gyűjtemény átvett része pedig felállítva állott, mindkettő a körülményekhez képest használható volt. Ez idő tájt vezette végig TOLDY VÖRÖSMARTY Mihályt a könyvtár helyiségein, s a látogatás során tett megjegyzéseire hamarosan a *Gondolatok a könyvtárban* c. versben ismert rá, amelynek korabeli másolatán a következő alcím olvasható: „Magyar t. társ. könyvtár megnyitások. Dec. 23. 1844. Pesten.”⁸⁶

A könyvtár megnyitására a nagygyűlés keretében került sor SZÉCHENYI István másodelnök, KÁROLYI György igazgatótag, az Akadémia tagjai és az érdeklődő közönség jelenlétében. A korabeli lapok, sajnos, csak futólag emlékeznek meg az eseményről, az érdeklődést ugyanis az Akadémia reformja kötötte le. Az ünnepség bevezetésül TOLDY olvasta fel dolgozatát a könyvtár kialakulásáról, amelyben ismertette a könyvtár történetének szakaszait, a gyűjtemény kialakulását, a könyvanyagot alkotó nagyobb hagyatékokat és a könyvtár akkori helyzetét.⁸⁷ Utána BAJZA József olvasta fel az alapító elnök iránti tiszteletből írt *A Telekiek tudományos hatása* c. dolgozatát,⁸⁸ s ezzel hivatalosan is átadták a könyvtárat a használatnak.

IV. A könyvtár nyilvános működésének első évei

(1844—1849)

A megnyitás idején a könyvtárnak mintegy kétharmad része volt feldolgozva, a többit felállították, hogy a használat, amennyire lehet, biztosítva legyen. 1845-ben a TELEKI-könyvtár katalógizálását kezdték el. Ezt a munkát már javarészt REPICZKY János vezette és végezte, mivel TOLDYt időközben az Egyetemi Könyvtár élére nevezték ki. A TELEKI-könyvtár anyaga 1850-re készült el,⁸⁹ azután a közben felgyűlt szaporulat feldolgozását vette sorra REPICZKY.

Új eredmény volt a gyarapodási napló felállítása, amelybe 1846-tól kezdve darabról darabra bevezették az új szerzeményeket; kötelespéldányt, vételt és ajándékot egyaránt. A napló tételei: dátum, a beszerzés forrása és a mű címe voltak. 1846—1849 között beszerzési forrásul a következőket nevezték meg: Helytartótanács, illetőleg 1848. novembertől Közoktatásügyi minisztérium (ezek voltak a kötelespéldányok), titoknoki hivatal (valószínűleg az ajándékok és a csere útján szerzett munkák), könyvárusi úton szerzett, illetve legtöbbször a kereskedőt is megnevezve: HECKENAST, HARTLEBEN, KILIÁN, EGGENBERGER stb. (vásárlások). 1846-ban 656 db, 1847-ben 445 db, 1848-ban 1719 db és 1849-ben 85 db volt a gyarapodás.⁹⁰

Ugyancsak új eredmény volt a könyvtár rendszeres nyitvatartásának megszervezése is: naponta 9—1 óráig, április 1 és szeptember 30 között du.

⁸⁶ VÖRÖSMARTY Mihály *Lirai költemények* I. 137/e l. MTAK Kézirattárban.

⁸⁷ SCHEDEL Ferenc: *Az akadémiai könyvtár rövid története s művelése*. E könyvtár ünnepélyes megnyitásakor dec. 23. 1844. *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. k. 86.—91. l.

⁸⁸ BAJZA József: *A Telekiek tudományos hatása*. *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. k. 92.—129. l.

⁸⁹ *KGy* 1850. 27—28. l.

⁹⁰ MTAK Kézirattár. *Könyvtári iratok. Gyarapodási napló* 1846—1865.

3—6 óra között is lehetett a könyvtárat látogatni. Az Akadémia tagjain kívül elnöki engedéllyel más tudósok is használhatták. Megszervezték a kölcsönzést is: egyhavi határidőre egész éven át kölcsönöztek, tehát az akadémiai szünet alatt is. Kézikönyveket soha, ritka munkákat, kéziratokat a kisgyűlés engedélyével lehetett elvinni. Az engedélyt elsősorban az akadémiai munkákhoz adták meg, mint amilyen a *Nyelvemléktár* kiadása volt. DÖBRENTÉI pl. tömegesen tartott magánál nyelvemlékeket, s csak az 1849. évi ostrom után szállította vissza sietve az anyagot, nehogy nála pusztuljon.⁹¹ A kölcsönzés lebonyolítására nyomtatott térítvényt és egy e célra szolgáló füzetet tartottak, amelybe a kiadás dátumát, a kölcsönző nevét, a mű címét és a visszaadás dátumát jegyezték be.

A folyóiratok használata terén továbbra is nagyrészt a régi rend maradt érvényben. ALMÁSI BALOGH Pál ugyan 1841-ben javasolta, hogy a társaság biztosítsa a helybeni folyóiratolvasás lehetőségét. Igen helyesen érvelt; a folyóiratszámok nem rekednének meg hosszú időre egy tagnál, biztosítani lehetne a folyóirat-évfolyamok hiánytalanságát, és a teljes folyóiratok áttekintésével alaposan meg lehetne ismerni egy-egy kérdés irodalmát. A tagság azonban a megnyitás utánra halasztotta a külön folyóirat-olvasó felállítását, és továbbra is ragaszkodott a használat megszokott módjához. Csupán annyiban módosították e rendet, hogy a beérkezéstől számított két hónap után a *Tudománytár* szerkesztői bármely új számot magukhoz kérethettek. Új számokat 3—3 napra, köteteket két hétre lehetett kölcsönözni. Év végén a könyvtárnok kötelessége volt mindent visszakérni, hogy az évfolyamokat beköthethesse. Ez a használati rend 1846-ig maradt érvényben, attól kezdve a beérkezéstől számított egy hónapig csak helyben lehetett átnézni a füzeteket, s csak aztán kölcsönöztek.

A könyvtár helyzetét ezekben az években is anyagi bajok súlyosbították. A *Névkönyvek* tanúsága szerint most sem volt külön költségvetése, minden kisebb-nagyobb szükségletét közvetlenül az Akadémia pénztárából fedezték. Így természetesen nem lehetett szó rendszeres könyvtárfejlesztésről, a vezetők állandó takarékosagra intése nemcsak a könyv-vásárlásokban okozott nehézségeket, de megnehezítette a bútorozásra, papírra, írószerre, könyvkötésre stb. szükséges összegek megszerzését is.

Lényegében megoldatlan maradt a helyprobléma is. A DERON-ház könyvtár számára lehetetlen viszonyai után ugyan javulást jelentett a TRATTNER—KÁROLYI-ház nyolc helyisége, de ezek közül négy csak kis szoba volt. A szakrend szerinti felállítás természetesen nem használta ki maximálisan a helyet, mivel minden szakcsoport végén helyet kellett hagyni a szaporulatnak. Ilyen körülmények között feltehető, hogy az 50—60 000 kötetes könyvtár hamarosan minden helyet elfoglalt. Mivel minden helyet fel kellett használni az anyag elhelyezésére, nem volt mód a kutató, feldolgozó és raktárhelyiségek elkülönítésére. Ez a probléma viszont szorosan kapcsolódott a személyzeti kérdéshez: hiába is lettek volna ideális helyiségek, nem volt megfelelő számú és képzettségű személyzet a felügyelet, kiszolgálás és a könyvtári ügyek intézésére.

A személyzeti probléma alakulása körüli huzavona megértéséhez vissza kell pillantanunk a könyvtár életének korábbi szakaszaira. Elsőnek maga a TELEKI-alapítólevél foglalkozott vele: kikötötte, hogy a könyvtárnok az

⁹¹ KGy 1849. 58. f.

Akadémia rendes tagja legyen, könyvtárnoki munkájáért pedig a rendes tagi fizetésen kívül évi 300 forintot biztosított számára, a családnak tartva fenn a kinevezés jogát. E könyvtárnok feladata — az alapítólevél szerint — csupán a TELEKI-könyvtár gondozása volt. A Magyar Tudós Társaság terve és rendszabása⁹² viszont minden könyvtári munkát az ő hatáskörébe utalt. A TELEKI-család saját előírását tartotta magára érvényesnek, s mivel a felajánlott gyűjteményt még évekig nem adta át a társaságnak, nem is nevezett ki könyvtárost. Az időközben kialakult szabadrendelkező anyag őrzéséről tehát az Akadémiának magának kellett gondoskodnia. Erre vonatkozóan az 1833-i nagygyűlés hozott döntést,⁹³ amely a TELEKIEK kinevezési jogát tiszteletben tartva, a kinevezendő könyvtárost mintegy főkönyvtárnoknak tekintette, s az igazgatóság által segédörököt rendelt a könyvtárba beosztani. Ez a határozat is csak papiros maradt. Legközelebb 1837-ben, a TELEKI-könyvtár átvételéről szóló javaslat foglalkozott a kérdéssel, a kinevezendő könyvtárnok mellé az átvétel idejére szükség szerinti számú napidíjast ígért, későbbre pedig egy „a könyvtárostól függő segédet” és egy „hivatalszolgát”. Ugyancsak ez a javaslat szögezte le, hogy a könyvtárnokot, aki a társaság rendes tagja, az átvétel idejére minden rendes tagi munkája alól fel kell menteni. Ezzel szemben a gyűjtemény gyarapodásával egyre szükségesebbé vált a könyvtár rendezése, feldolgozása. A TELEKIEK nem neveztek ki könyvtárnokot, a munkát pedig nem lehetett halogatni: TOLDY Ferenc titoknok önként vállalkozott a könyvtári munkák elvégzésére. Nála alkalmasabbat keresve sem lehetett találni: mint tudós ismerte a könyvtár jelentőségét a kutatás számára, kitűnő szervezőképességgel rendelkezett, ugyanakkor pedig maga is foglalkozott a könyvtár elméleti és gyakorlati kérdéseivel. *A könyvtártan kézikönyve* címmel összefoglaló munkát tervezett, de csak a bevezető fejezet készült el, amely az ATHENAEUM Új folyam I. köt. 1843. évfolyamában jelent meg. Végleges kinevezéséről azonban nem lehetett szó, mivel TOLDY nem csupán a társaság egyik rendes tagja, hanem titoknoka volt, aki tudomány-szervező munkáját nem cserélhette fel az alakuló könyvtár szervezésének feladatával. Mint ideiglenes könyvtárvezetőnek évekig még megfelelő segéd-személyzete sem volt, a társaság „szolgáját” kellett könyvtári munkára is beállítania, csak 1841-ben neveztek ki külön „könyvtárszolgát”. Írnokot is csak nagy nehézséggel tudott kapni, ami a feldolgozást nagyon megnehezítette.

1842-től kezdve TOLDY igyekezett szabadulni a könyvtár gondozásának terhétől. Bizonyítványt kért és kapott tizenkét évi könyvtárosi működéséről, a két BATHYÁNY-könyvtár feldolgozása, felállítás körüli szerzett érdemeiről.⁹⁴ Ezek birtokában az Egyetemi Könyvtár ideiglenes vezetői állásáért folyamodott, amit 1843. április 9-i kelettel el is nyert. Nem hagyta el azonban teljesen a feldolgozás közepén levő akadémiai könyvtárat. Még befejezte a katalogizálást, átvette a TELEKI-könyvtárat, és csak azután, 1846-ban jelentette a kisgyűlésnek, hogy sok más tennivalója miatt nem vezetheti tovább a már rendezett könyvtár ügyeit.⁹⁵ Mivel ugyanekkor a pénzügyi gyűjtemény öre, LUCZENBACHER (ÉRDY) János is lemondott, a kisgyűlésnek két állás betöltéséről kellett határoznia. E célból bizottság alakult FÁY András, ALMÁSI BALOGH

⁹² MTAK Kézirattár Tört. 4-r. 23. II. k. 22. f.

⁹³ NGy 1833. 43. l.

⁹⁴ MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 15. — KGy 1842. 234. f.

⁹⁵ KGy 1846. 91—92. f.

Pál, LUCZENBACHER János és TOLDY Ferenc tagokból, akik kiválasztották a TELEKI-család elé terjesztendő könyvtárosjelölteket. Felvetődött a könyvtárosi és pénzügyi-teremtény-őri hivatal egyesítésének gondolata, hogy így a kettős fizetés nagyobb vonzerőt jelentene, és több vállalkozó akadna a társaság soraiban. A bizottság előbb ezzel a kérdéssel foglalkozott. Megállapította, hogy bár a kétféle hivatal más-más képességeket kíván, a pénzügyi-teremtény helyzete lehetővé teszi, hogy a gyűjtemények közös öre elsősorban könyvtáros legyen. A könyvtárnok személyének kinevezésénél elsőrangú szempont volt, hogy az illető meg tudja tartani a hivatalos órákat. Ennek alapján a bizottság LUGOSSY Józsefet, HUNFALVY Pált és GARAY Jánost jelölte ki. Az 1846. évi nagygyűlés elfogadta a javaslatot, a névsort STETTNER György nevével egészítette ki és a TELEKI-család elé terjesztette. E tagok egyikének kinevezéséhez kötötte a bizottság a könyvtárosi és pénzügyi-teremtény-őri állás egyesítését; ha a TELEKI-család a felterjesztett nevek közül választ, az illető megkapja a pénzügyi-teremtény őrzését is; ha nem, e tisztség kinevezési joga visszaszáll az Akadémia igazgatóságára.⁹⁶ Bár az 1847-i nagygyűlés ismét sürgette a könyvtáros kinevezését, a TELEKIEK érthetetlen okból még évekig halogatták, s csak 1850-ben lett HUNFALVY Pál az első TELEKI-család által kinevezett könyvtáros.

TOLDY távozása után tehát betöltetlen maradt a könyvtárőri hivatal, s mivel a társaság hiába fordult a TELEKIEKHEZ, kénytelen volt a maga hatáskörén belül megoldást keresni. Alkonytárnoki állást hoztak tehát létre, amelyre 1848-ban REPICZKY János lev. tagot neveztek ki.⁹⁷ Ugyanakkor rendezték a kisebb beosztású könyvtári személyzet ügyét is: RING Adorján írnokot elbocsátották, az alkonytárnok mellé segédírnokként GYURIKOVITS Istvánt, raktárnokként pedig FEKETE Somát osztották be az eddig ott dolgozó VARGA Soma helyett.⁹⁸

TOLDY szaktudását távozása után sem nélkülözhetette a könyvtár. Az Akadémia könyvtári bizottsága könyvtári utasítás elkészítésével bízta meg, amely a bizottság és kisgyűlés jóváhagyása után nyomtatásban is megjelent.⁹⁹ A színvonalas, részletesen kidolgozott munka valószínűleg német nagykönyvtárak szabályzatát vette alapul.

Az *Utasítás* az ideális könyvtár képét rajzolja, mint elérendő állapotot, amellyel szembenállt a hely-, pénz- és személyzeti problémák realitása. Nyolc fejezetből és a toldalékból tevődik össze. Ezek:

- I. A m. academiái könyvtár rendeltetéséről.
- II. Az academiái könyvtár alkatrészei és egymáshoz viszonyai.
- III. A könyvtár fenntartásáról és biztosításáról.
- IV. A könyvtár hasznosításáról.
- V. A könyvtár szaporodásáról.
- VI. A könyvtár használásáról.
- VII. A könyvtár belső kezeléséről.
- VIII. A könyvtári személyzetről.

Az I. fejezet egyetlen pontból áll, amely leszögezi, hogy a könyvtár elsősorban az Akadémia tagjai számára van rendelve, de idővel, a katalógusok elkészültével minden

⁹⁶ *KGy* 1846. 98—99. f.

⁹⁷ *KGy* 1848. 43. v.

⁹⁸ MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. SZÉCHENYI István—TOLDY Ferencnek. 1848. júl. 1.

⁹⁹ *Utasítás a M. Academiái Könyvtár tisztviselői számára*. Buda, 1848. Az utasítás első formája az Egyetemi Könyvtár számára készült, később TOLDY az Akadémiai Könyvtár számára szükség szerint néhány ponton átalakította.

tudományos érdeklődésű polgár használhatja. A II. fejezet a könyvtár kettős tagozódását ismerteti: a szabadrendelkezésű és a TELEKI-anyagot, amelynek kezelésében — a cserénél — bizonyos különbség van. A III. fejezet a legrészletesebben kidolgozottak egyike: a könyvtári állomány megőrzési módjáról ír, a tűz-, por-, és férgek okozta károk megelőzéséről, a különböző típusú nyomtatványok legcélszerűbb kötetési módjáról, hangsúlyozza a könyvek és tartozékaik bélyegzésének fontosságát, kötelezővé teszi az olvasók vagy a könyvtári személyzet által okozott károk megtérítését, a raktári rend szigorú megtartását. A könyvállomány épségét a helyszámhoz kötés és az ezt mutató helyrajzi napló kell hogy biztosítsa, a bútorzatét és a felszerelési tárgyakét a pontosan vezetett leltár.

A IV. fejezet három részből áll: a szakrend, a jelzetalkotás és a katalógusfajták ismertetése. A szakrend elvi megfogalmazásáról már volt szó; a szakokon belül nagyságuk és kötésük szerint kell csoportosítani a köteteket. A könyvek jelzete helyhez-kötött: arab számok és betűk kombinációjából tevődött össze, a szekrényt, a polcot és a polcon elfoglalt sorszámot jelölte.

A katalógusfajtákról és készítésük módjáról igen bőven írt TOLDY, ezt a munkát tekintette a könyvtáros legfontosabb feladatának. Elsőnek három katalógus készítését tűzte ki:

1. *Alapcím-tár (Grundkatalog)*, amely külön cédulákon a könyvtár minden darabjának leírását tartalmazza, nyomtatványokét és kéziratokét egyaránt. A főcédulákon kívül részletes utalórendszer is előírt. A címleírás adatai: jelzet, a tudományszak megjelölése, szerző, cím, kiadó, a kiadás száma, kötetszám, mellékletek száma, kiadási hely, év, rétnagyság, kötés.

E katalógus betűrendes, kizárólag a könyvtár belső használatára szolgál. Ennek alapján készül azután a kötet alakú betűrendes *egyetemes névcím-tár (Universal-Katalog)*, amelynek címleírásai rövidebben írják le a nyomtatvány-, metszet- és kéziratanyagot. Ugyancsak az alapcím-tár nyomán készüljön a szakkatalógus. Szerkesztésekor a könyvtár anyagának összetételéből kell kiindulni, a legfontosabb szempont a gyors és könnyű tájékozódás kell hogy legyen. A szakkatalógus rendszerét mutatóként a katalógus elé kell iktatni.

E három fő katalógus után kerüljön sor öt másik katalógusfajta készítésére, ezek:

a) Egyetemes tárgymutató, lényegében a szakkatalógus betűrendes mutatója. E katalógustípust a tárgyszó-katalógus helyett javasolta TOLDY, amely véleménye szerint használatához képest aránytalanul sok munkát kíván és nagyrésztben bibliográfiai munkákkal pótolható.

b) Betűrendes kézirat- és oklevélkatalógus részletes mutatókkal.

c) Ősnyomtatványok katalógusa az 1536-ig megjelent könyvekről. A címleírásokat időrendben, az év nélkül megjelenteket betűrendbe rakva kell elhelyezni, részletes mutatókkal.

d) Magyar- és magyar vonatkozású könyvek katalógusa. A Magyarországon megjelent, magyar szerzőtől származó és magyar vonatkozású munkák szakrendbe állított címsora mutatókkal.

e) Rajzok, képes táblák, térképek katalógusa, vezérszó szerint rendezve, betűrendben, részletes mutatókkal.

Az V. fejezet a gyarapodás módjait ismerteti: kötelezpéldány, ajándék, hagyatéka, a TELEKI-család vásárlásai, az ülések javaslatai nyomán tett vásárlások és csere útján került új anyag a könyvtár-birtokába.

A kötelezpéldányokra nézve kötelezte a könyvtárost, kísérje figyelemmel a hazai könyvtermést, hogy a be nem küldött műveket reklamálhassa. Ajándékokat, hagyatékokat, — ha nem kötötték feltételhez, — a titoknok vesz át, és eljuttatja a könyvtárhoz. A feltételekhez kötött ajándékokról a kisgyűlés dönt. Vásárolni csak olyan könyvet szabad, amelyeket valamely akadémiai tag kér, s csak ha az illető mű más pesti könyvtárban nincs meg. Kötelezi az *Utasítás* a könyvtárnokot a hiányos művek és sorozatok folyamatos kiegészítésére. Feleslegesnek tartott példányok a kisgyűlés hozzájárulásával elcserélhetők, ha a TELEKI-gyűjteménybe tartoznak, az alapító család engedélye is kell hozzá.

A könyvtár használatára (VI. fejezet) nem adott TOLDY új utasítást. Leszögezte a kölcsönzés és a helybeni használat már kialakult elveit, és az adminisztráció módját könyvekre és folyóiratokra vonatkozólag.

A VII. fejezet a vásárlás, feldolgozás adminisztrációjával foglalkozik. Főbb pontjai a beérkezett példányok teljességének megállapítása, a naplózás módja (tetelei: dátum,

a mű rövid leírása, a beszerzés módja, ár és könyvtári elhelyezés), a bélyegzés, a vásárlások évi kimutatása és adminisztrálása, a kötetés, az évi vizsgálat, a könyvtári eseményekről vezetendő jegyzőkönyv.

A VIII. fejezet a könyvtári személyzetről és kötelességeiről ír. A TELEKIEK által kinevezett könyvtárnok, egy az Akadémia által kinevezett alkönyvtárnok, szükség esetén egy irnok és a hivatalszolga teszi a személyzetet.

A toldalék a könyvtári állomány megvédéséről szóló fejezet kiegészítője, a takarítás és a kötetés módjáról ad részletes utasítást.

TOLDYnak a legkisebb részletre is kiterjeszkedő gondos, alapos munkájában csak két ponton találunk bizonyos aránytalanságot a célkitűzésekben: egyik túl sokat követel, másik túl keveset enged meg. Túlzottnak kell tekintenünk a felsorolt katalógusok számát, ha a készítésükhöz szükséges időt és munkát a könyvtár személyzetének létszámával és összetételével vetjük össze. Az *Utasítás* jelzi, hogy a katalógusok nem egyszerre, hanem fontossági sorrendben készüljenek, de így is beláthatatlan idő alatt tudná a könyvtári személyzet a mutatókkal részletesen ellátott katalógusokat elkészíteni. A másik, túlságosan szűkre szabott előírás a könyvtár vásárlásaira vonatkozik, s főleg akkor ötlük szembe, ha a könyvtár jellegét meghatározó pontot is figyelembe vesszük. A könyvtár végső célja, hogy tudományos közkönyvtár legyen. A vásárlásokról viszont azt mondja az *Utasítás*, hogy csak azokat a műveket szabad megvenni, amelyeket a társaság valamelyik tagja kér, és csakis, ha az illető munka más pesti könyvtárban nincs meg. Ez az elv túlságosan szűkre szabta a könyvtár fejlesztésének lehetőségét, és teljesen kizárta a gyarapodás tervszerűségét. A vásárlások koordinálására a magyar könyvtárak rossz anyagi ellátottsága miatt mindig szükség volt, de csupán a tudósok személyes kívánságaihoz szabni a vásárlásokat azt jelentette, hogy csak azok a tudománysszakok fejlődhetnek, amelyeknek éppen van képviselőjük az Akadémia tagjai közt. Az Akadémia pénzügyi helyzetét ismerve arra sem lehetett számítani, hogy az egy időre esetleg elhanyagolt területeket később visszamenőleg pótolni lehessen. Túlságosan merev volt az *Utasításnak* az a része is, amely kimondta, hogy csak a más pesti könyvtárban nem található műveket szabad megvenni, hiszen szép számmal vannak művek, amelyek nélkül tudományos könyvtár el sem képzelhető.

Ezek az említett részletek elsősorban azt bizonyítják, hogy TOLDY úgy látta, hogy az Akadémia pénzügyi helyzete igen súlyos, és a csak pénzzel megoldható esetekben, mint a vásárlásoknál, kénytelen volt engedményeket tenni. Más feladatoknál viszont, amelyek elsősorban munkát igényeltek, mert nagyobb követelményeket állítani, saját tapasztalataiból tudta, milyen teljesítményre képes odaadó munkával a könyvtáros, s utódjától is ilyen lelkes és lelkiismeretes munkát követelt.

Kevésen múlt, hogy a tárgyalt korszak végét jelentő 1849-es esztendő nem az éppen kialakult Akadémiai Könyvtár pusztulásának éve lett. Az év tavaszán Pest várható ostroma komoly gondot okozott az Akadémia vezetőinek, hogyan őrizzék meg a könyv- és levéltárat a pusztulástól. A titoknok és a levéltárnok megállapították, hogy a könyvtár biztonságosabb helyre költöztetéséről — a gyűjtemény nagysága miatt — nem lehet szó. Az I. emeleten elhelyezett levéltár viszonylag biztonságban volt, ide szállították tehát a pótolhatatlan értéket jelentő kéziratgyűjteményt is. A leszállítást, melyben HELMECZY Mihály pénztáros nagy érdemeket szerzett, május 4-én fejezték be, ugyanaznap, amikor az első ágyúlövések eldőrdültek.

A gyűjteményekért való aggodalom jogosult volt. Május 9-én találat érte a TRATTNER—KÁROLYI-házát, teteje leégett, de szerencsére sikerült elfojtani a tüzet, s a könyvtár nem pusztult el. Az Akadémiát a padláson elhelyezett néhány polc elézésén kívül nem érte kár.¹⁰⁰

A szabadságharc leverése korszakhatárt jelentett az Akadémia történetében. Az abszolutizmus új alapszabályt kényszerített a társaságra, amely biztosította a kormányzat beleszólását az Akadémia minden ügyébe. A változás természetesen a könyvtárra is hatással volt, a fejlődés üteme évekre lassúbb, az amúgyis súlyos problémák megoldása még nehezebb lett.

DÓRA F. CSANAK: HISTORY OF THE LIBRARY OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES 1826—1849

The Library of the Hungarian Academy of Sciences was founded in 1826, shortly after the foundation of the Academy. Count TELEKI donated his father's library containing 30 000 volumes thus creating a new public library in Pest. On account of lack of room and of certain legal misunderstandings, however, the Academy could not take possession of the library until 1844.

Meanwhile a numerous collection of books was established partly by means of purchase and by the extension of the copyright-copy system to the Academy (1837), partly by donations and inheriting literary remains. (Count TELEKI donated beside the mentioned library his own collection of books, incunables, codices, the legacy of the linguist KRESZNERICS, bought a number of new books and periodicals. Other donors were the MARCZIBÁNYI family, the Counts BATHYÁNY, E. PÁZMÁNDY HORVÁTH, I. SÁNDOR members of the Academy and also unknown persons.) The department of manuscripts was also founded mostly by donations. The most important way of enriching the stock was the establishment of systematical relations of exchange with foreign academies and scientific institutions, creating a rich collection of modern periodicals.

In 1837 the Academy moved into a new building (though not yet an establishment of its own), where the library occupied eight rooms. Thus the lack of room was lessened for a while. After the rooms had been furnished, the leaders of the Academy made preparations for the taking over of the TELEKI Library. A commission was appointed to work out the details, but, as all rooms were occupied by the Academy's own collection of books, those had to be arranged first, and the taking over was postponed. There being no appointed librarian, F. TOLDY, secretary of the Academy accepted the task of arranging the books. With the help of a copyist he completed the alphabetical catalogue of 9 volumes by 1844. It was only then that the volumes of the TELEKI Library could be incorporated in the collection of the Academy. On Dec. 23, 1844, the library was officially opened.

In 1845—48 the cataloguing of the TELEKI Collection and of the new acquisitions continued. A record of new accessions was introduced and the regular opening hours were fixed. Financial difficulties still afflicted the library and the problem of the personnel was still unsolved. Though the salary of the librarian to be appointed was secured by the TELEKI-fund, the TELEKI family did not nominate the librarian until 1850, in spite of the repeated requests from the Academy. Until this time the whole staff of the library consisted of an assistant-librarian, a copyist and a store-keeper. TOLDY himself renounced in 1846, when he became director of the Library of the University. From 1846 on he still partook in the work of the library though not regularly. In 1848 he published his *Instructions for the Library of the Academy*, dealing with all its problems: the function, components, storage, cleaning, conservation, cataloguing, acquisition, use and administration of the library, the problems of personnel etc.

In May 1849, during the siege of Pest, the building where the rooms were rented by the Academy caught fire, but fortunately the library was saved. After 1849 a new constitution was forced upon the Academy enabling the government to interfere in all its affairs.

¹⁰⁰ *KGy* 1849. 57. v.—58. f.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Miért nevezi Bod Péter „Itinerárium”-nak az „Europica Varietas”-t ?

BOD Péter, a *Magyar Athenasban* viszonylag bőven foglalkozik SZEPSI CSOMBOR Márton alakjával. Az *Europica Varietas* alapján felvázolja európai vándorútja állomásait, idéz latin nyelvű epigrammáiból, megemlíti franciaországi tartózkodásának két epizódját, az *Udvári Scholáival* kapcsolatban pedig leírja a könyv keletkezésének körülményeit, könyvszeti adatait.¹

Mindez arra vall, hogy figyelmesen olvasta, forgatta CSOMBOR könyveit. Saját példányai ugyan — könyvtárának jegyzéke után ítélve² — nem voltak, de megtalálhatta e munkákat BETHLEN Kata könyvtárában: hosszabb időn át dolgozott itt, katalógusát is ő állította össze. Az Országos Széchényi Könyvtár, az *Udvári Scholának* éppen azt a BETHLEN Kata könyvtárából származó példányát őrzi, amely BOD kezében járhatott. Íme bizonyítékul a címlap verzőjára ragasztott egyszerű, dísztelen exlibris :³

A : B : BETHLEN KATA
G. TELEKI JÓ'SEF Özvegye
könyvei közzül való.

BOD ezeket írja BETHLEN Kata bibliotékájáról készített „laistrom”-ában a CSOMBOR-könyvekről : „Tsombor Marton Varanai Magyar Pap irt illy nével :

1. *Udvári Oskola*, melyet a Bedegi Nyári István Fiának tanitatasának alkalmosságával botsatott világra Bartfan, 1623. 8R.

2. *Itinerarium* ; amellyben megírja idegen országokban való bujdosását mit látott, halott, szenvedett. Nyomt. 8R.”⁴

¹ Nagyszében, 1766. 312—314. l. BALASSIRól pl. alig két oldalt : 18—19. l. ZRINYI-ről még annyit sem ír : 332—333. l.

² Vö. : RADVÁNSZKY Béla : *Bod Péter könyvtárának jegyzéke*. Magy. Könyvszle. 1884. 58—59. l.

³ BETHLEN Kata még életében a nagyenyedi ref. kollégiumnak adományozta könyveit (vö. : *G. Bethlen Kata végrendelete és alapító levelei*. Közli : SZÁDFECZKY Lajos. Történelmi Tár. 1895. 544. (A kollégium könyvtára azonban 1849. január 8-án a román felkelők támadása következtében elpusztult, így érdekes, hogy ezen darabja megmaradhatott. Eddig csak a kolozsvári ref. kollégium könyvtárában lévő *Váradai Disputatio* címlapjának verzőjáról ismertük BETHLEN Kata exlibrisét. (Közlik : LUKINICH Imre — KÖBLÖS Zoltán : *Gróf Bethlen Kata könyveinek katalógusa*. Erdélyi Múzeum. 1907. 31. l.) Az Országos Széchényi Könyvtár *Udvári Scholájának* külön értéke, hogy megőrizett egy másikat.

⁴ *Gróf bethleni Bethlen Kata gróf Teleki Jó'sejné a maga számára gyűjtögetett magyar bibliotékájának laistroma. Összeírta Bod Péter*, 1752. Sajtó alá adta : B. K. P. [BOLDIZSÁR Kata Piroška] Bp. 1911. 99. l. A 8R nagyság-jelölés BOD elírása lehet, a *Magyar Athenasban* már helyesen 12R található.

A *Magyar Athenas* megfelelő leírása hasonló, de bővebb : „... ki botsátotta az utazását magyar nyelven, mellyet nevezett *Itineráriumnak*. Magyar országban lett Váranai Magyar Pap, egy könyvet irt sokféle Historiátskákot egybe szedegetvén, mellyet nevezett *Udvári Oskoldának*. Ezzel akarta jó erköltsökre tanítani s rendes maga viselésére a Nagyságos Bedegi Nyári Ferentzet, a Nyári István Fiját. Nyomtattatott Bartfan 1623-dik eszt. 12R. Vagyon ajánlva a nagyságos Telegdi Anna Aszszonynak, Nyári István Szabolts Vármegye Fő Ispanynyának, Bethlen Gábor Fejedelem Tanátsának Házas-Tarsanak. Ennek férjének Atyja vólt Nyári Pál Szentelt vitéz. A mig e könyv nyomtatása el végeztetett, adgig [sic!] az Urfi is kinek számára iratott vólt, életét el végezte.”

Mindkét esetben feltűnő : mennyivel többet, pontosabbat tud Bod az *Udvári Scholáról* az *Europica Varietasszal* szemben. A valószínű magyarázat az lehet, hogy az *Europica Varietasnak* olyan csonka példányát használta, melynek hiányzott a címlapja (ezért nem ismeri a címét, kiadásának helyét, évét), de hiányzottak első lapjai is ; czeken *Az irigy és kedvellen olvasónak* c. rész, a szerző előszava, VELECHINUS István, BOCATIUS János, GÖNCZI ASZALÓS Mihály, GÖNCZI SZABÓ Zsigmond s WOLPHIUS János CSOMBORHOZ írott üdvözlő versei, valamint a 16. lapon kezdődő *Occasio Itineris* c. bevezető olvashatók.⁵

Az *Europica Varietast* tehát nem CSOMBOR, hanem BOD nevezte el *Itineráriumnak*,⁶ aki az általa ismert csonka, hiányos példánynak bizonyára tartalma miatt, s azért adta ezt a címet, hogy a *Magyar Athenásban* ne kelljen címtelennek feltüntetnie.

Hogy ilyen módon megcsonkult *Europica Varietast* használt, az alábbi fejtegetéseinkkel is bizonyítható, amelyek során arra a filológiai szempontból talán nem érdektelen kérdésre is választ kapunk : *mikor született pontosan SZEPSI CSOMBOR Márton?*

Ha BOD olvasta, helyesebben olvashatta volna az *Europica Varietas* előszavát és bevezetőjét, biztosan örömmel felhasználja írói lexikona számára az ott található gazdag könyvészeti és életrajzi vonatkozásokat ; hisz ezekből a könyv kiadásának okairól, CSOMBOR életének eseményeiről (az első vándorutak, a szepsi, nagybányai, gönci tanulóévek, a telkibányai skólamesterség stb.) értesülünk. Ezzel szemben a *Magyar Athenasban* csupán ezt olvashatjuk : „Tsombor Marton. Született a Szepességben 1595-dik eszt. tanult Késmarkon 1616-dik esztendőig. Akkor elindult Magyar országból és egybe járta gyalog Tseh országot, Silesiát, Prussiát, Dantzán a Gymnasiumba bé vétetvén az Alumnusok közzé, jó darab ideig tanult...”

Kérdés most már, honnan tudja BOD mégis CSOMBOR születési dátumát, s azt, hogy Késmárkon és Danczkában tanult? Hogy a Szepességen (Szepsin) született, ezt valószínűleg származási nevéből következtette ki. Teljes nevét az *Udvári Schola* címlapján láthatta. Azt pedig, hogy 1595-ben, egy egyszerű kivonás útján az *Europica Varietas* Prágáról szóló részéből, ahol ezt írja CSOMBOR : a Városháza-torony melletti igen jó skólában „egy kedves társamat — kivel tizenket esztendőös koromban 1607. eszt. laktam a kesmarki scholaban — Fröhlich Matyást nagy kedvem szerint valo állapotban találtam.”⁷ Danczkai tanulásáról pedig egész részletesen a Lengyelországról szóló fejezetben olvashatott.

⁵ Kéziratomból elkészülte után HEREPPI János ny. múzeumigazgató volt szíves felhívni a figyelmemet (az exlibrisről mondottakkal együtt) BODnak még 1747-ben készített katalógusára. Ennek CSOMBORRA vonatkozó sorai teljesen igazolják a fenti elképzelést : „Tsombor Márton : 1. *Udvári iskolája*. Bártfan 1613 [!] 12 r. 2. *Utazásának leírása*. Sem eleje sem vége.” Kiadták : LUKINICH Imre—Köblös Zoltán : *I. m.* 43. l.

⁶ *Itinerarium* = Uton-járásnak megírása. PÁPAI PÁRIZ Ferenc : *Dictionarium Latino-Hungaricum*. Lőcse, 1708. 335. l.

⁷ *Europica Varietas*. Kassa, 1620. 374. l.

Ugyancsak bizonyítását látjuk gondolatainknak abban, amit az első CSOMBOR-tanulmány szerzője: ERDÉLYI János felvetett, hogy ti. Bod tévedett, amikor 1595-ben jelölte meg CSOMBOR születési dátumát, mert az maga mondja műve *bevezetésében*, hogy az 1616. évben 22. évében járt, tehát csak 1594-ben szülehetett.⁸ Itt valóban van egy idézet, aminek alapján ez kimondható: „... annak utánna 1616. esztendőben, időmnek penigh 22 esztendejiben...”⁹ Ezt azonban, mint bizonyítottuk, Bod nem láthatta. ERDÉLYI (aki az *Europica Varietas* 385. lapig ép, sárospataki példányát használta) már annál inkább láthatta volna, de úgy látszik nem látta meg a könyv végén lévő előbb idézett másik utalást, amely Bod forrása volt.

Két nagy tudós... két vélemény. Azok, akik utánuk írtak CSOMBORRÓL, vagy az egyik, vagy a másik következtetését fogadták el, vagy maguk döntöttek a kérdésben az említett idézetek *egyike* alapján, tekintve, hogy *ellentmondanak* egymásnak.¹⁰

Ez az ellentmondás azonban csak *látszólagos*, mert ha feltételezzük: CSOMBOR tudta, mikor született (kétszer is utal erre!), akkor ezek az utalások egyértelműek. Azok is, hisz az, hogy CSOMBOR az 1607. esztendőben tizenkét éves volt, *csak* ezt jelentheti: 1595-ben született. Ennek viszont csupán látszólag mond ellent a másik idézet, mert aki 1616-ban élete 22. esztendejében járt, az 1595-ben *is* szülehetett. SZEPSI CSOMBOR Márton születési dátuma tehát: 1595.

KOVÁCS SÁNDOR

A' SETET HAYNAL-CSILLAG-UTAN BUDOSO címlapjáról. „A' SETET HAYNAL-CSILLAG-UTAN BUDOSO LUTERISTAK VEZETŐJE. Mely útba igazította a' Vittebergai A c a d e m i á n a k Fridericus B a l d u i n u s által ki-bocsátot feleletit a' KALAUZra. PAZMANY PÉTER Esztergami Ersek írta. ... Nyomtatta BECHBEN A' KOLONIAI Udvarban, FORMICA MATE M.DC. XXVII. Esztendőben.”

1. A címlapnak e szövegét a TODORESZKU-gyűjtemény példányának fényképi hasonmásáról írtam le. Összehasonlítva ezt a hasonmást két másik példány fényképi hasonmásával, eltéréseket találtam közöttük.

Az eltérések magyarázata az, hogy a másik két példányon egykorú tintajavítások vannak: ékezet-felrakások, betű-berajzolások. A budapesti Egyetemi Könyvtár példányának címlapját egykorú vagy közel egykorú kéz átjavította — nyilván — egy újabb kiadás számára: a nagy betűkön hiányzó ékezeteket tintával behúzgálta a magánhangzók mellé vagy felé, a HAYNAL Y-ját átjavította J-re, a BUDOSO szóba berajzolt egy nagy J-t, a Mely szóba még egy l-t, a Vittebergai szó második szótagjában az e betűre rárajzolta a nazalizáció jelét, a CSILLAG és ki-bocsátot cs-jét ch-ra, a ki-bocsátot végső, magányos t-jét két tt-re javította.

⁸ ERDÉLYI János: *Szepsi Csombor Márton*. Sárospataki Füzetek. 1857, 377—387. l.

⁹ *Europica Varietas*. Kassa, 1620. 18. l.

¹⁰ HORÁNYI Elek szinte szó szerint Bodot idézi: „Tombor (Martinus) natus in Scesupio, MDXCV. Kemarkini operam litteris inpedit, usque ad annum MDCXVI. Ex Hungariam deinde pedes ut plurimum Bohenniam, Silesiam, Borussiam, peregravit. Dantisci inter alumnos relatus, longios tempus litteris consecravit.” *Memoria Hungarorum*. Viennae—Posonii, 1775—1777. tom. III. 455. l. Szintén 1595-öt írnak: FERENCZY Jakab—DANIELIK József: *Magyar Irók. Életrajz-Gyűjtemény*. Pest, 1858. I. k. 867. l. SZAMOTA István: *Régi magyar utazók Európában 1532—1770*. Nagy-Becskerek, 1892. 71. l. ZOVÁNYI Jenő: *Theológiai Ismeretek Tára*. Mező-Túr, 1901. III. k. 280. l. 1594-et állít: KEMÉNY Lajos: *Szepsi Csombor Márton*. Földrajzi Közlemények. 1916. 268. l., s a mai irodalomtörténetírás is ezt vallja: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*. Szerk.: BARTA János és KLANICZAY Tibor. Bp. 1951. I. k. 528. l.

A Pázmány Péter Tudományegyetem kiadásában (1900) megjelent *A' setét hajnal csillag*-ot Kiss János teológiai egyetemi tanár rendezte sajtó alá, közölve e példány címlapjának hasonmását is. Az ő véleménye szerint e példány címlapján levő fenti javítások PÁZMÁNY Péter kezétől származnak, aki e művet újra ki akarta adni; PÁZMÁNY a mű szövegén is eszközölt változtatásokat, amelyeket Kiss János az egyetemi új kiadásba jóhiszeműen bevett, a lap alján, jegyzetben közölvén a nyomtatásban már megjelent sorokat is.

Kiss Jánosnak az a feltevése, hogy a címlap javításai (szövegjavítása bennünket e helyen nem érdekel) PÁZMÁNY kezétől származnának, nem valószínű. PÁZMÁNY Péter a *cs* hang írásának kérdésében már 1605-ben állást foglalt: azt javasolta, hogy az eddigi *cz*, *chi* helyett írják a *cs* hangot mindig *cs*-vel. Ő és iskolája, kollégiuma — KÁLDI György kivételével — elfogadta e helyesírási újítást. Az a kéz azonban, amely a címlap két *cs*-jét kijavította *ch*-ra, nem fogadta el. PÁZMÁNY maga tagadta volna meg a már híveitől is általában elfogadott helyesírási újítását? Nem! Amint Kiss János is kiemeli e műhöz írott bevezetésében: „mennyi minden fontos országos és egyházi ügygel volt akkor Pázmány, mint az ország primása elfoglalva”! Nem ért ő rá arra, hogy címlap-betűk kijavításával vesztesse idejét. Ott voltak káplánjai, papjai, a jezsuita kollégium tanárai, efféle munkát el tudtak végezni ezek is. Még az első kiadás címlapját sem maga PÁZMÁNY korrigálta. Ő nem hagyta volna rajta a *BECHBEN*-t *CH*-val.

2. A harmadik hasonmás NOVÁK László: *A nyomdászat történetében* (III. 81. lap) jelent meg. Ennek az eredetijén is javítgatott egy ismeretlen kéz, de az előbbinél kevesebbet: a *BUDOSO* szóba az *U* után berajzolt egy nagy *J* betűt, az utolsó *O*-ra ékezetet húzott, a *Wittebergai* második szótagjának *e*-je felé oda rajzolta a nazalizáció jelét, és a *ki-bocsátot* végső *t*-jéhez még egy *t*-ét rajzolt. Semmi okunk annak feltevésére, hogy az itt javítgató kéz is második kiadás számára készítette elő a címlapot.

3. SZABÓ Károly címléírása a három előbbitől eltérő. Mindenek előtt említsük meg, hogy SZABÓ az *RMK*-ban a címlapokon nemcsak nagy kezdőbetűvel, hanem nagy nagy betűvel írt szavakat is kis betűkkel írja, a tulajdonnevek első betűjét azonban nagygyal, s a szók leírásában mindig pontos. Azért feltűnő, hogy nála e hasonmások *CSILLAG* szava helyett *csillag*-ot találunk (egy *l*-lel), az *Esztergami* szó helyett *Esztergomi*-t, az *Udvarban* helyett *Vdvarban*-t. Bízva SZABÓ Károly leírásában, azt tételezhetjük fel, hogy ő a címlaphasonmásban ismertetett kiadásoktól eltérő példányt látott, — azaz e műnek van címlap-variánsa.

4. De annak, aki PÁZMÁNY műveit olvasgatta, feltűnhetik az is, hogy a címlapon a *setét* ~ *sötét* alakváltozatból a *setét* alakot látja. Hozzászózott PÁZMÁNYNÁL az *ö-ző* alakokhoz, aki a *böcsül*, *bötü*, *csöcsömö*, *csöpül*, *ötte*, *födöz*, *fölött*, *megförtözik*, *jelköltünkben*, *röprü*, *söprü*, *szösz*, *szömtelen*, *bövön*, *szököll*, *megszentöl*, *ellenközik*, *gyöleközet*, *követközik*, *véthközik*, *lött*, *tött*, *vött* szókat *ö-ző* alakjukban használja, de a *csepp*, *kereszt*, *keresztynén* (így), *setét* szavakat nem írja *ö-s* alakban. E szavak a XVII. századi dunántúli katolikus irodalmi nyelvben ilyen alakjukban éltek. Szórványosan elkerült ez a nyelvszokás a Felvidékre, olykor protestánsokhoz is, de debreceni, kolozsvári nyomtatványokba — eddigi tapasztalatom szerint — a XVII—XVIII. században nem.

5. Az olvasó elébb ismeri meg a mű címét, mint tartalmát. A tárgyalt mű címe is meglepő annak, aki történelmi előzményeit nem ismeri, és a címben *setét* hajnalcsillagról értesül. A *hajnalcsillag*, az *esthajnal*, *esthajnali csillag*, a *Venus*, más nevein *Hesperus*, *Phosphorus*, *Lucifer* ragyogó, szikrázó, fényt szóró csillag, PÁZMÁNY könyvének címében pedig *setét*. Aki azonban ismeri e mű *történelmi* előzményeit, elmosolyodik: milyen szellemesen visszavágott PÁZMÁNY annak a wittenbergi luteránus professzornak, aki az ő *Isteni igazságra vezérlő Kalauzá*-ra írott válaszművének a *Phosphorus Veri Catholicismi* címet adta.

Hogy a címben kifejezett csipős gúnyt érthetőbbé tegyük, foglaljuk össze röviden az előzményeket.

PÁZMÁNY 1613-ban kiadta a *Kalaúzt*, amelyben hatásosan támadta a luteránus és kálvinista tévelygéseket. A magyar protestáns prédikátorok között — a kortársak véleménye szerint — egy sem akadt, aki méltóan meg tudott volna felelni a súlyos támadásra, ezért az ország luteránus nádora, THURZÓ György külföldi luteránus hittudósok segítségét akarta igénybe venni, s a cáfolat költségeinek fedezését magára vállalta. THURZÓ meghalt, de özvegye folytatta férje kezdeményezését, és a wittenbergi egyetemet kérte fel a cáfolat megírására, lefordítatván latin nyelvre a *Kalaúz*-t. A cáfolatnak BALDUINUS Fridericus a következő címet adta: *Phosphorus Veri Catholicismi*. Magyarul: *Az igaz catolicizmus hajnalcsillaga*. Ezzel a művel BALDUINUS vissza akarta téríteni a *Kalaúz* által megtévesztett katolikusokat az „igaz valláshoz”, a luteranizmushoz. E vitairatra volt PÁZMÁNY visszavágása *A setét hajnal-csillag után budosó luteristák vezetője*, melyben PÁZMÁNY a vaksötétségben, csillagtalan, fény nélküli éjszakában tévelygő luteránusokat akarta az „igaz istenhívéshez” visszavezetni. A „setét hajnal-csillag” egy, a PÁZMÁNY műveiben lépten-nyomon előforduló, gyilkosan gúnyos, csipős ötletek közül, melyekkel megismerkedhetik az olvasó a teológiai fejtegetések elkerülésével mindjárt *A setét hajnal-csillag* elején. Ez a szép költői sor tehát nem bujdosók dalának kezdete, — bár, a hajnalcsillag jelzőjének a „fényes” jelzővel felcserélése után annak is szép lenne, — hanem a vallásháborúk idején útmutatás a tévelygőknek a megtérésre.

6. De a címlapon meglep és gondolkodóba ejt *az évszám*, a mű megjelenésének éve is. A *Kalaúz* 1613-ban jelent meg. Ezt — mint már említettük — THURZÓ Györgyné lefordította latin nyelvre, és megküldte a wittenbergi egyetemnek, amely a válasz megírásával BALDUINUS Fridericust bízta meg. „... a’ Balduinus pennáját megélesíté a Magyar arany, — írja PÁZMÁNY — és a’ Collegium Theologicum erszénye telvén, közönséges czimborával írának valamit a’ Kalaúz ellen... Balduinus könyve Három részre osztott — folytatja PÁZMÁNY — Eggyikben, Szitok; Másikban, Hazugság; Harmadikban, Tudatlan balgatagság foglaltatik.” — „Csrippeltek ez-előtt-is imez-amaz tudatlan Sóczék a’ Kalaúz némely czikkelyin, aprólékos papirossacskákan: De most immár, a Luter *Successora* avagy Hely-tartója, *Balduinus*; a Luterista Romának, az-az *Vittenberg*ának tellyes *Académiája*, az-az, minden tudós bölcseinek sokasága, nyúlt a dologhoz; és hoszszú Irással igyekezett a Kalaúz rontására.” Szóval a választ a *Kalaúzra* Wittenbergben nem egyedül BALDUINUS írta, hanem az egész Akadémia, bölcsék sokasága. Így is eltartott tíz esztendeig, míg BALDUINUS műve, a *Phosphorus* megjelent, 1626-ban, kis negyedrért alakban 40 és 1264 lapon. PÁZMÁNY válasza, *A setét hajnal-csillag*... egy év múlva, 1627-ben már az olvasó kezében volt, szintén negyedrért alakban, 488 lapon.

Lehetetlennek kell tartanunk, hogy PÁZMÁNY, akinek sok elfoglaltságot jelentett esztergomi érseksége és egy ország katolikus papságának felügyelete, egy év alatt elolvasta a *Phosphorust*, és a választ néhány hónap alatt megírta (a kéziratot, ha fokozatosan is, nyomdába adta, hol kivételes gyorsasággal kiszedték, kikorrigálták, kinyomták, a könyvkötőhöz küldték, aki szintén rekord idő alatt bekötötte). Nem valószínű ez az expressz válasz — egy ember munkájából. Hihetőbb, hogy — miként BALDUINUSnak segített *az egész wittenbergi Akadémia, bölcsék sokasága*, PÁZMÁNYnak is segített *a pozsonyi, a nagyszombati kollégium*, elsősorban olyan teológusok, mint BALÁSFY Tamás „bosznai püspök”, aki majdnem olyan művészettel, pátozzsal, stilisztikával írt, mint PÁZMÁNY, s ha kell, épp úgy nem riadt vissza a kacskaringós szitkozódástól, mint ő, — segíthettek a SZYL Miklósook, LETHENYEI Istvánok, SALLAI Istvánok, akik benne voltak az ellenreformáció irodalmi harcaiban, s nem valószínű, hogy éppen a legfontosabb harcból maradtak volna ki.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Apáczai Csere János könyvtárának töredéke. Az elmúlt századokból vajmi kevés könyvgyűjtőt tartunk nyilván, pedig minden iskolát járt ifjúnak kétség-telenül kellett, hogy kisebb-nagyobb könyvtára legyen. Különösen igaz ez a külföldi akadémiákra bujdosott diákokkal kapcsolatosan. Anyagi javaik szerint közülük nem egy százakat is költött könyvvásárlásra. Ha a külső országokbeli egyetemek tanulóinak névsorából kiírjuk a magyarországi és erdélyi tanulók nevét, e számtalan névvel együtt ugyanannyi magánkönyvtár egykori meglételéről lehetne megemlékeznünk, csak hogy e gyűjtemények sorsa kérészeletű: élete rendes körülmények között a gyűjtő halálával meg is szűnt: részben a mostoha viszonyok, részben a gondatlanság miatt szétkallódott; ma legjobb esetben egy-egy közkönyvtárban találhatjuk meg a pusztulást elkerült egyik-másik kötetet.

A hollandiai akadémiákon tanult APÁCZAI CSERE Jánosról tudjuk, hogy ő sem lehetett valami bőséges anyagi javakkal megáldva, hiszen amint II. RÁKÓCZI György fejedelemnek édesanyjához 1656. január 10-én írott levelében olvassuk: „Apáczaihoz semmi közünk, kegyelmes asszonyom, collegium költségével püspök uram taníttatta”,¹ és mégis az ismeretekre szomjas, jeles tudományú teológiai doktor hihetőleg minden megtakarított pénzeckéjét könyvvásárlásra fordította. Amikor 1653. augusztus 25-én hazaérkezvén — SZÉCHI SERES István sáfárpolgár számadáskönyve szerint —, Kolozsvárról „viszi Apalczai Janos Deakot Enyedigh Czompo Leorincz 3 louon mil(liaria) 5. teszen fl. 1. den. 87. Eodem az portekajat Viszi Fodor Istvan 8 ókrón, teszen fl. 2. den. 50.”,² e portékák között bizonyosan nem egy hordó könyvvel is meg volt rakodva. APÁCZAI ugyanis bár feleségestől érkezett, a messzi földről részben hajón, részben pedig szekérijárművel utazva, feltételezhetőleg mégis csak a legszükségesebb egyetmást hozta magával, tehát bútorféléit éppen semmit. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy Kolozsvárra 1656. június 17-én történt visszatértükkor az egyházközség pénzén csináltatott bútorokkal berendezett ház várta az itteni iskolához rendelt új scholamestert.³

Az ekkor készült berendezési tárgyak között volt „1 kön tarto” is, amelyet 2 forint 50 pénzért készített az asztalos.⁴ Ennek a könyvtartónak polcain állott köteteket szeretőnk megismerni, sajnálatos körülmény azonban, hogy csak nagyon kis töredékről lehetséges beszámolnunk.

APÁCZAI könyvtárának köteteiül legelőbb is azokat a műveket sorolom fel, amelyeket az egykorú bejegyzések alapján az ő kétségtelen tulajdonául állapíthattam meg. Hihető, hogy könyveinek legtöbb darabja ahhoz az intézethez került, amelynek maga is tanára volt, s amelyért egészségét s így életét is feláldozta. E könyvek számát azután az évszázadok folyama alatt bekövetkezett elkallódás fogyaszthatta meg.

I. A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában az egész könyvválomány átkutatása alkalmával került elő az alábbi néhány kötet:

1. ALCMARIANUS. Adr. Meti ALCMARIANI *Arithmeticae Libri Duo: Et Geometriae Libri VI.* Lvgdvni Batavorvm, 1650.

Valószínű, hogy APÁCZAI ennek a könyvnek az alapján tanította a nagyobb számtant, amely — BETHLEN Miklós szerint — azelőtt „a magyar nemzetségben hírrel sem hallatott az arithmetikának négy első speciesén kívül.”⁵

¹ SZILÁGYI Sándor: *A két Rákóczy György családi levelezése.* 499. l.

² *Kolozsvár-városi sáfárpolgárok számadáskönyve,* 1653. 40. l. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

³ HERPEI János: *Apáczai Csere János kolozsvári lakozásának ismeretlen részletei.* Páosztortúz. 1925. 260—62. l.

⁴ *Református quártások 1655/56. évi Számadó Regestromok.* 34/B. levél. (A kolozsvári ref. egyházközség levéltárában.)

⁵ *Bethlen Miklós Önéletrása.* II. 231. lapjáról idézi SZILÁGYI Sándor: *Vértanúk a magyar történetből.* 107. l.

APÁCZAI saját tulajdonának megállapításához idézem a címlapra írt egykori feljegyzést: „Andr. P. Portsalmi | post mortem Joh. Apaczii”.

E kötet elülső őrlevelének *A* lapjára kézírással a következő sorok vannak feljegyezve: „Charissimus librorum Stephani | Katona Geleini? | Anno 1653 | Franequerae Frisorum | Imó Sum ex Libris | Matthiae Varadinj, mpria | Anno Dni 1658. Claud.”

2. ALTHUSIUS. Johan ALTHUSI U. J. D. *Politica*. — Herborn, 1625.

ALTHUSIUS János (1557—1638) herborni tanár, majd Emden városi ügyész műveiben a népfenség elvének szószólója; küzdött a boszorkányperek ellen is.⁶

E kötet elülső őrlevelének *A* lapjára kézírással a következő sorok vannak feljegyezve: „Charissimus librorum Stephani | Katona Geleini? | Anno 1653 | Franequerae Frisorum | Imó Sum ex Libris | Matthiae Varadinj, mpria | Anno Dni 1658. Claud.”

Ugyanannak *B* lapján az alábbi kézírást találtam: „Sum ex libris M. Varadj | Ao 1659. Claudiopoli mpria | Qui pro Justino historico, Curtio | & Sallustio cessit Joh. Apacio Claudiop. ao 1659 | Maji 1. | ex donatione Praeceptoris | sui Pauli Tsernatoni post | mortem D. Apaczai. fl. — | Valentini K. Istvandi | & amicor[um] ejus. | Anno 1661 die |”

A címlapon sajátkezű névjelzéssel: „Joh. Apacii | Theol. Doct. | & Prof.”

E kötet azonos azzal a példánnyal, amelyről 1658. december 27-én ifjabb GELEJI KATONA Istvánhoz, régi barátjához intézett levelében maga APÁCZAI számol be. Ugyanis GELEJI „szerelmes gyermeke halálából, sok kárvallásából és mostani szomorúságából származott szomorú állapotjában”-ban szorult anyagi helyzetén valamennyire enyhítendő, könyvtárának vagy legalábbis egy részének eladására határozta el magát. E levél szerint a könyvek közül EUTROPIUST maga APÁCZAI vette meg olyan áron, amilyennél többet nem is lehetne kapni, azonban soraival egyidejűleg ajándékképpen vissza is küldi. „A Socratest Tsernatóni uram vette meg, ítélem egy forinton. Az Althusius egy deáknál vagyok, többet nem tudok.”⁸ E mellé azután egy másik eladásról is van tudomásunk, ugyanis a kollégium APÁCZAI-albumában levő feljegyzés szerint: ugyancsak 1658-ban „Generosus et amplissimus D. Nicolaus Váradi emit Globum Coelestem ac Terrestrem cum Institutione Astronomica de Usu Globorum Gvil. Blaev. (Tallero) Imper(iale) 12.” Ez az ég- és földgömb, a hozzátartozó utasítással együtt hasonlóképpen GELEJI tulajdona volt, amelyet — a ma is meglevő *Institutio* kötési táblájára nyomott super-exlibris szerint — 1652-ben Utrechtben vásárolhatott.⁹ Egészen bizonyos, hogy ezeknek az instrumentumoknak megvételére APÁCZAI beszélt reá a gazdag VÁRADI Miklós kalmárt, az eklézsia főpatrónusát, BETHLEN Miklós nagyapját.

Az előbbi idézetből tehát megállapíthattuk, hogy GELEJI könyvtárának darabjai közül ALTHUSIUST egy VÁRADI Mátyás nevű kolozsvári diák vásárolta meg, APÁCZAI azután 1659. május 1-én övele cserélt, három latin auctort adván érte. Majd az ő halála után CSERNÁTONI Pál kollégiumi lektor tulajdonába jutott. Ugyanez a CSERNÁTONI mint az ifjú BETHLEN Miklós nevelője 1661 májusában tanítványával együtt külföldi akadémiákra indult.¹⁰ Ugyane tájban kellett e könyvnek is újra gazdát cserélnie. BETHLEN Miklós külső országokbeli tanulása közben megemlékezik egy ISTVÁNDI István nevű ifjúról, akinek apja ISTVÁNDI Bálint volt. Ez „Kolozsvárott igen gazdag első református ember, és e veszett tékozló fiú egyetlen egye volt, és az atyám s az én híremért

⁶ DÉZSI Lajos: *Világirodalmi Lexikon*. I. 93. l.

⁷ Ifj. GELEJI KATONA István teljes neve utólag kihúzva.

⁸ SZILÁGYI S.: *Vértanúk*. 141. l.

⁹ HERPEI János: *Néhány adat gr. Bethlen Miklós tanuló-éveiből*. Erdélyi Múzeum. 1938. 295—96. l.

¹⁰ BETHLEN M. I. 271. l.

adta volt inasnak hozzám.”¹¹ Hihető, hogy BETHLEN ITVÁNDI keresztnévében tévedett, hiszen így mosódhatott el emlékezetében többek között a schola egyik tanárának: SIKÓ Jánosnak is keresztnéve Mihállyá.

A kollégium könyvtárában találtam egy másik könyvet is, amely ISTVÁNDI Bálint adományából 1668-ban került a kollégium tulajdonába.¹² Lehetséges, hogy ALTHUSIS is ezzel együtt jutott az „alma mater” bibliothecájába.

3. APÁCZAI. *Disputatio Theologica Continens Introductionem Ad Philologiam Sacram*, ... | Ventilandum Proponit, Johannes TSERE APATZA Transylvanus. Ultrajecti, 1650.¹³

A címlapra írt kézírás szerint: „Johannis Apacii, post mortem ejus | Andrae Portsalmi.”

E füzet tehát a szerző saját könyvtári példánya volt, amely — halála után — egykori tanára, majd tanártársa tulajdonába jutott. PORCSALMINAK 1681. május 19-én történt elhunytja után szállhatott a kollégiumi könyvtárra.

4. CALEPINUS. Ambrosius CALEPINUS *Passeratii, Sive Lingvarum Novem* *Dictionarium*. Lvgdvni Batavorvm. É. n.

CALEPINUS e kiadása kilenc nyelvű lévén, nem tartozott a szavak magyar jelentésével is bővített kiadás-sorozathoz. Megjelenési ideje a XVII. század közepétája.

Az elülső belső borítólapon olvasható kézírásos bejegyzés szerint: „Constat tal. imp. 2. stif. 20 | Johannis Tsere Apa- | tzaei. Lejdae. | 1651 Maj: | 24.”

A címlapon ugyancsak sajátkezű névmegjelöléssel: „Andr. P. Portsal. Lectori | Ministr. R. Claudip.”

E szótárt tehát APÁCZAI külföldi bujdosása idején, 1651-ben Leydaban vásárolta. Ára 2 császári tallér és 20 stúiver volt. E bejegyzés új részletet tár fel APÁCZAI külső-országokbeli tartózkodása idejéből. Ugyanis a harderwýki akadémia anyakönyve azt bizonyítja, hogy — Utrechtből átjőve — 1651. április 3-án itt iratkozott be továbbtanulás céljából.¹⁴ Majd április 22-én ugyanitt tartotta teológiai doktorátusi vitatkozását.¹⁵ E két adat alapján úgy tudtuk, hogy 1653 nyarán való hazatéréséig állandóan e városka egyetemén tartózkodott, ámde — amiként a fenti sajátkezű írása tanúsítja — egy hónappal doktorrá avatása után, vagyis május 24-én már Leydaban vásárolt könyvet, ennek pedig azt kell jelentenie, hogy 1648–49. évi leydai tartózkodása után ismét csak visszatért e jeles akadémiára, ahol azután netalán egészen 1651. szeptember 30-án Utrechtnben tartott esküvője tájáig¹⁶ hallgatta tovább az itteni kiváló professzorok előadásait.

APÁCZAI e könyvének sorsára a következő megállapításokat tehetjük. PORCSALMI PAP András 1642-től 1667-ig volt a kolozsvári iskola lektora, miközben APÁCZAINAK — mint diáknak — tanára, az 1656–59. esztendőkbén pedig tanártársa. Bár külső-országokbeli akadémiákon soha sem járt, s csak a gyulafehérvári academicum collegiumot végezte, kiváló képességeiért a hálás tanítvány nagyra becsülte és tisztelte. Bár a kollégiumban rendes professzorrá soha nem lehetett, jeles tulajdonságaiért azonban a kolozsvári egyházközség — az általános szokás ellenére — 1667-ben mégis második

¹¹ I. h. I. 335–36. 1.

¹² A kollégiumi könyvtár K. 10. jelzésű kötete.

¹³ *Régi Magyar Könyvtár*. III. 1756. sz.

¹⁴ ZOVÁNYI Jenő: *A harderwýki egyetem magyarországi hallgatói*. Irod. tört. Közl. 1891. 433. 1.

¹⁵ *RMK*. III. 1773. sz.

¹⁶ GYALUI Farkas: *Apáczai Cseri János életrajzához és műveinek bibliográfiájához*. 8. 1.

papjául választotta meg; majd KOVÁSZNAI Péter püspök 1673-ban történt halálával megürült első papi tisztségbe lépve elő, egyúttal a kolozs-kalotai esperességet is elnyerte. Képzett, okos fő volt, aki egész életén keresztül gyarapította könyvtárát, így váltotta magához a korán elhunyt APÁCZAI könyvtárának tekintélyes részét is. 1681-ben mint pap nyugalomba vonult, pihenést azonban nem sokáig élvezhetett, mivel május 19-én már el is távozott az élők sorából.¹⁷ Könyvtárát — úgy látszik — a kollégiumnak hagyományozta. Ekkor juthatott ez a kötet is egykori scholájának könyvtárába.

5. FARKAS. *Problemata Aliquot Ad Politiam Ecclesiasticam De Scholis*. Qvae . . . proponit Jacobus FARKAS, Alistalinus Pannonio-Ungarus. Ultrajecti, 1652.¹⁸

A címlapra írt kézírással találjuk: „Apatzai Jano . . .” A hiányzó néhány betűt a könyv bekötésekor a könyvkötő levágta. Kiegészítése: „. . . sé” vagy „. . . snak” lehetett. Ugyanez a név egykorú, de nem APÁCZAI kezeirésa, s minthogy e füzet a szerzőtől felajánlott tiszteletpéldány lévén, bizonyosan ő írta reája a megtisztelt barát nevét.

6. GALENUS. FAAHNOY. A. GALENI *Librorum Pars Prima*. Venetiis, 1525.

A címlapra írt kézírással van feljegyezve: Emericus Sulyok | Collegij Soctis Jesv Claudiop. 1604.¹⁹ | Dono dedit rndus & clarissimus D. Johannes M. | Enyedi, v. D. in Eccl. Gyaluiensi Minister etc. Jo- | hanni Chierj Apacio Theol. Doctori & Profess. | Ao 1658 Nov. 9. Claudiopoli | Ejusdem Relicta dono dedit Scholae Claud. | Reformat. Anno D. 1660. die 20 Febr.”

E bejegyzést APÁCZAIRÓL írott tanulmányában SZILÁGYI Sándor is idézi,²⁰ a kiváló tudós közlésébe azonban sok hiba csúszott bele.

Az idézetből megállapíthatólag tehát e munkát, amely egykor a kolozsvári jezsuiták nevezetes kollégiumáé volt, ENYEDI M. János gyalui református pap 1658. november 9-én Kolozsvárt ajándékozta APÁCZAI CSERE János teológiai doktornak és professzornak. Az ő halála után — bizonyosan végső akarata következtében — özvegye már 1660. február 20-án a kollégiumnak adományozta.

7. JUNIUS, FRANCISCUS: *ΠΡΩΤΟΚΤΙΣΙΑ, Seu Creationis . . . Historia*. Basel [?], 1589.

A címlapra írt sajátkezű tulajdonos-megjelölést olvashatunk: „Joh. Apacii | emptus Oct. 25 | 1658. Claud.” utána folytatólagosan, de más kezeirésával: „post | Scholae Orthod. Claudiopolit”.

Már csak e bejegyzés is bizonyítja, hogy APÁCZAI hazatérése után sem szűnt meg könyvtárát újabb és újabb könyvvásárlásokkal is gyarapítani. Hihető, hogy e munkát valamelyik külföldről hazatért ifjútól vásárolta, minthogy az idézettekén kívül semmi több tulajdonos-megnevezés sincsen e könyvben, tehát az elsődleges tulajdonosnak is elsődleges vásárlása volt. Ugyanez a kijelentésünk bizonyíték amellet is, hogy e mű is közvetlenül APÁCZAI elhunytja után került a kollégium tulajdonába.

8. KEPLER. JOANNIS KEPLERI *Harmonices Mundi Libri V*. Linz, 1619.

KEPLER e munkájában a bolygók periódusai és a távolságok közti összefüggést fejtegeti. Ez a kiadás különben e műnek első megjelentetése.²¹ BETHLEN Miklós APÁCZAI tanítási módszeréről szólva, adja tudtunkra, hogy „fogja a Virgilius Georgicáját, azt kezdi fordíttatni magyarrá a poétákkal, és annak alkalmatosságával physikát, astrono-

¹⁷ Temetési kártája a kolozsvári Farkas utcai templomban.

¹⁸ *RMK*. III. 1814. sz.

¹⁹ Ez a sor ki van húzva.

²⁰ SZILÁGYI S.: *Vértanúk*. 101. l.

²¹ DÉZSI Lajos: *Világírodalmi Lexikon*. II. 1023. l.

miát, geographiát kezd tanítani, úgy hogy egyszer azt az ő Georgicáját írni s tanulni kezdik a theológiára s philosophiára járók is.”²² KEPLER e munkája is bizonyítja, hogy APÁCZAI tanításának anyagához való ismereteket közvetlenül az alapvető munkákból merítette, így tehát tanítványainak tartott magyarázata is alaposabb, közvetlenebb s a kor színvonalán állóbb lehetett az egykori tanítók módszerénél, amely rendszerint rég elavult munkák szövegének elismételgetésében merült ki.

E könyv címlapján három külön névalírást találunk: „Ex Libris — Blasii Kamuthj | Joh. Chierj Apacii | Andr. Portsalmi | 1660”.

E nevek elseje szentlászlai KAMUTHI Balázs Doboka megyei főispán, fejedelmi tanácsos személyét jelöli, aki 1628-ban Drágon halt meg, felesége ZELLER Ferenc kolozsvári kereskedő Angaleta nevű leánya vala.²³ Kolozsvári rokonságuk révén kerülhetett ez a könyv APÁCZAI tulajdonába, az ő halála után pedig közvetlenül jutott PORCSALMI könyvtárába. Hihető, hogy a fiatalon özvegyen és valóban árván maradt van der MAET Aletta urának korai halála miatt teljesen pénz nélkül szűkölködve, szép könyvtárunk kötetek eladásából kísérelt meg egynehány forintot összeszedgetni. Így tehát ez a könyv is vásárlás útján kerülhetett PORCSALMIHOZ, az ő könyvtárából azután 1681-ben bekövetkezett halála után szállott a kollégiumra.

9. ZVINGERUS, Teodor: *Methodus Rustica Catonis Atq. Varronis.* (Basel, é. n.) — Ez a munka M. Porcius CATO: *De agricultura* és M. Terentius VARRO: *Rerum rusticarum libri III.* művében kifejtett módszer alapján tárgyalja a földművelést.

E könyv címlapján is három különböző tulajdonosnevet látunk:

„Joh. Chierj Apacii | Mich. Ascanj | Est Thomae Chjere de Apacza.”

Az időbeli sorrend bizonyosan ASCANIUSSAL kezdődik. Második tulajdonos a mi APÁCZAINK. E könyv megszerzésének módját megállapítanom nem sikerült. APÁCZAI professzortól azután hihetőleg még életében a világi pályára készül Tamás nevű testvéröccséhez került. Netalán mint iskolai tankönyvet használta. E Tamásról, mint iskola-társáról, BETHLEN Miklós is megemlékezik, megmondva azt is, hogy Hunyad megyében telepedve le, végül is „szép állapotra ment”,²⁴ vagyis török portai követséget is töltött be APAFI idejében. Ez a könyv azután hogyan jutott vissza Kolozsvárra, a bejegyzések nem árulják el, lehetséges azonban, hogy innen el se vitte, hanem az iskolából való kibúcsúzása után megint csak a bátyjánál hagyta.

A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában mindössze csak ez a kilenc olyan könyv van, amelynek bejegyzései kétségtelenül bizonyítják, hogy egykor APÁCZAI saját tulajdonát képezték.

II. Ezekon kívül azonban tudomásom van róla, hogy a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárában is van néhány olyan kötet, amelynek feljegyzései APÁCZAI tulajdon kezétől erednek. 1914-ben készített saját jegyzeteim elveszvéen, ezért SZABÓ Sámuel tanulmányából idézem az alábbi könyvcímeket:²⁵

1. HERODOTI *libri novem.* Basileae, 1557.

A címlapra írott kézírás szerint: „Clarissimo Stephano Gelei donat Joh. Apacius 1655. 26. Jul. Albae Juliae.”

Igaz, hogy e kötet már kikerült az APÁCZAI könyvtárából, megelőzőleg azonban mégis csak oda tartozhatott. E könyvet tehát, mint a fehérvári kollégium egyik rektora, 1655-ben ajándékozta barátjának, itthoni és külföldi iskolatársának, ifjabb GELEJI KATONA Istvánnak.

²² SZILÁGYI S.: *Vértanúk.* 107. l.

²³ *Genealóg. Füz.* 1911. 107—08. l.

²⁴ BETHLEN M. I. 244. l.

²⁵ F. SZABÓ Sámuel: *Apáczaei Csere János Magyar Logikája 1656-ból.* Budapesti Szle. 1863. 494. l.

2. *Chronicon* CARIONIS. Witebergae, Anno 1572.

A címlapon sajátkezű névjelöléssel: „Ex libris D. Joh. Apacii 1659. | A. 1660. Factus Thomae Apaczaj, cujus Lux et Salus Jehova.”

E kötetről határozottan megállapítható, hogy APÁCZAI halála után jutott öccse tulajdonába. Ezt bizonyítja a saját neve elé írott 1660. évszám.

3. A harmadik könyv címére vonatkozólag a közlőnek nem lévén feljegyzése, ezért csupán a tulajdonos megjelöléséről számol be, de ezt is csak emlékezetből teszi. Szerinte ugyanis a címlapon a következő bejegyzést találta: „Est Joh. Cherj Apacius.”

Később e név kihúzatott s felébe PÓSAHÁZI írta a sajátját. APÁCZAITÓLA PÓSAHÁZI János professzorig megtett út egyelőre ismeretlen.

III. Csupán emlékeztetőül írom ide a következő sorokat. Ugyanis KONCZ József marosvásárhelyi kollégiumi tanárnak GYALUI Farkassal közölt adata szerint: „a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárnak egyik könyvében, mely Apáczaie volt, 1658 évszámmal *Chieri* (családnév-alak) van írva,”²⁶ a könyv címről azonban nem tudósít.

IV. APÁCZAINAK saját közléséből még egynehány, tulajdonát képezett más könyvről is van tudomásunk, ezeknek azonban további sorsa ismeretlen.

1. Ifjabb GELEJI KATONA Istvánhoz 1658. december 27-én Kolozsvárról intézett levelében írja: „Az *Eutropiust* ajándékon megküldöm Keglmeknek ezen embertől, noha a mennyit én érette adtam, csak hogy a keglmedé volt, el nem adhatnók annál fellyebb.”²⁷

E sorok magyarázatát már előbb is megkaptuk; most csak azt állapítsuk meg, hogy e könyv egy rövidke ideig mégis csak APÁCZAI saját tulajdonát képezte, habár már kezdetben is az lehetett a szándéka, hogy barátjának visszaajándékozza. E munka különben Flavius EUTROPIUS *Breviarium ab urbe condita* című művének valamelyik XVI. vagy XVII. századbéli kiadása volt.²⁸

A kolozsvári református kollégium könyvtárából előbb már bemutatott ALTHUSIUS: *Politica* című munkáját 1659. május 1-én csere útján szerezte meg. Érette VÁRADI Mátyás diáknak az alábbi latin auctorokat adta:

2. Quintus CURTIUS Rufus: *De rebus gesta Alexandri Magni*,

3. JUSTINUS Historicus kivonatolásában TROGUS Pompeius: *Historiae Philippicae*,

4. C. SALLUSTIUS Crispus: *Bellum Catilinae*, vagy pedig *De bello Jugurthino*, ókori szerzők XVI.—XVII. századbéli kiadású munkái valának.

V. APÁCZAINAK a maga könyvtárába is besorozott 1650. évben tartott saját *Disputatio*-ja is bizonyosság arra vonatkozólag, hogy bibliotékájában többi nyomtatott munkája is²⁹ helyet kapott, s bárha kéziratban levő művei³⁰ inkább íróasztalán szorították a helyet, azokat is kétségtelenül ide kell soroznunk. Hasonlóképpen tulajdonában kellett lenniök azoknak a vitatkozásoknak is, amelyeknek egyikét akadémiai tanuló-társa, másikat itthoni tanítványa neki is ajánlotta, a harmadiknak szerzőjét pedig maga is verssel üdvözölte.³¹

²⁶ GYALUI F. G. I.

²⁷ SZILÁGYI S.: *Vértanúk*. 141. l.

²⁸ DÉZSI L.: *Világirodalmi Lexikon*. II. 634. l.

²⁹ RMK. I. 876., 883. sz.; II. (1653.), 247. l.; III. 1773., 1941. sz. — SZILÁGYI S.: *Vértanúk*. 108. l.

³⁰ GYALUI Farkas: *Apáczaie Cseri János*. — SZINNYEI József: *Magyar írók élete és művei*. — PINTÉR Jenő: *A magyar irodalom története*. — FEKETE Mihály: *A kolozsvári ev. ref. főtanoda régibb és legújabb története*. 33. l.

³¹ RMK. II. 253. l.; III. 1804., 1850., 2114. sz.

APÁCZAI könyvtárának kötetei közül a leg gondosabb nyomozással is csak alig néhány darabot mutathattunk be, bárha lehetséges, hogy más, ugyancsak régi eredetű közgyűjteményben is kerülnek még elő újabb kötetek, az eredeti állapotot azonban többé már sohasem fogjuk tudni még megközelítőleg sem felidézni.

HEREPEI JÁNOS

A Harmonia Coelestis rézmetszőinek egykorú számadásai. A XVIII. századi zeneirodalom egyik kiváló alkotása ESTERHÁZY Pál nádornak 1711-ben megjelent könyve, a *Harmonia Coelestis*.¹ A munkát nemcsak gazdag zenei tartalma, hanem technikai kivitele is a könyvtörténet ritkaságai közé emelik. 55 egyházzenei kompozíciót találunk benne, rézbe metszett gyönyörű szólamokkal.

A mű nyomtatásához szükséges rézlemezeket, az ESTERHÁZY levéltárból előkerült egykori iratok szerint HOFFMANN és HERMUND² bécsi rézmetszők készítették. Bár a könyv zenetörténeti jelentőségével az irodalomban sokan foglalkoztak³, a metszők művészi munkáit, az erről készült számadásokat ezideig kellőképpen nem méltatták. E hiányt szeretnők pótolni, midőn a mind könyvtörténeti, mind grafikatörténeti szempontból oly jelentős iratokat teljes eredeti szövegükben közöljük. A mű egyik kifogástalanul megőrzött példányát Budapesten, a volt pálosrendi könyvtárban⁴, a rk. hit-tudományi főiskolán találtuk meg.

A műhöz a metszők 150 rézlapot készítettek; a szöveget és a szólamokat a lap mindkét oldalára metszték. Kötelezettséget vállaltak arra, hogy a munkát 1702 elejéig lelkiismeretesen befejezik. A rézlapokért és metszésekért 550 forint készpénzt és 3 magyar akó bort kértek, amit a nádor szerződésileg biztosított is számukra. A pénzt részletekben vették fel, a későbbiekben annak egy részét 32 akó borban számolták el, mint arról a Pál halála után készült és alább közölt bizonylatok tanúskodnak.

A mű termékenyítőleg hatott a XVIII. század zenei életére, benne a magyar egyházi *népének* stílusa domborodik ki. Az ajánlason kívül egy képet és 302 hibátlan, tiszta nyomású lapot tartalmaz, s harmadfél század után is hirdeti a metszők technikai felkészültségét, a mű magyar szellemiségét.

1. „Laus Deo in Wienn den 15 october 1701. Auf Befelch Ihro Hochfürstl. Drhl. des Heyl. Röm. Reichs fürsten Pauli Estoras de Galanta, des Königreichs Ungarn Palatini, Ritter des Guldenen flüss etc. ist mit uns beeden zu Endt Benandten nachfolgender Contract beschlossen worden.

Erstlich sollen wir Beede zu Endt Benante das Notten Buch (so Harmonia Coelestis titulirt) und von 300 Seiten Bestehet, darzu 150 Kupfer jedes auf zwo Seitten gestöchen vonnöthen auf das Beste und Sauberste in Kupfer stehen, und zwar damit solches Werkh nicht in lange Aufzug oder saumseeligkeit der Arbeith kommen solte, Verobligieren wür uns beede mit der Gnadt Gottes solches Werkh bis zu Endt January 1702 zuverfertigen, davor sollé uns vor unsere Arbeith sambt allen darzu gehörigen Kupfern 550 Fl. Sage fünff Hundert und fünffzig Gulden Bezalt werden, darbey auch 3 Ungärische Eimer Wein ausfolgen; solches zu unserer Versicherung seint zwey gleich

¹ „Harmonia Coelestis seu Moelodiae Musicae Per Decursum totius Anni adhibendae ad Usum Musicorum Authore Pavlo Sacri Romani Imperii Principe Estoras de Galanta Regni Hungariae Palatino. Anno Domini MDCCXI.” (RMK. III. 4758.) L. még a 4. sz. jegyzetét.

² Vö. PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*, 139 és 142. l. — Együtt szerepelnek a *Trophaeum Estorasionum* címlapján is. (RMK. III. 4171.)

³ *Zenei lexikon*. 283—284. l.

⁴ Jelzete: S. a. 8. (Állítólag JOSEPH HAYDN könyvtárából származik.)

Lautente Contract aufgesetzt, und von Ihro hochfürstl. Drhl. Allernädigst unterschrieben, auch mit upser Handschrift und pettschaft Verfertiget, Eines Ihro Hochfürstl. Drhl. Eingehändigst das andre uns zugestellt worden.

darunter auch das frontispicien und das fürstl. Wappen begriffen

Jacob Hoffmann und Johann Hermundt
beede Vienerische Kupferstecher

Pauli Estoras S. S.

(Záradék :) „Viennae 1731 febr. 28. den 22, 9-br. empfängt daran 100 fl. Am 7 May id est 100 Fl. den 23 8-br. 1702 Empfangt daran obermahlen Hundert Gulden id est Fl. 100 . . .”

(A feljegyzés nem egykorú az eredeti irattal.)

2. „Kupferstecherische Berechnung, wegen das Nottenbuch Harmonia Coelestis genanth so geschehen, den 13,7/br. 1725.

Berechnung. Von wegen des Nottenbuchs Harmonia Coelestis genanth, so durch die Wienerische Kupferstecher Jacob Hoffmann und Johann Jacob Hermundt beede nunmehr Seel. in Anno 1711 Vermög Contract d. d. Wienn dem 15 8-br. 1701 verfärtiget worden.

Erstlichen Versprechen Seine Hochfürstl. Gnad Wayl. Paulus Esterhasy, nach Verförtigter Arbeith zubezahlen Geldt 550, und in Wein Eisenstädter Häm 3 Eimer. Contentirung hierauf.

Vermög Introsirten Contract Empfanget den 22-t 9-br 1701 Bahr Geldt 100. den 7-t May 1702 Bahr Geldt 100. den 23-t Octob. 1702 Bahrgeldt 100. Den 12-t Juny 1703 ut Beylag Sub. No. 9. 40 Fl.

Abermahlen ut Beylag Sub. No. 2. 12, 8-br. 1703 Empfanget von Eyssenstatt Bahr geldt 32 Eimer Wein Eisenstädter Hamb jeden Eimer ohne Fass pr. 3 Fl. 30 xr. mit der Lifferung undt Fass aber pr. 4 Fl. 30 xr. sambt dem Linie Auschlag worvon aber die 3 Eimer Contract Wein abgezogen verbleiben annoch 29 Eimer, undt Ertrag in Geldt Fl. 130. 30 xr. Das solcher Wein durch Selbe Empfangen undt der Eymer pr. 4 Fl. 30 xr. angenommen zeigt No. 3. Latus: Fl. 470. 30.

Dan Vermög hochfürstl. Comm. d. d. Wienn den 16 7-ber 1709 Empfanget sub. No. 4. 50 Fl. Summa 520 Fl. 30 xr.

Säen also solche annoch zu fordern so von seithen der Buchhalterey Bezahlen Zusein um Bewust 29 Fl. 30 xr.

Und weillen solches Werkh Erst in Anno 1711 wie es das Buch klar zeigt, verförtiget worde, als will gar nicht gezweiflet werd, dass auch der Überrest werde sein völlig contentiret word sein.

Welches hiemit zur unterthänigsten folge auf gnädigsten Befehlch Sr. Hochgrafl. Excellenz Hochfürstl. Curatoris aufgesetzt, Schloss und Buchhalterey, Eisenstadt dem 13 September Anno 1725”

(Az eredeti szerződés felhasználásával készült hivatalos másolat és számvevő-ségi jelentés.)

Mindkét irat megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Osztályán. Eszterházy gyűjtemény, Acta Musicalia, fasc. LX. 3775.

VALKÓ ARISZTID

A pécsi Klimó-könyvtár múltjából. KLIMÓ György pécsi püspök 1754-ben alapította meg könyvtárát. Húsz évig ezután csak az egyházmegye papsága látogathatta a gyűjteményt, 1774-től azonban „publicae omnium utilitati”, a teljes köz használatára is megnyitotta kapuit a könyvtár, mint a nyilvánossá válás tényét megörökítő;

római kori márványszarkofág anyagából készült tábla hirdeti ma is a könyvtár előcsarnokában. Ezáltal Pécsé lett az első európai hírű magyar költő (JANUS PANNONIUS) mellett az ország első nyilvános könyvtárának dicsősége is.

A könyvtár 1760-ból származó kéziratos katalógusának bevezetője a következőkben jelöli meg az új intézmény feladatát: „Nyájas olvasó, ez a könyvtár... nyitva áll minden tudományt kedvelő embernek, nem a molyok és férgék, amint gyakran történni szokott, hanem a tudásra szomjasak számára gyűlt össze és nyílt meg.” A bevezető e szavakkal zárul: „...Nyájas olvasó, használd ezt a könyvtárat... a haza tisztességére és oltalmára, magad és mások hasznára.” (Ifj. ENTZ Géza ford.) A katalógus ezekután CICERONAK az irodalomról írott örökbecsű szavait idézi még mottóul: „Az irodalomban való elmélyedés a fiatalot táplálja, az öreget gyönyörködteti, a jó sort még szebbé teszi, a balsorsban menedéket és vigaszt nyújt, szórakoztat otthon, de nem tart vissza a közéleti tevékenységtől, velünk van utazásainkon és falun egyaránt.” (*Pro Archia poeta*. Saját ford.)

Az a gondolkodás, amely az alapítás és nyilvánossá tétel tényét megörökítő egykorú tábla szövegéből és a katalógus bevezető soraiból világlik ki, meglehetősen ritka és feltűnő abban a korban és főleg a főpapi-főúri osztályban. A legtöbb főrangú mecénás a műveltséget csak egyesek kiváltságának tartotta. Gyűjteményeik csupán a kiválasztottak számára voltak hozzáférhetőek. KLIMÓ ezzel szemben a műveltséget közös, kollektív értéknek tartja. Azt is tisztán látja, hogy az olyan könyvtár, amelyiknek nincsen közönsége, nem könyvtár, hanem múzeum. Könyvtárának nyilvánossá tétele a művelődéshez való mindenkit megillető jog elismerését is bizonyítja. KLIMÓ munkásságának egyik kutatója talán nem sokat téved, ha a könyvtáralapító püspök e közösségi érzékének kialakulásában szerepet juttat „alacsony származásának” is.¹ KLIMÓ jobbjából sorból, fokról fokra küzdötte fel magát, és tapasztalatból ismerte az alsóbb társadalmi osztályok életkörülményeit. Származását később sem titkolta el, sőt, szinte kérkedett vele. Egyik életrajzírója megjegyzi róla, hogy diákkorában igen szűkösen élt, élelmét innen-onnan gyűjtögette össze. „Patrizáló begréjét — emlékül magának eltévén — mint püspök is nagy becsben tartogatta, sőt nem is szégyenlő vidámabb óráiban azt asztalánál ebédlő vendégeinek édes visszaemlékezéssel előmutatni...”²

Bízást feltehetjük, hogy az addig zárt jellegű könyvtár 1774-ben történt nyilvánossá tételét, a kitűzött célnak megfelelően, hasznos cselekedet volt. Legalábbis erre enged következtetni a BLAEU-féle ötkötetes, 1649-es amszterdami kiadású világtasz beírása. Az értékes atlaszt BATTYÁNY Tódor ajándékozta 1776-ban „Klimó György igen hasznos nyilvános könyvtárának”, a latin bejegyzés szerint. E pár sor rávilágít, mennyire méltányolták KLIMÓ kortársai a könyvtár nyilvános voltát.

Semmi adatunk nincsen avval kapcsolatban, hogy milyen forgalmú volt a könyvtár a megnyitás utáni években. Néhány mozzanat: az anyag összetétele vagy akár csak a leltárban felsorolt ültő alkalmatosságok csekély száma azonban arra enged következtetni, hogy gyakorlatilag továbbra is igen szűkkörű volt a könyvtár közönsége. Az akkoriban Magyarországon utazgató FELLER belga abbé szerint ugyan a nemesség kivétel nélkül tudott latinul, sőt olyan általános volt a latin nyelv ismerete, hogy még a parasztság és a közkatonaság soraiban is akadtak latinul tudók, akiket az idegenek vezetőül vagy tolmácsnak felfogadhattak. Azt is megjegyzi azonban FELLER abbé, hogy az irodalom

¹ Ifj. ENTZ Géza: *Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége*. Klny. a Pannonia 1940. évi ápr.—jún. számából. 26. l.

² CSAJÁGHY Károly: *Munkálatai a pesti nevendékpapság magyar iskolájának*. Budán, 1838. 5. köt. 322. l.

nem nagy kedveltségnek örvendett a nemesség körében. Legszívesebben a földről, a lovakról és a marhákról beszélgettek a nemesek, legalábbis azok, akikkel ő megismerkedett.³ Ilyenformán nem csodálkozhatunk, ha nem volt nagy forgalma a pécsi könyvtárnak sem. Valószínűleg ugyanazok látogatták, akik 1754 és 1774 között, tehát első sorban az egyházmegye papsága, esetleg még a műveltebb polgárság és a nemesség köréből néhányan és bizonyára a főiskolások. KLIMÓ szándéka mindenestre az volt, hogy könyvtára gazdag és színvonalas legyen, megfeleljen a tervezett egyetem szükségleteinek.

A gyűjtemény összetételéből következtethetünk a tervezett, de az ő korában meg nem valósult egyetem jellegére. Az a szembetűnő körülmény, hogy a nagyszámú teológiai, jogi, történelmi és más humanisztikus munka mellett nem hiányzanak az orvosi, fizikai, matematikai, földrajzi és egyéb természettudományos jellegű művek sem, arra mutat, hogy KLIMÓ az addig nálunk szokásos fakultásokon túlmenően, valamilyen orvosi-természettudományi tagozatra is gondolt. Ez nem meglepő, mert tudjuk, hogy MÁRIA TERÉZIA 1777-ben a nagyszombati egyetemet orvostudományi karral bővítette ki. Az orvosképzés szüksége tehát jelentkezett KLIMÓ korában. A természettudományos oktatás céljait szolgálta volna a püspöki palota nyugati szárnyába tervezett csillagászati megfigyelőállomás is. A zömök torony azonban végül is a könyvtár első otthona lett.

Könyvtára megőrzését, gondozását és gyarapítását kiváló tudósokra bízta KLIMÓ. Közülük KOLLER József és SZILÁGYI István nagybecsű történelmi munkákkal örökítették meg nevüket. A könyvtárőr és a szolga javadalmazásáról alapítvány létesítésével gondoskodott a könyvtár alapítója. Utódainál már nem látunk ilyen körütekintő gondoskodást. Nem sokkal KLIMÓ halála után, ideológiai okokból súlyosan megcsönkítették a gyűjtemény értékes felvilágosodáskori anyagát. CSAJÁGHY több mint 200 mű pusztulását jegyzi fel, de hozzát teszi, hogy ennek részben a „Klimó halála után azonnal meghanyagott silány könyvtári fölvigyzás” is oka.⁴

Az 1799-ben, KLIMÓ halála után 22 évvel, Erdélyből Pécsre látogató JÓSIKA János még meleg dicsérettel emlékezik meg a könyvtárról. Azt írja, hogy KLIMÓ gyűjteménye „méltán első bibliothécának tartatik”, melyhez nincs hasonló az országban.⁵ 1814-ben, a neves angol orvos, Richard BRIGHT útinaplójában feljegyzi, hogy a nagyszámú értékes művet tartalmazó könyvtártermet sok díszes arckép díszíti, az egyházmegye püspökeinek képei, ISTVÁN királytól KLIMÓ koráig. Megjegyzi azonban BRIGHT, hogy a könyvtárnak Pécs lakosai között alig akad olvasója, és hogy az akkori püspök, KIRÁLY József, „noha magas szellemiségű, a könyvtárral mostohán bánik”.⁶ HORVÁTH István, a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője és JANKÓ János, BRIGHTHOZ hasonlóan, már a könyvtár hanyatlását állapítja meg. HORVÁTH 1817-ben látogatta meg a könyvtárat. Ekkor ismerkedett meg KOLLERREL, aki tizenegy kötet kéziratot nyújtott át neki e szavakkal: „Vidd magaddal. Te ezeket megfogod és megtudod betsülni. Itt most a Köz Könyvtár elhagyatott állapotban vagyon. Oda nem akarom letenni... Használásra irattak a könyvek.”⁷ JANKÓ János az alapítóhoz méltó pártfogó hiányát panaszolja fel 1822-ben. Így ír a pécsi könyvtárról: „... most is Hazánk Könyvtárjai

³ BIRKÁS Géza: *Egy belga jezsuita Magyarországon a XVIII. században*. Kath. Szle. 1923. 466. l.

⁴ CSAJÁGHY: *I. m.* 331. l.

⁵ VASSKÓ Ilona: *A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kéziratai*. Pécs, 1934. 14. l.

⁶ BRIGHT, Richard: *Travels from Vienna through lower Hungary... in the year 1814*. London, 1818. 574–584. l.

⁷ *Tud. Gyűjt.* 1834. I. köt. 45. l.

között könnyen első helyet foglalhatna, ha több olyan Pártfogói és elősegítői találkoznának a millyen Klimó volt.”⁸

SZEPESY Ignácban végre ismét könyvkedvelő pártfogóra talált a könyvtár. KLIMÓHOZ hasonlóan, ő is foglalkozott a pécsi egyetem felállításának tervével. A könyvtár új — jelenlegi — épületét is ő építtette 1830-ban. Bőkezűen gondoskodott a gyűjtemény kiegészítéséről és továbbfejlesztéséről. Számos tudományos munkát vétetett meg, közöttük fontos orvosi műveket. Elkészíttette a meggyarapodott állomány hat főlíókötetes katalógusát. Három kötet alfabétikus rendben, három pedig szakcsoportosításban tartja nyilván az anyagot. A kézzel írott katalógus elkészítése hat évig tartott.

SZEPESY korában nyitották meg az újjáéledt könyvtár vendégkönyvét is. Bár ez a testes, főlíó alakú, félbörkötésű könyv nem a könyvtár használóinak, az olvasóknak a nevét, hanem csak a látogató vendégeket tartalmazza, a ma könyvtárosának mégis becses emlék. Egyszerű emberek és kiváló tudósok, helybéli és távoli látogatók nevét őrzi. Az első lapon álló cím így szól: „Följegyzése minden úri vendégeknek, kik ezen nyilvános könyvtárat meglátogatni méltóztattak. 1835-ik évi Szent György hava 24-kétől kezdődvén.”

A vendégkönyvben levő beírások azonban arról tanúskodnak, hogy nem csupán „úri vendégek méltóztattak” meglátogatni a könyvtárat, hanem szép számmal fordultak meg a gyűjtemény méltóságteljes termeiben iparosok, diákok, kispolgárok, kereskedők, közkatonák is. A ma emberének nem mindennapi élményt jelent forgatni ezeket a megsárgult lapokat, ahol az egyik-másik kifakult régi írás még ma is őrzi a több mint száz éve rászórt porzót. Néha meg művelődéstörténeti szempontból jelentenek érdekes adalékokat a bejegyzések. Gyakran a mai magyar nyelvben már szokatlan, ódon csengetű foglalkozáselnevezésekkel, a mainál izesebb nyelvvel, régi szokásokkal találkozunk. HAUERNŐ Anna például ma Hauerné-nak írná be magát, PÁLFFY Zsigmond törvénytanuló és ZIMMERMANN Károly embertanuló ma mint jogász és medikus szerepelne. A múlt század második negyedében sok iparos látogatta meg a pécsi könyvgyűjteményt. Szabókat, könyvkötőket, molnárokat, rostásmestereket találunk közöttük. Az államférfiak látogatásai közül emeljük ki BATTHYÁNY Kázmérét (1841 és 1845), aki az 1849-es forradalmi kormány külügyminisztere volt, majd Baranya megye kormánybiztosa lett, utóbb pedig KOSSUTH emigránstársa Törökországban. A HABSBURGOK Pécssett jártukor megtekintésre sem méltatták a könyvtárat. FERENC JÓZSEF három ízben járt a városban, de a város egyik nevezetességét, a gazdag művelődési intézményt nem tekintette meg. Kivételesen volt a magyarbarát JÓZSEF főherceg, a későbbi cigány-nyelvész. Ő 1845-ben meglátogatta a könyvtárat.

1848-ban sok honvéd tekintette meg KLIMÓ híres könyvtárat. Jegyezzük itt fel a három KUKATZKAY testvér, Pál, Károly és Alajos „önkéntes vitézek” nevét. Ebben az évben szerepel még HOLLÓSY Sándor, „a nagyvázsonyi őrsereg edgyik tagja” és BERENCZI Lajos „pesti nemzetőr, mint futár” neve is. Utánuk FARKAS János „szabad vadász csapat első századának századossa” következik. Sok 48-as katona neve csak „honvéd” vagy „vitéz” megjelöléssel szerepel a csoportban. A szabadságharc bukását von ELPPER lieutenant, az osztrák elnyomó csapatok hadnagyának neve jelzi a vendégkönyvben.

A magyar tudomány számos kiválósága szintén megfordult a gyűjtemény termében. 1845-ben járt a könyvtárban XANTUS János, BUGÁT Pál, JEDLIK Ányos, DIERNER Endre, RUMY Károly és BARNA Ignác. Néhány név még a későbbi évekből: Lőw Lipót, HENSZLMANN Imre, DULÁNSZKY Nándor, ENTZ Géza, BALLAGI Aladár stb.

⁸ *Tud. Gyűjt.* 1822. 1. köt. 84. l.

Az évek hosszú során sok író és művész írta be magát a testes vendégkönyvbe. 1835-ben találjuk KISS János „nemzeti színész”, PÁLY Elek „játékszínigazgató” és Leopold HÖLZL „poéta” nevét. 1836-ban nézte meg a könyvtárat FÁNCSY Lajos „nemzeti színész Budáról” és EGRESSY Béni „pesti magyar dalszínész”, a *Szózat* két évvel későbbi megzenésítője. A modern korból említjük meg időrendben SZABÓ Dezső, BABITS Mihály és KODÁLY Zoltán nevét.

A külföldiek bejegyzései közül Joseph SCHRÖDER bécsi polgáré az első (1835). A következő évből való Guillaume Jules STACHE, „maitre de langue française” beírása. 1839-ben járt a könyvtárban Louis RIBORDY Svájcból, s mint franciául bejegyzti, éppen a Bastille lerombolásának 50. évfordulóján tekintette meg a gyűjteményt. James EGAN és I. A. MEYER (Berlin) 1846-ban írta be magát a vendégkönyvbe. Mme Alexandre MORITZI Svájcból 1859-ben, Henry és Karol RASP Krakkóból 1864-ben, Frédéric Romault CAILLAND Limoges-ból 1872-ben és dr. RENSSENS belga egyetemi tanár 1885-ben járt a könyvtárban. Hüsszein NÁMIK török látogató arab betűs szövege mellé hibás magyarsággal a következőket is bejegyezte: „Azokért a tudományos könyvekért, miket magyar testvéreim őriznek, én is együtt örülök” (1917). A felszabadulás utáni évekből származik N. GONSKIJ és GUDZIJ moszkvai egyetemi tanár, valamint V. PARIN moszkvai fiziológus aláírása.

Mint láthattuk, érdekes és változatos képet nyújt a több mint 120 év látogatóinak nevét tartalmazó vendégkönyv. A kuriózumok és kortörténeti érdekességek mellett arról is meggyőződhetünk ebből a hézagos és korántsem teljes felsorolásból, hogy a KLIMÓ-féle könyvtár Pécs város nevezetes intézményének számított alapításától fogva. Méltó ékessége a művelődési hagyományokban gazdag városnak.

HERNÁDY FERENC

Kísérletek Sopronban újság és folyóirat alapítására 1850-ig. RÁT Mátyás első felhívása a legelső magyar nyelvű hírlapra még 1779-ben kelt, 1780 első napján pedig útjára is indult a *Magyar Hirmondó*. RÁT győri születésű volt és Sopronban járta felsőbb iskoláit, 1773-ban annak rendje és módja szerint Németországba indult egyetemre. Az akkori szokáshoz képest albumot szerzett magának,¹ és miközben gyűjtötte az útravaló költséget, albumába tanító mondásokat, emlékeztető sorokat és verseket íratott barátaival, pártfogóival és tanáraival. 1778-ban visszakerült iskolavárosába és akkor LÁGLER György ezt a velős mondást írta be az emlékkönyvbe: „Homo homini deus, homo homini lupus”, vagyis az ember az embert isteníti, ember az embert felfalja. Mintha RÁT újságírói pályáját ecsetelte volna a bejegyző jós lélekkel, mert az új jelenséget, a magyar újságot dicséret és gáncs egyaránt érte. Valószínűleg szóba kerülhetett a soproni látogatás alkalmával az újság alapítás terve, hisz Sopronban is nagyban készülődtek lapalapításra, ha nem is hírlapnak szánták.

Sopron nagy újságolvasó város volt mindenha. Neve már 1523-ban szerepel egy *Zeyttungban*, amely II. LAJOS és a későbbi I. FERDINÁND itt folyt találkozásáról emlékezik meg;² a pestises Pozsony helyett Sopronban tartott országgyűlések (1622, 1625, 1634—5, 1681) jócskán adtak alkalmat innen származó hírek közlésére. A város maga kapva kapott a híreken; Buda visszavételét 1686-ban három nap múlva tudták meg, a hírhozót megajándékozták egy ezüst csészével³ Mivel pedig ettől fogva napirenden voltak a diadalok, hát a város is olcsóbb hírforrásokhoz nyúlt. Az ev. egyházközség

¹ Az album az Országos Széchényi Könyvtárban van. 1772-ben kezdték el benne a bejegyzést.

² Az APPONYI Sándor-könyvtárral az Országos Széchényi Könyvtárba került.

³ *Városi számadáskönyv*, 1686. 62. l.

már 1689 előtt járatott újságot, és a mondott évben 40 ft-ot áldozott erre a célra,⁴ a városi tanács 1694-ben félévenként 13 ft-on rendelt újságot, vagyis ahogy akkor nevezték, novellát.⁵ 1729-ben a *Wienerisches Diarium* előfizetője lett.⁶ De felhasználták az újságot hirdetésre és a század végéig mind ebben, mind a *Pressburger Zeitungban* szorgalmasan jelentették meg a bérlendő vendéglők, fürdőház stb. leírását. Az olvasók is szép számmal lehettek, akik híreket küldtek meg, így a soproni eseményeknek az említett két lap hűséges naplója lett.

Ha tehát újságra nem is volt szükség, folyóiratot nagyon korán adtak ki Sopronban. Éppen mint említettük, RÁR soproni tartózkodása után hamarosan, 1779-ben jelent meg a kis, könyv alakú folyóirat ezzel a címmel: *Wochenblatt für die Liebhaber der Geschichte, der Erdbeschreibung, der Naturkunde, der Weltweisheit und der schönen Wissenschaften*. Egy évfolyam ismert belőle, és sajátos módon a féléves címlap *Wochenschrift*-nek írja, míg a közölt cím az egyes számokon szerepel. Persze többnyire fordított és összeszedett apróságokat tartalmaznak a füzetek, szerkesztő, szerző neve nem szerepel, csak a borítékon a nyomtató, SIÉSS József Sopronban. Állítólag 9 évfolyamot ért meg. Az egyetlen ismert évfolyam is sokáig lappangott az Országos Széchényi Könyvtárban, de az irodalom ismerte.⁷ Még a XVIII. században, 1799-ben akad valaki, aki újságot akarna alapítani Sopronban, ez Storz János Lipót, aki kéréssel fordul a városi tanácshoz ez irányban. Akkor még Bécsben, a Rennwegen katoná volt a tüzérezkaszárnyában, szállásmester volt a rangja: könyv- és műkereskedést kívánt nyitni és mellette újságot kiadni („eine Original-Zeitung herausgeben”), egyúttal polgárjogot is elnyerni. A város, ha nem is teljesen, de elzárkózott a kérés elől: mind a bolt tekintetében, mind az újságkiadás dolgában nincsenek kilátásai, mondja a tanácsi határozat, de hozzáteszi, hogy azért meg kellene próbálni az engedély elnyerését felsőbb helyen.⁸ Ezzel azután hosszú évtizedekre el is vágták az útját a soproni újságírásnak. Azért szorgalmasan olvastak újságot. Szép számmal jártak a magyar lapok a liceum diákönképzőkörének, a Magyar Társaságnak, a máig meglevő könyvtárnak nagy értékei az egyben tartott évfolyamok, jártak a kávéházaknak lapok, és a soproniak nagy figyelemmel kísérték a híradásokat. Nem egyszer írtak ellennyilatkozatokat, sőt maga a város is néhány alkalommal erélyes helyreigazítást követelt, így pl. amikor a bayreuthi újság jelentése szerint a városplébános, WACHTLER Pál belekeveredett a MARTINOVICS-mozgalomba,⁹ vagy amikor 1820-ban a *Pressburger Zeitung* hasábjain FERENC király születésnapján ünnepéről „téves, hamis, hazug, szemtelen leírás” jelent meg.¹⁰

Folyóirat alapítására még talán inkább mutatkozik hajlandóság. A Magyar Társaság mégis bizonyos irodalmi központot jelentett. Egyik alapítója, Kis János, a KAZINCZY-kör tagja még nagybaráti lelkész korában, 1797-ben *Flora* címmel akart „magyar Journal”-t kiadni, de ez elmaradt, amikor azonban 1808-ban Sopronba választották meg papnak, elérkezettnek látta az időt a terv megvalósítására. Terveiről így

⁴ GAMAUF Teofil soproni pap a XIX. század első felében kivonatolta az ev. egyházközség számadáskönyveit, *Denkwürdigkeiten* c. kéziratos műve III. kötetében szerepel az újságrendelés azzal a megjegyzéssel, hogy már korábban is járatott az egyházközség németországi hírlapot.

⁵ *Városi számadáskönyv*, 1694. 95. l.

⁶ GAMAUF kivonata a városi számadáskönyvből. *Denkwürdigkeiten*, III. kötet.
⁷ PETRIK, GÖDEKE említi, szól róla mint lappangó újságról ZUBER Marianna *A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig*. Bp. 1915. munkájában a 45. lapon, végre az előkerült első évfolyamot ismertette RÉZ Henrik a *Deutsch-Ung. Heimatbl.* 1933. évfolyamában. 106–107. l.

⁸ *Soproni tanácsjegyzőkönyv*, 1799. 2219. számú végzés.

⁹ *Tanácsjegyzőkönyv*, 1795. 294. sz. végzés.

¹⁰ *Tanácsjegyzőkönyv*. 709. sz. végzés.

ír DÖBRENTAI Gábornak, aki valaha szintén tevékeny tagja volt a Magyar Társaságnak : „Szeretnék egy Journalt is kiadni, mellyről már egynéhány hónapoktól fogva sokat gondolkodtam. De mindezekről csak akkor szólhatok, ha majd egy ideig Sopronban fogok lakni.”¹¹ De folyóiratra nem került a sor, ha csak az 1839-ben kezdett, évente megjelenő *Sopronyi esték* c. sorozatra nem gondolunk, amelynek utolsó kötete 1844-ben jelent meg.¹² De KAZINCZY nem tett le a gondolatról, hogy Sopronban folyóirat induljon. Mikor DÖBRENTAI *Erdélyi Múzeum* c. folyóiratát a megszűnés veszélye fenyegeti, azt írja 1818-ban a szerkesztőnek : „Azt óhajtom, hogy Sopronból kapjunk egy Haviást, ha te nem folytatod a Tiedet”.¹³

Sopron pedig növekedett, a XIX. század első felében jónevű nyomdája működött, színháza, zeneiskolája szépen fejlődött, elérkezett az az idő, amikor már saját újságja is meg tudott volna állni a lábán. 1843. május 22-én tárgyalta a tanács CHIOLICH (CSOLICH) von Löwenberg Henrik beadványát, melyben bejelenti, hogy *Ödenburger Zeitung* címen magyar és német nyelven újságot akar alapítani, támogatást kér a helytartótanácsnál. A tanács, úgy látszik, rokonszenvvel fogadta a kérvényt, és az ügyet REISCH Ede tanácsosra bízta, aki már június 12-én a tanács elé terjesztette szintén igen jóakarató véleményezését. A lap politikai, szépirodalmi és ismeretterjesztő részből állna, és azonos magyar és német szöveggel jelennek meg. Egyébként a dolgot a kérvényező nagynénjével, CHIOLICH-LÖWENBERG Viktóriával tárgyalta meg, aki alapítványi hölgy, és aki rokona erkölcsi felfogásáról és értelmi képességeiről megfelelő tanúsítványokkal szolgált. A bécsi egyetemen a bölcsészet doktora lett, és az alsó-ausztriai tartományi főnökségtől jogot kapott arra, hogy előadásokat tartsa a bölcsészet és a rokontudományok köréből. Azután könyveket is írt, Pesten *Nationalpanorama* címen jelent meg egy munkája, aztán fizika-matematikai enciklopédiája ezzel a címmel : *Die Natur in ihrem formalen u. realen Seyn* és végül egy hétnyelvű szótára (*Siebensprachige Dampfschiff-Sprachlehre*), ezek a munkák eléggé képesítik rá, hogy lapot szerkeszthessen. De anyagilag is meg tudja alapozni a lapot. Van valamelyes vagyona, sőt a nagynéni is mindenkor támogatni fogja. Hajlandó bánatpénzt is letenni. Sopronba költözik, ott szerkeszti, nyomtatja és küldi szét a lapot.¹⁴

A sokat ígérő jelentés alapján a városi tanács kimondta, hogy nagyon kívánatosnak tartja egy soproni hírlap megjelenését, kiköti feltételként, amit CHIOLICH amúgy is megígért, hogy helyben kell szerkesztenie, nyomatnia és szétküldeni, azonban magát a tanács nem tartja magát illetékesnek, hogy a helytartótanácsnál kérelmezze a lap megindításának engedélyét, ezt neki kell megtennie.¹⁵

Úgy látszik, CHIOLICH még szívesebb fogadtatást és támogatást várt : nincs nyoma, hogy szorgalmazta volna a soproni újságot. Pedig kár nagyon, mert úgy látszik, rátermett ember volt. 1863-ban valóban lapot szerkesztett, de Bécsben.¹⁶ Figyelemre méltó az, hogy felismerte, mennyire magyarosodik Sopron, és hogy egyaránt szüksége

¹¹ TOLNAI Gábor : *Kis János Journal-terve a XVIII. század végén*. Könyvt. Szle. 1934. XI. 5.

¹² Kis eleinte *Literaturai egyvelegnek*, majd *Literaturai vegyes gyűjteménynek* nevezi.

¹³ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. (Kiadta VÁCZY János.) XVI. köt. 104. l.

¹⁴ A tanács végzése 1843/1978. REISCH jelentése az ügyiratok közt XXIV 2769.

¹⁵ *Tanácsjegyzőkönyv* 1843/2244. számú végzés.

¹⁶ *Für Stadt und Land* volt a címe ; az Országos Széchényi Könyvtárban munkái közül a két utóbb említett mellett még három szerepel. (TARNAI Andor könyvtáros szíves közlése.) A család horvát származású, sokszor CSOLICHnak is írják nevét. NAGY Iván szerint 1707-ben kapta nemességét, de a Lewenspergi előnévvel egyszerűen német birodalmi lovagrendű is volt. A családból több főpap is származott (*Magyarország családjai*. III. Pest 1858. 33/34. l.). SZINNYEI is említ egy CHIOLICH nevű papi író-

van német és magyar újságra. Más utalás is történik rá, hogy Sopron magyarosabb színezetű, mint a koronázó város, Pozsony.¹⁷

CHIOLICH kísérlete után ismét csend áll be. A soproni újságolvasók szorgalmasan küldik a helyreigazításokat, ezúttal főleg a színi bírálatokkal kapcsolatosan, így érthető, hogy amikor az *Allgemeine Theaterzeitung* 1847-ben féltréfásan jelenti, hogy Sopronban *Ödenburger Blätter* címmel újság indul, gúnyosan hozzáteszi: „harmloses Gift”.

Hacsak az 1847-es soproni tudósgyűlés idején naponta megjelenő, quart alakú pár lapos *Napi közlönyt* nem számítjuk, amely azonban csak az érkező vendégek névsorát hozta, 1850-ig nem beszélhetünk Sopronban újságról. 1848-ban december közepén a császári hadsereg elfoglalta Sopront, a magyar honvédség oda többet nem tudta betenni a lábát, és korán megkezdődött a feketesárga világ berendezkedése, éppen ezért is lett az egész BACH-korszak tartama alatt a város majdnem az egész Dunántúl székvárosa. Ezrével építkeztek ide osztrák és cseh hivatalnokok, katonák, zsandárok: valóban szükség is volt helyi lapra. Így indult útjára 1850-ben az első soproni újság, címe *Ödenburger Stadt- und Land Bothe* volt. Sajátságos, hogy szinte napjainkig egyetlen példánya sem volt ismeretes. IMRE József, aki a soproni nyomdászat és sajtó történetével foglalkozik az 1848–1948-as időtartamra nézve, akadt rá az 1850. július 26-i számra, amelyet egy feljelentéshez mellékeltek. Eszerint hetente kétszer jelent meg, kedden és pénteken, ezzel a számmal járt le az első „szemeszter”, ez pedig az 51. szám lévén, nem pontosan az év legelső napjain indult a lap. Szerkesztőjét von SCHMIDT Ágostonnak hívták, a szerkesztőség véletlenül abban a házban volt (Szt. György utca 11.), ahol 1917-től kezdve évtizedekig írták és nyomták a *Sopronvármegye* c. rapilapot. Sajátságos, hogy a lapnak az emlékezete is szinte teljesen kiveszett a köztudatból. 1902. május 18-án a soproni *Neue Zeitung* közölt belőle megemlékezést TÖPLER Károly neves orvosiól, nekrológ volt és 1850. október 15-én, az 1850-es évfolyam 74. számában jelent meg. A szerkesztő bevezetésül megemlíti, hogy fogalma sem volt róla, volt-e ilyen lap, és nem tudta, hogy volt LENK Samu-nyomda is, pedig ez volt rövid ideig az 1733 óta folyamatosan kimutatható műhely. A lapot egyébként a *Magyar Hírlap* 1850. május 4-i száma is említi forrásképpen, és így jelenti, hogy a soproniak a győri árvízkárosultaknak 261 ft-ot gyűjtöttek. A lap minőségére ugyanebben az újságban olvashatunk egy kissé persze honfibtól nagyított gáncsoskodást, soproni tudósítást „művészi élveink”-ről, negyedik sorban: „egy fölötteképen való módon silánygombócziúság”.¹⁸ Meddig élt az első soproni német hírlap, a további kutatás dolga megállapítani. 1854-ben Kőszegről átköltözött REICHARDT Adolf nyomdász, aki odaát apja műhelyét folytatta; ő volt a második nyomdász akkor Sopronban. Már 1855-ben, szeptember 3-án megindította az *Ödenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt* címen újságját, mely hétfőn és pénteken jelent meg SEYRING Adolf könyvkereskedő szerkesztésében. Ettől fogva 1944-ig folyamatosan volt Sopronnak német nyelvű újságja.

Az első magyar nyelvű újság 1871. január 5-én jelent meg *Sopron* címmel, hetilap volt. Ezt is REICHARDT Adolf nyomta. Szerkesztette CSÖNDES Ferenc pedagógus, főmunkatársaként BALLAGI Károly, a szótáríró fia, tanfelügyelő szerepelt. Ismeretterjesztő magyar lapra nézve is akad a provizorium idején kísérlet, ORMODY Bertalan, a maga korában ismert, ma már teljesen elfeledett költő, egyébként biztosítási főtisztviselő akart *Soproni Füzetek* címmel „irodalmi, művészeti és társaséleti” folyóiratot 1862. június elsejével megindítani, mely lap egyúttal a magyar ált. biztosítási osztály-

¹⁷ SCHMIEDL Adolf utazó írja 1838-ban megjelent *Wiens Umgebungen* című munkájában (522–29. l.).

¹⁸ *Magy. Hírl.* 1850. Soproni tudósítás október 19-ről. 1298. l.

nak is közlönye lett volna. ORMODYt azonban valamely hazafias verse miatt bebörtönözték, kiszabadulása után nyilván abba maradt a dolog, egyébként is elhagyta Sopront.¹⁹ Az első ilyenfajta folyóiratot MOLLER Ede bocsátotta útjára 1879-ben *Külföld* címmel, az egész ország irodalombarát olvasóinak szánta, és a külföldi irodalomról hozott értekezéseket és híradásokat. Természetesen rövid életű lap volt.

CSATKAI ENDRE

Egy kölcsönkönyvtár és fiókja 100 évvel ezelőtt. Az 1848-as szabadságharc előtt a legjelentősebb magyar kölcsönkönyvtár a HECKENAST-féle volt. HECKENAST Gusztáv kölcsönkönyvtárát könyvkereskedésével együtt 1847-ben átruházta EDELMANN Károlyra, valószínűleg azért, mert könyvkiadói tevékenysége ekkor már teljesen leköttötte.

Kölcsönkönyvtárának állományát az átruházás idején pontosan nem ismerjük, azonban azt tudjuk, hogy megnyitásakor — 1839. januárban — 8000 kötettel indult, az átadáskor tehát már bizonyára túlhaladta a 10 000 kötetet.

Az átadást körlevél útján tette közzé.¹ Érdekes, hogy ebben a tudósításban csupán EDELMANN Károly neve van említve, pedig az üzletkötésben EDELMANN Károly és WALDHÜTTER Frigyes szerepeltek. Erre vonatkozólag idézzük EDELMANNnak Pest város tanácsához 1848 júl. 18-án beadott folyamodványát, melyben a következőket mondja: „Waldhütter Frigyes társaságában a Heckenast féle könyvkereskedést és kölcsönkönyvtárt szerződésileg átvevén, miután társom gyengélkedő egészsége miatt orvosa tanácsa után szándokának foganatosításával felhagyni és a szerződéstől visszalépni kéntelemlítettett, mire azt én, minden abban foglalt kedvezésekkel átvevén a kikötött fizetéseknek nagyobb részét már is tettelegesen teljesítettem és most a t. Városi Tanácsot tartozó alázattal kérem, hogy a Heckenast féle pesti könyvkereskedést és kölcsönkönyvtári jogot a legújabb törvények, jelesen az 1848 évi XVIII. t. cz. 42 § értelmében reám ruházni annyival inkább méltóztassék, mert Heckenast Gusztáv ezen két üzlettől az A. alatti okmány szerint részemre lemondott és mert maga a tisztelt városi Tanács azon folyamodásom következtében, mellyel még múlt évi Septemb. 7-kén az akkori Helytartó Tanácshoz járultam, engem e jogok adományozására már is ajánlani kegyeskedett.”²

WALDHÜTTER szerepe kisebb jelentőségű lehetett. A visszalépésre vagy valóban betegsége miatt volt kénytelen, vagy valami olyan üzleti vagy vagyoni természetű okból, amit EDELMANN bevallani nem akart, s ezért inkább társa betegségével fedezte magát. Kár, hogy a tanácsi iratoknál nincs meg az átruházási okmány másolata, mert ebből ennek az időleges társnak a szerepére vonatkozólag többet tudhattunk volna meg.

Ki volt EDELMANN? — Ugyanebben a tanácsi folyamodványban a következőket mondja magáról: „Személyes tulajdonaim bebizonyítására van szerencsém B. alatt egy kötetben ide csatolni tanuló leveleimet, mellyekből kiderül, hogy a *könyvkereskedést* Lipcsében 1836-tól fogva 1840-ig *rendesen megtanultam* és ugyan ott 1841 évi Május haváig mint segéd szolgáltam, innen Freiburgba utazván, ott Emmerling Adolf könyvkereskedésében két évet töltöttem, utóbb Brünnben ismét két évet, Prágában nyolcz és Bécsben öt hónapot. — Magaviseletem ugyan ezen bizonyítványok szerint *mindenütt jámbor és az erkölcsiség szabályaihoz szorosan alkalmazva* volt. — Honomból, Szász-

¹⁹ *Vasárnapi Ujs.* 1862. 249., 288. l.

¹ A HECKENAST-féle kölcsönkönyvtár működését ismertette SZEMZŐ Piroska: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei.* Magy. Könyvszle. 1939. 171—174. l.

² 10 779/1848. sz. tanácsi irat. Pest városi levéltár, eng. 508. sz.

országi *Lipce városából* való végelbocsátásomat C. alatt ide mellékelem. — Mi üzletemhez megkívántató alaptőkét illeti, az a fenemlített *könyvkereskedésnek és kölcsönkönyvtárnak megszerzésére* tetteleg fordítottam, úgy hogy az már jelenleg tulajdonom lévén, a *szabályszerű alaptőkét jóval meghaladja.*”

Ezek szerint jól képzett és kellő vagyoni alappal rendelkező könyvkereskedő volt. Az általa jelzett gyakorlati időkből kiszámítható, hogy legkorábban 1846-ban kerülhetett Pestre, és már a következő évben megtörtént az üzlet átvétele. Nem lehetetlen tehát az sem, hogy HECKENAST, aki a lipcei könyvkereskedőkkel élénk üzleti összeköttetésben állt, maga hozta ide azzal a céllal, hogy neki üzletét átadja. (Sajnos, Lipce város végelbocsátási irata szintén hiányzik a folyamodvány mellől, pedig ebből megtudtuk volna állapítani pontosan pesti letelepedésének idejét.)

A pesti városi tanács „a lakhatási jogot és a könyvkereskedelmi engedelmet” már a beadvány kelte utáni napon megadta oly feltétellel: „hogy kereskedési címét szabályszerűleg bejegyeztetvén rendes kereskedési könyvet vezessen.”

Nem tudjuk, hogy az 1848-as törvények alapján magadott engedélyt később, a szabadságharc leverése után a császári hatóságok mennyiben fogadták el, de az bizonyos, hogy EDELMANNT jogosítvánnyal rendelkező könyvkereskedőnek tekintik a későbbi tanácsi iratok. Különös azonban, hogy az EDELMANN által kiadott kölcsönkönyvtári jegyzékeken „*Carl Edelmann & Comp* (vornals Gustav Heckenast)” szerepel cégjelzésként, noha EDELMANNnak az előbb említett beadványa szerint, de a későbbi tanácsi iratok szerint sem volt társa. Okmányokkal igazolni nem tudjuk, hogy ideiglenesen nem volt-e másik társa is. Nem valószínű, mert EDELMANN anyagilag elég erős volt. Arra kell következtetnünk, hogy EDELMANNnak a könyvkereskedési jogát a már 1847-ben a helytartótanácsához benyújtott, de a 48-as törvények hatálybalépéséig el nem intézett kérelme alapján ismerték el, és bürokratikus vaskalaposságból maradt benn a társra való utalás a cég megjelölésében. Ezt a feltevést erősíti meg az is, hogy az 1848-ban kiadott kölcsönkönyvtári jegyzékein csupán „*Carl Edelmann* (vornals Gustav Heckenast)” szerepel.

A kölcsönkönyvtár anyagát a német nyelven kiadott könyvjegyzékekből kísérelhetjük figyelemmel.³ Az EDELMANN-féle jegyzékekből első pillanatra megállapítható, hogy a magyar nyelvű könyvek száma kevés, csekély százalékba az egész anyagnak. A könyvek túlnyomó része német, elég jelentős számban van francia, de van angol és olasz nyelvű könyvválaszték is. Folyóiratokat is tart a könyvtár, így például az 1851-es jegyzékben 74 tételben sorolják fel a folyóiratokat, ami 40 címnek felel meg (Minden évfolyamot külön szám jelez.).

EDELMANN a könyvanyagot nagymértékben gazdagította. 1854-ben már 20 000 kötettel hirdetik a kölcsönkönyvtárat.⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy a kötetszám nem

³ *Bücher-Verzeichniss der Leih-Bibliothek von Carl Edelmann (vornals Gustav Heckenast)* Waitznergasse, Nr. 15, dem Hotel „zum Palatin” gegenüber rückwärts im Hofe. Ofen, 1848, gedruckt in der königl. Universitäts-Buchdruckerei. — Ugyancsak az Egyetemi Könyvtárban találtuk a könyvállomány egyéb idegen nyelvű anyagát feltüntető külön katalógust: *Catalogue des livres français, anglais et italiens qui se trouvent au cabinet de lecture de Charles Edelmann (ci-devant Gustave Heckenast)*. Bude, 1848. 74 l. — *Bücher-Verzeichniss der Leih-Bibliothek von Carl Edelmann & Comp.* (vornals Gustav Heckenast) in Pest, Waitznergasse Nr. 8, dem Hotel „zum Palatin” gegenüber, rückwärts im Hofe. Pest. Gedruckt bei Landerer und Heckenast. 1851. IV., 312 l., (Orsz. Széchényi Könyvtárban és Egyetemi Könyvtárban található.) — *Supplement zum grossen Bücher-Verzeichnisse der Leihbibliothek von Carl Edelmann & Comp.* (vornals Gustav Heckenast) in Pest, Waitznergasse Nr. 7, dem Hotel „Palatin” gegenüber rückwärts im Hofe. Pest, 1853. 34 l. Druck von Landerer und Heckenast.

⁴ *Vasárnapi Ujs.* 1854. nov. 26. 39. sz.

ugyanannyi címet jelent; a többkötetes művek minden kötete önálló számmal szerepel, és a kelendőbb művekből 4–20 példányt tartanak raktáron.⁵

EDELMANN mozgékony és vállalkozó szellemű kereskedő volt, aki igyekezett üzletét kiterjeszteni. 1850. jún. 26-án a pesti városi tanácshoz folyamodott, hogy kereskedésére „művészi és zenészi tárgyak felvehetési, illetőleg árulhatási engedelmet” nyerjen.⁶ Ezzel a kérésével azonban vihart aratott, mert a mű- és zenekereskedők tiltakoztak az ellen, hogy versenytársat kapjanak. „A viszonyok még inkább kedveznek a könyvkereskedésnek, mint a műárússágnak, mert a közönség ha már nem olvasásra, annál kevésbé adja magát a zenészetre és a könyvkereskedésben a tanulmányi cikkek még is kelnek”, – hangoztatják a műkereskedők, és végülis ők lesznek a nyertesek; a miniszteri biztos a tanács véleménye alapján végleg elutasítja EDELMANNT.

Legjelentősebb kezdeményezésének azonban azt tartjuk, hogy létrehozta – valószínűleg külföldi mintára – *Magyarországon az első fiók-kölcsönkönyvtárát*.⁷ Ez a könyvtár idényjellegű, csak a nyári idény alatt működik, mégpedig Balatonfüreden.

Füred volt akkoriban az ország legjelentősebb fürdője. Híres gyógyforrásait már a XVIII. században fölkapták, a XIX. század elején pedig a nemesi társaság egyik találkozóhelye lett. 1825-ben valóságos kis országgyűlés zajlott itt le, 1831-ben pedig már színházat is kapott, s a kibontakozott fürdői élet és a vendégforgalom csak fokozta jelentőségét.⁸ – Fürdővendégeinek névsorát 1838-ban nyomtatásban is közzéteszik.⁹ 1846-ban megindul a Kisfaludy-gőzös a Balatonon. A magyar szellemi világ vezetői közül sokan töltik itt a nyarat, a század közepétől kezdve a nemesség mellett a vezetőszerepet a módosabb polgárság viszi. De külföldiekből is jelentős forgalma van.

EDELMANN tehát jól választotta meg fiókkönyvtárának helyét. A kölcsönkönyvtár 1851-ben Füreden nyomtatott jegyzéket adott ki.¹⁰ Ebből a jegyzékből megtudjuk, hogy a kölcsönkönyvtár kizárólag nyáron (jún. 1–aug. végéig) volt nyitva; az előfizetési díj is így van megállapítva, de természetesen rövidebb időre is igénybe lehetett venni. A fürdőlethez alkalmazkodik azáltal, hogy heti előfizetést is elfogad. Könyvanyaga – idényjellegét tekintve – elég gazdag. De nem elégszik meg ennyivel, előfizetőinek kilátásba helyezi, hogy külön kívánságra ezeken a könyveken felül pesti kölcsönkönyvtárából is rövid időn belül meghozatja a füredi részlegben nem kapható könyveket. Könyvanyagát egyébként valószínűleg a pesti könyvtárból válogatta ki, amit bizonyít az, hogy egyes könyvek raktári száma megegyezik a nagy katalógus raktári számával. Viszont sok olyan címet is tartalmaz a füredi jegyzék, aminek raktári

⁵ I. h. A legismertebb regényírókat 8–20 példányban ígéri „megjelenésük után azonnal beszereztetni.”

⁶ Városi tanácsi iratok, 2157/850. sz.

⁷ Az első fővárosi fiók-kölcsönkönyvtár (Deák Ferenc Könyvtár, amely a Deák Ferenc szabadkőműves páholynek köszöni létezését az Almássy téren egy kis pavillonban, a Városi Nyilvános Könyvtár első fióképülete) pl. csak 1913. dec. 29-én nyílt meg a közönség számára. (MADZSAR József: *Az első fiókkönyvtár*. Könyvt. Szle. 1914. 1. sz. 19–20. l.).

⁸ A Balatonfüredi fürdőlethez, társadalompolitikai funkciójával több mű, cikk foglalkozik pl.: BERZEVICZY Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon*. Bp. [1925.] II. k. 405–406. l. — TAVÁSY Lajos: *Balatonfüredi emlék*, Pest. 1854. — SZIKLAY János: *A Balaton bibliográfiája*. Bp. 1904. — JANKÓ János: *A balatonmelléki lakosság néprajza*. Bp. 1902. 107. l. — *Balatonfüred hajdan és most*. Vasárnapi Ujs. 1879. 460–463. l. — KERESZTÚRY Dezső: *Balaton*. Bp. [1940.] — EÖTVÖS Károly: *Utazás a Balaton körül*. Bp. I. 1901.

⁹ *Vasárnapi Ujs.* 1854. 462. l. Tudomásunk szerint ez az első nyomtatott fürdővendég-névsor Magyarországon.

¹⁰ Bücher-Verzeichniss der Leih-Bibliothek von Carl Edelmann in Füred-Kirchen-Gasse, Horváth'sches Haus. Füred, im Sommer 1851. 52 l., 8°. Gedruckt bei Landerer und Heckenast.

száma a két katalógusban eltér egymástól. Ebből következtethető, hogy a fióknak is volt elkülönített anyaga.

Hogy hány nyáron át működött Füreden a kölcsönkönyvtár, nem lehet megállapítani. Első működése nyilván 1851 nyarára esik, de a következő években is működhetett (talán EDELMANN utóda is folytatta); tény, hogy amikor megjelenik az első balatonvidéki hirlap: a *Balatonfüredi Napló*, ennek hirdetési rovatában a szerkesztőség közli, hogy a „szerkesztői irodában július 1-től kezdve szép rendelkezhetesű kölcsönkönyvtárt fog a *szokott és ismert föltételek mellett* a fürdői közönségnek és a vidék számára is megnyitni.”¹¹ Az 1863. jún. 11. szám pedig arról ad hírt, hogy a „fürdői felügyelői irodában csinos és elegendő választékú kölcsönkönyvtár áll a közönség szolgálatára.” Lehet tehát, hogy 1851-től kezdve folyamatosan működött könyvtár Füreden, előbb a pesti cég neve alatt, később Füred maga tartott fenn a fürdő számára önálló kölcsönkönyvtárt.

EDELMANN nemcsak Pesten és Füreden tevékenykedett, hanem állandó élnék összeköttetésben állt a külföldi, különösen a lipcsei könyvkereskedőkkel. Évente többször utazott Lipcsébe, és onnan is nősült.¹² Fáradhatatlanul fejlesztette könyvtára állományát, hiszen mint már előbb említettük, 20 000 kötettel hirdették az 1854. év végén. Ez a *Vasárnapi Ujság*ból ismert hirdetés még az ő neve alatt jelent ugyan meg, de az egyik tanácsi iratból megállapítható, hogy EDELMANN *özvegye 1854 decemberében* a könyvkereskedői és kölcsönkönyvtári jogosultságot *átruházta* Adolf Friedrich LAUFFER *pesti kereskedőre*.¹³ A LAUFFER család különböző társulásokon keresztül vitte tovább a kölcsönkönyvtárt. (A LAUFFER Tivadar-féle Belvárosi kölcsönkönyvtár 1923-ban úgy hirdeti magát, hogy alapított 1835-ben. Kétségtelen, hogy a HECKENAST-féle kölcsönkönyvtár kezdetére utal, kissé öregítve a cég korát. HECKENAST tudvalevőleg csak 1839-ben nyitotta meg könyvtárát.)

Említésre méltó még a kölcsönkönyvtár helye, a jegyzékek ugyanis más és más megjelölést használnak. Az 1848-i katalógusban Váci-u. 15. sz. van jelölve, az 1851-i-ben Váci-u. 8. sz., az 1853-iban Váci-u. 7. sz., — azonban mind megegyezik abban, hogy „szemben a Nádor szállóval, hátul az udvarban”. Nem valószínű az, hogy csaknem évenként átköltözött ez a tágas helyiséget igénylő könyvraktár, mindig más házba és mindig hátul az udvarba, hanem a raktár maradt a régi helyiségében, de a házszám változott, — ezt igazolja a mindig visszatérő utalás a Nádor szálló szomszédságára. Az bizonyos — a korabeli irodalomból —, hogy a HECKENAST-féle kölcsönkönyvtár (tehát később utódjá is, amint látjuk az előbb említett jegyzékekből) az úgynevezett KAPPEL-féle házban működött, abban a házban, ahol utolsó napjait élte KISFALUDY Károly és 25 év múlva VÖRÖSMARTY Mihály. A Kisfaludy Társaság 1900. nov. 25-én ünnepség keretében emléktáblával jelölte meg a házat (akkor Váci-u. 19.)¹⁴ A tábla most is bizonyítja a 19. számú romházon, hogy VÖRÖSMARTY születésének 100. éves évfordulóján jelölték meg ezt a nevezetes házat.

¹¹ *Balatonfüredi Napló*. 1861. I. évf. 1. sz. jún. 15.

¹² Városi tanácsi iratok 4952/851. Az egyik kérvényben útlevelért folyamodik, mert „évente többször kell Lipcsében, mint Németország első könyvvásárján” megjelennie. — 1851. júliusban nősülés céljából bizonyítványt kér kereskedői jogosultságáról és pesti lakhatási jogáról; a szászországi törvények szerint — mondja — ezt leendő házastársa városánál igazolnia kell.

¹³ Tanácsi iratok, 12.549/855. sz. (kérelem: 1854. dec. 14-én beadva).

¹⁴ A pesti napilapok 1900. nov. 26-i számai részletes leírást közölnek az előző napi ünnepségről: az emléktábla leleplezéséről és az Akadémia díszünnepségéről. HATVANI Lajos *Beszélő házak* c. művében (Bp. 1957. 303. l.) az ünnepség dátuma 1906. Ugyanezen a helyen 10-es számú romháznak van említve a megjelölt ház, holott ez ma is a Váci-u. 19. sz. ház, mint volt a megjelölés idején. Lehetséges, hogy mindkét szám nyomdahiba.

A szabadságharc leverését közvetlenül követő esztendőök az ország kulturális életében is súlyosak voltak. Bár sokszor a levert hangulatban és reménytelenségben túlozzák a helyzetet az e korból származott források, és olyan kijelentéseket is tesznek, mintha azokban az években senki sem törődött volna kultúrával. 1854-ben egyik legjelentősebb lapunk így nyilatkozik egy helyen: „Nálunk talán egész országban sem olvasnak el 10 000 könyvet egy év folytán”¹⁵ — és ezt mondja abban az évben, amikor Pestnek 20 000 kötetes kölcsönkönyvtára van, amelyet ő maga is hirdet.¹⁶ Egy másik pesti lap még 1860-ban is ezt írja: „...egész Pesten egyetlenegy kölcsönkönyvtár van csak, vidéken még ennyire sem mentek, mert ott a könyveket nem is veszik, kölcsön sem kéri, hanem úgy lopják el.”¹⁷ Ez utóbbi kijelentéssel ellentétben csak néhány vidéki kölcsönkönyvtár létezésére kívánunk rámutatni, így: Eperjesen a VETTER-féle 1853-ban,¹⁸ — Pancsován a WITTIGSCHLAGER-féle 1854-ben,¹⁹ — Szatmár-Németiben a LEHOTZKY-féle szintén már 1854-ben működik.²⁰ Tehát az 50-es évek második felére már több kölcsönkönyvtár létesült, még vidéken is.

NAGYDIÓSI GÉZANÉ

Könyvtár Tiszaújlakon (1858—1869). A vallás- és közoktatásügyi minisztérium valószínűleg 1877 januárjában kelt felhívására különböző intézmények és egyesületek könyvtárai küldték be tevékenységük ismertetését. A beérkezett jelentések felsorolását megtaláljuk a *Magyar Könyvszemle* az évi kötetében.¹ E 35, igen különböző jellegű könyvtár ismertetése közt negyedik helyen említik az Ugocsa megyei népkönyvtárét DOBY Antaltól. A szokványos, egységes, központilag összeállított állománnyal és nyomtatott katalógussal rendelkező népkönyvtárra gondolnánk, — azonban SZINNYEI adatai is arra figyelmeztetnek: itt egészen másféle könyvtári kezdeményezésről van szó. SZINNYEI ugyanis azt mondja: DOBY Antal „Tiszaújlakon (Ugocsa m.) saját költségén könyvtárat állított fel, melyet Ugocsa, Szatmár és Bereg megyék néptanítói 14 [helyesen: 10] évig díjtalanul használtak”.² Ha DOBY — feltehetően pedagógiai művekben gazdag — magánkönyvtárát bocsátotta a környék tanítóinak rendelkezésére, az is figyelemre méltó volna, különösen minthogy e könyvtár 1858-tól 1869 decemberéig állt fenn. Behatóbb vizsgálódás után azonban nyomban kitűnik, hogy a — felületesen tekintve — népkönyvtári vagy szakkönyvtári kérdés mögött több rétegződés is fel-lelhető.

Ezt a beható vizsgálódást egyrészt egy alkalmi kiadvány,³ másrészt egy, a könyvtár alapítójától származó kézirat⁴ teszi lehetővé. E kézirat keltezése: Homonna,

¹⁵ *Vasárnapi Ujs.* 1854. 6. sz. 45. l.

¹⁶ Az abszolutizmus korának kulturális életére, a könyvtárak működésére, olvasóforgalmára l. BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*, Bp. II. k. 482. és köv. lapok, TÓTH András: *Haladás és reakció küzdelme a bp-i Egyetemi Könyvtár új épülete körül*, Magy. Könyvszle, 1955. 54. l.

¹⁷ *Képes Ujs.* 1860. máj. 6. sz. 70. l.

¹⁸ *Leihbibliothek der Vetter'schen Buchhandlung in Eperjes*. Pest. 1853. 23, [1] l., 80. Lukács L. és társa ny.

¹⁹ WITTIGSCHLAGER Karl: *Verzeichniss der Leih-Lese-Bibliothek des...* in Pancsova. Pesth. 1854. 18 l. A jegyzékben 729 tételszám alatt a művek címszerű betűrendben felsorolva.

²⁰ Megnyitását jelenti a *Vasárnapi Ujs.* 1854. jun. 18. sz. 140. l.

¹ *Magy. Könyvszemle* 1877. 259—260. l.

² SZINNYEI: *Magyar írók*. II. k. 950. l.

³ HORVÁTH Károly: *Feöldy Doby Antal emlékezete*. Rózsahegy, 1909. 31. l.

⁴ DOBY Antal: *Az első népkönyvtár felállítása Ugocsa megyében*. OSZK Kézirattár, Analekta.

1877. jan. 10., tehát a könyvtár létesítése után majdnem 20, elpusztulása után 8 esztendővel íródott, s kétségtelenül azonos a *Könyvszemle* szerkesztőségéhez beküldött ismertetés kéziratával, amint a kézirat bizonyítja: „Nem lesz érdektelen e becses könyvészeti folyóirat olvasói előtt köztudomásra hozni...” Nyilván a *Könyvszemle* szerkesztőségéből került a kézirat az állományába, azonban az időpont nem állapítható meg.

DOBY Antal Szatmár megyében, Vitkán született, 1826-ban, apja DOBY József r. k. kántortanító, anyja PÁLFY Júlia Tusnádról. Gyermekkoráról tudjuk, hogy apja két könyvét, PETHŐ Gergely *Krónikáját* és DUGONICS *Etelkáját* könyv nélkül végesvégig megtanulta. DOBY József értelmes kisfia kedvéért messze-vidékről hordja haza az olvasni-valót. Egy elcsapott vitkai ref. pap, BÁTORKESZI KISS József egyideig házuknál talál menedéket, — tudása és könyvszeretete igen nagy hatással volt a gyermekre. Apja — maga és társai nyomorúságát látva — semmiképpen sem akarja fiát tanítónak adni, inkább iparost nevel belőle. DOBY Antal szabómesterséget tanul, 1844-ben szabadul fel Szatmárt szokatlanul rövid idő, két esztendő után. Vándorútján 1845—48-ban megfordul Debrecenben, Kassán, Pesten, — Szatmárt áll céhbe. 1848-ban VASVÁRI Pál Rákóczi-csapatában toborzó őrmester, majd Lehel-huszár. (*Pallas, Révai lexikonban* tévesen: őrnagy volt a szabadságharcban.) Világos után szülőföldjén rejtegetik, munkával is bőven ellátják. Majd Tiszaújlakon telepedik meg, s életének bennünket érdeklő szakaszában itt működik mint megbecsült szabómester. 1854—59-ig céhjegyző, akkor egyhangúan céhmesterré választják. 1856-ban nősül, felesége a helybeli orvos leánya. Népes családjának gondjai miatt s felesége rokonságának hatására 1866-ban szeretne elnyerni egy kisebb megyei állást, — már-már sikerül is, mikor egy megyei úr közbeszólása megfordítja a hangulatot: „Ez az egy művelt iparosunk van, ne fosszuk meg tőle a megyét!” Marad szabómester s kölcsonkönyvtáros; nehéz helyzetében is komoly anyagi áldozatokkal tartván fenn alább ismertetendő könyvtárát. 1867-ben szeretne a segélyt kapó iparosok sorába bejutni, hogy így a párizsi világiállításra kimehessen, — ezt sem sikerül elérnie. Könyvtáralapításának 10 éves fordulóján, 1868 januárjában Ugcosa vármegye bizottmányi gyűlésén 12. sz. határozatával jegyzőkönyvi elismerést szavaz meg Dobynak, aki a „közművelődés terjesztésével, nagyhorderejű megyei kölcsonkönyvtár felállításával s annak a néptanítók részére ingyen nyújtott élvezetével a megye osztatlan szeretetét rég kiérdemelte”.⁵ 1869 decemberében a Tisza árja könyvtárát, házáat, mindenét elviszi, — belefáradva a sok küzködésbe felcsap sószállító biztosnak. Állomáshelyei Tiszaújlak, Homonna, Bártfa s újból Homonna. Ez az eleven szellemű autodidakta azonban most sem elégszik meg kenyérkereső mesteriségével, hanem felhasználva azt a viszonylagos nyugalmat, amit fizetési állása biztosít, ipartörténeti, művelődéstörténeti és genealógiai kutatásokkal foglalkozik. Füzetekben látott napvilágot PERÉNYI Zsigmond életrajza, a LÓNYAY, PODMANICZKY és SZIRMAY családok története; hatalmas adatgyűjtése, 1013 család története, 35 kötetre tervezett, évtizedek alatt összehordott munkája az érdekelt családok részvétlensége miatt kiadót nem kapván kéziratban maradt. Cikkeket írt a *Századok* 1874—78. évfolyamaiba, a *Történeti Tár*, *Turul*, *Történelmi Lapok*, *Máramaros*, *Bereg*, *Bártfa és Vidéke*, *Magyar Iparosok Lapja* stb. folyóiratokba, ill. lapokba. 1903-tól nyugdíjasként él ugyancsak Homonnán, nehéz sorában is egyre küldözve a jutalomkönyveket, iskolai jutalomdíjakat szerte az országba. Kedves olvasmányára, a *Századokra* jegyzi fel 1903-ban, hogy többé olvasni nem tud, — szeme világát elvesztette. 1908-ban halt meg, — genealógiai adatgyűjtése és kéziratnaplója egyik fiára, időnkénti munkatársára a heraldikában, DOBY István rózsasáhegyi sóhivatali ellenőrre maradt, aki valószínűleg átadta a vándorgyűlését 1909-ben Rózsasáhegyen tartó Magyar Történelmi Társulatnak.

⁵ DOBY id. kézírata, f. 7.

A tanító apa emléke s az olvasás olthatatlan szeretete indította e tudásra szomjúhozó autodidakta polgárt, hogy áldozatok árán is könyvekkel foglalkozzék mások s maga ismereteinek gyarapítására. Kéziratos naplójában írja: „Bár sokan azt mondják hogy a népnevelés ügyét csak a bolondok s poéták teszik hazánk legelső teendői közé . . . nagy csak akkor lehet hazánk, ha nagy emberei egy nagy népre támaszkodhatnak.”⁶

Az Ugocsa megyei Tiszaújlakon, ebben a három megye találkozásánál fekvő, meglehetősen élénk forgalmú községben az 1850-es évek végén olvasóköri csoportosulás volt keletkezőben.⁷ Pontosán nem tudjuk, kik alapították e kört. GONDA LÁSZLÓ szerint — aki 1859—61 közt járt a könyvtárban, az olvasók névsorában is szerepel — „összebeszélte a művelt osztályból néhány lelkes hazafi otthelyben és a vidékről”.⁸ DOBY sem mond mást, — többet sem: „Igy érlelődött meg azon eszme, hogy Tiszaújlak városában egy községi könyvtár létesíttessen, tapasztalván e tárgyban úgy a vidék értelmisége, mint a városi polgárok érdekelttségét, többek által felszólítottván annak keresztülvitelére”.⁹ A tervezett „olvasókört és ezzel összekötött népkönyvtár alakítását”¹⁰ azonban a felsőbbés nem engedélyezte. Csupán arra adott lehetőséget, hogy egy magánszemély neve alatt és felelősségére könyvtárat alapíthassanak és tarthassanak. Szigorú feltétele volt ennek is, hogy „minden megrendelt csomag könyv megérkezése után a nagyszöllősi szolgabírói hivatalhoz vitessen felbontás végett . . . A nehéz feltételt elfogadva így jött létre saját nevem alatt a könyvtár”, — írja DOBY.¹¹ 1858. dec. 12-én DOBY felhívást tett közzé, ennek eredményeképpen száznál több tag jelentkezett, belépéskor és félévenként 1—1 frt fizetésére kötelezván magukat. 1859 telén már várják a megrendelt könyveket, főképpen BOROSS Mihály és VAS GEREBEN műveit. BOROSS Mihály, a josphstadti várfogságot kiállott 48-as kapitány, aki 1855—60 között Pesten élt, s népies kiadványok seregével látta el a könyvpiacot, észrevehetően nagy hatással volt ez években DOBY gondolkozására és terveire. Kapcsolatukról így ír: „Ezelőtt pár évvel [B. M.] egy rakás könyvet küldött hozzám, hogy terjesszem a nép között . . . anélkül is olcsó könyveit fele árra szállítá le, . . . azóta pár ezer elkelt. Most legközelebb egy felhívást bocsájtottam közre egy olvasótársulat létrejöttére . . . alig egy hét alatt 102 tag írta alá magát, kik félévenként csak 1 pfrtot fizetnek ugyan, de ezáltal a szegény embernek is nyílik út a lelkét mívelni. Már el is küldtem 86 pfrtot Boross Mihály úrhoz, hogy az általam feljegyzett könyveket szerezz meg és küldje le, és így félévenként legalább 100 pfrtot áldozunk könyvekre, amelyeket én a tagoknak kikölcsönzendek.”¹² A könyvtár gyarapításához magánosok és testületek ajándékozása is hozzájárult: a Kisfaludy Társaság és a Szent István Társulat kiadványaikat küldötték meg, — egy ismeretlen jótevő szívességéből évekig kapták a *Borászati Lapokat*, — LONKAY Antal és SZAUTER Antal pedig „nevelészetű lapjukat”, a *Tanodai Lapokat*, illetve a *Népnevelők Kalauzát*, majd *Kalauzt* ajándékozták a tiszaujlaki könyvtárnak.¹³ Ezzel kapcsolatban DOBY meg is jegyzi: „Jól esik feljegyezni a vallási türelem azon szép példáját, hogy bár a két lap katolikus irányú volt, de azért a protestáns tanítók is előszeretettel olvasták és így gyarapították ismereteiket.”

⁶ Idézi DOBY naplójából HORVÁTH K.: *I. m.* 24. l.

⁷ Az adatok a könyvtár fennállásának időtartamáról, az állomány számáról stb. szólva is egymásnak ellentmondanak lexikonjainkban éppúgy, mint SZINNYEIÉ. Elsőrendű forrásunk DOBY kézírata.

⁸ *Érmegegyedi Szle.* 1867. I. 80. l.

⁹ DOBY: *I. m.* f. 1.

¹⁰ *Uo.* f. 2.

¹¹ *Uo.* f. 1—2.

¹² *Két Garasos Ujs.* 1859. 3. sz. 23. l.

¹³ DOBY: *I. m.* 3. f.

Az 1858—59-i indulás óta eltelt évek alatt teljes határozottsággal kialakult a könyvtár — legalábbis kettős — arculata, amint DOBY újabb, 1867-ben kibocsátott felhívása is bizonyítja. Ebben így fogalmazza meg célkitűzését: „Célom 1) a néptanítók sorsán valláskülönbség nélkül segíteni s nekik díj nélkül olvasmányt adni, — hazafias vállalatom egyetlen a magyar hazában, mellyel azoknak a szellemi haladását tűztem ki célul, kiktől a nevelés terén legtöbbet várunk, de azért a legsilányabbul díjazzuk, — 2) az olvasás díjból befolyó pénzt a nemzet kincsét képező irodalom nemesebb termékeinek beszerzésére fordítom... minden polgár szellemi élvezetére... önművelődésére.”¹⁴ Ez időből ad hírt a könyvtár életéről GONDA László hajdan máramaroszigeti tanár, akkor békési igazgató és majdnai 48-as képviselő. (Békésen GONDA alakít olvasókört 1862-ben s később 1867—68-ban. *Évnegyedi Szemléjében* gyakran foglalkozik népnevelési kérdésekkel, a keletkező népkörökkel, demokrata körökkel, foglalkozik DOBY könyvtárával is.) Az eleinte élénk könyvtári élet után a „közérdekeltség és pártolás hiánya” feltűnő. (Ezért volt szükség az újabb felhívásra is.) A kezdeti vallási béke is veszélyben van: „Az egyes hitfelekezetek mindegyike talál kifogást: nem eléggé katolikus szellemű, — nem protestáns irányú olvasmányokat nyújt.”¹⁵ GONDA levonja a társadalmi tanulságot: „Ó mily balvégzet az közművelődésünkre nézve, hogy ennyi lelkesedés, honfiúi áldozatkészség parlagon hever, az igénytelenség homályos zugában küzd és majdnem haldokol a részvéltenség dermesztő karjain. Ugyan miért? Mivel nincs szervezve a hazai polgárosodás roppant érdekességű ügye. Szórványosan merülnek fel a dicső tünemények; életet és hatást biztosító központra nem találva, el-ellobbannak...”¹⁶ DOBY maga is panaszkozik feljebb említett felhívásában: „... törekvésem nem részesült ezideig olyan pártfogásban, minőt megérdemelne, mert 9 év óta csak nagy anyagi áldozattal tartottam fenn.”

Nem feladatunk e helyen a 48-as függetlenségi párt művelődéspolitikai elgondolásainak vagy tevékenységének mégcsak futólagos bemutatása sem, — hasonlóképpen nem GONDA László munkásságának s az *Évnegyedi Szemle*, az *Uj Korszak* és a *Haladás* c. folyóiratok ismertetése. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy DOBY tanítóiparos családjával és környezetével, nézeteivel és egész élete munkájával szinte illusztrációnak kínálkozik az *Évnegyedi Szemle* programjához: „Nemzeti magyar demokráciát szervezni közművelődési alapon.”¹⁷ A szerkesztő foglalkozik folyóirata más helyén is a tiszaujlaki könyvtárral, ismerteti DOBY-nak a Magyar Tudományos Akadémiához benyújtott folyamodványát s a kapott választ.¹⁸

Két híradást találtunk még e könyvtárról, kevéssel elpusztulása előtt a Szatmárt megjelenő *Szamos* c. lapban. GYÖRGY Aladár név említése nélkül ír „ama lelkes, tiszaujlaki egyszerű népbarátról, ki csekély eszközeivel többet hatott, mint sokszáz gazdag földbirtokos és tudományosan képzett tanár.”^{18a} A másik cikk írója, G[ÉRESI] K[álmán] éppen a példamutatás miatt tartja fontosnak, hogy név szerint említse DOBY-t, ki „évek óta nem csekély áldozattal szaporítja könyvei számát, s jelenleg könyvtárában csaknem minden jelesebb írónk művei feltalálhatók.” Majd így folytatja: „Amely célt a magyar kormány a Néptanítók Lapjával elérni óhajt, azt Doby Antal, az egyszerű polgár régen meg is valósította volna, ha nagylelkű ajánlatát az illető tanító urak felhasználni igyekezének.” A körülményeket jól ismerő, vidéken élt olvasó ember szólal meg abban a szub-

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ *Évnegyedi Szle.* 1867. I. 78. 1.

¹⁶ *Uo.* 1867. I. 80. 1.

¹⁷ *Évnegyedi Szle.* 1867. I. 10. 1.

¹⁸ *Évnegyedi Szle.* 1867/68. III—IV. 2. darab 138. 1. Ez adatra TÓTH András hívta fel a figyelmet. L. a szerző *Arany János és a tiszaujlaki könyvtár* c. sajtó alatt levő közleményét.

^{18a} *Szamos* 1869. 44. sz.

jektív hangú mondatban, amelyikkel GÉRESI Kálmán, a viski református pap akkor egyetemi hallgató fia méltatja DOBY, a vitkai tanító-fi könyvtári kísérlete jelentőségét: „Ki olvasásvágygal szívében így falun él, könyvek szerzésére meg pénze nincsen, csak az fogja igazán érezhetni egy ilyen könyvtár jótékonyágát. Hát hogyha még az ugocsai néptanítók szegénységét és műveltségi fokát ismerjük és felgondoljuk, hogy mennyire hátrányos ez a népre nézve.”¹⁹

DOBY az említett két felhíváson kívül könyvjegyzéket is adott ki. Két katalógusról találunk említést, azonban ez ideig egyiket sem sikerült megtalálni. Az első jegyzék minden valószínűség szerint a 60-as évek legelején jelenhetett meg, mert DOBY az 1867-i esztendőről szólva írja: „A felszaporodott könyvek száma szükségessé tette újabb könyvjegyzék nyomtatását.”²⁰ GONDA László alighanem már ezt a második könyvjegyzéket ismerte, s arról mondja említett cikkében, hogy 8° alakú, 17 lap terjedelmű volt, borítóján „e könyvtár tulajdonosa mint nőszabó mester hirdetést tett közzé.” Ez állításunkat támogatja az is, hogy GONDA szerint a könyvtár „1000-nél jóval több darabot számlál”, — márpedig ennyi valamivel elpusztulása előtt lehetett az állomány. A kiadott, de fel nem lelt könyvjegyzékek hiányában az állomány kérdésében is csupán néhány utalásra kell támaszkodnunk. GONDA László fenti megállapítása — 1000-nél jóval több — 1867-ből származik. Midőn DOBY könyvtára elpusztulását írja le kéziratában, „majd 2000 kötet”-et említ. SZINNYEI s utána a *Pallas* és a *Révai lexikon* szerint 2600 kötetes a könyvtár. A legpontosabb adatnak DOBY kéziratoss naplójában említett 1600 kötetet kell tartanunk.²¹ Ha ezt el is fogadjuk az állomány számát illetően, még mindig nem tudjuk, miből tevődött össze ez az 1600 kötet. A szobajöhető forrásoknak úgyszólván néhány félmondatára vagyunk utalva. Mindenekelőtt — BOROS Mihályról s a VAS GEREBENhez mint a *Két Garasos Ujság* szerkesztőjéhez írt sorok alapján is állíthatjuk, — az ún. népolvasmányok alkothatták a könyvek egy tekintélyes csoportját. Nagy hatással lehetett DOBYra és környezetére az effajta irodalom, — a már feljebb idézett sorain kívül álljon itt még e néhány mondat: „Örömmel tapasztalta e sorok írója, azon korban [1850-es évek vége], hogy Boross Mihály munkáját [Boldogházi esték] nem győzte minden lépten megrendelni s elárusítani.”²² A magyar irodalom klasszikusai is képviselve voltak bizonyára, hiszen a kézirat említi a „nemzet kincsét képező irodalom nemesebb termékeit.”

A könyvtár állományát illetően tehát feltevésekre vagyunk kénytelenek támaszkodni. Annál többet tudunk az egykori olvasókról. Minthogy nyomtatott katalógusok jelentek meg, a könyvtárában megtalálható műveket DOBY kéziratában meg sem említi; állandó olvasóit azonban név szerint elsorolja. A könyvtár 10 esztendő működése idejéből 154 ilyen olvasóköri tagot említi meg. Egy-egy név mögött természetesen — különösen ami a vidékre kölcsonzóket illeti — egész családi és baráti kör, tehát többször annyi tényleges olvasó áll. Nagy számban szerepelnek a listán Szatmár, Bereg és Ugocsa földbirtokos családjai (DESSEWFFY, LÓNYAY, SZIRMAY, RÁTHONYI, DOMAHIDY stb.), igen sokan a városka szemmeláthatóan idegen származású polgárságából (BOHN, RICHTER, MOSER, STEINBERGER, ZEISLER, KACZ, POPOVICS, MAROSÁN). Meglehetősen nagy számban szerepelnek olvasóköri tagokként a különböző családok nőtágjai is, maguk neve alatt természetesen leginkább az özvegyek és hajadonok — így is 33-at említi meg. A nemesi-polgári olvasók után felsorolja DOBY — ugyancsak név szerint — 31 néptanító, 3 segédlelkész és 16 iparos, valamint 5 földműves olvasóját, akik tehát az összes olvasók majd felét teszik.

¹⁹ *Uo.* 1869. 46. sz.

²⁰ DOBY: *I. m. f.* 3.

²¹ HORVÁTH: *I. m.* 25. l.

²² DOBY: *I. m. f.* 2.

A könyvtár tragikus módon pusztult el 1869 december 1-én. A Szamos kiáradt, a városka körtöltését több helyen átszakította. „Iszonyú rombolással tette semmivé egész életem becsületes keresményét. Házunk összeomlott, mielőtt a könyvtárat s bútorainkat megmenthettük volna. Néhány lelkes emberbarát, köztük különösen Ujhelyi András főszolgabíró önfeláldozó készséggel kísértették meg a könyvtár megmentését, mely azonban felülhaladta az emberi erőt, s így alig lehetett a majd kétezer kötetből pár százat megmenteni.”²³

A *Máramaros* és a *Hon* c. lapok híradásai nyomán adakozás indult az elpusztult könyvtár pótlására. HECKENAST, RÁTH Mór, LEHOCZKY János könyvkereskedései, egyháziak, intézmények és magánosok küldeményei érkeztek DOBY Antalhoz. Azonban őt már akkor sok küzködése után ez az újabb csapás teljesen lesújtotta. Úgy érezte: „le kell mondani azon reményről, hogy az elpusztult könyvtárt, melyre majd minden megtakarított filléremet áldoztam, újból a közművelődés terjesztésére felállíthassam.”²⁴ A megmaradt s ajándékba érkezett könyveket tehát nem tartja magánál, hanem továbbadja tanítóképzők és tanítói egyesületek könyvtárainak, jut még a kolozsmonostori gazdasági iskolának is. „A népies munkákból a szegény bukovinai magyarok részére az istensegítsi lelkészhez küldöttem több darabot.”²⁵ „Nekem pedig nem maradt egyebem utána, mint az a tudat, hogy polgári s hazafias kötelességemet teljesítettem,” — fejezi be kéziratát DOBY Antal.²⁶

Egy nagymúltú s tekintélyes állományú könyvtár élete is nehezen rögzíthető, s hatása alig mérhető. Hát még e másfélezer kötetes, hamar és teljesen elpusztult, sokféle igényt kielégítő könyvtári próbálkozása! DOBY Antal áldozatos munkája értékes emléke könyvtári kultúránknak; száz esztendő múltával is említést érdemel.

PAPP IVÁNNÉ

A kecskeméti könyvtár történetéből. A kecskeméti múzeum *Alföldi városok könyvművészete* című kiállításának a megnyitóján mondta VARJAS Béla: „Feleletet kellene adni arra az alapvető kérdésre, hogy kik és mit olvastak ezekben a városokban. A könyvtárak, könyvkereskedők történetének feldolgozása ugyancsak fontos és szép eredményeket ígérő feladat.” E rövid dolgozat ennek a felhívásnak a szülőtte.

Kecskemét „nagy polgármestere” KADA Elek munkája nyomán „kértté szelidült lassan a homok”, múzeum, könyvtár, művésztelep létesült. Az akkori közállapotok és népművelési viszonyok közepette ez áldozatos munkát követelt, mindenképp nehéz feladat megoldását jelentette.

A jogakadémia diákjai — köztük JÓKAI, ÁCS, OBERNYIK — tevékenységének, az irodalomkedvelő SZILÁDY nyomdászmeister unszolásának, meg a reformkor szemléletének a következtében egyre több ember olvasott a városban. Egyedül KISFALUDY műveiből 40 sorozatot vásároltak meg. Két könyvkötő-könyvtáros: GALLIA Fülöp és SALAMON Ferenc már 1848-ban nyilvános kölcsönkönyvtárat nyitottak — nyilván raktáron porosodó műveik hasznosítására. Katalógust kétzben is nyomattak 200—200 példányban. A 70-es években — más vidéki városokhoz hasonlóan — „Olvasóegyletet” is szerveztek. Az évi 1—2 korona tagsági díjat több mint 200-an fizették be. De ezt az exkluzív gyülekezetet elsősorban társaskörnek, nem pedig az olvasást, az irodalmat népszerűsítő egyletnek tekinthetjük. Az alapszabályok első pontja is ezt igazolja: „Az olvasókör célja a művelt társalgás és erkölcs szabályaival megférő lélekderítő ismeretek

²³ DOBY: *I. m. f.* 9.

²⁴ *Uo. f.* 10.

²⁵ DOBY: *I. m. f.* 10.

²⁶ *Uo. f.* 12.

és elvek megszerzése, hazai és helyi érdekek felkarolása, a vallási fejtegetések kizárásával. Az olvasókör tagjává minden becsületes férfiú lehet, ki erre a választmány által érdemesnek találtaik.”

A „Könyvtári Bizottság” a város látszólagos fellendülése idején, 1897-ben alakult meg. Ekkor épült az új városháza, a színház. Tudós főiskolai tanárok, irodalomkedvelő városi előljárók a bizottság tagjai. Feladata : „... hogy a városi könyvtár [?] meglévő anyagát beható vizsgálat alá vevén az ott lévő értéktelen munkák kiselejtezésére, a könyvtár helyes kezelésére tegyen javaslatot, s tegyen előterjesztést arra nézvést, hogy a könyvtárban meglévő anyag, a helyi viszonyok tekintetbe vételével, a rendeltetésére való figyelemmel miképpen volna céltudatosan fejlesztendő s ezen fejlesztés körülbelül minő anyagi áldozatot igényelne. Feladata leend továbbá ... a részére kiadandó könyvtári ügyekben véleményét mondani s a könyvtár kezelését ellenőrizni.”

A bizottsági tagok néhány hét alatt rendezték a levéltárban összegyűlt 3—4000 kötetnyi anyagot, s javaslatot tettek egy nyilvános könyvtár létesítésére. Joggal tekinthetjük 1897-et a Városi Könyvtár születési évének, még akkor is, ha a város tanácsa csak 1898-ban — a 22 272. sz. határozattal — szentesítette az új intézmény megalakulását, hiszen már 1897 márciusában megbízták SZILÁDY Károlyt a könyvtár ügyeinek vezetésével, helyet adtak az új városháza földszinti galériás termében a gyűjteménynek, s megvásárolták — kifejezetten a könyvtár részére — a Franklin-Társulat által ajánlott 200 kötetet.

Az irodalomkedvelő polgármester közbenjárására az állam évi 600, a város pedig 500 korona támogatásban részesítette a vidék egyik legelső ilyenmű intézményét. Ezt a viszonylag kis összeget gondosan, céltudatosan használták fel. Szerzeményezési elveiket így fogalmazták meg :

„... az általános műveltség körébe vágó legfontosabb munkákon kívül első sorban a magyar történelem, irodalomtörténet és irodalom alapvető műveit gyűjti. Szerez mezőgazdasággal foglalkozó könyveket. Az „Alföld” irodalmából inkább csak a három város irodalmát hivatott összegyűjteni, csak a legfontosabbakat, mert a részletekbe menő gyűjtés felülmúlja erejét. Felhasznál kedvező alkalmakat, hogy a „Régi Magyar Könyvtárból” — különösen az első részéből — gyarapítsa már meglévő állományát.”

A beszerzett művekről pontos és szakszerű nyilvántartásokat : csoportos és címleltárt, betűrendes és tárgyszavas katalógust vezettek. Feldolgozták a folyóiratok fontosabb írásainak címadatait is. Külön raktározták a 4-, 8-, és 16-rét könyveket.

1910-ben már 10 000 kötet várta az olvasókat. A zárkózott SZILÁDY azonban évről-évre húzta a könyvtár kapuinak a megnyitását. Hol „rendezési munkálatokra”, hol „a fűzött könyvek nagy számára”, hol „megfelelő helyiség hiányára” hivatkozva hártotta el az ilyenirányú utasításokat. A könyvtár feladatát — mint korának annyi könyvtárosa — csupán az értékek megőrzésében látta.

A város vezetői erélyesen sürgették a rendezési munkálatok befejezését. Az 1910-es években már-már úgy látszott, hogy a szüntelen unszolás eredményt hoz. A város tanácsa új közművelődési épület emelését vette tervbe (az első világháború miatt nem valósult meg az elgondolás), ahol a jogakadémiának és a városnak a könyvgyűjteménye — közös olvasóteremmel — egyaránt helyet kap.

SZILÁDY dr. Szabó Kálmánt — a múzeológust — Szegedre küldte, hogy földijétől, MÓRA Ferencetől érdeklődjék, milyen elvek alapján dolgozzanak egy modern közművelődési könyvtárban. Az író-könyvtáros vidéken tartózkodott a látogatás napján. TÖMÖRKÉNYTől értesülvén a dolgokról tollat ragadott, és „saját cudar betűivel” 4 oldalas hosszú levélben mesélte el gondolatait a könyvtároséletről, az írói népszerűségről, könyvekről a maga fanyar módján, a gondolatok mögül kitesző csendes mosollyal.

„... A könyv olvasásnak a mi olvasótermünkben — s azt hiszem másutt is — éppen úgy megvannak a divatjai, akár a nyakkendőnek vagy a kalapnak. Természetesen nem szakembereket és szakkönyveket értek, hanem az átlagpublikum olvasnivalóit.

Például van egy Monte Christo fordításunk a 70-es évekből. Huszonöt év óta senki sem nyúlt hozzá a könyvtárban. A múlt évben, hogy az Új Idők divatba hozta, elő kellett keresni és még öt példányt beszerezni belőle, hogy eleget bírjunk tenni a publikumnak. Volt nap, hogy harminc ember egyszerre olvasott a könyvtárban Monte Christót: összesen 320 kézben fordult meg a regény.

Az öreg Dumas kaposságára való tekintettel, mikor a „Három testőr” magyar fordítása megjelent, tavaly mindjárt két példányt vettünk belőle egyszerre. Rajtam kívül egyet se nyitott ki idáig senki. Persze „ennek” nem csinált reklámot az „Új Idők”.

Néha azonban a reklám se használ semmit. Például a mi publikumunk az új magyar irodalmat se versben, se prózában nem veszi be, akárhogy puffog a nagydob. Ady, mikor leghíresebb volt, ment egy-két hónapig — utolsó kötetei már felvágatlanul kerültek az észre nem vevés nagy mézsgödrébe... Még Molnár Ferencet is csak elvétve keresi valaki. Ellenben Jókaink három kiadásban forog közkezen s nyilván szerzünk be még egyet. Nincs nap nyolc év óta, mióta én őrzöm a könyvtárt, hogy Jókai kézben ne lenne. Utána jön Mikszáth, utána, akármilyen hihetetlen, Eötvös József s csak azután Herczeg Ferenc és Gárdonyi meg Rákosi Viktor egy-két kötete. Nálunk természetesen Tömörkény is az olvasottabb írók közé tartozik.

Komoly munkákban a Műveltség könyvtára vezet, de csak két kötete: „Az Ember” és a „Technika Vívmányai”, ezekből jó ha több példány van — a többi kötetek iránt nem érdeklődik senki. Ellenben a szociológiai munkák elég keresettek.

Természetesen sok fordul meg azon, hogy kik az olvasók... [itt statisztikai kimutatás következik, majd]... iparos alig van (legfeljebb télen melegszik itt egy-egy pincérség), földműves a könyvtár fennállása óta nem volt itt.

Azt hiszem Kecskeméten is így fog kialakulni az olvasóközönség. Sok függ attól is, hogy tudja az embereket becsalogatni a könyvtár, a lehető legkevesebb copffel, s a lehető legtöbb udvariassággal, nem megnehezítvén, hanem minél kényelmesebb tevén az olvasást. Nálunk sajnos nem a legideálisabb a rendszer, kissé korlátozva van az olvasó a nézegetésben, a válogatásban, s nekem sincs módom ezen változtatni. Gondolom, s úgy is tudom: ez *magyar szisztéma* szerte az országban.

Egyet mindenesetre ajánlok...: mentől több heraldikai és genealógiai munkát beszerezni s azután hozzáférhetővé tenni: ebben a demokrata világban nincsen azoknál kapósabb könyv.”

A lassan, de szüntelenül gyarapodó állomány — igaz, már nem fapolcozaton, hanem a helyi gépgyárban készített, dr. ERDÉLYI Pál által tervezett kitérő vasállványzaton — tovább porosodott.

Szólnunk kell egy félszeg kísérletről is.

1909-ben „népkönyvtárát” létesítettek. A Városháza földszinti folyosójának egyik végét — mintegy 2×3 m-es területet — vasráccsal elkerítették. Ez az odu a raktár, a kölcsönző és olvasóhelyiség szerepét töltötte be. A berendezést illetően az eredeti 11719/1909. számú ügyirat így intézkedett: „Utásítom a gazdasági osztályt, hogy abba egy hosszú asztalról és néhány egyszerű székről, mint felszerelésről gondoskodjék.” A könyvtárkezelő, KERÉKES népiskolai igazgató, évi 130 Ft kezelési díjat kapott. Ennek fejében vasárnap délutánoként a szánalmas állományból ki kellett „elégítenie” a „nép” könyvigényét. Mondanunk sem kell, hogy ez az intézmény a város szellemi életében semmiféle szerepet nem játszott.

A könyvtár nyilvánossá tételét csak 1919-ben szorgalmazták újra. Az akkori könyvtáros feljegyzéseiből idézünk: „Az itteni Direktórium már a proletárdiktatúra

kezdetén sürgetni kezdte a városi könyvtárnak azonnal a legtágabb körben való nyilvánossá tételét. Ez a sürgetés később is, egyre meg-megújult." Különbféle okokon — SZILÁDY vonakodásán kívül az olvasóterem hiánya gátolta leginkább a terv megvalósulását — ez az elgondolás is megghiúsult, noha ezügyben a városban járt a Közoktatásügyi Népbiztosság könyvtári politikai megbízottja is. Annyit sikerült csak elérnie, hogy vasárnapként társadalomtudományi könyveket adott ki helyben olvasásra a könyvtárvezető.

A Tanácsköztársaság helyi vezetői a felhalmozott szellemi kincseket minden erejükkel a nép művelése szolgálatába akarták állítani, ezt bizonyítja a következő irat:

„184/D

A kecskeméti ref. kollégiumnak.

1919

A Direktórium kéri, hogy a könyvtáros közbejöttével szíveskedjék a kollégium könyvtárát mielőbb megnyitni és közkönyvtárrá alakíthatóvá tenni, és ebben a tekintetben érintkezésbe lépni Szilády városi könyvtárigazgató elvtárrsal, akit a Direktórium a könyvtárak megnyitásának a kérdésével megbízott.

1919. III. 29

A Direktórium tagjai."

1920-ban már másféle átiratot kézbesítettek. A város akkori helyettes polgármestere írásban javasolja az alábbi művek feltétlen beszerzését: PRESZLY: *A magyar kir. csendőrség története*, *A magyar katona ezeréven át* stb. Követelte a *Move* című lap előfizetését is...

Az 1920-as évek közepe táján átmeneti javulás következett. Megszerezték 20 hold föld és 600 000 korona ellenében a neves halasi tudós, SZILÁDY Áron rendkívül becses magánkönyvtárának 4073 kötetét (ebből 130 RMK) és nagyértékű levelezését, majd a végső anyagi nyomorba jutott SZABÓ Dezső elárverezett gyűjteményének 280 kötetét. (A sok ládányi könyv évekig egy II. emeleti szobában porosodott.)

A gazdasági helyzet romlásával párhuzamosan a könyvtár is egyre áldatlanabb körülmények között szűkülött. Az olvasóterem létesítésére vonatkozó kérelmeket sorra utasították vissza, megtoldva ilyen figyelmeztetésekkel: „Utasítom továbbá, hogy már az elemi előirányzatok összeállításánál számoljon a város igen súlyos anyagi helyzetével, és ennek megfelelően a kiadási tételeket a lehető legminimálisabb összegekben irányozza elő." 1945-ig — ilyen körülmények között — számottevő fejlődésről természetesen nem beszélhetünk.

A közvetlenül a könyvtárügyre is jobb napokat hozó felszabadulás előtt súlyos kár érte az intézményt. Az egyik tanyára kiszállított könyvritkaságok — pótolhatatlan levéltári értékekkel együtt — elpusztultak. Súlyosbítja a bajt, hogy az 50-es években az akkori vezető nagymennyiségű, ma már beszerezhetetlen művet átadott más könyvtáraknak. (Többek között a nagyértékű SZILÁDY-gyűjtemény keleti vonatkozású részét az Akadémiai Könyvtárnak.)

A jelentős állami dotáció segítségével az állomány — a veszteségek ellenére — 50 000 kötetre szaporodott. Igaz, a rendelkezésre álló pénzt a könyvtár sűrűn változó vezetői nem mindig használták fel gondosan; az összehasonlíthatatlanul nagyobb beszerzési keret ellenére több az elmúlt években megjelent, értékes művet hiába keresünk az állományban.

A rangban megnőtt (néhány éve az egész megye könyvtárügyét irányítja) s 1953 óta KATONA József nevét viselő könyvtár 4000 olvasója több könyvet kölcsönöz ki ma egyetlen hét alatt, mint azelőtt félévszázados fennállása során összesen.

HELTAI NÁNDOR

FIGYELŐ

Mezőgazdasági szakkönyvtáraink helyzete. Könyvtárügyi feladataink legkevésbé kidolgozott területe a szakkönyvtárak problémaköre. Nem annyira a könyvtártechnika kérdéseiben — hiszen ezek itt is majdnem azonosak más könyvtár-típusokéval —, hanem inkább elméleti vonatkozásaiban. A külföldi szakirodalom is egyre behatóbban foglalkozik a szakkönyvtárak feladatainak módszertanával. A szakkönyvtárak fejlődése eljutott arra a fokra, hogy ki kell dolgoznunk feladatuk és munkájuk speciális elméletét, és össze kell foglalnunk ennek gyakorlati vetületét. Ez a munka már megindult, és túljutva a csírázás stádiumán, érőben van. Külön terület itt a mezőgazdasági szakkönyvtárak élete, feladatai, eszközei, módszerei és munkája.

Semmi sem nőhet fel életképesen gyökerek, előzmények, mezőgazdasági szak-kifejezéssel élve talajelőkészítés és vetés nélkül, nem hiábavaló tehát visszapillantnunk egy kissé mezőgazdasági szakkönyvtáraink múltbeli életére. Van-e egyáltalában történetük, voltak-e elődei? S ha igen, milyenek?

Magyarországon a mezőgazdasági szakkönyvtárak csíráit már 100 évnél régebben megtaláljuk a gazdasági tanintézetek és egyesületek könyvtáraiban. Legelső volt **TESSEDIK Sámuel** 1780-ban alapított gazdasági iskolájának a könyvtára. **TESSEDIK** önéletrajzában olvashatjuk, hogy teológiai könyvtárán kívül az iskola számára is külön könyvtárat rendezett be. Megtakarított aranyain, összesen 2000 forintért, 733 könyvet vásárolt az iskolának. Mégpedig: 163 gazdasági, 19 technológiai, 61 statisztikai, 35 természet-tani és természetrajzi, 147 neveléstani, 75 bölcsészeti és erkölcsi, 39 életrendi, 32 esztétikai művet, 36 föld- és útleírást, életrajzot, 12 szótárat és 105 vegyes tárgyú munkát.¹ Ezenkívül néhány ajándékozótól is kaptak körülbelül 80—90 kötetnyi német nyelvű szakkönyvet. Tizenkét évvel az iskola megszüntetése után, 1818-ban, **TESSEDIK** felajánlotta a könyvtárat **FESTETICH**nek a Georgikon számára, azzal a kikötéssel, hogy ha nincs rá szüksége, továbbítsa Magyaróvárra a főhercegi tanodának. **FESTETICH** nem tartott rá igényt.² Mi lett a könyvek sorsa, nem tudjuk, adatunk nincs róla, hogy Óvárra eljuttattak volna, és az ottani állomány sem vall erre. **FESTETICH** szándékozott ugyan iskolai könyvtárat felállítani, rendeletet is adott ki rá, de a megvalósításban halála megakadályozta.

A ma is meglevő mezőgazdasági szakkönyvtáraink között legrégebb az **Állatorvosi Főiskoláé**. Alapítási éve 1787. Könyvállománya 1885-ben 1653 kötet volt. Mindjárt utána következik az 1818-ban megalapított magyaróvári gazdasági tanintézet könyvtára, amely már 1848-ban nyomtatott katalógust adott ki.³ Könyvállománya 1885-ben

¹ *Tessedik Sámuel a falugondozás és szakoktatás úttörője önéletrajza, 1742—1820.* Sajtó alá rendezte **BODOR Antal**. Bp. 1935. 12. l.

² **WALLESHAUSEN** Gyula levéltári kutatásai szerint.

³ *Verzeichnis der Bücher bei der erzherzoglichen landwirtschaftlichen Bildungsanstalt in Ungarisch-Altenburg.* Aufgenommen zu Ende des Jahres 1848. Ungarisch-Altenburg, 1849, Czéh Dr. 31. l.

5865 kötet volt. A tanintézeteken és főiskolákon kívül 5 földművesiskolának és 5 vincellérképezdének a könyvtáráról vannak ebből a korból pontos adataink.⁴ Az utóbbiak közül a budapesti vincellérképezde könyvtárát (alapítási éve 1860) a mai Kertészeti és Szőlészeti Főiskola könyvtára ősenek tekinthetjük.

Különösen vidéken fontos szerepük volt a gazdasági egyesületek könyvtárainak. Ezeknek a hasznosítási köre már jóval bővebbre tágult a szakoktatási könyvtárakénál. 1885-ig kb. 15 ilyen könyvtárat tarthatunk számon. Legrégibb volt közöttük az Orsz. Magyar Gazdasági Egylet könyvtára; félév múlva követte példáját az Erdélyi Gazdasági Egylet. Most már sorra alakultak kisebb nagyobb könyvtárak a megyei gazdasági egyletekben is.

Az egyesületi könyvtárak állománya természetesen jóval kisebb volt a tanintézetieknél. Sorsuk mindig attól függött, mennyire volt a szakkönyv és terjesztése szívégye a könyvtárt kezelő egyesületi titkárnak. Jó példa erre a Békésmegyei Gazdasági Egylet könyvtárának a fejlődése. Amíg titkára — az 1870-es években — a magyar búzanemesítés egyik úttörőjeként számontartott МОКРЫ Сámuel volt, az akkori viszonyokhoz mérten ugrásszerűen fejlődött. 1872-ben könyvállománya 23 magyar és 11 német nyelvű munka volt.⁵ 1876-ban 79 magyar és 18 német könyvet forgathattak az egyesület tagjai. Az 1876. december 24-én tartott igazgatói választmányi gyűlés jegyzőkönyve már némi könyvtári szemléletről is tanuskodik. Határozatként kimondják, hogy „A könyvtár megvizsgálásával, catalogus készítésével és a könyvtár kezelésére vonatkozó javaslatnak beterjesztésével egy Bartóky L., Stark A. és Wilim J. tagokból álló küldöttség bízatik meg, s az igazgatóság utasítatik, hogy a füzet alakú értékes könyveket köttesse be, és a könyvtár catalogusát a vidéki gazdaközönség számára a legközelebbi értesítő végén, a csabaiak számára pedig egy, a könyvszekrény ajtajára függesztett rámás táblán közhírré tegye.”⁶

Az 1890-es években több nyomtatásban megjelent katalógusról is beszámolhatunk. Előbb az OMGE (Országos Magyar Gazdasági Egylet) adott ki ilyen jegyzéket, követte rövidesen — 1894-ben — az óvári gazdasági akadémia. A *magyaróvári m. kir. gazdasági akadémia könyvtári jegyzéke* című 200 lapos kiadványt CSERHÁTI Sándor állította össze. A kiadványt ismertető egyik cikk megjegyzi: „Sajnos nálunk Magyarországon, ahol a gazdasággal foglalkozók az ország legfontosabb társadalmi rétegét képezik, a gazdasági irodalmat teljességében felölelő és ezeknek megfelelően elrendezett szakkönyvtár úgyszólván alig létezik”.⁷ Megvolt tehát a szakkönyvtár iránti igény, sőt indokoltnak látták a sajtóban is véleményt mondani a helyzetről.

1902-ben tíz szakoktatási intézményben, a Mezőgazdasági Múzeumban, a Földművelésügyi Minisztériumban és 18 egyesület keretében találunk speciális rendeltetésű szakkönyvtárat. Ezek 3 kivételével mind vidéki városokban voltak. Bár szorosan véve egyikök sem nyilvános, közforgalmú könyvtár, mert elvileg csak a fenntartó intézmény, illetve egyesület tagjai használhatták, de különösen vidéken, közvetett módon mások kezébe is minden nagyobb akadály nélkül eljuthattak a könyvek. Legnagyobb könyvállománya volt ebben az időben az OMGE könyvtárának (13 390 kötet), az óvári akadémiaé (11 984 kötet) és a keszthelyi tanintézetnek (11 223 kötet). A Földművelésügyi Minisztérium könyvtárának az állománya már akkor megközelítette a 30 ezret. Ez az utóbbi volt valamennyi könyvtár között a legzártabb, állománya a legkevésbé forgott közkézen. Mindegyik könyvtárnak volt megfelelő helyisége, ebből a szempontból jobb

⁴ *Magyarország köz- és magánkönyvtárai*. Szerk. GyÖRGEY Aladár. Bp. 1885.

⁵ *Békésmegyei Gazdasági Egylet 1871/72-iki Értesítője*. 1. füzet.

⁶ *Békésmegyei Gazdasági Egylet 1876. évi Értesítője*.

⁷ *Közletelek*. 1894. 1727. 1.

volt a helyzetük, mint a mai szakkönyvtáraknak. Egységes könyvtárkezelési módszerek természetesen még nem voltak, nem is lehettek, a könyvtárak kezelői azonban igyekeztek saját elgondolásuk és rendszerérzékük szerint pontosan ellátni munkájukat. Katalógust ilyen vagy amolyan formában mindenütt vezettek.

1938-ig csak annyi változás történt, hogy több vidéki egyesület könyvtára megszűnt, beolvadt más helyi könyvtárba. Erről az évről összesen 23 szakkönyvtárat tudunk felsorolni, köztük 12 kutatóintézetet is. Legrégibbi kutatóintézeti könyvtár volt a magyaróvári gépkísérleti állomásé, létesült 1863-ban. Könyvvállománya 1938-ban 300 kötet.

A szakkönyvtárak 100 év óta egy síkon mozgó életében új hajtás kibomlásának, új könyvtártípus kialakulásának vetette el a magvát 1948-ban a Mezőgazdasági Dokumentációs Központ létesítése és egyesítése 1951-ben az előző évben létrehozott Országos Mezőgazdasági Könyvtárral. Ez az intézkedés nemcsak azért volt jelentős, mert új, a tudomány és gyakorlat korszerű igényeihez alkalmazkodó tartalommal töltötte meg a könyvtár fogalmának eddig megszokott kereteit, hanem megteremtette vele egyszerre mind a további fejlődés alapját, és a továbbiakban lehetővé tette a szakkönyvtárak központi összefogását.

Gyökeres változást jelent, úgyszólván határkövet állít a fejlődésben az 1956. évi minisztertanácsi rendelet, amely létrehozta a könyvtári hálózatokat, és ezzel módot adott egy újabb szakasz megindulására. Az azonos rendeltetésű könyvtárak, amelyek eddig csupán egy-egy szakintézmény elszigetelt könyvtárai voltak, most a feladatok és érdekek hasonlósága, egyezése alapján szervezett egységbe tömörültek, ezáltal konkrétabb körvonalakban formálódik ki életük kerete, tartalma és problémáik kibontakozása közüggé válik, így fejlődésüknek is biztosabb az alapja, nagyobb a lehetősége.

Mezőgazdasági szakkönyvtárainknak ma 4 típusa alakult ki. Sajátos jellemvonásaik szerint külön típust jelent az OMgK, más és más típusba tartoznak a kutatóintézetek és a felsőoktatási intézmények könyvtárai és ismét teljesen másba a termelőüzemeké.

Az egyes típusok tömörített jellemképét a következőkben rajzolhatjuk meg.

1. Az *Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ* új típusú, országos jellegű, nyilvános tudományos szakkönyvtár, amelynek feladatköréhez tartozik egyrészt a teljes magyar és a legnagyobb számú új külföldi szakirodalom gyűjtése, másrészt ennek a szakirodalomnak a tudományos értékelésen alapuló feltárása. A kettős feladat betöltéséhez a könyvtárnak sajátos, új módszereket kellett kidolgoznia. (Az OMgK munkájának részletesebb vizsgálata és ismertetése nem fér ennek a cikknek a keretébe, ez külön tanulmány tárgya.)

2. A *kutatóintézeti szakkönyvtárak* gyűjtőköre és hasznosítása korlátozott, szorosán hozzákapcsolódnak az intézet speciális kutatási témaköreikhez, ezért munkájuk is erősen szelektív jellegű. Feladatuk kettős: a) A kutatási témákhoz szükséges irodalmi anyag megszerzése részben a könyvtári állomány gyarapításával, részben a hálózati könyvtárközi kölcsönzésének módszeres felhasználásával. b) A naponként beérkező folyóirat- és könyvanyag gyors házi dokumentálása, vagyis kiválogatásuk és összegyűjtésük az egyes kutatási témák és kutatói igények szerint s az összegyűjtött anyag naponkénti kézbeadása az illetékes kutatóknak; ezenfelül a kurrens anyagnak a napi munkához szükséges bibliográfiai feltárása, a dokumentációs igények számontartása, összefogása és kapcsolat fenntartása az OMgK dokumentációs központjával. Természetesen ehhez járul a könyvtárkezelés napi munkája, amely a jelenlegi adottságok között több kutatóintézetben a nem is egykönnyen legyőzhető s ezért számontartásra jogosult nehézségek közé tartozik.

3. A felsőoktatási intézmények könyvtárainak jellegét az oktatásnak, az oktatást megalapozó kutatásnak a szolgálata és az ifjúság nevelése határozza meg. El kell látniuk a hallgatókat a tanulmányi céloknak megfelelő szakirodalommal és egyúttal művelődésüket is irányítaniuk kell. Ezenfelül ki kell elégíteniük a tanszékek igényeit az oktatást megalapozó és az oktatók tudományos fejlődését biztosító tudományos irodalommal, szakirodalmi szolgáltatással. Ennek megfelelően gyűjtő- és feladatkörük háromszintű. Mindez egyaránt kötelező érvényű az Agráregyetem, az egyetemi rangú főiskolák és az akadémiák könyvtárára, legfeljebb csak a hallgatók és oktatók létszáma okozhat némi különbséget, de ez is csak a feladatok horizontális, nem pedig vertikális kiterjedésében. Ezek a könyvtárak nem nyilvános jellegűek, hanem ugyanúgy, mint a kutatóintézeteké, egy meghatározott intézmény speciális célú, mondhatnók házikönyvtárai.

4. Termelőüzemi szakkönyvtárak tulajdonképpen nincsenek is. Egyelőre csak az igen messzi távlat elképzelésében rajzolódhatik ki az a megoldás, hogy minden egyes mezőgazdasági termelőüzemnek saját házi szakkönyvtára legyen. Ennek ma sem anyagi, sem szellemi feltételei nincsenek meg. Rövid adatokkal jellemezve a mai tényleges helyzetet: van az országban összesen 578 termelő üzem (gépállomás, állami gazdaság és erdőgazdaság). Könyveket találunk mindenütt, némiképpen könyvtárnak nevezhető létesítményt pedig összesen 108-at, beleszámítva a 40–50 kötetes, teljesen kezeletlen gyűjteményeket is. Valóban könyvtárnak csak alig egy–kettő nevezhető. Még bonyolultabbá teszi a helyzetet az is, hogy az üzemi költségvetésből beszerzett néhány szakkönyv jóformán szét sem választható a szakszervezeti könyvtár anyagától. Van azonban néhány kivétel is, ilyenek a tokajhegyaljai és a dászentmiklósi állami gazdaság könyvtára, mindkettőnek 1000 kötetten felüli az állománya. Az 1957. évi statisztikai felmérés folyamán derült ki, hogy a közhiedelemben számontartott üzemi könyvtárak 99 százaléka szakszervezeti könyvtár, amelyekben vannak szakkönyvek is, de lényegükben véve közművelődési tárgyú az anyaguk. Jogosan vetődik fel itt a kérdés: mi értelme van és egyáltalában megengedhető-e, hogy ugyanabban a községben párhuzamosan három könyvtárat tartsunk fenn, külön üzemi szakkönyvtárat, külön üzemi szakszervezeti könyvtárat és még ezeken felül az általános közművelődési, vagyis a községi népkönyvtárat? Van egy másik, valóban járható út: éspedig az, hogy minden falusi könyvtár legyen egyúttal mezőgazdasági szakkönyvtár is, függetlenül az üzemtől, az egész község számára. A falu mezőgazdasági szakirodalmi érdeklődését amúgysem lehet egy üzem kereteire leszűkíteni, mint ahogyan ezt megtehetjük egy műszaki üzem szakkönyvtárával. Másik indok, hogy a falun élő emberek számára sok tekintetben elsődleges az általános és szépirodalmi művelődés szükségessége, és csak ezen keresztül jutnak el a szakkönyv forgatása iránti igény felébredéséig. Harmadik indok, ami talán a legfontosabb, hogy külön közművelődési és külön szakkönyvtárakat megszervezni, életben tartani olyan túlméretezettséget jelentene, amit ma még nem is engedhetünk meg magunknak. Nyilvánvaló; hogy célszerűbb a már jóformán mindenütt meglévő és többé-kevésbé jól működő közművelődési könyvtáraknak szakszerű irányítás segítségével kibővíteniök állományukat a tájtermelés szükségleteinek megfelelő szakirodalommal. A falu szocialista fejlesztését is jobban szolgálja a helyesen megvalósított egységesítés, mint az elkülönített szektorokra bontás. Alapos előtanulmányok, helyzetfelmérés és tárgyalások után ennek a megfontolásnak az alapján alakult ki a Földművelésügyi Minisztériumnak és az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központnak az az álláspontja — és ezzel lényegileg egyetért a Művelődési Minisztérium is —, hogy az úgynevezett, de valóságosan nem létező mezőgazdasági üzemi szakkönyvtárak hálózati összefogása nem tarthatik a mezőgazdasági tudományos szakkönyvtári hálózat feladatkörébe. Megnyugtató megoldást a gondozásukra azonban az illetékes szerveknek még ki kell alakítaniuk. Az OMgK munkássága nem terjedhet tovább a

tervszerű, módszeres tanácsadásnál a területi könyvtárak mezőgazdasági szakkönyv-állományának helyes összeállításában. Ezzel a ténnyel egyszerűsre is rögzíthetjük a mezőgazdasági könyvtári hálózat munkájának egyik szakaszát: a keretek pontos megállapítását.

A mezőgazdasági könyvtári hálózathoz ma 32 kutató intézet és 7 felsőoktatási intézmény könyvtára tartozik, a központtal együtt összesen 40. Ezek a könyvtárak 3 könyvtártípust képviselnek, s bár gyűjtőkörük és feladataik különbözőek, abban valamennyien megegyeznek, hogy tudományos jellegűek. Ezt a jelleget nem változtatja meg az a tény, hogy a felsőoktatási intézmények könyvtárainak egyik teljes jogú részfeladata az ifjúság művelődésének az irányítása.

A hálózat központjának a feladata összevetve más hálózatokéval — az összefogásra váró intézmények számát tekintve — nem annyira térbeli kiterjedésű munkát jelent, hanem sokkal inkább vertikális irányban elmélyedőt és konstruktívot. A rendszerben megszervezett munkafeladatok csak a könnyebbik hányadát jelentik a tennivalóknak. A súlyosabbik részt elsősorban a kutatóintézeti könyvtárak tartalmi munkájának a megszervezésében, a hozzá szükséges keretek és lehetőségek kialakításában, a gyakorlati munka realizálásának megteremtésében és elméleti megalapozásában látjuk. Az első két évi hálózati munka eredményéből és tapasztalataiból leszűrt következtetések között ez jelentkezik egyik legfontosabb követelményként.

A munka első szakasza a könyvtárak felmérése, helyzetük alapos megvizsgálása volt. A hálózat 40 könyvtárának, beleszámítva a központot is, összegezett állománya 802 192 kötet. A szakoktatási könyvtárak természetesen jóval nagyobbak a kutatóintézetiéknél. Két kutatóintézeti könyvtár állománya nem éri el az 500 kötetet, s csak három van 12 ezren felüli. A vidéki akadémiákon 22 és 35 ezer között van a kötetszám. Az Agráregyetemé 191 ezer (az 1957. évi statisztika szerint). A könyvforgalom nagysága az állományhoz arányítva átlagosan 52 százalék. Vannak azonban szélsőséges esetek is, pl. 400 % és 1,75 %.

Könyvtárhelyisége, olvasóterme a 7 felsőoktatási intézmény könyvtárán kívül mindössze 8 kutatóintézeti könyvtárnak van, ezek is többé-kevésbé hiányos felszerelésűek és megosszott rendeltetésűek, pl. tanácsterem, rajzolóhelyiség stb. Valóban megfelelő könyvtárhelyiséget csak egyetlen kutatóintézeti könyvtár tudott eddig berendezni. Legtöbb esetben a könyvtárt kezelő kutató vagy titkárnő szobájában állanak a könyvszekrények. Előfordult az is, hogy a már régebben berendezett könyvtárhelyiséget helyszűke miatt más célra használták fel, és a könyvszekrények kikerültek a folyosóra.

Legnagyobb problémát okoz a könyvtárkezelés kérdése. A kutatóintézetekben egyelőre még nincs könyvtáros-dokumentátori státus, sem egész, sem fél munkaidejű. A könyvtár kezelése többnyire valamelyik kutatóra, esetleg a titkárnőre hárul, idejük azonban nem igen jut a munka elvégzésére. Nem egy esetben az is nehézséget okoz, hogy az intézet vezetői nem látják helyes szemléletben a könyvtár feladatait és a könyvtárosi munkát. Ennek következménye, hogy állományfeldolgozás szempontjából igen egyenetlen a könyvtárak helyzete. Van azért több megnyugtató kivétel is. Néhány intézetben a vezetőség már eddig is megteremtette a házi dokumentáció és a hibátlan könyvtárkezelés lehetőségét. Az egyik 12 ezres állományú könyvtárban⁸ pedig a könyvtárkezelő minden akadály és időhiány ellenére is az utolsó kötetig, sőt különlenyomatig feldolgozta az egész állományt, és jól használható tárgyszavas katalógust készített. Akad azonban könyvtár, ahol még eddig egyetlen művet sem katalogizáltak, egyszerűen azért, mert a munkával megterhelt kutató nem tud rá időt szakítani. A házi dokumentációs feladatok teljesítését ugyanezek a nehézségek akadályozzák.

⁸ Az Északdunántúli Mezőgazdasági Kísérleti Intézet könyvtárában.

A felsőoktatási intézmények könyvtáraiban más a helyzet, mert mindenütt van könyvtáros, illetve könyvtárosok. Itt elsősorban a könyvtárosok szakképzettsége és továbbképzése okoz problémát. Nem helyes az arány a könyvtári és a mezőgazdasági képzettségű munkaerők megoszlása között sem. Sajnos nem egyszer találkozunk azzal az általánosnak nevezhető szemlélettel, amely nem számol a könyvtárosi munka előfeltételeivel. Ennek mindaddig nem lesz orvossága, amíg jobban bele nem rögződik a köztudatba, hogy a könyvtári, de méginkább a tudományos szakkönyvtári munkához elengedhetetlen követelmény a szaktudás és a nyelvismeret.

A hálózati munka második lépéseket a módszertani oktatás megindítását tartottuk a legfontosabbnak. Ebben a szakaszban az állományfeldolgozás alapvető munkáit, a leltározást és címfelvételezést vizsgáltuk meg alaposabban, és a tapasztaltakhoz szabtuk útmutató tevékenységünket. A szükség szerint alaposabb megbeszélést, 1—3 napos elméleti és gyakorlati oktatást adtunk, és lehetővé tettük a vidéki könyvtárkezelőknek a több napos tapasztalatcserét az OMgK-ban. Szervezett oktatási programunkkal várnunk kell egyelőre addig, amíg némileg is elrendeződik a kutatóintézetekben a könyvtárosok helyzete. Az eddig elvégzett munka mintegy elsősegélyként adott kezdetét jelenti a könyvtárosok szakmai képzésének. A szervezett módszertani oktatáshoz előbb még néhány feltételt kell kialakítani. Ez az 1959. év munkafeladatai közé tartozik. A munka folytatásának következő állomása a tervekben: tanfolyam rendezése, szervezett tapasztalatcsere-akció, könyvtárkezelési útmutató kiadása stb. Az eddig elsajátított ismeretekről mindenesetre vizsgamódra tesz tanúságot a beküldött KC-kartonok hibás vagy hibátlan volta, s ebből egyszersmind le is mérhető a tanácsadások eredményessége. A kutatómunkát támogató házi keretű dokumentációs tevékenységre alig néhány intézetben találtunk csak példát. Ennek a hiánynak a megszüntetése is a státuszkérdés megoldásával függ össze.

A hálózati rendelethez előírt köteleességek egyike a központi katalógus felállítása. A KC vezetését a külföldi művekre korlátoztuk, mivel tudományos szakkönyvtári vonatkozásban a hazai művek központi nyilvántartásának nincs jelentősége, és csak fölösleges megterhelést jelentene. A rendezetlen könyvtárosi helyzet miatt egyelőre le kellett mondanunk a visszamenőleges feltárásról, s így a könyvek és folyóiratok központi katalógusait 1957. január 1-től kezdődően állítottuk fel. A folyóirat KC alapján az OMgK kiadja az év folyamán a hálózati könyvtárak 1957—58. évi kurrens külföldi folyóiratainak lelőhelyjegyzékét. A KC kiegészítése az 1957. év előtti anyaggal csak akkor válik majd lehetővé, amikor minden kutatóintézeti könyvtárban mód nyílik az igen számottevő régi anyag feldolgozására.

A könyvtárak állománygyarapításában hazai vonatkozásban schol sem küzdenek nehézséggel, a szükséges beszerzésre van mindenütt anyagi fedezet. Más a helyzet a devizaigényes művekkel. A devizakeret aránylag szűk volta miatt az igényelt könyveknek és folyóiratoknak csak a helyi adottságok szerint változó hányada szerezhető meg. Van azonban egy-két olyan intézet is, természetesen a kis létszámúak, ahol megfelelő önmérséklő szelekcióval még ebből az igen kicsiny keretből is fedezni tudják az igényeket. A hálózati központnak fontos szerepe van egyrészt a KC alapján megszervezett könyvtárközi kölcsönzés lehetőségének a tudatosításában, másrészt abban, hogy saját, viszonylag nagyobb devizakeretének felhasználásában megfelelően számol a hálózati könyvtárak szükségleteivel, és a beszerzett műveket hosszabb határidejű kölcsönzéssel az igénylő könyvtár rendelkezésére bocsátja.

Az elvégzett munkához hozzátartozik még az OMgK fölös, illetve duplum anyagának szétoosztása a hálózati könyvtárak között. A szétoosztásban irányadó szempont volt egyrészt az újonnan megalakult — és helytelenül végrehajtott intézkedések következtében régi, történelmi értékű anyagukat elvesztett — vidéki akadémiák új állományának

kialakításában minél nagyobb segítséget adni, másrészt a külföldi csere útján beérkezett anyag profilozott szétosztásával hozzájuttatni a könyvtárakat máskülönben csak devizafelhasználással megszerezhető művekhez.

A hálózati munka legfontosabb eredménye eddig kétségtelenül az, hogy világos körvonalakban rajzolódott ki a könyvtárak helyzete. A további munka eredményessége azonban nemcsak a feladatok felismerésén múlik, hanem elsősorban a megoldandó problémák sorrendiségének az előfeltételeket szigorúan mérlegelő, jól meggondolt szelekcióján. A munka folytatásának terve azonban nemcsak a rendelet szó szerinti szövegezésében megadott feladatokra szorítkozik. Ezeken a részben szervezési, részben könyvtártechnikai vonatkozású teendőkön kívül alapvető jelentőségű elvi kérdések kidolgozására is szükség van. Ilyen elsősorban a kutatóintézeti könyvtár feladataihoz szabott munkamódszerek elveinek a kidolgozása.

Szó van itt egyrészt a házi dokumentátori feladatkör s az ezzel kapcsolatos teendők és felhasználható eszközök pontos meghatározásáról, másrészt az intézet helyi céljainak és adottságainak megfelelő sajátos könyvtártechnikai módszerek kidolgozásáról. A speciális célú tudományos szakkönyvtárak feladatai jellegüknek, funkciójuknak megfelelően természetszerűen sok tekintetben eltérőek az általános könyvtárakétól. Jogosult tehát a mérlegelése annak, hol van helye az addig kialakult szabványos könyvtári gyakorlat szó szerinti átvételének, és hol lehet, mikor célravezetőbb, vagy miben kell egészen sajátos, új módszereket kialakítani. Nyilvánvaló, hogy az olyan könyvtártechnikai eljárások, mint a címleírás egységesen kötelező szabályai a kutatóintézeti könyvtárakban is az elengedhetetlen követelmények közé tartoznak. Kérdéses azonban, hogy a kutatóintézetekben kialakult és a házi szabályokhoz igazodó leltározási rendszer megváltoztatása nem okozna-e csupán fölösleges párhuzamosságot és munkatöbbletet?

Vagy itt van a szakkatalógus kérdése. A mezőgazdasági tudományos kutatóintézetekben, ahol a katalógusfeltárásnak a szokásosnál differenciáltabbnak, témához simulóbbnak kell lennie, igen kétséges, hogy megfelelő-e az ETO használata. Annál is inkább, mert a tapasztalat napról napra jobban felszínre hozza az osztályozási rendszer hibáit és hiányosságait. Üzemszervezési témakörű kutatáshoz például majdnem használhatatlannak bizonyult az ETO jelenlegi beosztása, mert a kutatónak állandóan erőszakot kell elkövetnie szaklogikáján ahhoz, hogy megtalálhassa a keresett anyagot. A növénytermesztési tárgykörben is szakszempontról logikai bakugrás például a takarmányrépa és cukorrépa beosztása egymástól távolszakadt kategóriába. Ilyen példákat nagy számban lehetne felsorolni. Mindezek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a tudományos szakkönyvtári gyakorlatban jobban beváltak a profilozottan kialakított tárgyszavas katalógus. Ebben a megállapításban nem mi vagyunk az elsők és egyetlenek. Ha a külföldi mezőgazdasági tudományos könyvtárakat nézzük, alig találkozunk olyannal, amelyik különböző próbálkozás után ne kanyarodott volna át az ETO-ról a maga sajátos céljainak jobban megfelelő útjára.

Ezeknek az elméleti kérdéseknek kidolgozása elmélyedő vizsgáldást, hosszú ideig tartó munkát követel. A munkát azonban el kell végezni. Elérkezett az ideje, hogy most már ne csak távlati tervként tűzzük magunk elé, hanem hozzá is fogjunk. Az OMgK vállalja és megteszi belőle a maga részét.

TORDAYNÉ PÁTER ERZSÉBET

A tudománytörténeti életrajzi források kérdéséhez. A műszaki tudománytörténet kutatója munkája közben igen gyakran kerül nehéz helyzetbe. Egy-egy jelentős mű alkotójáról nevének és esetleg egy-két rá vonatkozó szószavú adaton

kívül, amelyekre egyébként is többnyire a véletlen vezet rá, jóformán nem tud semmit. Odavetett egy-két sornyi megjegyzés valamilyen, rendszerint egészen más tárgyú munkában, amely kortársi megemlékezéseket tartalmaz: gyakran ez a főforrás; esetleg egy irodalomtörténeti vonatkozással kapcsolatban talál — ha ugyan talál — a műszaki tudománytörténetben sokszor jelentős szerepet játszott egyéniségekre vonatkozólag adatokat. Részletesebb életrajzról, az életpálya ismeretéről jóformán szó sem lehet, — ha csak az illető nyomtatásban is nem jelentetett meg valami olyan munkát, amiért a SZINNYEI-féle életrajzi lexikonba bekerült, bár ez szintén igen hiányos. És ilyen nehézségekkel nemcsak a műszaki tudománytörténet kutatója találkozik lépten-nyomon — mivel a mérnökök és földmérők aránylag kis része adott ki nyomtatásban is megjelent műveket —, hanem gyakran a pedagógia, az orvostudomány, sőt a közigazgatás történeti kérdéseivel foglalkozók is. Ennek oka pedig főként az, hogy nem rendelkezünk elég olyan életrajzi munkával, amely a gyakorlati életben működött, kulturálisan alkotó tevékenységet kifejtett egyénekre vonatkozóan közöl működési adatokat. Pedig ilyen munkákra művelődéstörténetünk minden kutatójának sokszor roppant nagy szüksége lenne. Nem hiányoznak egyes részterületeket, bizonyos hivatási ágakat felölelő lexikonok és bio-bibliográfiák: egyházi férfiakra, művészekre, sőt részben pedagógusokra vonatkozó, életrajzi és működési gyűjteményes munkák vannak ugyan, de ezek sem teljeseek. Viszont nélkülözzük a mérnökökre, orvosokra, sőt a sokszor igen jelentős szerepet játszott adminisztratív hivatalnokok életére és működésére vonatkozó, gyűjteményes feldolgozásokat. Pedig pl. csak az utóbbiak életrajzi adatainak összegyűjtése nélkül a hivataltörténeti munkák megírása nehezen képzelhető el! Még olyan városok vezető tisztviselőiről is, mint amilyen Pest, a sok átfogó történeti feldolgozás és részlet-tanulmány után csak aránylag későn jelent meg az első, életrajzi adatokat összefoglaló tanulmány. (KOVÁCS Lajos: *Pest sz. kir. város vezetői (bírái és polgármesterei)*. 1687—1790. Bp. 1944, Szfv. Háziny. 68 l.)

A városi mérnökök, tanítók, orvosok, hivatalnokok életére vonatkozólag az anyaggyűjtés aránylag könnyebb: a városi levéltárak vagy a régebben megjelent monografikus feldolgozások tartalmazznak ilyeneket. De igen nehéz azokéra vonatkozólag — s a mérnökök, földmérők, térképészek jórészt ilyenek voltak —, akik egy-egy uradalom, illetve több birtokos család egészen különböző megyékben fekvő birtokain dolgoztak, több különböző hatósági szerv szolgálatában állottak életük folyamán, munkahelyüket sűrűn, munkaadójukat pedig többször változtatták... Pedig nem vitás, hogy egy tudományág történetéről a *tényeknek megjelölő*, hű összefoglaló munkát csak úgy lehet írni, ha legalábbis nagyjából, helyesen ismerjük az illető területen működött emberek *egész* életét és munkásságát, körülményeiket, helyzetüket, minden vagy legalábbis legtöbb fennmaradt alkotásukat. Enélkül az illető tudományág vagy egy korszakának megírói okvetlen abba a hibába esnek, hogy a már ismert — mert véletlenül részletesen feldolgozott életrajzú — egyének teljesítményeivel szemben alábecsülik a kevésbé ismertekéit. Így jellemzi pl. a XVIII. század magyar kartográfiájának történetét KRAY Pál, KOVÁCS Ferenc, KNEIDINGER András művének háttérbeszorulása, mert életrajzuk eddig feldolgozatlan maradt. A legutóbbi időben főként IRMÉDI-MOLNÁR László buzgólkodása következtében a XVIII—XIX. század magyar kartografusai életművének feltárása nagy lendületet vett, s egy-egy csoport mérnök életrajzának feldolgozása megjelenik, részben már meg is jelent (így IRMÉDI-MOLNÁR a temesi adminisztráció keretében működött, FODOR Ferenc a vízépítő, TÓTH Andrásné a kamarai mérnökök munkásságát tárta, ill. tárja fel), de ez még mindig az egésznek csak egy részlete.

A munkásság mellett még sok más kérdés is fontos a tudománytörténet kutatója számára: így pl. az adott hivatási csoport társadalmi helyzete, megbecsülésének foka (ami különben erősen visszahatott gyakran a munka minőségére is).

Ehhez azonban szükség van arra is, hogy ismerjük: milyen társadalmi rétegből kerültek ki az illető hivatali csoport tagjai, milyen előzetes képzettségen estek át, melyik társadalmi rétegbe illeszkedtek bele (összeházasodás, polgárjog, nemesség-adományozás, háztulajdon stb.). Nagy veszteség ebből a szempontból a Budapesti Tudományegyetem régi anyakönyveinek elégeése az Országos Levéltárban 1956-ban: a pesti „Institutum Geometricum” (1782—1850) matrikulái, amelyek 1275 magyar mérnök személyi adatait (nevét, születési helyét és idejét, vallását, apja nevét és rendi állását, tanulmányai idejét és eredményét s az oklevél-kiállítás időpontját) tartalmazták, megsemmisültek. (Még szerencse, hogy ki van adva nyomtatásban a műszaki egyetem okleveleinek jegyzéke, és hogy FODOR Ferenc is az Institutumról írott munkájában legalább a hallgatók neveit és diplomájuk elnyerésének évét közölte.) Olyan veszteség ez, amely csak némileg lenne jóvátehető akkor, ha az ország összes, budapesti és vidéki levéltáraiban, könyvtáraiban vagy iskoláiban levő régi, kéziratos középiskolai anyakönyvek feldolgozás alá kerülnének, s a tanulókra vonatkozó összes bejegyzések valamilyen formában — sokszorosítva vagy legalább gépiratban — valamelyik budapesti könyv- vagy levéltárban a kutatás számára elérhető lennének. (FRIEDREICH Endrének a piarista gimnáziumok, S. SZABÓ Józsefnek a debreceni ref. kollégium diákjairól készült összeállításai sajnos, csupán a nevezetesebb emberekre terjednek ki: a műszaki tudománytörténetben pedig sokszor éppen az elfeledett emberek adataira volna szükség.) Egy ilyen munkálat persze igen nagy apparátus megmozdítását kívánná meg, amire aligha lehetne személyzetet beállítani, legfeljebb helyi, ambíciózus és lelkes fiatal pedagógusokból, esetleg egyetemi hallgatókból.

Mert ami az Institutum anyakönyveire vonatkozik, az áll, sajnos, a többi egyetemi karok matrikuláira is. Nemcsak a mérnökök, pedagógusok, orvosok, jogászok adatai sem lelhetőek fel többé, csak legfeljebb a középiskolák régi anyakönyveiben. Némi segítséget jelenthetnek a kutató számára, ha tudja, legalább megközelítőleg, a kutatott személy vagy személyek életkorát s feltehető iskoláját, azok a nyomtatott iskolai eredménytáblázatok vagy értesítők, amelyeket az Országos Széchényi Könyvtár a XVIII. század végétől kezdődően jelentős számmal őriz: de ezek legtöbbnyire csupán a tanulmányi eredményt mutatják.

Ha tehát a műszaki tudománytörténet vagy akár más, személyi adatokat kívánó tudománytörténeti ág kutatójának, egyébként is igen aprólékos munkáját a könyvtáros és a levéltáros, akikhez természetesen fordul, meg kívánja könnyíteni, nem teheti ezt másképpen, mint a könyv- és levéltárak, pontosabban a rokon témakörökkel foglalkozó könyvtárosok és levéltárosok szoros együttműködése révén. Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára a maga részéről az Országos Levéltár Térképtárával ilyen irányban igyekszik a kölcsönös segítség elvét megvalósítani a kartográfia-történet és a térképész mérnökökre vonatkozó adatok gyűjtésében, mely munkában az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára a bibliográfiai adatok felkutatását végzi. Ilyen bibliográfiai munkát végzett az Orvostudományi Dokumentációs Központ is orvostörténeti vonalon, de csak a nyomtatásban elérhető könyv- és folyóiratpublikációk alapján.

Ennek az adatgyűjtési együttműködésnek a kivitelezése sokkal nehezebbnek látszik, mint amilyen valóban. Nem kíván ugyanis egyebet, mint hogy a feldolgozó munkát végző levéltáros a munkája során ilyen adatokat tartalmazó állag pontos levéltári jelzetét rövid emlékeztető szóval ellátva feljegyezze: ez az állomány aztán a kutatók rendelkezésére áll. Az együttműködés másik résztvevője, a könyvtáros ellenőrizzé a szakirodalom alapján, hogy publikált vagy ismeretlen adatról van-e szó: a kutatónak ily módon sok fáradságot és esetleges csalódást lehet megtakarítani. Különösen az olyan anyagra kellene nagy figyelmet fordítani, mely életrajzi és működési tekintetben tömeges

adatokat tartalmaz. (Pl. az Országos Levéltár Helytartótanácsi Építési Igazgatósági anyag Qualifications-Tabelle-i.)

Természetesen ez a könyvtári és levéltári együttműködés nem kell hogy az élet-rajzi adatok dokumentációjára szorítkozzék. Itt van ugyan rá legegésőbbben szükség — főleg a műszaki tudománytörténet területén —, de megvalósítható más tereumenokon is, pl. a könyv- és könyvtártörténet, irodalomtörténet stb. terén is, hol azt munkaközösségek és egyes kutatók már régebben gyakorlatban meg is valósították anélkül, hogy az alkalmosságán felül állandóvá és rendszeressé tenni kívánták volna.

Ami ehhez szükséges, az elsősorban a jóakarát és a kölcsönösség elvének tiszteletben tartása.

Mert egy-egy hivatási csoport vagy tudományág története — sőt ezen túlmenően minden nagyobb tudománytörténeti téma feldolgozása is — megkívánja *sok* életrajz *alapos* ismeretét, amelyhez az anyagot egyetlen kutató nem tudja összegyűjteni. Márpedig minden könyvtáros és levéltáros közös törekvése: összefoglaló munkák által előbbre vinni a magyar történettudományt — kell hogy tudománytörténetünk terén is megvalósuljon.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

A földrajzi katalógus kérdéséhez. A társadalomtudományi kutatások egyik fő iránya bizonyos földrajzi egység keretei között élő (vagy régi) társadalom története alakulásának, fejlődésének feltárása, közgazdasági, jogi stb. jelenségeinek, viszonyainak vizsgálata. A társadalomtudományi kutatás — bár más síkon és anélkül, hogy vulgáris párhuzamokba bocsátkoznánk — ugyancsak nem nélkülözheti a természettudományi kutatásban elengedhetetlen mennyiségi és minőségi összehasonlító módszereket, méréseket, jóllehet precíziós műszerek nélkül.

Az életszínvonal mérése, szintjének megállapítása például úgyszólván valamennyi társadalomtudományi diszciplinának fontos témája. A hivatalos és nem-hivatalos szerek sokasága (statisztikai hivatalok, közgazdasági kutató intézetek, szakszervezetek stb.) és a kutatók százai foglalkoznak e kérdéssel. A vonatkozó kutatások gyakorlati megfigyelések, háztartásstatisztikák, ár- és bérelemzések mellett szakirodalmi forrásokon alapulnak. A szakirodalom ad választ pl. arra a kérdésre is, hogy különböző időszakokban, különböző országokban hogyan mérik az életszínvonalat, mit vesznek figyelembe a mérésnél. A mindenkori felmérés eredményének mércéje pedig nyilván nem lehet más, mint a saját korábbi színvonalnak a jelenlegivel történő összehasonlítása, mindezt egybevetve más országokéval. Össze kell hasonlítani tehát különböző országok mérési metodikáit és adatait.

A szakirodalomban azonban ezek a problémák — a valósághoz hasonlóan — nem jelentkeznek tiszta formában, egy-két jól körülhatárolható témakörként (pl. munkabér, fogyasztás), hanem különféle témakörökben található fontos vonatkozásai (pl. népmozgalom, foglalkoztatottság, adózás, a pénz vásárló ereje stb.). A társadalomtudományi szakkönyvtár anyagának tartalmaznia kell a válaszok jórészét a felmerülő kérdésekre (összehasonlító módszerek, összehasonlítható adatok). A könyvtár földrajzi katalógus nélkül mégoly jól szerkesztett decimális vagy tárgyszavas katalógussal sem képes ezekre a kérdésekre *gyors, megbízható* tájékoztatást nyújtani.

A *földrajzi katalógus* szerepét a könyvtár katalógusrendszerében, az újabb magyar szakirodalomban CSAPODI Csaba kitűnő cikke tárgyalja a *Magyar Könyvszemle* 1956. 4. számában (324—332. l.). Konklúziójával, hogy ti. „A megfelelően kidolgozott földrajzi katalógus tehát nem segédkatalógus, hanem a könyvtár tárgyi katalógus-rendszerének, tárgyi katalógushálózatának szerves darabja. Nemcsak a szisztematikus szak-

katalógus és a tárgyszó-katalógus egészítik ki egymást, hanem hozzájuk tartozik harmadikként a földrajzi katalógus is" (331. l.), maradéktalanul egyet lehet érteni, azzal a kiegészítéssel, hogy különösen a modern anyagot gyűjtő *társadalomtudományi könyvtáraknak* ez a katalógus *nélkülözhetetlen* mind reference-munkájuk, mind pedig a kutatás szempontjából.

Választott példákra visszatérve: a könyvtárnak „az életszínvonal alakulása Ausztriában... és még néhány országban” c. kutatáshoz kell segítséget nyújtania. Tegyük fel, hogy a megkeresett könyvtár decimális szakkatalógussal (ha úgy tetszik, tárgyszavassal is) rendelkezik, és gondos szakozással (tárgyszavazással) a földrajzi fogalmakat feltüntetik. Választólapok bőséges használatával a szakon belül az anyagot földrajzilag is tagolják.

Az életszínvonalal kapcsolatos egyik első kérdés a nemzeti jövedelem. Fenti feltételezés szerint a kutató a szakkatalógusban a következőképpen találja meg az irodalmat:

- 339.32 *nemzeti jövedelem*
 339.32 általános munkák (pl. Zur... Theorie des Nationaleinkommens)
 339.32 (.) földrajzi tagolásban
 339.32 (10) nemzetközi érvényű munkák (pl. Les comptabilités nationales dans le monde)
 339.32 (41) (National Income...)
 339.32 (436) (Österreichs Volkseinkommen...)
 ...
 339.32 (85) (The Peruvian National Income...)

A nemzeti jövedelmen kívül azonban tanulmányozni kell még a munkabér, az adóügy, a foglalkoztatottság, a statisztika és nem utolsósorban az általános életszínvonal szakokat is. Decimális számokban:

331.2; 336.2; 331.6; 31:338; 339.452

A kutatónak tehát legalább öt szakszám alatt kell keresgélnie a két-három országra vonatkozó anyagot. De előfordulhat, hogy az *egy országra* vonatkozó irodalmat *tíz szakszám* alatt is keresheti.

A leggondosabb szakozást is feltételezve, a következő hiányosságok lehetőségeivel kell számolnunk: 1. A kutatónak, a szakkatalógus rengetegében a sokrétű útirányjelző táblák (választólapok) mellett is elkerüli a figyelmét a keresett országra vonatkozó cédulák egy része, vagy igen nehezen találja csak meg ezeket. 2. Nem tudhatja, hogy milyen, számára értékes irodalmat nem látott egyáltalán, mert nem volt előtte az adott országra vonatkozó teljes anyag (pl. lehet, hogy éppen a 330.114 „gazdasági növekedés” szak átnézése ad impulzust további kutatásokhoz). 3. Különösen érvényesek a 2. pont alattiak abban az esetben, amikor az adott szakban a vizsgált országra vonatkozó irodalom szegényes.

Mindehhez még hozzá kell számítani, hogy körültekintő szakozás mellett sem várható, hogy földrajzi katalógus hiányában a földrajzi jelzetnek kellő jelentőséget tulajdonítsanak. Földrajzi katalógus létezése esetén viszont a szakozónak *ugyanolyan fontos* feladata a földrajzi kapcsolat felderítése az adott műben, mint a főtáblázati jelzet megállapítása. A földrajzi jelzet megállapítása csak így válhat *tartalmi szakozási feladattá*, és így válik a földrajzi katalógus a katalógusrendszeren belül „önálló műfajjává”, mely rendszerben változatlanul a szakkatalógus tölti be a „primus inter pares” szerepet.

Választott példánk szerint hogyan boldogul a kutató a földrajzi katalógussal :
(436)

Ausztria

001.2 (436)
3KP5 (436)
31 (436)
331.2 (436)
332.6 (436)
333 (436)
338 (436) (fontos összefoglaló jellegű munkák)
338.98 (436)
339.32 (436) (Österreichs Volkseinkommen . . .)
382 (436)
...
...

A földrajzi katalógusban való kutatás előnye szembeszökő : könnyebb eligazodás, kisebb hiba- és nagyobb megtalálási lehetőség, a teljes irodalom áttekinthetősége, a határterületi anyagok számbavétele.

A MTA Közgazdaságtudományi Intézet könyvtára, a decimális katalógussal egyidejűleg építette ki földrajzi katalógusát, így közel hároméves feldolgozás eredményei a következő érdekes mennyiségi összehasonlításra adnak módot a szak- és a földrajzi cédulákra vonatkozóan. A szakcédulák 22 dobozt foglalnak el, a földrajziak 11 dobozt. (Az érdekesség kedvéért megjegyezzük, hogy a betűrendes katalógus 12 dobozban tárol.) A szakcédula : földrajzi cédula mennyiségének 2 : 1 arányából nem akarunk semmiféle elhamarkodott következtetést levonni. A földrajzi „szemlélet” következtében a szakkatalógusban, ahol mód kínálkozott, érvényesítettük a földrajzi tagolást, a földrajzi katalógusban viszont igyekeztünk következetesen alkalmazni a decimális rendszert. Tapasztalataink szerint a szakkatalógus lehető legrészletesebb földrajzi tagolása sem teszi szükségtelessé a földrajzi katalógust. Ez előbbinek is megvan a létjogosultsága, különösen a nagy összefoglaló szakoknál, mint amilyenek a 338 ; 333 ; 332 ; 338.4 ; 382 stb.

A földrajzi katalógus szerkesztése — a szakkatalógushoz hasonlóan — nem problémamentes feladat. Mindenek előtt : milyen ismérvek szerint, mikor indokolt földrajzi jelzet megállapítása? Erre általánosan használható mérce nincs. A könyvtár szűkebb gyűjtőköre, sajátos profilja, használoinak érdeklődési köre, a könyvtár kutatási tapasztalata döntheti csak el, hogy mikor tüntet fel földrajzi jelzetet. Lehetőleg azonban minden olyan esetben tüntessük fel, amikor megítélésünk szerint a kutatásnak bizonyos földrajzi támpontot nyújthat. Inkább *több*, mint kevesebb földrajzi jelzettel operáljunk, ebből csak előny származhat. Ha számos szakjelzetet kap egy adott mű, és a benne található földrajzi fogalom, kapcsolat nem domináns, vagy csak bizonyos szakok tekintetében nyújt támpontot, csak egy-két szakjelzet mellett helyes jelölni földrajzit is, de lehetőleg a műre legjellemzőbb szakjelzetek mellé. Ha választani kell, mert több ilyen is akad, úgy valamelyik összefoglaló jellegű szákszámhoz (338;331). Ennek az az előnye, hogy a kutató, ha az öt érdeklő szűkebb szakterületen nem is talál irodalmat, de a földrajzi katalógusban talál az átfogó jellegű szakokban egy-egy olyan munkát, amelynek részletei esetleg segítséget jelentenek szűkebb szakterületén is. Egy másik kérdés : ha több földrajzi vonatkozás is található egy műben (és több szakjelzetet is kell adni), meddig menjünk el? Tételezzük fel, hogy egy adott mű feltárásához 6 szakjelzet és ugyanannyi földrajzi jelzet szükséges. Véleményünk szerint ilyen eset-

ben — lehetőleg — átfogó földrajzi jelzetek használata helyes, mint amilyenek pl. (4—15); (5—012); (47—62); (73—62). A földrajzi fogalmakat igyekezni kell tehát összevontan kifejezni. Az utóbbi kettőt illetően (szocialista országok; tőkés országok), bár formailag földrajzi jelzetek, tartalmilag mégsem tekinthetők tisztán földrajzi jellegűeknek, mivel inkább politikai állam-csoportosulást fejeznek ki. A logikai indokolatlanság ellenére alkalmazásuk helyes, mivel növelik a földrajzi katalógusban történő keresés eredményességét. Megjegyezzük, hogy a „gazdaságilag elmaradott területek” — 330.144.25 — szakjelzete hasonló meggondolások alapján szerepelhetne valamilyen formában a földrajzi katalógusban is, — pl. (1—17) — hiszen területileg nem együvé tartozó, de politikai-gazdasági felépítésben hasonló államok, területek kerülnek e fogalom alá. Mivel azonban a szakkatalógusban amúgyis összekerül az anyag, csak a reference-munka során kell ügyelni arra, hogy az Ázsia vagy Dél-Amerika iránt érdeklődő olvasónak a földrajzi katalógus mellett felhívják figyelmét a 330.144.25 jelzetre is.

Az eddig kifejtettek hatványozottan állnak a *folyoiratok* feldolgozására és általában a bibliográfiai és a dokumentációs gyakorlatra. Elég utalni a nagy társadalomtudományi bibliográfiák földrajzi tagolására és földrajzi mutatóira.

A földrajzi katalógus munkatöbbletet jelent a feldolgozó munkában (a földrajzi fogalom meghatározása, további cédulák kijelölése és beosztása), de ez a munkatöbblet bőségesen megtérül azzal a kitűnően használható munkaeszközzel, amihez az ilyen katalógus kiépítésével a könyvtár hozzájut.

RÓZSA GYÖRGY

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet „Dokumentáció” Műszaki Bizottságának VII. teljes ülése. (Organisation Internationale de Normalisation Comité Technique 46. Documentation.) 1958. szeptember 15—17. között tartotta ülését Hágában az ISO/TC 46, amelynek titkársági teendőit a Holland Szabványosítási Főbizottság (Hoofdcmissie voor de Normalisatie in Nederland) látja el. A könyvtári és dokumentációs tárgyú nemzetközi szabványajánlások kidolgozásával foglalkozó bizottság a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) egyik legrégebben működő szerve. Munkájában számos ország szabványügyi intézménye vesz részt az alapkormány határozatainak megfelelően aktív tagként vagy megfigyelőként. A TC/46-nak jelenleg 21 aktív és 12 megfigyelő tagja van. Magyarországot az ISO/TC 46-ban a Magyar Szabványügyi Hivatal képviseli, és aktív tagként vesz részt annak munkájában. Az eddigi gyakorlat szerint a Titkárság általában két évenként hívja össze a teljes ülést, amely nemcsak beszámoló a végzett munkáról, hanem egyben munkabizottsági ülést is, ahol a különböző témákhoz beérkező hozzászólásokat, javaslatokat egyeztetik, az ajánlástervezetek szövegét jóváhagyják, és megtárgyalják a bizottság munkatervét. Az 1958-ban megtartott teljes ülésen a Magyar Szabványügyi Hivatal képviselőjében dr. DEZSÉNYI Béla, a könyvtári és dokumentációs szabványosítással foglalkozó magyar szakbizottság tagja, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője mint a delegáció vezetője és dr. BARTA Gábor, a Magyar Szabványügyi Hivatal főelőadója vett részt. A VII. teljes ülés anyagának előkészítésében a magyar álláspont kialakításában jelentős munkát végzett a magyar szakbizottság dr. LÁZÁR Péternek, a bizottság elnökének vezetésével.

Az ülést szeptember 15-én a Holland Szabványügyi Főbizottság nevében Ir. BEUKERS nyitotta meg. A teljes ülés elnökévé dr. VOORHOEVE-t, a holland delegáció elnökét választották meg. Az ISO/TC 46 tagjai közül képviseltették magukat Anglia, Ausztria, Belgium, Franciaország, Hollandia, Lengyelország, Magyarország, Németország, Norvégia, Románia és megfigyelőként részt vett India képviselője.

Jelen voltak még a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (FID), a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége (IFLA) és az ISO főtítkárságának képviselői is. A megjelent delegátusok száma 37 fő volt.

A teljes ülés mindenekelőtt meghallgatta a titkárság jelentését a Stuttgartban, 1956-ban tartott VI. teljes ülés határozatainak végrehajtásáról, majd az SC I „Mikrofilm” albizottság titkárságának jelentését az 1958 júniusában, Párizsban megtartott ülésről. Ez utóbbival kapcsolatban határozatot hoztak a résztvevő tagoknak az albizottság munkájában való fokozottabb közreműködéséről.

A VII. teljes ülés napirendje a következő volt :

1. Bibliográfiai hivatkozások.
2. Kivonatok és szerzői összefoglalások.
3. Transzliteráció.
4. Folyóiratcikkek alaki követelményei.
5. Könyvek külső és belső elrendezése.

A napirend egyes pontjainak részletes megtárgyalására három munkabizottságot hoztak létre, amelyek közül az első a bibliográfiai hivatkozásokkal, a második a szerzői összefoglalásokkal és kivonatokkal, a folyóiratcikkek alaki követelményeivel és a könyvek külső és belső elrendezésének kérdésével, a harmadik bizottság a transzliterációval foglalkozott. A magyar delegáció csak a második munkabizottságban vett részt. A transzliterációval kapcsolatos kérdések ugyanis a görög, arab és héber szövegek átírása körül forogtak, amelyek a magyar könyvtári, illetve dokumentációs gyakorlatban nem túl jelentősek. (Egyébként is ennek a bizottságnak a tárgyalásai csak elvi kérdésekre szorítkoztak, mert a teljes ülésen résztvevő delegációk egyike sem rendelkezett e nyelvekben kellő tájékozottsággal bíró szakértőkkel.) A magyar delegáció részvétele az első munkabizottságban azért nem volt feltétlenül szükséges, mert a megnyitó ülésen módja volt a delegációnak az idevonatkozó javaslattal kapcsolatban elvi és gyakorlati kívánságait ismertetni :

A *bibliográfiai hivatkozásokra* vonatkozó ajánlástervezet tárgyalása több új javaslatot vetett fel. Jellemző a bizottság tagjainak aktivitására, hogy az angol és norvég küldöttség több mint 30 lap terjedelmű, igen értékes és helyes gondolatokat tartalmazó módosító javaslatot nyújtott be, amelyet a Titkárság időben eljuttatott az összes érdekeltnek. E javaslatok azt célozták, hogy a teljes és rövidített hivatkozásokra vonatkozó szabályok *egy* nemzetközi szabványajánlásban kerüljenek kiadásra, szemben a Titkárság által korábban elkészített javaslatokkal, amelyek a teljes és rövidített hivatkozások szabályait külön-külön ajánlásokban kívánja közreadni. A magyar delegációnak az volt az álláspontja, hogy elfogadja a Titkárság már korábban elkészített javaslatát, mert annak tartalmával egyetért ; alaki és célszerűségi szempontból azonban helyesebbnek látta volna, az angol és norvég javaslatoknak megfelelően, ha a teljes és rövidített hivatkozásra vonatkozó előírások egyesíthetők lettek volna. A magyar delegáció hivatkozott a vonatkozó magyar szabványra (*MSZ 3497 Bibliográfiai hivatkozás*), amely az angol és norvég javaslatához hasonlóan *egy* szabványban párhuzamosan közli a teljes és rövidített hivatkozás előírásait és a vonatkozó példákat. A titkárság súlyt helyezett arra, hogy a bibliográfiai hivatkozások első része, amely már megjelent, elfogadásra kerüljön, viszont hozzájárult ahhoz, hogy a most tárgyalás alatt álló második rész az első rész végleges és teljes szövegét is tartalmazza. Ezt a közvetítő megoldást a magyar delegáció is elfogadta, mert helyesnek találta a Titkárságnak azt az álláspontját, hogy a már elkészült ajánlástervezet teljes átalakítása miatt a nemzetközi szabványajánlás megjelenése ne húzódjék el.

A *szerzői összefoglalások és tartalmi kivonatokra* vonatkozó javaslatnál az írásban is beadott magyar hozzászólásból a leglényegesebb kívánalmak bekerülnek a teljes ülés

által elfogadott szövegbe, amelyet hozzászólás céljából az ISO főtítkársága szét fog küldeni a tagországoknak. A szerzői összefoglalások elhelyezésével kapcsolatban a magyar — és nagyjából hasonlóan a román bizottság is — azt javasolta, hogy ha a cikk eredeti nyelvén készült szerzői összefoglalás a cikk elejére kerül, akkor az idegen nyelvű, akár a szerzői összefoglalásból, akár önállóan készült kivonat a cikk végére, sőt esetleg ugyanannak a folyóiratszámnak más helyére is kerülhessen. (Például: az egy-egy folyóiratszámhoz tartozó valamennyi kivonat a folyóiratszám elején vagy végén is elhelyezhető legyen.) A kérdés formai megoldással, de magyar szempontból is megfelelően intéződött el azzal a megállapítással, hogy ez az előírás a folyóiratok külalakjára vonatkozó nemzetközi szabványajánlásba tartoznék, amely viszont nem köti meg az idegen nyelvű kivonat elhelyezésének helyét.

A javaslatban szereplő *objektív* szó értelmezése körül lényegében stílus vita alakult ki: a végleges fogalmazásban ennek a szónak csak azt az értelmet tulajdonították, hogy a szerzői összefoglalásnak teljesnek, tehát a cikk minden részére kiterjedőnek kell lennie. Végül a javaslat elején lévő definíciót — különösen a szerzői kivonatokkal kapcsolatban — precízebben fogalmazták meg, hangsúlyozva benne azt, hogy annak szövege vagy a szerzőtől származzék, vagy legalább a szerző hozzájárulásával készüljön.

A *folyóiratcikk*ek alaki követelményeire vonatkozó nemzetközi szabványajánlás javaslatával a Titkárság 1953 óta foglalkozik. A jelenlegi dokumentum szövegezését az 1956-ban Stuttgartban megtartott VI. teljes ülés tárgyalta, amelyen a VII. teljes ülés — a beérkezett észrevételek alapján — néhány módosítást eszközölt. A magyar delegáció igen aktívan vett részt az ajánlástervezet szövegezésében, és az előterjesztett módosító javaslatok vitájában. A javaslatok közül azt az angol indítványt, hogy a cikk címe mindig teljes alakjában szerepeljen, nem fogadta el a bizottság, hanem — némileg módosítva a magyar indítványt — úgy határozott, hogy az élőfejek kivételével mindenhol a teljes címet kell közölni. Magyar javaslatra tartotta fenn a munkabizottság, majd a teljes ülés is a cikk elején a szakjelzet feltüntetését ajánló intézkedést azzal, hogy az nem szükségképpen csak az ETO lehet, hanem más elterjedt szakrendszerek is alkalmazhatók. Megállapodás történt (bár ez mint magától értetődő, nem került be a szövegbe), hogy az ismétlődő bibliográfiai hivatkozásoknál használt rövidítések nemcsak latinul, hanem a cikk nyelvén is állhatnak. A cikkben használt különleges rövidítések tekintetében megoszlottak a vélemények, és így a végleges fogalmazás szerint a különleges rövidítés első említésekor csak annak teljes feloldását kívánják, de nem írják elő, hogy a rövidített (vagy a feloldott) forma kerüljön-e zárójelbe. A teljes ülésen a legnagyobb előrehaladást ebben a javaslatban sikerült elérni. A határozat szerint a titkárság az ajánlástervezetet az ISO tanácsa elé fogja terjeszteni, és azoknak a bizottságoknak szavazatát — köztük a magyarét is —, amelyek már előzőleg is pozitívan foglaltak állást a javaslat mellett, véglegesnek tekintik. Remény van tehát arra, hogy ez a magyar szempontból is igen fontos javaslat rövid időn belül jóváhagyásra kerül.

A vonatkozó magyar szabvány (*MSZ 3405 Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése*), ha nem is olyan részletesen szabályozza a folyóiratcikkekkel kapcsolatos előírásokat, lényegileg azonos a nemzetközi szabványajánlás tervezetével. Kívánatos volna, hogy a tudományos és tudományos jellegű ismeretterjesztő folyóiratok szerkesztői, szerzői a szabvány előírásait ismerjék, és lapjaink szerkesztésében azokat figyelembe vegyék, mert ezzel jelentősen megkönnyíthetik az egyes cikkek könyvtári és dokumentációs célokat szolgáló feldolgozását és külföldi használatát.

A *könyvek külső és belső elrendezésére* két javaslatot terjesztettek be. Az elsőt az indiai bizottság készítette, mégpedig egy Indiában már régebben elfogadott ideiglenes szabvány alapján, amely a könyvek ún. bevezető lapjaira vonatkozott. A másodikat a belga bizottság készítette. Ezek a javaslatok foglalkoznak a tudományos kiadványok

összes szabályozható részleteivel, amelyek az általános előírásokra, a címek elhelyezésére, a tördelésre, a kötésre stb. vonatkoznak. Ennek a két ajánlástervezetnek a tárgyalására a munkabizottság rendelkezésére álló utolsó tárgyalási nap végén kerülhetett csak sor. A magyar delegáció azt javasolta, már csak az idő rövidege miatt is, hogy a belga és a hindu javaslat egyesíttessék, ill. a tárgyalás alapja a teljesebb belga javaslat legyen, továbbá hogy a tárgyalás ezúttal csak a javaslat alapelveire és beosztására vonatkozzék. A munkabizottság e javaslat alapján elhatározta, hogy a belga dokumentum alapján megtárgyalja a legfontosabb elvi kérdéseket (beleértve az angol delegáció kívánságára az angol és francia szakkifejezések egyeztetését), továbbá hogy a hindu javaslatot a végleges ajánlástervezet kidolgozásakor figyelembe fogják venni. A végleges tervezet kidolgozásával a munkabizottság a belga delegációt bízta meg. Érdekes vita alakult ki egy terminológiai kérdés körül is. A lengyel delegáció felvetette, hogy mit kell pontosan a „lap”, ill. „oldal” kifejezésen érteni (feuille—page). A magyar delegáció emlékeztetett arra, hogy e szavak körül a megfelelő magyar szabványok készítésekor is hosszas vita folyt, amelyhez más szakmabeliek, pl. nyomdászok is hozzászóltak. A jelen esetben sem lehet csak könyvtárosok között eldönteni a kérdést. A munkabizottság úgy döntött, hogy a végleges fogalmazás előtt ebben a kérdésben más szakemberek véleményét is meghallgatják.

A könyvek külső és belső elrendezésére vonatkozó nemzetközi szabványosítási munka igen közelről érinti valamennyi ország tudományos és szakirodalmi könyvkiadását. Ma már rendkívül nagy fontosságot tulajdonítanak annak, hogy a könyv különböző részei — mint pl. a címlap, impressum, kolofon, mutató stb. — egységes elvek szerint kerüljenek összeállításra. A világon mind több és több ország foglalja szabványba a könyvek szerkesztésére vonatkozó szabályokat, és nagy súlyt helyez azok betartására. E tekintetben élen járnak a szocialista országok, ahol már régóta szabványokban rögzítették legalább a címlapra és kolofonra vonatkozó előírásokat. Magyarországon is már 1952 óta szabvány írja elő a könyvek külső és belső elrendezésének szabályait (*MSZ 3402 Könyvek címlapja, belső elrendezése és kolofonja*).

A szakbizottságok jelentése a szeptember 17-én megtartott teljes ülés elé került, amelyen a fentieknek megfelelően elfogadták a munkabizottságok elnökeinek javaslatát, és megfogalmazták a határozatokat. A záróülésen tette szóvá a francia és a magyar delegáció, hogy nem került tárgyalásra a *foljóiratok címeinek rövidítésére* vonatkozó ISO ajánláshoz tett kiegészítő javaslat (*Noms génériques de périodiques*), amellyel a bizottság tagjai már sokat foglalkoztak. Az előkészítő tárgyalások eléggé előrehaladtak ahhoz, hogy e téren további eredményeket lehessen elérni. A teljes ülés határozata alapján a francia bizottság újabb dokumentumot fog készíteni, miután a kérdésben más delegációk szakértőként elismert tagjaival eszmecsere-t folytatott.

A holland titkárság részéről a delegációk legelőzékenyebb fogadtatásban részesültek. Az ülés színhelye az egykori királyi palota, jelenleg Institute of Social Studies egyik legszebb helyisége, az ún. indiai terem volt. A magyar delegáció is minden segítséget megkapott munkájához.

BARTA GÁBOR

Göttweig és Vorau magyar vonatkozású kéziratai. 1958 júliusában több napot töltöttem Göttweig és Vorau könyvtáraiban. Mindkét kolostor a középkorban magyar kapcsolatokat ápol: Göttweig Zalavárral állott kapcsolatban, míg Vorau Sopronnal. Göttweigben az 1860-as évek végén és 1881-ben járt már magyar kutató (RÓMER Flóris Ferenc: *Könyvtári búvárlataim Altenburgban és Göttweigben*. Nagy. Könyvszle. 1881. 99—116. l., valamint BARTALUS István *Jelentése felsőausztriai*

A göttweigi Corvina

kolostoroknak Magyarországot illető kézíratairól és nyomtatványairól a Magyar Akadémiához. Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Oszt. Köréből. Pest 1870. XI. 1—46. l.), Vorau híres könyvtára azonban csak prospektusokból és útleírásokból volt korábban ismert.

Leírásom során Göttweig és Zalavár kapcsolataira nem térek ki, mert arról RÓMER Flóris fönt idézett tanulmánya részletesen beszámol. Közlésemben csak azokat a kéziratokat sorolom el, melyek a két idézett jegyzékben nem szerepelnek, vagy leírásuk kiegészítésre szorul. (A jelzetek kettős számrendjében ez idő szerint a második érvényes: ezek rendjében sorakoznak a kéziratok.)

539/569 *In secundam secundae Angelici Doctoris Commentarius* traditus a Patre Petro PAZMAN . . . Septima die Novemb. 1603. Exceptus est a Georgio FALBIO O. S. B.
540/570 *Commentarius in tertiam partem D: Thoma Ecclesiae Sanctae Doctoris* Traditus a Patre Petro PAZMAN . . . 4 die Novembris post Christum natum 1605. Exceptus a F: Georgio FALBIO.

602/620 *Miscellanea historico-politica, imprimis Hungariae de annis 1606—1613*. Non nulla quoque 1522 et 1717.

Fontosabbak:

LAJOS király levele (autograf aláírással) 1522-ből MÁRIA királynőhöz; FORGÁCH Zsigmond és DÓCZY András levele (1604); BOCSKAY István 1606. dec. 13-án kelt levele; MÁTYÁS levelei 1606-ból; *Pro Camerae Aulicae Cancellaria Sacrae Regiae Mattis 1609*. (Nyomtatvány MÁTYÁS sajátkezű aláírásával és a királyi pecséttel).

[Ezt a művet BARTALUS idézett dolgozata 19. lapján a részletes tartalmi ismertetés nélkül közli.]

742/728 *Történeti íráások*.

Fol. 85—90 *Annales Ladislai regis* (1457) (Vide BONFINI fol. 492).

831/927 *Collectaneum*

Fol. 403—435. „Index Scriptorum in PARVA BIBLIOTHECA HUNGARIAE contentorum”.

834/930-931 *Deductio de metis Hungariae*. Scripsit 1754 Nov. 12. SCHEIB (Hofbibliothekar). [BARTALUSnál *i. m.* 23. l. közlése nem teljes].

608/985 *Register über das Königreich Ungarn durch Turkey bis nach Constantinopel*. — Inventiert durch Georg HASSENBAERT von Hasenburg. Anno 1676. (Városjegyzék történeti megjegyzésekkel).

446/555 *M. T. Ciceronis major* (CORVINA)

XV. századi pergamen kézirat, 95 fol., 8°. Humanista írás, rendkívül gondos munka. Az első oldal keret-illusztrációja alsó részéből a hollós címet csak a múlt században vakarhatták ki, mert WERL Vince 1843-ban készült kéziratos katalógusa szerint még ott szerepel. A 10. foliónál XIX. századi írással cédula található:

XV.

Ciceronis

Cato major, Lálius [!],

Paradoxa

stammt aus der

Bibliothek des

Matthius Corvinus

Tartalma:

fol. 1. M. T. CICERONIS *de Senectute* seu Cato major ad Atticum feliciter incipit.

fol. 33. *Laelius* aut de amicitia.

fol. 64. M. T. CICERONIS *Paradoxa ad Brutum*.

fol. 86. *Somnium Scipionis* c. VI. de Rep. Excertum.

Mellékletként közlöm a kódex első lapját, valamint egyik iniciáléját. [Megjegyzendő, hogy a kódexről tesz már említést BARTALUS is (*i. m.* 18. l.) és RÓMER is (*i. m.* 104. l.) egy-egy megjegyzés vagy egészen rövid áttekintés formájában.]

Ami Vorau középkori magyarországi — soproni — kapcsolataira vonatkozik, arról legjobban HÁZI Jenő *Sopron középkori egyháztörténete* (Sopron, 1939) c. műveből

tájékozódhatunk. A stájerországi vorauai prépostság és a soproni papi céh 1458-ban confederatio-ra lépett. Ennek eredményeként arról is tudunk, hogy az egyik soproni oltárigazgató: NEFF János, 1465-ben Vorauban tartózkodott.

Csak három kéziratról számolhatok be, melyeknek magyarországi vonatkozása kétségtelen:

Nr. 35. [*Collectio epistolarum*] *quarum plurimae sunt Aeneae Silvii [Piccolomini]*.

XV. századi papírkódex (vázjegyei: Briquet 2449 és 2469), 1–253' fol., 22×15 cm, Possessor Vorau 1462.

A gyűjtemény 122. és 123. sorszama alatt található HUNYADI JÁNOS és AENEAS SILVIUS levélváltása (fol. 174–178).

„Epistola querimonialis a Gubernatore Johanne de hunyad et proceribus hungariae ad papam (Eugenium IV.) contra . . . (regem Fridericum) . . . Datum in oppido feldwar die 17a octobris Anno etc. XLVI.”

Nr. 59. *Vetus testamentum* (Biblia).

XIII. század második fele, 2 hasábos, 1–304 fol., 18×12,5 cm.

Első lap alján bejegyzés (XV. századi): „Martini de Czepregh Canonici Jauricensis”.

Nr. 354. (Colligatum).

Fol. 1–12' PAULUS (DE HUNGARIA): *Summa de poenitentia*.

XIII. század második fele. 22×15 cm.

„Incipit summa magistri Pauli predicatoris sancti Nycolai de penitentia . . .”

Más kéziratban magyar vonatkozást nem találtam. Fontos lenne még a könyvtár állományába tartozó 200 ősnymtatvány megtekintése is, de ez idő szerint nyilván tartás hiányában erre mód nem kínálkozik.

FALVY ZOLTÁN

Emlékezés Szabó Ervinre halálának 40. évfordulója alkalmából.

SZABÓ Ervint 40 esztendővel ezelőtt sok ezer ember kísérte utolsó útjára a Farkasréti temetőbe, s a tömegben csak egy kis csoportot alkottak hivatásbeli munkatársai, a könyvtárosok. A gyász messze túlterjedt a temető falain, gyárszirenák hangjával, másutt a percekre leállított gépek mellett néma csenddel búcsúztak harcostársai és barátai, a magyar munkások, ország- és világszerte fájlalták elvesztését a forradalmi szocialisták ezrei.

SZABÓ Ervin nevét ma mindenki ismeri hazánkban, aki régebben vagy napjainkban megismerkedett a szocializmussal, kapcsolatba került a kommunista párttal. A magyar könyvtárosok, kiknek lehetőségük van SZABÓ Ervin munkásságát és egyéniségét közelebbről, minden oldaláról megismerni, arra törekcszenek, hogy olvasóik százezzei, a magyar dolgozók közül azokkal is megismertessék, akik még nem tudják a megfelelő ismereteket társítani SZABÓ Ervin sokat emlegetett nevéhez. Nem kevesen vannak ilyenek. Feladatának érzi ezt a munkát elsősorban a nevével viselő Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a magyar könyvtárosok Szabó Ervin Köre. Tanítónk szellemében szerény, könyvtárosi munkát szeretnének vállalni: segíteni a politikusokat, történészeket, szociológusokat SZABÓ Ervin munkásságának felkutatásában, művei kiadásának előkészítésében. Szorgalmazni, hogy a magyar munkások, parasztok és haladó gondolkodású értelmiségiek minél helyesebben tudják elhelyezni SZABÓ Ervin alakját a magyar munkásmozgalom, tudomány és művelődéspolitikai történetében.

1957-ben születésének 80. évfordulója alkalmával kezdeményeztünk ünnepeket, 1958-ban pedig halálának 40. évfordulójára emlékeztünk. A szeptember 30-án rendezett megemlékezés első eseménye délelőtt volt a Farkasréti temetőben, SZABÓ Ervin sírjának megkoszorúzása a Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága rendezésében. FÖLDES László belügyminiszterhelyettes, a Központi Vezetőség tagja mondott rövid beszédet. Azt a gondolatot emelte ki, hogy „Szabó Ervin egy személy-

ben volt tudós és harcos agitátor. Egyéniségében a tudós és az agitátor tulajdonságai ötvöződtek. Életútját kora ifjúságától kezdve egészen haláláig a magyar dolgozó nép felemelkedéséért vívott harc jellemezte." „Bár a párt vezető szerepét és a tömegek forradalmi jelentőségét illetően voltak súlyos tévedései is, mind elméleti, mind gyakorlati munkássága hasznos volt az egész nemzetközi munkásmozgalom számára." A beszéd után koszorút helyezett el a síron az MSZMP Központi Vezetősége, a budapesti és több kerületi pártbizottság, a SzOT, a Nőtanács, a Művelődésügyi Minisztérium és a Fővárosi Tanács küldöttsége. Ezután a Szabó Ervin Kör és a budapesti tudományos könyvtárak koszorúit következtek, végül több gyár küldöttsége is koszorút helyezett el.

Délután a Városháza dísztermében volt ünnepség a Szabó Ervin Könyvtár rendezésében. SZAKASITS Árpád, az Újságírószövetség elnöke *Szabó Ervin, az ember*, HAÁSZ Árpád egyetemi tanár, rektor *Szabó Ervin, a tudós* és KÓHALMI Béla Kossuth-díjas egyetemi tanár *Szabó Ervin, a könyvtáros* címmel mondta el megemlékezését. Az évfordulóról nagyobb cikkekben megemlékeztek a napilapok és egy előadással a rádió is.

A könyvtárosok kis csoportja, mely negyven évvel ezelőtt néhány ezer emberrel osztotta meg gyászát SZABÓ Ervin sírjánál és az országban, most magyar hazafiak millióival emlékezett mesterére. Szeretné ezt az emlékezést — évfordulókon kívül is — SZABÓ Ervin egyéniségének és munkásságának általános ismeretévé, szeretetévé és tiszteletévé szélesíteni.

—T

Keleti klasszikusok kiadása. 25 nagy francia, olasz, német, spanyol, svájci, angol és amerikai kiadó képviselői gyűltek össze 1958 szeptemberének végén Párizsban az UNESCO székházában annak megtárgyalására, hogy a *Kelet és Nyugat közötti kulturális kapcsolatok fokozása* elnevezésű nagy UNESCO program keretében miként lehetne a keleti klasszikus műveket az európai olvasóközönséggel jobban megismertetni. A jelenlegi népszerű és olcsó gyűjteményes kiadások ugyanis igen kevés klasszikus keleti szerző művét közlik, és ezért új fordításokra vagy már elkészült, de túl drága kiadások olcsó formájú kibocsátására lenne szükség. Az UNESCO felkérte az illetékes nemzetközi szervezetek orientalistáit, hogy válogassák ki a népszerű kiadások szempontjából szóba jöhető és lefordítandó keleti klasszikus irodalmi alkotásokat. Némely esetben az is elegendő lesz, ha gyűjteményes sorozatokban egy-egy részt foglal el a keleti irodalom, vagy antológiákat jelentetnek meg. Mindehhez az UNESCO anyagi segítésére és közvetítő munkájára lesz szükség.

G. I.

A nemzetközi hírforgalom megkönnyítése. 1958 októberében a Nemzetközi Távközlési Unió az UNESCO támogatásával Genfben nemzetközi konferenciát rendezett, amelyen közel 100 résztvevő a nemzetközi hírek távirati és drótnélküli továbbításának jobb lebonyolítását beszélte meg. A tárgyalásokra 30 ország és az UNESCO nyújtott be javaslatokat. Ez utóbbiak a sajtóközlemények díjainak csökkentése és szélesebb körű állomáshálózat kiépítése útján a nemzetközi hírközlés szabadabb és gyorsabb forgalmát célozzák, főleg a fejletlenebb országokban. Az egyes országok javaslatai ugyancsak a sajtó és rádióközlemények díjainak csökkentésére és arra irányulnak, hogy az újságírók távirataikat a címmel fizetethessék meg. Számos további javaslat szolgálja azt a célt, hogy a gondolatok, hírek és közlemények akadálytalanul járassák be az egész világot.

G. I.

Szocialista országok közreműködése a Kelet–Nyugat programban. Mint ismeretes, az UNESCO 10 éves nagy programot hirdetett meg annak érdekében, hogy a Kelet és a Nyugat egymás kultúráját jobban ismerje és becsülje. E programba Magyarország és a szocialista országok is bekapcsolódtak. A Szovjetunió külön bizottságot állított fel a terv szovjet részének végrehajtására. Ebben fontos helyet foglal el az a törekvés, hogy az UNESCO tagállamai jobban ismerjék meg a Szovjetunió határain belül élő keleti népek kultúráját. Lengyelország több városában japán gyermekrajz-kiállítást rendeztek nagy sikerrel, majd az októberi Kelet–Nyugat Hét keretében bemutatták a *Keleti írás és könyv fejlődése* c. kiállítást. Ezen kívül számos előadás hangzott el az Ismeretterjesztő Társulat és a Lengyel Orientalisztikai Társaság rendezésében. Romániában az UNESCO Nemzeti Bizottsága irodalmi, zenei és színházi előadásokat rendez Kína és Japán irodalmának és művészetének megismerése céljából, és ez a sorozat az arab, hindu és perzsa költészet előadásaival fog folytatódni.

G. I.

Könyvtári és bibliográfiai UNESCO albizottság a Szovjetunióban. Az UNESCO könyvtári közlönyét (*UNESCO Bulletin for Libraries*) már 1957-től, a bibliográfiai közlönyt (*Bibliographical Newsletter*) pedig 1958 óta orosz nyelven is kiadják a Szovjetunióban. Az ezzel megbízott munkaközösség 1958 elején átalakult a Szovjetunió UNESCO Nemzeti Bizottsága Könyvtári és Bibliográfiai Albizottságává, amely megalakulása óta széleskörű munkásságot fejtett ki. A havonta tartott ülésekre meghívják a fontosabb könyvtárak képviselőit, és velük megbeszélik az UNESCO és a többi könyvtárügyi és dokumentációs nemzetközi szervezet (FID, IFLA, ISO) újabb eredményeit, meghallgatják a külföldi konferenciákról visszatérő szovjet delegátusok beszámolóit, és néha egy-egy fontosabb elvi kérdést is megvitatnak. Így például alapos vizsgálat tárgyává tették az ismeretek közlésének legújabb módszereiről és dokumentálásáról szóló COBLANS- és KYLE-féle tanulmányokat, megtették az első lépéseket a lyukkártyarendszer könyvtári alkalmazására stb. Az említett albizottság élénken érdeklődik a magyarországi UNESCO munka könyvtári vonatkozásai iránt és tapasztalat-cserét javasol.

G. I.

SZEMLE

Vladimír Klimeš: Počátky českého a slovenského novinářství. Praha, 1955. Novinářský studijní ústav. 193 l.

KLIMEŠ könyve úttörő munka. Első ízben foglalja össze a cseh és a szlovák újságírás történetének legalább egyik, első és legrégebb szakaszát. Úttörő jellege határozza meg jelentőségét a cseh és szlovák szakirodalomban is, de ezért vettük mi is érdeklődéssel a kezünkbe, hiszen a közvetlen szomszédságunkban élő két nemzet sajtójának történetéről magyarul még kevesebb tájékoztatást kaphatunk. DEZSÉNYI Béla több szomszéd nemzet sajtóját összefogó szintézise¹ terjedelménél és másirányú célkitűzéseinél fogva csak nagyvonalú ismertetést adhatott, VIGH Károly disszertációja² pedig ott kezdi el a szlovák hírlaptörténet tárgyalását, ahol KLIMEŠ abbahagyja : a reformkor sajtójánál.

KLIMEŠ munkája tulajdonképpen tankönyvnek készült újságírójelöltek számára. Ezzel lehet megmagyarázni azt az egyébként eléggé meglepő eljárás módját, hogy minden egyes fejezete, de egész könyve bevezetéseképpen is túlságosan sok teret szentel a hírközlés, majd a szorosabban vett újságírás társadalom- és politikai történeti előzményeinek, s túl sokat szól közismertnek tekinthető általános — társadalmi, politikai és kulturális — kérdésekről. Hogy ezt csak egy példával érzékeltessük : utolsó, a szlovák felvilágosodás hírlapirodalmáról szóló fejezetének első 9 lapján mást sem tesz, mint hogy bemutatja az országnak, benne a nemességnek s a szlovák polgárságnak a sajátos helyzetét a XVIII. század második felében.

A különleges didaktikai céllal magyarázható meg talán az is, hogy a könyvben a sajtó előzményei is elég nagy helyet foglalnak el. Külön súlyt vet a szerző arra, hogy a híradás fejlődését a középkorban, a könyvnyomtatás feltalálása előtt is szemmel kísérje ; részletesen — talán fölösleges részletességgel is — szól a könyvnyomtatás feltalálásáról, történetéről s meghonosodásáról Csehország, illetőleg a történeti Magyarország területén, valamint a hírszolgálatnak a könyvnyomtatással kapcsolatos, a tulajdonképpeni újságíráshoz nem tartozó fajtáiról is (pl. a ponyvairodalom fellendüléséről a harmincéves háború idején). Amilyen dícséretre méltó egyfelől, hogy a szerző figyelme mindenre kiterjed, amiről a múlttal kapcsolatban egy művelt újságírónak tudnia kell, másfelől annyira nyugtalanítja az olvasót, hogy ennyi szempont érvényesítése és ennyi anyag megtárgyalása nem egészen 200 lapon akarva-akaratlan felületességre vezethet. Sajnos, ezt a rossz érzésünket a szerzőnek a dokumentáló módszere sem tudja eloszlatni. Műve végén ugyan 89 forrásmunkát sorol fel ; maga ez a szám elég gazdag anyagra utal. Az viszont már nem helyeselhető, hogy állítását egyetlen egyszer sem támasztja alá jegyzettel, még ott sem, ahol saját hírlap- vagy levéltári kutatásaira hivatkozik.

¹ *Az időszaki sajtó története a Dunatáj országaiban.* Bp., 1947. 71 l.

² *A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete.* Bp., 1945. 77 l.

A könyv hat fejezetre oszlik. Az első a cseh újságírás előfutárait tárgyalja, a második a cseh újságírás kezdeteit, a XVII. századnak kezdetben német nyelvű csehországi sajtóját, majd František Karel ROSENMÜLLER első, 1719-ben alapított cseh nyelvű újságját, a *Sobotní (Outerní) Pražské Poštovské Noviny*-t; amely csekély megszakításokkal 1771-ig jelent meg. Ez után a hosszúéletű lap után Matěj GLATZ kísérlete már csak két évig tart: 1784-ben megszűnik az utolsó cseh nyelvű, ellenreformációsak mondható sajtótermék is.

A III. fejezet címe: *Az újságírás kezdetei Szlovákiában*. Úgy érezzük, hogy itt a különben előadásának folyamatosságára és egységességére sokat adó szerző munkájában kettős törés áll be. Egyrészt az olvasó nem tudja azonnal nyomon követni a XVIII. század első felében érdekesen megindult cseh sajtó történetét, hanem hirtelen vissza kell ugornia a középkorba, — ami éppen a szerző által kitűzött didaktikai szempontból nem helyes.

De más itt az anyagfeldolgozás szempontja is. Amíg a cseh hirlapírás esetében a csehországi nem cseh nyelvű (tehát latin vagy német) újságírást legfeljebb előzményként mutatja be a fejezete elején, s a későbbiekben csak „per tangentem” illusztrációs anyagnak használja föl, addig ebben a fejezetben egyetlen szlovák nyelvű hirlapról sincs — de nem is lehet — szó, benne KLIMEŠ éppen csak hogy a szlovák nyelvű hirlapírás kezdetéig jut el. Magyarország vegyesnyelvűsége, a vegyes nyelvű országban a XIX. századi nacionalizmus fellépte előtt az egymás mellett élő népek vállvetve vívott, közös harcai, a szlovák fejlődésnek a csehtől eltérő ritmusa indokolja, hogy itt SZENTIVÁNYI Márton *Ephemerides Latinae*-ját, a *Mercurius Veridicus*-t, a *Nova Posoniensia*-t, a *Pressburger Zeitung*-ot és a *Magyar Hirmondót* kapjuk szlovák sajtótörténeteként, — de a szerző hosszas történeti fejtegetései ellenére éppen ezzel az indokolással maradt adósunk; aki nincs tisztában a XVIII. század magyarországi kulturális életének egységes patriotizmusával, az KLIMEŠ könyvének e fejezete alapján könnyen tévútra kerülhet.

A IV. fejezet a cseh felvilágosodás („felújulás”) újságírását tárgyalja. Itt Václav Matěj KRAMERIUS (1753—1808) alakját kell kiemelnünk; nemcsak azért, mert az egész KLIMEŠ által tárgyalt korszakban ő a legjelentősebb cseh újságíró, hanem azért is, mert az ő portréja, hatalmas felvilágosító, népnevelő, szervező és nemzetébresztő munkájának ismertetése a könyv legértékesebb része; elolvasása a magyar irodalom- és sajtótörténet munkásai számára is rendkívül tanulságos lehet. A KRAMERIUS-ról szóló fejtegetésnek igen sok érdekes részletéből itt most csak egyet emelünk ki, azt, hogy *Od dobrého přitele z Uher* (Magyarországi jóbarátunktól) c. leveleiben milyen érdeklődéssel kísérte KRAMERIUS az 1790—91-i magyar országgyűlést s a rendek ellenállását az udvar germanizációs törekvéseivel szemben.

Az V. fejezet a cseh felvilágosodás folyóiratairól szól; kultúrtörténeti szempontból tehát az egész műnek viszonylag leggazdagabb anyagát tartalmazza. DOBROVSKÝ tudományos-irodalmi folyóiratai mellett a *Hlasatel Český*, az ifjú írók szócsöve, a cseh nacionalizmus és nyelvújítás első harcosainak fóruma érdemel itt elsősorban említést. Itt lépett fel úttörő cikkeivel Josef JUNGSMANN, a nyelvújító, bizonyos kérdésekben DOBROVSKÝ ellenfele is. KLIMEŠ érinti vitájuk lényegét, de az érdemi problémák tárgyalásakor nem lépi át a sajtótörténészre kötelező határt. Ugyanakkor nem feledkezik meg a korban már fellépő pedagógiai, népszerűsítő tudományos, technológiai folyóiratokról sem, míg végül részletesen szól František PALACKÝnak, a nagy cseh történésznek *Časopis Českého Museum* c. folyóiratáról is.

A felvilágosodás szlovák sajtójának: a *Prešpurské Noviny*-nak, a *Staré Noviny Literného Umění*-nek és Jiří (Juraj) PALKOVIČ *Týdenník*-jének az ismertetése zárja le a kétségtelenül nagy anyagot magában foglaló könyvet.

Ján ČAPLOVIČ KLIMEŠ e művéről írt terjedelmes bírálatában³ számos hiányáról és pontatlanságáról számol be. Nem ismétljük el a jeles szlovák szerző valamennyi indokolt ellenvetését, ez meghaladná recenziónk kitűzött terjedelmét. Arra mégis fel kell hívnunk olvasóink figyelmét, hogy MÁTÉ Károly alapján⁴ már ČAPLOVIČ is megállapítja: SZENTIVÁNYI Márton *Ephemerides Latinae*-jét KLIMEŠ teljesen indokolatlanul vette föl sajtótörténeti művébe, a *Mercurius Veridicus*ról pedig elavult nézeteket vall, nem ismeri ESZE Tamás idevágó kutatásait.⁵ ČAPLOVIČ MÁTÉ Károly és ESZE Tamás eredményei alapján állítja, hogy az első hirlap, amely a mai Szlovákia területén keletkezett, BÉL Mátyás *Nova Posoniensia*-ja volt. Sajnos, ő sem tudja KLIMEŠ figyelmébe ajánlani DEZSÉNYI Béla idevágó tanulmányát, amely pedig BÉL hirlapjának sok problémáját igyekezett tisztázni⁶.

KLIMEŠ periodizációs eljárása sem mindenben megnyugtató; nehezen lehetne például megmagyarázni, miért kerül a *Magyar Hirmondó* és a *Prešpurské Noviny* két külön fejezetbe, vagy hogy PALACKÝ híres történeti folyóirata valóban ebbe az első, régi szakaszba tartozik-e? Ebből a szempontból mindenesetre nagy könnyebbséget jelentett volna, ha a szerző legalább néhány szóval indokolta volna idő- és anyagbeosztását.

SZIKLAY LÁSZLÓ

Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai

A gödöllői egyetem könyvtára fenti címmel 1956-ban öt sorozatból álló kiadványgyűjteményt indított. Ez arra mutat, hogy a könyvtár helyesen ismerte fel a tudományos szakkönyvtár egyik lényeges hivatását a könyvtári és a szaktudományi szempontból egyaránt használható, a két vonal jó arányát biztosító kiadványmunkában.

Az I. sorozat a könyvtár újonnan beszerzett könyveiről, a II. sorozat már magasabb szinten a magyar agrárfelsőoktatási könyvtárak új folyóiratszerzeményei felől tájékoztat. Ez a két sorozat az aktuális könyvtári tájékoztató funkciónak tesz eleget.

A III. sorozat (*Bibliográfiák*) egy bizonyos problémakör irodalma felől szándékozik tájékoztatást nyújtani. Az eddig megjelent 1. szám a mezőgazdasági munkáértalmak, balesetek és az ellenük való védekezés anyagát öleli fel, orvosi és jogi szempontból. A bibliográfia annotált formában az 1945—1954. évkörön belül teljességre törekszik, viszont csak a magyar nyelvű anyagra terjed ki; külföldi utalások csupán a fordítások, referátumok formájában szerepelnek. A különben gazdag és jól használható kiadványnál bibliográfiai szempontból meg kell jegyeznünk, hogy a külső és belső címlap összevetése alapján nem állapítható meg, hogy vajon egy (GYŐRI Pálné MOSONYI Márta) vagy két (GYŐRI Pálné és MOSONYI Márta) szerző művével állunk-e szemben? Hasonlóképpen ajánlatos lenne a jövőben több figyelmet fordítani az annotációk egységes jellegű fogalmazására (p. o.: 73. l. 188. sz. „búcsújáró pille hernyója”; uo. 190. sz. „processzióhernyó”).

A IV. sorozat *A mezőgazdasági kutatás és tájékoztatás segédkönyvei* címet viseli. Az első 3 szám alapján logikus, rendszeres sorozatnak ígérkezik. Az 1. szám (PRISZTER Szaniszló műve) a kéziratok nyomdai előkészítéséhez ad útmutatást. A 10—12. lapokon szellemes öt nyelvű rövidítési jegyzéket nyújt; majd a nyomdai alapfogalmakról ad szemléletes, modern összeállítást. Kissé túlzott az a megállapítása (5. l.), hogy a nyomda-

³ *O začiatkoch slovenského novinárstva*. Slovenská Literatúra 1957. 2. sz. 173—186. l.

⁴ *Az első magyarországi hirlap kérdése*. Magy. Könyvszle. 1943. 124—135. l.

⁵ *A Mercurius-kérdés revíziója*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1953. 57—75. l.

⁶ *A Nova Posoniensia és az újságolvasók a XVIII. században*. Magyar Századok. (Horváth János emlékkönyv.) Bp., 1948. 142—163. l.

kész kéziratnak első előfeltétele a „világos, érthető, szabatos és magyaros fogalmazás”. Érzésünk szerint a fogalmazás — mint *stiláris* kérdés — nem függ össze a *technikai* jellegű nyomdakészességgel. — WALLESHAUSEN Gyula a sorozat 2. számában a mezőgazdasági tudományos kutatás segédeszközeit állította össze. Mind az általános, mind a szakrészekben a vonatkozó lexikonokat, szakszótárakat, bibliográfiákat, fordításokat és sajtószemléket sorolja fel elsőként, s csupán ezután értékeli a monografikus anyagot. Szakrendszere — logikus alapon — eltér az ETO-tól; szakszámokat nem is tüntet fel. Kár, hogy betűrendes mutatójában a rövidségre való túlzott törekvés sokhelyt az érthetőség rovására ment (így p. o.: *Deutsche Landwirtschaftliche, Hungarian Agricultural, Indexsz Inosztranno, Természettudományi vonatkozású*). Ez annál kevésbé érthető, mivel más-helyt többször három szó is szerepel a mutatóban. — TURÁNYI Kornél a történeti magyar határokon belül 1796—1899 közt megjelent mezőgazdasági szakfolyóiratok bibliográfiáját állította össze a sorozat 3. számában. Szaktudományos és könyvészeti szempontból egyaránt hézagpótló munkát végzett, a kritikai megjegyzések elenyésznek a teljesítménnyel szemben. (Így p. o.: a 7. számnál az évkör megadása hiányos; a 19. számnál az annotációban szereplő címfordítás illogikus: erre vagy minden idegen című tételnél; vagy sehol nincs szükség; a 247. szám annotációjából hiányoznak a lap idegen nyelvű változatainak címei.) Kiegészítésként — mivel amúgyis kevés a román, szerb, horvát és szlovák anyag — érdemes lett volna tanulmányozni az *Obzor, Ratar* és *Szeljak* c. lapok problémáját, melyeket a KERESZTYN-féle bibliográfia — az utolsó kettő esetében csilaggal — mezőgazdasági jellegűeknek tüntet fel, s melyek közül az elsőből az Országos Széchényi Könyvtárban egyes évfolyamok rendelkezésre állanak.

Az V. sorozat (*Agrártörténeti tanulmányok*) újszerű szakkönyvtári feladatra utal: a könyvtár szaktudomány-történeti *szervező* szerepére. A felépítés itt is logikusnak ígérkezik: az 1. számban BELÉNYESY Márta elvi kérdésről: a középkori magyar mezőgazdaságtörténet kutatási módszereiről, — a 2-ban MAKKAJ László már szakkérdésről, a XVII. századi paraszti és majorsági mezőgazdasági termelésről értekezik. Az V. sorozatot szervesen egészíti ki a sokszorosított formában kiadott *Agrártörténeti Szemle*, mely kisebb tanulmányokkal, adatközlésekkel, valamint modern nemzetközi agrártörténeti bibliográfiai szemlével járul hozzá a szaktudomány fejlődéséhez.

Itt nem lehet feladatunk a kiadványok szaktudományos bírálata; könyvtári szempontból örömmel üdvözljük a könyvtár perspektivikus, logikus felépítésű kezdeményezését.

TÓTH ANDRÁS

Kner Imre: A könyv művészete. Tanulmányok a tipográfiáról és a könyvművészetről. Szerk. és bev. HAIMAN György. Bp. 1957, Bibliotheca-Corvina. 162 l.

A KNER-nyomda fennállásának 75 éves évfordulója alkalmából KNER Imre barátai és tanítványai — FITZ József, FÖLDESSY Gyula, FÜLEP Lajos, HAIMAN György, KRUCHIÓ István, MALATINSZKY Lajos, PÁTZAY Pál, RUSZNYÁK István — által közreadott gyűjteményes munka nagy tipográfusunkra méltó emlékezés: tanúskodik művészi színvonalon álló szaktudásáról és emléket állít a nagyműveltségű szakírónak is.

A szerkesztő HAIMAN György kronológikus sorrendben rendezte a fél száznál jóval több tipográfiára és könyvművészetre vonatkozó tanulmány közül válogatott darabokat. Az 1912—1940 között megjelent írások kalauza a bevezetés, amely pontosan megjelöli KNER Imre tipográfiai művészete fejlődésének fontosabb állomásait „munkásságának két nagy fejezetén belül.” Az elsőt — szerinte — tipográfiai és nemzeti hagyományaink feltárása és új életre keltése jellemzik. Idesorolja az 1920—22. években kiadott mintegy negyven kötetnyi könyvalkotását; első kiemelkedő darabja a *Három csepike könyv*,

amelyet kiváló munkatársával: KOZMA Lajos építésszel és grafikusművésszel együtt hozott létre. „Lassanként érkeztünk el annak felismeréséhez (ti. Kozmával együtt), hogy vissza kell térnünk a hagyományhoz, mert a régi korok szédőjét olyan egységes korszellem irányította, mely félreérthetetlenül parancsolta neki a tipográfiai alakítás módszereit is. Így jutottunk el Kozma Lajos útmutatása nyomán ahhoz a gondolathoz, hogy régi szövegek újraryomásával keressük meg azokat a törvényeket, amelyek a régi tipográfust vezették, mert a szöveg és a tipográfiai forma között összefüggésnek kell lennie.” (126. l.) A *Három csepke könyv* szövegét KIRÁLY Györggyel állíttatta össze KNER Imre. A címlapok és fejezetcímek megoldása KNER Imrének és KOZMA Lajosnak közös munkája volt. Az elért eredmény ezután a *Kner-Klasszikusok* és az idegen klasszikusokra is kiterjedő sorozat, a *Monumenta Litterarum* kiadására sarkalta őket.

A tipográfusművész munkásságának második fejezetéről HAIMAN, a tanítvány-munkatárs következőképpen nyilatkozik: „Klasszicista, vagy mondjuk ‚magyaros‘ betű, szigorúan tárgyilagos és mértéktartó térelosztás, a szöveg értelemszerű, világos tagolása, a tagoltság mellett a kompozíció síkszerűsége és a festői, plasztikus hatásoktól való tartózkodás: ez az, ahová Kner Imre tanulmányainak mintegy tíz éves szintézisével a harmincas évek során, könyvművészeti munkásságának második szakaszában eljutott.” HAIMAN itt az 1930—1936-os évek termésére gondol, mint például RIEDL Frigyes: *Magyarok Rómában*, vagy a Magyar Bibliofil Társaság többi kiadványai (FITZ József: *Hess András, a budai ősnymondász* (1932), *Régi magyar könyvkötések Végh Gyula színes rajzaiban* (1936)). Egyik legszebb e korszakból való termék: *Az ifjú Goethe. 1749—1776. Antológia a költő ifjúkorának műveiből.* Ford. SZABÓ Lőrinc és TURÓCZI-TROSTLER József. 1932).

A kötetbe foglalt tanulmányok — válogatásukat a szerkesztő KNERnek 1941-ben készült feljegyzései alapján végezte, — minden könyvvel foglalkozónak sok értékeset, tanulságosat mondanak. Az *Egyéniség és hagyomány* című (13—25. l.) abból az időből való, amikor KOZMÁVAL együtt szervesen felépített egységes ornamensanyag létrehozására törekedve a KNER-nyomda 36 kötetben kiadta a könyvdíszgyűjteményt (címlapvignetták, záródíszek, iniciálék, fejlécek, kicsi, összerakható ornamentumok). E cikk szerzője KOZMA Lajos, azonban a bennfoglaltakat KNER Imre állásfoglalásának is tekintetjük, ahogy az a következő tanulmányokból kiviláglik. — Hosszú esztendőik elmélyedő munkájával keresték meg együtt a régi könyvek elfeledett tipográfiai szépségeit, de mégsem másolták azokat a KNER-termékek, csupán felhasználták a régi formatradiciókat és alkalmazták a modern technikában. Felkutatták a magyar tipográfiában a magyar elemeket. KNER Imrének a nemzeti tipográfiáról vallott nézete ugyanazon forrásból táplálkozott, melyről *A régi magyar betűtermelés* c. tanulmányában többek közt így ír: „Ha fölvetjük a kérdést, hogy van-e nemzeti tipográfia, e kérdésre föltétlenül igennel kell felelnünk. Mert habár a tipográfia fejlődésének menetét is a kor vezérlő eszméi, stílusa irányítja, mégis a nemzeti nyelv szerkezete, a nemzeti élet kulturális fejlettsége, a nemzeti termelés technikai viszonyai ezt a fejlődést befolyásolják, s belejátszik ebbe a fejlődésbe a nemzet díszítőkedve, népművészetének — ha van még ilyen — sok eleme belesodródik a tipográfia díszítőkincsébe s nagy szerepük van benne — ha vannak éppen ilyenek — a nemzet éppen akkor élő generációja nagy tipográfus egyéniségeinek is.” (38—39. l.) Vagy: „A mi modern nyomtatványaink modern európai nyomtatványok és amellet mégis magyarok. Magyarok a szöveg tagolásánál, a születésüknél közrejátszó társadalmi és gazdasági körülményeknél, a magyar közönség különös szellemi beállítottságánál fogva, amelyre hatni akarnak, de magyarok forma- és színmeglátásuknál fogva is.” (118. l. *Hatvan év tipográfiája* c. tanulmány.) A nemzet tipográfus-egyénségeiről azt vallotta, hogy azok a kollektív nemzeti művészetet képviselik, a nemzeti tipográfiáról, hogy az szerves része az emberiség könyvművészetének.

A nemzeti tipográfia kialakulásának szerinte részese a magyar olvasó is, „mert a dolgok természete szerint az az irány fog diadalmaskodni, amelyet a vásárló közönség támogatása igazol, amelynek a tömegekben visszhangja van.” (61. l. *Könyvtechnika és könyvművészet.*) Így lesz egyben a könyv a tömegek nevelőjévé, és így a könyvkiadó, aki ezt a szellemi táplálékot előkészíti, szétosztja, nagy-nagy felelősséget visel. Ezért oly fontos a helyes könyvművészeti célkitűzés. „A művészi könyv, a művészi nyomtatvány nem fényűzés többé. Akinak a tudása megvan hozzá, a legnagyobb példányszámú, legolcsóbb anyagból készülő könyvet is meg tudja művészi módon oldani, a tömegizlés nevelésének magasrendű nemzeti feladatot betöltő eszközzé tudja emelni.” (122. l. *A könyv művészete.*) A könyv KNER elgondolásában nem használati tárgy : „... a hasznos és élvezetes olvasásnak egyik előfeltétele bizonyos ünnepies hangulat, amelynek létrejöttét a könyv nemes és tiszta formái is elősegítik.” (64. l. *A tipográfia és a könyvművészet határai.*) Tehát kell könyvművészetet csinálni, melyet a tipográfus a grafikus művésszel együtt hoz létre, s az ábrázolásnak stílusban, léptékben, technikában, tónusban, formanyelvben szervesen egybe kell olvadnia a könyv betűjével, papirosával, formátumával, s magasrendű pszichológia kell ahhoz, hogy ez a szintézis sikerüljön. (62. l. *A tipográfia és a könyvművészet határai.*) A tipográfiai forma alkotó és formameghatározó tényezői pedig a nyelv és a kor, az író szándékai és az uralkodó irodalmi kifejezési mód, a nyomdász betűi és a tipográfia divatos kompozíciós formái. (94. l. *A tipográfiai stílus elemei.*) KNER Imre nemcsak a hagyományokra támaszkodott a modern magyar könyvművészet megteremtésekor, bensőséges kapcsolatban állt a haladó törekvésekkel, s azt vallotta, hogy „az új tipográfiát a vajúdó korszak új írója, új olvasója és új nyomdásza egymásért, egymással, egyszerre fogják megteremteni az új kor intenzív átélésében”. A nagymúltú és egyre fejlődő német, dán, svéd és németalföldi nyomdászat vezető tipográfusaival és ugyanakkor a haladó nemzeti és világirodalom képviselőivel is kapcsolatban állott. A hazai írókkal való kapcsolata legtöbb esetben barátsággá fejlődött.

Már e kivonatos tallózás nyomán is éles körvonalakban emelkedik ki korunk magyar tipográfusának gazdag életműve. Az emlékezetére kiadott könyvet a KNER-nyomda jelenlegi munkáskollektívája az ő szellemében alkotta meg mintegy a tőle tanultak megszívlelésének tanúbizonyosságául, amelyet a KNER-kiadványokról az eredeti betűk és nyomóducok felhasználásával készített mellékletek még hitelesebbé tesznek. A munka zárófejezete KNER Imrénél a tipográfiáról és könyvművészetéről szóló tanulmányainak bibliográfiája. A szép KNER-kiadói jelvényvel ékes kötetstábla, papír, betűk és nyomás azt a szintézist idézik, amelyet KNER Imre minden korok tipográfusa számára célként jelölt ki.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Zenetudományi tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára. Szerkesztette SZABOLCSI Bence és BARTHA Dénes. Bp. 1957, Akadémiai Kiadó. 763 l., 1 kottamell.: XXXV l.

A magyar zenetudomány szerteágazó életének fordulóit immár hatodízben avatta nevezetes ünnepé a tanulmánykötetek újabb évfolyamának megjelenése. Ünnepé, amely ERKEL vagy LISZT, MOZART, BARTÓK vagy KODÁLY művészetének jegyében hirdeti a huszadik századi magyar zenetörténetírás rangját a világban, azt a rangot, amely korunk két legnagyobb magyar zeneköltőjének életművéről muzikológiánkra is kisugárzik.

A hatodik kötet is, akárcsak a fél évtizeddel korábbi első, KODÁLY nevével és méltatásával köszönti az olvasót. Benne három élő és alkotó nemzedék történései, nyelvészei, folkloristái és bibliográfusai négy nagy témakörbe világítanak bele: a KODÁLY-dolgozatok során túl a második tanulmánycsoport nyelvtörténeti, zeneszociológ-

giai és folklorisztikai problémákat, a harmadik a magyar zene egy-egy gazdag forrását, a negyedik pedig a magyarországi rezidenciális zenekultúra néhány, eddig alig ismertetett dokumentumát vonta kutatásainak körébe.

Ezek a hasábkok nem nyújtanak teret arra, hogy a könyvtörténeti vonatkozásokat nem tartalmazó tanulmányok méltatására is kiterjedjünk. Így csak megemlíthetjük azokat a dolgozatokat, amelyek KODÁLY életművének eddig kevésbé figyelemre méltott vagy új szempontok szerint megvilágított részleteivel foglalkoznak (MOLNÁR Antal: *Az ifjú Kodály a zeneszerzés válaszútján*, SZABOLCSI Bence: *A nagyszombati diák*, UJFALUSSY József: *A Psalmus Hungaricus*, WEISSMANN János (London): *Kodály Concerto-ja és Páva-variációi*, KOVÁCS János: *Kodály Zoltán szimfonikus művei* és EÖSZE László: *Kodály Zoltán gyermekkarai*) vagy azokat a tanulmányokat, amelyek esztétikai-filozófiai, nyelvtörténeti, néprajzi és zenetörténeti problémák köré csoportosítják mondanivalóikat (MARÓTHY János: *Az európai népdal születése*, PAIS Dezső: *Haj—huj—kaját. Hangutánzóhangkifejező szavaink néhány ősi rokonságban lévő csoportjáról*, SALMEN, Walter (Freiburg i. Bremen): *A középkori magyar vándorzenészek külföldi útjai*, KERÉNYI György: *Megy a kosár*, SCHRAM Ferenc: *Adalékok bellehemes játékaink dallamainak eredetéhez*, CSUKA Béla: *Haydn és a baryton*).

A legutóbb megemlített tanulmányon kívül — amely egyébként az időközben elhunyt szerző rendkívüli szorgalmú adatgyűjtéseinek és hangszer-történeti kutatásainak eredményes betetőzése — még két közlemény meríti tárgyát a hazai rezidenciális zenekultúra emlékeinek feltárásából, és ezzel máris részesévé vált a küszöbön álló HAYDN-év tudományos előkészítésének. Mindkét közlemény bevezető részlete egy-egy folyamatban levő nagyobb munkának, amelynek forrásanyaga egészben, illetve részben a volt ESTERHÁZY hercegi levéltárból került az Országos Széchényi Könyvtár birtokába. Közülük az egyik, VALKÓ Arisztid első közleménye (*Haydn magyarországi működése a levéltári akták tükrében*) máris több hiteles részlettel járult hozzá a HAYDN-biográfia felfrissítéséhez. A másik, HORÁNYI Mátyás cikke (*Az Esterházy-opera. Adalékok Eszterháza és Kismarton zene- és színház-történetéhez*), CHERUBINI életrajzához, továbbá az egykori színház színpadképeihez, repertoárjához és előadott darabjainak szövegtöredékanyagához nyújt értékes adatokat.

Utoljára hagytuk annak az öt, ill. hat tanulmánynak felemlítését, melyek leginkább tarthatnak számot a könyvtörténet kutatóinak érdeklődésére. Ezek a fejezetek azok, amelyek a zenetörténet és a könyvszet tanulmányozói számára egyaránt érdekesítő és tanulságos olvasmányok, hiszen nagyjából először állítják eléink széleskörű és alapos kutatás nyomán a múlt részben elsüllyedt kultúrájának egy-egy felszínre hozott hírmondóját. BÁRDOS Kornél és CSOMASZ-TÓTH Kálmán érdeme, hogy megkezdték a magyar graduál-irodalom módszeres feldolgozását, és hogy ennek egyik legjelentősebb képviselőjét, az 1635-ből való és az Orsz. Széchényi Könyvtárban őrzött *Eperjesi Graduált* — ha egyelőre a végső következtetések levonásának némi fenntartásával is — részletes elemzéssel hozták nyilvánosságra. BÓNIS Ferenc a *Vietórisz-kódex* sokrétű ismertetését adja, majd annak második fejezetét veszi az elemzés nagytörlencséje alá, végül e fejezet túlnyomórészt szvit-táncokból álló teljes zeneanyagát saját átíratában közli. — Vörös Károly felfedezéséből és oknyomozó leírásából a *Rákóczi-nóta* egy újabban felbukkant, múlt század elején lejegyzett variánsát ismerhetjük meg. — BENKŐ András (Cluj—Kolozsvár) cikkében (*Székely László kótáskönyve*) a korabeli bécsi zenével való összevetés érdekesebbnek tűnik a túlsúlyban levő aprólékos zenetechikai elemzésnél, amely kissé nehézkessé és egysíkúvá teszi az ismertetést. — Épp az ellenkezőjére példa FALVY Zoltán tanulmánya, amely egy XVIII. századi magyar zenekarnak az Országos Széchényi Könyvtárban megtalált szőlőkönyvét állítja sokrétű vizsgálódás középpontjába. Mondhatni, módszertani minta e dolgozat arra: mi mindent bír meg, mi

mindennel gazdagodhatik valamely leíró-bibliográfia, hogyan válhatik egy tánczenei gyűjtemény hegedűszólamának könyvészeti hitelű közlése — a realista iskoladramában betöltött szerepnek és a zenei stílusrokonságnak felderítése révén — egyben színház- és zenetörténeti adalékká, kultúrhistoriai forrásművé is.

Említsük meg végül, hogy az egész kötet bibliofil tekintetben is kiemelkedik az eddigi sorozatból és így külsejében-tartalmában méltó hírnöke zenetudományunk legújabb és további munkára ösztönző eredményeinek.

KECSKEMÉTI ISTVÁN

Südosteuropa-Bibliographie. Band I. 1945—1950. Herausgegeben von Fritz VALJAVEC. I. Teil. Slowakei, Rumänien, Bulgarien. München, 1956, R. Oldenbourg. 4, 91 l.

A német imperializmus célkitűzéseit szolgáló *Südost-Forschungen* c. folyóirat 1936-tól kezdve adott kurrens bibliográfiát a délkelet-európai országok tudományos irodalmáról. A folyóirat szerkesztője, a német kultúrfőlnyent hirdető műveiről közismert Fritz VALJAVEC most a müncheni Südost-Institut kiadásában megjelentette az 1945—1950 közt megjelent munkák válogatott bibliográfiáját. Az első kötet Szlovákia, Románia és Bulgária anyagát tartalmazza, ennek a kötetnek második része hozza majd a Magyarországra, Jugoszláviára, Albániára és egész Délkelet-Európára vonatkozó irodalmat, egy tervezett 2. kötet az 1951—1956 közötti anyagot. Az itt ismertetett kötet szlovák vonatkozásban 523, román vonatkozásban 515 és bolgár vonatkozásban 551 címszót sorol fel, a szlovák munkáknál az 1944-es év természetét is figyelembe veszi. A szokásos bibliográfiai adatokat és a címek német fordítását tartalmazó címszavakat egységes szakrendszerben helyezték el az egyes részek szerkesztői. Ez a szakrendszer általános munkákat, földrajzi munkákat, a demográfiára, a történelemre, a nyelv- és irodalomtörténetre, az egyházakra, a jogra és közigazgatásra, a közgazdaságra és a kulturális életre vonatkozó irodalmat sorolja fel.

Már a beosztás maga is bizonyos nehézségeket vet fel, az egyes munkák besorolása az egyik vagy másik kategóriába néha bizonytalan. A szerkesztők nem

ragaszkodnak mindig saját szakrendszerük-höz, a Romániára vonatkozó részben közölnék román szerzők által írott, de általános délkelet-európai vonatkozású munkákat, a bolgár fejezetben találunk bolgár szerző által írott, de román témájú munkát (45. l. 260. sz. és 52. l. 431. sz., illetve 80. l. 383. sz.). Ezek a pontatlanságok és az olyan hibák, hogy SZÉKELY Zoltánnak egy munkája két helyen is szerepel: egyszer *Székely*, egyszer pedig *Zoltán* név alatt (39. l. 145. sz. és 40. l. 153. sz.), még inkább minden bibliográfiában elképzelhető tévedésként volnának elkönnyvelhető. A bibliográfiának azonban két ennél sokkal súlyosabb hibája is van. Az egyik az, hogy az 1945 előtti munkák bevonása révén minden megkülönböztetés nélkül szerepelnek marxista munkákkal együtt az 1945-ben megbukott fasiszta rendszereket kiszolgáló propagandairatok is. Az 1945-ös korszakhatár szigorú betartása itt valamelyest segíthetett volna. Ennél még sokkal súlyosabb hibának kell azonban felrónunk azt, hogy a válogatás rendkívül önkényesen, teljesen érthetetlen szempontok szerint történt. Ennek a következménye pedig az, hogy igen fontos marxista munkák kimaradtak a bibliográfiából, például a bolgár részben Zs. NATAN két könyve a társadalmi formációk fejlődéséről és a gazdasági elméletek történetéről vagy a Szeptemberi Felkeléssel foglalkozó gyűjteményes kötet. A szűkre szabott keretek nem teszik lehetővé, hogy akár csak megközelítőleg felemlítsük mindazokat a fontos könyveket és tanulmányokat, amelyeket hiába keresünk ebben a bibliográfiában. Ezért összefoglalóan azt kell megállapítanunk, hogy ez a bibliográfia

vajmi kevés segítséget nyújt a Délkelet-Európa népeivel foglalkozó kutatóknak, és így a könyvtári tájékoztatás szempontjából is alig használható, hiszen távolról sem ad megbízható képet a címben foglalt korszak tudományos eredményeiről.

NIEDERHAUSER EMIL

M. Schumann: Bibliographie der Normen für das Gebiet der Dokumentation. FID (Fédération Internationale de Documentation) publ. 303. La Haye, 1958. 107 l.

A bibliográfia kiadását a FID kezdeményezte; a kéziratot szétküldték az érdekelt országok szabványügyi szerveinek kiegészítésre és korrigálásra. A munka ilyen szervezése mellett a közölt anyag teljességét — amely szempont bibliográfiaiknál különösen fontos — biztosítani lehetett. A kiadvány a dokumentáció területét érintő kb. 500 szabvány címadatait tartalmazza. Ezek között 29 ország szabványai és a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) e témakörbe tartozó nemzetközi szabványajánlásai szerepelnek. A kiadvány első része a szabványokat országonkénti felsorolásban tartalmazza, a második rész pedig az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) szerinti csoportosításban. A kiadvány használhatóságát növeli, hogy a címeket az eredeti nyelven kívül németül is közli. Ezenkívül még az angol és francia nyelvű címfordítások is gyakoriak. A kiadványt hasznosan egészíti ki az Egyetemes Tizedes Osztályozás eddigi hivatalos teljes és rövidített kiadásainak jegyzéke.

BARTA GÁBOR

Der Grosse Brockhaus. 16. Auflage. Wiesbaden 1953—1957, F. A. Brockhaus. 12 köt.

A nagyműtű *Brockhaus-Lexikon* utolsó háború előtti kiadását (1928—35) már két évtizeddel ezelőtt mintaserű kiadványként említették a könyvészeti szakemberek megjegyezvén, hogy különösen botanikai, mineralógiai, geológiai és földrajzi részei-

ben sikerült, ezenkívül súlyt helyez a nemzetközi politikára, mindennekfelett azonban könyvészeti repertóriumai érdemelnek dicséretet. (Vö. CALOT—THOMAS: *Guide pratique de bibliographie*. Paris 1936. 26. l.)

A *Nagy Brockhaus* legújabb, tizenhatodik kiadása is hű marad a hagyományokhoz, most azonban már a társadalomtudományi érdekű címszavak is kellő súllyal szerepelnek. A *Brockhaus-Lexikon* a reference-kézikönyv valamennyielőnyét egyesíti a modernséggel. Tömör fogalmazású címszavai éppen viszonylagos rövidségük folytán széles körű tájékozódást tesznek lehetővé.

Hazai szempontból rendkívül örvendetes, hogy az új *Brockhaus* magyar vonatkozású címszavakban szerfelett gazdag mind biográfiai, mind földrajzi szempontból. Ebben a tekintetben az új *Brockhaus* minden bizonnyal az élen jár, hiszen kevés nagy külföldi enciklopédia tartja említésre érdemesnek KOSZTOLÁNYI Dezső, JÓZSEF Attila, BEÓTHY Zsolt nevét vagy olyan magyar városok megemlítését, mint Szolnok vagy akár Vác. A magyar vonatkozású címszavakat feltűnően kevés ortográfiai hiba és naivitás terheli, és bár a magyar vonatkozások könyvészeti repertóriumai leginkább háború előttiiek, az irodalom összeválogatása is dicséretes hozzáértéssel tanúskodik.

A magyar vonatkozású címszavak elkészítésében minden valószínűség szerint magyar származású lexikográfusok is közreműködtek, sőt egyes címszavak megfogalmazásán kiérzik, hogy talán eredetileg magyar nyelven készültek, és csak később fordították őket németre. Ezt tükrözi egyébként egy-két sajnálatos sajtóhiba is, az „Ungarn“ címszóban található *Komitat* szó előfordulásakor például zárójeles magyarázatként így hangzik a magyar fordítás: „megyéből”.

Az új *Brockhaus* általános jellegzeteségeire visszatérve nem hagyhatjuk szó nélkül az illusztrációs anyag kivételesen magas színvonalát, gazdagságát sem. A mintegy 147 ezer címszót tartalmazó 12

kötetes munka (egy *Ergänzungsband* és egy atlaszkötet még sajtó alatt áll) szövegrészeiben harmincezer ábra és többszáz tábla található, számos — elsősorban művészettörténeti — tábla öt, illetve kilenc színyomással készült, és igen jó benyomást kelt. Elsőrangú a kötetek történelmi és földrajzi térképanyaga is, elsősorban a domborzati térképek különleges tipográfiai bravúrral elért plaszticitását kell kiemelnünk.

Az utalások rendszere is figyelemre méltó. Nemcsak az egyes címszavak elején, hanem címszavak közben is gyakran találkozunk más címszavakra történő utalással, a szerkesztők ezt a rendszert olyan messzemenően alkalmazták, hogy pl. a kultúrhistorikus O. SPENGLER életrajzánál ТОУНБЕЕ elméleteire is utalást találunk.

Bár a kötet kelet-európai vonatkozásokban minden eddigi lexikonnál részletesebb, pontosabb és alaposabb, nyugat-európai szemlélete mégis szembeötlő és különösen az irodalomtörténeti és általában a biográfiai részek azok, amelyekben a nyugati vonatkozások szemmel láthatóan többet nyújtanak a kelet-európai érdekű címszavakkal szemben. A már említett könyvészeti repertóriumokról kiegészítőleg meg kell állapítanunk, hogy a fontosabb forrásmunkák vagy az egyes szerzők műveinek közlésekor az illető könyv legújabb német fordítását is megemlítik a cím és az évszám feltüntetésével.

A korabeli nyugati irodalom, tudomány és az azokhoz fűződő személyek vonatkozásában tehát az új *Brockhaus* nélkülözhetetlen kézikönyv, amelynek technikai színvonala kivételesen magas.

SZUHAY-HAVAS ERVIN

Abraham I. Katsch: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR. II. New York, 1958. XI, 138 l.

A Szovjetunióban található héber kéziratok katalógusának I. kötetét a *Magyar Könyvszemle* múlt évfolyamában ismer tettük. A szerző beváltotta ígéretét, s gyors iramban közzétette II. kötetét. Köz-

ben személyesen is megismerhettük KATSH professzort, itt járt Magyarországon 1958 augusztusában, második szovjetunióbeli útja kapcsán. Onnan küldött levelei gazdag eredményről számolnak be.

A bevezetésben most már pontosabb adatokat kapunk a Szovjetunió genizaanyagának provenienciájáról. Abraham FIRKOWITZ 1865-ben járt Kairóban. Gyűjteményének első részét 1867-ben szerezte meg a leningrádi könyvtár, a másodikat halála után, 1876-ban. Az ANTONIN-gyűjtemény megszerzésének dátumát ezúttal sem tudjuk meg.

Jóleső érzéssel tapasztaljuk, hogy publikációinknak volt eredménye, mert a geniza lelőhelyei között két ízben megemlíti a KAUFMANN-gyűjteményt is (VII, VIII), holott még egy évtized előtt az irodalom hallgatott róla (A. M. HABERMANN: *הגניזה* Jerusalem, 1944; Paul E. KAHLE: *The Cairo Geniza*. London, 1947.).

A jelen kötet 60 kéziratból 335 facsimilét ad az ANTONIN-gyűjtemény alapján és 88 facsimilét MÓSE BEN ÁSÉR *Biblia*-kódexéből. Ez a legrégebbi teljes *Biblia* 1008/9-ből.

A közölt facsimilék tárgya szerint a következőképpen oszlanak meg:

1. *Biblia*. 2. *Misna* (superlineáris pontozással is).
3. *Babiloni Talmud*.
4. *Palesztinai Talmud*.
5. *Midrások* (Mechilta, Rabba, Midrás Tehillim).
6. *Egyéb aggádikus munkák* (Ábot di R. Nátán, Derech Erec Zutta, Széder Ólám).
7. *Hálacha* (Hálachot Gedolot, gáoni responzumok. Ez utóbbiakat már ASSAF kiadta).
8. *Zsidó-arab szövegek*, közöttük TÁNCHUM JERUSÁLMI szótára, amelyből az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtárának teljes kézírata van NEUBAUER Adolf másolatában (I. szám).
9. *Liturgia* (pijjutok).

A képek hasznosak lesznek egyéb gyűjtemények szövegeinek verifikálásánál. Kár, hogy olvasásuk néhol lehetetlen, mert igen halványok.

Ez az olcsó fotoprint-technika jó példát mutat számunkra is a KAUFMANN-gyűjtemény darabjainak közzétételére.

SCHIEBER SÁNDOR

Arthur Hübscher : Hundertfünfzig Jahre F. A. Brockhaus 1805—1955. Wiesbaden, 1955. Brockhaus. 308 l.

A könyv a kiadóvállalat 150 éves jubileumára készült. Részben ünnepi könyv, részben reklám. De érdeme, hogy adatgazdagságával és lelkiismeretes munkájával érdekes anyagot tár elénk.

A család és a könyvvállalat története összefonódva bontakozik ki előttünk, a napóleoni időktől úgyszólván napjainkig. A háttérben a politikai események befolyása érezhető, ezenkívül a német irodalom korszakai; egész Európa érdeklődési köre tükröződik a kiadók érzékeny ügyességén, amellyel mindig eltalálták a publikum ízlését. Látjuk a kezdődő kapitalizmus feltörését és terebélyesedését egészen az 1900-as évek elején elért csúcspontig.

A világhírűvé vált könyvescég alapítója, Friedrich Arnold BROCKHAUS. 1805-ben Amszterdamban nyitott könyvüzletet. Ugyanekkor már nyomdát is létesített 3 faszajtóval és lapot adott ki *De Ster* (A Csillag) néven holland nyelven. A lap nem élt sokáig, de BROCKHAUS mindig újabb és újabb lapkiadáshoz fog. Ezt az ambícióját örökösei is átveszik tőle, úgyhogy a XIX. század végéig mindig vannak lapjaik. Legismertebb köztük a *Leipziger Allgemeine Zeitung*.

F. A. BROCKHAUS 1808-ban már olyan erősnek érzi cégét, hogy megjelenik a lipcei könyvvásáron. Itt kitűnő szimattal megvásárol egy több kézen keresztülment, befejezetlen, bukott lexikont. Szorgalmas és okos munkája nyomán megszületik az 1810-es évek folyamán az első *Brockhaus-Lexikon*, amelynek újabb és újabb, javított és bővített kiadásaival világhírt és vagyont szerzett a család. A *Lexikon* készítéséről és fejlődéséről több fejezet is szól.

A könyv a család egyes tagjairól rövid, de jellemző képet ad. A későbbi generációk (összesen 6 nemzedéket ismerünk meg) egyetemet végeznek, nagy kultúrájuk van, szerepet játszanak Lipcse város és a könyvtárszerveletében. Némelyiknek neve-

zetes műgyűjteménye van. Van köztük ügyvéd, aki jogi tudását a cég rendelkezésére bocsátja, van irodalmi hajlamú és érdeklődésű tagjuk, aki a lapok szerkesztésében tudja tudását gyümölcsöztetni. Szeretnek utazni, sok nyelvet beszélnek, hiszen a párizsi és londoni fiátlék és az egész világgal való kapcsolatuk ezt szükségessé is teszik. Az első világháború előtt „Brockhaus és Efron” néven Szentpétervárt is volt orosz kiadói vállalatuk, amely az ottani igényekhez alkalmazkodva adta ki a *Lexikont* és sok egyéb könyvet.

A vállalat az állandóan fejlődő *Lexikon* mellett rengeteg szótárt, idegen nyelvű és német irodalmat, fordításokat, ifjúsági iratokat és szles olvasóköre számára írt kiadványokat vetett piacra az egész világon. Az 1900-as évek elején pl. Dél-Amerika különböző államaiba ők szállították még az iskolakönyveket is.

Érdekes, hogy milyen komoly kapcsolat, levelezés, sőt néha barátság is fejlődött a szerzők és a cégfőnökök közt. Ők az elsők, akik 1819-ben kiadták SCHOPENHAUERT. A próba igen rossz üzlet volt akkor, de később annál nagyobb anyagi kárpótlást kaptak a korai bizalomért. Kiadták SCHLIEMANN, a híres ókor kutató műveit, később a XIX. század végétől az első világháborúig az utazásokról és felfedezésekről szóló könyvek jöttek divatba. Ekkor adták ki sok más közt VÁMBÉRY Ármin műveit és NANSEN utazásait. Személyes barátság fűzte Albert BROCKHAUST Sven HEDINhez, Eduard BROCKHAUS kiadta a család BISMARCKkal folytatott levelezését.

1905-ben 700 személlyel dolgozott a vállalat. A második világháború alatt (1943) angol bombázók dúlták fel Lipcsét. A BROCKHAUS-épülettömb is porrá ég. A vállalatot nagy kinnal mégis felépítik, de amerikai felszólításra 1945-ben Wiesbadenben kezdik meg a cég újjászervezését. A lipcei ház ma is működik, mint államosított kiadó. Wiesbadenben viszont a BROCKHAUS-család igyekszik a régi fényt visszaszerezni.

A könyv kiállítása elsőrangú. Tipográfiaja tiszta és kellemes. A kötetet bibliográfia, névmutató és egy áttekintető családfa zárják le.

SCHIEBER MÁRIA

Magyar folyóiratmutatók 1945 után.

Korunk egyik legjellemzőbb vonása a könyv- és folyóirattermelés óriási mértékű megnövekedése. Első-, másod-, sőt már harmadfokú bibliográfiák tömege is hasztalan próbálkozik ennek a hatalmas dokumentum-anyagnak a regisztrálásával. A specializálódó kutatómunka számára pedig alig-alig használhatók, mert a kutatások folytatásához szükséges részlet-eredmények legtöbbször folyóiratok hosszú évfolyamsorainak lapjain rejtőznek cikkek formájában. A természettudományok művelői viszonylag jobb helyzetben vannak, mert számukra a legkülönbözőbb dokumentációs kiadványok biztosítják szerte a világon a legfrissebb forrásanyag feltárását. A humán tudományok művelőinek azonban nem áll rendelkezésére ilyen részletes dokumentációs hálózat és kiadványtömeg, így kénytelenek közvetlenül a folyóiratokhoz fordulni. Megnehezíti dolgukat az is, hogy számukra, ellentétben a természettudományokkal, nem mindig a legújabb anyag a legfontosabb.

Munkájukat az egyes szakfolyóiratok évfolyamsorozatainak összesített mutatói könnyítik meg a legjobban. Az effajta mutatók iránti igény felmerülését jelzik a nálunk már 1945 előtt megjelent folyóiratmutatók is (*Magyar Nyelv, Századok* stb.). Az elmúlt tizenhárom év alatt pedig már hat új folyóiratmutató jelent meg: a *Nyelvtudományi Közlemények*, *Magyar Nyelv, Hadtörténelmi Közlemények*, *Köznevelés*, *Vasi Szemle* és az *Irott Kő* mutatói.¹

¹ Mutató a *Nyelvtudományi Közlemények* 1–50. kötetéhez. Összeállította JUHÁSZ Jenő. Bp. 1955. Akadémiai Kiadó, 670 l. — *A Magyar Nyelv XXVI—L. évfolyamának mutatója*. Szerk. JUHÁSZ Jenő. Bp. 1958. Akadémiai Kiadó, 576 l. — *Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1888—*

Ismertetésünk keretében bibliográfiai szempontból vizsgáljuk a mutatókat. Megvizsgáljuk, hogy milyen általános feladatok és az egyes folyóiratok jellegéből eredően milyen speciális feladatok jelentkeznek a mutatók összeállítása közben, azaz mennyire tárják fel a mutatók az illető folyóirat anyagát, mennyiben segítik elő a bennük való tájékozódást.

A fenti szempontok alapján a legjobb munkát kétségtelenül a *Magyar Nyelv* és a *Nyelvtudományi Közlemények* mutatóinak közös szerzője JUHÁSZ Jenő nyújtotta. Igaz, hogy ő már régi tapasztalatok alapján dolgozott, ő készítette a *Magyar Nyelv* első huszonöt évfolyamának 1931-ben megjelent mutatóját is. (Bár megjegyezzük, hogy bibliográfiai elv szempontjából a régi és új mutató között nincsen különbség.)

Nincsen elvi különbség a *Magyar Nyelv* és a *Nyelvtudományi Közlemények* mutatójának felépítésében sem. Mindkét mutató három részre tagozódik: tartalommutatóra, tárgymutatóra és szómutatóra. A tartalommutató az egyes szerzők munkásságát tartja számon, a szerzők betűrendjében. A tárgymutató egyes nyelvészeti témákat tár fel betűrendben. A harmadik rész, a szómutató, elvi szempontból szintén „tárgymutató”, azonban a nyelvtudomány speciális követelményeinek megfelelően ki kellett emelni az általános tárgymutatóból. Ez a három rész együtt mindenféle szempontból használhatóvá avatja a mutatókat. A harmadik rész kapcsán pedig szép példát nyújt az összeállító arra, hogyan kell összeegyeztetni a mutatókészítés általános

1943. évfolyamaihoz. Összeállította KOVALCSIK József, RÁZSÓ Gyula stb. Bp. 1956. Hadtörténelmi Int. 311 l. — *A Köznevelés tíz éve. 1945—1954.* (Bibliográfia.) Összeállította MOLNÁR István. Bp. 1957. Pedagógiai Tudományos Intézet, 335 l. — *A Vasi (Dunántúli) Szemle tizenegy éve. (1933—1944.)* Összeállította DÖMÖTÖR Sándor. Vasi Élet és Irodalom. Vas megye irodalmának múltja és jelene. Szombathely, 1957. 163—181. l. — *Az „Irott Kő” (1936—1944.)* Összeállította KISKERTI Károly. Vasi Élet és Irodalom. Szombathely, 1957. 186—199. l.

elveit az illető folyóiratok használatának speciális követelményeivel. Elvi bibliográfiai szempontból azonban mégis tapasztaltunk hiányosságot is: az összeállító a tartalommutatóban nem oldja fel az álneveket és a kriptonimokat. Így az álnevek és a kriptonimok alá került anyag teljesen holt, hasznavehetetlen anyaggá válik, hiszen e rész keretében meghatározott szerzők munkásságát keressük.

A *Hadtörténelmi Közlemények* mutatója hét részre osztja anyagát: I. Szerzők betűrendes mutatója, II. Időrendi mutató, III. Betűrendes személynévmutató, IV. Várak, helységek, csatahelyek betűrendes mutatója, V. Könyv-, cikk-, folyóiratismertetések mutatója, VI. Képek, mellékletek tárgyszerinti betűrendes mutatója, VII. Hadjáratok, csatavázlatok időrendi mutatója.

A mutató alapján a folyóirat elég sokoldalúan lenne használható. A legfőbb hiányossága azonban az, hogy nem enged bepillantást a cikkek címei mögé: a VI. és VII. rész kivételével ugyanazt a cikk-címanyagot vizsgálják az egyes részmutatók a maguk speciális szempontja szerint. Hiányzik tehát egy tárgy- és személynévmutató, mely a cikkek *címeiben* foglaltakon túlmenően feltárná a folyóirat anyagát. Jól mutatja ennek hiányát a III. rész, mely csak azokat a történelmi személynéveket tartalmazza, melyek a cikkek címeiben is megtalálhatók. Ugyanezt a hibát követi el a IV. rész is, mely csak a címekben feltüntetett helyneveket közli. Ezek a mutatóban jelentkező hiányok nem teszik lehetővé ennek az értékes történettudományi folyóiratnak teljes mélységű kihasználását.

A folyóirat használatának követelményeihez sokkal jobban alkalmazkodott a gyakorlati irányú *Köznevelés* mutatójának összeállítója. Az inkább elméleti, történelmi jellegű folyóiratokhoz alkalmas általános betűrendes tárgy- és névmutató helyett, nagyon helyesen, a gyakorlati szakemberek, pedagógusok számára sokkal használhatóbb és tanulságosabb szisztematikus tárgymutatót állított össze. A folyóirat

cikkeinek címeit a pedagógia főbb tárgykörei szerint csoportosítja, e tárgykörökön belül még kisebb csoportokat létesít, melyeken belül a szerzők betűrendjében sorolja fel az anyagot. Így a mutatóban a kutató szinte a legapróbb pedagógiai problémákra is könnyedén talál irodalmat, s ráadásul az egyes kérdések rokonterületének irodalmát is szemmel tarthatja. Még jobban növelik a mutató használhatóságát az egyes, keveset mondó címekhez fűzött annotációk.

Utóljára hagyjuk, mint legkevésbé igényes és értékes mutatókat, a *Vasi Szemle* és az *Irott Kő* mutatóit. Igénytelenségüket már az is jelzi, hogy nem is önálló köntösbőben jelentek meg, hanem egy Vas megye irodalmát bemutató antológiában. Tulajdonképpen egyszerű tartalommutatók, melyek a szerzők betűrendjében sorolják fel anyagukat, minden külön igény nélkül. Ez különösen a *Vasi Szemle* esetében bántó: értékes helytörténelmi jellegű folyóirat volt, számos fontos helyismereti vonatkozású cikk található benne. Ebből a szempontból azonban alig használható, mert a mutató csak szerzők szerint sorolja fel a folyóirat cikkanyagát. Így azután egyáltalában nem fogja elérni azt a célt, amit az összeállító az előszóban szánt neki: „Szeretnénk, ha ez a felsorolás ösztönzést nyújtana helytörténelmi kutatásainkhoz azzal, hogy megmutatja, hol kell folytatnunk az elődeink által elkezdett munkát...” Helytörténelmi folyóirat mutatója ugyanis semmiképpen sem lehet meg tárgy- és helységnévmutató nélkül, hiszen csak ezek tárhatják fel megfelelően e folyóirat típus anyagát.

Rövid áttekintésünkből is kitűnik, hogy a folyóiratmutatók készítésének csak általános elvi szabályai vannak (lehetőleg tartalmaznia kell lennie, szükség van szerzői tartalommutatóra, különféle tárgy- és névmutatókra stb.), melyeket azonban minden esetben alkalmazni kell a folyóiratok által képviselt tudományos terület sajátos követelményeihez. Ezek szem előtt tartásával jön létre a jó mutató (*Magyar Nyelv, Nyelvtudományi Közlemények*), a

részlegesen jó (*Hadtörténelmi Közlemények*), teljes mellőzésük (*Vasi Szemle, Irott Kő*) azonban csorbítja, illetve teljesen lehetetlenné teszi a folyóiratok jó használatát.

D. GÁL ÁGOTA

Olvasó gyermekeink. Tanulmányok és cikkek az irodalmi nevelés köréből. (Szerk. HARSÁNYI István.) Bp. 1957. Tankönyvkiadó. 302 l.

Szerény külsejű, fűzött könyvecske jelent meg az ismeretterjesztő művek között, a Tankönyvkiadó gondozásában. Bár a fedelet díszítő montázs ötletes és vonzó, a kiadvány első pillantásra egyáltalán nem árulja el értékeit.

Egy rendkívül ritka és ugyanannyira fontos szakmunka kerül vele az olvasó kezébe magyar nyelven. Erre azért térünk ki nyomtatékkal, mert mint a tanulmánykötet bizonyítja, anyanyelvünkön szegényes és sokban elavult a szakirodalom. Az érdekes antológia szerzői a Gyermeklélektani Intézet munkatársai, a mű célja, hogy bepillantást adjon az olvasás pszichológiájába.

Ismeretes, hogy milyen sokan szólnak bele gyakorlatilag egy könyv kiadásába, a szempontok milyen légióját kell számbavenni, míg a könyvből anyagi valóság lesz. Itt nem annyira az elvi, inkább a technikai bonyodalmakra gondolunk. Amikor pedig a mű megjelenik, ismét a legkülönbébb követelmények ütközőpontjába kerül, ám azt a legritkább esetben hallhatjuk, hogy megszólalna a pszichológus is, és elkészítené a maga mérlegét. Pedig — mint a jelen munka is tanúsítja — társadalmi szempontból nincs avatottabb bíráló nála, ami egyben azt is jelenti, hogy az egyes olvasó és maga az író tőle tanultak leginkább.

Mostanában többször szóba került hazai viszonyaink elmaradott mivolta más szocialista és egyes tőkés államokhoz képest a gyakorlati lélektan alkalmazása terén. Anélkül, hogy erre bővebben kitérnénk, a Gyermeklélektani Intézet e kitűnő színvonalú munkája felveti bennünk a kérdést: vajon nincsen-e máris megfelelő

gárdánk arra, hogy ezt az állapotot eltüntessük? A könyvkultúra szempontjából problémánk így fogalmazódna meg: Amikor már eddig is ilyen szépségű, hasznos eredményt értek el a magyar kutatók, miért nem tud erről többet az irodalompolitika, a könyvkiadás és a pedagógia gyakorlata?

A Gyermeklélektani Intézet kollektívája előrebocsátja, hogy nem tudta ezúttal közreadni a tárgykörre vonatkozó munkásságának egészét, de egy olyan tanulmány-sort nyújt át az érdeklődőnek, amely a legkisebb gyermek első könyvélményétől, a leporellótól a serdült ifjú kialakult olvasóprofiljáig halad. Az egyes tanulmányok minden esetben a megfigyelések, a tárgyi valóság lejegyzésének lelkiismeretes módszerével dolgoznak, sok száz aprócska tény — esetleg egy pszichológus apa elmélyült munkája — adja a nyersanyagot, amelyből az általánosítás bázisa kialakul.

Az irodalmár számára alig képzelhető el izgalmasabb buvárlat, mint amire HARSÁNYI István WEÖRES *Bőbitájának* elemzésével vállalkozott. A maga elé tűzött kérdésre — miért kitűnőek WEÖRES gyermekversei? — meggyőző alaposággal felel meg, számbavéve a költészet minden tartalmi és formai elemét a gyermeki befogadó készség oldaláról. Ez több, mint esztétika, bár az is, méghozzá nagyon konkrét módon. Bár erre HARSÁNYI nem törekszik, munkája azt is bizonyítja, hogy az irodalom célbatalálása, ez a társadalmi mozzanat, elválaszthatatlan az esztétikumtól.

A számos sikerült munka közül G. DONÁTH tanulmányát emeljük ki, mivel valóban egyedülálló a maga nemében. *A lányregény és a lányregénykorszak* dolgozik a leggazdagabb technikai — mondhatni matematikai — apparátussal egy olyan homályos probléma tisztázásán, amelyet sem nálunk, sem másutt nem tudtak eddig sikerrel megközelíteni.

G. DONÁTH elismerésre méltó munkamódszerében talán az a legimponálóbb, hogy igen tetszetős előítéleteket állított félre. Először sokrétű gyakorlati munká-

val anyagot gyűjtött a korosztály izlésének tárgyi felmérésére. Amikor előtte állt a tény: a kisleányok ma is elevenen élő, mohó érdeklődése a régiesnek vélt szentimentális történetek iránt, kibontotta ennek a ténynek minden összetevőjét, megnézte összes társadalmi együttthatóját, és eszerint utalt a teendőkre. Könnyű lett volna G. DONÁTH tapasztalataiból pesszimista következtetéseket levonni, mintegy lefegyverezni a szocialista szándékú pedagógiát, amely eddig nem mindig nyúlt szerencsés eszközökhöz. A tanulmány pozitívuma, hogy ezt nem teszi, hanem egy reális és világnézetileg többletet jelentő kivezető formát jelöl meg, a modern értelemben vett nőies lányalakra épülő regénnyel.

Nemcsak a szülő, a tanár, a lektor vagy ifjúsági funkcionárius, — az alkotó tudós és író számára is meglepő igazságokról vall HARSÁNYI Istvánnak családi tapasztalaton épülő monográfiája: *Az olvasmányok hatása egy fiúgyermek természettudományos érdeklődésének kibontakozására és ennek párja Egy leány olvasás iránti érdeklődésének alakulása a serdülés előtt és a serdülés idején.* Mindazok a részletek, amelyekből az egyéniség formálódásának folyamata létrejön, megvilágosodnak az olvasó előtt. Mennyire hasznos volna ezt számbavenni azoknak a szülőeknek, akik értetlenül állnak kamaszgyermekük vágyaival és véleményével szemben és azoknak a pedagógusoknak, akik nagy elszánással, de gyakran kevés sikerrel próbálnak sokoldalú, komoly érdeklődésű ifjakat nevelni!

A könyv zárórésze a ponyváról beszél, az általános deklarációkon messze túlmenő hitellel és bizonyító erővel. Tudott dolog, hogy nálunk is sok ember szellemi fejlődése már kezdetben kátyúba jut a deformáló hatású olvasmányok miatt. A ponyva hatása azokra, akikben az erkölcsi tudat, a szocialista magatartás normája meg sem szilárdulhatott még zsenge koruk miatt, sokszoros. TÓTH Béla munkája szerencsére mentes az illúzióktól. Az orvoslás módját — helyesen — az általános műveltség emelkedésében, a tömegek szellemi

igényeinek gyarapodásában látja. Így halványul majd el a rossz példa a családban, és így mélyül el a társadalom felelősségének tudata.

Aki számot vet az utóbbi tizennégy év változásaival, az reálisnak ítéli meg ezt a perspektívát. Talán a haza határai között mindennek az igazsága nem is tűnik annyira szembe, mintha egy kissé nyugatabbra megyünk, és megpillantjuk azt az összképet, amely annyi külföldre vetődő magyar intellektuellnek okozott csalódást. Európa legősibb kultúrájú államaiban, a nyomtatás, a bibliofília klasszikus földjén terjed az analfabetizmus egy különös formája, amely abból áll, hogy a kisemberek milliói kizárólag a pompásan nyomott, selejtes tartalmú képes folyóiratokat olvasják, — a komoly irodalom élvezete néhány szakmára korlátozódik. Bár nem állíthatjuk, hogy azt a nyomasztó elmaradottságot, melyet sok évszázad örökölt a mai Magyarországra, szellemi téren már felszámoltuk, úgyhogy nyoma sincs, — annyi biztos, hogy nálunk másirányú görbe jelzi a tömegek olvasmányélményének fejlődését.

A gyermekek irodalmi kultúrájának ügye tehát összefügg az egész társadalom művelődési színvonalának emelésével. Ma számtalan olyan kisiskolás olvas, akinek szülője a könyvnek szükségét nem érezte, vagy ha érezte is, vágyai nem teljesülhettek. Ezeknek a gyermekeknek a családi kör még nem nyújthat példát és támaszt az olvasásban. De egy nemzedékkel később már minőségi változást fogunk tapasztalni a társadalom olvasásában és olvasmányigényében: a jövődönnek már sokkal szélesebb alapja van azokban a milliókban, akikhez már gyermekkorukban elért az irodalom.

ARDÓ MÁRIA

Stigler István: Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története. István Király Múzeum Közleményei. B. sorozat 6. sz. Székesfehérvár, 1957. Kiadja a Fejér Megyei Helytörténeti Munkaközösség. Székesfehérvári Ny. 29 1. 9 t.

Az István Király Múzeum gazdag és sokrétű helytörténeti munkásságából ki szeretnénk emelni Székesfehérvár nyomdászattörténetének első összefoglalását, mint ennek az amúgysem nagyon kultivált műfajnak egyik örvendetes termékét.

A füzet érdekes bevezetőjében FITZ Jenő, a sorozat szerkesztője, a város 1806/07-ben meginduló nyomdászatának szellemi előzményeit a középkori Székesfehérvár magas fokú és kiváltságos kulturális helyzetében jelöli meg, és rövid áttekintést ad a helybeli nyomdák legkiemelkedőbb nyomtatványairól. Mindamcllett, hogy közülük csak VÖRÖSMARTY-nak a SZAMMER Pál nyomdájában készült *Bujdosók* c. drámája és a *Csongor és Tünde* kiadását tartja országos jelentőségűnek, a helyi művelődés szempontjából azonban mégis jelentékenynek ítéli meg a nyomdák tevékenységét.

Maga a tanulmány, első és nagyobbik részében, végigvezet a székesfehérvári nyomdászat történetén, amely a múlt század utolsó negyedéig szorosan összefonódik az Augsburgból bevándorolt SZAMMER család itteni ágának életfolyamával. SZAMMER Mihály 1806-ban nyert királyi privilégiumot egy székesfehérvári nyomdára, s ezzel nemcsak a családja hírnevét alapozta meg, hanem Székesfehérvár nyomdászatának is lerakta alapjait. A cégnek legkiválóbb vezetői, az alapítón kívül, özv. SZAMMER Mihályné, ennek fia, Pál, — VÖRÖSMARTY Mihály jóbarátja —, azonkívül Pálnak negyvennyolcas érzelmű özvegye és ennek fiai: Pál meg Imre voltak. Ez utóbbiak nevezik el a nyomdát VÖRÖSMARTYRÓL. Imre azonban hamarosan kiválik a cégből és új, virágzó nyomdát szervez, amelyben KNER Izidor is működött. Ebből lett később a jóhírű Pannonia Nyomda. A régi céget CSITÁRY Kálmán veszi meg. Utódai nagy és komoly üzemmé fejlődnek. Fontos kiadványa KÁROLY János ötkötetes műve: *Fejér megye története*.

STIGLER István egyenként és részletesen tárgyalja meg a többi nyomdát is, — közülük kiemelkedőbb a *Székesfehérvári Szemlét* előállító Debreczeni Nyomda, —

egészen a város nyomdáiit egyesítő, államosított Székesfehérvári Nyomdáig, s mindeniknél felsorolja a legfontosabb kiadványokat.

A második részben végigkíséri az 1902-ben megalakult és a székesfehérvári nyomdászat történetétől elválaszthatatlan Székesfehérvári Munkások Segélyegyletének, majd Szakszervezetének mozgalmas eseményeit és működését.

STIGLER István alapos felkészültséggel, bő illusztrációkkal, sok adattal és mindig végig lekötő előadásban megírt tanulmányának példáját többi városaink is követhetnék. Úgy véljük, fiatal könyvtáros szakembereink szép feladatot teljesítenének, és a helytörténeti kiadványsorozatok révén egyben a disszertációik részére publikációs lehetőségekhez is jutnának, ha minél többen vállalnák hasonló feladatok megoldását. Így egy-egy értékes téglával járulnának hozzá nyomdászat-történetünk épületének megalkotásához.

SZEKERES MARGIT

Szomoru István: A ceglédi hírlapírás története. I. 1878—1919. Cegléd, 1957.

Ez a háromíves dolgozat két vonatkozásban is igényt tart a figyelemre: 1. Felöleli a ceglédi hírlapírás történetének négy évtizedét, s tárgyalja a jelzett időszakban megjelent összes helyi újságokat 1919. augusztus 1-ig, a Tanácsköztársaság bukásáig. 2. Értékes, ismeretlen nyomdátörténeti adatokat szolgáltat Ceglédről.

A jelzett időszakban 20 hetilap jelent meg. Közülük a *Cegléd* (1878—79, 1883—1904, 1908—1919), *Cegléd és Vidéke* (később *Ceglédi Újság* 1883, 1891—1895, 1898—99, 1899—1919) és a *Népakarat* (1919 ápr. 1—aug. 1.) érdemel figyelmet. A *Cegléd* háromszor indult neki útjának, sok értetlenséggel kellett megküzdenie és újra meg újra nekilendülnie, míg elérte a 40. évfolyamot. A *Cegléd és Vidéke*, később *Ceglédi Újság* szintén többszöri újratekzés után 1919 áprilisáig működött. Ez újságok szerkesztői kistehetségű dilet-

tánsok, botcsinálta újságírók voltak, vagy politikai karrierre törő helybeli ügyvédek, minden különösebb perspektíva és koncepció nélkül. A függetlenségi, 48-as Kossuth-párt álláspontján voltak ugyan, de a pártpolitika kimerült a görögtüzes frázisokban. Ez a párt s a vele kapcsolatos 48-as olvasókör invitálta meg TÁNCSICS Mihályt 1876-ban, hogy Cegléden telepedjék meg. Az első lelkendező napok elmúltával szinte éhenveszni hagyták. Kossuth Ferencet ceglédi képviselősege idején túlzott propagandával szolgálták, ami neki magának is terhére volt.

Külön kell megemlékeznünk a *Nép-akaratról*. Ez a lap a Tanácsköztársaság idején jelent meg mint a helyi Szocialista Kommunista Párt hivatalos lapja. Bátor, kemény, őszinte és öntudatos hangjával, változatos anyagával igyekezett átfogni a helyileg megoldásra váró problémák teljességét, következetesen védte a munkáshatalmat és a dolgozók egyetemes érdekeit. A lap mindössze három hónapig jelent meg, mégis jelentős munkát végzett.

A szerző nem vállalkozott nagyigényű értékelésre, amelyre pedig a felsorolt újságok évfolyamainak személyes birtokában vállalkozhatott volna. Láthatólag került a kényes kérdéseket, az elvi állásfoglalást, s így munkájának hírlapokkal foglalkozó része, ha helyileg nélkülözhetetlen, hézagpótló is, nem több szorgalmasan összehordott pozitivistá adathalmaznál.

Külön kívánjuk kiemelni dolgozatából azokat az adatokat, melyek országos érdeklődésre is számot tarthatnak szakmai vonatkozásokban, s ezek a ceglédi nyomdatörténeti adatok, melyeket a szerző nagy fáradtsággal, utánjárással hozott felszínre az ismeretlen „mélyvízből”.

Az első ceglédi nyomdász: LESSKA Nándor 1878 nyarán telepedett meg a városban. 1850. szeptember 12-én született Ausztriában, Schurns nevű faluban. 1865–68-ig Gyulán DOBAY János nyomdájában tanulja a nyomdászatot, s ugyanott 1869-ig betűszedőként volt alkalmazásban. 1870–71-ben a budapesti Egyetemi

Nyomdában működött. 1872-ben LONTAY Antal nyomdájában, 1872–75-ben Debrecen városi nyomdájában találjuk mint gépmestert, 1875–76-ban ismét Gyulán, 1877-ben Budán az Állami Nyomdában. Ólommérgezése miatt az orvosok eltiltják a munkától, s így juthatott arra a gondolatra, hogy valamelyik csendes, vidéki városkában maga is nyomdát nyit. Családja szépen felszerelt nyomdát szerzett neki, de a nyomda felállítása után néhány hónapra saját gyászjelentését nyomtatták ki: 1879. január 19-én elhunyt, 29 éves korában.

LESSKA kezdeményezte az első hetilapot: 1878 karácsonyán jelent meg a *Czegléd* első mutatványszáma, melyet egy hét múlva az I. évf. számai követtek.

A nyomdát testvére, LESSKA Karolin vette át, majd egy hónap múlva az ismeretlen helyről ideérkezett PIRINGER János.

1883-ban új nyomdász került a városba, GEBEY Endrének hívták.

Három év múlva, 1886. július végén nyomdája megszűnt s vele az itt nyomtatott *Czegléd* is. Következő néhány számát Nagykőröstre vitték át nyomtatni.

1866 augusztusától már ismét van nyomdája a városnak: PIROS József és társaié, amely a legmodernebb betűanyaggal volt felszerelve. PIROS eredetileg könyvkötő volt, és a Vasút utca 101. alatt rendezte be telephelyét. Nyomdásztársának nevét nem sikerült kideríteni. A szerző úgy véli, hogy a PIROS-nyomda a GEBEY-nyomdának utódja volt. Ezt látszanak igazolni a lap azonos betűtípusai, s a lapban használt sarok- és szegélydíszek hasonlósága. 1891 áprilisától a PIROS-nyomdában készült a *Czegléd és Vidéke* c. lap is.

Az évfolyamok hiányossága miatt nem állapítható meg pontosan, hogy a *Czegléd*-et mikor „ragadta magához” SEBŐK Béla helybéli nyomdász (feltehetőleg a 90-es évek végén). A szerkesztőség tagjai ekkor egyöntetűen kiléptek és új lapot indítottak *Czeglédi Újság* címen, s ebbe beolvasztották a *Czegléd és Vidéke* c. lapot is, mely IX. évfolyamában járt ekkor, s a NAGY Elek-féle nyomdában készült.

NAGY Elck „gyorsajtója” később a református bazárépületben működött. A *Czeplédi Ujság* mellett a nyomdász egy másik lapot, a *Czeplédi Közlönyt* is megindította.

Az első világháború idején (1916 végén) vette át SÁRIK Gyula a *Czeplédi Ujság* szerkesztését és kiadását. Ugyanekkor megszűnt a lap „politikai” jellege, s mint „társadalmi és közgazdasági” hetilap jelent meg. SÁRIK élelmes, vállalkozó szellemű nyomdász volt. Könyvnyomdája, könyvkereskedése mellett mozit is üzemeltetett,

melynek propagálására *A Mozi* címmel időszaki műsorlapot is nyomtatott.

A tárgyalt időszak nyomdái: LESSKA-, GEBEY-, PIRINGER-, PIROS-, NAGY Elek-, SEBŐK-, SÁRIK-nyomda még primitív betűanyaggal és nyomógépekkel volt felszerelve. Mindegyikük kizárólag kéziszedéssel állította elő a „tükröket”, s a „gyorsajtót” emberi erő mozgatta. (Inasgyerekek, alkalmi napszámosok.) A lap tulajdonosok egy kivételtől eltekintve a helyi nyomdászok voltak.

NAGY DEZSŐ

Vasi élet és irodalom. Vas megye irodalmának múltja és jelene. Szerkesztette PALKÓ István, sajtó alá rendezte KUNTÁR Lajos. A TTIT Vas megyei Szervezete Irodalmi Szakosztályának kiadványa. Szombathely, 1957. 210 l.

Az utóbbi években — hazánkban és külföldön egyaránt — egyre inkább kezdik felismerni a helytörténeti kutatások jelentőségét. Tanulmányok méltatják azt a fontos szerepet, amelyet e kutatások a nemzeti történelem számára jelentenek, és kiadványok látnak napvilágot, melyek valamely kisebb közösség: falu, város, megye stb. múltjával, történetével foglalkoznak. E művek közül ezúttal arról a kötetéről szeretnénk szólni, amelyet *Vasi élet és irodalom* címmel adott ki a TTIT Vas megyei Szervezetének Irodalmi Szakosztálya. Az összeállítás szerkezete szempontjából úttörő jellegű. Átfogó képet ad ugyanis Vas megye szellemi életének múltjáról és jelenéről. A *Múlt* című fejezetben a megyével valamilyen módon kapcsolatos irodalomtörténeti tanulmányok mellett megtaláljuk a szombathelyi Berzsényi Dániel Könyvtár vázlatos történetét, a *Jelen* című fejezetben vasi írók műveit és műfordításait, a harmadik részben pedig *Megyénk irodalmának bibliográfiája* cím alatt nyomdászattörténeti, sajtótörténeti és bibliográfiai összeállítást találunk. Bennünket elsősorban az utóbbi rész, valamint a szombathelyi könyvtárról írt tanulmány érdekel közelebbről. KUNTÁR Lajos tanulmánya (*A Berzsényi Dániel Könyvtár vázlatos története*) már témája miatt is figyelemre méltó és egyben példamutató is a jövő helytörténeti kutatásai számára: könyvtáraink történetének feltárása jelentősen gazdagítja helyi és nemzeti kultúránk történetét egyaránt!

Ugyancsak KUNTÁR Lajos készítette a Vas megyei könyvnyomdászattal foglalkozó összeállítást. Bevezetőben azzal a jelentékeny szereppel foglalkozik, amelyet — főleg a sárvár-újszigeti, németújvári és a monyorókeréki nyomdák révén — Vas megye játszott a magyar nyomdászat történetében. Ezután a vasi nyomdák első műveinek a felsorolása következik, amelyek között ott találjuk az első magyar nyelven nyomtatott könyvet, SYLVESTER *Új Testamentumát*. A továbbiakban a szerző a megye nyomdászainak a harcairól és a munkásmozgalomban való részvételükről ír. Végül a Vas megyei nyomdák termékeiről közöl összeállítást. A Berzsényi Dániel Könyvtár 1955-ben létrehozta *Savariensia* gyűjteményét, amely a vasi szerzők műveit, a vasi nyomdákban megjelent és a Vas megyéről szóló műveket tartalmazza. E nyomdakatalógust adták közre most nyomtatásban: mindazokat a műveket tartalmazza, amelyek 1956 végéig a Berzsényi Könyvtár állományába kerültek. E tájanyag nyomdák szerint van csoportosítva.

A kötetben ezek után két vasi folyóirat ismertetése, illetve tartalmának feltárása következik. DÖMÖTÖR Sándor a *Vasi Szemle* (később: *Dunántúli Szemle*), KISKERTI

Károly pedig az *Irott Kő* tartalmának ismertetését adja. A *Vasi Szemle* célját indulásakor Vas megye helytörténetének szolgálatában jelölte meg. II évfolyamában igen gazdag anyag gyűlt össze a megye múltjával, történetével, irodalomtörténetével és természettudományi vonatkozásaival kapcsolatban. A folyóirat a VII. évfolyamától kezdve a *Dunántúli Szemle* címet vette fel, s ettől kezdve Vas megyén kívül Veszprém és Zala megyék hely- és művelődéstörténeti folyóirata is lett, „az ország Nyugatának tágabb horizontú orgánuma”. A szerkesztők — elsősorban PÁVEL Ágoston főszerkesztő — lelkes munkája a kultúra terjesztése körül oly korban, amikor ezért alig járt elismerés és támogatás, de a folyóirat II évfolyamának gazdag anyaga is indokoltá teszi, hogy a mai kutatók se felejtkezzenek meg róla. Anyagának megismeréséhez hasznos segítséget nyújt az az összeállítás, amely a *Vasi (Dunántúli) Szemle* cikkeit tartalmazza a szerzők betűrendje szerint.

Vas megye másik jelentős irodalmi folyóiratáról, az *Irott Kőről*, első szerkesztőjének, BÁRDOSI NÉMETH Jánosnak a visszaemlékezéseit olvashatjuk még a kötetben. Az *Irott Kő* 1936-ban indult a szombathelyi Faludi Ferenc Irodalmi Társaság kiadásában. Céljával azt tűzte ki, hogy irodalmi gócpontot építsen ki vidéken, és napfényre hozza a Dunántúl sajátos színeit és problémáit. Hogy ez mennyire nem vezetett regionalizmus-hoz, bizonyítja a folyóirat cikkeinek a feltárása, melyet KISKÚTI Károly végzett el.

A kötet végén találjuk még a vasi írók felszabadulás után megjelent kiadványainak a bibliográfiáját. (Összeállította KUNTÁR Lajos.)

KÓKAY GYÖRGY

Makoldy Sándor: Újabb kutatások eredményei a reformkorszak gyorsíróiról. BORSOS Márton, HAJNIK Károly és VASVÁRI Pál. Bp. 1957, Magyar Gyorsírók és Gépírók Országos Szövetsége, 40. l. (Gyorsírók és Gépírók Könyvtára 6.)

A könyvtártudomány szélesebbre vont határterületein belül feltétlenül helyet kell adnunk a gyorsírás történetének és technikájának. Az írástörténetet nem lehet befejezettek tekinteni ott, ahol a kézirat-másoló helyét a könyvnyomtató vette át. A kézírás történetének pedig azóta kétség-telenül legfontosabb útjelzője a gyorsírás különböző módszereinek kidolgozása és elterjedése.

MAKOLDY Sándor, a magyar gyakorló gyorsírók és ugyanakkor a magyar gyorsírástudomány egyik legkiemelkedőbb egyénisége volt az elmúlt fél évszázadban. A nemrég elhunyt mester ezért megérdemli, hogy emléke előtt a *Magyar Könyvszémle*-ben legalább az utolsó önállóan megjelent munkájáról szóló kis beszámoló adjon hangot a gyásznak és a tiszteletnek.

A kis munka mindenekelőtt azzal a meglepő tanulsággal szolgál, hogy a gyors-

írás művészete szorosan összefüggött a múlt század dicsőséges középnevesi reformmozgalmával. Nemcsak azért, mert SZÉCHENYI, majd KOSSUTH és kortársaik nagy érdeklődése a gyorsírás iránt bizonyítja a haladás minden megnyilvánulása iránt való mélységes megértésüket, de azért is, mert a reformmozgalom egyik legfőbb követelésének: a gondolat és a sajtó szabadságának kiküzdésében egy időben nagyobb szerep jutott az első gyorsíróknak, mint azt a történelmi kézikönyvek alapján általában ismerjük. MAKOLDYtól tudjuk meg, hogy az első magyar gyorsírási jelekkel nyomtatott könyv SZÉCHENYI *Világjának* Borsos Márton-féle átírása volt, (egyetlen példánya jelenleg az OSzK kéziratárchívárban van), ő ismerteti részletesen HAJNIK Károly és az első magyar gyorsírók szerepét az 1832–36-i országgyűlésen a tervezett országgyűlési újság előkészítése körül (érdekes kommentárokat fűzve KÖLCSEY országgyűlési naplójához), és végül a kis posthumus munka összegezi VASVÁRI Pál szerepét a magyar gyorsírás történetében, ugyanakkor azt a szerepet is, amely a márciusi ifjúság egyik legkiemelkedőbb egyéniségé-

nek egyéni fejlődésében a gyorsírással való foglalkozásnak jutott.

MAKOLDY Sándor hagyatékát a gyorsírókon kívül a könyv és a sajtó történései is kegyelettel fogják őrizni.

DEZSÉNYI BÉLA

Gáldi László: A magyar szótár-irodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957, Akadémiai Kiadó, XIV, 586. l.

Az utóbbi pár évben szótárirodalmunk mintha reneszanszát élné: egymás után jelennek meg kisebb nagyobb kétnyelvű szótáraink, az *Értelmező Szótárról* és az *Akadémiai Nagyszótárról* is egyre több szó esik. Mi sem természetesebb, minthogy ezzel párhuzamosan feleled szótárirodalmunk múltja iránt is az érdeklődés. Elmélet és gyakorlat, szótártörténetünk kutatásának és a szótárkészítés gyakorlati munkájának termékeny egymásra hatásából született meg GÁLDI László nagy tanulmánya is: *A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban.*

Az úttörés — mint a magyar nyelvtudomány annyi más területén is — MELICH János nevéhez fűződik, 1907-ben megjelent könyvében a szótárirodalom történetét „a legrégebbi szójegyzékektől P. Párizig” dolgozta fel. Azóta ebből a tárgykörből úgyszólván egyetlen részlettanulmány sem jelent meg, és GÁLDI Lászlónak a nyilvánvaló hiányokat kézirat kutatásokkal, összehasonlító elemzések aprólékos munkájával kellett pótolnia.

A tanulmány címében megjelölt kor — a felvilágosodás és a reformkor — a szótár-irodalom történetében is cezúrát jelent. Míg a megelőző korokban idegen nyelvek mintájára akarták számba venni a magyar szókészletet, nyelvünk még nem szakadt el a latin járszalagjáról, és szótáraink is elsősorban nyelvtanítási célokat szolgáltak, addig korszakunkban a latin egyre inkább háttérbe szorul, és a szótárak is új hivatást töltenek be; céljuk már nem a konzerválás, hanem az új szavak, a neo-

logizmusok vagy általában a korszerű nyelv népszerűsítése, terjesztése.

A szótárak azonban nemcsak a nyelvtanítás és nyelvművelés eszközei, hanem többé-kevésbé regisztrálói is egy bizonyos korszak szókincsének. GÁLDI miközben a szótárelmélet változásait és a szótárkészítés gyakorlatának történetét számba veszi, ugyanakkor a szókincs változását, gazdagodását, fejlődését is megrajzolja; ahogy opponensi véleményében BÁRCZY Géza akadémikus mondja: „... a lekszikográfiai vizsgálatot szerencsés összefüggésben adja a lekszikológiával”. Példái, elemzései — miközben egyes szótárak anyagának geneziséét kutatja — gazdag adalékkal szolgálnak nemcsak a nyelvtudomány más területeinek, de az irodalomtörténészeknek is, hiszen a felvilágosodás és reformkor a szótárkészítés „legköltőibb korszaka” volt, és a szótárirók sorában ott találjuk többek közt BESSENYERT, KAZINCZYT, KÖLCSEYT, VÖRÖSMARTYT stb.

GÁLDI László nagyszabású tanulmánya a nyelvtudomány egyik legelhanyagoltabb területének, a szótártörténetnek első modern szempontok szerinti feldolgozása. Ezen belül is annak a korszaknak, amelynek előzményeit MELICH János rajzolta meg idézett dolgozatában, körvonalai pedig SÁGI István kiegészítésre váró bibliográfiája alapján voltak sejthetők.

Egyetlen kritikai észrevételünk az lehet, hogy a könyv gazdagon burjánzó anyagában — hiszen egyszerre részlettanulmány és nagyvonalú összegezés — nem rajzolódna ki világosan a fejlődés különböző állomásai, és így azok, akik nem foglalkoztak behatóbban a szótártörténet kérdéseivel, csak nehezen tudnak tájékozódni a problémák és adatok tömkelegében.

ALBERT GÁBOR

Újabb könyvtartudományi művek.

Allami Könyvterjesztő Vállalat 69. sz. antikvár boltja. Antikvár könyvjegyzék. 6. sz. Bp. [1958], Soksz. 15 l.

Allami Könyvterjesztő Váll. Magyar írók művei. Bp. 1958, Athenaeum ny.

[Budapest.] *A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára.* [Ismertető.] Bp. 1958, Franklin ny. 15 l.

[Budapest.] *Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtár. Tájékoztató a külföldi közgazdasági irodalomról a tanszéki dolgozók számára.* 1958. 5. (Szerk. a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának bibliográfiai és tájékoztatási csoportja.) Bp. 1958, Házi soksz. II, 116 l.

[Debrecen. Egyetem.] *Debreceni egyetemi bibliográfia. A Kossuth Lajos Tudományegyetem tudományos dolgozóinak irodalmi munkássága az 1956. január 1-től 1957. június 30-ig terjedő időszokról.* Debrecen 1958, Felsőokt. Jegyzetell. soksz. Bp. 61 l. ([Debrecen. Egyetemi Könyvtár.] A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei. 9.)

DROBNÁ, Zoroslava: *Les huit miniatures tchèques de Budapest.* [Bp. 1958], Képzőművészeti Alap. 22 l. (Klny. a Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts 1957. évf.-ából.)

Feljegyzések a letéti könyvtárak közsegésítéséhez szükséges feltételekről. [Bp. 1958], [Házi soksz.] 3 lev.

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Újabb külföldi szerzemények. (Tudományos és ismeretterjesztő művek.) 3. füzet 1958. ápr.—jún. (Összeáll. a Feldolgozó Osztály Katalógizáló Csoportja.) Bp. 1958, Lakóterv. soksz. 70, [16] l.

A kaland mesterei. Bibliográfiai váltogatás a világirodalom kalandos műveiből. (Összeáll.) ECSEDY Andorné, GÁLICZKY Éva. Ill. SÁRDY Károly, SZECSKÓ Tamás stb. [Kiad. a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 1957 [1958], Franklin ny. 144 l., 1 t.

[Kaposvár.] *Megyei Könyvtár. A kaposvári — évkönyve 1957.* (Szerk. KELLNER

Béla, KÁVÁSSY Sándor.) Kaposvár 1958, Somogym. ny. 72 l.

KÁROLI Gáspár *Válogatott munkái.* (Összeáll. [és az utószót írta] VARGHA Balázs.) Bp. 1958, Magvető. 404 l. (Magyar Könyvtár.)

[Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály.] — *munkája 1956—1957-ben.* [Írta:] BÓKA László. (BÁRCZY Géza, TURÓCZI TROSTLER József. stb. hozzászólásaival.) Bp. 1958, Akad. Kiadó, 1—31. l. (Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudomány Osztályának Közleményeiből.)

Mezőgazdasági folyóiratok. [Ismertető.] Bp. [1958], Révai ny. 16 l.

PÁL Ernő—PAPP István: *A falusi könyvtárosok feladatai.* Bp. 1958, Pest Megyei Könyvtár. 49 l.

SCHREIBER [Sándor] Alexander: *Die Kaufmann-Haggadah.* (Budapester-Haggadah.) Bp. [1958], Akad. Kiadó. 30 l.

SÜRKÖSD Mihály: *Tudós Wesszprémi István.* (Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből.) [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete. Bp. 1958, Akad. Kiadó. 99 l. (Irodalomtörténeti füzetek 16.)

(*A Szépirodalmi Könyvkiadó Tájékoztatója. 1958. július—augusztus—szeptember*) 15. sz. (Összeáll. KÖMŰVES Imre.) [Bp. 1958, Nyomdaip. Tanulóint. ny. 51 l.

Vas megye. Helytörténeti tanulmányok. Szerk. HORVÁTH Ferenc. (Sajtó alá rend. KUNTÁR Lajos.) [Szombathely] 1958, Vas m. Tanácsa. 386 l.

WENDELIN Lidia, F.: *Mozart [Wolfgang Amadeus] Magyarországon.* — *Mozart in Ungarn.* Összeáll. —. A bev. tanulmányt írta MAJOR Ervin. (Ford. BRODSZKY Ferenc.) Bp. 1958, Orsz. Széchényi Könyvtár. 203 l. (Új bibliográfiai füzetek 2.)

Összeállította: H. IZSÓ LIVIA

TARTALOM

<i>Rác Aranka</i> : Gyermekekönyvtáraink helyzete — Die Lage der Kinderbibliotheken in Ungarn	1
<i>Baldás Sándor—Szabolcska Ferenc</i> : A műszaki könyvtárügy és dokumentáció változó feladatairól — On the varying tasks of technical librarianship and documentation	16
<i>Bisztray Gyula</i> : Az Arany János-kiadások rostája (1883—1958) — Les éditions des oeuvres de János Arany (1883—1958)	23
<i>F. Csanak Dóra</i> : Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig — History of the Library of the Hungarian Academy of Sciences 1826—1849	47

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Kovács Sándor</i> : Miért nevezi Bod Péter Itinerariumnak az Europica Varietast?	74
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A Setét Hajnal-csillag-utan budoso címlapjáról	76
<i>Herepei János</i> : Apáczai Csere János könyvtárának töredéke	79
<i>Valkó Arisztid</i> : A Harmonia Coelestis rézmetszőinek egykorú számadásai	85
<i>Hernády Ferenc</i> : A pécsi Klimó-könyvtár múltjából	86
<i>Csatkai Endre</i> : Kísérletek Sopronban újság és folyóirat alapításáa 1850-ig	90
<i>Nagydiósi Gézáné</i> : Egy kölcsönkönyvtár és fiókja 100 évvel ezelőtt	94
<i>Papp Ivánné</i> : Könyvtár Tiszaújlakon (1858—1869)	98
<i>Heltai Nándor</i> : A kecskeméti könyvtár történetéből	103

FIGYELŐ

<i>Tordayné Péter Erzsébet</i> : Mezőgazdasági szakkönyvtáraink helyzete	107
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : A tudománytörténeti életrajzi források kérdéséhez	113
<i>Rózsa György</i> : A földrajzi katalógus kérdéséhez	116
<i>Barta Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet „Dokumentáció” Műszaki Bizottságának VII. teljes ülése	119
<i>Falvy Zoltán</i> : Göttweig és Vorau magyar vonatkozású kéziratai	122
Hírek : Emlékezés Szabó Ervinre halálának 40. évfordulója alkalmából (—t)—Keleti klasszikusok kiadása. (G.I.) — A nemzetközi hírforgalom megkönnyítése (G.I.) — Szocialista országok közreműködése a Kelet—Nyugat programban (G.I.) — Könyvtári és bibliográfiai UNESCO albizottság a Szovjetunióban (G.I.)	125

SZEMLE

<i>Vladimír Klimeš</i> : Počátky českého a slovenského noviuárstvi. (Ism. <i>Sziklai László</i>)	128
Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai. (Ism. <i>Tóth András</i>)	130
<i>Kner Imre</i> : A könyv művészete. (Ism. <i>D. Szemző Piroška</i>)	131
Zenetudományi tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára. (Ism. <i>Kecskeméti István</i>)	133
Südosteuropa-Bibliographie (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	135
M. Schumann : Bibliographie der Normen für das Gebiet der Dokumentation (Ism. <i>Barta Gábor</i>)	136
Der Grosse Brockhaus (Ism. <i>Szuhay-Havas Ervin</i>)	136
Abraham I. Katsch : Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR. II. (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	137
Artur Hübscher : Hundertfünfzig Jahre F. A. Brockhaus 1805—1955 (Ism. <i>Scheiber Mária</i>)	138
Magyar folyóiratmutatók 1945 után (Ism. <i>D. Gál Ágota</i>)	139
Olvasó gyermekeink (Ism. <i>Ardó Mária</i>)	141
Stigler István : Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története (Ism. <i>Szekeres Margit</i>)	142
Szomoru István : A ceglédi hírlapírás története. I. 1878—1919 (Ism. <i>Nagy Dezső</i>)	143
Vasi élet és irodalom (Ism. <i>Kókay György</i>)	145
Makoldy Sándor : Újabb kutatások eredményei a reformkorszak gyorsíróiról (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	146
Gáldi László : A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban (Ism. <i>Albert Gábor</i>)	147
Újabb könyvtártudományi művek (Összeállította : <i>H. Izsó Livia</i>)	147

Ára : 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>A. Rácz</i> : Les bibliothèques d'enfants en Hongrie (Résumé en allemand).....	1
<i>S. Balázs—F. Szabolcska</i> : Les tâches nouvelles de la bibliothéconomie et de la documentation dans le domaine des sciences techniques (Résumé en anglais)	16
<i>Gy. Bisztray</i> : Les éditions des œuvres de János Arany (1883—1958) (Résumé en français)	23
<i>D. F. Csanak</i> : Histoire de la Bibliothèque de l'Académie jusqu' à la Guerre d'indépendance de 1848—1849 (Résumé en anglais)	47
CONTRIBUTIONS HISTORIQUES	
<i>S. Kovács</i> : La „Europica Varietas” pourquoi a-t-elle été intitulée „Itinerarium” par l'auteur Péter Bod?	74
<i>Z. Trócsányi</i> : La page de titre d'une œuvre de Péter Pázmány	76
<i>J. Herepei</i> : Les restes de la bibliothèque de János Apáczai Csere	79
<i>A. Valkó</i> : Les comptabilités contemporaines concernant les graveurs de la „Harmonia Coelestis”	85
<i>F. Hernády</i> : Contributions à l'histoire de la bibliothèque Klimó	86
<i>E. Csátkai</i> : Plans de journaux et de périodiques à Sopron avant 1850.	90
<i>I. Nagydíósi</i> : Une bibliothèque de prêt et sa filiale en Hongrie il y a 100 ans	94
<i>M. Papp</i> : La bibliothèque de Tiszaújlak (1858—1869)	98
<i>N. Hellai</i> : Contributions à l'histoire de la bibliothèque de Kecskemét.....	103
CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE	
<i>E. Torday</i> : Nos bibliothèques d'agriculture spécialisées.....	107
<i>Z. Fallenbüchl</i> : Les sources biographiques de l'histoire des sciences.....	113
<i>Gy. Rózsa</i> : Sur le catalogue géographique	116
<i>G. Barta</i> : La réunion internationale du Comité Technique ISO/TC 46 à La Haye	119
<i>Z. Falay</i> : Les manuscrits ayant trait à la Hongrie conservés à Göttweig et à Vorau (Autriche)	122
Nouvelles : — Commémoration solennelle du 40 ^e anniversaire de la mort d'Ervin Szabó (-T) — Réunion d'éditeurs de collections de classiques universels (G. I.) — Pour faciliter la transmission des nouvelles (G. I.) — Coopérations des pays socialistes au Projet majeur de l'UNESCO relatif à l'appréciation mutuelle des valeurs culturelles de l'Orient et de l'Occident (G. I.) — Sous-Comité de bibliothèques et de bibliographies de la Commission Nationale pour l'UNESCO en Union Soviétique (G. I.)	125
COMPTE-RENDUS CRITIQUES	
Vladimir Klimeš ; Počátky českého a slovenského novinářství. (Ism. Sziklay László)	128
Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai. (Ism. Tóth András)	130
Kner Imre : A könyv művészete. (Ism. D. Szemző Piroska)	131
Zenetudományi tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára. (Ism. Kecskeméti István)	133
Südeuropa-Bibliographie (E. Niederhauser)	135
M. Schumann : Bibliographie der Normen für das Gebiet der Dokumentation (G. Barta)	136
Der Grosse Brockhaus (E. Szuhay-Havas)	136
Abraham I. Katsh : Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR. II. (S. Scheiber)	137
Arthur Hübscher : Hundertfünfzig Jahre F. A. Brockhaus 1805—1955 (M. Scheiber)	138
Les index de périodiques en Hongrie après 1945 (Á. D. Gál)	139
Olvasó gyermekcink (M. Ardó)	141
Stigler István : Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története (M. Szekeres)	142
Szomoru István : A ceglédi hírlapírás története. I. 1878—1919 (D. Nagy)	143
Vasi élet és irodalom (Gy. Kókay)	145
Makoldy Sándor : Újabb kutatások eredményei a reformkorszak gyorsíróíról (B. Dezsényi)	146
Gáldi László : A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban (G. Alberti)	147
Vient de paraître (L. H. Izsó)	147

26.495

ET 876

ORSZÁGI KÖNYVTÁR

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 75. ÉVF. 2. SZÁM 149—256. I. BUDAPEST, 1959. ÁPR.—JÚN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), **HARASZTHY GYULA**, **KOVÁCS MÁTÉ**,
KÓHALMI BÉLA, **MÁTRAI LÁSZLÓ**, **V. WALDAPFEL ESZTER**

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi tanár, NYILAS MÁRTA, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa, KISS JENŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MÁTRAI LÁSZLÓ akadémikus, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, KOSJÁR MÁRTON egyetemi hallgató, Szeged, SOMKUTI GABRIELLA, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, MILHOFFER ALAJOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TISZAY ANDOR, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár osztályvezetője, RUDAS KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZABÓ GYÖRGY, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, PÉTER LÁSZLÓ, a szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, TÖKÉS LÁSZLÓ, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, PAPP ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, FRANZ HADAMOWSKY, az Österreichische Nationalbibliothek osztályvezetője (Bécs), V. WINDISCH ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, P. LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FODOR ZOLTÁN, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári osztályának munkatársa, WEGER IMRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, VIZKELETY ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HERNÁDY FERENC, a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, SCHEIBER MÁRIA, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa, RÁ CZ ARANKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, F. WENDELIN LÍDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, ERÉNYI TIBOR, a Párttörténeti Intézet munkatársa, FALLENBÜCHL ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, H. IZSÓ LÍVIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum* körút 14–16. Telefon: 134–400.

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

KÓHALMI BÉLA

A három nagy könyvtár a Tanácsköztársaság alatt

A forradalmak történetének ismerői nem szokták számonkérni a forradalmak vezérkarától a hagyománytiszteletet, a történelem nem ismerői azonban igen. A legnagyobb elismerés, amelyet nagy ritkán igazságosan ítélkező konzervatív történészekről — leggyakrabban csak önkéntelen beismerés formájában — várhatunk: annak megállapítása, hogy a forradalom vezérei végrehajtották tömegeik parancsát úgy, ahogy azt a feltörekvő osztály, a népesség többségének szellemi és anyagi jóléte kívánta. A francia polgári forradalom győztes burzsoáziája felszámolta az ancien régime kultúrintézményeit, feloszlatta az akadémiákat és a 22 egyetemet, birtokba vette ezek könyvtárait, de eltelik egy-két év, s a feloszlított egyetemek helyébe új főiskolák, új múzeumok, új könyvtárak létesülnek, kevesebb, az igaz, de az új vezető osztálynak megfelelőbbek, gazdagabbak, könyvanyaggal, laboratóriumokkal jobban felszereltek. Így létesült az új Természettudományi Múzeum (a forradalmi kormány kedvence); a Polytechnikum s az alája tartozó École des Ponts et Chaussées; az új műszaki értelmiség nevelőintézetei; az École Normale Supérieure: a forradalmi szellemű tanítók nevelőintézete; a technológia és iparművészetek főiskolája: a Conservatoire des Arts et Métiers. A régi elveket újra értékelő forradalom tehát a közjó tiszteletben tartásával új tartalommal tölti ki a hagyománytisztelet régi edényét. Párizsban a forradalom kitörésekor 10 nagy könyvtára volt: ezek közül a forradalom csak hármat hagyott meg, a volt királyi könyvtárat, leggazdagabb birtoklóját a francia szellem, a francia nyelv kincseinek, a Mazarin Könyvtárat és a Sainte-Geneviève Könyvtárat. A többinek az anyagából gazdagodtak az új egyetemek és főiskolák könyvtárai. A francia könyvkincs elidegeníthetetlen tulajdona lett a burzsoáziának, és ez ettől a perctől kezdve ennek nemcsak őrzője, de felelős sáfárja is lett.¹ Ilyen nagy lendületű tudomány- és intézmény-politika végrehajtásához évtizedek kellenek, nem elég a forradalmi stílus. El kellett ezt mondani, mert a letűnt rend történészei — nyugodtan nevezhetjük őket az ellenforradalom történészeinek — bírói székük vélt magasságában nemcsak hogy meg nem értik a forradalmi tartalmú hagyománytiszteletet, de tudatosan és szándékosan az általuk megvédett régi rendszerben támadt reform-törekvésekről is meg szoktak feledkezni,

¹ L. még: LABICHE, B.: *Notice sur les dépôts littéraires et la révolution bibliographique de la fin du dernier siècle*. Paris, 1880. — KLAIBER, Ludwig: *Die französischen Bibliotheken in der Grossen Revolution*. Zentralblatt f. Bibliothekswesen. 1949. 7—8. sz. 287—298. l., 9—10. sz. 359—371. l. — KÓHALMI Béla: *Nyolc millió könyv sorsa*. Könyvtárügyi Szemle. 1950. 4. 21—25. l. — Az említett három nagy könyvtár mellé létesült később a dépôt-k anyagából az Arsenal könyvtára.

pedig ezek sem hagyománytisztelők. Ez történik minden forradalom után, és ez történt a Magyar Tanácsköztársaság alatti könyvtári törekvések megítélésében is.

De hogyan is állunk a hagyománytisztelettel nálunk?

A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára

A három nagy könyvtár, az 1919-ben 284 éves Egyetemi Könyvtár (az 1635-ben alapított könyvtár 1770-ben lett könyvtárrá válása évétől nyilvános), a 117 éves Országos Széchényi Könyvtár és a 93 éves Akadémiai Könyvtár a feudális, illetőleg polgári korszakban is tárgya volt átalakító törekvéseknek anélkül, hogy a hivatalos kormányzat valaha is megvizsgálta volna országos nézőpontú tudománypolitika alapján e három intézmény működését. Ilyesmi az első imperialista háborúig nem fordult elő. KOVACHICH Márton György négy évvel az Egyetemi Könyvtár nyilvánossá válása után országos jellegű nyilvános könyvtárrá fejlesztését sürgeti, *egyesíteni akarja* az esztergomi káptalani könyvtárral, és számára a kötelespéldány biztosítását kívánja, tehát olyan egyetemes, összefoglaló jellegű könyvtárat akar, amely egyben nemzeti könyvtár is legyen. A nemzeti könyvtár eszméje azonban csak SZÉCHÉNYI Ferenc ajándékával és az ennek Magyar Nemzeti Múzeummá bővítését kimondó 1808. évi VIII. tc.-kel valósul meg. De a tudomány és kultúra minden igényére kiterjeszkedő egyetemes jellegű könyvtár gondolata SZÉCHÉNYI Ferenc második ajándékával újra felmerül.

A történelem felületes szemlélője — ha csak az alapító SZÉCHÉNYI Ferenc adománylevelét nézi — termézetesnek fogja találni, hogy a Nemzeti Múzeum Könyvtára hungaricum-könyvtárnak indult, azaz olyan könyvtárnak, amely elsősorban és főként a magyarországi és magyar vonatkozású irodalom termékeit hivatott összegyűjteni. Ha azonban az alapítónak az alapítványa ügyét tovább vivő cselekedeteit, igazi alkotó szándékát nézzük, azt kell mondanunk, hogy a SZÉCHÉNYI Könyvtár sáfárjai kényelemszeretetből ragaszkodtak a könyvtár fejlesztésében olyan korlátozásokhoz, amelyeket az alapító később maga adott fel második — alapítvány-számba menő — tetteivel. A történész FRAKNÓI Vilmos *Széchényi-életrajzában* ezt írja: Egy időben a „magyar könyvtárral” SZÉCHÉNYI a külföldi irodalmak régi és új termékeinek összeszerzésére is kiterjesztette igyekezeteit. Az 1818. évben — 16 évvel az adománylevél kelte után — 9206 kötet, 6000 drb. rézmetszetből és térképekből is álló gyűjteményt (terjedelemben az első ajándékkal csaknem egyenlően nagy gyűjteményt) ajándékozott az országos intézetnek oly kikötéssel, hogy az mint „segédkönyvtár” külön kezeltesse *oly célból, hogy a nemzeti nyelv, irodalom, történelem és régiségtan művelőit az európai tudományosság kincseinek értékesítésére (értsd: felhasználására, K. B.) ösztönözve, a nemzeti elfogultság és egyoldalúság veszélyétől megóvja.* Ezzel a segédkönyvtárral — írja FRAKNÓI — SZÉCHÉNYI méltó módon tetőzte be művét.²

A Széchényi Könyvtár későbbi állományszervező politikája ennek a feladatnak nem tudott megfelelni; nem lett a nemzet nagy egyetemes, összefoglaló könyvtára. Kényelemszeretet volt tehát vélt „alapítói korlátozással” takarózni. A százados bűn beismerését, az alapító szándékával való szembe-

² FRAKNÓI Vilmos: *Gróf Széchényi Ferenc.* Magyar Minerva 1 (1900) XVII. 1.

helyezkedést sopánkodással kenték el: „Mindenesetre nagy kár, hogy nem fejlesztették ki később olyan egyetemes jellegű nemzeti könyvtárrá, aminővel a nyugati művelt nemzetek mindegyike rendelkezik”.³

A nagy általános, összefoglaló könyvtár eszméje a Tanácsköztársaság kikiáltása évében már *korszerűtlen* volt, ezt az ellenforradalom kritikája alaptalanul kérte számon könyvtárügyünk intézőitől. Nem érdemelték ki a szemrehányást: hogy meg akarták hagyni a „hungarica” fogalmát kiterjesztően értelmezve hungarica-könyvtárnak.⁴ A nagy egyetemes könyvtár eszméje mellett a világ nagy nemzetének egy-egy könyvtára, a British Museum, a párisi Bibliothèque Nationale és a washingtoni Library of Congress elvben még kitartott, de a gyakorlatba ezt már nem tudták átvinni. Nem bírkóztak meg a világ szellemi termelése minden fontos művének megszerzése feladatával. A „mindent befogadás” ellenében maguk szabtak korlátokat, kétféleképpen is: tudományos szelekcióval úgy, hogy a gyűjtést a tudomány szempontjából megőrzésre méltónak vélt írásművekre korlátozták, és leszűkítéssel úgy, hogy beszerzéseikben tekintetbe vették a tudomány nagymérvű specializálódását és az ennek nyomában kialakult szakkönyvtári rendszert. Az országnak századokon át egyetlen nagy általános jellegű tudományos könyvtára, az Egyetemi Könyvtár KOVACHICHÉK idejében valóban az európai tudományosság összefoglaló könyvtára volt, s ezt a rangját — a szűkmarkúan kimért anyagiakkal ésszerűen folytatott gyarapítási politikával — a múlt század derekáiig fenn tudta tartani, de a tudományok differenciálódásával lemondásokra kényszerült. Gyűjtési gondjait az egyetemen képviselt tudományozások anyagára korlátozta, de már ezek fejlődésével sem tudott lépést tartani.⁵

A Tanácsköztársaság könyvtárügyének vezetői nem is foglalkoztak egy olyan közgyűjtemény gondolatával, amely a nemzeti irányú gyűjtés anyagán kívül összefoglalója lenne az egyetemes tudás java termékeinek, de felvetették egy újságikkben, de nem az *Alapelvek*ben, a három nagy könyvtár valami módon való „egyesítésének” kérdését éppen azért, mert az egyetemes, összefoglaló könyvtár gondolata azonfelül, hogy meghaladott eszme, *kis nemzetek* számára megvalósíthatatlan. Egyezségről volt tehát szó: érintetlenül hagyni a Széchenyi Könyvtár hungaricum-könyvtár jellegét, de kialakítani azt a nagy általános könyvtárat, melyhez változatlanul tudományos érdekek fűződnek, hiszen történelmileg úgy alakult ki a helyzet, hogy csak *e három nagy könyvtárunk együtt* alkot ilyen nagy egységet.⁶ DIENES László nyilatkozata ebben a kérdésben a *Vörös Újság* május 29-i számában így szól:

„A legnehezebb probléma a Nemzeti Múzeum Könyvtárának elhelyezése, melynek a Múzeum egyéb részeinek már folyamatban levő likvidációjával együttesen kell elintéződni. A terv szerint a Múzeum épülete egyedül a Könyvtárnak maradna, mellyel egyesítenők egy nagy magyar vonatkozású és szellemű tudományos könyvtárrá az Egyetemi és Akadémiai Könyvtárat. Ez azonban egyelőre igen nagy nehézségbe ütközik, és így a közvetlen jövőre

³ GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon*. Magy. Könyvszle. 1924. 16—17. l.

⁴ GULYÁS Pál: *Kommunista könyvtárpolitika*. Bp. 1921. 14—15. l.

⁵ SZABÓ ERVIN—MADZSAR JÓZSEF: *Az Egyetemi Könyvtárról*. Huszadik Század. 1907. II. köt. 964—976. l.

⁶ Érdekes, hogy a három nagy könyvtár egyesítésének „célszerűségét” az ellenforradalmi korszakban vetették fel. MAGYARY Zoltán: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Bp. 1927. 113. l.

kiseb reformokkal kell e tekintetben megelégednünk. Mindenesetre már most egységes terv alapján fogjuk szervezni könyvbeszerzésüket, katalógusaikat és az egész belső adminisztrációt . . .”

A kérdés magja tehát az volt, hogy az Egyetemi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár állománypolitikáját kell összehangolni a Széchényi Könyvtár nemzeti anyagot gyűjtő állományszervező munkájával. Foglalkoztunk tehát azzal, hogy az anyagával egymást kölcsönösen kiegészítő Egyetemi és Akadémiai Könyvtár egymással szorosabb kapcsolatba kerüljön.

Az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelvei c. irat, amelyet a megbízottak munkájuk vezérfonalaként 1919 márciusában állítottak össze, a lényegét fogja össze azoknak a feladatoknak, amelyet egy munkásosztályra támaszkodó hatalom könyvtárpolitikája fontosnak ítél.⁷

Mit tartott fontosnak kimondani az alapelvekről szóló irat? Lényegében azt, hogy a közművelődési könyvtárhálózaton kívül egy nagy szakkönyvtárrendszerre és nagy nemzeti könyvtárra van szükség, hogy csak ezek egyeteme hozhatja létre azt a *magyar igényekhez* szabott Universitas Literarumot, amelynek műhelyeiben a kutató mindent megtalál az ország valamely könyvtárában. Az *Alapelvek* főbb pontjai ezek:

„Fő alapelv: mindenki az egész ország területén lehetőleg könnyen és gyorsan hozzájuthasson a közkönyvtárak útján ahhoz a könyvhöz, amelyre szüksége van. A közkönyvtárak útján kielégítendő könyvszükséglet általában kétféle: 1. az általános művelődés és irodalmi művelvezet kielégítésére alkalmas könyvek szükséglete; 2. a tudományos kutató könyvszükséglete. Olyan könyvtárrendszert kell tehát az országban kiépíteni, mely e kétféle szükségletnek eleget tesz.” „A főalapelv alkalmazásaként Budapesten kiépítendő:

a) egy közművelődési könyvtárhálózat, egy adminisztratív központtal és kerületenként egy, két vagy még több könyvtárral . . .

b) egy szakkönyvtárrendszer, mely számolva az adott lehetőségekkel, a tudományos kutatás könyvigényeit van hivatva kielégíteni minden szakon.”

„Szakkönyvtárrendszerünk felépítésének alapelve, hogy mindenfajta könyvtár legyen, amire szükség van, de ne legyen egy felesleges sem . . .”

Az adott könyvtáráépületi viszonyok között ez alapelv alkalmazása a következő volna:

„1. A mai Nemzeti Múzeum épülete teljesen könyvtári célokra volna átengedendő, s a Nemzeti Múzeum Könyvtára nagy múzeális könyvtárrá volna kifejlesztendő. A magyar nyelvű s magyar dolgokra vonatkozó nyomtatványok teljes gyűjteménye volna, inkább a jövő kutatója és a múlt történetírója számára szóló dokumentum-raktár, mint a jelen élő eszköze. Egyetlen könyvtára volna Budapestnek, mely inkább *őrzi* a könyveket, mintsem használtatja.”

„2. A többi budapesti nagy és kis tudományos könyvtár szakmák szerint összeolvasztandók, illetőleg az épület és felszerelés által legalkalmasabb centrumok körül csoportosítandók. Így legjobb volna az Egyetemi Könyvtárat az Akadémiai Könyvtárral összeolvasztani egy nagy szellemi tudományok könyvtárává (a közgazdaságtudományok kivételével), s ha ez azonnal építkezési nehézségek miatt nem is vihető ki, mindenesetre a legszorosabb kapcsolatba hozandó a két könyvtár, pontosan előírt munkaprogrammal, oly

⁷ Az *Alapelvek*-ből folyó feladatokat 1. a *Könyvtárak a Tanácsköztársaságban* c. íránycikkben. (A Tanácsköztársaság Könyvtárügye, 1919.2—3. sz. 5—6. l.)

módon, hogy a két könyvtár tulajdonképpen egy könyvtár legyen, ha a város két pontján marad is elhelyezve.”

Az *Alapelvek* két fő tézise: 1. a közművelődési könyvtárak és 2. a szakkönyvtárak rendszere helyes, és a *mára* is érvényesnek tekinthető. Más lapra tartozik az elvek alkalmazása. Az *Alapelvek* műfaj jellege hozza magával, hogy nem fejtheti ki, hogyan, miért merült fel ez a gondolat. Nem beszélhetett a két könyvtár gyűjtőpolitikájában érvényesült rivalizálásról, a véletlenek nevezett tervszerűtlenségről, ami a tudósok hagyatékához való hozzájutásban nagy szerephez jutott, a szerzeményezés ésszerűtlen párhuzamoságáról, az egymástól való elszigeteltségről. Az *Alapelvek* egy adott történelmi helyzet okmánya, s a történelmi Magyarország könyvtárügyének ismerője kénytelen elismerni, hogy az itt említett visszás jelenségek ritkulása akkor következett be, amikor az Akadémiai Könyvtár — a század két első évtizedében — csökkentette vagy csökkenteni volt kénytelen szerzeményezését.

Az *Alapelvek* megfontolt voltát jellemzi, hogy „a legjobb volna” fordulatot él, amikor a két könyvtár összeolvasztásáról beszél, és nyomban behelyettesíti a két könyvtár „legsorosabb kapcsolatba hozásával”, „pontosan előírt (közös) munkaprogrammal”. A megbízottak tudatában voltak a terv kivitelének szinte leküzdhetetlen nehézségeivel, csak arról voltak szilárdan meggyőződve, hogy az adott helyzeten változtatni kell. A közös „munkaprogram” lényegében a két könyvtár munkájának összehangolását jelenti, erre utal az *Alapelvek* utolsó szakaszában az *összkatalógus* elkészítésének terve.

„A könyvtári rendszerek (katalogizálás, osztályozás, katalógusok, stb.) egységesítése mellett felállítandó volna egy *összkatalógus*, mely az összes budapesti könyvtárakban található könyvek címeit egy egységes rendszerű katalógusban egyesítené s amely *összkatalógus* minden nagyobb könyvtárban megvolna egy példányban. E mellé szervezendő egy központi könyvtári és bibliográfiai felvilágosító iroda . . .”

Szó van az *Alapelvek*ben arról is, hogy a Nemzeti Múzeum épületét teljesen könyvtári célokra kellene biztosítani. A könyvtár megfelelő elhelyezése kérdésének megoldását a múltban is, a Tanácsköztársaság idején is, a könyvtárral egy fedél alatt levő múzeumi osztályok növekedésével, átcsoportosításával járó problémák bonyolították. A XIX. század elején egyetemes érdeklődésű múzeumként alapított Magyar Nemzeti Múzeum túlnőtt az alapításakor megszabott kereteken. Az eredetileg csak két, 1814-ben három osztályra (könyvtár, régiségtár, természeti tár) tagolódó intézet 1870-ben már nyolc osztályból áll (könyvtár, érem- és régiségtár, képtár, néprajzi tár, állat-, növény- és ásványtár, kézműtani gyűjtemény). A következő harminc év alatt e szakosztályok sorra önálló intézetekké fejlődtek. A tagolódásnak ez a folyamata bontotta szakmúzeumokra a British Museum, a Vatikán, Bécs stb. gyűjteményeit is. Az Országos Széchényi Könyvtár négy osztályra (nyomtatvány-, hirlap-, kézirat- és levéltár), a Régiségtár is további háromra oszlik, a Képtárban és Ásványtárban is egy-egy alosztály alakul ki. A Nemzeti Múzeum így adminisztratív kötelekkel egybekapcsolt szakmúzeumok csoportjává alakult át. A múzeumpolitika természetesen támogatta ezeket a tudományok fejlődésével együtthaladó törekvéseket, de az egyes táruk kiválása (1881-ben az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, 1885-ben a Történelmi Képcsarnokba helyezett arcképgyűjteménye a Képtárnak, 1903-ban az újonnan létesült Országos Magyar Szépművészeti Múzeumba olvasztott Képtár) nem oldotta meg a helyhiányt, nem juttatott terjeszkedésre

területet az Országos Széchényi Könyvtárnak. Ezek a „kitelepitési mozgalmak” — ha egyes táruk problémáit meg is oldották —, nem oldották meg a Nemzeti Múzeum szervezetében megmaradt és önnállósult táruk problémáit. A „kitelepitési mozgalomnak” voltak szép tervei, így SEBESTYÉN Gyulának TISZA István kormányzata alatt született nagy terve. Ez a terv a stockholmi Skansen Múzeum mintájára — de annál sokkal tökéletesebb együttesben — akart a Lágymányoson és a vele szomszédos területeken létrehozni egy múzeum-parkot, „benne a magyarság és a hazai nemzetiségek építkezésének, gazdasági életének, földművelésének, iparának, állat- és növényvilágának, földtani és vízrajzi sajátosságainak múzeumával, a szétszórt ipartörténeti, várostörténeti, néprajzi, állat- és növénytani, ásvány- és őslénytani múzeumok anyagával. A Régiségtárból nagyarányú művelődéstörténeti Nemzeti Múzeumot kívánt volna kifejleszteni a modern muzeológia módszereivel.” A Nemzeti Múzeum jelenlegi palotáját a Könyvtárból alakítandó nagy Nemzeti Könyvtárnak vagy Államkönyvtárnak szánta a terv.⁸ SEBESTYÉN tervét annak idején FEJÉRPATAKY László, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója két igazgatói ülésen is tárgyalta volt; a nagyvonalú tervet az első világháború harmadik évében kirajzolódó bukás jó időre eltemette.

Ezek a múzeumi tervezetek formáltak valóságos darázsfszékke a Nemzeti Múzeumot. És ebbe a darázsfszékbe nyúlt bele a Tanácsköztársaság kormánya által kinevezett múzeumi direktórium is, elkülöníteni akarván a történeti gyűjteményeket a természettudományiaktól, tervezetük további intézkedése lett volna a *Könyvtár kiválasztása a múzeum testéből*.⁹ Ennek a feladatnak a végrehajtását a múzeumi direktórium a könyvtári megbízottak figyelmébe ajánlotta. A proletariátus élethalálharca idején ilyen nagyszabású terv végrehajtását kilátástalannak tartottuk.

Foglalkoznunk kellett azonban a múzeumi átcsoportosításokkal való kísérletezések során olyan igények elhárításával, amelyek az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának „művészi érdekességű” darabjaira vetettek szemet. Az igény a Szépművészeti Múzeum részéről merült fel; megtoldotta ezt 1915. évi letételeinek visszakövetelésével is. Szertelen kívánság volt ez. Valóban helyes volt a megjegyzése e napokban egy múzeumi szakembernek. „Vajjon van-e a világon csak egy Corvin-kódex is, mely nem a könyvtárnak, hanem valamely szépművészeti múzeumnak van a birtokában. És ha történetesen átkerülnének e legnagyobb művészi érdekességű kódexek a Szépművészeti Múzeumba, nem történhetné-e meg, hogy holnap az Iparművészeti Múzeum ostromolná értük a Szépművészeti Múzeumot azzal az elfogadható érveléssel, hogy vannak Corvin-kódexek, amelyek kötése nemesak a szövegnél, hanem a minialásnál is sokkal értékesebbek.”¹⁰

Levéltárosok és könyvtárosok régi vitája: hol van a helye a hagyományos gyűjtési szokások szerint nagy könyvtárainkban is őrzött irattári anyagnak; ez sem maradhatott ki a vitákban gazdag három és fél hónap eseménynaplójából. Általánosan elfogadott levéltártani elveket figyelembe véve, levéltáron valamely hatóság hivatalos működéséből keletkező iratok tömegét értjük. A köztörténeti kutatás azonban az állami levéltár, a hely;

⁸ L. Lit. 3. db (fol. 15.) Magyar Nemzeti Múzeum kéziratári növendéknapló, 7. (1942.) (Letét a Párttörténeti Intézetben.)

⁹ KENCZLER Hugó: *A Nemzeti Múzeum átszervezése*. Fáklya. 1919. május 11. 5. l.

¹⁰ A 8. sz. jegyzetben említett iratban.

hatóságok, egyházi testületek és hatóságok, külföldi levéltárak csoportjain kívül igényt tart a családi és birtokkezelési levéltárakra is, különösen, ha a család tagjai a történelemben szerephez jutottak. „Némely nagy család levéltára — írja SZEKFŰ Gyula — érték dolgában rögtön a nagy hivatali levéltárak után következnek.”¹¹ E családi levéltárak használata azonban a mindenkori tulajdonos kénye-kedvétől függő volt. A kapitalista rendszerhez tartozó államokban is felmerült a szüksége annak, hogy a műemlék-törvények mintájára biztosítsák a bennük folytatandó kutatást a levéltárak megőrzése, fenntartása és hozzáférhetőségére vonatkozó intézkedésekkel. A levéltárak szocialista szellemű átszervezése egy lépéssel tovább ment, és az 1919. május 15-én kelt 33. számú közoktatásügyi népbiztosi rendelet „a történettudományi kutatás előmozdítása, valamint a forráskiadások egységes irányítása érdekében” elrendelte, hogy a tudományos értékű levéltári anyag lehetőség szerint központosíttassék”. A rendelet 5. §-a egyben arról is intézkedett, hogy „a Nemzeti Múzeum, az Akadémia, az Egyetemi Könyvtár és ezekhez hasonló kultúrintézetek levéltárai az Országos Levéltárba bekebeleztesse.”

Az Országos Széchényi Könyvtár levéltára több mint száz év óta az ÁRPÁD-korig visszanyúló magyar családi levéltáraknak meghitt letéteményese volt: letétként száznál több családi levéltárat őrzött. Anyaguk kezelése kifogástalan rendben történt, igaz, hogy a tartalmi osztályozás, illetőleg csoportosítás hiányában (időrendi alapon kezeltetett) tudományos használatuk nehézkes volt.

A rendelet minden másnak fölébe helyezett szempontja a bárhol föllelhető vagy megőrzött levéltári anyag használhatóvá tétele volt, amibe beleértendő a levéltári anyag *kezelésének korszerűsítése és egységesítése*, de tisztázatlan maradtak történészek, levéltárosok és könyvtárosok régi vitapontjai: hogy valamely családi levéltár „gyűjtemény-e” vagy „magánhatóság működéséből előállott irattár”. Könyvtáraink elsietettnek találták a rendeletet, mert e könyvtárakban a kutatás lehetősége biztosítva volt, viszont a rendelet 4. §-ában körülírt „kijelölendő történeti becsű, vagy egyéb tudományos értékű családi és egyéb magánlevéltárak” kataszterével a rendelet adós maradt. A levéltárakat azonnal nem is volt módjában átvenni az Országos Levéltárnak, amíg az új épület teljesen el nem készül, pedig az adott történelmi helyzetben éppen a nem könyvtárakban őrzött — a 4. §-ban körülírt — levéltárak biztonságba helyezése lett volna sürgős feladat. A rendelet kiadása után a könyvtári megbízottaknak a levéltári ügyek megbízottjával közösen tett előterjesztése jelenti ugyan a levéltár elvi átadását, de kifejti nézeteit a rendelet végrehajtása tekintetében. A levéltár egyelőre a helyén maradt.¹²

Barátságos meggyőzéssel sikerült elhárítani az Országos Széchényi Könyvtár állománya magyar munkásmozgalmi emlékeinek leválasztását. A Munkásmozgalmi Múzeum — később Proletármúzeum — szervezése, gyűjtése munkálataival az 1919. áprilisában kiadott 35. sz. kormányzótanácsi határozat DINER-DÉNES Józsefet, a marxista író, KREJCSI Rezsőt, az Ipar-kamara volt főtitkárát, a marxizmus irodalmának jeles gyűjtőjét és RÉVÉSZ Mihályt, a *Népszava* munkatársát bízta meg. A két első megbízott röviddei

¹¹ SZEKFŰ Gyula: *Levéltárak*. Magyar Z.: A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp. 1927. 336. l.

¹² A két világháború között a családi levéltárak bekebelezése az Országos Levéltárba megtörtént.

a rendelet megjelenése után külföldi megbízást kapott, a szervezés munkáját egyedül RÉVÉSZ intézte, aki e munkakörén kívül a kormányzótanács jegyzője is volt. Evvel a nagy elfoglaltsággal magyarázható, hogy fiatal munkatársai az ő nevében a Széchényi Könyvtár munkásmozgalmi anyagának egyszerű átadását követelték. A Könyvtár a megbízottak hivatalának védelmét kérte, a megbízottak RÉVÉSZ Mihályhoz intézett levele kifejtette a kérés teljesítésének törvénybe és a tudományos kutatás érdekeibe ütköző voltát. A levél után a Proletármúzeum kérésétől elállt. Feljegyzésre érdemes a népbiztosság művészeti és múzeumi megbízottainak mozgékonyására jellemző adat, hogy a megbízottak még április elején közös felhívásban hívták fel a közönség és a könyvtárak figyelmét „a forradalom emlékeinek (jelvények, zászlók, képek, fényképek, szobrok, röpiratok, kéziratok, a forradalom eseményeihez fűződő tárgyak) összegyűjtésére”. Ezt a felhívást *A Tanácsköztársaság könyvtárügye*, a megbízottak hivatalos lapjának első száma is közzétette. A felhívásnak a sajtóban történt közlése után, 1919. április 12-én RÉVÉSZ Mihály hozzánk intézett levélben siet közölni, hogy az így gyűjtendő „anyag feltétlenül a Proletármúzeum gyűjteményéhez tartozik s addig is, míg a Proletármúzeum szervezési munkálatai annyira előrehaladnak, hogy a gyűjtés munkáját átvehetjük, a Proletármúzeum kéri az elvtársakat, hogy a gyűjtést továbbra is folytatni szíveskedjék”.¹³

Az Egyetemi Könyvtár

A három nagy könyvtár közül az Egyetemi Könyvtár volt a tudományos könyvtárak leglátogatottabbja; a tanulás és kutatás kétségkívül legfontosabb műhelye. Régi anyagának egyetemes jellege és a fejlesztés jó hagyományainak ápolása a múlt század utolsó harmadáig nagy vonzóerőt gyakorolt olvasóira. A forradalom előtti évtized sajtója mégis ennek a könyvtárnak a problémáival foglalkozott a legtöbbit, diákolvasói ennek a könyvtárnak a bajait beszéltek meg nyilvános gyűlésen a legindulatosabban. A növekvő igényeket a könyvtár nem tudta kielégíteni, elsősorban a kormányzat szűkmarkúsága miatt. Vezetőinek panaszát nem erősítette fel az egyetem tanácsa sem. A hallgatók létszáma nőtt, de nem emelkedett a könyvtárosok létszáma, a tudományos irodalom növekedésével a szerzeményezés lehetőségei sem emelkedtek. Elhelyezése, helyiségeinek száma — enyhe szóval — teljességgel ki nem elégítő volt.

Az októberi polgári kormány JÁSZI Oszkár személyében kormánybiztost delegált az egyetem élére. Az ő felszólítására a könyvtár dolgozói memorandumba foglalták a könyvtár szolgáltatásainak megjavítását célzó teendőket. Ebben az emlékiratban sűrítve együtt volt több régen elhangzott panasz és kívánság, és felelet a nyilvánosság előtt feltárt panaszokra: 1. az olvasás és tanulás lehetőségének akadályai; 2. a rendszeresség hiánya a tudományos fejlesztésben; 3. az elhelyezésre, helyiségviszonyokra vonatkozó kívánságok; 4. a könyvtári belső munka korszerűbb megszervezésének hiányai; 5. a könyvtár tisztviselőinek magatartására vonatkozó panaszok. A memorandum védekező része kifejti, hogy a könyvtár helyiségviszonyai miatt nem tölthet be egy időben *kettős* feladatot: nem lehet egyszerre tankönyvtár és professzorok és hallgatók kutató műhelye. Az emlékiratnak ez a védekezése tökéletesen helytálló volt. A könyvtári megbízottak hozzá is láttak tan-

¹³ 5902. sz. irat a Párttörténeti Intézet levéltárában.

könyvekkel kellően felszerelt diákolvasók megszervezéséhez. Egy több száz-személyes diákolvasót a Podmaniczky utca 45. számú házban, a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy volt otthonában rendeztek be. A könyvtár kollektívája által összeállított emlékirat minden pontjával egyetértett FERENCZI Zoltán, a könyvtár igazgatója, a dolgozók magatartását illető panaszok jogosságát azonban kétségbe vonta.

1919. április végén a könyvtári megbízottak *végrehajtható reformokra* vonatkozó javaslatokat kértek a könyvtár vezetőségétől. A felszólításra FERENCZI Zoltán és HÓMAN Bálint aláírásával május 11-i kelettel érkezett terjedelmes válasz. Az előterjesztés első hat pontja technikai jellegű kívánásokat tartalmaz (az alagsori raktár talajvíztől való mentesítése, állványokkal felszerelése; az igazgató által kiürített II. emeleti szobák hivatali helyiséggé alakítása; házmesteri és fűtői lakás megoldása; az összes raktárakba s a földszintre villany bevezetése; a hírlaposztály állványátalakítása; telefon, lift stb.). A könyvtár szolgáltatásainak megjavításával foglalkoznak az irat jóval fontosabb többi pontjai. Nem tagadható, hogy a bajokat helyesen ismerték fel. A könyvtárhasználat új rendje (7. pont) meg akarja szüntetni a könyvekre való hosszas várakozást. A könyvrendelések előző nap este 6 óráig adhatók be, a kapun kívül és az egyetem több helyén gyűjtőszekrényeket helyeznek el; a rendelt könyvek másnap délben 2 órától kezdve a kölcsönzőben rendelkezésre állanak. Tájékoztató tábla (8. pont) fogja közölni az olvasó és kutató közönséggel, hogy mindenféle kérdésben szakszerű felvilágosítással a könyvtár mely előadója szolgál, a panaszokat a vezető de. 9—2 óra között hallgatja meg. Kéri a memorandum szakelőadók kinevezését (9. pont). „Kívánatos — írja —, hogy az Egyetemi Könyvtár tudományos jellegére való tekintettel minden tudományszak szakképzett tisztviselőjével rendelkezzenek.” Ezek feladata a szakirodalom figyelemmel kísérése, javaslat-tétel szakkönyvek beszerzésére és felvilágosítás nyújtása. A könyvtár vezetősége ígéri, hogy legközelebb kimutatást fog beterjeszteni azokról a tudományszakokról, amelyeknek előadója nincsen. Azt javasolják, hogy ilyen szakképzett egyének hirdetés vagy pályázat útján kerestessenek. Az emlékirat legérdekesebb része az Egyetemi Könyvtár szakrendszeréről szól (10. pont). „Az Egyetemi Könyvtár szakrendszere gyakorlati célokra nem szolgál, könyvtártani szempontból tehát értéktelen. Ezt vagy új, a tudomány mai állásának megfelelő szakrendszerrel kell pótolni, vagy legalább egy jó realkatológussal kiegészíteni, hogy a kor kívánalmainak megfelelhessen. E meggyőződéstől áthatva elhatároztuk az Egyetemi Könyvtár szakrendszerének gyökeres átdolgozását. Jól tudjuk, hogy nagy fába vágjuk fejszénket, mert a szakrendszer átdolgozásával együtt jár az egész könyvállomány új szakozása és számozása, új szakszerű felállítás, az összetartozó könyvek (kötetek, részek) egyesítése, továbbá új szakcímár szerkesztése, a betűrendes címár revíziója és átszámozása, végül az olvasó és kutató közönség használatára szolgáló külön betűrendes címár készítése. Mindez több évre szóló terjedelmes munka, melynek teljes programját és részletes költségvetését legközelebb fel fogjuk terjeszteni. Az Egyetemi Könyvtár vezetősége. Hóman s. k. Látta. Ferenczi s. k.”¹⁴

A könyvtár vezetősége kétségkívül olyan lelkiismeretességgel foglalkozott a reform ügyével, ahogy ez az ország legrégebb tudományos könyv-

¹⁴ Egyetemi Könyvtár irattára 493/19. sz.

tárához méltó, de túl sokat kaptunk. Mi *végrehajtható* reformokra — lehetőleg gyorsan végrehajtható reformokra — vonatkozó javaslatokat kértünk, és legalább egy évtizedre szóló reformterv körvonalait kaptuk. Kevesebb több lett volna, hiszen a vesztes háborút végigszenvedő, leszegényedett, az imperia- lista hatalmak által létében fenyegetett ország kormánya nem vállalhatta nagyszabású reformok költségeit. Beértük volna az olvasók számára könnyen hozzáférhető betűrendes katalógus megalkotásával, az olvasótermi segéd- könyvtár alapos revíziójával és új katalógusának elkészítésével, alapos raktár- revízióval, együtt azzal, amit a könyvtárhasználat (a kölcsönzés) új rend- jéről s a szakelődókra támaszkodó felvilágosító szolgálat bevezetéséről el- fogadható módon javasolt a memorandum. Jó jelnek tartottuk mégis; szakítás volt az elavult rendszerezéssel, ósdi szabályzatokkal, a nehézkes kölcsönzési rendszerrel. Egy lépés volt az egészségesebb könyvtári élet kialakulása útján, hiszen a szakelődők kollektív munkája felvetette volna a tudomány érdekeit szolgáló céltudatos fejlesztés, tehát nagy könyvtáraink együttműködésének szükségét. A könyvtár vezetősége érezte is, hogy túl lőtt a célon, hogy amire vállalkoztak, hatalmas feladat. Tíz napra rá (május 22-i kelettel) újabb fel- terjesztést készítettek az új címtár és szakrendszer ügyében. Ezt írták: „Az új szakrendszer és címtár helyes megoldása elválaszthatatlanul egybe- kapcsolódik a könyvtárpület kibővítésének feladatával. Éppen ezért a reformmunkálatok terveinek kidolgozását arra az időre halasztottuk, amikor a kormány részéről határozott ígéretet kapunk arra nézve, hogy az elhelyezés kérdése a szomszédos házak hozzákapcsolása által végleg megoldáshoz jut.” — Ez természetesen meglepő fordulat, amit még érdekesebbé tesz a fel- terjesztés következő pár sora: „Mivel azonban a közoktatásügyi népbiztosság csoportvezetőjétől (KÁRMÁN Tódortól, akivel a könyvtár megbízottai május 11-i javaslatukat megbeszélétek) azt a határozott utasítást kaptuk, hogy a közönség részére egy, a jelenlegi betűrendes törzskatalógustól különálló betűrendes címtár elkészítését haladéktalanul kezdjük meg, már most foglalkoznunk kell az általános (raktár-)revízió, az új szakrendszer és új címtárak kérdésével.”¹⁵

A továbbiakban kifejtik, hogy ez kétféleképpen történhetik: 1. Le- másoltatják a régi törzskatalógust, de ennek 1899 előtti címleírásai hiányosak és hibásak. 2. Helyesebb volna a másik eljárás: teljesen új katalógusok (új betűrendes törzskatalógus; olvasók használatára szolgáló betűrendes katalógus, új szakrendszer alapján új sakkatalógus és helycímtár) készítése, a könyvek kézhezvétele alapján. (Számításuk szerint 30 ember naponta egyenként 30 művet katalogizálva 2 és ½ év alatt készülne el vele.) Ez a munka is ésszerűtlen volna általános raktár-revízió nélkül. De — teszik hozzá újból — „tökéletes megoldás csak a könyvtár új elhelyezésével képzel- hető el.”¹⁶ Pedig az előterjesztés további javaslataiból kiderül, hogy igen fontos előmunkálatok elvégezhetőek volnának a helyiség kérdés megoldása nélkül is, és már ezek is alkalmasak arra, hogy az elavult katalógusrendszer felfrissüljön. Például: 1. Elkészíthető az olvasók számára az 1899 után

¹⁵ A raktár-revízióból előálló hiánylista keresett értékes könyvek, kéziratok visszaadásának sürgetését vonta volna maga után. A könyvtárügyi megbízottak rende- lete a hátralékos olvasók ellen (1919. április 2. *A Tanácsköztársaság könyvtárügye*, 1919.1. 3. l.) nagy segítséget jelentett a könyvtáraknak. L. TÓTH András: „Holt” *kéziratgyűje- mények élete*. Magy. Könyvszle. 1958. jan.—márc. 46. l.

¹⁶ Egyetemi Könyvtár irattára 554/19. — 1919. május 22.

szerzeményezett anyag betűrendes katalógusának másolata, mert ennek az anyagnak a címléírása a szakszerű követelményeknek megfelel, sőt készíthetők erről az anyagról rövid címléírású cédulák nyomdai úton (féloldali nyomással) több példányban, az új tárgyszó-katalógus, az új helykatalógus és a majdani új szakrendszer szerinti szakkatalógus számára. Mindenképpen végrehajtható az általános raktár-revizíó, ennek eredményeképpen a hiányjegyzék és a pótlandók listája, a folyóiratok katalógusa, végül a majdani megszülető új szakkatalógus jelzetei ideiglenesen rávezethetők a régi törzscédulákra addig is, míg a könyvek új szakok szerinti felállítása a kibővített épületben lehetségessé válik. Az újrafeldolgozás munkálatai lecsökkenthetők továbbá úgy is, hogy elsősorban a könyvtár leghasználtabb szakjai (államtudomány, jog, történelem, filozófia, esztétika, modern filológia) kerülnének sorra. Látnivaló, hogy többrendbeli előmunkálat megkezdhető lett volna költségek befektetése nélkül addig is, amíg az új szakrendszer dolgában egymás közt megegyezésre jutottak volna, hiszen a könyvtár létszámemelésben is részesült. Ehelyett úgy állították fel a tételt, hogy az előmunkálatokat megelőzve, biztosítsák számukra a 30 főiskolai, részben középiskolai képzettségű munkaerő, akiket négy héten át betanítottak volna, 9 segédmunkás, megfelelő dolgozó helyiségek, az íróanyag (600 000 törzscédulához szükséges 18—20 000 ív finom hollandi meritett papír, 600 000 nyomdai úton előállítandó cédula papírja, naplók, 2000 tok, 1 800 000 kartonlap, 1800 fiókos szekrény). Mindez előre, a kellő előkészítés, kidolgozott tervek, szabályzatok nélkül. A munkálatok megkezdését július 1-re helyezték kilátásba, amennyiben az itt elsorolt előfeltételek sürgősen megvalósulnak, a szükséges összegek kiutalására felhatalmazást nyernek, s az említett 18—20 000 ív famentes hollandi papírt megkapják. Az „előfeltételek” legsúlyosabbika — helyesen: a legköltségesebbje, — nem is a valóban nem csekélység számba menő irodai felszerelés, hanem az épület kérdése volt. Megoldási módnak nemcsak azt ajánlották, hogy a jelenlegi épület átépíttessék; kibővítés céljából kérték hozzá a ferencendiek házának a könyvtár felé eső részét, a Reáltanoda utcai szomszédos, valamint az állam tulajdonában levő Szép utcai szomszédos ház kisajátítását. Ez példátlanul költséges terv volt. Ilyen nagyméretű átalakításokat könnyen megvalósítható, az olvasók és kutatók szempontjából azonban mérhetetlenül fontos belső reformok előfeltételül megszabni: a reformok minden módon való elodázása szándékának látszatát keltette fel. Vesztese e magatartásnak a magyar tudományos élet lett. A rákövetkező két és fél évtized alatt — a felszabadulásig — katalógusreformról szó sem esett a könyvtárban. A különböző memorandumokban tett ígérek közül mindössze a könyvtár olvasótermi segédkönyvtára címjegyzékének orvostudományi része készült el; imprimált és cenzurázott példányát július 18-án mutatták be a Szellemi Termékek Országos Tanácsának a papír kiutalása céljából.

Az Akadémiai Könyvtár

A Tanácsköztársaság kormánya a régi Akadémia működését felfüggesztette, a megbízottak ennél fogva az Akadémia újjáalakításáig tartózkodtak mélyreható reformok kezdeményezésétől. A főtitkári tisztelet ebben az időben HEINRICH Gusztáv irodalomtörténész töltötte be, könyvtáros a kiváló bibliográfus, HELLEBRANTH Árpád volt, az összekötő tisztjét a meg-

bízottak hivatala és az Akadémia Könyvtára között TRÓCSÁNYI Zoltán látta el. Az Akadémiai Könyvtár helyének kijelölése, funkciójának korszerűbb kialakítása nagy gondot okozott a megbízottaknak. A közel száz éves Akadémiai Könyvtár régi anyaga egyetemes jellegű. Könyvkincseinek változatossága másik két nagy könyvtárunkéval össze sem hasonlítható. A történész TELEKI József 30 000 kötetes könyvtára, KRESZNERICH akadémikus könyvritkaságokból álló gyűjteménye, MARCZIBÁNYI Livius földrajzi könyvtára, a három BATHYÁNY középkori és újkori kéziratának gyűjteménye, a bibliográfus SÁNDOR Istvánnak régi magyar könyvtára, a WESZERLE és JANCsó Imre könyvtár ősnymtatványai, BUGÁT Pál finn kéziratai, PULSZKY Ferenc archeológiai könyvtára, HADIK Gusztáv térképgyűjteménye, SZILÁGYI Dániel és KAUFMANN Dávid keleti kéziratai, KATONA Lajos irodalomtörténész könyvtára, HERNÁDI Mór román filológiai anyaga, DUKA Tivadar indiai irodalmi, szanszkrit és tibeti nyelvtudományi gyűjteménye, SISKOVITS Tamás, a matematikus KÜRSCHÁK József könyvtára, VÁMBÉRY Ármin hagyatékából 700 keleti kézirat, KUGLER János jogtudományi könyvtára, HERMAN Ottó levelezése és a KOSSUTH-könyvtár megvásárlására vonatkozó levelezés és végül, de nem utolsónak RÁTH György rendkívüli értékű, unikumokban gazdag régi magyar könyvtára vagy a gyűjtő ajándékából, vagy egy mecénáz áldozatkészségéből jutott a könyvtár birtokába. Változatosabb lista alig képzelhető el. Ilyen szerteágazó irányú gyűjtemény tervező továbbfejlesztéséről természetesen szó sem lehetett. Céltudatos könyvbeszerzés tekintetében a három nagy könyvtár között az Akadémiai Könyvtár állott a leggyengébben.¹⁷ Merész tervezetésnek a kis személyzettel, szűk helyen, összezsúfolt könyvanyaggal dolgozó könyvtárban aligha lehetett helye. Mindössze arról lehetett szó, hogy a pazar kincseket feltáró munkán javítsunk, vagy pontosabban: hogy a feltáró munka egyáltalában megkezdődjék. Terveinknek egyik közelebb megvalósítható pontja volt: tágabbra nyitni a könyvtár kapuit; távolabbi célunk: megvalósítani az Egyetemi Könyvtárral való szorosabb együttműködés módjait, előkészíteni az eszmei egyesítés műszerét: a két könyvtár egymást sokban kiegészítő anyagának közös katalógusát.

A kaput tágabbra csak teljesen rendezett, nem nagy hátralékkal birkózó könyvtár nyithatja. Aki belenézett az Akadémiai Könyvtárnak a forradalmat megelőző 25 évének történetébe, meg kellett hogy győződjön arról, hogy a könyvtár a rendezést (teljes leltározás, betűrendes és szakkatalógus céduláinak elkészítése stb.) az elmúlt negyedszázad alatt a létszám-minimum alatt álló személyzettel el sem végezhette. Roppant értékes kéziratárának rendezését csak 1905-ben kezdte el, és 1919-ig be nem fejezhette, a nyomtatványok feldolgozásában hihetetlen nagy hátralékai voltak. A könyvtár alaposabb rendezését HELLER Ágost, a rendkívül szorgalmas és lelkiismeretes fizikus-könyvtáros a 90-es évek közepén kezdte el. A főtitkár 1901-ben HELLER Ágost munkájáról szólva azt jelenti, hogy „hat évvel ezelőtt még a könyvtár katalógusa nagyon hiányos volt. Nagy osztályok, mint a teológia, a keleti és szláv irodalmi osztályok teljesen rendezés és lajstromozás nélkül voltak. A Trattner-házból az Akadémia palotájába költözéskor hatalmas könyvhalmaz keletkezett”. 1900-ban 53 álló szakcsoportban 62 238 mű volt rendezett állapotban, katalógusokban feltárva. A feldolgozás csiga-lassúságú volt.

¹⁷ L. DIVALD Kornél: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei.* Bp. 1917. 93–98. l. — és: *Akadémiai Értesítő*, 1900–1918. évf.

Húsz év után — ha a tényleges helyzetet feltáróan őszinte lett volna a jelentés — még mindig azt jelenthette volna a főtktár, hogy a katalógus hiányos, mert az elmúlt két évtizedben (1900-tól 1919-ig) a rendezett szakokba — mint feldolgozott gyarapodás — csak 51 084 mű került,¹⁸ pedig a könyvtár *tényleges gyarapodása* ez idő alatt (vétél, kötelezpéldány-juttatás, ajándék és csere útján) 186 520 művet tett ki. A gyarapodás feldolgozása tekintetében ekkora lemaradást egyetlen nagyobb könyvtárunkban sem találtunk. A vétél útján szerzett könyvanyag (az évi gyarapodás 5%-a), az ajándékozás és az akadémiák és tudományos társulatokkal való élénk csere eredményeképpen előálló gyarapodás (2, illetőleg 8%) feldolgozása még valahogy lépést tartott, de nem birkózott meg a kötelezpéldányok feldolgozásával, ez pedig 85%-át tette ki a könyvtárba évente beáramló anyagnak. Csodálkozva olvassuk viszont a könyvtári beszámolókbán, hogy feldolgozták az iskolai könyveket, ami valóban nem akadémiai könyvtári feladat.

A könyvtári forgalom a még így is rendelkezésre álló nagy és értékes anyag ellenére (1919-ben 112 822 volt a rendezett szakok körébe tartozó művek állománya) igen alacsony volt: az olvasók száma évente 20 év átlagában 4800, a kölcsönzőké 164.

A kéziratár forgalmáról csak a rendezés elkezdése utáni negyedik esztendőben (1909) kapunk adatokat a könyvtári beszámolóban. Szembetűnő, hogy a kéziratok anyag feldolgozásában való előrehaladással együtt stabilizálódott a kéziratárat használó kutatók és intézmények száma. Értékes hagyatékok voltaképpen a kéziratár 1905-ben megkezdett rendezése során kerültek napfényre. 1905-ben a KNAUZ- és CHASSIN-hagyaték, 1907-ben a HUNFALVY- és BUDENZ-levelezés és a keleti kéziratok lajstromozása fejeződött be, utóbbit KÉGL Sándor levelező tag néhány éven át szívességből végezte. Rendezetlen könyvtárban mindig akad felfedezni való. Akadt bőven az Akadémia Könyvtárában is. 1918-ban a kéziratár óre (MÉSZÖLY Gedeon) a rendezés eredményeként az ismeretlen anyagból tette ismertté a legrégebb magyar végrendeletet (1524) és a legrégebb magyar ritmikus ráolvasást (1514—16), megtalálta a legrégebb szerelmi tárgyú drámát (1647) és ISTVÁNFY Miklós latin költeményeit, de ezeket és sok más rejtett kincset a feldolgozó munka már jóval korábban feltárhatta volna. A szigorúan vett levéltári anyag az Akadémia igazgató tanácsának hozzájárulásával már 1901-ben átadatott az Országos Levéltárnak. Így kerültek át Budára a kéziratárban őrzött régi kancelláriai és belügyminiszteri irományok. Fájdalomdíjul az Akadémia néhány éven át évi 2000 Koronát kapott a kormánytól. Az Akadémia ezt a pénzt diplomatáriumok és monumenták vásárlására fordította. A megvásárolt művekről évente jegyzékben számol be az *Akadémiai Értesítő*, a könyvtáros pedig — HELLER utódja: HELLEBRANTH Árpád — könyvben foglalja össze ezt a forrásgyűjteményt.¹⁹

Az Akadémiai Könyvtár irattárának 1919-ből megmaradt anyagában nyomát sem találjuk a reformokra való felkészülésnek. Találtunk benne HEINRICH Gusztáv kezeirásával, kutatók részére kiállított engedélyeket, mert a kéziratárban való kutatás engedélyezését az elfoglalt főtktár magának tartotta fenn. Így kapott engedélyt a kutatásra HATVANY Lajos a KERTBENY-

¹⁸ A főtktár jelentése a könyvtár állományának közlésekor csak művekről tesz jelentést, ezért minden adatunk csak művekről szól.

¹⁹ *Diplomatáriumok és monumenták az Akadémia könyvtárában*. Bp. 1909.

levelek, SZABÓ Dezső tanár és író a FESTETICH-családra vonatkozó kézirati anyag tanulmányozására és felhasználására. A könyvtár ujjaszervezésére vonatkozó feljegyzéseknek az irattárban nyoma sincs, pedig átszervezésre vonatkozó javaslatokat a megbízottak az Akadémiai Könyvtártól is kértek. TRÓCSÁNYI Zoltán a javaslatok elkészítésére két hónapi időt kért; betérjesztésüket a nyári szünet utánra ígérte. A könyvtár használhatóságának fokozásáról addig is, amíg a nagyobb szabású reformok ideje elérkezik, nem mondtak le a megbízottak. Erről tanuskodik a megbízottak két intézkedése. Július 7-én 616/9. szám alatt utasították az Akadémia Könyvtárát, hogy kölcsönzési rendjét idomítsa az Egyetemi Könyvtárban meghonosított új könyvtárhasználat rendelkezéseihhez, július 14-én arra hívják fel a könyvtár vezetőségét, hogy a nyári szünet alatt se szüneteljen a kölcsönzés, erre a célra ügyeletes szolgálat bevezetését kívánják. Július 25-én (766. sz.) újból arra kérik fel a könyvtár vezetőségét, hogy a könyvtár használatának fokozása érdekében teendő intézkedésekről (nyilvántartás, használat új rendje, reference szolgálat és a könyvtár anyagi és személyi szükségleteiről) terjesszenek fel javaslatokat.²⁰ Készséggel állt a könyvtár a megbízottak rendelkezésére akkor, amikor a könyvtár birtokában levő duplum-anyag jegyzékét és a nélkülözhető duplumok beszállítását kérték. „A több ezer kötetre rúgó duplum-anyagot — írták —, melyekről katalógust a csekély számú könyvtári személyzet nem készíthetett, ha elvitelük iránt intézkedés történik, azonnal átszállítjuk.” Arról is küldtek értesítést a megbízottaknak, hogy SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtárából* is vannak még átengedhető példányaik.

Az Akadémiai és az Egyetemi Könyvtár tervezett együttműködésének előkészítésére a megbízottak BALOGH József tanárt nevezték ki. BALOGH József feladata lett volna, hogy javaslatot készítsen a két könyvtár szerzeményezésének egybehangolásáról, gyűjtőkörök elhatárolásáról, s végül katalógusaik egyesítéséről. Munkahelyéül az Egyetemi Könyvtár jelöltetett ki; BALOGH József azonban visszaélt a bizalommal, szolgálatát húzódozva kezdte el, szabadságkérését minduntalan megújította. A Tanácsköztársaság leverése után nyomban titkára lett annak az országos bizottságnak, mely a fehér terror kezére dolgozva, összegyűjtötte a Tanácsköztársaságra vonatkozó adatokat. A bizottság hosszú nevének akkoriban szállóige-szerű rövidítése ez volt: TAGYOB.*

BÉLA KÓHALMI: DIE DREI GROSSEN BIBLIOTHEKEN UNGARNS WÄHRENDER RÄTEDIKTATUR 1919

Ein Kapitel aus einer historischen Monographie über die Geschehnisse auf dem Gebiet des Bibliothekswesens in Ungarn während vier Monate des Jahres 1919 (vom 21. März bis zum 2. August). Dieser Abschnitt betrifft folgende drei Bibliotheken: die Széchényi-Bibliothek des Nationalmuseums (heute: Nationalbibliothek Széchényi), die Universitätsbibliothek in Budapest und die Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Pläne der politischen Beauftragten für das Bibliothekswesen, ihre Bestrebungen durch Koordinierung der Bücheranschaffungspolitik und Herstellung eines Sammelkataloges: die „ideelle Vereinigung“ der drei grossen Bibliotheken zu erreichen, um dadurch für das Land die grosse allgemeine Bibliothek zu schaffen. Vorschläge über durchführbare Reformen im Interesse der Aufschliessung der Bücherbestände und einer wahrhaften Öffentlichkeit.

²⁰ A Magyar Tudománycs Akadémia könyvtárának 1910. évi irattára.

* Fejezet a szeiző *A könyvtárak a Tanácsköztársaság alatt* c. készülő könyvből.

NYILAS MÁRTA

A budapesti nyomdászkönyvtár

Az első magyar munkáskönyvtár története 1865—1945

Kultúrtörténeti és munkásmozgalmi szempontból egyaránt érdekes a múlt század közepén Budapesten megalakult nyomdászkönyvtár története.

Közel száz év múlt el a könyvtár alapítása óta ; és hosszú évtizedekig ez a létesítmény volt Magyarország talán legjobban működő népkönyvtára. Több mint ötven éves régi helyiségében működik ma is. Könyvtárosa, FRÖHLICH Sámuel elvtárs még az első világháború kitörése előtt kezdte könyvtárosi gyakorlatát a szakszervezet könyvtárában, és bizonyára ő ma a leghosszabb szakmai gyakorlatra visszatekintő munkáskönyvtárosunk.

Alapítás

Közismert, hogy a legrégebben és legjobban szervezett szakma a nyomdászoké volt. A pesti nyomdászok jelentős bérmozgalma 1848-ban folyt le, akkor alakították meg segélyegyletüket is. Ezt az egyletet 1853-ban felszaltták, és csak 1862-ben alakult újjá.¹ A segélyegylet működése azonban nem elégítette ki a tagokat, és a német egyletek példájára 1865-ben a pesti nyomdászok is önképző egylet szervezéséhez fogtak. A megszervezésben a vezető szerep a LASSALLE és SCHULZE-DELITZSCH eszméit követő munkásoké volt. Az önképző egylet célját az alapszabályok így fogalmazták meg : „Tagjai szellemi kiképeztetésének előmozdítása, valamint anyagi érdekeinek őrzése.” Jelszavuk : „művelődéssel a szabadságért” volt.

E jelszó szellemében a nyomdászok az önképző egylet megalakulásakor, 1866 júniusában azonnal hozzáláttak a könyvtár létrehozásához is. BUSCHMANN Ferenc, az ideiglenes választmány elnöke vette kezébe a szervezést. A nyomdatulajdonosok is támogatták a nyomdászok szervezkedését (1870-ig

¹ A nyomdászok egyesülési formái a viszonyokhoz és a lehetőségekhez alkalmazkodva változtak az idők folyamán. 1876-ban az önképző egyletet a segélyező egylet-hez csatolták. A század végén megindult az országos egylet alakításáért folyó mozgalom, és ennek során a budapesti egyletből 1895-ben országos egylet lett. 1919-ig egymás mellett működött szakegyesület és segélyező egyesület azonos tagsággal. Dolgozatunkban az egyszerűség kedvéért kizárólag nyomdászegyletről beszélünk. A nyomdászok szervezkedésének ötven éves történetét NOVITZKY N. László : *Egyesült erővel* címen írta meg (Bp. 1912), a további huszonöt év történetét GROSZ Ernő ugyanilyen címmel (Bp. 1937).

az egyesület választmányában is szép számmal szerepeltek a munkaadók,² és így a nyomdászsegédeken kívül több nyomda is hozzájárult könyv- és folyóiratadományaival a könyvtár megalapításához. 1866. szeptember elején már 500 kötetes könyvtár, heti kétszeri kölcsönzéssel állott a tagok rendelkezésére. A két első könyvtárnok: MAYER János és TÜRKE József voltak. Feladataikat az 1865. április 10-én kelt, 1866. június 10-én jóváhagyott alapszabály 11. §-a így határozta meg:

„A könyvtárnok az egyesület könyvtárát és az olvasókört tartja rendben. Ugyanő köteles az egyesület könyveiről rendes jegyzéket vezetni, a tagoknak kiadott könyvekről térítvényt venni, s az igazgató választmány üléseiben a könyvtár állásáról, valamint a tapasztalt hiányokról jelentést tenni.”

A könyvtár fejlődésének legfontosabb eseményei

Feltehető, hogy a könyvtár kezelése, működése az első években meglehetősen laza keretekben folyt. De a nyomdászoknak szívügye az olvasás, üléseiken foglalkoztak a könyvtár munkája megjavításával, egymás után hozták azokat a határozatokat, amelyek a fejlődést biztosították. A nyomdászegyesület hivatalos lapja, a *Typographia* rendszeresen közölte a nyitvatartási időt; ha ünnep miatt vagy más okból a kölcsönzési idő változott, ezt is közzétették a lapban. A könyvtár gyarapodását nemcsak az ajándékok biztosították (az ajándékozók között szerepelt JÓKAI Mór is³), 1870-ben a vezetőségi ülésen havi 10 forintot szavaztak meg könyvvásárlás céljaira, és azóta is rendszeres költségvetés áll a könyvtár rendelkezésére. Azt is elhatározták, hogy a késedelmes olvasók büntetéspénzt fizessenek, és a behajtott összeg szintén könyvtári célokra fordíttassék.

Igen nagy gondot okozott a *könyvek elveszése*. Az első leltári ellenőrzést 1874-ben végezték — amikor az egyesület új helyiségbe, a Dohány utcába költözött — s az ellenőrzéskor megállapították, hogy 1869 (az első könyvjegyzék felfektetése) óta 200 kötet veszett el. Ugyanakkor 120 hiányos kötetet selejtezték ki.⁴ Egy állástalan kollégát⁵ bízták meg a könyvek behajtásával, ki minden visszahozott kötet után 10 krajcárt kapott. A *Typographiában* felszólították a késedelmes olvasókat, közzétették neveiket. Szigorúan vették a büntetéspénzek behajtását is. 1877-ben a választmány elfogadta FELDMANN könyvtárnok javaslatát, hogy a könyvtartozásokat az egyesületi segélypénzekből vonják le.⁶

Noha rendszeresen sürgették, intették a késedelmes olvasókat, nem tudták megakadályozni a könyvek elkallódását. 1870-ben a könyvtárosok jelentették, hogy a „*Das Prachtwerk Ungar. Codex*” (valószínűleg a *Bécsi Képes Krónika* facsimile kiadásáról volt szó) eltűnt.⁷ 1901-ben olvashatjuk a *Typographiában*⁸ egy olvasó panaszát, hogy a legértékesebb könyvek hiányoznak, még azok a művek is, amelyek a szabályzat értelmében nem kölcsönözhetők; a BALLAGI-szótár, a *Typographia* és a *Gutenberg* évfolyamai.

1902-ben a könyvtárosok beszámoltak arról, ami a könyvtár nyári zárása alatt történt: a hiányos könyvek selejtezése, a hiányok megállapítása, esetleg pótlása, a sok-

² A munkaadók közreműködésének egyik oka az volt, hogy az egyesületre kívánták áthárítani a beteg segédek ápolási költségeit, amit máskülönben a városi tanácsok rajtuk hajtottak be.

³ *Typographia*. 1877. 43. sz.

⁴ FELDMANN: *Geschichte der Vereinsbibliothek*. *Typographia*, 1877. 4. sz.

⁵ Uo.

⁶ *Typographia*, 1877. 28. sz.

⁷ Uo. 1870. 32. sz.

⁸ Uo. 1901. 3. sz.

szor megbotránkozató bejegyzések, rajzok eltávolítása — az olvasók ugyanis rosszul bántak a könyvekkel.⁹

A hibák állandó felhánytorgatása, a hanyag kölcsönzők kippellengérezése végül is eredményre vezetett. Legalábbis a nyomdászok, akik régóta igénybe vették a könyvtárat, ma úgy emlékeznek vissza, hogy a két világháború között már ritka volt a könyvelvesztés, vigyáztak a könyvekre.

Az egyesületi élet minden fontosabb mozgalmá tükröződött a könyvtár munkájában. Így természetes, hogy amikor a nyolcvanas években az egyesület tagjai között megindult a „magyarosodási mozgalom”, a harc és vita elsősorban az egyleti lap körül volt,¹⁰ de ezzel összefüggésben foglalkozni kezdtek azzal is, hogy mi az arány a könyvtár magyar és német nyelvű anyaga között. S noha abban az időben a tagságnak több mint a fele németül olvasott,¹¹ szigorúan megszorították a német könyvek beszerzését. A magyarosodásért folyó küzdelem eredményességét mutatja, hogy rövid idő alatt megváltozott a magyar és német könyvek olvasottságának aránya. 1882/83-ban 1273 magyar és 1659 német könyvet kölcsönöztek, de 87 magyar és 32 német könyvet vásároltak, 1886-ban pedig 3716 magyar és 1789 német könyv kikölcsönzéséről számoltak be.¹²

Nem mentesült a könyvtár a hatóságok vexaturáitól sem. Az agrármozgalmak idején a rendőrség a fővárosi munkásszervezeteket is üldözte. Egy ilyen eljárás során 1898-ban átmenetileg a könyvtárat is lefoglalta a VIII. ker. rendőrkapitányság.¹³

Tudjuk, hogy a könyvtár kezdettől fogva igen népszerű volt az egyesületi tagság körében. LAEGEL Frigyes, Fiuméba szakadt nyomdász, 1917-ben *Die gute alte Zeit* c. cikkében visszaemlékszik a hetvenes évek mozgalmaira, és a könyvtárról mint az egyesület fő vonzóerejéről beszél.¹⁴ A könyvtár közkedveltségét bizonyítja a nyomdászegylet 1898. február 20-án rendezett matinéja, melynek egyik humoros száma a *Könyvtári óra* című jelenet volt.¹⁵

A könyvtárosok mindig az egylet legmegbecsültebb tagjai közé tartoztak, és a könyvtár ügyével az egylet vezetősége rendszeresen foglalkozott. ZAKA Lajos, a kilencvenes évek nagy bérharcainak vezetője, a *Typographia* szerkesztője, a szakszervezet titkára is gyakran foglalkozott a könyvtár ügyével. Útmutatásokat adott az olvasáshoz.¹⁶ 1899-ben írott cikkében megállapítja, hogy az „önművelési testületek” számára az első és fő kellék a jó könyvtár. „A fővárosi munkás egyesületek könyvtárai összesen nem állhatják ki vele a versenyt”, jelenti ki büszkén a nyomdászkiadványtárról. Kijelöli a könyvtár helyét a munkásmozgalomban: „A könyvtárral, ha az ellenségeseket nem is, a közönyösek meggyerhetjük ügyünknek.”¹⁷

Amikor pedig a szakszervezet nagyobb szabású tagszervezési kampányt indít, a könyvtár vonzóerejét is felhasználják új szakszervezeti tagok tobor-

⁹ Uo. 1902. 35. sz.

¹⁰ NOVITZKY i. m. 215—224. l.

¹¹ Budapest lakosságának tekintélyes része volt ekkor német anyanyelvű, és a Budapesten nyomtatott napilapok, folyóiratok, könyvek között is tekintélyes hányad esett a német nyelvűekre.

¹² *Typographia*, 1883. 39. sz., 1886. 34. sz.

¹³ *Egyletünk és a hatóságok*. *Typographia*, 1898. 8. sz.

¹⁴ Uo. 1917. 13. sz.

¹⁵ GÁBOR Jenő: *Könyvtári óra*. *Typographia*, 1898. 7. sz.

¹⁶ ZAKA Lajos: *Mit olvassunk?* *Typographia*, 1892. 43. sz.

¹⁷ ZAKA Lajos: *A szakegyesületi könyvtár*. *Typographia*, 1899. 40. sz.

zására, és azoknak a tagtársaknak, akik a kampány idején belépnek, azt a kedvezményt biztosítják, hogy a könyvtárat az egyébként kötelező 10 heti várakozási idő nélkül igénybe vehessék.¹⁸

A század elején a munkásmozgalom fellendült, sorra megalakultak a különböző szakmák szervezetei, mindegyikben könyvtár. „Köztudomású, hogy sok külföldi országgal szemben is kitűnő tulajdonságuk a szakszervezeteknek, hogy kisebb, nagyobb könyvtárral valamennyi fel van szerelve” — írja SZABÓ ERVIN 1910-ben.¹⁹ Az újonnan alakuló könyvtárak vezetői a nyomdász-könyvtárat tekintették példaképnek, ide jártak tanulni, annak rendszerét vették át.

A nyomdászszervezet tagságának emelkedésével az olvasók száma is egyre emelkedett, emelkedett a könyvtár forgalma. A nyomdász-szakszervezet is egyre erősebb lett. 1907-ben a nyomdászoké volt az első munkásszervezet, amely saját székházába költözött, a Gutenberg-otthonba. Itt kapott helyet a könyvtár is.²⁰ Az új helyiség új fejlődési lehetőséget jelentett, az első világháborúban akkor is, amikor a szakszervezet kulturális tevékenysége szünetelt (nem működött a dalkör, az előadások megszűntek), a könyvtár működésében fennakadás nem volt, bár a forgalom csökkent.

Kevés adatunk van a könyvtárról a *Tanácsköztársaság idején*. Tudjuk, hogy működött, régi nyomdász elvtársak tanúsítják, de statisztikai adatunk nincsen. DIENES LÁSZLÓ és KÓHALMI Béla dolgozták ki annak idején az egységes szocialista könyvtárhálózat tervezetét. A munkásság művelődési igényeinek kielégítésére elsősorban az üzemi könyvtárak szervezését tartották fontosnak, ezek központjai a területi könyvtárak lettek volna. A *Szakszervezeti Értesítő* 1919. június 7-i számában SZAKASITS ÁRPÁD ennek a programnak szellemében írta a következőket: „valamennyi szakszervezeti könyvtár oldódjék fel egy hatalmas könyvtárszervezetté, amely azután kerületenként állítana fel egy vagy több fiókkönyvtárat... szakszervezeteink csak a szakirodalommal foglalkozó részt tartanák meg.”

De ennek a programnak megvalósítására már nem került sor.

A Tanácsköztársaság bukása hosszú időre minden haladó mozgalmat megbénított, a föld alá kényszerített. Az *ellenforradalom* csapásait megérezte a nyomdász-könyvtár is. Több mint hatvan éves folyamatos munka után működése szünetelt. A szakszervezetbe bemenni is veszélyes volt az első időkben, a baloldali könyveket kölcsönözni sem engedték. Fejvesztettség, zavar, kiábrándultság vett erőt a munkásokon. Mindez azonban nem indokolta eléggé, hogy a könyvtár több mint 4 évig nem kölcsönzött, hiszen a legtöbb szakszervezetben a kulturális munka 1921-től rendszeresen folyt. 1921-ben már a nyomdász tagság a sajtóban is sürgette a könyvtár megnyitását.²¹

1922. február 27-ére végre meghirdették a könyvtár megnyitását, de valamilyen oknál fogva a munka mégsem indult meg. Feltételezzük, hogy a könyvtár rendjére oly kényes nyomdászok rendezés nélkül nem akarták megnyitni a könyvtárat, mert a legközelebbi könyvtári hír 1923-ban arról

¹⁸ *Typographia*, 1899. 45. sz.

¹⁹ SZABÓ ERVIN: *Emlékirat a községi nyilvános könyvtár létesítéséről*. 10. l.

²⁰ Az egyesület és vele a könyvtár több ízben költözött. A budapesti címjegyzék segítségével a következő címeket sikerült megállapítanunk: 1870: Landstr. 8, 1874: Dohány u., 1879: Dob u., 1882: Sándor u. 32., 1887: Sztáhlly u. 1., 1904: Hunyadi tér 7., 1907: Kőlcsey u. 1.

²¹ KRAHOLETZ SÁNDOR: *A könyvek*. *Typographia*, 1921. 52. sz.

számol be, hogy hónapokig tartó munka eredményeképpen elkészült a könyvtár 60 lapos címjegyzéke, amely közel 10 000 címet tartalmaz.²² Végül HERZOG Salamon *Mit és hogyan olvassunk?* című cikkében²³ olvassuk, hogy október 15-én négyéves szünet után megnyílt a könyvtár. A könyvtárosi teendőket SCHAEFFER Mór látta el, aki tizenhét év óta volt könyvtárosa a szakegyletnek.

A könyvtár tehát megindult, de a régi forgalmat nem tudták már elérni. A lemaradás a tagságnak is feltűnt. B. K. szaktárs 1926-ban írott cikkében megállapítja, hogy a háború előtt ötször hetenként négy könyvtáros alig győzte a munkát, most pedig elegendő, ha két könyvtáros heti három alkalommal kölcsönöz. Megemlíti, hogy a nők aránya is feltűnően csökkent. Az okokat kutatva B. K. utal a magas — 50 000 koronás — betétösszegre és arra is, hogy a sport iránti nagy érdeklődés elvonja a szaktársakat az olvasástól.²⁴

A csökkenés tényleges oka — nézetem szerint — általános szakszervezeti kérdés. A nyomdászszakszervezet ugyanebben az időszakban is magába foglalta a szakma dolgozóinak csaknem 100%-át, de megalkuvó vezetősége tartózkodott a politikai tevékenységtől, a bérek elérhető magas színvonalát megalkuvó tárgyalásokkal igyekeztek biztosítani. A nyílt bérharcok, sztrájkok megszűntek. A szakszervezet látogatása, az aktív részvétel a szakszervezet életében így már nem hatott oly vonzóerővel a munkásságra. Másrészt a SZABÓ Ervin által alapított fővárosi könyvtárhálózat is részben kiépült, a kerületi pártszervezetekben, a munkások tömegszervezeteiben (TTE) is megalakultak a kisebb-nagyobb könyvtárak — a nyomdászoknak nem kellett a Gutenberg-házba menni, ha könyvhöz akartak jutni.

A nyomdászokat, akik az első világháborút megelőző éles bérharcok idején jelentős eredményeket vívtak ki, a HORTHY-korszakban általában munkásarisztokratáknak, a jobboldali szociáldemokrata vezetők támaszainak tekintették. Természetesen a nyomdászok körében is volt baloldali mozgalom, működött szakszervezeti ellenzék, voltak forradalmár ifjúmunkások. Ezek munkája elsősorban kulturális területen érződött. Elnyomott népek szabadságmozgalma gyakran szorul vissza kulturális területre — így volt ez Magyarországon is nem egyszer a XVIII. század óta. Ez a jelenség érvényesült a HORTHY-korszakban a legális munkásmozgalomban. Baloldali törekvések voltak észlelhetők a nyomdászok szavalókórusában, színjátszóinál — voltak baloldali szemináriumok, ismeretterjesztő előadások, és a könyvtárnak is megvolt az a jelentősége, hogy a magyar nyelven hozzáférhető szocialista irodalmat közvetítette. A magyar könyvkiadás által szabott korlátokat is megkísérelték áttörni, amikor a külföldön — Csehszlovákiában, Franciaországban — megjelent kiadványokat megszerezték.²⁵

A könyvtár munkáját, az olvasók ízlésének kialakulását befolyásolták a szakszervezet által rendezett ismeretterjesztő előadások. A húszas évektől rendszeressé váltak az *irodalmi előadások* is. Az előadók között a szociáldemokrata funkcionáriusokon kívül a haladó polgárság képviselőit is megtalálhattuk. Az októberi forradalom idején kinevezett és az ellenforradalom által elűzött egyetemi tanároknak a szakszervezetek adtak lehetőséget magas

²² [Révész Zsigmond] — mond: *A tudás hatalm.* Typographia, 1923. 38. sz.

²³ *Typographia*, 1923. 38. sz.

²⁴ Uo. 1926. 43. sz.

²⁵ FRÖHLICH Sámuel közlése.

színvonalú ismeretterjesztő munkára. Így rendszeres előadója volt a nyomdászoknak BENEDEK Marcell, 1922-től kezdve. Évenként több előadást is tartott. (Az olvasás művészetéről, a modern magyar irodalomról, a francia irodalomról stb.) Vendégül látta a szakszervezet a liberális és radikális írókat, újságírókat is. A harmincas években többször adott elő HATVANY Lajos, MÓRA Ferenc TÁNCSICSról beszélt a nyomdászoknak. ZSOLT Béla 1932-ben *Politizáljon-e az irodalom?* címmel tartott előadást (természetesen a politizáló, sőt szocialista irodalom mellett foglalt állást). A szociáldemokrata előadógárda tagjai közül irodalmi kérdésekkel általában BRESZTOVSZKY Ede, BRAUN Soma és JUSZTUSZ Pál foglalkoztak.

Az előadásoknak vonzóereje volt, hogy szembenállottak a HORTHY-korszak hivatalos irodalomszemléletével, sok szempontból túljutottak annak provincializmusán; az előadók igyekeztek tájékoztatni hallgatóikat a külföldi haladó — vagy általuk haladónak tartott — irodalmi mozgalmakról is.²⁶

Jelentős feladatot oldott meg a könyvtár 1935-ben, amikor a vidéki szervezetek támogatására *vándorkönyvtárakat* szervezett.²⁷ 50—50 kötetből álló, gondosan összeválogatott könyvanyagot küldtek a vidéki városok nyomdászkönyvtáraiba azzal, hogy ez az anyag háromhavonként cserélődjék. Az első évben hat vándorkönyvtárat szerveztek, az 1939-i jelentés szerint már 16 vándorkönyvtár biztosította a vidéki szervezetek jobb könyvellátását.

Fontos esemény a szakszervezet életében a *sakkönyvtár* megnyitása. A nyomdászok mindig sokat foglalkoztak a szakmai képzéssel, és amikor a 40-es években felvetődött a szakmai könyvtár megalakításának gondolata, visszhangra talált a nyomdászság között. A régi könyvtár szakanyagából, a szaktársak ajándékaiból 1941. november 16-án²⁸ megalakult a sakkönyvtár. Büszkesége a nyomdásztársadalomnak. A drága és ritka sakkönyveket tanulmányozni kívánó szaktársaknak olvasóterem állott rendelkezésére. Így most már két könyvtár volt. A Gutenberg-otthonban a nyilas és náci rémuralom, Budapest ostroma kényszerű szünete után ma is két könyvtár működik.

Kölcsönzések nyilvántartása

A hetvenes években — főleg a német szakszervezeti könyvtárak példája nyomán — kialakult a könyvtár rendje, amely kisebb ésszerűsítésektől eltekintve meg is maradt. Ezt a könyvtári rendet vették át kisebb-nagyobb változtatásokkal a többi szakszervezetek is.

A könyvtárba való belépéshez szükséges volt a szakegylet igazolása, hogy az olvasni vágyó érvényes tagsággal rendelkezik-e, 1871. március 1-én vezették be a könyvtárba a kölcsönzőjegyet.²⁹

²⁶ Az előadásokat rendszeresen hirdették a *Typographiában*.

²⁷ Grosz Ernő i. m. 189. l. Itt jegyezzük meg, hogy a könyvtár még 1871-ben fiókot nyitott Vácott. 1869—96-ig pedig Budán volt olvasószoba. Ennek forgalmáról vannak adataink az 1876—78-as évekből: havonként 20 kötetnél nagyobb forgalmat nem bonyolítottak le. Takarékosági okokból szüntették meg — a tagság élénk tiltakozása közben. Felhoztak pl. olyan érveket, hogy a budai nyomdászoknak hídpénzt kell fizetniök, ha Pestre jönnek könyvért, továbbá, hogy az olvasók egy része esetleg a klerikális könyvtárakat venné igénybe az egyesületi könyvtár megszűnése esetén. (*Typographia*, 1877/4, 1876/27, 1878/5.)

²⁸ *Typographia*, 1941/47.

²⁹ F—N: *Geschichte der Vereinsbibliothek*. Typographia, 1877. 4. sz.

A kölcsönzések nyilvántartása, meglehetősen körülményesen, naplóban történt, és a kölcsönzési forgalom emelkedésével azt a meglehetősen kényelmetlen (és sok jogos panaszra okot adó) módszert vezették be, hogy a kölcsönzési idő első félórájában csak a könyvek visszavétele történt, a másik félórában került sor a könyvek kikölcsönzésére.

Az olvasó a katalógus alapján kiírta a kívánt könyvek helyszámait sürgősségi sorrendben (és a könyvtárosok, bármennyire kényelmetlen volt is, ezt a sürgősségi sorrendet figyelembe vették).

A nehézkes könyvtári adminisztráció, a taglétszám, az olvasók számának emelkedésével kellemetlenebbé vált, feszültté tette a könyvtári órák hangulatát. Képet ad a könyvtári viszonyokról a *Typographiában* 1907-ben megjelent olvasói panaszlevél és a könyvtárosok válasza. Feltételezzük, hogy a legtöbb panaszlevélhez hasonlóan a mi olvasónk is kissé túlozta a hibákat, de a könyvtárosok válaszában fölényes hangja visszatetsző — úgy látszik, a szakszervezeti bürokrata hírhedt típusára a könyvtárosok között is rá lehetett akadni. Mivel ez a levélváltás igen hüen jellemzi a könyvtári viszonyokat, majdnem teljes egészében közöljük:

„November 27-én a nyomdából egyencst a szakegyletbe mentem, kiváltandó könyvtári igazolványomat. Itt szerencsém volt, nem voltak sokan, vagy tízen állhattunk csupán a lecsapóablak előtt, mindazonáltal vagy egy óra tellett bele, míg az igazolványt kézhez kaptam. Ennek okát abban sejttem, hogy hol egy szaktárs jött a sakkot átadni, hol egy szaktársnő, kinek a kalapja véletlenül a szekrénybe lett bezárva, azután újra egy szaktárs egy sakkal s végül az Auerfény egy munkása, ki égőttesteket szállított, zárta be a „műsoronkívüliek” sorát. Mentségül tudom be azt is, hogy itt igenis előbb át kell lapozni a foliókat, vajjon az igazolványt kérő szaktárs jogos-e a könyvtár használatára. Ezeket mérlegelve hamar kibékültem a helyzettel s indultam a könyvtár felé, de bizony nem jutottam messzire, már a folyosón kellett átgördíthetetlen akadályok miatt haltot csinálnom s csak ágaskodva tudtam be-bepillantani a könyvtári előszobába s látva a benn szorongó, izzadó tömeget, még boldognak éreztem magam, hogy a légfűtésű folyosón rekedtem. Itt vártam egy félórát s azt a csodálatos megfigyelést tettem, hogy e félóra alatt igenis jöttek szakadatlanul, de bizony egyetlen sem ment el, tehát egyetlen könyvkiadás sem intéztetett el s hogy a csapóablak egyetlenegyszer sem nyílt föl. Miután tovább nem várhattam, távoztam.

A következő estén, 28-án, 1/27 órakor újra ott termettem, óvatosságból kértem egy szaktárstól egy katalógust, kiírtam egy pár számot s azokat az igazolvánnyal együtt beadtam, bizton remélve, hogy most már a blankettával együtt könyvet is fogok kapni. Ez alkalommal egy mögöttem álló szaktárs volt oly vakmerő, szólni az átvevő könyvtári hivatalnok úrnak, hogy vegye már át az ő könyvét is. Ez az úr pedig válaszképpen rárivalt a szaktársra, hogy: „Nem tud várni? Akkor menjen haza!” És azt olyan hangon, mely elárulta, hogy azt csakis a magyar közigazgatási hivatalokban leshette el. — Egy másik eset: A könyvkiadásnál (8 óra után) ... Azt — vélem — mondanom sem kell, hogy én e második esetben is könyv nélkül távoztam; kikaptam a blankettát, a katalógust és vissza a fölrít számokat tartalmazó cédulámat. És 1/29 óra lévén, már nem remélhettem elintézést ...

Harmadik este végre elértem céloimat s másfél órai várakozás után kaptam egy könyvet.

Már most konstatálni kívánom, hogy e mizériáknak, e tarthatatlan állapotoknak főoka a könyvtári szabályzat ominózus 2. pontja: „7-től 1/28-ig adhatók vissza a kiolvasott könyvek s 1/28-tól 8-ig vehetők át az újabb könyvek”. — Miután a szaktársak és szaktársnők javarésze messze lakik, nem marad nekik más hátra, mint a nyomdából egyenesen a könyvtárba menni s így 6 órától 1/28-ig gyülekeznek a könyvtárt igénybevevők abban a kis előszobában s mire a könyvek kiadása kezdődik, a szó szoros értelmében irigykedéssel gondolunk azokra a bizonyos hordóbeli heringekre! Ehhez járul még, hogy tél lévén, mindenki melegen öltözve és télikabátban kénytelen itt 1/2 órát keresztül izzadni. Nem is szólva arról a lehetőségről, ha valaki 10 perccel 1/28 után jön, amikor már sem be nem adhat, sem ki nem kaphat könyvet; pedig hát a könyvtári óra mégis csak 8-ig tart.

Hogy ennek így *muszáj* lenni, hogy ehhez az egyetlen élvezet, amelyet nekünk a szakegyesület nyújt, ilyen kellemetlenségek és cnyvi idővesztés árán lehessen csak jutni, azt bátorodom kétségbe vonni. Szerintem a dolog sokkal egyszerűbb és praktikusabb volna, ha: 1. a könyvtári órát $\frac{1}{2}$ 7-től $\frac{1}{2}$ 8-ig határoznák meg; 2. ha a könyvek bevételeit és kiadását nem különítenék el egymástól, hanem személyenként, úgy ahogy az „ügyfelek” érkeznek, vennék át és adnák is ki rögtön a könyveket. Mégpedig tessék két könyvtárosnak a két *nyitott* ablakhoz ülni, az egyiknél átvenni a könyvet, az elkönyvelendőt elkönyvelni, közben az egyik segédkönyvtáros besorozza az átadott könyvet, míg a másik megkeresi a kért könyvet, ami egy rendezett könyvtárnál szintén nem tarthat tovább, mint a besorozás; a másik oldalon pedig tessék kiszolgáltatni a könyvet. Ezzel eleje vétetnék annak, hogy az a kis előszoba heringes-hordóvá válhasson, kiáltó ellentétéül a csapóablak mögött levők kényelmének. És hogy ez az eljárás tovább tartana, mint a jelenleg gyakorlatban levő, azt nagyon nehezemre esne elhinni.

Kifogásolom továbbá a szabályzat 3. pontját, hogy: „egy kötetnél több nem adható ki” . . . Fölteszem továbbá, hogy egy szaktárs egy két-három kötetből álló művet akar kivenni. Az első kötetet megkapja, azonban a következő kötetet sokszor egy hétig sem sikerül neki megkapnia . . . Ennek kapcsán természetesen a terminus is meghosszabbítandó volna, legalábbis 4 hétre, azonban azon módosítással, hogy minden lefolyt hét után megújítani, ennek elmulasztása esetében büntetést fizetni tartoznánk. És hogy a kockázat — ha erről ugyan szó lehet — így nagyobb volna, azt szintén kétségbe vonom . . .

A 11. ponthoz az a megjegyzésem, hogyha egy szaktárs blankettájára kivéttetik egy könyv, az felel érte, mint ahogy felelőssé is teszük érte, akár ő olvassa, akár a szomszédja . . .

Mittelman. ³⁰

A válasz:

„A Typographia 49. száma Mittelman szaktárs tollából „A könyvtár és annak szabályzata” címen cikket közöl, melyre feltétlenül szükségesnek találjuk a válaszadást, már csak annál is inkább, mivel a cikkben maguk a könyvtárosok is vádolta lesznek s főként pedig azért, mert cikkíró szaktárs, dacára annak, hogy külföldi példára hivatkozik, cikke keretében élénk bizonyosságát adja annak, hogy a helyi viszonyokat nem ismeri s így azok előtt, kik mindezekkel tisztában vannak, szinte nevetségessé teszi magát . . .

Mi csak a cikknek azon részére óhajtunk válaszolni, melyben minket mint „hivataltok urak”-at idéz . . . s főleg a munka lassú és szervezetlen voltát kifogásolja.

Legyen meggyőződve cikkíró szaktárs, hogy a könyvtár ügykezelését nem mi, hanem ehhez értő elődeink csinálták meg s ez annyira beválik, hogy az elmúlt héten is három szakma küldöttei jártak nálunk a könyvtári ügykezelés tanulmányozása céljából.

Lássuk csak, hogy milyen akadályok merülnek föl, ha az illető olvasók, respektálva a könyvtár szabályzatát, ahhoz tartják magukat. Ha valaki a szabályzatok értelmében a szükséges mennyiségű számokkal egyetemben beadja blankettáját, sokat mondunk, húsz perc alatt megkapja a kért könyvet, minden Golgota-járás nélkül. Ha azonban cikkíró szaktárs a helyi viszonyokat ismerné, úgy tudná, hogy a szabályzat az olvasók részéről egyáltalán nem respektáltatik. Beadatik 1—3—5—10 szám s ebből bizony nem mindig lehet bent levő könyvet találni, mert ugyanaz még 20 számnál is megtörténik azért, mert szaktársak javarészt Jókait, Beniczkynét, Zolát és Vernét olvassák. Ezúttal nem is szólunk arról, hogy számok egyáltalán nem adatnak vagy pedig nem a blankettába lesznek azok az olvasók által betéve, hanem a könyvbe, s így azt az illető könyvtáros észre sem veszi. Természetes következménye annak, hogy ez esetben külön kell számokat kérni, s ez késlelteti a munka menetét. Ehhez járul még az is, hogy valahányszor a könyvtáros az ablaknál megjelenik, folyton csipkedéseknek, célzásoknak van kitéve, s ez esetben ha el is ragadtatná magát — ami különben nem úgy igaz, mint cikkíró állítja —, nem a könyvtárosok a hibásak, hanem a mindezeket inszzenáló szaktársak.

A cikkíró által ajánlott könyvtárszabályzat módosításáról a következőket:

Igaz, hogy a 2. §. úgy intézkedik, hogy $7\frac{1}{2}$ 8-ig vétetnek be a könyvek s $\frac{1}{2}$ 8—8-ig adatnak ki; igaz azonban az is, hogy éppen a könyvtárosok részéről nem lesz ez betartva, mert a könyvtár már $\frac{1}{2}$ 7 órákor nyílik, s míg jelentkező van, be lesz véve és ki is lesz adva könyv és így megtörténik, hogy 9 órákor is kap az olvasó könyvet . . .

³⁰ A könyvtár és annak szabályzata. Typographia, 1907. 49. sz.

Egyenkénti beszédéről a főkönyvi rendszer mellett szó sem lehet, mert az háromszor annyi ideig tartana . . .

Az pedig merőben abszurdum, amit a cikkíró állít, hogy folytatásos műveknél a folytatásra várni kell; mert tudvalevő, hogy folytatásos művet többen egyszerre nem olvasnak; igaz, hogy azelőtt úgy volt, mint cikkíró állítja.

A könyvek átvizsgálására pedig szerintünk még több gondot kellene fordítani, mert — és itt domborodik ki legjobban az a tény, hogy cikkíró nem ismeri a helyi viszonyokat — ugyancsak nem viseltethetünk több bizalommal az olvasók iránt, amikor napról-napra tapasztalhatjuk, hogy egész új könyveket a t. szaktársak mikép tesznek tönkre.

Végül pedig még egyet. Ami azt az állítólagos lassú munkamenetet igazolja. Tudvalevő, hogy az új olvasót meg kell nézni két könyvben, hogy nem-e tartozik büntetéssel, vagy nincs-e nála kint könyv. Tehát ez is igényel annyi időt, mint a szakegyleti irodában a jogosítás . . .

A könyvtárosok³¹

A kölcsönzés nyilvántartása — amire a nyomdászkiadók oly büszkék — kétségkívül pontos és lelkiismeretes volt. Minden esetben gondosan átvizsgálták a visszahozott könyveket is. De a forgalom nagymérvű emelkedése mellett ez a rendszer nem vált be. Az évek folyamán ésszerűsítések történtek, a kölcsönzési nap bebélyegzésével a keresés könnyebbé vált, a kívánt könyvek keresését más könyvtáros végezte, más könyvtáros a nyilvántartást, a leltári számokat rávezették az olvasó kölcsönjegyére, és a törlést a könyvekbe bélyegzett kölcsönzési nap alapján utólag végezték el, ha a forgalom nagy volt. A két világháború között az olvasó a könyvek visszaadása után megkaphatta a kért könyvet, így a rossz rendszer hátrányai már csak a könyvtárosokat sújtották.

Katalógus

Az olvasók beiratkozáskor nyomtatott katalógust kaptak, amely a könyvtár használati szabályait is tartalmazta. Az első katalógust 1869-ben adták ki. A második kiadásra már 1872-ben sor került.³² Általában öt-tíz évenként új katalógust, három-négy évenként pótlást adtak ki.

Új katalógus szerkesztésekor a nyomdász könyvtárnokok egész könyvanyagukat újból helyszámozták (a raktározás így egyszerre betűrendi, ill. szakrendi és folyószámrendszerben történt).

Az 1899-es jegyzékben az egyes betűk után a szerkesztők átugrottak számokat, és a pót címjegyzék kiadásánál ezeket a számokat használták fel; kitűnt azonban, hogy az „ugrások” nem váltak be, nem tudták helyesen előre megtervezni az egyes betűknél, illetve szakoknál előálló szaporulatot, és a következő jegyzékekben már folytatólagos, ugrás nélküli számozást alkalmaztak.

Ehhez a kétségkívül sok felesleges munkát jelentő rendszerhez a nyomdászkiadóban akkor is ragaszkodtak, amikor a többi szakszervezeti könyvtárban, amelyek egyébiránt majdnem mind a nyomdászok rendszerét vették át, a raktározás folyószám szerint történt, és új katalógus kiadásakor nem bontották meg a raktárt.

A címek közlésekor csak a szerző, könyvcím és helyszám megadására szorítottak, a következő könyvjegyzékeken a szakbeosztásban kisebb eltérések előfordulnak, az 1907-es könyvjegyzék szakbeosztása a következő:

³¹ A könyvtárról. Typographia, 1907. 52. sz.

³² F—N: Geschichte der Vereinsbibliothek. Typographia, 1877. 4. sz.

I. Szépirodalom :

1. Regények, elbeszélések.
2. Költemények és színművek.
3. Folyóiratok (irodalmi).

II. Tudományos művek :

1. Tudományos zsebkönyvtár.
2. Jog- és államtudományi művek.
3. Törvények és rendeletek.
4. Történelmi művek.
5. Természettudományos művek.
6. Földrajzi művek, utazások.
7. Bölcsészeti művek.
8. Életrajzok és jellemképek.
9. Szótárak és nyelvtanok.
10. Enciklopédikus művek.
11. Közgazdasági munkák.
12. Szociálpolitika.
13. Kultúrtörténet.
14. Tanulmányok, folyóiratok, különfélék.
15. Szociális művek.
16. Szakirodalom (nyomdászati) szakművek, szaktörténelem, szakfolyóiratok.

Külön szerepeltek a katalógusban a német nyelvű művek és *Régi könyvek* címszó alatt a nyomdászattörténet szempontjából érdekes, régebbi, XIX. század eleji, XVIII. századbeli nyomtatványok, amelyeknek gyűjtését a könyvtár a szakmai tudás terjesztése érdekében szintén feladatának tartotta.

Az 1938-as könyvjegyzék javított szakbeosztása :

Szépirodalom :

1. Regény, elbeszélés.
2. Költemény, színmű.

Ismeretterjesztő :

1. Művelődés, irodalom.
2. Élet- és jellemrajz.
3. Földrajz, népismeret, útleírás.
4. Történelem, történet.
5. Természettudomány.
6. Bölcelet.
7. Közgazdaság.
8. Orvostudomány.
9. Jog- és államtudomány, törvény és rendelet.
10. Enciklopédia, szótár, nyelvtan.
11. Társadalomtudomány, szocializmus.
12. Vegyes.
13. Album, emlékirat, folyóirat.

A könyvállomány összetétele

A könyvtári katalógusok alapján képünk lehet a könyvállomány összetételéről. Sajnos az 1899 előtti könyvjegyzékeket nem volt módunkban tanulmányozni, de PRÁGER Miklós a *Társadalmi Szemlében* megjelent tanulmányában mint MARX műveinek Magyarországon való elterjedésének egyik legrégebbi adatát közli, hogy a *Kapital* 1867-ben megjelent első kötete a pest-budai könyvnyomdászok önképző egyletének 1869-ben kiadott könyvjegyzékében már megtalálható.³³

³³ PRÁGER Miklós: *Marx—Engels műveinek magyar kiadásairól és elterjedéséről*. Társad. Szle. 1953. 320. l.

Bizonyos, hogy a könyvtár fennállása óta a nyomdászok fontosnak tartották a szépirodalom mellett a szocialista irodalom és az általános ismeretterjesztő irodalom gyűjtését, terjesztését. Különös gondot fordítottak a szakirodalomra. Érdeklődésük kiterjedt a nyomda- és könyvtártörténeti munkákra, a régi könyvekre (1881-ben a *Typographiában* is közlik, hogy gyűjteményükben megvan a régi pesti TRATNER nyomda 1793-as kiadványa),³⁴ bibliofil kiadványokra.

A rendelkezésünkre álló könyvjegyzékek alapján a századfordulótól kezdve módunkban van a könyvanyag összetételét részletesen elemezni.

Az 1899-i és 1907-i címjegyzékek tanúsága szerint a szépirodalmi művek kiválogatása gondos, rendszeres. Megtalálhatók a világirodalom magyar vagy német nyelven hozzáférhető klasszikusai: DICKENS, DIDEROT, FRANCE, GOETHE, GOGOL, HUGO, MANZONI, MAUPASSANT, SCOTT, THACKERAY, KLEIST, FIELDING, E. T. A. HOFFMANN stb.

A magyar irodalom a nyolcvanas évek elején még igen hiányos. A magyarosodási harc során egy szaktárs részletezi a hiányokat: „a magyar irodalom egy képviselőjének sincs meg a teljes kiadása, a legújabb tudományos és főleg történeti munkák nagy része hiányzik.”³⁵ A könyvtári bizottság jelentése azonban 1884. október 3-án már arról számolt be, hogy JÓKAI MÓR összes műveit megvették, így a századfordulón már senki sem kifogásolhatta, hogy a magyar irodalom nincs megfelelően képviselve.

Az 1899-i könyvjegyzékben a következő magyar költők műveit találjuk: ÁBRÁNYI, ARANY, BAJZA, BARTÓK Lajos, BENEDEK Aladár, BERZSENYI, CSOKONAI, DAYKA, ENDRÓDI Sándor, GARAY, GYULAI, KAZINCZY, KISFALUDY Károly, KISS József, LISZNYAI, PALÁGYI Lajos, PETŐFI, REVICZKY, SÁROSSY Gyula, SZABOLCSKA, SZÁSZ Károly, SZÁVAY Gyula, SZELESTEY László, THALY Kálmán, TOLNAI Lajos, TOMPA Mihály, TORKOS László, TÓTH Kálmán, VAJDA János, VITKOVICS Mihály, VÖRÖSMARTY — pedig nem a költői művek gyűjtését tartották elsődlegesnek.

Ami a prózát illeti, SZABÓ ERVIN GULYÁS Pál elleni vitacikkében így írt: „A könyvnyomdász szakegylet 1907-ben már 6440 kötetes könyvtárát miért nem veszi észre s miért nem figyel fel arra, hogy ott Bársony 9, Bródy 37, Gárdonyi 27, Herczeg 21, Jókai 280, Mikszáth 66, Pekár 10 kötettel van képviselve, stb. ! Mutasson Gulyás Pál egyetlen népkönyvtárt, amely állami és községi támogatás nélkül, sőt éppen folytonos üldözések közepette ilyen gyűjteményt hozott össze. Pedig majd ilyen szakegyleti könyvtár nem egy, de több van Budapesten.”³⁶

A könyvválogatáson meglátszott az is, hogy munkáskönyvtárban vagyunk, a haladó szellemű, materialista és szocialista szerzők műveinek beszerzését, olvastatását fontosnak tartják. ZOLA magyarra fordított művei mind megvoltak, és bár a könyvtár kevés művet vásárolt több példányban, a ZOLA-könyvek nagy része két, de néhány mű három példányban is szerepelt a jegyzéken. PETŐFI kedves költőjének, BÉRANGERNAK életrajza, CSERNISEVSKIZKI: *Mit tegyünk*, HAUPTMANN: *A takácsok*, Silvio PELLICO: *Börtöneim*, NASZÓDI Zsigmond, KÁSZONYI Dániel, TOLNAI Lajos művei, JACOBSEN: *Niels Lyhne*, Upton SINCLAIR: *A posvány*, GORKIJ: *Éjjeli menedékhely*, HERWEGH költemények stb. mind erről az érdeklődésről vallanak.

³⁴ *Typographia*, 1881. 44. sz.

³⁵ -Y.: *Az önképzőosztály és a könyvtár*. *Typographia*, 1884. 22. sz.

³⁶ SZABÓ ERVIN: *Az új jóvárosi könyvtár dolgában*. Magyar Könyvszle. 1910. 343.

A szépirodalom mellett (mint a szakrendszer ismertetésekor is láthattuk) igyekeztek mindenfajta ismeretterjesztő művet is beszerezni. Minden magyar nyelven megjelent és majd minden német nyomdászati szakmunkát megvásároltak. Ezenkívül járatták a magyar és idegen nyelvű szaksajtót is, beködtették, megőrizték. A munkásmozgalmi irodalom gyűjtését is fontos feladatnak tartották. A munkásmozgalom akkori ideológiai fejlődésére jellemzően LASSALLE éppen úgy megtalálható volt a könyvtárban, mint MARX és ENGELS, BEBEL és MEHRING. Megtaláljuk LIEBKNECHT műveit, de SCHULZE-DELITZSCH, BERNSTEIN, ADLER Victor stb. műveit is. Megvásárolták természetesen a pártkiadványokat is. Minthogy német nyelven nagyobb anyag állott rendelkezésre, gazdagabb a német rész. Érdekes, hogy a „szocialista” irodalomba sorozták MORGAN: *Die Urgesellschaft*-ját, amelyet nyilván ENGELS: *Család, állam, magántulajdon* . . . műve miatt vettek meg, ugyanígy KAUTSKY művei mellett szerepel MORUS *Utopiája* is.

Megtaláljuk a jegyzékben a Társadalomtudományi Társaság kiadványait (LORIA, BATHÁNY Ervin, WEBB, GEORGE, JÁSZI Oszkár), a Világkönyvtár köteteit, TÁNCICS Mihály és SZABÓ Ervin majd minden művét, KÜLFÖLDI Viktor és MEZŐFI Vilmos munkáit. A szakmai irodalom egyéb rovatában található a könyvkiadók millenniumi könyvjegyzéke, *Az iparművészet könyve*, *Művészetek története*, SZANA: *A könyv régen és most*, MISZTÓTFALUSI KIS Miklós *Mentsége* stb.

Igen jól válogatott és gazdag a könyvtár történeti anyaga. A filozófusok között képviselve vannak: KANT, SPINOZA, DIDEROT, RENAN, Herbert SPENCER, SCHOPENHAUER.

A természettudományos anyag viszonylag szegény: DARWIN, FLAMMARION stb. (igaz, kevés kiadvány is jelent meg ebben az időszakban). Egytől-egyig megvásárolták a *Tudományos Zsebkönyvtár* köteteit, az akadémiai *Magyar történeti életrajzok* sorozatát. Nem hallgathatjuk azonban el, hogy nemcsak színvonalas irodalom, ismeretterjesztő és tudományos könyvanyag volt a könyvtárban. Akadt ponyva is: Ponson du TERRAIL, BENICZKYNÉ stb. A szakszervezet vezetői, mikor az olvasás színvonalának emelésével foglalkoztak, erősen fájlalták, hogy a használat elsősorban ezeken látszik meg. „Elrongyolódtak Rinaldo Rinaldini, Az inquisitio titkai, Ponson du Terrail, a pikáns könyvek: Boccaccio, Casanova” — írja ZAKA Lajos 1892-ben.³⁷

Kétségtelen szépséghiba — de az ország többi népkönyvtárai, a kaszinói könyvtárak könyvállománya, használata túlnyomóan ebből a műfajból adódik. „Egyes népes s országszerte elismert, művelt közönséggel bíró városok összes olvasóegyleteiben is mily kevés könyv van. Hogy csak egy pár példát említsünk: Brassóban 1415, Debrecenben 2329, Egerben 1810, stb. stb.” De különösen szomorú a könyvállomány összetétele, melynek túlnyomó része ponyva és szennyirodalom. Jellemző példaként említenek egy kaszinói könyvtárat, amelyben „nagy költőinket csak Arany képviseli”, s egy másikat, hol PETŐFITől csak a *Hóhér kötele* van meg.³⁸

Az 1938-as jegyzék tanúsága szerint a könyvtár a lehetőség határain belül folytatta korábbi hagyományainak megfelelően a haladó, színvonalas irodalom gyűjtését.

³⁷ ZAKA Lajos: *Mit olvassunk?* Typographia, 1892. 43. sz.

³⁸ GYÖRGY Aladár: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. Bp. 1886.

Megvásárolták a szovjet írók Magyarországon megjelent (SOLOHOV, A. TOLSZTOJ, ILF-PETROV, KATAJEV, EHRENBURG műveit, TARASZOV RODIONOV *Csokoládéja*, melynek terjesztését annak idején betiltották stb.) s a külföldi haladó írók műveit; ANDERSEN NEXÓ, ARAGON, BARBUSSE, FRANCE, DOS PASSOS, DREISER, E. E. KISCH, VAN VECHTEN stb., antifasiszta műveket: ROESMANN: *Fischbein élni akar*, KÖRBER: *Ruth és a harmadik birodalom*, Természetesen megvoltak a szocialista írók írásai: NASZÓDI: *Dózsa népe*, FARKAS Antal, KASSÁK könyvei, VÁRNAI Zseni, s megtalálhattuk az emigráns kommunista írók könyveit is: BALÁZS Béla, BARTA Lajos, GERGELY Sándor, a Nyugat írói; a falukutatók, népiesek műveit: DARVAS, ILLYÉS, NÉMETH László, KOVÁCS Imre, FÉJA Géza, SZABÓ Zoltán, ERDEI Ferenc, KODOLÁNYI és VERES Péter írásait. Nem hiányzott PROUST, HUXLEY, GIDE sem; mindazt, ami irodalmi értéket jelentett, a könyvtár igyekezett beszerezni, de nem volnánk tárgyilagosak, ha elhallgatnánk, hogy azért szerepel a jegyzékben RACHMANOVA, PITIGRILLI, ERDŐS Renée, DRASCHE-LÁZÁR Alfréd is.

N. L. szaktárs ugyan hangsúlyozza, hogy „ponyvára soha egy fillért nem adunk ki, az ajándékozás útján becsúszott selejttől időszaki mustrálás után szabadulunk.”³⁹

A prózai művekkel szemben a költői művek kiválogatása már gyengébb. Itt nem folytatja a könyvtár az első világháború előtti hagyományokat. ADY 13 kötettel, BABITS 4 kötettel szerepel, de TÓTH Árpád hiányzik, nem található JUHÁSZ Gyula, KOSZTOLÁNYI verseskötete sem. (Prózájukat beszerezték.)⁴⁰

Az ismeretterjesztő irodalom továbbfejlesztését a régi ütemben már a HORTHY-korszak kiadói sem tették lehetővé. A könyvjegyzék tanúsága szerint a könyvtár beszerezte a megvásárolható szocialista irodalmat, a Népszava kiadványain kívül szocialista frakciós kiadványokat is, pl. az 1943-i pótgjegyzék tanúsága szerint RUDAS Béla *Imperializmusát*. — Az irodalomtörténet és a történelem iránti érdeklődés mellett szól BENEDEK Marcell, BABITS Mihály irodalomtörténetének, ADY-ról szóló monográfiáknak, KIRÁLY György, SEBESTYÉN Gyula irodalmi tanulmányainak, HÓMAN—SZEKFI *Magyar történetének*, SZIMONIDESZ vallástörténetének, a BARÁT—ÉBER—TAKÁCS művészettörténetnek és CSERÉPFALVI életrajz-kiadványainak beszerzése. Megvásárolták a BÚVÁR természettudományos kiadványait. Viszonylag nagy számban szerepelnek a jegyzéken orvosi könyvek (népszerű orvosi könyvek, pszichoanalitikus művek) és útleírások.

A német nyelvű könyvanyagot nem fejlesztették a két háború között — a szükséglet a minimálisra csökkent.

A könyvtárosok

A könyvtár munkájának jellegét nagymértékben a könyvtárosok személye biztosítja. A nyomdások meg is becsülték őket. Jellemző, hogy a vezető könyvtáros az első évtizedekben választott funkcionárius volt. Az egylet legtekintélyesebb tagjai vállalták ezt a feladatot. 1869-ben pl. ÁCS Mihályt, a nyomdásztársadalom egyik legmegbecsültebb tagját, szakíró

³⁹ *Typographia*, 1934. 41. sz.

⁴⁰ Ami ezeknél súlyosabb, JÓZSEF Attila sem szerepel a jegyzéken, habár FRÖHLICH Sámuel elvtárs közlése szerint a könyvtár birtokában volt.

választották meg könyvtárnoknak, aki egy ideig az egyesületnek titkára, a központi lapnak szerkesztője volt.

A könyvtárosok a heti-háromszori kölcsönzés ellátása mellett vezették a statisztikát, gondoskodtak a könyvbeszerzésről, katalógusok kiadásáról, általában a könyvtár rendjéről. Fizetést nem kaptak, időnként kisebb-nagyobb összegekkel jutalmazták őket. Könyvtárosi teendőiket napi munkájuk mellett kellett ellátniuk, így a leltárellenőrzést, könyvtárrendezést, katalógusszerkesztést csak úgy tudták megoldani, hogy nyáron hosszabb ideig (többnyire május közepétől szeptember közepéig) szüneteltették a kölcsönzést, erre az időszakra minden évben a kikölcsönzött könyveket is mind bevonták.

1886-ban az egyik nyomdász megunva a hosszú szünetet, javasolja,⁴¹ hogy legyen fizetett könyvtáros, mindennap legyen könyvtári óra, és ne legyen nyári zárás. BOTSÁK Ferenc főkönyvtárnok válaszol erre a követelésre, szerinte nem jó a fizetett könyvtáros, mert ha egy könyvtárost fizetéssel alkalmaznának, „a többi nem fizetett könyvtárnok rosszabbul végeznék akkor munkáját, az egyedül maradó könyvtárnokot a türelmetlen tagok annyira inzultálnák, hogy megszökne”, — állandó lenne a könyvtárosok változása.⁴²

Az első világháború előtti időszakból több adatunk is van, hogy az olvasók és a könyvtárosok közötti viszony nem volt egészen súrlódásmentes. A körülményes könyvtári rend, a nagy forgalom türelmetlenné tette a tagságot. A könyvtárosok pedig, akik szabad idejüket áldozták fel szaktársaik szolgálatára, megsértődtek, hogy munkájukat nem méltányolják kellőképpen. Pedig ez a munka — hiányosságai ellenére is — elismerést érdemelt. A gondosan összeállított katalógusok, a könyvtár nagy forgalma mind a nyomdász-könyvtárosok mellett vallanak, szocialista áldozatkészségükről, a kultúra, a szakma iránti lelkesedésükről szólnak. Egy-egy könyvtáros évekig, esetleg évtizedekig végezte munkáját. Iskolai képzettségük talán nem volt magas, de pótolta ezt érdeklődésük, tudásvágyuk, könyv- és könyvtárszeretetük.

A két világháború közötti években a régi panaszok megszűntek. Régi könyvtári tagok visszaemlékezései szerint szívélyes, családias hang uralkodott a könyvtárban. Az egyik helyiségváltoztatáskor a „csapóablak” is megszűnt.

A könyvtárosok mindig tudatában voltak annak, hogy mint munkásszervezet funkcionáriusai, feladatuk az olvasás színvonalának emelése, az olvasás, a művelődés felhasználása az osztályöntudat erősítésére. Segítette őket ebben a törekvésükben a szakszervezet vezetősége. Előadások hangzottak el, cikkek jelentek meg, irányt mutatva, tanácsot adva az olvasáshoz. És ha az útmutatás tartalmi részével nem is értünk ma teljesen egyet, méltányoljuk a jó szándékot.

ZAKA Lajos 1892-ben és 99-ben a szépirodalom kedvelőinek elsősorban a jó magyar írókat: EÖTVÖST, JÓKAIT, JÓSIKÁT, a humort keresőknek ASZALAYT, FRANKENBURGOT, NAGY Ignácot ajánlja. De felhívja a figyelmet a történeti művekre — és az elsősorban német nyelven hozzáférhető bő szocialista és szakirodalomra. ZAKA idejében a szocialista irodalom magyar nyelven nem volt hozzáférhető, de hogy negyven év múlva LÁSZLÓ Dezső is megreked a liberális irodalomszemléletnél, — az alig bocsátható meg.

LÁSZLÓ Dezső 1932-ben: *Mit olvasson a munkás* c. cikkében⁴³ elsősorban a *Népszava* olvasásának fontosságát hangsúlyozza, majd a klasszikusok

⁴¹ *Typographia*, 1886. 32. sz.

⁴² BOTSÁK Ferenc: *Az egyeteli könyvtár*. *Typographia*, 1886. 34. sz.

⁴³ *Typographia*, 1932. 23. sz.

olvasásának fontosságáról beszél. Elsősorban ROUSSEAU, VOLTAIRE, HUGO, HEINE, DARWIN, EÖTVÖS, PETŐFI, ARANY olvasását ajánlja, s felhívja a figyelmet az elmélyült olvasás fontosságára. Javasolja, hogy egy történelmi eseményről több könyvet olvassanak el, úgy alkossák meg véleményüket. Óv attól, hogy valaki csak azért olvasson, hogy mások előtt fitogtassa tudását.

Mint a többi szakszervezeti könyvtáros, a nyomdászkönyvtárosok is a Szociáldemokrata Párt, a Szaktanács könyvtárosképző szemináriumait hallgatták. A könyvtárosképzőket PAJOR Rudolf 1928-ban így ismerteti:⁴⁴

„Itt a hallgatóság irodalomtörténeti képzésen kívül olyan gyakorlati útmutatókat is kap, amelyek segítségével részint alaposan tudja berendezni a szak- és párt-szervezetekben szükséges munkáskönyvtárakat, képes azt helyesen adminisztrálni, de azonkívül minden könyvtáros megtanulja azt is, hogy miképp kell a munkás-olvasóközönséggel a mi szempontunkból fontos és nélkülözhetetlen könyveket elolvasztatni.”

A rendszeresen ismétlődő könyvtáros szemináriumoknak eredménye volt az is, hogy a budapesti munkáskönyvtárosok között állandó kapcsolat alakult ki. A könyvtárosok magatartását, politikai állásfoglalását jellemzi a *Népszavában* 1943-ben megjelent nyilatkozatuk.⁴⁵ Összeállítói között nyomdászkönyvtáros is volt, és tartalma jellemző minden munkáskönyvtárra.

A könyvtárosok munkaközössége ugyanis közös munkával mintakönyvtárat dolgozott ki, melynek kiindulása egyéni jegyzékek összeállítására volt. A mintajegyzékben a következő művek szerepeltek a leggyakrabban:

SOLOHOV : *Csendes Don*, 29, GORKIJ : *Anyja*, 28, KOVAI : *Földönfutók*, 21, STEINBECK : *Erik a gyümölcs*, 21, TOLSZTOJ : *Háború és Béke*, 21, DOSZTOJEVSZKIJ : *Bűn és bűnhődés*, 21, ADY Endre : *Összes művei*, 20, JÓZSEF A. : *Összes művei*, 20, ZOLA : *Germinál*, 20, PETŐFI : *Összes művei*, 18, HUGO V. : *Nyomorultak*, 18, SINCLAIR : *Kutató Sámuel*, 17, TRAVEN : *Taliga*, 16, TRAVEN : *Gyapotszedők*, 16, MARTIN DU GARD : *Thibault család*, 16, FRANCE : *Pártütő angyalok*, 15, FRANCE : *Pingvinek szigete*, 15, LONDON : *Vaspata*, 15, ARAGON : *Bázei harangok*, 14, KATAJEV : *Hajrá*, 14, TRAVEN : *Fehér róza*, 13, SINCLAIR : *Petróleum*, 13, FINK : *Éhes vagyok*, 13, KASSÁK : *Egy ember élete*, 12, REYMONT : *Parasztok*, 12, ILLYÉS : *Puszták népe*, 12, TRAVEN : *Halálhajó*, 11, AVDEJENKO : *Szeretek*, 11, EHRENBURG : *Az autók élete*, 11, NAGY István : *Az Oltjánok unokája*, 11 izben.

Kimutatás készült az egyes írók népszerűségéről is.

Ezen a jegyzéken a legtöbbször szereplő írók sorrendjében nincsenek felsorolva az egy művel szereplő szerzők, mint pl. JÓZSEF Attila. A sorrend itt így alakul: GORKIJ, SINCLAIR, ZOLA, TRAVEN, FRANCE, LONDON, TOLSZTOJ, HUGO V., EHRENBURG, JÓKAI, KASSÁK, SOLOHOV, ILLYÉS, DOSZTOJEVSZKIJ, DARVAS József, MERESKOVSKIJ, NAGY István, MARTIN DU GARD, ARAGON, LEWIS, ASCH, E. E. KISCH, KATAJEV, FINK, EÖTVÖS, MÓRICZ, BALZAC, WELLS, FEUCHTWANGER, WERFEL, St. ZWEIF, BARBUSSE, REYMONT, CSEHOV, Th. MANN stb.

A könyvtárosok szerint a jegyzék nemcsak azt mutatja, melyek a könyvtárosok kedves könyvei, hanem azt is, melyik író egyénisége áll legközelebb a munkássághoz, vagy legalábbis annak egy jelentős rétegéhez. „A munkássághoz tehát és nem a könyvtárosokhoz csupán, mert mindegyikünk évek, sőt évtizedek óta tölti be ezt a fontos munkakört, s így joggal hihetjük, hogy rajtunk keresztül nagymértékben érvényesül a munkásság osztályöntudatos és már irodalmilag fejlett izlésű részének kulturális törekvése.”

⁴⁴ PAJOR Rudolf: *A szocialista munkásoktatás*. Szocializmus, 1928. 454. l.

⁴⁵ *Válaszolnak a munkáskönyvtárosok*. Népszava, 1943. dec. 12. 16. l.

A könyvtárosok figyelemre méltán fejezik be közleményüket:

„A mi célunk ugyanis csak kisebb részben az, hogy jó könyveket nyújtsunk az olvasóknak, s így esetleg a könyvmolyok számát gyarapítsuk, akik az élet felelősségétől az olvasás felelőtlenségébe menekülnek. Mi azt akarjuk, hogy olvasóink osztálytudatos dolgozók legyenek, a nyújtott jó olvasmánnyal munkás-feladataikat, amelyek egyben általános emberi feladatok, tudatosítsuk és segítségükre legyünk abban a munkában, amelynek célja az új társadalom kiépítése. Ha majd néhány év múlva azután statisztika készül arról, hogy milyen műveket és írókat kedvelnek leginkább a munkáskönyvtárak olvasói, úgy egészen más, még biztatóbb jegyzéket kapunk. Reméljük, hogy ebben a jegyzékben a magyar írók az élen fognak szerepelni. De ez már az írók és nem a könyvtárosok dolga.”

*

Elmondhatjuk, hogy a magyar nyomdászknnyvtár az első világháborút megelőző időszakban nemcsak legnagyobb és legjobb munkáskönyvtára, hanem a legszínvonalasabb népkönyvtára volt az országnak.

A könyvtár fénykora a munkásmozgalom fölfelé ívelő időszaka — a nyomdászszervezet fénykora. A szakszervezeti mozgalom hanyatlásával, a két világháború közt, a könyvtár jelentősége is csökkent.

A nyomdászknnyvtár léte és működése munkásmozgalmunknak kétségtelenül pozitívuma: történetében tükröződnek a hazai munkásság kulturális törekvései, áldozatkészsége. Tapasztalhatunk azonban működésében maradiságot, megalkuvást és oly korlátokat is, melyek a szakszervezeti mozgalom helyzetével függtek össze.

Feltétlenül érdeme, hogy a legális kereteken belül hozzáférhetővé tette a haladó, a szocialista irodalmat. Működésével hozzájárult a munkásosztály kulturális felemeléséhez, ahhoz, hogy nem egy tagja osztályöntudatra ébredt, részt vett az osztályharcban.

Függelék

Statisztikai adatok

Év	Könyvvállomány Kötet sz.	Beiratk. olv. száma	Rp-i egy. tagok száma	Kölcsönzött kötetek száma	Megoszlás	
					Szépirodalom	Ismeretterj.
1866	500		521			
1869	840		821			
1876	1 167		776			
1882/3	2 014	243	758	2932	2 547	385
1885/6	2 921	219	751	4974	4 521	453
1901/2	3 283			13 214		
1909	6 552	1 192	6 584	59 600		
1916		747	5 268	37 800		
1926	9 436			2 048		
1929	10 281	383		5 073	4 611	462
1931		629	5 364	8 130	7 755	375
1935	10 797	582	5 644	10 090		
1937	11 295	410	5 551	9 035	8 038	997
1938	6 897 ¹	594	5 550	7 042		
1941	7 322	396		8 194		
1942	7 425	382		10 788		

1919-ig a nyomdászok csak szakmunkásokat vettek fel tagjaik sorába. 1919-től segédmunkásokat is, ezeknek azonban csak kis hányada vette igénybe a könyvtárat.

¹ Ebben az évben kiselejtezték 4231 kötetet.

MÁRTA NYILAS : DIE BUDAPESTER BUCHDRUCKERBIBLIOTHEK. GESCHICHTE DER ERSTEN UNGARISCHEN ARBEITERBÜCHEREI (1865—1945)

Die bis auf heute bestehende Buchdruckerbibliothek wurde im Jahre 1865 im Rahmen des Buchdruckerbildungsvereins gegründet. Den Grundstock ihres Buchbestandes bildeten die Geschenke der Buchdruckergesellen und der Buchdruckereien. Vom Jahre 1870 an aber erhielt sie vom Verein einen regelmässigen jährlichen Voranschlag für Bücheranschaffung. Die Zahl der Leser und des Buchbestandes erhöhte sich stetig. Vor dem ersten Weltkriege belief sich die Zahl der Leser auf über 1000, somit ein Sechstel der Vereinsmitglieder.

Nach dem Sturze der Räterepublik im Jahre 1919 hat die Tätigkeit der Bibliothek vier Jahre lang ruhen müssen. In der Zwischenkriegszeit hat sie ihre frühere Beliebtheit, den früheren Umsatz nicht mehr erreichen können.

1929 besass die Bibliothek schon über 10 000 Bände.

Die Bibliothekare verrichteten ihre Arbeit in ihrer Freizeit. Die Bibliothek hat gedruckte Kataloge herausgegeben, der erste dieser Kataloge erschien im Jahre 1869. Der Umsatz wurde statistisch erfasst, die Methode der Evidenzführung war ziemlich umständlich, aber präzise.

Nach den Katalogen zu urteilen wurde der Bücherbestand sehr sorgfältig ausgewählt. Man beschaffte stets einen Bücherstoff vom besten Niveau, man konnte dort immer die fortschrittlichsten Bücher finden, obwohl der seichteren Unterhaltungsliteratur gewisse Zugeständnisse gemacht wurden.

Die Bibliothek besass Bücher in ungarischer und deutscher Sprache. Bis zu den achtziger Jahren wurden zum grössten Teil deutsche Bücher gelesen. Als die Magyarisierungsbewegung im Vereine bemerkbar wurde, änderte sich das Verhältnis zugunsten der ungarischsprachigen Bücher. Zwischen den beiden Weltkriegen reduzierte sich das Anschaffen und Lesen der deutschsprachigen Bücher auf ein Minimum.

Neben der schönen Literatur wurden auch allgemeine populärwissenschaftliche Werke angeschafft und mit besonderer Sorgfalt wurde die sozialistische Literatur gesammelt. (Der im Jahre 1867 erschienene erste Band vom *Kapital* figuriert auf dem Bücherverzeichnis des Jahres 1869!).

Mit einer ebenfalls grossen Umsicht wurde die Fachliteratur gesammelt. Im Jahre 1941 wurde eine besondere Fachbibliothek aufgestellt.

Zwecks Weiterentwicklung des literarischen Geschmacks der Leser veranstaltete die Gewerkschaft zwischen den beiden Weltkriegen regelmässig Literaturvorträge vom guten Niveau. Den entwickelten und fortgeschrittenen Geschmack der Bibliothekare spiegelt das Musterverzeichnis, das in der Arbeiterzeitung *Népszava* im Jahre 1943 erschienen ist.

KISS JENŐ

Az agrárszocialista olvasókörök történetéből

(1867—1914)

Az „olvasókör” szó nem fejez ki egyértelműen egy fogalmat. Különbő korokban mást és mást értettek alatta. A mai közhasználat egyformán ezen a néven nevezi a XIX. század elejének „Lese-Kabinet”-jeit és a Hazafias Népfront által 1954—55-ben létrehozott Népfrontköröket. Pedig tartalmuk és társadalmi jelentőségük más és más.

Vizsgálataink során a szó értelmét mi a földmunkásság és szegény-parasztság múlt századvégi köreire vonatkoztatjuk. Bár hivatalos nevük ezernyi (népkör, olvasóegylet, önképző-egylet, olvasó-népkör), tagjaik majdnem mindig olvasókörnek vagy egyszerűen „kör”-nek nevezték. Az alföldi földmunkások használták ezt a kifejezést először és egyértelműen annak az intézménynek az elnevezésére, amely jóformán egyetlen politikai, kulturális és társadalmi szervezetüket jelentette. E korban is, később is alakultak hasonló elnevezésű körök, falvakban — városokban, iparosoknak — kisgazdáknak, de ezeknek más volt a társadalmi tartalmuk.

Dolgozatunkban a múlt századvégi földmunkás és szegényparaszt olvasókörökkel foglalkozunk, főként a későbbi Viharsarok területén. Bár a szükséges összehasonlítások elkerülhetetlenné teszik, hogy helyenként kitekintsünk időben is, térben is a magunk szabta határok közül, az anyag döntő része megmarad a fenti keretekben. Néha azért is kénytelenek leszünk nem e területről való példákkal élni, mert — bár a jelenség megtalálható a Viharsarokban is — írásos bizonyítékok csak a szomszédos megyékből maradtak fenn. Eddigi vizsgálataink arra mutatnak, hogy a mozgalom egyébként is azonos ismérveket mutat az Alföld egész területén.

Az olvasókörök története meglehetősen ismeretlen terület, tudományos igényű feldolgozás még nem jelent meg róla, mindössze néhány újságcikk, főleg 1953—54-ben.¹ Azok egy része is elnagyolt, harmadkézből vett forrásokból táplálkozó, és inkább egy-egy olvasókörre való visszaemlékezéseket közöl. Pedig jelentőségük nagy, nemcsak a munkásmozgalom történetében, amelynek éppen a maguk korában egyik fő kulturális tömegszervezetét jelentették, de a magyar könyvtártörténetben is.

Történetük feldolgozása, emlékeik összegyűjtése a szokásosnál nehezebb feladatot jelent. Az olvasókörök szegény intézmények voltak, szükségeszközökkel dolgoztak. A hatóság üldözte őket, tagjaik közül ma már kevesen élnek. Irataik elkallódtak, megsemmisültek. Sokat ártott az is, hogy 1951-

¹ *A Művelt Nép* 1953 őszén vitát indított az olvasókörökről. A vitába több lap is bekapcsolódott, a Hazafias Népfront pedig mozgalmat indított az olvasókörök feltámasztására.

ben, amikor végleg felszámolták őket, feljegyzéseik, sokszor évtizedeken át őrzött dokumentumaik ritkán kerültek hozzáértő kezébe.

*

A XIX. század végére a Tisza—Maros szöge a magyar mezőgazdasági proletariátus fő fészke lett. Hosszú és felesleges dolog lenne kifejteni létrejöttének közismert okait. Helyette szóljon néhány adat: Újkígyóson a határ 91, Dobozon 77, Gyulaváriban 82, Kétegyháza 62,5, Szénáson 93,5, Sámsonban pedig 96%-a uradalmi birtok volt.² Ugyanakkor hatalmas lélekszámú falvak voltak itt, amelyek lakossága a földszerzés minden lehetőségétől elzárva, agrárproletárrá, mint erre ma is nevezik: „mezei munkássá” lett. Az alacsony munkabérek, az időnként visszatérő munkanélküliség, az állandósult nyomor mellett nagymértékű kulturális elmaradottság is sújtotta a földműves szegénységet. Hódmezővásárhelyen, a vidék egyik legnagyobb városában 10 304 tanköteles közül csak 4335 járt iskolába.³ A felnőtt lakosság számára pedig semmi művelődési lehetőség sem volt. VADNAY Andor, egykori csongrádi főispán, az első magyar szociográfia szerzője írja a szegvári munkásokról: „Az Újtestamentumon, az imakönyveken s az egyházi népies füzetkeken kívül alig kerül a kezébe valami” olvasnivaló.⁴

Ma már persze nehéz megállapítani, de valószínű, hogy az egész országot, sőt külföldet megjárt kubikosok és a szocializmus vándor apostolai lehettek az elsők, akik tudatosították bennük elmaradottságukat. Ez a belátás művelődési igényt váltott ki az addig meglehetősen passzív agrárproletariátusból. Ezt a kívülálló⁵ is észrevették, de ami ennél több, ők maguk is meg tudták fogalmazni. SZÁSZ Pál csorvási napszámos írja: „A munkások bajai azok, hogy tudatlanok és meg gondolatlanok, többnyire ezért szükséges miránk is, hogy fejlesszük magunkat és az mas kép nem tehetjük meg, csak ha eszmét cseréljük, és egymásnak tanácsot, kiszámításokat szolgálhatjuk.”⁶

Művelődési céljaik határozottak és pontosan körülírtak. Olyan ismeretekre akartak szert tenni, amelyek segítenek nekik eligazodni a világ dolgaiban, és irányt mutatnak, merre kell haladni, ha ki akarnak jutni nehéz helyzetükből. Ezért akarták meghódítani a „magasabb műveltséget” a saját, a vidéken akkor még eleven, népi kultúrájuk mellé. Mikor megfogalmazták olvasóköriük célját, kifejezésre juttatták ezeket a követeléseket. 1868-ban 18 orosházi szegényparaszt, mikor megalakította olvasóköreit, így fogalmazta ezt meg: céljuk „oly egyesületi pontot képezni, hol az egylet tagjai nemzetiség, vallás és rangkülönbség nélkül minél gyakrabban összejöhsenek, a kölcsönös eszmecsere és barátságos társalgás, továbbá hírlapok olvasása által szellemi életüket pezsgésben tarthassák, érzelmüket, felfogásukat így élesítvén, úgy a társadalmi, mint az országos ügybeni jártasságot elsajá-

² ECSERI Lajos: *Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság*. Bp. 1898.

³ ORMOS Ede: *A szocializmusról, különös tekintettel a hódmezővásárhelyi munkáskérdésre*. Hódmezővásárhely 1896.

⁴ VADNAY Andor: *A Tiszamellékről*. Bp. 1900.

⁵ „És valósággal mohón áhítják a tudást és a bötút. Valósággal falják a nyomtatott betút s hetenként vitaestét rendeznek.” F[ÉNYES] S[AMU]: *Balmazújvárosi kultúrkép*. Huszadik Század, 1909.

⁶ A Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban PI Arch.) Békés m. főisp. 1891—261/324.

títhassák, szóval, hogy szellemi táplálékot nyerhessenek s a hiányokat folytonos magánképzés által utánpótolhassák.”⁷

Kérdéseikre a választ két irányban keresték. Egyik 1848 még közeli emléke, a másik a szocialista mozgalom.

Jóllehet, éppen a nincstelen mezőgazdasági munkásság volt az a réteg, amelyik a legkevesebbet kapta az 1848-as forradalomtól, számukra mégis ez jelentette a kiutat. A nép hagyományaiban, a még élő résztvevők elbeszéléseiben a forradalom eszméi fogalmazták meg saját koruk követeléseit is. A 48-as függetlenségi párt sokuk szemében a nép pártjának tűnt. Innen van az, hogy nagyon sok olvasókör nevében, különösen az első időkben megtalálható a „48-as”, „függetlenségi”, „Kossuth-párti” stb. jelző. Sarkadon a 48-as kör díszelnöke maga KOSSUTH volt.⁸ Az Orosházi Olvasó Népkör minden évben megünnepelte március 15-ét, október 6-át, megválasztotta KOSSUTHOT elnöknek, később alapítványt tett szobrára, az olvasókör díszítésére pedig megvették PETŐFI, BEM, BATHÁNY, GARIBALDI, GAMBETTA, TÁNCICS, *Az aradi tizenhárom, A hét vezér, A szolnoki csata* és a *Kossuth búcsúja hazájától* című képeket.⁹

Hogy 1848 szelleme mennyire szociális tartalmat nyert a viharsarki földmunkásságnál, arra bizonyíték az Orosházi Olvasó Népkör és TÁNCICS személyes kapcsolata. 1869-ben ez a frissen alakult kör jelöli TÁNCICSOT képviselőnek, ők vezetik mellette a választási harcot, mégpedig olyan sikerrel, hogy jelöltjük elsöprő győzelmet arat. Életében ő, halála után pedig özvegye életjáradékot kap a körtől.¹⁰ Politikai tájékozottságukra vall, hogy tudták, egyedül állnak ebben a harcban, felülről semmi segítségre nem számíthatnak. Az egyik olvasókörből a következőket írták: „a község vagyonos osztálya irtózik a 48-as eszméktől és annak hirdetőitől, nem hogy anyagilag támogatnának bennünket, — szellemi téren is elnyomni óhajtanak.”¹¹ Rosszkor vállalták ők a negyvennyolcasságot, akkor, amikor a hivatalos 48-as párt és a „vagyonos osztályok” számára már csak cégért jelentett, de annak tényleges tartalmából semmit sem akartak megvalósítani. Mikor ezt belátták, egyre többen a másik lehetőség, a szocialista mozgalom felé tolódtak.

Történelmünkben ez volt az az időszak, amikor a tudományos szocializmus tanításai a magyar tömegekkel találkoztak, azok sürgető kérdéseire adtak választ. Persze ez a találkozás korántsem volt ilyen egyszerű, és nem egyszerre történt. Mint már láttuk, az alföldi agrárproletariátus a múlt század végén kereste a kiutat az anyagi és szellemi nyomorból. Természetes vezetője az akkor már létező Szociáldemokrata Párt lehetett volna, de — mint köztudomású — annak vezetői nem sokat törődtek a mezei munkásokkal. Ez a népréteg egyes mozgékony tagjai és az országban szerte kódorgó „szocialista apostolok” (sok ilyenről emlékeznek meg a hatóságok) elbeszéléseiben hallott először a szocializmus tanításairól. Az a kevés, amit megtudott, éppen elég volt ahhoz, hogy felfedezze bennük a sorsának és céljainak megfelelő eszméket.

⁷ ZATYKÓ András: *Az Orosházi Függetlenségi és 48-as Politikai Párt Olvasókör 60 éves története* (1868—1928). Orosháza, 1928.

⁸ KÉPÍRÓ Sándor (Sarkad) személyes közlése.

⁹ ZATYKÓ i. m.

¹⁰ Uő. i. m.

¹¹ PÍ Arch. Pest m. Főisp. ált. 1907—141.

Mik voltak ezek a célok? FÉNYES Samu szerint: „A parasztszocializmusnak nincs is voltaképpen csak két követelménye: emberségesebb közigazgatás és a földéhségnek legalább részben való kielégítése”.¹² Ezek mellett a magasabb bér, a munkalehetőség, az emberibb élet vágya azonosult bennük a szocialista tanítással. A terjedő újságolvasás, a szállongó szocialista tanok segítettek megfogalmazni a követeléseket. A már idézett VADNAYnak mondja SZILÁGYI Albert vásárhelyi munkásvezér: „Aztán szeretném látni azt az embert, a ki nekünk rossz néven veheti, hogy az írás, olvasás révén kívánságaink megnövekedtek; hogy tisztességesen akarunk ruházkodni, emberségesen táplálkozni és gyermekeinket iskolába járatni.”¹³

Mivel tapasztalataik hamarosan meggyőzték őket, hogy egyenként, szétszórva eredménytelen a felemelkedésért vívott harc, szervezeteket kezdtek teremteni. Létrejöttek az első olvasókörok, amelyek nemcsak a kulturális felemelkedést szolgálták, de a társadalmi harcnak is keretet adtak. FÁBRY Sándor, aki ellenségesen szemlélte működésüket, írja: „A munkáskörben vélték ők sorsuk jobbrafordultát kétségtelenül biztosíthatni.”¹⁴ Az egyes munkáskörök, mint például a békési is, konkrét utasításokat adtak tagjaiknak munka- és bérkérdésekben. A békési főszolgabíró jelentette az alispánnak: „hogy a munkások csakis az általuk meghatározott napszámber mellett hajlandók munkábamenni, erre nézve a munkáskörből veszik utasításaikat.”¹⁵ A hatóság természetesen nem nézte tétlenül tevékenységüket. Itt is, ott is, ahol a munkáskör már veszedelmesen erős hatalommá kezdett válni, feloszlatták. Így járt a csorvási is, amelynek egyik tagja, Szász Pál napszámos a főispánhoz írt folyamodványt a kör újbóli engedélyezése végett. Érdeemes hoszabban idézni, mert jól mutatja az agrárproletariátus akkori helyzetét és azt is, hogy ők maguk hogyan látták ezt: „Ő nekik szabat egymást érteni. Ők nem-félnek zsandártól órájuk nem hoznak katonaságot mint munkásokra mert mi szegények vagyunk butág vagyunk persze buták mert nemjárhattunk anyi oskolát, mint munka adó osztáj. De. — azért Istenünk és emberiségünk van. — Mink törvént tisztelünk és tisztelni akarunk, miránk ra akar munka adó osztály minden hibát minden piszkossággal beszenyezni de miránk nem ragad. — szabat egyeszkedést hirdet de mink falhoz vagyunk szorétva. Azért kérünk és bízunk Méltóságos főispány úr miltányosságában illetüleg panaszung orvoslását és a kör felújítását. Maradunk alázatos szolgálja: Szász Pál + 27 fő.”¹⁶

Hiába volt a hatóság üldözése. A munkások érezték, belátták, hogy szervezkedniök kell. Közben segítséget is kaptak. A hivatalos jelentésekben, alispáni leiratokban sűrűn emlegetik a „pesti központ”-ot mint olyat, ahonnan irányítják az olvasóköroket. Orosházán GINTNER István ács FRANKEL Leó lapját: a *Munkás Heti Krónikát* terjeszti, és TÁNCSICS műveit olvassák.¹⁷

¹² *Husadik Század*, 1909.

¹³ VADNAY i. m.

¹⁴ FÁBRY Sándor: *Az alföldi munkásmozgalom*. Bp. 1895. — A békésmegyei Gazdasági Egylet ZLINSZKY István és BELICZAY István által összeállított emlékirata *Az agrárszocialis kérdésről* (Békéscsaba, 1894) szintén elismeri, hogy: „Végre a munkások egyik eminens panaszaát képezi az is, hogy nem engedtetik nekik munkáskörök alakítása, a hol ők bajaik orvoslására írt keresnének, s a hol megbeszélhetnék közös eljárást igénylő ügyes-bajos dolgaikat.”

¹⁵ PI Arch. II 458/97/2/19.

¹⁶ PI Arch. Békés m. főisp. 1891—261/337.

¹⁷ ERÉNYI Tibor: *Hozzászólás az olvasókörok kérdéséhez*. Művelt Nép, IV. évf. 12. sz.

A mozgalom terjedéséről tudósít FÁBRY Sándor is: „Egyre másra szervezettek is a munkáskörök, melyekben azután a munkások sérelmeik orvoslása felett tanácskoztak, a budapesti kiküldöttek tanításait hallgatták, s a szocialisztikus lapokat és proklamációkat olvasgatták.”¹⁸ Az egyesületek ilyen élénk tevékenységét nem hagyták figyelmen kívül a hatóságok. 1891. május 1-én Orosházán, május 2-án Csabán tört ki zendülés, mert a hatóságok nem engedélyezték a földmunkásoknak olvasókör alapítását, illetve zaklatták a meglévő kört. A zendüléseket a katonaság és a rendőrség véresen leverte, a főispán pedig jelentette Pestre: „A vizsgálat megállapította, hogy a zavargás szocialisztikus jellegű, s hogy a mozgalom felidézésében az oroszlanrész a meglévő, s alakulóban levő munkásköröket illeti, e helyeken adatván meg az alkalom az idegen helyekről ellátogatott izgatóknak elhinteni az osztályharc vészes magvát.”¹⁹

Az eddigiek eléggé megvilágítják, hogy az olvasóköri mozgalom hogyan fonódott össze a szocialista törekvésekkel, hogyan jött létre a kettő ötvözetéből a magyar viszonyokra annyira jellemző „parasztszocializmus”.

*

Ezekután tekintsük át röviden a mozgalom fejlődését. Bár elvértve találunk olvasóköröket egyszerre a szabadságharc után is, a tömeges alapítás a kiegyezés utáni évekre esik. A *Magyarország egyesületei és társulatai 1878-ban* című kiadvány²⁰ az egész ország területén 886 egyesületet tart számon. Ezt az adatot nagy fenntartással kell kezelni, mert ebbe a temetkezési egyesülettől a bélyeggyűjtőkig minden, alapszabállyal működő társulat szerepel. Kiválasztva ebből a Viharsarok három megyéjét (Békés, Csongrád, Csanád) és csak a mai Magyarország területére eső községeket vizsgálva, ténylegesen olvasókörnek minősíthető egyesület 62-öt írhatunk össze. Ha ezeket keletkezési év szerint rakjuk sorba, a következő táblázatot kapjuk:

1866	2
1867	4
1868	3
1869	6
1870	9
1871	5
1872	4
1873	4
1874	1
1875	5
1876	6
1877	3
1878	3

A többi korábban, különböző években alakult. A táblázat is mutatja, de egyéb források is bizonyítják, hogy 1869—70-ben kezdődött az olvasókörök

¹⁸ FÁBRY *i. m.* Ugyancsak erről számol be ORMOS Ede is már idézett művében: „Összejöttek gyakran a város különböző részein, volt ún. olvasóházuk, ahol a szocialista lapokat és nyomtatványokat olvasgatták, magvarázták és ahonnan azokat terjesztették.”

¹⁹ PI Arch. Békés m. főisp. 1891—261.

²⁰ *Magyarország egyesületei és társulatai 1878-ban*. Bp. 1880.

tömeges alapítása, a kezdeményezés mozgalommá válása. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy ez és a hasonló kiadványok mindig csak hivatalosan számontartott, jóváhagyott alapszabályokkal működő köröket vettek számba, ugyanakkor tudomásunk van arról, hogy sok kör hivatalos engedélyezés nélkül, félig illegálisan működött.

Hogy némi fogalmunk legyen az olvasókörök gyakoriságáról ezen a vidéken, nézzük meg, hogyan helyezkedtek el területileg a fenti körök. Békésen 8, Hódmezővásárhelyen 6, Gyulán 5, Szarvason, Orosházán és Mezőberényben 3, Szentesen, Battonyán, Gyomán, Endrődön, Öcsödön, Békésszentandrásán, Horgason, Csongrádon és Szegvárott 2—2, Apátfalván, Földeákon, Csanádpalotán, Dorozsmán, Kisteleken, Mindszenten, Köröstarcsán, Pusztaföldváron, Bánfalván, Makón, Nagylakon, Békéscsabán, Körösladányban, Szeghalmon és Vésztón 1—1 kör működött, a legkülönbébb neveken, de azonos céllal.

1879-ben Békés megyében a főszolgabírók 13 olvasókört jelentenek az alispán felszólítására,²¹ de ha csak azokat a köröket számítjuk is, amelyekből maradt fenn valamilyen emlék,²² ezt az adatot nem fogadhatjuk el valósnak. Hiszen a fentebb idézett 62-ből is 37 Békés megyére esett.

A számszerű növekedés a 90-es években jutott a tetőpontjára. A századfordulón megállt. Ennek az az oka, hogy ekkor szigorú hatósági intézkedésekkel oszlatták fel, tiltották be a köröket. 1898-ban belügyminiszteri rendelet is kelt ellenük.

1905 körül újra élénkülni kezd a mozgalom, amit az aratósztrájkok és egyéb bérmozgalmak fellángolása kísér, jelezve a szoros kapcsolatot az olvasóköri mozgalom és a társadalmi felemelkedésért vívott harc között. A mozgalom ezen szakaszának jellegzetessége, hogy a Viharsarkon kívül az Alföld más részein is ekkor terjednek a körök. Jóllehet majdnem minden jelentősebb helyen alakult már valamilyen munkásegylet ekkor, a legnagyobb súlyt a mozgalom a Viharsarokban képviselte. Itt volt a legtöbb kör, itt voltak a legradikálisabbak a követelések, ami érthető és magyarázható e vidék társadalmi, gazdasági viszonyaiból.

Az első világháború egy időre megállította és visszavetette ezen a téren a fejlődést, de utána annál nagyobb hévvel kapott lángra a mozgalom. 1937-ben csak Békés megyében 121 kört találunk.²³ A mozgalom ekkor már élesen balra tolódik, elhatárolva magát az iparosok, kiscgazdák stb. köreitől, amelyek mindinkább a pusztá szórakozást szolgáló kaszinókká váltak. A földmunkások olvasókörei továbbfejlesztették szociális hagyományait, élénk politikai és kulturális életet éltek. Nem egy közülük nevében is viselte a szocialista jelzöt. A második világháború újra leállította működésüket, de újra feltámadtak. Részt vettek a földosztásban, a különféle pártok helyi csoportjaivá váltak, mígnem 1951-ben felszámolták őket.

*

Ha az olvasókörök életét akarjuk tanulmányozni, legjobb, ha az alapszabályokból indulunk ki, bár nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy ezeket a főispánhoz kellett felterjeszteni jóváhagyás végett, tehát

²¹ PI Arch. 11 458/1897/20—29.

²² A békéscsabai Megyei Könyvtár sok régi olvasóköri könyvet, névsort stb. őriz.

²³ *Országos mezőgazdasági címtár*. V. köt. [Tiszántúl] Kaposvár, 1937.

vigyázni kellett mind a fogalmazásra, mind a célok megjelölésére. A benyújtott alapszabályok majdnem szóról szóra megegyeznek, ami közös forrásra utal. A főszerkesztő a „pesti központ”-tal hozták ezt a tényt kapcsolatba. Az első pont, amely az egylet célját rögzíti, általában így hangzik: „Az önképző egylet célja tagjait felvilágosítás és oktatásban részesíteni, köztük a tudományt és művelődést, nem különben a társalgási szellemet fejleszteni és előmozdítani, mely célt az egylet a következő eszközökkel kívánkozik elérni: a) hasznos és népszerű könyvek és folyóiratok beszerzése és olvasása, esetleg kiadása által, valamint az előbbieknél az egylet könyvtárából való kikölcsönzése által. b) Felolvasások tartása által a tudomány minden ágából az egyleti estélyeken, gyűléseken és olvasószobák alakítása által. c) Társas mulatságok és ünnepek által.”²⁴ A már idézett *Magyarország egyletei* című kiadvány az egyletek neve után egy mondatban fogalmazza meg célkitűzéseiket. Itt ilyeneket olvashatunk: „Közművelődés”, „A magyar irodalom előmozdítása”, „Olvasás általi önművelődés”, „A haladás iránti részvét”, „Népnevelés és a magyar irodalom pártolása”, „Politikai eszmék megvitatása”, „Eszmecsere általi önművelődés” stb.

A hatóságok igyekeztek ürügyeket keresni, amelyekre hivatkozva megtagadhatták az alapszabályok jóváhagyását. Ok volt, hogy a fogalmazás „magyaraltalan irányú”, a tagdíj nincs pontosan meghatározva, a hitelesítők nincsenek név szerint megnevezve stb. A pusztabögi ifjúsági olvasókör alapszabályait az alispán azzal terjesztette fel a belügyminiszterhez, hogy ne hagyja jóvá, mert „a kör az elébe tűzött céllal csak mellesleg foglalkoznék, hanem sokkal nagyobb hévvel űzné a kör vezetője a szocialista tanok terjesztését a tagok között, akik többsége félrevezetett fiatal emberek, vagy pedig gyermekek.”²⁵ Ilyen kifogásokkal néha megakadályozták a kör létrejöttét, de sok olyan esetről van tudomásunk, mikor a kör az alapszabályok jóváhagyása nélkül is működött (Orosháza, Hódmezővásárhely stb.).

A körök évente egyszer közgyűlést tartottak, ahol elnököt, alelnököt, pénztárost, „könyvtárnokot” és jegyzőt választottak. A legfontosabb tisztség az elnöké volt, erre mindig köztisztviselőben álló munkásember került. Az elnök általában a helyi munkásság elismert vezetője volt. Sok közülük bátor kiállásáért, állhatatosságáért megjárta a börtönöket is. Ilyen volt pl. SZÁNTÓ KOVÁCS János, a híres vásárhelyi munkásvezér.

A körnek fontos szerve volt a közgyűlés. Ez döntött a tagdíjakról, az előfizetendő hírlapokról, a kör belső rendjéről, néha az egységes politikai állásfoglalásról, általában a kör minden fontosabb kérdéséről. Szükség esetén rendkívüli közgyűlést hívtak össze. A kérdésekről demokratikus alapon vitáztak és szavazással döntöttek. Ilyképpen ezek a körök a demokratikus nevelésnek is fontos iskolái voltak.

A kör vagy bérelt, vagy saját helyiséget tartott, amit önerejükből, a tagdíjként összegyűlt fillérekkel és saját munkájukkal építettek. (Pl. Békés- Rosszardón, de másutt is.) A tagdíj változó, a gazdasági helyzettől függő volt. Havi 10 krajcártól évi 2 koronáig terjedt és ebből fedezték a kör kiadásait. (Helyiség bére, lapok előfizetése, könyvvásárlás stb.) Némely kör számára az asszonyok zászlót is hímezték. Az olvasókör helyiségét MARX, LASSALLE, KOSSUTH arcképei díszítették.

²⁴ PI Arch. XV. 3/1903/1. és Békés m. főisp. 1891—261. Ezekon a levéltári számokon több alapszabály található (Orosháza, Csorvás, Békés, Solt stb.).

²⁵ PI Arch. Pest m. főisp. ált. 577—1902.

A belépés teljesen önkéntes volt. Tag lehetett minden 16 évesnél idősebb férfi. (Nők ritkán, csak egyes rendezvényekre, pl. teaestekre mehettek be.) Volt olyan kör, amelyet 20—30 ember alapított, de a taglétszám ezekben is hamarosan felszökött. Békésen 975, Hódmezővásárhelyen 1700, Orosházán kb. 1000 tagja volt a körnek hamarosan az alakulás után. Mezőberényben már az alakuláskor 400 tagja volt a körnek.²⁶ A taglétszám általában mindenhol évről évre növekedett. Az Orosházi Olvasó Nép kör tagsága félszázadon keresztül így alakult:²⁷

1871	137
1880	147
1890	197
1900	201
1910	446
1920	1003
1924	1183
1928	1052

Volt idő, amikor Orosházán az olvasókörök taglétszáma a 4000-et is meghaladta, a város lakosságának 15%-át. Későbbi alapítású Békés község területén az ibrányi „III. függetlenségi és 48-as olvasókör”:²⁸

1901	90
1902	113
1903	91
1904	91
1905	106
1906	108
1907	114
1908	143
1909	157
1910	150
1911	141
1912	159
1913	165

Ha a névjegyzékeket átolvassuk, kitűnik, hogy egy-egy olvasókörnek szilárd, állhatatos, végig kitartó törzsgárdája volt, és ez mindig új tagokkal bővült.

Az olvasókörök tulajdonképpen a falu társadalmi életének központját jelentették. Telenként reggeltől estig pezsgett az élet. Itt lehetett minden-kivel találkozni, híreket hallani, esetleges munkaalkalmakról tudomást szerezni stb. A körök újságokat járattak. A *Népszava* majd minden körbe járt, de sok kör több újságot is előfizetett. Több helyre járt a *Néplap*, *Nép-zászló*, *Világ*, *Világszabadság*, a folyóiratok közül a NAGY György-féle *Magyar Köztársaság* és FÉNYES Samu *Uttörője*. Az egyes cikkeket néha hangosan olvasták fel, és utána megvitatták. Az orosházi „Függetlenségi 48-as Kör” jegyzőkönyvéből idézzük: „Ha számosan gyűlnek össze a kör helyiségeiben, egy értelmes és érthetőleg olvasó tag nagy fennszóval olvassa a legjobb és

²⁶ GAÁL Jenő: *Az alföldi munkásmozgalom*. Bp. 1891.

²⁷ ZATYKÓ i. m.

²⁸ A békéscsabai Megyei Könyvtár kéziratgyűjteményéből.

legújabb hírlapi cikkeket.” Az idegen nyelvű szavak szótára „közhasználatra kitétetik”.²⁹ Orosházán határozatot hoztak arra is, hogy „kártyázni és bármilyen játéknemet gyakorolni a körben tilos. Zajos lármát ütni még megbántásoknál sem szabad”.³⁰ Az első időkben ez majdnem mindenütt így volt. Később engedtek ebből a szigorból, sőt billiárdasztalokat is szereztek be. Kezdetben a komolyabb, súlyosabb kérdések foglalták el a fő helyet. Gondjuk volt a tagság műveltségi színvonalának emelésére, sőt néha az elemi ismeretek tanítására is. Orosházán 1888-ben GINTNER István köri tag olvasás, írás, számolásra tanította az ebben gyengélkedőket.³¹

Az eddigiekből láthatjuk, hogy az agrárszocialista körök komoly elhatározással és alapos programmal szolgálták a földmunkásság kulturális és ennek révén társadalmi felemelkedését. A velük szemben ellenséges érzelmű kortársak, mint pl. az egyébként jószándékú SZEBERÉNYI Lajos is, csak a körök politikai szerepét hangsúlyozták: „Ennek a politikai, bizonyos fokig butító dogmatizmusnak állandó iskolái a 48-as olvasókörök, melyeknek inkább csak a címe olvasás, míg a merő politizálás és politikai fegyelmezés volt a fő cél.”³² Állítása így nem állja meg a helyét. Helyesebben úgy fogalmazhatnánk, hogy az olvasókörök egységre forrasztották népművelési munkájukat a politikai tevékenységgel. Kétségtelen, hogy a körök politikai szervezkedés céljaira is szolgáltak, hiszen pl. az orosházi „Függetlenségi és 48-as Kör” közgyűlése ilyen határozatot hozott: „állíttassék össze azok névsora, akik a kör elveivel ellenkező magatartást tanúsítanak”, és szólítsák fel őket kilépésre.³³ Egy tagot ki is zárnak, mert JUSTH Gyula ellen nyilatkozott. Még SZÁNTÓ KOVÁCS Jánosnak is nyilvánosan kellett bocsánatot kérnie, mert a tagság szerint megsértette KOSSUTH emlékét. Állandó üldöztetésük, éles politikai harcaik magyarázzák óvatosságukat, éberségüket.

*

Az olvasókörök tevékenységének legfontosabb része maga az olvasás, a földmunkásság könyvvel való ellátása. Ezen a téren valóban hatalmas munkát végeztek, hiányokat pótoltak. Nekik köszönhető, hogy a múlt század végén az Alföldön kialakult a magyar földműves szegénység között egy olvasott, tájékozott, politikailag iskolázott réteg, amely látott célt maga előtt, tudta a hozzá vezető utat, és bátran vállalta a harc nehézségeit. ENGELMANN Pál a brüsszeli szocialista kongresszuson büszkén számolt be arról, hogy az alföldi munkásnép egyes tagjai előtt BÜCHNER és DARWIN neve nem ismeretlen.³⁴

Ebben az időben az olvasni akaró embernek falun nagyon kevés lehetősége volt, hogy könyvhöz jusson. Népkönyvtárak még csak itt-ott voltak. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, a Földművelésügyi Minisztérium, közművelődési egyesületek (DEMKE, DKE, EMKE, OMIE) stb. hoztak létre népkönyvtárakat. Anyaguk összetétele természetszerűleg olyan volt, hogy az olvasóközönség azokból vajmi nehezen szerezhetett „veszélyes” eszméket. A klasszikusok mellett afféle „jámbor népnek való” diletáns

²⁹ B. NAGY László: *Egy hét Orosházán*. Művelt Nép, 1954. 41. sz.

³⁰ ZATYKÓ i. m.

³¹ B. NAGY i. h.

³² SZEBERÉNYI Lajos: *A parasztok helyzete Magyarországon*. Bp. 1907.

³³ Közli B. NAGY i. h.

³⁴ GAÁL i. m.

irodalom, száraz és használhatatlan mezőgazdasági szakkönyvek, gyermekdeden népieskedő törvénytárgyalkodások alkották anyagukat. Nem kell tehát csodálkoznunk, hogy ott sem nagyon olvasták őket, ahol éppen létesült egy ilyen népkönyvtár. A Pest megyei főispán jelentette, hogy 1901/1902 telén: „az erzsébetfalvi népkönyvtárat csak 20, a fülöpszállásit csak 5, a szigetcsépit szinte csak 5 és végül a taksonyi népkönyvtárat csak 11 olvasó, az illető községek magyarul írni, olvasni tudó lakosainak csak 0,2, 0,15, 1, illetve 0,4 százaléka vette igénybe.”³⁵ Érthető, hogy a földmunkásság művelődési szomját nem ezekből a forrásokból elégítette ki. Helyettük hozta létre saját „népkönyvtárait”, az olvasóköröket.

Az olvasókörök könyvanyagukat saját erejükből, a tagdíjakból, szegényes bálai jövedelmekből vették. Viszonylag nagy összegeket költöttek könyvre. A békésszentandrásai olvasókör például 100 koronáért vásárolt könyvet GOLDGRUBER Mór pesti könyvkereskedőtől.³⁶ Megpróbálkoztak a hivatalos szervekkel is, általában nem sok sikerrel. A kivételek közé tartozott az újszászi függetlenségi és 48-as kör, amely a földművelésügyi miniszterhez fordult támogatásért. Sem az előljárásság, sem a főszolgabíró nem támogatta a kérést, mondván, hogy a kör anyagilag jól áll, takarékbetétjük is van, és „a kör átmenetet képez a szocialista kör alakulásához”. Ebből a körből vált ki a helyi szocialista csoport, amit be is tiltottak. A főispán mégis adott a körnek 100 kötetet, „nehogy a kör, egyes izgatók hatása folytán, esetleg a kérelem elutasítása miatt is befolyásolva veszélyes irányzatot tartalmazó ponyvatermékek beszerzését határozza el.”³⁷ Gyarapították a könyvállományt magánosoktól származó adományok is. Egyes olvasóköri tagok saját könyveiket a körnek ajándékozták. Így tett GINTNER István is, a híres viharsarki szocialista vezér. A könyvekbe bejegyezték az ajándékozó nevét. Néhány ilyen kötet ma a békéscsabai Megyei Könyvtárban van. Ilyen bejegyzéseket olvashatunk: „Az Orosházi Függetlenségi Polgári olvasókörnek Tisztelete jeléül. Ruttkay Sándor.” vagy: „Ferency Mariska Az Orosházi Elvtársaknak.” vagy: „Ezt a könyvet ajándékozta Gintner István.” Ajándékkönyveket kaptak a hírlapoktól is, de ezek legtöbbször fércművek voltak. Az állomány eszmeileg meghatározó és számszerűleg is legnagyobb részét önerejükől szerezték be.

Egy-egy olvasókörben tekintélyes mennyiségű könyv gyűlt össze. Az orosházi Függetlenségi és 48-as Politikai Párt Olvasókör könyvállománya így alakult az évek folyamán.³⁸

1883	235
1890	343
1902	447
1913	501
1914	1014
1919	1059
1920	918
1928	1062

³⁵ PI Arch. Pest m. főisp. ált. 1903—931.

³⁶ A békésszentandrásai községi könyvtár iratai a békéscsabai Megyei Könyvtárban.

³⁷ PI Arch. Pest m. főisp. ált. 1907—141.

³⁸ ZATYKÓ *i. m.*

Ezek a számok így önmagukban még nem sokat mondanak. Tudnunk kell azt is, hogy milyen könyvekből állt ez az állomány. Mivel a körök könyvanyaga szétszóródott, könyvjegyzékek pedig nem maradtak fenn, erre csak következtetni tudunk. Szerencsére a békéscsabai Megyei Könyvtár összegyűjtötte az olvasókörök kallódó könyvanyagából, amit lehetett. Ez a gyűjtemény elég sok kör anyagából tartalmaz néhány darabot, összetételét jellemzőnek tarthatjuk általában az olvasókörök könyvanyagára. Ezenkívül egy-két kortárs visszaemlékezése is értékes anyagot nyújt.

A magyar szépirodalom minden jelentősebb, a falusi lakosság érdeklődésére számoltató képviselője szerepelt az állományban. PETŐFI és ARANY voltak a legnépszerűbbek, mellettük JÓKAI, MIKSZÁTH, VAS GERE BEN, JÓSIKA, TOMPA és GARAY alkották az állomány zömét. A korabeli irodalomból a szocialista vagy annak tartott írók műveit vették (pl. CSIZMADIA, PALÁGYI stb.). Az olvasókör tagjai maguk válogatták, vették ezeket a könyveket, minden hivatalos ízlésterelés nélkül választották az irodalom legmaradandóbb részét. A világirodalmat L. TOLSZTOJ, ZOLA, A. FRANCE, az *Ezeregyéjszaka*, később GORKIJ képviselték. Persze elvétve előfordulnak más, értéktelenebb könyvek is, de a legtöbb irodalmilag valóban értékes, mondanivalójában pedig haladó volt.

A mai szóval ismeretterjesztőnek nevezett anyagot majdnem teljesen a történelem és a társadalomtudomány alkotta. Mindenekelőtt KOSSUTH *Iratai*, azután SZILÁGYI Sándor: *A magyar forradalom története*, SZIRMAY: *A magyar jakobinusok története*, SZOKOLY Viktor: *Honvédelet*, TÁNCSICS: *Hunnija függetlensége*, KÖRÖSSY: *Kortársak (Kossuth Lajos és Ferenc József)*, FERENCZY: *Kossuth Lajos*, TÁNCSICS: *Életpályám*, DARWIN: *Az emberi faj története*, KROPOTKIN: *Kölcsönös segítség*, ÉNGELS: *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*, KAUTSKY: *Marx gazdasági tanai*, JÁSZI: *Uj Magyarország felé*.

Hódmezővásárhelyen az ismeretes 1894-i zendüléskor a következő könyveket foglalták le: SZOKOLY Viktor: *A pápák bűne*, KÜLFÖLDI Viktor: *Szabadság költészete*, *Szózat a népbolondítókhoz és a néphez*, KÜLFÖLDI Viktor: *Egy furfangos munkás szocialista*, GARAY András: *A szocialista író [Válasz Gaál Jenőnek Az alföldi munkásmozgalom c. felolvasásához] Mit akarnak a szocialisták? A magyar munkásmozgalom alapjai* c. sorozat füzetei.³⁹

Az anyag eléggé változatos. De két jellemző sajátosságra fel kell figyel-nünk. Olyan könyveket vásároltak és olvastak, amelyek 48 emlékéit idézték valamilyen módon és olyanokat, amelyekben saját életük égető kérdéseire vélték választ lelni.

A könyvekért a „könyvtárnok” felelősséggel tartozott. A tábla belső oldalára vagy az előzékre figyelmeztető felhívásokat írtak és azt, hogy mennyi időre kölcsönözhető a mű. Ilyeneket olvashatunk a békéscsabai Megyei Könyvtár gyűjteményében: „195. szám. A Bánhidai Függetlenségi és 48-as olvasókör Tulajdona, kiadható 6 napra, e könyv tisztántartása kéretik. 1895 április 2.” vagy „Csak 14 napra kiadható ezentúl minden napra 1 kr.-t fizet. a leveleket beszakasztani vagy bepipszkolni nem szabad.” „7 sz. 1892. Ibrányi

³⁹ BIRÓ József: *A Szántó Kovács féle agrárszocialista mozgalom*. Hódmezővásárhely 1954. A bíróság — mint ismeretes — „példás” ítéletet hoz, jöllehet megállapítja, hogy: „a bűnjelként lefoglalt nyomtatványok a büntett elkövetésére közvetlenül nem szolgál-tak, sem azoknak birtoklása, használása, terjesztése eltiltva nem lévén, elkozhatók és megsemmisíthetők nem voltak.” PI Arch. XV. 3/1894/2.

II.-ik Olvasó kör tulajdona Békés. Hibaért a kivívó felelős.” „Csak 14 napra kiadható. A könyv leveleit bepiszkolni És begyűrni nem szabad Kun István könyvtárnok.” „Ezen könyv 14 napra kivihető de 14 nap eltelte után ismét kiirandó ha továbbra is használni akarja. A könyvett bepiszkolni és levelein begyűrni nem szabad. Kun István könyvtárnok. Ezt a könyvett ajándékoszta Gintner István.” És KUN István könyvtárnok olvasói vigyáztak a kör vagyónára. A könyveken látszik a sok használat, de a levelek ma is épek és tiszták. Ha a körnek módja volt, be is köttette a könyveit, mint például a szarvasi függetlenségi kör. Az olvasókör könyvanyagát a könyvtárnok kezelte. Ő készítette a leltárt, vezette a kölcsönzési nyilvántartást. A könyveket a tagok általában nem a körben, otthon olvasták. A körben inkább az újságokat nézték át, vitatták meg. Ugyancsak megvitatták az olvasott könyveket is, de ez nem szervezett vitaesteken történt, hanem alkalmoszerűen.

A békésszentandrászi községi könyvtár (nem olvasókör!) vezetője, a körjegyző feljegyzéseket készített a könyvtár történetéről. Ebben írja a következőket: „Legjobban keresik a „meséket” és a „szépet”, tehát az olvasmányban a tárgy érdekességét keresik, ami természetes is, mert hisz a nép e tekintetben még gyermek korát éli. A gazdasági műveket azonban nem nagyon kedvelik.”⁴⁰ Hogy ez a megállapítás mennyire nem helytálló, azt láttuk az olvasókörök könyvanyagának összetételénél. A már idézett VADNAY Andor is más következtetésre jut, amikor azt vizsgálja, hogy a földmunkások ismerik-e a szocializmus tanításait. „Jobban ismerik mint a kis és nagykatét. Kivonatos füzetkében kézről-kézre adják egymásközt. Itt-ott látható szegényes lakásuk falán Marx arcképe, vagy Lassalle-é.”⁴¹

*

Az olvasókörök jelentőségét az agrárproletariátus felvilágosításában és megszervezésében természetesen a hatóságok is észrevették. 1891-ben a Békés megyei zavargások után a szolnoki alispán körrendeletben hívta fel a szolgabírókat, hogy figyeljék az egyleteket, és időnként tegyenek a tapasztaltakról jelentést. Az elővigyázatot a következőképpen indokolta: „Azon mozgalom, mely tőszomszédságunkban, Békés vármegyében megindult: kötelességünkkel teszi a legéberebb vigyázatot.

Habár ezen munkás-bérmozgalom közvetlen okai felől nem vagyok teljesen tájékozva, mégis bizonyosnak látszik előttem, hogy ezen, különben szorgalmas és más vidékek lakosságának hasonló osztályaihoz viszonyítva vagyonos népet két tényező indította arra, hogy ily kitorésekben keresse helyzetének orvoslását: a szocializmus apostolainak izgatásai és az egyleti életből kifolyó kölcsönös biztatások.

Misem állhat tőlem távolabb, mint az egyleti élet céltalan vagy zaklató korlátozása, másrésről azonban nem zárkozhatom el azon meggyőződés elől, hogy bizonyos körülmények között az úgynevezett „CSUTKA-CASINOK” a népre nézve valóságos erkölcsi mételeyt képeznek.”⁴²

A mozgalom semlegesítésére először munkásárulók egyesületeket akartak létrehozni. Már egy 1895-i főispáni tanácskozmányon felmerült egy javaslat,

⁴⁰ A békésszentandrászi községi könyvtár iratai a békéscsabai Megyei Könyvtárban.

⁴¹ VADNAY *i. m.*

⁴² PI Arch. Szolnok m. p. m. biz. 1891—2202.

hogyan alapítsanak olyan munkásegyleteket, amelyekből a szocialisták ki legyenek zárva, és az állami és hatósági munkálatoknál csak az ilyen egyletek tagjai kapjanak munkát.⁴³ DARÁNYI földművelésügyi miniszter népkönyvtári mozgalmával szintén az olvasókörök vitorlájából akarta kifogni a szelet: „Ugyanezen irányban igen hasznos szolgálatot tehetnek az ingyenes községi népkönyvtárak, amelyek létesítését részemről anyagilag is támogatom, — ha a könyvtárak népszerűsítésére a gazdaközönség közreműködik. A munkásosztály olvasási vágyát és kedvét eddig az agitáció használta fel: most a népkönyvtárak szervezése révén módja lehet a gazdaközönségnek az agitáció befolyását a téren megbénítani és ellensúlyozni.”⁴⁴ A békési alispán a szolgabírákat utasította, hogy szerezzenek előfizetőket a Nagyváradon állami támogatással megjelenő *Magyar Népszászó* című lapra. A lap a munkásmozgalmat úgy akarta leszerelni, hogy a munkásságot ténylegesen érdeklő kérdésekről közölt cikkeket, „népiesch” nyelven. Nagyon átlátszóan szolgálta a kormányt. A szolgabírák igyekezete hiábavalónak bizonyult. Az egész megyében csak páran fizettek elő, az olvasókörök közül csak az öcsödi. A kudarcot a szeghalmi főszolgabíró így mentegette: „Ami azt illeti azonban, hogy ez a lap az úgynevezett szocialisták közt is elterjedjen, arra nincs kilátás, mert ezek idegenkednek minden olyan laptól, mely nem az ő száj ízök szerint beszél, azt tartván, hogy az „urak” ezeket az ő félrevezetésükre csinálják, s ha esetleg elolvassák is az új lapokat, nem okulnak, de nem is akarnak okulni az olvasottakból. Már pedig a szóban forgó lapnak főleg a szocialisták megtérítése lenne a célja.”⁴⁵

Miután hatósági „munkásegyleteket” nem sikerült alapítani, és minden olyan próbálkozásuk, amellyel az olvasóköröket lehetetlenné akarták tenni, kudarcot vallott, a hatóságok erélyesebb fellépésre szánták el magukat. Az 1891-i orosházi, békéscsabai, battonyai véres összecsapások, az 1894-i SZÁNTÓ-KOVÁCS-per arra mutatnak, hogy eddig sem az emberiség tartotta vissza őket a hatalmi szóval való „rendcsinálástól”. 1898-tól rendszeressé válik az egyletek zaklatása, sűrűbbé válnak az olyan akciók, mint a belügyminiszter leírata a Pest megyei alispánhoz: „utasítsa az erzsébetfalvi munkás önképző egylet vezetőségét, miszerint felfüggesztés illetve felosztatás terhe mellett az alapszabályok harmadik pontjában megjelölt célt és hatáskört szem előtt tartva az egylet bevallott céljaival össze nem egyeztethető gyűlések illetve felolvasások rendezésétől tartózkodjék.”⁴⁶ 1898-ban azután belügyminiszteri rendeletet adnak ki az olvasókörök ellenőrzéséről. Ebben olvashatjuk az következőket: az ilyen egyletek „nem az alapszabályaikban megjelölt közművelődési célok elérését tekintik feladatuknak, hanem ily törvényesen megengedett irányú egylet szervezésének örve alatt tulajdonképpeni céljukat legtöbbször a jogrend megzavarása, jelesül osztálygyűlölet felidézése, a tulajdon és a törvényes rend ellen való izgatás képezi.”⁴⁷

Ma már látjuk, hogy a hatóság minden rendelete és akadékoskodása hiábavalónak bizonyult. Hiába tiltották be az olvasóköröket, a földmunkásság kitartott mellettük, mert tudta, hogy az ő érdekeit szolgálják, elsősorban neki van szüksége munkájukra. Az első világháború vetett véget

⁴³ ORMOS *i. m.*

⁴⁴ PI Arch. 11 458/97/119.

⁴⁵ PI Arch. 11 458/97/192.

⁴⁶ PI Arch. Pest m. főisp. ált. 1901—232.

⁴⁷ Közli ERÉNYI *i. h.*

működésüknek, de csak a háború tartamára. Utána újra alakultak, tovább folytatták munkájukat.

Ma úgy emlékezünk vissza az olvasókörökre, mint a magyar munkás-mozgalom hősi korszakának jelentős és fontos szervezeteire, amelyek nagy szerepet tölthettek be földmunkás népünk nevelésében, öntudatosodásában.

JENŐ KISS: FACTS ABOUT THE HISTORY OF THE AGRARIAN SOCIALIST READING CIRCLES (1867—1914)

The agrarian socialism of the 19th century was a feature characteristic of the Hungary of that age. After the suppression of the war of independence of 1848/49, when the agrarian proletariat and the poor peasantry could not hope for an improvement in their standard of living through official measures, they started to organize themselves. At first the movement adopted the ideals of the war of independence, later when these ideals were expropriated by the ruling power, it rested on the doctrines of socialism. Typical of the movement called agrarian socialism¹ were the requirements put forward particularly by the peasantry. It spread with special intensity in the counties situated within the triangle of the rivers Tisza and Maros, in the so-called "Viharsarok" (Stormy Corner).

The reading circles made up the organization of the agrarian socialist movement. Their activity was doublefold: firstly, they struggled for better conditions of living, secondly, they filled the place of the public libraries. This cultural activity is considered to have been at least as important as their political significance. At the end of the last century there were very few public libraries in Hungary, specially in the country, among the peasant population. These reading circles — a social movement acting entirely upon its own initiatives — took the place of public libraries. Not receiving official support of any kind, they were in the position to purchase books and newspapers entirely according to their own liking. They selected the material from among the classics of Hungarian and foreign belles-letters, from historical works, especially those concerned with the war of independence and from the works of socialist authors. The reading circles lent their books to the public. Debating evenings were held on the premises of the reading circles, which also served as a home for the social gatherings of the people united by the movement. The inner life of these reading circles may be cited as an example of democratic education.

On the basis of data taken from archives, reminiscences and other documentary evidence, a historical survey is presented in the article on the reading circles in the „Viharsarok” up to the time of World War I.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Likai Skalich Pál Raymundus Lullus-plágiumáról. (RMK III. 464.) Bár a XVI. században még sokkalta enyhébben kell elbírálnunk az irodalmi plágiumot, mint napjainkban, mégis van az „átvételnék” bizonyos mennyiségi és technikai határa, amelyen túl már a kortársak is plagizátornak minősítették a gondolat tolvajait. Ez nem csupán a könyvtörténeti kuriózumok kérdése, de fontos és éles vízvonalzó is a komoly humanisták, filozófusok és a komolytalan alchimista, kabalista stb. kalandorok között, akik a könyvirást pusztán érvényesülési eszköznek tekintették, s egy-egy agylágyultabb uralkodót megszedítve, néha egész falvakat kaptak egy jólsikerült plágiumuk jutalmául.

Prototípusa ennek a kalandorságnak a zágrábi születésű Likai SKALICH Pál (Paulus SCALICHIUS de Lika) (1534?—1575), aki gátlás nélkül „a hunnok grófjának” írja magát könyveinek címlapján, egy ideig I. FERDINÁND kedvelt udvari káplánja volt, majd a poroszországi Kreuzberg városkát kapta ALBRECHT örgróftól ajándékba; közben valóságos ingajaratot rendezett be katolicizmus és protestantizmus között, mindig szigorúan az uralkodó széljárás és egyéni érdekei szerint.

Egy kapitális plágiumát már JÖCHER is ismeri,¹ s ennek alapján ERDÉLYI János² is. A *De justitia aeterna* című művében³ részben szóról szóra kiírja a gubbiói Agostino STEUCHI-nek (Augustinus STEUCHUS Eugubinus) kisamoi püspöknek (1497—1548) *De perenni philosophia*-ját (Basileae 1542). Tudatos hamisítóra, körmönfont szélhámosra vall az az ügyesség, amellyel SKALICH a plágium nyomait úgy tünteti el, hogy felfedezés esetén mégis maradjon számára egy vészkijárat. Azt teszi ugyanis, hogy a szövegben háromszor hivatkozik KISAMUSRA, az indexben pedig KUSAMUST idézi: ha tehát valaki felfedezné a plágiumot (aminek megvolt a veszélye, hiszen STEUCHUS kortárs szerző, a Vatikán könyvtárosa volt), akkor ő fedezve van, hiszen említi a szerzőt (KISAMUS), s arról nem tehet, hogy a nyomdász KUSAMUSNAK szedte az indexben a nevet. (További ravaszság, hogy a KUSAMUST bátran lehet CUSANUS téves szedésének is tartani.)

Nagyon is alapos a gyanú, hogy SKALICH többi művei is hasonló írói morál és hamisítási technika alapján jöttek létre. Domenico BERTI szerint⁴ (aki nyilván nem

¹ JÖCHER: *Allgemeine Gelehrten-Lexicon*. Leipzig, 1751. 4. Theil. 187—89. hasáb. — SZINNYEI, XII. köt. 293—297. hasáb.

² ERDÉLYI János: *A bölcsészet Magyarországon*. Bp. 1885. (Fil. Irók Tára, 6. köt.) 50—54. l. „Jöcher szerint goromba csenést követett el Steuch Eugubin A. „de perenni philosophia” munkáján”. — Ismeri a plágiumot már J. G. SCHELHORN is: *De vita et scriptis P. Scalichii commentatio* (Bibliotheca Historico-Philologico-Theologica. Classis VII. I. fasc. Breae, 1723. 1049—50. l.)

³ *Encyclopediae, seu Orbis disciplinarum... epistemon* Pauli SCALICHI de Lika. Basileae, (1559). 220—266. l. (RMK III. 464.)

⁴ BERTI, Domenico: *Giordano Bruno da Nola, sua vita e sua dottrina*. Torino, 1889. 72. l.

vetette egybe a szövegeket) SKALICH *De revolutione alphabetaria* c. művén⁵ „Raymundus Lullus hatása látszik”. (Ezt a fogalmazást KOLTAI-KASTNER Jenő is átveszi.) A valóság ezzel szemben az, hogy itt nem „hatásról”, hanem ismét közönséges plágiumról van szó, Raymundus LULLUS *Ars magna sive ultima*-jának kegyetlen, dilettáns kinyirbálásáról.

Tudjuk, hogy Giordano BRUNO is igen nagyra tartotta az „ars lulliana”-t, és több művét is szentelte annak.⁷ De éppen itt látszik a fentebb említett döntő különbség: BRUNO, a filozófus, LULLUS művének kommentárjaiként fejt ki saját gondolatait, míg SKALICH, a szélhámus, saját alkotásaként adja elő, amit készen talált LULLUSNÁL. Közben ismét igen figyelemre méltó az a hamisítási technika, amellyel a „hunnok grófja” ezúttal is eljár. Az előszóban —, hogy olvasottságát fitogtassa — boldog-boldogtalant felsorol elődjeként, de éppen LULLUS nevét gondosan, széles ívben elkerüli. A műben szóról szóra átveszi LULLUS kilenc elsősleges, kilenc másodlagos stb. alapkategóriáját, kombinatorikus táblázatait, de — görögre és héberre fordítja őket, és a további szimbolikus jelölésekben is a görög és héber ábécét használja. Ugyanakkor megteszi a fentebbi plágiumnál is megfigyelt óvintézkedéseit: az *Index*ben forrását természetesen nem idézi sem LULLUS, sem RAYMUNDUS LULLUS formájában, hiszen ezzel „nyomra vezetné” az olvasót. Ezzel szemben idéz egy nem létező R. HUILLUS nevű szerzőt: nyilván ezúttal is azzal a körmönfont szándékkal, hogy baj esetén ismét a nyomdász legyen a felelős, aki R. HUILLUST szedett R. LULLUS helyett!

Nyilvánvaló ezek után, hogy SKALICH többi művének „forrásait” is aránylag könnyű szerrel fel lehet majd fedezni, megismervén plagizáló technikájának s „a nyomok eltüntetésének” — úgy látszik — rendszeresen alkalmazott fogásait. Érdemi, tartalmi szempontból persze ez a felfedező munka sok újat már nem hozhat, hiszen a filozófia- és irodalomtörténet egyaránt azt mutatja, hogy csak az eredeti gondolatoknak volt igazi és tartós hatásuk, s a plagizátorok csak igen rövid, átmeneti „sikert” élvezhettek. De az illetén kutatás mégis túlmegy a történeti, könyvtörténeti kuriózum-gyűjtögetésen, mert egyrészt a Régi Magyar Könyvtár és a magyarországi filozófia történetének kutatásához tartozik, másrészt általános történelmi szempontból sem érdektelen az, hogy mikor, mit tartottak plágiumra érdemesnek az írott szó szélhámusai. Éppen a XVI. században igen messzemenő történeti, társadalomtörténeti érdekessége van annak, hogy a feudális uralkodók milyen lázas igyekezettel törekednek arra, hogy a polgári gazdaság és tudomány veszélyesen mutatkozó erőit a maguk számára, hatalmuk megőrzésére foglalják le, s így a feudalizmus székértelőivá tegyék a feudalizmus sírásóit, a polgárságot. Ebbéli — persze reménytelen — igyekezetükhöz kapóra jönnek a SKALICH-szabású alchimista, kabalista, lullista és egyéb „filozófusok”, akik vállalkoznak arra, hogy a legbutább főurat is pereck alatt megtanítták az aranycsinálás és gondolatgyártás csalhatatlan módszereire. SKALICH azzal dicsekszik a *De revolutione alphabetaria* előszavában, hogy egy analfabéta olasz urat úgy kitanított „művészetére”, hogy öt hónap múlva bárkit legyőzött a vitatkozásban. S hogy valóban mennyire „ez kellett” a főuraknak, annak ékes bizonyítéka az a tény, hogy egészen a XIX. század elejéig minden valamirevaló fejedelemnek megvolt a maga „udvari kémikusa”.

MÁTRAI LÁSZLÓ

⁵ *De revolutione alphabetaria sive perfectissimo ad omne genus scientiarum methodo*. (Encyclopaediae . . . epistemon. 418—532. l.)

⁶ KOLTAI-KASTNER Jenő: *Giordano Bruno a magyar irodalomban*. Irodalomtörténet. 1950. 2. 102. l.

⁷ BRUNO nem csupán önálló kommentárokat ír LULLUSHOZ, hanem ki is adja annak *Ars Magna*-ját (Raymundi LULLII opera . . . Argentinae, 1598. stb.).

Jeszenszky János Savonarola-kiadásáról (RMK III. 883.) A XVI. századi magyar filozófia történetének kutatása közben találtam rá az Egyetemi Könyvtárban JESZENSZKY Jánosnak (1566—1621) 1596-ban, Wittenbergben megjelent SAVONAROLA-kiadására, amelynek eddig magyarországi példánya nem volt ismeretes; SZABÓ Károly csupán a boroszlói és erlangeni példányt említi; de bizonyára fellelhető sok más külföldi könyvtárban is.

A műnek nem csupán az a könyvtörténeti érdekessége van meg, amely az inkvizíció minden áldozatának joggal kijár, de fontos történeti dokumentum is abban a vitában, amely protestáns és katolikus oldalról a polgári történések között SAVONAROLA alakjának és értékelésének kérdésében ma is folyik. JESZENSZKY János, a nagyhírű wittenbergi, majd prágai orvosprofesszor maga is aktív résztvevője a csehországi reformációnak és függetlenségi harcoknak, s a fehérhegyi csata után a megerősödő HABSBURG-önkény hóhérainak kezén ér szörnyű véget. Előszavában mint kortárs tesz hiteles tanúságot arról, hogy a protestánsok SAVONAROLÁT előfutárunknak, reformátornak tartották: JESZENSZKY „Itália Lutherjének, kiváló teológus és filozófus”-nak nevezi (*Epist. Dedicatoria*); másutt kivégzését minden jog és ok ellen valónak mondja, alakját és sorsát SZÓKRATÉSZHEZ hasonlítja (185. l.); ismét másutt KRISZTUS hitvallójának nevezi (557. l.).

Ugyanerről tanúskodik azonban a XVII. századi posszessor is (PERTINGER Kristóf, Mátyás fia), aki Bartholomäus KECKERMANNNAK, a protestáns főiskolák tekintélyű filozófusának SAVONAROLÁRA vonatkozó dicséret soraival fémjelzi a művet: „Rátérek Savonarolára, a vitán felül álló nagy férfiúra, a kiváló teológusra, kiváló filozófusra, akit életének és tanításának tisztasága miatt 1499-ben a római pápa megégettetett . . . kinek műveiben és már abban a században az égi tudomány újjászületésének (renascentis doctrinae) és az Anti-Krisztus csalásaitól való megtisztulásának legbiztosabb jeleit látom . . . Dicséretes és csodálatraméltó Filozófiai alapvetést írt. Ebben Arisztotelész Organon-jának szabályait oly ügyesen foglalja össze és illusztrálja magyarázatokkal, hogy kívánni sem lehet az Organon-nak ennél tökéletesebb kompendiumát.”

Tartalmi, filozófiatörténeti szempontból is az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel SAVONAROLA e műve, amelyet a reneszánsz újplátonista természetfilozófiájára (PATRIZZI) támaszkodó JESZENSZKY János adott újból ki: jellegzetes állomása annak a folyamatnak, amely a skolasztika kifinomult ARISZTOTELÉSZÉVEL az új, a megtisztított, leegyszerűsített „puritán” ARISZTOTELÉSZT szegezte szembe, mint „novum Organum”-ot. Hasonló átmeneti jelenség RAMUS logikai újító kísérlete is, melynek a magyarországi protestánsok körében különösen nagy hatása volt.

MÁTRAI LÁSZLÓ

A bártfai kalendárium egy ismeretlen kiadása. (XVI. századi korrektúra-példány.) A prágai Nemzeti Múzeum Könyvtára 16A2 jelzeten egy cseh nyelvű egylevelés nyomtatvány-unikumot őriz, amely könyvtáblából került elő, meglehetősen sérült állapotban. A hatásos fametszettel — árvízi jelenet — illusztrált „Neue Zeitung” címe: *Pravdivá a strašlivá, novina o veliké povodní, kteráž se stala v tomto margkrábství moravském, leta 1591, vldáště pak při městech Prostějově a Šumberku.*¹ Nyomdásza Valentin KLÍN, a nyomtatás helye Olmütz.

¹ Magyarul: *Igaz és rettenetes jelentés egy nagy árvízről, amely ebben a morvaországi örgrófságban, különösen pedig Prosnitz és Šumberg városokban történt 1591-ben.* — A nyomtatványra Mirjam BOHATCOVÁ, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Cseh Irodalmi Intézete Filológiai Dokumentációs Kabinetjének vezetője hívta föl a figyelmemet, és egyúttal a nyomtatvány kitűnő fényképét is elküldte számomra. Mindezért itt is hálás köszönetemet fejezem ki. A fénykép megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Régi Könyvgyűjteményében.

Ránk nézve az teszi érdekessé ezt a nyomtatványt, hogy másodlagos fölhasználás folytán nemcsak régi cseh, hanem régi magyar unikum is, amennyiben egy magyar nyomdában próbanyomat, illetve korrektúra céljára használták föl. Egy magyar nyelvű kalendáriumnak összesen 32 lapja található meg rajta. Mégpedig a cseh nyomtatvány benyomtatott, fametszetes oldalán a magyar kalendárium A íve, az üres hátlapon pedig a C ív. Az A ív szövege elég halványan, kisebb eltolódásokkal négyszeres lenyomatban látható, a C ív ellenben tiszta, világos korrektúra-levonat, számos végrehajtott korrektúrával. A kis nyomtatványnak tehát külön érdekessége, hogy benne egy XVI. századi magyar korrektúra maradt fenn.

Az egyes lapoknak az íven való elhelyezéséből az is megállapítható, hogy az ívet nem hajtogatásra szánták, hanem minden ívet négyfelé szándékoztak vágni és quaterniókat csinálni belőlük, hogy minden nyomtatott levél mögé egy-egy üres levelet köthessenek, följegyzések céljára.

A magyar nyomtatvány megvizsgálásából kétségtelenül kiderül, hogy a *bártfai kalendárium 1594. évre* szóló, eddig egyetlen példányban sem ismeretes kiadásának két íve (az egész terjedelemnek a fele) van előttünk. Hogy bártfai kalendáriumról van szó, az megállapítható az egyes hónapok táblázatai alatt közölt distichonokból. Ezek a rövid egészségügyi és mezőgazdasági tanácsok szó szerint megegyeznek a bártfai kalendárium eddig ismert 1581-i, 1583-i és 1589-i példányaiban található szövegekkel.² Magából a címlapból csak nagyon kevés vehető ki, mert lenyomata éppen az árvízkepre jutott. Annyi mindenesetre kivehető a *IVDICIVM MAGYAR NYELVEN*-ből, hogy ... *ELVEN* és ugyancsak fölismerhető annak a kis, holdat ábrázoló fametszetnek a képe, amely a bártfai 1589-i kalendárium címlapját díszíti. Impresszum valószínűleg nem volt a címlapon, aminthogy az 1589-i kalendáriumén sem látható, ellentétben az 1581-i és 1583-i kiadásokéval, ahol Bártfa és GUTGESEL Dávid neve megtalálható.³

Hogy ez a mi kalendáriumunk az 1594. év számára készült, az magában a fennmaradt szövegben olvasható a C₁ levél versójának utolsó két sorában: „Ez 1594 Eztendőben az Napban lőt Eclypsinek ereieről.”

Történelmi szempontból is van bizonyos érdekessége ennek a kalendáriumnak. Az 1589-re szóló kalendárium ui. éppen abban az évben, 1588-ban jelent meg, amikor a magyar országgyűlés törvénybe iktatta az új, gregoriánus naptár használatát. Ennek megfelelően a kalendárium első helyen már az új naptárt tartalmazza, és csak másodszorban, vele párhuzamosan tünteti föl a már elavultnak tekintett ó kalendáriumot. Érdekes módon a mi 1594-i kalendáriumunk az 1589-ivel ellentétben ismét az ó kalendárium alapjára helyezkedik, azt közli az első rovatban, és az új a második oszlopba szorul.⁴ Ennek az a magyarázata, hogy a magyar protestánsok 1591-i nagykárolyi zsinatjukon kimondták, hogy visszatérnek a katolikusnak tekintett gregoriánus naptárról a régi naptár használatára.⁵ A GUTGESEL-féle, 1594-re szóló naptár tehát, nyilvánvalóan elsősorban protestáns vásárlóközönségre számítva, tér vissza szintén a régi kalendáriumra.⁶

CSAPODI CSABA

² Hogy az Orsz. Széchényi Könyvtár birtokában levő 1589-i kalendárium bártfai GUTGESEL-nyomtatvány, azt a katalógus SAJÓ Géza meghatározása alapján tünteti fel.

³ Az 1594-i kalendárium bártfai eredetét a betűtípusok is igazolják.

⁴ Érdekes, hogy a mi kalendáriumunk distichonjainak a helyesírása is közelebb van az 1581-i kalendárium helyesírásához, mint az 1589-éhez.

⁵ SZENTPÉTERY Imre: *Chronologia*. Bp. 1923. 38. l.

⁶ Ennek a szokásnak emléke még a XVII. században is megtalálható a magyarországi protestánsok közt. SZENTPÉTERY *i. m.* 39. l.

A Zrínyiász ismeretlen „folytatása”. A szegedi Somogyi Könyvtár 172. jelzésű kötete három nyomtatványt tartalmaz: ezek közül — terjedelem és érték szempontjából egyaránt — az első a legjelentősebb: az *Adriai Tengernek Syrenai* (RMK I.842.). Ennek a 146/A levelén, közvetlenül a *Szigeti Veszedelem* záróstrófája után a következő három, kézzel írt verssor olvasható:

„neis bocsásd túled az il főrinny szolgát
tény néki fejiben menyei koronát.
hogy álgo mind ember az Urat szent fiát.”

Ezek a sorok a XV. ének utolsó strófájának folytatását alkotják, íme azzal együtt,¹ mai átírásban:

„Vitézek Istene! íme az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását;
Vére hullásával nagy bötűket formált,
Illy subscribálással néked adta magát,
Ő vitéz véréért vedd kedvedben fiát.
Ne is bocsásd túled az ily serény szolgát,
Tégy néki fejiben mennyei koronát,
Hogy áldja mind ember az Urat, szent fiát.”

A háromsoros folytatás mind gondolatilag, mind verstanilag (üteme és rímei alapján) nagyszerűen kapcsolódik a *Zrínyiász* utolsó strófájához, és azt nyolc sorra, vagyis két négyesoros versszakká egészíti ki:

„Vitézek Istene! íme az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását;
Vére hullásával nagy bötűket formált,
Illy subscribálással néked adta magát,
Ő vitéz véréért vedd kedvedben fiát;
Ne is bocsásd túled az ily serény szolgát,
Tégy néki fejiben mennyei koronát,
Hogy áldja mind ember az Urat, szent fiát.”

Ki lehetett a költői tehetséggel rendelkező olvasó, akitől a folytatás származik? Szinte pontosan megállapítható. A könyv Tibolddaróceról került Szegedre; 1828 és 1838 között volt plébános Tibolddarócon VESZERLE Gáspár (1794—1870) egri kanonok,² aki a szóban forgó kötetbe két helyen is beírta a nevét: az első tábla belső borítólapjára és a hátsó őrlével B lapjára: „*Domínus Reverendus Casparus Veszlerle.*” Ez a bejegyzés és a három verssor ugyanannak a kéznek az írása, tehát a folytatás minden bizonyosan VESZERLE-től származik. Mellette szól az is, hogy a ZRÍNYI által megkezdett vallásos kifejezésekkel tele képet töretlenül folytatja, szinte továbbfejleszti, ami — a XIX. század elején — egyházi személyre utal.

VESZERLE tulajdonából kerülhetett a könyv „*Joannis Káldij Jurassoris*”-hoz —, akinek neve és tisztsége (*Jurassoris ~ iuratus asesoris ~ jurassoris* = esküdt) az első őrlével A lapján és a 2/B levélen olvasható —, onnan a tibolddaróci FÁY-könyvtárba,³ végül Szegedre. KÁLDY írása más, mint amilyennel a folytatást írták.

¹ ZRÍNYI sorait az alábbi kiadásból idézem: Gróf ZRÍNYI Miklós *Művei*. Kiadja NÉGYESY László. I. köt. Költői művek. Bp. 1914. 333. l.

² SZINNYEI József: *Magyar írók élete és művei*. XIV. köt. 1187. h.

³ Vö. RMK I. köt. 359. l.

NÉGYESY László ZRÍNYI költői művei kritikai kiadásának előkészítése folyamán megvizsgálta az első kiadás (Bécs, 1651) Magyarországon akkor fellelhető összes példányát, csak a *tibolddaróci* nem.⁴ Ezért nem került eddig nyilvánosságra a *Zrínyiásznak* ez a háromsoros „folytatása”, amely ZRÍNYI népszerűségéről és hatásáról tanúskodik.

KOSJÁR MÁRTON

Giambattista Bodoni levele Teleki Sámuelhez. TELEKI Sámuel, a marosvásárhelyi TELEKI-theca megalapítója könyveit több mint fél évszázadon át tartó szorgalmas és szenvedélyes gyűjtő munkával válogatta össze. Könyvtára így lett a kor európai színvonalán álló, valamennyi tudományágat enciklopédikusan magában foglaló gyűjteménnyé, amelyet még az alapító életében, 1802-ben a nyilvánosság számára is megnyitottak.

TELEKI a könyvek beszerzése érdekében széleskörű levelezést folytatott, a hazai és a bécsi könyvkereskedőkön kívül közvetlen kapcsolatban állt hollandiai, franciaországi, angliai és németországi könyvkereskedőkkel, kiadókkal. Miután élete nagyrészt Bécsben töltötte, közelebb élt a nyugat-európai könyvpiachoz, mint bármelyik könyvgyűjtő magyar kortársa. Érdeklődésre tarthat számot a nagy olasz nyomdással, Giambattista BODONIVAL való kapcsolata, amelyre BODONINAK egy most előkerült, eddig ismeretlen levele vet fényt.¹

A levél — BODONI sajátkezű írása — már válasz TELEKI Sámuelnek 1796. december 30-ról kelt levelére, amelyben BODONINÁL megrendelt könyvek után érdeklődik. TELEKI a görög-latin klasszikusok szenvedélyes gyűjtője volt, s mindig igyekezett megszerezni kedvenc szerzőinek csaknem valamennyi, főleg reprezentatív kiállítású és szöveg-hűség tekintetében is legjobb, legpontosabb kiadásait. Így BODONINÁL is elsősorban az ókori klasszikusok legújabb kiadásait kereste. Meglepő az a bibliofil fürgeség, amely a még meg sem jelent könyveket már megrendeli, s a már részben megjelentek folytatását igényli. Nyomdász-kiadó és gyűjtő ilyen közvetlen kapcsolatára elsősorban a XVIII. század, a könyvgyűjtésnek ez a klasszikus korszaka adhatott példát. BODONI is hangsúlyozza levelében, hogy kiadványait csak a „művelt bibliofileknek” szánta. Erre mutat az a nagy műgond, amellyel könyveit készítette, s a rendkívül alacsony, 50—100-as példányszám. Barátja és életrajzírója, Giuseppe de LAMA szerint meglepően éles elmével, dús fantáziával és hatalmas emlékezőtehetséggel volt megáldva, s a humanista irodalom művelői között az egyik első helyet foglalhatta volna el, ha ezzel törődött volna.² BODONI azonban megmaradt elsősorban nyomdásznak, a typographia művészenek, mint ahogy az ugyancsak nagy klasszikus tudással rendelkező TELEKI is megmaradt könyveket gyűjtő magáncmbernek.

BODONI levele Parmában kelt, 1797. január 25-én. A levél szövege a következő:
„Eccellenza

Pel mezzo di S. E. il Sig^r Conte di Valparaiso, Ministro Plenipotenziario di S. M. Cattolica³ a questa Real Corte⁴ mi è pervenuto il viglietto di V. E. segnato il 30 dello

⁴ Idézett ZRÍNYI-kiadás. 364. l.

¹ A levél eredetije a marosvásárhelyi Teleki Tudományos Könyvtár még feldolgozatlan kéziratanyagában található.

² *Vita di G. B. Bodoni*. Parma 1816. Idézi TREVISANI, Piero: *Bodoni*. Epoca, vita, arte. 2. ed. Milano, Hoepli, 1951. 43. l.

³ *Sua Maestà Cattolica* — a spanyol király szokásos címe.

⁴ A parmai hercegség, amelynek ekkor uralkodó hercege a BOURBON-házból származó FERDINÁND volt, aki BODONIT Parmába hívta.

scaduto mese ed anno, col quale mi ricevevo notizia di alcuni libri ordinatimi sino sub finire del 1795. Ho pertanto l'onore di partecipargli che io mi trovo in pronto il Coluto greco,⁵ Latino ed Italiano, 4° grande, il Trifodoro greco-italiano,⁶ 4.º grande, ed il Faerno⁷ pure in 4.º; ma non so per qual canale farglieli pervenire costà con sicurezza. Riguardo al Lucrezio, ed agli altri tre tomi del Tacito,⁸ l'illuminato Ministro⁹ che promuoveva le mie edizioni de' Classici Latini e ne faceva eseguire la correzione del testo da' varj Letterati in Roma, essendosi trovato immerso in varj affari di maggior conseguenza, io ho dovuto tralasciare l'ultimazione di detti due autori sino a' tempi migliori, e colla lusinga di ottenere un giorno le sospirate emendazioni su i MSS. Romani. Intanto per non rimanermi affatto insperoso, ho preso il partito di proseguire li quattro maggiori Poeti Italiani, che ho promesso di dare al pubblico colla massima esattezza. Già sono terminati il Tasso ed il Dante,¹⁰ ed avrei anche finito il Petrarca,¹¹ se non mi fossero state sequestrate nel passato ottobre varie balle di carta al Ponte di Lagoscuro, perche procedenti dalla Romagna, e sino ad ora non mi è ancora riuscito di poterla ricuperare.¹² Oltre al non picciol danno che risento dalle attuali circostanze della nostra desolata Italia, le mie tipografiche imprese soffrono non lieve ritardo, non potendomi provvedere della carta opportuna per stampare le poche copie scelte e destinate ai soli intelligenti Bibliofili.¹³ Io serbo tuttavia la copia della Gerusalemme del Tasso in 2. Tomi fogl. gr. per codesto coltissimo Sig^r Barone di Spielman,¹⁴ da V. E. indicatomi già da molto tempo, ma non so come mandargliela costa direttamente: se detto Signore desidera di averla, io tenterei di spedirgliela per la via di Trieste, unitamente al Dante; ma prima di suo ulteriore avviso io non oso eseguire il mio divisamento. E in attenzione de' veneratissimi suoi comandi, passo a protettarmi col più profondo ed inviolabile rispetto

⁵ COLUTHUS: *Raptus Helenae*. Parmae typis Bodonianis, 1795. L. GIANI, Giam-piero: *Catalogo delle autentiche edizioni Bodoniane*. Milano, Conchiglia, Stamp. Istituto Editoriale Italiano, 1948. 53. l. A könyv megvan a Teleki Könyvtárban, s az 1796-ban megjelent katalógusban is szerepel, holott TELEKI a kötetet ekkor még csak megrendelte, s a levél tanúsága szerint sem lehetett még TELEKI a könyv birtokában. L. *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék. Pars prima*. Viennae, Baumeister, 1796. 76. l.

⁶ TRIFODORO: *La caduta di Troia*. Parmae typis Bodonianis, 1796. GIANI *i. m.* 58. l. A Teleki Könyvtárban megvan. *I. m.* Pars prima, 76. l.

⁷ FAERNI Cremonensis *fabulae centum*. Parmae typis Bodonianis, 1793. GIANI *i. m.* 49. l. A Teleki Könyvtárban megvan. *I. m.* Pars secunda, Viennae, Schmidt, 1800. 298. l.

⁸ LUCRETIVUS nincsen BODONI kiadásában, ez tehát végleg elmaradt. TACITI *opera*. Vol. 1—3. Parmae, typis Bodonianis, 1795. Gyönyörű kiállítású könyv, amely csak 30 számozott példányban készült. L. GIANI *i. m.* 54. l. A Teleki Könyvtárban megvan. *I. m.* Pars prima. 141. l. TELEKI a művet már hat kötetesnek tünteti itt fel, a második három kötet kiadása azonban végleg elmaradt.

⁹ Vincenzo JACOBACCI, aki munkáját aggályos gondossággal és nagy filológiai pontossággal végezte. Vö. GIANI *i. m.* 54. l. és TREVISANI *i. m.* 103. l.

¹⁰ *La Gerusalemme liberata* di Torquato TASSO. Vol. 1—3. Parmae, typis Bodonianis, 1794. L. GIANI *i. m.* 51. l. — *La divina commedia* di DANTE Alighieri. Vol. 1—3. Parmae typis Bodonianis, 1795. L. GIANI *i. m.* 53. l. Ua. 2. ed. 1796. L. GIANI *i. m.* 58. l. A Teleki Könyvtárban egyik sincs meg.

¹¹ *Rime* di Francesco PETRARCA. Vol. 1—2. Parmae typis Bodonianis, 1799. L. GIANI *i. m.* 61. l. A Teleki Könyvtárban nincsen meg.

¹² Jellemző adat az akkori széttagolt Olaszország belső viszonyaira. Romagna az Egyházi Állam területe volt, ütközőpontjában az Olaszországon osztozó HABSBURG és BOURBON érdekeknek.

¹³ Célzás NAPÓLEON 1796/97-i olaszországi hadjáratára, amelyben Olaszországnak jelentékeny veszteségei voltak.

¹⁴ Br. Anton SPIELMAN (1738—1813) nagyműveltségű osztrák államférfi. Vö. WURZBACH, C. v.: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreichs*. Wien, Bd. 36. 150. l.

Di Vostra Eccellenza

Parma, 25 Gen. ^{io} 1797 Vmo. Div. ^{mo} Obb ^{mo} Servitore Gio : Batt. Bodoni''

A levél arról is tanúskodik, hogy milyen nehézségekkel kellett a háborús Olaszországban BODONI könyvkiadó tevékenységének megküzdnie, s milyen hosszadalmas levelezés és várakozás előzte meg azt, amíg a könyv valóban el is jutott a megrendelőhöz. Ennek ellenére TELEKI Sámuel BODONINAK csaknem valamennyi görög-római klasszikus kiadását megszerezte, katalógusában rendszerint megjelölve a mű bibliofil jellegét („Edit. splendidiss.” „Edit. nitidiss.”).

SOMKUTI GABRIELLA

Egy Lúdas Matyi-kiadás első ismert példánya. FAZEKAS Mihály *Lúdas Matyi*-ja a legnépszerűbb irodalmi ritkaságok egyike. Alig volt kedveltebb olvasmánya a népnek az 1815—1820-as években. „Matyi feljajdulásában lehetetlen az örökváltság előtti szomorú idők parasztjainak jajszavát nem hallani. Innen a Lúdas Matyi nagy népszerűsége, szertelen elterjedése mindenfelé, amerre magyarul beszéltek”¹ — írja MÁTRAY Lajos igen találóan FAZEKAS-monográfiájában.

Évekig kéziratban olvasták, másolták, majd az 1815-i első nyomdai megjelenése után rövidesen több kiadásban látott napvilágot. Ámde a közkedvelt könyvekre jellemzően, kézről kézre adva, szétolvasták a példányokat, és ezért ezek a korai kiadások már csak igen ritkán fordulnak elő; népi-irodalmi jelentőségük miatt pedig a legbecesebb nyomtatványaink közé tartoznak. Ritkaságukra jellemző, hogy fél évszázaddal ezelőtt SZINNYEI még nem ismerte az eredeti első kiadást, — egy 1815-ös ponyvakiadást tartott editio princepsnek.² KOZOCSA Sándor pedig a *Lúdas Matyi*-kiadásokat részletesen elemző tanulmányában — TÓTH Rezső említése alapján³ — csak utal arra, hogy ismeretes „egy Nagyváradon, évszám, szerző és nyomda megjelölése nélküli, régies nyomdatechnikájából ítélve, 1815—1820 között megjelent”⁴ kiadás is. Közlebbi adatokat a kiadásra vonatkozóan nem közöl, és leltőhelyét sem említi meg. Ennek a szinte legendás ponyvakiadásnak egy teljes és szép példánya került most vétel útján az Országos Széchényi Könyvtár állományába.

Borítólapja nincs meg. Meglehetősen silány minőségű, olcsó papírra nyomták, amely egyenetlen felszínű és csomós: a ponyvanyomtatványok jellegzetes, olcsó papirosa. Példányunk ugyan a gyakori olvasás nyomait viseli magán, a papírja is megsárgult, mégis sokkal jobb állapotban van, mint rendszerint a csonka vagy hiányos és agyonolvasott régi ponyvakiadások. Egy bibliofil tulajdonába kerülhetett, aki a beceses könyvet még kellő időben korhú márványozott egész-borjúbőrbe köttette. Hogy a könyv valóban hozzáértő kezébe került, bizonyítja az a tény is, hogy a barbár szokástól eltérően, a lapszélek körülvágása nélkül köttették be. A címlapon valamelyik régi tulajdonos eltüntetett névjegyének nyomait találjuk, egyébként a könyvön semmiféle provenienciára utaló feljegyzés nem található.

Könyvészeti adatait a következőkben ismertetem:

LUDAS MATYI. //Egy// EREDETI MAGYAR REGE//
négy levonásban.// Mi ezen Ludasnak az ára?//
Ő bíz az apja' //Lelkének sem alább párját egy kurta forintnál.//
Nagyváradon. [é. n. Tichy ny.] 6, [6] lev. 12°.

¹ Fazekas Mihály élete és munkái. Debreczen, 1888. 109. l.

² Magyar írók élete és munkái. Bp. 1894. III. köt. 228. h.

³ FAZEKAS Mihály Versei. Bev. TÓTH Rezső. Bp. 1900. 50. l.

⁴ KOZOCSA Sándor: *A Lúdas Matyi-kiadások története*. Magyar Könyvszle. 1938. 129. l.

A címlap verzóján a közismert PHAEDRUS idézet („Quamvis sublimes debent . . .”) olvasható. A könyv 3. lapján a névtelen kiadó (KEREKES Ferenc) *JÁMBOR OLVASÓ*-hoz intézett előszava található. A költemény szövege a 4. lapon kezdődik ismét *LÚDAS MATYI* első címmel. Az *ELSŐ LEVONÁS* a 7. lap 12. sorával, a *MÁSODIK LEVONÁS* a 8. lap 7. sorával, a *HARMADIK LEVONÁS* a 14. lap 8. sorával, a *NEGYEDIK LEVONÁS* pedig a 19. lap 8. sorával kezdődik.

A kis nyomtatványon az előállító nyomda nincs megnevezve. Nagyváradon a múlt század első felében 1805-től évtizedekig csak egy nyomda: a TICHY-féle kő- és könyvnyomda működött. Nyilvánvaló tehát, hogy *LÚDAS MATYI*-kiadásunk a TICHY-nyomda termékeként jelent meg. Ezt a tényt különben a TICHY-nyomda más ponyvakiadványaival történt típus-összehasonlítás is megerősíti. A TICHY-nyomdat irodalomtörténeti szempontból még eddig nem méltatták jelentőségéhez mérten, pedig a népnek szánt és ponyvára került jeles nyomtatványok egész sora került ki sajtója alól. ARANY János kedvence gyermekkori olvasmányait is mind ez a nyomda készítette.

Az Országos Széchényi Könyvtár többi korai kiadásaival tipográfiaileg összehasonlítva és szövegelemzés alapján megállapíthatjuk, hogy ez a példány az 1815. évi első kiadással közel egy időben jelenhetett meg, de mindenképp az illusztrált és gyakrabban előforduló 1817-i kiadás előtt.

Nem véletlen, hogy az 1815-i első kiadás, az ugyanezen évben megjelent ponyvakiadás és a most előkerült példány is *LÚDAS MATYI* címmel kezdik az eposzt, és csak a 64. sor után találjuk az *ELSŐ LEVONÁS* fejezet-címet. Különböznek a FAZEKAS Mihály által „megjobbított” 1817. évi bécsi kiadástól, amely „*LUDAS MATYI*|| *ELSŐ LEVONÁS*” címmel kezd az elbeszélő költeményt.

Ennek a *Lúdas Matyi* példánynak a címlapján a már említett két 1815-i kiadáshoz hasonlóan azonos mottó szerepel: „Mi ezen Lúdasnak az ára?...” az 1817-i bécsi kiadás címlapján pedig: „Id'adod fele árrán? -” szerepel.

A korai megjelenés bizonyításaként csak egy szövegelemzési példát kívánok felhozni. Az 1817-i bécsi kiadásban így szerepel a 2. sor egy részlete: „... jó szerrel nem jut eszembe”, amely már a csiszoltabb formát mutatja, ellentétben a korábban megjelent két kiadással és a most előkerült nagyváradi példánnyal, amelyekben ugyanez a rész így olvasható: „... már most jól nem jut eszembe”. Ebből is következtethető, hogy a szóbanforgó nyomtatvány minden kétséget kizáróan 1815 és 1817 között jelent meg.

MILHOFFER ALAJOS

A magyar tanácsköztársaság plakátművészete. I. Az emberiség utóbbi két évszázadának minden történelmi változásában jelentős dokumentumok voltak a *hirdetmények, röplapok és plakátok*. A történészek is regisztrálják őket, mert fontos tanúi voltak „a nagy időnek”. Elsősorban a *részkérdésekben* nyújtottak jelentős felvilágosításokat, és ami talán még ennél is fontosabb, hiányzott belőlük az előre leszűrt tudományos vélemény, a már „lepárolt történelmi meglátás”. Mindenkor az *adott helyzet* képe, az alakuló politikai vagy gazdasági pillanat volt bennük a döntő.

A XVI. században —, amikor nálunk a plakát még csak kezdeti jelenség volt — az európai nyomdák már elárasztották az országokat röplapjaikkal és plakátjaikkal.

A XV. században azonban még hiába keresünk magyarországi röplapokat vagy plakátokat. Az első magyar röpiratszerű plakátot MÁTYÁS király nyomatta Strassburgban; III. FRIGYES intézkedései ellen. A kiadvány, sajnos, elveszett; megjelenéséről az 1485 nyarán Nürnbergben kiadott császári intézkedésből tudunk, amelyben elren-

delik, hogy „ilyen német népet gyalázó kiadvány többé strassburgi nyomdában nem jelenhet meg.”¹

Jelen feladatunk nem a plakátművészet történetének felkutatása, ezért nem is térünk ki a római katolikus és a protestáns egyházak „igazságért” folytatott harcának sok száz felhívására, sem a szabadságharc plakátjaira.

Ezek a régi plakátok — eltérően az alkalmi és csak egy példányban készült reklámképektől — kivétel nélkül *szöveges kiadványok* voltak. Tipográfiailag „kiemeltek” ugyan belőlük egyes fontosabb szavakat, de a rajzolt plakát, maga a *plakátfestés* művésze, a múlt század nyolcvanas éveigi ismeretlen fogalom volt. A francia Jules CHÉRET és TOULOUSE-LAUTREC voltak a megteremtői ennek a művészetnek, amelynek annyira jellegzetes példái a *Magyar Tanácsköztársaság művészei* olyan mértékben ihlették meg, *amelyhez hasonló nem volt mindmáig a magyar képzőművészetben!*

2. A Tanácsköztársaság plakát-kultúrájában érezzük először, hogy a plakát a *társadalmi és politikai propaganda* hatásos eszköze. Az addigi kereskedelmi jellegű, majd hadikölcsönre felhívó falragaszok mellett, (sak néhány politikai ízű (szerbellenes, háborúra uszító, választási) rajzos plakát jelent meg azelőtt hazánkban. Neves képzőművészeink húzódoztak a plakátfestéstől, így az első világháború előtti időben csak átlaghatású plakátok láttak napvilágot.

A kultúrpolitika, az antialkoholizmus és a gazdaságpolitika mellett a Tanácsköztársaság alatt az aktív politikai irányításban is szerepet vállaltak a *rajzos plakátok*. Jelszavakat, eredményeket idegzetek be az utcánjárókba a többtermelés, az analfabétizmus leküzdése, a könyvolvasás, az ellenforradalom megakadályozása és a vörös hadsereg mellett!

Megoldásaiban a Tanácsköztársaság plakátművésze a leghabababb eszközökkel dolgozott! A célja az volt, hogy a plakátszemlélőnek a *fantáziáját* minél jobban *lekösse*. Ennek érdekében felhasznált *minden* képzőművészeti és tipográfiai lehetőséget.

A Tanácsköztársaság plakátjai ezért olyan színfolt-gazdagok és dekoratívak, ezért kerültek a tónusokat, a fakó színeket, az aprólékos díszeket és a naturalizmust. Harsognak, *még ma is élők*. Az utca forgatagában *aktivizáltak* *ők is, mint a forradalom!*

Több színű litográfiával, fa- vagy linóleum-nyomással készültek, és *elvi* jelentőségük az volt, hogy a falakra kiragasztott kiadványokon keresztül — alkalmi célok elérése érdekében — döntő hatást gyakoroltak a nézőre, *kontaktust létesítettek a tömegekkel*. (A HORTHY-fasizmus idején ezt a kontaktust nem az ellenforradalmi és a politikai plakátok, hanem a *moziplakátok rajzolói* — SÁTORI és társai — használták fel igen ügyesen.)

A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai bizonyítják legjobban, hogy a történelmekutatásban a falragasz-dokumentum semmiképpen sem mellőzhető, mert a kor kifejező nyelvén sokszor jobbat és többet mond, mint a sajtó. Közvéleményformáló ereje és tájékoztató hatása gyakran nagyobb a sajtóénál, és hallatlan előnye, hogy valóban *egy időben jelentkezik az eseményekkel*.

Hogy a röplap és plakátanyag mennyire fontos a történelmekutatásban, bizonyítja azt a FORTESCUE-féle francia forradalmi röplap- és falragasz-gyűjtemény (British Muzeum), FRIEDLÄNDER hasonló német tárgyú gyűjteménye (Berlin) és Hans BLUM német forradalmi röpirat- és hirdetemnyanyaga 1848/49-ből.

3. A Magyar Tanácsköztársaság plakátjainak négy jellegzetessége van :
 1. a plakátok újszerű rajza,
 2. a plakátok terjedelme (nagysága),
 3. a plakátkiadványok nagy száma,
 4. a betűplakátok sajátossága.

¹ *Magy. Könyvszle.* 1915.

LAMPERTE—KMETTY kétszínű, álló plakátja

A magyar Vörös Hadsereg plakátja a cseh front győzelmeinek közlésével

A Tanácsköztársaság 133 napja alatt több mint 800 plakát jelent meg, így naponta átlag 6 falragasz látott napvilágot az országban.

A plakátok közül 68 darab az ún. *rajzos plakát*, amelyeknek elkészítésében *akkori legnagyobb festőművészeink és grafikusaink* vettek részt. A Tanácsköztársaság alatt ugyanis megtört a képzőművészek között a „jég”. Ettől az időponttól kezdve nem nézték már le a plakáttervezést. BARTA Ernő, BERÉNY Róbert, BÍRÓ Mihály, JEGES Ernő, KÓNYA Sándor, KMETTY János, PÓLYA Iván, PÓR Bertalan, SZÁNTÓ Lajos, SZILÁGYI Jolán, TUSZKAY Márton, UITZ Béla, VÉGH Gusztáv, VÉRTES Marcel és ZÁDOR István mellett számos, kevésbé ismert művész (ARANYOSY, BARDÓCZ, DANKÓ, ERBITS, FÖLDES, LEJAVA, NÁDAY, OLGYAI, PRIHODA, SÁNDOR, TÁBOR stb.) állt csatasorba aktuális és ötletes rajzokkal, eddig soha nem tapasztalt lelkesedéssel segíteni a proletárhatalmat.

Feltűnő jellegzetessége ezeknek a rajzos plakátoknak elsősorban a *terjedelmük*. 1919-ig csak a félfives, ives és kétíves plakátokat ismerték nálunk. A Tanácsköztársaság plakátjai *egy és öt ív között váltakoztak!* A legnagyobb méretű ezek között PÓR Bertalan 255×190 cm-es, kétoldalas, több színű plakátja, amelyen két futó alak hatalmas vörös zászlót lenget. A plakátok terjedelmének növekedése a Tanácsköztársaság alatt párhuzamosan haladt a propagandaeszközök fejlődésével.

1919 előtt, néhány nagyalakú reklámtól eltekintve, nem ragasztottak tele egész házhomlokzatokat és tűzfalakat plakátokkal. Az ilyen nagytömegben felragasztott reklámhoz csakis nagyméretű plakátokat lehetett ugyanis felhasználni. A nagyméretű színes és alakos plakát a tömeg figyelmét a szabad ég alatt mindenképpen eredményesebben hívja fel, mint az egyszínű, kisméretű falragasz.

A tanácsköztársaság plakátjai *példányszámban* is messze túlhaladták az addigi méreteket. A fővárosban 1919-ig (eltekintve néhány közérdekű, sorozási vagy választási falragasztól) átlag 200—200 darabot ragasztottak ki egy-egy plakátból. 1919-ben Budapesten minden plakátból 800, vidéken 1200 példányt helyeztek el, ami *ötszöröse* volt az addigi mennyiségnek!

A Tanácsköztársasági plakátok *művészi kivitelét* vizsgálva, egy eddig még nem használt, új művészi formával találkozunk, a *betűplakáttal*. A felhívásokat vagy jelmondatokat nemcsak egyszerű tipográfiai eszközökkel tudatták a néppel, hanem művészien megírt betűplakátokkal!

Ebben a stílusban úttörő munkát végzett TUSZKAY Márton és KÓNYA Sándor. Még ma sem felejtettük el TUSZKAY gyönyörű térhatású, zöld színű, negatív betűkből álló *Proletárok* c., a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában 1919 júliusában megjelent plakátját. A több mint 300 betűből álló, kétíves falragaszt ún. blockbetűkből rajzolta. A szöveg megbélyegezte a gyávákat és a kishitű csüggedőket.

Ugyancsak új hatást keltett a *Győz a proletárállam!!!* című, kétszínű betűkből rajzolt fekvő plakátja is, és igen meggyőző erejű ezenkívül több rövid szövegű betűplakátja, a vörösbetűs *Éljen az oroszokkal szövetséges Magyar Szovjet Köztársaság!*, az *Éljen a proletárruralom!* és a *Fegyverbe! Fegyverbe!*

De igen nagyhatásúak a *Proletár! Mi a te kincsed?* és a *Proletárok, a tisztaság eddig a gazdagok kiváltsága volt!!!* című több színű egészségügyi plakátjai is, amelyekben vegyíti a fekete-vörös betűk mellett a fehér negatív betűket.

A betűplakátok másik mesterének, KÓNYA Sándornak felhívása a *Dunántúli magyarok*-hoz, szép betűrajza ellenére, TUSZKAY művei mellett kevésbé hatásos. A tiszta művészi megoldást talán a fejlődő rajzmotívuma rontja le és teszi hibriddé. Másik két fekvő alakú plakátja azonban már jobb, különösen a *Proletárok!* című vörös színű, negatív betűs falragasza, amelynek művészi értéke azonos a TUSZKAY-plakátokkal.

BERÉNY Róbert matrózalakos *Fegyverbe! Fegyverbe!*, UITZ Béla *Vöröskatonák előre!* c. alakos plakátja új, *művészi stílust* vittek a magyar grafikába! A ránkmutató

Zádor plakátja a falu számára

TUSZKAY Márton egyik legszebb betűplakátja

és szemével kísérő *Te sötétben bujkáló, rémhírterjesztő ellenforradalmár, reszkess!* plakátja még ma is él, annyira, hogy 1956-ban a párt újra kinyomatta!

1919 művészei nem idegenkedtek a *színhátasoktól*, sem az eddig mellőzött megoldásoktól. Még a hatástalan lila színt is felhasználták — hatásosan.

Mindent összevetve, a mai képzőművész-nemzedék, a mai nyomtató művészek, propagandisták és könyvtárosok csakis kalaplevéve emlékezhetnek meg arról a négyhónapos, diadalmasan virágzó felszabadulásról a képzőművészetben, amely a mi szocializmust építő országunknak művészi téren is példája lehet.

TISZAY ANDOR

A Magyar Tanácsköztársaság humoros sajtójáról. A franciaországi 1830-i júliusi forradalom pártharcai hívták életre a politikai élelapot. Az új sajtótermék azzal lett a polgári pártok jelentős fegyvere, hogy kíméletlenül támadta a pártok politikai ellenfeleit. Az élelapok a napi politika eseményeit figyelemmel kísérve, gyorsan válaszoltak minden ellentmondásra, ferdeségre, nevetségessé téve mindent, ami a laptulajdonos pártérdekeivel ellenkezett.

Különösen történelmi sorsfordulók idején, mikor az egész társadalom mozgásban van, növekszik az élelapok jelentősége. Humoros szóval sok olyat is ki tudnak fejezni, ami különben benn maradna a cenzúra rostájában.

Leginkább akkor tűnik ez fel, ha a Magyar Tanácsköztársaság és az azt megelőző polgári demokratikus forradalom időszakának sajtóját vesszük tüzetes vizsgálat alá. Sokoldalúan bontakozik ki az 1918-ban megjelent élelapok számaiban az az egyre forradalmasodó lendület, amely már 1917 elejétől kezdve az oroszországi események nyomán egész Európában megtalálható. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom híreinek sehol sem volt olyan gyújtó hatásuk, mint nálunk. Az élelapok számtalan rajzon, sokféle ötleten keresztül fejezik ki az általános háborúellenességet, a nép kimerültségét és fáradtságát. Rendkívül ügyesen mutatják meg, kiknek kedvez a háborús gazdálkodás, hogyan hájasodnak és gazdagodnak a háború vámszedői, míg a frontokon nyomorognak a katonák a papírtalpu bakancsban, az előírtnál jóval gyengébb minőségű posztóban.

Az első világháború utolsó évében megjelent élelapok mindegyike más párt befolyása alatt gúnyolódik, támad vagy védelmez. Tevékenységüket e lapok a Tanácsköztársaság idején sem szüntették meg, de a szerkesztőségekben nagyobb szerepet kaptak a haladó erők. A lapok többsége kedvezően fogadta a Tanácsköztársaság létrejöttét, s annak a nagypolgárság és nagybirtokosok hatalmát visszaszorító rendelkezéseit. Leginkább a rajzok forradalmi ereje ragadja meg az olvasót. Bátor szókimondás, merészség és derülátás jellemzik a Tanácsköztársaság élelapjait. Munkatársaik szerencsés kézzel tapintottak rá a vajúdo új világ legjellegzetesebb kérdéseire, és ezzel váltak rajzaik az osztályharc fegyvereivé.

A tanács hatalom humoros sajtójának részletes elemzését nem tekintheti e sorok írója feladatának, az további szorgos kutatómunka eredménye lehet. Mivel GÁBOR Imrénével (Párttörténeti Intézet) közös kiadványon dolgozunk, s e munkák során valamennyi élelap kézbe került, talán nem egészen hiábavaló munka a lapok részletes leírása.

1. Valamennyi között a legszínvonalasabb és a legjelentősebbek közé sorolható az: *ÁPRILIS*. A *Szamar* c. élelap megszűnése után indították meg 1918 novemberében a volt munkatársak. Szerkesztője SZENES Béla, művészeti vezető KÓBER Leó lett. Az 1919. ápr. 25. számon NAGY Lajos és SZENES Béla vannak feltüntetve szerkesztőkként. Ez az ápr. 25-i szám az utolsó, mely az OSzK Hirlaptárának gyűjteményében fellelhető. A Főv. Szabó Ervin Könyvtár gyűjteményében további számok is vannak. Értékes

művészgárda csoportosult az *Április* köré. BRÓDY Sándor, KRÚDY Gyula, SZÉP Ernő írásait találjuk az ízlésesen kiállított lapban. SOMLYÓ Zoltán szatirikus versei, idegen költők szatirái BABITS és KOSZTOLÁNYI tolmácsolásában fűszerezik az izes mondanivalót. Karikatúráit BÍRÓ Mihály, DEZSŐ Alajos, FEIKS Jenő, HERMAN Lipót, KELEN Imre, PÓLYA Tibor, RIPPL-RÓNAI József, SZIGETI István, VÉRTES Marcell, ZÁDOR István készítették. Mint az vérbeli politikai élelagnál általános, a hangsúly nem annyira a szatírán, mint a gúnyrajzokon van. S mennyi mindent fejeznek ki ezek a rajzok! Néhány hajlékony vonással plasztikusan domborodik ki a megrémült burzsoá jellegzetes alakja, a hadiszállításokon meggazdagodott spekuláns típusa csakúgy, mint a K. u. K. hadsereg pöffeszkedő, ellenszenves tisztikarának jellemző vonásai. A polgári gondolkodásmódot eleven, kis gúnyrajzok teszik nevetségessé. Talpraesetten gúnyolják a volt uralkodó osztály kétségbeesett kísérleteit a hatalom megtartásáért. Rámutatnak a hangoskodó álmagyarok hamis játékára, s nem mulasztják el a nem oly régen múlt idők ferdeségeinek emlékezetbe idézését sem. Még arra is van gondjuk, hogy az időszerűnek vélt legjobb rajzokat színesen nyomva adják a közönség kezébe.

2. *BORSSZEM JANKÓ*. A tanács hatalom alatt megjelent példányokon a szerkesztők nem találhatók, kivétel ez alól a június 8- és 15-i számok, ahol NAGY Lajos és BÍRÓ Mihály neve szerepel. Ennél a lapnál is a gúnyrajzok vannak túlsúlyban. BÉR, DÉRI, FODOR, GARAY, JÓZSA, KALIVODA, PÓLYA, ZÓRÁD emlékeztetik a könnyen felejtőket, milyen volt az élet a „régii jó időkben”. Igyekeztek megmagyarázni az eseményeket azzal, hogy rámutattak a paloták fényűzésére és a kunyhók nyomorára, zsúfoltságára. Kíúzik a paradicsomból, illetőleg a gyárból a tőkés tulajdonost, akinek mások munkája paradicsomi semmittevést biztosít. Nem kerülte el figyelmüket a nemzetközi reakció aknamunkája sem. Jó ízléssel csúfolódtak a versaillesi béketárgyalások vontatottságán. Becsülettel vették fel a harcot a szesztilalom betartásának érdekében.

3. *FREGOLI*. Igen ravaszul hallgat a lap arról, ki a kiadója és ki szerkeszti. Mindössze a kiadóhivatal és nyomda címét tünteti fel. A kutatások során a *Vágóhid* c. szatirikus lap egyik pletykája¹ vezetett a helyes nyomra. Kiderült, hogy a *Fregoli* a *Fidibusz* variánsa. A *Fidibusz* terjesztése pályaudvarokon tilos volt. Ezt a rendelkezést játszotta ki a laptulajdonos tőkés: FISCHHOF Imre oly módon, hogy a lap fejlécét kicsérelte, így már árusíthatták pályaudvarokon. A *Fidibusz* 1919. márc. 7.-i és 1919. szept. 19-e közötti 11—17. számai nem találhatók. Fellelhető azonban a *Fregoli* 14—15. száma a Párttörténeti Intézetben, 16—17. száma pedig az Orsz. Széchényi Könyvtár Hírlaptárában. Könnyen lehet, hogy FISCHHOF Imre a Tanácsköztársaság alatt régi cselofogásával élt, elővette a *Fregoli* fejlécet. A szeptembertől ismét megjelenő *Fidibusz* még használja a *Fregoli* 17. számának kliséit. A tanács hatalom idején megjelenő *Fregoli* inkább szatirikus, mint rajzos hetilap. Írói álnevek mögé rejtőznek, mint: FRÁTER FRANCISCUS, GÚNY, SZELLEMI IZOR stb. BRÓDY László, SZABOLCSI Lipót, VÉSZI Nándor aláírták cikkeiket. Általános emberi gyengeséget, pénzsóvárságot, köpönyegforgatást tüntek a cikkek írói tolluk hegyére. Rajzolják: FARAGÓ, FEIKS, FODOR kinevették a helyezkedő milliomost, mert szakszervezeti tagságról álmodik. Nevetségessé tették a vörös hadseregből kikopott K. u. K. hadsereg tisztikarát. Leleplezték a tőkést, aki hatalma megtartása érdekében a demagógiát választja fegyverül.

4. *KÖDEMBER*, mint azt alcíme elárulja: *Szatirikus Vasúti Riportlap*. ZOLTÁN Pál szerkesztette. 1919. január 5 és június 15 között, havonta kétszer jelent meg. Tréfás formában foglalkozik a vasút dolgozóinak gondjával-bajával. Szellemes rajzokon és szatírákon keresztül harcol a vasúti munka jobb megszervezéséért. Szatirikus üzemi lap.

¹ Csendélet a *Fregoli* szerkesztőségében. *Vágóhid*. 1918. 22. sz. 3—4. l.

Évfolyam.

Budapest, 1919. április 24.

17. sz.

Fidibusz

Ára és pályaszámok: 2 kor. szerkesztő: **Dr. SZABOLCSI LIPÓT**

Censurát: Moldaván

Felbőli

Fregoli

Ára és pályaszámok: 80 fillér

Felelős szerkesztő: **Dr. SZABOLCSI LIPÓT.**
Kiadótulajdonos: **FISCHHOF IMRE.**

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest, VIII., Rökk Szilárd-utca 12.
Telefon: József 3-82.

Nyomatott Kunossy Vilmos és Fia grafikai műintézetében, Budapest, V., Teréz-körút 38.

Szerkesztőség és kiadóhivatal gy. t.
Budapest, VIII., Rökk Szilárd-utca 12. sz.
Telefon: József 3-82.
Nyomda: VI., Teréz-körút 38.

A *Fidibusz* fejléce és kolofonja

A *Fregoli* fejléce és kolofonja

5. **KUKURIKÚ.** Forradalmi vicclapnak mondja magát. Felelős szerkesztője : Kovárs László, művészeti vezetője : FEJES Gyula. A Föv. Szabó Ervin Könyvtár gyűjteményében egyetlen példány található, amelyen 1. évf. 1. sz. megjelölés van, az 1919. márc. 29-i számon. A gondos könyvtáros a katalóguskartonra azt a megjegyzést tette, hogy többszám nem is jelent meg. Inkább satirikus, mint rajzos vicclap. Satíráiban, tréfáiban érezhető a tiszteletre méltó jószándék, éppen úgy, mint rajzain, de mondanivalója nem forradalmi.

6. **MÁTYÁS DIÁK.** A Tanácsköztársaság idején megjelent számokból nem lehet megállapítani, ki szerkesztette. Továbbra is a régi nyomdában nyomták. A lapban a gúnyrajzokra fektették a nagyobb súlyt, amelyek legtöbbje, JENEY Jenőt és BÉR Dezsőt kivéve, a művész kézjegye nélkül jelent meg. A rajzok rendkívül hatásosan állítják a kép középpontjába a munkás alakját. Erőteljes, fiatal férfi ez a munkás, és a különböző mondanivalókban mindig más formában villantja meg az ember legszebb tulajdonságait. Hol a kormánykeréknél áll, hol kemény öklével vagy kalapácsával kezében áll a nemzetközi reakcióval szemben. Mintha SWIFT *Gulliverje* sétálna a törpék között, olyan derűsen és magabiztosan ábrázolja hőstét a művész, a rettegő és remegő burzsoák körében. Sokat tréfálkoznak az antant-hatalmakon, azok meglepetésén és rémületén, hiszen nem számítottak a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltására. Finoman, mértéktartóan, de alaposan neveltségessé teszik a bukott királyokat. Kedves képen köszöntik az első szabad Május 1-t. Sok rajzuk sejteti, hogy a magyar tanács hatalomért vívott harc nemcsak a belső erők ellen folyik, hanem egyre inkább áttevedik a nemzetközi küzdőterre.

7. **SPORTSZEM JANKÓ.** Satirikus sportlap. Szerkesztője : FENYŐ Vilmos. Az élclap célja az igaz, senkit sem bántó, kritikai szellem megvalósítása a sportberkekben. Írásai tréfás szelleműek, rajzai ötletesek, szellemesek. Fiatalos jókedvvel nevetnek, gúnyolódnak.

8. **VÁGÓHÍD.** Satirikus riportlap. Mikor 1918-ban megindult, Lovászi Károly szerkesztette, csak 1919. május 20. és július 1. között vette át e munkát Bús FEKETE László. A lap nem közöl gúnyrajzokat, kivéve címlapját, amelyen felhúzott sisakrostéllyal küzd a lovag a frakkba öltöztetett ökörral. A rövid kis riportok legtöbbje aláírás nélkül vagy álnév alatt jelent meg. A nagyon éles kis cikkekcskék között sok irodalmi, művészeti személyeskedő pletyka található.

9. Nem maradhat említés nélkül a *BUKFENC* című tréfás gyermeklap sem, amelyet PAULINI Béla szerkesztett. Első száma 1919. március 8-án jelent meg, s ez időtől hetenként szórakoztatta a kicsinyeket július 15-ig. [PAULINI] Béla bácsi jó mesemondónak látszik. Kitűnő szervező is lehetett, ha lapjában SZINI Gyula, SZÉP Ernő, BÍRÓ László, GOSZTONYI Ádám tréfás meséit közölhette. A tréfás kis elbeszéléseket BAKOS Margit, FODOR László, GEDŐ Lipót, HERMAN Lipót, KELEN Imre, MÜHLBECK Károly, PÓLYA Tibor, SZÁNTÓ Lajos, VÉRTES Marcell derűs képeivel illusztrálták oly módon, hogy a művész neve mellé odaírta a „bácsi” szót. A kedves kis történetek, a bűbájos rajzok, mind a gyermek, mégpedig a proletárgyermek megbecsülésének hirdetői.

Amikor a Tanácsköztársaság humoráról beszélünk, nem maradhatnak említés nélkül az időszakai sajtó olyan kiadványai, mint a *Figaró*, *Érdekes Újság*, *Új Idők*. Egyáltalán nem élclapok ezek, de mivel hasábjaikon szívesen látott vendég volt a karikatúra, a tanács hatalom idején sem vonhatták ki magukat az általános hangulat hatása alól.

Az *ÉRDEKES ÚJSÁG* többnyire külföldi, francia, cseh, osztrák művészek munkáiból vett át rajzokat. Legtöbbször a párizsi *L'Assiette au Beurre* c. élclap gúnyrajzait közli. A rajzok között találni, a mondanivalójában ismét oly időszerű DAUMIER és WILETTE rajzait. A karikatúra e kiváló mesterei ma sem hatnak időszerűtlenül, mert témáikban a szegények és gazdagok életmódjának ellentéteire mutatnak rá. Vala-

FODOR rajza

PÓLYA Tibor rajza (Április, 1919. 7. sz.)

Óvatos burzsoa

BIRÓ Mihály rajza (Április, 1919. 12. sz.)

— Van szakszervezeti jegye?
— Tizenkét különböző szakszervezetből...
GEDŐ Lipót rajza (Április, 1919. 15. sz.)

mennyi rajz a kapitalista uralom ellentmondásait pellengérezzi ki. A magyar KRIVOSS Béla leleményessége szinte kifogyhatatlan, amikor a versaillesi béketárgyalásokat gúnyolja.

Az *ÚJ IDŐK* rajzolója, MÜHLBECK Károly ötletei is érdekesek. Történelmi példákkal, szellemesen gúnyolódik.

Az említett lapok munkatársai között nem egy olyan művésznök nevét találjuk, akinek munkássága hazánk határain túl is elismerést vívott ki, neve Európaszerte ismert volt. A tanács hatalom leverése után sokuknak az emigráció, másoknak évekig tartó üldöztetés, mellőzés lett osztályrésze. A Tanácsköztársaság megalakulása 40. évfordulójának ünnepén az ország népe a proletariátus diktatúrájáért harcoló haladó magyar művészeket is ünnepli.

RUDAS KLÁRA

Adalékok a Tanácsköztársaság könyvpropagandájához. Annak a nagyarányú szervezési és fejlesztési programnak a keretében, amelyet a könyvtárügyi megbízottak a Tanácsköztársaság nyújtotta lehetőségek között elkészítettek (és bizonyos részleteiben meg is valósítottak), fontos szerepet kapott a könyvpropaganda is. Különösen nagy jelentőségűvé azért vált, mert a proletárdiktatúrát megelőző időkben — néhány kifejezetten üzleti jellegű vállalkozástól eltekintve — az olvasóközönséggel rendszeresen nem foglalkoztak. A nagy könyvtárak, amelyek elsősorban lettek volna hivatottak e feladatok ellátására, még a feudális jellegű házi szabályzatok pontjait követték, és nemhogy olvasóik munkáját könnyítették volna, de magát a könyvtár látogatását is különféle feltételekhez kötötték; olyan feltételekhez, amelyeknek az országban csak kis réteg tudott megfelelni. A kifejezetten közművelődési funkció betöltésére létrehívott könyvtárak szűkös anyagi viszonyok között és meglehetősen elmaradott állomány birtokában kis hatósúgárral dolgoztak. SZABÓ Ervin és a körötte dolgozó haladó könyvtárosok közül többen hosszú időn át a jobboldali sajtó keresztútjében állottak; a szocialista szellemű irodalom terjesztéséért több rendőri feljelentés történt. Az országos méretű bibliográfiai tájékoztatás — európai mértékkel mérve — igen szervezetlen és alacsony színvonalú volt: a kurrens nemzeti bibliográfia feladatait a könyvkereskedők lapja (PETRIK heroikus munkájának eredményeképpen) látta el, s így a század vég óta a *Corvina* közölte a megjelent könyvek listáját a *Magyar Könyvszemle* helyett.¹ (1919-ben e téren az a lényeges változás történt, hogy a *Corvina* többé nem az egyes könyvkiadók, hanem — tartalmi szempontokat véve figyelembe — a tizedes osztályozó rendszer szerint csoportosította az anyagot.)

A *Nyugat* korabeli cikke hiteles pillanatképet nyújt az ország nagy könyvtáraiban uralkodó szellemről, és rávilágít a könyvpropaganda fontosságára is. „Aki könyvtárainkban forgolódott — írja FÖLDI Mihály —, eleget szenvedett ez intézmények barbár vezetése, használhatatlan berendezése, uraskodó bürokráciája miatt. Talán egyetlen kivétel a Szabó Ervin-könyvtár: csak itt találtuk meg azt a műveltséget és okos szolgálatkészséget, mely szinte otthonossá tette az ott-tartózkodást. Szolgálatkészség, udvariasság, lelkiismeretes hivatalnoki kar: ez sem elég. Oda kell csalogatni az embereket a könyves polcokhoz.”²

Odacsalogatni az embereket a könyvespolcokhoz: ez volt a feladata annak a nagyarányú mozgalomnak, amely azokhoz is el akarta juttatni a könyvet, akik mind ez ideig nem jutottak hozzá és — műveltség, érdeklődés híján — esetleg nem is igényelték, hogy hozzájussanak.

¹ KŐHALMI Béla: *A „Bibliográfia” rovata és a Bibliográfiai Intézet*. Corvina, 1919. júl. 30.

² *Népkönyvtárak*. Nyugat, 1919. ápr. 604—605. l.

A könyvek terjesztésének hivatalos szerve a Szellemi Termékek Országos Tanácsa volt, amely az államosított könyvkereskedelem valamennyi lehetőségét igyekezett kihasználni. De „nemcsak a már meglevő apparátust használja fel a könyvek terjesztésére, hanem ezen a téren nagyszabású új alkotásokat is hoz — írja a *Vörös Újság*. — Az agitáció és a kultúra szempontjából megbecsülhetetlen az úgynevezett liszt hivatali akció, amelynek lényege, hogy a liszt hivatal bevonásával a házfelügyelők útján az egész főváros lakosságát el tudjuk röpiratokkal, füzetekkel és könyvekkel látni. Vidéken mindenütt központi szerveket állít fel a terjesztő osztály... a könyv mindenkihez eljut.”³ A lisztbizottságokon kívül — ahol kis könyvtárakat állítottak fel — könyv-árusító helyeket „létesítenek a fürdőkben is, azonkívül a házbizalmiak útján is gondoskodnak arról, hogy az új eszméket tárgyaló, felvilágosító iratok a legszélesebb körben elterjedjenek.”⁴ A házbizalmiaknál és a házmestereknél is lehetett tehát könyvet vásárolni, erre plakát is felhívta a figyelmet.⁵

Természetesen az ezen a hálózaton keresztül az olvasókhöz jutó könyv- és füzetanyag elsősorban politikai természetű volt. De a röpiratok és brosúrák között ajánló könyvjegyzékek is voltak. Külön füzetben adták ki KÖHALMI Béla előadását, *Mit olvassunk a szocialista irodalomból?* címmel.⁶ Ennek bevezetője pontosan meghatározza a munkásosztály szellemi felemelkedéséért indított akciónak a lényegét: „A diktatúra nemcsak politikai, hanem gazdasági és szellemi diktatúra is, ami azt jelenti, hogy mindazokat a fegyvereket, amelyeket a burzsoázia a gazdasági és szellemi életben a politikában szellemi fegyverekkel a maga osztályharcának megvívására alkalmazhatott, mindezeket a fegyvereket egyrészt ő ellenük, másrészt az osztályoknak megszüntetése révén az összes dolgozók érdekében alkalmazzuk.” A továbbiakban a könyv útmutatást ad az ideológiai képzéshez, elmondja, hogy mit olvassanak azok, akik azt akarják, hogy a tömegek „valóban forradalmi tömegek” legyenek, mert „ehhez... a lelkek formálására van szükség”. MARX, ENGELS, LENIN és SZABÓ Ervin munkáit részletesen is ajánlja és ismerteti; néhány címet ad a történelem, életrajzi irodalom, közgazdasági irodalom anyagából. „Azonban, ha jól bele akarjuk magunkat élni a szocialista gondolatvilágba, akkor nemcsak a tanulásra, de a szórakozásra szánt órák számára is meg kell hogy találjuk a megfelelő olvasmányokat”, s ehhez többek között A. FRANCE, H. G. WELLS, E. BELLAMY, A. PASSER és mások műveit javasolja. A füzet pontos könyvészeti adatokat is tartalmaz és felhívással végződik: az érdeklődőket a Szabó Ervin Könyvtárba hívja meg. S hogy ott a könyveket gyorsabban megtalálják, közli az egyes helyrajzi számokat is.

Az olvasók tájékoztatása és nevelése érdekében az egyes sajtótermékekben is megszapornak az ismertetések, értékelő könyvbírálatok. A népszerűsítő cikkek közül az *Érdekes Újság* sorozata válik ki: „Szeminárium az olvasóval. A jó könyv” című rovatában CHOLNOKY László, FÖLDI Mihály, VAJDA Ernő, BÁN Ferenc, ARANYOSSY Pál, BÁLINT Aladár, ERDŐSI Dezső, ZÁDOR Jenő, MIKLÓS Jenő és mások tollából a következő művekről jelent meg ismertetés: GORKIJ: *Az anyja*; ZOLA: *Patkányfogó*; FLAUBERT: *Bovaryné*; DOSZTOJEVSZKIJ: *Bűn és bűnhődés*; ZOLA: *Germinal*; L. TOLSZTOJ: *Feltámadás*; G. HAUPTMANN: *A takácsok*; GONCSAROV: *Oblomov*; K. HAMSUN: *Pán*; A. FRANCE: *Thaïs*; GOGOL: *Holt lelkek*; BALZAC: *Cézár Biroteau*; DICKENS: *Nehéz idők*; MAUPASSANT: *Az örökség*.⁷ Ugyanebben a lapban jelent meg SOMLYÓ Zoltán verse is

³ *Milyen lesz a könyvkiadás a jövőben?* *Vörös Újság*, 1919. máj. 16.

⁴ *A Vörös Katona*, 1919. ápr. 10.

⁵ Másolatát közli *A Magyar Tanácsköztársaság 1919*. Bp. Szikra, 1953. 164. l.

⁶ *Mit olvassunk a szocialista irodalomból?* KÖHALMI Béla előadása. Bp. Közoktatásügyi Népbizottság, 1919. 16. l.

⁷ *Az Érdekes Újság*, 1919. 17—30.

A könyvek címmel,⁸ amely egyszerű formában tesz különbséget a félrevezető hamis, és az igaz, utat mutató könyvek között :

Csak azt a könyvet szeretem
mely igazságot mond nekem :
a proletárság tanait!
mert ez nevel, mert ez tanít.
Csak az a könyv a jó barát,
mely a nap fényét hinti rád.
Amely nem kényszerít vakon
elámulnom az urakon.
Csak az a könyv legyen enyém,
mely a sorsom írja élelem.
A munkás, boldog életet
mert én csak ilyent élhetek.

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy SOMLYÓ Zoltán fenti verse — éppen kínosan (néha már túlzóan) őrzött egyszerűsége lehet bizonyíték rá — szintén a szocialista irodalom népszerűsítésére készült.

Végezetül még egy adat, mégpedig az utcai könyvterjesztés megszervezésére : két iparművész, RAKOS Pál és ADA Dezső megbízást kapott „művészi könyvadásító pavilonok” tervezésére is ; ezeket a forgalmasabb helyeken állították volna fel.⁹

SZABÓ GYÖRGY

Móra Ferenc ajánló könyvjegyzéke a szegedi ifjúmunkásoknak. MÓRA FERENC 1918-ban, a győztes polgári forradalom idején, följánlotta a vezetése alatt álló Somogyi Könyvtár duplumait a szegedi Munkásotthon könyvtárának. „*Az a gondolat vezérel — írta levelében, amelyet BÓDAY Pál (A könyvtáros Móra Ferenc. Szeged, 1954. 31—32. l.) tett közzé —, hogy a hatalomra jutott munkásságnak új pozíciójához mért szellemi fegyverrel is fel kell szerelnie magát s ebben én mindenkor készséggel állok rendelkezésére.*”

Ezt a készségét megtartotta az író az ellenforradalom hatalomrajutása után is. BRAUSWETTER Béla — JÓZSEF Attila szegedi baráti körének tagja, akinek BORTS Béla névvel megjelent versei elé 1922-ben éppen MÓRA írt előszót — megőrizte az író egy értékes levelét. BRAUSWETTER Béla 1919—21 között a szegedi munkásság lapjának, *A Munkának* volt dolgozótársa, egy szerkesztőségben JUHÁSZ Gyulával. Itt dolgozott DEÁK Dezső is, akihez szól MÓRA föntmaradt, kissé megcsonkult levele :

„Kedves Dezső,

pár héttel ezelőtt felkeresett egy elvtárs, Berényi nevű,¹ ha jól emlékszem s megkért arra, hogy előadásra [itt egy vagy két szó hiányzik] állítsak össze egy listát az ifjú-munkások könyvtára részére. Megígértem, meg is állapodtunk egy napban, amikor bejön érte, de nem jött. Nem akarom, hogy a lista elkeveredjen itt az asztalomon, ezért téged kérlek meg, légy kegyes ezt alkalmilag eljuttatni Berényinek, akit valószínűleg ismersz.

Hálás köszönettel

Móra Ferenc”

⁸ *Az Érdekes Ujság*, 1919. 29. sz.

⁹ *Vörös Ujság*, 1919. júl. 23.

¹ BERÉNYI Árpád, a munkásság kulturális ügyeinek intézője ekkoriban Szegeden.

MÓRA soha nem volt szocialista, még annyira sem, mint JUHÁSZ Gyula, aki épp ebben az időben tevékenyen részt vett a munkásmozgalomban. Az ellenforradalom első éveiben MÓRÁnak volt tartanivalója a fehérterror különítményeseitől, akik nem egyszer az életét is fenyegették. Mégis, a munkássággal rokonszenvező író és könyvtáros vállalta a kockázatot, és élete tán legnehezebb esztendeiben — 1920-ban vagy 1921-ben íródhatott ez a levél, amelyet a szegedi Egyetemi Könyvtár kéziratárában helyeztem el — készségesen összeállított egy könyvjegyzéket a szegedi ifjúmunkások részére. Kár, hogy MÓRA Ferenc ajánló könyvjegyzéke nem maradt fenn; tanulságos lenne, ha megtudhatnánk, milyen könyveket tartott ő célszerűnek egy olyan könyvtárban, amely munkásifjak művelődését szolgálta.

PÉTER LÁSZLÓ

FIGYELŐ

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Mikrokönyvtára. Az Akadémiai Könyvtár korszerűsítése során a Különgyűjtemények Osztályának egyik csoportjaként jött létre 1953-ban a mikrofilm-gyűjtemény és fotolaboratórium. Ezt a modern könyvtári szolgálatot elsősorban a legértékesebb állomány biztosításának gondolata, másodsorban a könyvtári anyag fényképmásolatára vonatkozó igények jelentkezése hívta életre. Az első két év még a tájékozódás és a szerény keretek között történő berendezkedés időszaka volt. A mikrokönyv-gyűjteményből és fotolaboratóriumból álló Mikrokönyvtár rendelkezésére ekkor még egyszerű fényképező felszerelés, mindössze két főnyi személyzet s előbb két, majd összesen négy kisméretű szoba állott.

A szakszerű munka megindulását és a műszaki fejlesztést meg kellett előznie a tapasztalatok szerzésének és a legfontosabb szakirodalom összegyűjtésének. Könyvtárainkban akkor még nem alakultak ki a maihoz hasonló, megfelelő fényképmásolási és mikrokönyvtári módszerek, amelyeket könnyű lett volna megvalósítani saját területünkön. Az egész országban mindössze két intézetnek, az Országos Levéltárnak és az Országos Műszaki Könyvtárnak volt néhány készülékből álló, nagy kapacitású mikrofilmmező felszerelése. 1955-ben az Akadémiai Könyvtár tudott harmadikként hasonló felszerelést: félautomata mikrofilmfelvevő készüléket, automata mikrofilm-előhívó gépet és folyamatos filmmásolót beszerezni. A munkaerők s munkahelyek száma azonban egyelőre nem változott; bár a kutatók és könyvtárosok felismerték a mikrofilmezésben s a könyvtári fotomásolásban rejlő lehetőségeket, és nagytömegű megrendelésekkel árasztották el az akadémiai mikrofilm- és fotoszolgálatot. Amint a Könyvtár olvasói mellett könyvkiadók, akadémiai intézetek s más tudományos intézetek, egyetemek, sőt termelő üzemek is egyre több megrendeléssel jelentkeztek, nyilvánvaló lett, hogy az igényekkel nem tudunk tovább lépést tartani.¹ A megrendelések teljesítése hetekig-hónapokig elhúzódott, s a nagyobb tömegű anyag reprodukálására vonatkozó kéréseket vissza kellett utasítani; a megőrzésre irányuló fényképezést kénytelenek voltunk elhanyagolni a sürgetett, tudományos kutatáshoz szükséges fotómunkák teljesítése érdekében, s csökkenteni kényszerültünk a szépen induló belföldi és külföldi filmcserét is.

A mikromásolási és fotomásolási igényeknek ez a rohamos növekedése érthető, s a következő okokkal magyarázható:

1. Az Akadémiai Könyvtár ezekben az években vált korszerű tudományos könyvtárrá, s növelte tudományos olvasótáborát és külföldi kapcsolatait.

2. Az Akadémia Könyvtárának mikrokönyv-gyűjteménye és fotolaboratóriuma a gyorsan fejlődő akadémiai kutatóintézeti hálózat fotomásolási és fényképezési feladatait is hivatott sok tekintetben központilag ellátni.

¹ 1955-ben 228 különféle megrendelést láttunk el másolatokkal; mikrofilm vagy fényképmásolat formájában ezer művet küldtünk el a megrendelőknek. A mikrofilm-olvasószobában 437 olvasó 641 mikrofilmot olvasott.

3. Az utóbbi néhány év alatt a tudományos és kulturális élet fellendülésével ugrásszerűen terjedt el a könyvtári fényképezés és mikrofilmzés Magyarországon.

Az igények és lehetőségek megbomlott egyensúlyi helyzetét e téren csak gyökeres változásokkal: új, sokoldalú és nagyüzemi jellegű gépek beszerzésével, létszámgyarapítással és további munkahelyek megszerzésével volt lehetséges helyreállítani. Mindezek elérését közvetlenül vagy közvetve elsősorban az UNESCO segítsége tette lehetővé.

1957-ben az UNESCO 7000 dollárt bocsátott a MTA Könyvtára rendelkezésére mikrokönyvtára és fotolaboratóriuma fejlesztésére. E jelentős támogatás segítségével 1957–58-ban olyan külföldi gépeket tudtunk vásárolni, amelyek alkalmasak újszerű, jó minőségű s nagy mennyiségű fotomunkák végzésére; ezzel egyidejűleg az Akadémia és a Könyvtár vezetősége újabb helyiségekkel, munkaerőkkel és felszereléssel segítette elő a Mikrokönyvtár fejlesztését. Csoportunk jelenleg 10 helyiségben összesen 5 főnyi létszámmal dolgozik, s a munka sokoldalúságát tekintve az ország legmodernebb nagykönyvtári fotoműhelyévé vált.

Az alábbiakban ismertetjük az Akadémiai Könyvtár Mikrokönyvtára által végzett különféle munkákat s a több mint 50 kisebb-nagyobb készülékből álló gépi felszerelés jelentősebb darabjait.

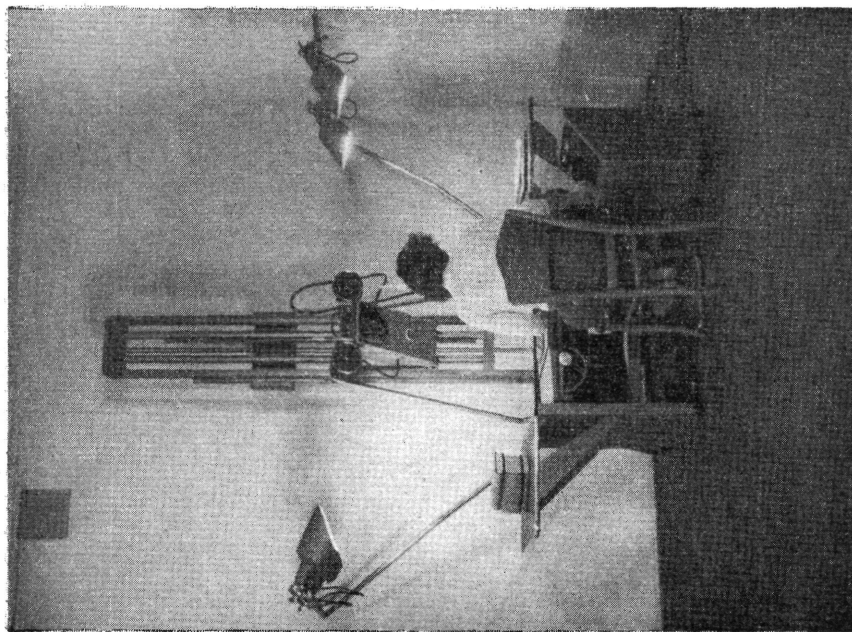
A folyamatos mikrofilmzés „*Lumoprint MT 1*” típusú mikrofilm-felvevő készülék segítségével történik. Ez a típus a világpiacon jelenleg kapható legmodernebb automata készülékek egyike. Nemcsak a film továbbítását, az exponálást, élesség-beállítást, iratfelemelést és leszorítást végzi automatikusan, ill. motor segítségével, hanem beépített elektromos fénymérő és szabályozó berendezés útján a gép önműködően minden felvétel előtt megállapítja és beállítja a helyes expozíciós időt. Rendkívül nagy előny ez, különösen kéziratok, levelek és régi könyvek fényképezése esetében, amikor gyakran a legkülönbébb sötétségű és nagyságú lapok követik egymást. A készülék átállítása egyik iratnagyságról a másikra gombnyomással történik. A „*Lumoprint MT 1*” perforált és perforálatlan 35 mm széles film, teljes és ún. „felezős” képméret használatára alkalmas.

Mikrofilmek nagy tömegű előhívását és másolását az 1955-ben vásárolt „*KT 136*” típusú holland gyártmányú előhívógép és „*Micop*” típusú fényváltós, folyamatos másológép teszi lehetővé. Az előhívógép az előhívott filmtekerces mosását és szárítását is önműködően, rövid idő alatt elvégzi.

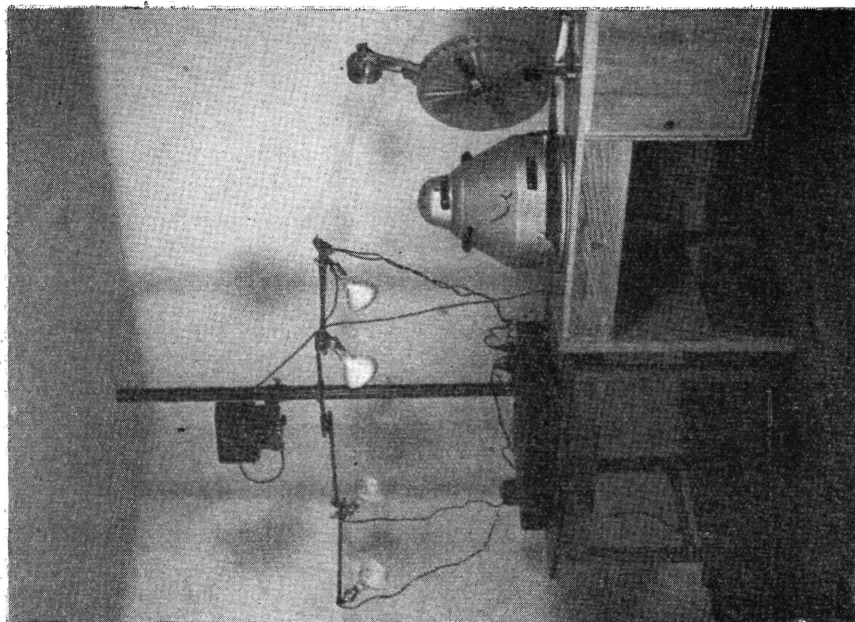
Az utóbbi években nemegyszer felmerült igények hatására s a jövő kibontakozni kezdő, nagyarányú mikrofilmzési terveinek megvalósítása érdekében berendezkedtünk külföldön és vidéken, az anyag őrzőhelyén történő mikrofilmzésre is. Erre a célra hordozható mikrofilmző felszerelést: szétszedhető, mindössze 25 kg súlyú, „*Graflex*” típusú mikrofilm-felvevőt, továbbá „*Kodak 100*” típusú spirálmenetes, kézi mikrofilm-előhívó készüléket és szárító készüléket vásároltunk.

A MTA Könyvtára 1959-ben meginduló mikrokönyv-kiadványsorozatának előállítására már korábban, 1957-ben beszereztünk a Német Demokratikus Köztársaságból egy mikrokártya-felvevő és kidolgozó berendezést 90 × 120 mm nagyságú mikrokártyák, ill. filmlapok készítésére.

A Mikrokönyvtárba érkező megrendeléseknek több mint fele nyomtatott szövegek, folyóiratcikkek és könyvrészetek fényképmásolatára vonatkozik. Ezeknek mikrofilm és fényképnagyítás útján való teljesítése előnytelen volt mind a megrendelők, mind a könyvtári munka szempontjából. Időszerű volt ezért a negatív film kiküszöbölésével készülő, szabad szemmel olvasható fényképmásolatok gyors előállítására is berendezkedni. Erre a célra két különféle berendezést vásároltunk. „*Lumoprint KM 3*” kontakt-másoló készülék „*Copyfix*” gyors-előhívó készülékkel együtt alkalmas gyorsmásoló papírok használatára. Segítségével rövidebb folyóiratcikkekről és nyomtatott szövegekről be nem sötétített szobában is percek alatt lehet pozitív fényképmásolatot előállítani.

LUMOPRINT MT 1 mikrofelvétel készülék

Hordozható mikrofilmező felszerelés

Az eljárás költséges volta — két papír szükséges hozzá — s a külföldi különleges papírok beszerzési nehézségei miatt egy másik iratmásoló, ún. „optikai másoló” készüléket is beszereztünk. „*Fotokopist Standard Super*” típusú optikai iratmásoló géppel 21 cm széles, hazai gyártmányú papírtekerésre készíthetjük el nagyobb tömegben is az iratok fényképmásolatait. A fekete alapon fehér betűket mutató fényképmásolatok kidolgozása hagyományos módszerekkel történik. A készülékkel 1 : 1 arányú fényképezésen kívül nagyítani és kicsinyíteni is lehet. A papírok szárítását elektromos papírszáritó dob végzi.

Festményreprodukciók, műszaki fényképfelvételek, színes felvételek és más, különleges fényképezési munkák elvégzését „*Exakta Varex*” és „*Contax S*” kisfilmes fényképezőgépek, „*Linhof Technika IV*” (tartozékaival együtt) és „*Praktisix*” új típusú fényképezőgépek teszik lehetővé.

A zavartalan kutatómunka érdekében a Mikrokönyvtár keretén belül központi mikrofilm-olvasószoza áll az olvasók rendelkezésére, ahol az Akadémiai Könyvtár olvasói a Könyvtár mikrokönyv-állományán kívül saját mikrofilmjeiket is olvashatják különféle típusú készülékek segítségével. Itt a „*Dokumator*” típusú olvasókészülékek és egy kisméretű síkfilm-olvasó mellett legjelentősebb az új, „*Micro Methods*” gyártmányú hordozható, motoros mikrofilm-olvasókészülék, amelyen kétféle sebességgel, gombnyomással továbbítható előre vagy hátra a mikrofilmtekeres.

A mikrofilm-olvasószoza közelében van a mikrokönyv-raktár. A mikrokönyv-gyűjtemény túlnyomó részben negatív és pozitív filmtekercekből, kisebb részben filmcsikokból, filmlapokból és fotolemezekből áll. Az 1958 végén 1800 művet magába foglaló gyűjtemény egyik részét az Akadémiai Könyvtár saját anyagának, elsősorban kéziratainak és régi könyveinek megőrzés érdekében készített mikrofilmjei, másik részét a vidéken vagy külföldön található anyagról készített mikrofilmek alkotják. Az utóbbiak közül elsősorban kell megemlíteni az 5 éven át mikrofilm-vásárlás formájában külföldről beszerzett magyar irodalmi anyagot. Ezek a mikromásolatok a mikrokönyv-gyűjtemény legtöbbet használt darabjai; nélkülözhetetlen forrásanyagot és segédeszközt jelentenek a MTA Irodalomtörténeti Kutató Intézete s a magyar irodalommal foglalkozó kutatók számára. Megtalálhatók e gyűjteményben a kolozsvári, marosvásárhelyi, gyulafehérvári könyvtárak és kéziratárak legfontosabb régi magyar könyvei és kéziratjai, szlovákiai könyvtárakban és levéltárakban, a prágai Egyetemi Könyvtárban, Bécsben és Londonban található értékes magyar kéziratok és könyvek, továbbá a Wolfenbüttelben őrzött Corvinák. A magyar vonatkozású mikrofilmek mellett jelentősek az orientalisztikai kutatás számára Leningrádból, Párizsból, Oxfordból, Washingtonból és több más helyről beszerzett, régi kéziratokat tartalmazó mikrofilmek is.

A fent ismertetett jelentős technikai fejlesztés, a teljesítmények növekedése nem jelentette a Mikrokönyvtár minden problémájának megszűnését. A fotonyersanyagok biztosítása, a negatív mikromásolatok sokszorosítása, a rossz állapotban levő kéziratok és régi könyvek különleges gonddal történő fényképezése, a mikrokönyvek folyamatos feldolgozása s katalóguslapjainak beolvasztása a könyvtár többi katalógusaiba csak néhány problémát jelentenek a még tökéletesen meg nem oldott feladatok közül. A munka megszervezésekor hangsúlyozottan került előtérbe a mikrokönyvtár és fotoműhely működésének megfelelő összehangolása a könyvtár többi osztályainak, csoportjainak munkájával, hiszen e munkák sok tekintetben összefüggnek, s a kutatóktól és intézetektől érkező mikrofilm- és fényképigénylések számával együtt nő a könyvtár saját munkájához szükséges fotomásolatok mennyisége is. Gyorsan működő irodai adminisztráció, kiállítások rendezése, gyors és részletes tájékoztatás, könyvbeszerzés, nemzetközi csere, tervszerű állománykiegészítés ma már elképzelhetetlen mikromásolatok és fényképek igénybevétele nélkül. Ami a kéziratok és régi könyvek fényképezését illeti: kétségkívül a fejlődés világszerte a legtöbb nagy tudományos könyvtárban és muzeális jellegű

Fénymásolatok készítése

Mikrokönyvtári olvasószoba

gyűjteményben a mikrokönyv felé halad; a nagy értékű s könnyen pusztuló régi könyv- és kéziratári anyagot igyekeznek az olvasói forgalomból kivonni, s a használatot a mikromásolatra hárítani. Ezt az utat kívánja követni az Akadémiai Könyvtár is.

A MTA Könyvtárának Mikrokönyvtára egy új fejlődési időszaknak, „nagyüzemi” jellegű munkájának még csak a legelején tart. Hosszabb idő lesz szükséges ahhoz, hogy ez időszak eredményeit, tanulságait, adatait elemezni tudjuk. Egyelőre inkább terveket és feladatokat, mint statisztikai adatokat sorolhatunk fel: az állománymegőrzésre irányuló rendszeres fényképezés mellett fokozni kívánjuk a szolgáltatások sokoldalúságát. Új technikai eszközök további beszerzésével a fotomásolási munka korszerűségét óhajtjuk biztosítani, ugyanakkor csökkenteni törekszünk a megrendelések teljesítésének idejét s a szolgáltatások árát. Gépi felszerelésünkkel arányban jobban kívánjuk segíteni az akadémiai intézeteket, és megfelelő részt szeretnénk vállalni országos jellegű mikromásolási munkákból. A jövőben is — amint az elmúlt években már számos alkalommal tettük — könyvtári fényképezési, mikrokönyvtári tapasztalataink átadásával módszertani tájékoztatást és segítséget igyekszünk nyújtani a hozzánk forduló könyvtárosok számára.

TÖRKÉS LÁSZLÓ

A mozgófényképek címfelvételezéséről. Noha a fñmtermés sem nálunk, sem világviszonylatban még kis töredékét sem teszi ki a könyvek és folyóiratok számának, mégis — fontosságát tekintve — szükséges, hogy foglalkozzunk könyvtári vonatkozású kérdéseivel.

A könyvtárak gyűjtőköre egyre tágul olyan értelemben, hogy a profiljukba vágó dokumentumok mind számosabb fajtájára terjed ki. Már régen túl vagyunk azon a ponton, hogy könyvtárban csak nyomdai úton előállított vagy írásjelekkel rögzített szellemi terméket tudunk elképzelní. Bármely típusú könyvtárat nézünk is, kezdve a nemzeti, folytatva a közművelődésin és bezárva a szakkönyvtárral, a gyűjtő, megőrző és hasznosító funkció, amelyek döntő kritériumai egyáltalán a könyvtárnak, szinte parancsolóan írják elő, hogy a szellemi termék minden fajtája helyet kapjon benne. Ezért jogosult, hogy a könyvtárosok foglalkozzanak a filmmel, mint dokumentumfajttával, sőt ez lassan már köteleességünké vált.

GALVIN és SCRANTON cikke rámutat arra, hogy a könyvtár nevelő feladata megköveteli a különféle eszközök együttes alkalmazását. A filmszolgálat természetesen kapcsolódik egyéb szolgáltatásokhoz.¹ A korszerű könyvtár már nem csupán könyvek gyűjteménye, hanem akusztikai és vizuális anyaggal is rendelkezik, mondja KENT.² Amennyiben közművelődési könyvtárakról van szó, azért is indokolt, mivel ez a fajta anyag, tehát a hanglemezek, magnetofonszalag, diafilm, mozgófénykép stb., beletartozik az emberek mindennapi életébe. Továbbá jellegénél fogva alkalmasabb csoportos nevelési formákban való felhasználásra. A londoni (Ontario) közművelődési könyvtár 1942-ben létesített filmtárat, a kalamazooi (Michigan) pedig már 1935-ben.

Hazai közművelődési hálózatunk még nem tart a filmszolgálat megszervezésénél, de hogy a tömegekben megvan az igény a vizuális úton történő ismeretszerzés iránt, mutatja az, hogy anyagi lehetőségeink keretén belül már létre kellett hoznunk a járási könyvtárak diafilmtárat. A nemzetközi fejlődés irányából kétségtelen, hogy nálunk is fel fog vetődni a mozgófényképnek mint könyvtári anyagnak a kérdése.

¹ GALVIN, Hoyt R.—SCRANTON, Jeanne T.: *Organization of a library film service*. UNESCO B. for Libr. 1957. 11. köt. 11—12. sz. 267—270. l.

² KENT, C. D.: *Audio—visual aids in the modern library*. UNESCO B. for Libr. 1957. 11. köt. 11—12. sz. 261—263. l.

Tanulságos Anglia nemzeti filmarchívumának a példája is. A National Film Library-t 1935-ben alapították, és visszamenőleg 1895-től gyűjti az Angliában bemutatott, bizonyos értékszínvonalat elérő filmeket. Archivális funkciójának megfelelően minden filmből két példányt szerez be, vagy ha egyet, úgy házilag lemásoltatja, hogy ha a használati példány elkopik, a hibátlanról másolatot készíttethessen.³

Ha a filmek megőrzése különböző megfontolások vagy akár helyhiány és anyagiak hiánya miatt egyelőre nem a könyvtárban történik, hanem külön filmarchívumokban, illetve a filmkölcsonzó vállalat raktáiraiban, a könyvtárosok akkor sem térhetnek ki az elől, hogy a könyvek kezelése során felgyülemlett tapasztalatokat ne bocsássák a film-tárosok rendelkezésére. Más kérdés, hogy véleményünk szerint valamiképpen meg kellene valósítani a nemzeti könyvtárhoz hasonló módon, tehát a nyilvánosság számára is hozzáférhetően a nemzeti filmarchívumot.

A filmek gyűjtése, megőrzése és használatra bocsátása rengeteg problémát ad, amelyek megoldásában segíteni fognak a könyvekkel szerzett tapasztalatok. Természetesen mechanikus másolásról szó sem lehet, mert a két teljesen különböző dokumentumfajta jellemző jegyei, eltekintve egy-két mindenben közöstől, mások. De azok az elvek, amelyek beváltak a könyveknél, talán a filmnél is alkalmazhatók az anyag természetéhez idomítva.

Most azzal a kérdéssel szeretnénk foglalkozni, amely talán a leginkább kapcsolódik a könyvtárosi munkához, amelyben a legtöbb segítséget adhatjuk a filmmel foglalkozóknak. Ez a kérdés a címfelvételezés kérdése. A jó címfelvétel az egyik előfeltétele minden bibliográfiai, sőt minden tudományos munkának. A jó címfelvétel már a könyv kézbevétele előtt, szinte tartalmilag is jellemzi a könyvet annak, aki tud olvasni a címfelvétel adataiból. Tudomásunk szerint eddig még nem állították össze a magyar filmek retrospektív „filmográfiáját”. Ezért, mielőtt ehhez a munkához bárki is hozzálátna, pedig ez egyre sürgetőbbé válik, hiszen már jó néhány film teljesen megsemmisült, és ezekre vonatkozólag csak a kortársak és a szemtanúk szavára hagyatkozhatunk, — szükséges, hogy megállapítsuk a filmek címfelvételezési szabályait. Mellesleg megjegyezve, ennek a nemzeti retrospektív „filmográfiának”, amelyet évi összeállításoknak kell követniük, igen nagy tudományos jelentősége lenne mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban. Egyrészt kezdeményező lépés lenne egy ország teljes filmgyártásának feldolgozására pontos címfelvételezési szabályok szerint, másrészt megkönnyítené és elősegítené a filmtörténészek és filmesztétikusok munkáját, és szilárd alapjául szolgálna a kutatásnak.

Tehát az első lépés az, hogy leszögezzük a címfelvétel szabályait. Erre ugyancsak nem vállalkozik ez az írás, hanem csak néhány szempontot vet fel, amelyet a feldolgozandó anyag természete diktál. Kiindulási alpnak a könyvek címfelvételezését tekintjük — mint ami már jól bevált a gyakorlatban — ezen téve a szükséges módosításokat, kihagyásokat, toldásokat. Tudniillik ez a címléírasi szabályzat tartalmazza mindazokat az elveket, amelyekhez a filmek címléírásánál is okvetlenül ragaszkodni kell. A külföldi irodalom is a könyvek feldolgozásánál szerzett tapasztalatokra épít. GALVIN és SCRANTON már idézett tanulmánya le is szögezi ezt az elvet,⁴ de más források szabályai-ból ugyancsak kiolvasható. Így például a National Film Library (Anglia), a Library of Congress és az UNESCO katalogizálási szabályzatából.⁵ Azonban e címléírasi szabályzatok a helyes gyakorlati útmutatások mellett nem adnak megfelelő elvi alapvetést. Különösen hiányzik ez a rendszóval és a film alkotóival kapcsolatos kérdéseknél. Ezért

³ CHIBNALL, Bernard: *The National Film Library and its cataloguing rules.* J. Doc. 1955. 2. sz. 79—82. l.

⁴ GALVIN—SCRANTON *i. m.*

⁵ CHIBNALL *i. m.*

mielőtt a címleírás részletesebb tárgyalásához fognánk, három alapvető szempontot kell leszögeznünk, amelyek speciálisan a mozgófényképekre vonatkoznak, mert ezek szabják meg, hogy hol kell eltérnünk a könyvekkel folytatott gyakorlattól, illetve hol kell ezeken túlmenő adatokat is feltüntetni.

Az első szempont az, hogy a film — legyen az játék-, ismeretterjesztő- avagy híradófilm — *kollektív alkotás*. Egyik vagy másik alkotójának nagyobb része van létrejöttében és végleges arculata elnyerésében, de nem állíthatjuk azt, hogy teljes egészében egy ember munkája. A játékfilmek területén ez már esztétikai problémákhoz vezet át, ahol évtizedes vita folyik afölött, hogy ki a film igazi alkotója, az író vagy a rendező. Következik ez a kollektív jelleg abból, hogy a filmnél jóval nagyobb szerepe és alakító szerepe van a *technikának*, mind eszmei-művészi, mind gazdasági szempontból. A technika nemcsak a film materiális megjelenését formálja, hanem mondanivalóját is. Tehát ha a nyomdával hasonlítjuk össze, úgy fest ez a kérdés, hogy az irodalmi mű létezik akkor is, ha nem kerül kinyomtatásra, de addig nem beszélhetünk filmről, ameddig nincs celluloidszalagon. A film anyagi hordozója, tehát egyelőre a celluloidszalag — de a technika haladása más megoldást is hozhat magával —, amelyen egyes képek egymásutánja lepergetve megfelelő készüléken, az erre a célra alkalmas felületen a mozgás illúzióját kelti, megszabja a harmadik fő szempontot, ami már szinte túlmegy a címleírás vonatkozásain, mert a film lényegét fejti ki, de éppen ezért, ha bármily oldalról is foglalkozunk a filmmel, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mégpedig azt, hogy a film *mozgóképek sorozata*. A többi minden mellékes, ez az, ami a filmet filmmé teszi.

Ezekután nézzük a címleírást.

A film-címleírás adatait a következőképpen véljük csoportosítani és sorrendesíteni :

1. Cím és tartozékai. 2. Alkotók. 3. Megjelenés adatai. 4. Határozmányok (formális adatok). 5. Terjedelme. 6. Keretmegjelölés. 7. Állapot. 8. Megjegyzés.

Most csak a katalógusba kerülő címfelvétellel foglalkozunk, tehát egy bizonyos filmállomány leírásával. A „filmográfiai” címleírásra később térünk ki.

1. *A cím és tartozékai*. Már abból, hogy a címleírás élére helyeztük a címet, látszik, hogy a legalkalmasabb adatnak rendsző céljára a címet tartjuk, eltérően a könyveknél követett gyakorlattól. Ez következik az első szempontból, amelyben a film kollektív jellegéről beszéltünk. A film készítői együttest alkotnak, s az együttes minden egyes tagjának fontos és nélkülözhetetlen feladata van. Természetesen ebből kiemelkedik egy-két funkció, amely döntően határozza meg a film arculatát, de ezek között aztán már tényleg nehéz rangsorolni, mert elképzelhető, hogy ha mondjuk megállapodunk abban, hogy a film elsődrendű alkotója a rendező, de ez történetesen gyöngye művészi egyéniség, és mellette egy kiváló operatőr dolgozik, akinek kezenyoma értékesebb a filmen, és igazi művészi értékeit éppen az operatőr munkájának köszönheti, akkor nem lenne méltóbb, hogy rendszővé az operatőr neve váljék a rendezőé helyett? Ez a probléma más variációban is elképzelhető. Több veszély leselkedik akkor, ha nem a címet választjuk rendszőnek. Ha mereven ragaszkodunk ahhoz, hogy mindig megkeressük azt, aki tényleg az oroslánrész az alkotás munkájában, akkor először esztétikai ítéletet kell hoznunk, ami nem éppen a címfeltevő feladata, másodsor, katalógusunk következetlen lesz éppen a legfontosabb téren, a rendsző megválasztásában, és még mindig nincs megoldva az az eset, ha egyaránt kiemelkedő munkát végeztek az alkotók. Ugyanezek az aggályok jelentkeznek más formában az ismeretterjesztő filmeknél is, csak hogy itt a tudományos tanácsadó vagy technikai szakértő lép fel, mint egyenrangú társ. Ez utóbbi nehézségek persze csak másodsorban játszanak szerepet, sokkal inkább az elején említett elvi meggondolás, tehát az, hogy a film az alkotók együttes erőfeszítéséből született kollektív mű. A rendelkezésünkre álló külföldi szabályzatok gyakorlati megfontolásokból ugyancsak kivétel nélkül a címet választják rendszőnek.

Most nézzük az előadódó problémákat. A cím a filmeknél az egyik legbizonytalanabb, legváltozóbb adat, tehát igen nagy gonddal kell eljárunk. Az első nehézség a cím nyelvénél jelentkezik. Katalógusról lévén szó, konkrét filmgyűjtemény állományát nézzük. Ebben lehetnek, nyelv szempontjából:

- a) eredeti nyelven beszélő filmek,
- b) eredeti nyelven beszélő filmek, más nyelvű felirattal,
- c) szinkronizált filmek.

A némafilmek besorolhatók a megfelelő csoportba.

A katalógus egysége érdekében, a National Film Library szabályzatával ellentétben, amely a filmeket az eredeti címen veszi fel,⁶ célszerűnek látszik, ha minden film címét a katalógus nyelvén írjuk le. Az UNESCO szabályzatának előírása szerint a címet a kópia nyelvén kell leírni.⁷ Közbevetőleg megjegyezve, a kópia nyelve és a katalógus nyelve nem ugyanaz! Véleményünk szerint ez helytelen megoldás, mert teljes bizonytalanságot eredményez. A lefordított címek sok esetben egyáltalán nem hasonlítanak az eredetire, tehát az azonosítás rendkívül nehéz, és a szabályzat nem beszél az eredeti cím feltüntetéséről. Mivel a későbbiek során ugyanis jelölni kell majd az eredeti nyelvet, az esetleges feliratozást, feliratnélküliséget és a szinkront, nem tartjuk helytelennek, ha a címet a katalógus nyelvén hű fordításban adjuk. Az eredeti címet minden esetben fel kell tüntetni. Zárójelekkel alkalmasan lehet jelölni, hogy a cím eredeti-e, a címfelvételező által fordított, a kópián szerepel-e stb. Azonban ezzel még nem merült ki a cím megállapításának problémája.

Egy-egy film több cím alatt is szerepelhet. Nagyon fontos a címváltozatok felkutatása és összegyűjtése. Ezeknek szerepelniök kell a címfelvételezen. Ehhez még csak annyit, hogy a címváltozatokat magyar filmnél csak a magyar nyelvűeket, külföldi filmnél csak az eredeti és a magyar nyelvűeket vegyük fel. A rendszőn kívül minden címről utalót kell készíteni.

Ajánlatos a cím után a film műfaját is megjelölni, mert ez is olyan adat, amely elősegíti a tájékozódást.

Ha játékfilmről van szó, mert általában csak ezeknél fordul elő, hogy esetleg több részből állnak, különösen az ázsiai országok filmjei (Japán, India), fel lehet tüntetni a részek számát. Az átlagos filmhosszúság, idejét tekintve, másfél óra körül van, amit pszichofiziológiai okok határoztak meg. Általában ezt szoktuk egy résznek venni. Persze ez nem jelent mindig dramaturgiai határt is, de ahogyan a papirusztekercsek átlagos hosszúsága lassanként befolyást gyakorolt az írók kompozíciójára, úgy a filmnél is hasonló a helyzet. Tehát közönséges értelemben egy kétrészes film kétszer másfél órát jelent. Azonban ezt az adatot nem szükséges okvetlenül felvenni, mert hiszen a terjedelemlnél újra előkerül. Esetleg csak akkor, ha ezek a részek egyben dramaturgiai egységek is.

Ezután feltüntetjük, hogy a film milyen változatokban készült. Változaton csak eltérő technikát értünk, például szélesvásznú és normál, nem pedig méretkülönbséget (16 és 35 mm-es).

A híradófilmek rendszava egyszerűen: Híradók. Ezen belül a csoportosítás: világhíradók, majd az egyes országok, ezen belül egyes filmvállalatok híradói, a megjelenés ideje szerinti sorrendben. A National Film Library pusztán a dátum alatt veszi fel a híradókat, de azt hisszük, ez a differenciáltabb megoldás megkönnyíti a tájékozódást az anyagban.

⁶ CHIBNALL *i. m.*

⁷ *The cataloguing of films and filmstrips. UNESCO proposals. UNESCO B. for Libr. 1955. 5-6. sz. 98-101. l.*

2. *A film alkotói.* Noha előrebocsátottuk, hogy a film több ember közreműködésével jön létre, mégsem lépünk fel azzal a maximalista igénnyel, hogy mindenki szerepeljen ebben az adatsorozatban. A három alapelv szellemében a következő kompromisszumos megoldásra jutottunk. Egy film megalkotásában döntő szerepük van azoknak, akik a mozgó képsort megkomponálják és kivitelezik. Ez a munka három fázisban történik. A film megírása (vagyis a képsor elképzelése és írásban való rögzítése), ami az alapot adja a realizáláshoz, a filmíró munkája. De kit tekintünk a film írójának? Azt, aki a rendező kezére már filmre dolgozott anyagot ad. Tehát ha CSEHOV egy novellájából film készül, ezt a filmet nem CSEHOV írta, hanem aki filmre alkalmazta a novellát. A rendező a képsort a valóságban alkotja meg, hogy az operatőr ezt lefényképezhesse. Ezzel tulajdonképpen létrejött a film. A három közül mindegyik önálló alkotó munkát végzett, természetesen szorosan együttműködve. Úgy látszik, hogy e három a legfőbb közreműködő a film létrehozásában. (A gyakorlatban a legtöbb esetben elmosódnak a határok.)

Ezzel a hármas kiemeléssel nem akarjuk lebecsülni a többi közreműködő jelentőségét, hiszen nagyon fontos szerepe van mindegyiknek, de a film lényegét már nem ők szabják meg. Azonban gyakran előfordul, hogy egy-egy kiemelkedő filmművész, aki általában csak ír, rendez vagy fényképez, vállal egy-egy filmben más funkciót is, például vágást, segédrendezést, gyártásvezetést stb.; esetleg mielőtt kivívta volna művészi pozícióját. Azonban az oeuvre-je szempontjából nekünk fontos tudnunk, hogy mely filmekben működött közre. Ezért ha ilyen művész végzi a kisebb jelentőségű munkát egy filmben, akkor az ő nevét is felvesszük.

A film alkotói közé kell még sorolnunk a főszereplőket is, mert az elképzelés kivitelezésében igen nagy szerepük van, és mert nem érdektelen, hogy egy nagy filmszínész mely filmekben játszott.

Nem a film lényegéből következő alkotó a zeneszerző, de mivel a film zenéjét magától a filmtől elszakítva is lehet élvezni, a zeneszerző nevét is vegyük fel.

Az ismeretterjesztő, oktató és tudományos filmeknél okvetlenül szükséges feltüntetni a tudományos munkatársat, aki tanácsadóként szerepelt a gyártásnál, vagy a filmet utólag szakmailag ellenőrizte.

Itt kell még megjegyezni, hogy a film milyen irodalmi alkotásból készült, ha fennforog ez az eset. Az irodalmi mű szerzője, címe és műfaja az, ami érdekel bennünket. Minden névről melléklap készül.

3. *A megjelenés adatai.* A film készítésének helye, vagy ha pontosan nem lehet megállapítani, országa. A készítő vállalat neve. (Készítő vállalatot azt értjük, amely az anyagi eszközöket bocsátja az alkotók rendelkezésére.) A műtermet, ahol készült, külön kell felvenni.

A készítés időtartama, tehát nem az elkészülés éve! (Az időtartamot a forgatás kezdetétől kell számítani.) Ha ezt nehéz megállapítani, akkor elég az elkészülés éve is. Azonban kívánatos lenne feltüntetni a nyilvános bemutató helyét és dátumát, külföldi filmeknél a magyar bemutatóét is. Ha a film nem került bemutatásra, azt is megemlíthetjük.

4. *Határozmányok (formális adatok).* Itt a film technikai kivitelezésére vonatkozó adatok szerepelnek, amelyek egyrészt a film pontosabb leírását szolgálják, másrészt pedig útmutatást adnak arra nézve, hogy milyen géppel lehet vetíteni. Mert például az, hogy színes vagy fekete-fehér-e a film, hozzátartozik némileg a belső formához is, noha külsejére nézve is fontos. Ellenben az, hogy a kópia normál avagy 16 mm-es, ez pusztán technikai kérdés. Nézzük sorra a határozmányokat:

a) méret: normál, 16 mm-es, kinemaszkóp stb. Ide azok az adatok tartoznak, amelyek főleg arra vonatkoznak, hogy milyen vetítőgéppel lehet vetíteni a kópiát;

b) szín : fekete—fehér, színes, vegyes. Színtechnika ;

c) hang : néma, hangos, eredeti nyelv, felirat nyelve, szinkron nyelve. Hangtechnika.

5. *Terjedelem.* A film hossza méterben, a tekercsek száma és könnyebbség kedvéért a lejátszási idő.

6. *Keretmegjelölés.* Milyen sorozatba tartozik a film? Ugyanannak a rendezőnek vagy ugyanannak a főszereplőnek a filmjei még nem alkotnak sorozatot. Szükséges ehhez az, hogy vagy a sorozat szándékával készítsék a filmeket, esetleges központi gondolat kifejezésére, vagy ugyanannak a figurának — tehát nem főszereplőnek! — különféle kalandjai állnak össze sorozattá. Határesetet képeznek a régi némafilmek közül azok, amelyekben a főszereplő azonosult a maszkjával, és mindig ugyanabban az alakban jelent meg. A filmcímfelvételező dönti el a katalógus céljának megfelelően, hogy sorozatnak fogja-e fel ezeket a filmeket vagy sem.

7. *Állapot.* Elengedhetetlen része a címleírásnak. A filmek könnyen rongálódnak, ezért nem közömbös az állapotuk. Fel kell tüntetni a rongálódásokat, szakadásokat, hiányokat, a legnagyobb részletességgel. Ha a kópiákon más a vágás sorrendje, mint az eredetin, ugyancsak megjelöljük, és azt is, hogy milyen sorrendcsere történt. Nem árt a kópia készítésének az időpontját is feltüntetni, a leforgatások számát ugyancsak. Ez az adatsoport tehát állandóan kiegészül.

8. *Megjegyzés.* A címfelvétel eddigi csoportjaiba nem férő, de fontos adatok kerülnek ide, például a koprodukció jelölése, hol lehet még az adott gyűjteményen kívül hozzájutni a filmhez, a forgatókönyv megjelent-e nyomtatásban is stb.

Ami a címfelvételek külső formáját illeti, célszerűnek véljük, ha eltérünk a 75×125 mm-es nemzetközi szabványtól, és kicsit nagyobb cédulákra írjuk az adatokat, mivel többről van szó, mint a könyveknél. Esetleg egy rövidített címfelvételt készíthetünk erre a kisebb formátumra, ha valamilyen meggondolásból a könyv- vagy cikk-katalógusba akarjuk behelyezni a címfelvételeket. A rövidített címfelvétel adatainak javasoljuk a címet, eredeti címet, író, rendező, operatőr, megjelenés helyét, idejét, lejátszási időt, megjegyzést.

Az adatsoportokat az áttekinthetőség kedvéért külön bekezdésbe kell írni.

Ha nem sokszorosító eljárással készülnek a címfelvételi lapok, akkor a melléklapon természetesen nem kell, hogy szerepeljen minden adat, elég ha annak nevének kívül, akiről készül a melléklap, felírjuk a címet (a katalógus nyelvén és az eredetit) és a megjelenés adatait.

Nézzünk meg még egy kérdést, azt, hogy milyen legyen a „filmográfiába” kerülő címfelvétel?

Tekintettel arra, hogy a „filmográfia” sohasem a kópiát, hanem magát a filmet írja le, lesznek némi eltérések. A rendsző itt mindig a film eredeti címe legyen, ne fordítsuk le a „filmográfia” nyelvére, abban az esetben sem, ha esetleg az illető filmet be is mutatták ily nyelvű felirattal vagy szinkronnal. Ezt az elvet megvalósíthatónak tartjuk, még akkor is, ha eltér a katalógizálásakor követettől, mivel ha „filmográfia” készül, ebben az első vagy legalábbis a második csoportosítási szempont a filmek nemzetisége (tehát vagy mindjárt országonként csoportosítunk, vagy évenként, esetleg műfajonként és ezen belül országonként). Ezek szerint éppen az lenne a következetlenség, ha például egy nemzetközi „filmográfiát” készítünk, és abban a francia filmek címét hol franciául, hol magyarul soroljuk fel, attól függően, hogy bemutatásra kerültek-e Magyarországon vagy sem. Természetesen a magyar címváltozatot feltüntethetjük, és a mutatóban szerepeltetni is fogjuk, ha érdekes a „filmográfia” szempontjából az, hogy a film hol került bemutatásra Franciaországon kívül. De ekkor a többi nyelvű címváltozatnak is szerepelnie kell.

A „filmográfia” szempontjából lényeges az, hogy milyen egymástól eltérő technikájú változatokban készült a film, viszont elhanyagolható, hogy egy film 16 mm-es vagy normál kópián is megvan-e, mert ezek a méretek nem igényelnek külön technikát.

Természetesen elmarad a példány állapotának a leírása. Ezzel szemben fokozott jelentősége van a lelőhely megjelölésének, különösen a régi, nehezen hozzáférhető és kevés másolatban meglevő filmeknél.

Ha a film egyes példányai között tartalmi változatok vannak, ezekre ki kell térnie a „filmográfiai” leírásnak, lehetőleg megjelölve ennek okát is.

A felvetett témához kapcsolódnak a filmkatalógus szerkesztésének, a filmek szakozásának, beszerzésének, leltározásának, tárolásának, használatra bocsátásának stb. kérdései, de ezek meghaladják e tanulmány kereteit. Ellenben nem hagyhatjuk megemlíttetlenül a legfontosabb kérdéseket, amelyek megoldásra várnak. Meg kell szervezni a nemzeti filmtérmet begyűjtését, a kötelespéldányrendeletre hasonlóan, visszamenőleg a magyar filmgyártás kezdetéig. Ezzel párhuzamosan el kell készíteni a retrospektív, magyar nemzeti „filmográfiát”, amelyet évenkénti jegyzékek követnének. Végül hozzá kell látni a magyar filmbibliográfia összeállításához.

PAPP ISTVÁN

Néhány szó az Orvostudományi Dokumentációs Központ kiadványairól.

Vannak akik „foglalkozási megbetegedést” látnak abban, hogy ma világszerte évente egy milliónál több tudományos értekezés (könyv, folyóirat, kutatási jelentés stb.) lát napvilágot. Akár ezen az állásponton vagyunk, akár azon, hogy ez a szám hatalmas fejlődés tükröképe, aényt mindenképpen tudomásul kell vennünk, és azt a tevékenységet, amely a dokumentumokban foglaltak tartalmának feltárására irányul, vagyis a dokumentációt kellő figyelemben kell részesítenünk.

A dokumentumok tartalmának idejekorán való megismerése az iparban kézzelfogható, konkrét anyagi eredményekhez vezet. Nem véletlen tehát, hogy a műszaki dokumentáció szükségességét, a reá fordított összegek hasznosságát ma már senki sem vonja kétségbe. Ez nem állítható ilyen bizonyossággal az orvostudományi dokumentáció esetében. Még a kutató orvosok nagy része is arra hivatkozik, hogy amúgy is állandóan figyelemmel kíséri az őt érdeklő folyóiratokat, könyveket, és azért valahogy felesleges intézménynek tekintették saját dokumentációs központjukat, másodrendű kérdésnek az orvosi szakkönyvtári hálózat problémáinak megoldását.

Az orvostudományi dokumentáció jelentősége pedig napról napra növekszik. Az orvosi könyvtárosok első nemzetközi kongresszusán (London, 1953. júl. 20—25.) E. P. KOUMANS, a hágai orvosi és gyógyszerészeti könyvtár könyvtárosa igen érdekes és szemléltető módon igazolta a dokumentációs tevékenység gyakorlati és elméleti hasznát, a szervezett dokumentáció szükségességét az orvostudományban.

A dokumentáció elsősorban a folyóiratokban megjelent cikkek tartalmi feltárását tűzte ki céljává. Köztudomású, hogy a folyóiratcikk formájában történő közlések egyben a tudományos kutatás legfrissebb eredményeinek ismertetését is jelentik; a könyv az eredmények összefoglalása, többnyire visszatekintően tárgyalja a problémát, és az eddigi eredmények kritikai összefoglalását tartalmazza. Az orvostudomány irodalma bőven szolgáltatja a bizonyítékokat e tétel helyessége mellett. KOUMANS előadásában érdekes példát említ: 108 folyóiratcikket talált, amelyek 1947 előtt foglalkoztak a penicillin mérgező hatásával, míg könyvben az első erre vonatkozó megállapítás egy 1948-ban megjelent munkában volt található.

Mindazok, akik fényűzésnek tekintik a dokumentációt, szeretnek arra hivatkozni, hogy a figyelmüket esetleg elkerülő folyóiratcikkek tartalmi ismertetését a jól szerkesztett orvosi referáló folyóiratok amúgy is tartalmazzák. De a referátumok, kivona-

tok hosszú hónapokkal későbbben jelennek meg, mint maga a kivonatolt cikk. A kutatók igénye, a betegek érdeke tehát szükségessé teszi a lehetőleg azonnali feltárást.

Az orvosi dokumentáció általában hármas célt szolgál: 1. A kutató orvosok segítségét a tudományos munkában, 2. a gyakorló orvosok tájékoztatását az újabb diagnosztikai és terápiai eljárásokról és az újabb gyógyszerkészítményekről, és végül 3. az orvostanhallgatók támogatását az orvosi ismeretek elsajátításában. Ez utóbbira vonatkozóan KOUMANS előadásában tanulságos példát említ. A hágai orvosi könyvtár dokumentációs célokat szolgáló analitikus katalógusát az orvostanhallgatók a kórházi betegbemutatók után rendszeresen igénybe veszik a bemutatott betegséggel foglalkozó legújabb folyóiratirodalom tanulmányozása céljából.

Az Orvostudományi Dokumentációs Központ a bibliográfiai feltárás változatos formáival igyekszik az orvostársadalom igényeit kielégíteni. E cél szolgálatában állnak a Központ kiadványai is. A *Magyar Orvosi Bibliográfia* 1957 júliusa óta jelenik meg. A rendszerező beszámoló kurrensen regisztrálja a magyar orvosi könyv- és folyóiratirodalmat. A bibliográfia azáltal, hogy a magyar szerzők idegen nyelven és külföldön megjelent cikkeit is számontartja, a magyar Hungarica-gyűjtés terén is igen értékes munkát végez. Bizony kívánatos volna, hogy a magyar szakbibliográfia egyéb területeken is kövesse ezt a gyakorlatot! A kiadvány különösen a gyakorló orvos számára jelent komoly dokumentációs segítséget, hiszen a legkönnyebben hozzáférhető anyagot tárja fel.

A Magyarországra járó folyóiratok általános lelőhely-bibliográfiájának hiányát régóta panaszolják mind a könyvtárosok, mind a kutatók. Ennek elkészültéig a *Magyarországra járó külföldi orvosi folyóiratok lelőhely-jegyzéke*, amely évenként jelenik meg, komoly hiányt pótol, és biztosítja az orvosi kutatómunka egyik legfontosabb előfeltételét.

A Dokumentációs Központ fennállása első éveiben elsősorban a Szovjetunióban folyó orvostudományi kutatás eredményeinek megismertetését tűzte ki céljául. A Központ ma sem mondott le e feladat teljesítéséről. Változás csak annyiban állt be, hogy a dokumentációs tevékenységet kiterjesztette, kibővítette, ami lehetővé tette az elmélyültebb, általánosabb jellegű, még nagyobb érdeklődésre számotartó feltárást. A *Szovjet Orvostudományi Bibliográfia* segítségével teremti meg a központ az igények és a gyűjtött anyag közötti helyes egyensúlyt. Teljességre törekvő bibliográfiai feltárás teszi lehetővé, hogy az érdeklődő a kívánt tanulmány fordítását vagy tartalmi kivonatát megrendelhesse. Régebben a Központ csupán lapszemlét közölt, egyes érdekesnek tartott cikkek fordításait publikálta, míg maga a cikkbibliográfia csupán a Központban volt hozzáférhető. A publikálás jelenlegi módja sokkal hasznosabbnak, takarékosabbnak bizonyult, különösen ha tekintetbe vesszük azt is, hogy a tartalmi ismertetésen kívül minden szám közöl néhány fontos szovjet orvosi tanulmányt.

A Központ újszerű dokumentációs publikációja a *Horus*, amely újabban az *Orvosi Hetilap* mellékletként jelenik meg. A kiadvány az időszerű külföldi orvosi jellegű eseményekről számol be, és áttekintést ad a külföldi orvostudományi intézmények életéről, közli neves orvosok életrajzi adatait stb. Ez az élénken szerkesztett közlőny könnyen áttekinthető csoportosításban tárja fel a Központ által gyűjtött adatokat, amelyek minden bizonnyal a legszélesebb orvosi körök állandó érdeklődését keltik fel. A kongresszusi naptár, a kongresszusi beszámoló, a személyi orvosi hírek más hazai orvosi szaklapokban nem található adatokat, tényeket tárnak fel.

Az Orvostudományi Dokumentációs Központ kiadványai egy az anyagi lehetőségeket a leggazdaságosabban kihasználó tevékenység tükörképei. Céltudatosság és főleg rendkívüli kulturáltság jellemzi ezt a tevékenységet, amely a kiadványokban is megmutatkozik. A magyar szakbibliográfia ezen a területen elindult a sok sikert ígérő fejlődés útján.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

A nemzeti sajtóbibliográfiák ügye és a szlovák nemzeti sajtóbibliográfia.

A szlovák sajtóbibliográfiának most megjelent első, 1918-ig terjedő kötete¹ egyben a nagyszabású új szlovák nemzeti bibliográfia első megjelent része.

A szlovák bibliográfusok 1956-ban, L'udovit Srúr halálának századik évfordulóján s egyben a második csehszlovák öt éves terv indulásának pillanatában dolgozták ki nemzeti bibliográfiájuk hosszúlejárátú tervét. A terv három nagy könyvtár — a martini Matica Slovenská nemzeti könyvtára, a bratislavai Egyetemi Könyvtár és a košicei Nemzeti Tudományos Könyvtár — bibliográfiai osztályára van alapítva. A nemzeti bibliográfia felöleli az összes szlovák nyelvű könyveket, hírlapokat, folyóiratokat, valamint az utóbbiakban megjelent cikkeket, továbbá a nem szlovák nyelvű, de a szlovák népre és országára vonatkozó minden könyvet, újságot, folyóiratot, cikket, bárhol jelentek is meg, a könyvnyomtatás kezdetétől napjainkig. A nemzeti bibliográfia három sorozatban kerül feldolgozásra és kiadásra :

A) Szlovák nyelvű és idegen nyelvű, de szlovák vonatkozású *könyvek*.

B) Szlovák nyelvű *periodikák* (újságok, folyóiratok, naptárak, évi jelentések, sorozatok) területi korlátozás nélkül, valamint a nem szlovák nyelvűek, ha Szlovákia területén jelentek meg.

C) Szlovák folyóiratok *cikkei*, valamint más nyelven kiadott folyóiratok szlovák vonatkozású cikkei.

A szlovák nemzeti bibliográfia korszakai : I. A kezdetektől 1800-ig. II. 1801—1918. III. 1919—1944. IV. 1945-től napjainkig.

A retrospektív nemzeti bibliográfia feladata összesen 16 részletmunkára oszlik, és sürgősségi sorrendben kerül megvalósításra. A teljes retrospektív nemzeti bibliográfia 50 kötetre fog terjedni. Az egyes részek tartalmát és helyüket a nemzeti bibliográfia rendszerének összefüggésében az előttünk fekvő kötet függelékében közli.

Az 1918-ig terjedő sajtóbibliográfiát négy részre osztja a szerző. Az első és legterjedelmesebb rész az Ausztria, illetőleg az Osztrák—Magyar Monarchia területén megjelent szlovák nyelvű periodikákat tartalmazza (1—219-ig számozott tételek), a második a szlovák és magyar nyelven megjelenőket (220—224), a harmadik a csehszlovák forradalom 1914—1918 között külföldön megjelent lapjait (225—231), végül a negyedik a kéziratosszlovák folyóiratokat (232—254).

Felvették a bibliográfiába az első szám után megszünt periodikákat is, tekintettel arra, hogy az induláskor megvolt a folyamatos megjelenés szándéka. (Jegyezzük meg, hogy mindenképpen ez az eljárás a követendő, és helytelen, hogy az 1945—1954 között megjelent magyar periodikák bibliográfiájából, a kiadó követelésére, az egyetlen számban megjelent periodikákat ki kellett hagyniuk a szerzőknek, illetve csak egy külön függelékben sorolhatták fel azokat.) Kimaradtak azonban a gyűjtemények (nem folyóirat jellegű időszakai sajtótermékek), az évkönyvek és naptárak. Utóbbiak külön összeállításban fognak megjelenni.

A címléírás alapja általában az autopszia ; ahol az összeállító nem férhetett hozzá az anyaghoz vagy annak egyes részeihez, ott a hiányzó adat helyét üresen hagyta, a bizonytalan adatot megkérdőjelezte. (Nem lett volna jobb a szokásos szögletes zárójel a kikövetkeztetett vagy irodalomból vett adat megjelölésére, esetleg a leírás közvetett forrásának megjelölésével?)

Az egyes címléírások adatainak csoportosítása ügyes és áttekinthető. A rendszóként szereplő, külön sorba kiemelt cím után az első bekezdés vastagabb betűkkel közli az alcímet és annak változásait, a második a megjelenés adatait (periodicitás, megjelenés

¹ Michal POTEMRA : *Bibliografija slovenskych novin a časopisov do roku 1918* Martin, 1958, Matica Slovenská. XIII, 1, 145, 5 l. (Slovenská národná bibliografia. Séria B. Periodiká. Zväzok I a.)

helye, formátum), a harmadik a szerkesztőket, a negyedik a kiadót, az ötödik a nyomdát, minden esetben a változások szövegének és időpontjának pontos feltüntetésével. Ezután következik az egyes évfolyamok leírása az évek és a kötet-, ill. évfolyamszám, valamint az évfolyamokon belül megjelent egyes számok feltüntetésével. (A leírásnak ez a része — bár a részletekbe menő pontosság, valamint az egy—egy periodikából kiadásra került összes számok félreértést kizáró kimutatása mellette szól — helypazarló; inkább könyvtári katalógusba való, a bibliográfiában össze lehetett volna vonni a megjelent évfolyamokat és köteteket; és csak az évfolyamokon belül előforduló rendkívüli körülményekre utalni.) Az évfolyamok kimutatását követi és a címleírást lezárja a lelőhelyek jelölése. Itt tűnik ki leginkább, milyen teljes és eredményes munkát végzett a szerző. Hét könyvtár szlovák periodika-anyagára terjedt ki figyelme, köztük az Országos Széchényi Könyvtáréra is. A lelőhelyeket, nagyon helyesen, betűrövidítéssel és nem szám-szimbólumokkal regisztrálja. (Felvethető, nem lett volna-e még egy fokkal előzékenyebb olvasói iránt, ha a részletes évfolyam-kimutatást egybeköti a lelőhely-kimutatással, vagy még helyesebben, ha csak azt tünteti fel, hogy minden évfolyam, ill. kötet megtalálható-e valamely könyvtárban, vagy ha nem, mely évfolyamok, ill. kötetek találhatók ott.)

A bibliográfia kiváló használhatóságát, áttekinthetőségét, megoldásainak talpraesettségét nem befolyásolják a módszer egyes vitatható pontjai. Tegyük hozzá, hogy három jól használható (és periodikák bibliográfiáinál általában elengedhetetlen mutató egészíti ki a munkát: időrendi, földrajzi és névmutató. Az első kettő nemcsak a tétel-számokra utal, hanem mindig az egész címre. A névmutató a címleírásokban előforduló személyneveken kívül a kiadó intézmények és cégek nevét is tartalmazza.

Négy nyelven (orosz, francia, német, angol) készült kivonat igazítja el a bibliográfia használatában a szlovákul nem tudó kutatót. Ez is követendő példa: a nemzeti bibliográfia megkívánja, hogy a külföldi olvasót tájékoztassák, mit talál meg benne. (A fordítások néha kezdetleges hibákat is mutatnak, korrektúrájuk lehetett volna gondosabb.)

Igen szép a mű tipográfiája, külső kiállítása is. Ezt is például állíthatjuk hazai bibliográfia-kiadóink elé!

Szükségesnek tartottuk a szlovák periodika-bibliográfia részletes módszertani elemzését; mert az utóbbi években — habár nagyon-nagyon lassan — kezd feléledni a nemzeti hírlap- és folyóirat-bibliográfia elhanyagolt területe. Mind több országban kezd művelőre találni. A legutóbbi években megjelent teljes svájci, a tízéves magyar és az 1918-ig terjedő szlovák mellett valószínűleg már egy sor újabb is készül. Jó volna még most, az elején, összehangolni a módszereket. Már a svájci és a magyar feldolgozás is nagyon sokban eltért az 1934-ben, a Nemzetközi Történettudományi Bizottság égisze alatt készült szabályzattól, a szlovák már nem is vette az abban felállított elveket figyelembe. 1958-ban német és magyar szabvány jelent meg a periodika-jegyzékek szabályairól. A tárgyalásukkal kapcsolatos viták, az első és végső fogalmazásuk közti nagy eltérések mutatják, mennyivel töretlenebb úton jár még itt a bibliográfiai tudomány, mint a könyvek bibliográfiai feldolgozásánál. Nem volna-e itt az ideje, nemzetközi szabvány-ajánlásba foglalni a periodikák címleírási módszerét és legalábbis az ilyen jegyzékek adatainak sorrendjét, meg egyéb formai kellékeit?

Módszertani gondolatokon kívül Michal POTEMRA sajtóbibliográfiája még egy sor sajtótörténeti kérdés megbeszélésére is kell, hogy készteszen. Mert könyvének bibliográfiai részét 60 lapos (tehát az egész terjedelemnek majdnem felére tehető) történeti áttekintés vezeti be, — mint a szerző túl szerényen megállapítja: az egyes címek részletes annotációjának pótlására. A szlovák és a magyar sajtótörténet összefüggései és párhuzamai kézenfekvővé teszik, hogy számunkra az ilyen feldolgozás különösen értékes kell hogy legyen. A szlovák sajtóbibliográfia történeti bevezetésére más alkalommal még vissza kell térnünk.

DEZSÉNYI BÉLA

Az osztrák Nemzeti Könyvtár Kainz-emlékkiállítás. KAINZ József, a német színpad egyik legnagyobb alakja 1858. január 2-án született Mosonban. Születésének 100-ik fordulójára az osztrák Nemzeti Könyvtár nagyszabású reprezentatív kiállítást rendezett gyönyörű dísztermében, amelyet a közönség júniustól szeptemberig látogathatott. A Nemzeti Könyvtár a kiállítás rendezését színházi gyűjteményére bízta, e nemben Ausztriának egyik leggazdagabb gyűjteményére, amely ugyanakkor a KAINZ-hagyaték-nak is igen tekintélyes részét őrzi.

A kiállítás középpontjában természetesen KAINZ alakja állott. Pályafutásának, fejlődésének kidomborítására a kiállítás rendezői nem ragaszkodtak csupán a szorosan reá vonatkozó anyaghoz, hanem kibővítették a határokat a ferencjózsefi idők bécsi színházi életének kialakulásáig. E kettős fejlődés : a bécsi színházé és benne KAINZé, kitűnő szemléltető képpé alakult a Nemzeti Könyvtár kiállításán. A terem középső részében, a kupolás koronájú, ovális térségben helyezkedett el a szorosan KAINZ-vonatkozású anyag, s ugyanitt KAINZ sok sikeres estjének színhelye : a bécsi színház. A megelőző térségben, a teremnek két részre tagolt első felében szemléltették a bécsi színház fejlődését mintegy 1890-ig, a hozzá hasonló, ugyancsak szimmetrikusan tagolt hátsó részben az 1890-től 1910-ig, KAINZ haláláig felzárkózó színházi események kaptak helyet.

A rendezés érdeme, hogy a kiállításnak sikerült azt is érzékeltetnie, mennyire párhuzamos Bécs városának kialakulása KAINZ életpályájával: abban az időben vált a biedermeier Bécs vidékies színezetű elővárosaival két milliós világvárossá. KAINZ születésének idején omlottak le a város egykor emelt első bástyái, és az elékezett nagy alapító, alakító idők megteremtették „Nagybécset”. 1890-ben bekebelezték a 11—21. kerületeket, hogy lefektethessék az eljövendő világváros alapköveit, s csakugyan, KAINZ József haláláig Bécs már világvárossá növekedett.

A terembe lépőt ezt a sebes városfejlődést ábrázoló tárlók fogadják, s nagyszerűen szemlélhető, hogy a születő nagyvárosba özönlött „új” lakosságnak vajmi kevés köze van már az „öreg” Bécshez, hiszen ennek műfaja először a francia, azután a tipikusan bécsi operett ; a valcerkirály STRAUSS operettkirállyá alakul át. Sikeresen oldja meg a kiállítás a régi elővárosi színházaknak és az új nyári színpadoknak bemutatását is, az alapítások idejének újszülött színházait, amelyek nem sokkal élték túl születésüket. Az udvari színházhoz csatlakozott a régi és az új udvari opera, ahol adáz harcok folytak WAGNER Richárdért ; a Michaelerplatzon működött a régi Burg-színház, korában az első német színpad. Ezt követte a Körúton az új : „Das Burgtheater am Ring” teljes új pompájában, és ide vonult be KAINZ József. Bécsi pályakezdése, meglepő emelkedése, érett korának száz sugarú színpadi működése, színészi pályafutásának fénykora, kicsengő élete mélyen egybeszővődött a Burg-színházzal. A befejezés még egy szerződés KAINZ-cal: aláírta, de már a halál semmisítette meg.

A kiállításnak harmadik és egyben zárószakasza a bécsi színháznak 1890-től való fejlődése, amely horizontális jellegű volt : nem mélység, inkább a széles kiterjedés jellemzi. Tükrözik a gombamódra fejüket felütő új színházak, azok modernsége, az új szemléletből fakadó színpadképek, rendezési technikák ; az Opera MAHLER igazgatása idején világhírűvé válik, LEHÁR operettjei fergeteges sikert érnek el. Ez a kiállítási „bemutató” a kabarék és variéték kis műfajának szemléltetésével zárul. És az utolsó tárlóban megvillan az akkor még gyermekeipőben tipegő film.

A rendezőség a tárlók mögött, az egyes ablakmélyedésekben különböző szín-darabok előadásmakettjeit is elhelyezte. 16 makettet azok közül a darabok közül válogattak, amelyekben KAINZ a Burg-színház színpadán 1898—1908-ig legjelentősebb szerepeit alakította. A kiállításnak nagy erkölcsi és anyagi sikere volt. Az utóbbival kapcsolatban jellemző, hogy a rendezőség nem vette igénybe az osztrák oktatási minisztérium e célra előirányozott szubvencióját.

FRANZ HADAMOWSKY

A KAINZ-kiállításához terjedelmes, szakszerű katalógust készített az osztrák Nemzeti Könyvtár színházi gyűjteményének igazgatója, Franz HADAMOWSKY (*Wiener Theater zur Zeit Franz Josephs I. Ausstellung zum Gedenken an Josef KAINZ (1858—1910)*. Katalog. Wien, 1958, Österreichische Nationalbibliothek. 84 I. 5 t. Biblos-Schriften. 21.) Az ízléses katalógusborítólapon az ugyancsak magyar származású JARAY Sándor szobrász- és iparművésznek (Temesvár, 1870—Bécs, 1916) KAINZ-emlékművét szemlélteti, amelyet 1911-ben lepleztek le Bécsben a Josef Kainz-téren.

A katalógust Dr Josef STUMMVOLL, az osztrák Nemzeti Könyvtár főigazgatója vezeti be, kiemelve, hogy a Nemzeti Könyvtár ezzel a kiállításával is kulturális feladatainak kívánt eleget tenni. Felvázolja a kiállítás közelebbi célját és tárgyát, anyagának eredetét (a magángyűjtők hozzájárulásait), ismerteti a rendezőiséget, s egyben rámutat egy Bécsben felállítandó Színházi Múzeum szükségességére és jelentőségére.

A katalógust HADAMOWSKY a kiállítás szerkezetének megfelelően építette fel, a tárlók tartalma szerint. Az öt teremrész a katalógusban is főfejezeteket jelöl. A katalógusban minden tárlót rövidre szabott, de jól jellemző történeti összefoglalás vezet be. Az utolsó lapon azoknak a színműmaketteknek a jegyzékét találjuk, amelyekben KAINZ a Burg-színházban legjelentősebb szerepeit alakította. Külön kell szólnunk a katalógus illusztrációiról: valamennyit a tárlókban található képek közül válogatta HADAMOWSKY: a szövegköztiék és az önállóak éppen úgy támogatják a katalógus olvasóját, mint a tárlókban lévők a kiállítás szemléltét. A címlappal szemközt áll KAINZ ceruzarajzos önarcképe. A képmellékletekről szólva, nem ártott volna a katalógusban a képek mestereit és lelőhelyeit is megadni.

D. SZEMZŐ PIROSKA

A Prágai Összallami Levéltári Kiállítás. A Csehszlovák Belügyminisztérium Levéltári Igazgatósága, a csehszlovák levéltárak legfőbb szakmai és igazgatási szerve 1958 májusában a prágai Hradčany-ban levéltári kiállítást rendezett. A kiállítás célja nemcsak a levéltárügy és a levéltárakban őrzött anyag egyszerű bemutatása volt; rendezői a levéltári munkának és az iratanyagnak a legszelebb rétegekhez történő közelítelét a csehszlovák állam történetének reprezentatív összefoglalásán, a fejlődés írott dokumentumokkal történő bemutatásán keresztül kívánták elérni.

Ez a helyes elképzelés küszöbölte ki azt a veszélyt, hogy a kiállítás hatása csupán a szakmai rétegekre vagy a legalább némi szakszerű ismeretekkel rendelkező látogatókra korlátozódjék, s helyett valóban a legszelebb néptömegek történelmi kultúrájának előmozdítója, ezen keresztül a levéltárak funkciójának és jelentőségének propagátora legyen. Ezt az elképzelést a kiállítás rendkívül gazdag dokumentációs anyaga (1700 darab) s a Hradčany termeinek történelmi levegőt árasztó környezete valóban a legmesszebbmenően szolgálta: mondanivaló, dokumentációs anyag és környezet együtthatása az utóbbi évek — ismereteink szerint — nemzetközi viszonylatban is legnagyobb szabású és legértékesebb ilyen nemű alkotását eredményezte.

A kiállítás felvetette problémák legmagasabb állami szinten is elismert fontosságát világosan mutatja a kiállítás elnökségének névsora: a köztársaság legmagasabb párt- és állami funkcionáriusai s a tudományos élet vezető személyiségei egyaránt helyet foglaltak benne. A rendezésben a csehszlovák levéltárügy nagyszámú dolgozója vett részt megfelelő munkabizottságokba szervezve, s a költségek 3 000 000 cseh koronát tettek ki.

A kiállítás ünnepi jellegét a kiállítás helye eleve biztosította. Az Ulászló-terem és az önálló Csehország parlamentjének terme a középkori történet anyagát foglalta magában; a várnak a látogatók számára most először megnyitott, részben impozáns

modern stílusban, a barokk kerethez mégis alkalmazkodóan átépített szárnya az 1620-tól 1850-ig terjedő korszak emlékeit; végül a Rudolf-galéria és a spanyol terem az utolsó száz év történetének anyagát. S míg a középkori rész számára a régi, bolthajtásos termek minden tekintetben a legmegfelelőbb keretet nyújtották, addig a gondos rendezés a további szakaszokban is elkerülte azt a diszharmóniát, amely a művészileg önmagukban is jelentős, egy bizonyos korszakra jellemző termek s a bennük elhelyezett, más korból származó s a modern kiállítástechnika bizonyos eszközeit igénylő anyag egymásmellettsége folytán fenyegedett.

A bemutatott anyag gerincét természetesen a levéltári iratanyag alkotta: a csehszlovák történelem valamennyi lényeges dokumentuma, a XI. századi oklevelektől kezdve a náci okkupáció megdőbbsé emlékein keresztül a negyedik köztársaság államszerződéseinek eredeti példányaiig. Az egyhangúság veszélyének elkerülésére, s egyszersmind a csehszlovák múlt sokoldalúbb bemutatására a kiállítás rendezői nagy mennyiségű nem levéltári anyagot is vontak be: a könyvtárak, múzeumok őrzetében levő legjelentősebb, az iratokhoz kapcsolódó, azokat megvilágító, olykor, ha úgy tetszik, szimbolizáló emlékeket. E tárgyak az első századok bemutatásánál kódexek, könyvek, középkori szobrok másolatai, sőt a cseh nép egyik legjelentősebb emléke: a cseh királyok koronája és koronázási ékszerei. A későbbi századok iratanyagát ugyancsak könyvek, kéziratok, továbbá festmények, népművészeti alkotások, fegyverek, sőt néhány helyen gépekről és fontos épületekről készült makettek illusztrálták; a legújabb kor szemléltető bemutatásához a rendkívül érdekes fényképanyag nyújtotta a legjobb segítséget. A kétféle anyag — eltekintve a XIX. század bemutatásában itt-ott érezhető zökkenőktől — a legteljesebb harmóniába olvadva egészítette ki egymást. A könyvtáros szemét elsősorban természetesen a gazdag cseh kódexanyag legrégebb és legszebb termékei kötik le: evangéliumok, egyházi szertartáskönyvek szakadatlan sora a IX. századtól kezdve, s a cseh történet első elbeszélő forrásai: legendák és krónikák. A későbbi századokban a cseh történelem és kultúra nagy alakjainak írásaival találkoztunk, így Husz János, KOMENSKÝ műveivel s az európai politika és művészet kiválóságainak cseh vonatkozású kézírataival. A kódex-, kézirat- és ugyancsak gazdag könyvanyagot a prágai káptalani könyvtár, a prágai Nemzeti Múzeum könyvtára; a prágai Komenský-könyvtár, továbbá a prágai, brnoi, olomouci és pozsonyi egyetemi könyvtárak bocsátották a kiállítás rendelkezésére. A legszebb kódexek egy-egy lapjáról a prágai állandó irodalmi kiállítás, a strahovi múzeum mutat be gondos kézzel készített másolatokat, de most, ebből az alkalomból eredeti szépségükben tárultak a látogatók elé.

Néhány megjegyzésben foglalkoznunk kell a kiállítás gyakorlati oldalával is. A bemutatás technikája természetesen nem lehetett azonos az évszázadok felölölő, heterogén anyagban. A középkor bemutatását a legteljesebb egyszerűség jellemezte: a pompás termek, az ünnepélyes oklevelek, a színekben gazdag kódexek, az egyszerű, belülről megvilágított, s gyakran csak egy-egy jelentősebb darabot tartalmazó tárlók között elhelyezett szobrok önmagukért beszéltek. A rendezésnek itt nem volt más feladata, mint a gondosan kiválogatott darabok megnevezése — ez, mint végig a kiállítás, nyomtatott lapocskákon történt — s néhány, nem is hosszú összefoglaló feliratnak, egy-egy kiemelt képek a tárlók fölötti elhelyezése. Nagyjából ugyanezt a gyakorlatot folytatták a kiállítás rendezői az 1850-ig terjedő anyag bemutatásában: így a XIX. századi részben az iratanyag külső egyhangúsága, valamint az iratanyagot kísérő tárgyi anyagnak némileg szeparált elhelyezése, s különben sem egyöntetűen szerencsés kiválasztása folytán ez a szakasz némiképpen a kiállításrendezés régi, a tárgyakat nem összefüggésükben, hanem statikusan bemutató módszerét képviseli. Az utolsó száz év terméi azután — anyaguknak megfelelően — a modern kiállítási lehetőségek kihasználásával készültek. A csehszlovák munkásmozgalom és a XX. század történetét gazdag irat-

röpirat-, fénykép-, plakát- és sajtóanyag mutatta be, montázsok, kiemelt fényképek, összefoglaló feliratok, jelmondatok szerencsés alkalmazásával.

A magyar látogató számára a kiállításnak különös érdekességet adott, hogy felhívta figyelmét az Európa e részén élő népek történetének eddig nem eléggé közismert közös vonásaira, ami cseh—magyar viszonylatban a német hódítóökhöz és a Habsburgokhoz való viszony dokumentumaiban, a társadalmi és kulturális fejlődés közös vonásaiban, illetve párhuzamos állomásaiban rajzolódik ki a legélesebben; szlovák viszonylatban önként adódik. Bár a történeti műveltséggel rendelkező magyar látogatót zavarja a szlovák történetnek az egész csehszlovák történet keretein belüli elhelyezésénél helyenként megfigyelhető (lehet, hogy a cseh nyelvű magyarázó szövegek nem értése folytán is érezhető) néhány egyenetlenség: a kiállítók Szlovákiát már azokban a részben igen távoli korszakokban is élesen körülhatárolt politikai egységnek tekintik, amikor ez még a történeti magyar királyság keretei között egy más jellegű fejlődésbe volt bekapcsolva. Az ebből következő zökkenők olyan technikai apróságokban válnak érezhetővé, mint például a magyar királyok okleveleinek bemutatásában vagy a szlovák-magyar 48 megoldatlanul hagyott értékelésében.

A kiállítás népszerűségét 200 lapos katalógus, többnyelvű prospektus, a posta által kibocsátott két egységből álló emlékbélyeg-sorozat, történeti—művészettörténeti dokumentumfilmek vetítése s régi pecsétkekről készült pacsolatok árusítása fokozta. Sikerét elsősorban, úgy véljük, mégis annak köszönhetette, hogy a történelmi múlt emlékei iránt már a XIX. század közepe óta egyre nagyobb érdeklődést tanúsító tömegek számára jó érzékkel a leglényegesebb, legsokatmondóbb emlékeket válogatta és állította ki, valóban széles tömegigényt elégítve ki ezzel. Az eredetileg augusztus végéig tervezett kiállítás tartamát így október végéig kellett meghosszabbítani; szeptember vége felé már mintegy 700 000 látogatót számláltak.

A magyar könyvtáros, levéltáros látogató számára a kiállítás nemcsak élményt jelentett, de számos hasznos tanulással is szolgált, s szükségképpen felébresztette az igényt: vajon mikor nyílik mód arra, hogy nemzeti írásbeliségünk történetének legbecesebb emlékeit hasonló reprezentatív környezetben és feldolgozásban bocsáthassák a tömegek elé?

V. WINDISCH ÉVA

Magyar Tanácsköztársaság Különgyűjtemény az Országgyűlési Könyvtárban. Az Országgyűlési Könyvtár munkatársai felkutatták és összegyűjtötték a Tanácsköztársaság kiadványait, s az egyre nagyobb mértékben gyarapodó anyag különgyűjteményként áll a nyilvánosság rendelkezésére. A sok időt és fáradságot igénylő munka meghozta eredményét. A Kommunista Magyarországi Pártja megalakulásának 40. évfordulóján a könyvtár kutató szobájában megnyílt a Magyar Tanácsköztársaság Különgyűjtemény. Az első magyar proletárdiktatúra dokumentumai: könyvek, rölapok, plakátok, több száz különféle periodika és brosúra stb. ízléssel tervezett vitrinekben, restaurált friss kötésekben szolgálhatják a korszak kutatóinak s az érdeklődőknek igényeit.

A könyvtár munkatársai a gyűjtőkör határait szigorú elvi szempontok alapján határozták meg. A különgyűjteménybe

csak azokat a kiadványokat sorolták, amelyek a Tanácsköztársaság uralma alatti területeken s annak fennállása idejében jelentek meg. A területi és időbeli határt rendkívüli pontossággal alkalmazták. Azok a periodikák, pl. amelyek keletkezése 1919. március 21. és augusztus 2. közé esik, de sikerült róluk megállapítani, hogy a valóságban csak az ellenforradalom első napjaiban kerültek ki a nyomdából, nem szerepelnek az anyagban. A gyűjteményben külön csoportot alkotnak az ún. első kommunista kiadványok. Ennek a csoportnak a körülhatárolása is igen nagy precizitással történt. Csak olyan művek juthattak ide, amelyekről kétséget kizáróan megbizonyosodott, hogy hivatalos pártkiadványokként jelentek meg, a Párt megalakulása és a Tanácsköztársaság kiáltása közötti időszakban. A kommunista szerzők más kiadók vagy a saját kiadványukként megjelentetett munkái

kívül estek a gyűjtőkörön. A párt kiadói jelzésének hiányától csak olyan esetekben tekintettek el, amikor tudományos pontossággal meg tudták állapítani, hogy a kérdéses művek a Tanácsköztársaság ideje alatt láttak napvilágot.

A Magyar Tanácsköztársaság Különgyűjtemény anyaga nemcsak az Országgyűlési Könyvtár állományából állt össze, és még hiányos. A könyvtár további célja, hogy a 40. évfordulóra, 1959. március 21-re teljessé teszi gyűjteményét. A gyűjteményt elismerést érdemlő módon dolgozták fel a katalógusokban. A hiányzó művekről is szerepel cédula, pontos utalással a jelenlegi lelőhelyre.

P. LAKATOS ÉVA

Az Országos Műszaki Könyvtár jubileuma. Korszerű könyvtárrá átalakított új épületének felavatásával egybekötve ünnepelte az Országos Műszaki Könyvtár fennállásának 75. évfordulóját. A kettős esemény alkalmából tartott ünnepélyen JÁNSZKY Lajos könyvtárigazgató üdvözlölte a párt- és állami szervek megjelent képviselőit, könyvtárügyünk vezetőit, valamint a könyvtár külföldi vendégeit, majd SZIGETI József miniszterhelyettes mondott ünnepi beszédet. Visszatekintett az OMK őse, az 1883-ban alapított Technológiai Iparmúzeum mintegy százötven éves könyvtárának létrejötté óta eltelt háromnegyed évszázad nehézségeire és eredményeire, méltatta az OMK-nak a műszaki kutatás és a termelési kultúra emelésének elősegítése terén kifejtett könyvtári és dokumentációs tevékenységét. Ennek a munkának még kiterjedtebb és hatékonyabb folytatásában, a szocialista építés erőteljes támogatásában jelölte meg a jubiláló könyvtár feladatait.

KRISTÓF István, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának titkára a jelenlévők lelkes tapsától kísérve közölte, hogy az Elnöki Tanács, a Párt és a kormány javaslatára, magas kitüntetést adományozott az Országos Műszaki Könyvtárnak. Szólt a könyvtári és dokumentációs munka jelentőségéről és annak megbecsüléséről, majd a kitüntetések kiosztása következett.

A jubileum alkalmából az *Országos Műszaki Könyvtár* a Munka Vörös Zászló Érdemrendet, JÁNSZKY Lajos könyvtárigazgató, valamint KARDOS Jenő, a könyvtár munkatársa a Szocialista Munkáért Érdeméremet, DOMANOVITS József vezető raktáros Munka Érdeméremet kapott. A könyvtár négy dolgozója kapta meg a Szocialista Kultúráért kitüntető jelvényt, több dolgozó részesült kiváló dolgozói

jelvényben, miniszteri dícséretben, illetőleg pénzjutalomban.

JÁNSZKY Lajos könyvtárigazgató megköszönte az OMK és az egész magyar könyvtárügy iránt megnyilvánult megbecsülést, és a könyvtár dolgozói nevében ígéretet tett arra, hogy ezt a megbecsülést a jubileumot követő időszakban is ki fogják érdemelni.

Az ünnepség résztvevői ezután megtekintették a könyvtár előcsarnokában rendezett érdekes, tetszetős és színvonalas kiállítást, majd SZEKERES Pál, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályának vezetője leleplezte a könyvtár főbejáratánál elhelyezett jubileumi emléktáblát, és az évforduló, valamint a helyiségavatás jelentőségéről szólva, ünnepélyesen átadta rendeltetésének az új könyvtárepületet.

FODOR ZOLTÁN

Megnyílt az Országos Pedagógiai Könyvtár. Ideiglenes helyén, a Horváth Mihály téri (korábban a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Pedagógiai Könyvtára) helyiségeiben ez év január 3-án nyílt meg az Országos Pedagógiai Könyvtár nyilvános olvasószolgálat. A könyvtár létrehozását az 1956/1018. min. tan. határozat, az úgynevezett könyvtári törvény írta elő, s ennek alapján az 1958. július 1-én megjelent 159/1958. (M. K. 14.) MM. sz. miniszteri rendelet hívta életre. A magyar könyvtárügy felelős tényezői évek óta szorgalmazták a könyvtár megteremtését, amelynek egyik jelentős feladata, könyvtári hálózatunk fehér foltjának, az iskolai könyvtárak hálózatának kiépítése és gondozása.

A könyvtár vezetője, WALDAPFEL Eszter megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy addig is, míg két részlegének (a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Pedagógiai Könyvtára és a Pedagógiai Tudományos Intézet [korábban az Oktatásügyi Minisztérium könyvtára]) az egyesítése, új otthonában gyakorlatilag is megtörténhetik, a könyvtár igyekezni fog feladatait, ha korlátozott lehetőségek között is, teljesíteni. A könyvtár gyakorlatilag három irányú funkciókat lát el. Mint *országos jellegű tudományos szakkönyvtár*, gazdag, mintegy 200 000 kötettel rendelkező állománya értékes hazai és külföldi pedagógiai szakirodalmával s a pedagógiai rokontudományok: lélektan, fiziológia, neveléslélektan és filozófia szakanyagával, páratlan ifjúsági irodalmi, tankönyv- és iskolai értesítő-gyűjteményével komoly segítséget kell nyújtania a gyakorlati pedagógusok és tudományos kutatók munkájához. Mint

a neveléstudomány dokumentációs központja, tájékoztatója az oktatásügy dolgozóit a külföldi országok neveléstudományának és közoktatásának időszerei kérdéseiről. Közel száz külföldi pedagógiai folyóiratról készít rendszeres ismertetést, ezeket témák szerint csoportosítva, a *Neveléstudományi Tájékoztató* c. kiadványban dolgozza fel. Ugyanebben ismerteti a könyvtárba beérkezett pedagógiai kiadványokat is. Harmadik funkcióját mint az *iskolai könyvtárak hálózati központja* látja el. Iskolai könyvtáraink nagyarányú fejlesztését Pártunk művelődéspolitikai irányelvei követelőleg írják elő. Az iskolai könyvtárak szerepét az iskolai oktató-nevelő munkában semmi más könyvtár nem pótolhatja!

A megnyitó ünnepségen PALOTAI ERZSI művésznő bevezetőként MÓRÁTÓL és KARINTHYTÓL két kis iskolai vonatkozású prózát, befejezésképpen VÖRÖSMARTY: *Gondolatok a könyvtárban* c. költeményét adta elő. A megnyitó ünnepségen igen nagy számban jelentek meg a magyar könyvtárügy képviselői és nevelésügyünk gyakorlati és elméleti munkásai: gyakorló pedagógusok és tudományos kutatók, bizonyítékául az Országos Pedagógiai Könyvtár nagy jelentőségének. (—R)

Szovjet könyvtáros delegáció látogatása

Az akadémiai kultúregyezmény keretében először érkezett szovjet könyvtáros küldöttség Magyarországra. Tagjai különböző szovjet akadémiai könyvtárakat képviseltek: T. A. VOLZSINA, a moszkvai Fundamentálnaja Biblioteka osztályvezetője, V. V. UZNAZDE, a gruz akadémiai könyvtár vezetője Tbiliszből és M. RUD', a kievi akadémiai könyvtár igazgatóhelyettese. Elsősorban a könyvtárhálózat, főként a tudományos könyvtárhálózat kérdései érdekelték a szovjet kollégákat, de foglalkoztak a koordináció, a kiadványcsere, a tudományos és bibliográfiai munka, valamint annak országos irányítása, a gépesítés és a tudományos könyvtárosképzés problémáival is. A tizenkét témát felölelő küldöttségi program megoldására eredeti elképzelés szerint három hét állt volna rendelkezésre. Váratlanul közbejött akadály miatt a szovjet vendégek csak két hétig (okt. 13—28.) tartózkodhattak Magyarországon. Így azután a vendéglátó Akadémiai Könyvtár egyes dolgozói, a megfelelő kérdések ismerői és intézői referátumokat írtak a felvetett témákról, és ezeket oroszra fordítva, a szovjet kollégák rendelkezésére bocsátották, akik az egyes tájékoztató megbeszélésekre már a megfelelő referátum ismeretében jelentek meg.

Ez a módszer nemcsak gyorsította, de el is mélyítette a megbeszéléseket; bővebb lehetőséget nyújtott a vendégeknek kérdések feltevésére vagy az egyes sajátos problémák alaposabb megvitatására. A tájékoztató megbeszélések után a szovjet könyvtárosok a helyszínen ismerkedtek meg a felvetett kérdés állásával. Ennek során részletesen tanulmányozták az Akadémiai Könyvtár egyes osztályainak munkáját, ellátogattak az akadémiai hálózat egyes könyvtáraiba, az *Eötvös Könyvtárba*, a *Közgazdaságtudományi Intézet*, a *Genetikai Kutató Intézet*, a tihanyi *Biológiai Intézet* és a *Történettudományi Intézet* könyvtárába. Tudományos nagykönyvtáraink közül megismerkedtek az *Országos Széchényi Könyvtárral*, az *Egyetemi Könyvtárral* és a *Közgazdasági Egyetem Könyvtárával*. Meglátogatták a *Könyvtártudományi Tanszéket*. Az Akadémia főtitkára is fogadta a delegáció tagjait. — Alkalom nyílt ezenkívül az ország, valamint kulturális emlékeink és eredményeink megismerésére is. A záróértekezleten eredményeiket összegezve, a delegáció tagjai elismerésüket fejezték ki. Megállapították, hogy számos olyan megoldást láttak, ill. olyan tapasztalatra tettek szert, amit saját könyvtáraikban be óhajtanak vezetni, amit cikkeikben és előadásaikban propagálni fognak. A szervezethez, a munka tartalmi elemeinek előtérbe állítása és a technikai felkészültség ragadta meg leginkább figyelmüket. Hogy a benyomások valóban mélyek, és a személyes kapcsolat, amelyet a legjobb egyezmény és a legelénkebb levelezés sem pótolhat, milyen gyümölcsöző, mutatja a könyvtári kapcsolatok élénkülése, ami az azóta elmúlt rövid idő alatt is tapasztalható.

WEGER IMRE

Horst Kunze látogatása Budapesten.

Horst KUNZE, a berlini Deutsche Staatsbibliothek főigazgatója és a berlini Humboldt egyetemen a könyvtártudomány professzora, 1958. december 13-án Albániából jövet Budapestre érkezett. JÓBORÚ Magda, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója tájékoztatta a magyar könyvtárügy és a nemzeti könyvtár jelenlegi helyzetéről, továbbá a most lezajlott párizsi UNESCO-közgyűlésről. Másnap a várost mutattuk meg vendégünknek, akihez ez alkalommal csatlakozott *A Könyvtáros* c. folyóiratunk szerkesztőségének két német vendége: LORENZ WALIGORA, a *Der Bibliothekar* c. folyóirat szerkesztőségének tagja és BODO REBLIN, a Zentralinstitut für Bibliothekswesen mun-

katársra. December 15-én vendégünket a főigazgatótól kapott rövid történeti és szervezeti áttekintés után az Országos Széchényi Könyvtár három épületének majdnem valamennyi munkahelyén végigkísértük. KUNZE professzor a nagy tapasztalatú szakember biztos ítéletképeségével mérte fel nemzeti könyvtárunk munkamódszereit, gyűjteményeink értékes részeit, elhelyezési viszonyait stb. December 16-án Horst KUNZE a Könyvtártudományi Tanszékét látogatta meg. KÓHALMI Béla professzor és munkatársai érdekes szakmai beszélgetést folytattak vendégünkkel, aki azután a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztályán SZEKERES és KONORNÉ elvtársakkal megvitatta a Német Demokratikus Köztársaság és Magyarország könyvtárigazgatási és általános könyvtárpolitikai kérdéseinek legfontosabb pontjait. Feltűnt a lényeges problémák azonos-sága, amiből a további, még szorosabb együttműködés lehetőségének körvonalai bontakoztak ki. E nap délutánján a Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köré-nek rendezésében KUNZE professzor szép számú hallhatóság előtt rövid előadást tartott a berlini Deutsche Staatsbibliothek munkájáról az Országos Műszaki Könyvtár újjáépített előadótermében. Szavait a nagyszabású német központi könyvtár munkahelyeinek, raktárainak, olvasó-termeinek stb. vetített képcivel illusztrálta. Utána a Kossuth Klubban vendégünk a budapesti könyvtárvezetők társaságában részletesebben beszélt az albán könyvtár-ügyről, a Német Demokratikus Köztársaságban létesítendő könyvtáros egyesü-letről stb. GOMBOCZ ISTVÁN

Lengyel bibliográfiai tervek. Lengyel-ország Nemzeti Bibliográfiai Bizottsága 1958 márciusában külföldi vonatkozású bibliográfiai tervet fogadott el, amelynek főbb pontjai a következők:

1. Az UNESCO-féle nagy Kelet—Nyugati kulturális közeledési terv egyik lengyel hozzájárulásaként bibliográfiát fognak összeállítani az ország földrajzi, gazdasági, politikai, történelmi és kulturális helyzetét jellegzetesen feltáró legfontosabb művekről. A címeket, és amennyiben szükséges, a rövid ismertetésekét franciára is lefordítják.

2. Tanulmányt és hozzájárulást készí-tenek a nemzetközi bibliográfiák szerkesz-tési elveiről szóló UNESCO-kézikönyvhöz.

3. Elemenzni fogják a nemzetközi szak-bibliográfiákat abból a szempontból, hogy a lengyel tudományos anyag méltó helyet kapjon bennük.

4. Az országon belül folyó bibliográfiai munkálatok további összehangolásáról vitákat fognak rendezni. G. I.

Arab kéziratok intézete. Az Arab Liga már 1946-ban felállította Kairóban az Arab Kéziratok Intézetét azzal a céllal, hogy a világ különböző tájain őrzött értékes arab kéziratok mikrofilmjeit összegyűjtsék és a kutatók rendelkezésére bocsássák, és hogy a kéziratokról központi cédulakata-lógusokat állítsanak fel, a legfontosabb anyagról pedig nyomtatott katalógust adjanak ki. Eddig már 15 000 művet fény-képeztek le, és megjelentek az első kata-lógusok is. Az intézet folyóirata az orienta-lisztika fontos segédeszközévé lett. G. I.

Új egyezmények a nemzetközi kiadvány-csere szabályozására. Évek óta előkészületek folynak azzal a céllal, hogy az amúgy sem eléggé elterjedt és elavult 1886-i brüsszeli egyezményt, amely a nemzetközi kiadvány-cserét többoldalú nemzetközi szerződés formájában szabályozta, újnemzetközi meg-állapodással helyettesítsék. Az UNESCO kezdeményezésére több tanulmány készült e kérdésről, és 1956-tól kezdve közgyűlési megbízatás alapján folyt az új egyezmé-nyek szövegtervezeteinek előkészítése is. Az 1958 júniusában, Brüsszelben megtar-tott nemzetközi szakértői értekezlet elé ugyanis két szövegtervezet került: az egyik a kiadványok nemzetközi cseréjéről álta-lában, a másik a kormányok hivatalos ki-adványainak cseréjéről szövegezt. 30 tagállam és több nemzetközi szervezet képviseltette magát ezen az értekezleten, Magyarország megfigyelővel vett részt. Részletesen, cikkről-cikkre vitatták meg a szövegeket; két szöveg végleges jóváhagyás céljából az UNESCO párizsi közgyűlése elé került. Az előkészítés során többször mód nyílt arra is, hogy magyar részről írásbeli észre-vételeket tegyünk. A közgyűlés az egyez-ményeket elfogadta. G. I.

A Szovjet UNESCO bizottság könyvtári munkája. A Szovjetunió UNESCO Bizott-ságának Könyvtári és Bibliográfiai Albizottsága 1958 folyamán kiterjedt progra-mot bonyolított le avégett, hogy a nemzet-közi könyvtári élet eseményeit és a fejlődés eredményeit széles körben megvitassák. Az Albizottság megtárgyalta a lyukkártya-rendszer bevezetését, meghallgatta az 1957-i párizsi FID konferencián résztvevő szovjet delegátus beszámolóját, foglal-kozott a külföldi katalógizálási szabályok-

kal, a MEYRIAT-féle jelentés alapján elemezte a nemzetközi bibliográfiák szerkesztési kérdéseit, véleményét mondott az *Index Translationum* szerkezetéről, megvizsgálta szovjet szempontból az IFLA szervezetét és működését, megvitatta a prágai könyvtárosképzési konferencia eredményeit, mérlegelte a Szovjetunió és a külföld között folyó nemzetközi csere és könyvtárközi kölcsönzés fokozásának lehetőségeit stb. Egy-egy további beszélő a külföldi osztályozási rendszerek újításával, a rádió, televízió és film külföldi könyvtári felhasználási módjaival, a Kelet—Nyugati programba való szovjet könyvtári bekapcsolódással és külföldi könyvtárépítési eredményekkel foglalkozott. G. I.

Néhány részlet az UNESCO könyvtárügyi terveiből. Az UNESCO 1958 őszen tartott párizsi közgyűlése elfogadta a világszervezet költségvetését és programját, amely 1959-re és 1960-ra szól. A felvett összegekből több jut a könyvtárak fejlesztésére, bibliográfiai és levéltári, valamint mikrofilm szolgálatok támogatására, a nemzetközi kiadványcsere serkentésére is. A hangsúly továbbra is a fejletlenebb országok könyvtárügyének támogatásán lesz, amit többek között két könyvtári szeminárium terve is igazol: 1959-ben az arab, 1960-ban az ázsiai államok részére. Bibliográfiai téren az irányítás egy új testület kezébe fog átmenni, mert az eddigi Nemzetközi Bibliográfiai Tanácsadó Bizottság és a Tiszta és Alkalmazott Tudományok Nemzetközi Dokumentációs és Terminológiai Bizottsága egyégyé foltozni. A világszervezet egyébként folytatni kívánja nagy nemzetközi szakbibliográfiai sorozatait, külön kézikönyvet kíván kiadni a nemzetközi bibliográfiák szerkesztési elveiről, megbízást adott a világ bibliográfiai szolgálatait ismertető jelentések folytatására, tanulmányt tesz közzé a reprodukációs technika eszközeinek határfokáról, és továbbra is támogatni igyekszik az egyes tagállamokban folyó bibliográfiai vállalkozásokat. G. I.

Bolgár Tudományos Dokumentációs Központ. A Bolgár Tudományos Akadémia Központi Könyvtára egyike Bulgária legfontosabb tudományos könyvtárainak. Hálózatához 41 tudományos intézmény könyvtára tartozik, kiadványai segítségével pedig 1860 külföldi intézménnyel áll rendszeres cserekapcsolatban. Annak

érdekében, hogy a bolgár tudósok jobban megismerjék a külföld eredményeit, és hogy a külföld könnyebben hozzájuthasson a bolgár tudományos élet vívmányaihoz, az Akadémia nemrég Tudományos Tájékoztatási és Dokumentációs Osztályt állított fel. Az említett célok érdekében két fontos lépés történt: folyamatosan tájékoztató jegyzékeket bocsátanak ki az egyes szakterületekkel foglalkozó, külföldön megjelent irodalomról, egyidejűleg pedig orosz, francia, angol és német nyelven szemléket tesznek közzé a bolgár tudományos könyvek és folyóiratok rövid tartalmi ismertetésével. G. I.

Lengyel mikrofilmszolgálat. A lengyel mikrofilmszolgálat 1949-ben létesült a Nemzeti Könyvtár egyik osztályaként. A felszerelést részben UNESCO segítséggel szereztek be, szervezetük és módszereik fokozatosan fejlődtek. A laboratóriumban 19, a gyűjteményben 3, az irodában ugyancsak három munkatárs dolgozik. A szolgálat legfőbb célja Lengyelország könyvtári értékeinek mikrofilmezése, aminek eredményeként 1957 végén már 13 894 mű negatív mikrofilmjét őrizték gyűjteményeikben. A pozitív filmeket olvasási és kölcsönzési célokra készítik, ebben az anyagban cédulakatalógus és nyomtatott katalógus tájékoztató. Kézirataik illusztrációiról négyezer fekete-fehér és színes felvételt készítettek, ezek negatívanyagáról ugyancsak cédulakatalógus ad felvilágosítást. Az 1958-i negatív filmkockatermelés 1 millió körül van, a pozitívek száma ennél is több. A tervek között szerepel az 1955/56-ban készített mikrofilmek nyomtatott katalógusának a kiadása is. G. I.

Nemzetközi katalogizálási szabályok kidolgozása. Mint ismeretes, a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége (IFLA, FIAB) évek óta foglalkozik a könyvtárakban használatos katalogizálási szabályok nemzetközi egységesítésének problémájával. A vizsgálatok egyik első eredménye volt az a jelentés, amelyet az IFLA az UNESCO megbízásából a névtelen művek és testületi szerzőjű munkák címfelvételeivel kapcsolatban tett. Az újabb megbízás a személynevek és földrajzi nevek címzői szerepének vizsgálatára irányul. Legújabbban más oldalról kapott az IFLA anyagi támogatást, aminek segítségével 1959-ben szakértői értekezletet fog összehívni Londonba. Az értekezlet célja egy katalogizálási világkonferencia előkészítése, amelyet a nemzetközi egységesítés

érdekében rendeznének. Az egyeztetésre mostanában ugyanis több lehetőség kínálkozik, mert számos országban (Szovjetunió, Egyesült Államok, Lengyelország, Japán, Spanyolország, Svájc, Olaszország) revízió alá vették a katalogizálási szabályokat, az új elvek pedig az eddiginél sokkal több hasonlóságot mutatnak. G. I.

Folyóirat szemle 1958. Aki a magyar könyvtártudomány 1958. évi termésével akar megismerkedni, elsősorban a *Magyar Könyvszemle* és a *Könyvtáros* füzetei után fog nyúlni. Ezeknek a folyóiratoknak utolsó évfolyama azonban korántsem mutatja a magyar könyvtárosok ez évi tudományos publikációinak teljes sorát. Nemcsak több hazai irodalmi és művészeti lapban, hanem külföldi szakfolyóiratok, periodikák számaiban is gyakran találkozunk a magyar könyvtártudomány nemzetközi érdeklődésre is számot tartó eredményeinek ismertetésével.

KOVÁCS MÁTÉ és KÖHALMI Béla beszámolójából (*Az egyetemi könyvtáros képzés kérdései nemzetközi megvilágításban*. Felsőokt. Szle. 1958. 7—8. 424—431. l.) örömmel és büszkeséggel értesültünk arról, hogy a magyar könyvtáros képzés módszerei és tudományos színvonala — az eddigi nemzetek közötti tapasztalatcserek csekély lehetősége ellenére — mennyire megüti a legmodernebb nemzetközi mértéket. A prágai Károly-egyetemen tartott kongresszus (1958. márc.) még inkább lehetővé tette a más országokban elért eredményeknek a magyar oktatásügy általános helyzetéhez és a kulturális igényekhez mért alkalmazását. — Nemcsak a képzés terén, hanem egyes könyvtárak működésében is hasonló helyzetről tájékoztat RÁCZ ARANKÁNAK *Széchenyi-Bibliothek und Deutsche Staatsbibliothek* c. cikke (Zentralbl. Bibl. Wesen, 1957. 6 426—445. l.) A magyar és a német (NDK) nemzeti könyvtár feladatának, gyűjtőkörének, igazgatási és feldolgozási módszereinek személyes tapasztalatok alapján való összevetése, mindkét könyvtár számára érdekes és hasznos lehet. — MÓRA László is külföldi adatok figyelembevételével vizsgálja az egyetemi központi és vizségi könyvtárainak kapcsolatát, és ismerteti a Műszaki Egyetemen alkalmazott megoldást. (*A Budapesti Műszaki Egyetem tanszéki és intézeti könyvtárainak központi feldolgozása*. — Felsőokt. Szle. 1958. 7—8. 434—441. l.)

Több munka foglalkozik a nemzetközi dokumentáció kérdéseivel. CSAPODI Csaba (*L'avenir des périodiques scientifiques*. Rev. Doc. 1958. 3.) a tudományos, főleg a

hatalmasan növekedő természettudományi cikkek dokumentálásának egységes nemzetközi megoldására terjeszt elő figyelemre méltó indítványt. SZEKERES Margit javaslatának (*Présentation uniforme des noms d'auteurs dans les titres des articles des périodiques*. Uo.) alkalmazása nagyban csökkentené a szerzők neve körül félreértések és pontatlanságok lehetőségét. — DEZSÉNYI Béla tanulmánya (*Abreviación de títulos en las publicaciones periódicas*. Universidad (Santa Fe). 1958. 36. 333—339. l.) a jelenlegi szabványosítások által meg nem határozott, a szaktudományok gyakorlatában azonban egyre inkább elterjedt, csak betűjelekkel rövidített folyóiratcímek szabályozási és nyilvántartási lehetőségével foglalkozik. A lipcei *Dokumentation* 4/5. száma pedig Orosz Gábor észrevételeit közli. (*Anwendung der allgemeinen selektiven Kombinationsverschlüsselung bei zweireihigen Kerbkarten*. Dokumentation 1958. 4—5. 115—117. l.)

A *könyv- és nyomdatörténet* terén BORSA Gedeon két dolgozatában értékesíti 1957 nyarán tett bécsi tanulmányútjának eredményeit. Az Osztrák Nemzeti Könyvtár kéziratárában több, eddig ismeretlen egylevelés ősnymotatványt derített fel. Tipográfiajuk alapján megállapította, hogy közülük négy német nyelvterületen, Nürnbergben, ill. Brünmben, a *Missale Strigoniense* nyomdájában készült (*Vier unbekannte Einblattdrucke aus dem 15. Jahrhundert in der Österreichischen Nationalbibliothek*, Gutenberg Jb. 1958. 84—89. l.); egyet pedig Jean Du Pré műhelyében nyomtak Párizsban, a helybeli minorita templom építéskor. (*Une feuille volante incensee, imprimée à Paris en 1487*. B. du Bibliophile et du Bibliothécaire. 1958. júl.) A *Kněžnicában* — amelyben PAPP Sámuel szokta tájékoztatni a szlovák olvasókat a magyar könyvtárügy kisebb híreiről — egy Magyarország számára készült falinaptár téves datálását és lokalizálását igazítja helyre BORSA Gedeon. (*Nástenny kalendár z 15. storočia tlačený pre Uhorsko*. Kněžnica 1958. 3. 131—134. l.)

Ugyancsak a *Gutenberg Jahrbuch*ban jelent meg SOLTÉRSZ Zoltánnéknak a második 15. századi nyomda magyar működését kimutató nagy tanulmánya (*Eine Unikum-Inkunabel der Budapester Universitätsbibliothek, ein neues Dokument für das Wirken einer unbekanntem ungarländischen Druckerei im 15. Jahrhundert*. 59—68. lap), amelyről azóta a *Magyar Könyvszemle*ből is tudomást szerzhettünk (1958. 2. 147—157. l.) — A *Papírpár és Magyar Grafikában* (1958. 1—2. 69—71. l.) az ország területén őrzött egyik legjelentősebb

nyomdászati emléket, a 42 soros *Gutenberg-bibliának* egy töredékét ismerteti SOLTÉSZNÉ. — A sárvár-újszigei nyomda betűtípusairól ír VARJAS Béla az *Irodalomtörténeli Közleményekben* (1958. 2—3. 140—151. l.). Kimutatja, hogy a nyomda típusai nem Magyarországon készültek, hanem éppen a Bécsből beszerzett kimustrált matricák miatt haladt oly nehezen a munka, s csak ABÁDI Benedek meghívásával javultak meg a nyomda technikai feltételei. — Itt említjük meg még SOLTÉSZNÉnek a nagyszombati nyomda iniciáléinak és illusztrációinak fejlődésével foglalkozó munkáját. (*Beiträge zur Geschichte des ungarischen und Wiener Holzschnittes im 16. Jahrhundert.* Acta Hist. Art. 1958. 157—169. l.)

Általános, jól összefoglalt magyar könyv- és könyvtártörténeli ismertetést nyújt BORSA Gedeon a *The Book Collector* 1958. 1. számában, 15—27. l. (*Early printed books in Hungary.*) TÓTH András az Egyetemi Könyvtár történetére vonatkozó vizsgálódásait folytatja a *Tanulmányok Budapest Múltjából* új kötetében (*Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1849—1876.* 459—493. l.), amely a kiegyezés korának kultúrtörténetére vonatkozólag is sok érdekes megállapítással szolgál.

Kézírtos anyaggal ismét nagyobb számú tanulmány foglalkozik. Az 1956. évi bécsi nemzetközi zenetudományi kongresszus most megjelent évkönyvében találjuk FALVY Zoltán nevét. (*Die neuesten ungarischen Ergebnisse auf dem Gebiete der mittelalterlichen musikalischen Paläographie.* Bericht über den Internationalen Musikwissenschaftlichen Kongress Wien (1956). [1958] 176—182. l.) Referátumában ismerteti az eddig megjelent idevágó tanulmányokat, majd a *Pray-kódex* és a *Grazi Antifonárium* gregorián dallam-változatait elemzi. J. HAJDÚ Helga a *Soproni*

Szemle első számában folytatja az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzött soproni vonatkozású anyag feltárását (*Soproni vonatkozású német kéziratok az OSZK-ban.* 24—36. l. L. még *Soproni Szle.* 1957. 4.) Főleg a város oktatásügyének XVII—XVIII. századi történetét megvilágító kéziratok maradtak fenn, de nem egy gazdaság- és egyháztörténeli emlék leírását és jellemzését is megtalálhatjuk.

BELIA Györgynek és Cs. GÁRDONYI Klárának GERCEENNEK a Széchényi Könyvtárban fennmaradt levelezését közétevévő és a magyar emigrációval való kapcsolataival foglalkozó tanulmánya a Szovjetunióban került publikálásra). (Герцен и венгерская революционная эмиграция (1854-1863). Литературное Наследство. Москва. 1958. 419-438. стр.)

A Magyar Tudományos Akadémia levéltárának rendezése során előkerült értékes anyagról ad tájékoztatót GERGELY Pál. (*Az Akadémia levéltára a MTA Könyvtárának Kéziratárában.* MTA Nyelv- és irod. tud. Oszt. Köz. 1958. 1—4. 429—436. lap). A feldolgozás és a kutatás számára hozzáférhetővé vált többek között ARANY János főttkári levelezése, az akadémikusok önéletrajzai és a benyújtott pályaművekről készült bírálatok, amelyek közül hetvennél több VÖRÖSMARTY tollából származik. HELTAI Nándor a *Papíripar és Magyar Grafikában* (1—2. sz. 13. l.) szintén a MTA Könyvtára kéziratárának egyik értékes darabját: SZILÁDY Károly első magyar nyomdászati szótárát írja le. Ugyanitt (72—74. l.) ismerteti SOLTÉSZ Zoltánné az esztergomi Bibliothéka anyagából rendezett kódexkiállítást.

Bibliográfiai jellegű közleménye KOZOSCSA Sándornak jelent meg: *Ujabb adalékok Horváth János irodalmi munkásságához* címmel. (Irod. tört. Köz. 1958. 2—3. 368—369. l.)

VIZKELETY ANDRÁS

SZEMLE

Curt Fleischhack—Ernst Rückert—Günter Reichardt: Grundriss der Bibliographie. Mitwirkung von Gottfried GÜNTHER, Werner DUX. Leipzig, 1957, Harrassowitz. VIII, 263. l. (Lehrbücher für den Nachwuchs an wissenschaftlichen Bibliotheken 2.)

Tankönyvszerű összefoglalás a bibliográfiai tudnivalókról — értve ezen a bibliográfia elméletét, módszereit, történetét, de a legfontosabb forrásait is — ritka jelenség, ami meglepő, noha a bibliográfia az egyetemeken folyó könyvtáros képzés egyik alapvető tárgya. MALCLÈS *Cours de bibliographie*-ja mellett ez a gondosan szerkesztett alapvetés is igen alkalmas arra, hogy az olvasó az egyetemen megkövetelt szaktudást önálló tanulmányozás alapján is elérje. Nem akarunk most és itt a két tankönyv összehasonlító elemzésébe bocsátkozni, csak futtában említünk meg annyit, hogy MALCLÈS oktató módszere mellett szól az, hogy a gyakorlatra is gondol, s az egyes fejezetek végére kérdéseket (néha kérdészetket és feleleteket) is illesztett, jelezve ezzel azt, hogy a bibliográfia oktatásának nem is az a legnagyobb problémája, hogy a hallgató emlékezőtehetségét teszi próbára, hanem a bibliográfiák felhasználásának módja, tehát a gyakorlat.

A nemzetközi bibliográfia forrásainak vannak kitűnő összefoglalásai, a bibliográfiai bibliográfiai (másodfokú bibliográfiai), köztük a modern tájékoztató apparátusnak két olyan hatalmas alkotása, mint a BESTERMANÉ és MALCLÈS *Sources du travail bibliographique*-ja. De a bibliográfia elméletét, módszereit, a tudományokkal és a tudományos munkával való kapcsolatait elemző hasonló rangú standard mű még kevés. (A bibliográfia történetét is csak rövid és kissé egyoldalúan nemzeti érdeklődésű összefoglalásban kaptuk meg eddig Georg SCHNEIDERTŐL és MALCLÈSTŐL.) A fogalmakat tisztázó elmélet s a maggyorsított bibliográfiának, a dokumentációnak a problémái eddig kizárólag a másodfokú bibliográfiai bevezet-

tésiben, az egyes fejezeteket megnyitó igen kurta elmefuttatásokban jelentkeztek. E munkák súlypontja a bibliográfiai felvonultatása, fő céljuk a bibliográfiai tömkelegében való kalauzolás — kiindulva abból, hogy a világ bibliográfiai feletti áttekintést adó másodfokú bibliográfia kulcs a világ tudományosságához. Ez ma már nem elég. A tudományos tájékoztatás problémái nem oldhatók meg egyszerű könyvismerettel, jelen esetben a bibliográfiai ismeretével. Egy tankönyvtől várni e hiány pótlását: a bibliográfiával, mint tudománnyal szemben támasztott igény feladása volna.

A *Grundriss*, amelyről most szólunk, lényegében szintén másodfokú bibliográfia — egybefoglalva az általános (nemzeti és nemzetközi) és szakbibliográfiákat — körültekintéssel és gondos válogatással csak annyit szorít bele az egyes bibliográfiai műfajokból és szakbibliográfiákból, segédkönyvekből, amennyit a hallgató emlékezőtehetsége elbírn. Ezt a címmennyiséget a szerkesztők kővér betűkkel szedték, de mert ez szükségszerűen kevesebb az *elégnél*, a tudományos igény követelményének eleget téve, kurzívval szedették az ítéletük szerint kevésbé fontos bibliográfiai címeket.

Minden címük annotált, tömören összefoglalva hol 10—12 sorban, hol csak egy sorban a leglényegesebb elemző adatokat. A fejezeteket a *Grundriss*ben is rövid, általános tájékoztatások vezetik be.

A bibliográfiákról szóló általános tudnivalókat: a fogalom magyarázatát, a bibliográfia anyagát, terminológiáját, elnevezéseit, hasznát, helyét a tudományok között, a bibliográfiai készítő szervezetek munkáját, a bibliográfia formáit és műfajait, elrendezésük módszereit, szerkesztésüket, a dokumentáció jellemzését egy gondosan felépített tömör bevezetés tárgyalja. A bibliográfia német kitekintésű rövid története, ha sokkal marad is adósunk, arányosan illeszkedik bele az álta-

lános tudnivaló keretébe. Német olvasók, hallgatók részére készült tankönyvben nem meglepő, hogy a címanyag nagyobb részben német; francia vagy angol tankönyvben bizonyára hasonló arányt találunk. Hogy a magyar nemzeti bibliográfia forrásainak felsorolása is hiányosabb a kelleténél — noha BESTERMAN után okunk van ezen csodálkozni —, abban valószínűleg része van annak, hogy kapcsolataink a baráti országokkal sem épültek ki kielégítő módon.

KÓHALMI BÉLA

E. C. Pirani: Manuale del bibliotecario
2. riv., ampl. ed. Modena, 1955. 223 l.

A milánói Biblioteca Nazionale Braidense igazgatójának kézikönyve a közművelődési és iskolai könyvtárosi tanfolyamok résztvevői számára készült, és csak a legfontosabb elméleti és gyakorlati ismeretek tárgyalására szorítkozik, négy részre tagolva az anyagot. Az első rész, könyvtörténet címmel, a kéziratant, a könyv- és nyomdászat történetét, az ősnomtatvány- és kötésismeretet tartalmazza. A nyomdászat technikai alapismereteivel az első rész után, függelékben foglalkozik a szerző, de nem tér ki a sokszorosítás könyvtárban használatos fajtáira. A második rész a könyvtártörténetbe ad bevezetést, azután az olasz könyvtárügy történeti fejlődését, mai helyzetét és szervezetét, a nemzeti, állami, városi, községi és népkönyvtárak sajátos, nemegyszer — mint az állami és egyetemi könyvtárak esetében — összefonódó hálózatát ismerteti. Tekintve a kézikönyv rendeltetését, ebben a részben hasznos lett volna az egyetemi könyvtárak pusztá felsorolásán túl vázlatosan foglalkozni szervezetükkel is. Ugyanitt nem derül ki az a különbség, amely a két, kötelezpéldány joggal rendelkező központi nemzeti könyvtár (Róma és Firenze) és az öt nemzeti könyvtár (a milánói Brera, a velencei Marciana, a nápolyi III. Viktor Emánuel könyvtár, a torinói és palermói egyetemi könyvtár) funkciója között fennáll. Ezek a nemzeti könyvtárak ugyanis tájékoztató feladatokat látnak el.

A gyakorlati könyvtártannal a harmadik rész foglalkozik, viszonylag igen rövid terjedelemben. A nyilvános könyvtárak szervezeti, pénzügyi és olvasószolgálati kérdései után a feldolgozó munka egyes fázisait tárgyalja a szerző. A katalógusok fajtái közül csupán három kerül behatóbb ismertetésre, a szerzői, a tárgyi és a DEWEY-féle osztályozáson alapuló szakkatalógus. Különkatalógusokról és a modern katalógusokról (pl. a többdimenziósról) a könyv

éppen úgy nem tájékoztat, mint a különgyűjtemények kérdéseiről. Végül az utolsó részben a beszerzés szempontjaival és a bibliográfiákkal, valamint a tájékoztatás kézikönyveivel foglalkozik PIRANI, és szakok szerint felsorolja a legfontosabb munkákat. A kötet végén rövid DEWEY-féle táblázat is helyet kapott.

PIRANI kézikönyve az említett hiányosságoktól eltekintve, használható bevezetést nyújt a kezdő könyvtárosok számára. Érdemi megjegyzést csak a történeti rész és a gyakorlati könyvtártan arányával kapcsolatban teszünk. Az előbit, amely a kötetnek több mint egyharmada, és javarészt az olasz vonatkozásokat említi, rövidebbre kellett volna fogni, a gyakorlati könyvtártan javára. Az önálló továbbképzés szempontjából viszont helyes elgondolás volt, hogy az egyes fejezetek után bibliográfiát talál az érdeklődő. Említsük még meg, mint jellemző vonást, hogy szerzőnk több ízben is nyomatékkal szól a könyvtárak közművelődési és társadalmi funkciójáról.

HERNÁDY FERENC

Friedrich Adolf Ebert: Die Bildung des Bibliothekars. Leipzig, Steinacker u. Wagner 1820. Faksimile kiad. Leipzig, 1958, Harrassowitz,

Horst KUNZE, aki az új kiadás gondozását vállalta, elmondja utószavában, hogy a könyv 1820-i, 2. kiadását használta fel, mert ez teljesebben és tisztábban adja EBERT könyvtárosi nézetait és fejtegetéseit. Fr. A. EBERT (1791—1834) több német könyvtárban dolgozott: Lipszében, Drezdában, Wolfenbüttelben és újból Drezdában. Érdekes képet ad a kb. 150 év előtti könyvtári viszonyokról és különösen a könyvtáros képzésről. Mai felfogásunkhoz képest igen nagy igényei vannak. Szerinte a könyvtárosnak a görög és latin nyelven kívül 4—5 nyugati nyelvet is kell tudnia. De hasznos számára valamely keleti (héber, perzsa, török) nyelv ismerete is. Kézírása szép, olvasható és gyors legyen. A beszerzett könyveket tartalmilag is ismernie kell. Fontos még az ősnomtatványok, fa- és rézmetszetek, papír-vízjelek, betűtípusok alapos ismerete. Behatóan kell tanulmányoznia a külföldi és belföldi katalógusokat, a régieket és újakat egyaránt. Hasznos még, ha a könyvkötéshez, a könyvkötés történetéhez is ért, és jó, ha az asztalosmesterségben sem teljesen járatlan. Így nem kell minden csekéllyel szakiparozhoz fordulnia.

Szóvateszi, hogy a különböző könyvtáraknak különböző elhelyezési rendszerük van. Előnyösnek tartaná, ha az összes:

könyvtárak egységes rendszer szerint osztanak be és helyeznek el a szekrényekben a könyveket, éspedig tartalmuk és nem formájuk szerint. Igen fontos dolog a szemében a raktárrendezés, mert az elméleti tudást csak a gyakorlattal lehet megfelelően kiegészíteni. Feltűnő, hogy az írásban lefektetett tervkészítést milyen fontosnak tartja, és ugyancsak írásban kívánja lefektetni az elvégzett munkát. Általában mindent írásban kíván rögzíteni, hogy az esetleges utódoknak ezzel is megkönnyítse a munka átvételét. Ebben az időben természetesen egy könyvtárat általában egyetlen ember kezel.

A könyvtáros úgy el van foglalva állandó és sokféle ágazó munkájával, hogy önálló tudományos kutatásra már nincs ideje. Tehát le kell mondania a hírnévről. A szürke, sok munkában felőrlődő, lelkiismeretes könyvtáros munkáját hivatásnak fogja fel.

SCHIEBER MÁRIA

Jean Bleton: Local et mobilier des bibliothèques publiques. Paris, 1958, Direction des Bibliothèques de France. 150, 21. 4 t. (Instructions sommaires pour l'organisation et le fonctionnement des bibliothèques publiques. IV.)

Jean BLETONnak a könyvtárak épületét és berendezését tárgyaló könyve a Franciaországi Könyvtárak Igazgatóságának *Általános útmutatás nyilvános könyvtárak szervezéséhez és működéséhez* című kiadványsorozatában jelent meg mint annak immár negyedik kötete. (A megelőzők a katalogizálásról, a könyvek és dokumentumok kezeléséről, a könyvek és dokumentumok megőrzéséről szólnak.) A szerényen fogalmazott cím mögött lassan egy több részre tagolt, igen alapos és részletes könyvtártudományi kézikönyv bontakozik ki, alapját a párizsi könyvtári igazgatóság technikai osztályán több mint tíz éve folyó anyaggyűjtés képezi, amely a francia és a nemzetközi irodalmat gyűjtötte össze a lehető legnagyobb teljességben. Ugyanakkor ma már arra a gazdag tapasztalatra is támaszkodnak ezek a kis kézikönyvek, amelyet az igazgatóság vezetésével és támogatásával szervezett, sőt sok esetben újonnan alapított nyilvános könyvtárak sora szolgáltatott.

Ennek a tervszerűen gyűjtött elméleti és tapasztalati anyagnak egyik legértékesebb részét éppen a könyvtárépítkezés terén elért eredmények jelentik. Julien CAIN, a párizsi nemzeti könyvtár főigazgatója — aki 12 év óta az egész francia könyvtárügyet irányító könyvtári igazgatóságot is vezeti — a nemzeti könyvtár

átalakításával kapcsolatban a harmincas években lefolyt nagyarányú építkezések folyamán valószínűleg meg könyvtárosok és építésszek között azt a könyvtártudományi irodalomban mindig hangoztatott együttműködést, amely egységül lehet a minden funkcionális követelménynek megfelelő könyvtárépítkezés alapja. Julien CAIN és a könyvtári igazgatóság műszaki osztálya, amelynek élén ez idő szerint P. POINDRON áll, a könyvtárépítkezés körül szerzett tapasztalataikat röviddel a második világháború előtt, a párizsi világkiállításon mutatták be első ízben.

Gyakorlatiasság, az adatok pontossága és valami jól értelmezett óvatosság jellemzi ezt a kis kézikönyvet, amely utóbbi főleg abban nyilvánul, hogy csak mérsékeltet veszi át a különösen tengerentúl elterjedt építkezési újításokat, csak akkor, ha azok alkalmazhatóságáról belső tapasztalatok alapján is meggyőződött. Így megtartja és előadásában is követi a könyvtár épületének az üzemi szükségletekből folyó hármastagolását. Az általános bevezető rész után — a könyvtár elhelyezése, telek, fekvés, fejlődési lehetőségek, technikai szükségletek — ezért először a nyilvános helyiségek (olvasótermek, katalógus, kiállítási helyiségek stb.), majd a hivatali berendezések, végül a raktárak elhelyezési, építési, berendezési kérdéseit adja elő. Mindenhol pontos, az egyes könyvtártípusokhoz is alkalmazkodó méreteket ad meg, minden egyes esetben szembeállítva a viszonylag költségesebb és kevésbé költséges megoldásokat. A számadatok közül a legfontosabbakat függelékben táblázatosan is összefoglalja, és ugyancsak függelékben közöl néhány, különböző rendeltetésű és méretű könyvtárépülethez alkalmazott típustervet.

Külön fejezetben ad tanácsot egyes különleges, de (valószínűleg nemcsak Franciaországban) előtérben álló építkezési és berendezési problémákhoz: városi fiókkönyvtárak, bibliobusok, gyermekkönyvtárak, központi kölcsönkönyvtárak, végül nem könyvtári épületek adaptálása. Különösen az utóbbi fejezet tanulságos a mi számunkra is, hiszen eredetileg nem könyvtári rendeltetésű épületek átalakítása nálunk is napirenden van.¹

A könyvet a leghaszálhatóbb irodalom rövid összeállítása és jól kezelhető tárgymutató zárja le. A kötet végén található néhány (sajnos elég szűk marokkal mért) képes tábla érdekes tájékoztatást nyújt a legújabb francia közművelődési

¹ Vö. *Magy. Könyvszle.* 1958. 4. 307—325. l.

könyvtárépítkezésekről. Egyszerűségükben is monumentális, tetszetős, a követelményekhez néha meglepő leleményességgel alkalmazkodó megoldások jellemzik az újabb franciaországi könyvtárépítkezéseket.

DEZSÉNYI BÉLA

Hanns W. Eppelsheimer: Bibliographie der deutschen Literaturwissenschaft I. Bd. (1945—1953) Frankfurt a. M. 1957. 549 l. II. Bd. Bearbeitet von Clemens KÖTTELWESCH. (1954—1956) Frankfurt a. M. 1958. 405 l.

A német irodalomtudomány már több mint két évtizede nélkülözi a diszciplína igényeit figyelembevevő bibliográfiát. A *Jahresberichte über die wissenschaftlichen Erscheinungen der neueren deutschen Literatur* füzeteinek megszűnése óta (1935) csak J. KÖRNER *Bibliographisches Handbuch*ja (1949) és KOCH *Deutsches Literaturlexikon*jának újabb kiadása (1949—58) nyújtott az egész német irodalmat felölelő, terjedelemez szabott, erősen válogatott tájékoztatót az újonnan megjelent művekről.

EPPELSHEIMER és munkájának folytatója, KÖTTELWESCH most a német kultúra alakulásában rendkívül érdekes és fontos szerepet vívő tizenegy év irodalmáról tájékoztatja az érdeklődőket. Gyűjtésük nemcsak anyagában, hanem annak elrendezésében is új a *Jahresberichte* pozitívista irodalomszemléletéből fakadó módszerrel szemben. A mai irodalomtudomány — állapítja meg EPPELSHEIMER — mássá vált, és így bibliográfiáját is másképp kell egybegyűjteni és csoportosítani. A két kötet messzemenően igyekszik figyelembe venni az irodalomtudomány számára nélkülözhetetlenné vált és a modern szépirodalmat sokszor jelentősen inspiráló tudományokat, a filozófiát, lélektan, szociológia, teológia publikációit. A XX. század írói — gondoljunk Thomas és Heinrich MANNRA, vagy a magyar BABITS Mihályra — az irodalomtudomány alakulásában is gyakran döntően hallatják szavukat, személyükben és tevékenységükben nemcsak szépírók, hanem stílusirányok apostolai, „iskolák” alapítói, ideológiai-politikai mozgalmak agitátorai is. Egy új irodalomtudományi bibliográfiának tehát ilyen és hasonló eszmei áramlatok küzdelmét is regisztrálnia kell.

A címek nagy mennyisége és a könnyű kezelhetőség követelménye természetesen korlátokat szabott az anyaggal szemben. Ezt a korlátozást azonban — éppen a fenti szempontok tudatában — nem lett volna szabad az NDK irodalmának nagyon

erős válogatásában, sőt részben teljes ignorálásában érvényesíteni. Rendkívül sajnálatosnak tartjuk, hogy ilyen neves tudós politikai elfogultságát a tudomány rovására is érvényesülni engedi.

A szerzők besorolása nem betűrendi, hanem időrendi sorrendben történik. A felhasznált folyóiratok, évkönyvek és gyűjteményes kiadványok jegyzéke után az irodalomelméleti és -történeti művek gazdag, sok és jól megválasztott alfejezetre tagolt csoportja következik, amely a köteteknek több mint egyötödét foglalja el. A középkor összefoglaló tárgyalása után századok szerint halad tovább, s így oldja meg a periodizáció kérdését. KÖRNER bibliográfiájában még nem mert rátérni erre az általa is helyesnek felismert útra, és tovább hordozta a hagyományos, gyakran semmitmondó korszakolás (*Bismarck kora, Vilmos kora*) ballasztját. Külön fejezetet kap GOETHE, GOETHE kortársai és a romantika, bár az utóbbi kettő nagyrészt fedi egymást. Ami azonban a romantika esetében érvényesül, azt másutt néha hiányoljuk: nem találjuk meg együtt a stílusirányok köré csoportosuló írók neveit s a rájuk vonatkozó irodalmat. Megkönnyíti viszont a tájékozódást, hogy a korszakok elején egyes jelentős, az irodalomtudományt sokat foglalkoztató írókat (Th. MANN, GEORGE, RILKE, KAFKA stb.) előre vesz.

A kötetek végére csatolt név- és tárgymutató főleg a második kötetben örvendően gazdag, szívesen vettük volna azonban a szépírók és az irodalomtörténészek, értekezők neveinek tipográfiai megkülönböztetését.

A munka módszerét és csoportosítását haszonnal tanulmányozhatnák bármely nemzet irodalomtudományi bibliográfiájának felgyűjtői. VIZKELETY ANDRÁS

Internationale Kinderbuch Ausstellung 1956/1957. Veranstaltet von der Deutschen Staatsbibliothek in Verbindung mit der Pircheimer-Gesellschaft. Katalog. Berlin, 1957, Deutsche Staatsbibliothek. VII, 164, 3 l.

A gyermekirodalom kutatása mind pedagógiai, mind esztétikai vagy irodalomtörténeti szempontból új igény, mint ahogyan fiatal maga a modern értelemben vett gyermekirodalom is. Eppen ezért a tudományos könyvtárak hagyományos gyűjtési programjában a gyermekirodalom csak ritkán kap helyet. Még a pedagógiai szakkönyvtárak sem tekintik mindig feladatuknak a gyermekirodalom gyűjtését. A közművelődési könyvtárak pedig elsősorban gyermekolvasóik mindennapi hasz-

nálatára vásárolják a gyermekkönyveket, nem tekintik feladatuknak ezek tudományos célokra történő megőrzését. A kutatás számára tehát a gyermekirodalom meglehetősen nehezen hozzáférhető. A Deutsche Staatsbibliothek, felismerve az igényt, létrehozta a *Gyermek és Ifjúsági Könyvek Osztályát*, beillesztve ezt régi, történelmi jogú gyűjteményei sorába. A gyűjtemény gyarapodására jellemző, hogy már 1957 decemberében, tehát egy évvel a megnyitás után, állománya mintegy 13 000 kötetet tett ki. A könyvtár nem törekszik teljességre a gyűjtemény fejlesztésében. Célja, hogy lényeges hiányok nélkül gyűjtse össze a régi és új nemzetközi gyermekirodalom legfontosabb műveit, és a német gyermekirodalomnak minél teljesebb gyűjteményét hozza létre.

Alig néhány héttel a megnyitás után, 1956 decemberében méreteiben és tartalmában egyaránt jelentős gyermekkönyvkiállítással jelentkezett a gyűjtemény a nyilvánosság előtt. A kiállítás anyagának összeállításához és a kiállítás megrendezéséhez jelentős segítséget nyújtottak a német gyermekkönyv-kiadók, magán gyűjtők, a Pirckheimer-Társaság, továbbá a Bréma város kultúrszenátora által összegyűjtetett és a kiállítás céljára kölcsönadott modern nemzetközi gyermekkönyvgyűjtemény.

A katalógus a brémai gyűjteménytől és néhány magántulajdonban levő külön megjelölt könyvtől eltekintve, a gyűjtemény kezdeti állapotát tükrözi. Kétségtelen és szükségszerű hiányai ellenére máris néhány igen szép régi gyermekkönyvvel dicsekedhet, különösen a régi német gyermekirodalomból. (Pl. : Georg ROLLENHAGEN : *Froschmeuseler*ének 1595. évi magdeburgi kiadása. Joachim Heinrich CAMPE robinsonádjai és számos egyéb, Európa-szerte és Magyarországon is hosszú ideig nagy hatású „erkölcsnemesítő” művei, Christian Felix WEISSE : *Der Kinderfreund* c. gyermekhetilapja, amely a *Magyar Gyermekbarát*nak (1843. jan.—1844. dec.) volt példaképe. A különböző nemzetek klasszikus gyermekirodalmát főleg új kiadások képviselik. Meglehetősen hiányosan találhatók meg a gyűjteményben a mai nemzeti gyermekirodalmak is. Eltekintve azonban a hiányoktól, a katalógus mégis ízelítőt ad a régi és az új gyermekirodalomból. Sok, Magyarországon eddig még nem ismert szép gyermekkönyv létéről értesülhet belőle az érdeklődő.

Szerkezetében a katalógus követi a kiállítás tagolását. Fejezetei a következők : I. *A modern gyermekkönyv.* A) A brémai nemzetközi könyvgyűjtemény. B) Gyer-

mekkönyvek a világ minden tájáról. C) A Német Demokratikus Köztársaság gyermekkönyvkiadóinak könyvterméséből. II. *Régi gyermekkönyvek.* A) A modern gyermekkönyv úttörői. B) Régi és új kiadású halhatatlan gyermekkönyvek. C) Híres és kedvelt gyermekkönyvek első és egykorú kiadásai. Cím és névmutató zárja be a katalógust. Az I. fejezetben az országok szerinti természetes rendezési elvet követi a brémai gyűjtemény, amelyet mint vendéggyűjteményt, együtt kellett tartani. Ez megnehezíti a nemzetközi keresztmetszet áttekintését. Jellemző képet ad a katalógus a Német Demokratikus Köztársaság gyermekkönyv-kiadásáról is. Érdekes a különböző nemzeti gyermekirodalmakról szóló fejezet is, bár többnyire kevés és nem is mindig a legjellemzőbbet nyújtja. A magyar gyermekirodalmat pl. összesen hat könyv képviseli (GARAY János : *Az obsitos*, Bp. 1956. ; MÓRICZ Zsigmond : *A nehéz kétgarasos*, Bp. 1952. ; PESTI Gábor : *Az aranytojás és más mesék*, Bp. 1952. ; TERSÁNSZKY J. Jenő : *Misi Mókus kalandjai*, Bp. 1955. ; két németre fordított JÓKAI elbeszélés és NÉMETH Imre : *Óserdők mélyén* c. könyvének német kiadása.) E művekért egyenként nem is kell szégyenkeznünk. E hat könyv azonban mégsem képviselheti az egész magyar gyermekirodalmat. Illetékes szerveknek elő kellene segíteni, hogy a magyar gyermekirodalom megfelelő helyet kapjon ebben a nemzetközinek induló gyűjteményben.

A katalógus olvasása felveti még azt a gondolatot is, hogy vajon nem lehetne-e nálunk is létesíteni olyan, hasonlóképpen tudományos kutatás céljait szolgáló gyermekkönyv-gyűjteményt, amely teljesség igényével gyűjti a magyar és válogatva a legjellemzőbb és legfontosabb külföldi gyermekirodalmat. RÁ CZ ARANKA

Ja. Sz. Roginszkij : Russzkaja profszo jusznaja periodiceszkaja pecsat'. 1905—1917 gg. Bibliograficeszkij ukazatel', Moszkva, 1957, Bibl. im. Lenina. 68 l.

A szovjet sajtótörténeti és bibliográfiai irodalom ismét újabb kiadvánnyal gazdagodott : 1957-ben jelent meg a Lenin Könyvtár kiadásában, a nemrég elhunyt Ja. Sz. ROGINSZKIJ összeállításában a két forradalom között eltelt időszak (1905—1917. febr.) orosz szakszervezeti periodikáinak könyvészete.

E terület bibliográfiai feltárásának igénye már 1907-ben felmerült, sőt kísérletet is tettek megvalósítására. A *Bibliográfiai gyűjtemény. Irodalmi szemle a munkáskérdésről* című, Moszkvában megjelent

kiadvány első füzeté a *Szakszervezeti mozgalmakkal* foglalkozik, megjegyezve, hogy gyűjtött anyaga igen hiányos, és a regisztrált kiadványok legtöbbjét is csak közvetett források alapján ismerteti. A *Szakszervezeti sajtó* címmel, ugyancsak 1907-ben kiadott tanulmánygyűjtemény bevezetőjében A. V. SESZTAKOV szintén hiányosságként említi, hogy koráig egyetlen összeállítás sem vállalkozott a munkásmozgalmi periodikaanyag teljes feltárására.

Az igény tehát már korán jelentkezett, és, hogy végső megvalósítására mégis csak 50 évvel később került sor, annak oka a rövidebb-hosszabb életű, címüket gyakran változtató, illegálisan vagy legálisan megjelenő szakszervezeti sajtóorgánumok feldolgozásának, azonosításának, sőt többször felkutatásának nehézségeiben kereshető. E munka érdemi részét végezte el ROGINSZKIJ, a befejezésben azonban halála megakadályozta. Így a gyűjtött anyag egységbe szerkesztése és a részletes elemzést nyújtó bevezető tanulmány B. I. KOZLOVSKIJ nevéhez fűződik.

ROGINSZKIJ művének gyűjtőkörét a kifejezetten szakszervezeti orgánumokon túlmenően a mozgalommal bármilyen kapcsolatban levő hírlapokra és folyóiratokra is kiterjesztette. Nem regisztrálta azonban a magukat ugyan „szakszervezetinek” nevező, de valójában kapitalista célokot szolgáló sajtótermékeket. Az ily módon elhatárolt, ill. kibővített gyűjtési területről 210 folyóiratot és hírlapot tart számon, a viszonylagos teljesség igényével. Ennek zömét az Állami Lenin Könyvtár anyaga alapján állította össze, a hiányokat pedig a Szaltükov-Scsedrin Könyvtár és a Marxista Leninista Intézet gyűjteményéből egészítette ki.

Az anyag elrendezésében a szerkesztő a történelmi fejlődést tükröző kronológikus csoportosítást szakrendi felosztással kapcsolta egybe. Első fejezetként a szakszervezeti mozgalom általános kérdéseit tárgyaló periodikákat regisztrálja, ezután tér rá az egyes szakterületek orgánumainak részletezésére, a szakmák orosz betűrendjében. A csoportokon belül a folyóiratok és hírlapok indulási évét tekintve rendezés alapjának.

A bibliográfia címleírásai gyakorlata a Magyarországon érvényben levő címleírás szabványától csak a nyomda jelölésének mellőzésében tér el. A címleírást követő annotáció nemcsak a folyóirat jellegéről, politikai irányvonaláról tájékoztat, hanem néhány fontosabb cikket cím szerint is idéz.

A szakrendi, ill. kronológikus beosztást három mutató egészíti ki: 1. a periodikák címének betűrendes mutatója, 2. időrendi

táblázat a folyóiratok indulásának és megszűnésének pontos dátumáról, 3. a kiadási helyek földrajzi mutatója. Hasznos lett volna az egyébként kiváló mutatórendszert a szerkesztők betűrendes regiszterével is bővíteni.

A bibliográfia a szovjet szakszervezetek fennállásának 50. évfordulójára készült. Jelentősége kettős: könyvészeti szempontból a retrospektív sajtóbibliográfia egy részterületének feldolgozását valósította meg, történelmi és politikai tekintetben pedig az orosz munkásmozgalmak dokumentumainak feltárásában játszik igen fontos szerepet. F. WENDELIN LÍDIA

Akademija Nauk SzSzsZr. Insztitut Naucsnoj Informacii. Ukazatel' szokrascsennüh i polnüh nazvanij naucsnoj i tehnicieszkoj literaturü. Otvetstvennij redaktor P. I. NIKITIN. Moszkva, 1957, Izdatel'stvo Akademii Nauk SzSzsZr. 236, 4 l.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tudományos tájékoztatási intézete által kiadott jegyzék az intézet által rendszeresen ismertetett (referált) külföldi folyóiratok és egyéb időszaki kiadványok (sorozatok, évkönyvek, jelentések stb.) címének szabályszerű és az intézet által rendszeresen alkalmazott rövidítést tartalmazza. Tudomásunk szerint az első általános (szakok szerint nem korlátozott) címrövidítésjegyzék a világon, s mint ilyen, könyvtárosok és dokumentalisták érdeklődésén kívül a szabványügy szakembereinek figyelmét is fel kell hogy keltse. A folyóiratcím-rövidítés a könyvtári és dokumentációs szabványosítás egyik legrégibb idő óta előtrében álló, legjobban megművelt területe. Az 1954-ben kiadott ISO R4 számú nemzetközi ajánlás kiegészítéseképpen befejezéséhez közeledik az általános jelentésű szavak (generic names) messzebb menő rövidítésének nemzetközi szabályozása, és több nemzeti bizottság — elsősorban a francia és a magyar — ismételtén sürgette a címrövidítések nemzeti és nemzetközi kódexének napirendre tűzését.¹

Az előttünk fekvő szovjet kiadványban egy ilyen kódex első megvalósítását láthatjuk. A szovjet akadémia tájékoztatási intézete úgyszólván az egész világ periodikus kiadványaira kiterjesztí gyűjteményét, s a jegyzék minden kiadványt felölel, amelyet az intézet referáló lapjaiba

¹ Paul POINDRON: *Code d'abréviation des titres de périodiques. Courrier de la Normalisation.* 1954. 116. sz. 177—181. 1. *L'abréviation des titres de périodiques.* Magy. Könyvszemle. 1957/3. 223—226. 1.

felvesz, akkor is (nagyon helyesen) ha a címét nem rövidítik vagy csak igen kis mértékben. Anyagát nyolc külön betűrendbe csoportosítja a kiadványok által használt írásjelek jellege szerint: orosz, latin, örmény, grúz, kínai és japán, arab, héber, szíami. A többnyelvű és többcímű folyóiratok minden nyelvüknek megfelelő abc-jegyzékben szerepelnek. Az intézet érdeklődési körének óriási kiterjedésére jellemző, hogy csak a nyomdába adás óta beállt pótlások regisztrálása a könyv végén több mint 40 lapot vett igénybe. A fellelt összes címek száma 12 250.

A betűrendes jegyzékeket a címekben leggyakrabban előforduló szavak állandó rövidítéseinek jegyzéke előzi meg.

A rövidítések elvi alapjait bevezetőben három oldalra terjedő szabályzat foglalja össze. A szabályzat nagyjából a nemzeti rövidítésszabványok megszokott rendjét követi, és hivatkozik is a Nemzetközi szabványügyi Szervezet által kiadott „nemzetközi rövidítési kódex”-re, tehát az *ISO R4* számú ajánlásra. Néhány eltérés: a címekben előforduló valamennyi angol szót nagy kezdőbetűvel kell írni, máskülönben csak a címkezdő szót, az intézmények és társulatok nevének első szavát és az országok nevet (az *ISO R4* minden nyelvre nézve a német helyesírást fogadja el: főnevet nagy, melléknévet kis kezdőbetűvel; az intézmények és társulatok nevének minden szavát nagy kezdőbetűvel). Legfeltűnőbb eltérés hogy a szöveget szabályzat megengedi az ún. apokope mellett a synkope használatát is a rövidítéseknel, tehát egyes szavaknál nemcsak a szó végső szótagját, ill. szótagjait szabad elhagyni, hanem a szó belsejéből is egyes részeket. Pl. *Engineers — Engrs., Publications — Pubs.* Altalában radikálisabb rövidítést alkalmaz gyakran előforduló szavaknál, amelyeknél — mint említettük — külön betűrendes jegyzéket is közöl. És ez a jegyzék nemcsak a nemzetközi tárgyalások folyamán „generic names” elnevezéssel szereplő csoportra terjed ki! Végül még radikálisabb, szígláig menő rövidítéseket használ a szovjet szövetséges köztársaságok nevével és az e nevekből képzett szóknál. Állásfoglalást — és szerintünk helyes állásfoglalást — jelent az is, hogy a különböző nyelveken másképpen hangzó, de ugyanazt jelentő szavaknál nem tesz különbséget a rövidítésekben. (*Revue, Review, Revista* — egyformán: *Rev.*) Mint tudjuk, az utóbbi kérdés is ismételten felmerült a szabványok nemzetközi tárgyalása közben.

És állásfoglalás — mégpedig szintén helyes állásfoglalás — maga a jegyzék ki-

adása is. A periodikus kiadványok címrövidítése a tudományos tájékoztató munka „energiagazdálkodásának” egyik eleme feltehetően. A rövidítések egységes és helyes megoldása pedig részletes, minden címre kiterjedő kódexbe foglalás nélkül lehetetlen. A szovjet akadémia tájékoztatási intézetének rövidítésjegyzéke a kiadandó nemzeti jegyzékek és a remélhetőleg egyszer megvalósuló nemzetközi kódex első, kiinduló példája lesz.

DEZSÉNYI BÉLA

Dragutin Kniewald: Joannes Conversini de Ravenna dubrováci notár 1384—1387. (Кпу. : Глас ССХХІХ, Нова серија 3, 1937. Одељенъ литературе и језика Српске академије наука. 39-160. I. 6 t.)

KNIEWALD professzor, akinek olyan sokat köszönhet a magyar kodikológiai kutatás, ebben a tanulmányában a korai humanizmus világába vezet. Kiindulópontja SABBADINI munkája (*Giovanni da Ravenna insigne figura d'umanista, da documenti inediti.* Como, 1924.), amely először állapította meg, hogy GIOVANNI DA RAVENNA néven a korábbi tudományos irodalom két különböző olasz humanista személyét és munkásságát keverte össze: az egyik PETRARCA írónoka, Joannes MALPAGHINI de Ravenna, a másik NAGY LAJOS kedves orvosának, CONVERSINO da Ravennának fia, Joannes CONVERSINI de Ravenna, olaszosan GIOVANNO DA RAVENNA. Ez az utóbbi Budán született 1343-ban, de már kisgyermek korában visszakerült atyja szülőhazájába, Itáliába, nagybátyjához, Tamáshoz. Élete ettől kezdve szorosan összefonódik a kibontakozó olasz humanizmus világával, amelynek PETRARCA mellett a XIV. században legkiemelkedőbb egyéniségévé válik. Nem kisebb tanítványai vannak mint Pier Paolo VERGERIO, GUARINO da Verona és VITTORINO de Feltré. 1384—1387-ig az akkor Magyarországhoz tartozó Ragusa notáriusa volt, 1408-ban halt meg Velenében.

GIOVANNI DA RAVENNA személye nemcsak a korai magyar humanizmus kutatásával kapcsolatban érdekelt minket, nem is csak emlékiratának magyar vonatkozású, főleg NAGY LAJOSRA vonatkozó, megkapóan érdekes részei fontosak a számunkra (kiadta KARDOS Tibor. *Egyet. Phil. Közl.* 1936.), hanem a középkori magyarországi könyvkultúra és könyvtártörténet szempontjából is megérdemli a figyelmet. GIOVANNI sokat beszél könyveiről, olvasmányairól, könyvtáráról, amely elég gazdag lehetett. Már fiatal korában igyekezett könyveket gyűjteni a maga számára, de

könyvtárának nagy gyarapodása 1375-ben következett be, mikor nagybátyjától háram láda könyvet kapott. Ezek a könyvek RÓBERT nápolyi király könyvtárából származtak. NAGY LAJOS ugyanis nápolyi hadjárata alkalmával lefoglalta RÓBERT király főként filozófiai, teológiai és orvostudományi művekből álló remek könyvtárát, és GIOVANNI atyjának, CONVERSINONAK ajándékozta, aki a könyveknek csak egy részét tudta magával vinni Magyarországra, másik része útközben elveszett, harmadik csoportját pedig megőrzés céljából átadta bátyjának, Tamásnak.

Hogy CONVERSINO könyveivel 1350-ben bekövetkezett halálakor mi történt, nem tudjuk. KNEWALD föltételezi, hogy Magyarországon maradtak és alapjává lettek a későbbi Corvina-könyvtárnak. Ilyen, RÓBERT király, illetőleg CONVERSINO könyvtárából való könyv lehetett KNEWALD szerint a Konstantinápolyból hazakerült és most a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött, gazdagon illusztrált orvosi könyv, az *Albucasis-kódex* és esetleg a hasonló sorsú *Dante-kódex*.

Ami GIOVANNI DA RAVENNA könyvtárát és azon belül a RÓBERT királyi könyvei közül az ő birtokába került kódexeket illeti, azokról közelebbit keveset tudunk, mert könyveiről inkább csak általánosságban beszél. Szerzők szerint mindössze ARATUST, PLAUTUST, ARCHITRENIUST és CLAUDIANUST említi, mert egy alkalommal mint kölcsönadott könyveit kéri vissza ezeket. De természetesen azt nem tudjuk, hogy ezek könyvtárának milyen eredetű részéből valók voltak, tehát RÓBERT király kódexei-e vagy sem. KNEWALD egyébként a fentiekkel kapcsolatban helyreigazítja TIRABOSCHINAK azt a tévedését, mintha RÓBERT király könyvtárát VIII. KÁROLY francia király vitte volna el Nápolyból, s úgy kerültek volna Párizsba. A valóságban a könyvek, amelyeket VIII. KÁROLY hurcolt el, jóval későbbi gyűjteményből, MÁTYÁS felesége, BEATRIX atyjának, tehát az aragoniai háznak könyvtárából származtak.

KNEWALD munkájában ezek az itt említett könyvtártörténeti részek természetesen csak kis részt tesznek ki, egy fejezetet (*Knjiznica*. 144–149. l.). Munkájának legnagyobb része GIOVANNI DA RAVENNA műveinek pontos összeállítására, kronológiájuknak megállapítására, a zágrábi Akadémiai Könyvtárban őrzött leveleskönyv részletes ismertetése címzettenk szentelt és a humanistákkal való kapcsolatok fejtegetése. Ezeknek a részeknek ismertetése azonban már túlmenne célunkon.

CSAPODI CSABA

Egyetemes Tizedes Osztályozás. A nemzetközi táblázatok hivatalos magyar kiadása. Az Orsz. Osztályozó Bizottság közreműködésével szerk. VEREDY Gyula. Bp. 1958, Bibliotheca. 504 lap. (Az Orsz. Széchényi Kvt. Kiadványai 40.)

Amikor a könyvet a kezembe vettem, annak a kisdiaáknak az emlékei ébredtek bennem újra, aki a 30-as évek elején a *Fővárosi Könyvtár Útmutatójából* ismerkedett meg a tizedes osztályozással és lett lelkes híve. Az út azóta hosszú és viszontagságos volt, de számos nehézség leküzdése után előttünk áll az ETO nyomtatott hivatalos kiadása.

Olvasólélektani szempontból nagy a jelentősége annak, hogy *nyomtatott* művel állunk szemben. Most nem arra gondolok, hogy a nehézkes, nagyalakú és többkötetes sokszorosított kiadványnál sokkal kezelhetőbb és minden szempontból alkalmasabb az új kiadás. Ezt a körülményt emlegetni, azt hiszem, felesleges. Olvasólélektani jelentősége azonban talán nem ennyire kézenfekvő.

A fehér hollónál is ritkábbak azok a tudományos kutatóintézeti könyvtárak, helyesebben a vezetésükkel megbízott fiatal kutatók, akik ETO rendszerű szakkatalógust akarnának felállítani. Nem vitás, hogy mi könyvtárosok magunk is hibásak vagyunk abban, hogy a köztudatban az ETO-ról kedvezőtlen vélemény alakult ki. Amikor a rendszer nyilvánvaló hibáira a szaksajtóban, ankétokon és egyébütt érélyesen rámutattunk, elfelejtettük hangsúlyozni, hogy jobb híján még mindig használhatóbb, mint az egyéni kezdeményezésre hevenyészetten felállított rendszer. Az ETO kétségtelen előnye hogy megvan, használata világszerte általános, s egy nemzetközi kollektíva évtizedes tapasztalatainak és erőfeszítéseinek eredménye.

Ezeket a tapasztalataimat gyakran próbáltam a hosszú viták során érvényesíteni és azt láttam, hogy már a német kiadás bemutatása is segített az ETO javára billenteni a mérleget. Ezt már „komolyabban” lehetett venni. A magyar nyomtatott kiadás megjelenése óta az egyik orvosi kutatóintézet már közölte, hogy az új kiadás alapján valóban lehet is szakkatalógust felállítani, s az intézet ezt a megoldást választotta...

A fentiekben már, azt hiszem, önkéntelenül felmerült az a lényeges kérdés: jogosult-e az ETO óriási munkával, tekintélyes költséggel készült új kiadása, amikor filozófiai és ideológiai tekintetben hibás felfogást tükröz.

Hogy mit jelent egy olyan könyvtári osztályozó rendszer felállítása, amely a

filozófiai tudományosztályozás és a marxista világnézet alapján áll, azt mindenki tudja, aki a szaksajtóból nyomon követi a szovjet könyvtári osztályozórendszer kidolgozásának menetét. Komoly nehézséget jelent a filozófiai osztályozás átalakítása könyvtári célokra. Mint ismeretes, a filozófiai osztályozás a tudományokat, — hogy összefüggéseiket és kölcsönhatásaikat helyesen mutassa be, — háromdimenziós térben vagy jobb esetben egy gömb felületén, esetleg kör alakjában ábrázolja. Ezzel szemben a könyvtári osztályozás csak egydimenziós, lineáris és ráadásul iránya megfordíthatatlan. E nehézség leküzdésére több eredeti megoldás született.

Ez egyúttal válasz is az előbb felvetett kérdésre: az ETO új kiadására feltétlenül szükség volt. Ezzel szemben a könyvtári osztályozás pedig a gyakorlatban eddig is jól bevált ТРОПОВСКИЈ-féle módosítások és a „felkiáltójeles” jelzetek megnyugtató módon oldják meg.

Az új kiadás kishíja másfélszer annyi számszámot, ill. fogalmat tartalmaz, mint elődje. Igen tanulságos, vizsgálat tárgyává tenni: mivel, milyen területen bővült a táblázat.

Bővebbek elsősorban a magyarázó részek, több példát találunk, és jelentősen megsaporodott az utalók száma. A két elsőnek inkább pedagógiai jelentősége van: nagyjából minden szakozó egyszer okul belőle, — az utalások jelentősége óriási és minden esetben megismétlődően tesznek igen jó szolgálásokat.

Bővebb a táblázat, mert az egyes számszámok jelentésének megadásakor további szinonimákat használ. Pl. a régi *Akkumuláció*. *Újratermelés* után még a *Tőkeképződés*. *Tőkefelhalmozás* jelentést is olvashatjuk.

Ha pedig a bővített területeket nézzük, megállapítható, hogy a bővítés a tényleges igénynek megfelelően a természettudomány és a technika területén jelentkezik. Igen jelentős mértékben változott, ill. bővült a magfizika, a vegytan, a biológia. Tetemes a bővülés a kombinatórikában, a geodéziában, a technika és az iparok egyes szakjaiban, ezek közül is kiemelkedik a kohászat és a textilipar, valamint a mezőgazdaság területén.

A bővítések tehát a valóban jelentősen fejlődő területek tervszerű és szerencsés továbbfejlesztését mutatják. A társadalomtudományok területén kisebb mérvű ugyan a bővülés, bár itt is a statisztika, a közgazdaságtudományok és termelés, a nemzetközi és közjog, valamint a közigazgatás szakok komoly bővülése figyelhető meg.

A való élet követelményei mutatták tehát az új kiadás átdolgozóinak számára az utat. Az a tény, hogy az előtérben új életformánk követelményei állanak, — azoknak mind természettudományi-technikai, mind pedig társadalomtudományi vonatkozásában — kellőképpen indokolják a félreérthetetlenül felismerhető, tervszerű bővítéseket.

Ugyanilyen tervszerűek a bővítés módszertani elvei is. Rövidített kiadás esetén, — éppúgy mint a minimális szókincessel operáló mesterséges nyelveknél, — a hiányzó fogalmat körülírással fejezzük ki.

Ezzel természetesen nem akarom azt mondani, hogy a lényeges és eleven fogalmak jelzetei nincsenek meg! Csak néhány példa: *Hilbert-tér*, *Topokémia*, *Minőségi termelés*, *Önkiszolgálás* stb., valamennyi végleges jelzettel kap, körülírásra nincsen szükség. Végletekig víve azonban azt a követelményt, hogy minden fontos fogalomnak száma legyen, a teljes kiadás valamennyi számát követelhetnénk. (És még mindig maradna szép számmal „körülírandó” fogalom.)

Rövidített kiadás esetén jelentősen könnyebb ez a kényszerű körülírás, ha az elvi fejezetek (541, 581, 591, 631 stb.) bővebbek. A jelen kiadásban valóban ezt figyelhetjük meg.

A másik jelentős könnyebbség, ha részletesen bontott korlátoltan közös alosztások állanak rendelkezésre. (Így pl. 54, 611, 62, 65, 66, 67 stb.)

Ugyancsak helyes az az elv, amely a főszámokat ott bontja tovább, ahol azok igen bő és viszonylag heterogén tartalmúak. Ez a törekvés az egész technika szakban szemléletesen érvényesül.

Szerencsés módszertani elvnek bizonyul a teljes kiadás jelentéseinek már hagyományként jelentkező értelmező fordítása, mivel a szószertinti fordítás eltakarná a fogalmat. Ha *Önkéntes munkaszolgálatnak* fordítom a *Freiwilliger Arbeitsdienst* kifejezést, a fordítás nem hibás ugyan, de a fogalom tipikusan német, sőt a hitleri nemzeti szocializmus szótárából való, — s mint ilyen használhatatlan. Az átértelmezés *Társadalmi munka* azonban nyomban feltárja a fogalom mai tartalmát.

Ilyesféle természetű a változás a földrajzi segéd táblázatban az indiai és délkelet-ázsiai stb. számok új jelentéseinek megadása. (Talán korrekcióra közben be lehetett volna iktatni Ghana és az EAK számát is.) Ugyancsak reális követelményeknek felel meg a magyarországi földrajzi számok értelmezésében a régebbi jelentések beiktatása. (Pl. *Győr—Moson—Pozsony* vagy *Abauj-Torna* stb.)

Források tekintetében is körültekintő módszeresség figyelhető meg. A bővítés alapja természetesen a teljes kiadás, annak is újabb, átdolgozott kötetei. De figyelemmel kísérték az átdolgozók a PE-jegyzékek módosításait és új számait: ezek közül is válogattak. Természetesnek találjuk, hogy a magyar OOB döntései szintén helyet kaptak az új kiadásban.

Felvetődik az a kérdés, hogy ilyen gondos és módszeres átdolgozás után maradtak-e szűk szakok, vannak-e kifogások. Nem hiszem, hogy objektív szemlélő komoly hiányokra tudna rámutatni. Így hát csak néhány apróságot említek.

Szűknek látszik az árva 416 *Verstan* szak. A részletes és bővített 8.0 *Irodalom-elmélet* szak számai, ahol a legújabbak (8.081, 8.083) is szerepelnek, ezt a bővítést szinte megkívnánk. Ugyancsak hasznos lett volna a 291 *Általános és összehasonlító vallástudomány* egy további jegyre való bontása. Indoka ugyanaz lehetne mint az 541, 581 vagy 591-é: módot adna a mitológia, a kultuszok, mágikus cselekmények, személyek stb. pontosabb meghatározására.

Hasonlóképp a pontosabb szakozás előmozdítására be lehetett volna iktatni a 930.8(=) *Egyes fajok története* számot, hiszen a bontott 940, a közép; új- és legújabbkori történelem összefoglaló számának új felvétele kellő indoklás volna.

S ha éppen a történelemről tartunk, megemlíteném, hogy a földrajzi tábla és a történelem szak között ellenmondás van. Ugyanis a (31) *Ókori Kína* szám feljogosítana a 931 *Ókori Kína története* szám alkotására ez azonban az *Ókori történelem általában* fogalom számára van fenntartva. Ezt oldotta fel egy régebbi módosítás, amely az ókori Kína számát (315)-re tette.

Az új kiadás jelentősége más szempontból nézve is kidomborodik. Jól megállja a helyét, ha más rövidített kiadásokkal vetjük egybe. A tizenkét különböző nyelven megjelent és a FID kiadványok közé sorolt kiadás közül a német és az angol táblával hasonlítom össze.

	szakszám	fogalom az indexben
magyar 16—17 ezer	23—24 ezer
német 8—9 ezer	10—11 ezer
angol 11—12 ezer	2—3 ezer

Mind szakszámok, mind pedig a mutatóban feltüntetett fogalmak tekintetében a magyar tábla gazdagabb. Tanulságos a mutató tételeinek és a szakszámok számának összevetése is. Az angol tábla csak a

legfontosabb fogalmakat vetíti ki, ennek megfelelően *Short Relative Index*nek nevezi mutatóját. Megoldását nem helyeselhetjük. Ha ugyanis a szakozó az index használatára kényszerül, ez azért történik, mert az egy szakszám fogalmát az adott területen csak igen tág határok között tudja lokalizálni. Hosszas böngészés helyett szokás felütni a mutatót: tehát, minden fogalom, sőt minél több szinonima feltüntetésének itt éppoly szerepe van, mint a szakszám mellett az utalónak. A német rövidített tábla — amely azóta már harmadik kiadását is megerte, — igen részletes indexet készített már az első kiadáshoz is. Akkor, 1941-ben, a teljes kiadásnak nem volt még mutatója, s ennek megjelenéséig a rövidített mutató volt hivatva pótolni. A német indexben a fogalmak (szinonimák) száma egy ötödrészel több, mint a szakszámoké, a magyaré pedig 40%-nál is több. Ez kétségtelenül a már említett szinonima-bővítés következménye is, de használhatóságának előnyére szolgál, kivált ha mint szokás, szakszótárnak is felhasználjuk.

Ami az egyes szakok százalékarányát illeti, az eltérések nem mutatnak szembevetendő aránytalanságokat, táblázatos kimutatásuk felesleges. Arra azonban érdekes rámutatni, hogy az a három szak, ahova a számok mintegy háromnegyed része tartozik (3, 5, 6) arányaiban hogyan alakul. Mind a 3-as, mind a 5-ös szak 16—20% között, a 6-os pedig 45% körül szokott mozogni. Érdekes megfigyelni, hogy a társadalomtudományok területén a legtöbb számot (19,6%) az angol, a természettudományoknál (20,1%) a német, a technika területén (52,8%) pedig a magyar kiadás sorol fel. Mindenestre szeretném, ha az 5-ösben is a miénk volna az első, de tény, hogy ezek az arányok a szükségleteinknek megfelelő átdolgozási elvek egyenes következményei.

Ha a főszakokon belüli arányokat vizsgáljuk, akkor kitűnik, hogy az orvostudomány több mint kétszerese, a mezőgazdaság másfélszerese a két másik tábla átlagának. Sőt még a közgazdaságtudományok és a termelés területe is bontottabb a magyarban, mint az angolban vagy németben, ahol viszont a szociológia, ill. a jog részletesebb.

A külföldi táblákkal való egybevetés alapján is ugyanarra az eredményre jutunk a célkitűzések és a módszeres eljárás tekintetében, mint fentebb, a régi és az új magyar tábla összehasonlítása során.

A kiadás külső megjelenéséről, s ennek olvasólélektani szerepéről már említettem. De előnyös a nemzetközileg meg-

szokott A/4 formátum helyett a B/5, mert a kisebb alak miatt sem lett a kötet túl vastag.

Tipográfiája, tördelése jó. A betűfokozatok következetes alkalmazása a sokszorosított tábla sok következetlenségét igazította helyre.

Kár, hogy a kolofonból a nyomdai átfutás ideje nem derül ki, noha ez a könyvtáros köztudatban mint szokatlanul hosszú idő él. Bizonyára voltak objektív okai is, hiszen a sajtóhiba úgy szólván hiányzik belőle, ami a kiadvány feladatát tekintve kapitális jelentőségű. Mégis távolinak tűnik a lezárás időpontja (1955. július 1.). Ez azonban nem a szerkesztők hibája, kellőképpen tanúskodnak róla azok a terjedelmes szakok (pl. magfizika), ill. szákszámok, amelyek nemzetközi használatban csak jóval a lezárás időpontja után léptek érvénybe.

Van azonban a kolofonban egy másik adat, ami elgondolkotató: a példányszám. Az önálló feldolgozást végző könyvtárak száma ezt a számot több mint kétszer is meghaladja. Ha leszámítjuk a saját „rendszerrel” dolgozó vagy a szükségletnek megfelelően a részletesebb, a teljes kiadást használó könyvtárakat, s nem feleljük el, hogy sok könyvtárban egynél több példány is kellett, megállapíthatjuk, hogy a kiadás hamar elfogy majd.

A kötet ára viszont elég magas. A példányszám és az ár összefüggését aligha kell magyarázni, de fel lehetne vetni a kérdést, hogy a jelen esetben helyes kiadáspolitikai elvek érvényesültek-e?

WEGER IMRE

A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság különgyűjtemény. Bp. 1958, Országgyűlési Könyvtár, 496 l.

A Tanácsköztársaság idején lezajlott, a korabeli viszonyokhoz mérten magas színvonalú elméleti tevékenység egyik fokmérője a dicsőséges 133 nap alatt megjelent és széles körben terjesztett kiadványok mennyisége és minősége. Az Országgyűlési Könyvtár munkaközössége VÉRTES György vezetésével hasznos és értékes munkát végzett akkor, amikor ízlésesen megtervezett kiállítás formájában a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tette tanácsköztársasági különgyűjteményét. A „Magyar Tanácsköztársaság Különgyűjtemény” magában foglalja mindazoknak a kiadványoknak a zömét, amelyek az első Magyar Tanácsköztársaság idején megjelentek. A gyűjtemény magva az

egykori Országgyűlési Múzeum anyaga. Természetes, hogy a két világháború közötti időszakban a gyűjtemény „szigorúan bizalmas” jellegű, a nagyközönség számára hozzáférhetetlen volt. Valóban, a szemléző nem vonhatja ki magát a kiállított dokumentumok forradalmasító hatása alól. A gyűjtemény hasznosságát fokozza, tudományos használhatóságát nagy mérvben megkönnyíti az a tény, hogy VÉRTES György és munkatársai, testes (500 lap terjedelmű) kötetben a gyűjtemény leírását közrebocsátották. A kötet külön fejezetben foglalja az első kommunista kiadványok (1918 november — 1919 március) leírásával. Az összeállítás visszatükrözi azt a — lehetőségekhez mérten hatalmas — propaganda és agitációs munkát, amelyet a Kommunisták Magyarországi Pártja szinte megalakulásának percétől kezdve kifejtett.

A szerkesztők először a periodikák jegyzékét közlik. 385 periodikát sorolnak fel. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet 1951-ben megjelent sajtójegyzékében 380 periodika szerepel, és jelenleg nem kevesebb mint 530 periodikát ismerünk. A kötet bemutatja a kommunisták, illetőleg a Magyar Tanácsköztársaság sajtójának valóban impozáns terjedelmét, számos területet nem érint megfelelő mértékben. Szóvá kell tennünk olyan nagyjelentőségű orgánumok hiányát, mint a parasztság nagy tömegéhez szóló *Szegény Ember* és egyes — nem is a leglényegtelenebb, — helyi lapok hiányát (pl. *Nagydrádi Vörös Újság*, *Vásárhelyi Munkás Újság*). Nem találjuk a gyűjteményben a Kassán megjelent *Košické Červene Noviny* címét sem. Egyes fontos szaklapok feltüntetése is hiányzik (pl. *Orvosi Hetilap*, *Molnárok lapja*).

A tudományos és műszaki folyóiratok felsorolása is hiányos. (Hiányzik pl. a *Gyógyászat*, az *Aviatika* című szaklap.) Általában nem ismeretes, hogy a Tanácsköztársaság idején egyházi lapok is megjelentek és ezekről az ismertetett gyűjtemény sem vesz tudomást. Utalhatnánk még egyes ifjúmunkás, népszerű tudományos és hétfői lapok hiányára, mindezeknél azonban szembetűnőbb hiányosságnak tartjuk, hogy a gyűjteményből egyes Budapesten megjelent napilapok is hiányoznak (pl. *A Nap*, *Neues Budapest*, *Abendblatt*, *Neues Politisches Volksblatt*).

A hiányok mellett nyomtatékosan hangsúlyoznunk kell a gyűjtemény érdemeit. Nagyon hasznosnak tartjuk, hogy a szerkesztők a brosúrák és röpiratok mellett a Tanácsköztársaság plakátjainak jegyzékét is gyűjteményünkbe ik-

tatták, ugyanez vonatkozik a Magyar Tanácsköztársaság kiadványaihoz készült függelékek felsorolására is. A gyűjtemény használhatóságát névmutató is elősegíti. Hasznosnak tartjuk a különgyűjteményhez készült szakmutató közlését is. A szakmutató tematikus felépítése révén az anyagban való tájékozódást nagymértékben megkönnyíti.

Meg kell jegyeznünk, hogy a szerkesztőknek határozottabban állást kellett volna foglalni abban a kérdésben, hogy mi tekinthető kommunista kiadványnak (Az 1919. márc. 21. előtt megjelentekről van szó.) és mi nem. Vitatható, hogy a *Spartacus* c. lapnak a kommunista kiadványok között van-e a helye, de ha igen, akkor a *Vörös Lobogó* miért hiányzik?

A könyv megjelenése felhívja a figyelmünket az évfordulóval kapcsolatban előttünk álló feladatokra. Szükséges lenne, hogy a nem is nagyon távoli jövőben napvilágot lásson a Magyar Tanácsköztársaság lehetőleg teljes bibliográfiája. Távlabbi, de okvetlenül elvégzendő feladat lenne a tanácsköztársasági repertorium elkészítése. Az ismertetett kötet példája azt mutatja, hogy e feladatok megvalósítása az illetékes intézmények együttműködése, országos jellegű kutatómunka során valósítható meg.

Az Országgyűlési Könyvtár munkatársai a kiállítás megrendezésével és a bibliográfia közrebecsátásával — a hiányosságok ellenére — hasznos munkát végeztek a történettudomány szempontjából is. A kötet fényt vet a fiatal KMP ideológiai munkásságára, arra a törekvésére, hogy MARX és LENIN tanításait magyarországi viszonyok között alkalmazza. A Tanácsköztársaság időszakáról szóló fejezetek áttekintése révén kibontakozik az olvasó előtt a szocialista társadalmi rend magyarországi felépítésének nagy kísérlete. Mindezek mellett igazán van VÉRTES György elvtársnak, amikor bevezetője végén azt írja, hogy „a történelmivé vált ereklyék hozzájárulhatnak a Magyar Tanácsköztársaság emlékének méltó megünnepléséhez, elősegíthetik forradalmi hagyományaink ébrentartását.”

ERÉNYI TIBOR

Gáspár Margit: A magyar kémiai irodalom bibliográfiája 1946—1955 Bp. 1958, Akadémiai Kiadó.

GÁSPÁR Margit művével a magyar szakirodalom kutatói s a magyar tudománytörténet művelői igen jelentős forrásgyűjteményt nyertek. Nemzeti szakbibliográfiák készítése hazánkban számos és

igen jelentős előzményre tekinthet vissza: így az e bibliográfia anyagát megelőző idők magyar kémiai irodalma forrásait is feltárták már az OKBK által elindított tudományos bibliográfiai sorozat kiadványai, ugyancsak a szerző összeállításában. A jelen mű — a Magyar Tudományos Akadémia által 1954-ben kis példányszámban sokszorosított, s GÁSPÁR Margit által készített bibliográfia anyagát magába olvasztva — napjainkig egészíti ki a huszadik század magyar kémiai irodalmának feltárását.

GÁSPÁR Margit műve rendkívül gondos, mintaserűen elkészített bibliográfia. Névmutatóval s a folyóiratok és gyűjteményes munkák rövidítési jegyzékével rendelkezik, tételei számozottak. Anyagát a *Chemisches Zentralblatt* által elfogadott, a kémikusok által megszokott jól áttekinthető szakrendszer szerint csoportosítja. Utalásai könnyűvé teszik az igen bő anyaggal rendelkező, teljességre törekvő gyűjtemény kezelését. Szükséges lett volna azonban esetleg — éppen a rendkívül gondosan összegyűjtött és nagy terjedelmű anyag miatt — az alapvetően fontos, nagyobb jelentőségű munkák tipográfiai kiemelése valamilyen módon.

Elvi szempontból a nemzeti szakbibliográfiák értékét némileg csökkenti az, hogy a tudományos kutatók számára elsősorban fontos, munkájukhoz elengedhetetlenül szükséges nemzetközi anyagot nem tartalmaznak. Készítésük tehát mindenképp történeti szempontból hasznos, a tudománytörténettel foglalkozó szakemberek számára egy tudományág magyarországi műveléséről teljes képet adnak, s a gyakorlati munkát is szolgálják az által, hogy a hazai, legkönnyebben hozzáférhető anyagot ölelik fel.

Sz. J.

Allodiatoris Irma: A Kárpát-medence antropológiai bibliográfiája. Bp. 1958, Akadémiai Kiadó. 108 l.

ALLODIATORIS munkája hézagpótló: nem csupán a hazai, hanem a külföldi kutató számára is hozzáférhetővé teszi a tárgyalt anyagot, amennyiben a magyar művek címét zárójelben német fordításban is közli, s kétnyelvű a bevezetés is, amelyben a magyar antropológiai tudomány rövid, de jól áttekinthető történeti fejlődését ismerteti meg az olvasóval.

Az anyag csoportosítása világos: előbb a magyar és külföldi szerzők bibliográfiáit és a tudomány történetére vonatkozó munkáit közli a szerzők nevének betűrendjében, majd a magyar antropológusok életrajzai következnek. A *Kézikönyvek*

fejezet után az általános antropológia, majd a módszertan kérdéseinek bibliográfiája következik. Ezután a *Rendszeres antropológia* c. fejezetben a leíró antropológia és a morfológia kérdései, a biológia és a pszichológia határterületeinek irodalma következik, a *Speciális antropológia* fejezetben pedig a történeti-néprajzi tudományokkal határos antropológiai irodalom felsorolását kapja az olvasó, mindenütt világos, jól áttekinthető tagolásban a kérdéscsoportok szerint. Az *Alkalmazott antropológia* fejezete a népegészségügyi, társadalmi, rendészeti határterülettel érintkező irodalmat ismerteti, majd egy olyan fejezet következik, amely a *Tudományos határterületek* címet viseli: ebbe azoknak a tudományágaknak az irodalma került (paleontológia, földrajz, archeológia, néprajz, népesedéstan), amelyek nem szorosan véve antropológiai tárgykörhöz tartoznak, de amelyekben az antropológiai kérdések is helyet kaptak, s így a tudományágakkal vonatkozásban állanak. Az utolsó fejezet az *Orvosi antropológia* címet viseli: nyilván főként terjedelme miatt választotta el, igen helyesen, a szerző az alkalmazott antropológia irodalmától, ahova lényegében tartozik.

Komoly értéke e bibliográfiának az az alaposág, amellyel a határterületek irodalmába is elhatol, és nem csupán az önállóan megjelent műveket vagy a folyóirat-cikkeket közli de még azokat a könyvismertetéseket is, amelyek alkalmasak arra, hogy az antropológia egy-egy kérdésében tájékozódni kívánó valamely fontosabb munka tudományos visszhangját megismerje. A bevezetésben a szerző maga is utalt arra — ami talán látszólag egyedül kifogásolható a nagy alaposággal készült bibliográfiában —, hogy ti. a határterületeken a fejezetek határvonalai nem mindig elég élesek, ezért a tartalomjegyzék átnézésékor a felületes szemlélő átfedéseket vél felfedezni. (Pl. a néprajz, az ősembertan két különböző főfejezetbe is belekerült.) Aki azonban a kérdéses irodalmat, magukat a műveket ismeri, tudja, hogy milyen nehéz sokszor ezeknek a pontos beosztása egy-egy megfelelő osztályba, s hogy hasonlóan hangzó címek gyakran milyen különböző tartalmat fednek. Talán csak a *Törvényszéki antropológia* és a *Bűnügyi antropológia* c. alfejezetek kívánkoztak volna egymás mellé.

Mindent egybevetve, a *Kárpát-medence antropológiai bibliográfiája* nagy nyereség az egész magyar tudomány részére, nem csupán az antropológia művelőinek, de az orvosok, biológusok, historikusok és — nem utolsósorban — a könyvtárosok részére is,

akik ebben a nagy fáradtsággal és lelkiismeretességgel készült műben kitűnő tájékozottó segédeszközt nyertek egy olyan tudományágban, amelynek gazdag anyaga eddig csak nehezen volt áttekinthető.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei.

Szerk. BALASSA IVÁN és DAMKÓ IMRE.

A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei a helyi részletkutatás kérdéseit dolgozzák fel, történeti, néprajzi és egyéb kulturális szempontból. Nyolcadret alakban 1—11 ívig terjedő, gyakran illusztrált, jegyzetekkel ellátott, tudományos felkészültséggel készült népszerű kiadványok.

Sajó—Hernádmelléki hajdútelepek (DAMKÓ IMRE) és a *Földosztó mozgalom a Bodroghközben 1898-ban* (BALASSA IVÁN) történeti tanulmányok, amelyek a falvak településtörténetét, a lakosság gazdasági és szociális helyzetét világítják meg. A bodroghközi *Láca népmeséiből* (FÖLDY NÉ VIRÁNY JUDIT) c. füzet népmesei közlése, nyelvészeti és mese-típus-fejlődési magyarázatokkal. *Széphalom* (DAMKÓ IMRE) KAZINCZY Ferenc emlékezetének szentel 1 1/2 ív írást és illusztrációt.

Két bibliográfia is jelent meg a sorozatban. *Tokajhegyalja és bortermelése néprajzi, hely-, gazdaság- és művelődéstörténeti irodalma* (BAKOS JÓZSEF) és *A Magyar Comenius (Komensky)-irodalom* (BAKOS JÓZSEF). Az első kitűnő szaktudással sorolja fel források (pl. ANONYMUS) és könyvek e témára vonatkozó részeit és folyóirat-cikkeket a XIX. század elejétől napjainkig. Az esetleges rövid annotációkat zárójelbe helyezi.

A második, gazdagon illusztrált bibliográfia a bevezető sorok német fordítása után, a COMENIUS-ról és műveiről szóló folyóirat-irodalmat közli szerzők szerint, majd tárgyi csoportosításban. Külön mutatja be a magyarországi kiadásokat és műveinek magyar fordításait, a régi kiadványoknál a vonatkozó irodalom feltüntetésével.

A füzetek kiállítása egyenlőtlen. A képanyag gyakran kopott kliséket mutat, nem méltó a tartalom magas színvonalához. Reméljük, hogy ezen segíteni lehet a jövőben, a gazdag és változatos program kivételénél.

S. M.

Újabb hazai könyvtártudományi irodalom

Állami Gorkij Könyvtár. Jegyzék a Gorkij Könyvtár kottáirában található magyar nyelvű kórusanyagáról. [Bp. 1958], Kossuth Kiadó soksz. 9 l.

ALLODIATORIS Irma: *A Kárpát-Medence antropológiai bibliográfiája. — Bibliographie der Anthropologie des Karpatenbeckens.* Bp. 1958, Akad. Kiadó. 108 l.

BALÁZS János: *Sylvester János és kora.* Bp. 1958, Tankönyvkiadó. 473 l. 9 t.

BAKÁCS István: *A Széchenyi család levéltára.* Összeáll. — Bp. 1958, Levéltárak Orsz. Központja. 158 l. (Levéltári leltárak 5.)

[Budapest.] *Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára. Tájékoztató a külföldi közgazdasági irodalomról.* A tanszéki dolgozók számára. 8. (Szerk. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának bibliográfiai és tájékoztatói csoportja.) Bp. 1958. 102 l.

DEZSÉRY László: *Olvasni jó.* (Ill. KÜRTHY Sándor.) Bp. 1958, Kossuth Kiadó. 122 l. A Kossuth Kiadó címenküli ifjúsági sorozatának 4. száma.

Egyetemes tizedes osztályozás. A nemzetközi táblázatok hivatalos magyar kivonata. (Az Országos Osztályozó Bizottság közreműködésével szerk. VEREDY Gyula.) Bp. 1958, Bibliotheca. 504 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 40.)

Eseménynapló 1959. évre a kerületi könyvtárosok számára. [Kiad. a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiai és az Országos Széchényi Könyvtár módszertani osztálya. [Bp. 1958, Házi soksz.] [2] lev.

[Esztergom. Keresztény Múzeum.] *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár anyagából rendezett kódex miniatúra-kiállítás katalógusa. — Catalogue de l'exposition des manuscrits a pointures.* (A kiállítást rend. [és a katalógust bev.] MUCSI András.) Esztergom, 1958, Keresztény Múzeum. 68 l.

A falusi könyvtárak könyvvállományának védelme. Útmutató falusi népkönyvtárosoknak. [Kaposvár 1958], Somogy megyei ny. 6 l. (Kaposvári Megyei Könyvtár módszertani füzetei.)

A falusi könyvtárak tanácsai kezelésbe adása. 1—2. rész. (Megyei és járási könyvtárak teendői.) [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár módszertani osztály. Bp. 1958, Házi soksz. 2 db. (Módszertani útmutató 23—24.)

FEKETE Sándor: *Petőfi [Sándor], a segédszerkesztő.* A költő ismeretlen írásaiival. [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete. Bp. 1958, Akad. Kiadó. 97 l. (Irodalomtörténeti füzetek 20.)

[Gyulafehérvár. Batthyány Könyvtár.] *Catalogus concinnus librorum manusccriptorum Bibliothecae Batthyanyanae.* Exaratus per Robertus SZENTIVÁNYI. (Ed. Bibliotheca Universitatis Szegediensis et.

Unio Univ. ad Investigandas Veterem Litteraturam Hungaricam.) Ed. 4. retractata, adauca. Szeged, 1958. 366 l. 3 t.

HELTAI Nándor: *A nyomtatott betű útja Kecskeméten.* 1. r. Nyomdak — könyvtárak. Kecskemét, 1958, Bács-Kiskun m. ny. 64 l. 1 t. (Kiskunság kiskönyvtára 4.)

Könyv- és könyvtártörténet. 1. [Írta] MEZEY László. [Kiad. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem. Utánnny. Bp. 1958. 45 l.

A könyvtárak feladatai az 1958-as választások előtt. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Módszertani osztálya. Bp. 1958, [Házi soksz.] 12, 5 l. (Módszertani útmutató 25.)

Külföldi tanulmányutak 1957. (Szerk. GERŐ Gyula.) Sajtó alá rend. az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani osztálya. Bp. 1958, Orsz. Könyvtárügyi Tanács. 99 l. (Könyvtárosok tapasztalatcseréje 1.)

Magyar Hírlapok és Folyóiratok Jegyzéke. Index Periodicorum Hungaricorum. 1958. A Magyar Nemzeti Bibliográfia melléklete. Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. [1958], Bibliotheca. 35 l.

A magyar irodalomtudományi és szépirodalmi művek raktári szakcsoportszámának, illetve szakjelzetének átdolgozása. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Módszertani osztály. Bp. 1958, Házi soksz. 6 l. (Módszertani útmutató 26.)

Magyar Népköltársági Országos Szabvány. Időszaki kiadványok (hírlapok, folyóiratok stb.) jegyzékeinek, illetve bibliográfiájának szabályai. Bp. 1957, Magyar Szabványügyi Hivatal. 10 l.

MOLNÁR Zoltán: *Magyar sportkönyv és folyóiratközlemény bibliográfiája. 1945—1954.* 1. köt. [Bp. 1958], Testnevelési Tudományos Tanács. 123 l.

Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ. Az O[rszágos] M[ezőgazdasági] K[önyvtár] főlépéldányainak jegyzéke. Bp. 1958. 229 l.

Országos Műszaki Könyvtár. A 75 éves —. 1883—1958. Bp. 1958, Orsz. Műszaki Könyvtár. 16 l.

Az Országos Műszaki Könyvtár jubileumi évkönyve. 1883—1958. (Az anyag[ot] szerkesztőbizottság közreműködésével összeáll. JÁNSZKY Lajos.) Bp. 1958. 274 l.

PATAKY Ernő: *A mezőgazdasági dokumentáció elméleti kérdései.* (Függelékben néhány ország mezőgazdasági dokumentációjának, valamint az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ munkájának az ismertetése.) [Bp.] 1958, Házi soksz. 77 l. (Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ Közleményei 1.)

2

[Pécs.] *Egyetemi Könyvtár. A Pécsi — és könyvtári hálózatának 1958. évre megrendelt folyóiratai.* (Összeáll. Ruzsás Lajosné.) Pécs, 1958, Házi soksz. 35 l.

SZABÓ Ervin *Válogatott írásai.* Bp. 1958, Kossuth Kiadó. 508 l. 5 t.

Szöveggyűjtemény Nagy magyar írók harca az elveszett alkotmányért. Összeáll. a Megyei Könyvtár Munkaközössége. [Kiad. a] Bács-Kiskunmegyei Tanács Katona József Könyvtára. Kecskemét, [1958, Házi soksz.] 23 l.

Statisztikai Évkönyv. 1958. [Kiad. a] Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1958. IX, 287 l.

Tanácsadó a falusi könyvtárak mezőgazdasági szakkönyvtáráinak összeállítására. [Kiad. az] Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ. [Bp. 1958]. 34 l.

(VÉCSEY Jenő): *A zeneművek könyvtári címleírása.* (Szerk. —. Sajtó alá rend. az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztálya.) Bp. 1958, Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 48 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 7.)

WENDL Aladár: *A százéves Magyarhoni Földtani Társulat Története.* Bp. 1958, Tankönyvkiadó. 276 l. 4 t. ([Budapest.] Műszaki Egyetem Központi Könyvtára. Budapesti — Műszaki tudománytörténeti kiadványok 10.)

WINDISCH Éva, V.: *Közlöny (1848—1849).* A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története. Bp. 1958, Akad. Kiadó. 92 l. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sor. 8.)

Összeállította: H. Izsó LIVIA

TARTALOM

<i>Kőhalmi Béla</i> : A három nagy könyvtár a Tanácsköztársaság idején — Die drei grossen Bibliotheken Ungarns während der Räterediktatur 1919	149
<i>Nyilas Mária</i> : A budapesti nyomdászknnyvtár — Die Budapester Buchdruckerbibliothek	163
<i>Kiss Jenő</i> : Az agrárszocialista olvasóköriök történetéből (1867—1914) — Facts about the history of the agrarian socialist reading circles (1867—1914)...	180

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Mátrai László</i> : Likai Sealich Pál Raymundus Lullus-plágiumáról (RMK III. 464) 194	194
<i>Mátrai László</i> : Jeszenszky János Savonarola-kiadásáról (RMK III. 883).....	196
<i>Csapodi Csaba</i> : A bártfai kalendárium egy ismeretlen kiadása.....	196
<i>Kosjár Márton</i> : A Zrínyiász ismeretlen „folytatása”.....	199
<i>Somkuti Gabriella</i> : Giambattista Bodoni levele Teleki Sámuelhez.....	200
<i>Milhoffer Alajos</i> : Egy Ludas Matyi-kiadás első ismert példánya	202
<i>Tiszay Andor</i> : A Magyar Tanácsköztársaság plakátművészete	203
<i>Rudas Klára</i> : A Magyar Tanácsköztársaság humoros sajtójáról.....	208
<i>Szabó György</i> : Adalékok a Tanácsköztársaság könyvpropagandájához	213
<i>Péter László</i> : Móra Ferenc ajánló könyvjegyzéke a szegedi ifjúmunkásoknak....	215

FIGYELŐ

<i>Tőkés László</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Mikrokönyvtára 217	217
<i>Papp István</i> : Játékfilmek katalogizálása.....	222
<i>Szentmihályi János</i> : Néhány szó az Orvostudományi Dokumentációs Központ kiadványairól	228
<i>Dezsényi Béla</i> : A nemzeti sajtóbibliográfiák ügye és a szlovák nemzeti sajtóbibliográfia	230
<i>Hadamovsky, Franz</i> : Az osztrák Nemzeti Könyvtár Kainz-emlékkiállítására.....	232
<i>V. Windisch Éva</i> : A Prágai Összallami Levéltári Kiállítás.....	233
Hírek: Magyar Tanácsköztársaság Különgyűjtemény az Országgyűlési Könyvtárban (<i>P. Lakatos Éva</i>) — Az Országos Műszaki Könyvtár jubileuma (<i>Fodor Zoltán</i>) — Megnyílt az Országos Pedagógiai Könyvtár (—r) — Szovjet könyvtárosdelegáció látogatása (<i>Weger Imre</i>) — Dr. Horst Kunze látogatása Budapesten (<i>Gombocz István</i>) — Lengyel bibliográfiai tervek (<i>G. I.</i>) — Arab Kéziratok Intézete (<i>G. I.</i>) — Új egyezmények a nemzetközi kiadványcsere szabályozására (<i>G. I.</i>) — A szovjet UNESCO Bizottság könyvtári munkája (<i>G. I.</i>) — Néhány részlet az UNESCO könyvtári terveiből (<i>G. I.</i>) — Bolgár tudományos dokumentációs központ (<i>G. I.</i>) — Lengyel mikrofilmszolgálat (<i>G. I.</i>) — Nemzetközi katalogizálási szabályok kidolgozásáról (<i>G. I.</i>) — Folyóírátszemle (<i>Vizkelety András</i>).....	235

SZEMLE

Curt Fleischhack—Ernst Rückert—Günther Reichardt: Grundriss der Bibliographie (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>).....	242
E. C. Pirani: Manuele del bibliotecario (Ism. <i>Hernády Ferenc</i>).....	243
Friedrich Adolf Ebert: Die Bildung des Bibliothekars (Ism. <i>Scheiber Mária</i>)....	243
Jean Bleton: Local et mobilier des bibliothèques publiques (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	244
Hanns W. Eppelsheimer: Bibliographie der deutschen Literaturwissenschaft, I. (Ism. <i>Vizkelety András</i>)	245
Internationale Kinderbuch Ausstellung 1956/57. (Ism. <i>Rácz Aranka</i>).....	245
Ja. Sz. Roginszkij: Ruszszkaja profszozjuznaja periodiceszskaja peccat' (Ism. <i>F. Wendelin Lídia</i>)	246
Ukazatel' szokrascennüh i polnüh nazvanij naucsnoj i tehniczeszskoj literaturü (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	247
Dragutin Kniewald: Joannes Conversini de Ravenna dubrovački notar 1384—1387. (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>).....	248
Egyetemes Tizedes Osztályozás (Ism. <i>Weger Imre</i>)	249
A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. (Ism. <i>Erényi Tibor</i>)	252
Gáspár Margit: A magyar kémiai irodalom bibliográfiája 1946—1954. (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	253
Allodiatoris Irma: A Kárpát-medence antropológiai bibliográfiája. (Ism. <i>Fallenbüchl Zoltán</i>)	253
A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei. (Ism. s. m.).....	254
Újabb hazai könyvtártudományi irodalom (Összeállította <i>H. Izsó Lívia</i>)	254

Ára : 20,— Ft
Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLES DES MATIÈRES

<i>B. Köhalmi</i> : Les trois grandes bibliothèques de Hongrie à l'époque de la République Hongroise des Conseils en 1919 (Avec résumé en allemand).....	149
<i>M. Nyilas</i> : Histoire de la bibliothèque du syndicat des ouvriers typographes de Budapest (Avec résumé en allemand).....	163
<i>J. Kiss</i> : Les sociétés de lecture du mouvement socialiste des paysans en Hongrie (1867—1914) (Avec résumé en anglais).....	180

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>L. Mátrai</i> : Pál Likai Scalich, plagiaire de Lullus Raymundus.....	194
<i>L. Mátrai</i> : Une édition de Savonarola par János Jeszenszky.....	196
<i>Cs. Csapodi</i> : Une édition inconnue du Calendrier de Bártfa.....	196
<i>M. Kosjár</i> : Une „suite” inconnue de l'épopée de Miklós Zrinyi.....	199
<i>G. Somkúti</i> : Lettre de Giambattista Bodoni à Samuel Teleki.....	200
<i>A. Milhofer</i> : Edition rarissime de Ludas Matyi (poème hongrois du 18 ^e siècle).....	202
<i>A. Tiszay</i> : L'art de l'affiche sous la République Hongroise des Conseils en 1919.....	203
<i>K. Rudas</i> : La presse humoristique de la République Hongroise des Conseils en 1919.....	208
<i>Gy. Szabó</i> : La propagande des livres au temps de la République Hongroise des Conseils en 1919.....	213
<i>L. Péter</i> : Une bibliographie des ouvrages recommandés aux jeunes travailleurs de Szeged rédigée par Ferenc Móra.....	215

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>L. Tótkés</i> : La Microfilmthèque de l'Académie Hongroise des Sciences.....	217
<i>I. Papp</i> : Cataloguement des films d'action.....	222
<i>J. Szentmihályi</i> : Les publications du Centre de Documentation Médicale.....	228
<i>B. Dezsényi</i> : Les bibliographies nationales de la presse et la bibliographie nationale de la presse slovaque.....	230
<i>F. Hadamowsky</i> : L'exposition commémorative Kainz de la Bibliothèque Nationale d'Autriche.....	232
<i>Ě. V. Windisch</i> : L'exposition des archives d'État tchécoslovaques.....	233
<i>Nouvelles</i> : Collection spéciale des imprimés de la République Hongroise des Conseils (1919) à la Bibliothèque de l'Assemblée Nationale (<i>Ě. P. Lakatos</i>) — Le 75 ^e anniversaire de la fondation de la Bibliothèque Centrale Technique de Hongrie (<i>Z. Fodor</i>) — La Bibliothèque Centrale Pédagogique a ouvert ses portes (— <i>r</i>) — Une visite des délégués des bibliothèques soviétiques en Hongrie (<i>I. Weger</i>) — La visite de M. Horst Kunze à Budapest (<i>I. Gombocz</i>) — Projets bibliographiques polonais (<i>I. G.</i>) — L'Institut des manuscrits arabes au Caire (<i>I. G.</i>) Conventions nouvelles sur les échanges internationaux de publications (<i>I. G.</i>) — L'activité de la Commission Soviétique de l'UNESCO (<i>I. G.</i>) — Quelques détails du programme de l'UNESCO relatifs aux bibliothèques (<i>I. G.</i>) — Le Centre scientifique bulgare de documentation (<i>I. G.</i>) — Le service de microfilm en Pologne (<i>I. G.</i>) — L'élaboration des normes internationaux de catalogage (<i>I. G.</i>) — Revue des revues (<i>A. Vizkelety</i>).....	235

COMPTE-RENDUS CRITIQUES

Fleischhack—Rückert—Reichart : Grundriss der Bibliographie (<i>B. Köhalmi</i>)....	242
A. C. Pirani : Manuale del bibliotecario (<i>F. Hernády</i>).....	243
Friedrich Adolf Ebert : Die Bildung des Bibliothekars (<i>M. Scheiber</i>).....	243
Jean Bleton : Local et mobilier des bibliothèques publiques (<i>B. Dezsényi</i>).....	244
Hanns Eppelsheimer : Bibliographie der deutschen Literaturwissenschaft (<i>A. Vizkelety</i>).....	245
Internationale Kinderbuch Ausstellung 1956/57 (<i>A. Rácz</i>).....	245
Ja. Sz. Roginszkij : Ruszszkaja profszozjuznaja periodiceszskaja pecsat (<i>L. F. Wendelin</i>).....	246
Ukazatel' szokrascennüh i polnüh nazvanij nacsnoj i tehncseszskoj literaturü (<i>B. Dezsényi</i>).....	247
Dragutin Kniewald : Joannes Conversini de Ravenna dubrovački notar 1384—1387 (<i>Cs. Csapodi</i>).....	248
Egyetemes Tizedes Osztályozás (<i>I. Weger</i>).....	249
A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok (<i>T. Erényi</i>).....	252
Gáspár Margit : A magyar kémiai irodalom bibliográfiája 1945—1954. (<i>J. Szentmihályi</i>).....	253
Allodiatoris Irma : A Kárpát-medence antropológiai irodalma (<i>Z. Fallenbüchl</i>).....	253
A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei (<i>s. m.</i>).....	254
Vient de paraître (<i>L. H. Izsó</i>).....	254

26.195

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 75. ÉVF. 3. SZÁM 257—324. I. BUDAPEST, 1959. JÚL.—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, JÓBORÚ MAGDA
KOVÁCS MÁTÉ, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEI LÁSZLÓ, V. WALDAPFEL ESZTER

E szám munkatársai: WERNER DUBE, az NDK Állami Könyvtárának és Könyvtártudományi Intézetének munkatársa, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, MÁTRAI LÁSZLÓ akadémikus, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, HOLUB JÓZSEF ny. egyetemi tanár, DANKANITS ÁDÁM, a nagyenyedi Bethlen Könyvtár vezetője, TURÁNYI KORNÉL, az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának osztályvezetője, PÉTER LÁSZLÓ tudományos kutató, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SÁNDOR ISTVÁN, a Néprajzi Múzeum könyvtárának vezetője, RÉDL ENDRÉNÉ, az Országos Pedagógiai Könyvtár munkatársa, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PÁLFFY MIKLÓS, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, ALBERT GÁBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZIGETHY JOLÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, WEGER IMRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, F. WENDELIN LIDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VEREDY GYULA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS JÓZSEF, az Országgyűlési Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, KISS JENŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, L. MESTERHÁZI-NAGY MÁRTA, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, SZABOLCSKA FERENC, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DURZSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, V. WALDAPFEL ESZTER, a történettudományok kandidátusa, az Országos Pedagógiai Könyvtár igazgatója, H. IZSÓ LIVIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400.

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel

(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

3

WERNER DUBE

Középkáderek a német tudományos könyvtárakban

(Történeti fejlődés, jelenlegi állapot a Német Demokratikus Köztársaságban, megoldandó feladatok)

Történeti fejlődés

A bizonytalan és tapogatózó kezdeményezésektől¹ eltekintve, a könyvtárosi² szolgálatra vonatkozó első dokumentum Németországban az az immáron 50 esztendeje kibocsátott *Rendelet a tudományos könyvtárakban középfokú, valamint a közművelődési és rokonintézmények könyvtáraiban szolgálatot teljesíteni kívánók diplomavizsgájának bevezetésére*, amelyet a porosz „vallás-, közoktatás- és egészségügyi miniszter” 1909. aug 10-én írt alá.³ Pontosan 25 esztendővel később Fritz MILKAU így nyilatkozott a középfokú szolgálat bevezetéséről: „Kétségtelen, hogy a német könyvtárak történetében a könyvtárosi hivatás megteremtése óta a legjelentősebb lépés az az erőgyarapodás, amelyet a képezített könyvtáros és a könyvtári segéd személyzet közé iktatott, egyetemet nem végzett, technikai képezítésű személyzet bevezetésével értek el.”⁴ Ilyen módon a tudományos könyvtáros segítőtársat kapott, aki „fejét és kezét magasabb teljesítmények céljára szabadította fel”.⁵

¹ A Porosz Oktatásügyi Igazgatás 1896-ban alkalmazott először próbaképpen Berlinben, Kielben, Bonnban egy-egy kezelőt irodai munkák elvégzésére. 1906-ban ugyancsak kísérletképpen Berlinben, Breslauán és Göttingenben az egyetemi könyvtárakban három titkári állást szerveztek „olyan munkák elvégzésére, amelyeket eddig tudományos tisztviselők láttak el, s amelyekhez nem kell tudományos képezítés”. (1906. márc. 16-án kelt Miniszteri Rendelet.) Bajorországban az első középfokú könyvtári állást a müncheni Állami Könyvtárban szervezték 1905-ben. — Vö. még Georg LEYH: *Der Bibliothekar und sein Beruf*. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. 1959. 2. kiad. 2. köt. 47. l.

² A középfokú könyvtári szolgálat hivatalos elnevezése többször változott. A Német Demokratikus Köztársaságban ma „tudományos könyvtárak könyvtárosa” a címe, Nyugat-Németországban „diplomás könyvtáros”. A második világháború előtt „felsőfokú szolgálat” (Gehobener Dienst) volt az elnevezése, amelyet az NSZK-ban ma is használnak.

³ *Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken*. 1910. 8. köt. 146—161. l. — Az 1909-i *Rendelet* a tudományos könyvtárak racionális munkabeosztásának szükségességét tárgyaló, több éves vita előzte meg, amely — Georg LEYH szerint — abból indult ki, hogy „a könyvtárak látják kárát, ha a tudományos tisztviselőket a mechanikus irodai munka őrli fel”. — *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. 1957. 2. kiad. III, 2 köt. 334. l. vö. X. Y.: *Die Subalternbeamten im Bibliotheksdienst*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1903. 292—294. l.; [Heinrich REINHOLD] *Der Bibliothekar und sein Beruf*. *Nöte, Wünsche und Hoffnungen erwo-gen von einem preussischen Kollegen*. Leipzig 1909.; H. FÜCHEL: *Geschäftsgang und Arbeitsteilung an den wissenschaftlichen Bibliotheken*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1909. 49—59. l.; H. FÜCHEL: *Über Arbeitsmethoden und Organisationsformen der Bibliotheken*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1910. 29—34. l.

⁴ Fritz MILKAU: *Der Bibliothekar und seine Leute*. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. 1933. 2. köt. 679. l.

⁵ I. h.

Az említett rendelet lényegében szabályozta a vizsgára bocsátás feltételeit és a vizsgakövetelményeket. A feltételek a következők:

a) a gimnázium vagy azzal egyenértékű iskola nyolc osztálya elvégzésének igazolása.

b) a vizsgatárgyak elsajátításához szükséges legkevesebb három évi kiképzésnek, beleértve valamelyik tudományos könyvtárban vagy szakember vezetése alatt álló közművelődési könyvtárban folytatott egyéves gyakorlatnak az igazolása.

A vizsgára való előkészítés „utasítását és módszereit” csak nagy általánosságban jelölték meg: könyvtárosi tanfolyamokat, német, angol, francia nyelvi és irodalmi előadásokat, valamint történelmi tanfolyamokat ajánlottak. Továbbá franciaországi és angliai tanulmányutakat a nyelv és irodalom elsajátítása érdekében, tanítónői diploma megszerzését vagy könyvkereskedői kiképzést és ehhez hasonlókat.

Szóbeli vizsgatárgyak voltak: könyvtárigazgatás, bibliográfia, tudományos irodalomtörténet, francia, angol és (tudományos könyvtári alkalmazás esetén) latin. Az írásbeli vizsgán a jelöltek zárhelyi dolgozata bibliotechnikai vagy nyomdaipari tárgykörből való volt, jócskán kellett címfelvételt készíteniük, és bizonyosságot adtak gyors- és gépirói képességeikről is.

A rendelet lényeges hátrányait a következőkben jelölhetjük meg: semmi módon nem gondoskodott az új könyvtárosnemzedék létfenntartásáról, a vizsgatárgyakhoz nem nyújtott tervszerű elméleti kiképzést, s végül a vizsgák letétele nem jogosított könyvtári állásra. Ennek következtében az új hivatás kizárólag a burzsoáziához tartozók számára állt nyitva: „E pálya bizonytalanságában rejlett annak oka, hogy munkásgyermekek sohasem választhaták, annál inkább a biztos létalappal rendelkező családok nőtagjai, akik ilyen módon magasabb képzettségű környezetben „rangjukhoz méltó” elfoglaltsághoz jutottak.”⁶ Munkásgyermeknek franciaországi vagy angliai tartózkodást ajánlani, illetőleg megcsillogtatni előttük azt a lehetőséget, hogy az ember vizsga után „éppen olyan szabad, mint előtte volt”,⁷ csupán gúnyolódásnak tekinthető.

Végül említésre méltónak látszik még a rendeletben, a nőknek azelőtt nem általánosan elfogadott alkalmazása mellett — amely által, MILKAU szerint, a könyvtárak „barátságosabb képet öltöttek” — az újonnan képesítetteknek tudományos és közművelődési könyvtárakban egyenlő érvényű szolgálati joga. Igaz, hogy nem vették tekintetbe a közművelődési könyvtáraknak különleges természetükhöz illő követelményeit, feladatait és módszereit, ezért ez a körülmény alig néhány év múlva a rendelkezés megváltoztatását vonta maga után.

Az 1916. márc. 24.-ről kelt *Miniszteri rendelet a tudományos könyvtárakban középfokú szolgálattételre, valamint a közművelődési könyvtárakban szolgálattételre jogosító vizsgákról*⁸ már négyéves kiképzést követelt. Ebből kétesztendő gyakorlatot: egyéveset valamelyik tudományos könyvtárban és egyéveset valamelyik szakvezetés alatt álló közművelődési könyvtárban. Ezenkívül a nyolc középiskolai osztály követelményét hét középiskolára szállí-

⁶ Horst KUNZE: *Bibliotheksverwaltungslehre*. Leipzig, 1958. 2. kiad. 48. l.

⁷ Fritz MILKAU *i. m.* 684. l.

⁸ *Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken*. 1916. 13. köt. 238—242. l.

tották le, hogy megszüntessék az ellentmondást, amely más hatóságok hasonló intézkedéseivel szemben támadt.

A fejlődés következő állomása az 1930. szept. 24-én kelt *Porosz könyvtárosi vizsgarendelet*.⁹ Lényeges fejlődést jelentett, minthogy ezentúl az elméleti kiképzés, szabályozott tervek szerint, könyvtárosi iskolákban történt. Mindkét könyvtártípus jelöltjei a három kiképzési évből másfelet valamely államilag elismert könyvtáros iskolában töltöttek;¹⁰ egyéves gyakorlatot olyan típusú könyvtárban, amelyben később dolgozni kívántak és egy félévet a másik típusú könyvtárban. Ezzel szemben megszüntették az eddigi egységes bizonyítványt: a jelöltek vagy középfokú könyvtárosok lettek tudományos könyvtárakban vagy könyvtárosok közművelődési könyvtárakban. Az utóbbiak számára megvolt annak a lehetősége is, hogy még egyéves továbbképzés után kiegészítő vizsgával tudományos könyvtári szolgálatra nyerjenek képesítést. Hiába nyomozzuk azonban a tanulmányi ösztöndíjat szabályozó rendelkezést; a kiképzés összes költségeit a weimari köztársaságban is a jelöltnak kellett viselnie.

A második világháború¹¹ után mindkét német államban különböző utakon jártak. Nyugat-Németország egyes országaiban az 1930-i, ill. 1940-i rendelkezésekhez alkalmazkodtak, máshol új rendeleteket bocsátottak ki.¹² A 2—2½ évre terjedő kiképzés könyvtári gyakorlatra és különböző könyvtáros iskolákban eltöltött elméleti studiumra oszlik. Ebben a viszonylatban említésre méltó az 1949-ben Északrajna-Vesztfália államban alapított Könyvtárosi Tanintézet,¹³ amely különböző tanfolyamokat létesített a közművelődési könyvtári szolgálatra, valamint a közép- és felsőfokú tudományos könyvtári szolgálatra való kiképzéshez. A felvétel általános követelménye az érettségi. Az elméleti képzés tárgyai: könyvtárigazgatás, katalogizálás (címfelvétel), bibliográfia, könyvismeret, könyvtártörténet, tudománytörténet; ezekhez járulnak bizonyos esetekben még: állam- és közigazgatástudomány, könyv és jog, közművelődési könyvtárügy, irodalomtörténet, filozófia és nyelvtanfolyamok (latin, francia, angol). A kiképzési rendelkezések általában többhónapos közművelődési könyvtári gyakorlatot is előírnak. Az eredményes vizsga a „tudományos könyvtár felsőfokú szolgálatára képesített könyvtáros” cím használatára jogosít.

Az egykori szovjet zónában 1947 áprilisában a *Tudományos könyvtári középfokú szolgálatra jogosító kiképzési és vizsgarendelet*¹⁴ lépett ideiglenesen életbe. A rendelkezés szándékosan volt ideiglenes, minthogy a társadalmi fejlődés gyors üteme miatt messzemenő új kiképzési és vizsgarendeleket hozni nem látszott alkalmasnak.¹⁵ Jellemző volt két kiképzési körzetnek a létesítése:

⁹ *Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken*. 1931. 21/22. köt. 297—307. l. Egyidejűleg hasonló vizsgarendeleket bocsátanak ki az egyes országok számára; uo. 307. l.

¹⁰ *I. m.* 302. l.

¹¹ A *Tudományos könyvtárakban létesített felsőfokú szolgálatra vonatkozó kiképzési és vizsgarendelet 1940-re (Ausbildungs- und Prüfungsordnung für den gehobenen Bibliotheksdienst bei den wissenschaftlichen Bibliotheken)* a háborús évek miatt már nem volt különösebb kihatással. *Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken*. 1940. 31. köt. 230—244. l.

¹² *Vö. Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken*. 1950. 34. köt., 1952. 35. köt., 1955. 36. köt., 1957. 37. köt.

¹³ *I. m.* 1950. 34. köt. 284. l.

¹⁴ *Zentralbl. f. Bibl. Wesen*. 142—149. l.

¹⁵ *Vö. Carl MONES: Ausbildungs- und Prüfungsordnung für den wissenschaftlichen Bibliotheksdienst und für den gehobenen Dienst an wissenschaftlichen Bibliotheken in der Sowjetischen Besatzungszone*. *Zentralbl. f. Bibl. Wesen*. 1947. 134. l.

az északinak az akkori berlini Nyilvános Tudományos Könyvtár,¹⁶ a délinek a lipcei Deutsche Bücherei volt a centruma. Az 1947. júl. 2-án megjelent kiegészítő utasítás elrendelte, hogy azok a könyvtárak, amelyek a jelölteket vállalták, tartoznak létfenntartásukról kiképzésük egész tartama alatt gondoskodni. A rendelet, győzedelmeskedve a polgári művelődési előjogokon, első ízben teremtette meg könyvtári területen a kiképzés anyagi feltételeit.

Sajnálatos, hogy e kezdeményezést nem fejlesztették következetesen tovább; az elkövetkező években kevésbé gyümölcsöző kísérletekkel próbálkoztak, míg a Főiskolai Ügyek Államtitkárságának Könyvtárosképzési Bizottsága az 1954-ben hozott *Rendelet könyvtárosi segéderők, könyvtárosok és tudományos könyvtárosok képzésére* kiadásával tisztázta a körülményeket.

Jelenlegi helyzet a Német Demokratikus Köztársaságban

Az említett rendelkezés előírja, hogy a tudományos könyvtárak könyvtárosai számára a szakiskolai képzés irányvonalait a Főiskolai Ügyek Államtitkársága (Staatssekretariat für Hochschulwesen), a közművelődési könyvtárak könyvtárosai számára a Művelődésügyi Minisztérium (Ministerium für Kultur) bocsátja ki.

A 2½ éves kiképzési idő¹⁸ valamelyik tudományos könyvtárban töltött egyéves gyakorlat és akár a berlini, akár a lipcei könyvtárosi szakiskola 1½ éves látogatása között oszlik meg. Ezen idő alatt a jelöltek a Német Demokratikus Köztársaságban érvényben levő ösztöndíjrendelkezéseknek megfelelően létfenntartásukat biztosító ösztöndíjat élveznek. A szakiskolásoknak gyakorlatuk idején folyó képzéséért a kiképző könyvtár igazgatója felelős; ő, valamint a kiképzésben résztvevő munkatársai bírálják el az év végén a jelöltek teljesítményét és magatartását. A szakiskola vezetősége felülbírálja, hogy a képzés általános irányvonalait betartották-e. Feltétele, hogy a gyakorlaton levők mindama szerzeményezési, katalógizálási és a használattal összefüggő munkát megismerjék, amelyet a tudományos könyvtári szolgálat megkíván, beleértve a könyvtárigazgatási teendőket is. A gyakorló szakiskolásoktól elvárják, hogy a demokratikus szervezetekben aktív működést fejtsenek ki, a rendezvényeken részt vegyenek, és általános műveltségük kiszélesítésére önálló studiumokat folytassanak a társadalomtudományok, a tudománytörténet, a klasszikus világirodalom és a haladó szépirodalom terén.

A szakiskolások alapos gyakorlati oktatásban részesülnek: tanulják a címfelvételt, állományrendezést, a bibliográfiai segédeszközök használatát; ezenkívül heti négy órában nyelvtanításban is részesülnek.

A gyakorlathoz csatlakozó másfél éves elméleti tanfolyam a következő szaktárgyakat öleli fel: dialektikus és történelmi materializmus, politikai gazdaságtan, könyvtárigazgatás, bibliográfia, címfelvétel, könyvtártörténet, könyvismeret (írástörténet, az írás eszközei, könyvnyomtatás, könyv-illusztrálás, könyvkereskedelem és könyvkiadás), tudománytörténet, iro-

¹⁶ Eugen PAUNEL: *Über die ersten Fachlehrgänge der Öffentlichen Wissenschaftlichen Bibliothek nach dem zweiten Weltkrieg*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1947. 128—132. 1., 1951. 89—99. 1.

¹⁷ Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1954. 435—437. 1.

¹⁸ Vö. *Merkblatt über die Ausbildung der Mitarbeiter an wissenschaftlichen Bibliotheken*. Hrsg. von der Bibliothekskommission für Publikationen und Ausbildungsfragen beim Staatssekretariat für Hochschulwesen. Berlin 1956.

dalomtörténet, orosz, angol, francia, latin nyelv, gépírás és sport. A könyvtárosi szaktudományoknak megvannak a maguk tantervei, amelyeket a Fő- és Szakiskolák Államtitkárságának Képzés- és Kiadványügyi Könyvtárbizottsága (Bibliothekscommission für Ausbildung und Publikationen beim Staatssekretariat für Hoch- und Fachschulwesen) dolgozott ki.

Szóbeli vizsgát kell tenni a nyelvekből és minden könyvtári szaktárgyból ; zárthelyi írásbeli vizsgát kell tenni a politikai gazdaságtan és a könyvtárigazgatás köréből, ezenkívül egy sor címfelvételt kell készíteni.

A munkaterületet, az ismeretek és készségek követelményeit *Könyvtárosi hivatás (Berufsbild des Bibliothekars)*¹⁹ címmel az említett bizottság fogalmazta meg a következőképpen :

„Munkaterület

Önállóan és szakvezetéssel végzett könyvtárosi munkák, pl. német és idegen nyelvű címfelvételek, alfabetikus és lelőhely-katalógusok szerkesztése, részvétel a szakkatalógus készítésében, olvasószolgálat (tájékoztatás az állomány használatáról), bibliográfiai segédeszközök alkalmazása és értékelése, közreműködés bibliográfiák összeállításában és publikálásában, kiállítások rendezésében, könyvtárosi utasítás a könyvkötők számára, végül könyvtárosi és könyvkereskedői vállalatokkal való kapcsolatok.

Ismeretek és készségek

a) Jó általános képzettség és irodalmi ismeretek, különösen jártasság a társadalomtudományokban.

b) A könyvtári munkamódszerek és munkaeszközök megbízható ismerete, bibliográfiai, közelebbről szakbibliográfiai tájékozottság.

c) Tájékozottság a tudományos és könyvkereskedői intézmények terén, megbízható jártasság igazgatási és pénztári ügyekben.

d) Kielégítő orosz, angol, francia és latin nyelvtudás.

e) Jó könyvtári írás ; kielégítő jártasság a gépírásban.”

Megoldandó feladatok

Befejezésünkben nem lehet célunk, hogy a könyvtári középfokú szolgálat valamennyi gazdagon árnyalt problémáját felvessük. Annál kevésbé, mint-hogy öt évtizedes fennállása óta már igen sokszor tárgyalták ezeket, és bőséges az erről szóló szakirodalom is.²⁰ Néhány azonban álljon itt is közülük.

A sok széleskörű vitát vizsgálva, meg kell állapítanunk : a könyvtárosi hivatás létjogosultságát sohasem tagadták. Wieland SCHMIDT minden német tudományos könyvtáros szilárd meggyőződését fejezi ki, amikor megállapítja : „Bármely könyvtár valamennyi munkaállomásának súrlódásmentes műkö-

¹⁹ Vö. Horst KUNZE : *Bibliotheksverwaltungslehre*. Leipzig, 1958. 2. kiad. 51. 1.

²⁰ Megemlítendőek az utóbbi évekből : Rudolf JUCHHOFF : *Die Arbeit im gehobenen Dienst an wissenschaftlichen Bibliotheken*. Mitteilungsblatt des Verbandes der Bibliotheken des Landes Nordrhein-Westfalen. 1948. 1. köt. 3—4. 1. Hermann FUCHS : *Der Diplombibliothekar. Geschichtliche Entwicklung und Gegenwartsprobleme*. Nachr. wissenschaftl. Bibl. 1951. 179—189. 1. Wilhelm M. LUTHER : *Die Aufgabe des „Gehobenen Dienstes“ an deutschen Universitätsbibliotheken*. Nordisk Tidskrift, 1954. 33—38. 1. Wieland SCHMIDT : *Die Ausbildung für den gehobenen Dienst an wissenschaftlichen Bibliotheken*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1958. 188—207. 1. Werner DUBE : *Aktuelle Ausbildungsfragen*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1958. 133—137. 1.

dését ma a diplomás könyvtárosok biztosítják.”²¹ Ellenkezőleg, új lehetőségeket is keresnek, és a Német Demokratikus Köztársaságban már igen jó eredménnyel: a könyvtári szolgálat megkönnyítésére egy újabb hivatási csoportot: a könyvtári segéderőket.²²

Problematicus a középkádereknek a tudományos könyvtárosok sorába való felemelkedési lehetősége; minthogy ez utóbbiaknak lezárt egyetemi tanulmányokkal kell rendelkezniük, nehezen áthidalhatóak a gátló körülmények. Bár elvben erre van lehetőség; a berlini Humboldt Egyetem Könyvtár-tudományi Intézetének vendéghallgatója tanulmányainak sikeres lezárása után jelentkezhet könyvtárosi szakvizsgára, a gyakorlatban viszont a kiképzésnek ez a módja igen hosszadalmas és sok akadályba ütköző. Minthogy a könyvtártudományi szak számára levelező tanfolyamra lehetőség nincsen, jelenleg csupán az intézet székhelyén, vagyis Berlinben állomásozó könyvtárosok lehetnek valóban vendéghallgatók.

Megoldatlan az a kérdés is, hogy a kiképzés folyamán miképpen lehetne a közművelődési könyvtár (népkönyvtár) munkájával szorosabb kapcsolatba kerülni. Nem egyszerű kapcsolatok létesítéséről van szó, többé-kevésbé platonikus gesztusról: a közművelődési könyvtár munkamódszereinek a megismerése azért vált olyan fontossá, mert sikerült valóságos szocialista népművelési intézménnyé alakulnia. Az irodalmi propagandamunka, az olvasókkal való foglalkozás tudományos könyvtárainkban még gyermekcipőben jár, közművelődési könyvtárainkban viszont már Walter HOFMANN és Erwin ACKERKNECHT működése óta gazdag tapasztalatokkal rendelkeznek. Nem kétséges, a tudományos könyvtárak szocialista intézményekké való átalakulásának elsőrendű követelménye, hogy egykori előkelő elzárkózottságukat teljesen számolják fel, és minden arravaló eszközzel a szocialista építés aktív támaszaivá váljanak. Mindezt csupán az olvasókkal kiépített állandó és minél szorosabb kapcsolatok útján érhetik el, miként az a közművelődési könyvtárakban már megvalósult, vagy legalábbis az arra irányuló ügyes és eredményes törekvés formájában észlelhető.

Ebben az összefüggésben foglal helyet az a követelmény, hogy a jövőendő szakiskolások éppúgy, mint az egyetemi hallgatók szakkiképzésük megkezdése előtt egy évet a szocialista iparban vagy mezőgazdaságban gyakorlati munkával töltsenek el.²³ Bár e téren elsősorban pedagógiai szempontok az irányadók, mindamelllett a jövőendő könyvtárosai e gyakorlattal szakmai szempontból is hasznot húznak. Nemcsak azért, mert a gyakornokok főként a könyvtermeléshez közelálló, népi tulajdonban levő vállalatokban (nagy könyvkötészetek, nyomdák, papírgyárak) fognak dolgozni, hanem a szocialista építés közvetlen gyakorlatából származó tapasztalataikat később, könyvtárosi munkájuk során biztos tájékozódottsággal kamatoztathatják.

Sokat vitatott kérdés a középkáder feladatainak elhatárolása a tudományos könyvtárosétól. Vitatták a középfokú könyvtárosoknak „hivatásukhoz való szellemi hozzáidomulását”, és többek között követelték, hogy a beszerzési munkában irányadó hatáskörben foglalkoztassák őket. Ezzel szemben Georg LEYHnek az álláspontja érvényesült: csak alapos szakstudium válhat „biztos

²¹ Wieland SCHMIDT *i. m.* 191. l.

²² Horst KUNZE: *Der technische Bibliotheksdienst*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1951. 247—252. l.

²³ Vö. Werner DUBE: *Ausbildung*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1943. 73. l.

iránytűvé a tudományos irodalom messze tengerén.”²⁴ Bár e megállapítás igaznak látszik, nem oldja meg a tulajdonképpeni kérdést: a legjobb középkáderek reális útját egyengetni felfelé, és ezáltal a többnyire mechanikus munka alól felszabadítani őket. A Német Demokratikus Köztársaságnak sikerült a harmadik könyvtári szolgálati ággal, a könyvtári segéderőknek a tudományos könyvtárakba iktatása által a kérdést messzemenően megoldania.

Szólnunk kell még a középkáderek számszerű elhelyezkedéséről a tudományos könyvtári személyzetben. Willi GÖBER az intézeti könyvtárak számára figyelemre méltó tervezetet²⁵ terjesztett elő, amely 48 órás heti nyitvatartás mellett az állományt, gyarapítást, a katalógusok fajait és számát vette figyelembe. Eszerint pl. egy 50–75 000 kötetes, évi 50 000 DM gyarapítási költséggel, alfabetikus és szakkatalógussal, dokumentációs kartotékkal bíró könyvtárnak egy tudományos könyvtárossal, két középkáderrel és két könyvtári segéderővel kell rendelkeznie. Wilhelm Martin LUTHER²⁶ a nagyobb, 1 000 000 kötetrel rendelkező általános tudományos könyvtárak számára 29 középkádert ír elő azzal az érveléssel, hogy a legtöbb német egyetemi könyvtárban kétszer, vagy háromszor annyi a középkáder, mint a tudományos könyvtáros.

E fejlődés kétségtelenül megfelel a reális követelményeknek. Bármennyire is felismerjük, hogy MILKAUNAK bevezetésünkben idézett lelkes nézete csupán az akkori helyzetben magától értetődő, öt évtized távlatának tapasztalata mutatja, hogy a középkáderek mindenkor a könyvtári munka pontos menetének biztosítékai voltak, és a német tudományos könyvtárügy ma már elképzelhetetlen nélkülük.

WERNER DUBE: DIE MITTLEREN KADER IN DEN DEUTSCHEN WISSENSCHAFTLICHEN BIBLIOTHEKEN

Geschichtliche Entwicklung. Der vor 50 Jahren vom preussischen „Minister der geistlichen, Unterrichts- und Medicinal-Angelegenheiten“ unterzeichnete *Erlass betr. die Einführung einer Diplomprüfung für den mittleren Bibliotheksdienst an wissenschaftlichen Bibliotheken sowie für den Dienst an Volksbüchereien und verwandten Instituten* vom 10. August 1909 schaffte die Möglichkeit zur Einschaltung technisch gebildeten Personals ohne akademische Bildung zwischen dem Bibliothekar und den Gehilfen. Die entscheidenden Nachteile des Erlasses bestanden darin, dass 1. für den Unterhalt der Nachwuchskräfte in keiner Weise gesorgt war; 2. keine geregelte theoretische Ausbildung in den Prüfungsfächern stattfand; 3. sich mit der Ableistung des Examens kein Recht auf Anstellung verknüpfte. Der Zugang zu dem neugeschaffenen Beruf blieb ausschließlich Angehörigen der Bourgeoisie vorbehalten.

Der *Ministerialerlass vom 24. März 1916, betreffend die Diplomprüfung für den mittleren Bibliotheksdienst an wissenschaftlichen Bibliotheken sowie für den Dienst an Volksbibliotheken*, forderte den Nachweis einer vierjährigen Ausbildung in den Prüfungsfächern. Davon 2 Jahre praktische Tätigkeit, und zwar ein Jahr an einer wissenschaftlichen Bibliothek, das andere an einer unter fachmännischer Leitung stehenden Volksbibliothek.

Die nächste Entwicklungsetappe gründete sich auf die *Preussische Bibliotheksprüfungsordnung* vom 24. Sept. 1930. Ihr wesentlicher Fortschritt bestand darin, dass die theoretische Ausbildung nunmehr nach geregelten Plänen an Bibliotheksschulen erfolgte.

²⁴ Georg LEYH: *Zu den Grenzfragen des wissenschaftlichen und des mittleren Dienstes.* Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1943. 73. 1.

²⁵ Willi GÖBER: *Das Bibliothekswesen einer Universität als Einheit.* Bibliothek-Bibliothekar-Bibliothekswissenschaft. Festschrift Joris Vorstius. Leipzig, 1954. 165. 1.

²⁶ Wilhelm Martin LUTHER: *Die Aufgaben des „Gehobenen Dienstes“ an deutschen Universitätsbibliotheken.* Nordisk Tidskrift, 1954. 38. 1.

Nach dem zweiten Weltkrieg wurden in den beiden deutschen Staaten verschiedene Wege beschritten. In Westdeutschland hielt man sich in einzelnen Ländern an die bestehenden Regelungen von 1930 bzw. 1940, in anderen wurden neue Ordnungen erlassen. Bemerkenswert ist in diesem Zusammenhang das in 1949 gegründete Bibliothekar-Lehr-Institut des Landes Nordrhein-Westfalen, das sowohl Lehrgänge für den Dienst an Volksbüchereien als auch für den gehobenen (mittleren) und den höheren Dienst an wissenschaftlichen Bibliotheken veranstaltet. Die bestandene Prüfung berechtigt zur Führung der Berufsbezeichnung „Diplombibliothekar für den gehobenen Dienst an wissenschaftlichen Bibliotheken“. — In der ehemaligen sowjetischen Besatzungszone trat im April 1947 zunächst eine *Vorläufige Ausbildungs- und Prüfungsordnung für den gehobenen Dienst an wissenschaftlichen Bibliotheken*... in Kraft. Auch zwei Ausbildungskreise waren eingerichtet (mit den Zentren in Berlin und Leipzig). Eine ergänzende Ausführungsbestimmung (2. Juli 1947) verordnete — erstmalig — die Unterhaltszuschüsse für die Anwärter für die gesamte Ausbildungszeit. Erst im Jahre 1954 wurden durch die „Anordnung zur Regelung der Ausbildung von Bibliothekshelfern, Bibliothekaren und wissenschaftlichen Bibliothekaren“ klare Verhältnisse geschaffen.

Gegenwärtiger Stand in der DDR. Die genannte Anordnung besagt im wesentlichen, dass die Ausbildungsrichtlinien für die Fachschulausbildung vom Staatssekretariat für Hochschulwesen für Bibliothekare an wissenschaftlichen Bibliotheken und vom Ministerium für Kultur für Bibliothekare an allgemeinbildenden Bibliotheken erlassen werden. Die 2½-jährige Ausbildungszeit gliedert sich in ein einjähriges Praktikum an einer wissenschaftlichen Bibliothek und einen 1½-jährigen Besuch einer der beiden Fachschulen für Bibliothekare in Berlin oder Leipzig. In dieser Zeit erhalten die Anwärter auskömmliche Stipendien gemäss den geltenden Stipendienrichtlinien für Fachschulen in der DDR.

Problematik. Problematisch ist der berufliche Aufstieg der mittleren Kader in die Laufbahn der wissenschaftlichen Bibliothekare, da ein Fernstudium in der Fachrichtung Bibliothekswissenschaft nicht existiert und so können zur Zeit nur die am Sitz des Instituts (Berlin) ansässigen Bibliothekare den Weg des Gasthörerers einschlagen. Ungelöst ist auch die Frage, wie bereits im Laufe der Ausbildung eine engere Verbindung zur Arbeit der allgemeinbildenden Bibliotheken (Volksbibliotheken) erreicht werden kann. Das Kennenlernen ihrer Arbeitsmethodik ist in dem Masse wichtiger geworden, in dem diese es verstanden haben, wirkliche sozialistische Bildungsinstitutionen zu werden. In diesem Zusammenhang lässt sich die Forderung einordnen, dass die künftigen Fachschüler, ebenso wie die Studenten, vor dem Ausbildungsbeginn ein praktisches Jahr in der sozialistischen Industrie oder Landwirtschaft ableisten (Grossbuchbindereien, Druckereien, Papierfabriken), und durch den Kontakt mit der Praxis des sozialistischen Aufbaus Ansatzpunkte für die richtige Orientierung ihrer späteren bibliothekarischen Arbeit erhalten. Eine viel erörterte Frage ist die Abgrenzung der Aufgaben des mittleren Dienstes von denen der wissenschaftlichen Bibliothekare. Die besten mittleren Kader wurden durch die Einschaltung des dritten Berufszweigs (Bibliothekshelfer) von vorwiegend mechanischer Tätigkeit befreit.

TÓTH ANDRÁS

Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatósága alatt

(1824—1843)

A reformkor mozgalmas évtizedei az Egyetemi Könyvtár felett szinte nyomtalanul múltak el: a könyvtár életében lényeges szervezeti és tudománypolitikai változás nem történt. Ennek a viszonylagos változatlanságnak okát elsősorban abban találhatjuk meg, hogy az egyetem s a vele szoros kapcsolatban álló könyvtár állami intézmény volt s így közvetlenül az államigazgatás szerveinek ellenőrzése alatt állt. Míg az irodalmi és politikai arénában az évek múltával szabadabban érvényesülhetett a haladó erők játéka, addig az egyetemi életet szigorú és konzervatív ellenőrzés alatt tartotta az államhatalom. Ez az ellenőrzés, amely minden állami területen érvényesülni igyekezett, különösen szigorú volt az oktatásügyben: az államhatalom, saját jövője érdekében, az utolsó percig kézben óhajtotta tartani a jövő nemzedék nevelésének irányítását.

Az 1806. évi második *Ratio Educationis* egyik legfontosabb célja az volt, hogy az osztrák és magyar egyetemeken azonos oktatási rendet, rendszert és módszert honosítson meg. A napoleoni háborúkat követő szentszövetségi reakció egyre inkább arra törekedett, hogy a magyar ifjúságot a külföldi egyetemek látogatásától távoltartsa. A felsőoktatás célját illetően pedig 1813-ban királyi rendelet szögezte le, hogy az egyetemeken nem kell tudósképzést folytatni; az egyedüli cél a hivatalnokképzés lehet. S hogy ezeknek a hivatalnokoknak az államrendszer hű kiszolgálóinak kellett lenniök, — az természetes.¹

Az egyetemi nevelési rendszerben — mint ezt az egyes karok története részleteiben is mutatja — ez az irányzat merev és hosszúéletű volt, s azon a belpolitikai átalakulás nem változtatott. Erre csupán egyetlen példa: amikor 1834-ben az egyetemi filozófiai oktatás kérdésének rendezése került sorra, az összes használatban levő egyetemi és vidéki akadémiái tankönyvet az egyetem elnökének kellett felküldeni, aki azokról összesítő véleményt mondott. E véleményben utalt a filozófia egyetemes tudományos jelentőségére, a vallással való kapcsolatára, valamint — s itt ez a fontos! — az állampolgári nevelés terén való jelentőségére. Óva intett, „nehogy az az üdvös tudomány — melynek a józan észről megkívánt támaszát a vallás minden időben élvezte s melyre a világi államhatalom legfőbb oszlopként mindig örömmel támaszkodott — céltalan szőrszálhasogatással, üres

¹ SCHNELLER István: *A magyar nemzeti egyetem keletkezéséről* (1790/91, 1825, 1848.) Erdélyi Múzeum. 1899. 487—503, 547—560. l.

A tanulmány elsőrendű forrásanyaga:

a) az Egyetemi Könyvtár kéziratárában levő könyvtári irattár (Jelzet: EK); kialakulatlan irattári rendszere következtében időrend, ill. rektori szám (R.) szerint idézve. Az irattár 1778—1857. évi iktatókönyve (jelzete: EK. ikt.) az iratok sokszor pontatlan lajstromozása mellett krónika-szerepet is betölt: az iktatás mellett sokhelyt rövid eseménytörténetet is nyújt.

b) Az egyetem rektori hivatalának irattára (Rekt.), amely az 1956. novemberi levéltári tűzvész miatt nem volt teljes egészében feldolgozható.

c) A helytartótanács *Departamentum literario-politicum*ának iratanyaga (Htt. Lit. pol.), fons és positio (f. és p.) szerint idézve.

elmefuttatássá válják, vagy éppen az állam céljaira káros képtelenséggé fajuljon el." Ennek — mordja a szakvélemény — legbiztosabb ellenszere a főiskolai oktatás módszerének, illetve a tankönyveknek szigorú ellenőrzése és uniformizálása.²

Az egyetemi tanácsnak akkor sem volt elsőrendű kötelessége, hogy a könyvtár súlyát, tekintélyét szakmai szempontból növelje. Ez a könyvtár igazgatójának feladata volt. Kezdetben a tanács részéről mutatkozott ezen a területen bizonyos jóindulatú hajlandóság, az igazgatóval való viszonya azonban fokozatosan elhidegült, s a kérdés hatalmi jellegűvé vált. A tanács formailag mereven ragaszkodott hivatali tekintélyének fenntartásához, s így szembekerült az egyre merevebb ellenállást tanúsító igazgatóval. Mivel pedig a tanács kinevezett, teljesen a kormányzervektől függő tagokból állott, egyre kevesebb remény nyílt arra, hogy a könyvtár életét új utakra lehessen terelni. Sajnos, ilyen igény — egyes kisebb részletkérdésektől eltekintve — a könyvtár részéről sem nyilvánult meg.

FEJÉR György utódja, TOLDY Ferenc a következő fél évszázad folyamán ugyanolyan, sőt hosszú ideig sokkal nehezebb politikai körülmények között vezette a könyvtárat, — mégis komolyabb eredményeket tudott elérni, szakmai és politikai területen egyaránt. Milyen belső és külső okok játszottak szerepet abban, hogy az ez irányú fejlődés FEJÉR György korszakában elmaradt — erre a kérdésre próbálnak választ adni az alanti sorok.

FEJÉR György kinevezésének körülményei nem mentesek bizonyos politikai érdekességtől. A könyvtárigazgatói szék SCHÖNVISNER István halála óta (1818) betöltetlen volt. Az ügyeket a két ór intézte: az 1788 óta könyvtáros SCHWARTNER Márton és az 1801-ben kinevezett VESZERLE József.³ Előbbi egyúttal megbízott igazgató is volt. Az igazgatói állásra 1822-ben hirdették meg a pályázatot.⁴ Kilencen nyújtották be a pályázatot; ezek közül négy római katolikus pap volt (KISS Pál, nevelő az ÉSZTERHÁZY-családnál, SZENTIVÁNYI József apát, KEIL Ignác és BIELIK János lelkészek), két főiskolai oktató (SZÜTS István filozófiaprofesszor és GEDEON László jogakadémiai tanár), valamint NAGY Antal budai cenzor. Pályázott még a két működő könyvtárőr is. A helytartótanács és a kancellária első helyen SCHWARTNER, utána sorrendben SZÜTSöt és VESZERLÉT jelölte. ALAGOVICH Sándor rosznyói püspök, udvari tanácsos azonban SCHWARTNER protestáns volta miatt vétőt jelentett be. Erre FERENC király kikérte MAJLÁTH Ignác gróf és NÁDASDY Mihály gróf későbbi bécsi kamarai elnök véleményét. Mindketten azon a véleményen voltak, hogy tudományos érdemei alapján SCHWARTNER lenne a legalkalmasabb igazgató, azonban kinevezése a katolikus klérus ellenérzését keltené fel, mivel e „katolikus országos tanintézet” igazgatói állására számos más katolikus jelölt is pályázott. De kinevezése politikai szempontból is megfontolandó lenne, mivel „a protestantizmusnak amúgyis mindinkább terjedő antimonarchikus irányzata” miatt a szabadságharcok történeti forrásanyagát nem szabad protestáns igazgató kezére bízni. Veszedelmes lenne, ha SCHWARTNER, — aki különben kitűnő historikus — az így teljesen szabadon használt forrásanyag alapján oly jellegű műveket alkotna, amelyekből az ifjúság „a megelőzőleg végbement forradalmak kedvező” képét kapná.

² Htt. Lit. pol. 1834. f. 8. p. 4.

³ A személyzeti viszonyokra l. EK passim, valamint FEJÉR Georgius: *Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae archiepiscopalis*. Buda, 1835. 180—1. l.

⁴ WERTHEIMER E.: *Fejér kinevezetése a pesti egyetemi könyvtár prefektusává* (1822). Irod. tört. Közl. 1896. 431—433. l.

Mindketten a pályázók mellőzésével FEJÉR György kinevezését ajánlották, aki SCHWARTNERÉHEZ hasonló tudományos érdemekkel rendelkezik, s ugyanakkor katolikus pap is. MAJLÁTH még politikai szempontból is megindokolja javaslatát: FEJÉR mint győri tankerületi főigazgató túlságosan kedvez a magyar nyelvi oktatásnak és a magyar irodalomnak. Ezzel keresztezi a német és latin nyelv terjedését célzó legfelsőbb elképzeléseket. Az 1822. július 21-én kelt királyi resolúció FEJÉR mellett döntött, anélkül azonban, hogy neki a kanonoki kinevezést is megadta volna, ami FEJÉR régi vágya volt, s amelyet MAJLÁTH is ajánlott javaslatában.

FEJÉR kinevezése politikai szempontból a maradi erők kettős sikere volt: mellőzték a protestáns SCHWARTNERT, s elmozdították a magyarérezelmű FEJÉRT a győri tankerület éléről. A könyvtárnak sem volt hasznára a döntés: FEJÉR nem volt született könyvtáros, nem szívesen jött el Győről. Kanonoki kinevezésének elmaradása tüskét hagyott a szívében.

Lelkiállapotát legjobban mutatja a kinevezést követően az uralkodóhoz intézett kérvénye,⁵ amelyben kifejtette, hogy ezt a tisztséget — amely különben is teljesen az egyetemi tanácstól függ — nem kérte és nem kívánta; becsületesen jelzi, hogy „csak névlegesen, de nem lélekből lettem könyvtárigazgató s a számomra rendelt tollat ezzel kiütötték kezemből”. Győről való elmozdításának politikai hátterét — a felterjesztésben mondottakból ítélve — nem ismerte, s így teljesen értetlenül állt az intézkedéssel szemben. Még hosszú évek múlva, 1835-ben is keserűen jegyezte meg magáról egyetem-történetében, hogy „a királyi egyetem könyvtárának élére parancsolva igazgatja azt 1824 óta.”⁶

Az évszám nem téves: valóban csak két évvel kinevezése után, 1824 végén foglalta el új hivatalát. Utódja megérkeztéig nem volt hajlandó elhagyni tankerületét. Csupán november 18-án jelentette, hogy átvette a könyvtár igazgatását, — személyzeti szempontból sokkal kevésbé kényes helyzetben, mint ez 1822-ben történt volna, mivel SCHWARTNER időközben meghalt.⁷

A könyvtár beosztott tisztviselőivel egész igazgatósága alatt soha nem volt nézeteltérés, azonban a rektort illető rossz előérzete bevált: egész igazgatóságát az első perctől kezdve megrontotta az egyetemi tanáccsal, illetve a rektorokkal való éles küzdelem.

FEJÉR György nem volt ún. „könnyű” egyéniség. Egyik modern életrajzírója⁸ jellemének alapvonásaiaként a szókimondó egyenességet, a diktátori hajlamot, az indulatosságot és a csökönységet jelölte meg. Alaptulajdonságainak egészséges kiélésére az akkori közélet nem sok lehetőséget nyújtott. Egyházirodalmi munkássága terén sem kísérte sok siker: a század elején dogmatikai elveit a janzenizmus vádja érte, s attól kezdve kénytelen volt az orthodoxia mezejére, ill. a történelem és a népszerűítő tudományos tevékenység bástyái mögé vonulni. Bár úttörő tudományos munkásságát elismerték, mégis számos esetben kapott komoly bírálatot; a tudománypolitikában sem jutott komoly irányító szerephez. Maradt az egyetemi terület, amelyen inkább közéleti szempontból rossz tulajdonságai virágoztak ki, — nem egyszer a könyvtár kárára, amelyhez különben is csak a tudomány és irodalom szeretete s nem könyvtárosi lelkesedés kötötte.

A könyvtár életét ebben a korban két szabályzat határozta meg: a már említett 1806. évi *Ratio Educationis*, ill. az 1779. évi könyvtári szabályzat.

⁵ Htt. Lit. pol. 1822. f. 11. p. 24.

⁶ FEJÉR *i. m.* 190. l.

⁷ Htt. Lit. pol. 1824. f. 11. p. 16. és f. 8. p. 200. SCHWARTNER halálára EK. ikt. p. 365.

⁸ ZSIDI János: *Fejér György*. Bp. 1936.

A *Ratio Educationis* vonatkozó rendelkezései⁹ általános jellegűek: röviden utalnak a könyvtár hivatására (alapos tudományos nevelés), a személyzettel kapcsolatos képzettségi igényekre, valamint azokra a megkötésekre, amelyek a beszerzés terén az egyetemi tanács és a karok érdekeit védik, szemben az akkor praefectusnak nevezett igazgató egyéni elképzeléseivel.

Az 1779. évi könyvtári szabályzat¹⁰ néhol már túlságosan részletekbe menően írta elő a könyvtár és a könyvtárosok életét. Igen magas mércét állított a könyvtárosok elé, s számos olyan országos bibliográfiai-tájékoztató feladatot írt elő számukra, amelyek még napjainkban sem valósultak meg. Magasröptű művelődéspolitikai feladatok kitűzése mellett azonban azonnal jelentkezett az ezeket szinte eleve lehetetlenné tevő bürokratikus szemlélet is. A 13. § a könyvtárigazgató és az egyetem viszonyát illetően kifejtette, hogy mint az egyetem egyéb intézményei, — a könyvtár is az egyetemi tanács irányítása alatt áll. „Éppen ezért véssék emlékezetükbe az igazgatók,¹¹ hogy nemcsak hogy semmit nem cselekedhetnek a könyvtár ügyében saját belátásuk szerint és a tanács tudta nélkül (kivéve amit ezen intézmény szabályai kifejezetten megengednek), hanem a tanács rendelkezéseit, utasításait és parancsait készséggel és tisztelettel végre kell hajtaniok. Ha bármi új vagy jelentős kérdés merül fel, arról ők maguk ne döntsenek, hanem írásban tegyenek jelentést a tanácsnak és kérjék határozatát.”

Ez a teljes alárendeltség nem felelt meg az erőszakos és makacs természetű új igazgatónak, aki korábbi posztján a közvetlen és állandó ellenőrzéstől mentesen működött. Az ellentétek az egyetemi tanáccsal azonnal hivatalba lépése után kiobbantak, s kisebb megszakításokkal nyugdíjazásáig tartottak.¹²

Pestre érkezése után még egy évvel is azon folyt a vita közte és a tanács között, ki előtt tegye le az esküt (a tanács vagy az elnök előtt?), s hogy mennyiben tartozik a könyvtárigazgató a tanács fennhatósága alá. FEJÉR a *Ratio Educationis* 268. §-ra hivatkozott, amely a könyvtárigazgatóról szólva nem tesz említést a tanácsi függésről. Kijelentette, hogy csak az egyetem elnöke előtt hajlandó esküt tenni. Ugyanekkor mentesítését kérte a könyvtár gazdasági ügyeivel való foglalkozástól, valamint a tanács kicsinyes támadásaitól. A jövőre utalva kérte, hogy az igazgató ne függjön oly szigorúan a tanácstól, mivel „a jó futónak nincs szüksége ösztökére”, s mivel ez a kicsinyes beavatkozás nem egyeztethető össze a tudomány szellemével, „az emberségnek és jóakaratnak azzal a szellemével, mely oly igen illik e tudományos testülethez.”¹³

A kérdésben jogi szempontból az egyetemi tanácsnak volt igaza: a *Ratio Educationis* mellett érvényben volt a könyvtári szabályzat is, amely a tanácstól való függést előírta. Jóllehet ebben eskütételről nem volt szó, a kívánt igazgatói esküt FEJÉR elődei is letették. S igaza volt a tanácsnak abban is, hogy FEJÉR gyakorlatilag egyáltalán nem akart egyetemi esküt letenni. Ez egyéni hiúságát sértette, másrészt pedig ellenkezett — bizonyos fokig szintén hiúságérzetében gyökerező — tudámpolitikai elveivel.

⁹ *Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*. Buda 1806. Sectio I. caput I. § 267—269. 283—5. l.

¹⁰ EK 1779 okt. 10. A terjedelmes utasítás nyomtatásban még nem jelent meg. Ismertette BRUCKNER János: *A jozefinista kultúrpolitika és az Egyetemi Könyvtár* (1780—1784). Magy. Könyvszle. 1956. 113—4. l.

¹¹ A szabályzat kibocsátásakor két igazgató állt a könyvtár élén. (BRUCKNER i. m. 117. l.)

¹² Röviden I. TÓTH András: *A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján*. Tanulmányok Budapest múltjából. XI. köt. Bp. 1956. 243—244. l.

¹³ Az eskü-vitára Htt. Lit. pol. 1826. f. 8. p. 10.

Ő magát „királyi könyvtáros”-nak, a könyvtárat „királyi” könyvtárnak tartotta, — tehát nem csupán egyetemi, hanem (az akkori helyzetnek gyakorlatilag megfelelően) országos, állami intézménynek. Másrészt határozottan leszögezte azt a bizonyos fokig modern könyvtárszervezési alapelvet, hogy „könyvtárhoz egyáltalán nem illik a közhivatali ügyintézés s az a földkerekségen sehol nincs szokásban”.¹⁴ Véleménye szerint az egyetemről való függés funkcionális szempontból nehezíti meg a könyvtár működését. Ebben igaza volt: az egyetemi tanács sokrétű és kicsinyes beavatkozása valóban annak az államgépezetnek volt egyik nem jelentéktelen fogaskereke, amelyben „az egyoldalú dogmatizmus szövetkezett az alantjáró, atyáskodó policziális állameszmével, hogy eltorzítsa az egyetemet”.¹⁵ Az viszont, hogy az egyetemnek mindvégig nem sikerült őt az eskü letételére kényszeríteni, — kitűnően jellemzi a korszak korlátolt, kicsinyes szigorú mutató, azonban félmegoldásokkal évekig eljátszadózó közigazgatását.

FEJÉRnek a gazdasági ügyintézés terén tanúsított merev álláspontja súlyos hátránnyal járt a könyvtár számára. Már az igazgatói szék elfoglalásakor elutasította az egyetemi tanácsnak azt a javaslatát, hogy az általános, akkor ún. „generatim” átvétel egy részletes szakleltározás kövesse, s hogy e leltári tevékenység eredményeként egy nyomtatott katalógus lásson napvilágot. Ezzel az akkori magyar tudományos életet egy jelentős segédeszköztől fosztotta meg. (Amikor később TOLDY Ferenc tett hasonló javaslatot beiktatása alkalmával, már az egyetemi tanács helyezkedett elutasító álláspontra.) Hasonlóképpen merev volt a beszerzés gazdasági lebonyolítását illetően is. Az egyetemi pénztárat csupán kifizetőhelynek tekintette, s a tanács beleszólását teljesen el akarta hárítani. A tanács erre a másik túlzásba esett, s fokozatosan elvileg is teljesen kivette az igazgató kezéből a beszerzés irányítását.

Fejérnek még akkor is kevés lehetősége lett volna a könyvtár helyzetének normalizálására, ha nem tanúsít ily merev álláspontot, ha komolyabb szakértelemmel rendelkezett volna, ha nem foglalta volna el idejének nagyrészét a tudományos és közirói tevékenység és az egyetemi tanáccsal való nézeteltérések sorozata. A könyvtár *személyzeti helyzete* katasztrófális volt. SCHWARTNER halála után az I. őri állást 1823-ban VESZERLE József addigi II. ór kapta meg; őt 1827-ben a magyar történeti tanszékre nevezték ki. Ekkor KROBOT János bölcsészeti igazgató javaslatot tett a professzori és őri állás összekapcsolására, azonban sem ez a javaslat nem került megvalósításra, sem a meghirdetett pályázatra jelentkezők közül nem neveztek ki senkit könyvtárórré. 1837-ben újból szóba került a két őri állás betöltése, azonban az eredmény újból elmaradt. Az állások betöltésére csak 1848-ban, a magyar minisztérium hivatalbalépése után került sor.¹⁶ A felelősségteljes könyvtári munka dandarárt így két írnok (cancellista) látta el, mégpedig az egyik álláson 1822—1841 közt SCHÖNHER Ferenc, a másikon a már szintén FEJÉR előtt kinevezett BIANKOVICH János. Mindketten 1841-ben mentek nyugdíjba. BIANKOVICH helyére ekkor CSERY József, SCHÖNHERÉRE pedig DÓRY József lépett. Az 1840/41 tanévben ideiglenesen írnokként működött a könyvtárban REGULY Antal is.¹⁷ A könyvtár egyetlen szolgálója eleinte PINTÉR János, illetve a 30-as évek közepétől BARTALICS Imre voltak. A könyvtári személyzet érdekeiről való „gondoskodás” mértékére jellemző, hogy az egyetem — hasonlóan a ferencesrendhez — elvileg helytelenítette a családos szolgák alkalmazását, mivel a gyermekek lármája zavarja az egyetem csendjét.¹⁸

¹⁴ Rekt. 1831/47.

¹⁵ SCHNELLER, *i. m.* 494. l.

¹⁶ FEJÉR, *i. m.* 180—1. l. TOLDY Ferenc feljegyzése a könyvtár tisztviselőiről MTA Kvt. MSS. Tört. 4r. 41/23., valamint Htt. Lit. pol. 1827. f. 8. p. 122., 1828. f. 8. p. 137., Rekt. 1838/10. és EK 1837. dec. 21. Ekkor már úgy merül fel a kérdés, hogy van-e egyáltalán örökre szükség.

¹⁷ EK 1823/108. R., Htt. Lit. pol. 1822. f. 11. p. 29 (EK 1823/47), EK 1841. szept. 14., EK ikt. 449. és Rekt. 1842/223.

¹⁸ Htt. Lit. pol. 1820. f. 8. p. 91., EK 1825/37, 1826/231, Rekt. 1837/179.

A könyvtár FEJÉR igazgatósága alatt tehát örök nélkül, csupán írkokkal dolgozott. Így nem csodálható, ha az eredmény nem volt valami csillogó.

Az *anyagi helyzet* sem volt sokkal vígasztalóbb, bár erről a területről több pozitívumról számolhatunk be. A könyvtár pénzbeli ellátása FEJÉR igazgatóságának kezdetén valóban nyomorúságos volt. MÁRIA TERÉZIA évi 500 (konv. ért.) forint beszerzési hitelkeretet állapított meg; az összeg később 400 ft-ra csökkent, s csupán a század elején emelkedett újra 500 ft-ra. Az összeg felét az egyetemi alap, másik felét az Egyetemi nyomda viselte. Ez az összeg — tekintettel az egyre emelkedő méretű könyvtermelésre — a reformkor elején már elégtelennek bizonyult. FEJÉR első nagyszabású hivatali ténykedése a dotáció emeléséért vívott küzdelem megnyitása volt.

1826 májusában tette meg első ilyen irányú felterjesztését, amelyben jelezte, hogy 1000 ft-ra lenne szükség, hogy „a könyvtár meg tudja védeni királyi becsületét”. Ugyanakkor felpanaszolja a köteles-példányszolgáltatás rendszertelenségét is. A helytartótanács pár héttel hamarabb indította meg a hasonló célú eljárást s az Egyetemi Nyomdahoz kérdést intézett: nem tudná-e vállalni a könyvtár eddigénél erősebb anyagi támogatását. A nyomda a könyvtári dotáció felemelését csupán az iskolakönyvek árának felemelése útján vélte megvalósíthatónak. A helytartótanácsi számvevőség a dotáció emelése mellett foglalt állást. A javaslat azonban lassan járta meg a hivatalos utat; csupán 1830. január 19-én jelent meg a határozat, amely 1000 konvenció értékű forintban szabta meg a könyvtár évi átalányát. A könyvtár részére még mindig hiányzó összeg előteremtésére a rendelkezés a duplumárverések újból való megtartását javasolta. Az átalányt teljes egészében az Egyetemi Nyomda alapjából kellett kifizetni. Az anyagi helyzet javulása azonban nem volt sokáig öröm nélkül való: 1831-ben — nem kis mértékben azért, mert a tanács és az igazgató viszonya egyre romlott — a tanács úgy rendelkezett, hogy az átalányból csupán az egyetemi házipénztáron keresztül történhetik kifizetés. Ez a szerzeményezés fokozott ellenőrzését, egyúttal bürokratizálását jelentette.¹⁹

Az átalány felemelésével azonban még korántsem oldódtak meg a könyvtár beszerzési nehézségei, elsősorban azért nem, mivel a tanács állandóan és kicsinyes módon beleavatkozott a beszerzés menetébe. A jogalapot erre a fentemlített helytartótanácsi rendelet azon szakasza adta meg, amely előírta, hogy a könyvtári beszerzés terén a közönséges és könnyen hozzáférhető értekezéseket háttérbe kell szorítani a nagyobb jelentőségű művek mellett. (Ezt az alapelvet — amely nem ismeretlen a rosszul dotált könyvtárakban — később TOLDY Ferenc oda módosította, hogy a segédkönyvtár fejlesztésére fordította a viszonylag nagyobb összeget.)

FEJÉR György az adott lehetőségek között eleinte széleskörű szerzeményezésre törekedett. Az 1824-ben megindult nemzetközi egyetemi kiadványcsere mellett²⁰ bel- és külföldi könyvesboltokkal állott összeköttetésben; sőt: külföldön utazó barátait is felhasználta a beszerzés lebonyolítására.²¹ Azonban már az első évektől kezdve elkövette azt a hibát, hogy az egyetemi tanács megkerülésével közvetlenül a helytartótanácsához fordult bizonyos számlák kifizetése ügyében, amivel magára haragította a senatust.²² 1831-re a helyzet ezen a téren annyira elmérgesedett, hogy az egyetemi tanács a beszerzés felülvizsgálatára bizottságot küldött ki a könyvtárba. A tanács előzetesen összeállította a vonatkozó, 1785—1826 közt kelt utasításokat, amelyekből a bizottság világosan megérthette, hogy az egyetem a beszerzés irányítását továbbra is

¹⁹ Az átalánykérdésre: Htt. Lit. pol. 1822. f. 11. p. 25, 1826. f. 11. p. 20, és 28 EK 1830/25. R. jan. 19. (itt a Htt. 1515. sz. rendeletének másolata), valamint Rekt. 1831/146, 130a.

²⁰ Varsóval EK 1824. ápr. 8., Béccsel uo. 1824. dec. 30.

²¹ EK 1827 s. d. RUMY Károly levelei a bécsi vásárlásokról.

²² Htt. Litt. pol. 1825. f. 11. p. 15.

kezében óhajtja tartani. A bizottság jelentése²³ FEJÉR egy felterjesztéséből indult ki, amelyből megállapítható, hogy FEJÉR beszerzési politikája nem volt elvtelen: kifejtette, hogy a szerzeményezés bürokratikus rendszere gátolja a tudomány fejlődését, mivel a kari igényeknek csak nagy késedelemmel lehet eleget tenni. Elvileg lehetetlen, hogy a beszerzés terén végső fokon oly hivatalnok döntsön, „aki e tudományos intézmény helyzetét nem ismeri s egyáltalán nem tudja, mik a hiányok, mik a szükségletek”. Ő a beszerzés terén folyóiratrecenziókra és egyéb bírálatokra támaszkodott, valamint (a kifogásolt *Bulletin Universel* esetében is!) a szakprofesszorok véleményére. Felterjesztésében nyomtatékosan felhívta a figyelmet a folyóiratokra; ő — mint gúnyosan utalt a múltra — szívesen lemondana azok átvizsgálásáról, mint ezt SCHÖNVISNER meg is tette. De „nincs végzetesebb egy könyvtárra, mint ha könyvtárosa elhanyagolja”.

A bizottság jelentésében bevallotta, hogy a februári hideg idő miatt nem tudott alapos vizsgálatot tartani; mégis — engedelmesen követve az utasításokat — azt javasolta, hogy a könyvtár igazgatóját még szorosabban az egyetemi feyelem alá kell rendelni, s utasítani kell, hogy az ügyiratokat ne mint „királyi könyvtáros”, hanem mint „a tudományegyetem könyvtárának igazgatója” írja alá. A helytartótanács is az egyetem szájaize szerint döntött: FEJÉR Györgyöt a beszerzés és a katalóguskészítés rendszertelensége és engedetlen magatartása miatt megrovásban részesítette.

Szakmai vizsgálat helyett kicsinyes formaságok — ez jellemezte a bizottság munkáját s ezzel együtt az egyetemi tanácsot is. S ez rányomta bélyegét a beszerzés további menetére is. Jóllehet az 1831-ben mutatkozó adósságokat a helytartótanács kiegyenlítette, a nehézségek továbbra sem szűntek meg. Hiába intették az igazgatót a hivatali út megtartására, a hitelkerethez való ragaszkodásra, FEJÉR javíthatatlan maradt.

1833-ban újra túllépte a hitelkeretet. Ekkor az egyetemi házipénztár részletes elszámolást készített az új átalányösszeg engedélyezése óta történt könyvtári kifizetésekről. Ebből négy éves időszakra jó képet nyerünk a könyvtár ellátottságáról. A kimutatás szerint 1829. november 1 és 1832. október 21 közt az engedélyezett évi 1000 (összesen 4000) konv. ért. ft. terhére — ami 10 000 valutáris értékű ft-nak felelt meg — mintegy 8600 val. ért. ft-ot fizettek ki. A maradvány 1400 val. ért. ft., ami már önmagában sem elegendő az 1832/33. évi 2500 val. ért. ft. átalány fedezésére. A házipénztár azonban több ízben fizetett ki az egyetemi nyomda részéről átutalt összegtől függetlenül is számlákat, összesen közel 3200 val. ért. ft. összegben. Ezzel már a következő évi hitelkeretet is túllépték 1800 val. ért. ft-tal. A könyvtárnak tehát semmilyen követelnievalója nincs; az egyetemi tanács semmilyen számlát ne fizessen ki a könyvtár részére. A könyvtár igazgató — amint egy másik irat megjegyzi — számos könyvet saját elképzelése szerint, az egyetemi tanács tudta és beleegyezése nélkül szerzett be. Ezért p. o. 1834-ben egyes számlák kifizetését kifejezetten elutasította az egyetemi tanács.²⁴ Hitelkerettúllépés esetén az egyetemi tanács az összeget rendszeresen levonatta a következő évi átalányból; sőt, 1839-ben a könyvtárnak vissza kellett fizetnie az 1829/30. évre tévesen kétszeresen, konv. és val. értékben kifizetett átalányt. Ekkor már odáig fajult a „szerzeményezési vita”, hogy a tanács teljesen egy karközi bizottságra bízta a beszerzés elvi irányítását is. A könyvtár igazgató saját elképzelése szerint egyáltalán nem vásárolhatott könyvet saját intézménye számára. FEJÉR is teljesen elutasító álláspontra helyezkedett; ő, aki korábban oly fontosnak tartotta a folyóiratokat, bizonyos egyházi folyóiratok beszerzésével kapcsolatban keserűn jegyzi meg, hogy „bármit határozzanak is, keveset törődöm vele!” Majd 1842-ben kereken megtagadta az engedelmisséget, amikor a tanács a bonni egyetemi kiadványok kari cenzurázását rendelte el: az ügy, mint mondta, „a könyvtárra tartozik, nem az egyetemi tanácsra”.²⁵

A könyvtár évtizedeken keresztül súlyos anyagi helyzete kinkeserves belső megoldásokat tett szükségessé. Ismeretes, hogy a könyvtárba a szerzetesrendek II. JÓZSEF alatt történt felosztása alkalmával számos másod- és többes-példány került be. Szinte természetesen született meg így egy könyvtári és

²³ A régibb rendeletek, rövid tartalmi kivonatokkal Rekt. 1831/47. Ui. a bizottság jelentése. A *Bulletin Universel* megrendelésére EK 1830/30. R. ápr. 27.

²⁴ Htt. Lit. pol. 1833. f. 11. p. 4., Rekt. 1833/235, EK. 1834/94R. ápr. 12.

²⁵ Rekt. 1836/235, 1837/65, 81, 1838/5, 1839/122, 1840/107, 1842/105. Htt. Lit. pol. 1839. f. 11. p. 7a.

tudományos szempontból eléggé nem hibáztatható elképzelés: a *másod-példányok árverésének gondolata*. Az első ilyen árverés 1787-ben volt; ezt követték az 1788—1790., 1795—97. és 1806. évi árverések. Az első években FEJÉRnek is el kellett indulnia ezen az úton: már 1826-ban javasolta az új árverés megtartását. A helytartótanács engedélye alapján az árverés november 9-én megkezdődött; hogy viszonylag milyen kevés eredménnyel járt (jóllehet ősnymtatványok is kalapács alá kerültek!) mutatja az összezszerű eredmény. Az összes bevétel 1729 ft. volt; ebből FEJÉR — ismét előzetes egyetemi engedély nélkül — megvette ALMÁSSY Ferenc núbiai és egyiptomi vonatkozású könyvgyűjteményét 1500 ft-ért. A maradékon borítótáblákat készítettek a gyűjteményhez. Erősen vitatható, hogy vajon helyesen cselekedett-e az igazgató akkor, amikor közel kétéves átalányának megfelelő összeget adott ki egyetlen szakterület előmozdítására.²⁶

A *kötelespéldányok* területén sem kapott a könyvtár rendszeres támogatást. 1780 óta, amikor a könyvtár a kötelespéldányjogot megkapta, állandó az ez irányú panasz. Ha akárcsak egy futólagos pillantást is vetünk a könyvtár régi kötelespéldány-nyilvántartásaiba, könnyen megállapíthatjuk, hogy a szolgáltatás rendszertelen volt. Az országban ekkor mintegy 50 nyomda működött²⁷ s jóllehet a beérkezett műveknek a teljes könyvterméssel való összeegyeztetése megfelelő éves bibliográfia híján nem végezhető el, — jól látható, hogy Pest és Buda kivételével rendszeresen kevés város szerepel ezekben a nyilvántartásokban. Még a leggyakrabban talán Kassa, Pozsony, Nagyszombat és Székesfehérvár neve olvasható. Azonban sok volt a panasz a pesti és budai nyomdákra is: még az Egyetemi Nyomda sem volt ez alól kivétel. Súlyosbította a helyzetet, hogy az állami szervek még az országgyűlési nyomtatványok rendszeres könyvtári beszolgáltatását sem tették lehetővé. Ebben a kérdésben 1840-ben történt igen jellemző intézkedés. FEJÉR György arra hivatkozott, hogy az ország egyetlen közkönyvtára ezt a dokumentumanyagot — amelynek előzményei megvannak, amelyeket beszerezni nem tud, s amelyekre voltaképpen joga van — nem nélkülözheti. Az átalányt felemésztik a folytatások, kiegészítések, folyóiratok, napilapok kb. 700 ft. erejéig; könyvkötésre mintegy évi 100 ft. megy el. A maradék 2000 ft.-ból nem telhetik erre az anyagra. Felpanaszolta, hogy a kötelespéldányügy amúgyis szervezetlen; a cenzorok nem gondoskodnak a könyvtárakról, a nyomdák még a szerzői tiszteletpéldányokat sem adják le, a helytartótanácsához beadott példányok az ellenőrzés hiánya miatt rendszeresen eltűnnek. A könyvtárra rossz fényt vet mind itthon, mind a külföldön, ha még a hazai nyomtatványokat sem tudja rendszeresen gyűjteni. A helytartótanács — jellemző „nagylelkűséggel” — egy esetben engedélyezte egy ilyen számla kifizetését, azonban az országgyűlési nyomtatványok kötelespéldányjellegét elvileg nem ismerte el, s általában nem intézkedett a kötelespéldányügy rendezése felől.²⁸

²⁶ Az 1787—1797. években tartott árverések nyomtatott katalógusai különböző alcímekkel *Catalogus librorum* címmel a könyvtárban Gc 1013. jelzet alatt. Kézírtos árverési katalógusok: EK MSS J. 39 — 1796-ra, J. 69. — 1796, 1797 és 1806-ra, J. 71. — 1795-re. Az 1826. évi árverés jegyzőkönyvei uo. J. 69. B. jelzet alatt. A von. iratanyag 1826-ra: EK 1826. jan. 3. és s. d., EK ikt. 385. és Htt. Lit. pol. 1827 f. 11. p. 5., 34. Az első árverési katalógust VÉRTESY Miklós ismertette (*A könyvtáros*. 1957. 1. sz.).

²⁷ A köteles-példánynyilvántartások EK MSS J. 37, 44, 50, 139. A nyomdák számára FITZ József: *A nyomdászattörténet korszakai*. Magy. Könyvszle. 1958. 8. 1.

²⁸ EK 1840/155R. jun. 16. alatt a htt. 14803. sz. rendelete, ill. Htt. Lit. pol. 1841. f. 11. p. 3.

A beszerzési nehézségek miatt a könyvtár csak igen *lassú mértékben gyarapodott*. Ezt a legjobban láthatjuk, ha összevetjük az 1819. és 1845. évi állományszámlálások adatait.

	Központi könyvtár	Fiókkönyv- tárakkal
1819	45 587	56 879
1845	54 344	69 186

Negyedszázad alatt tehát 8757 kötet volt a gyarapodás,²⁹ ami évi 320 kötetnyi, igen gyenge mértékű szaporulatnak felel meg. Ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy az árverés során a könyvtár duplumállománya fogyatkozott, igazat kell adnunk FEJÉRnek, aki egy akkor megjelent útleírásra hivatkozva így kiáltott fel: „At vereor tum, ne infernalis Angelus, dum Pestinum reviserit, magis clamet: Die Universitätsbibliothek im Franciscaner Kloster ist sehr mangelhaft.”³⁰

Csupán a szerzeményi naplók, kötelespéldány-nyilvántartások és a korabeli könyvtermés aprólékos, hosszadalmas egybevetésével lehetne adatszerűen megállapítani, hogy vajon a könyvtár az adott anyagi és személyzeti lehetőségek mellett milyen mértékben tudott eleget tenni kötelességének. Azonban a könyvanyag globális ismerete alapján is megállapíthatjuk, hogy FEJÉRnek igaza volt, amikor azt állította, hogy a könyvtár komoly formában utoljára a felosztott szerzetesrendek anyagával gyarapodott.

Különösen gazdag volt már ekkor is a könyvtár kéziratos anyagban: kb. 1400 kéziratos egységet őrzött. Ezen a téren értékes anyaggal gyarapodott az állomány 1825-ben, amikor az egyetemi tanács a könyvtárnak adta át KATANCHICH volt könyvtárőr és professzor műveinek kéziratait.³²

Sajnos, rendszeres *forgalmi statisztikát* ebben az időben a könyvtárban még nem vezettek. Így csupán TOLDY későbbi feljegyzéseiből tudjuk megállapítani, hogy az 1835/36-i tanévben p. o. 4539 volt az olvasók száma. A helyben olvasók körének összetételére sincsenek adataink, csupán a kölcsönzési naplók bejegyzései alapján következtethetjük, hogy túlnyomórészt az egyetemi hallgatóságból, professzorokból, kisebb mértékben a két főváros értelmiségi rétegéből tevődhetett össze.

Az egyetemi professzorok könyvtárhasználatával kapcsolatban is több esetben merült fel nehézség. FEJÉR György a múlt szomorú tapasztalatai, valamint az egyetemmel való rossz viszonya következtében igen merev volt a kölcsönzés területén. 1829-ben új kölcsönzési rendet dolgozott ki, s ezt a könyvtár kapujára is kifüggesztette. Ebben tudtul adta, hogy a kölcsönzést csak a professzoroknak engedti meg, két hónapra, az egyetem elnökének írásbeli engedélyére. Kéziratos anyagot az egyetem tanárai sem kaphatnak kölcsön. A folyóiratok használata terén is voltak problémák. Szokás volt ugyanis, hogy az újonnan érkezett külföldi folyóiratokat — amelyeknek

²⁹ TÓTH A. i. m. 253. l. Tévesek azok az adatok, amelyeket FEJÉR i. m. 180. l. (84 000 kötet a tanszéki könyvanyagon kívül!) valamint az 1830. évi *Status praesens Regiae Literarum Universitatis Ungaricae, quae Pesthini est* c. kiadványban (60 000 kötet) olvashatunk. A biztos alapot a SCHWARTNER-féle 1819. évi, ill. a TOLDY-féle 1845. évi állományszámlálások nyújtják. (EK megf. évek.)

³⁰ FEJÉR kérvényeiben kétszer is lapszám szerint idézi a *Zeriels des infernalischen Schauspieldirektors Reise auf die Oberwelt* c. Leipzig, 1830. megjelent műnek 110. lapját, ahol a könyvtárra vonatkozó megjegyzés olvasható.

³¹ FEJÉR i. m. 180. l.

³² EK ikt. 381.

értékét csekély számuk még növelte is — a professorok nem a könyvtárban olvasták, hanem körözés útján kapták meg. Számos esetben tűntek el az egyes számok; így az egyes évfolyamok csonkák, értéktelenek lettek. Az egyetemi tanács ezen a bajon a nyugtázás bevezetésével akart segíteni, természetesen sikertelenül. A kölcsönadott könyvek visszaszolgáltatásával kapcsolatban is állandó volt a nézeteltérés a könyvtár és a tanács között.³³

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a könyvtár nem szívesen hajtotta végre azt az 1839-i nádori, ill. helytartótanácsi rendeletet, amely szerint a Tudós Társaság tagjainak ugyanolyan feltételek mellett kellett kölcsönözni, mint a professoroknak. Közel három évig tartott a könyvtár húzódozása, amíg végül 1841 decemberében a helytartótanács formális parancsot adott ki azzal, hogy a kölcsönzési kedvezmény csupán a fővárosban lakó akadémikusokra vonatkozik. A rendelet úgy intézkedett, hogy mind a professoroknak, mind az akadémikusoknak csak térítvényre lehet kölcsönözni s legfeljebb két hónapi időtartamra.³⁴

Az egyetemi „könyvtárhálózat” ebben a korban csupán két önálló és jelentősebb könyvtárból állott: a csillagvizsgáló és az állatorvosi intézet könyvtáraiból. Ezekről a könyvtárakról a központi könyvtár külön állományjegyzékeket vezetett, s állományukat külön tüntette fel. A két könyvtár állománya 1819-ben 11 293, 1845-ben 14 842 kötet volt. Ez az anyag azonban a központi katalógusban nem szerepelt. Nézeteltérésekre adott okot, hogy a központi papnevelde könyvtárának egyik része jogilag az Egyetemi Könyvtár tulajdona volt. A szeminárium rektora tiltakozott a könyvtári tisztviselők ottani működése ellen azzal, hogy illetéktelenül könyvtári bélyegzőt ütöttek a szemináriumi könyvekbe is. Panasza alapján az egyetemi tanács elrendelte, hogy a könyvtárról a tulajdonjogi viszonyoknak megfelelő jegyzéket kell készíteni.³⁵

A könyvtári belső munka egyéb területei felől kevés adattal rendelkezünk. A beszerzés után az újonnan állományba vett könyveket vagy a vételi, vagy a kötelespéldánynaplóba vezették be. A könyvtár ekkor egyetlen teljes betűrendes katalógusa egy 25 vaskos kötetből álló jegyzék volt, amelybe — megfelelő helyek kihagyásával — az első két-három betűig elmenő betűrend szerint vezették be a műveket. Az ide való bejegyzésből állott a „feldolgozó” munka. A régi szakcímterek szintén kötetesek voltak, azonban jelentőségük, használatuk csekély volt. A kéziratár anyagát illetően csupán a KAPRINAY-gyűjtemény anyagáról készült ebben a korban katalógus. A könyvanyagot a nagy könyvtárteremben, kétsorosban (később már háromsorosan) helyezték el, élvileg szak szerinti csoportosításban. Ez természetesen — ha meg is könnyítette a szak szerinti tájékozódást — nehezítette a könyvek hozzáférhetőségét.

A *könyvtár épületén* már ebben a korban megindult az a rongálódási folyamat, amely később, a század második felében szinte lehetetlenné tette a könyvtári munkát. A könyvtárépület állapotát FEJÉR György 1835-ben kiadott egyetemtörténetében rendkívül pontosan írta le.³⁶ A könyvtár ekkor a régi ferences rendház elülső traktusát foglalta le; az emeleti részen 15, a földszinten 13 ablak tagolta a homlokzatot. A két utcai bejárat közül a déli a könyvtaré, a templom melletti a rendházé volt. A nagy könyvtárterem 19 öl 5 láb (kb. 37,5 m) hosszú, 7 öl, 7 láb, 22 hüvelyk (kb. 16,1 m) széles volt (összterülete kb. 607 m²). Belső falát márvány borította. Boltozatos kiépítés helyett oszlopok tartották a mennyezetet. A felső és alsó ablaksor között galéria húzódot, azonban ez oly alacsony volt, hogy az alsó könyvespolcoktól csak 2 lábnyi távolság választotta el. A könyvanyag 30, egyenként 13 láb 6

³³ EK ikt. 404—5., Rekt. 1837/319., EK 1843/45. R. febr. 23.

³⁴ Htt. Lit. pol. 1839. f. 11. p. 2a., 1841. f. 11. p. 15. és EK 1841/29 R. dec. 29.

³⁵ Rekt. 1836/115.

³⁶ FEJÉR *i. m.* 180. l.

hüvelyk (kb. 4,3 m) magas földszinti és 28, egyenként 11 láb (kb. 3,5 m) magas emeleti könyvespolcon nyert elhelyezést. A polcok szélessége változó volt, mélységük általában 2 láb (kb. 63 cm). A könyveket akkor kétsorosán helyezték el. A galéria és az északi részen fekvő irodahelyiségekbe a teremről lépcső vezetett fel. A terem végén két szekrényben a ZICHY grófnő ajándékából származó angol és francia könyveket őrizték. Az ablakközökben is szekrények álltak, különben a terem ekkor még üres volt. A terem melletti két szoba közül egyikben a segédkönyvtár és az örök munkahelye, a másikban az olvasók foglaltak helyet.

Az épület állapota már ekkor sem volt kielégítő. 1823-ban, 1824-ben, majd 1841-ben komoly javítási munkálatokat kellett végeztetni a beomlással fenyegető nagyterem mennyezetének alátámasztásával. 1828-ban a könyvtári lakások nagyobb javítására került sor, 4500 ft. összeg erejéig. Állandóak voltak a könyvtár szekrénygondjai. 1838-ban új polcok kérelmezésekor már azzal érvelt a könyvtár, hogy a könyvek háromsorosan, nedves falak mellett állnak, „kitéve a romlás veszélyének”. Néha évekig húzódtott egy-egy polc elkészítése, mivel minden 200 ft-nál nagyobb összeg engedélyezése a helytartótanácsától függött. A könyvtár épületének a fejlődő városképbe való beilleszkedésére mutat, hogy 1835-ben megtörtént az épület előtti gyalogjáró kikövezése.³⁷

Nehézséget okozott és a belső munka normális menetét gátolta a könyvtári lakások kérdése. 1784-ben, amikor a könyvtár a volt ferences rendházban berendezkedett, a könyvtárigazgató és a két ór részére utaltak ki hivatali lakást az épületben. Ekkor az igazgató és az I. ór a II. emeleten, a II. ór az I. emeleten kapott szállást. Időközben a természettudományi múzeum és a botanikus kert igazgatói, ill. az Institutum Geometricum is befészkeltek magukat az épületbe, s egyes könyvtári szobákat elfoglaltak. Így 1841-re FEJÉR György az egyik őri lakásba szorult személyzetével (inas és szakácsnő) együtt. Az épületben rajta kívül még BIANKOVICH kancellista lakott, azonban közös lakásban a könyvtárszolgával. Bonyolította a helyzetet az is, hogy a ferences rend állandóan arra törekedett, hogy ha már az egész épületet nem is tudja visszaszerezni, egyes szobákat el tudjon foglalni. 1827-ben ez irányú kísérletük nem sikerült: a helytartótanács ekkor a leghatározottabban elutasította kérésüket azzal, hogy a rendtagok — korlátozott számban — csupán parochiális szolgálatot teljesítenek. A rendfőnök kérvényét a felső hely „megfelelő kioktatás végett” küldte vissza. Nagyobb sikerrel járt 1841. évi kísérletük. Ekkor már oly rossz volt a viszony FEJÉR és az egyetemi tanács között, hogy a senátus urai nem álltak kellő eréllyel a könyvtár ügye mellé. A rendház ekkor két szobát megkapott, éppen azokat, amelyekben FEJÉR ingóságai álltak.³⁸

Személyzeti és beszerzési nehézségek, kicsinyes technikai gondok, a makacs igazgató és a bürokrata egyetemi tanács állandó vitája töltötték ki FEJÉR György igazgatóságának két évtizedét. Erről tanúskodnak azok a dokumentumok is, amelyeknek alapján a könyvtár *egészéről* nyerhetünk képet, s ugyanakkor megláthatjuk, melyek voltak a könyvtár életének legfontosabb problémái.

FEJÉR György vitákkal telt igazgatósága folyamán három olyan korszak figyelhető meg, amikor ezek az ellentétek a szokottnál is jobban kiéleződtek: 1831-ben 1837—38-ban, majd 1842/43-ban. Ezekben az években — a részletkérdések mellett — a könyvtár egészének ügye foglalkoztatta az érdekelteket, s így az írásos anyag mélyebb betekintést enged a könyvtár életébe.

³⁷ A belső és külső javításokra: Htt. Lit. pol. 1824. f. 8. p. 24., f. 11. p. ad 1., 1826. f. 8. p. 137., 1827. f. 8. p. 170., 1830. f. 11. p. 3., 1831. f. 11. p. 26., 1835. f. 8. p. 114a, 160a, 1838. f. 11. p. 8a. Rekt. 1834/302, 1835/93, 1838/21.

³⁸ A ferencesekkel való vitára részletesen TÓTH A. i. m. 244. l., valamint Uő.: *Haladás és reakció küzdelme az Egyetemi Könyvtár új épülete körül*. Magy. Könyvszle. 1955. 44. l. (az 1827. évi adat azóta került elő!), valamint Htt. Lit. pol. 1827. f. 11. p. ad 3., 1841. f. 11. p. 9a, Rekt. 1841/107, 184, 199, 344, 346, 365, 366.

1831-ben — a beszerzési gondok kellős közepén — FEJÉR hosszú felterjesztésben közvetlenül a nádornak adta elő a könyvtárral kapcsolatos panaszait. Elsősorban a könyvvállomány hiányosságát vázolta. A legveszedelmesebb jelenségnek azt tartotta, hogy a nagy forráskiadványok és enciklopédikus művek rendszeres kiegészítéséről nem tud gondoskodni. A beszerzés gyengéit mutatja, hogy míg az abolíció után a könyvtár mintegy 40 000 kötetet számolt, azóta mintegy 10 000 kötettel gyarapodott. Az abolíciós könyvvanyag sem csak a könyvtárnak jutott: tekintélyes mennyiség jutott abból a pozsonyi és a pesti papnevelőnek is. A köteles-példányszolgáltatás rendszertelen. A budai német hírlapokat a könyvtárnak pénzen kell megvásárolnia. A könyvvanyag állapota katasztrófális; a könyvtár nem kapja meg az évente szükséges polcokat; kéziratait félszázados porréteg borítja. „Mily nagy különbség ez a Nemzeti Múzeum kéziratárának ragyogó tisztaságával szemben!” A kéziratár anyagát is ki kellene már egészíteni: a legutóbb kiemelték ebből a gyűjteményből a városi kiváltságlevelek gyűjteményét, s ez komoly veszteséget jelentett. Az őri állások üresek; pedig az olyan jeles tudósok után, mint WAGNER, CORNIDES, SCHÖNVISNER, SCHWARTNER, KATANCHICH, igen nagy úr maradt hátra, — a tudományos kutatás és a könyvtári bibliográfiai tevékenység szempontjából egyaránt. Nem mellőzhető a könyvtári munka színvonalának ellenőrzetlensége sem. (Itt nyilván arra kell gondolnunk, hogy az igazgatónak, bokros tudományos munkássága mellett, nem jutott ideje a két irnok technikai munkájának ellenőrzésére!) Az átalány kiutalása, értékváltozása körül is állandóak a nehézségek: így p. o. egy Bécsből megrendelt értékes egyháztörténeti forrásgyűjteményt át kellett engedni a váci püspöknek. A *Bulletin Universel* megrendelésének engedélyezését oly sokáig halogatta az egyetemi tanács, hogy végül 150 ft-ot kellett ráfizetni. Ugyanígy történt az *Österreichischer Beobachter* megrendelésekor is.

„Mindig az igazat mondtam, csak jogosat követeltem” — fejezte be felterjesztését az elkeseredett igazgató. A kérdés a nádornál és a helytartótanácsnál süket fülekre talált: a hivatali út megkerülése miatt egyszerűen visszaküldték azt a könyvtárba, s vizsgálóbizottság kiküldésére utasították az egyetemi tanácsot. A vizsgálóbizottság jelentése alapján a tanács FEJÉR Györgyöt a könyvtári belső rend és ügyvitel szigorúbb ellenőrzésére szólította fel.

FEJÉR azonban nem adta fel a küzdelmet. Pár hónap múlva újabb levéllel fordult, újból közvetlenül a helytartótanácsához. Ekkor is az anyagi gondok álltak a felterjesztés központjában. FEJÉR ekkor az egyetemi házipénztár merev, lélektelen eljárását panaszolta fel, s az üzleti becsületre hivatkozva kérte bizonyos adósságok soronkívüli kiegyenlítését. A szekrények, olvasótermi férőhelyek elégtelensége ebben a felterjesztésben is szerepelt. Kérése ekkor sem talált meghallgatásra.³⁹

A könyvtár általános helyzete a későbbi évek során sem javult lényeges mértékben. Így p. o. amikor 1837 végén, a téli sötétség beálltával az igazgató — többek között — azt kérte, hogy az egyetemi tanács szerezzen be lámpákat, mivel másként a délutáni nyitvatartást nem tudja biztosítani; a tanács a kérést azzal utasította el, hogy a könyvtárat sötétedéskor be kell zárni.⁴⁰

³⁹ Az EK 1831 iratok között a két eredetben visszaküldött felterjesztés, valamint EK 1831/47. R., Htt. Lit. pol. f. 11. p. 17.

⁴⁰ Rekt. 1837/291 és EK 1837. nov. 14.

1838 nyarán újból kísérletet tett FEJÉR a könyvtári helyzet legégetőbb kérdéseinek orvoslására. Erre közvetlen okot az egyetemi tanáccsal való újabb vitája adott. FEJÉR levélben személyesen a rektorhoz fordult, aki ezt a levelet tanács elé vitte. Ebben FEJÉR részletesen ismertette eddigi könyvtár-igazgatói tevékenységét. Kifejtette, hogy minden jószándékú törekvése kezdettől fogva hajótörést szenvedett az egyetemi tanács megnemértésén. Ezért volt kénytelen több ízben közvetlenül a helytartótanácshoz fordulni. Az egyetemi tanács — véleménye szerint — akkor követte el a legsúlyosabb hibát, amikor a beszerzés technikai és elvi lebonyolítását kivette a könyvtár-igazgató kezéből. Munkáját egyedül különben sem tudja ellátni. „Hivatali ügybuzgalmával bármely más országban megérdemelt volna egy kis elismerést. Azonban a magyar királyságban élünk! Ez elegendő! A mi szolgálatunk jutalma az állandó keserves szorongatás és ellenkezés!” Az egyetemi tanács a vádakat visszautasította, azonban annyi látszateredménye mégis volt a felterjesztésnek, hogy a helytartótanács — elsősorban a személyzeti hiányokat figyelembe véve — javaslattételre szólította fel az egyetemi tanácsot.

A tanács SZILASSY, FRANK és DÉGEN professzorokat bízta meg a jelentés meg-tételével, akik hangsúlyozták, hogy a könyvtár külső rendje mintaszerű. (Ez egyéb adatokból megállapíthatóan annak köszönhető, hogy a könyvtár 1831 óta több ízben kapott egy-két könyvszekrényt.)⁴¹ A vizsgálat így elsősorban a katalógusokra irányult. A bizottság megállapította, hogy a jelzetek több helyen rosszak, a Benedekrendnek a szárad elején visszaadott anyag a katalógusokban sokhelyt szerepel. A bizottság véleménye szerint ilyen változások keresztülvitelére a két irnok elégtelen. Erre azonban FEJÉR nem is hagy nekik időt, éppen a külső rend érdekében. A bizottság két főfoglal-kozású, nem-professzor könyvtáror kinevezését javasolta. (Ez korai jelentkezése a fő-foglalkozású szakkönyvtáros iránti igénynek!) A bizottság általános állományrevíziót is szükségesnek tartana; ez kötetenként 2 perccet számítva, 600 napot venne igénybe. Ezt köve ően új helyrajzi napló elkészítését is ajánlotta.

Az egyetemi tanács FEJÉR véleményét is kikérte. FEJÉR kifejtette, hogy ő 1824 óta „a piszokból bizonyos ékességre” emelte fel a könyvtárat, a tanács viszont elhanyagolja az örök kinevezését, őt magát hűtlenséggel vádolja és zaklatja. A bizottság véleményét nem fogadta el (s ezzel — nyugodtan mond-hatjuk — évekre elodázta az őri kinevezéseket!). A tanács persze erre FEJÉR ellen fordult, s kifejtette a helytartótanács előtt, hogy FEJÉR állításai a szerzeményezést illetően nem helytállóak, a beszerzés terén egyoldalú és a könyvanyagot nem őrzi kellő gondossággal.⁴²

Természetes, hogy ezek után az őri kinevezések elmaradtak; s nem meglepő az sem, hogy hamarosan bekövetkezett a végleges szakítás FEJÉR és az egyetemi tanács között. FEJÉR már 1838-ban „biztonságosabb elhelyezés érdekében” visszakérte az egyetemi irattárban elhelyezett végrendeletét. 1841-ben, amikor az igazgatói lakást a ferencesek kapták meg, már komoly formában felmerült lemondási szándéka. Ezt keserűhangú levélben jelentette be, azonban a könyvtár iránti ragaszkodásból utódja kinevezéséig vállalta az ügyek intézését. Levelének hangjából arra lehet következtetni, hogy FEJÉR nem gondolt komolyan a lemondásra; a helytartótanács azonban komolyan vette a bejelentést, s az egyetemi tanácsot helyettes kinevezésére utasította, SZABÓ AL. János teológiai kari dékán személyében. FEJÉR a könyvtárkulcsok átadásának megtagadásával válaszolt. Az egyetemi tanács erre összeszedte az

⁴¹ FEJÉR *i. m.* 180. l. és az 1845. évi állományszámlálás és leltár (EK 1845. év.)

⁴² Rekt. 1838/11, 209, EK. 1838. aug. 14.

eltelt húsz év minden FEJÉR-ellenes argumentumát, és a helytartótanácsnál tiltakozott FEJÉR eljárása ellen. A kancellária 1843. március 21-én felmentette FEJÉRT, s a könyvtár igazgatásával TOLDYT bízta meg.⁴³ A magas államigazgatás azonban még ezután sem tudta megbocsátani FEJÉR Györgynek, a különben elismert és köztiszteletben álló tudósnak az állami hierarchiával kapcsolatos lázongásait: 1848 tavaszán 630 ft. illetéktelenül felvett illetményt fizettettek vele vissza. A bürokrácia hosszú évek múltával sem felejtett.⁴⁴

Nehéz feladat előtt állunk, ha fel akarjuk állítani FEJÉR György könyvtárigazgatóságának mérlegét. Kétségtelen, hogy a könyvtári munka területén az egyébként kitűnő historikust és tanügyi szakembert sok felelősség terheli. Nem volt vérbeli könyvtáros, a könyvtár vezetését parancsszóra vállalta; de nem volt érzéke a politikához és a diplomáciához sem. Nem tudott bekapcsolódni a kor irányító eszméibe, s így a könyvtár és a közélet aktív kapcsolatát sem tudta létrehozni. Az egyetemi tanáccsal való viszonya a diplomatikus belátás legkisebb elemét is nélkülözi.

Azonban legalább ugyanolyan felelősség terhelte az egyetemi tanácsot is, amely FEJÉR ténykedését kizárólag adminisztratív szempontból bírálta el, s egyáltalán nem vette észre azokat a pozitívumokat, amelyek — egész igazgatói működését tekintve — kétségtelenül fennállottak. Nem segítette az átalány felemelésével, az őri kinevezésekkel s több kisebb javaslat megvalósításával kapcsolatban. A tanács annyit látott, hogy FEJÉR nem tette le az egyetemi esküt, s hogy a szerzeményezés irányítását a saját kezébe akarja venni. Különösen rossz volt a viszony Fejér és az egyetemi házipénytár vezetője, PÁLMA Elek között, akinek a személyileg állandóan változó tanács mellett a legtöbbet kellett bajlódnia a könyvtár ügyeivel, s aki végül is hosszú felterjesztésben foglalta össze a könyvtárigazgató összes „bűneit”. A helytartótanácsban FEJÉRnek nem voltak támogatói; így fent kivétel nélkül mindig az egyetemi tanács szája íze szerint intézték el a vitás kérdéseket.

A könyvtár szakmai szempontból kielégítő működéséhez pedig elengedhetetlenül szükséges lett volna az egyetemi tanáccsal való — kölcsönös jóindulaton alapuló — együttműködés, ami egyértelmű lett volna a könyvtári szükségletek lehető kielégítésével. Ha a könyvtár igazgatója és a tanács elvi és tudománypolitikai szinten szorosabbra fűzi kapcsolatait, a könyvtár biztosan lépést tudott volna tartani a megújuló magyar tudomány élet fejlődésével s talán arra is lehetőség nyílt volna, hogy a politikai szempontból előnytelen egyetemi függésen — ha másutt nem, a beszerzés területén — lazítani tudjon.

ANDRÁS TÓTH: DIE! BUDAPESTER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK UNTER DER LEITUNG DES HISTORIKERS GYÖRGY FEJÉR (1824—1843)

Über die Universitätsbibliothek verstrichen die Jahrzehnte der Reformzeit spurlos. Der Alltag der Bibliothek änderte sich kaum. In den Jahren in denen die sozialen und politischen Reformen in Ungarn vom Grund aus durchgeführt wurden, erfuhr die Organisation und Wissenschaftspolitik der Bibliothek nur einen unbedeutenden Wandel.

Der Grund zu dieser verhältnismässigen Beständigkeit war, dass die Universität sowohl wie die ihr unmittelbar untergeordnete Bibliothek unvermittelt von der Staatsverwaltung politisch kontrolliert wurde.

⁴³ Rekt. 1838/31, 1841/210, 346, 367, 373, 1842/85, 137, 157, 159, 168, 187, 249, 1843/80, 100, 133., Htt. Lit. pol. 1843. f. 8. p. 97a, EK 1843. ápr. 18., EK ikt. 451., valamint TÓTH A. 12. jz-ben idézett mű i. h.

⁴⁴ VKM Közokt. 1848. f. 14. p. 2.

In der Literatur und Politik gewann die fortschrittliche Auffassung mit der Zeit immer mehr an Boden, doch konnte dieselbe die streng konservative Aufsicht, die die Staatsverwaltung über die Universität ausübte, nicht durchdringen. Am strengsten war die Kontrolle gerade im Unterrichtswesen, dem oblag, eine „zuverlässige“ neue Generation zu erziehen.

Demzufolge hatte der Universitätsrat weder ein politisches, noch fachliches Interesse an der Entwicklung der Bibliothek. Der Direktor der Bibliothek, dessen Aufgabe es gewesen wäre, auf die Zeitmässigkeit zu achten, stand jedoch, im Gegensatz zu seinem Nachfolger, dem Begründer des modernen Bibliothekswesens, Ferenc TOLDY, nicht auf der Höhe seines Postens. Als Historiker und als Fachmann der Unterrichtsverwaltung erwarb FEJÉR verschiedene Verdienste, der Wahrnehmung der wesentlichen Aufgaben einer Bibliothek stand er jedoch fremd gegenüber. Auch waren die Beziehungen zwischen ihm und dem Universitätsrat von Anfang an wenig befriedigend. Beiderseits wurde es zu einer Frage der Autorität und der Macht.

Der Universitätsrat bestand zur Zeit völlig aus Personen die von der Staatsorganisation abhängig waren. Die im Leben einer Bibliothek, vom Standpunkt der Wissenschaft so sehr wichtige Zeitmässigkeit musste damals als unerreichbar bezeichnet werden.

FEJÉR war kein berufstüchtiger Bibliothekar; die Leitung übernahm er nur nach öfterem Drängen. Den wahrhaft einzigen Verdienst als Direktor der Bibliothek erwarb er, indem er den Rahmen der Anschaffungen ausdehnte. Es fehlte ihm auch an politischem, wissenschaftspolitischem und diplomatischem Sinn. Mit den leitenden Ideen der Zeit konnte er nicht Schritt halten und somit unterblieb die zwischen Bibliothek und öffentlichem Leben so wichtige Zusammenarbeit.

Die Verantwortung hiefür trägt jedoch der Universitätsrat im gleichen Masse. Derselbe überprüfte die Waltung des Direktors ausschliesslich vom Standpunkt der administrativen Tätigkeit und untersagte jegliche Hilfe, die die Arbeit auf eine normale Fährte hätte steuern können. In dem Statthaltereirat genoss Fejér keine Unterstützung. Bei der Entscheidung etwaiger Streitfragen gewann der Universitätsrat immer die Oberhand.

Wäre es zwischen Universität und Bibliothek zu einer prinzipiellen und wissenschaftspolitischen Kooperation gekommen, hätte auch die Bibliothek mit der Entwicklung Schritt halten können. Die Ergänzung der Mängel hätte nicht in den letzten Jahren der friedlichen Entwicklung stattfinden müssen, wo die Zeit in vielen Hinsichten schon zu kurz war, die unbedingt notwendigen systematischen Reformen der Bibliothek durchzuführen.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Két ritka Giordano Bruno-kiadásról. A máglyán megégetett Giordano BRUNO műveinek első kiadásai méltán tartoznak a könyvészeti ritkaságok közé, hiszen az inkvizíció áldozatának halálával egy időben műveit is meg kellett semmisíteni. Érthető, ha BRUNO 31 különféle művének jelenleg csupán 451 példánya ismeretes a világ 71 könyvtárában, — amint ez SALVESTRINI kitűnő BRUNO-bibliográfiájának most megjelent 2. kiadásából kiderült.¹ A világ nagy könyvtárai között legteljesebb gyűjteménnyel a British Museum (29), a Bibliothèque Nationale (28) és a moszkvai Lenin-könyvtár (23) rendelkeznek. Könyvtörténeti szempontból érdekes a példányok országok szerinti megoszlása: Anglia (166), Olaszország (77), Franciaország (49) stb.² s hogy a 77 olaszországi példány közül a Vatikáni Könyvtár, a világ egyik leggazdagabb könyvgyűjteménye, mindössze eggyel rendelkezik.

Ami a magyarországi példányokat illeti, ilyenekről a bibliográfia nem tud. Korábbi kutatásaim során az Egyetemi Könyvtárban már sikerült egy kolligátumban BRUNO 1582-ben megjelent *Cantus Circaeus* c. művére rábukkanni. A példány — sajnos — csonka, eleje és vége hiányzik. Valószínű viszont, hogy fennmaradása éppen e csonkasággal függ össze: az egykori könyvtáros, akinek feladata lett volna a mű elpusztítása, bizonyára visszariadt e barbárságtól, és megelégedett a könyv elejének és végének a kiszakításával, a mű „névtelenné” tételével. A fennmaradt 17—35. levél üres lapok közé fogva, Sebastian Fox Morcillo *De historiae institutione* (1557)-jához van kötve, XVII. század eleji könyvkötő keze által. A kolligátum 1710-ben jutott a Maria Thall-i kolostor birtokába, s onnan az abolíció során került az Egyetemi Könyvtárba.³

E sikeren felbátorodva kérdést intéztem állami és egyházi könyvtárainkhoz, amelyek rendelkeznek XVI. századi anyaggal. A beérkezett kilenc válaszból örömmel állapíthattam meg, hogy a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (Debrecen) ugyancsak rendelkezik egy ritka példánnyal⁴: ez nem más, mint az 1612-ben megjelent *Artificium perorandi*. Míg a fent leírt *Cantus Circaeus*-nak jelenleg 23 példánya ismeretes, emennek mindössze 8 példányáról tudunk,⁵ vagyis a ritkább művek közé tartozik. Nevezetessége, hogy BRUNO halála után 12 évvel adta ki J. H. ALSTEDIUS, a gyulafehérvári főiskola későbbi professzora és APÁCZAI mestere; hogy ebben Rómával való tudatos szembefordulás vezette-e, avagy még 12 év után sem jutott el hozzá BRUNO máglyahalálának híre, azt igen nehéz eldönteni.

¹ SALVESTRINI, Virgilio: *Bibliografia di G. B. (1852—1950.)* 2. ed. postuma a cura di Luigi FIRPO. Firenze, 1958, Sansoni. 407 l.

² Összeállítva *i. m.* alapján.

³ A töredék végleges identifikálását a moszkvai Lenin könyvtár által küldött kiváló fotókópiák tették lehetővé, amelyekért e helyen is köszönetet mondok.

⁴ Ötvös János szíves közlése.

⁵ SALVESTRINI *i. m.* 51—52., 160—162. l.

E két kötettel hazánk is csatlakozik ahhoz a 10 országhoz, amelynek „*Bruniana*”-i nyilván vannak tartva. Némi valószínűséggel számíthatunk rá, hogy a könyvtárainkban folyó rekatalógizálás során még néhány előkerülhet a könyvritkaságokból, hiszen Magyarország a XVII. században protestáns diákjai révén élénk kapcsolatban állott Angliával, Hollandiával és Németországgal, és nem tartozott azok közé az országok közé, amelyekben a reformációt eleve kiirtották s az „eretnek műveket” nemkülönben. Ebben az összefüggésben bizonyára nem véletlen, hogy Spanyolországban, Belgiumban vagy Lengyelországban BRUNONAK egyetlen első kiadása sem ismeretes, és Ausztriában is mindössze egyről tud SALVESTRINI bibliográfiája.

MÁTRAI LÁSZLÓ

Istvánffy Miklós Históriaja 1622-i kiadásának történetéhez. ISTVÁNYFY Miklós (1538—1615) magyar története kéziratának első kötetét, amely az első húsz könyvet foglalta magában, 1600. november 30-án kezdte letisztázni.¹ Hogy mikor fejezte be, nem tudjuk, de valószínű, hogy közben a folytatásán is dolgozott, s amikor 1608. november 4-én Pozsonyban jobboldali szélütés érte, a 34. könyvben az 1606. év végéig jutott el. Felgyógyult ugyan, de írni nehezen tudott, és a 34—38. könyveknek csak nagyon rövid kivonatát készítette el. Az utolsó esemény, amelyet megemlít, BATHORY Zsigmond halála: 1613. március 18. Az *Ajánlást* RUDOLF királyhoz már 1608. január 27-én megírta, így lehet, hogy munkáját az 1606. évvel akarta lezárni. Később azonban elő-elővette, s reszkető kézzel javíttatta. 1610-ben talán a kiadására is gondolt, mert ekkor az *Ajánlásban* a közben lemondott RUDOLF nevét áthúzta, föléje MÁTYÁSÉÉ írt, és a dátumában is az MDCVIII évszámában a VIII fölé X-et írt. Munkájának a címlapját 1614-ben készítette el, valószínű tehát, hogy ekkor megint foglalkozott műve kiadásának gondolatával; erre azonban már nem került sor, mert 1615. április 1-én meghalt.

Végrendeletében munkája kéziratát PÁZMÁNY Péterre hagyta,² akivel igen jó viszonyban volt. PÁZMÁNY egyik levelében, amelyet 1605 végén írt ISTVÁNYFYNAK, kitért a magyar történetirodalom szomorú állapotára, és biztatta ISTVÁNYFYT, hogy írja meg Magyarország történetét, ő van erre hivatva. ISTVÁNYFY válaszában elárulta neki titkát: már írja MÁTYÁS halálától kezdve, sőt az első felével el is készült, és ha Grácba megy, bemutatja neki; a kiadását úgyis attól teszi függővé, hogy mi lesz az ő, SZUHAY és más hozzájuk hasonlóknak a tanácsa a munkát illetően.³

PÁZMÁNY meg is kapta ISTVÁNYFY halála után a kéziratot — 1617-ben már nála volt —, lemásoltatta és az udvar elé terjesztette. Az 1617. december 13-ra összehívott, de 1618. március 4-re elhalasztott pozsonyi országgyűlés alkalmával történetelt ez, amelyen a beteg MÁTYÁST FERDINÁND helyettesítette, akit a cseh rendek 1617 júniusában fogadtak el királyuknak. Három biztos volt melléje rendelve, s egyikük, ULM Lajos birodalmi alkancellár FERDINÁND parancsára már március 24-én Pozsonyból elküldte a kéziratot TENGNAGELNEK, az udvari könyvtár igazgatójának, s kérte, hogy ezt a munkát, amely BONFINI folytatása, s amelyet ISTVÁNYFY magyar főúr nagy szorgalommal és szép stílussal írt meg, gondosan olvassa el arra figyelve mindenekelőtt, nincs-e benne olyan valami, ami a katolikus vallás, a császári felség és az osztrák ház vagy a német nemzet hátrányára van, vagy nincs-e benne valamiféle lényeges tényeges tévedés; minderről összefoglaló jelentést kért tőle. Az ügy gyorsabb elintézése érdekében azt ajánlotta.

¹ Országos Széchényi Könyvtár, Mss. Quart. Lat. 2316.

² „Librum hunc historicum auctor mortis vicinus . . . Vestrae Celsitudini . . . sibi coniunctissimo testamento legavit . . .”, — olvassuk HIERAT *Ajánlásában*.

³ „ . . . ut eius in publicum edendae potestatem consilio domini Agriensis et Paternitatis Vestrae ac sui similibus integrum mihi reservem” (FRANKL V.: *Pázmány Péter levelezése*. I. k. Bp. 1873. 7.).

hogy mivel két kötetről van szó, vegyen maga mellé egy képzett jezsuitát, aki egyben jó történetész is, s ha végeztek, a kéziratot az összefoglaló jelentésükkel együtt juttassa el hczzá, hogy ő a császár elé terjeszthesse megjegyzéseikkel együtt.⁴

Ezt a munkát, úgy látszik, TENGNAGEL maga vállalta; dolgozott is rajta, de lassan, mert 1619. július 4-én PÁZMÁNY már kérte tőle vissza a kéziratot, amelyet, mint írta, *nuper* hagyott nála.⁵ Ebből azt következtethetjük, hogy az ULMTól kapott kéziratot TENGNAGEL visszajuttatta PÁZMÁNYhoz, aki azután később maga vitte el s adta át Bécsben neki. TENGNAGEL július 6-án azt válaszolta, hogy még nem végzett a kézirat átnézésével. PÁZMÁNY erre megnyugtatta, hogy tudja, mennyit fáradozott vele, s rajta lesz, hogy a ráfordított munkát ne legyen oka megbánnia.⁶

TENGNAGEL azt ajánlotta, hogy a *Históriát* az antverpeni MORETUS adja ki, s hogy *epistola dedicatoria* vezesse be. PÁZMÁNY mindkét javaslatát helyeselte, s ő maga írt a híres nyomdásznak („nobis alias incognitum” — jegyezte meg), TENGNAGELnek pedig elküldött egy Nagyszombatban nemrég (*nuper admodum*) kinyomtatott könyvet (*libellus*), amelynek bevezetése anyaggal szolgálhat neki a *História* bevezetéséhez; mellékelte hozzá ISTVÁNYFFY életrajzának vázlatát is, hogy azt is beiktathassa abba.⁷ Az a könyv amelyet PÁZMÁNY TENGNAGELnek küldött, minden valószínűség szerint KITONICH Jánosnak *Directio methodica processus iudicariii* c. munkája volt. Ez ugyan inkább *liber*, semmint *libellus*, mert 434 4r lapból áll, de épp 1619-ben jelent meg Nagyszombatban, s a szerzője PÁZMÁNY Péternek és FORGÁCH Zsigmondnak ajánlotta.

TENGNAGEL PÁZMÁNY biztatására írt is a kiadás ügyében MORETUSnak 1619. július 3-án, aki szeptember 3-án válaszolt rá: megköszönte az iránta és a PLANTIN-nyomda iránt tanúsított bizalmat, de nagy sajnálattal közölte, hogy annyira túl van halmozva munkákkal, hogy nem vállalhatja a *História* kiadását. Nem szeretné azonban — írta —, hogy miatta késsen a munka megjelenése, azért arra gondolt, hogy WECHELIUS, aki BONFINI kinyomatta vagy egy másik németországi nyomdász vállalhatná; ő csak örülne, ha sikerülne jól megoldani ezt a kérdést. MORETUS megírta ezt PÁZMÁNYnak is, és neki is megköszönte az irányában tanúsított bizalmat.⁸

⁴ „Mein freundlichen gruesz unnd willige dienst zuvor. Treuester und hochgelerter, sonders lieber herr Dennagel. Ausz special bevelch der Königl. Würden zue Beheimb hat der herr beyligend continuationem historiae Hungaricae Bomphini zuempfangen, welche mit grossem Vleisz unnd ziemblich schönem stylo dominus Nicolaus Istvamphy Hungariae magnas selbsten geschrieben. Die wird dem herrn zu dem Endt geschickht, damit er sie mit Vleisz durchgehe unnd uberlesze, vor allem aber in Acht habe unnd notiere, was darinnen unser hl. catholischen Religion, der Röm. Kayl. May. unnd dero gantzem löblichen Hausz Österreich oder unser teutschen Nation zu Nachtheil wider Verhoffen hegriffen sein möchte, unnd darüber summamit sein Guetachten unnd Censur geben wolle. Zur Befürderung der Sachen möcht nit schaden, weil es zween Thomi seind, das Er etwan ain gelehrten Jesuiter so auch ain gueter Historicus zue sich zihe, unnd weilm der ain ein Thomum ubersehet, immittels der ander den andern auch revidieren unnd hernacher collatis notis ain summarische Relation darüber begreifen unnd dieselbige sambt den Thomis mir widerumb fürderlich zukommen lassen, damit hernacher das ganze Werckh der Röm. Kayl. May. unserem aller gnädigsten Herren mit Iren notis fürgetragen werden köndte. Gott mit unsz allen. Datum Preszburg den 24. Martii anno 1618. Desz Herren dienstwilliger Ludwig von Ulm.” (Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Mss. Cod. Vindob. 9737^s, fol. 148r—148v. — Vö. *A gr. Klebelsberg Kunó Magyar Történelkutató Intézet Évkönyve*. X. 1940, 43.)

⁵ HANUY F.: *Pázmány Péter összegyűjtött levelei* I. k. Bp. 1910. 201. l.

⁶ HANUY *í. m.* 201—202. l.

⁷ *Uo.*

⁸ „Clementissime et Doctissime Domine. Tuas III Julii datas (non alias priores) a septimanis aliquot accepi, at dubius haectenus, quo responsum mitterem, cum nullum urbis nomen, in qua viveres, adscriptum legerem. Opportune itaque ill^mi archiepiscopi Strigoniensis ad me epistola alteras abs te litteras expressit, quae Viennae te agere

PÁZMÁNYnak nagyon a szívéen feküdt ez a dolog, s megkérte az épp akkor, 1619 nyarán a frankfurti császárválasztás utazó titkárcskát — a magyar titkár FERENCZFFY Lőrinc volt —, nézzenek kiadó után. Ők el is jártak ebben az ügyben, s azt jelentették az érseknek, hogyha biztosítva van a kézirat kijuttatása, könnyen lehet kiadót találni rá.

PÁZMÁNY erre rögtön írt TENGNAGELnek (szeptember 6-án) s kérte, hogy hárónak találja, küldje el ő maga mindjárt a kéziratot az említett titkároknak („ad manus fideles dictorum secretariorum”); kívánatos volna ugyanis, hogy a mulka már a tavaszi vásárra elkészüljön; MORETUSEzal úgy sem fog menni a dolog.⁹

A munka további sorsáról pontosabb értesüléseink nincsenek, s nem tudjuk, miképp került az érsek HIERAT Antal kölni nyomdásszal kapcsolatba, aki 1622-ben megjelentette a *Históriát*. Hamarosan megtörténhetett ez, s így valószínűleg az említett titkárok közvetítették. PÁZMÁNY ugyanis már 1620-ban kiküldte neki a kézirat másolatát,¹⁰ s 1622 őszére készült el a nagy munka. HIERATnak PÁZMÁNYhoz intézett *Ajánlása* ugyanis 1622. szeptember 22-én kelt. Ebben olvashatjuk ISTVÁNFFY rövid életrajzát is, s ez azt mutatja, hogy PÁZMÁNYtól megkapta a már említett életrajzi vázlatot is.

HIERAT korának egyik legkiválóbb nyomdása volt,¹¹ s most is jó munkát végzett; a későbbi kiadások messze mögötte maradnak minden tekintetben az 1622-inek.

HOLUB JÓZSEF

Adalék a felenyedi papírmalcm történetéhez. Az erdélyi papírgyártás alig kutatott múltjának egyik jelentős tényére — a fehérvári-enyedi kollegium papírmalmának létre — hívja fel a figyelmet HEREFEI Jánosnak e folióiratban napvilágot látott érdekes közleménye¹. Cikkéből — főként közvetett adatok alapján — fény esik az alapítási sorrendben negyedik erdélyi papírmalcm működésére. Néhány közvetlen adattal szeretném HEREFEI János eredményeit alátámasztani, és bizonyos mértékben módosítani is.

indicarent. Amplector singularem in me et officinam Plantinianam affectum, quo Hungariae historiam cudendam offers, at doleo ita modo occupari, ut eam prelis statim committere haud possim. Nam praeter breviarum aliosque solennes typographiae nostrae libros Tornielli Annales Sacros tertia fere parte quam antehac auctiores et Beatissimo Pontifici ab auctore nunc inscriptos excudo et mox R. P. Lessii De perfectionibus moribusque divinis libris XIV cudendis me praeparo, itemque P. Hermanni Hugonis pro consultatione Lessiana libris tribus apologeticis, P. Thomae a Jesu De contemplatione divina libris sex aliisque, quibus iam dudum fidem meam et typos addixi. Itaque dum auscupandi ego commoditatem quaerem, Wecheliani, qui Bonfinium edidere, aut alii in Germania typographi opus absolverint; nec ego utilissimae historiae editionem diutius mea caussa differri velim, qui aliam ab aliis exornatam Spartam gaudeo, dum ego meam. Haec eadem illmo archiepiscopo scribo et ingentes ei gratias cum debito cultu repono. Resalutat te R. P. Rosweydis itemque eruditissimus d. Mireus, qui modo Antverpiae nobis adest, alias sermis principibus Bruxellae adhaeret eorundem sacellanus et bibliothecarius. Vale Clementissime et Doctissime. Antverpiae, in officina Plantiniana VIII. Idus Sept. MDCXIX. Clementissimae Dominationis Tuae addictissimus Balthasar Moretus.” (Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Mss. Cod. Vindob. 9737s, fol. 180r—180v.)

⁹ HANUY *i. m. I. k.* 207. 1.

¹⁰ „Prodit nunc tandem ... Historia illa Ungarica, quam ante biennium ... ut typis excudenda committeretur, ad me misisti”, — írta HIERAT az *Ajánlásában*.

¹¹ BEIN a MALLINCKROT; *De ortu et progressu artis typ.*, Col. Agr., 1639, 124; J. J. MERLO: *Die Buchhandlungen und Buchdruckereien „zum Einhorn”*, 22

¹ HEREFEI JÁNOS: *Hol volt a gyulafehérvári academicum collegium papiros malma?* Magy. Könyvszle. 1957. 364—368. 1.

Az enyedi kollégium és a város között, a törökbúza-dézsma kérdése felett évtizedekig folyt per iratai között szerepel több XVII. század végi és XVIII. század eleji kollégiumi udvarbírói számadás későbbi másolata. Ezek közül először HAVASALLYI Sámuel 1713—1714. évről szóló számadásában történik papírmalmunkról említés. HAVASALLYI feljegyzi a „papiros csináló” konvencióját, a molnárnak pénzért adott „czandora poszto” mennyiségét, a malom kerekének bélelésére kiadott apró deszkák számát, 20 kőnc papírt tartalmazó kötés, majd 10 kőnc nyomtatni való papír átvételét. A feljegyzésből az is kiderül, hogy RIBITZER János mester, az akkori „papir-csináló”, árendában tartja a malmot.²

Míg tehát az 1713—14-es évek számadásaiban nyolc ízben is szerepel a malom, DÉNES János deák-provizor húsz évvel azelőtti számadásában szó sem esik róla, sőt a feljegyzésből az derül ki, hogy az udvarbíró valamely külső forrásból fedezte a kollégium — elég szerény — papírszükségletét.³ Ha tehát I. RÁKÓCZI György valóban létesített is Felenyeden papírmalmot, az a későbbiekben megszűnhetett működni (esetleg éppen az 1658-i tatárpusztítás következtében), s csak a következő század elején született újjá.

A papírmalom további sorsáról, az 1714—1718 közötti időszakra vonatkozó provizori számadás ad felvilágosítást. Minthogy a malom „igen veszendőleg volt”, felszerelését összegyűjtötték, és 1717-ben eladták a kolozsvári jezsuiták Monostoron működő malmának. A felszerelésről mindössze annyit tudunk meg az udvarbíró szűkszavú feljegyzéséből, hogy annak vasból készült része ötödfél mázsát tett ki.⁴

A kollégium javainak 1722-ből származó összeírásában említés történik a papírmalom elhagyott épületéről, melynek kőfalát akkor már kezdik elhordani, de a „német rendszer” szerint épített papiros szárasztó sasfák még helyükön voltak.⁵ BARDOTZ Elek intéző 1750—1753 közötti számadásában már csak az elhagyott épületről szól.⁶ De a papírmalom elenyésztét bizonyítja KAPRONTZAI Ádám nyomdász 1779-beli beadványa is, melyben a főkonzisztoriumnak javasolja egy papírmalom létesítését a kollégium mellett.⁷

Az új malom azonban csak 1819-ben kezd épülni, mint azt alapítótáblája bizonyítja.⁸ A kollégium történetírója szerint 1819 és 1822 között készült el és 1843-ig működött.⁹ 1822-beli leltára alapján alkothatunk képet felszereléséről, s ugyancsak ebből

² A papírmalomról említés esik a nagyenyedi Bethlen Könyvtár tulajdonában levő törökbúza-dézsmaper irataiban (522. sz. kézirat) a 707., 717., 718., 730., 735., 736., 746., 756. lapokon.

³ Uo. 682. l.

⁴ Uo. 915. l.

⁵ Uo. 1728—9. l.

⁶ Uo. 1020. l.

⁷ Kolozsvári Ref. Egyházkerületi levéltár 1779/51. sz.

⁸ A papírmalom alapítótáblája az enyedi történeti múzeum gyűjteményében található, annak HEREPÉI Károly-féle leltárában a 3305. szám alatt. A tábla bronzból készült 16 × 22 cm nagyságú, a következő felirattal „AETERNAE MEMORIAE. LAPIS ANGULARIS HUIUS OFFICINAE. POSITUS. ANNO. AERE CHRISTI ANAE MDCCXIX MENS. JUNIO. IMPERIUM. ORBIS AUSTRIACI. TENENTE. DIVO FRANCISCO. CAESARE. AUG. M. PRINCIPE. TRANSILVANIAE. PROCOS. M. PRINCIPATUS TRANSILV. EXCELL. COMITE. GEORGIO. BANFFI. ILLUSTRII COLLEGII SCHOLAR. ENYED CURATORIBUS SUPREMIS. EXCELL. COM. EMERICO BETHLEN. ILLUSTR. COM. PAULO TOROCZKAI PROFESSORIBUS CLARISS. JOH. NEMEGYEI. CAROLO MOHAI JOS. KOVATS. SAM. KÓTELES. JOH. TOMPA. JOH. BARITZ. SAM. HEGEDÜS STEPH. KERESZTES.”

⁹ P. SZATHMÁRY Károly: *A gyulafehérvár—nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*. Nagyenyed, 1868. 274. l. Egy felenyedi malomból kikerült papír vízjegyében azonban „ENYED” felirat és a kollégium két hattytus címere mellett, az 1821 számok szerepelnek, a malom tehát ekkor már működött.

derül ki az is, hogy a malmot a kollégium ezúttal is bérbeadta (a malom inventáriumát lásd alább).¹⁰ 1843 után KAZATSAY József és Antal enyedi polgárok létesítenek malmot, amelynek papírja egy kortárs feljegyzése szerint rövid idő alatt nemcsak Erdélyben, de a Királyhágón és Kárpátokon túl is állta a versenyt — a malom 1849-ben bekövetkezett pusztulásáig.¹¹

„Inventarium Thecae chartariae dtto 29-a Maji. 1822. Rectore Samuele Köteles. Anno 1822. Die 23-a Máji ki rendeltettünk Rector Professor Tiszteletes T. Köteles Sámuel Urtol, hogy a Nemes Kolegyomnak Fel Enyeden lévő Pappiros Malmát Arendator Stolberg Krostof Uramnak inventarie adnok által, mely dologban kötelességünknel fogva eljárán, a következőket találtuk

A Meister Házában.

1. Egy ujj fejér fenyőfából vésett ajtó, ujj zárral sarkokkal, fordítóval vonoval és kultsal.
2. Az Ablakok egész készülettel egyútt ujjak, és edgy falli jo ora réz verkel.
3. Padimentum ujj.
4. Egy ujj zöld mázos kementze, száját edgy pánt vas tartva.
5. Egy hoszszu fejér egerfa jo asztal.
6. A Kamarába bé menve, egy ujj fejér fenyőfából kivésett ajtó, zárral, kultsal fordítóval, vonoval, és sarkokkal.
7. Egy ablak egész készülettel.
8. Egy tűzhely kementze nélkül.
9. A Konyhán az udvar felől, egy kétfelé nyílo bérlett ajtó, ujj sarkokkal, zárral, fordítóval, vonoval, és két supridlivel.
10. Egy jo sütő kementze, melynek száját edgy vas pánt tartja.
11. Egy kis Katlanba edgy enyves vizet melegítő 9 vedres ujj üst.
12. Ugyan csak a Konyhán az enyv főző Házban menve edgy ujj vésett fenyő ajtó, ujj zárral, vonoval, sarkokkal, fordítóval, és kultsal.
13. Az enyv főző Házban két ujj ablak ujj készülettel.
14. Egy enyvét főző ujj réz üst 60 vedres deszka fedéllel és réz csövel.
15. Egy enyves papirosat sajtolo ujj sajto melynek a mutterin vagyon 4 quadrat vaspánt a Strofján 3 vas Karika egy vas csap. és vékony Stroffal edgyütt.
16. Egy enyves viznek valo cserefa kád, 4 vas abrantsokkal.
17. Balra a Legények Házában edgy ujj fenyő fából vésett ajtó ujj zárral, sarkokkal, vonoval, kultsal, és fordítóval.
18. Két ujj ablak ujj készülettel.
19. Padimentum jo.
20. Egy ujj zöld mázos Kementze a Száját egy pánt vas tartva.

Által menve a dolgozo Házban.

21. Egy két-felé nyílo fenyőfából vésett Ajtó ujj Sarkokkal, vonokkal, és két supridlivel edgyütt, zár nélkül.
22. A Dolgozo Házban az Udvar felől egy kétfelényílo kerekfejű vas Szegekkel mely veretett bérlett ajtó ujj sarkokkal, vonokkal, zárral, kultsal, fordítóval, és két supridlivel edgyütt.
23. Öt ujj ablakok ujj készületekkel.
24. Egy viz Sajto melynek a mutterén 4 övedző vaspántok, két hoszszu pántok és két vas strofok vagynak.
25. A Strofon 3 vaskarikák, és ezen kívül egy fogas vas karika, egy köldök Platten, egy vas csappal, és vékony stroffal edgyütt.
26. Egy vas tarto, mely a fogas karikán jár, két vas karikával edgyütt.
27. Egy sajto Deszka edgy quadrat vas táblával.
28. Ismét egy száraz sajto 4 vas pántal, és két vas stroffal általfoglalt mutterrel, 3 karikával megkötött stroffal egy sajto deszkával, vascappal és vékony stroffal edgyütt. A Strofo és a nagy Sajto Muttere kevés ideig használhatok.
29. Egy nagy merített Cserefa kád 3 vas abrantsokkal edgyütt melyben vagyon egy réz ujj üst, tiz darabokból álló vas pléhből csinált kürtövel, és edgy üst szájára valo vas pléhből csinált kerek ajtó, egyéb, arant minden nagy Sajtohoz meg kívántato eszközökkel, és deszka fedéllel edgyütt.
30. Egy kis materialet keverő cserefa kád, 3 vas abrantsokkal, melybe egy czilinder felallitva vas serpenyőbe forogva 12. 1 1/2 suchnyi hoszszúságú 4 szegű vas rudatskákkaal, mely czilinderen vagyon 4 vas karika, és két végén két vas csap ezen kádott tartja 3 cserefából készült czövek 3 cserefa keresztel, és deszka fedéllel.
31. Egy fenyőfa gerenda 7 fogokkal, mely a czilindert forgatja, és ezen fenyő gerendát tarto 5 darabokból álló cserefa állás.
32. Egy fa Luszter.
33. Egy ujj kétfelé rekesztett czeich kaszten deszka fedéllel.
34. Egy felállitott cserefa eső melyen a kis kádba a víz dirigáltatik, és benne edgy csap.
35. A Hijuban fel járo ujj grádsits be deszkázva, ujj fenyőfa deszka ajtoval, borított zárral, kultsal és sarkokkal.
36. A Malomban benn edgy ujj fenyőfából vésett ajtó, ujj zárral, sarkokkal, fordítóval, kultsal, és vonoval.
37. Hat ujj ablakok ujj készületekkel, faragott kövel ki rakott padimentummal.
38. A Viz tarto felé kimenve edgy ujj vas szegekkel megveretett ajtó ujj sarkokkal, zárral kultsal, vonoval, fordítóval, mely aiton mennek ki egy 6 fogu fenyőfából készült ujj gráditson.
39. Egy rongyot sodro kádhoz szolgáló hoszszu cserefa vectis, melynek a N. Nyugoti részében vagyon edgy 9 fogu cserefából készült kerek cirkulus két ember fő metszve reá, 4 vas karikákkaal, két vas csappal, és perselyekkel edgyütt, mely rudat tart 4 cserefából készítettett állás, ezen rudnak a N. kelet felől valo végén vagyon edgy cserefából készítettett Rud, mely a nagy Gerendelynek a csapjába járandó könyök vasba jár, mely rudon vagyon két vaskarika 2 Strofmutterrel edgyütt és a közepébe bévésve edgy másfél suchnyi hoszszúságú vaspánt, mely ruddal kommunikálódik edgy más Darab, ugyan a fennebb irt hoszsu cserefa rudat mozgato vectis edgy Vaskarikával, edgy vas Stroffal Mutterestől és két oldalán felmenő 1 1/2 suchnyi vas pantokkal edgyütt.

¹⁰ Nagyenyedi Bethlen könyvtár Szathmáry-féle okiratgyűjtemény (K) II. kötet, 63 számú darab.

¹¹ Vö. SZILÁGYI Farkas: *Papírgyár Nagy Enyeden a 40-es években*. Közérdek. II. (1883) 21. sz.

40. Egy rongy áztató és vagdalo Kaszten kétfelé rekesztvet Deszkából fenyőfatalpokon, és fenyő Oszlopokkal.

41. Egy megtört Matériálét tartó Deszkából készítettett 4 szegeletű Kaszten fenyőfa gerendákon álló fenékekkel együtt.

42. Két Darabban álló nagy materiát törő Válu 4 nagy Jukokkal melynek fenékén vagyon 4 darab 2 1/2 suchnyi hosszúságú vas Platten, a Válluban hat vas pánt, és egy hosszú vas Kapots, mely a két Vállut egybe foglalja. Ugyancsak ezen Vállunak öbleiben 4 szita vas Strof, 4 szitával edgyütt 16 rongyot törő Stompok minden Stompba 3 vascákány, az minden Stompon egy négyszzegetű vaskarika, in Summa vagyon 48 vas csákány és 16 négy szegeletű vaskarika. Továbbá minden csákánynak a nyele végin egy vas Platten vas Stroffal bé foglalva, in Summa 16 vas Platten és 16 vas Strof, továbbá van még ezeken a Nyeleken 7 apro vaskarika, továbbá 8 Darab csákány nyeleket foglalokon, vagyon 8 kis vasstrof, ezeken kívül van még 16 Csákányokat felakasztó Vas Gilints, útközökkel edgyütt. Válluba bé eresztve 16 cserefa oszlopok, melyek között a Csákányok Nyelei forgnak 4 kurtá cső melyen a Csákányok alá a víz foly 4 vas karikákkal edgyütt egy hosszú fenyőfából készítettett Csatorna melyből a Vizfoly a Csákányokra 3 cserefa oszlop vaszszekkel a Gerendákhoz felszegezve mely oszlopoknak a N. keleti oldalán áll a víz Csatorna, egy felállított cserfa Cső vas abrantsal, és egy német csappal, melyből dirigalodik a Viz a Stompokra.

43. Egy nagy Gerendely meljen a víz kerék van két nagy széles táblájú vas csapokkal a tengely végébe bé eresztve, melynek a Malomba levő végébe vagyon edgy horgos könyök vas, mely a materiálét sodró kitsi kádnak maschináját forgatja. A tengelynek két végéin vagyon hat kemény vas karika, a tengely derekát 4 Strofokkal össze foglalt vas karikák, ezenkívül a tengely oldalába bé vésvé három edgy ölnyi hosszúságú vas pantok. A vas csapok forognak két öntött réz perselyekbe, a Vízkerék 36 kurtá és Strofokkal van össze foglalva, nemkülöm a kereszt-fáji is 4 hosszú vas Strofokkal.

44. Egy materiát tartó kaszten fenyő deszkából, cserfa talpokkal és oszlopokkal, deszka fedellel.

45. Hollender maschinát forgató víz keréknek két tengelye végében két nagy széles táblájú vas csapok 6 vas karikákkal bé foglalva, két öntött réz perselyekbe forogva, a külső víz kerék össze van foglalva 36 kurtá és Strofokkal, és 4 hosszabbakkal, meljek a kereszt-fákat tartják.

46. Ugyanezen Gerendeljen levő félkerék össze van foglalva 16 jo vas Strofokkal, mely bélkerék viseltes ugyan de még használható.

47. A Hollender padjára felmenve egy ujj cserefa talpra készítettett fenyőfából levő gráditus nyoltz léptűkkel, és edgy karfával, egy kis rostélyos ajton béménve mely ajton vagyon edgy borított zár, és két kitsiny sarok, kulits nélkül, az egész Hollender pad gyalult deszka, cserfába eresztett rostéljal körül véve.

a) A Hollender malom vagyon a Hollender maschinán mely áll egy tisztá ujj cserfából készített váluból, melynek hossza 10 öl és 4 schug, szék 4 schug és 1/2, a mélysége 4 schug és egy czol.

b) Maga a Hollender maschina melynek cseréfából készült czilinderébe vagyon bé vésvé 29 darab és edgy edgy schug, és 9 czolnyi hosszúságú vasból készült kés, melyből 4 csonka, ezen czilinder alatt a Válu fenékébe bé vésvé vagyon 6 a fennebékhez hasonló hosszúságú de szélesebb vas kés, ezen czilinderbe bé foglalja a késeket két jo kemény vas karika, a czilindernek közepén keresztül jó, a mely forgatja ezen czilindert egy 7 schugnyi hosszúságú vas rud, mely vas rud forog két öntött réz perselybe. — ezen vas rudnak a víz felől való végébe vagyon a bélkeréknek megfelelő egy nevezett korong, két vas karikákkal, és 4 vas ékekkel. A Hollender Czilinderébe a két végén a vas rudnak keményebben való állása végett nagyon bé verve két vas persely és 8 vas ék, továbbá a Hollender Maschinának dirigálására névze vagyon edgy vas strof mutterrel, és kultsal edgyütt a Hollendert bé fedi egy fenyőfából készített ujj fedél, minden hozzá tartozó eszközeivel edgyütt ugymint szitával, és táblával. Továbbá vagyon edgy fenn álló cserfa cső edgy vaskarikával edgyütt, meljen a víz a Hollender maschinába dirigálatik. Ezen csőbe vagyon bé eresztve edgy kurtá cserfából készült és vas karikával megkötöttett cső mely csőbe vagyon edgy német csap. — A Hollender padrol ki-menne a Silip felé két léptűjű fenyőfa grádituson edgy két sarkon nyilo kis ajto van fa gilintsel.

48. A Silip egészen cserfából készülve jo 3 cserfából készült felhuzoval edgyütt, melynek felső része cserfa deszkával vagyon ki padolva, a vízkerekek alatt pedig fenyőfa deszkával, ugy szintén a Silipek is.

49. A Malomnak víz felől való oldala mind fenyő deszkával vagyon bé deszkázva, edgy kis ajto van hagyva a víz kerékhez való ki járás végett.

50. A Malomban egy enyves viznek való cserfa kád faabrantsokkal.

51. Egy más kisebb cserfa kád 3 vas abrantsal, mely kotsonya zsír tartónak használtatik.

52. Egy nagyobb és kisebb pappiros reszelő vas drottal, a nagyobb fa rámára 4 lapos vas pántokkal, a kisebb egész vas rámára szegezve.

53. Egy pappirossat reszelő cserfából készült pad.

54. Egy gyalulo pad 4 fenyőfa lábokon 5 suchnyi hosszúságú

55. Két kisebb és nagyobb fenyőfa csebrek, melyek közzül kettő sir tartónak használtatik.

56. Egy cserfából két vas abrantsal készült materiálét hordo cseber.

57. Két rongy vágo kés.

58. 1 suchnyi hosszúságú négyszegre metszett vas pipa.

59. Egy strof kults.

60. Egy materiálét hordo cseberre való jo vas abrants.

61. Négy darab csőket össze foglaló Hunyadon készült Piksen.

62. Egy pánt vasból készült nagy Strofmuttert tekerő Strof kults.

63. 3 Hollender Messer, melyek közzül két darabnak mind a két füle le van törve és csak más szerszámoknak használhatok, ugyan e füle kés edgy darab, melynek a fél füle van le törve.

64. Ugyan edgy más Hollender Messer mely a Hollender Válujának fenékébe le van törve.

65. Egy vas pörj jo.

66. Egy fenyőfából készítettett enyvező láda hozzátartozó 17 pappirosserítő viselt deszkákkal edgyütt.

67. Egy enyvszűrő fenyőfa deszkából készült láda sóvény fenékekkel.

68. Egy Legénynek való fejér Agyfa, jo szalma sákkal, két lepedővel, egy párnával hajastol, és edgy pokrotztzal edgyütt.

69. Egy más Legénynek való fenyőfa ágy.

70. Három haszonvehető jo kosarak, és 3 gyengébbek.

71. Két jo rongyvágo töké Gyertyánfából.

72. A Keverő kadba a materiálét forgató maschina alatt a közfalba két kis gömbölyög csiga 4 vas karikával és négy vas csapokkal.

73. Fenn a hijuban 28 salakáterek 6 flügellel, egész készülettel.

74. Huszonnégy hosszú görbe kults vasak a gerendákban.

75. A Szárazto létzeket tartó 11 pár oszlopokban 11 vas Strofok.

76. 3 Cseréfából készült pappiros alá való székek.

77. Eggyik oldalán két rendbeli szárazto létzek, egy a másik oldalán is in summa 4 rendbeli szőr kötelekkel edgyütt.

78. Két viseltes 4-k nrus alatt lévő formák, és két nro 2-ovadék formák.

79. 175 darab festett filtz poszto.
 80. Edgy hoszszu pappirossat tisztito fenyő asztal, fenyő fa paddal, és lábokkal edgyütt.
 81. Egy deszkát eresztő hoszszu pad.
 82. Hat darab pappirossat aggato kereszt, fenyőfából készitve.
 83. A középső hijuban feljaro gradits két karfával jo.
 84. A középső hijuban 14 kisebb és két nagyobb salukáterek egész készülettal.
 85. A viz felöl valo deszkázaton két elé taszitto fenyőtáblák.
 86. 4 Rendbéli szarazto fenyőfa létez oszlopokkal edgyütt.
 87. A Két középső hijut egyben foglaló 8 par cserefaoszlopokban 32 vas strofok, mutterestől edgyütt.
 88. A legfelsőbb hijuban felmelve jo gradits kar nélkül és egy rendbeli szarazto léz.
 89. 12 Salukáter egész készülettal.
 90. A Malom N. keleti oldala mellett a viz felöl edgy pappirossat simitto cserefa ráára készitett deszka oldalu és sendellyel be sendelyezettett kitsny szín, edgy jo üveg ablakkal, két vas sarkon forgo, és vas retezzel zárodo fenyő fa ajtoval, melyben van.
 91. Egy pappirossat simito Vatzkor fábol készitett Bot 3 vas abrntosokkal melynek a nyelében van egy ujjonon készült járom csap vas, két vas persellyekbe belé járva, mely járom vasat által foglalja a tengelyen két vas karika, és edgy nagy vas szeg.
 92. A Simitto Botot hordozo cserefa járom két hoszszu vas strofokkal által van foglalva.
 93. Egy pappirossat simito 4 szegű Persányi kő.
 94. Künn az Udvaron a patak mellett edgy cserefa ráára készitett, deszkával bé vezetett és sendellyel megfedett rongy Magazinum, vas sarkokon forgo ajtoval, retez, s retez fövel edgyütt, ujj deszka felső padlozattal, és edgy vas sarkokon forgo hiju ajtoval, retez, és retezfövel edgyütt.
 95. Egy rongy mérő compona 9 ujj istrangokkal, 4 vas karikával, a bilanx tengelye végén két vas karika, s két vas horog, bilanx jármában vagon edgy vasszeg és két vaskarika.
 96. Edgy ujj árnyékszek két vas sarkokon forgo ajtoval.
 97. Künn az udvaron két strofnak valo vatzkor fa.
 98. Edgy sertés ol.
 99. Edgy ökör pajta.
 100. Edgy pár cserefa ráával és cserefa czövekkel (mellyeknek oldala kövel ki van rakva) készitett viz-tartonak.
 101. A Pappiros malom körül a viz mellett tavallyi és ideji ültett fűzfák találtattak megfoganya 80.
 102. Ezeken kívül adtunk által a Meisternek rongyot 156 az az Százötven hat másat és 30 fontot.
 103. Enyvnek valo ketskelábot adtunk által 274 az az kétszázhetvennégy vékát.
 104. In Summa Ször kötélt ment által 9, az az kilentz mázsa.
 105. Ismét 3 mása 30 font.
 Hogy ezen inventarium a fenn irt időben míaltunk egész pontossággal vitett legyen véghez, bizonyitjuk N. Enyeden Május 29. napján 1822. esztendőben.
 Sánta Sámuel és Bonis György Mindketten ki rendelt Regius Deákok."

DANKANTIS ÁDÁM

Pesti városi közkönyvtár létesítésének terve (1867—1874). A Fővárosi Könyvtár — a mai Szabó Ervin Könyvtár — létrejöttét évtizedeken át folyó harcok és viták előzték meg. Ezek sorában kevésbé ismertek az 1867-től 1874-ig terjedő időszak eseményei; ezekben TOLDY Ferenc elgondolásai és tervei szerepeltek mozgató erőkként.*

A kiegyezés évében Pest városa két nagyobb könyvgyűjteménnyel rendelkezett; megkapta az 1850-ben elhunyt kiváló jogtudósnak FRANK Ignácnak mintegy 14 000 kötetet kitévő nagy könyvtárát, ezenkívül a közvádltól átvett nyomdai kötelespéldányokból is egy kisebb könyvtárra való gyűjteményt mondhatott magáénak. A FRANK-féle könyvtár jogi szakmunkákon kívül egyéb tudományos és szépirodalmi művekből állt, és ideiglenes jelleggel az Egyetemi Könyvtár egyik szobájában kapott otthont. A pesti esküdtszéki kerületben megjelent művekből származó kötelespéldányok a belvárosi templom mellett állott régi városháza egyik harmadik emeleti helyiségében vártak rendezésükre és végleges elhelyezésükre. A főlevéltáros tartozott értük felelősséggel, de feldolgozásukra, használhatóvá tételükre már nem jutott ideje. E gyűjtemények sorsával mind az 1867. július 31-én tartott városi közgyűlés, mind a közművelődési ügyeket is kezében tartó Tanügyi Bizottság foglalkozott. A Bizottmány „...egy városi könyvtárnak felállítását más művelt európai városok példájaként okvetlenül szükségesnek tartja”, és egy Albizottmányt szervez és bíz meg azzal a feladattal, hogy a létesítendő városi könyvtár felállítására, szervezetére, kezelésére módjára javaslatot tegyen. Az Albizottmány elnöke TOLDY Ferenc, tagjai NEY Ferenc, BALLAGI Mór és PREISZ Mór, jegyzője HAVAS Pál.

* A *Fővárosi Könyvtár története 1904-ig* c. kézirat — KÓHALMI Béla tollából — a Szabó Ervin Könyvtár birtokában kiadásra vár. Jelen közlemény értékes kiegészítő adatokkal járul hozzá a könyvtár előtörténetének teljességéhez. *Szerk.*

Az Albizottmány működése TOLDY Ferencnek 1868 első hónapjaiban kidolgozott tervezetében csúcsosodik ki. TOLDY ebben egy közkönyvtár szükségességét nemcsak az egyén művelődése, hanem a társadalom fejlődése szempontjából is megvilágítja, amikor a könyvtár és az „előállító erő” közötti szoros összefüggésre ismételten rámutat. Korát és városát megértő széles látókör, előre mutató gondolatok jellemzik dolgozatát, amelyet most ismertetünk.

TOLDY mindenekelőtt a városi könyvtár gyűjtőkörét határozza meg: 1. hazai és külföldi szépirodalom, történelmi, földrajzi, utazási és természettudományi művek, nyelvkönyvek, szótárak, enciklopédiák 2. ipari és kereskedelmi szakkönyvek. Szerinte elsősorban a „szorgalmas iparúzó osztálynak” van szüksége a könyvtárra. „Csak egy nemzedék alatt is mennyire emelkednék ily intézet által a közműveltség, s a technikai szakbeli ismeretek elterjedése által az ipari képzettség, ennek folytán pedig az előállító erő, a külfölddel való versenyezhetőség, s így végre a közjólét.” Ezután TOLDY a meglévő könyvalapról és a várható gyarapodásról beszél. A könyvtár alapja a FRANK-féle gyűjtemény, továbbá a pesti esküdszéki kerületben megjelent minden könyv, folyóirat és napilap. Növelni fogják a könyvtárat „számos ügybarátok és írók ajándékaikkal, s nem lehet kételkedni, hogy Pestnek nem kevés polgára végintézetileg is meg fog róla emlékezni.” Feltehető ezenkívül, hogy idővel a főreáltanodai könyvtár is beolvad az új intézménybe. „De valódi megteremtését ez intézet mégis a közgyűlés buzgó ügyszeretetétől várja. E részben nem szabad fősvénykednünk, nem szabad elfelejtenünk azon horderőt, melylyel ily intézet éppen a közjólét és anyagi felvirágzás emelkedésére is csalhatatlanul bír.” Ezután a könyvtár felállításához szükséges anyagi fedezetről beszél; meg akarja győzni a kulturális kiadásoknál különösen óvatos városatyákat, hogy nem kell rendkívüli áldozatoktól tartaniok.

Minden könyvtár létalapja könyvek, személyzet és megfelelő épület. Pest város közkönyvtárának külön épületre van szüksége, „nem tanácsolható, hogy valamely más célra épült házban részére úgy ahogy kiharított néhány szobában összetöméssek”. Hová épüljön az új közintézmény? TOLDY Ferenc a főreáltanodának a Cukor utcában fekvő üres telkét ajánlja. Ez központi helyen fekszik; mind a bel-, mind a külvárosokból könnyen megközelíthető, s emellett ez az utca csendességével egy ilyen intézménynek különösen megfelelő. Az épületet 40—50 000 kötetre kell tervezni. Költségét az építési alapból kell fedezni, ez nem fog rendkívüli terhet jelenteni, ha figyelembe vesszük, hogy a mintegy 100 000 kötetet befogadó Egyetemi Könyvtárnak új palotájára — TOLDY szerint — 65 000 forintos beruházással számoltak.

Mennyi szükséges az állomány gyarapításához? A megindulást követő első tíz esztendő — mikoris gyűjteményünk alapjait kell megteremtenünk — nagyobb kiadásokat igényel, mintegy évi 4000 Forintot, azon túl évi 2000 Forinttal is beérnénk. A személyzet egy könyvtárosból, két könyvtártisztból és egy szolgából, illetve raktárosból állana. A könyvtáros évi fizetése 1200 Forint, a két tiszt 600—600, a raktáros pedig 300 Forint fizetést kapna. Az első tíz évben tehát az évi költségvetés így alakulna: 4000 Forint gyarapításra, 2700 Forint fizetésekre, 150 Forint egyéb kiadásokra, az évi összkiadás tehát 6850 Forint. „Ily eszközökkel aztán valóságos mintaintézet lenne Pest város polgári könyvtára” — fejezi be TOLDY Ferenc pénzügyi fejtegetéseit.

Az új intézmény létesítését s később felsőbb irányítását egy állandó könyvtári bizottságra kellene bízni. Ez városi képviselőkből s a Pesten működő három nagy könyvtár, az Egyetem, az Akadémia és a Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatóiból állana. A Bizottság a következő feladatokat látná el: szakvéleményt adna a könyvtárápület beosztására és felszerelésére vonatkozóan, a személyzet kinevezésére javaslatot tenne a közgyűlésnek, segítséget nyújtana az első nagyobb mérvű beszerzések lebonyolításához, kidolgozná a személyzetnek szóló utasítást és a könyvtár használati rendjét, végül fél-

évenként jelentést tenne a Tanügyi Bizottmánynak a könyvtár állapotáról és kívánalmairól. A létesítendő polgári könyvtár vasárnap és ünnepnapokon délelőtt és délután is nyitva állana, míg hétköznapokon csak az esti órákban. TOLDY végül felhívja a közgyűlés figyelmét arra a körülményre, hogy az Egyetemi Könyvtár részére új épületet terveznek, s ha ez elkészül, a városnak döntenie kell, vagy átadja végleg a FRANK-féle könyvtárat az egyetemnek, vagy saját épületében fogja azt elhelyezni. A városi közkönyvtár létesítése tehát égetően szükséges, és annak építését még 1868-ban meg kell kezdeni.

A kiváló irodalomtörténész javaslatával az 1868. március 28-i tanácsülés foglalkozott először. Tervét elvben helyeslik, de mivel a Cukor utcai, a reáltanodához tartozó telek beépítésére vonatkozóan az iskola igazgatójának is van javaslata, a tanácsülés meghagyja a Tanügyi Bizottmánynak, hogy a két javaslatot egyidejűleg tárgyalja.

A következő évek meddő tárgyalásokkal telnek el. Egy önálló könyvtári épület létesítésének tervét takarékosági szempontból elvetik, s azon tépelődnek, hogy milyen meglévő középületekben szoríthatnának a könyvtárnak helyet. Vannak, akik a reáltanodában (a későbbi Eötvös József gimnáziumban), mások a Redut épületében vagy a Kötőutcai (később Piarista, ma Pesti Barnabás utca) iskolában vélik elhelyezhetőnek.

Az 1872. július 19-én tartott tanácsülés ismét felkarolja az önálló épület gondolatát. A Ferencvárosban, a Két Nyúl utcában (ma Szamuely utca) lévő 450 négyszögöles városi telket tartja e célra a legmegfelelőbb helynek. Ugyanekkor kimondja, hogy a kinevezendő könyvtárosnak tanácsnoki, a két könyvtártisztnek pedig aljegyzői fizetést kell biztosítani. A könyvvállomány gyarapítására szolgáló összeg évi 10 000 Forint, „az épület építkezési költségeire pedig már 1873-ban megfelelő mennyiségű pénzösszeg lenne fölveendő.”

Ugyanez év szeptember 11-én a közgyűlés is foglalkozik a létesítendő könyvtár ügyével, s annak „felállítását a városi lakosság szellemi műveltsége előmozdítására nélkülözhetetlen eszközeül ismervén, annak mielőbbi létesítését határozatilag kijelenti.” Nem helyesli azonban, hogy a könyvtár a Ferencvárosban a Két Nyúl utcában épüljön fel. Egy „díszes” könyvtári épület helyének a kijelölésére TOLDY Ferenc elnökelete alatt bizottságot küld ki. A bizottság alelnöke KIRÁLYI Pál, tagjai BALLAGI Mór, STEIGER Gyula, TAVASZ Endre, VÉCSEY Sándor, FORGÓ István, NEY Ferenc városi képviselők és HORVÁTH János aljegyző. Készítse el egyúttal a bizottság a könyvtár felépítésének és fenntartásának a költségvetését. Amíg az állandó könyvtári épület elkészül, addig a FRANK-hagyatékot és a kötelespéldányokból álló gyűjteményt megfelelőbb ideiglenes helyiségekben kell elhelyezni. Erre vonatkozóan a közgyűlés a tanácstól vár javaslatot. A tanács ez év október 28-án kelt felterjesztésében valóban nem szűkölködik javaslataival. A két gyűjteményt ideiglenesen a következő helyeken lehetne elhelyezni: 1. a Kötő utcai iskola egyik nagyobb tantermében, 2. a Stáció (ma Baross) utcai iskola két üres helyiségében, 3. az építkezés alatt álló Két Nyúl (ma Szamuely), Temető (ma Mester), Nagy Kereszt (ma Kazinczy) vagy Szőlőhegy (ma Dankó) utcai iskolaépületekben, 4. a Lipót (ma Váci) utcában épülő új városházának „valószínűleg leendőnek helyiségei”, 5. a jelenlegi városházának lesznek üres helyiségei, ha a hivatalok jó része az új városházába (a Lipót utcába) fog költözni.

Ily nagyfokú bizonytalanság tehetetlenséget leplez, s így a város tulajdonát képező gyűjtemények se ideiglenes, se végleges elhelyezése érdekében nem történik semmi. Az 1872. szeptember 11-i közgyűlés által kiküldött bizottság a következő év április hó 4-én számolt be működéséről. A bizottság szerint a könyvtár helyének kijelölésénél elsősorban az olvasó érdekeire kell tekintettel lenni. A létesítendő könyvtár mindenekelőtt a kisiparosok és kiskereskedők művelődését fogja szolgálni; ezek pedig nagyjából a Belvárosban, továbbá a József- és Ferencvárosban laknak. Ennek figyelembevételével a bizottság azt ajánlja, hogy a városi könyvtárat az említett városrészekből jól megközelíthető helyen, éspedig a Dologház melletti telkek egy részén emeljék. Helyesnek tartaná

a bizottság, ha a könyvtár építésével egy oly építész bízna meg, akinek e téren speciális ismeretei vannak. Mint ilyent ajánlja SKALNITZKY Antalt, aki ez időben készítette el az Egyetemi Könyvtár építési tervét, s aki külföldön tanulmányozta volt a könyvtári épületeket. Még mielőtt az épület elkészülne, össze kell állítani a beszerzendő művek jegyzékét, s ezért a személyzet kinevezése máris aktuális. Az új könyvtáros az építkezéseknél is hasznos tanácsokkal szolgálhatna. A könyvtárpalota elkészültéig a meglévő gyűjteményeket a régi városházán kell elhelyezni.

A TOLDY Ferenc elnöklete alatt működő könyvtárbizottság javaslatát a közgyűlésnek is megküldötte. 1873 Pest város önállóságának utolsó esztendeje volt, s a feloszlása előtt álló pesti képviselőtestület minden anyagi áldozattal járó javaslatot elhárított magától: „A közgyűlés az előterjesztett bizottmányi jelentésnek a hatóság jelen szervezetében tárgyalását kívánatosnak nem találja, hanem azt a legközelebbi jövőben szervezendő új fővárosi hatóságnak tartja fenn” — mondja az 1873. év július hó 23-án tartott közgyűlés jegyzőkönyve.

A három város: Buda, Pest és Óbuda egyesítéséből létrejött Budapest vezetősége még elvileg sem tartotta szükségesnek a városi közkönyvtár létesítését, s 1874 februárjában a tervet levette a napirendről. Még harminc éven át folyt a harc a közöny és a szűkkeblűség ellen, míg 1904. október 15-én megkezdhette működését a városi közkönyvtár, a későbbi Szabó Ervin Könyvtár.¹

TURÁNYI KORNÉL

Egy nyomavesztett Juhász Gyula-kötet. BARÓTI Dezső JUHÁSZ Gyula-monográfiájának bibliográfiai összeállításában¹ olvassuk a következő tételt: „*Orbán lelke. (Regény és novellák.) Budapest, 1926. Athenaeum.*” Bár nem találkoztam a könyvvel, innen átvettem magam is JUHÁSZ Gyula műveinek jegyzékébe.² Mikor azonban kézbe akartam venni, meglepetéssel kellett megállapítanom, hogy sehol nem található: a szegedi Egyetemi Könyvtár könyvtárközi kölcsönzés céljából kereste részemre az ország minden nagyobb könyvtárában, de a válaszok sorban azt jelezték: ilyen kiadvány nincs. Már-már beleynyogodtam, hogy BARÓTI bibliográfiájában elírás lehet, amikor egy másik, egykorú forrásban ráakadtam ugyenerre a tételre. A Petőfi-Társaság jubiláris kiadványában³ a költő művei közt utolsóként említi: „*Orbán lelke (novellák 1926).*”

Azután újabb dokumentumok kerültek elő. MIKES Lajos, az Est-lapok irodalmi szerkesztője 1925. szeptember 22-én a következő levelet küldte Juhász Gyulának:⁴

1925. szept. 22.

Kedves Juhász Úr! Az Athenaeum nevében írok most Önnek az Athenaeum levélpapírosán. Az *Orbán lelke*, mint bizonyára észrevette, már folyik a P. N.-ban.⁵ Ezért kétfélmillió koronát küldetek Önnek egyidejűleg a lapban való közlés fejében. Az Athenaeum szívesen megveszi a regényt könyvkiadásra. Minthogy azonban a regény rövid egy teljes tíz íves kötetre, arra kérjük Önt, hogy a regény után adjon még annyi novellát is, hogy a könyv körülbelül tíz íves legyen. Ha így megfelel Önnek a dolog, akkor legyen szíves és küldjön be egy esomó megjelent novellát vagy az én címemre, vagy az Athenaeum

¹ Források: Pest város levéltára, közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek és tanácsi iratok.

² BARÓTI Dezső: *Juhász Gyula*. Szeged, 1933. 68. l.

³ JUHÁSZ Gyula: *Válogatott versek*. Bp. 1956. 381. l.

⁴ *A Petőfi-Társaság ötven esztendeje*. 1876—1926. Szerk. SAs Ede. Bp. 1926. 214. l.

⁵ A szegedi egyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetében levő Kilenyi-gyűjteményben.

⁶ Az *Orbán lelke* folytatásokban a *Pesti Napló* 1925. szeptember 15—október 1. számaiban jelent meg.

címére, s az Athenaeum elküldi majd Önnek aláírás végett a szerződést, melynek értelmében Önnek 3 (három) millió koronát fizet a kötet első kiadásáért. Ezt a 3 milliót szintén megküldik Önnek azonnal, mihelyt Ön a szerződést aláírta. Szóval a két helyről, amint megbeszéltük, összesen ötmillió koronát kap Ön. Egyébként minden jót kívánok és

Maradok régi híve és tisztelője

Dr. Mikes Lajos"

JUHÁSZ Gyula válasza nem ismeretes, de nyilván elküldhette a kért novellákat. ESPERSIT János naplójában⁶ 1925. október 17-i kelettel találjuk a következő bejegyzést: „*Hazamenve, Juhász Gyulának egy levele érkezett, amelyben az Athenaeummal kötött szerződése jött meg s amelyet, figyelmeztetésem dacára, hogy az reá nézve előnytelen, mégis aláírt. A szerződést másolatban csatolom.*” A szerződésnek ESPERSIT ügyvédi irodája lilabetűs írógépén készült másolata be van ragasztva a naplóba, s következőképpen szól:

„Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat
tekintetes Igazgatóságának,

B u d a p e s t

A mai napon a következőkben állapodtunk meg:

1. Az Athenaeum kiadásra elvállalja „Orbán lelke” című novellás-kötetemet, melynek kéziratát átadtam.
2. Az első kiadás példányszámát az Athenaeum állapítja meg, úgyszintén az Athenaeum kizárólagos joga a könyv megjelenési idejének megállapítása is.
3. Az első kiadás honoráriuma fejében az Athenaeum jelen szerződés aláírásakor 3,000.000.— azaz Hárommillió koronát fizet nekem, mely összeggel az első kiadásra vonatkozólag minden anyagi igényem megszűnik.
4. Tartozom a nyomdai korrektúrát és revíziót gyorsan és pontosan végezni.
5. Az első kiadás elfogya után az Athenaeum-nak minden további kiadásra is feltétlen joga van, a mindenkori tiszteletdíjra vonatkozólag azonban esetről-esetre fogunk megállapodni.
6. Ha az Athenaeum bármelyik kiadás elfogya után könyvemet többé kiadni nem óhajtja, a kiadói jog reám száll vissza és én a felett szabadon rendelkezem.

Budapest, 1925. október 9.

Tisztelettel:”

E dokumentumok tehát mind azt igazolják, hogy az Athenaeum 1925 őszén valóban készült kiadni JUHÁSZ Gyula prózai írásaiból, *Orbán lelke* című kisregényéből és korábban a lapokban megjelent novelláiból egy kötetet. De, hogy ez végül megjelent-e vagy sem, nem tudjuk. Minthogy eddig egyetlen példányra sem akadtunk rá, föl kell tennünk, hogy a kiadás mégsem készült el, valami miatt abbamaradt. Meglehet, hogy a költő később, ESPERSIT rábeszélésének engedve, mégis meggondolta magát és fölmondta a szerződést. A Petőfi-Társaság részére készített bibliográfiájában nyilván ő maga vétette föl az akkor sajtó alatt levő könyvet, s BARÓTI bizonyára⁷ ebből vette át adatát, amikor a költő műveit sorolta föl, ahogyan én meg tőle vettem. A könyvnek mindenestre nyomaveszett, s mindaddig, amíg legalább egy példánya elő nem kerül, nem vehetjük föl a költő műveinek jegyzékébe.

PÉTER LÁSZLÓ

⁶ Vö. PÉTER László: *Espersit János*. Bp. 1955. 40—42. l.

⁷ Szíves levélbeli közlése szerint már nem emlékszik, milyen forrásból származik adata.

FIGYELŐ

Vetustissima gyűjtemények, vetustissima katalógus. Sokáig tartott, amíg a bibliográfusok meg tudtak egyezni abban, hogy melyik évvel fejezzék be az ősnymotatványok korát. A kisebb műhelyek sajtója alól még 1520—30 körül is számos olyan mű került ki, amelyek tipográfiája megtévesztő hasonlóságot mutat a könyvnyomtatás *bölcsőkorának* termékeivel. Viszont a velencei könyveknek már 1490 körül van mai értelemben vett címlapjuk, levél- vagy lapszámozásuk, betűtípusuk többnyire könnyen olvasható antiqua, és aránylag kevés bennük a rövidítés.

Ez volt az oka annak, hogy a lipcei Egyetemi Könyvtár ősnymotatványkatalógusa az olasz inkunábulumokat csak 1480-ig tartja számon, más művek pedig 1516-tal, a reformáció évével, 1520-szal, sőt 1550-nel zárták le az ősnymotatványok korát. RÉCSEY Viktor például a pannonhalmi könyvtár régi műveiről szóló katalógusában 1536-ot veszi korhatárnak.

Ma már egységes a gyakorlat, a korhatár a XV. század utolsó éve, s ezt a döntést helyesnek kell elismernünk, Nagy hiba azonban az, hogy ezáltal a XVI. században készült könyvek sorsa aránytalanul mostohább lett. Egy ősnymotatvány komoly érték még akkor is, ha jelentéktelen a tartalma és magas a ránkmaradt példányszám. Egy 1500 után készült mű ára átlagban legfeljebb negyedannyi, mint annak, amelyet hivatalosan is inkunábulumnak minősítettek.

A könyvtárakban többnyire nem kerülnek különgyűjteménybe, nem élveznek különös védeltséget. Sőt még ritka vagy nem ritka voltukat is körülményes meghatározni. Az ősnymotatványkutatóknak rendelkezésére áll, — nem említve SAUBERTUST, Philippe LABBÉT, Cornelius a BEUGHEM-t, MAITTAIRE-t, PANZERT, LAIRET és a többi elavult munkát, — HAIN, COPINGER, REICHLING, PELLECHET, POLAIN, STILLWELL bibliográfiája, az olasz *Indice*, a félbemaradt *Gesamtkatalog*. Emellett jóformán minden olyan könyvtár adott ki ősnymotatványkatalógust, amely nagyobb számú régi munkával rendelkezik. COLLIJN, VOULLIÈME, MAZARIN vagy a mi HELLEBRANTUNK, HORVÁTHUNK és a több tucatra menő egyéb katalógus mellett elég ha a British Museum mintaszerű és rendkívül részletes katalógusára gondolunk.

1500 után mit tudunk ehhez hasonlót felmutatni? Az elavult, 1536-tal végződő MAITTAIRE és PANZER mellett vannak erősen válogató, csak ritkaságokat felsoroló művek, mint pl. GRAESSE, PRAY és vannak nemzeti bibliográfiák, mint a *Régi Magyar könyvtár* vagy az az értékes, alapos, pontos összeállítás, amit NIJHOFF és KRONENBERG szerkesztett a holland nyomdák egyik — 1501—40 közti — fénykoráról.

Ennek az állapotnak a tarthatatlanságát a magyar könyvtárügy is érzi. Bizonyítja az a körülmény, hogy egymástól teljesen függetlenül egyszerre három nagy könyvtárunk állít fel olyan gyűjteményt, ahol az 1500 után megjelent könyveket az ősnymotatványokhoz, régi magyar könyvekhez hasonló védeltségben részesítik.

A feldolgozás menetében az Országos Széchényi Könyvtár vezet. Nagyraktárából — a katalógus alapján — kiválogatta a XVI. századi műveket. Ezeket a Régi és Ritka Nyomtatványok Tára nagyság szerint (ívrét, negyedret, nyolcadrét) három sorrendben állította fel. A címfelvételezés befejezése után — ennek túlnyomó része már megtörtént — a felvételeket adremával sokszorosítják, és elkészítik a 8—9000 kötetből álló új gyűjtemény szerzői, időrendi, nyomdahelyek szerinti stb. katalógusát. Az *Antiqua* gyűjtemény korhatára 1600.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára az alapkatalógusból kiválogatta az 1550-ig megjelent művek céduláit. Ezek *Vetustissima* névvel kerülnek a Ritkaságtár őrizetébe. Új jelzetet nem kapnak, a régi jelzetek sorrendjében állítják rendbe, a katalóguslapokon a jelzet elé teszik a *vetust.* szócskát. Minden műről két új katalóguskarton készül, az egyik a Ritkaságtár betűrendes katalógusába kerül (ősnyomtatványok, RMK művek, Hungarikák stb. közös katalógusa) a másik a kronológikus katalógusba. Ennek az 1501—1550 közti évek anyagát feltáró része lesz a tulajdonképpeni *Vetustissima*-katalógus.

A budapesti Egyetemi Könyvtárban, az Akadémia Könyvtárához hasonlóan ugyancsak 1550 a korhatár, s ugyancsak *Vetustissima* az új gyűjtemény neve. A feldolgozás itt kezdődött a legkorábban, 1946-ban, de személyzethiány miatt hosszú ideig szünetelt. Eddig — elég rendszertelenül — mintegy másfélezer kötetet osztottak át ide, jórészt azokat a műveket, amelyeket PRAY György 1780-as katalógusa, az *Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis regiae Budensis* ritkaságként tart számon. A könyvtár a további kiválasztásra a könyvtári törvény által előírt állományrevíziót akarja felhasználni. Ez a tervszerű munka 1958 nyarán indult meg az Aa—Ad szakokkal. Az új gyűjteményben a felállítás évről-évről történik, s így a helyrajzi katalógus egyúttal időrendi is. Tervbe vették, hogy később a megjelenési hely és a nyomdák szerinti katalógussal teszik használhatóbbá a könyv- és könyvtártörténet kutatói számára.

Könyvtárosaink az említett munkákkal kapcsolatban nagy hiányát érzik egy általános *vetustissima* katalógusnak vagy bibliográfiának. A legjobb megoldás természetesen az lenne, ha a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*-hoz hasonló nemzetközi katalógus készülne.

Ilyesféle kiadvány előkészítéséhez fogott hozzá a baden-badeni HERTZ cég, az UNESCO támogatásával. A kiadott tájékoztató az *Index Aureliensis*-nek, a XVI. századi könyvek nemzetközi katalógusának a megjelenését tizenkét éven belül ígéri.

E nagyobb szabású vállalkozás úttörő kezdeményezés, s ezért természetesen nem várhatunk tőle teljességet. Erre nyilván nem is törekszik. Az egyleveles nyomtatványokat kizárja a feldolgozásból, a nagy könyvtárak közül igen soknak az anyagát nem veszi figyelembe. Kezdetből fogva nem könyvtárakat, hanem egyes könyvtárosokat kért fel közreműködésre. (A tájékoztató szerint a magyar könyvtárak közül csak az Országos Széchényi Könyvtár és a Szegedi Egyetemi könyvtár anyagát dolgozzák fel, míg a gazdag XVI. századi gyűjteménnyel rendelkező Akadémiai Könyvtárét és a Budapesti Egyetemi Könyvtárét nem.) Bibliográfusainknak azonban már az is nagy segítség volna, ha a katalógus az anyagnak harmadát, felét tartalmazná.

De mégha eleve lemondanak a teljességről, akkor is hatalmas mennyiségű a regisztrálandó nyomtatványanyag! A XVI. század könyvtermése, — különösen a reformáció elterjedése után, — az előző századnak sokszorosára nőtt. És ha a kéziratban meglevő, sajtókész *GW* kiadása is majdnem két évtizede szünetel, hogyan várhatjuk az *Index Aureliensis* megjelenését tizenkét éven belül? Hiszen az anyaggyűjtés és feldolgozás munkája alig kezdődött el!

A nehézségeket igen jól látta a nemzeti könyvtárak Bécsben tavaly ülésező konferenciája. A kilátásokat borúlátóan ítélte meg, és elvetette azt a tervet, hogy a nem-

zeti könyvtárak hivatalosan támogassák a szerkesztés munkáját. A bécsi konferencia határozata látszólag nem befolyásolja az *Index Aureliensis* megjelenését. Viszont nagyon kétséges, hogy egyes könyvtárosok el tudnak-e végezni olyan feladatot, amit intézményük nem vállal. Fel tudják-e dolgozni hivatalos támogatás nélkül milliós állományú könyvtárak vetustissima anyagát?

A mondottak alapján fel kell készülni arra is, hogy a XVI. századi nemzetközi katalógus megjelenése el fog akadni. Ebben az esetben érdemes foglalkozni egy magyar kiadvány tervével, már most elkezdni a vele kapcsolatos problémák megvitatását, és megtervezni a munka személyi és anyagi vetületét.

Elsősorban a következő kérdéseket kell tisztázni: 1. Milyen könyvtárak anyagára terjedjen ki a munka? 2. Mi legyen a korhatár? 3. Milyen részletes legyen a leírás?

Három, XVI. századi anyagban leggazdagabb könyvtárunk (Széchényi, Akadémiai, Egyetemi) közös vetustissima katalógusának összeállítása — tekintettel az új gyűjtemények felállítására — aránylag kevés áldozattal megvalósítható feladat. Ehhez csatlakozhat még egy-két régi alapítású könyvtárunk, elsősorban azok, ahol a XVI. századi nyomtatványokat különválasztották és külön katalógust készítettek róluk, továbbá olyanok, ahol van a katalógizáló munkaközösséghez való részvételre alkalmas és erre elég szabad idővel rendelkező könyvtáros.

Korhatár tekintetében a kevesebb többet jelent. Célszerűbb, ha egyelőre csak a század első felében vagy még inkább első negyedében megjelent műveket vennénk számba. Ez a munka rövidebb idő alatt elvégezhető, a szükséges anyagi fedezet könnyebben biztosítható, és így sokkal inkább remélhető a záros határidőn belüli megjelentetés.

Részletesség szempontjából kétségtelenül az lenne a legkívánatosabb megoldás, amit a holland vetustissima bibliográfia¹ követ: a *GW*-hez hasonló teljes leírás, a szerző, az irodalomtörténetileg elfogadott cím, a hely, kiadó és év megadása után a címlapnak, kolofonnak és szükség esetén más részeknek betűhív közlése. A leírást a rétnagyság, kollacionálás, betűtípus és lelőhely megnevezése egészíti ki. Így természetesen a katalógus olyan méretűre duzzadna, ami a kiadást magyar viszonyok közt eleve lehetetlenné teszi. Azonban a másik véglet sem fogadható el, az a teljesen lerövidített címleírás, amit az újabb ősnymtatványkatalógusok már részletesen leírt inkunábulumok esetén követnek, mert így a katalógus alapján történő azonosítás sok esetben nehéz, sőt teljesen lehetetlen lenne. A célszerűség a két véglet közti középutas megoldást követeli, tehát a rövidített címleírás kiegészítését egyéb adatokkal.

A munka megkezdésére csak az országos ősnymtatványkatalógus elkészülte után kerülhet sor. Akkor kell majd részletesen értékesíteni a XV. századi művek feldolgozása során szerzett szervezési és egyéb tapasztalatokat. Csak ennek birtokában lehet a vetustissimák katalógizálásának sokkal nagyobb arányú feladatához a siker reményében hozzáfogni.

VÉRTESY MIKLÓS

Dokumentáció a Néprajzi Múzeum Könyvtárában. A múzeumi könyvtárak kézikönyvtárakból nőttek évtizedes (vagy éppen évszázados) fejlődéssel országos méretűvé, s létrejöttüket, fejlődésüket a múzeumi anyag tudományos vizsgálatával járó szakmai igények magyarázzák. Elsődlegesen tehát a múzeumi könyvtár a muzeológiai kutatómunka segítő szerve volt; nem öncélú és szervezeten sem önálló intézmény, hanem a múzeumba foglalt gyűjtemények mellett azok tudományos munkáját szolgáló segédtár. Napjainkban e könyvtárak sajátos funkcióváltáson mennek át: állományuk

¹ NIJHOFF, Wouter — KRONENBERG, M. E.: *Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540 door.* 1—4. s'Gravenhage, 1923 51.

fejlődése folytán kézikönyvtári jellegüket az országos múzeumokban a gyakorlatban régen elvesztették, s bár szervezetileg egy-egy múzeum organizmusába ágyazottan s annak függvényeként működnek, valójában egy-egy tudományterület tudományos szakkönyvtárának feladatkörét látják el. Állományuk nem egyszer a százezres tételszám körül mozog, amellyel kapcsolatban például a „kézikönyvtári” könyvtártechnika fenntartása anakonizmus. Olvasóik zömét múzeumi dolgozók alkotják ugyan, ezek mellett a kívülálló szakemberek, társintézmények dolgozói, a szakterület szolgálatára felsorakozó főiskolai és egyetemi hallgatók, a szó jobb értelmében vett tudománykedvelő „dilettánsok”, a termelést közvetlen szolgáló és minőségi fejlesztésére törekvő üzemi alkalmazottak; sőt nem ritkán egyes külföldi kutatók és tudományos intézetek is mint olvasók és kölcsönzők jelentkeznek.

A könyvtárhoz forduló külső kutató a tudományos irodalom kiegészítését találhatja meg a múzeum egyéb osztályain kezelt kéziratos anyagban, fényképekben, magnetofon-szalagokban, hanglemezekben és fonográfhengerekben, kottákban és újságkivágásokban, elsősorban pedig a múzeum központi anyagát felölölő tárgyi gyűjteményekben. A kölcsönös együttműködésnek az az egészséges légköre, amely a különböző múzeumi munkakörben tevékenykedő kutatókból egységes kollektívát formál, lehetővé teszi így, hogy a könyvtár munkájába „segédtként” kapcsolódjanak más múzeumi osztályok és gyűjtemények. Ez a fejlődés pedig a gyakorlatban a dokumentáció munkájának széles arányú kiegészülését jelenti: a múzeumi könyvtár könyv- és dokumentációs anyagának szerves továbbépítését a szakterületet képviselő más jellegű dokumentációs anyaggal.

A „dokumentum” fogalmának azt a szélesebb értelmezését, amelynek a könyvtári szakirodalomban tanúi vagyunk, a múzeumi közönségszolgálat szükségszerűnek mutatja: a kutató a könyvek nyújtotta lehetőségeken túllépve a maga elé tűzött probléma megoldására a jelenségek minél szélesebb anyagon való vizsgálatához levéltári vagy technikai eszközökkel rögzített adatokat is figyelembe vesz, sőt azokon kívül a természet tárgyait s az emberi eszközöket és alkotásokat is tanúságul hívja.

A szervezett megoldást a néprajz területén e tudomány fogalma és tárgyköre logikusan kényszerítette ki. E tudomány szak a népek életmódjának és kultúrájának hagyományoszerű mozzanatait tanulmányozva olyan széles problematikát vet fel mind az európai parasztkultúrák („Völkskunde’), mind a természeti népek ún. „primitív” kultúrája („Völkerkunde’) területén, hogy távlataival lényegében az egész Földet, a teljes Embert és a Kultúra egészét felöleli. Az Egyetemes Tizedes Osztályozás címszavainak jelentős hányada így sajátosan néprajzi vonatkozásban is felvethető, s a 39. osztály táblázatában voltaképpen valamennyi fő táblázati címszót meg kellene ismételni, hogy a néprajzi irodalom könyvtári áttekintését csak valamennyire is biztosíthassuk. (A gyakorlatban a néprajzi művek címei általános gyűjtőkörű könyvtárakban ezért kerülnek meg lehetőségen sűrűen a fő táblázat más főosztályaiba, osztályaiba és alosztályaiba — a népi mesterkedések az ipar, a hagyományos állattartási módok az állattenyésztés címszava alá stb.)

Az egyetemességnek az a tematikai igénye, amely egyaránt fontosnak és jellegzetesnek látja az elhagyott pásztorkalibák ajtajára vésett bajelhárító jeleket és egész tájak települési formaváltozatait, a gyermekek sárjátékait és a földművelés különféle hagyományos eszközeit, módszereit, a hozzájuk fűződő szokásokkal és hiedelmekkel, a teherhordás hagyományos fogásait és szerszámaikat és népünk pazar színekben pompázó dallamkincsét — a kutatási anyag áttekintését és rendszerezését a további tudományos munka számára nemcsak rendkívül nehéz, de egyben rendkívül fontos is teszi.

A múzeum sajátos előnye azonban, hogy a könyvtárosi munkát kiegészítheti tanácsadásával vagy éppen közvetlenül végzett alkalmi munkájával a múzeum más

osztályain tevékenykedő specialisták hálózata. A könyvtári dolgozó a szakirodalmi cím-anyag rendszerezése során a mű tanulmányozása által könnyen felismerheti egy-egy dolgozat halászati tematikáját. Ahol azonban a népi halászat irodalmát több száz cím képviseli, ez osztálynak alosztályokra való bontása válik szükségessé, s ezt a „finomító” munkát a múzeumi könyvtár e kérdés szakkutatójának bevonásával nemcsak könnyebben, de főként nagyobb szakszerűséggel tudja elvégezni. A dokumentáció szempontjából néprajzi viszonylatban éppen a szakszerűség magasabb foka az a sajátos előny, amelyet egy-egy kérdés megoldásában a Múzeum más osztályain dolgozók mint a Könyvtár munkatársai biztosítani tudnak.

A szorosan könyvtári dokumentációs munka a következőkben jellemezhető.

1. A Könyvtár *Index Ethnographicus* címmel 1956 óta külön dokumentációs folyóiratot ad ki, ez idő szerint 500 példányban. A folyóirat évenként kétszer jelenik meg, kb. 15—20 ív terjedelemben, Rotaprint-sokszorosításban. Négy állandó rovatból áll. Elsődleges célja a Könyvtár újabb állományának feltárása; ezért bevezetőül számonként mintegy száz új néprajzi munkát dokumentál, egyenként 15—20 sornyi terjedelemben. Kiterjeszkedik tömören legfőbb tudományos eredményeikre, módszertani sajátosságaikra. elvi szempontjaikra. Készítésükre a Múzeum és a Könyvtár szakértői vállalkoznak, ki-ki érdeklődésének megfelelően. Az ismertetéseket a folyóirat a néprajztudomány általános problematikájának megfelelő szakrendi csoportosításban, sorszámozva közli. Az *Index Ethnographicus* második rovata bibliográfiákat foglal magába a szaktudomány köréből. Így közölte egyebek között 1956-ban a magyar néprajzi bibliográfiák könyvészetét, 1957-ben, valamint 1958-ban pedig összegezte az előző év magyar néprajzi termését és a magyarságra vonatkozó külföldi néprajzi kutatásokat. A folyóirat harmadik rovata a könyv és az írás ethnographiájának tárgyköréből közöl tanulmányokat. E hazánkban elhanyagolt kutatási terület művelésével egyben könyvtártudományunk egy elhanyagolt ágát is szolgálni igyekszik. A negyedik rovat német nyelvű. Magába foglalja a dokumentált könyvanyagból a hazai kiadványokra vonatkozó közléseket, valamint a könyv néprajzáról közölt cikkek kivonatát.

A kiadvány biztosítja a magyar kutatóknak a legelemibb tájékozódást a néprajz újabb hazai és külföldi szakirodalmában, egyben a külföldnek is képet ad az újabb magyar eredményekről. Hiányossága, hogy a dokumentáció ma még nem tudja átfogni a friss könyvtermés teljes néprajzi törzsanyagát. Fejlesztése elsősorban ebben az irányban mutatkozik szükségesnek.

2. A dokumentációs munka második területét a Néprajzi Múzeum Könyvtárában a néprajzi szakfordítások gyűjtése alkotja. Fordítás-gyűjteményünk ez idő szerint mintegy 270 tételt ölel magába. Kialakulásában a Néprajzi Múzeum dolgozóinak és egyes külső alkalmi munkatársainak nyelvismerete és sokféle érdeklődése egyaránt szerepet játszik. A gyűjtemény állománya gépirásos, és az egyes tanulmányok első példányait kötetekké formálva és tartalomjegyzékkel ellátva kolligátumként kezeli. E kolligátumok olvasótermi példányoknak minősülnek; az egyes cikkek másodpéldányai viszont (kartonborítékba foglalva) kölcsönözhetőek.

E fordítások egyrésze folyóiratokban is megjelent. A *Szovjet Néprajztudomány* című folyóirat, amelyet 1950-ben a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja és az Egyetemi Néprajzi Intézet indított meg, s amely utóbb, 1951-től részben, 1953-tól pedig teljesen a Néprajzi Múzeum kiadásába ment át, 1954-től pedig *Néprajzi Dokumentáció* címmel jelent meg, főként a Szovjetunió és a népi demokráciák egyes néprajzi közleményeit tolmácsolta magyar nyelven. Kiterjeszkedett azonban egyes módszertani szempontból fontos nyugati tanulmányokra is; egyik szám pl. az európai néprajzi atlaszmunkálatokkal foglalkozó tanulmányok egész kis antológiáját nyújtotta az olvasóknak. A legfontosabb fordítások ezenkívül a Magyar Néprajzi Társaság szakfolyóiratának, az

1890-ben megindított, azóta folyamatosan megjelenő, s jelenleg 70. évfolyamánál tartó *Ethnographiá*nak lapjain is helyet kaptak.

A Néprajzi Múzeum Könyvtárának fordítás-gyűjteménye a könyvtári állománynak eleven része, amely a múzeumi fordítói munkálatok eredményeként alkalom szerint gyarapszik. Tervszerű fejlesztésének biztosítása azonban ma még megoldásra váró feladat.

3. A könyvtári dokumentációs tevékenység harmadik területe a címdokumentáció. Anyagát a Magyar Tudományos Akadémia által 1950-ben létrehívott s az általa jóváhagyott tervek szerint működő Néprajzi Bibliográfiai Munkaközösség munkálatai hozták létre. A gyűjtemény eddig mintegy harminc-negyvenezer, részben annotált címre terjeszkedik ki, s a szorosan néprajzi könyv- és cikkanyag címein kívül kiterjeszkedik a társtudományok olyan műveinek nyilvántartására is, amelyek néprajzi szempontból is jól értékesíthető adalékokat tartalmaznak. Így kialakulóban van a népünk gazdasági-társadalmi életformájának átalakulását regisztráló termelészövetkezeti repertórium, a kultúrsoportokról szóló közlemények címgyűjteménye, a folklorszövegek újabb fordításairól készülő címkatalógus, a munkásfolklor és a rigmusköltészet adalékainak repertóriumja stb. Vannak azonban a gyűjteménynek olyan elemei is, amelyek a néprajz történeti kibontakozásához, egyes néprajzkutatók tevékenységéhez, néprajzi irányok és iskolák munkásságának áttekintéséhez kínálnak eligazító anyagot, továbbá számbaveszik a néprajzkutatás szerveinek munkálatairól szóló közleményeket, valamint a néprajzi oktatás és a társadalmi néprajzi gyűjtőmozgalom cikkanyagát.

E változatos címgyűjteményből nőtt ki a magyar néprajztudomány sajtó alatt levő tízéves bibliográfiája az 1945—1954 évkörre vonatkozóan.

A gyűjtemény egyébként zömében a szabadságharctól napjainkig közölt néprajzi munkákra, könyvekre, tanulmányokra, cikkekre terjeszkedik ki, és a lehető teljességgel igyekszik folyamatos áttekintést biztosítani e tudományszakban folytatott kutatás hazai anyagáról, valamint a magyar népre vonatkozóan külföldön végzett kutatás cím-anyagáról.

4. A mondottakon felül különös feladata a Könyvtárnak a belső tájékoztatás, az új szerzemények megismertetése a Múzeum más osztályain dolgozó szakemberekkel, valamint a szakterület vidéki dolgozóival. Korábban évnegyedes, szakrendi csoportosítású címjegyzékkel igyekeztünk ellátni e feladatot. Ma sűrűbben kiadott, kisebb példányszámú és szakozás nélküli összeállításokra szorítkozik ez a munka, és pusztán a belső múzeumi tájékoztatást szolgálja; a néprajz szélesebb nyilvánosságának az *Index Ethnographicus* útján tárja fel a Könyvtár új szerzeményeit. Alkalmilag önállóan vagy a Múzeum megfelelő szakkutatójának bevonásával tematikus címjegyzékeket és bibliográfiákat is készít, amelyek a könyvtári olvasószolgálatnak is segítő kalauzai. E részben az élőszóbeli, vagy a szerzői, a földrajzi és a szakkatalógus által biztosított tájékoztató munkától az *Index Ethnographicusig* — az alkalmi dokumentációs munka különböző eszközeihez folyamodunk a könyvtár felé forduló igényeknek megfelelően.

SÁNDOR ISTVÁN

A pedagógiai dokumentáció munkájáról. A szocialista iskola kialakításával, a neveléstudomány fejlődésével az oktatásügyi dolgozói nagy érdeklődéssel fordultak a külföldi pedagógiai irodalom, különösen a szovjet szakirodalom felé, hogy munkájukban felhasználhassák tudományos eredményeiket, gyakorlati tapasztalataikat. Ez az érdeklődés és az ennek nyomán fellépő igények hívták életre a pedagógiai dokumentációt.

A pedagógiai dokumentáció 1950-ben a Közoktatásügyi Minisztérium Nevelésügyi Főosztályának a keretében alakult meg azzal a célkitűzéssel, hogy a Főosztály tudományos, elvi munkájához tájékoztatást adjon a külföldön folyó neveléstudományi

és oktatásügyi munkáról. Az azóta elmúlt kilenc év alatt az egy főosztály tájékoztatását ellátó kis dokumentációs csoportból számos szervezeti változáson keresztül az oktatásügy és neveléstudomány valamennyi területét átfogó pedagógiai dokumentáció fejlődött ki. A Nevelésügyi Főosztály dokumentációs csoportja az egész Oktatásügyi Minisztérium tájékoztatását ellátó Tájékoztató és Sajtóosztályba olvadt be, majd a minisztérium pedagógiai könyvtárával mint önálló osztály már a minisztérium kereteit túllépő országos tájékoztatói feladatokat is ellátott. 1957. február 1-től a Pedagógiai Tudományos Intézet keretében működött 1958. szeptember 1-ig, az Országos Pedagógiai Könyvtár létrehozásáig. Az Országos Pedagógiai Könyvtár megalakulása jelentős állomás a pedagógiai dokumentáció fejlődésében. A könyvtár széles dokumentációs bázist és megfelelő szervezeti keretet biztosít a pedagógiai tájékoztatói munka országos szinten való ellátásához.

A külső kereteknek ilyen számos változáson keresztül történő kialakulásával párhuzamosan a munka belső tartalma is fejlődött. A csoport kezdetben csak a Nevelésügyi Főosztály, majd az Oktatásügyi Minisztérium számára végzett figyelőszolgálatot a minisztérium pedagógiai könyvtárába beérkező folyóiratokból, és fordította a külföldi delegációk és kulturális kapcsolatok útján kapott pedagógiai dokumentációs anyagot (oktatásügyre vonatkozó párhathározatokat, rendeleteket, tanterveket stb.). Az oktatásügy fejlődésével, a pedagógiai tudományos munka megindulásával, a pedagógustovábbképzés kiszélesítésével az Oktatásügyi Minisztérium, a pedagógiai intézetek dolgozóinak és a gyakorló pedagógusoknak dokumentációs igényei megnövekedtek, a pedagógiai tájékoztató munka jelentősen kiszélesedett. Munkánkat eleinte az a törekvés vezette, hogy minél több szakirodalmat bocsássunk tudományos dolgozóink és pedagógusaink rendelkezésére. Sokszor megfelelő válogatás nélkül fordítottuk a könyvtárba bekerülő kiadványokat: pedagógiai tanulmányokat, módszertani segédkönyveket, tankönyveket. Ez a kicsit ötletszerű munka mindinkább differenciálódott, a hazánkban folyó neveléstudományi és oktatásügyi munka feladatait szem előtt tartva a pedagógiai irodalom összefoglaló feltárására törekedett, és legfontosabb feladatának tekintette az úttörő pedagógiai kísérletek és tapasztalatok gyűjtését és terjesztését.

Szélesedett munkánk könyvtári bázisa is. A könyvtár anyaggyűjtése tervszerűbbé vált, a 300 hazai és külföldi pedagógiai folyóirat sokoldalú és széleskörű tájékoztató munkát tett lehetővé. A Szovjetunió oktatásügyének ismertetése mellett tájékoztatást adunk a velünk hasonlóan fejlődésen keresztül menő népi demokráciák, továbbá a tőkés államok oktatásügyéről is.

Tájékoztató munkánk kiterjed az oktatásügy valamennyi területére az óvodától a felsőoktatásig: a pedagógiai tudományos munkára, a nevelés- és fejlődéslelektanra, a nevelés történetére, az iskolaszervezetre, az oktatás tartalmára, az általános és politéchnikai képzésre, az egyes tantárgyak tanításának módszertanára, az iskolai és családi nevelésre, az ifjúsági mozgalomra, az óvodai nevelésre, a gyógypedagógiára, a pedagógusképzésre. A széles területen folyó pedagógiai tájékoztatás szakterületek szerint oszlik meg. A dokumentátorok mind alaposabban megismerik a területükön folyó tudományos és gyakorlati munka feladatait, és a témák alapos feltárásával ezekhez adnak elsősorban segítséget.

A tájékoztatást a legkülönbözőbb dokumentációs eszközök és módszerek felhasználásával végezzük. A kijelölt folyóiratokból lapismertetések készülnek, ezeket juttatjuk el rövid úton a tudományos kutatóknak és az oktatásügy irányító szerveinek. A gyakorló pedagógusok számára a pedagógiai sajtóban közlünk folyóiratismertetéseket, témaszemléket. Az iskolában folyó munka legjelentősebb feladatainak megfelelően ajánló bibliográfiákat és témajegyzékeket állítunk össze. (A világnézeti és az erkölcsi nevelés kérdései, a politéchnikai képzés, az osztályon és iskolán kívüli munka, az esztétikai nevelés, az egyes tárgyak tanításának módszertana stb.)

Munkánk fejlődését tükrözi kilenc éve folyamatosan megjelenő *Tájékoztatónk* (*Közoktatásügyi, Oktatásügyi, Neveléstudományi Tájékoztató*). A *Tájékoztató* a hazai és külföldi lapokban megjelenő neveléstudományi tanulmányoknak, az iskolák gyakorlati munkáját ismertető cikkeknek annotált jegyzékét adja. Az első tájékoztatók összeállítását még a spontaneitás, a tervszerű válogatás hiánya jellemezte. A *Neveléstudományi Tájékoztató* ma már sokkal szélesebb forrásanyag felhasználásával a neveléstudomány és oktatásügy feladatait ismerő válogatással készül.

Munkánkban különös jelentőséget tulajdonítunk a vidéki pedagógusok tájékoztatásának, kik városi kollégáiknál nehezebb munkakörülmények között dolgoznak, szakmai és ideológiai fejlődésüknek lehetőségei korlátozottabbak. Vidéki, tanyai iskolák pedagógusai gyakran fordulnak hozzánk a *Tájékoztató*ban megjelent ismertetések alapján pedagógiai irodalomért, hogy iskolai munkájukat tudatosabbá, eredményesebbé tegyék. Cikkfordításaink lehetővé teszik, hogy az idegen nyelveket nem tudó pedagógusok is megismerhessék a legjelentősebb külföldi tanulmányokat és cikkeket. Fordításainkat a Művelődésügyi Minisztérium illetékes osztályai, a Pedagógiai Tudományos Intézet és a pedagógustovábbképző intézetek is felhasználják kiadványaikban a pedagógusok továbbképzéséhez.

Tájékoztató munkánk kiszélesítéséhez rövid időn belül pedagógiai archívumot hozunk létre. Ezzel lehetővé tesszük, hogy a napisajtó oktatásügyi hírei könnyen áttekinthető csoportosításban a pedagógusok rendelkezésére álljanak.

*Tájékoztatónk*at, amely függelékében a hazai pedagógiai kiadványokat orosz, német és francia nyelven ismerteti, megküldjük több külföldi tudományos intézetnek, dokumentációs központnak, de a külföldi kapcsolatok tervszerű kiépítése, a rendszeres kiadványcsere megszervezése még megoldandó feladataink közé tartozik.

A pedagógiai tájékoztatás az oktatásügy fejlődésével, a nemzetközi kapcsolatok kiszélesítésével egyre jelentősebbé válik, különösen akkor, amikor a rohamos társadalmi, gazdasági és politikai fejlődés szinte gyökereiben változtatja meg a hagyományos iskola-rendszert és az egész világon előtérbe kerül a kötelező középiskolai oktatás megvalósítása, az iskola és a termelő munka összekapcsolása, az általános politechnikai képzés megvalósítása.

RÉDL ENDRÉNÉ

A gyors olvasás problémája. A civilizáció növekedésével egyre nehezebbé válik lépést tartani az irodalmi termeléssel. Ha összehasonlítjuk korunkat a régmúlt időkkel, körülbelül azt kell mondanunk, hogy az ókor és a középkor nagy tudósai egész életükben alig olvastak többet, mint amennyit a mai tanterv egy átlagos érdeklődésű középiskolai tanulóól elvár. Sokan megpróbálják olvasmányaikat egy-egy szakterületre korlátozni. Egy tekintélyes professzortól hallottam egyszer, hogy már negyven esztendeje nem olvas mást, csak saját szakmájának irodalmát. Így alakulnak ki korunk specialistái — de ennek hátrányairól sőt veszélyeiről megint egész irodalomra valózt írtak össze. És ma már tulajdonképpen ez sem oldja meg a problémát. Nem egy olyan szakterület van, amelyről kimutatták, hogy egyre gyarapodó irodalmát még az sem tudná végigolvasni, aki napjának minden percét olvasással tölti. Jóformán minden magát képezni vágyó ember panaszkodik, hogy nincs ideje az olvasásra. Különösen áll ez a könyvtárosokra, akik egyre inkább arra kényszerülnek, hogy pusztá adminisztrátorai legyenek a könyveknek ahelyett, hogy előharcosai lennének a kultúra terjesztésének.

Az irodalmi termelés szinte határtalanul növekszik, — az emberi elme receptivitása és munkaidőnk viszont nem növelhető korlátlanul. Megoldást azon az úton kereshetünk, hogy igyekszünk ésszerűbbé tenni olvasásunk módszerét. Az ésszerűsítésben itt nyilvánvalóan két szempontnak kell érvényesülnie: egyfelől meg kell tanulnunk a lehető leg-

gyorsabban olvasni, másfelől el kell sajátítanunk annak módját, hogy a gyors olvasás mellett és ellenére maximális hasznot húzzunk olvasmányainkból. A gyors és eredményes olvasás nem állnak egymással ellentétben, sőt bizonyos mértékben feltételezik egymást.

Az eredményes olvasásnak figyelmesnek kell lennie. Ámde a pszichológiai megfigyelések kimutatták, hogy a figyelem meggyorsítja a lelki folyamatokat. Ebből következik, hogy a figyelmes olvasás már magában véve is gyorsabb, mint az, amit szórakozottan végzünk. Sajátosképpen ennek a fordítottja is áll: a gyorsabb olvasás fokozza figyelmünket. RIBOT¹ azt állítja, hogy a mozgás konstitutív része a figyelemnek: fenntartja és fokozza azt. A figyelő ember különféle mozgásokat végez: járkál, fejt vakarja, szemét dörzsöli stb. E mozgások izomérzete hatással van az agyra és növeli annak aktivitását. Lehet, hogy a gyors olvasásnál az erőltetett szemizommozgásnak van ilyen hatása. Az kétségtelen, hogy az olvasás gyors tempója bizonyos izgatottságot vált ki, ami fokozza figyelmünket. Valamennyien tapasztalhattuk ezt azoknak az „életmentő” tízperceknek folyamán, amikor a megtanulni elmulasztott anyagot az iskola folyosóján olyan gyorsasággal tudtuk elsajátítani, amilyenre otthon képtelenek lettünk volna.

Az izomérzeteknek és a figyelemnek összefüggésére vezethető vissza az a gyakorlati tanács, amelyet a gyors olvasás propagálói hangoztatnak, hogy ne olvassunk felve avagy túlságosan is kényelmes karosszékben elterpeszkedve. A figyelem kétségtelenül bizonyos izomfeszültségekkel jár, ha tehát izmainkat ernyedtt állapotba hozzuk, elálmósodunk, és figyelni s így gyorsan, eredményesen olvasni nem tudunk.

A figyelmi koncentráció nemcsak az olvasás tempóját teszi gyorsabbá, hanem az olvasott szöveg megértésének és elsajátításának is legfontosabb feltétele. A figyelem hatására a tudattartalmak világosabban állnak előttünk, tehát a szöveget könnyebben és hamarabb értjük meg; emlékezetben tartásra irányuló figyelem nélkül nincs bevésés, tehát a szöveg értelmének magunkévá tétele és megőrzése sem történhetik figyelem nélkül. Elmondhatjuk tehát, hogy a jó olvasás titka a figyelmi koncentráció. Ezzel az általánosságban mozgó megállapítással azonban nem érhetjük be, ha gyakorlati hasznot akarunk húzni olvasás-lélektani ismereteinkből. Azt is tudnunk kell, hogy mire figyeljünk, illetve mire ne figyeljünk, ha olvasásunkat jobbá akarjuk tenni. A figyelem az absztrakciónak, a lényeg kiemelésének is eszköze. A figyelem irányításával tehát azt is elérhetjük, hogy mind az olvasás gyakorlatában, mind pedig az olvasott szövegben a lényegre helyezzük a súlyt, és háttérbe helyezzük, ami lényegtelen. Ilyen módon valóban időt takaríthatunk, és olvasásunkat eredményesebbé tehetjük.

1. *A gyors olvasás technikájával* több évtizede foglalkoznak világszerte különböző tudományos kutató intézetekben, a legutóbbi években azonban különös figyelmet szentelnek e kérdésnek. Az idevágó megfigyelések eredményeinek felhasználásával olvasási tanfolyamokat is rendeznek egyetemeken, üzemekben stb. Megállapították, hogy kellő gyakorlat mellett 50—100%-al meggyorsítható olvasásunk tempója. Felnőtt ember átlagosan 275 szót olvas el percenként, akadtak azonban a tanfolyamokon olyan rendkívüli tehetségek, akik 600, 800, sőt 1000 szavas szöveget is elolvastak és felfogtak percenként. Természetesen az olvasás tempója nagymértékben függ a szövegtől, amit olvasunk.

Olvasásunk meggyorsítása elsősorban a gyakorlaton múlik. Több hónapos mindennapi erőfeszítésre van szükségünk, hogy e téren valami eredményt érjünk el. A gyakorlás alapelveként azt ajánlják,² hogy olvassunk kissé gyorsabban, mint ahogy azt

¹ Th. RIBOT: *Psychologie de l'attention*. 18. kiad. Paris. 1938.

² A következőkben előadott gyakorlati útbaigazításokhoz l. André CONQUET: *Lisez mieux et plus vite*. Paris, 1956. Norman LEWIS: *How to read better and faster*. New York, 1955. Harry BAYLEY: *Quicker reading*. London, 1957.

kellemesnek találánk. Kívánatos továbbá, hogy az olvasási gyakorlatokhoz ne válasszunk nehéz szöveget, és igyekezzünk mindig a legfontosabb gondolatokat kiragadni. Az olvasás tempójának erőltetett növelésére, — mert legyünk tisztában vele, hogy az egyre gyorsabb olvasást erőltetnünk kell! — amerikai pszichológusok különböző berendezéseket konstruáltak. Ezek a berendezések — tetszés szerint beállítható gyorsasággal — eltakarják az egymásra következő sorokat, s így kényszerítenek a szöveg gyors átfutására. Emellett tájékoztatnak olvasásunk tempója felől is. Ilyenfajta gépesítésre természetesen nincs okvetlenül szükségünk. Ugyanezt a célt elérhetjük úgy is, hogy egy kartonlappal felülről lefelé haladva mindig eltakarjuk a már elolvasott sorokat.

A gyors olvasás erőltetésének legnagyobb akadálya az, hogy úgy érezzük; az ilyen módon átfutott szöveget nem fogtuk fel kellőképpen, kihagytunk valami lényegeset. Ez a rossz érzés azonban legnagyobbbrészt a kényelmes olvasás belénk gyökeresedett szokásából ered. Bizonytalanságérzésünk alaptalan voltáról könnyen meggyőződhetünk úgy, hogy megpróbálunk magunknak számot adni az erőltetett gyorsasággal olvasott szöveg tartalmáról, és ezt a szöveg újabb, megszokott tempójú, olvasásával ellenőrizzük.

Gyorsolvasási gyakorlatainkat az elért eredmények ellenőrzésével kell egybeköt-nünk. Haladásunkat ugyanis ellenőriznünk kell, nehogy csalódásba essünk. Az ellen-őrzésben a legfontosabb a percenként olvasott szavak számának megállapítása. Jó képet ad haladásunkról és annak további kilátásairól a következő módszer: válasszunk ki három szöveget valamely könnyű és érdekes könyvből. Mindhárom szöveg legyen pl. 3 lap terjedelmű. Az első szöveget olvassuk el megszokott tempónk szerint, a másodikat a lehető leggyorsabban, a harmadikat gyorsan, de mégis úgy, hogy meg legyünk győződve megértéséről. Ismételjük meg ezt a gyakorlatot hetenként többször. Ha lemérjük a háromféle olvasás időtartamát, és ellenőrizzük, hogy mennyit sikerült megértenünk a leggyorsabban olvasott szövegből, a különböző időben tartott gyakorlatok adatainak összehasonlításával képet alkothatunk magunknak nemcsak az elért eredményekről, hanem arról is, hogy mit várhatunk további erőfeszítéseinktől.

A gyors olvasásnak egyik leggyakrabban előforduló és egyben legsúlyosabb akadályozója a szavanként, szóról szóra való olvasás szokása. Ez a szokás nagyon sok emberbe belegyökeresedett, mert hiszen valamennyien fennhangon tanultunk olvasni. Mindazok, akik percenként 175 szónál többet nem olvasnak, majdnem biztosan rabjai ennek a rossz szokásnak. A szóról szóra való olvasás abban áll, hogy az olvasott szöveg minden egyes szavát hangtalanul kiejtjük magunkban. Szélsőséges esetekben ajkunk is mozog, de lehet, hogy torkunkban formáljuk ki a szavakat, vagy csak a nyelvünkben érzünk bizonyos mozgási tendenciákat. Ezt a szokást megfeszített figyelemmel le kell győznünk, úgyhogy tudatosan laza állapotban tartjuk ajkunkat, hangszálainkat, nyelvünket.

A szavaknak belső beszédben való kiejtése nem előfeltétele a szöveg megértésének. Ezt könnyen beláthatjuk, ha például a matematikai szimbólumok megértésére gondolunk. Azt, hogy $1+1=2$, egyszerű rátekintéssel megértjük, mégcsak fel sem merül bennünk a tendencia, hogy magunkban utánamondjuk „egy meg egy az kettő.” Azt is állíthatjuk, hogy a szóról szóra való olvasás szokásának elhagyása bizonyos szempontból megkönnyíti a megértést. A többjelentésű szavak konkrét értelme csak az egész mondat felfogása után derül ki. A szavankénti olvasásnál tehát egy-egy ilyen szó előfordulása mindig pillanatnyi megakadással jár, míg a mondat egészét átfogni igyekvő olvasó számára nem jelent semmiféle késedelmet. A szavankénti olvasás ezen felül, különösen a hosszú és terjengős mondatszerkezetekben, annyira lelassítja a tempót, hogy ezzel megnehezíti a szöveg összefogását, az egész mondat megértését. Gondoljunk például arra, hogy egy-egy rossz írással írt és csak nehezen kibetűzhető levelet milyen nehéz megérteni.

A szóról szóra való olvasás elhagyása azonban látási érzeteink jobb kihasználását feltételezi. Az olvasás során — ha a megszokott lassú tempóban végezzük is azt —

szemünk nem halad folyamatosan végig az egymás után következő sorokon, hanem megáll. Tulajdonképpen nem akkor olvasunk, amikor szemünk mozog, hanem éppen akkor, amikor megáll. Ilyenkor fogjuk fel az egyes szavakat. Tudjuk, hogy szemünk retinájának van egy középponti helye, a fovea centralis, az ideeső fénysugarakat látjuk a legélesebben. A középponttól távolabbi helyekre eső fénysugarak már kevésbé éles képet adnak. Valamely szó minden betűjét csak akkor látjuk tisztán, ha az azokról szemünkbe jutó fénysugarak a foveára esnek. Ilyenkor következik be a fentemlített megállás olvasásunkban. Ámde mindennapi tapasztalatunk és az idevágó kísérletek is igazolják, hogy egy-egy szó felfogásához nem kell annak minden betűjét világosan látnunk; néhány betű s azoknak jellegzetes elhelyezkedése elég tájékozódásunkhoz. Ennek következtében megfelelő gyakorlat mellett egy-egy megállás alkalmával nemcsak a foveára, hanem az azzal szomszédos pontokra eső szóképeket is felfoghatjuk, amivel a megállások számát jelentősen csökkenthetjük.

A végzett kísérletek kimutatták hogy 8—10 szóból álló szövegsor elolvasásához elegendő 3—4 megállás. A rossz olvasó ezzel szemben hatszor, sőt hétszer is megáll. Még azt is kiszámították, hogy valamely közepes olvasó egy napi olvasása folyamán körülbelül 70 000 ilyen megállást végez. Elképzelhetjük, hogy mekkora időmegtakarítást jelenthet az, ha e megállások számát csökkenteni tudjuk.

A gyors olvasás szempontjából fontos az is, hogy lehetőleg ne térjünk vissza a szövegnek egyszer már elolvasott részeire. Ez bizonyos nehezebb szövegek megértéséhez szükséges lehet ugyan, de legtöbbször csak rossz szokáson alapuló gyakorlat. Különösen hosszú mondatok olvasásakor sokszor az az érzésünk, hogy azért nem értjük meg a gondolatot, mert a szöveg elejét nem olvastuk elég figyelemmel. Ilyenkor visszatérünk a már átfutott sorokra, a legtöbbször fölöslegesen, mert úgy is megérténénk a gondolatot, ha továbbolvasnánk a szöveget.

A megszakítások és a kényszerű visszatérések számának csökkentése szemünk izommunkája szempontjából sem közömbös. A kevés megszakítással, egyenletes ritmusban tovalhaladó olvasás ugyanis kevésbé fárasztja a szemet, mint a halmozott meg-megállás és a folytonos vissza-visszatérés. Tehát még szemünket is kíméljük, ha jól olvasunk!

2. *Az eredményes olvasásnak* is vannak bizonyos „fogásai”, amelyek segítségével olvasmányaink mennyiségét — a rendelkezésünkre álló idő- és energiafogyasztás növelése nélkül — fokozhatjuk. A cél azonban, amit itt szem előtt kell tartanunk, már nemcsak az, hogy minél rövidebb idő alatt minél nagyobb terjedelmű szöveg értelmét felfogjuk, hanem elsősorban az, hogy a felfogott tartalmat magunkévá tegyük úgy, hogy ismereteink gyarapítására felhasználhassuk. Az itt elérhető egyszerűsítésektől még sokkal több eredményt várhatunk, mint az olvasás technikájának meggyorsításától, mert amíg a gyors olvasás esetében legfeljebb arról lehet szó, hogy az egyes nem fontos szavak gondos elolvasására fordított időt takaríthatjuk meg, addig itt a nem lényeges bekezdések, sőt fejezetek mellőzése forog kockán: A nehézség csak az, hogy az olvasás eredményességének fokozása annyira függ a konkrét körülményektől, hogy ezen a téren mindenkire és minden esetben érvényes elvek leszögezéséről alig lehet beszélni. Fontos tényező itt az olvasott szöveg nehézségének foka. Nyilvánvaló, hogy újságcikkeket könnyebb olvasni, és ezért másképpen is kell olvasni, mint a tudományos értekezéseket. Különbözőek az eredményes olvasás feltételei aszerint is, hogy milyen célból olvasunk. Másképpen kell olvasnia a könyvtárosnak, aki tájékozódni akar valamely könyv tartalma felől, másképpen a szaktudós, aki adatokat keres készülő munkájához, ismét másképpen annak, aki valamely tudomány szak alapfogalmaival kíván tisztába jönni. Mindeme sokféle lehetőség közül az alábbiakban csak azzal, a talán leggyakrabban előforduló esettel foglalkozunk, amikor valamely tudományos jellegű írásművet azért olvasunk, hogy ismereteinket gyarapítsuk.

Ismereteink gyarapítása új gondolatok elsajátításával történik. Tehát, amit keresünk a könyvben, az a gondolat. A gondolatok azonban, a dolog természeténél fogva, bizonyos szavakba öltözöttek, bizonyos gondolatmenet során és írásműbe rendezetten jelennek meg az olvasásra szánt könyvben. Ennek következtében a gondolatra mintegy három réteg rakódik rá, amelyeken át kell törnünk, hogy a gondolathoz eljuthassunk. A gondolatokat kereső olvasó szempontjából nem lényeges, hogy a gondolatok milyen szavakba öltözöttek jelentkeznek, rendszerint nem különösen érdekes az sem, hogy a gondolatok milyen egymásutánban követik egymást, és közömbös, hogy milyen stilisztikai formában íródott a szöveg. Természetes, hogy szavak, gondolatmenet, stilisztikai forma nélkül nincs írásmű, de kétségtelen az is, hogy mindezek révén olyan szubjektív mozzanatok kerülnek a szövegbe, amelyekre nincs feltétlenül szükségünk, amelyeknek elhagyása tehát egyfelől meggyorsítja a gondolat felfogását, másfelől megkönnyíti annak emlékezetben tartását. Az ismereteink gyarapítása céljából végzett olvasásnak ezért három egymással szorosan összefüggő szabályát állíthatjuk fel: *a)* ne szavakat keressünk, hanem értelmet, *b)* ne a gondolatmenetet igyekezzünk felfogni, hanem a gondolatokat, *c)* ne a formát vessük emlékezetünkbe, hanem a rendszert.

a) Ha világosan akarjuk látni, hogy mit kell értenünk a szavak és az értelem ellentétén, mindenekelőtt azzal kell tisztában lennünk, hogy az ismeretszerzés céljából végzett olvasás tulajdonképpen nem más, mint tanulás. A szavak keresése, rögzítése tehát az, amit szórul szóra való tanulásnak „magolásnak” neveznek. A magolás hátrányairól eleget tudunk. Főlösképpen bizonyíthatnunk, hogy magolás helyett a szöveg értelmének elsajátítására kell törekednünk.

Kérdés már most, hogy miben rejlik valamely szöveg értelme. Nyilvánvalóan a gondolatban. A gondolat pedig — ha igaz — valamiféle tükröződése a valóságnak. A tükröződés analógiájával azonban óvatosan kell bánnunk. A tükör az egyedi valóságnak konkrét, tér- és időbeli képét vetíti elénk, a szoros értelemben vett gondolat ezzel szemben nem kép, nem tér- és időbeli, szemléletes jelenség. Az a lelki jelenség, amelyre a tükröződés analógiája szorosabban alkalmazható, az érzékszerveink által közvetített szemléleti kép. A külvilágról csak érzékszerveink útján szerezhethetünk tudomást, a gondolat tehát csak a szemléletből jöhet létre, és pedig oly módon, hogy a külvilág tükröképéből a tér- és időbeli mozzanatok — mint mondani szokták — absztraháljuk. Ez az „absztrahálás” azonban nem lehet egyszerű elvonás. A térbeliség és időbeliség ugyanis annyit jelent, hogy az érzékszervek adatai szemléleti képünkben egymás mellé, illetve egymás után rendezve jelennek meg. A gondolati tükrözés már most nem történhetik úgy, hogy a szemléletből egyszerűen „elvonjuk” a teret és az időt, mert ezzel csak azt érnénk el, hogy az eddigi rend helyét az érzetek káosza foglalná el. Világos, hogy az, ami tudatunkban lefolyik, tulajdonképpen nem „absztrahálás”, hanem átrendezés, az érzéklés egyes adatainak nem tér- és időbeli, hanem valami más, éppen lényeg-szerinti, logikai összefüggésbe rendezése.

Amint a tudattartalmak különböző módon rendezve jelentkeznek, úgy azok elsajátításának, megtanulásának is különböző módon kell végbemennie. Valamely szemléleti képet nem véshetünk másképpen emlékezetünkbe, csak tér- és időbeli rendben. Ha egy szoba berendezését vagy az erdei ösvények elágazását akarjuk emlékezetünkben rögzíteni, ez csak a bútorok, illetve az utak egymásmellettségének figyelembevételével történhetik. Viszont egy előadás tartalmát megjegyezzük anélkül, hogy emlékeznénk azokra a szavakra és szóösszefüggésekre, amelyekben az előadó az anyagot velünk közölte. A szórul szóra való „magolás” eszerint nem egyéb, mint a szemléleti rendhez mért tanulásnak alkalmazása a gondolatban adottra. Nyilvánvalóan helytelen tanulásmód, ami lassúságán, memóriánkat megterhelő voltán kívül főleg azért hátrányos, mert a bemagolt ismeretnél képtelenek vagyunk a gondolatokat az adott szavaktól elválasztani, tehát

igazában magunkévá tenni és önállóan alkalmazni: a szavakkal együtt felejtjük el a gondolatokat is.

Az értelmet hordozó szöveg az értelem szerinti tanulás esetében is térbeli és időbeli szemléleti képekben jelenik meg tudatunkban, hiszen a szöveget olvasnunk, hallanunk kell. Ámde nem ezeket a szemléleti képeket kell emlékezetünkbe vésni, hanem a gondolati tartalmat, amelyet hordoznak. Itt tehát lényegében éppen úgy átrendezésről vagy „absztrakcióról” van szó, mint a fogalomképzés esetében. A feladat eszerint nem az, hogy minél több tér- és időbeli asszociációt építsünk ki, hanem éppen ellenkezően, hogy azoktól a lehetőség mértékéig szabaduljunk. Nem a lapon itt vagy ott látott vagy bizonyos sorrendben elmondott szavak nyomán kell emlékeznünk a gondolatra, hanem a gondolatnak kell nyelvünkre adnia a megfelelő szavakat. Természetes, hogy amint a fogalmi gondolkodás nem lehet meg minden szemléleti maradvány nélkül, úgy az értelem szerinti tanulásban is segítségünkre szolgálnak bizonyos tér- és időbeli asszociációk, de ezeknek szerepe itt éppen úgy, mint ott, másodrendű. Az értelem szerinti tanulás lényege a felfogott benyomás átrendezése a szemléleti rendből a logikai, lényeg szerinti rendbe. Ezt bizonyos mértékben elősegíti a gyors olvasás, a különféle összekötő szövegek, a grammatikailag nélkülözhetetlen, de logikailag nem lényeges részek átfutása, mert nem enged időt a térbeli asszociációk kialakítására, sőt lázas tempójával az időbeli egymásután érzéklését is megnehezíti, szinte szimultánná teszi azt, ami szukcesszív. A másik eszköz, amellyel megkönnyíthetjük az értelem bevésését az, hogy megpróbáljuk az anyagot nem a könyvből szerzett, hanem saját, meglévő ismeretanyagunkba beillesztve megérteni, és saját problémáinkra alkalmazni. Ezzel egyfelől jobban magunkévá tesszük a gondolatot, másfelől rákényszerülünk, hogy az olvasott szavaktól és azok rendjétől függetlenül véssük emlékezetünkbe azt.

b) A gondolat — mint láttuk — nem térbe és időbe, hanem logikai rendbe rendezett, a gondolatok közlése azonban éppen úgy, mint a közlés tudomásul vétele már időbe rendezett folyamat. A gondolatok egész rendszerét áttekinthetjük egy „pillantással”, de a betűkkel teleírt lapok hosszú sorát egymás után el kell olvasnunk, hogy felfogjuk az azokon közölt gondolatokat. Az író szükségképpen egymásutáni rendben közli gondolatait, vagyis gondolatmenetet tár elénk. A gondolatmenetbe pedig mindig belekeveredhetnek esetleges, szubjektív mozzanatok, tehát olyanok, amelyek az eredményes olvasás szempontjából rendszerint elhanyagolhatók. Ugyanazt a gondolatot különböző pontokból kiindulva és különböző utakon haladva érhetjük el, a gondolat szempontjából azonban rendszerint mégsem döntő fontosságú az az út, amelyen hozzá eljutottunk. Természetesen a gondolatmenet azért nem hanyagolható el teljesen. Az út vezet a célhoz, s ezért az út kijelölése már bizonyos fokig a cél közelébe juttat. Innen van az, hogy a helyes problémafeltevés már szinte magában foglalja a megoldást is. Itt tehát ismét csak arról lehet szó, hogy bizonyos fokú függetlenséget keressünk a szövegben leírt gondolatmenettel szemben.

A gondolatmenet sajnos minden szövegben más és más, ami nagyon megnehezíti a gazdaságos olvasás feladatát. Az itt található sokféle változat láttára felmerül a kérdés: nem volna-e ezen a területen bizonyos szabvány vagy legalábbis valami tudományos írói „illemszabály” felállítható? A gondolatok rendezésének sematizálása kétségtelenül csökkentené az egyes művek érdekességét, ezért a veszteségért azonban bőségesen kárpótolna a könnyebbség, amit az ilyen egységesítés az olvasó számára jelentene. Egységes szabályozás hiányában az egyedüli, amit a gazdaságos olvasás érdekében tehetünk az, hogy igyekszünk kiemelni a gondolatmenetből azokat a lényeges pontokat, amelyek nélkül a gondolatok nem érthetők és nem értékelhetők. E pontok: a problémafelvetés, a megoldás és a bizonyítás. E három pontot kell a szöveg sokszor bonyolult hálózatából gyors olvasással kiemelnünk. A kiemelt pontok világos rögzítése kezünkbe adja az egész szöveg értelmét.

c) Minden könyv, folyóiratcikk stb., amit olvasunk, írásmű. Az írásműben pedig, mint minden műben, vannak bizonyos esztétikai mozzanatok. Ezek az írásmű létrejöttének nélkülözhetetlen feltételei, de nem tartoznak hozzá lényegéhez, a gondolathoz.

Nem akarunk itt részletesebben beszélni arról, hogy a stilisztikának vannak bizonyos szem előtt tartandó és rendszerint a tudományos művekben is szem előtt tartott szabályai: például hogy bevezetést és befejezést kell írni minden írásműhöz. Ezek könnyen elválaszthatók a „tárgyalás”-tól, s ezt a gyakorlott olvasó rendszerint magától is megteszi. Azok az esztétikai mozzanatok, amelyekről itt szelünk, a mű felépítésében jelentkeznek. Különösen három olyan esztétikai elvre akarjuk felhívni a figyelmet, amelyek több kevesebb mértékben minden írásműben érvényesülnek és amelyek ismerete javára válhat az olvasónak. Ezek: a teljesség, az egységesség és a szimmetria elve.

A *teljesség, egységesség és szimmetria* esztétikai kategóriák, s éppen ezért pszichológiai gyökerüket az érzelmek világában találhatjuk meg. Az érzelmekben belső alanyi világunk, törekvéseink és a külvilág, illetve az azt képviselő képzetek egymáshoz való viszonya nyilvánul meg. Ezt láthatjuk a művészetben is. Minden műalkotásban, bármi legyen is annak tárgya, benne van az ember és annak állásfoglalása a külvilággal szemben. A speciálisan esztétikai értelemnek, a hangulatnak jellemző sajátossága, hogy nem *egy bizonyos* tárgyra vonatkozik, hanem átítatja, átjárja minden szemléletes tudattartalmunkat; benne nem *egy* törekvésünk találkozik *egy* külvilági tárggyal, hanem törekvéseink egész szövevényes rendszere, egész alanyi világunk, az egész külvilággal lép kapcsolatba. Ezért minden műalkotás háttérében egész világképet találunk: Ez az, amit esztétikai teljességnek nevezünk. Ez a teljesség a művészi alkotás nélkülözhetetlen tényezője, az ismereteket közlő írásműben azonban csak forma, amelyben a tartalmat, néha főlélegesen és az igazságon is erőszakot téve, elhelyezik. A teljességre törekvéstől azonban ennek ellenére a tudományos író sem tud teljesen szabadulni, bármennyire ismerje is hátrányait. Innen van az, hogy a legobjektívebb gondolkodó sem képes megállni, hogy meg ne próbálja tételeit olyan területekre is alkalmazni, ahová nem valók. Ezt a formalizmust felismerni s a gondolatot csak saját érvényességi területére korlátozottan felfogni és megtartani, a tanulni vágyó olvasónak elsőrendű érdeke.

Ugyanígy vagyunk az *egységesség* esztétikai elvével is. A tudomány az ismeretek rendszerbe foglalása. Rendszer nélkül nem lehet meg a tudomány, mert nélküle nem lenne összefüggés a gondolatok között, tehát éppen az objektív valóság összefüggésének visszatükrözése hiányoznék a logikus struktúrából. De nem nélkülözhetik a rendszert a tudományok azért sem, mert enélkül nem lenne bennük egység, s az egyes tudományok határai elmosódnának. A tudományos rendszer megkívánja, hogy a benne foglalt ismeretek egymással összefüggjenek, de nem feltételezi azt, hogy azok valamennyien egymásból levezethetők legyenek. Az esztétikai egységesség ezzel szemben más természetű. Minden műalkotás egy bizonyos hangulatnak, a világgal szemben való érzelmi állásfoglalásnak kifejezése. Itt minden egyes érzelm ebbe a hangulatba van beágyazva ebből nő ki, ezt bontja föl, ezt erősíti. Ebben áll — többek között — a mű esztétikai egységessége. Mármost az írásműben mindig érvényesül kisebb nagyobb mértékben ez az esztétikai egységesség is. Nincs tudományos író, aki az egységesség kedvéért néha engedményeket ne tenne a rendszer rovására. Innen van az, hogy a gondolkozásukban induktíve eljáró tudósok is, amikor gondolataik írásba foglalására kerül a sor, rendszerint már deduktív módszert követnek. Innen adódnak azok a törvénykönyv tömörségű írások, amelyekben a formát szinte erőszakkal szét kell zúznunk, hogy az értékes gondolatokhoz hozzáférközhessünk. Pedig ezt a formarombolást el kell végeznünk, mert ha a formát is meg akarjuk tartani emlékezetünkben amellet, hogy főlélegesen és súlyosan megterheljük memóriánkat, múlhatatlanul odajutunk, hogy a sok értékes egyes gondolat a formával együtt egy egységként esik ki emlékezetünkéből.

A *szimmetria* mint esztétikai elv tulajdonképpen folyománya a teljességnek és az egységességnek. Ha a műalkotás érzelmi világnézetet ad, tehát teljes világképet, amely az alanyra mint középpontra vonatkozik, így ez a helyzet már magában foglalja a szimmetria összes feltételeit. Így tekintve a dolgot, a szimmetriát a művészetben az érzelmi tartalom természetes megjelenési módjának kell tekintenünk. Nem így a tudományos műben. Itt a szimmetria már csak forma, amely a közölt ismeretek tudományos értékét nem érinti. Mégis azt találjuk, hogy a szimmetriára törekvés olyan ősi megnyilvánulása az alkotó embernek, hogy ettől még a legnagyobb tudósok sem mindig tudják függetleníteni magukat. Gondoljunk csak a romantikus filozófusokra: mennyi olyan rész van műveikben, amely csak a szimmetria kedvéért íródott. Az esztétikai érzéknek tett eme engedmények nem egyszer még tárgyi tévedésekre és elhamarkodott általánosításokra is vezetnek. Annyit mindenesetre bizvást elmondhatunk róluk, hogy a legtöbb esetben nem tartalmaznak új gondolatot, úgyhogy elhanyagolásuk nem jelent hátrányt az ismereteit bővíteni kívánó olvasó számára.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy ha az eredményes olvasás megkönnyítésére és gyorsabbá tételére általános érvényű szabályt nem is adhatunk, hasznunkra szolgál, ha tudjuk, hogy a gondolatok szavakba foglalásával, a gondolatmenettel, valamint a szöveg írásmű jellegével kapcsolatban olyan, legnagyobb részben formális természetű, mozzanatok kerülnek az olvasott anyagba, amelyeknek ésszerű kiválogatásával sok időt és fáradságot takaríthatunk meg.

A türelmes olvasó mindjárt ellenőrizheti, hogy kellő haszonnal futotta-e át e sorokat, ha röviden összefoglaljuk az elmondottakat: fokozzuk erőltetve olvasásunk tempóját. Végezzünk e célból külön gyakorlatokat, ellenőrizve az elért eredményeket. Óvakodjunk az olvasott szavak belső utánmondásától. Használjuk gazdaságosan szemünket. Mindig a közölt gondolatokat, a lényegét igyekezzünk megjegyezni, a szavak, a gondolatmenet és a szöveg írásmű jellegéből adódó formális mozzanatok (teljesség, egységesség, szimmetria) elhanyagolásával.

TAKÁCS MENYHÉRT

A magyar könyvtártudományi bibliográfia kérdéséhez. Gazdag örökségünk, a magyar könyvtártudományi irodalom bibliográfiai feldolgozásának időszerűsége tükröződik KÖHALMI Bélának a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságában elhangzott beszédében, amelyben *Könyvtártudományunk feladatai* címmel az e téren megoldásra váró problémákat foglalta össze.¹ A referátum — más kérdések tárgyalása mellett — megállapítja, hogy a könyvtárosok egyik soron következő feladata a magyar könyvtártudomány és könyvtárügy repertóriumának kiadása, amely két részben tartalmazná (1954 előtti és utáni időszakok) az idevonatkozó irodalmat. Nem kell hangsúlyoznunk azt, hogy e mű várható elkészülése mit fog jelenteni mind könyvtártudományi, mind főleg irodalomtörténeti és tudománytörténeti vonatkozásban. E helyen arra kívánunk rámutatni, hogy a jelenleg fennálló helyzet milyen nehézségeket idézhet elő.

A *Magyar Könyvszemle* 1958. évi 4. számában DURZSA Sándor *A tudományok osztályozásának magyar történelméhez* c. közleményében BOLYAI Farkas tudományosztályozó numerikus rendszerével is foglalkozik. Az egyébként érdemes cikkben nem találunk hivatkozást NYIREŐ István közleményére, amely egy kevéssé ismert (mindössze 1 évig fennállott) műszaki bibliográfiai (referáló) lapban, a *Külföldi Technika Szemléjében Bolyai Farkas a tudományok tízedes osztályozásának első megalkotója* címmel, az 1947. évben jelent meg.

¹ *Magy. Tud. Akadémia Nyelv és Irod. tud. Osz. Közl.* 1954. VI. köt. 3—4 sz.

DURZSA cikkében NÉMETH Endre tanulmányára hivatkozik, amely *A tízedes osztályozás fejlődése* címmel a *Fővárosi Könyvtár Évkönyve* 1938. évi kötetében nyert publikálást. E tanulmányra viszont NYIREŐ rövid cikkében nem találunk utalást, noha NÉMETH említett közleményében hivatkozik arra (a forrás megjelölése nélkül), hogy BOLYAI Farkas osztályozó rendszerére NYIREŐ István hívta fel a figyelmet.

NÉMETH és NYIREŐ közleményei a következő szempontokból érdekesek számunkra.

NYIREŐ — a *Külföldi Technika Szemléjében* megjelent cikkében — felveti azt a gondolatot, hogy fennáll a lehetősége annak, hogy Melvil DEWEY az 1848/49-i szabadságharc után emigrációba kényszerült magyarok révén szerezhetett esetleg értesülést BOLYAI rendszeréről. NÉMETH pedig tanulmányában közli az 1851-ben — KOSSUTH amerikai tartózkodása idején — született Melvil DEWEY teljes nevét: Melvil *Louis Kossuth DEWEY*, amelyet — amint ismeretes — még a húszéves kora utáni években is állandóan használt, és amelyet azért nyert, mert atyja nagy tisztelője volt a magyar szabadságharc vezérének.

Úgy hisszük, e kiragadott példa egymagában is eléggé tanulságos számunkra.

Sajnálatos, hogy saját irodalmi termelésének bibliográfiai feldolgozásával éppen a könyvtártudomány maradt el más tudományzajok mögött, hogy csak a matematikát, kémiát, mezőgazdaságtudományt vagy történettudományt említsük e helyen. Ismeretesek az é téren külföldi viszonylatban is fennálló problémák, amelyek J. PETZOLDT, A. HORTZSCHANSKY, R. HOECKER és mások úttörő munkássága és egyes elszigetelt kezdeményezések ellenére sem nyertek máig sem megoldást. A mi nehézségeink is számottevők de tervszerű és fokozatos munkával áthidalhatók.

PÁLFY MIKLÓS

H I R E K

Iraki látogatók az Akadémiai Könyvtárban. Az iraki kormányküldöttség vezetője, Taha BAKIR professzor, az iraki oktatásügyi minisztérium régészeti főosztályának vezetője és Hamadi JOUNDIS egyetemi tanár április 8-án meglátogatták a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárát. Megtekintették a Könyvtár Keleti Osztályát és érdeklődtek az iránt, hogy a Budapesten kutató és tanuló szakemberek az Akadémia Könyvtárában, illetőleg a budapesti könyvtárakban és múzeumokban mennyiben találnak az iraki, továbbá az arab és iszlám kultúrát ismertető anyagot. A beszélgetés során felvetették, hogy örülnének, ha valamelyik iraki szakfolyóiratba magyar tudós a magyar történet arab forrásairól írna tanulmányt.

A látogatás főcélja a kulturális egyezménybe foglalt tudományos kiadványcsere problémáinak megbeszélése volt. Az eszmecsere eredményeként az Akadémiai Könyvtár felveszi a kapcsolatot az Iraki Akadémiával, a Bagdadi Egyetemen és a különböző kutatóintézetekkel, és megéri cseréjét a Bagdadi Régészeti Főigazgatósággal. A kiadványcsere célja a kölcsönös tudományos segítségnyújtáson túlmenően országaik kultúrájának meg-

ismerése, illetőleg megismertetése. A csere keretében Irakból régészeti és művészeti kutatásaikat ismertető műveket, nyelvészeti kiadványokat, az arab kultúrára vonatkozó tanulmányokat és klasszikusokat kapunk elsősorban. Emellett természet-tudományi kutatásaik eredményeit tükröző kiadványaikat is elküldik. Magyar részről az Akadémia Könyvtára a magyar kultúrát és életet ismertető kiadványok mellett a tudományos kutatások legjobb eredményeit tartalmazó, lehetőleg idegen nyelvű könyveket és folyóiratokat küld. E megélénkülő csere szerves részét képezi majd az Akadémia Könyvtára egyre erősödő keleti kapcsolatainak.

Két évforduló. (*The Bookseller*. One Hundred Years. May 3rd, 1958. — *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel*. Jubiläums-Ausgabe. 125. Jahrgang. 6. September 1958.)

Az elmúlt évben fennállásának nevezetes dátumához érkezett el két nagy külföldi könyvkereskedői folyóirat: a *Bookseller* 1958 májusában megindulásának 100., a *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel* pedig szeptemberben ünnepelte fennállásának 125. évfordulóját. Mind-

két folyóirat vasok, gazdag tartalmú számban emlékezett meg az évfordulóról.

A *Bookseller* szokásos anyagán kívül 120 lapon rövid összefoglalását adja a lap hasábjain 1858 és 1958 közt megjelent fontosabb cikkeknek, évenként pársoros bevezetéssel, és az egyes cikk-kivonatokat alján a megjelenés dátumával. Ezekből a kivonatokból, idézetekből ugyan megismerheti az olvasó a *Bookseller* tevékenységét, érdeklődési körét, a hasábjain lezajló viták lényegét, de a lap történetéhez csak adalékokat szolgáltatnak ahelyett, hogy megkísérelték volna azt egyetlen cikkben vagy tanulmányban összefoglalni, kiemelve a leglényegesebb mozzanatokot, és értékelve azt a hatalmas szervező és összefogó munkát, amit a lap évszázados fejlődése folyamán elért vagy igyekezett megvalósítani. A kezdetekről némi képet ad a Joseph WHITAKER, a *Bookseller* alapítójának életét és munkásságát összefoglaló cikk (a *Whitaker's Almanach* megindítása is az ő nevéhez fűződik) s a lap történetére vonatkozó képanyag.

A *Börsenblatt* ünnepi száma négy, tartalmilag is elkülönülő fejezetre oszlik. Az első lapokon a különböző kül- és belöldi könyvkiadói szervezetek, folyóiratok üdvözlő sorait közlik.

A továbbiakban (*Die Meinung der Praxis* címmel) a *Börsenblatt* tevékenységét méltányló, illetve bíráló cikkeket közlik. Könyvkereskedők, kiadók, irodalomtörténészek, könyvtárosok mondják el véleményüket a lapról.

Az utolsó rész tartalmazza a történeti jellegű cikkeket, tanulmányokat. Franz KNIPPING, a lipcei Marx Károly Egyetem sajtótörténeti intézetének munkatársa, *125 éves Börsenblatt — 125 éves német sajtó* címmel a sajtó fejlődését vizsgálja 1834-től 1958-ig; Harry FAUTH a *Börsenblatt* hirdetésrovatáról ír kritikát; Walter RICHTER gazdagon illusztrált tanulmányában a *Börsenblatt* fejlődését a lap külső formájának változásában vizsgálja; és végül az utolsó cikkben Wilhelm EULE a folyóirat első idejéből elevenít fel egy-két apróságot.

Mindkét folyóirat gazdag és változatos története sok sok tanulságot szolgáltat. A *Magyar Könyvszemle* nevében mindkét lapot üdvözljük az évforduló alkalmából, és további munkájukhoz sok szerencsét kívánunk.

ALBERT GÁBOR

Francia könyvtárak tanulmányi napjai.
A Franciaországi Könyvtárak Igazgatósága 1958-ban negyedszer rendezett

tanulmányi napokat — 1949 óta — a francia egyetemek könyvtárosai részére. Két fontos téma körül csoportosultak a tanulmányi napok megbeszélései, a kézikönyvek — enciklopédiák — kiadása Franciaországban és az egyetemi könyvtárak bibliográfiai tájékoztatása. A négy ülészak közül hármat ez utóbbi kérdés megvitatására szentelt a rendezőség.

Előzetes tájékozódás céljából két kérdőívet köröztek a franciaországi egyetemi és egyetemi intézeti könyvtárak között, amelyek egyike a könyvtárak bibliográfiai felszerelésére és arra a segítségre vonatkozott, amit ezek az olvasóknak nyújtanak. A másik a meglévő bibliográfiai típusok iránt érdeklődött.

A bibliográfiai témával foglalkozó első ülészak kiterjedt az olvasókkalauz szükségességére az olvasótermekben, majd az egyetemi hallgatók bibliográfiákból való tájékozódásának fontosságát hangsúlyozta és ennek feltételeit elemezte.

A könyvtárosok feladatáról szólva a bibliográfiákkal kapcsolatban, előtérbe nyomult az a sokat vitatott kérdés, hogy lehet-e a könyvtárosokat az általános tájékoztatáson kívül egy megadott témával kapcsolatos bibliográfia összeállítására kötelezni? Franciaországban jelenleg két könyvtár kivételével — (a Bibliothèque de la Documentation Internationale Contemporaine és a párizsi egyetem orvosi fakultásának könyvtára) — a könyvtárak „nem működnek bibliográfiai központként”. Megállapítást nyert, hogy a könyvtárosoknak — elsősorban a tudományos könyvtárakban — rendelkezniük kell szakbibliográfiákkal, illetve tematikai bibliográfiák összeállítására szükséges felkészültséggel. Igen fontos azonban, hogy a könyvtáraknak legyenek megfelelő bibliográfiai segéd-eszközök. A dokumentációs szolgálat és a könyvtári munka szükségképpen kiegészítik egymást s nem állanak egymással szemben, tehát nem merülhet fel az az aggály, hogy egyik a másik rovására megy.

A nemzeti és szakbibliográfiákkal foglalkozó ülészakokkal kapcsolatban megemlíthető a szakbibliográfiák késedelmes megjelenését, valamint a szláv és keleti irodalom bibliográfiáinak hiányosságait kifogásoló kritika.

Az utolsó ülészakon javaslat hangzott el a szovjet periodikák teljes angol fordításainak beszerzésére és a Szovjetunióval cserekapcsolat létesítésére. A francia bibliográfiai kiadványok részletes bírálata zárta be a tanulmányi napokat.

SZIGETHY JOLÁN

Nemzetközi konferencia a tájékoztatások gépi feldolgoása tárgyában. 1959 júniusában az Unesco Párizsban nemzetközi konferenciát fog tartani kb. 1500 résztvevővel az automatikus adatfeldolgozó és fordítást végző gépek dokumentációs és tájékoztatási alkalmazhatóságának megvitatására.

Több országban (többek között Angliában, az Egyesült Államokban, Franciaországban, Nyugat-Németországban és a Szovjetunióban) megalakultak a konferenciát előkészítő csoportok, benyújtott dolgozataik közül a rendezőség 66-ot választott ki. A technikai szakértők számára külön üléseket rendeznek, és néhány előadást tartanak a nem szakemberek részére is az automatikus adatfeldolgozó gépek alkalmazási lehetőségéről a tudomány, az ipar és a közigazgatás területein. A konferenciával egyidejűleg *Automath 59* címmel kiállítás nyílik Párizsban.

I. G.

Új kutatások az osztályozás területén. Angliában és az Egyesült Államokban a könyvtárosegyesületek és dokumentációs szervek munkacsoportokat alakítottak az osztályozás új útjainak és új szakozási rendszerek tanulmányozására. A csoportok kutatásai nem korlátozódnak a jelenleg használatos rendszerek tökéletesítésére. Tagjaik számára a folyamatos és kölcsönös tájékozódást és kiadványok megjelentetését kívánják lehetővé tenni. Szívesen látják külföldi szakemberek bekapcsolódását is.

G. I.

Amerikai kéziratgyűjtemények központi katalógusa. Az Egyesült Államok illetékes könyvtári szervei megbízták a Kongresszusi Könyvtárt egy régen időszerű terv megvalósításával: egységes és már kidolgozás alatt levő szabályok alapján ki fogják adni az Egyesült Államok 75 könyvtárában található mintegy 27 000 kéziratgyűjtemény központi katalógusát, mégpedig egyelőre nyomtatott cédulák formájában. A cédulákon tehát nem a kéziratok maguk, hanem csak a gyűjtemények lesznek egységes szempontok szerint megjelölve, a további kutatáshoz szükséges valamennyi adat részletezésével.

G. I.

A Nemzetközi Katalógizálási Konferencia előkészítése. A Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetsége (IFLA) 1959 júliusában Londonban értekezletet tart a Nemzetközi Katalógizálási Konferencia

alapos és körültekintő megrendezése érdekében. A rendezőség a nagy konferencia tárgyalásainak előterébe a legfontosabb szerzői betűrendes katalógust kívánja helyezni, és a konferenciától egy olyan egyezmény létrehozását reméli, amely a betűrendes katalógusok iránt nemzeti és nemzetközi síkon támasztott igényeket rögzíti. Legfontosabb tehát a betűrendes katalógus címszavainak és címfelvételi adatainak vizsgálata, és csak ez után lehet a váltakozó névhasználattal dolgozó szerzőkkel, a névtelen munkákkal, a kollektív szerzőjű művekkel és a sorozati kiadványokkal kapcsolatos problémákra áttérni. A vitára bocsátott kérdéseket hozzászólás végett még a konferencia előtt széles körben terjeszteni fogják, a rendezőség máris megkezdte tájékoztató közlönyének kibocsátását.

G. I.

Javaslat új nemzetközi egyezmény megkötésére. A Német Demokratikus Köztársaság Könyvtártudományi Tanácsa javaslatot tett a szocialista országok közötti kultúregyezmények kiadványcseréről szóló pontjainak új egyezménnyel való helyettesítésére. A tervezet kiküszöbölne az eddigi kultúregyezmények e vonatkozásban tapasztalható eltéréseit, és külön egyezménnyel egységes rendszert vezetne be a szocialista országok központi (állami, nemzeti) könyvtárai között folyó könyv- és folyóiratcserébe. A javaslat értelmében a központi könyvtárak egymásnak folyamatosan megküldenek az országaik tudományát és kultúráját összefoglaló formában tükröző könyveket és folyóiratokat. Az egyezmény tervezetéhez az illetékes magyar könyvtári szervek módosító javaslatokat fűztek. Az aláírásra a tervek szerint 1959 végén Berlinben kerülne sor.

G. I.

Mikrofilmek reprodukálása xerográfia útján. A reprodukációs technika jelentős állomáshoz érkezett a xerográfia új alkalmazási módszereinek segítségével. Kifogyott könyvekről, ritkaságokról stb. készített, nehezen kezelhető és kis példányszámú mikrofilmeket elektromos hatás útján folyamatosan és a kívánt nagyságú papírtekerésre lehet xerografikus úton átvinni. A papírtekercs azután az eredeti mű lapjainak megfelelő darabokra szétvágható, a lapok könyvszerűen beköthetők. Így bármilyen ritkaságról percek alatt és olcsón az eredetihez minden tekintetben hasonló reprodukciókat lehet készíteni.

G. I.

S Z E M L E

S(hiyali) R(amamrita) Ranganathan: The five laws of library science. 2nd ed. Madras-London, 1957, Madras Library Association — Blunt. 456 l. (Madras Library Association Publication Series 23.)

Amikor RANGANATHAN első könyvét, *A könyvtártudomány öt törvényét*¹ megírta, 39 éves volt, és hét évi könyvtárosi tapasztalat állott mögötte. Ha most, több mint egy negyedszázaddal az első kiadás után, 65 éves korában sajtó alá rendezi a másodikat, akkor ezzel a könyv alapvető fontosságát hangsúlyozza életművében. *Az öt törvény* első megjelenésekor programbeszédként, kiáltványként hangzott: ma egy élet munkájával igazolja a törvények helyességét. A könyvtár, a könyvtárügy, a könyvtártudomány képe az alapaxiómákból bontakozik ki. A könyvtártudomány kérdéseit sajátos csoportosításban, de szerves egységben mutatja be, és meggyőzően indokolja helyességüket. Így pl. az első törvény azt kívánja, hogy könyvtárat oda építsenek, ahol az a legjobban megközelíthető, hogy a nyitvatartási idő egyezzen az olvasók szabad idejével stb. A második törvény differenciált olvasószolgálatot és a társadalom minden egyes tagját — tekintet nélkül az osztálykülönbségre, nemre, fajra, foglalkozásra, műveltségi színvonalra vagy lakóhelyre — átfogó könyvtárhálózatot igényel. A harmadik és negyedik a szerzeményezés, feldolgozás, bibliográfia, tájékoztatás és olvasószolgálat legkorszerűbb módszerét kívánja. Az ötödik pedig a fejlődés gondolatát vetíti ki az épület, az állomány, a

katalógusok vagy akár a könyvtárosok egyre differenciáltabb szakosításának kérdése mögé.

Újat, *ma*, keveset mond, de első megjelenésekor (1931!) a legmodernebb volt. Apostoli ihlet élteti, az indiai nemzeti érzés, amely GHANDI nyomdokain békés forradalommal akart érvényre jutni.

Stílusa, előadásmódja egyszerű, de feszesen logikus. Néhol, az elv jobb megvilágítása érdekében, dialógust is beiktat. Így vitázik pl. az *Első Törvény a Helykíméléssel* és a *Takarékossággal*, és bizonyítja be a maga igazát. A szándékos egyszerűség mögött óriási tudás és tapasztalat rejtőzik. Az ind filozófia és mitológia mellett lépten nyomon idézi az antik görögség és a nyugati kultúra nagyjait. Szemlélete történeti és egyben nemzeti, gyakoriak a bevezető történeti áttekintések, a világszerte elért eredményeket mindig indiai párhuzam követi. A könyv maga közvetve is érdekes olvasmány az indiai viszonyok megismerésére és annak átélésére, milyennek látszik a mi világunk a túlsó féltékéről szemlélve.

A második kiadás, az utolsó rész kivételével változatlan szöveget ad. Mint dokumentum így is igen érdekes, de hasznos lett volna az adatokat korszerűsíteni. A második törvénnyel kapcsolatban részletes körképet kapunk a könyvtárügy állásáról az egész világon. Kár, hogy a legfrissebb adat 1930-ból való, (a magyarországi 1923-ból!)² — a mai adatok mégjobban alátámasztanák mindazt, amit a könyv térhódításáról ír. A bővítésként beiktatott

¹ Az öt alapaxióma a következő:

1. A könyv arra való, hogy olvassák.
2. Minden olvasó kapja meg a könyvét.
3. Minden könyv kapja meg az olvasóját.
4. Kiméld az olvasó (a könyvtáros) idejét.
5. A könyvtár fejlődő szervezet.

² Elismerjük, nem a kiváló szerző hibája. Szerk.

³ 1958. 1. sz. 1—28. l.

fejezet (*Könyvtártudomány és tudományos munkamódszer*) először folyóiratban jelent meg, s a *Könyvtári Figyelő* révén a magyar olvasó előtt is ismeretes, már magát a könyvtártudományt is mint az Ót Törvény szintézisét és logikus következményét mutatja be.

WEGER IMRE

Kolokol. Izdanie A. I. Gercena i N. P. Ogareva. 1857—1867. Szisztematizirovanaja roszpisz' sztaej i zametok. (Szoszt. E. Sz. RADCSENKO.) Moszkva, 1957, Knizsnajaja Palata. 552 l.

1957-ben múlt száz esztendeje, hogy az orosz forradalmi sajtó egyik jelentős terméke, a GERCEN kezdeményezésére és N. P. OGAREVVEL közös szerkesztésben megjelenő *Kolokol* első száma elhagyta a nyomdát. A 100. évforduló ünnepére a Knizsnajaja Palata a folyóirat teljes anyagát feltáró, tudományos igényű összeállított repertóriumot adott ki.

A *Kolokol* politikai célkitűzéseivel, történelmi szerepével nem kívánunk ehelyütt foglalkozni. Erre vonatkozólag rövid tájékoztatást nyújt a *Magyar Könyvszemle* 1958. évfolyamában megjelent cikk (HORVÁTH Viktor — SÁGI Antalné: *A Kolokol három évfolyama az Országos Széchényi Könyvtárban.* 2. sz. 162—164. l.), amely jegyzeteiben GERCEN publicisztikai tevékenységére és a *Kolokolra* vonatkozó néhány külföldi tanulmányra is utal. Jelen ismertetésünk a *Kolokol* repertóriumát kizárólag könyvészeti szempontból vizsgálja, valamint a fenti tanulmány két felvetett kérdéséhez kíván kapcsolódni.

A kitűnően szerkesztett repertórium — amely a jelentősebb magyar folyóiratok egyre nehezebben nélkülözhető repertóriumának összeállításához is követendő példát mutat, — három főrésze tagolódik.

Elsőnek tematikus csoportosításban közli a folyóirat hasábjain megjelent cikkek, tanulmányok, kisebb közlemények címét és impressumadatait. A címléírásokat rövid annotáció egészíti ki. A téma szerinti felosztás a XIX. századi orosz történelem fontosabb eseményeinek és a forradalmi megmozdulásoknak időrendjét követi. A második rész a folyóirat kronológikus tartalomjegyzéke, számonként részletezve, végül — a két első fejezet kiegészítésül — öt különböző mutató biztosítja a repertórium adatainak bármely szempontú megközelítését. A bibliográfiai gyakorlatban általános névmutató mellett külön sorolja fel a cikkeket mind a szerzők, mind pedig a címek betűrendjében. A földrajzi helynevek, valamint a *Kolokol* cikkei-

ben elszórtan említett periodikák regisztere nemcsak a repertóriumban felsorolt címek alapján nyújt eligazítást, hanem a cikkeket tartalmilag is feltárja. Valamennyi mutató csak rövidített címléírattal ad, és utal a bibliográfia főhelyén, a tematikus részben alkalmazott tételszámra.

A *Magyar Könyvszemle* előbb említett cikke kiemeli GERCEN lapjának magyar vonatkozásait. Ezeknek a már többször megközelített, de kellőképpen még fel nem tárt történelmi dokumentumoknak kutatásában jelentős segítséget nyújt a repertórium földrajzi mutatója. Ez, valamint az általános névmutató utal azon cikkekre, amelyekben Magyarországról vagy magyar személyről (pl. KOSSUTH) említés történik. A repertóriumban közölt rövid annotáció ugyan nem derít fényt arra, hogy a cikk milyen vonatkozásban foglalkozik a magyar helyzettel, de mivel — mint a *Magyar Könyvszemle* szerkesztői megjegyzésében közli — a Szovjetunió Tudományos Akadémiája az Országos Széchényi Könyvtár rendelkezésére bocsátotta a *Kolokol* első kiadásának teljes mikrofilmjét, így a repertórium alapján lehetővé válik a folyóirat magyar vonatkozásainak további kutatása.

A másik kérdés, amelynek felderítéséhez az ismertetett összeállítás némi segítséget jelent, a *Kolokol* második kiadásának problémája. A lap 1860-ban újranyomott kiadásában eszközölt változtatásokkal kapcsolatban HORVÁTH Viktor és SÁGI Antalné cikke PULSZKY Ferenc egy kiadatlan naplótörredékére hivatkozva a módosításokat azzal magyarázza, hogy GERCEN az új kiadásban a „személyes megtámadatásokat” mellőzni kívánja. Ugyanekkor idézik BAZILEVA és JONOVA tanulmányát, akik a második kiadás szükségességét pusztán a lap keresettségében látják. Ez utóbbi megokolást adja a repertórium bevezetője is, pontosan megjelölve azokat a különbségeket, amelyek a két kiadás között fennállnak: a 9—10., 107—108., és a 151—152. lap hiányát. E hiányok azonban — megállapítása szerint — csak a folytatólagos lapszámozás következményeként tűnnek fel, oka valójában az, „hogy az utánnyomáskor az 1., 13. és 18. számok betűinek sűrítése lehetőséget adott e számok terjedelmének rövidítésére”. Tehát a bevezető tanulmány — ugyan nem félérthetetlen fogalmazásban — arra enged következtetni, hogy a két kiadás tartalmilag pontosan fedi egymást. Nem látszik azonban teljesen alaptalannak a *Magyar Könyvszemle* cikkíróinak feltevése sem. A repertórium alapján megállapítható, mely cikke az első kiadás

említett lapjain jelentek meg, és ezek, valóban, szinte kivétel nélkül, a folyóirat *Vegyés* rovatában közölt, személyes vonatkozású „megtámadtatások”. A kérdés végleges eldöntéséhez a második kiadás szövegének pontos ismerete lenne szükséges, de a repertórium adatai kiindulópontjául szolgálhatnak az erre vonatkozó kutatásoknak is.

F. WENDELIN LIDIA

Lu Csen-csing : Tu su kuan hszüe ce tien. [Könyvtártudományi szótár.] (Peking 1958), San vu jin su kuan. XXVI, 898 l.

A hasonló céllal készült könyvtártudományi szótárak és lexikonok sorában egészen újszerű, az eddigi kiadványok közül kiemelkedő összeállítás a LU CSEN-CSING szerkesztésében megjelent hatnyelvű könyvtártudományi szótár. Forrásául az előszóban megjelölt szovjet és nyugati összeállítások szolgáltak, ezek módszerét azonban a szótár és a lexikon szerkezeti felépítésének és rendeltetésének egyesítésével fejlesztette tovább.

A mű eredeti nyelve kínai; az egyes kínai kifejezések mellett közli azok orosz, angol, német, francia és latin megfelelőjét, majd a kifejezés részletes magyarázatát ismét kínaiul adja. A tulajdonképpeni szótári rész az *Összehasonlító táblázat* (1. táblázat: orosz, kínai, angol, német, francia, latin; 2. táblázat: angol, kínai, orosz), kár azonban, hogy e két táblázat nem a részletezés oldalszámára, hanem a kínai írásjelre utal, amely az európai olvasó számára megnehezíti az eligazodást.

Tartalmát tekintve a szótár kiterjed a nem kifejezetten könyvtári, de a könyvtáros munkájában előforduló egyéb szak kifejezésekre is (irodalmi műfajok magyarázata, nyomdatechnikai eljárások stb.). Némely címszóban, így pl. az *enciklopédiában* több oldalra terjedő áttekintést nyújt az enciklopédiák történetéről, majd felsorolja az idevonatkozó, jelentősebb nyugati és kínai kiadványokat, megjelenésük időrendjében. (Az összeállításban a magyar lexikonirodalomból *Révai Nagy Lexikona* szerepel.) Ugyanilyen részletes történeti és könyvészeti tájékoztatást kapunk a *Periodika* címző alatt a nagy, nemzetközi periodika-bibliográfiákról. Külön-külön csoportban ismerteti az összeállítás a nyugati és kínai osztályozó rendszerek történetét, táblázatokat mellékelve az egyes, jelentősebb rendszerek felépítéséről, főbb szakcsoportjairól, jelzetkészletéről. A könyvtári munka kifejezéseinek magyarázatához ábrákkal illusztrált, gyakorlati eligazítást fűz, amelyben a munkafolyamat technikájára, különféle használatos mód-

szereire tér ki (periodika-nyilvántartás, modern lyukkártyarendszerek, könyvtári gépek stb.).

A lexikonhoz a szótári táblázatokon kívül hat függelék járul. 1. Kínai nyelven megjelent könyvtártudományi kiadványok válogatott, annotált bibliográfiája. 2. A könyvtári munkafolyamatok rendje a könyv beszerzésétől annak használatáig. 3. Szovjet kiadók neve oroszul és kínaiul. 4. Orosz könyvészeti szakkifejezések rövidítése. 5. Nyugati nyelvek könyvészeti szakkifejezéseinek rövidítése. 6. A tudományok felosztása. E függelékek nem tartoznak szervesen a mű főrészéhez, sőt némelyik, mint a könyvtártudományi bibliográfia vagy a tudományok felosztására vonatkozó tanulmány inkább önálló kiadványban való megjelentetést és teljesebb, részletesebb tárgyalást kívánna. De a szerkesztő azálat, hogy ily módon egyetlen kötetben foglalta össze mindazokat az alapismereteket, amelyek a könyvtáros tudományos és gyakorlati munkájához szükségesek, elérte, hogy e kötet valóban a kínai könyvtáros kézikönyvévé, a könyvtártudomány enciklopédiájává váljék. A kínai nyelvet nem ismerő, európai könyvtáros számára pedig mind a többnyelvű szótári táblázatok, mind a már említett latin betűs bibliográfiai felsorolások szempontjából szintén nemcsak érdekes, de gyakorlatilag is felhasználható segédeszközt jelent.

F. WENDELIN LIDIA

Dezimalklassifikation. Dreisprachige Kurzausgabe. — Universal decimal classification. — Classification décimale universelle. [Hrsg.] Deutscher Normenausschuss. Berlin—Köln—London, 1958, Beuth-Vertrieb — Brit. Standards Inst. 515 l. (FIJ [publ.] 277.)

Osztályozási rendszerek táblázatainak kiadása önmagában nem indokolja, hogy szemlénkben ismertetés jelenjék meg. Hiszen a különböző szakrendszereknek fejlődési fokozatát tükröző újabb publikációk száma olyan nagy, hogy azokat regisztrálásképpen sem követheti nyomon a könyvtártudomány általános folyóirata. De még a nálunk legelterjedtebb tizedes osztályozási skémáknak is csak egy-egy jellegzetes, újszerű alakjáról emlékezhetünk meg.

Ilyen alkalom az ETO rövidített, új háromnyelvű — angol, francia, német — táblázatainak megjelenése. Két okból is.

Először azért, mert ezt kell majd az ETO rövidített kiadása szabványának tekinteni mind az anyag megválogatása,

mind a kialakítás, szövegezés formája szempontjából. Ez persze csak a szigorú értelemben vett rövidített kiadásokra vonatkozik. A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség nem zárkózik el attól, hogy egyes országokban a helyi szükségleteket más elrendezésben elégítsék ki. Így az ETO-nak mostanában megjelent magyar nyomtatott kiadása lényegesen túlhaladja a „rövidített” fogalmat, és inkább a rendszer kivonatának tekinthető.

A másik ok, amely miatt ennél a publikációnál meg kell állnunk, még mélyrehatóbb. Ugyanis most a tizedes osztályozásnak az eddigi kettőn túl egy harmadik feladata bontakozik ki, illetőleg hardtosodik. Kezdetben a decimális a raktári felállításnak, majd a szakkatalógusok, könyvészeti és dokumentációs anyag szakszervezésének eszköze. A mind többfelé terjedő tizedes osztályozás harmadik funkciója akkor alakul ki, amikor az ETO rendszerben sorakozó fogalmak és ezek különböző nyelvű terminológiai közvetlen összehasonlítás alá, mondhatni közös nevezőre kerülnek.

Egyes nyelv- és szakterületeken világosra folyik a terminológiai szabványosítás, amely a fogalmak, valamint a tudományos és szakkifejezések körülhatárolására törekszik. Nemzeti és nemzetközi meg egyezésre van szükség, hogy a gyakorlatban a szaknyelv fogalmi logikailag és terjedelemben mindenki számára ugyanazt jelentse. Azután majd az így kimódolt fogalmak egyértelmű és egységes elnevezésének ki-
válogatása következik.

A fogalmi és elnevezésbeli egységesítés, amelyenre a nyelvű szabványosítás törekszik, valamilyen rendet, rendszert tételez fel. A betűrend nem elég szemléletes. Ezért az Unesco és más szakértő testületek az egységesítés jobb megvalósítását látják biztosíthatónak, ha az logikus szakrenden alapul. A szisztematikusan elrendezés előnye, hogy a főlé- és alárendelt, valamint rokon fogalmak közvetlen összehasonlítása válik lehetővé, és ezzel a fogalom helyes kiképzésére, a helyes szóhasználatra nagyobb a biztosíték.

Maga a tárgyalt kiadvány előszavában arról emlékezik meg, hogy az ETO kiadásait gyakran felhasználják fordítási segédeszköznek. S éppen ezért tekintenek ezt az új háromnyelvű kiadást kísérletnek szisztematikusan tagolt szakszótár megvalósítására.

Közvetve érintik így az általunk harmadiknak mondott feladatot, a különböző nyelvterületeken használt szakkifejezések összehasonlítását, majd egységesítését. De a tulajdonképpeni cél nem lehet pusztán

szakszótárt adni, hanem a lényegesen új funkció ezen túlmenően éppen a különböző nyelvi terminológiák nemzetközileg érthető közös nevezőre hozása. Az ETO rendszerben csoportosuló szakkifejezéseknek tartalmilag egyezniük kell, bármilyen nyelvű táblázattal álljunk szemben. Fokozottan kell ezt az igényt többnyelvű kiadványban kielégíteni. Az ETO-szám természetéből folyik, hogy az egyes nyelveken kiadott tizedes táblázatok nem fordításból keletkeznek, hanem a rendszer átvételével és fejlesztésével.

Ismeretágak, szakterületek és nyelvi kapcsolataik módszeres összehasonlítása osztályozási érdekeket is szolgál, a jobb, szabatosabb szakozási munka előfeltételeit teremti meg. Ugyanakkor az ETO általában is, de különösen többnyelvű kiadásai-
ban válik majd a terminológiai szabványosítás segédeszközzévé azért, hogy a különböző nyelvű, tartalmilag azonos terminusokat főlé- és alárendeltségi összefüggésükben, jól összehasonlíthatóan összefogja, ugyanakkor a szakkifejezések értelmét az egyes nyelvektől és fordításoktól függetlenül rögzíti.

VEREDY GYULA

Bibliographie des gesamten Rechts der Presse, des Buchhandels, des Rundfunks und des Fernsehens. Bearb. und Hrsg. Bucharchiv München. Berlin, (1957), Luchterhand. 21 cm. ism. lapsz. [322] l.

A szellemi termékek alkotásával és közlésével kapcsolatos jogi szabályozásra vonatkozó irodalmat és jogforrásokat igyekszik összefogni ez a jogi szakbibliográfia. Teljességre törekszik a német nyelvterületet illetően a legújabb időre, 1956-ig bezáróan. Időbelileg szelektál, s a régi, részben elavult irodalmat csak válogatva ismerteti. Ugyancsak szelektív a nem német nyelvű irodalom tekintetében, amelyből csak a legjelentősebbnek tartott műveket emeli ki. Tárnya — amint címéből is kitűnik — a szerzői tevékenység, a sajtójog, valamint a könyvkereskedelemre, a rádióra és a televízióra vonatkozó jogi szabályozás.

A bibliográfia 10 tárgykörre bontja az anyagot :

- I. Szerzői tevékenység (a műalkotás minden formáját illetően).
- II. Kiadói tevékenység (újság-, folyóirat-, könyvkiadás, úgynökségek stb.).
- III. Papírgazdálkodás.
- IV. Grafikai ipar.

- V. Film és fénykép (amennyiben publikálásról van szó).
- VI. Rádió és televízió.
- VII. Könyvkereskedői forgalom.
- VIII. Könyvtári tevékenység (szellemi termékek kölcsönzése, kötelempéldányok, katalogizálási és használati szabályzatok).
- IX. Az olvasókat érintő jogi szabályozás (jogok, köteleességek, az olvasó védelme).
- X. Általános rész (a felsorolt témák határterületei, pl. kartelljog, vámjog stb.).

A szakbibliográfia alapja egy 1948 óta végzett és kartotéklapokon nyilvántartott jogi figyelőszolgálat anyaga. Az összeállítás nemcsak az erre a szakterületre vonatkozó alapvető jogszabályokat, hanem minden olyan határozatot is tartalmaz, amely a gyakorlati munka szempontjából jelentős. Az irodalmat egy helyen közli akkor is, ha több témát érint, mégpedig abban a részben, amely a főtémája. A többi helyen utalást ad. Mind a tíz tárgykörön belül külön vannak feltüntetve a könyvek és a folyóiratok. Az egyes fejezetek az irodalmat szoros betűrendben adják, s lap-számozásuk is újból kezdődik. Ennek a módszernek előnyét az összeállítás abban jelöli meg, hogy így az egyes témakörök (fejezetek) az újabb irodalommal továbbfejleszthetők, kiegészíthetők.

A szakbibliográfia biztosítja azokat az előnyöket, amelyeket az ilyen, tudományos rendszerezéssel összeállított segédkönyvek általában jelentenek. Használhatóságát megkönnyíti a világosan tagolt tárgymutató és névmutató, valamint a rövidítések jegyzéke.

A bibliográfia ajánlása hangsúlyozza, hogy a laikus közönség használatára is kíván lenni, s ezt kétségtelenül előmozdítja világos és egyszerű szerkezete.

Az összeállítás érdemeinek elismerése mellett azonban kifogásolnunk kell a figyelőszolgálat szűk nemzetközi apparátusát. A rövidítések jegyzékéből is kitétni, hogy a teljesnek tekinthető német anyagon kívül kevés a nemzetközi forrásanyaga. A jegyzék mindössze három folyóiratot említ. Ugyanezt a jelenséget tapasztalhatjuk a könyveknél is. Magyar forrást egyáltalán nem említ. Ezért — bár a szakbibliográfiának, mint ilyen irányú első kezdeményezésnek, nemzetközi szempontból is komoly értékei vannak — elsősorban a német belföldi igényeket elégíti ki.

TAKÁCS JÓZSEF

Hugo Alker: Katalog der Inkunabeln der Universitätsbibliothek Wien. Wien, 1958. 132 l., 5 tábla (Biblos-Schriften. Band 20.)

Már régóta vártuk, hogy napvilágot lásson ez a munka, hiszen ALKER már az 1952. évi osztrák könyvtárosi nagygyűlésen bejelentette előkészületeit, a következő évre ígérve annak megjelenését. A szerző tartós akadályoztatása miatt csak most jelent meg a bécsi Egyetemi Könyvtár 652 ősnymotványának szakszerű katalógusa. A ma már általánosan elfogadott elvek szerint ez nem ún. leíró katalógus, hiszen az ősnymotványok legnagyobb részéről ma már nemzetközileg elterjedt és ismert leírással rendelkezünk, ezért elég ezekre csupán utalni. A legfontosabb és az azonosításhoz elengedhetetlenül fontos adatok (szerző, cím, impresszum, jelzet stb.) mellett a szerző — igen helyesen — az egyedi példány ismertetésére helyezi a súlyt. Számot ad a fontosabb bejegyzésekről, provenienciákról, kötésről stb. (Az utóbbiról általában igen részletesen.)

A szerzői betűrendes összeállítást egy nyomdák, ill. nyomdahelyek szerinti hasznos mutató egészíti ki. Az áttekintést még teljesebbé tette volna, ha a szerző más indexekkel (bibliográfiai, kronológikus stb.), de legalábbis a volt tulajdonosok mutatójával látta volna el a katalógust. Kár, hogy ALKER több esetben mellőzte azokat a nemzetközileg is általánosan elfogadott megállapításokat, amelyeket a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* is publikált. Így pl. a négy nyomdahely nélküli munka közül is kettőt (66. és 99.) közül a GW pontos nyomdászmezghatározással (GW 7799., ill. II. köt. 775. hasáb. Az utóbbi nem is ősnymotvány!) Mások a szerző meghatározásában tér el, anélkül, hogy ezt külön indokolná. (Pl. a 81. szám AUSONIUS alatt, jöllehet a GW 6470 CELTES alatt közli.)

A katalógus alapján megállapítható, hogy a bécsi Egyetemi Könyvtár ősnymotványgyűjteménye nem tartalmaz kimagasló ritkaságokat. Zöme a II. JÓZSEF rendelet alapján felosztott ausztriai szerzetesi könyvtárakból került az 1774-ben újraalapított Egyetemi Könyvtárba. Igen nagy gyarapodást jelentett az olmtzi Egyetemi Könyvtárral 1877-ben lebonyolított csere és a bécsi Theresianum könyvtárából történt vásárlás (1899).

Magyar szerzők műveinek ősnymotvány-kiadásai közül is többet találhatunk az ismertetett gyűjteményben. Így LASKAI Osvát két művel (394. és 395. MICHAEL

de Hungaria neve alatt!), GEORGIUS de Hungaria (246.), TURÓCZY János (334.) és TEMESVÁRI Pelbárt (460.) egy-egy munkával szerepel a katalógusban. Akad ezenfelül néhány magyar vonatkozású tulajdonosbejegyzés is (8., 13., 518. és 644.).

Külön figyelmet érdemel a kötet előállítására, mely a bécsi Egyetemi Könyvtár saját műhelyében készült varityp-eljárással és ragasztott kötéssel. Jó példája ez annak, hogy viszonylag kis költséggel milyen szép kiállítású munkákat lehet — megfelelő technikai felkészültség mellett — házilag is megjelentetni. Alátámasztja ezt az öt jól sikerült reprodukciós tábla is.

BORSA GEDEON

Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadványai.

Míg általános tudományos könyvtáraink bibliográfiai és kiadói tevékenysége közismert könyvtáros körökben, jóformán alig hallunk szakkönyvtáraink ez irányú munkájáról. Pedig megérdemlik a figyelmet. Mennyiségre, de a munka fontosságát tekintve is komoly eredményeket értek el. A *Magyar Könyvszemle* 1958. évi 4. számában áttekintést olvashattunk a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának műszaki tudománytörténeti sorozatáról. Ezúttal egy másik tudományos szakkönyvtár, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár kiadványairól számolunk be.

A szűkebb értelemben vett könyvtár több bibliográfiai sorozatot gondoz és ezeken kívül is ad ki bibliográfiákat. Legrégibbi és a közművelődési könyvtárakban legismertebb sorozata az 1957-ben a 25. szám után lezárt *Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár Röplapbibliográfiái* volt. Az ajánló bibliográfiai gyakorlatban jól ismert „Mit olvassunk?” típusú kis népszerűsítő bibliográfiák voltak ezek, időszzerű mezőgazdasági (főleg mezőgazdasági termelési) kérdésekről adtak szakirodalmi tájékoztatást. Megszüntetésük valószínű és érthető oka, hogy ilyenek kiadása nem a nagy országos szakkönyvtárak feladata.

Nagyobb igényű, terjedelmesebb és a gyakorlatban is jobban bevált az *Olvadási Tanácsadó* című sorozat. Eddig 12 száma jelent meg, és a könyvtár még tovább akarja folytatni. Előszavainak tanúsága szerint könyvtárosok és mezőgazdasági szakemberek részére készül. Az előbbinél összefoglalóbb témákat ölel föl egy-egy füzet (pl. *Kisállattenyésztés, Gyümölcsstermesztés, Öntözéses gazdálkodás* stb.) az illető

szakterület sajátosságainak megfelelően csoportosítva anyagát. Jellemét tekintve ez is ajánló bibliográfia, és az utóbbi számok tanúsítják, hogy a könyvtár ebben a sorozatban megtalálta azt a formát, amely megfelel a könyvtár jellegének és az olvasók, illetve a bibliográfia használói igényének. A mezőgazdasági termelésben dolgozó szakemberek szükségletei jelentik azt az alsó határt, amelyre még figyelemmel kell lenniük. Sikeresen szabadultak meg az első számok túlzott átpolitizálásától és az erőszakolt szépirodalmi kiegészítésektől. (Mísem indokolja, hogy JÓKAI Sárka rózsája egy mezőgazdasági ajánló bibliográfiában szerepeljen.) A sorozat értékét csak növelték az egyes szakember-csoportok legfontosabb szakkönyveit nyújtó füzetek (*Az agronómus szakkönyvei, Az állattenyésztő szakkönyvei*). Az 5. szám után kis kitérőt figyelhetünk meg a „Beszélgetés könyvekről” típusú ajánló jegyzékek irányába, de azután — szerencsésen — visszatartottak a helyes útra. A legutóbbi három szám hasznosan bővült az egyes mezőgazdasági termelési ágak rövid történeti áttekintésével, a kérdés legjobb hazai szakembereinek tollából, ezzel is ápolva meglehetősen elhanyagolt agrártörténetírásunk ügyét. Kérdéses, hogy bibliográfiában szükséges-e a vetésforgóminták, termelési naptárak közlése, de használhatóságukat semmiesetre sem rontja. A legújabb szakirodalom feltárását, az olvasóhoz való eljuttatását jól szolgálja az az újítás is, hogy a fejezetek végén közlik az odavágó fontosabb folyóiratcikkeket, sőt a könyvtárban rendelkezésre álló szakfordításokat. Észrevehetően emelkedett az annotációk színvonala is.

Sorozaton kívül, 1954-ben jelent meg a *Szakkönyvek mezőgazdasági dolgozók részére* című ajánló bibliográfia, amely azóta már természetszerűleg elavult. Ennek pótlására, de bizonyos fokig más céllal adta ki a könyvtár 1958-ban a *Tanácsadó a falusi könyvtárak mezőgazdasági szakkönyvállományának összeállítására* címmel legújabb ajánló könyvjegyzékét. Nyolc szakcsoportba rendezve közli a legfontosabb magyar szakirodalmat, hogy ezzel segítséget nyújtson nemcsak a falusi, de a járási és megyei könyvtárak beszerzéséhez is. Az annotációk itt elmaradtak, de pótolja őket az egyes fejezetek élén álló magvas összefoglaló és a fontossági csoportosítás. Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár ezzel a kiadvánnyal példát mutatott a különböző könyvtár típusok gyümölcsöző együttműködésére.

1953-tól évente rendszeresen megjelentette a Könyvtár a *Mezőgazdasági Folyó-*

iratok Jegyzékét. Az 1957-i évfolyam elmaradásáért kárpótolni fog az 1958. évvel egybeolvasztva megjelenő folyóiratlelőhely-jegyzék, amely már nemcsak a könyvtár, de az egész könyvtárhálózat külföldi folyóiratanyagát közli. Ugyancsak az egész hálózat külföldi és az OMGK hazai könyvbeszerzését közli az 1959-től negyedévenként *Hazai és Külföldi Mezőgazdasági Könyvek* címen megjelenő sorozat is. *Új Mezőgazdasági Könyvek* című, 18 számot megért elődje csak az Országos Mezőgazdasági Könyvtár gyarapodását közölte.

Az eddigiekben tárgyalt kiadványok azt az érzést kelthetik, hogy a könyvtár elhanyagolta másik fontos feladatát, a tudományos igényű szakbibliográfiák kiadását. Ez azonban csak látszat. Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár eddig is készített korlátolt példányszámban megjelenő, csak megrendelésre kapható szakbibliográfiákat. Hogy a nagyobb nyilvánosság számára is hozzáférhetővé váljanak, 1958-ban *Szakbibliográfiák és témadokumentáció bibliográfiája (1950–1957)* címen összefoglaló jegyzéket adtak ki róluk. Az ajánló bibliográfiák készítésében tapasztalt gondosság arra enged következtetni, hogy a könyvtár nem okoz csalódást 1959-ben induló, nagyobb közönségnek szánt, tudományos igényű sorozatának közeljövőben megjelenő első darabjával sem, amely a burgonyatermelés teljes hazai szakirodalmát ismerteti.

Az *Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ Közleményei* című sorozatot elméleti könyvtári és dokumentációs problémák megoldására szánták szerkesztői. Ennek első köteteként jelent meg PATAKY Ernő *A mezőgazdasági dokumentáció elméleti kérdései* című munkája, amely átvezet bennünket az intézet másik fontos munkaterületére, a dokumentációra. A dokumentáció elmélete meglehetősen kiforratlan, és még nagyon sok tisztázatlan kérdés nehezíti a gyakorlatban már nagy feladatokat megoldó szakemberek munkáját. Különösen a mezőgazdasági dokumentációban. Nemcsak a magyar szakirodalomban, de külföldön is alig foglalkoztak vele. Mivel a dokumentáció az ipar szükségleteihez igazodott, sőt bizonyos fókig létrejöttét is annak köszönheti, elméleti gondozása is az ipari dokumentációban dolgozó szakemberek sajátja lett. Annál örvedetesebb, hogy nálunk akadt olyan szakember, aki a mezőgazdasági dokumentációs munkában eltöltött több éves gyakorlat elméleti következtetéseit levonva közreadja tapasztalatait.

Széles alapról indul, a dokumentáció feladataiból, a vele szemben felmerülő

igényekből vezeti le a mezőgazdasági szakterület dokumentációjának feladatait, a mezőgazdasági tudományok bonyolult összefüggéseiből adódó nehézségeket és ismerteti a megoldás különféle módjait. Meggyőződésünk, hogy a dokumentációs módszereket tárgyaló részt haszonnal forgathatják más szakterületek dokumentalistái is. Fejtegetései meggyőzőek, előadása világos.

Külön érdeme, hogy függelékben ismerteti egész sor ország mezőgazdasági dokumentációs szervezetét, valamint a magyar mezőgazdasági dokumentáció rövid történetét és jelenlegi helyzetét is. Nagy tapasztalatai módot adnak arra, hogy javaslatokkal éljen, irányt mutasson a magyar mezőgazdasági dokumentáció továbbfejlődésének útjára. Bő és tartalmas idegen nyelvű kivonatok zárják a könyvet, és ezek hozzásegítik, hogy külföldi szakkörökben is megérdemelt visszhangot váltson ki.

A mű kitűnő kiállításáért is (hazai sokszorosítási gyakorlatunkban szokatlanul magas színvonal) dicséret illeti a Mezőgazdasági Könyvtárat. Legfeljebb a túlzottan alacsony példányszámot vesszük rossznevén.

PATAKY Ernő könyve alapos ismertetést nyújt a könyvtár dokumentációs tevékenységéről, kiadványairól is. Ezeknek szerzeágazó sorára nem terjedhetünk ki. Csak a legfontosabbakat említjük. Különböző című és tartalmilag is különféleképpen körülhatárolt elődök után jelenleg az *Agrárirodalmi Szemle* tölti be a külföldi szakirodalmat referáló folyóirat szerepét. Mellette *Külföldi Mezőgazdasági Tájékoztató* címmel kéthavonként jelenik meg egy korlátozott példányszámú, az országos irányító szerveket tájékoztató folyóirat. Sok eredménnyel biztató kezdeményezés a *Mezőgazdasági Világirodalom* címen 1959-ben megindult, negyedévenként megjelenő szemle is. Összefoglaló cikke formájában elsősorban a gyakorlatban dolgozó szakemberek számára, de a kutatók igényeit is kielégítő színvonalon ismerteti a külföldi szakirodalomban közölt fontos kérdéseket, új eredményeket. Hasznosnak ígérkezik az az újítás is, hogy a folyóirat közli a nemzetközi kongresszusok anyagát, azok határozatait, valamint az ún. komplex-témák (pl. hibridkukorica-vetőmag előállítás) sokoldalú megvilágítása. A cikkeket általában a szakterületek legjobb hazai szakemberei írják.

Jól megoldja a könyvtár a dokumentációs szervek másik feladatát is, a külföldi tájékoztatását a hazai tudományos eredményekről. Ezt szolgálja a három nyelven (*Hungarian Agricultural Review*, *Vesztnik*

Vengerszkoj Szel'szkohozjajsztvennoj Literatura-urü, Ungarische Agrarrundschau) negyed-évenként megjelenő szemle, amely természetsszerűleg csak külföldön kerül terjesztésre.

Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ bibliográfiai és dokumentációs tevékenységének áttekintése meggyőz arról, hogy szakkönyvtáraink bibliográfiai tevékenysége ma már nem elhanyagolható, sőt az eddignél komolyabb figyelmet érdemel. KISS JENŐ

Az Országos Műszaki Könyvtár jubileumi évkönyve. Bp. 1958, Felsőoktatási Jegyzet-ellátó Váll. 274 l.

Az Országos Műszaki Könyvtár jubileumi évkönyvének megjelenését örömmel fogadták a magyar könyvtárosok.

A kötet két részből áll. Az első a könyvtár történetét, a második a könyvtár munkatársainak tanulmányait közli.

Az elsőben a szerzők — nagyon helyesen — bevezetőként a szakkönyvtárak kialakulásának rövid áttekintését adják, majd az Országos Műszaki Könyvtár múltját vizsgálják alapításától 1958-ig.

TREFORT Ágoston 1883. június 24-én nyitotta meg — a mai Rákóczi út 5. szám alatt — a Technológiai Iparmúzeumot, amely „az iparos körök óhajására a hazai kézműves ipar fejlesztése végett állított fel.” A múzeum könyvtára ekkor 100 kötetes volt. A könyveken kívül folyóiratokat, gyári prospektusokat, rajzgyűjteményeket és „gyűjteménytárgyakat” kölcsönözhettek, ill. tanulmányozhattak helyben az érdeklődők. A következő évben TREFORT egyesítette az Iparmúzeumot az Állami Közép-Ipartanodával. A József körút és a Népszínház utca sarkán levő telken, HAUSZMANN Alajos tervei alapján új épület építéséhez fogtak, amelyet 1889-ben adtak át rendeltetésének. 1896-ban az Állami Ipariskola könyvtárát is a már szépszámú gyűjteményhez csatolták. Az állomány növekedése raktári átrendezést és szakkatalógus szerkesztését tette szükségessé.

A könyvtár életében új fejezetet nyitott KÁPLÁNY Géza működése, aki 1923-ban vette át a könyvtár vezetését. Az ő munkásságához fűződik a könyvtár régi állományának modern szempontok szerinti rekatalógizálása és a betűindexes, nagyszámú numerus kurrens raktározási rendszer bevezetése. Ez nyújtott lehetőséget néhány év alatt az olvasóforgalom 600%-os emelésére. Ennek az igen nagy olvasói lendületnek az állomány gyarapítása nem tudott megfelelni, és sürgetővé vált a könyvtár anyagi ellátásának meg-

oldása. A 30-as években sajtóban és különböző fórumokon került tárgyalásra a könyvtár dotációja, de kevés eredménnyel.

1940-ben olvasóforgalom terén a budapesti nagykönyvtárak közül a Technológiai Könyvtár a második helyen állt, de a háborús évek alatt mindjobban visszaesett. 1945-ben, a háború során megsérült épület helyreállítása után, ismét megnyitotta kapuit. Még ekkor elvileg nem tisztázták a könyvtár új feladatait, szervezettel pedig még mint intézeti könyvtár szerepelt. 1949 volt a fordulópontra a könyvtár történetében. Először önállóságot kapott, majd egyesült a Műszaki Dokumentációs Központtal. Tudományos szakkönyvtári funkciója mellett már a dokumentáció feladatát is magára vállalta. Ezt követte az az intézkedés, amely Országos Műszaki Könyvtár néven, előbbi két funkciója mellett, még a műszaki termelési könyvtárhálózat központi irányítását is rábízta.

A könyvtár történetének tárgyalását az olvasóforgalom 1889—1958 évekre terjedő statisztikája és az Országos Műszaki Könyvtár által kiadott bibliográfiák felsorolása egészíti ki.

A tanulmányok sorát POLZOVICS Iván *Új irányelvek a dokumentáció gyakorlatában* című dolgozata nyitja meg. A szerző szerint a dokumentáció klasszikus szolgáltatásai, a referáló lapszemlék és a figyelőkarton-szolgálat az egész világon elégtelennek bizonyulnak. Új igények merülnek fel, amelyek egyre differenciáltabb és teljesebb anyagot s a közreadás egyre gyorsabb tempóját követelik meg. A differenciált tájékoztatás egyik legjobb formája a témafigyelés, amelyet az Országos Műszaki Könyvtár 1955-ben vezetett be. Nem előre meghatározott tárgykörökből való válogatást ad, hanem az érdeklődő jelöli meg a témát, amelyet az Országos Műszaki Könyvtár havonta 1200 külföldi műszaki folyóiratban figyeltet. Tekintve, hogy az anyag közreadásának gyorsasága nagyon fontos, s a klasszikus dokumentációs szolgáltatások az átfutási idő állandó csökkentése mellett még mindig nem kielégítőek, címdokumentációs kiadványokkal, tartalomjegyzék-fordításokkal, expressz-tájékoztatásokkal is kísérleteznek. A szerző ismerteti az Országos Műszaki Könyvtár által a textil- és faipar számára végzett expressz-tájékoztatást, amellyel az érdekelteket igényeik bevarása nélkül öntevékenyen, két-három héten belül tájékoztatja.

A teljesség igénye a harmadfokú dokumentáció útján elégíthető ki. Legfőbb

ismérve, hogy közvetlenül felhasználható anyagot közöl, tehát a kutató számára megtakarítja az eredeti cikkek elolvasását. „Analitikus” formája periodikus kiadványként jelenik meg, s 10–80 cikk ábrákkal, rajzokkal ellátott „tömörítvényét” közli. A „szintetikus” kiadványok valamely szűken határolt téma anyagát tárják fel, és tömörítvény formájában, rendszerezve, értékelve, szinte új tanulmányként adják közre. A szerző ismerteti a harmadfokú dokumentáció különböző bel- és külföldi típusait, majd az Országos Műszaki Könyvtár új dokumentációs szolgáltatásaira vonatkozó terveit.

Hasonló témát vet fel VINCE Pálné *A műszaki-közgazdasági tájékoztatás feladatköre* című tanulmánya. Hangsúlyozza a műszaki-közgazdasági dokumentáció szükségességét, amely vezető műszaki-gazdasági szakembereinknek átfogó, nemzetközi áttekintésre alkalmas anyagot szolgáltatna. A hazai dokumentációs szolgáltatások számbavétele után elvileg tisztázza egy kiandandó *Műszaki-Gazdasági Tájékoztató* célkitűzését. Ebben a szöveg sűrítésével, illetve rövidítésével, több cikk kompiláló és szintetikus tömörítésével az eredeti cikkek elolvasását kívánja helyettesíteni. A továbbiakban a kiadvány szerkezeti és szerkesztési kérdéseivel foglalkozik, súlyt helyezve a válogatás szempontjaira és az elkészítés időigényére. Majd a forrásként felhasználható folyóiratok közlésével fejeződik be a tanulmány.

GÁSPÁR István értekezése az *üzemgazdasági dokumentáció* tárgyköréről, módszeréről és feladatairól azokat a sajátos problémákat tárgyalja, amelyek az üzemgazdasági tájékoztatás során merülnek fel. Mindezek a dokumentáció általános elvinek alkalmazásával megoldhatók. Javasolja egy könyvtárosokból és üzemgazdászokból álló szakbizottság alakítását, amely az üzemgazdasági dokumentációs anyag számára a decimális rendszert átalakítaná és új fogalmakkal egészítené ki.

Érdekes kérdést tárgyal ÓSAPAI Miklós *Az Országos Műszaki Könyvtár szabadalmi tára, a szabadalmi irodalom népgazdasági jelentősége és feltárása* című tanulmányában. Vázolja a szabadalomügy rövid fejlődéstörténetét, a találmányok szabadalmaztatását és a nemzetközi megállapodásokat. Ismerteti a szabadalmi tárat, amelyet 1950 óta az Országos Műszaki Könyvtár kezel. Kimutatást közöl az állományban levő 21 állam 5 millió szabadalmáról. Részletes elemzését adja az egyes országok szabadalmi osztályozó rendszereinek, végül a szabadalmi leírások dokumentációjának lehetőségeit tárgyalja.

Az évkönyv utolsó dolgozata a hányatott életű KLIÉGL Józsefről, a múlt század sokoldalú feltalálójáról szól. PAP János, a dolgozat írója a korabeli forrásanyag felhasználásával rajzol képet KLIÉGL tevékenységéről és életéről. Szedőgépére nem kisebb emberek figyeltek fel, mint VÖRÖSMARTY, TOLDY, BAJZA és PETŐFI. Többi találmánya az egyszerű vasút, a hangjegyrőgép, az aratógép és a többiek mind élete egy-egy kudarcahoz vezették. A korabeli Magyarország nem volt jó talaj KLIÉGL tehetsége számára, találmányait, ha hasznosnak is találták, nem alkalmazták.

Az évkönyv tetszetős kivitelben, finom papíron, tiszta sokszorosítással készült, illusztrációi is jól sikerültek. Áttekinthető, gondos munka.

L. MESTERHÁZI NAGY MÁRTA

Sz. Németh Mária: A központi folyóirat címjegyzékek kérdései. On the problems of union lists of periodicals. Bp. 1959. 44 l. Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közös kiadványa.

A huszadik század második harmadának tudományos kutatása egy minden területre, a természeti és társadalmi tudományok minden ágára kiterjedő új problémával találja magát szemközt, és ez a tudományos tájékoztatás válsága. Annál váratlanabban érte a tudományos információ eddigi útjainak és módjainak bizonytalanlanná, nehézkesé válása a minden területen folyó megszokott kutatást, mert éppen a század első harmadának végére befejezettek látszott a források és a kutatók közti közvetítést ellátó, új, modern szervezetnek, a dokumentáció nemzetközi szervezetének kialakulása, és csak az látszott eldöntetlennek, könyvtárak végzek-e a feladatot vagy külön szakintézetek. Kiderült azonban, hogy az intézmények szervezett együttműködésénél is komplikáltabb probléma maguknak a dokumentumoknak, elsősorban a tudományos tájékoztatás elemi eszközeinek, a folyóiratoknak és a legtagébb értelemben vett időszaki kiadványoknak rohamos és amellet szervezetenlül szaporodó mennyisége. Nem a rendelkezésre álló források hiányossága, hanem éppen túlságos bősége az új veszély. A túl gazdag anyagban nehéz a tájékozódás, állandó a félelem, hogy éppen a legértékesebb információ kerüli el a kutató figyelmét. A leglelkiesmeretesebb dokumentáció mellett is állandóan előfordul, hogy bonyolult és költséges laboratóriumi vagy könyvtári kutatásokat kétszer végeznek el, mert az első ízben elévzett munka eredménye olyan helyen

jelent meg, amelyre a kutató vagy a dokumentátor figyelme nem terjedt ki.

A tudományos folyóiratok száma és jelentősége két világháború ellenére megtorpanás nélkül növekszik. Az amerikai Kongresszusi Könyvtár évi gyarapodásának 65%-a periodikákra esik, a svájci egyetemi könyvtárak beszerzési hitelük 70%-át fordítják időszaki kiadványokra. 1900-ban egy kutatási területre átlag 2, ma 50 folyóirat esik. Hasonló adatokkal hívja fel figyelmünket bevezetőjében a szép és tartalmas tanulmány szerzője a periodikák rohamosan fokozódó igényeire a könyvtárakkal szemben — olyan igényekre, amellyekkel szembenézni a mi még mindig túlságosan archivális szemléletű könyvtáraink talán még kevésbé hajlandók, mint a külföldiek. Pedig nemzetközi viszonylatban sem rózsás a helyzet: a folyóiratállagok elhanyagoltak, karbantartásuk, feldolgozásuk munkaerő és dologi segítség híján lagymatagon folyik, és — nem utolsósorban — a nyilvántartás, katalogizálás, raktározás módszerei sincsenek kielégítően kidolgozva. Bármely szempontból nyúl is hozzá tehát a bibliotekónia kutatója a periodikák ügyéhez, a meg nem oldott elvi és gyakorlati kérdések egész szövevényével találja magát szemben, és nagy türelemre, önfegyelemre, önzetlen érdeklődésre van szüksége, hogy e zilált feladatkomplexust félretéve, ne forduljon a könyvtártudomány és a könyvtári léleki munka hálásabb, népszerűbb területei felé.

NÉMETH Mária tanulmánya a könyvtári folyóiratkezelés egész problémaköréből egy kérdést, égető sürgősségben talán az első helyen állót ragadja ki; a központi folyóirat-címjegyzék kérdését.

Tisztázza a központi folyóiratkatalogusok helyzetét a folyóiratfeltárás egyéb eszközei (bibliográfiák, katalógusok) felé egyfelől, a központi címjegyzékek általános problémái felé másfelől. Megállapítja, hogy nyomtatott központi katalógusokat általában csak folyóiratokról szoktak kiadni, könyvekről nem. Tisztázza a központi folyóiratcímjegyzékek és a folyóiratbibliográfiák határait, rámutatva, hogy a lényegbevágó különbségek ellenére a folyóiratoknál sok esetben a nyomtatott központi címjegyzék bibliográfiát is pótol. Főleg pedig a folyóiratkatalogizálás értékes segédeszköze.

Megállapítja, hogy a központi címjegyzék első feladata a kutatók eligazítása a tudományos információ túlszaporodott eszközei között; ehhez a központi címjegyzék legfőképpen a lelőhely megjelölésével járul hozzá. De emellett a nyomtatott

központi címjegyzék természetesen a könyvtári kölcsönzés segédeszköze, és segítséget nyújt a folyóiratbeszerzés célszerűbbé és gazdaságosabbá tételéhez, sőt elősegítheti a már meglévő állagok példányainak — elsősorban a többes példányoknak — célszerű elosztását is.

A következőkben NÉMETH Mária rövid kritikai áttekintést nyújt a nemzetközi síkon eddig megjelent legfontosabb és elsősorban ma is mintául vehető nyomtatott folyóiratcímjegyzékeken. Ennek a fejezetnek jegyzeteiben közli a nyomtatott folyóirat-címjegyzékek elméleti-technikai kérdéseire vezető legmodernebb irodalmi források összeállítását is. Olyan munkát végzett el ezekkel az összeállításokkal a szerző, amelynek a nemzetközi könyvtártudományi kutatás is hasznát fogja venni, annál inkább, mert a szerző — nagyon helyesen — hosszú idegen nyelvű kivonatban tájékoztatja olvasóit munkája eredményeiről. Itt említem meg NÉMETH Máriának azt a lelkiismeretes forráskutatására jellemző eljárását, hogy a készülő vagy már elkészült külföldi nyomtatott címjegyzékek szerkesztőitől is kért be adatokat tanulmányához.

A folyóirat-címjegyzékek tartalmával kapcsolatban megállapítja, hogy a nyomtatott központi folyóiratjegyzékek a periodika fogalmát tágabban értelmezik, mint az általános definíciók, és belefoglalnak minden kiadványt (évkönyveket, kongresszusi jelentéseket stb.), amelynek a tudományos információ szempontjából jelentősége lehet. Tehát nem válogatnak valamely szigorúan megállapított definíció szerint; viszont válogatnak *minőség* szerint; azaz kihagyják azokat a periodikákat, amelyekről nem várnak értékesíthető információt (naptaarak, címtáarak, sport- és divatlapok stb.).

A címjegyzékek címléírásáról és szerkesztői problémáiról szóló fejezet mutatja legjobban, mennyire hiányzik még nemzetközi síkon is a periodikák könyvtári kezelésének alapvető elvi tisztázása. A címváltozások kezelése például még ma is háromféleképpen történik és — érdekes módon — a két nagy angolszász ország, Anglia és az USA áll egymással ellentétben, amelyek közül az első a legrégebb, a második a legújabb címen veszi fel a folyóiratokat. NÉMETH Mária helyesen foglal állást a *harmadik* megoldás mellett, amely címváltozás esetén minden címnek külön felvételt biztosít. Ugyancsak a célszerűség dönti el állásfoglalását a testületi szerzőség kérdésében, valamint akkor, amikor a szakrendi csoportosítás minden előnyének elismerése mellett arra a követ-

keztetésre jut, hogy a folyóiratok központi címjegyzéke rendszerének célszerű és gazdaságos elve csak a mechanikus, alfabetikus elrendezés lehet. A szakrendi csoportosítást, valamint a testületek és földrajzi helyek szerinti áttekintést mutatók segítségével lehet és kell biztosítani.

Munkája utolsó három fejezetében a folyóirat-címjegyzékek gyakorlati megvalósításának módszereiről, szervezési kérdéseiről és főleg a magyar folyóirat-címjegyzékek múltjáról és jelen állásáról tájékoztat NÉMETH Mária. Indokoltan foglal állást a bejelentő módszer mellett, de tárgyalja a körözési, hasonlító és kivágási módszer elnyeit és hátrányait is. Hasznos szolgálatot fog tenni az eddig megjelent magyar folyóirat-címjegyzékek válogatott bibliográfiája. Valamennyi eddig megjelent hazai folyóirat-lelőhelyjegyzék csak egy-egy szakterületet vagy egy-egy periódust ölel fel. Utolsó fejezetében ismerteti NÉMETH Mária a teljes új magyar folyóirat-katalógus tervét és előkészületeit. Bőségesen indokolja, miért szükséges ez az egyszerű teljes felmérés, amelyhez azután majd folyamatos kiegészítések csatlakoznak. Megállapítja, hogy világszerte idő és munkákész tette csak lehetővé a nyomtatott központi címjegyzékek elkészítését, — enélkül mi sem számíthatunk sikerre. Amellett hazai viszonyok közt nagy akadály, hogy — a bevezetőben említett archaikus szemlélet miatt — legtöbb nagy könyvtárunk folyóiratanyagát feldolgozatlan, a modern kezelési és feltárási igényeknek nem tud eleget tenni. Az 1949 óta meglévő, kartotékokon vezetett folyóirat-címjegyzék személyzete egyetlen fő, noha például 1957-ben a közönség 6464 esetben kért ettől a folyóirat-központi címjegyzéktől adatokat, a könyvek központi címjegyzékétől viszont csak 4438 esetben.

NÉMETH Mária dolgozata a legjobban dokumentált, legalaposabb felmérés, amely nálunk az utóbbi években a könyvtár-tudomány egy részletterületéről készült. Az elméletileg paragon hagyott könyvtári folyóiratügy egyik fejezetének mintaszerű feldolgozása. A szép munkához talán egyetlen kifogást fűzhetünk: ha már önálló füzetben jelent meg, legalább tartalomjegyzéket, de lehetőleg tárgymutatót is kellett volna adni hozzá.

DEZSÉNYI BÉLA

Balázs Sándor—Falvai Alfréd: Élelmiszeripari szakkönyvtárak létesítése és fejlesztése. Bp. 1958. Felsőokt. Jegyzetellátó. 76 l.

A műszaki termelési könyvtári hálózat több mint ezer könyvtárának egységes

irányítása igen nehéz feladat. A különböző ipari tárcákhoz tartozó vállalatok szakkönyvtárai ugyanis más-más fejlettségi fokon állnak; másjellegű munkát végeznek az üzemi, más a kutatóintézeti könyvtárak, s a munkájukat főfoglalkozásként, mellékfoglalkozásként vagy társadalmi munkában végző műszaki könyvtárosokkal szemben is különböző igények és követelmények támaszthatók. Az egysegítés és irányítás egyik legfontosabb módszere az oktatás.

A nem függetlenített műszaki könyvtárosok oktatását és vizsgáztatását az egyes alközpontok végzik. Az Élelmiszeripari Könyvtári Hálózati Alközponthoz tartozó közel másfélszáz ilyen szakkönyvtáros oktatására jelent meg az az alapfokú ismereteket tartalmazó útmutató, amely egyúttal a részükre rendezett minimumtanfolyam vizsgajegyzete is.

„Objektív” szemmel nézve a kiadvány ellen több „kifogás” hozható fel. Pl. teljesen nélkülözi a történeti szemléletet, aránytalan mértékben foglalkozik a könyvtári munka egyes területeivel, több feladatról csak felsorolásszerűen emlékezik meg stb. Azonban ha az élelmiszeripari szakkönyvtárak jelenlegi helyzetét figyelembe vesszük, — a hibák azonnal értékké válnak. A műszaki könyvtárügynek ez a területe hosszú ideig a legelhanyagoltabb volt, vállalati dokumentáció úgyszólván seholsem folyik, — éppen ezért az élelmiszeripari szakkönyvtárak létesítéséhez és fejlesztéséhez olyan útmutatóra volt szükség, amely elsősorban és majdnem kizárólagosan a legalapvetőbb és leggyakorlatibb ismereteket közérthetően tartalmazza. Célját az útmutató ennyiben el is érte, hiszen segítségével — 1958-ban — már közel 50 élelmiszeripari szakkönyvtáros sikeres minimum-vizsgát tett.

Az útmutató az alapvető és általánosabb jellegű könyvtári ismereteken kívül bővebben foglalkozik néhány kifejezetten élelmiszeripari jellegű kérdéssel: a magyar élelmiszeripari szakirodalom katalógusformában összeállított bibliográfiájával, a központi bibliográfiában alkalmazott osztályozási rendszerrel, a magyar élelmiszeripari szakkönyvkiadással, az Élelmiszeripari Könyvtári Hálózati Alközponttal, és függelékében közli a fontosabb külföldi élelmiszeripari szakkönyvtárak jegyzékét.

A könnyen áttekinthető és jól kezelhető anyagból azonban hiányoljuk a nagykönyvtárak (vagy legalább az Országos Széchényi Könyvtár) kissé részletesebb ismertetését, a műszaki lapszemlék használatának részletesebb tagolását és azt, hogy

legalább egy fejezetben nem foglalkozik az élelmiszeripari szakkönyvtárak jövődjé fejlődésének várható legfőbb irányaival.

SZABOLCSKA FERENC

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár anyagából rendezett kódexminiatura-kiállítás katalógusa. Esztergom, 1958. 68 l.

A kiállítás nemcsak a kódexfestés különböző stílusait, iskolánként változó sajátosságait szemlélteti, hanem a magyarországi könyvkultúra fejlődésébe és hazánk egyik legrégibb könyvgyűjteményének kialakulásába is bepillantást nyújt. A korai kéziratokat talán még az I. ISTVÁN király idejében alapított Szent Adalbert székesegyházban használták, a későbbi kódexek pedig bibliofil hajlamú esztergomi érsekek és kanonokok hagyatékaként kerültek a Főszékesegyházi Könyvtár állományába.

A kiállítás pompás együttesében az európai kódexfestés olyan művészi munkák képviselik, mint az 1279-ben Würzburgban festett *Psalterium*, a francia és flamand miniaturafestészet néhány jellegzetes stílusú imakönyve vagy az a nagyméretű *Graduale*, amelyet Janiček ZMILELÝ z Písku kitűnő cseh miniátor készített II. ULÁSLÓ számára a XVI. század első tizedében.

Még gazdagabb anyag szemlélteti a magyar kódexfestés fejlődését. Az Esztergomban illuminált kéziratok után MISKOLCZI László 1493-ban festett kánonképe, FILPECZ János váradi püspöknek a budai műhelyben készült *Pontificaleja* és II. LAJOS címerfestőjének legszebb munkája, az ún. *Erdődy-Bakócz-kódex* mutatja be a hazai miniaturafestészet legjobb eredményeit.

A hozzáértéssel és nagy gondoddal rendezett kiállítás anyagáról magyar és francia nyelvű katalógus jelent meg. A katalógus a rövid áttekintést nyújtó előszó után országok szerint csoportosítva adja elő a bemutatott emlékyagra vonatkozó tudnivalókat. Az izléses kiállítású és közel 40 kódexlappal illusztrált katalógus komoly segítséget nyújt ahhoz, hogy a hazai és külföldi látogatókban maradandó élményre válják a kiállítás számos tanulsága.

MUCSI András muzeológus mind a kiállítás színvonalas megrendezésével, mind a katalógus összeállításával értékes, jó munkát végzett.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Sükösd Mihály: Tudós Weszprémi István. (Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből.) [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete. Bp. 1958, Akadémiai Kiadó. 99 l. (Irodalomtörténeti füzetek 16.)

Az utóbbi évek részletkutatásai sajnos nem sokat adtak hozzá ahhoz a képhez, amelyet WESZPRÉMI István életművéről örököltünk. Néhány — le sem írt — megnyilatkozásban, egyetemi előadásokon hallottunk arról, hogy revízió alá kellene venni azt a véleményt, amit WESZPRÉMIről a magyar irodalom- és tudománytörténet eddig kialakított. Sükösd Mihály könyve ezt az igényt elégíti ki, mégpedig kitűnő eredménnyel.

Talán egy fokkal erősebb hangsúlyt kaphatott volna az, amit Sükösd a WESZPRÉMI-re vonatkozó korábbi kutatásról megállapít. A rendelkezésre álló irodalomtörténeti, orvostörténeti publikációk csak mennyiségileg tekintélyesek, de egyoldalú, történetiséget nélkülöző jellegük miatt nem túlságosan értékesek. Sükösd tanulmánya ezt a sokrétű, de felszínes anyagot elmélyült kutatással egészíti ki és tekinti át úgy, hogy valóban tudományos igényű szintézis lesz belőle. Értékei közül elsősorban azt kell kiemelnünk, hogy sikerrel és nyilván tudatosan kerüli az egyoldalúság veszélyét. Műve a teljes tudománytörténet szempontjából elemzi WESZPRÉMI munkásságát, s így az irodalomtörténet, orvostörténet, bibliográfia-történet sajátos szempontjai egyaránt érvényesülnek benne. Noha a jól átgondolt, kitűnő áttekintés a tanulmány főérdeme, izgalmas olvasmánnyá annak a belső fejlődésnek az ábrázolása teszi, amellyel végigkíséri WESZPRÉMI életútját. WESZPRÉMI eszmei fejlődésének rajza a döntően új e tanulmányban, ez az, amiről eddig viszonylag a legkevesebbet tudtunk, s most határozott formában áll előtűnk.

Nyilván a tanulmány keretei, a sorozat jellege szabta határt írja elő, s így éppen WESZPRÉMI főműve, a *Succincta* elemzése csak vázlatos lehetett. Igaz az is, hogy éppen ezen a téren támaszkodhatott Sükösd a legkevesebb előzményre. A *Succincta* rendkívül gazdag anyagát, kitérésivel és jegyzeteivel egyetemben teljes alaposággal nem vizsgálták még végig. Ezekben pedig teméntelen sok érdekesség rejtőzik tudománytörténészek, orvostörténészek, irodalomtörténészek számára egyaránt. A *Succincta* rövidesen kétnyelvű új kiadásban lát napvilágot, s ez a szövegkiadás Sükösd Mihály tanulmányával együtt a WESZPRÉMI-filológia ujjaszületését jelzi.

DURZSA SÁNDOR

V. Windisch Éva: Közlöny (1848—1849). A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története. Bp. 1958, Akadémia Kiadó. 92 l. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat. 8.)

Érdekes problémakör feltárására vállalkozik az előttünk fekvő tanulmány, amikor az első magyar hivatalos lap, az 1848/49-i forradalom és szabadságharc csaknem egész ideje alatt fennálló *Közlöny* történetét két szempontból, politikai és hírlaptörténeti szempontból veszi vizsgálat alá. Nehéz feladatot tűzött e kettős szempontban a szerző maga elé, hiszen amint azt maga ismételtlen leszögezi, a *Közlöny* fennállásának 14 hónapja alatt viszonylag rövid ideig, csak az 1848 szeptemberétől 1849 április végéig terjedő időszakban tükrözhetette — többé-kevésbé egyértelműen — a kormányzat egységes politikai álláspontját. Léteének jelentős korszakában, magánál az indulásnál sem tölthette be, éppen ezen egység hiánya miatt, a kormány hivatalos politikai lapjának szerepét: a kezdeti tervektől eltérően, csak tényekre, rendeletekre szorítózkodó hivatalos lap indult el meglehetősen késéssel, 1848. június 8-án.

Nehéz feladatra vállalkozott a szerző, de megállapíthatjuk, hogy feladatát, kisebb hiányosságoktól eltekintve, jól oldotta meg.

Célkitűzésének megfelelően nemcsak a *Közlöny* belső fejlődését, szerkesztői és kiadási elveit, a terjesztés kérdését, előállítási problémáit tárja fel sajtótörténeti szempontból érdekesen, hanem a politikai viszonyokkal kapcsolatos összefüggéseiben igen jól periodizálva, éles szemmel látja meg a politikai változások követelte irányváltozásait is első, az egész szabadságharcunk szervezésében jelentős szerepet játszó hivatalos lapunknak.

A bevezetésben, amelyben a *Közlöny* létrejöttének előzményeit és a reá vonatkozó iratanyagot ismerteti, s a rövid értékelő befejezésen kívül öt fejezetben tárgyalja a *Közlöny* szerepét, szerveztét, szerkesztési és kiadói problematikáját. Az első fejezet a *Közlöny* megindulását és a megindulása körüli politikai és adminisztratív erőfeszítéseket mutatja meg, amellyel az új felelős minisztérium, nevezetesen a belügyminiszter, SZEMERE a *Közlöny* megindításán, szerkesztőjének kiválasztásán, szervezetének kiépítésén és az új hivatalos lap tartalmi kialakításán munkálkodik.

A második fejezet a *Közlönyt* 1848 nyarán mutatja be, mindazokkal a nehézségekkel együtt, amelyeket e korszakban az egységfront hiánya, a kormányban képviselt különböző politikai árnyalatok belső ellentétei okoztak, s amelyek világosan tükröződtek a *Közlöny* első hónapjaiban.

A harmadik és a negyedik fejezet a *Közlöny* legjelentősebb korszakát tárja föl, azt az időszakot, amelyben — 1848 decemberétől 1849 áprilisáig — Kossuth

maga tevékenyen befolyt a *Közlöny* szerkesztésébe, politikai irányvonalának kialakításába. Ebben a szakaszban a *Közlöny* tartalomában gazdagodik. A korábban csupán rendeletek közlésére, tények regisztrálására szorítózkodó „hivatalos lap”-ban mind több önálló, politikai állásfoglaló cikk jelenik meg, ezekben a hónapokban valóban részt vesz az egész nemzet mozgósításában. E mozzanatokat, a *Közlöny* jelentőségének emelkedését, az egyértelmű, a forradalom irányvonalában álló cikkek számának emelkedését jól világítja meg a szerző; kár, hogy nem kutatja a *Kossuth Hírlapjának* megszűnése és Kossuth *Közlöny*-beli szerepének összefüggéseit, amelyekre pedig a *Közlöny* első periódusában, *Kossuth Hírlapjának* megindulásával kapcsolatban rámutatott. Itt említjük meg, hogy a német nyelvű kivonatba sajnálatos módon súlyos, értelemzavaró sajtóhiba csúszott bele: JÓKAINAK a *Közlönyben* vitt februári szerepét a német szöveg június végére teszi.

Az ötödik fejezetben a *Közlönynek* a forradalom és szabadságharc utolsó szakaszában játszott szerepére mutat rá a szerző, s vázolja azokat a jelenségeket, amelyek az egységfront felbomlása következtében 1849 április közepétől augusztus 5-ig, az utolsó szám megjelenéséig a *Közlönyben* is tükröződnek. Véleményünk szerint ebben a fejezetben sikerült a legkevésbé a bevezetőben kijelölt kettős cél: a sajtó- és politikai történet egységes szempontjainak az érvényesítése. Ha nem ebbe a fejezetbe sürítette volna is a szerző előzményeivel együtt a Függetlenségi Nyilatkozatot, sem tartanánk helyesnek a szabadságharc utolsó 4 hónapját egyértelműen a hanyatlás idejének tekinteni. Minden hiba és nehézség, az ellentétek súlyos kieleződése ellenére is e korszak jelentős eredményeinek lebecsülését jelentené ez a szemlélet.

A *Befejezésben* a *Közlöny* értékelésére tér rá a szerző, s összefogva vizsgálja azokat a jelenségeket, amelyek a *Közlönyt* meggátolták abban, hogy jelentősége ellenére a nemzet mozgósításában betöltse azt a szerepet, amelyet a kormány politikai lapjának be kellett volna töltenie. A *Befejezés*, az utolsó fejezettel együtt a tanulmány viszonylag leggyöngébb része. Nem érezzük benne a történésznek azt a gondos, gazdag forrásanyagban épülő elemzőmunkáját, amelyet a tanulmány többi részében láttunk, s amely az egész tanulmányt jelentőssé teszi.

Bár a bevezetésben, mint ahogy említettük, a tanulmány kettős célkitűzéssel indul, mégis fejtegetései során erősen előtérbe lép a politikai történetíró, aki időn-

ként megfelelkezve arról, hogy tulajdonképpen sajtótörténetet ír, inkább a politikai helyzetet, semmint annak a sajtóban való tükröződését vizsgálja. Ez utóbbi szempont legtöbbször — az első fejezetektől eltekintve — célkitűzésétől eltérően bizonyos mértékig másodlagos szerepet játszik.

A tanulmány gazdag forrásanyagot tár fel, világos, egységes szerkezetben, jól körülhatárolt fejezetekben vázolja mondanivalóját. Kár, hogy ezt az egységet időnkénti ismétlések, sőt önön magával való ellentmondások zavarják. Nagyon helyes pl. az a megfigyelés, amelynek alapján a tanulmány meglátja, hogy a *Közöny* indulásakor miért elsősorban rendeletek tára, s miért nem válhatik a kormány politikai lapjává, s lesz csak sokkal később a szabadságharc nélkülözhetetlen szervezőjévé (14—16. l.). Szerkezeti hibának kell azonban tekintenünk ennek állandó megismétlését (25., 33., 37., 86. l.). Noha a szerző maga a kortársakat, bíráló megjegyzéseikben mutaközzé sztatikus szemléletük miatt hibáztatja (85. l.), nem sokkal lejjebb ő maga is, bár némi enyhítéssel a *Közönyt* a táblabíró-politika képviselőjének tekinti (86. l.). Ezt a bélyeget szabadságharcunk legfontosabb orgánumára minden fenntartás nélkül rásütni túlzásnak tekintjük.

A tanulmány egészét, bíráló megjegyzéseink ellenére is a magyar történelem egyik legnagyobb, bukásában is dicsőséges korszakának irodalmát gyarapító munkaként kell értékelnünk. Egy új színfolttal gazdagítja eddigi ismereteinket. A korszak legjelentősebb, időben az egészet átfogó sajtótermékének tükrében mutatja meg szabadságharcunk politikai vezetésének hibáit, ingadozásait és jelentős eredményeit.

V. WALDAFFEL ESZTER

Újabb hazai könyvtártudományi irodalom

(ANDRÉKA Pálné — CZELLÁR Ferenc): *Műanyag és rokoniparok osztályozása. Az ETO rendszer kiegészített táblázatai 678/679.* (Összeáll. — [Bev.] VEREDY Gyula.) Bp. 1958, Országos Könyvtárügyi Tanács. 81 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 4.)

Bibliográfia. — Növénynevelés és Vetőmagtermesztő Tudományos Tanács 1956. [évi] 14—17. üléseinek anyaga. [Kiad. a] Növénynevelési Kutató Intézet. [Fertőd, 1959], Jegyzetsoksz. [4] lev.

BOR Györgyné: *A veszprémi vegyipari tudományos intézmények könyvtáraiban*

található kémiai tárgyú folyóiratok jegyzéke. Összeáll. — Veszprém, 1958. 41 l. (Nehézipari Kutató Intézet dokumentációs közleményei 11.)

Budapest a Tanácsköztársaság idején az egykorú sajtó tükrében. Bibliográfia. (Összeáll. a Föv. Szabó Ervin Könyvtár Budapesti Gyűjteményének munkaközössége.) [Kiad. a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 1959. 214 l.

CSIZMAZIA József: *A szőlő rezisztencia-nemesítése.* Összeáll. — Kiad. az Orsz. Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ. Bp. 1958 [1959]. [2 lev.] 108 l. (Témadokumentáció. Kertészeti és szőlészeti sorozat.)

Csongrád megyei könyvtáros. Kiad. a Csongrád Megyei Tanács VB. Megyei Könyvtára. [Hódmezővásárhely] 1958. 16 l.

[Debrecen. Egyetem.] *Könyv és könyvtár. Könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények.* 1. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. Szerk. CSÚRY István, MÓDIS László.) Bp. 1958 [1959], Tankönyvkiadó. 107 l.

EMBER Győző: *A levéltári segédletek.* Bp. 1958, Akad. Kiadó. 101 l. (Magyar Országos Levéltár kiadványai 4. Levéltartan és történeti segédtudományok 1.)

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 6. 1956—1957. Bp. 1958, 128 l. (A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 13.)

(GÁBOR Imréné): *A magyar Tanácsköztársaság plakátjai.* (Összeáll. — Bev. PÓR Bertalan.) [Kiad.] az MSZMP Párttörténeti Intézete. Bp. 1959, Kossuth Kiadó. 27 l. 48 mell.

(GÁBOR [Imréné ORBÁN] Ilona): *Plakate der Ungarischen Räterepublik.* (Z[g]st. von —. Einführung: [von] Bertalan PÓR.) Hrsg. vom Institut für Parteigesichte der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei. Bp. 1959, Corvina. 20 l. 48 t.

Gábor Andor (1884. január 24—1953. január 20.) Ajánló bibliográfia könyvtárosok számára kiállítások rendezéséhez, népnevelők munkájához. (Összeáll. POLGÁR Erzsébet.) Bp. 1959, Föv. Könyvtár. 6 l. ([Budapest.] A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár röplap-bibliográfiája 1959. 2.)

A gyermekbénulás válogatott magyar bibliográfiája. Speciális témabibliográfia. 1958. [Kiad. az] Orvostudományi Dokumentációs Központ. Bp. 1958. 10 l.

KÓHALMI Béla: *Bibliográfia.* [1]. — 2. (Fejezetek a szakbibliográfiákból.) Jav. utánn. Bp. 1958, Felsőokt. Jegyzetell. 2 db.

A Magyar Grafika és Papíripar Évkönyve, 1959. (Összeáll. SZÁNTÓ Tibor, VAMOS György, VÉRTES Jenő.) Bp. 1958, Táncsics Kiadó. 167 l.

A magyar napisajtó története 1. (1587—1832.) Bp. [1959], Felsőokt. Jegyzetell. 12 l. (Az Iskolai Filmintézet diafilm sorozata 261. Irodalomtörténeti sorozat 43.)

Magyar Népköztársasági Országos Szabvány. A betűrendbe sorolás szabályai. Bp. 1958 [1959], Állami ny. 23 l.

Magyar Népköztársasági Országos Szabvány. Könyvek alakja és szedéstükre. Bp. 1959, Házi soksz. [1] lev.

A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság Különgyűjteménye. (Szerk. VÉRTES György.) Bp. 1958, Országgyűlési Könyvtár. 496 l.

A Magyar Tanácsköztársaság megalakulásának 40. évfordulója a könyvtárakban. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztály. Bp. 1959. 13 l. (Módszertani útmutató 29.)

A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Sajtó alá rend. (Bev.) PETRÁK Katalin, MILÉI György. (A bibliográfiát összeáll. FORGÁCS Sándorné, B. JÁVORKA Éva.) Bp. 1959, Gondolat. 381 l. 12 t. (Nemzeti Könyvtár. Művelődéstörténet.)

A megyei könyvtárak évi jelentése és munkaterve. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztály. Bp. 1958. 32 l. (Módszertani útmutató 27.)

[MEZEY] MEZEI László: *Paleográfia*. [Jegyzet.] [Kiad. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bp. 1959. 58 l.

Sz. NÉMETH Mária: *A központi folyóirat címjegyzék kérdései*. Bp. 1959, Országos Könyvtárügyi Tanács. 44 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 12.)

OBLATT Gábor: *A cukorrépatermesztés gépesítése*. Összeáll. —. Kiad. az Orsz. Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ. Bp. 1958. [1959]. [2 lev.] 120 l. (Témadokumentáció. Gépesítési és Építészeti Sorozat.)

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. (Szerk. V. WALDAPFEL Eszter.) Bp. 1958, Kossuth ny. 401 l. 1 t.

Ötven röplap-dokumentum. Faksimilék a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulójára. (Kiállítások rendezéséhez.) Összeáll. és jegyz. ell. TISZAI Andor. Kiad. az Orsz. Széchényi Könyvtár — Föv. Szabó Ervin Könyvtár. (Bp. 1959). 4 lev. 52 röplap.

[Pécs. Egyetemi Könyvtár.] *Utmutató a tanszéki könyvtárosok számára*. 1. Pécs, 1959, Pécsi Szikra ny. 20 l. ([Pécs. Egyetemi Könyvtár.] Közlemények a Pécsi Egyetemi Könyvtárból. Új sor. 2.)

SZAKASITS Árpád: *A munkássajtó kialakulása*. [Bp. 1959], Kossuth Kiadó. 13 l.

Szinműtári jegyzék. (Összeáll. a [Zala] Megyei Könyvtár Feldolgozó Csoportja.) Kiad. a [Zala] Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya. Zalaegerszeg, [1959]. 51 l. (Szinjátsszó együttesek műsortanácsadója 1.)

A szovjet könyv kiállítása. Budapest 1959 február—március. [Bp. 1959, Kultúra]. 48 l. Borítékaim: Moszkva. A szovjet könyv ünnepe. Budapest.

A Szovjet Könyv Ünnepi Hete a könyvtárakban. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztály. Bp. 1959. 14 l. (Módszertani útmutató 28.)

A Veszprém megyei és járási könyvtárakban található színművek jegyzéke és kölcsönzési módja. Kiad. a [Veszprém] Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya. Veszprém, 1958. 14 l.

Összeállította: H. Izsó LIVIA

TARTALOM

<i>Dube, Werner (Berlin): Középkáderek a német tudományos könyvtárakban — Die mittleren Kader in den deutschen wissenschaftlichen Bibliotheken</i>	257
<i>Tóth András: Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatása alatt (1824—1843) — Die Budapester Universitätsbibliothek unter der Leitung des Historikers György Fejér (1824—1843)</i>	265

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Mátrai László: Két ritka Giordano Bruno-kiadásról</i>	280
<i>Holub József: Istvánffy Miklós Históriaja 1622-i kiadásának történetéhez</i>	281
<i>Dankanits Adám (Nagyenyed) Adalék a feleynedi papírmalom történetéhez</i>	283
<i>Turányi Kornél: Pesti városi közkönyvtár létesítésének terve (1868—1873)</i>	287
<i>Péter László: Egy nyomaveszett Juhász Gyula-kötet</i>	290

FIGYELŐ

<i>Vértesy Miklós: Vetustissima gyűjtemények, vetustissima katalógus</i>	292
<i>Sándor István: Dokumentáció a Néprajzi Múzeum Könyvtárában</i>	294
<i>Rédl Endréné: A pedagógiai dokumentáció munkájáról</i>	297
<i>Takács Menyhért: A gyors olvasás problémája</i>	299
<i>Pálffy Miklós: A magyar könyvtártudományi bibliográfia kérdéséhez</i>	306
<i>Hírek: Iraki látogatók az Akadémiai Könyvtárban — Két évforduló (Albert Gábor) — Francia könyvtárak tanulmányi napjai (Szigethy Jolán) — Nemzetközi konferencia a tájékoztatások gépi feldolgozása tárgyában (G. I.) — Új kutatások az osztályozás terén (G. I.) — Amerikai kézirat gyűjtemények központi katalógusa (G. I.) — A Nemzetközi Katalógizálási Konferencia előkészítése (G. I.) — Javaslat új nemzetközi egyezmény megkötésére (G. I.) — Mikrofilmek reprodukálása xerográfia útján (G. I.)</i>	307

SZEMLE

<i>S. R. Ranganathan: The five laws of library science (Ism. Weger Imre)</i>	310
<i>Kolokol (Ism. F. Wendelin Lidia)</i>	311
<i>Lu Csen-csing: Tu su kuan hszüe ce tien (Ism. F. Wendelin Lidia)</i>	312
<i>Dezimalklassifikation. Dreisprachige Kurzausgabe (Ism. Veredy Gyula)</i>	312
<i>Bibliographie des gesamten Rechts der Presse, des Buchhandels, des Rundfunks und des Fernsehens (Ism. Takács József)</i>	313
<i>H. Alker: Katalog der Inkunabeln der Universitätsbibliothek Wien (Ism. Borsa Gedeon)</i>	314
<i>Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadványai (Ism. Kiss Jenő)</i>	315
<i>Az Országos Műszaki Könyvtár jubileumi évkönyve. (Ism. L. Mesterházi-Nagy Márta)</i>	317
<i>Sz. Németh Mária: A központi folyóirat címjegyzékek kérdései (Ism. Dezsényi Béla)</i>	318
<i>Balázs Sándor—Falvai Alfréd: Élelmiszeripari szakkönyvtárak létesítése és fejlesztése (Ism. Szabolcska Ferenc)</i>	320
<i>Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár anyagából rendezett kódexminiaturakiállítás katalógusa (Ism. Soltész Zoltánné)</i>	321
<i>Sükösd Mihály: Tudós Wesszprémi István (Ism. Durza Sándor)</i>	321
<i>V. Windisch Éva: Közlöny (1848—1849) (Ism. V. Waldapfel Eszter)</i>	321
<i>Ujabb hazai könyvtártudományi irodalom (Összeállította H. Izsó Livia)</i>	323

Ára: 20.— Ft

Évi előfizetés: 60.— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>W. Dube (Berlin)</i> : Les bibliothécaires du service moyen dans la République Démocratique Allemande (Avec résumé en allemand)	257
<i>A. Tóth</i> : La Bibliothèque Universitaire de Budapest sous la direction de György Fejér (1824—1843) (Avec résumé en allemand)	265

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>L. Mátrai</i> : Deux éditions rares de Giordano Bruno	280
<i>J. Holub</i> : Données historiques sur l'édition de 1622 de l'«Histoire» de Miklós Istvánffy	281
<i>Á. Dankovits (Ajud)</i> : Contributions à l'histoire du moulin à papier de Felenyed	283
<i>K. Turányi</i> : Plan d'une bibliothèque municipale à Pest (1868—1873)	287
<i>L. Péter</i> : Un volume «perdu» des œuvres de Gyula Juhász	290

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>M. Vértessy</i> : Les collections de livres de XVI ^e siècle, leurs problèmes bibliographiques et bibliothéconomiques	292
<i>I. Sándor</i> : La documentation ethnographique en Hongrie	294
<i>E. Rédl</i> : La documentation pédagogique en Hongrie	297
<i>M. Takács</i> : Les problèmes de la lecture accélérée	299
<i>M. Pálffy</i> : La question de la bibliographie bibliothéconomique hongroise	306
<i>Nouvelles</i> : Une visite de savants irakiens à la Bibliothèque de l'Académie — Deux commémorations (<i>G. Albert</i>) — Journées d'étude des bibliothèques françaises (<i>J. Szigethy</i>) — Conférence internationale sur le traitement numérique de l'information (<i>I. G.</i>) — Nouvelles recherches concernant la classification (<i>I. G.</i>) — Catalogue collectif américain des collections de manuscrits (<i>I. G.</i>) — La préparation de la Conférence internationale sur le catalogage (<i>I. G.</i>) — Un projet nouveau de convention internationale concernant les échanges (<i>I. G.</i>) — Réproduction des microfilms par xérophographie (<i>I. G.</i>)	307

COMPTE-RENDUS CRITIQUES

<i>S. R. Ranganathan</i> : The five laws of library science (<i>I. Weger</i>)	310
<i>Kolokol (L. F. Wendelin)</i>	311
<i>Lu Csen-csing</i> : Le dictionnaire bibliothéconomique chinois (<i>L. F. Wendelin</i>) ..	312
<i>Dezimalklassifikation. Dreisprachige Kurzausgabe (Gy. Veredy)</i>	312
<i>Bibliographie des gesamten Rechts der Presse, des Buchhandels, des Rundfunks und des Fernsehens (J. Takács)</i>	313
<i>H. Alker</i> : Katalog der Inkunabeln der Universitätsbibliothek Wien (<i>G. Borsa</i>) ..	314
<i>Les publications de la Bibliothèque et Centre de Documentation de l'Agriculture (J. Kiss)</i>	315
<i>Az Országos Műszaki Könyvtár jubileumi évkönyve (M. L. Mesterházi-Nagy)</i> ..	317
<i>Sz. Németh Mária</i> : A központi folyóirat címjegyzékek kérdései (<i>B. Dezsényi</i>) ..	318
<i>Balázs Sándor—Falvai Alfréd</i> : Élelmiszeripari szakkönyvtárak létesítése és fejlesztése (<i>F. Szabolcska</i>)	320
<i>Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár anyagából rendezett kódexminiatura-kiállítás katalógusa (E. Soltész)</i>	321
<i>Sükdöd Mihály</i> : Tudós Wespriemi István (<i>S. Durzsa</i>)	321
<i>V. Windisch Éva</i> : Kézöny (1848—1849) (<i>E. V. Waldapfel</i>)	321
<i>Vient de paraître (L. H. Izsó)</i>	323

26.16

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1959

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 75. ÉVF. 4. SZÁM 325—420. I. BUDAPEST, 1959. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), **HARASZTHY GYULA**, **JÓBORÚ MAGDA**,
KOVÁCS MÁTÉ, **MÁTRAI LÁSZLÓ**, **MEZEY LÁSZLÓ**, **V. WALDAPFEL ESZTER**

E szám munkatársai: POLZOVIOS IVÁN, az Országos Műszaki Könyvtár osztályvezetője, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, LÉCES KÁROLY, az Országos Pedagógiai Könyvtár munkatársa, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSATKAI ENDRE Kossuth-díjas, a soproni Liszt Ferenc Múzeum főigazgatója, HERNÁDY FERENC, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HARASZTHY GYULA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, KARL-HEINZ JÜGELT a berlini Állami Könyvtár munkatársa, LÁZÁR PÉTER, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, OROSZ GÁBOR, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, SZ. NÉMETH MÁRIA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, SASVÁRI DEZSŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZIGETHY JOLÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MARÓT MIKLÓS, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa, PAPP SÁMUEL, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SCHNELLER KÁROLY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, KOZOCSA ISTVÁN, az Országos Pedagógiai Könyvtár munkatársa, H. IZSÓ LIVIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa.

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400.

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

POLZOVICS IVÁN

Dokumentáció és információ

Az NDK dokumentációs központja, az Institut für Dokumentation h. igazgatójának tollából az intézet dokumentációs szakfolyóiratában legutóbb gyakorlati szempontból figyelemre méltó tanulmány jelent meg.¹ Célul tűzte ki a *dokumentáció* és az *információ* szakkifejezések *tartalmának* és *fogalmi elemeinek tisztázását*, s ennek nyomán az e téren fennálló fogalmi bizonytalanság elhárítását. A két fogalom tartalmi elemeinek részletes elemzésével, s ennek során magának a dokumentációs tevékenység céljainak messzeható vizsgálatával arra az eredményre jutott, hogy az *információ* néven megjelölt tevékenységi kör *nem azonos a dokumentációval, de része sem annak, hanem attól elkülönült feladatkör*, amely általában a dokumentációs szolgáltatásokra támaszkodva ugyan, de a dokumentációtól független működést fejt ki. Mégpedig 1. osztályozva tárolja a dokumentációs anyagot, 2. feltett vagy iniciative választott kérdésre feltárja a dokumentációs anyagot és 3. közvetíti az informálandó részére a feltárt anyagot, ill. annak tartalmát. Ehhez képest a *dokumentáció* feladatkörében e bontás nyomán csak a következő tevékenységi körök maradnának: 1. a primer szakirodalom dokumentációs feldolgozásra való alkalmasságának megállapítása, 2. a dokumentációra kiválasztott szakirodalmi termékek tartalmi elemzése és 3. az így elkészült dokumentációs anyag osztályozása. A dokumentáció tartalmi feladatkörének e gondosan végrehajtott elemzéséből szembetűnik, hogy bár külön fogalmi elemként veszi fel, hogy a dokumentációs feltáró munkába bevonandó szakirodalmi anyag arra érdemes legyen (Feststellen der Dokumentierwürdigkeiten der fachlich einschlägigen Dokumente), *figyelmen kívül hagyja* a feltárt anyag *közreadási* (diszeminatív) feladatkörét, ami pedig a dokumentációnak mind eredetében, mind mai tartalmi alakulásában egyik leglényegesebb eleme.

A dokumentáció tartalmi köréből eszerint *lefejtődik* mindaz, ami a fenti három tevékenységet *megelőzi* és *követi*. Ami a *megelőző* feladatköröket illeti, e tekintetben a tanulmány részletes elemzéssel mutat rá a régebben általában idevont egyes tevékenységi körök helyes hovatartozására. Nevezetesen maguknak az irodalmi termékeknek előállítása a kiadók, valamint a nyomda- és sokszorosítóipar, azok kialakítási szabályainak meghatározása a szabványosítás szerveinek feladatkörébe tartozik. A szakirodalmi termékek gyűjtése, beiktatása és rendszerezése pedig maguknak a könyvtáraknak fő tevékenységi köre, amihez járul még az így gyűjtött állományuk feltárása bibliográfiai eszközökkel. A dokumentáció ugyan maga is használja

¹ KOBLITZ, Josef: *Dokumentation und Information*. Eine terminologische Untersuchung. *Dokumentation* 6 (1959) 1, 3—10. 1.

azt az anyagot, amelyet a könyvtár (adott esetben a dokumentációs intézmény könyvtára) gyűjt, de más célból és eltérő módszerekkel. Mindaz, amit a tanulmány ebben a vonatkozásban összefoglalóan kifejti,² egy évtizedeken át folyt és sok helyütt (főleg a szakkönyvtárosok körében) még napjainkig sem lezárt³ vitának a józan értelem eszközeivel megvont tisztázása annak az elvnek megfelelően, hogy miután a dokumentáció más céllal és módszerekkel foglalkozik a primer szakirodalommal, mint a könyvtár, attól különálló sajátos tevékenység, s ezért e *két funkciót* — a könyvtárit és a dokumentációs tevékenységet — még egységes szervezet esetében is *egymástól különállóknak kell tekinteni*.

Azok a gyakorlati példák, amelyek a tanulmányban a könyvtári és dokumentációs munka egységes szervezetű külföldi megvalósulásai közül megemlítést nyertek, s amelyek között névszerint is szerepel a magyar Országos Műszaki Könyvtár, e sorok írójának véleménye szerint is nem döntik meg a két tevékenység elkülönülő sajátos alakulását. A tanulmányban közölt okokon felül és továbbmenőleg azért sem, mert pl. az Országos Műszaki Könyvtárban folyó dokumentációs tevékenység az 1949-től 1952-ig önálló műszaki Dokumentációs Központ tevékenységének, sőt belső szervezetének a volt Központi Technológiai Könyvtárral való egyesítése után is változatlan fenntartását mutatja. A szervezeti egyesítés egy ilyen irányú művelődéspolitikai áramlat következménye volt (csakúgy, mint Csehszlovákiában), de *korántsem minősítette magát a funkciót könyvtárrivá*.

Mindazzal tehát, amit a kitűnő tanulmány a dokumentáció fogalmi körének szűkítésére a *megelőző* funkciók lefejtésével összefoglal, egyet lehet érteni. Vagyis *ma már meghaladottnak tekinthető a dokumentáció minden olyanfajta fogalmi meghatározása*, amely az Institut International de Bibliographie (ma: Fédération Internationale de Documentation) még 1901-ből származó következő szélesen megvont fogalmazásán alapszik, ill. annak szövegezésbeli változata: „Documentation c'est réunir, classer et distribuer des documents de tout genre dans tous les domaines de l'activité humaine”. Ez a meghatározás egyébként már születése pillanatában is csak egyfajta tevékenységet tartott szem előtt: az IIB alapítóinak (Paul OULET és Henri LA FONTAINE-nak) kezdeményezését és 1918-ig gondozott nagy tervét, a Brüsszelben vezetett és 15 millió kartonra duzzadt központi kartotékot az embert tevékenység mindenfajta eredményeiről. De valójában *már akkor is pontatlanul* fogalmazott kodifikációnak minősülhetett, mert hiszen ebben a gyűjteményben *nem* a dokumentumokat magukat, hanem csak a róluk készült tájékoztatásokat gyűjtötték, s így ez a meghatározás messzemenően túllépett a célon. Arra azonban mindenestre megfelelő lett, hogy több mint fél évszázadon át könyvekben, tanulmányokban, kongresszusi jelentésekben, előadásokban stb. — nyilván a fogalmazás kollektív bölcsességébe vetett mélyeséges bizalom folytán — százak és százak ezt a fogalmi meghatározást ismételjék és variálják, értelmének és helytállásának közelebbi vizsgálata nélkül.

1953 óta ugyanez a fogalmi meghatározás a *FID*-ben már a múlté, mert az *1953-i alapszabályokban* (2. cikk a. pont) a dokumentációnak —

² Vö. I. m. 5—6. 1.

³ Vö. FISCHER, Norbert: *Verbindung von Dokumentation und traditioneller Bibliotheksführung* c. előadását, ill. az azt követő vitát az Arbeitsgemeinschaft der technisch-wissenschaftlichen Bibliotheken 1958. ápr. 24/26-án Kielben tartott 7. évi ülészakán. *Bericht über die 7. Tagung*. Essen 1958. 68—75. 1.

már haladottabb fogalma szerepel, s ezt terjeszti levelezésben is a FID címszegély formájában azóta is. Eszerint a dokumentáció nem más, mint „collection et conservation, classification et sélection, dissémination et utilisation de toute information”.⁴ Az új fogalmazásban tehát — helyesen — a gyűjtés és tárolás nem a dokumentumokra vonatkozik, hanem az azokból készített tájékoztatásokra. Így tehát a nemzetközi tekintélyűnek tekinthető új fogalmi meghatározás is *elejti* azt a tevékenységi kört, amely a dokumentációs feltáró tevékenység alapjául szolgáló primer irodalom termékeinek gyűjtésében és megóvásában, a könyvtárak sajátos tevékenységében ölt testet, s ennél fogva e tekintetben egyezik az idézett terminológiai tanulmány felfogásával az ún. megelőző funkciókra nézve.

Nem így azonban a szűkebb értelmű dokumentációs feltáró tevékenységet követő fogalmi elemek tekintetében. Bár ez a nemzetközi fogalmi meghatározás nem említi a dokumentáció fogalmi elemeként a kétségtelenül annak tekintendő tartalmi feltárást, s ekként a dokumentumokból készülő tájékoztatásokat mintegy a dokumentációtól függetlenül létrejöhethetőnek veszi, azok gyűjtését, megóvását, osztályozását, válogatását, szétsugárzását és felhasználását a dokumentáció lényeges elemeinek minősíti. Ezek közül pedig a szóbanlevő terminológiai tanulmány csak a válogatást (bár más értelemben, mint itt)⁵ és az osztályozást tekinti a dokumentáció fogalmi elemeinek (mint-hogy a szétsugárzásról sem a dokumentáció, sem az információjában nem szól), a többit (a felhasználás kivételével), amelyet megragadhatatlannak tart,⁶ az információját fogalmi jegyei közé sorolja. Nyilvánvaló ekként, hogy a FID új fogalmi meghatározása az információját fogalmi elemeit is a dokumentáció-fogalmi körében állóknak tekinti, míg az idézett terminológiai tanulmány a dokumentáció fogalmát a fentebb ismertetett három tevékenységre szűkíti, és tartalmi körének jó részét a tőle önállósult információ fogalmába utalja át. A FID-féle fogalmazásban az információs elemek nemcsak a dokumentációs anyag gyűjtésében és megóvásában, hanem és főleg felhasználásában jelentkeznek, minthogy az anyag felhasználása nem más, mint a dokumentáció által feltárt szakirodalmi eredmények közvetítése, konkretizálása valamely felmerült elméleti vagy gyakorlati szakkérdés megoldására.

A Szovjetunióban — mint köztudomású — maga a „dokumentáció” terminus nem honosodott meg. Ennek szerepét minden vonatkozásban az „informácija” szakkifejezés tölti be. Valamennyi központi dokumentációs intézmény a CITEIN-től (Central'nij Insztitut Tehniko-Ékonomicseszkoj Informacii) kezdve az ITEIN-en (Insztitut Tehniko-Ékonomicseszkoj Informacii) át a VINITI-ig (Vszeszojusznuj Insztitut Naucsnoj Tehnicseszkoj Informacii) nevében viseli a tájékoztatási jelzőt. Ugyancsak így jelölik az egyes ipari tárcák központi dokumentációs hivatalait (CBTI = Central'nij Bjuro Tehnicseszkoj Informacii) és az üzemekben szervezett tájékoztató irodákat (BTI = Bjuro Tehnicseszkoj Informacii). Mindezekben egyaránt

⁴ Közli: *Guide de la Fédération Internationale de Documentation*. Partie II. La Haye 1955. FID Publication N° 267. 5. l. A FID most közzétett új alapszabálytervezete a fenti fogalmi meghatározást érdemben változatlanul fenntartja, s azon csak egy szó felváltásával mindössze annyit módosít, hogy a „dissémination” kifejezés helyett a „distribution” megjelölést alkalmazza.

⁵ A FID-féle fogalmazásban a válogatás nyilván a közreadást megelőző funkció; a KOBLITZ-féle válogatás pedig a dokumentációs feltárást megelőző értékelése a dokumentálásra alkalmasságnak.

⁶ Vö. I. m. 6. l.

folyik a szakirodalmi anyag közvetlen dokumentációs feltárása, s a központiak a feldolgozott anyag szétsugárzásáról is gondoskodnak különféle dokumentációs kiadványokban. Ugyanakkor a feltárt irodalom adatainak rendszerezését, megőrzését, s abból konkrét tájékoztatási feladatokat is ellátanak, azaz általában a dokumentáció mindkét fajta tevékenységét együtt folytatják, sőt annak igénye nélkül is, hogy a kétfajta dokumentációs tevékenység megjelölésére külön terminológia álljon rendelkezésre.

Az angol nyelvterületen az információ és a dokumentáció terminusok vagy *azonos* fogalmat fednek, vagy információ a dokumentációs tevékenységnek kiegészítő, *visszakereső részét* értik. Az első esetben az információ egyértelmű a dokumentációval, a másodikban pedig annak része, s így nem esik a dokumentáció fogalmi körén kívül. A legújabb gyakorlatot jól szemlélteti a Western Reserve University (Cleveland, Ohio) által 1956-ban tartott Conference on Documentation,⁷ amely a dokumentáció kérdéseiről szólván, majdnem valamennyi jelentésében az „information” terminust alkalmazza, amikor is az vagy a *teljes* dokumentációs, vagy a visszakereső feladatkört jelenti. A második értelmet pedig az ugyanezen a konferencián bemutatott dokumentációs terminológia⁸ szemlélteti, amely ugyan az információ kifejezésének ama általános szóhasználatából indul ki, amely szerint az valamely ténynek, tárgynak vagy eseménynek bármely közreadható formában való ismeretével egyenlő, de annak *dokumentációs rendeltetést is* tulajdonít, továbbá meghatározza az információnak mint *tevékenységnek* tartalmát.⁹ Ez utóbbi értelemben az „information” nem azonos tartalmú a „documentation” fogalmával, hanem a dokumentációs tevékenység körében alkalmazva annak egyik szektorát képviseli.

Az amerikai szakirodalomban a dokumentáció tárgykörében a *legkiterjedtebb figyelmet* a dokumentációs eszközökkel *már feltárt szakirodalmi forrásoknak konkrét kérdések megoldására* való igénybevételére szentelik. Az 1958 novemberében Washingtonban tartott International Conference on Scientific Information¹⁰ (ahol az „information” terminus megint a teljes irodalomfeltárást jelenti, azaz a dokumentáció fogalmával egyértelmű) 7 tárgykörbe csoportosított, összesen 75 beszámoló előadásából az általános kérdéseket felölelő 13 bevezető és az összefoglaló perspektivikus feladatokat megjelölő 9 befejező előadáson kívül a legbővebb érdeklődéssel a dokumentációs anyag rendszerezése, megóvása és visszakeresése, azaz az információ felé fordult a figyelem (a 4., 5. és 6. csoportban összesen 33 előadásban). Az angol nyelvű irodalom azonban az „information” ez utóbbi *szűkebb fogalmára* más terminust is alkalmaz, és pedig a francia gyökből (retrouver) képzett „retrieval” kifejezést, amellyel szűkíteni tudja az information átfogó fogalmát. Ehhez képest aztán az angol nyelvű nomenklatúrában a dokumentáció két tevékeny-

⁷ Anyagát közli: SHERA, J. H.—KENT, A.—PERRY, J. W.: *Documentation in Action*. New York—London 1956. Second Printing 1957, 471 l.

⁸ L. i. m. 15—26. l.

⁹ „Information = 1. Knowledge concerning some particular fact, subject or event in any communicable form; for purposes of documentation, it has three basic criteria: existence, availability and semantic content. 2. Operationally, information is that which adds to or changes a representation of what is known or believed to be known.” I. m. 21. l.

¹⁰ Átfogó ismertetését lásd PIETSCH, E.: *Die Internationale Konferenz über das wissenschaftliche Informationswesen in Washington, D. C. vom 16—21. November 1958*. Bericht und Betrachtungen. Nachr. Dok. 9 (1958) 4, 199—202. l.

sége: a folyamatos szétsugárzó és az eseti visszakereső funkció (dissemination and retrieval) mint ugyanannak a szakirodalmi dokumentációs feldolgozó munkának összetartozó két arculata szerepel. Ez a kettős megjelölés a dokumentáció kétfajta tevékenységére más terminológiával egyébként — főleg régebben — az európai nomenklatúrában is jelentkezett, amikor előbbit (a szétsugárzó funkciót) *aktív* dokumentáció, utóbbit (a visszakereső feladatkört) *passzív* dokumentáció néven jelölték.

A dokumentációs elméletnek a két fogalom egységét kifejező fenti állásfoglalásán túlmenően ezt az egységet fejezi ki a dokumentáció nemzetközi *gyakorlata* is. A referáló lapok szerkesztőségei kivételével alig ismerünk olyan jelentősebb dokumentációs intézményt, amely csak a dokumentáció feladatkörének egyik szektorát: a feltáró és szétsugárzó tevékenységet látná el. Valamennyien maguk gyűjtik és a visszakereső munkára rendszeresen készenlétben tartják az általuk feltárt (sőt gyakran más szervektől is beérkező) dokumentációs anyagot, s abból megkeresésre vagy öntevékenyen információs szolgáltatásokat nyújtanak. Sőt valójában a jól szerkesztett referáló folyóiratok tárgyi indexek közzétételével maguk is ellátnak információs feladatokat, mert az éven át folyamatosan nyújtott dokumentációs közleményeiket az indexek útján a visszakereső felhasználásra alkalmassá teszik.¹¹ De nem hagyhatók figyelmen kívül az olyan, leghaladottabb dokumentációs szolgáltatások sem, amelyek egy menetben szorosabb értelemben vett dokumentációs s egyúttal információs szerepet is ellátnak azáltal, hogy egyes szakkérdések anyagára úgy gyűjtik egybe és dolgozzák fel a legszámottevőbb szakirodalmat, hogy az minden további visszakeresőmunka, azaz az eredeti szakirodalom áttekintése nélkül már önmagában kellő tájékoztatást nyújt.¹² Az ilyen, általunk harmadfokúnak nevezett dokumentációs szolgáltatások esetében¹³ a dokumentáció két arculata szétbonthatatlan egységben áll az olvasó előtt, s külön információs tevékenységre ennek nyomán nincs is szükség.

Természetesen a dokumentációs munka változatos alakulásában, és pedig főleg a *műszaki dokumentáció alsó szintjén* (az üzemekben folyó dokumentációs munkában) találkozunk olyan alakulással is, hogy az *információs tevékenység teljesen különvlik* a szorosabb értelemben vett dokumentációs munkától, mert az üzemben berendezett dokumentációs szerv maga rendszeres irodalomfeltáró funkciót nem lát el, hanem csak a központi dokumentációs intézményektől beszerzett dokumentációs anyagot közvetíti, s *annak alapján* nyújt tájékoztató szolgáltatásokat. Ez az alakulás azonban az üzemi szakirodalmi dokumentációs munkára *nem szükségképpen jellemző*, mert emellett a közvetítő funkció mellett az üzemek egy részében (a nagyobb üzemekben) szorosabb értelemben vett dokumentációs munka is folyik, rendszerint házi használatra. Ennek keretében olykor házi referálólapot is

¹¹ Erre egyébként a szóbanlevő terminológiai tanulmány maga is utal, vö. 10. 1. 2. bek.

¹² Vö. POLZOVICS Iván: *Új irányok a dokumentáció gyakorlatában* (Neue Richtungen in der Praxis der Dokumentation). Az Országos Műszaki Könyvtár Jubileumi Évkönyve. Bp. 1958. 141—181. l.

¹³ Harmadfokúnak tekintjük a tartalmi feltárás következő lépcsőzetességére tekintettel: 1. fok a csak címadatokat vagy annotációt közlő bibliográfiai kiadványok; 2. fok a feltárt irodalmat referátumokban ismertető hagyományos dokumentációs szolgáltatások; 3. fok az irodalmat az eredetét helyettesítő bő kivonatokban (digestekben) feltáró leghaladottabb dokumentációs kiadványok.

szerkesztenek, a legtöbb esetben dokumentációs gyorsszolgáltatásokat (folyóirat-tartalomjegyzékfordításokat, címdokumentációs füzeteket) adnak ki, azaz ilyen módon a dokumentáció kettős tevékenysége itt is együttesen folyik. Másrészt viszont a *kisebb üzemekben* a dokumentációs szerv *önmagában gyakorlta nem képes ellátni az információs (visszakereső) tevékenységet* sem, s csak arra tud vállalkozni, hogy ezt a munkát is másoktól (irodalomkutatást ellátó központi vagy területi szervektől) közvetítse.

Az eddig előadottakból két tény tűnik ki. Először is, hogy az *elmélet irányadó megnyilvánulásai*ban a dokumentáció fogalmát két fő funkciójára kiterjedően úgy vonta meg, hogy *mind a rendszeres feltáró és szétsugárzó, mind az eseti visszakereső tevékenység együttesen vagy vagylagosan a dokumentáció lényeges tartalmát teszi*. Másodszer pedig, hogy a két tevékenység a dokumentáció *gyakorlatában* a dokumentációs intézmények felső szintjén *általában együttesen* jelentkeznek, s *csak a műszaki dokumentáció alsó szintjén* mutatkozik *olyan alakulás is*, hogy a dokumentációs szerv *csak tájékoztató tevékenységet nyújt*.

Mindezek következtében a szóbanlevő terminológiai tanulmánynak az az osztályozása, amely az információt nem a dokumentáció egyik funkciójának, hanem attól független tevékenységnek minősíti, véleményünk szerint nem folyik az elmélet általános felismeréseiből, és nem következik az általános gyakorlatból sem. Az kétségtelen, hogy a dokumentáció gyakorlatában, a történeti alakulás során bizonyos dokumentációs funkciók csoportja *külön elnevezéssel jelölt kategóriává*, az *információ fogalmi körévé* képződött ki, de ez az alakulás a *dokumentáció körében*, az azzal való szerves kapcsolat feladása nélkül ment végbe. Sőt a dokumentáció elmélete és gyakorlata különös gondal és rendkívüli gyakorisággal építgeti ki — mint sajátjait — azokat az eszközöket és eljárásokat, amelyek a forrásanyag visszakeresését hatékonyabbá tehetik. Ha ez a tevékenység tőle független lenne, bizonyára nem tekintené a dokumentáció egyik mai legfőbb feladatának, hogy a szükséges intézményeket és eljárásokat kidolgozza, és a dokumentációs gyakorlat rendelkezésére bocsássa.

De erre törekszik valójában a Német Demokratikus Köztársaság központi dokumentációs szervezete is, amikor az üzemekben a dokumentáció szolgáltatásainak hathatósabb felhasználására információs hálózatot kíván az eddig működő dokumentációs hálózat mellett kiépíteni. Innen — az NDK határain kívül — mindenesetre úgy látszik, hogy a fogalmaknak a szóbanlevő terminológiai tanulmányban való tisztázása gyakorlati okokból éppen ennek a hálózatnak szabatos elnevezése és ahhoz alakuló funkciói meghatározása érdekében vett elméleti elindulást is. Az általunk előadottak nyomán azonban egyúttal úgy látszik, hogy az *információ fogalmának teljes elkülönítése* a dokumentációtól *kevésbé megokolt* és — tegyük hozzá — a fenti gyakorlati célra *nem is szükséges*, sőt kontraindikált.

Ha ui. azokat az üzemi felhasználási helyeket, amelyek maguk nem folytatnak szorosabb értelemben vett (v. aktív) dokumentációs tevékenységet, e sajátáguk megjelölésére az információs jelzővel akarjuk ellátni, ezt könnyebben megtehetjük annak elméleti előrebocsátása nélkül, hogy az információ fogalmilag nem tartozik a dokumentációs tevékenység körébe. Ehhez csak arra van szükség, hogy egyes dokumentációs (passzív) funkciókat külön dokumentációs feladatkörnek tekintsünk, amely az aktív dokumentációs tevékenység mellett szintén dokumentáció, de annak körülhatárolt területe.

Ilyen módon *helyes lesz a megkülönböztetés a teljes dokumentációs feladatkört ellátó Dokumentationsstelle és a csak passzív tevékenységet, a dokumentációs anyag közvetítését, azaz a tájékoztatást ellátó Informationsstelle között. Ha azonban a fogalmi elhatárolást úgy hajtjuk végre, hogy az információt a dokumentáció fogalmi köréből ki is rekesztjük, akkor az új terminológia csak a dokumentációs anyag tárolását, feltárását és felhasználását végző passzív szervekre lesz helyes, de legott hiányokat idéz majd elő a Dokumentationsstellék elnevezésében. Ezek ugyanis a dolog természetéből folyóan nemcsak aktív dokumentációt látnak el kifelé, azaz a központ útján a teljes hálózat számára, hanem gyűjtik, rendszerezik és visszakeresésre felhasználják a dokumentációs anyagot egyrészt a saját részükre, de, mint tudjuk, irodalomkutatást, információs szolgálatokat látnak el megkeresésre mások részére is. Ha pedig most már az információnak semmi köze nem lesz a dokumentáció fogalmához, akkor elnevezésük funkciójuknak csak egy részét: az aktívat fogja fedni, az információs tevékenység azonban megnevezetlen marad. Ezért a két fogalom elkülönítése nyomán utóbbiakat okszerűen Dokumentations- und Informationsstellék-nek kellene átkeresztelni.*

Mindezekből pedig az következik, hogy az NDK-ban folyó dokumentációs munka és a fennálló, ill. kiépítésre váró dokumentációs szervezetek gyakorlata *sem ad megokolt magyarázatot az információ fogalmának a dokumentációtól való elkülönítésére. Sőt a magunk részéről úgy látjuk, hogy a dokumentációs anyag felhasználásának biztosítása éppen a szocialista országok jól szervezett dokumentációs rendszereiben különös nyomatékkal kívánja meg a dokumentáció részéről való gondviselést, ami szükségképpeni csak akkor lehet, ha ez a tevékenység is a dokumentáció szerves részének tekintendő. Emiatt pl. ha elvileg és gyakorlatilag arról lenne szó az egész világon, hogy a dokumentáció hasznosítása kívül maradna a dokumentáció feladat- és hatáskörén, a mondott okból indokoltnak látnánk éppen egy olyan kezdeményezést, amely ezt a feladatkört is a dokumentáció munkájába vonná be.*

Van végül még egy alig elhanyagolható szempont. Több évtizedes gyakorlati munka és a dokumentáció irodalmának folyóiratokban közreadott, ezrekre menő publikációi nyomán a dokumentáció ismeretköre napjainkra beérett arra, hogy a tudományok hierarchiájában önálló tudományággá¹⁴ váljék. S amikor a dokumentáció tudománya éppen megszületőben van, máris leszűkíteni igyekszik saját hatáskörét, s ezt éppen az utóbbi években, ill. évtizedekben jelentkező olyan korszerű problémáktól és megoldásoktól kívánja mentesíteni, amelyek további fejlődését és megizmosodását nagyban előmozdítanák. A tudományok fejlődése más területeken nem ezt a képet mutatja. A külön részterületekké összeálló tudományszakok egy-egy tudományág körében igen hosszú ideig — gyakran évszázadokig — ennek szerves részeként fejlődnek, s csak amikor már maguk is önálló egészet mutatnak, és sajátos igényeik kielégítésére az alaptudományszaktól eltérő külön törvényszerűségek és módszerek összefüggő rendszerét megalkották, differenciálódnak, válnak ki az alaptudományszak köréből. Lehet, hogy az információ diszciplínája is ezt az utat fogja bejárni. De megítélésünk szerint korai lenne ma már ezt az ismeretkört kiejteni a dokumentáció ballon-kosarából. Ezzel az ismeretlen helyen érne földet (nem tudjuk, hol találná meg helyét?), ugyanakkor pedig ettől a doku-

¹⁴ Ugyanígy Pietsch, E.: i. m. 201. l.

mentáció tudományága biztos, hogy nem *emelkednék magasabbra*. Ellenkezőleg, ismét oda jutna vissza, ahonnan a múlt század harmincas éveitől referátumok szerkesztésével és referálólapok, valamint kartonszolgálatok kiadásával elindult.

IVÁN POLZOVICS: DOKUMENTATION UND INFORMATION

In Theorie und Praxis der Dokumentation sind für die Grundbegriffe der Dokumentation zwei Termini verwendet, u.zw.: Dokumentation und Information. Der Inhalt dieser beiden Begriffe ist aber bis heutzutage nicht eindeutig festgelegt. Man versteht unter Information in vielen Sprachgebieten und bei mehreren Autoren den Begriff der Dokumentation selbst, in anderen Fällen nennt man aber Information bloss einen Teil der Dokumentationstätigkeit, u. zw. die Rückforschung und Darbietung des gesammelten (und bereits veröffentlichten) Dokumentationsmaterials. In diesem letzteren Sinne ist der Termin Information mit dem Begriff Dokumentation nicht identisch, sondern stellt im Kreise der Dokumentationstätigkeit lediglich einen Sektor desselben dar. Eine neueste Auffassung (bei Josef KOBLITZ: *Dokumentation und Information*. Eine terminologische Untersuchung. Dokumentation. 6/1959 (1. S. 3—10.) macht in dieser Richtung einen weiteren Schritt, und trennt die beiden Begriffe in der Weise, dass der mit dem Termin Information bezeichnete Aufgabenkreis weder mit dem Begriff Dokumentation identisch sei, noch einen Teil desselben bilde, sondern als ein abgesonderter Tätigkeitsbereich anzusehen wäre, der zwar auf Leistungen der Dokumentationsarbeit gegründet ist, jedoch eine von ihr unabhängige Tätigkeit darstelle. Der vorliegende Aufsatz analysiert die These und Begründung dieser letzteren Auffassung, und beweist an Hand theoretischer und praktischer Untersuchungen zwei Tatsachen. Erstens: massgebende theoretische Äusserungen haben den Begriff Dokumentation in dem Sinne umrissen, dass sowohl die fortlaufend erschliessende und weiterleitende, als auch die fallweise unternommene rückforschende Tätigkeit und Darbietung entweder zusammen, oder alternativ den wesentlichen Inhalt der Dokumentation bedeuten. Zweitens: die beiden Tätigkeiten werden in der Praxis auf der höchsten Stufe der Dokumentation im allgemeinen zusammen ausgeübt, und bloss auf der unteren Stufe der technischen Dokumentation begegnet man gelegentlich einer Form, bei welcher die Dokumentationsstellen lediglich informative Leistungen darbieten.

CSAPODI CSABA

A proveniencia elve a könyvtárban

A XIX. században könyvtárakban és levéltárakban egyaránt a szakok szerinti rendezés elve érvényesült. Könyvtárakban ez a szakok szerinti fölállítás a legrégebb időkre visszamenő hagyomány volt, s még nem is olyan régen megdönthetetlen alaprendszernek látszott; levéltárak szakszerinti rendezése ellenben csak a múlt század talámánya volt, a francia racionális levéltári elv általános alkalmazása. Azóta a szakok szerinti rendezés módszere mind a könyvtárakban, mind a levéltárakban elvesztette uralmát. Könyvtárakban egy mechanikus, levéltárakban egy organikus elv váltotta fel: a numerus currens, illetőleg a proveniencia elve.¹

A levéltárak számára ezt a döntő változást a holland MULLER—FEITH—FRUIN-féle kézikönyv² megjelenése hozta 1898-ban, amely — főleg a német nyelvű kiadás megjelenése (1905) után — általánosan elfogadottá tette az ún. *proveniencia elvét*. Ez az elv azt mondja ki, hogy „a levéltári test organikus egész, az anyagot létrehozó szerv működésének szerves lecsapódása, melynek egysége meg nem bontható, meg nem zavarható s meg nem csonkítható. Tehát sem különböző szervek működéséből produkálódott anyagok össze nem keverhetők, sem egy-egy levéltári testen belül annak eredeti rendje meg nem változtatható (állagából bizonyos iratok ki nem szakíthatók, abba idegen hovatartozású iratok bele nem illeszthetők). Ellenkezőleg: ha az anyag eredeti állapota idők folyamán bármi ok miatt megzavarodott volna, az — amennyire csak lehetséges — helyreállítandó.³

Első pillanatra úgy tűnik föl, hogy egy ilyen elv alkalmazásának nem lehet helye a könyvtárakban, mert a könyvtárak nemcsak anyagukban, hanem keletkezésükben, fejlődésükben és használatukban is teljesen mások, mint a levéltárak. A levéltárak valamely intézmény működése folyamán szervesen kialakult, nagy részben az intézményben magában keletkezett, de mindenképpen ott nyilvántartásba vett iratokat (*regisztratúra elve*) tartalmaznak. Levéltárt tehát nem lehet különböző anyagok összegyűjtésével létrehozni, legfeljebb idők folyamán szétszóródott levéltárakat helyreállítani. Ezzel szemben a könyvtárak tudatos, rendszeres gyűjtőtevékenységgel szedik össze állományukat, s ennek az állománynak csak jelentéktelen töredéke

¹ ENDERS, Gerhard: *Probleme des Provenienzprinzips*. Archivar und Historiker Berlin 1956. 24—44. I. Schriftenreihe der Staatlichen Archivverwaltung 7.

² MULLER—FEITH—FRUIN: *Handleiding voor het Orden en Beschrijven van Archieven*. Groningen 1898. A német fordítás Hans KAISERTÓL: *Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven*. Leipzig 1905.

³ A meghatározás VARGHA Endre cikkéből: *A proveniencia elve*. Levéltári Közl. 1938. 30. I.

olyan, amely a könyvtárban vagy annak működése során keletkezett. A könyvtárak állománya tehát nem szerves működésből nő ki, mint valami növény, hanem halmozás, kumuláció útján jön létre; ennek következtében az állomány növelhető, az állományból egyes darabok vagy egész állagok kiemelhetők anélkül, hogy a könyvtár lényegén ezáltal nagyobb változás menne végbe.

De ha alaposabban megvizsgáljuk a kérdést, mindjárt látni fogjuk, hogy a proveniencia olyan elv, amely bizonyos területeken használható rendező szempontokat adhat a könyvtáraknak is. Természetesen csak akkor, ha ezt a kifejezést nem a levéltárak számára speciálisan körülhatárolt, leszűkített értelmében alkalmazzuk, hanem eredeti jelentésében, értelmének leglényegesebb jegyét megfogva.

A proveniencia szösz szerint előjövést, keletkezést jelent. A könyvtárakat pedig — bármennyire eltérnek is a levéltáraktól a keletkezés módjában — mégsem szabad valami mechanikusan létrejövő, előzmények nélkül létező, szervesen könyvhalmazoknak tekinteni. A könyvtárak is élő, fejlődő szervezetek, melyeknek az anyaggyűjtés terén is megvan a maguk kibontakozó élete. A könyvtári állomány is végeredményben a könyvtárak élete, működése során, külső anyagból ugyan, de belső elvek irányításával összekerülő állomány. (Ne felejtjük el, hogy a levéltárak állagát létrehozó hivatal, intézmény működése is igen nagy részben nem belülről induló tevékenység eredménye, hanem az életből hozzá érkező kérések, javaslatok, indítások elintézésével kapcsolatos!) Az eredet, a kibontakozás, a szerves összetartozás elvét tehát a könyvtárakkal kapcsolatban sem kell teljes mértékben elejtenünk; sőt sok olyan indítást kaphatunk belőle, amely a könyvtári munkát jobbá, a könyvtár állományát a kutatás számára használhatóbbá teszi.

Természetesen itt nem azokról a könyvtárakról van szó, amelyek új keletkezésűek, s csak új anyaggal rendelkeznek, amelyekkel kapcsolatban tehát a proveniencia elve csak a jövőben fog fölmerülni, hanem olyan könyvtárakról, amelyek régi könyvállományokkal rendelkeznek. Akár olyan módon, hogy a könyvtár már hosszú múltra tekinthet vissza, akár úgy, hogy külső, gyűjtő tevékenysége során nemcsak folyamatosan beszerzett modern könyvekhez jut, hanem már meglevő, régebbi könyvtártesteket is megszerez.

A modern és a régi könyvanyag között határozott különbséget kell tennünk, olyan különbséget, amely rányomja bélyegét a kétféle könyvek földolgozásának, őrzésének, használatának egész menetére. Miben áll ez a különbség? Modern könyvanyagnak tekintjük azt a könyvtári állományt, amelynek megvan még az eredeti funkciója, vagyis amelyet azok az olvasók használnak, akik számára íródtak és olyan szempontból használják, amilyen szempontból írójuk létrehozta az illető műveket. Régi könyvvé akkor válik a könyv, amikor eredeti célja, funkciója használata megváltozott.

Egy példa mindjárt világossá teszi, mit akarunk ezzel mondani. Nyilvánvaló, hogy egy kétszáz évvel ezelőtt az elektromosságról, az optikáról, a takarmányozásról vagy az anatómiáról írt könyvet szerzője azzal a céllal írt meg, hogy a maga korának tudományos ismereteit, esetleg akkor legújabbnak számító eredményeit közölje. A könyv olvasója pedig: a fizikus, mezőgazda vagy orvos a maga tudományszakjához vagy a gyakorlati élethez szükséges ismereteket akart belőlük meríteni. Természetes, hogy egy mai szaktudós vagy gyakorlati ember ilyen könyvet nem vesz a kezébe ismeretei

gyarapítása céljából. Annál inkább használja értékes forrásként a tudománytörténész, a gazdaságtörténész, az orvostörténész. Ugyanígy SZIGVÁRTOT és KÁRTIGÁMOT nem szórakozni vágyó, romantikus széplelkek olvassák ma, hanem az irodalomtörténeti kutatás tárgyává lettek. Megváltozott tehát a könyv eredeti funkciója. Más olvasó és más céllal használja, mint akinek és amilyen célra eredetileg szánva volt. *Élő könyvanyagból forrásanyaggá vált.*

Természetesen azt az időpontot, hogy egy könyv mikor veszti el eredeti funkcióját, és mikor válik régi könyvvé, nem könnyű eldönteni, és nem lehet sem helyileg, sem tárgyában egyöntetűen megállapítani. Más és más volt a tudományok fejlődésének üteme országoként, főleg pedig más és más az elavulás időpontja tudományszakoként. Egy-egy kitűnő történelmi forráskiadványt ma is ilyenként használunk, pedig esetleg már több száz éves. Ugyanakkor valószínűleg egy tíz-húszéves atomfizikai vagy gyógyszer-tani könyvnek már alig lehet más, mint történelmi értéke. Egy szakkönyvtár tehát a maga területén bizonyára egészen másként fogja megvonni a régi és a modern könyvek közti időhatárt, mint egy másik szakma könyvtára és ismét másként, mint egy általános gyűjtőkörű tudományos könyvtár.

A modern könyveknek régi könyvvé válásában ugyanaz a folyamat játszódik le, mint ahogyan a hivatalok, intézmények *írártárból levéltár* lesz azáltal, hogy a bennük őrzött iratokat már nem a gyakorlati életben használják, egyéni jogok biztosítására, kötelességek tisztázására, hivatali működés folytatására, hanem történetkutatók mint forrásanyagban kutatnak bennük a maguk sajátos történelmi problémáinak földolgozásához, a régi történelmi élet feltárására, rekonstruálására. Ha így tekintjük a dolgot, a könyvtáros szemével, akkor nem látszik olyan abszurdumnak, önmagával való ellentmondásnak a „*könyv-archívum*”, a „*könyv-levéltár*” fogalma, mint levéltárosi részről gondolják.⁴ Igaz ugyan, hogy — mint már mondtuk —, a könyvtár és levéltár anyagának keletkezése, összekerülése más természetű, de hosszabb fennállása alatt a könyvtár is élő organizmusnak tekintendő, mely a maga szervezetébe saját belső törvényei szerint építi be a kívülről merített anyagot s nem közömbös sem a rendezés, sem a megőrzés, sem a használat szempontjából a keletkezés, az eredet, a történelmi fejlődés, tehát a proveniencia elve.⁵

Ha már most a fentiek alapján elfogadjuk azt az elvet, hogy igenis lehetséges dolog a könyv-archívum — mert hiszen mi más a könyvtárban egy régi könyvek gyűjteménye, mint könyv-levéltár —, akkor világos, hogy a proveniencia elve is alkalmazható rá. Mert hogyan jött létre az ilyen könyvgyűjtemény, hogyan szerezte egy ilyen könyvtár régi könyvállományát? Az alapítás óta való szerves fejlődés, helyesebben fejlesztés útján. Az állomány gyűjtésének kettős irányítója: magának a könyvtárnak tudatos gyűjtőtevékenysége és az olvasók igénye, szükséglete hozza össze a könyv-

⁴ MEISNER, Otto: *Archive, Bibliotheken, Literaturarchive*. Archival. Zeitschr. 50—51. 1955. 179. l.

⁵ Hogy egy speciális könyvtári gyűjteményben, a kéziratárban, amely nemcsak egyes darabokat, hanem egész kézirat-hagyatékokat is gyűjt, a „szellemi eredet (proveniencia) szerint való anyag-együttartás” elve a levéltárak módjára alkalmazható, arra nézve l. BERLÁSZ Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása*. Bp. 1957. 16. l. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 4. sz. Kny. a Magy. Könyvszle. 1957. évf.-ból és Ua.: *Kéziratok katalogizálása*. Bp. 1958. 21. l. Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 3. sz.

állományt. A bekerülő könyvek pedig azáltal lesznek gyűjteménnyé, hogy a könyvtár állományába veszi őket, naplózás, katalogizálás útján. Nagyon hasonló ez az említett levéltári regisztratúra-elvhez. (A levéltár sem kizárólag az intézményben keletkezett iratokat őriz, hanem esetleg ezeknél még nagyobb mennyiségben az intézményhez elintézésre beküldött ügyiratokat, s így irattárrá, levéltárrá lételükben nem a keletkezés helye, hanem az állománybavétel ténye a döntő.⁶)

Hogy a proveniencia elvének csirái már nagy könyvtáraink keletkezésénél is megtalálhatók, arra nézve nagyon jellemző, hogy a könyvtár első törzsállományát adományozó alapítók általában kikötötték, hogy ez az állomány a későbbi beszerzéssel nem keverhető össze. Ez volt a helyzet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának alapításakor is, amikor az alapító TELEKI-család föltételként szabta, hogy az eredeti állományt együtt kell őrizni.⁷ Sajnos ennek az elvnek gyakorlati fönntartását a könyvtárakban akkor uralkodó szakszerinti föllállítási rendszer mindenhol áttörte. El sem tudták képzelni, hogy egy tudományos könyvtár másként is föllállítható, mint szakrendben (az alapítók törzskönyvtárai is szakok szerint voltak rendezve), hiszen a szakrendszer, a szakkatalogus és a föllállítási rend össze volt kötve. Valóban nehezen fönntartható állapot lett volna, hogy egy könyvtár a maga állományát és katalógusát két, egymás mellett párhuzamosan fönnálló és még hozzá egymástól eltérő fölépítésű raktári és szakkatalogusrendben tartsa. Ennek a következménye volt az, hogy a könyvtáraknak előbb-utóbb az alapítókat eredeti kikötésük megváltoztatására kellett rábírniuk, és így az új szakrendben és új állományban föloldódott az eredeti állomány.⁸

Pedig éppen az Akadémiai Könyvtár fejlődésén észlelhető világosan a rétegeknek eredetük szerint való egymásra rakódása, mert hiszen — nem tekintve a nagyrértékű periodika-cserét — a könyvállomány legértékesebb része egészen az utóbbi időkig mindig egy-egy mecénás könyvtáradományából, egy-egy tudós hagyatékának megszerzéséből jutott a könyvtárba: TELEKI, BATHYÁNY, RÁTH, KATONA, KÉGL, SISKOVICS, REINER, SZINNYEI, VIGYÁZÓ, STEIN stb.

Sajnos ezeket a könyvtárba bekerülő könyvtár-egységeket a szakok szerinti föllállítási rendszere vagy már kezdetben szétrobbantotta és egyenként sorolta be a könyvtár szakrendszerébe, vagy pedig egy ideig még mint egy-egy külön raktári egység csatlakoztak a szakokban álló állományhoz, később azonban ezeket is fölbontották, előbb a szakok szerinti föllállítási öröklött elvének, utóbb a sima numerus currens használatának befolyása alatt. Pedig — mint alább látni fogjuk — éppen *a numerus currens az a rendszer, amely nem kívánja meg a korábbi zárt könyvtáregységek fölbontását, szétszórását, hanem lehetővé teszi az eredeti rendben való együttartást, a proveniencia érvényesítését.* A régi könyvtártestek szétszórásának azután nemcsak a történeti kegyelet, a könyvtár előző életét őrző hagyomány vallotta kárát, hanem a könyvtártörténeti kutatás is. Ez az oka annak, hogy nagy könyvtáraink ma már sok, adományként érkező, de a nagy állomány-

⁶ MEISNER i. m. 172. l.

⁷ F. CSANAK DÓRA: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig.* Magyar Könyvszle. 1959. 48. l.

⁸ Uo. 62—63. l.

ban fölöldódott hagyatéki könyvtárnak címanyagát sem tudják rekonstruálni.⁹

Pedig egy könyvtár története szempontjából rendkívül fontos az állománygyarapodás összetétele változásainak vizsgálata. A könyvtár nemcsak szervezeti keret, amelynek hivataltörténete van, nemcsak könyvtártechnikai kérdések változásait, épület- és berendezés-kérdéseket, könyvtáros személyek, vezetők és beosztottak cseréjét, működésüknek mozzanatait kell vizsgálni. A könyvtártörténet legizgalmasabb része tehát éppen az állomány vizsgálata: mikor, mit miért szerzett be a könyvtár.

De ha már le kell is számolnunk azzal, hogy a könyvtárak szakrendi föllállítású korszaka visszavonhatatlanul atomizálta a könyvtárakat össze tevő eredeti rétegeket, akkor is egy-egy nagy könyvtár régi könyvvállománya a maga egészében hordozza a könyvtár történeti múltját. S így — ha egy-egy szakon belül a pusztá számsorrend, a beérkezés szerinti numerus currens került alkalmazásra (természetesen legtöbbször a három nagyságrendnek megfelelő továbbtagolással) — legalább is az egyes szakokon belül fölismerhető az egymásraépülő rétegződés. Csak ha a szakokon belül a könyveket a szerzők betűrendjében állították föl, akkor szóródott szét teljesen fölismerhetetlenül a könyvanyag a proveniencia szempontjából.

Nézetünk szerint ezért nem volt szerencsés az a módszer, ahogyan a legtöbb magyar könyvtár az elavult katalógusok *rekatalogizálásához* fogott. A rekatalogizálásra szükség volt a katalógusok elavult volta, főleg pedig a szakkatalógusok hiánya folytán. A rekatalogizálásnak azonban nem kellett volna összekapcsolódnia átszámozással és ezzel a könyvvállomány föllállítási rendjének, a raktárak struktúrájának gyökeres megváltoztatásával. Az *eredeti állományrend megtartása* helyesebb lett volna, mert egy-egy könyvtár történetének az irattár és a katalógusok mellett legfontosabb forrása mindig maga a könyvvállomány, amely gyarapodásában, föllállításában, jelzeteiben őrzi a könyvtár régi életét, és olykor a könyvtár múltjára vonatkozólag értékesebb fölvilágosításokat tud adni, mint a többi forrás.

Természetesen az átjelzeteles indítéka megérthető a hely és idő alapján, ahol és amikor ez az eljárás megkezdődött. Az egész rekatalogizálási irányt a Széchényi Könyvtár kezdeményezte 1936-ban. Márpedig éppen a Széchényi Könyvtár volt az a könyvtár, ahol régen az egyes szakokon belül a könyvek nem a gyarapodás sorrendjében, hanem a szerzők betűrendjében sorakoztak az állványokon. Ennek következtében a raktári jelzetek szinte fölismerhetetlenekké komplikálódtak idők folyamán, mert az új és új szerzőket, illetve munkákat mindig a már meglévő számjelzetek továbbtagolásával

⁹ A régi hagyatéki-könyvtárak szétszórásának egyes esetekben gyakorlati szempontból is hátránya volt. A könyvtárak igen helyesen bizonyos, eredetüknél vagy jellegüknél fogva értékesebb gyűjteményekből nem szívesen kölcsönöznek, sőt a mindennapi használatból is kizárják ezeket abban az esetben, ha az illető munkából van másik, kevésbé értékes példány is. Amíg az ilyen gyűjtemény külön van föllállítva, és megkülönböztető jelzet alatt áll, addig könnyű ezt megoldani. Így tesz pl. az Akadémiai Könyvtár régi könyvgyűjteménye a РАТН-könyvtár köteteivel. РАТН-példányt csak akkor kap kézbe az olvasó, ha nincs másik példány az illető műből. Ugyanakkor a ВИГЯЗÓ-gyűjtemény, amely általában szintén bibliofil jellegű, szép kötésekkel ellátott példányokból áll, szintén korlátozott használatú, de mivel ma már nincs külön csoportban föllállítva, a példány ВИГЯЗÓ-volta csak akkor derül ki, ha már a raktárból kihozták, s akkor kell a kölcsönzőt fölkérni, hogy keressen a maga számára másik példányt. Ez pedig érthető módon sok kellemetlenséggel és idővesztéssel jár.

lehetett csak beiktatni. Ez a komplikált jelzetrendszer forrásává lett a könyvek gyakori elosztásának, a szakkatalógust helyettesítő szak-inventáriumok pedig áttekinthetetlenekké váltak. Ilyen körülmények közt az új raktári rendre való átállítás és átjelzeteles a racionalizálás szempontjából nemcsak kívánatos, hanem kényszerítően szükséges is volt. De nem kívánta meg a régi rend fönntartását a proveniencia elve sem, hiszen a betűrendes beosztás miatt a szakokon belül a beszerzés időrendjében való szerves fölépülés úgyszemlélt érvényesült itt.

Ezen a speciális körülményen kívül érthetővé teszi a rekatalogizálással kapcsolt átszámozási eljárást az időpont is, amelyben ez a módszer elkezdődött. 1936-ban a Széchényi Könyvtárban és még sokáig más könyvtárakban is az egyetlen, sima numerus currens jelzeteles volt érvényben. A sokféle, komplikált rövidítésből összeállított szakjezetekkel szemben az egyetlen számsorban futó folyószám nagy előnynek látszott, és a centiméterpontosságig megtartott nagyságrend jelentékeny helymegtakarítással is járt. Mióta azonban a könyvtárak általában rátértek a betűindexes vagy az ugrószámú numerus currensra, illetőleg a különböző segédkönyvtárakban elhelyezett könyvek számára ismét komplikált betűcsoportokat alkalmaznak, azóta az egyetlen számrendet biztosító és sok helyet megtakarító sima numerus currens előnyei is csak kis részben maradtak meg. A mai körülmények közt tehát a rekatalogizáláshoz továbbra is csatlakozó átszámozás a legtöbb könyvtárban nem indokolt. Előny kevés jár vele, hátrány annál több: fölösleges munkaerőfogyasztás és hibaforrás. Hiszen az új jelzeteket végig kell vezetni a beszerzési naplókön vagy régi inventáriumokon, törölni a könyveken kívül, belül. Ez pedig nemcsak hibaforrás, hanem a könyveket rongálja is és elcsúfítja. A proveniencia elve tehát itt azt kíváná, hogy *rekatalogizálás esetén se változtassunk a könyvtár régi állományának eredeti rendjén és jelzetein.*¹⁰ Sokkal helyesebb egy bizonyos időponttól kezdve, tehát az újonnan folyamatosan beszerzett könyveknél kezdeni meg az új föllállítási rendet, a numerus currenst, és a régi, szakokban álló anyagot hagyni, hogy idők múltával fokozatosan elválva a modern, élő anyagtól, a maga egészében régi könyvgyűjteménnyé váljék a maga korának megfelelő rendben, jelzetekkel, a beszerzést eláruló sorrenddel.¹¹

Kivételesen előfordulhat azonban olyan eset is, ahol a rekatalogizálással kapcsolatban nemcsak hogy elkerülhetetlen az átszámozás — mint a Széchényi Könyvtár esetében láttuk —, hanem éppen az átszámozás teszi lehetővé a korábban *föladott proveniencia elvének új alkalmazását*. Ez történt az Akadémiai Könyvtárban az ősnymtatványgyűjtemény új katalogizálása alkalmával. 1954 előtt ősnymtatvány-gyűjteményünknek csak kisebb részéről volt katalógus, arról, amelyet még 1886-ban HELLEBRANT Árpád dolgozott föl és közölt nyomtatott katalógusában.¹² Ez a katalógus időrendben adta az anyagot, előbb a datált ősnymtatványokat a megjelenés évröndjében s azon belül a megjelenés helye szerint, azután a datálatlanokat. A gyűjtemény raktári jelzeteit a HELLEBRANT-katalógus számai adták.

¹⁰ Ezt az elvet BERLÁSZ Jenő vetette föl először az Akadémiai könyvtárban.

¹¹ Ezt a módszert követi 1953 óta a budapesti Egyetemi Könyvtár. L. DOMANOVSKY Ákos: *A leltározás és raktározás új rendje a budapesti Egyetemi Könyvtárban*. Magy. Könyvszle. 1955. 161—167. l.

¹² *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke*. Bp. 1886.

Azaz csak adták volna, mert hiszen az ősnymtatvány-kötetek igen nagy százaléka kolligátum. Egy-egy kötetben olykor hat-hét mű is található, nem is mindig csak ősnymtatványok, hanem gyakran vegyesen XVI. századi munkák is. Mármost az egyes kötetek azt a raktári jelzetet kapták kolligátum esetén, ami a kolligátum első darabjának felelt meg. Így azután a HELLEBRANT-katalógus alapján könnyen meg lehetett találni azokat az ősnymtatványokat, amelyekből egy kötetben csak egy darab volt, illetőleg ugyanígy a kolligátumok első darabjait. De a kolligátumok többi darabját semmiféle módon nem lehetett előkeresni. Ezt a jelzetrendszert okvetlenül meg kellett szüntetni, mielőtt az 1886 óta megszerzett, de földolgozatlan anyagot hozzájuk soroltuk volna.

Az új föllállítás és beszámolás a proveniencia elvének, a szerzeményi egységeknek a figyelembevételével történt úgy, hogy először négy csoportba rendeztük a gyűjteményt: 1. TELEKI-féle anyag, 2. a TELEKI-adomány utáni szerzemények, 3. VIGYÁZÓ-hagyaték, 4. VIGYÁZÓ-adomány utáni szerzemények. (A 3. csoportban, ha megállapítható volt több darabról, hogy ua. személytől erednek, azok is egymás mellé kerültek). A RÁTH-gyűjtemény ősnymtatványai természetesen továbbra is megmaradtak a külön kezelt RÁTH-gyűjteményben. Minthogy pedig sem a TELEKI-, sem a VIGYÁZÓ-féle ősnymtatványoknak nem volt eredeti, régi jelzetük, egy-egy csoporton belül a köteteket pontos nagyságrendbe rendeztük. Az így rendezett négy csoportot azután „Inc.” rövidítés után folyamatos numerus currens jelzet foglalja össze. Ez felel meg a legjobb helykihasználásnak és az állományvédelem és tisztántartás követelményeinek, mert nem kerül nagy kötet mellé kis kötet. (Az egyes gyűjteményekben alkalmazott évrendi föllállítást nem tartjuk helyesnek, mert a kolligátumok miatt ilyen föllállítás sohasem vihethető keresztül következetesen, félig keresztül vitt elv pedig nem éri meg az alkalmazást.)

Hasonló módszerrel oldhatják meg a könyvtárak az *állományukba kerülő zárt könyvtártestek* föllállításának problémáit is. Addig, amíg a szakok szerinti föllállítás rendje uralkodott, a könyvtárak vagy azt az utat választották — mint említettük —, hogy az egyes könyvtár-adományokat egyszerűen beolvastották a törzsállományba, s ezzel eltörölték eredetüket, vagy pedig külön gyűjteményként, mint valami külön szakot tartották meg. Csakhogy ez a módszer csak még növelte az amúgyis nagyszámú szakok mennyiségét, főleg pedig az volt a baj, hogy ezek a külön könyvtárak nem kerülhettek nyilvántartásra a szakkatalógusokban, pedig sokszor egy-egy tudományszak jelentős képviselője gyűjtötte össze ezeket a könyveket egy élet folyamán.

A numerus currens rendszer ellenben lehetővé teszi, hogy az *ilyen könyvtártestek úgy olvadjanak bele a könyvtár egészébe, állományába és katalógusaiba, hogy mint könyvtár-testek önállóságukat, egybetartozásukat továbbra is megőrzik*. Nem kell mást tenni, mint az eredeti rend megtartásával — vagy ha ilyen nem volt, egyszerűen pontos nagyságrendbe sorolással —, a legjobb helykihasználásnak megfelelően beállítani a numerus currensba, bizonyos számtól bizonyos számig, amennyit éppen ez a könyvtár-test kitesz. Így az állomány a könyvtár életének megzavarása nélkül együtt van, esetleg készíthető róla külön possessor-katalógus is. Ha azután valaki azzal a tudóssal vagy íróval foglalkozik, akinek a könyvtáráról itt szó van, úgy találja együtt ezt a könyvtárt, mint egy levéltárt, együtt talált anyagban kutathat, nem

kell a katalógus és a raktár száz meg száz helyéről összekeresni. De a kegyeleti szempontnak is eleget tettünk. Egy *könyvtár-műemléket* hoztunk létre anélkül, hogy a könyvtár többi részét megzavartuk volna, s bármiféle külön kezelési gondot okoznánk.

Ilyen módon oldottuk meg az Akadémiai Könyvtárban VÖRÖSMARTY Mihály könyvtárának elhelyezését.¹³ Ez a kicsi, de kegyeleti szempontból nagy értékű gyűjtemény a VÖRÖSMARTY-leszármazottak adományaként régebben az Akadémia VÖRÖSMARTY-szobájában állt. Budapest ostromakor az Akadémia épületét ért sérülések során a VÖRÖSMARTY-szoba is megsemmisült, de a könyvanyag megmaradt. Új VÖRÖSMARTY-szoba berendezésére azonban nem került sor, hanem a könyveket a kéziratokkal együtt a Könyvtár kapta meg. Ezeket a könyveket — amelyeket mind elláttunk az eredetet feltüntető bélyegzővel — egyszerűen beállítottuk a könyvtárunk régi könyvei számára fenntartott numerus currens-szakaszba, és ezáltal nemcsak használatuk, hanem együtt tartásuk is biztosítva lett.

Ezt az elvet és módszert széles körben lehetne alkalmazni könyvtárainkban. Nem VÖRÖSMARTY az egyetlen költő, aki megérdemli, hogy könyvtára a maga eredeti állagában fönmaradjon. Irodalom- és tudománytörténeti szempontból pótolhatatlan veszteség, ha egy-egy nagy ember könyvtára halála után szétszóródik, vagy éppen elpusztul. Ilyen veszteség volt például a második világháborúban ARANY János könyvtárának megsemmisülése vagy korábban BATSÁNYI János könyvtárának szétszóródása.¹⁴

Jelentős személyek könyvtárainak külön őrzésére sokfelé találunk példákat. Például a moszkvai Egyetemi Könyvtár nem kevesebb mint 60 ilyen külön könyvtárgyűjteményt őriz, melyekhez hagyatékokként jutott.¹⁵ Így őrzi Prágában a Nemzeti Múzeum Könyvtára ŠALDA könyvgyűjteményét.¹⁶

Az általunk ajánlott módszer alkalmazása esetén nemcsak nagy könyvtárak, hanem kisebbek is követhetnék ezt az utat. Egy-egy tudós könyvtára alapja lehetne egy-egy új intézet könyvtárának, főleg azonban a tudományos könyvtárra följejlődő megyei könyvtáraknak lenne szép feladatuk, hogy megmentsek a pusztulástól és szétszóródástól a megye területén élt és működött írók, tudósok könyvtárait — természetesen csak a legnagyobbakat —, s így növelhetnék műemléki könyvtáraink számát.

A *műemlékkönyvtárak* fenntartását és újak alakítását ugyanis szintén főleg a proveniencia elve indokolja. Ne gondoljuk azt, hogy egy-egy volt főúri vagy szerzetesi s egyéb hasonló könyvtár állományának esztétikai vagy idegenforgalmi érdekessége lehet csupán. Nem. A régi könyvtárak, ha életük fejlődése megszakadt is, a maguk egészében válnak történelmi

¹³ CSAPODI Csaba: *Vörösmarty Mihály könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1956. 65—67. l.

¹⁴ BARÓTI Dezső—TARNAI Andor: *Batsányi széljegyzetei a Magyar Museum kötetében*. (Irod. tört. Közl. 1953. 213—216. l.) Ez a cikk rendkívül tanulságosan támasztja alá az általunk elmondottakat. Nemesak annyiban, hogy kitérő példája annak, milyen értékes lehet egy költő könyvekbe írt bejegyzéseinek vizsgálata, hanem annyiban is, mert az derül ki belőle, hogy BATSÁNYI könyvtára 1852-ben a Széchenyi Könyvtárba került, minthogy azonban beolvasztották a könyvtár állományába, fölszóródások értékesítése alkalmával BATSÁNYI-bejegyzéses kötetek is kerültek kiselejtezésre. Egyes ilyen kötetek változatos út után egy könyvtárrendezés alkalmával véletlenül bukkantak elő a szegedi egyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete könyvtárában.

¹⁵ SZIFIRINA, E. V.: *A moszkvai Egyetemi Könyvtár*. Könyvt. Figy. 1958. 9. 22. l.

¹⁶ LIFKA, Bohumir: *Knihovna F. X. Šaldy*. Ročenka Universitní Knihovny v Praze 1957. Praha, 1958. 64., 72. l.

emlékekké, emlékeivé egy korszak műveltségének. Tehát nem pusztán az egyes könyveknek, a könyvtárakban található könyv-egyedeknek van tudományos értékük, és nem elég, ha gondoskodunk használatuk lehetőségéről azáltal, hogy az ilyen könyveket megtartjuk, nem engedjük elpusztulni, valamely nagy könyvtár állományába iktatva belőlük azokat, amelyek ott éppen nincsenek meg. Az egész ebben az esetben is sokkal többet ér, mint a részek összessége, *egy régi könyvtártest sokkal nagyobb forrásérték, mint az eredeti összefüggésükből kiszakított egyes könyvek.*

Ez a megfontolás nagy mértékben érvényesült Csehszlovákiában, ahol nem kevesebb, mint 200 kastélykönyvtárt tartottak meg eredeti állományával, eredeti fölállítási rendjében, sőt a kétszázból hetvenet eredeti helyiségeiben, köztük olyan nagyszerű gyűjteményeket, mint a cseh nemzeti mozgalomban nagy szerepet játszott NOSTIC-család könyvtárát, a KINSKY-könyvtárt, a CHOTĚK-könyvtárt. Ezek a könyvtárak természetesen nem gyarapodó, élő könyvtárak, hanem mindegyik egy-egy önálló provenienciát képvisel: sem elvenni belőlük, sem hozzájuk tenni nem lehet. Használatuk akár a helyszínen történhetik, akár úgy, hogy a kívánt könyveket beszállítják Prágába a Nemzeti Múzeum Könyvtárába, amely kezelésében tartja őket.¹⁷

Magyarországon sajnos az egykori főúri könyvtárak majdnem kivétel nélkül megsemmisültek. Közülük ma már kevés kivétellel csak azoknak a könyvanyaga van meg, amelyek már korábban az állam vagy valamely közület birtokába mentek át (SZÉCHENYI Ferenc, APPONYI Sándor, TELEKI-család, VIGYÁZÓ Ferenc, RÁDAY-család). Egyetlen eredeti helyén megőrzött volt főúri könyvtárunk a keszthelyi FESTETICS-könyvtár, a Széchényi Könyvtár kezelésében. Ha a volt szerzetesi könyvtárak többségének állománya nem is került ilyen sorsra, mégis sajnálatos volt az az eljárás, hogy a könyvtárak államosítása után ezeknek a könyvtáraknak állományát *könyvegyedenként és nem könyvtárakként* kezelték. Az egykori Országos Könyvtári Központ kitűnő munkát végzett azzal, hogy megmentette és beszállította ezeknek a könyvtáraknak tekintélyes részét, de sajnos a begyűjtött könyvanyag tekintetében ugyanaz az elbánás következett be, ami Franciaországban másfél századdal korábban, és ami a francia könyvtárügynek egy évszázadra szóló problémát okozott, míg úrrá tudott lenni a nemzeti raktárakba beszállított könyvtári csődtömeg fölött, s aminek eredményeként a nagy múltra visszatekintő francia könyvtári világ ma talán a legrosszabbul áll régi könyvtárak tekintetében.¹⁸

A leghelyesebb eljárás lett volna ezeket az állami birtokba vett könyvtárakat muzeális gyűjteményekként eredeti helyükön, eredeti berendezésükben meghagyni úgy, ahogyan ez a gyöngyösi és zirci könyvtár esetében meg is történt. Csakhogy mivel erre az eljárásra a legtöbb helyen nem lehetett mód, másik megoldásnak az kínálkozott volna, ha a megfelelő vidéken illetékes megyei vagy városi könyvtárba beszállítva, ott kezelték volna muzeális gyűjteményként. Ha a kezelés olyan módon történt volna, mint föntebb

¹⁷ CSAPODI Csaba: *Tudományos könyvtárak és könyvtártudomány Csehszlovákiában.* Magy. Könyvszle. 1958. 370. l.

¹⁸ KÓHALMI Béla: *Nyolcmillió könyv sorsa.* A szerzetesrendek könyvtárai, a főúri magánkönyvtárak és közkönyvtárak a francia forradalomban. Könyvtárügyi Szemle 1950. 21–25. l. — KLAIBER, Ludwig—KOLB, Albert: *Die französischen Bibliotheken seit der Renaissance.* (MILKAU—LEYH: *Handbuch der Bibliothekswissenschaft.* III. 2. 708–720. l.)

ajánlottuk, beállítva a numerus currens sorozatába, akkor a könyvtárakat semmiféle különgyűjteménnyel járó munkatöbblet nem terhelhette volna, s mégis érvényesült volna az együttartás, a proveniencia követelménye.

A könyveknek egyedekkénti kezelése folytán az államosított régi könyvtáraknak Magyarországon nyomtatott anyaga, — ami a szétosztás-kor először került sorra, — már szétszóródott a legkülönbözőbb könyvtárak között. A magyar anyag szétszóródása azonban bármilyen sajnálatos is, nem teszi fölöslegessé a proveniencia elvének legalább a még szétosztatlan külföldi nyomtatványokra való alkalmazását. Tévedés azt gondolni, hogy régi könyvtárak a hungarica-anyag nélkül már könyvtártörténeti vagy művelődéstörténeti szempontból értéktelenné váltak. Ellenkezőleg. *Történeti szempontból éppen a külföldi eredetű anyag az érdekesebb.* A hazai anyag meglétele a könyvtárakban természetes és a XVIII. század végéig majdnem sztereotíp. Szerzetes könyvtárak állományában a nagyszombati, kassai, egri stb. nyomtatványok, protestáns iskolai könyvtárakban a debreceniek, kolozsváriak stb. A történelmi kutatás számára éppen az az érdekes, hogy külföldi természet-tudományi, filozófiai, irodalmi irányzatok hol, mikor, milyen mértékben bukkannak föl a magyar könyvtárakban. Ezen a téren a kutatás még alig indult meg, pedig rendkívül tanulságos eredményeket hozhatna a magyar tudománytörténet számára, és mindazok számára, akik a magyar társadalom múltbeli műveltségét kutatják. Annak a fontosságát is hangsúlyoznunk kell itt, hogy az említett kutatások számára nem elég annak a megállapítása, hogy valamilyen munkából egyáltalán található példány Magyarországon, tehát elég lenne egy példány fönmaradása bárhol, hanem egy-egy munka általános, szélesebb körű elterjedése a fontos, erre a megállapítására pedig csak az ad módot, ha minél több régi gyűjteményt tudunk föntartani.

Természetes, hogy egy könyvtár, ha már nem a maga teljességében áll együtt az állomány, hanem például csak a külföldi eredetű könyvei, vagy még azok sem teljesen, sokat veszített forrásértékéből, de *mégsem veszti el műemlék-jellegét.* A művészettörténészek és muzeológusok sem pusztítják el vagy engedik pusztulásnak az ókori és középkori épületromokat csak azért, mert már nem ép állapotban maradtak ránk, sőt esetleg már nem is maradt fönn más belőlük, mint az alapfalak. Hanem minden értékes maradványt föltárnak és konzerválnak a további pusztulás ellen. Ugyanez az elv vezethetné könyvtárainkat is. *Megyei könyvtáraink* egy évtized komoly munkája után most fejlődnek tudományos könyvtárakká. Számukra múltat adna, *helytörténeti értékeket* fölkutató és megőrző tevékenységük jelentékeny gyarapodása volna, ha igyekeznének összegyűjteni a megye területén egykor fönnállott értékes könyvtárak rom- emlékeit azáltal, hogy átvinnék ezeket a Könyvelosztótól. Ne felejtjük el, hogy gyakran kétszáz, kétszázötven éves könyvtárak maradványairól van szó. Egykori *főúri könyvtárainknak* exlibrisekről, bélyegzőkről könnyen fölmérhető maradványait pedig a keszthelyi könyvtár mellé csatlakozva lehetne könyvmúzeumi gyűjteménnyé szervezni.

A proveniencia elvének legmagasabbfokú végrehajtása még egy lépéssel tovább vezet. Ez pedig a *séthullott régi gyűjtemények* tényleges vagy virtuális (képleges) rekonstruálása. A *virtuális rekonstruálás* azt jelenti, hogy egy könyvtár az állományában föloldódott könyvtártesteknek a katalógusát állítja össze possessor-katalógusokban. Ilyenkor a régi könyvtár nem a maga kézzelfogható, bemutatható valóságában áll együtt, hanem csak a tükörképe katalógus alakjában. Ebben a tekintetben remélhetőleg a könyvtárak el

fognak egykor jutni arra a fokra, hogy régi könyvek összes egykori tulajdonosait föl tudják tární ilyen *possessor-katalógusban*, s ezáltal páratlan értékű segédeszközzel látják el a könyvtártörténeti, irodalomtörténeti és tudománytörténeti kutatást, s egyben a katalogizálók olykor lélektelenül egyhangú munkáját is sokkal magasabb szintre emelhetik.

A *tényleges rekonstrukció* pedig abban áll, hogy egy-egy szétesett könyvtárt a maga eredeti egészében állítunk helyre. Ez történt meg az Országos Széchényi Könyvtár Gyöngyösi Tudományos Könyvtárával,¹⁹ és ez indult meg a másik legrégebb, középkori magyar könyvtár, a szegedi alsóvárosi ferences könyvtár esetében. De minden könyvtár megteheti ezt, ha egy-egy kivételesen fontos könyvtárral kapcsolatban helyesnek látja azt, hogy állományából kiválogassa és egyesítse azt. Erre mutat példát a RÁDAY-könyvtár, amely a névadó RÁDAY Pál és Gedeon korábban az állományban szétszórta könyveit kiválogatta és újra egyesítette. Ugyanilyen, de már sokkal töredékesebb és nehezebb rekonstruáló munka lenne az, ha egy könyvtár megpróbálná fokozatosan összeszedni egy-egy jelentős személy könyveit, amelyek bárhol felbukkannak, antikváriumokban vagy magánkézen.

Talán sikerült az elmondottak során megszerezni a proveniencia-elv könyvtári alkalmazásának széleskörű lehetőségeit. Olyan lehetőségeket, amelyeknek figyelembevételére fejlődésük folytán a magyar könyvtárak egyre inkább képesekké válnak, és amelyek szoros, szinte kézzelfogható kapcsolatot tudnak létrehozni a könyvtári élet és a könyvtártörténet között. De azt is észrevehettük, hogy a provenienciaelv alkalmazása a történeti jellegű kutatások támogatásán túl egyszersmind könyvtári műemlékvédelem is.

Soha Magyarországon nem költöttek annyit, nem összpontosítottak annyi erőt műemlékvédelemre, műemlékek föl kutatására, helyreállítására, konzerválására, mint ma. Ezt a törekvést az a szempont vezeti, hogy minden élet fejlődés során bontakozik ki, mindennek megvan a történeti előzménye, semmi meg nem érthető múltjának ismerete nélkül. Ehhez a munkához csatlakozhatnának a maguk sajátos módján a könyvtárak is, amelyek műemlék-jellegű könyvtárakat, könyvtárrészlegeket védenek vagy rekonstruálnak. Remélhetőleg ily módon a magyarországi műemlékekről szóló szép kiadványokhoz, amelyeket a művészettörténészek hosszú sorban bocsátanak ki, idővel csatlakozhatnának a magyar könyvtárak — nagy könyvtárak és megyei városi könyvtárak — kiadványai a birtokukban levő régi, értékes könyvtárak történetéről, állományáról.

CSABA CSAPODI : DAS PROVENIENZPRINZIP UND IHRE ANWENDUNG IN BIBLIOTHEKEN

Im XIX. Jahrhundert kam sowohl in den Bibliotheken als auch in Archiven das Prinzip der systematischen Ordnung und Aufstellung zur Geltung. Dieses System wurde im XX. Jahrhundert in den Archiven durch das Prinzip der Provenienz, in den Bibliotheken durch den »numerus currens« abgelöst. Das Prinzip der Provenienz (Zusammenhaltung des Materials der Herkunft nach) sagt aus, dass das archivalische Material in derselben organischen Einheit zusammengehalten werden muss, in der es ursprünglich zustande kam: weder darf man Akten aus der ursprünglichen Ordnung herausheben, noch Dokumente fremden Ursprungs beifügen. Verfasser weist in seinem Aufsatz darauf

¹⁹ BÁN Imre: *Az Országos Széchényi Könyvtár Gyöngyösi Tudományos Könyvtára* Magy. Könyvszle. 1955. 144—146. 1.

hin, dass so sehr auch Bibliotheken und Archive sich voneinander unterscheiden, sind doch auch die Bibliotheken lebendige Organismen. Auch der Bücherbestand ist ein Material, das während des Lebens, während der Tätigkeit der Bibliothek, von inneren Prinzipien geleitet zusammenkam. Deshalb gibt das archivalische Prinzip der Provenienz viele Gesichtspunkte, die auch in Bibliotheken gut anwendbar sind. In erster Reihe natürlich in solchen Bibliotheken, die über ein älteres Büchermaterial verfügen. Es besteht nämlich ein wesentlicher Unterschied zwischen altem und neuem Buch. Ein Buch wird zu altem Buch, wenn es sein ursprüngliches Ziel, seine originelle Funktion verändert, wenn der lebendige Bücherbestand zu literatur- und wissenschaftsgeschichtlicher Quelle wird. Die alte Bibliothek wird zum Bucharchiv. Die Entwicklung ist ähnlich, wie wenn das Schriftgut einer Behörde zum Archiv wird.

Die Spuren des Provenienzprinzips sind auch bei der Entstehung unserer grossen Bibliotheken zu beobachten, denn die Begründer pflegten im voraus zu bestimmen, dass der Grundbestand mit den neueren Erwerbungen nicht vermengt werden darf. Wegen der systematischen oder Gruppenaufstellung der Bibliotheken war es nicht möglich, die später in ihrer Gesamtheit erworbenen Bibliotheken (von Gelehrten, Schriftstellern, Bibliophilen) als alleinstehende Körper aufzubewahren und so zerfielen die Bücher gleicher Provenienz unter verschiedenen Fächern. Seither aber die Bibliotheken bei der Aufstellung auf den »*numerus currens*« übertreten sind, ist kein Grund mehr dafür vorhanden, dass die früheren geschlossenen Einheiten voneinander getrennt werden, sondern es ist die Möglichkeit gegeben, dass die einheitlich erworbenen Bibliothekskörper in der Weise in den Bücherbestand der Bibliothek eingeordnet werden, dass sie ihre Zusammengehörigkeit auch weiter behalten und doch das ganze System einer Bibliothek nicht stören. Das ist nicht nur aus bibliotheksgeschichtlichem Gesichtspunkt, sondern für die Bewahrung der historischen Tradition wichtig. In einem jeden Falle, wo eine Bibliothekseinheit zusammengehalten wird, bringen wir ein »Bibliothek-Denkmal« zustande. Dies gilt in erster Reihe für die Bibliothek eines bedeutenden Wissenschaftlers oder eines Schriftstellers, doch kann auch jede sonstige alte Büchersammlung zum Bibliothek-Denkmal werden. In besonderen Einzelfällen kann auch von der Wiedervereinigung und Aufbewahrung früher zerstreuten Bücherbestände einer Bibliothek die Rede sein. Ein ähnliches Verfahren wurde unlängst mit dem Bestand der ältesten bis auf unsere Zeit erhaltenen ungarischen Bibliothek, mit demjenigen der ehemaligen Franziskanerbibliothek zu Szeged unternommen.

LÉCES KÁROLY

A pesti magyar olvasó-kabinet megalapítása és könyvállománya

A XVIII. század magyar könyv- és könyvtárkultúrájának vizsgálata az utóbbi évtizedek során sok elvi megállapítással és adalékkal gazdagította ismereteinket. Ezek között foglalnak helyet azok a tanulmányok is, melyek a század két utolsó évtizedének speciális könyvtártípusával, az olvasókabinetekkel foglalkoznak.¹

Sajnos, az adatok kis száma nem engedi meg ezek működésének és hatásának összegezését. Számos kérdést azonban az eddigi szakirodalom mellőzött. Így nem világított rá, hogy ezekben az években, egymástól függetlenül élt az olvasókör, a kölcsönkönyvtár és az olvasókabinet. Mindhárom típust általában kölcsönkönyvtárat említve tárgyalták, s ez sok esetben fogalmzavart idézett elő. Az olvasókör az 1790-es évek magyar radikális értelmiségének titkos szervezete volt. BENDA Kálmán tanulmányában a következőket írja az értelmiségről: „Fejlődésük első jellegzetes állomása, hogy a rokongondolkodásúak egymásratalálnak, s túlnöve a szabadkőműves program reformizmusán, kiválnak a páholyokból és külön csoportosulnak. Pesten és Budán olvasóköröket alapítanak, önképzőtársulatokat szerveznek — a rendőri jelentések ezeket kluboknak nevezik. A Budai Olvasókör alapítói közt HAJNÓCZY, SZENTMARJAY, BERZEVICZY, VERSEGHY nevével találkozunk, s a tagok közt megtaláljuk a fővárosi értelmiség színe-javát.” Ugyanezt látjuk Kassán, Nagyváradon, Kőszegen, Késmárkon és Lőcsén is.²

Tehát az olvasókörök elsősorban a politikai szervezkedések titkos gócai voltak, programjukban helyet kapott az olvasás is. Rövidéletűek, mert a köztársasági mozgalom bukásával felszámolták őket.

Az olvasókörök mellett alakultak ki ebben a században azok az olvasótársaságok, melyek havonként meghatározott összeg lefizetése ellenében könyvkereskedőktől könyvet vásároltak, s azokat elolvasva, kölcsönkönyvtárakat állítottak fel a meglevő könyvanyagból és pénzért kölcsönöztek. Ezek képezték — főleg Franciaországban — egyrészt a pártklubok, másrészt az irodalmi szalonok könyveinek magvát.³

¹ CSATKAI Endre: *Régi soproni könyvgyűjtők, könyvkereskedők és olvasókabinetek* Magy. Könyvszle. (továbbiakban MK.) 1939. 54—61. l. SZEMZŐ Piroska: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezderei*. MK. 1939. 165—175. l. TIMÁR Kálmán: *Az első „Olvasó Kabinét” Győrött*. Győri Szle. 1930. 179—180. l. *Az első magyar kölcsön-könyvtár alakulása Pesten 1793-ban*. Corvina. 1887. 67—68. l. SENNOWITZ Adolf: *A budai és pesti könyvkereskedelem a múlt század második felétől 1831-ig*. Corvina. 1897. 17—18., 48—50. l. KÓKAY György: *Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez*. MK. 1957. 271—275. l. Sok adalékot tartalmaznak még GÁRDONYI Albert és STEINHOFER Károly művei.

² BENDA Kálmán: *A magyar jakobinusok*. Bp. 1957. VIII—IX.

³ SZEMZŐ i. h.

A könyvkereskedők és a könyvkötők, felismerve a megnövekedett olvasási igényt és ebből hasznot remélve, olvasókabineteket alapítanak. Igen nehéz különbséget tenni a kölcsönkönyvtár és az olvasókabinet közt. A korabeli nyelvhasználatban egyaránt ilyen néven szerepelnek, vagy idegen nyelvi változataikat használják, mint „cabinet de lecture”, „Lektür-Cabinet” vagy „Lese-Cabinet”. Különválasztásukat, önálló tárgyalásukat két tény indokolja. Az egyik, hogy hazánkban a korabeli rendeletek éles különbséget tesznek kölcsönkönyvtár és olvasókabinet közt. Olvasókabinetnek csak a könyvkereskedők és könyvkötők birtokában levő kölcsönkönyvtárakat tekintik, az egyéb könyvet kölcsönző intézményeket sohasem nevezik olvasókabinetnek. Míg az olvasókabineteket a király már 1798-ban, addig a kölcsönkönyvtárakat 1799-ben tiltja be. A másik tény, hogy a kölcsönkönyvtárak sohasem adhattak el könyvtárak állományából könyveket, az olvasókabinetekben ez természetes volt. Tehát látjuk, hogy a magyar viszonyok nem egyeznek meg teljesen a külföldiekkel, ahol a névhasználat és a funkció is azonos volt. Magyarországon a kölcsönkönyvtárak csak kölcsönöztek, az olvasókabinetek ezen felül még árusítottak is. Így érthető teljesen PÁPAY Sámuel találó elnevezése az olvasókabinetekre: „Olvasó Bólt”; áruják az olvasást és könyvet egyaránt.

Az első magyar nyelvű híradások egyike, mely minta és követendő példaként említi a „felsőországi” kölcsönkönyvtárakat, olvasókabinetnek nevezve ezeket, a következőket mondja róluk: „Minthogy azokat a' sokféle s' Külömböző materiákra tartozó könyveket, mellyek minden hónapban szaporodnak, minden különös személynek megszerezni lehetetlen: a' végre gondoltattak ki ezek az Olvasó Kabinétek, mellyek Felső Országokon tsak nem minden Városokban találhatnak. A' ki illyet állít-fel valamely Városban, igyekszik az abba bé-szerezni minden-féle új könyveket, mellyek a' külömböző ízlésű embereknek gyönyörűséges mulatságokat szerezhetnek. A' nyomtatásban kiadott, laistromokból ki ki láthatja, mellyik könyv néki való, 's ki hozza onnan olvasni, 's fizet tőle egy xrt. napjában. Ez az olvasni szeretőknek nagy ösztön, 's azonban az Olvasó Kabinét' Birtokosa is ki-keresi lassanként könyveinek árrokat. . . . Bár tsak Hazánkban minden nagyobb Városaiban valamely tehetős és érdemes Hazafi, Kalmár vagy Könyv-kötő, illyen Olvasó Kabinétet állítaná-fel.”⁴

A magyar olvasóközönség még túl szerény száma nem lehetett a kölcsönkönyvtárak biztos bázisa. A könyvkereskedők és könyvkötők azonban, hogy a csőd elől meneküljenek és nagyobb jövedelmet szerezhessenek, szívesen felkarolták az ügyet. Ennek eredménye, hogy könyvkereskedők és kötők egyaránt olvasókabinet nyitására kérnek engedélyt.

A XVIII. századi magyarországi könyvkereskedelem eredete és jellege is német. Ugyancsak idegen, főleg német származású legtöbb városunk polgársága. Ez érezteti hatását a könyvek iránti igényben is. Nem véletlen, hogy az új kabinetek zöme —, melyek városokban alakultak és a városi polgárság igényeit voltak hivatva kielégíteni — túlnyomó részben német könyvanyagot tartalmazott. Viszonylag gyors elterjedésük és nagy számuk arra mutat, hogy ez volt a kor egyik legáltalánosabb olvastatási központja, s népszerűségét sokban „olvasótermének” is köszönhette.

Az e kérdéssel foglalkozó tanulmányok szerint Magyarországon KLEINOD Antal soproni könyvkereskedő kért először engedélyt olvasókabinet nyitására 1787-ben.⁵ Viszont GLEIXNER János pesti olvasókabinetje már 1787-ben megnyitotta kapuit,⁶ s ugyanebben az évben még katalógusa is meg-

⁴ *Mindenes Gyűjtemény* II. 1789. 135—136. l.

⁵ SZEMZŐ i. h.

⁶ LUKINICH Imre: *A magyar bibliográfiáírás első kísérletei*. MK. 1925. 12. l.

jelent.⁷ Valószínű, hogy KLEINOD kérése idején már Pozsonyban is működött olvasókabinet. Ezt bizonyítaná, hogy 1788-ban a DOLL és SCHWAIGER könyvkereskedő cég kiadja kabinetje katalógusát,⁸ mely az *I. Fortsetzunggal* együtt 1490 egységet tartalmaz. A könyvek nagy száma, a katalógus igényes szerkesztése és szakcsoportosítása arra enged következtetni, hogy már tapasztalatokkal rendelkező kabinetről van szó.

Az olvasókabinetek alakulása egybeesik nálunk az értelmiségi és nemzeti mozgalommal. Politikai harcunk mellett egyre nagyobb erővel tör utat magának irodalmi mozgalomunk is, és fokozott mértékben jut szerephez a magyar nyelv ügye. Ezért nem közömbös kérdés számunkra, hogy az olvasókabinetek milyen mértékben vállalnak részt a magyar nyelvű művek terjesztéséből, a nemzeti törekvésekből.

Amint már említettük, a magyarországi kabinetek zömmel németek voltak. Csak két olyan olvasókabinetet ismerünk az országon belül, melyek jellegüket tekintve magyarok voltak. Közülük az egyik Győrött, a másik Pesten működött. A győri kabinet tulajdonosa, MÜLLER Ferenc könyvkötő működéséről és hatásáról SZEMZŐ Piroska és KÓKAY György tanulmányai számolnak be.

Pesten MOSSÓTZI INSTITORIS Gábor alapított olvasókabinetet 1792-ben. Alapításáról, könyvanyagáról és működéséről vajmi keveset tudunk. MOSSÓTZI INSTITORIS Gáborról mint könyvkereskedőről szoltak legtöbbet, mellékesen megjegyezve, hogy „kölcsonkönyvtárat” alapított. Az eddigi közlések, melyek figyelembe vették az olvasókabinetet, a korabeli sajtót tekintették forrásanyagul, s így csak az ott közölteket ismerték.

A *Mindenes Gyűjtemény* az olvasókabinetekről a következőket említi meg 1789-ben: „Itt Komáromban is most szándékozik egy érdemes Hazafi hasonlót állítani”.⁹ 1792. június 9-én¹⁰ pedig egy kérvény érkezik Pest város magisztrátusához, melyben MOSSÓTZI INSTITORIS Gábor letelepedési engedélyt kér azzal, hogy könyvkötő mesterségét ezentúl itt gyakorolhassa és magyar olvasókabinetet állíthasson fel. Feltehetően összefüggés van a két adat között. INSTITORIS ezt megelőzően 16 éven át a Komárom megyei Bokodon volt könyvkötő. Valószínű, hogy már ekkor foglalkoztatta egy magyar olvasókabinet felállításának terve. MOSSÓTZI INSTITORIS Gábor kérvényét a nemességére, bokodi illetőségére és megbízható erkölcsére vonatkozó mellékleteivel látta el és adta be a városi magisztrátushoz.

A kérvény vonatkozó részei a következők:

„Endesgefertigter nimt seine Zuflucht zu Einem Löbl. Stadtmagistrat, und bittet in die K. f. Stadt Pesth, als Bürger und Buchbindermeister, mit der Freyheit ein ungarisches Lese-Kabinet errichten zu dürfen an und aufgenommen zu werden... Was endlich und III. die Errichtung eines ungarischen Lese-Kabinetts anbelangt, so weiss ich hier davon nichts anderes zu sagen, als dass die Errichtung derselben, für alle diejenigen, eine angenehme und nützliche Erscheinung werden müsste, welche die Verbreitung, Kultur und Vervollkomnung der ungarischen Sprache wünschen.

⁷ Verzeichniss der Bücher, welche in dem Lesekabinet des Johann Gleixner... gegen die gewöhnliche Bezahlung... zum Lesen ausgegeben werden. Pest, 1787. 67 l.

⁸ Neue National-Lesebibliothek oder Verzeichniss auserlesener Bücher... welche zum Lesen ausgegeben werden von Alois Doll und Compag. Pressburg, 1788.

⁹ Mindenes Gyűjtemény II. 1789. 135—136. l.

¹⁰ GÁRDONYI Albert a kérvény beadási időpontjául tévesen 1794. június 4-ét közöl (Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930. 55. l.)

Da ich nun hiemit meinem ansehnlichen Theile des Stadt- und Landes-Publikums nüzlich werden kann: so hoffe ich fest, dass dieser dreyfache Gesuch gewährt werden wird. Ich verbleibe mit aller Hochachtung.

Eines Löblichen Stadtmagistrats
Pest den 9 Juny 1792

Unterthäniger Diener
Gabriel Institoris von Moschoz,
Buchbinder in Bokod in Komarner Komitat."¹¹

A magistrátus a kérvényt elfogadja és június 12-én átküldi a városi könyvkötő céhnek véleményezés végett. Az ügy gondozásával személyesen MÜLLER Antalt, a helyi könyvkötő céh vezetőjét bizza meg a magistrátus.

INSTITORIS hiába bízik az ügy gyors elintézésében, rövid időn belül választ nem kap. Ezért július 20-án kéri a magistrátust a minél előbbi elintézésre. Július 31-én INSTITORIS ismételten sürgeti a végzés meghozását. A városi tanács mindkét esetben továbbítja INSTITORIS sürgetését a könyvkötő céhnek, mely már július 30-án¹² eljuttatja véleményét a magistrátushoz.

A céh a leghajmeresztőbb kifogásokkal indokolja, hogy INSTITORIS nem folytathatja mesterségét Pesten, mert ezzel a tönk szélére juttatná a már ott működő könyvkötőket. Letelepedése a könyvkötők általános elszegényedésére vezetne."

„Weil also durch ihre weitere Vermehrung nur die brodlose Klasse verstärket würde welche in solchen Falle dem Publicum zur Last fallen muss." Ennek következménye már, hogy a gyermekeknek koldulniok kell, lányaik pedig nem mehetnek férjhez s idegen helyen cselédnek kell beállniok. Ezek előrebocsátása után foglalkoznak csak a kabinet kérdésével, s a következőket állapítják meg: „Was nun aber den dritten Zweig seines Gesuchs, nemlich die Freyheit der Errichtung eines Lese Kabinet und Bücher Handels anbelanget: Ob nun zwar in dieser Hinsicht die hiesigen Buchhandler, billigermassen angehört werden müssen, ist es doch offenbar, dass sowohl der eine, als der andere punct seines Vorschlags überflüssig sey; das Lese Kabinet zwar, weil der Buchbinder Meister Anton Müller,¹³ da er aus der Profession keine hinlängliche Subsistenz findet, ein bestens eingerichtetes, und mit den ausgesuchten Ungarischen Büchern versehenes Ungarisches Lese Kabinet, zu welchen er schon lange Handangeleget hat, bereits eingerichtet hält: der Buchhandel hingegen, weil das hiesige Publicum mit Buchhändler auf öffentliches Vorwissen überlänglich bereits versehen ist, aus diesen allen bittet also die unterzeichnete Zunft den Gabriel Institoris, um so mehr von seinem Gesuche abzuweisen, weil seine Unterkunft, Überflüssig, und nur mit dem unvermeidlichen Verderben der unterzeichneten verknüpft wäre.

Das Mittel der Burg. Buchbinder Meister allhier."¹⁴

A könyvkötők véleményét a magistrátus augusztus elsején közli INSTITORISSzal. Ő természetesen nem hagyja annyiban, s augusztus 3-án válaszol a céh kifogásaira. Részletesen foglalkozik minden kérdéssel és sorra cáfolja az érveket. Megélhetésük szerinte biztosítva van, mert a pestiek még így is idegenben köttetnek. Őt azért nem akarják befogadni, mert protestáns.¹⁵ Ezután foglalkozik az olvasókabinet kérdéseivel.

¹¹ Bp. 1. sz. Állami Levéltár (továbbiakban BL) Pest Város. Rel. Arch. medii 1756.

¹² A céh nem keltezte beadványát, itt a magistrátus iktatási idejét közöljük.

¹³ GÁRDONYI Albert tévesen MAYER Antalt közöl. *Régi pesti könyvkereskedők*. Bp. 1930. 55. l.

¹⁴ B. L. uo.

¹⁵ INSTITORIS a berlini származású, Aszódon letelepedett MORLIN Károly könyvkötőre hivatkozik, kitől Pesten kötött házassága alkalmával esküt vettek, hogy nem kéri letelepedését Pesten.

„Der zweite wesentliche Einwurf wider mein Begehren ein ungarisches Lese-Kabinet errichten und einen Verlag gebundener Bücher halten zu dürfen, ist der, dass

1. Über den letzten Theil meiner Bitte die hiesigen Buchhändler angehört werden müssten. Das ist eine Ausflucht, und nichts anders. Denn die ganze Welt weiss es, dass die Buchhändler vorzüglich mit rohen, die Buchbinder aber vorzüglich mit gebundenen Büchern handeln, dass sie solche demnach halten von Verlegern, und also den Buchhändlern kaufen, und solche dem Publiko gebunden, theils in Jahrmarkts, theils ausser den Jahrmarkts-zeiten, es sei wo immer anbieten dürfen, und dies ist was ich angesucht habe, und womit ich kein fremdes Gewerbe beeinträchtigen will.

2. Dass Anton Müller ein mit den ausgesuchtesten Büchern versehenes ungarisches Lese-Kabinet bereits eingerichtet habe. Dies ist worüber ich öffentlich, als ein unbedenklicher ungarischer Edelmann protestierte, der Löbliche Stadt-Magistrat wird selbst dergleichen Elusionen rechtschaffener Manner, unter deren Zahl ich mich, ohne Scheu, und Selbstschmeicheley, Kraft meines Betragens, und meiner Zeugnisse rechne, vorzüglich aber wenn sie noch den Vortheil des Adels für sich hoffe es zu seiner Gerechtigkeits liebe und Partheylosigkeit, nicht erlauben. Der Gedanke, ein ungarisches Lese-Kabinet in Pest mit Erlaubniss zu eröffnen, ist mein Eigenthum. Es ist also mehr als Plagium, es ist ein Raub, ein wahres Spolium, wenn sich der Buchbindermeister Anton Müller, den Gedanken jetzt zueignen, und gleichsam vom fremden Zaun abrechen will, gerade um mir bei meinem Einkommen zu schaden. Ich will es, wenn es nothwendig sein wird, gerichtlich beweisen, dass ich mit diesem Gedanken schon lange umgegangen bin, dessen Früchte ein anderer ungerechter Weise geniesen will; beweisen, dass man in Pest von einem ungarischen Lese-Kabinet nichts wusste, ehe ich meine Bittschrift dem Löblichen Stadt-Magistrat eingereicht habe, und welche das Buchbindermittel, bloss darum so lange behalten hat, um mich auf diese nie erhörte Weise eludieren.“¹⁶

A magistratus INSTITORIS cáfoló iratát elfogadta, és 1792. augusztus 6-án foglalt állást ebben az ügyben.

Véleményét a következőkben összegezi: „In Ansuchung der angeführten Beweggründen, wird dem Bittsteller sein Gesuch gewähret, und hat Ihme Herr Zunfts Kommissär bei der hiesigen Buchbinder Zunft praestitis praestandis einverleiben zu lassen, auch wird ihm die Befugniss ein bloß Ungarisches Lese-Cabinet, jedoch mit genauerster Beobachtung der bei derlei Lese-Cabinetten höheren Orts vorgeschriebenen Bedingungen zu errichten eingeräumt.“¹⁷

Amint látjuk, a városi tanács INSTITORIS cáfolatának teljes mértékben helyt adva, engedélyezte minden kérését. Nem így a céh. INSTITORIS kálváriája valóban csak most kezdődött, de ez az olvasókabinetet már nem érintette. Ugyanis, miután a könyvkötők korábbi tiltakozása nem járt eredménnyel, INSTITORIS mesterlevelének bemutatását kérték. Ezt INSTITORIS nem tudta felmutatni, és a céh 1792. november 21-én hozott döntése alapján a városi tanács, előbbi határozatával szemben, nem engedélyezi mestersége gyakorlását.

A kabinet felállítását a városi magistrátuson keresztül a Helytartótanács engedélyezte. A könyvkötőkkel folyó harc, mely INSTITORIS minden figyelmét lekötötte, ennek megalakulását is elodázta. Csak 1792. október 4-én nyújtja be kérvényét, melyről a Helytartótanács kedvező döntést hoz, de megszorításokkal.

A Helytartótanács véleménye INSTITORIS tervéről a következőképpen hangzik: „Supplicanti ea cum Juriditione extentari: Proprietarium hujus Institutii omnes cujuscumque generis libros in suo sic dicto Lese-Cabinet asservare et omnibus indiscriminatum ad legendum dare posse, exceptis tamen libris prohibitis et cum transeat notatis; et quia Consignationes librorum tam admissorum quam prohibitorum pro manibus localium

¹⁶ B. L. uo.

¹⁷ B. L. uo.

Revisorum existerent, huic nihil aliud reliquum esse, quam ut idem. Supplicans Cathalogum librorum, jam effective comparatorum, aut subseque adhuc comparandorum prae-vie semper, priusquam publica ad legendum tales libri exponantur, concernenti revisori exhibent, ulterioremque ejusdem Juriditionem praestoletur. Ex Consil. 12. Oct. 1792.”¹⁸

Tisztán áll most már előttünk, hogy a kabinet sem „prohibitus”, sem „transeat” jelzésű könyvet nem tarthatott, és a helyi revizor engedélyétől függött, milyen új könyveket szerezhetnek be. Ugyancsak be kellett mutatnia INSTITORISnak az eddig összegyűjtött olvasásra szánt könyveit.

Az akták világában így alakult meg INSTITORIS olvasókabinetje. A korabeli magyar sajtó is viszonylag nagyon gyorsan számol be e közérdekű hírről.

A bécsi *Magyar Hirmondó* 1792. szeptember 21-i számában megemlíti INSTITORIS-t, „ki most állít fel egy Magyar Olvasó Kabinétet (Lectur Cabinet) a Ketskeméti utcában”. Majd a következő év május 24-én ad hírt a bécsi magyar újság a működő kabinettről: „Pestről. Mosóty Institoris Gábor egy igen derék Hazánkfia, már fel állította ezen Városnak Ketskeméti utzájában a Magyar Olvasó Kabinetjét ... Már is meghaladja a két százat az abban lévő külömb külömbféle Magyar könyveknek száma. Kérettetí általam a Magyar Tudósokat, ne sajnállják a most újonnan ki adott, vagy ezentul ki adandó könyvekből legalább is három nyomtatványokat pénzéért Kabinetje számára meg küldeni. Ajánlja szives szolgálatját, akármely Hazánk jóvára tzeelőző munkáknak általa leendő elárulásokra. Nem sokára ki adja nyomtatásban a Kabinetjében található könyveknek Laistromát.”¹⁹

Az utóbbi hír és az említett katalógus 1793-ban jelent meg. Ennek alapján a kabinet nyitási évét is 1793-ban látják az eddigi közlések. Ezt a feltevést nem támasztja alá e két adaton kívül semmi. A levéltári forrásanyag arra enged következtetni, hogy INSTITORIS még 1792 végén megnyitotta kabinetje kapuit. 1792 októberében már pesti lakos,²⁰ és könyvanyaga már megvolt, amint ez a városi magistrátushoz intézett kérvényéből kitűnik. A kabinet helye szintén biztosítva volt még 1792 szeptemberében, amiről a bécsi újság híradásából értesültünk. Tehát bizonyosra vehető, hogy a kabinet 1792 végén már fennállt.

INSTITORIS olvasókabinetjének alakulását a hivatalos források birtokában nyomon tudtuk követni. Működéséről azonban vajmi keveset tudunk. Ellentétben MÜLLER győri kabinetjével — melynek alakulásáról nincs biztos képünk —, a korabeli sajtó a pesti magyar kabinettről hallgat. Az olvasókabinettről szóló vagy működése idején írt INSTITORIS-levelek lappanganak. Valószínűleg a pozsonyi liceum könyvtárában feldolgozás alatt álló, INSTITORIS Mihály²¹-féle levelezés, melyben számos INSTITORIS Gábor-levél is van,²² több fényt derítene erre.

Egyelőre csak arra vállalkozhatunk, hogy eddig elveszettnek hitt katalógusa nyomán bemutassuk a kabinetet és annak állományát.

¹⁸ Országos Levéltár. Helytartótanácsi Levéltár. Dep. Rev. Libr. 1792. fons 4, pos. 1.

¹⁹ A katalógus meg is jelent, Pontos címe: *Könyvek' Lajstroma mellyek Pesten a' Ketskeméti utzában lévő Arany Ökörnél Nro 409. Mossótyi Institoris Gábor' ujdon állított Magyar Olvasó-Kabinetjében talátnak.*

²⁰ OL. Helytartótanácsi Levéltár. Dep. Rev. Libr. fons 4. pos 1.

²¹ INSTITORIS Gábor rokona, pozsonyi evangélikus lelkész.

²² SZAUDER József személyes közlése.

A katalógust, részeit felsorolva, először 1887-ben ismertetik.²³ Az ezt követő közlések már csak erre az adatra támaszkodnak, magát a katalógust nem ismerik.²⁴ Előbeszéde március 10-én van keltezve, de május végén még nem jelent meg.²⁵ Pontos megjelenési idejét nem tudjuk, de bizonyára még 1793-ban kiadták. Ezt igazolja a címlap is.

A katalógus nagyszerű előbeszéde, melyet INSTITORIS az „Olvasásban Gyönyörködőkhez” intéz, több mint pusztá előszó. A magyar könyv hivatásos terjesztője tesz hitet benne nemzete és anyanyelve mellett. Nála lel otthonra először a magyar könyv, és ő buzdít az „üres órák”-nak jó magyar könyv „hasznos olvasásával” való eltöltésére. Megérdemli, hogy sorról-sorra kövessük.

„ELŐ-BESZÉD

Az Olvasásban Gyönyörködőkhez

Tsak el-hiszem, tsudálkozni fognak némelly Hazafiak azon, hogy én is más szomszéd Nemzeteknek nyomdokit követvén, merészlettem anyai nyelvünkön írt, míg ugyan tsekély számú könyvekből Magyar Olvasó-Kabinétet állítani. De minthogy minden egyéb dolgaimat, úgy ezt is nem tsupán tulajdon akaratomból követtem; hanem Hazánk-nak sok tudós és érdemes Fiaitól ösztönöztetvén, bátorkodtam ezen márig(!) is bajos munkába kapni.

Mert, meg-kell vallanom, hogy igyekezetemnek mindjárt első zsengéjében találkoztak olly irigy szemek, kik minden uton s módon azon iparkodtak, hogy el-tökélltet szándékomat le-nyomhassák.²⁶ De édes Nemzetemhez vonzó buzgó szeretetem annyira vitt, hogy nem kéméllvén még a leg-sulyosabb költségeket is, mind addig fáradoztam, míg fel vett tzelomnak jég-töréssel utat nem nyitottam.

Reménylém mindazáltal, hogy ez első úttal senki tölem azt nem kívánja, hogy munkámnak mindjárt kezdete olly tökélltetes légyen, mint azt egy jól el-rendelt Olvasó-Kabinétnek igaz jussa méltán hozhatná magával, és így eleinte minden Olvasó igényének eleget tegyek. — Mert ki-ki tudja azt, hogy minden dolognak nehéz a kezdete, valamint ennek is. Hanem idővel, ha az Isten életemnek kedvez, egész tehetségemet arra fordítom-hogy minden Hazánkban található ritka és tudós Magyar könyveket fel-keressek, melylyeknek bé-szerzésében, egyéb szorgos foglalatosságimtól hátráltatván, mind eddig szert nem tehettem.

Hogy pedig Kabinétembe olly fogású könyveket is kevertem, mellyek igaz rend szerint abba éppen nem illenek, ugymint: Imádságos és Prédikáziós Könyveket, külömbféle Bibliákat, s más egyebeket, nem más okból tselekedtem, hanem ez által azt akartam tudtára adni az Érdemes Olvasónak, hogy mind azon könyvek, mellyek Olvasó-Kabinétemben találtnak, nem tsupán naponként való költsönös kiadásért állanak benne, hanem, a kinek úgy tetszik, akármellyiket is tölem illendő áron meg, veheti, minthogy majd mindenikből 3, 4, s több nyomtatványokkal is bővelkedek. És ez által olly könnyebbségére lézsek Hazámnak, hogy nálam minden rendbéli régi és új magyar könyveket fel-találhat.

A mi a könyveknek naponként való költsönös ki-adását illeti, annyiban határoz-tam meg az árát, mint a német Olvasó-Kabinétnek birtokosa az övéinek; tudniillik

²³ Az első magyar kölcsön-könyvtár alakulása Pesten 1793-ban. Corvina 1887. 68. l. A cikk névtelenül jelent meg. Szövegét SENNOWITZ Adolf: *A budai és pesti könyvkereskedelem a múlt század második felétől 1831-ig*. Corvina. 1897. 48—49. l.) c. munkájában majdnem szószerint átveszi, és a szerzőt ismeretlennek mondva, elmarasztalja téves adataiért. Lehetségesnek tartom, hogy az 1887-i cikket is SENNOWITZ írta.

²⁴ Igaz, hogy többnyire csak az Országos Széchényi Könyvtárban keresték, hiába. Jelenleg egy példánya megtalálható a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapesti Gyűjteményében; eredeti tulajdonosa PETRIK Géza volt.

²⁵ *Magyar Hirmondó*. 1793. május 24.

²⁶ INSTITORIS itt valószínűleg a könyvkötő céh gáncsoskodásait érti, és MÜLLER Antal tervére utal.

minden darab könyvnek egy egész napra való olvasásáért egy krajtzárt ; avagy a kinek úgy tetszene, egy hónapra 30 kr. praenumerálhat. És így az utolsóknak szabad lészen akármelly könyvvel, minden ki-fogás nélkül, kedvek szerént élni.

Ezek azok, mellyeket rövidesen az Olvasásban gyönyörködőknek előre jelenteni kívántam ; olly reménységben lévén, hogy minden igaz Magyar anyai nyelvének díszéért, s kedvéért minden igyekezettel azon lészen, hogy még többekre is törekedő igyekezetemet minden módon segedelmeskedni, és üres óráikat a jó magyar könyveknek hasznos olvasásában töltögetni el nem mulatják. Mellynek szíves óhajta mellett mindenkori hív szolgálatomat ajánlván, vagyok minden

igaz Hazafinak

Pesten, Bőjt más Havának
10. napján 1793.

kész kötelességű szolgálja
Mossótzai Institóris Gábor.”

Ezek INSTITUTEORIS célkitűzései, s ennek megfelelően válogatja össze könyvanyagát. Tehát nemcsak az olvasatás, hanem ugyanolyan mértékben a kereskedés is helyet kap a kabinetben. Kétségtelen, s ezt INSTITUTEORIS maga is vallja, a kereskedés felhigítja könyvállományát. A magyar felvilágosodás könyveinek mégis szép és gazdag tárházát találjuk meg katalógusában.

Összesen 272 tételben sorolja fel a nála meglevő műveket. Egy tétel azonban sokszor négy-öt könyvet is tartalmaz, — különösen a drámáknál szembetűnő ez a jelenség. Állománya így meghaladja a 300 kötetet.

A katalógus a könyvanyagot műfaji és tárgyi csoportosításban közli. Az alábbiakban igyekszünk ennek alapján hű képet közölni az állományról.

Csoportok :	I. Erköltsi Könyvek	összesen	84 tétel
	II. Prédikációs Könyvek	„	12 „
	III. Levelek	„	10 „
	IV. Külömbféle Versezetek	„	32 „
	V. Külömbféle Krónikák, Történetek, Históriák, Románok, Orvosi s más elegyes Könyvek	összesen	119 tétel
	VI. Vig és Szomorú Játékok	„	15 „
		Együtt	272 tétel

Eredeti „és honosított” magyar munkák csoportonként :

I.	67
II.	10
III.	5
IV.	22
V.	67
VI.	7
Összesen :	178 mű.

Idegen nyelvű munka összesen 7 található a katalógusban, három ezek közül magyar négy idegen szerző műve.

Érdekes szemügyre venni természettudományos, műszaki, ismeretterjesztő anyagát is. Ez a következőképpen oszlik meg :

Botanika	1	Mérnöki ismeretek	2
Orvostudomány	5	Ásványtan	1
Állattenyésztés	4	Földrajz	1
Földművelés	3	Csízókról, kalendáriumokról	1
Fizika	4	Divatról	1
Matematika	3	Együttvéve	26 mű.

Végighaladva INSTITORIS katalógusán, meg kell állapítanunk, hogy az egyik legszínesebb, legváltozatosabb korabeli katalógus, és amivel külön felhívja figyelmünket, magyar könyveket tartalmaz, legalábbis magyar nyelvűeket, túlsúlyban. Vegyük alaposabb vizsgálat alá az egyes csoportokat:

Az „erköltsi könyvek” csoportjában foglalnak helyet FALUDI, ARANKA, BALASSA, BOD Péter, PÉCZELI József művei. Mellettük sorakozik fel a *Cantus Catholici*, SZENT TAMÁS bizonyosságai, KEMPIS Tamás több műve és PÁZMÁNY Kalauza.

A „prédikációs könyvek” között találjuk PÁZMÁNY, MOLNÁR János és PÉCZELI prédikációit.

A „Levelek” csoportban közölt tíz mű közül kitűnik KAZINCZY *Bács-megyeije*, s ugyancsak itt értesülünk arról, hogy INSTITORIS tulajdonában van BORNEMISZA Péter *Posztillájának* 1575-ben megjelent harmadik része.

A „Külömbféle Versezetek” 32 darabja is arról ad számot, hogy a kor legszínvonalasabb költői műveit egyesíti kabinetjében és ajánlja „az olvasásban gyönyörködőknek”. GYÖNGYÖSI művei mellett nagyrészt a kortársak kötetei alkotják e csoport zömét. DUGONICS, FALUDI, BARÓTI SZABÓ, GVDÁNYI, RÉVAI Miklós, PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám, RAJNIS József, ORCZY, BARCSAY eredeti munkái fémjelzik ezt a könyvanyagot. Az eredeti munkák mellett ennek a résznek fordításirodalma is számottevő. VOLTAIRE-fordítóink, PÉCZELI és SZILÁGYI Sámuel egymás mellett szerepelnek a katalógusban. Ugyancsak helyet kap VERSEGHY OVIDIUS fordításával és RAJNIS VERGILIUS *Eclogáival*.

Az ötödik csoport nyújtja — már tárgyánál fogva is — a legváltozatosabb képet. Az „irodalmi”, „történeti” művek között INSTITORIS helyet szorít „más elegyes könyveknek” is. Kétséget kizáróan ez a katalógus leggazdagabb és ugyanakkor legjelentősebb része. Ami különös figyelmet érdemel, hogy INSTITORIS a nyelvművelés történetileg fontos évében igyekszik megfelelni a társadalmi igénynek. Igaz, hogy ezt az igényt a korabeli művek csak korlátolt mértékben elégíthették ki, de a fellobbanó nemzeti mozgalmak idején már maga a magyarnyelvűség is nagy szerepet töltött be.

Ennek a csoportnak művei a magyar nyelvű próza zsenge hajtásai. Szépirodalom és mineralógia, história és orvostudomány egyaránt helyet kapnak; eredeti, idegenből átdolgozott („honosított”) művek és fordítások váltakoznak benne. A népszerű olvasmányok és a kialakuló magyar nyelvű tudományos irodalom első darabjait hirdetik, hogy INSTITORIS kabinetjében összegyűjti a kor számottevő magyar műveit. Ilyenek: DUGONICS művei, BARCZAFALVI SZABÓ *Szigvártja*, MOLNÁR János *Magyar Könyvháza*, DECSI művei, SZENTJÓBI SZABÓ *Kassandrája*, KAZINCZY GESSNER-fordítása, SEKÉR *Magyarok eredete*, BARCZAFALVI SZABÓ *A tudományok magyarul*, BARÓTI SZABÓ *Kisded szótára*, KÓNYI *Demokritusa*, GVDÁNYI *XII. Károlya*, BENKŐ *Magyar mineralogiája*, ERASMUS *Panaszolkodó felesége*, KAZINCZY *Helikoni virágok*, a még élő szép história (*Fortunatus*) stb. Megtalálható a kabinetben a *Mindenes Gyűjtemény* és a *Sokféle*. CSAPÓ József, NAGYVÁTI művei, MÉSZÁROS *Kartigámja*, *Az utak és uttzák építésének módja*, *Új módi magyar selyem ruha c.* művek szintén előfordulnak a katalógusban. Még folytathatnánk a sort, de már eddig is meggyőződhattünk e csoport színes könyvanyagáról. INSTITORIS dicséreti mindez, aki tudatosan a korízlést és igényt szem előtt tartva állította kabinetje polcaira az érdekesnél érdekesebb műveket.

Ugyanezek a szempontok érvényesülnek az utolsó csoport könyvanyagában is. A magyar dráma első hajtásai mellett főleg a korabeli német

drámákkal kedveskedik INSTITORIS az olvasóknak. A néző-, szomorú-és érzékeny játékok közt találjuk SZENTJÓBI SZABÓ darabját, a *Mátyás királyt*, Soós Márton *Magyar Penelopéjét* és ENDRÓDY *Az arany peretzek* c. átdolgozását. Mellettük sorakoznak fel MÖLLER Ferdinánd, HOLBERG, LESSING, BRÜHL, KOTZEBUE, GEBLER darabjai. VOLTAIRE drámáinak magyar fordításait közli.

MOSSÓTZI INSTITORIS Gábor olvasókabinetje megfelelt mindazoknak a célkitűzéseknek, melyeket előbeszédében leszögezett. Részben igazuk van azoknak a véleményeknek melyek INSTITORIS olvasókabinetjében burkolt könyvkereskedést látnak. Ezt igazolja, hogy az olvasókabinet megalapítása után egyre növekvő mértékben vállalkozik kiadásra és terjesztésre. Ez a korában merész vállalkozás idő hiányában sem engedhette meg a kabinet fokozott fejlesztését.

INSTITORIS 1793-ban megígéri, hogy a kabinet katalógusát folytatni fogja. 1796-ban meg is jelenik egy katalógus²⁷ de ez már tisztán kereskedelmi célokat szolgál. Címlapja értesít arról, hogy a könyvek az új helyen kaphatók az „olvasókabinétban”. Míg az 1793-ban megjelent katalógus — figyelembevétel az olvasókat — tárgyi csoportokban rendezi a könyvanyagot és árat nem jelöl, az 1796-iban tárgyi csoportosítás nincs, és árakat közöl.

Amint láttuk, MÜLLER Ferenc győri és MOSSÓTZI INSTITORIS Gábor pesti olvasókabinetje „mások ösztönzésére” alakult meg. Kik lehettek az ösztönzők? Erre pontos választ nem adhatunk. Feltehető, hogy MÜLLER inspirátorai között döntő helyet foglaltak el a győri írók, RÉVAI, RAJNIS és társai. INSTITORISnak sugalmazója valószínűleg a „Komáromi Tudós Társaság” lehetett. Hisz, amint láttuk, még Bokodon tartózkodása idején — foglalkozott olvasókabinet alapításának a gondolatával.

Mindeddig ismeretlen az olvasókabinetek olvasóközönsége. Forráspublikációkban nem foglalkoztak a kérdéssel, csak egyetlen közlésünk van, mely a győri kabinet olvasóit veszi számba. „A’ tanuló Deákok közzül: Budinszki Lajos, Czeglédi János és Ignácz, Ehrlinger János, Gosztonyi József, Grószing János, Hertelendi János, Kartsi Ferentz . . . sok magyar könyvet vesznek, s olvasnak is.”²⁸ Eszerint a győri kabinet tőzsgárdája a tanulóifjúság volt. Valószínűleg ugyanez tapasztalható többi kabinetünknel is. Hogy az értelmiség és polgárság mennyiben veszi igénybe, erre vonatkozó adatunk mindeddig nincs.

Kétségtelen, hogy az olvasókabinetek jelentősége nagy volt a magyar nyelvű művek terjesztésében és az olvasók ízlésének alakításában. Ezt támasztja alá PÁPAY Sámuel, aki a kortárs szemével látta és figyelte ezek tevékenységét. A következőképpen számol be róluk: „. . . nem minden olvasni szeretőnek vagyon módgya abban, hogy sok könyvet öszveszerezhessen: azért nem lehet tagadni, hogy azon Olvasóbóltook intézete, a’ hol a’ könyvek a’ végett gyűjtenek egybe, hogy bizonyos tsekély napi bérért az Olvasóknak kiadassanak, igen hasznos a’ Literatura’ terjesztésére. Felelet megszaporították az Olvasók’ számát; és ha visszaélés eshetik is benne, de hiszen könnyű azoknak a’ kormányzás’ szemes vigyázása által eleit venni, és ha tsupán a’ visszaélésekre tekintünk, nem kellene-e ezek miatt sok szent Intézeteket is eltörölni? Ezokáért megérdemli Mossótzai Institoris Gábor Pesti Könyváros,

²⁷ *A könyv-iaistrom eránt rövid Tudósítás.* 1796.

²⁸ *Hadi és más Nevezetes Történetek.* 1790. febr. 26.

a' ki 1792-ben Magyar Olvasóbóltot nyitott, hogy ezen hazafiúi szép igyekezetért, a' neve jó emlékezetben legyen a' Magyar Literaturában."²⁹

PÁPAY is, a korábbi fejtegetések is utaltak már arra, hogy a kabinetek állandó hatósági felügyelet alatt álltak. A király felismerve ezek jelentőségét a felvilágosodás eszméinek terjesztésében, a magyarnyelvűség szerepét a nemzeti mozgalom erősítésében, uralkodásának egyik legsötétebb esztendejében betiltja az olvasókabineteket.

A rendelet 1798 nyarán érkezik meg a helytartótanácsához. Ez utasítja a revizorokat jelentéstételre. Ezek nyomán az ország 11 városában összesen 16 olvasókabinetet tiltanak be.³⁰ A reakció ezzel még nem tetőzte be munkáját. Egy esztendővel ezután, 1799-ben kerül sorra az ország minden működő kölcsönkönyvtárának megszüntetése.

Ezek az évek már a sorvadás esztendei. Politikai mozgalmunk véresen elbukott, irodalmi mozgalmainkat rövid felvirágzásuk után a nyelvművelés szűk területére szorították vissza.

A ferenci reakció sötétséget árasztó politikáját CSOKONAI szavai illusztrálják leghívebben: „Alig serkentünk fel ama lomha álomból, melyben századokig aludtunk, s újra szunnyadozunk. Oda vagyon minden igyekezetünk, serénységünk ismét megszakadt. Imé alig jön ki esztendőnként egy-két valamit érő könyv, a typográfiák megint imádságos könyvekre s kalendáriumokra szorultak, teátrumunk a maga bölcsőjében megholt, az olvasás a közönségben megcsökkent, legjobb literátoraink vagy meghaltak, vagy szerencsétlenségbe estek, a többiek elhallgattak, nincs aki őket serkentgetné.”³¹

KÁROLY LÉCES: DIE GRÜNDUNG DES UNGARISCHEN LESEKABINETTS IN PEST (1792) UND SEIN BÜCHERBESTAND

Am Ende des XVIII. Jahrhunderts finden wir den charakteristischen Bibliothekstyp der Epoche, das Lesekabinett, auch in Ungarn auf. Die geringe Zahl der Quellen erlaubt jedoch die Zusammenfassung ihrer Tätigkeit und Wirkung nur lückenhaft.

Parallel mit den Lesekabinetten funktionierten auch Lesezirkel und Leihbibliotheken. Sämtliche drei Typen wurden als Leihbibliotheken behandelt, so dass es zu einer Begriffsverwirrung kam. Die Lesezirkel waren die geheimen Zentren der ungarischen politischen Organisationen, welche im J. 1794 mit dem Fall der republikanischen Bewegung der sog. „Ungarischen Jakobiner“ verboten wurden. Die Leihbibliotheken wurden im allgemeinen von Lesegesellschaften gegründet. Ihre Bücher wurden gegen Leihgebühr verliehen. Die Besitzer der Lesekabinetten waren dagegen stets Buchhändler oder Buchbinder. Auch sie verliehen ihre Bücher für Geld, aber sie beschäftigten sich auch mit dem Verkauf der Bücher. König FRANZ I. verbot die Tätigkeit der Lesekabinette im J. 1798, die der Leihbibliotheken im J. 1799.

Ursprung und Charakter des ungarischen Buchhandels im XVIII. Jh. war deutsch. Ebenso war die Bürgerschaft unserer Städte im grössten Teil deutscher Abstammung. Das merkt man auch an ihrem Anspruch für Bücher, so ist es kein Zufall, dass die entstehenden Lesekabinette meistens deutsche Bücher enthielten.

Das erste Lesekabinett in Ungarn entstand in Pest, im J. 1787. Sein Besitzer, der Buchhändler Johannes GLEIXNER, führte in seinem noch in diesem Jahre publizierten Katalog ausschliesslich deutsche Bücher an.

Die Entstehung der Lesekabinette in Ungarn fällt mit den adeligen-nationalen Bewegungen zusammen, neben dem politischen Kampf bahnt sich die ungarische Litera-

²⁹ PÁPAY Sámuel: *A' magyar literatura esmérete*. I. köt. 1—2. rész. Veszprém. 1808. 479—480. l.

³⁰ Ol. Helytartótanácsi Levéltár. Dep. Rev. Libr. 1798. fons 25.

³¹ *Levél Széchényi Ferenchez 1798. január 23. CSOKONAI Összes Művei*. 1922. II. 2.

turbewegung mit immer grösserer Kraft den Weg. Die Frage der ungarischen Sprache kommt immer mehr zur Geltung. Es ist also nicht gleichgültig in welchem Masse und in welcher Weise die Lesekabinette an der Verbreitung der ungarischen Werke, an den nationalen Bestrebungen teilnehmen.

Wir kennen nur zwei ungarische Lesekabinette u. zw. in Győr und in Pest. Die bisherigen Publikationen erwähnten nur das Lesekabinett von Győr, mangelhaft war unsere Kenntnis das Pester Kabinett betreffend.

Im J. 1792 gründete GÁBOR MOSSÓTZI INSTITORIS, Buchbinder das ungarische Lesekabinett in Pest. Seine Ansiedlung wurde von den Zünften fast unmöglich gemacht, er bekam die Erlaubnis zur Niederlassung und zur Öffnung seines Kabinetts nur nach einer halbjährigen Streitigkeit.

Er publizierte seinen Katalog im J. 1793. Der Bestand enthielt mehr als 300 Bände, unter denen nur 7 fremdsprachige Werke waren. Neben den wichtigsten zeitgenössischen ungarischen Büchern trifft man auch viele Übersetzungen der Werke von ERASMUS, VOLTAIRE, GESSNER, LESSING, KOTZEBUE, GEBLER, usw.

Am Ende der 90er Jahren widmete sich MOSSÓTZI INSTITORIS immer mehr der Verlagstätigkeit und im J. 1798 wurde das einzige Pester ungarische Lesekabinett auf königliche Verordnung eingestellt.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A hazai újságolvasás történetéhez. Sajtótörténeti irodalmunkban ismeretes, hogy XVIII. századi hírlapjaink nagy része — valamilyen módon — kapcsolatban volt a korabeli iskolázással.¹ E kapcsolat COMENIUSRA vezethető vissza, aki a sárospataki kollégium tanáraként megalkotott *Scholae Pansophicae Delineatio* című tervezetében a tanulók foglalkoztatásának rendjébe felvette az újságolvasást is. A terv megvalósítására a pietista FRANCKE hallei iskolájában került sor, és ennek nyomán elterjedt a század folyamán más németországi iskolákban is. Hazánkban BÉL Mátyás nevéhez fűződik az iskolai újságolvasás bevezetése. BÉL tanulmányait Halléban végezte, hírlapja a *Nova Posoniensia* pedig szorosán kapcsolódott az általa megreformált és pietista elvek szerint újjászervezett evangélikus iskolához. Az iskolai újságolvasás célja COMENIUSNÁL és követőinél is az volt, hogy segítségül legyen a tanulóknak a latin nyelv, a földrajz és a jelenkori történelem tanulásánál.

A pietista hagyományokon kívül még az a körülmény is hozzájárult XVIII. századi hírlapjaink és az iskolák közötti kapcsolat létrejöttéhez, hogy az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis*ba is belevették a gimnáziumok tantervébe, rendkívüli tárgyként az újságok olvasását és magyarázását (*Collegium novorum publicorum*). E tervvel függ össze a *Nova Posoniensia* után következő latin újságunknak, a KERESZTÚRY József által szerkesztett *Ephemerides Vindobonenses*nek az indulása: minden bizonnyal e lap töltötte be azt a szerepet, amelyet a *Collegium novorum* megvalósításához tervbe vett egyetemi újságnak szántak.² De a század többi latin és német nyelvű hírlapjáról is kimutatható, hogy valamiképpen iskolákkal voltak kapcsolatban.³ Sőt a 80-as, 90-es években meginduló és kifejlődő magyar nyelvű hírlapok esetében is rámutattak már erre.⁴

Tisztán látjuk tehát az iskolai újságolvasás gondolatának gyökereit, ismerjük hazai megvalósítóit és azokat a lapokat, amelyeket a század folyamán iskoláinkban olvastak. Azt is tudjuk, hogy nagyarányú, minden iskolára kiterjedő mozgalom nem lett belőle, csupán néhány iskolában valósították meg. Aránylag keveset tudunk azonban arról, hogy ahol folyt újságolvasás, kiknek a részvételével, miképpen, milyen körülmények között folyt. E kérdéseket szeretnénk az alábbiakban néhány adattal megvilágítani a századvégi magyar újságokkal kapcsolatban.

¹ A hazai iskolai újságolvasásra nézve l. KORNIS Gyula, *A magyar művelődés eszményei*. Bp. é. n. I. köt. 15. l.; MÁTÉ Károly: *Sajtó és nevelés*. Bp. 1947. és DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensia és az újságolvasók a XVIII. században*. Magyar Századok. 1948. 142—163. l.

² Vö. DEZSÉNYI i. m. 158. l. és KÓKAY György: *Az Ephemerides Vindobonenses*. Magy. Könyvszle. 1957. 347—359. l.

³ Így az *Ephemerides Budenses*ről is tudjuk, hogy olvasták egyes iskolákban. A német nyelvű XVIII. századi lapjaink közül az *Opferischer Mercurius* kivételével a többi mind az iskolázással függött össze. (DEZSÉNYI, i. m. 158. l.)

⁴ DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941. 34—35. l.

PÉCZELY József, a komáromi *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztője (aki Németországban és Svájcban ismerkedett meg a felvilágosodás eszméivel, és talán a hírlapok jelentőségével is), lapja 1790. március 20-i számában többek között ezt írja: „Ditsérettel említhetnénk mi is némelly érdemes Urakat 's T. Prédikátorokat, a'kik a' Magyar könyveket nem tsak magok meg-szerzik, hanem Hallgatóikkal is meg-szeresztetik. — Vagynak olyanok, a'kik mikor a' Gyűjteményt, Hadi Történetet vagy Magyar Kurirt veszik, 's olyat látnak benne, melly a' szegénységnek is hasznára vagyon, tizet tizenkettőt magokhoz hivatnak, 's el-olvassák előttök. — Tegyük fel, hogy minden T. T. Plébánus és Prédikátor Urak ezt tselekednék, mennyire mehetnénk tsak hat esztendeig!”⁵ E sorokból kiderül, hogy valóban voltak olyanok az értelmiség soraiban, akik felolvasták az újságokat a nép előtt. Erről eddig csak a kormányzati tényezők — rosszaló értelmű — felterjesztései alapján volt tudomásunk.⁶ De PÉCZELY előbb idézett soraiból azt is látjuk, hogy ő másokat is, főleg lelkésztársait a példa követésére buzdította. És hogy nem eredménytelenül, bizonyítják az alábbiak.

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című bécsi magyar újság, amely indulásakor, 1789-ben már kijelentette, hogy a magyar ifjúságot tekinti fő céljának, és e célból jelentős mennyiségű ingyen-példányt küldött az iskoláknak, 1791. december 23-án az alábbi levelet tette közzé Palotáról:

„Melly nagy betsületben legyenek nálunk az Uraknak betses Leveleik, magokkal együtt: észre vehetik leg-közelebb abból, hogy előbb ugyan négyen öten magunk olvassuk el azokat, azután magyaráztatjuk Tanulóinknak; most kivált a' télen, Vasárnap, dellyesti Isteni-szolgálat után olvastatjuk az Oskolában számosan fel-gyülekező Mester-embereink' 's Legényeinknek. A' gyakorlást magam kezdettem egy rövid Beszéddel, mellyet az Újság-olvasásnak hasznairól mondtam. Midőn halaszthatatlan foglalatosságaim nintsenek, fel szoktam menni mindenkor magam az Oskolába, hogy a' nevezetesebb Újságokat ne tsak olvastassam; hanem magyarázzam is. Tapasztalatom szemlátomást újdonna új szerzeményemnek óhajtott gyümölteit. Sok Mester-legény azt az időt a' kortsmán szokta tölteni, pénz', egészség', betsület' vesztegetéssel; de így lassanként a' valósághoz kezd szokni, vigyázóbbá tétetvén nem tsak az Újságokból, hanem a' Szükségben segítő, és más nevezetes Könyveknek némelly szakaszaikból, jövő életének nevezetesebb környüállásaira. Kezünk' ügyében vagyon, Európának Oskolánkban régen függő közönséges Táblája, mellyből örömmel tanulgatnak Raff' Geografiája szerént gyermekeink, 's midőn olvastatnak az Újságok, vátig tsudálják a' Jelenlévők Tanulóinknak okos feleléseket. — Egyébaránt az Újságok szakaszonként bé-köttetvén, Oskolánk' hasznára fordíttatnak akképp' is, hogy nevelni fogják azon tsekély oskolai könyves Tárunkat, mellynek fundamentomát kívántam vetni holmi gyermekeknek szükséges kézi könyveknek meg-szerzéseek által...”⁸

E levélből megtudjuk, hogy a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című újságot 1791-ben felolvasták a várpalotai iskolában, mégpedig nem csak a tanulóknak, hanem téli vasárnapokon, az istentisztelet után a mesterembereknek és legényeiknek is. A lelkész magyarázatokat fűzött az újsághírekhez. Itt is — miként COMENIUS tervezetében és BÉL Máttyás iskolájában — főleg a földrajzi tanulmányok kiegészítésére szolgált az újságolvasás a tanulók számára; a mesterembereknek és legényeiknek azonban már

⁵ *Mindenes Gyűjt.* 1790. márc. 20. — III. 368. 1.

⁶ SÁNDOR Lipót nádor 1795. április 16-án a királyhoz intézett memorandumában hívta fel az uralkodó figyelmét arra, hogy falusi jegyzők egyes helyeken felolvassák a parasztoknak a franciaországi eseményekről beszámoló és ezért károsnak tekintendő újságokat. MÁLYUSZ Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai.* Bp. 1926. 828. 1.

⁷ Valószínűleg Várpalotáról van szó.

⁸ *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1791. dec. 23.

többet is jelentett : számukra a hírlapok már a műveltségnek és a felvilágosultságnak, sőt a politikai ismereteknek is a forrásai voltak. Általuk tanulták meg szabad idejükben helyesen felhasználni, és „vigyázóbbá” lenni a „valóság” iránt. E kifejezések 1791-ben sok mindent jelenthettek, különösen, ha meggondoljuk, hogy e lap ebben az időben bőségesen beszámolt a francia forradalom eseményeiről és a magyarországi politikai és irodalmi mozgalmakról.

1790-ben Sopronban az evangélikus lyceum tanulói megalakították a soproni magyar társaságot. Az alapítók (KIS János, NÉMETH László) már az előző évektől kezdve rendszeresen járták és olvasták a magyar újságokat : a *Mindenes Gyűjteményt*, a *Magyar Kurirt* és a *Hadi Történeteket*. Érdeklődésük főleg a francia forradalom híreire és az angol parlamenti eseményekre, valamint a hazai politikai és szellemi élet közleményeire terjedt ki. Azt, hogy milyen izgatottan várták az újabb híreket, mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy többször még az üléseket is félbeszakították azért, hogy az éppen akkor érkező újságokat átnézhessék. A soproni társaság fennállásának első éveiben éppen a hírlapok vonzották leginkább az ifjúságot a társaságba. Hírlapjaikat nem csak ők, hanem mások is olvasták Sopronban. A kiolvasott újságokat a könyvtárban helyezték el.⁹

A soproni evangélikus líceum hallgatói számára tehát az újságolvasás már nem felülről elrendelt, kötelező tárgy, hanem önként vállalt, saját érdeklődésüket kiegészítő időtöltés volt. Általa igyekezett a soproni ifjúság tájékozódást szerezni a világ eseményei és a hazai politikai és irodalmi mozgalmak között.

Az eddig említettek azt mutatják, hogy az iskolai újságolvasás a század végén főleg protestáns iskolákban élt tovább. Érdekes, hogy 1791-ből van adatunk katolikus iskoláról is : a tatai piarista gimnáziumról tudjuk, hogy ott is olvastattak az ifjúsággal újságot, de nem magyar nyelvű lapokat, hanem az *EPHEMERIDES BUDENSEST*,¹⁰ amely felvilágosult szellemű újság volt ugyan, de latin nyelvű. Mégsem mondhatjuk ki általános szabályként azt, hogy a protestánsoknál a magyar nyelvű, a katolikusoknál pedig a latin nyelvű újságok olvasatása lett volna divatban, hiszen azt is tudjuk, hogy a pozsonyi szeminárium hallgatói lelkes olvasói voltak a magyar újságoknak,¹¹ és láttuk, hogy PÉCZELY nem csak lelkészekről, hanem plébánosokról is beszélt.

Az 1790-körüli mozgalmas időkből felélenkült az újságok iránti érdeklődés, és ez megnyilvánult az iskolákban is. A későbbiek során valószínűleg — mint ahogy minden téren — itt is hanyatlás állhatott be : a kormányzati tényezők a cenzúra segítségével elszíntelenítették az újságokat. Hogy mégis szokásban maradt még ezekben az időkből is az újságolvasás egyes iskolákban, kitűnik a *Magyar Hírmondó* 1796. június 17-i számából. Ebben a szerkesztők arról értesítik az olvasókat, hogy a következő fél évben ismét közölnek majd folytatásos cikkeket, mint ahogy ezt a múltban is tették. „A’ Szülék, Nevelők és Tanítók, kik a’ gondviselésekre bizattattott Nevendékekből, szerentés okos lakosait kívánnak formálni a’ Világnak, nem keveset segíthetnek e’ nagy munkára nézve magokon, tsak az említett tizenkét Előadásokból is. Tsalhatatlan igazság az, hogy gyenge korú embertársainkra nézve leg-könnyebb ’s foganatosabb tanítás módja az, mikor az ő előttök lévő dolgokból vétetik az oktatás’ tárgya. Alkalmatos példája találatik az ilyen tanítás’ módjának, Hírmondónk’ 39-dik Darabjában : Mint lehet p. o. tsak egy durva posztóból készült ruhának szemlélése által is figyelmetességre ébreszteni a’ gyermek’ lelkét, ’s a’ szemei előtt lévő tárgyakról olyanokra is el-vezetni képzeldőssét, a’ mellyeket nem lát, ’s eképpen lassan lassan hozzá szoktatni a’ gondolko-

⁹ L. KOVÁCS Sándor: *A soproni ev. lyceumi magyar társaság története. 1790—1890.* Sopron, 1890.

¹⁰ KORNIS i. h.

¹¹ TAKÁTS Sándor: *Péteri Takáts József.* Bp. 1890. 11. 1.

dáshoz, 's a' Meg-törttént dolgok' és a' Világ' fekvése' esméretének (az az a' Históriának és Geographiának) 's egyéb Tudományoknak is meg-izellítéséhez. Még nagyobb hasznát lehet e' szerént az Oskolákban is venni ezentúl a' Hírmondónak : úgymint a' mellynek olvasása által magok a' tanuló Iffjatskák is, jó Tanítóiknak útmutatása mellett, óhajtott épületet vehetnek egy olly közhasznú tudományban, melly még jókor széllyeobb tekinteti Öket a' Világban, s' eszközül szolgálhat jövődöbéli életek' módjának alkalmas választására, melly vajmi nagy nyereség!...''¹²

Tehát ismét visszaérteztünk a földrajzhoz és a történelemhez, ahhoz a kerethez, amelyet 1790 körül már áttört a korszellem a felvilágosult eszmék és a politika irányában. 1796-ban a bécsi *Magyar Hírmondó* ismét csak azok között a határok között mozog, amikor az újságolvasás hasznáról beszél, amint azt régen COMENIUS és követői tették : a szemléltetés fontosságát hangsúlyozták különösen a földrajz és a történelem tanításánál.

Az iskolai újságolvasás ezután egy ideig még fel-felbukkant különböző javaslatokban : az 1801-i felterjesztés már nem javasolja, és 1806-ra, a *Ratio Educationis* második kiadásából pedig már egészen hiányzik, és ezzel végleg el is tűnik iskoláinkból.¹³ A fenti adatok, ha csak mozaikszerűen is, de bizonyos képet adnak a XVIII. század utolsó évtizedének iskolai újságolvasásáról. Annyit mindenesetre elárulnak, hogy a pietistáktól indított mozgalom hazánkban éppen abban az időben lendült fel, nyilvánvalóan nemzeti hírlapirodalmunk kifejlődése következtében. E magyar nyelvű lapok ugyanis kiküszöbölték az iskolai újságolvasás elterjedését akadályozó két tényezőt : az érdeklődés hiányát, és azt, hogy a tanároknak nem volt anyagi lehetőségük az újságok előfizetésére. A magyar hírlapokat — mint láttuk a *Hadi Történetek*, illetve a bécsi *Magyar Hírmondó* esetében — ingyen küldték meg az iskoláknak és — főleg 1790 táján — az érdeklődés sem hiányzott irántuk : nemzeti nyelvük és tartalmuk időszerűsége feloldotta azt a közönyt, amellyel latin és német nyelvű elődeiknek szembe kellett nézniök. Jórészt ennek köszönhető, hogy az iskolai újságolvasás átlépte az addigi határokat : tanítók, tanárok, lelkészek nemcsak az ifjúságnak, hanem felnőtteknek is : mégpedig elsősorban a „szegényeknek” : mesterembereknek, legényeiknek, és — mint máshonnan tudjuk — egyes jegyzők parasztoknak is felolvasták az újságokat. A fentiekből valószínűnek látszik, hogy e szokás is az iskolai újságolvasásból fejlődhetett ki, és vált olyan jelentős eseménnyé, amelyre a kormányzatnak is fel kellett figyelnie. Az iskolai újságolvasásnak is szerepe volt abban, hogy a XVIII. század végén a magyar újságok közleményei — ha csak közvetve is — de eljutottak a néphez.

KÓKAY GYÖRGY

Kazinczy Ferenc könyvtárából származó kolligátum. A könyvbarát tiszta, rendes külsejű könyveket kíván gyűjteményébe, de ugyanakkor nagy örömet okoz neki az olyan könyv, amely valamely híres ember hagyatékából származik, és magán viseli egykori tulajdonosának kezzenomát olyan formában, hogy az illető megjegyzéseket írt bele. És ez nem egy nagyunknak szokása volt. KAZINCZY Ferenc írja 1807. nov. 4-én Kis Jánosnak : „Most csak annyit könyvedről, mert még be nem firkáltam széleit, a mit csak az olly könyvekkel szoktam, a melyekből tanulni kell. Ha bé lesz firkálva, közleni fogom gondolatimat.”¹ Roppant érdekes TANCSECS *Hunnia függetlensége* (1847) c. könyvének az a példánya, amelyet Széchenyi István birtokolt és amelyet támadó

¹² *Magy. Hírmondó* 1796. jún. 17.

¹³ MÁTF i. m. 7—8. l.

¹ *Kazinczy Ferenc levelezése*. Kiadta VÁCZY János. V. köt. 213. l. (A továbbiakban *Levelezés.*)

és helyeslő széljegyzetekkel látott el (Jelenleg a soproni Liszt Ferenc Múzeumban).² De e sorba kívánkozik KOSSUTH Lajos is. Mikor ugyanis még életében könyvtárát a magyar nemzet meg akarta vásárolni, ezt mondta a közvetítő Eötvös Károlynak: „Sok könyvemet itt-ott jegyzeteimmel telefirkáltam. Nem gondolják majd otthon némelyek, hogy ez csökkenti a könyvek értékét?” Mire Eötvös drasztikusan felelt: „Nem hiszem, hogy akadna olyan hülye magyar ember, aki ilyen gondolatra jönné. Hiszen főleg a telefirkált könyveket akarjuk a magyar nemzet számára megszerezni.”³

Nem vagyok könyvgyűjtő, de szívesen megszerzek minden olyan könyvet, amelynek kapcsolata van KAZINCZY Ferencel, akiről annakidején doktori értekezésemet írtam. Nemrégiben egy idősebb soproni, egykori könyvgyűjtő keresett fel eladásra kínálva egypár könyvet. Főleg XVI—XVII. századbeli munkák voltak, mind részemre, mind a vezetésem alatt álló múzeum számára érdektelenek; szinte utolsónak került kezembe egy igen szerény, vékony kolligátum, amely HORVÁT Endre, rég elfeledett Győr megyei költőnek kisebb-nagyobb alakú füzeteit tartalmazta. Minthogy KAZINCZY-évet élünk, és múzeumunk kiállítással kíván megemlékezni e nagyunkról, ezért ezt a kolligátumot megvettem. Csak a tüzetesebb vizsgálatnál tűnt azonban ki, hogy egypár bejegyzés a kolligátumot értékesé teszi, legalábbis értékesébbé, mint maga a tartalma.

HORVÁT Endre személye eléggé elhomályosodott már. Tagadhatatlanul jól gördültek versei a görög—latin mértékben, gonddal is dolgozott, nagy művét, az *Árpádiász* eposzt hosszú éveken át csiszolgatta. Egyébként a dunántúli írókhoz szított, akik KAZINCZY nyelvújítását, bírálatait rossz szemmel nézték. KAZINCZY a maga jóhiszeműségében úgy gondolta, hogy személyes találkozás ki tudja egyenlíteni az elvi és egyéni ellentéteket, és így amikor 1815-ben Bécsset kereste fel, útjában Győrből kirándult Tétre, ahol akkoriban HORVÁT plébános volt. Benyomásai akkor jók voltak. KIS Jánosnak ezt írja: „Horvát szeretetre méltó ember,”⁴ de később sok más bántódás után visszaemlékezve a téti útra, ezt írja 1825-ben ZÁDOR Györgynek: „Nehéz egy hiten lenni Endrével.”⁵

HORVÁT Endre, 1814-ben még András néven *Zirtz emlékezete* címmel adta ki az apátság történetét hexameteres versekben. Megvolt KAZINCZY-nak is. Téli látogatása PÉTERI TAKÁCS Józsefnek, a költőnek és kiadónak is szólt, tőle kapta. 1824. március 25-én így számol be KAZINCZY GUZMICS Izidor pannonthalmi bencés barátjának: „Az én Zirczem sohol sem találhatik, pedig Takács kettővel ereszte-el magától. Bár Te küldhetnél egyet számomra Vitkovicshoz, Horváthnak a M. Theatrom felől írt hexameterével, mellyeket soha sem láttam.” GUZMICS-nak nem került nagyobb fáradságába a közeli faluban megszerezni a kért verseket, és íme június 28-án tudósítja KAZINCZY, hogy előző napon érkezett haza, és ott találta a VITKOVICS útján megküldött *Zircet* és egyéb darabokat. „Mondjad, édes barátom, Endrének, hogy lelkem leborulva hódol az ő Géniuszának.” Majd július 14-én: „Endrének nagyon köszönöm mind a mindég csudált *Zircet*, mind apróbb Verseit.”⁶

Már most a kolligátum első darabja a *Zirtz emlékezete*. A címlapon ez a bejegyzés: „Kazinczy Gáboré. 1834. K. F. könyveiből”. A 61. lapon pedig a vershez írt jegyzetekben

² CSATKAI Endre: *Széchenyi István széljegyzetei egy Táncsics Mihály-könyvben*. Irodalomtörténet 1947. 1—2. sz.

³ Eötvös Károly: *Károlyi Gábor följegyzései*. II. köt. Bp. 1902. 253. l.

⁴ *Levelezés* XII. köt. 539. l. Más ízben ugyancsak e látogatással kapcsolatosan: „Annak az embernek Virág Benedeki lelke van.” XII. köt. 550. l. Az egész KAZINCZY-kör akkoriban még tisztelettel övezi HORVÁT-ot. KÖLCSEY írja: „Annak az embernek philológiai gazdagsága van.” *Levelezés* XII. köt. 516. l.

⁵ *Levelezés* XIX. köt. 465—6. l.

⁶ *Levelezés* XIX. köt. 86., 138., 159. l.

DRÉTA Antal apát életrajzához KAZINCZY Ferenc sajátkezű írását ismerhetjük fel: „Megholt 1824. Febr. 15d.”⁷

Mint láttuk, KAZINCZY megemlékezik a mellékelt egyéb kisebb versekről. A *Zirtz emlékezete* után negyedrétt alakú, valamivel kisebb füzet következik, durva, de színes mintás borítóval: *Horvát Istvánhoz Horvát András*. Két oldal, egy levél, ez eredetileg a *Magyar Kurír*-ban jelent meg; volt, aki KAZINCZY-nak tulajdonította, maga HORVÁT Endre KAZINCZY-tól tudta meg, hogy megjelent: „megdöbbent bosszúságában, hogy elküldték a *Kurír*nak”.⁸ A borítólapon ismét bejegyzést találunk: „Jegyzet. Horvát Andrásnak — már most Endrének — ilyen több apróságai ki jöttek 1832 Pesten Beimel-nél. Kisebb Költemények név alatt. Birom.

Ez apróságokat, ide Nagy-bátyám maga tevő. Ó mily gaz és hálátlan vala barátja, ki tetszik Sas X kötetéből lap 1—10. Irék ellene és elküldém.

S. Patak. Id. Junius 1834.

Kazinczy Gábor.”

A fentiekből elsősorban az az érdekes, hogy a kolligátum külső megjelenése is KAZINCZY Ferenc nevéhez tapad. Hiszen utal is rá, hogy a *Zirtz emlékezete*vel egyéb kisebb versek is érkeztek. De tudjuk azt is, hogy szokott könyvkötéssel pepecselni, bár Sárospatakon bizonyára dolgozott könyvkötő, 1795-ben SZABÓ János működött.⁹ De maga írja KAZINCZY 1825-ben, hogy „térítgetői” leveleit, köztük éppen HORVÁTÉ-t is egy quartkötetbe maga varrta össze.¹⁰ De KAZINCZY Gábor keserű hangú bejegyzése utal a két író viszonyának elmérgesedésére is. 1831-ben, halála évében, KAZINCZY ellátogatott Pannonhalmára, ott határtalan tisztelettel fogadták, kedvéért odajött a szomszédságból, akkor már Pázmándról HORVÁT Endre is. Egy kis tapintatlanság történt: HORVÁT kertjében fát szentelt minden magyar írónak, a főapát azt kérdezte, vajon KAZINCZY-t is megtisztelte-e így, HORVÁT kénytelen volt megvallani, hogy nem. Ez eshetett rosszul KAZINCZY-nak, mert útjának hamarosan kiadott leírásában azt a jelenetet említi, HORVÁT-ról pedig így nyilatkozik: „Lelke elevensége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajásra, vagy csak erővel.” Az első mondat nem éppen hízelgő az öregedő emberre,¹¹ és GYULAI Pál az *Olesó könyvtár* 114—115. sz. füzetében újból kiadván az útleírást, el is hagyta (1878). A maga idejében persze igen kellemetlen hatást tett ez Pannonhalmán, és különösen GUZMICS, a közvetítő barát érezte igen fonáknak, hogy KAZINCZY a kis nyomtatványt vele kívánta átadatni HORVÁT-nak, ki is haragra gerjélt és DÖBRENTEI Gáborral együtt *Felvilágosítás Kazinczy Utjának 25-d lapjára* címmel a *Sas* című folyóiratban álnév alatt közzétett támadó választ, jóllehet a kolera KAZINCZY-t már 1831-ben, nagy részvétre, elragadta. KAZINCZY Gábor, a rokon nem állt egyedül a felháborodásban.¹²

⁷ A Széchenyi Könyvtárban levő kéziratokkal való összehasonlítás alapján kétségtelenül KAZINCZY írása.

⁸ *Levelezés* XII. köt. 550. l.

⁹ *Magy. Hirmondó* I. köt. 1795. 324. l.

¹⁰ *Levelezés* XIX. köt. 439. l.

¹¹ Minden egyéb sértődés eléggé rosszhiszemű és felfújt. Ilyen az is, hogy HORVÁT nem a plébániaházban lakik, hanem a tulajdon házában. Maga GUZMICS írta KAZINCZY-nak már 1824-ben: „Endrének terhes a fárája, sok agsága, azért Árpád nehezen halad.” *Levelezés* XIX. köt. 308. l. Lehet, hogy erre alapozta KAZINCZY a kissé elsiertetett megjegyzést.

¹² *Levelezés* XXI. köt. 543., 582. l. A *Sas* című folyóirat 1831-ben indult meg és 1833-ig járt; THAISZ Elek szerkesztette, általában KAZINCZY-val nem rokonszenvező írók dolgoztak bele. *Levelezés* XXI. köt. 706—707. l. L. még SZINYEI: *Magyar írók*, IV. köt. 1171. has.

A kolligátum harmadik darabja : *A felkelő nemzetnek a bozogányos vitéz magyaroknak. Irtó Horvát András tétí plébános. 1809.* Nyomda neve nélkül, nyolc lap. Következik : *Méltóságos Paintner Mihály püspök urnak Győről Budára lett által-keelésére 1816. Horvát András tétí plébános. Győrben Streibig Leopold betűjével.* Jelenleg csak a 7. lap van meg egy verzzakasszal. Az utolsó darab : *A nemes szívű magyarokhoz a pesti Nemzeti Teatrom ügyében. Intézte Horvát András tétí plébános. Budán, a Királyi Universitas betűvel. 1815.* 15 lap. A VITKOVICS révén kézhez vett darabok között azonban megzenésített versek is voltak, ezekről írja KAZINCZY az első levelében : „Inkább azt az egy két éneket, mint még Zirczet is. Pedig ő tudja, és Pápay, mi Zirc nekem.” VÁCZY János, a levelek kiadója, nem ismerte e dalokat, úgy hitte, hogy esetleg a *Teatrum*hoz csatolta HORVÁT.¹³ Azonban a kolligátumból hiányoznak. Lehet, hogy még küldött HORVÁT más verseket is, igen termékeny volt a nagyurakat, főpapokat köszöntő versek terén, bár azok nem sok figyelemre méltatták, élete egyetlen nagyobb eredménye az volt, hogy szülőfalujában tölthette öreg éveit, ahol kis birtoka volt. KAZINCZY is enyhén megrója ezekért a verseményekért, amikor második említett levelében GUZMICSNAK ezt írja : „Melly kár, hogy az illy tisztelt férjfiakat nem ismerjük. Sokkal melegebben olvassa az effélét az Olvasó, ha őket ismeri, s tudja, hogy a Magasztalás érdemlett.”¹⁴

A kolligátum útját egy darabig tehát a bejegyzés szerint követhetjük. KAZINCZY Ferencnek eredeti könyvtára már 1806-ban eladásra került, az 1511 nyomtatványt, 1081 rézmetszetet a pataki főiskola vette meg.¹⁵ A költő halála után 53 050 ft adóssága maradt a szerencsétlen családra, az Akadémia pedig hosszú ideig húzta-halasztotta a kéziratok megvételét, így KAZINCZY Istvánné, Ferenc unokaöccsének özvegye csodagyermek számba menő Gábor fia számára vásárolgatott a hagyaték könyveiből,¹⁶ így került a kolligátum is Gábor birtokába, aki, amint a bejegyzés tanusítja, nagy tisztelettel őrizte, sőt védte rokona emlékét. KAZINCZY Gábor hagyatékának sorsa ismeretlen előttem, de egy bizonyos körülmény azt sejteti velem, hogy elkallódott. Ugyanis 1925 körül a berlini LIEPPMANN SOHN kéziratkereskedésben több magyar író kéziratát szereztem meg, amelyek közül legalábbis egy KAZINCZY Gáborhoz intézett levél volt.¹⁷

A kolligátumnak tehát, bármely szerény, van valamelyes irodalomtörténeti értéke és legalábbis igazolja TERENTIUS gyakran idézett mondását : *Habent sua fata libelli.*

CSATKAI ENDRE

¹³ *Levelezés* XIX. köt. 138. l.

¹⁴ *Levelezés* XIX. köt. 159. l. Különös véletlen, hogy míg a *Zirc emlékezetében* és egyéb verseiben rég elfeledett egyházi nagyságokat dicsőít, Zirc igazi nagy szülőltje REGULY Antal, a finn—magyar nyelvrokonság nagy kutatója. HORVÁT ennek a tudományos felfogásnak nagy ellensége volt, és *Árpádiásának* VIII. könyvében gúnyosan írja : „Kelle nevetnem, Zsir s redü ette roszz kunyhóját hagyva miként fut A fitos óru Lapp és Finn had.” Egyébként a *Tud. Gyűjtemény* 1823-i évfolyamának második kötete is hoz HORVÁRTÓL nagyon erélyes állásfoglalást a finn nyelvrokonság ellen : *A Magyar Nemzet nem Finn származatú* címmel.

¹⁵ *Levelezés* XIX. köt. 159. l.

¹⁶ SZINNYEI : *Magyar írók.* V. köt. 1268. has.

¹⁷ Gábort anyja gyermeki éve alatt már bemutatta atyja nagybátyjának, Ferencnek, ennek halálakor azonban még csak 13 éves volt. SZINNYEI : *Magyar írók.* V. köt. 1291—2. has.

¹⁷ TOMPA leveleit KAZINCZY Gáborhoz ABAFI Lajos közölte a *Figyelőben* (1881), e közölt levelek egyike verődött a berlini bolt révén gyűjteményembe.

A Pressfreie Flugblätter első száma. A legújabb 1848-i sajtóbibliográfia a pécsi *Pressfreie Flugblätter* két számát tartja nyilván: az elsőt április 6-i kelettela Pécsi Egyetemi Könyvtárban, és a második, az április 9-i számot az Országos Széchényi Könyvtárban.¹ Minthogy sem VÁRADY baranyai monográfiájának sajtótörténeti része,² sem KARDOS Emilia, a pécsi német sajtó feldolgozója³ nem említi a Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött példányt, az alábbiakban röviden ismertetjük alakí és tartalmi szempontból a NEUWIRTH-féle újság első számát.⁴

A négy számozott lap terjedelmű, fél ívrét alakú példány a KLIMÓ-könyvtár SZEPESY-termének Y. I. 15. jelzetű kolligátumkötetében van kötve.⁵ Állapota hibátlan. Tipográfiailag több egyezést találunk benne a szintén NEUWIRTH által nem sokkal utóbb létrehozott magyar nyelvű melléklet, a *Pécsi Tárogató* június 11-i számával, főképpen a lapfejen alkalmazott léniaiak, a keltezés és a sorszám elrendezése tekintetében. A *Pressfreie Flugblätter* első számán azonban a szerkesztő-tulajdonos neve fel van tüntetve, és a címsor és a név között tipográfiai ornamentals is van. A keltezés szerint a lap e száma 1848. április 5-én jelent meg.⁶

A lapfej alatti kettős lénia alatt jobbra áll az újság ismeretes jelszava: „Für Freiheit! Volk und Vaterland.” Ezután következik egyhasábos tördeléssel a program szövege, amelyet vékony kettős lénia választ el a vezércikktől. A lap a továbbiakban végig két hasábra tördelt. A szöveg elejétől végig fraktúr szedésű, kivéve az utolsó lapon levő könyvkereskedői hirdetésben előforduló magyar művek címeit.

Az újságot a Lyceum nyomda állította elő, a negyedik lapon található jelzés szerint. Ugyanitt a szerkesztőségi közlemények arról tudatnak, hogy a lapra a REICHARD-féle könyvkereskedésben, a Lyceum nyomdában és a postahivatalokban lehetett előfizetni. Az előfizetési díj negyed évre 1 forint 40 krajcár volt, a postaköltség nélkül.

A tartalmat illetően a *Pressfreie Flugblätter* első számáról még nem mondható el, amit KARDOS Emilia a lapról általában szólva ír, hogy ti. a hírek alkotják az újság legnagyobb részét.⁷ Ebben a számban két hosszabb lélegzetű cikk után egy részletes zágrábi jelentés olvasható csak, egyéb híryanag nincs benne.

A pécsi német újság céljait és szellemét a következőképpen körvonalazta NEUWIRTH a „próbaszám”-ban közölt programban: „Indem wir hiermit dem geehrten Publikum die ersten Probenummern unserer *Pressfreien Flugblätter* in deutscher Sprache vorlegen, versprechen wir feierlichst dass wir eifrig bemüht sein werden auch bald ähnliche Blätter in der National-Sprache hervorzurufen. Übrigens soll die deutsche Sprache die in diesen Blättern gesprochen wird, nur die Interesseneinheit des nunmehr freien und grossen ungarischen Staatsverbandes befördern, alle Gemüther versöhnen, alle Parteien vereinigen, alle Landessprachen gegenseitig verschwistern, kurz nur Ein (!) Ziel und Eine (!) Richtung im Auge haben und zwar die natürliche und vernunftrechtliche „Gleichheit und Freiheit Aller vor dem Gesetze” vertheidigen, und

¹ KEMÉNY G. Gábor: *Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban.* A sajtóbibliográfiát összeállította BUSA Margit. Bp. 1957. 133. l.

² VÁRADY Ferenc: *Baranya múltja és jelene.* I. köt. Pécs, 1896. 427—428. l.

³ KARDOS Emilia: *A pécsi német sajtó és színészet története.* Pécs, 1932. 19. l.

⁴ NEUWIRTHtal és általában az 1848-i pécsi sajtóval kapcsolatban vö. még HER-NÁDY Ferenc: *A Pécsi Tárogató két száma,* Magy. Könyvszle. 1958. 67—73. l. és ua. klny. Pécs, 1958. 9. l. (Közl. a Pécsi Egyet. Könyvtárból. Új sor. 1.)

⁵ Coll. [29.] A javarészt 1848-i aprónyomatványokat tartalmazó kötet már évek óta a könyvtár igazgatói szobájának kézikönyvtárában áll.

⁶ KARDOS Emilia és talán az ő nyomán a legújabb sajtóbibliográfia is egy nappal későbbre teszi a lap megindulását. VIDA Mária a helyes keltezéssel vette fel a *Pressfreie Flugblätter* első számát a pécsi nyomtatványok időrendes jegyzékébe. L. *Közl. a pécsi Erzsébet-Tudományegy. Könyvtárból.* 1932/9 21. l.

⁷ KARDOS i. m. 19. l.

Pressfreie Flugblätter.

Eigentümer und Redakteur: G. A. Remberts.

Nr.

Jänssirchen, Mittwoch den 5. April 1848.

1.

Wetto: Das Gericht: Post von Kommiss.

Program:

Indem wir hiermit dem geehrten Publikum die ersten Probennummern unserer „Pressfreien Flugblätter“ in deutscher Sprache vorlegen, versprechen wir feierlich, daß wir eifrig bemüht sein werden auch bald ähnliche Blätter in der National-Sprache hervorzubringen. Uebrigens soll die deutsche Sprache die in diesen Blättern gesprochen wird, nur die Zutreffendheit des nunmehr freien und großen ungarischen Staatsverbandes betreffen, alle Gemüther beruhigen, alle Parteien vereinigen, alle Landessprecher gegenseitig verständigen, kurz nur Ein Ziel und Eine Richtung im Auge haben und zwar die natürliche und vernunftgemäße „Gleichheit und Freiheit“ Aller vor dem Gesetze“ vertheidigen, und die intellektuelle Bildung, sowie die zeitgemäße nationale und soziale Hebung im Sinne der richtig aufgefaßten Freiheit verbreiten, demüthigen und erheitern helfen. Ferner werden wir die neuesten Erscheinungen im Gebiete der Legislation und administrativen Fortschritte sowie der industriellen Vervollständigung in möglichst kurzen und bündigen Kritiken in den Kreis unserer Besprechungen ziehen.

Pressfreiheit und Pressgesetz.

Die Pressfreiheit ist wesentlich für die Freiheit aller Völker Europas. Sie hat eine ständige Fortdauer haben. Die Pressfreiheit ist die höchste Freiheit und der höchsten Freiheit über sie stehen und höchsten Freiheit, in der man alle Kräfte der menschlichen Einbildungskraft, alle Kräfte des Geistes, die gesammtesten und erhabensten Kräfte in die Freiheit und Größe setzen kann.

Die Presse, aber nicht die Gedankensfreiheit hat die heutige europäische Welt hervorgebracht. Die Presse hat die Welt der Nationen hervorgebracht. Sie hat die Nationen und die universelle Menschheit bis auf die menschliche Organisation zusammengeführt. Das menschliche Weltbürgerthum wurde durch die Presse in ihren inneren Grundtönen erschaffen und die höchsten Kräfte der menschlichen Einbildungskraft haben in der Presse ihren höchsten Ausdruck gefunden. Die Presse hat die Welt der Nationen hervorgebracht. Die Presse hat die Welt der Nationen hervorgebracht. Die Presse hat die Welt der Nationen hervorgebracht.

Die Presse, wenn sie noch vor einigen Wochen die höchsten Gedanken abzugeben war, ist nicht mehr — die Ge-

denktwege ist zu Grunde gegangen, die Gedanken wieder sind in Europa verstreut, die Gedanken sind in Europa verstreut, die Gedanken sind in Europa verstreut. Die Presse hat die Welt der Nationen hervorgebracht. Die Presse hat die Welt der Nationen hervorgebracht. Die Presse hat die Welt der Nationen hervorgebracht.

Der Name, wie auch jeder Mensch sagt, der mit Freiheit im Namen der Presse hervorgebracht wurde, wie mit dem Namen der Presse hervorgebracht. Das sind die höchsten Kräfte der menschlichen Einbildungskraft, die höchsten Kräfte der menschlichen Einbildungskraft, die höchsten Kräfte der menschlichen Einbildungskraft. Die Presse hat die Welt der Nationen hervorgebracht. Die Presse hat die Welt der Nationen hervorgebracht. Die Presse hat die Welt der Nationen hervorgebracht.

die intellectuelle Bildung, sowie die zeitgemässe nationale und soziale Verbrüderung im Sinne der richtig aufgefassten Freiheit verbreiten, bewerkstelligen und erweitern helfen. Ferner werden wir die neuesten Erscheinungen im Gebiete der legislativen und administrativen Fortschritte sowie der industriellen bürgerlichen Entfaltung in möglichst kurzen und bündigen Kritiken in den Kreis unserer Besprechungen ziehen.”⁸

Az újság beköszöntő programja után kezdődik a szerkesztő-tulajdonos *Pressfreiheit und Pressgesetz* című vezércikkének első része. Ebben azt fejtegeti NEUWIRTH, hogy minden „szociális és polgári erősbödésnek” előfeltétele a sajtószabadság. Nem minden pátosz nélkül írja, hogy a sajtószabadságban benne rejlik a jövőendő fejlődés csírája, a nép minden óhaja, sőt még a népek jövője és nagysága is. Ezután a sajtó művelődési és politikai jelentőségét vázolja. „... A sajtó úzte vissza a skolasztikát és a feudális rendszert a múlt éjszakájába... , a sajtó szülte a reformációt és az egyetemes tudományt... , a sajtó eredményeképpen kellett megérniük a királpártiaknak, mint hullik szét egész Európában mesterségesen összetakolt despota rendszerük”, — írja egyebek között NEUWIRTH, majd azt a hatást ismerteti lelkes szavakkal, amelyet egyrészt a sajtószabadság kivívása, másrészt a gyűlölt METTERNICH-rendszer bukása váltott ki.

A második lap derekán kezdődik a *Pressfreie Flugblätter* első számának másik elvi jelentőségű cikke. *Kroatien, die diplomatische Sprache und ein eigenes Ministerium* címmel a horvát kérdéssel kapcsolatos állásfoglalását fejt ki benne NEUWIRTH. Véleménye szerint a horvát mint nemzeti nyelv teljes mértékben jogosult a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, de a magyarnak mint államnyelvnek az államtest érdekében meg kellene maradnia. Itt NEUWIRTH utal a bécsi udvarnak a török invázió óta tartó németesítő törekvéseire, majd óvatosságra intti a horvát-szlavonszeperatistákat, nehogy olyan politikát üzzenek, amely — szándékuk ellenére — a közös ellenfél érdekét szolgálná.

A horvát kérdéssel foglalkozó cikk első része után a harmadik lap kétharmada és az utolsó lap egy része a zágrábi ideiglenes nemzeti bizottság március 25-i gyűléséről számol be. A jelentés tüzetesen leírja a zágrábi eseményeket és felsorolja a horvát nép harminc pontba foglalt követelését.⁹ A zágrábi beszámoló után a *Humorist* című rovat három rövid aktuális élce és a REICHARD-könyvkereskedés hirdetése, majd végül a szerkesztő közleményei következnek. NEUWIRTH itt kilátásba helyezi, hogy kellő támogatás esetén a lap többször is meg fog jelenni, mint hetenként kétszer. Eddigi tudomásunk szerint azonban erre nem került sor.

HERNÁDY FERENC

Balogh Károly—Balogh Károly György. SZINNYEI József (Magyar Írók I. 474) baranyai származásának mondja BALOGH Károlyt, egy *Gyászdal* szerzőjét és az 1843-i *Pécsi Aurora* című almanach *B—gh Károly* jelű szerkesztőjét. Keresztlevele szerint azonban (galántai) BALOGH Károly nem Baranyában, hanem a Pest megyei Pomázon született (1818), ahol apja gazdatiszt volt. Csak később, árvaságra jutása után, kecskeméti kispaposkodását félbehagyva került el Pécsre. A jog elvégzése után a közigazgatásban helyezkedett el, s ettől fogva használja második keresztnevét is. 1867 után ügyvédi gyakorlatot folytat Németbolyban, Mohácson, Zentán, majd újból Mohácson. Zentán írja meg, s adja ki 1891-ben *Történetpolitikai tanulmányok Eugen Savoya hercege életrajzához* című művét, BALOGH Károly György néven.

⁸ NEUWIRTH ritkításai.

⁹ Irodalmi vonatkozása miatt megemlítjük a 20. pontot, amely a politikai okokból letartóztatott írók kibocsátását kívánta, megnevezve az írók közül Niccolò TOMASEOT, az utóbb kikiáltott velencei köztársaság dalmátolasz származású kultuszminiszterét. L. *Enciclopedia Italiana* XXIII. köt. Roma, 1937. 1008—1010. l.

Feltehetően a két keresztnév használata miatt szerepel kétszer GULYÁS Pál bibliográfiájában, egyszer BALOGH Károlyként (II. 134), másodszer pedig BALOGH Károly Györgyként (II. 137).*

HERNÁDY FERENC

Vándorló képek illusztrációknak történetében. Az illusztráció-történeti, könyvtörténeti kutatás igen jól ismeri a vándorló képeknek, vándorló motívumoknak a jelenségét. A művészettörténeteseknek gyakran okoz komoly gondot annak a felderítése, hogy az általuk vizsgált mester milyen „előkép” alapján hozta létre alkotását. A könyvtörténet, sajtótörténet a műalkotás analízisében, szintézisében túl a vándorló motívumokban, képekben rejlő tudomány- és társadalomtörténeti összefüggések is érdeklik. Nemcsak arra keres választ, hogyan jöttek létre a képek, illusztrációk, mit akarnak kifejezni, milyen mértékben végeztek közös munkát szerző és ábrázoló művész, hanem arra is, hogy a képet alkotó motívumok mennyiben tükrözik alkotóik korát, társadalmát, valamint azt a tudományt, amelyet kifejeznek.

Illusztráció-történeti kutatásom anyagából két érdekes jelenséget emeltem ki tárgyam megvilágítására. Az elsőt már érintettem *A szenzációs hír és illusztrálása* c. tanulmányomban.¹ Már ekkor rámutattam a WINDISCH Károly Gottlieb által Pozsonyban szerkesztett *Pressburger Zeitung*nak 1765. aug. 10-én megjelent számára, közelebbről az *Abbildung des reissenden Thiers in der französischen Landschaft Gevaudan* aláírású, ragadozó fenevadat ábrázoló, fametszetes illusztrációra. A képpel — melynek rajzolóját nem sikerült megállapítani — 17 közleményre tördelt szenzációs hírt illusztrál WINDISCH. Számról számra dagadó hírt a franciaországi Langogne erdeiben portyázó, szűzragadó fenevadról, mely messzeföldön rémületben tartja a lakosságot. WINDISCH híre szerzőjével párizsi levelezőjét jelölte meg, hogy megtévessze olvasóit, holott közleményeinek és illusztrációjuknak egyedüli forrása a *Wienerisches Diarium*nak 1741. okt. 11-én megjelent 81. száma volt illusztrációjával együtt.² Vagyis a bécsi lapnak a képe 24 évvel korábban jelent meg, mint a pozsonyié. Egymás mellett szemlélve őket — bár mindkettő elég primitív fametsző és rajzoló munkája — a bécsi gazdagabb ábrázolású: több jelenetrészből tevődik össze, míg a pozsonyi csupán a ragadozó fenevadat, a koponyát és a bordacsontvázat kölcsönözte. (1., 2. sz. kép.) A főfigura, a fenevad mindkét képen oldalnézetben, jobbranzó irányban van felvéve, pamacosfarkú, karmokban végződő lábú; a koponya és a bordacsontozat a bécsi képen az alsó bal sarokban, a pozsonyin az alsó jobban található. WINDISCH természetesen az elszegényítést a származás nyomainak eltüntetésére használta fel. A rajzoló nem kellett elhallgatnia, mert a bécsi kép sincs szignálva. A *Pressburger Zeitung* illusztrációja a XVI. sz., sőt a XVII. sz. eleji nyomtatványok képeire emlékeztet, művészi igénye nincsen, s minthogy a 17 közlemény folyamán az emberáldozatokat követelő sárkánymesék motívumai bontakoztak ki, valószínűleg, természetihűség igényével sem lép fel. Ezért az átrajzolás, helyesebben a komikumot célzó átrajzolás. A *Wienerisches Diarium* gazdagabb ábrázolású képeinek többi jelenete sem ment WINDISCHNél veszendőbe: szöveggé alakította őket. A bécsi lapban csupán egyetlen hírhez társul a kép: „Meiland 20. Sept. — Hierbey folget die Abbildung des jüngst gemeldeteten wilden Thiers, welches vorigen Sommer hindurch so viele Leute (sonderlich Kinder) gefressen und in dem Herbst sich ohne, dass jemand gewusst wohin, fort gemacht hat. Diesen Frühling aber ist selbes wieder zum Vorschein

* BALOGH Károly utódai által rendelkezésemre bocsátott okmányok alapján. — BALOGH munkásságára nézve. I. HERNÁDY Ferenc: *Balogh Károly, az elfeledett baranyai írodalmbarát*. Jelenkor. 1959. 102—106. l. Ua. klny-ba. is.

¹ *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957*. Bp. 1958. 230—248. l.

² I. m. 902—903. l.

Pressburger Zeitung

64tes Stück.

Sonnabend, den 10. Augustus, 1765.

Lissabon, den 5. Julius.
 Wegen das Leben seiner Auser-
 wählten Majestät ist aber-
 mal eine grausame Aufsehen-
 erregende Verurtheilung worden,
 die, da sie eben zum Ausbruch kom-
 men sollte, noch glücklich entdeckt
 worden. Der Anschlag war ge-
 macht, den König zu vergiften, und
 es sind verschiedene Personen die
 das verdammte Werkzeug abgeben
 wollen, bereits schon hingegerichtet
 worden, andere aber, erwartend
 noch eine ähnliche Strafe.

Londen, den 21. Julius.
 Vorherem treten des Königs
 Majestät aus Richmond wieder hier
 ein, und ermunten nach Haltung
 einer großen adelichen Hof-ver-
 sammlung, den Herzog von New-
 castle zum Großkammerherrn, un-
 terachtet dieser Herz, welcher bereits
 das 73te Jahr seines ruhmvollen
 Alters erreicht hat, mühen war,
 seine übrige Lebenszeit in Ruhe zu-
 zubringen, und sich dieser wegen noch
 wenige Tage zuvor deutlich erklä-
 ret hat.

tet hatte. Es ward hierauf an den
 Oberrichter Pratt, welcher nach
 verschiedenen Proben bereit
 ist, um bey denen daselbst zu halten-
 den Criminalgerichten das Präsi-
 dium zu führen, ein Expreß ab-
 gefertiget, um ihm seine Erhebung
 zur Würde eines Pairs von Groß-
 Britonien, unter dem Titel eines
 Baronets Lambden von Chisler-
 hurst, in der Großschait Kent, be-
 kannt zu machen, und ihn nach Hofe
 zu berufen. Der König, Ambrosio
 deur an dem Garbintischen Hofe,
 Herr Georg Pitt, wird gleichfalls
 nachhens die Würde eines Pairs von
 Großbritannien erhalten. Ueber-
 haupt bemerket man, daß der Hof
 bey Besetzung der erledigten Bedi-
 nungen und bey den neuen Staats-
 besetzungen, auf die vertraute-
 sten Freunde des Herrn William
 Pitt sein vornehmstes Augenmerk
 gerichtet habe. Diese Veränderung
 im Ministerio, erwecket bey der
 Nation ein fast allgemeines Ver-
 müthen, welches sie durch die deut-
 liche

Graaf von Grossbritannien, schon
allhier einetroffen.

Aus Vermanntschafft hat man die
Nachricht: daß alldort, den 1sten
Julius, das Besetzt, des im Riez
sienpume Siebenbürgen comman-
dierenden Generals, und Statthal-
ters, Herrn Grafen von Haddick
Excellenz zweyen Häuten Tochter,
mit keiner hochfürstlichen Grafin
Marina, des Heil. Rom. Reichs
Kürstigen von Rußland, Grafen zu
Niesitz und Jaroslaw, mit aller
Pracht, und Regierlichkeit glücklich
verheirat worden.

Verzeichniß der Verstorbenen zu
Pressburg im, und vor der Stadt.
Den 5. August.

Des Andreas Ewer, bürgerl. Wäldermel-
der, 69 Jahre.

Abbildung des reisenden Hiers, in der französischensandtschaftsVerwand.

Dieses Thier ist alle Thierwörter, und Commen-
ten, in denen bey Johann Christoph
Kantner, nebst dem Herrn
L. 1765.

Herr Kocherl Hina, auf der Hauptst., in
eigenem Hause, alt 9 Jahre.

Des Franz Berner, bürgerl. Richter,
Herrn Schellen Johann, auf der Haupt-
st., im Grafenbergschen H. alt 13 J.

Den 6. August.
Elsbacherin Siden, auf der Schöberlstraße
im eigenen Hause, alt 80 Jahre.

Den 7. August.
Des Herrn Johann Wenzel von, Herr,
Lehrermeisterliches 1. Sohn, Maria Erben,
bey dem Franziskanerkloster, alt 7 Jahre.

Des Joh. Georg Schuch, bürgerl. Tisch-
lermeisters Ewens, Magisterin, auf der
Schöberlstraße in eigenem Hause, alt
69 Jahre.

Nachricht:
Den dem schwarzen Pöden auf dem Zu-
dermann hat verlohrene Summe abge-
richtet, als ungeschicktes Besondere,
um sehr billigen Preis zu verkaufen.

2. A „ragadozó fenevad”. Wienerisches Diarium. 1741.

gekommen und hat ohne einigen Hund, Schaf, oder anderes Thier anzurühren, nur allein unter denen Menschen abermalen eine grosse Niederlag gemacht, sintemalen durch selbes in denen Gegenden von Vimmercate, Oreno, Velute, Oldaniga, Cambiagio und Carogate bis 80 Personen hingerissen worden. Das Thier erschiene auf dem Feld, da es die Leute angefallen, mit roten Augen und einer Zunge, gleich einer Schlange, hatte auf dem Halse Borsten, gleich einem Wildschwein, aber etwas länger, im übrigen aber durchgehends Kösten braune Haare mit schwarzen Flecken: der Schweif war dem Halse gleich an Farbe und Borsten. Es hatte anbey eine solche Behändigkeit, dass es die ganze Gegend alda herum in Schrecken setzte, dann obschon man wider selbes mit gewafneter Hand auszogte, so war doch alle angewendete Mühe lange Zeit vergebens, bis man es endlich den 25-ten Juli dieses Jahrs in dem Wald von Conorezzo, da es just ein 14 jähriges Mägdlein niedergerissen hatte, und frasse, im Stand antreffe und glücklich erlegte.“³

A bécsi lapban mindössze ennyi olvasható, s bár céloz előzményre, híre előtt és utána sem hoz még hasonlót sem. Annál gazdagabban „hígit” pozsonyi társa. Első közleményében szintén az állat leírását adja, de még tarkábban, borzalomkeltőbben, amilyen mértékben a bécsi illusztrációt szemlélő WINDISCH fantáziáját megtermékenyítette. Nála a 80 főnyi felfalt ember 20-ra csökken, nehogy a két évtizeddel előbb *Wienerisches Diarium*ot járató pozsonyi újságolvasó visszaemlékezék, és gyanút fogjon. Már az első hazai közleményből kitűnik, hogy az olvasónak még sok dolga lesz a fenevaddal. A következőkben a bécsi kép két lesipuskása dragonyos századdá, a farkas által marcangolt leány 60 szűz tetemévé, a leány mellett heverő fiúfej azzá az egyetlen nyolc esztendőös fiúvá alakul, akit a szűzragadó szörny kivételesen felfalt. Nem hiányzanak a halálra-rémült anyák, a kétségbeesett lakosság és a tehetetlen hatóságok sem. Íme a bécsi kép szavakká formált vándormotívumai, 17 finom komikummal átszőtt, szellemes közleményre telt WINDISCHnek belőlük anélkül, hogy a hír valótlanságát bárhol — a záróközleményt is ideértve — bevallotta volna. Mindvégig megtartotta a franciaországi színhelyet is, míg a *Wienerisches Diarium* híret Olaszországba helyezte. A pozsonyi szerkesztő a helyszíncserét is megtévesztésre használta fel. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a bécsi lap nemcsak hírkölcsonzésül szolgált: „előképe” volt a pozsonyinak. Az utóbbinak a külseje (4°, inkább könyv-, mint újságalakú), megjelenésének módja (hetenként kétszer), tartalma ugyanazokra a szerkesztési elvekre épült. Négylapos két hasábra tördelt, jól olvasható nagy frakturbetűs példányai tipikus barokk újságot tükröztek. Először beszámoltak a Monarchiában történekről, hazai híreket hoztak, azután földrajzi sorrendben városenként következtek a külföldiek. Volt hírközlés az elhalálozásokról is, hirdetés — inkább gazdasági dolgokra és könyvekre vonatkozóan. Nyomon követve a *Pressburger Zeitung* fejlődését, később is példaképe a bécsi újság, benne is kialakulnak a tárca- és egyéb tudományos rovatok, hoz könyvismertetések is, majd kiad folyóiratmelléleteket (*Der Freund der Tugend* stb.). Történetét egybevetve a bécsiével, amelyet 250 éves fennállására a közelmúltban megírtak, megtaláljuk benne állításaink bizonyosságát.⁴ Például: „... Die journalistischen Qualitäten dieser barocken; Halbwochenschrift sind garnicht so gering. Es handelt sich natürlich, wie schon betont, um ein reines Nachrichtenblatt, das sich darauf beschränkt, zu referieren und höchstens durch die Wahl des Ausdrucks leise Zustimmung oder Missbilligung verraten darf. Immer aber ist die Sprache kräftig und anschaulich, der Ausdruck knapp und meist gut formuliert. Seit 1729 wird es üblich, die Nachrichten nach Ländern zu ordnen. Die Anzeige

³ *Wienerisches Diarium* i. h.

⁴ BÖHM Wilhelm: *Geschichte der „Wiener Zeitung“*. 250 Jahre Wiener Zeitung. Eine Festschrift. Wien, 1953. 8—15. l. — DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Művelt Nép. Bp. 1954. 20—21. l.

nimmt immer breiteren Raum und immer grösseres Interesse in Anspruch. Während des ganzen 18. Jahrhunderts sind es überwiegend Buchanzeigen, die sonstigen Inserate aber bringen schon sehr bald alles das, was wir heute noch zu sehen gewohnt sind. ... Es ist interessant zu beobachten, wie sich, kaum dass die Zeitung, wenn man so sagen kann, ein feuilletonistisches Ventil erhalten hat, sogleich die verschiedenen Arten des Feuilletons entwickelten, selbst gegen den Willen der Behörden.⁵ E legutóbbi megállapítás is jellemző a *Pressburger Zeitung*ra, mert tudvalevő, hogy éppen a folytatásokban közölt szenzációs hír romantikus, fantasztikus tartalmával tekinthető a tárca előfutárának, s így a bécsi lapból köleszöngött hírrel WINDISCH lapjának tárcarovatát munkálta meg.

Bár a mi illusztrációnk rajzolóját nem deríti ki, mégsem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a bécsi lapet valószínűleg Andreas vagy Josef SCHMUTZER készíthette, akik abban az időben a bécsi lap tulajdonosa : Johann Peter van GHELEN számára dolgoztak és Pozsonyban is foglalkoztatták őket. Nem célunk a két igen hosszú életű lap — a pozsonyi 1764—1929-ig, tehát 165 évig állt fenn, a bécsi Európa leghosszabb életű lapja, 1703-ban indult és ma is virágzik — további fejlődésének összehasonlítása, el kell azonban még mondanunk, hogy a magyar szerkesztő számára a magyarországi hírekkel is gazdagon átszótt monarchiabeli „félhivatalos” természetes forrásként kínálkozott;⁶ (1812-ben ténylegesen hivatalos lap lett.)

Hír- és képköleszöngése nagymértékben hozzájárult induló lapjának megerősödéséhez, hiszen a szenzációs hír mindenütt és minden korban megnöveli az olvasók és előfizetők táborát. A XVIII. században, újságírásunk kezdőkorában megvetette vele tárcarovatunk alapját, és így sajtónk fejlődésére is hatást gyakorolt. Bár nem árulta el, hogy szenzációjában maga sem hisz, annak észrevételen humoros tálalásával vállalta a lelkiismeretes, művelt és haladószellemű szerkesztőnek társadalomnevelő és felvilágosító feladatát.

*

Lépjünk egy századot, ámbár a szemügyre vett korban is igen sok hazai és külföldi vándorképet találhatunk, de érdekesebbeket azon XIX. századbelieknél, amelyeket vizsgálni fogunk, aligha.

A fentebb tárgyalt jelenségtől eltérően, e képek mozgatása nem alattomban történt, minden valószínűség szerint tudott róla a képek mindenkori megrendelője : a könyvkiadó, nyomdatulajdonos és könyvkereskedő HECKENAST Gusztáv, az író : VAJDA János és az illusztrátor : BARABÁS Miklós. A vándorlás 1840 és 1859 között zajlott le, helyesebben az 1849-től 1859-ig eltelt tíz esztendő alatt és nem hosszú úton : az *Iris* zsebkönyvből vagy almanachból (1840—1848) a *Magyar képek albumába* (1859).

A német nyelven HECKENASTnál kiadott *Iris ein Taschenbuch für das Jahr...* alapítói, gróf MAILÁTH János és SAPHIR Zsigmond e vállalkozásukkal az 1838-ban Pesten pusztító árvízről károsult HECKENAST Gusztávot akarták segíteni. A költői és történetírói munkásságáról ismert MAILÁTH János (1786—1855) a magyar írók mellé igen sok bécsit, a biedermeier szalonélet legjobbjait, felsorakoztat. Tervét ugyanis szélesebbre szabta HECKENAST talpraállításánál : óhaja volt az egyre inkább kiélesedő osztrák—magyar politikai helyzetet a két nemzet kiváló szellemi képviselőinek „együttműködtetésével egyengetni.”⁷

⁵ Uo.

⁶ HANSKARL Erzsébet : *Budai, óbudai és pesti hírek a „Wienerisches Diarium” első ötven évfolyamában* (1703—1752). Bp. (1939) Fővárosi Könyvtár 59. l.

⁷ SZEMZŐ Pirokska : *Német írók és pesti kiadók a XIX. században* (1812—1878). Bp. 1931. 50—67. l. (Német phil. dolg. 47)

Az almanach szerkesztői és kiadója nagy előkészülettel és körültekintéssel dolgoznak az új vállalkozáson, a minél színvonalasabb tartalomhoz méltó köntöst terveznek. Ebben az időben írja MAILÁTH HECKENASTnak: „Als von der Herausgabe der Iris zuerst die Rede war, hatten Sie den Gedanken geäußert, sie mit 8 oder 10 Stahlstichen und nach dem Vorbild englischer Eleganz auszustatten — haben Sie darüber schon einen bestimmten Entschluss gefasst? Mir scheint dass hierüber der Absatz der Iris entscheidend sei. Wenn die wunderschöne Auflage besser geht, als die 'schönere', halte ich die veränderte Ausstattung nicht für rathsam.”⁸ Az *Iris* valósággal díszkiadásban jelent meg: aranymetszéssel, vörös selyembrokát kötésben, és bár kötetenként nem 8–10 acélmetszettel, miként azt MAILÁTH levele szerint tervezte, de általában hattal, amelyek viszont a kor igen jó művészeinek, grafikusainak és grafikai intézeteinek munkái voltak. Az almanach kilenc kötetében (1840—1848) fél száz igen szép acélmetszet jelent meg, bennünket azonban csupán az a tizenkettő érdekel, amelyeket HECKENAST, megváltozott körülmények között, egy másik kiadásába vándoroltatott.

Az *Iris* keletkezésének, életének korában, a 40-es években mind forróbb lesz a politikai hangulat, mind baloldali. A nem magyar mozgalmakban reformpolitikussaink ellenünk irányuló politikai törekvéseket látnak, mellyel szemben politikai eszmei harcokkal védekeznek. Ennek középpontjába a nemzeti eszmét és a szabadságjogokat helyezik. A bécsi kormány a reformtörekvésekben rejlő veszély tudatában az irodalmat is csatasorba állítja, minek következtében örömmel fogadja a több mint aulikus MAILÁTHnak, a bécsi kormány „konfidensének”, bizalmasának almanach-vállalkozását. A magyar nemzet művelődésének fellendítését és egyáltalán a Monarchia nemzetiségeinek kulturális felemelkedését — a bécsi kormány hozzájárulásával — támogathatják az osztrák írók, természetesen német nyelven. MAILÁTH János, báró MEDNYÁNSZKY Alajos és GAAL Györggyel kiadja német nyelven a magyar népmesék, mondák romantikus feldolgozásait: költőink tárgyi forrásait. Bécs reméli, hogy nálunk is a biedermeier életkereten belül az almanachok, albumok, a divat, házi társaságok, műkedvelő színi-játékszín német darabokkal, ének, zene, kvartettek, németes mulatságok és a német könyvkiadás még egy ideig fenntartják a német szellemet és akadályozzák a reformtörekvéseket. A kapcsolatok azonban mindjobban lazulnak, és a német forrásokból is a magyar kultúra izmosodik. Egyre szélesebb rétegek ismerik fel a gyarmati elnyomatásban, a feudalizmusban az elmaradottság kórokozóit. Elterjed az a meglátás is, hogy a fejlett ipar és kereskedelem elengedhetetlen feltételei az országos jólétnek. A 40-es évek következő előkészítői voltak a diadalmas 1848-nak, és egyben nevelői annak a sok kivételes magyar tehetségnek, akik forradalmunk főszereplői lettek. Ilyen körülmények között éri meg az *Iris* a forradalmat. Nem kellenek már a „bécsi rajzok” (Wiener Skizzen), az érzelmes novellák, az „Oriens csodálatos világába” vezető történetek, a szentimentális almanach-líra; még akkor sem, ha sok a magyar vonatkozásuk: színhelyük a magyar pusztá, hőstük a törökverő magyar vagy pusztáink fia, a cigány, pedig ilyent is bőven kapott az *Iris* olvasója. Volt olyan verses útleírás is benne, mely az új áramlatokra, cenzúra — és vámviszonyainkra is célzott, Heinrich Ritter von LEVITSCHNIGGnek *Nador* c. verses útleírása:

Ich aber sehe, fühle mit Frohlocken,
Durch Ungarn's Adern wogt es frisch und rot,
Drum, Volksvertreter, lasst die Redefreiheit,
Die eurem Mund erlaubt ist, weil er spricht,
Und sorgt, und wirkt, dass auch der Handelsfreiheit
Uralte, zentnerschwere, Kette bricht.

⁸ Mailáth János levele Heckenast Gusztávhoz. 1839. okt. 10. — Bécsi Városi Könyvtár.

Nem érnek már rá időzni az almanach illusztrációi mellett sem, melyekből árad a biedermeier leheletfinom bája és érzelgőssége, a „poétai hangulat”. Lemondó hangon írja MAILÁTH HECKENASTnak 1848. máj. 18-án: „Die Iris wird wenigstens schöner zu Grab getragen als die ungarische Verfassung” — s ugyanakkor utasításokat ad az almanach utolsó évfolyamához.

HECKENAST Gusztáv az *Iris*t egyik legkedvesebb német irodalmi vállalkozásának tekintette; ennek köszönhette nagy íróbarátját, Adalbert STIFTERT, német kiadásainak büszkeségét, ekkor kerül közelebb hozzá Franz GRILLPARZER, aki *Der arme Spielmann* c. klasszikus novelláját az *Iris*ben jelentette meg először. Szorosabbra fűződik barátsága a művészekkel, Johann N. GEIGERREL, BARABÁS Miklóssal, valamint új kapcsolatai keletkeznek más illusztrátorokkal, grafikusokkal, rokonvállalatokkal. Érthető, hogy megszűnése érzékenyen érintette. Az *Iris* a magas előállítási költségek ellenére is kifizetődő volt,* az osztrák szalónokban éppen úgy voltak olvasói, mint a magyarokban, hiszen tartalmával, gyönyörű illusztrációival klasszikus kifejezője és kiszolgálója volt a biedermeier társadalomnak. Mindez megmagyarázza HECKENASTnak vele kapcsolatos újabb próbálkozását 10 esztendő múlva: albumban kívánja megjelentetni az egykori *Iris* acélmetszetei közül BARABÁS Miklós alkotásait, vagyis csupán a magyar művész illusztrációit a megmagyarosodott Pesten. Az illusztrációk, tekintettel a megváltozott politikai körülményekre, nem lehetnek ugyanazoknak a szövegeknek: német elbeszéléseknek, verseknek stb. kísérőit, amelyeknek az *Iris*ben díszül és tolmácsul szolgáltak, újakat kell hozzájuk költeni magyarul, mert a biedermeier irodalom is elavult. Az almanachok legnagyobb számú olvasói mindenütt a „hölgytársadalom”-ból kerültek ki, HECKENAST az albumot is elsősorban a magyar „úri hölgyeknek” szánja. Íróját sem kell keresnie, mert úgysem akadna VAJDA Jánosnál alkalmasabbra, aki szerkesztője éppen az ő kiadásában megjelenő legnépszerűbb hazai női lapnak, a *Nővilágnak*. Az 1857. jan. 1-én megindított lap 1859-ben már annyi nőolvasóval, előfizetővel rendelkezik, mint hazai divatlapjaink együttvéve. Vajda abban az időben nagyon népszerű, ért a nők nyelvén, a kritika is elismeri. Írói egzisztenciájának kibontakozását, később létfenntartását HECKENAST évtizedekig támogatta. Számos művét kiadta és nem egy sajtóvállalkozásának szerkesztésével bízta meg.⁹ Az 1856-ban kezdődő ismeretséget — akkor szerződött VAJDA a Török János szerkesztésében, HECKENAST kiadásában megjelenő *Magyar Sajtó*hoz munkatársnak — azonos politikai állásfoglalásuk is elmélyítette. VÉRTESSI Arnold szerint „a 67-es kiegyezésnek legelkeseredettebb ellensége Heckenast volt... a Deák-párti vezérférfiakról mindig úgy beszélt, mint hazaárulókról, akik eladták Magyarországot” — e sorok VAJDARA is rávallottak volna.¹⁰

VAJDA vállalta a *Magyar képek albumát*; bár impresszumában nem szerepel év, 1859-ben jelent meg 87 lapon 12 képpel.¹¹ A képeket egytől egyig az *Iris* zsebkönyvből aláírások nélkül vették át. Itt idéznünk kell KOMLÓS Aladárnak 1954-ben megjelent VAJDÁt értékelő művéből az *Album*ról írtakat: „a Magyar képek albuma, amely Barabás Miklós acéla metszett rajzaihoz írt szövegeit tartalmazza, iparszerűen készített cikkekcskéket, amínöket Vajda nagy mennyiségben kényszerült írni élete folyamán és amelyek a jómódú olvasó számára készült drága kiadványban, nem voltak alkalmasak Vajda igazi nézeteinek kinyilvánítására.”¹² KOMLÓS, nem ismerve a metszettek vándor-

* HECKENAST általában 6—8 aranyat fizetett egy-egy acélmetszet-illusztrációért a művészeknek. Vö. BARABÁS Miklós idézett önéletrajzát.

⁹ Vö. KOMLÓS Aladár: *Vajda János*. Bp. 1954.

¹⁰ *Visszaemlékezései*. A Hét. 1896. 164. l.

¹¹ *Magyar képek albuma*. BARABÁS Miklós rajzai után acéla metszve. Szövege VAJDA Jánostól. Pest, é. n. Heckenast Gusztáv. 87 (1) l. 12 képpel.

¹² KOMLÓS Aladár i. m. 90. l.

lását, nem érthette meg, hogy miért sikerültek a „cikkecské iparszerűre”. Nem egyedül azért, mert VAJDÁT létfenntartási gondjai élete folyamán és akkor is ilyenek írására kényszerítették, inkább azért, mert 59-ben már távol állt tőle a biedermeier negédes játékossága, behizelgő finomkodása, a pózos bájolgások, egyszóval mindaz, ami a biedermeier társadalomban kötelező volt és azt jellemezte. Már a „hölgyek”, a *Nővilág* és *Magyar képek albumának* olvasói is megmosolyogták volna azt a modort, amely az *Iris*-beli novellákban és költeményekben uralkodott. Viszont a képeket azok illusztrálására alkotta BARABÁS Miklós, ezért nem volt könnyű dolga VAJDÁNAK „nézeti kinyilvánítására”. Közönsége is elvárta tőle az újszerűt és változatosot, amelyet igyekezett a veleszületett pózmentes természetességgel, igazsághűen tolmácsolni. Vizsgáljuk meg, hogyan sikerült VAJDÁNAK kora megváltozott társadalmának nyelvére fordítani BARABÁS Miklós biedermeierét.

Az *Album* első írása *A postagalamb* a hasonló tárgyú acélmetszettel (Szigánt : „N. v. Barabás gez. — Stahlst. v. C. Mahlknecht in Wien.” Az *Iris*ben ugyanígy, az aláírás : *Die Brieftaube*).¹³ [3. sz. kép.] Az *Iris* IV. 1843-i évfolyamában Johann Gabriel SEIDL osztrák költőnek *Die Brieftaube* c. érzelmes költeményéhez készítette BARABÁS az átkölsönzött képet. Szentimentális hangulatával szemben VAJDA így ír : „...A kedves galambokat pedig nem ölelik dobogó hókeblekre a bársonynál puhább kacsók, nem csókolják csőreiket tüzes mézes szűz ajkak, beszélvén hozzájuk, mintha megértenék, bizalmas forró szavakban, melyekben el volt mondva körülményesebben, ami a levélben csak e mindent mondó szavakkal volt kifejezve „szeretlek”!

Ah szép idők, ti elmulátok
És mindörökre tán!

...A házi galambdúcok pedig kizárólag a konyhakés számára hízlalják szende lakóikat, többé nincsenek lovagvárak, de hála Istennek! — annál keményebb utaink, pontosabb postahálózatunk s néhány krajcárért Amerikába is elviszik leveleinket, melyekben bőrzeállapotról, netto-brutto jövedelemről,agio-, disconto-, sporco s más efféle költői dolgokról tudósítjuk egymást.” — Íme a feltörekvő kapitalista társadalom szelíd gúnnyal — s tán az elmúlt iránt némi költőhöz illő nosztalgiával — szembeállítva a biedermeierével, így már érthetőbb a cikkecske és nem is olyan iparszerű... Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy VAJDA érzéketlen volt BARABÁS Miklós művésze iránt, annál kevésbé, minthogy őt is megörökítette 1855-ben a *Hölgyfutár* megrendelésére;¹⁴ a *Galambposta* eredetileg festményként lett híres, amelyről BARABÁS önéletrajzában így ír visszaemlékezve az 1839—40-es évekre : „...Amíg megtudták, hogy megint Pesten vagyok, kevés dolgom akadt s ekkor festettem a Galambposta című képet, melyet még kétszer másolnom kellett. Az 1840-dik év június havában nyílt meg a pesti műegylet első tárlata, s a műegylet ezt a képet megvette és kiállította”.¹⁵ Ezután csinálja meg 1841-ben HECKENASTNAK a tusrajzot 10 aranyért az *Iris* számára, és 1843-ban az Egerben élő VÉGH fiskálisnak barátságból olajba.¹⁶

Az *Album* második VAJDA-írása *A virágáros-leányka* acélmetszettel (szigánt : „N. v. Barabás del. — Preisel et Geyer sculp.” Az *Iris*ben ugyanígy, az aláírás : „Das Blumenmaedchen Pesth G. Heckenast”).¹⁷ A kép az *Iris* VI. 1845-i évfolyamában *Das*

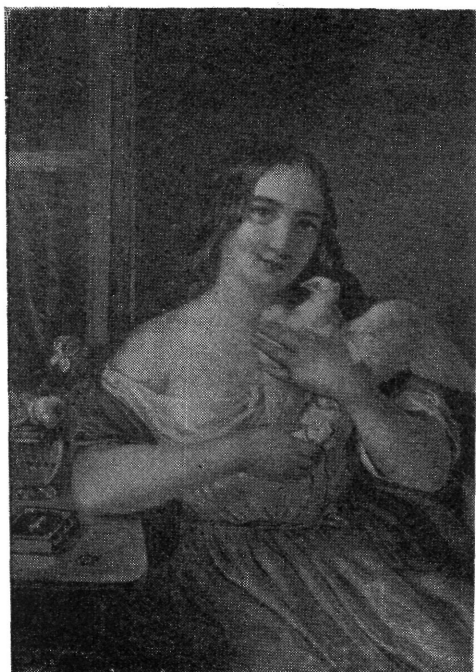
¹³ KARL MAHLKNECHT (1810—1893) a bécsi MAHLKNECHT festő-család tagja, rézmetsző arcképeket és almanach-illusztrációkat metszett, később fényképész lett.

¹⁴ MÁRKOSFALVI BARABÁS Miklós *Önéletrajza* (műveinek jegyzékével). Bev. és jegyz. ell. BÍRÓ Béla. Kolozsvár, 1944, Erdélyi Szépművészeti Céh. 270. l. 22 képpel.

¹⁵ Uo. 172., 245. l.

¹⁶ Uo. 247., 251., 306. l.

¹⁷ KRISTOF PREISEL (1818—?) ügyes rajzoló és metsző, Münchenben és Bécsben működött. — KONRAD GEYER (1816—1893) ismert rézmetsző, Münchenben működött.

3. Barabás Miklós: A postagalamb

5. Barabás Miklós: A magyar hölgy

4. Barabás Miklós: Az utcaseprőfiú

6. Barabás Miklós: A fürdő

Blumenmädchen címen megjelent J. G. SEIDL-köteményhez készült. VAJDÁT itt sem a női szépség ragadtatja el, SEIDL-lel ellentétben a nőkérdés egyik súlyos problémájára utal, azokra a veszélyekre, amelyek a szép szegény nőkre a kapitalista társadalomban leselkednek. A virágot áruló leányka tussrajzát BARABÁS 1843-ban készítette HECKENASTNAK.¹⁸

Az *Album* harmadik írása *Az utcaseprőfiú* hasonló tárgyú metszettel (szignált : „N. v. Barabás del. — C. Mahlknecht u. J. Axmann sc. Viennae.” Az *Iris*ben ugyanígy, az aláírás : *Der Gassenkehrerjunge*). [4. sz. kép.]¹⁹ SEIDL J. G. *Der Gassenkehrerjunge* c. köteményéhez készítette a magyar művész rajzát, mely az *Iris* V. 1844-i évfolyamában jelent meg ; az osztrák költő is már megéreztetni a kenyérkereső szerszámja — a hatalmas seprő — mellett szinte eltörpülő fiúcska nehéz életének keserűségét, amelynek társadalmavádoló élet azonban letompítja a szegénységet tündérfátyolba burkoló biedermeiernek bája. VAJDA lefejt a fátylat, és mintha MÓRICZ Zsigmond *Riport*jait olvasnánk a pesti gyermekről vagy a kis állami Árvácskáról — az ő írása is agitációs hangot üt meg : mindennap ott látni a „ki tudja, kié lehetett” rongyos piszkos felnőtt-télikabátba burkolózó fiúcskát fényes Pestünk utcáin. Télen benne hál, nyáron benne lakik. Jó, hogy a kabát térden alul ér, mert a gyengébb idegzetű járókelők nem tudnák elviselni felsebzett, piszkos lábainak látványát. Ki tudja, hogy 10—15 év múlva nem lesz-e belőle, társadalmunk közömbössége folytán, a „legrafinirtabb” zsebtolvaj vagy még rosszabb... Ugyanaz a kritikai realizmus, mint MÓRICZÉ az intellemmel együtt : a könyörtület koldusfillére nem számolja fel gyökeresen az inséget, a szülők szegénységét kell megszüntetni. Hol van ez a társadalmi szemlélet attól a BARABÁS-illusztrációtól, amelyért 1843-ban 8 aranyat fizetett HECKENAST a művésznek.²⁰

A negyedik írás *A csikós* acélmetszettel [7. sz. kép] (szignált : „N. v. Barabás del. — Jos. Axmann sc. Viennae.” Az *Iris*ben ugyanígy, aláírása : *Der Csikós*). Az illusztrációt BARABÁS eredetileg BECK Károlynak 1841-ben Lipcsében kiadott versesregényéhez : *Jankó, der ungarische Rosshirt* készítette és innen vette át HECKENAST az almanachba apósának, WIEGAND Otto lipcei könyvkiadónak hozzájárulásával. 1843-ban BARABÁSSal tusrajzot készítettett róla, hogy 1844-ben az *Iris* V. évfolyamában megjelenhessék. Szöveget nem csatolt hozzá, csupán utalást eredetére : BECK Károly művére.²¹

VAJDÁNAK itt sem könnyebb a dolga ; e tipikusan biedermeier témához ugyanazt a gúnys, álszentimentális hangot használja, mint a *Galambpostá*hoz : „A puszták vadontermő lovagja, a népdalok és a regék hőse, mit a civilizáció és a hasznosítás szelleme maholnap hazánkban is betemetend, s amelyről a jövő nemzedék már csak a költők és regényírók könyveiből nyerend mythicus fogalmat. A hasznosítási szellem halad tovább, tovább feltartóztatthatatlanul kelet felé... A szelíd szépregéknél rettenetesen drágábbak a borzasztó szépregék, mert azok ára a halál, s mit sem lehet arról tenni, hogy a költőtársaknak a síkság félelmetes némaságánál jobban ízlik a tormás hurka és a fejes saláta.” A hasznosítás szelleme a kapitalizmusból áradt, és az éteri költőiség helyébe a tormás hurka- és fejjessaláta-realizmus lépett. KARINTHY Frigyes is így írta volna meg, ha valamelyik kiadójának történetesen szintén eszébe jut letűnt korok művészi termékei nyomán leckét feladni.

Az erdélyi oláhlány, acélmetszettel (szignált : „Barabás gez. — Stahlst. v. Mahlknecht in Wien.” Az *Iris*ben ugyanígy, aláírása : *Gilli*). BARABÁS a tusrajzot az alma-

¹⁸ BARABÁS *Önéletrajza*, 252. l.

¹⁹ JOSEF AXMANN (1793—1873) Bécsben működő réz- és acélmetsző volt, igen sok külföldi — magyar — mű illusztrálásával jó nevet szerzett. Daguerrotípiával is foglalkozott. — Vö. még SZEMZŐ Piroska : *Peter J. N. Geiger és Heckenast Gusztáv könyv-illusztrációink történetében*. Bp. 1942. 10—11. l.

²⁰ BARABÁS *Önéletrajza* 250. l.

²¹ Uo.

nach első évfolyama részére készítette, de valószínűleg a cikkíró, MAILÁTH János nem készült el, s így a csak III. 1842-i évfolyamban jelenhetett meg.²² A *Gilli, die Märchen-erzählerin. Erklärung des Kupferstiches* c. szöveg valóban csak a kép felhasználása érdekében születik. MAJLÁTHnak jó alkalom arra, hogy kora női szépségideálját leírja: „karcsú, finom középtermetű alak, mint az élővé vált holdsugar, a halvány arcot éjfekete fűrtök keretezik s innen ragyog a mandulavágású szem...” Ezzel szemben VAJDA élvezetes formában a hazai oláhságról s annak nőtagjáról ad jólnépszerűsítő, etnográfiai leírást.

A *parasztfiú*, acélmetszettel (szignált: „Barabás gez. — Stahlst. v. Mahlknecht in Wien.” Az *Iris*ben ugyanúgy, aláírása: *Der Sohn der Haide*). A tusrajzot a kiadó KÖFFINGER János Pál *Der Sohn der Haide* c. költeményéhez, az *Iris* IV. 1843-i évfolyama számára rendelte.²³ Míg KÖFFINGERT biedermeier költőhöz illően „a puszták fia” éneklésre ihleti, VAJDA csak mosolyogni tud a szalonok úrhölgyei számára rajzolt parasztfiún: „Ez a kis élet- és vérteli kamasz, milyen szolid és minden békességet ígérő arcuallattal áll a takaros új ruhájában, mintha csak hála fejében ígérné, hogy ő ezennel, mint afféle jóra való, becsületes és tisztességteli ember, már csak büszkeségből is, nem megy ezentúl lopni a szőlőhegyre...” Az *Iris* hozta a kép és a vers párját is a következő évfolyamban: *Die Tochter der Haide* ugyancsak KÖFFINGERTől (a kép szign.: „N. v. Barabás gez. — Stahlst. v. Preisel und Geyer” aláírás nélkül),²⁴ ezzel azonban VAJDA már nem tudott mit kezdeni, s így kimaradt az *Album*ból.²⁵

Magyar úri hajadon, ugyanolyan tárgyú metszettel (szign.: „Barabás gez. — Stahlst. v. Carl Mahlknecht in Wien.” Az *Iris*ben ugyanúgy, aláírás nincsen, helyette a metszetet előállító nyomda és a kiadó neve szerepelnek: „D. v. Kaufmann. Pesth G. Heckenast”). Az *Iris* VI. 1845-i évfolyamának címlapjával szemben található metszethez nem járult szöveg, a kor nőideáljának portréja csupán az almanach díszéül szolgált. Bizonyítja BARABÁSnak e művéről való feljegyzése: „Heckenástnak az *Iris*hez egy tusrajz ideal fej 8 arany.”²⁶ VAJDÁNAK viszont alkalmat adott a magyar nő jellemzésére.

A *dádé rajkóival*. A hozzáválogatott metszeten [8. sz. kép] a német aláírás: *Die Zigeuner Familie*. (Szign.: „Barabás gez. — Stahlst. v. Carl Mahlknecht in Wien.” Az *Iris*ben ugyanúgy). BARABÁS a metszetet az *Iris* I. 1840-i évfolyama számára készítette Heinrich R. v. LEVITSCHNIGG osztrák költő *Die Zigeuner Familie* c. életkép-verséhez.²⁷ VAJDA ezt a képet is etnográfiai szempontból fogja fel, a „falu végén termő vad geniek” sátoros életét idézve: adomaként énekel, és adomagyűjteményekben örökíti meg őket az irodalom. Bölcsék élnek e fajtában, akik sokszor mélyebb és igazabb életfilozófiát

²² Uo. 241. l.

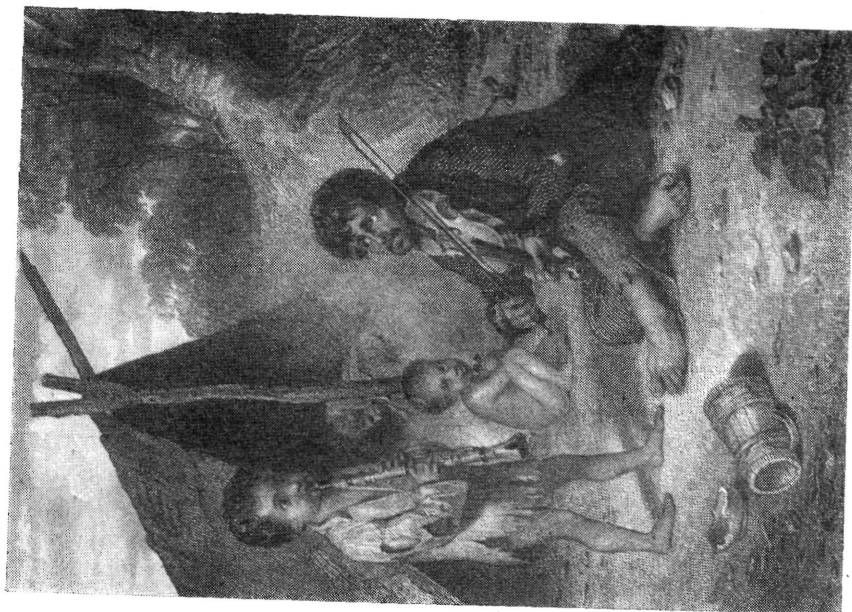
²³ BARABÁS *Önéletrajza* 248. l. — KÖFFINGERT, a Nürnbergből Pestre származott kórházi főorvost, irodalomtörténész-költőt az *Iris* szerkesztőjéhez fűzte más közös munkájuk is: J. v. MAILÁTH — J. P. KÖFFINGER: *D. Koloczaer Codex*. Pest, 1817. — *Hartmann v. d. Aue* c. tanulmánya kéziratban az OSzK Kéziratárában.

²⁴ BARABÁS *Önéletrajza* 250. l.

²⁵ Az *Album*ban megjelentetett képek kb. a felét jelentik azoknak a BARABÁS-rajzoknak, amelyek az *Iris*t díszítették. A válogatás főszerzőjéül VAJDA az aktualitást választotta (melyik kép a legalkalmasabb aktuális szöveg illusztrálására), vagyis irodalmi és nem műbíráló szándék vezette. — Itt jegyezzük meg, hogy tudunk egy olyan BARABÁS-rajzról, melyet MAILÁTH valószínűleg az *Iris* 1842-i évfolyamában akart hozni, azonban MAILÁTH, Bécsre való tekintettel, ellenezhette. Vö. BARABÁS *Önéletrajza* 247. l. A tusrajz KOSSUTH Lajos portréja. Ebben az időben MAJLÁTH Antal kancellár METTERNICHHEL együtt „höchst gefährlich”-nek tartja KOSSUTHOT, s nem megengedhető, hogy a *Pesti Hírlap* mellett portréja is hozzájáruljon a szerkesztő népszerűsítéséhez. Vö. SZEMZŐ Piroska: *A „Pester Zeitung” egy XIX. századbeli kormánylap története*. Bp. 1941. 6—10. l.

²⁶ BARABÁS *Önéletrajza* 253. l.

²⁷ Uo. 243., 311. l.

8. Barabás Miklós: A dáde rajkóival

7. Barabás Miklós: A esikós

vallanak, mint az igazi filozófusok : ha megkérdik a sok purdés dádét, minek a rengeteg rajkó, azt feleli, hogy ki ne pusztuljon a világ, s lehet, hogy igaza van.

A *szőlőpásztor*, acélmetszettel (szign.: „Barabás rajz. — Acélba metszé Mahlknecht.” Az *Iris*ben : „Barabás gez. Stahlst. v. Carl Mahlknecht in Wien.” Aláírása : *Der wallachische Weinhüter*). A tusrajz az *Iris* II. 1841-i évfolyamába, LEVITSCHNIGG-nek az aláírással egyező című verse mellé kerül.²⁸ Az *Album* e balladájának szerzője LISZNYAI D. Kálmán. Talán azért választotta ezt a versét VAJDA, mert össze lehetett kapcsolni az illusztrációval, és ráadásul LISZNYAI író-barátjai közül való volt.

A *cimbalmos*, a hasonló tárgyú metszettel (szign.: „N. v. Barabás del. — Jos. Axman sc. Viena.” Az *Iris*ben ugyanígy, aláírása : *Der Cymbalschläger*). Az *Iris* VI. 1845-i évfolyamában LEVITSCHNIGG-nek a képaláírással megegyező című verse mellé került e BARABÁS illusztráció.²⁹ Az *Album*ban VAJDA ezúttal maga írja a verset hozzá, melyet 1860-ban felvesz *Vészhangok* c. költeményes kötetébe.³⁰

A *magyar hölgy*, illusztrációval [5. sz. kép] (szign.: „N. v. Barabás gez. — Stahlst. v. C. Mahlknecht in Wien.” Az *Iris*ben ugyanígy, aláírása : *Isabella Zápolya*). Az *Iris*ben MAILÁTH szerkesztőnek a képaláírással egyező című közleményét illusztrálja 1843-ban BARABÁS (IV. évf.)³¹, az *Album*ban VAJDA Jánosnak a magyar hölgyet jellemző cikkét.

A *fürdő*, acélmetszettel [6. sz. kép] (szign.: „Barabás rajz. — Mayer K. metszette.” Az *Iris*ben : „Barabás gez. — Carl Mayer’s Kunstanstalt in Nürnberg.” Aláírása : *Dandár und Isidora*).³² A képátvételek közül ez az egyetlen, amelynél VAJDA és HECKENAST követik az eredeti illusztrációs tervet. Az almanach III. 1842-i évfolyama JÓSIKA Miklós *Abafijának* II. kötetéből átveszi Isidora elrablásának jelenetét. VAJDA nem változtatja meg, csupán megtoldja magyarázattal a „támadó szenvedély s a védő lemondás” ábrázolását. Ennek kiadópolitikai magyarázata is van ; bár az *Abafi* akkor a divatos könyvek közé számít még, HECKENAST nem tarthatta szükségtelennek legkedvesebb prózáíróját reklámozni, hiszen igen sok JÓSIKA-sorozatot rendezett sajtó alá.³³

A *Magyar képek albuma* a vándorló képeknek egész különleges esetét képviseli. A szerző, illusztrátor és kiadó megegyezése folytán jött létre. Az osztrák munkatársak valószínűleg nem tudtak róla, amiért a kiadó nem is volt anyagilag felelős, hiszen az illusztrációk az ő tulajdonát képezték, az illusztrátor pedig nyilván, ebben az esetben is, megkapta az alkotói honoráriumot. Arról nincs tudomásunk, hogy a tusrajzok után metszők (AXMANN, GEYER, MAHLKNECHT, MAYER, PREISEL) vagy az akkor már elhalálozott MAILÁTH hozzátartozói elszámolási viszonyban voltak-e HECKENASTtal.

Mint minden kiadvány, ez is hasznot hajtó üzleti vállalkozás volt, bár nem tudjuk, hogy mekkora példányszámban jelent meg, és kelendőségéről sem tudunk többet. Ma igen kevés példányát ismerjük, ami a kis példányszám mellett bizonyít ; hiszen XIX. századbéli könyvről van szó, több is megmaradhatott volna belőle. Az egykorú olvasó, ha észre is vette, hogy valamikor az *Iris*ben már találkozott ugyanazokkal a képekkel, kortárs lévén, még nem értette meg, hogy az *Album* nemcsak bibliofil kiadvány, tükör-

²⁸ Uo. 241. l.

²⁹ BARABÁS *Önéletrajza* 252. l.

³⁰ *Vészhangok* (Költemények). Pest 1860, a szerző kiadása. Ny.: Landerer és Heckenast. 144 l. — KOMLÓS idézett művében *A cimbalmost* csupán a *Vészhangokban* veszi fel, nem azonosítja az *Album*ban megjelent költeménnyel, mert ott a verset VAJDA nem írta alá, s így megjelenését egy évvel későbbre datálja.

³¹ BARABÁS *Önéletrajza* 248. l.

³² Nem sikerült BARABÁS *Önéletrajzában* nyomára akadnunk.

³³ HECKENAST 1839. máj. 18-án kötött JÓSIKÁVAL először szerződést. Műveit akkor is kiadta, mikor az író emigrációba kényszerült. Számos kiadását bocsátotta közre : 8 kötetben, 45 kötetben, 51 kötetben. Vö. *Egy magyar könyvkiadó regénye*. Összeáll. RÉVAY József és SCHÖPFLIN Aladár. Bp. é. n. Franklin. 56—57. l.

képe kiadó, nyomdász, író és művész szoros „szakmai együttműködésének”, amely nélkül ilyen könyv létre sem jöhet. A szép könyvnek, a könyvművészetnek éppen ez a harmonikus viszony, rendszerint már barátság, a titka. A XIX. században HECKENAST vállalta azt a feladatot, amelyért nemrégén TEVAN Andort és KNER Imrét ünnepeltük. VAJDÁVAL kapcsolatban említettük, hogy mennyi szál fűzte HECKENASThoz ; BARABÁS önéletrajzából nemcsak azt olvashatjuk ki, hogy számos és sokfajtajú kiadványaihoz ő szállította a rajzokat, hanem azt is, hogy HECKENASTnak egész családjáról s róla magáról is több portrét készített. Mi mást bizonyítanának e családi képrendelések, mint a kiadónak a művész iránt érzett baráti megbecsülését.³⁴

Tükrozi még a kis *Album* éppen száz esztendő távlatából, egy letűnt korszak kicsengését és annak az újnak megindulását, amelynek mi ma egyenes örökösei vagyunk.

D. SZEMZŐ PIROSKA

³⁴ BARABÁS *Önéletrajza* 163., 257., 259., 263., 268., 269., 270., 275. l.

FIGYELŐ

Kóhalmi Béla hetvenötödik születésnapjára. Folyóiratunk szerkesztőjének, KÓHALMI Béla professzornak tudta és hozzájárulása nélkül jelenik meg ez a pár sor, amely hetvenötödik születésnapján köszönti őt, a magyar könyvtárosok szeretett idős mesterét és példaképét. Tudjuk, hogy tiltakozott volna e néhány szó közzététele ellen, de mégis meg kell engednie tisztelőinek és barátainak, hogy ebből az alkalmából megemlékezzenek róla.

KÓHALMI Béla életútjának háromnegyedszázados ünnepén egyszerre vagyunk könnyű és nehéz helyzetben: igen jó, hogy ma is az *alkotó* embert méltathatjuk személyében — s ez mindnyájunk számára a legnagyobb öröm. De egyben nehéz is szólnunk életpályájának jelentőségéről, mert ez az eredményekben oly gazdag életpálya nem lezár egész, hiszen KÓHALMI Béla, az idős korában is alkotó szellem, az előremutató mester mindig újabb és újabb területeket von be vizsgálódásainak körébe s a magyar könyvtárügy fejlődéséért fiatalos lelkesedéssel harcoló társunk és tanítónk továbbra is előttünk jár a legjobb tervek szövésében és megvalósításában, a küzdelemben és az eredmények kivívásában.

E folyóirat olvasóinak szükségtelen ezúttal részleteiben is felidézni KÓHALMI Béla eredményekben gazdag könyvtárosi és tudósi pályafutásának egyes mozzanatait. Szélsőségesen, mert mi, könyvtárosok jól ismerjük őt, de főképpen lehetetlen néhány sorban elmondani mindazt, amit tudományunkért és a korszerű, szocialista magyar könyvtárügyért tett.

1956 márciusában, midőn kormányunk és dolgozó népünk a Kossuth-díjban, tehát az *alkotó* ember számára a társadalmunkban lehetséges legnagyobb kitüntetésben részesítette őt, — a szerény, csendes könyvtártudósra felfigyelt az egész ország. E méltó figyelem reflektorfényében mi könyvtárosok, közeli munkatársai elmondottunk egyet-mást jelentőségéről és munkájáról, hatásáról és tudásáról, egyéniségéről és emberségéről.

Így a szakkörökön túl, országszerte is köztudottá vált, hogy KÓHALMI Béla a század két első évtizedében SZABÓ Ervin egyik legbensőbb és legkiválóbb tanítványaként és munkatársaként a maradi és formalista hivatalos könyvtári felfogással szemben a modern, haladó, szocialista tartalommal telített könyvtárügyért állt ki, szóban, írásban és tettben egyaránt. Nemcsak a főváros könyvtárügyének egyik legjobb ismerője és formálója volt, hanem társadalmunk korszerű átalakulásának harcosa is. Közismert az is, hogy KÓHALMI Béla lett a Tanácsköztársaság korának egyik könyvtári vezetője és szervezője, akinek akkori előremutató gondolatai és alkotásai — amellet, hogy konkrét eredményeik azonnal jelentkeztek — ma is példaképpen állanak előttünk.

Csak az elmúlt másfél évtizedben juthatott KÓHALMI Béla abba a helyzetbe, hogy fiatalkori ideáljait — még több tapasztalat, még nagyobb tudás birtokában — valóra válthassa. Szinte hihetetlen munkabírással, fiatalos érdeklődéssel és kedvvel állt mindig arra a posztra, ahol szükség volt rá, ahol a legsűrűbb rendet kellett vágni. Törékeny,

finom alakja mindenütt látható volt: könyvtárakban, üléstermekben, tanácskozásokon, baráti hangulatú megbeszéléseken, viták tűzében, egyetemen, az Akadémia termeiben, szerkesztőségi szobákban; úgy tanított, alkotott és lelkesített, hogy munkatársai szinte észre sem vették: generációnk legnagyobb erudíciójú magyar könyvtárosa él és dolgozik körükben. Tudásánál és lelkesedésénél csak *szerénysége* volt nagyobb: mintha állandóan bocsánatot kérne azért, hogy ő lát legmesszebbre és ő tud legtöbbet...

Életpályája, munkásságának „grafikonja” sajátosan — és rá jellemzően — alakult: midőn a korhatár betöltése után mint gyakorló könyvtárvezető *nyugalomba* vonult, kezdődött meg életének és pályafutásának *legaktívabb*, eredményekben legsokoldalúbb korszaka. Néhány mozzanata ezen „öregkori” — vajon ki tarthat vele lépést a jóval fiatalabbak közül! — pályaszakasznak: az Országos Könyvtári Központ, majd az Országos Széchényi Könyvtár szakmai tanácsadója, az egyetemi könyvtársképzés nagyhatású előadója, majd az Egyetem professzora, az akadémiai Könyvtártudományi Bizottság elnöke, az Országos Könyvtárügyi Tanács elnökségének tagja, a Magyar Könyvszemle szerkesztőbizottságának tagja, majd a folyóirat felelős szerkesztője. S közben kiadványokat és bibliográfiákat szerkeszt, az általa irányított folyóirat, a Könyvszemle kitűnő cikkírója, aki mindig észreveszi a jelentkező *újat* és előremutatót; a nálunk annyira hiányzó kollektív könyvtári kiadványok — kedvenc szavával „műszerek” — létrehozásának propagálója és fáradhatatlan szervező ereje, általában a szocialista könyvtári gondolat és gyakorlat egyik legjobb harcosa.

Felsorolni is nehéz e fiatalos „öregkori” szakasz gazdag termését, egy, a népeért és a haladásért küzdő bölcs ember alkotásait. Végző soron mai könyvtáros-nemzedékünk nagy tanítómestere ő, aki a szerény és csendes könyvtárosi pálya szokott kereteit túlnőve, a magyar művelődésügy legjobb képviselői sorába emelkedett.

Most még tegyük fel a kérdést: hogyan jutott el ide?

Utolérhetetlen szerénységgel, akarata ellenére! Midőn kormányzatunk a nép halálja és bizalma jeléül kétszer kitüntette a Munka Érdemrenddel és megjutalmazta a Kossuth-díjjal, KÓHALMI Béla, a csendes és tudós könyvtáros szinte példátlan zavarban volt... Ő nem azért dolgozott, hogy kitüntessék és ráirányítsák a közfigyelmet — szokta volt mondani munkatársainak.

Ez a magatartás olyan emberséggel, a humánus olyan átélésével és gyakorlásával párosult, hogy egyre inkább példaképpé magasodott. Így — bár a legtávolabb állt egész életében a népszerűség keresésétől — tudása, erkölcsi tisztasága, bátorsága és humanizmusa megnyerte közeli és távoli híveinek, környezetének s tanítványainak nemcsak értelmét, hanem szívéit is.

Tanítványokat említettem. De nemcsak a tanfolyamok hallgatói és az egyetemisták az ő tanítványai, hanem mindnyájan azok vagyunk, akik vele együtt dolgozunk a könyvtárosi pályán s szívből örülünk annak, hogy KÓHALMI Bélától tanulhatjuk a tudás és művelődés, a könyv és a könyvtár szeretetét. Kívánjuk neki és magunknak, hogy sok-sok éven át vezessen bennünket a tudomány és az emberiség általa képviselt eszményei felé!

HARASZTHY GYULA

Ungarn betreffende historische Literatur in der Universitätsbibliothek Jena.
Vor mehr als fünfzehn Jahren wurde am gleichen Ort (Magy. Könyvszle. 1941. S. 283) in einer Notiz von Mihály BUCSAY zum ersten Male die Ungarn betreffende historische Literatur der BUDER-Bibliothek der Universitätsbibliothek Jena der ungarischen Öffentlichkeit vorgestellt.

Die BUDER-Bibliothek ist die der Jenaer Universitätsbibliothek testamentarisch vermachte Privatbibliothek des Jenaer Polyhistor und Juristen Christian Gottlieb

BUDER (1692—1763). Unter ihren 12 000 Bänden befinden sich zahlreiche Kompendien mit z. T. seltenen Zeitungen und Flugschriften des XVI—XVIII. Jahrhunderts. In der Notiz BUCSAY's ist davon die Rede, daß unter dieser Ungarn betreffende Literatur der BUDER-Bibliothek die Gruppe über den Aufstand THÖKÖLY's und den Freiheitskampf RÁKÓCZI's besonders gut ausgebaut sei (a. a. O. S. 283). Daß diese Behauptung nicht ganz den Tatsachen entspricht, werden wir weiter unten noch zu beweisen haben.

Die Zeitungen und Flugschriften der BUDER-Bibliothek wurden in den Jahren 1921—1925 in drei Dissertationen untersucht,¹ wodurch die einschlägige Wissenschaft zum ersten Male auch auf das Ungarn betreffende historische Quellenmaterial aufmerksam gemacht wurde. Als BUCSAY fast zwei Jahrzehnte später die Universitätsbibliothek Jena besuchte, um sich über die im Jahre 1857 von zehn ungarischen Studenten errichtete *Bibliotheca Hungarorum* zu informieren, wurde er von seiten der Universitätsbibliothek auch auf die angeblich vorhandene umfangreiche THÖKÖLY—RÁKÓCZI-Literatur in der BUDER-Bibliothek aufmerksam gemacht. Seine oben zitierte, auf ihre Richtigkeit hin nicht überprüfte Mitteilung wurde auch sofort von der deutschen Literatur übernommen. Georg STADTMÜLLER schrieb in der *Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa* (Bd. 6. Jg. 1942, S. 208): „Diese Buder-Bibliothek ist überaus reich an seltenen auf Ungarn bezüglichen Drucken des 17. und 18. Jahrhunderts, insbesondere an Werken über die Aufstände Thököly's und Rákóczi's.“

Auf diese Behauptung hat sich sowohl Othmar FEYL² als auch in allerneuester Zeit Karl BULLING³ berufen.

Bei unseren durch die Mitteilung BUCSAY's angeregten Forschungen vor allem nach dem Material über den Aufstand THÖKÖLY's und den Freiheitskampf RÁKÓCZI's stellte sich jedoch heraus, daß gerade dieses Material nicht oder zumindest nicht in dem behaupteten Umfange vorhanden ist. Dennoch kann man heute mit Fug und Recht behaupten, daß die BUDER-Bibliothek tatsächlich eine interessante Ungarn betreffende historische Literatur des XVI—XVIII. Jahrhunderts in Form von Chroniken, Zeitungen, Flugschriften, historischen Monographien und Sammelwerken enthält.

Wir haben diese Literatur nun in Form eines Kataloges chronologisch geordnet, wobei uns vor allem die ausgezeichnete Arbeit von Ilona HUBAY *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480—1718* [Ungarische und Ungarn betreffende Flugblätter, Zeitungsblätter, Flugschriften in der Nationalbibliothek Széchényi 1480—1718] (Budapest, 1948) als Vorbild gedient hat. Bei der Sammlung des Materials haben wir uns nicht nur auf Zeitungen und Flugschriften beschränkt, sondern, wie oben schon erwähnt, auch die Ungarn betreffenden Chroniken, historischen Monographien und mehrbändigen Werke in unseren Katalog aufgenommen. Gegenstand unserer Forschungen war nicht nur die BUDER-Bibliothek, sondern auch andere Sammlungen der Universitätsbibliothek Jena.

Der Standort jedes Druckes ist im Katalog durch die Anfügung der Bibliothekssignatur leicht zu erkennen. Das soll vor allem die praktische Verwendung des Kataloges

¹ PETERSEN, A.: *Die öffentliche Meinung in Deutschland während des Koalitionskrieges 1688—97*. Diss. phil. Jena, 1923. Masch. — PETRAN, M.: *Die öffentliche Meinung in Deutschland während der Jahre 1683—87*. Diss. phil. Jena, 1922. Masch. — WUTTKE, A.: *Die öffentliche Meinung in Deutschland während der Jahre 1697—1706 nach Flugschriften der Universitätsbibliothek Jena*. Diss. phil. Jena, 1926. Masch.

² FEYL, Othmar: *Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena*. WZ. der Friedrich-Schiller-Univers. Jena. Jg. 3 1953/54 Ges.-Sprachwiss. Reihe. H. 4/5. S. 411.

³ BULLING, Karl: *Das Vermächtnis des Professors Christian Gottlieb Buder*. WZ. der Friedrich-Schiller-Univers. Jena. Jg. 7 1957/58 Ges. — Sprachwiss. Reihe. H. 2/3, S. 273.

erleichtern, da die Drucklegung in der Reihe der Universitätsbibliothek Jena *Claves Jenensis* für 1960 vorgesehen ist. Der historische Katalog wird dann als Beigabe noch den systematischen Katalog der Jenaer *Bibliotheca Hungarorum* enthalten.

Unser historischer Katalog umfaßt 470 Titel, wobei wir abweichend von den bisherigen Titelveröffentlichungen die Titel von Zeitungen und Flugschriften mit vollem Text veröffentlichen und nur die Titel bekannter Monographien und mehrbändiger Werke so gekürzt haben, daß diese sich in den Rahmen der für Zeitungen und Flugschriften vom Standpunkt des Vergleichens wichtigen, möglichst getreuen Wiedergabe des gedruckten Titelbildes einfügen können.

Über die Geschichte der Zeitungen und Flugschriften braucht an dieser Stelle nichts gesagt zu werden. Darüber ist eine umfangreiche Literatur vorhanden.⁴ Hingegen ist seitens der deutschen Geschichtsforschung noch keine Stellung zur Frage der Bedeutung und des Quellenwertes von Flugschriften und Zeitungen — der umfangreichen informierenden Tagesliteratur vom XVI. bis zum Anfang des XVIII. Jahrhunderts — genommen worden. Auch die ungarische Geschichtsforschung hat sich außer der Arbeit von Kálmán BENDA⁵ noch nicht zur Frage der Bedeutung von deutschen Zeitungen und Flugschriften als Quellen der ungarischen Geschichte geäußert. Tatsache jedoch ist, daß es während der zwei Jahrhunderte andauernden türkischen Besetzung Ungarns eine zeitgenössische ungarische Literatur des XVI. und XVII. Jahrhunderts nicht oder kaum gibt. Unter den mehr als zwölfhundert Titeln bei HUBAY sind nur vierundzwanzig ungarländische Drucke zu finden, davon nur drei in ungarischer Sprache. Zwei weitere Drucke in ungarischer Sprache stammen aus einer Wiener und einer ungenannten Druckerei. Betrachtet man diese fünf Drucke näher, so stellt sich heraus, daß es sich dabei um drei „amtliche“ Drucke und die Debreciner und Tyrnauer Ausgaben des vom 7. Juni 1703 datierten, in lateinischer Sprache herausgegebenen Manifests des Fürsten Franz RÁKÓCZI II. aus dem Jahre 1704 handelt. Die „amtlichen“ Mitteilungen sind ein Leutschauer Druck *Reovid, de igen bizonyos Relatio* aus der Druckerei Lorenz BREUER über den Verrat und die Bestrafung des Fürsten Albert WALLENSTEIN aus dem Jahre 1634, die Bedingungen des Friedens von 1706 aus der Wiener Buchdruckerei Andreas HEYINGER und ein Druck unbekannter Herkunft aus dem Jahre 1707 mit dem Amnestieangebot des Grafen STARHEMBERG (HUBAY 1125, 1124, 526a, 1138, 1162). Wie die Schrift des Péter ALVINCI *Querela Hungariae. Magyarország panasza*. (Kaschau 1619. HUBAY 474) wurden auch die Friedensbedingungen von 1706 sowohl in Wien, als auch in Tyrnau in einem Druck in lateinischer und ungarischer Sprache in nebeneinanderliegenden Spalten publiziert (HUBAY 1135, 1140). Außer zwei deutschsprachigen Preßburger Drucken aus den Jahren 1620 und 1621 sind alle übrigen ungarländischen Drucke in lateinischer Sprache abgefaßt und gehören vorwiegend in die Gruppe der „amtlichen Mitteilungen.“

Während dieser Zeit hat in Deutschland die Entwicklung und Verbreitung der Buchdruckereien im Rahmen des wirtschaftlichen Aufschwunges der Städte und die durch die Ereignisse in Ungarn erzeugte „Türkenfurcht“ und das damit zusammenhängende Interesse am Geschehen jenseits der südöstlichen Grenzen des Reiches zu einer umfangreichen Literatur an Zeitungen,⁶ Flugschriften und Chroniken geführt.

⁴ Vgl. SCHOTTENLOHER, Karl: *Flugblatt und Zeitung*, Berlin, 1922. S. 499ff.

⁵ BENDA, Kálmán: *A törökök német újságirodalma* [Die deutsche Zeitungsliteratur der Türkenzeit] Budapest 1942. (SA. aus: A Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi Évkönyve).

⁶ Wir fassen die informierende Literatur des XVI—XVIII. Jahrhunderts, d. h. „Zeitungen, Neue Zeitungen usw.“, von der engen bibliothekarischen Definition abweichend, auch als Zeitungen auf, machen also vom Standpunkt der Geschichtsforschung, die sich nicht mit den äußeren, sondern den inneren Merkmalen dieser Literatur befaßt, keinen Unterschied zwischen „Einzelzeitung“, „Wochenzeitung“ usw. *Zeitung* bedeutet

Jedes bedeutendere Ereignis der Türkenkriege, man nehme nur die beiden Belagerungen Wiens in den Jahren 1529 und 1683 oder die Rückeroberung der Festung Buda im Jahre 1686, hat eine umfangreiche deutsche zeitgenössische Literatur zur Folge gehabt.⁷ Deshalb haben diese Drucke eben eine besondere Bedeutung, weil sie die Ereignisse der ungarischen Geschichte mit den Augen des — wenn auch nicht immer ungarischen — Zeitgenossen wiedergeben.

Es würde über den Rahmen unserer Mitteilung hinausgehen, wollten wir das Jenaer Material hier einzeln und ausführlich beschreiben. Im Rahmen unserer Möglichkeiten mußten wir uns ja schon auf eine bloße Publikation der Titel beschränken. Die unentbehrliche Textpublikation mußten wir einer späteren evtl. deutsch—ungarischen Quellenpublikation überlassen.

Von den Chroniken unseres Kataloges aus dem XVI. Jahrhundert gruppieren sich um die bekannte Chronik des BONFINI *Rerum Ungaricarum* (Basel, 1568) eine Nürnberger Chronik aus dem Jahre 1515 (*Chronica Von vil Namhafften Geschichten, Der Hungern Chronica* des HANS HAUGEN (Augsburg, 1536), die Chroniken des Paulus JOVIUS *Rerum Turcicarum* und des Wolfgang LAZIUS *Rerum Vienensium... Commentarii...* (Basel, 1546) und *Des Khünigreich Hungern... beschreybung* (Wien, 1556), die deutsche Ausgabe des BONFINI *Ungerische Chronica* (Frankfurt a/M. 1581) eine weitere Frankfurter *Pannoniae Historia Chronologia* aus dem Jahre 1596 und die Nürnberger deutsche *Chronologia Pannoniae* des Levinus HULSIUS aus dem gleichen Jahre. Auch für das XVII. Jahrhundert kann unser Katalog zahlreiche Chroniken nachweisen: Die *Ungarische Chronologie* des Caspar LORCHIANUS (Köln, 1605), die *Ungarische Chronica* des Wilhelm SCHÄFER gen. DILICH (2. Aufl. Kassel, 1606), die im Auftrage Péter PÁZMÁNY'S besorgte erste Ausgabe der *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* des Johann NADÁNYI (Amsterdam, 1663), eine weitere Nürnberger *Ungarische Chronica* aus der Feder Caspar MAURERS (1664), die *Hungarische, Siebenbürgische... Chronica* des Georg KRECKWITZ (Frankfurt u. Nürnberg, 1685), die *Regni Hungarici Historia* des Nicolaus ISTVÁNFFY, eine weitere Nürnberger *Hungarisch—Türkische Chronick* aus dem Jahre 1685 und die von Andreas STÜBEL besorgte Neuauflage der *Neu-Vollständigen Beschreibung des gantzen Königreichs Ungarn* des Martin ZEILLER (Frankfurt u. Leipzig, 1690). Für das XVIII. Jahrhundert bringt unser Katalog eine weitere Neuauflage der *Regni Hungarici Historia* des Nicolaus ISTVÁNFFY (Köln, 1724), besorgt von Johann Jacob KETTELER. Neben den Werken von SAMUEL TIMON, Michael BONBARDUS und Franciscus KAZY stehen die wichtigen Quellenpublikationen des Matthias BÉL *Adparatus ad his-*

hier folglich alle in gewissen Zeitabständen erscheinende, einem individuell nicht bestimmten Personenkreis zugängliche, *informierende* Literatur. Dem gegenüber steht die *Flugschrift*, die sich nicht darauf beschränkt, bloße Tatsachen mitzuteilen, zu informieren, sondern auch die *persönliche Meinung des Verfassers* zu bestimmten historischen Ereignissen vermittelt.

⁷ Vgl. hierzu: CAMESINA, A. v.: *Fliegende Blätter über das türkische Heer vor Wien im Jahre 1529 von Hans Guldenmundt* (Mitteilungen des Wiener Altertums-Vereins. 1875. S. 106ff.) — EBERMANN, R.: *Die Türkenfurcht*, Ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Meinung in Deutschland während der Reformationszeit. Halle, 1904. — KABDEBO, H.: *Der Anteil der Nürnberger Briefmaler Meldemann und Guldenmundt an der Literatur der ersten Türkenbelagerung*. (Berichte und Mitteilungen des Altertumsvereins zu Wien. 15. 1875. S. 97ff.) — *Bibliographie zur Geschichte der beiden Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683*. Wien, 1876. — RÖTTINGER, H.: *Die Zeichner der Nürnberger Flugblätter zur ersten Wiener Türkenbelagerung*. (Monatsblatt des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 3. 1921. S. 126f.) — STURMINGER, W.: *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerung Wiens 1529 und 1683*. Graz—Köln, 1955. — *Buda és Pest 1686. évi visszajoglásának egykorú irodalma* [Zeitgenössische Literatur über die Rückeroberung von Buda und Pest im Jahre 1686.] 1683—1718. A Fővárosi Könyvtár Évkönyve. V. 1935.

toriam Hungariae, Notitia Hungariae novae historico-geographica divisa in partes quatuor, die Arbeiten seines Sohnes Carl Andreas BÉL *De Maria* (Leipzig, 1742, 2. Aufl. ebda. 1745) und die erste Ungarn betreffende historische Quellenpublikation von Matthias BÉLS österreichischem Schüler Jo. Georg SCHWANDTNER mit dem Vorwort BÉLS *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* (Bd 1—2 Leipzig, 1746, Bd 3 Wien, 1748), neben Arbeiten des Siebenbürger Jenaer und späteren Hallenser Professors Martin SCHMEIZEL *De coronis* und *De insignibus* (Jena, 1712 und 1713) die seiner Schüler J. JONY (in Jena immatr. 1716 SS.) *De auspicio regio Stephani primi* (Jena, 1717), *De origine et progressu juris hunno-hungarici* (Leutschau, 1727) und Gottfried SCHWARZ (in Jena immatr. 1726 WS.) *Initia religionis christianae inter Hungaros* (Halle-Magdeburg, 1740), *Samuel rex Hungariae* (Lemberg, 1761).

Den Hauptanteil an unserem Katalog haben jedoch die Zeitungen und Flugschriften des XVI—XVIII. Jahrhunderts. Von den Drucken des XVI. Jahrhunderts sind zwei Zeitungen aus dem Jahre 1566 in keiner der bisherigen Sammlungen genannt worden.⁸ Daneben enthält unser Katalog ca. 250 Zeitungen und Flugschriften, von denen ca. 100 in den bisherigen deutschen und ungarischen Titelsammlungen nicht enthalten sind. Es ist nicht möglich, alle bisher unbekanntenen Zeitungen und Flugschriften hier einzeln aufzuführen und zu beschreiben. Die Zeitungen und Flugschriften unseres Kataloges haben einen nicht unwesentlichen Zuwachs durch die Aufnahme von zwei „periodischen“ Zeitungen erhalten, von denen die in Frankfurt a/M. erschienene *Jacobi Franci Relationis Historiae Continuatio* und ihre Fortsetzung, die *Relationis Historicae Semestralis Continuatio Jacobi Franci* mit neun Nummern (1610, 1613—1617, 1627, 1631) und die in Leipzig herausgegebene *Continuatio der Zehnjährigen Historischen Relation* mit vierundzwanzig Fortsetzungen (1621, 1628—29, 1632, 1638, 1658—61, 1663—64, 1666—67, 1676—79) einen interessanten, wenn auch leider lückenhaften Überblick über die Ereignisse in Ungarn geben. Neben diesen im Katalog in den betreffenden Jahren immer wiederkehrenden Drucken finden wir z. B. im Jahre 1644 fünf Drucke, die den Aufstand Georg RÁKÓCZI's I. beschreiben. Davon sind zwei Variationen eines *Manifests* FERDINANDS III. gegen den Fürsten von Siebenbürgen bisher noch nirgends genannt worden. Das Jahr 1657 bringt drei Drucke über den Einmarsch Georg RÁKÓCZI's II. in die „Crohn Polen“, wovon ebenfalls zwei Drucke bisher unbekannt waren (Katalog Nr. 186 u. 188). Über den Freiheitskampf Franz RÁKÓCZI's II. finden wir drei Drucke: Sein *Manifest* vom 7. Juni 1703 mit der Jahresangabe auf dem Titelblatt „1704“ und die Kölner und Leipziger Ausgabe des Büchleins über den *Neunjährigen Rebellionskrieg in Ungarn und das Leben Rakoczi's* aus dem Jahre 1711. Was die Literatur über THÖKÖLY betrifft, so wird dieser in einem Titel genannt (Katalog Nr. 308), von ihm selbst stammt ein *Send- und Entschuldigungs-Schreiben* an den Papst INNOZENZ II. („Geben Caschau den 12. April. 1684“) und von den zeitgenössischen Werken über ihn enthält der Katalog die erste und zweite Auflage der französischen Lebensbeschreibung (Köln, 1693 u. 1694), sowie deren deutschen Fassung (Berlin u. Potsdam, 1793). Die Jahre 1664 und 1686 sind mit 22, bzw. 13 Drucken die ergiebigsten Jahre in unserem Katalog. Davon ist ein *Bericht Von der glückseligen Eroberung der Königl. Ungarischen Residentz-Stadt und Vestung Ofen...* (s. 1. 1686) noch unbekannt.

⁸ *Neue zeitungen welcher massen Herr Lazarus von Schwendi Ritter vnd der Röm. Kay. May. Oberster im Zips die Türcken vnd Tartern zum andernmal erlegt, geschlagen etliche Schlösser erobert. Vnd was die Türcken gegen beyden Stetten vnd Vestungen Gula vnd Ziget weiter fürgenommen haben.* 1566. Gedruckt zu Nürnberg durch Valentin Geyßler. — *Zeitung. Von der Römischen Kays. May. außzug von Wienn ins Feldt Vnd was hernach von tag zu tag in Vngern erfolget.* M. D. LXVI.

Einen letzten Höhepunkt der Zeitungs- und Flugschriftenliteratur unseres Kataloges bilden die Jahre 1717/18, aus denen 11 Drucke über den „letzten ungarischen Feldzug... unter hoher Direction des grossen Kaiserl. Kriegs-Helden Hn. Herzogs Eugenii von Savoyen“ in unserem Katalog enthalten sind.

Unter den übrigen unbekanntem Drucken des Kataloges finden wir eine deutsche *Appendix Relationis Historicae* (Leipzig, 1609) über die Krönung des Erzherzogs MATTHIAS zu Preßburg am 19. November 1608, einen Ödenburger Druck aus dem Jahre 1622 über die Krönung der ungarischen Königin ELEONORA und den Nürnberger Nachdruck dazu, daneben auch die Beschreibung der Krönung JOSEPHS I. in Preßburg (s., l. 1687) und KARLS VI. in Preßburg 1712, die letztere in zwei Drucken, von denen einer bisher unbekannt war, während einer schon in der Bibliographie PETRIKS (Bd IV, 16) erwähnt wurde. Diese Beschreibungen zeichnen sich vor allem durch gehässige Schilderungen der Hajduken aus.

Wenn man unseren Katalog aufmerksam durchblättert, wird man feststellen können, daß es über jedes wichtigere Ereignis der ungarischen Geschichte der Türkenzeit neben Chroniken und historischen Monographien und Sammelwerken eine ganze Anzahl Zeitungen und Flugschriften — also zeitgenössische Literatur — vor allem in deutscher Sprache gibt. Bei der Sammlung dieser Zeitungen und Flugschriften fiel schon bei den Titeln auf, daß die Drucke des XVI. Jahrhunderts mit ihrer Wahl übertriebener Titel die neugierig-ängstlichen Bürger zum Kauf von *Warhaftigen Newen Zeyttungen aus Ungarn* anlocken wollten. Die Nachrichten waren natürlich „von einem glaubwürdigen freund aus Ungern überschrieben“ worden. Deshalb gilt für das XVI. Jahrhundert sicher das, was KÁLMÁN BENDA in seiner oben erwähnten Arbeit betont hat, daß nämlich dieses Material viel charakteristischer für die einzelnen gesellschaftlichen Klassen des konfessionell zersplitterten Deutschlands sei, als für die zeitgenössischen ungarisch-türkischen Realitäten. Für das XVII. und XVIII. Jahrhundert gilt das aber schon nicht mehr. Die ausführlichen und bis ins Einzelne gehenden, meist durch genaue Zeichnungen veranschaulichten Berichte über Belagerungen und Entsetzungen können ohne Zweifel als wertvolle Quellen historischer Forschungen angesehen werden. Daneben erhalten die einschlägigen Titelsammlungen nicht zuletzt einen Wert durch den Nachweis der verschiedenen „amtlichen“ oder „halbamtlichen“ Mitteilungen über Friedensbedingungen, Amnestieaufrufe usw.

Eine umfassende Sammlung aller Zeitungen und Flugschriften des XVII. und XVIII. Jahrhunderts fehlt bislang noch. Es ist jedoch bekannt, daß in zahlreichen deutschen Bibliotheken und Archiven noch ein umfangreiches diesbezügliches Material seiner Erschließung harret.

Unser Katalog weist bei jedem Druck die bibliographischen Werke nach, die diesen Druck nennen. Neben der Titelsammlung enthält der Katalog ein alphabetisches Verzeichnis der Autorennamen und der Titel der anonym erschienenen Drucke, ein Namens- und Ortsregister und ein Verzeichnis der Druckorte.

Wir würden uns freuen, wenn durch unsere bescheidene Arbeit die Aufmerksamkeit der einschlägigen Wissenschaft auf ein zu Unrecht vernachlässigtes Gebiet der Quellenforschung gelenkt würde und eine deutsch-ungarische Quellenpublikation, vor allem aber die unbedingt notwendigen Forschungen nach den Zeitungen und Flugschriften des VII. und XVIII. Jahrhunderts angeregt würden.

KARL-HEINZ JÜGELT

Nemzetközi konferencia az Egyetemes Tizedes Osztályozásról Budapesten.

A szocialista államok képviselői 1959. július 6—9. között konferenciát tartottak Budapesten abból a célból, hogy közösen megvizsgálják az ETO, különösen pedig társadalom-

tudományi osztályainak alkalmazhatóságát a szocialista könyvtárügy, bibliográfia és dokumentáció területén, és javaslatokat dolgozzanak ki az ETO elkerülhetetlen módosításaira.

A tanácskozáson a következő szakemberek vettek részt országaik hivatalos képviselőiben:

Csehszlovák Köztársaság: HAVLICEK Karel, a prágai Műszaki és Gazdasági Dokumentációs Központ (UTEIN) igazgatója.

Lengyel Népköztársaság: MAJEWSKI Zygmunt, a varsói Műszaki Dokumentációs Központ igazgatója, a FID alelnöke, GAJEWSKI Dionizy, a varsói Műszaki Dokumentációs Központ helyettes igazgatója.

Magyar Népköztársaság: LAZÁR Péter, az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ könyvtártudományi osztályának vezetője, VEREDY Gyula, az Országos Osztályozási Bizottság elnöke, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezető helyettese, KOLOS Miklós, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárának munkatársa.

Német Demokratikus Köztársaság: KOBLITZ Josef, a berlini Institut für Dokumentation helyettes igazgatója, RIEGER Herbert, az Institut für Dokumentation főosztályvezetője, PRESSL Lissi, az Institut für Dokumentation osztályvezetője.

Román Népköztársaság: ZAHARIA Ilie professzor, a bukaresti Műszaki Dokumentációs Intézet munkatársa, POPESCU Constanza, a bukaresti Nemzeti Könyvtár munkatársa.

Szovjetunió: AMBARCUMJAN Zaharij professzor, a pedagógiai tudományok kandidátusa, a Moszkvai Állami Könyvtártani Intézet tanára, LAVROVA Alexandrova, az Össz-szövetségi Könyvkamara főbibliográfusa.

A Jugoszláv Népköztársaság megfigyelőt küldött a konferenciára, POPOVIĆ Emil, a belgrádi Bibliográfiai Intézet munkatársa személyében.

A konferencia részletesen megvitatta elvi és gyakorlati szempontból a kiadványok osztályozásának az ETO-val összefüggő főbb kérdéseit, és határozatot hozott, amelyben megfogalmazta a szocialista országok állásfoglalását az ETO-val és gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban,

kidolgozta azoknak a legszükségesebb azonnali módosításoknak alapelveit, amelyek elkerülhetetlenek az ETO alkalmazásához,

javaslatot dolgozott ki a 3 *Társadalmi tudományok* főosztály egyes osztályait érintő legfontosabb módosításokra, amelyeket a konferencián részt vett államok nevében Magyarország fog előterjeszteni a FID 1959 szeptemberében Varsóban tartandó konferenciáján,

végül pedig lefektette a szocialista országok további rendszeres együttműködésének alapelveit, egyrészt az ETO gyökeres átdolgozása céljából, másrészt általában a dokumentáció és a tájékoztatás területén.

A népek közötti békés kapcsolatok és a népek kulturális együttműködésének fejlődése kifejezésre jut — többek között — a tudományok valamennyi területén mindinkább megélnkülő kapcsolatokban, egyre növekszik ezzel összefüggésben a nemzetközi együttműködés jelentősége a bibliográfiai és a dokumentáció területén is. A bibliográfia, a dokumentáció és általában a tudományos tájékoztatás fejlődésében különösen nagy szerepet játszik a dokumentációs anyag osztályozására szolgáló, tudományosan meg-alapozott és a gyakorlatban alkalmazható osztályozási rendszer.

A különféle kiadványok, dokumentumok osztályozását csakis a tudományok osztályozására lehet alapozni; az osztályozási rendszerek kidolgozójuk világnézetét és az adott időszakban az adott országban uralkodó ideológiát tükrözik. Ennek megfelelően megvalósíthatatlan célkitűzés olyan osztályozási rendszer kidolgozása, amelyik egyaránt alkalmazható a szocialista és a kapitalista országokban; a szocialista és a kapitalista ideológiát egyszerre tükröző osztályozási rendszer nem létezhet.

Mindazonáltal rendkívül fontos olyan osztályozási munkaeszköz kidolgozása a szocialista és kapitalista társadalmi rendszer ideológiai ellentmondásainak figyelembevételével, amely a nemzetközi együttműködés terén egyaránt felhasználható szocialista és kapitalista országok részéről.

A kapitalista társadalmi rendszer ideológiáját tükröző ETO már megszületése időpontjában sem volt tudományos megalapozottság szempontjából kifogástalannak tekinthető. Különösen élesen jelentkeznek az ETO logikai szerkezetének hiányosságai a társadalomtudományok osztályozására szolgáló osztályokban, elsősorban a *3 Társadalomtudományok* főosztályban. Mindazonáltal figyelembe kell venni, hogy az ETO pozitív tulajdonságokkal is rendelkezik, és a legelterjedtebb, számos ország könyvtárosai, bibliográfusai és dokumentációs szakemberei előtt legismertebb osztályozási rendszer. Nagy előnye más osztályozási rendszerekkel szemben, hogy jelzetalkotásánál kizárólag számjegyekre szorítkozik, betűjeleket nem alkalmaz, és így minden ország számára egyformán használható, az ABC betűitől független jelzetekkel dolgozik.

A fenti szempontokból kiindulva lehetségesnek ítélte a konferencia az ETO alkalmazását a nemzetközi bibliográfiai és dokumentációs gyakorlatban az alant ismertetett irányelvek szerint végrehajtott módosítások után.

Az ETO módosítása tekintetében a következő irányelveket és módszereket dolgozta ki a konferencia :

ki kell küszöbölni a táblázatok szerkezetéből és terminológiájából a szocialista társadalmi rendszer és a szocialista társadalom jelenségeinek diszkriminálására és nem tárgyilagos értékelésre vonatkozó eseteket ;

új osztályokkal és alosztályokkal kell kiegészíteni a táblázatokat a szocialista társadalom fogalmai számára,

módosítani kell, illetve el kell távolítani azokat az alosztásokat, amelyek a tudomány mai állása és a társadalmi gyakorlat szerint elavultak,

néhány kiemelkedő jelentőségű fogalom jelölésére két jelzetet kell alkotni, ezek egyike a szocialista, másika pedig a kapitalista államok használatára szolgál,

korlátozottan közös alosztással kell megkülönböztetni mindazokat a fogalmakat, amelyeknél a fogalom szocialista és kapitalista értelmezés szerinti tartalma megkülönböztetésére szorul a jelzetben is,

szükség szerint más helyre kell átcsoportosítani a táblázatokon belül egyes alosztásokat, ha ezt a logikai rend vagy a gyakorlati szükségszerűség megkívánja.

Az ETO táblázataiban a következő fontosabb módosításokat, kiegészítéseket javasolja és terjeszti elő a FID varsói nemzetközi kongresszusa szeptemberi ülészakán :

A 301 jelzetű fő táblázati rész összefoglaló szövege : *Társadalompolitikai tanok és elméletek*. Itt kerül alkalmazásra először a kétféle jelzet ugyanarra a fogalomra ; egyike a szocialista, másika a kapitalista államok használatára. A *szocialista országok* számára 301.11 jelzet alatt tartanak nyilván a marxizmus—leninizmus alapvető tanait körülbelül olyan terjedelemben, mint ahogyan ez eddig Tropovszkijnál 3 K alatt történt. Ezek a szocialista államokban alapvető tanok így a 3 jelzetű szak élére kerülnek.

301.5 alatt sorakozik a szocializmus elmélete és története, lényegében az eddigi 335-nél található tagolásban. Az így keletkező 301.55 jelzetnél tartják nyilván a *kapitalista államok* a marxizmus—leninizmus, kommunizmus kérdéseit. Az eddigi 301.195.6 és 335 jelzet összes alosztásaival megszűnik.

A társadalmi jelenségek egyes adalékai, amelyeket régebben a 301.15/.18 szakcsoportjaiban tartottunk nyilván, itt megszűnnek, illetőleg a 305.5/.8 új szakcsoportban az eddigivel teljesen azonos további tagolásban kapnak elhelyezést. Ezek a társadalmi élet kisebb jelentőségű vonásait rendszerező táblázatok az alapvető tanokra korlátozott 301 jelzetű fő táblázati részből kiesnek, de 305.5/.8 alatt eddigi tagolódásukat logikailag jobban indokolható helyen megtartják.

A következő fontos változás a 321.63 jelzet törlése. Ez azért indokolt, mert a proletárdiktatúra jellemvonásai nem a tekintélyuralmi rendszerek közé történő besorolást kívánják meg. A proletárdiktatúra, a szovjetállam, a népi demokrácia új jelzete

321.8 a polgári demokrácia 321.78 jelzetét követve helyesen fejezi ki a magasabbrendű politikai szervezetet, a demokrácia fejlettebb formáját.

A 325 jelzetű főtablázat-részben jobban kívánjuk elhatárolni a be- és kivándorlás, telepítés kérdéseit a gyarmatosítás vonatkozásaitól, s ezért az előbbiket a 325.1/3 csoportban kívánjuk nyilvántartani, de úgy, hogy itt gyarmatpolitikai kérdések ne szerepeljenek. Ezek részére megmaradnak a 325.4 s ezt követő eddigi szakcsoportok. A szétválasztást a valóságos helyzet, de logikai szükségesség is indokolja.

A kommunista pártok jelzésére 329.15 a kapitalista országokban megmarad, míg szocialista államokban a 329.01 kommunista, a 329.02 népfront-pártokat jelez. Szocialista országokban a kommunista és népfront-pártok élre helyezése bővebb indoklást nem kíván.

A 330 jelzetű főosztály új címszövege: *Politikai gazdaságtan. Gazdaságtanelmélet.* A főosztály egyéb beosztását egyelőre érintetlenül hagyva, az élre a szocialista országokban az alapvető tanok kerülnek, amelyeknek beosztását teljes terjedelmükben közöljük:

330.01 A marxizmus—leninizmus gazdasági tanai

.011 A kapitalizmus előtti alakulatok

- .1 Ősközösség
- .2 Rabszolgatársadalom
- .3 Hűbéri gazdálkodás

012 A kapitalizmus politikai gazdaságtana

- .1 Monopolkapitalizmus előtti korszak
- .2 Monopolkapitalizmus

.013 A szocializmus politikai gazdaságtana a maga egészében. Szocialista termelés mód

- .1 Átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba
- .3 A fejlett szocialista termelés mód politikai gazdaságtana
- .5 Átmenet a szocializmusból a kommunizmusba.

A közgazdaságtan további részeiben a Sztahanov-mozgalom kifejezés törlését javasoltuk a 331.158 jelzetnél, mert a munkaszervezés szocialista módszereit 331.876 alatt kívánjuk nyilvántartani. Az agrárpolitika szocialista vonatkozásait új jelzetek alatt imígyen javasoltuk nyilvántartani:

333.15 Szocialista mezőgazdasági üzemek

- .151 Állami mezőgazdasági üzemek
- .152 Szövetkezeti mezőgazdasági üzemek
- .16 Paraszti egyéni gazdaságok szocialista viszonyok között, stb. Nagy

változás még a közgazdaságtan területén, hogy a 332 főosztály megszűnik, illetőleg a maga egészében áthelyeződik 336.4 alá, ahol alosztályozása a régi 332 szerint megmarad. Két előnyt is látunk ebben a megoldásban. Egyrészt a pénzügyek (bank- és hitelügy, pénzügyrendszerek, állami pénzügyek, adók stb.) logikai együtvé tartozásuknak megfelelően közös főosztályban szerepelnek, másrészt a 332 jelzetcsoportot a rendszer fejlesztésénél a továbbiakban majd jól fel lehet használni.

A jogtudománynál 342.391 új jelzet bevezetését javasoljuk a katonai diktatúrára, 342.394 jelzetet a fasiszta diktatúrára, végül 342.9 jelzetet az állampolgárok kötelességeinek, az állami feyelemnek kifejezésére. Táblázati javaslataink pillanatnyi gyorssegélyt jelentenek csupán néhány kérdés megoldására, míg a súlypont majd a részletes kimunkálással elérhető átfogó megoldásokra át nem terelődik.

A szocialista országok jövőbeli együttműködésének megvitatásakor abból indult ki a konferencia, hogy az ismertetett módosítások csupán ideiglenes jellegű módszert jelentenek az ETO társadalomtudományi osztályai alkalmazásának megkönnyítésére és a nemzetközi együttműködés előmozdítására a bibliográfia és a dokumentáció terén. Elengedhetetlennek tartotta a konferencia az ETO társadalomtudományi osztályainak általános felülvizsgálását a tudományok többi ágával való belső kapcsolatok szem előtt tartásával. A gyökeres átdolgozás eredményeként kialakuló javaslatot elő kell terjeszteni a FID-hez, és meg kell vitatni a FID illetékes osztályozási bizottságaiban.

Az ETO társadalomtudományi osztályainak átdolgozása során meg kell vizsgálni, hogy mennyiben válik szükségessé az összes tudományterületek újfajta osztályozása; ha szükségesnek látszik, hozzá kell fogni egy új osztályozási rendszer kidolgozásához, amelyik semmiképpen sem épülne az ETO jelenlegi beosztására.

Annak érdekében, hogy minél rövidebb idő alatt megfelelően megalapozott és szakmailag kellőképpen differenciált módosítási javaslatot lehessen kidolgozni az ETO társadalomtudományi osztályainak átdolgozására, és hogy a javaslatot minél előbb a FID-hez lehessen előterjeszteni, szükséges a munkát célszerűen megosztani a szocialista országok között. A munkamegosztás szakterületek szerint történik a következő módon :

főosztály, osztály	az átdolgozást előkészítő országok
1+30/32	Szovjetunió, Csehszlovákia
33+36+38	NDK, Románia
34/35	Magyarország
37+39	Lengyelország

Az átdolgozást végző országok elkészítik a rájuk bízott terület osztályozásának nyers vázlatát, amelyet megküldenek az összes többi országnak 1960. április 30-ig. 1960 júniusában koordinációs értekezletre jönnek össze, amelyen jóváhagyják a részletes kidolgozás alapjául szolgáló nyers osztályozási vázlatokat, meghatározzák a részletes kidolgozás határidejét és a további teendőket. Ugyancsak a koordinációs értekezlet fog dönteni az ETO többi főosztályainak és osztályainak átdolgozásáról az addig végzett munka tapasztalatai alapján. Az ETO átdolgozására irányuló munka irányítására és az 1960. júniusi koordinációs értekezlet megszervezésére a Szovjetuniót kérte fel a konferencia. Ugyancsak a Szovjetuniót kérte fel a konferencia arra, hogy a budapesti konferencián részt nem vett szocialista országok közreműködését az ETO átdolgozásában biztosítsa.

Miután a kiadványok tartalmának osztályozása rendkívül nagy jelentőségű hasznosságuk szempontjából, az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kell az osztályozás elméletére fordítani.

Végül ajánlást fogadott el a konferencia az 1956-ban a berlini konferencián a Német Demokratikus Köztársaság, a Lengyel Népköztársaság, a Román Népköztársaság, a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Népköztársaság dokumentációs és információs együttműködésére hozott határozatok felülvizsgálatáról és lehetőség szerint minden szocialista országra való kiterjesztéséről.

A konferenciát a Művelődésügyi Miniszter nevében SZEKERES Pál elvtárs, a Művelődésügyi Minisztérium könyvtárosztályának vezetője nyitotta meg és zárta be. A konferencia befejezését követően a Szabó Ervin Kör fogadást adott külföldi vendégeink tiszteletére, amelyen megjelent a magyar könyvtárügy vezetői között BÍRÓ Vera elvtársnő, a Művelődésügyi Minisztérium népművelési főosztályának vezetője is.

LÁZÁR PÉTER—VEREDY GYULA

Referátumok automatikus készítése gépi úton. Nemrégiben egyes szakfolyóiratokban közlés jelent meg, mely a referátumoknak elektronikus adatfeldolgozó géppel végrehajtott automatikus készítéséről adott hírt. A közlés a szakemberek körében is nagy feltűnést keltett, mert oly találmányról tudósított, mely ha rendszeres alkalmazásra kerül, részint a referátumok készítését gyorsítja meg jelenleg még szinte el sem képzelhető mértékben, részint pedig a referátumkészítésre igénybe vett hatalmas tömegű szellemi energiát más munkák végzésére szabadítja fel.

Az eljárás feltalálója és kidolgozója H. P. LUHN, akinek már eddig is több igen jelentős dokumentációtechnikai találmánya — mint a LUHN-scanner nevű szelektor, a LUHN-féle jelkulcs-rendszer, továbbá az ún. önelhatároló jelkulcs (self demarcating codes), stb. — ismeretes. A probléma megoldását adó ötletes eljárást a tőle kapott közlés nyomán ismertetjük.

A referátumoknak emberi szellemi munkával való előállítására a tanulmány tartalmának átvizsgálásán alapul. Arra törekszik, hogy felderítse a tanulmány tárgyát, e tárgynak a tanulmányban ismertetett vonatkozásait, törvényszerűségeit, az ezekből folyó következtetéseket stb. Mindezek a tanulmány szövegében mint meghatározott fogalmak, fogalomkombinációk közötti logikai kapcsolatok nyilvánulnak meg. A referátumkészítés alapja e logikai kapcsolatok felismerése. Maga a referátumkészítés pedig e logikai kapcsolatok közül azoknak, melyek a téma ismertetése szempontjából nélkülözhetetlenek, megfelelően választott szavakkal való tömör kifejezése. A referátumkészítő elme előbb értelmező, aztán értékelő és végül összeállító munkát végez. Ezért az ember készítette tartalmi kivonat bizonyos mértékig önálló alkotás. Ennek azonban az a következménye, hogy az ember készítette referátumok minőségét és használhatóságát esetleges, kiszámíthatatlan és ellenőrizhetetlen személyi tényezők befolyásolják. Nyilvánvaló, hogy a referátum, még ha a vonatkozó tárgykörben járatos személy készíti is, függvénye az illető képzettségének, a tanulmány speciális tárgya iránti személyes érdeklődésének, kivonatkészítő készségének és gyakorlatának, s nem csekély mértékben pillanatnyi diszpozíciójának. Ismert tény, hogy ugyanarról a tanulmányról különböző személyel igen eltérő referátumokat készítenek (vessük csak össze valamely tanulmány különböző helyeken publikált referátumait!), sőt egyazon személynek valamely tanulmányról különböző időpontokban készített referátumai között is — az időintervallum terjedelmével arányban — jelentős eltérések mutatkozhatnak.

A gépi úton végzett kivonatkészítés egészen más jellegű eljárás. A tanulmánynak nem tartalmi vizsgálatán, hanem szó- és mondatállományának statisztikai analizésén alapul. A gép készítette referátum pontosan számítható és szigorúan ellenőrizhető számszerű adatok, ún. jelentőségi tényezők nyomán készül. Nem érinti sem a műnek belső, tartalmi, sem a szövegnek jelentéstani, nyelvtani vonatkozásait, tehát mellőz minden olyasmit, aminek gépi úton végrehajtott vizsgálati konkretizálhatósága kérdéses vagy nehezen megvalósítható. A statisztikai kiértékelés eredményeképp a tanulmánynak egy jól definiálható objektív mértéket megütő mondatai, tehát a szerző eredeti megállapításait szószerint közlő mondatok képezik a tartalmi kivonatot („auto-abstract”). A gép készítette kivonatok teljesen mentesek az idegen eredetű személyi tényezőktől. Mivel a gépi úton végzett statisztikai analízis precízen meghatározott előírások (gép-programok) szerint történik, az egyazon tanulmányból különböző időpontban készített kivonatok mindig betű szerint azonosak lesznek. Ugyanez áll valamely tanulmánynak a különböző gyártmányú gépeken, de azonos programozással készült kivonataira is.

A probléma megoldása abból az alapvető felismerésből indul ki, hogy a tanulmány szóállománya két jól elhatárolható csoportra osztható. Vannak szavak, amelyek a téma előadásához, míg mások csak a szöveg teljességéhez szükségesek. Az előbbieket, melyeket jelentős, elsődleges szavaknak tekintünk, használja fel a szerző a téma fejtegetése során mondanivalója lényegét képező fogalmak kifejezésére. Viszont vannak más szavak, melyek csak arra szolgálnak, hogy az előbbieket értelmes mondatokká, a mondatokat összefüggő szöveggé kapcsolják (nem jelentős, másodlagos szavak). Az elsődleges szavak képezik a szövegnek mintegy hálózatos vázát, melynek hézagait a másodlagos szavak töltik ki, s teszik a szöveget homogénné.

Egy tanulmány szövegéből az összes szavakat úgy állíthatjuk elő, hogy kiszűrjük közülük a másodlagosakat. Ez pedig könnyen végbevihető úgy, hogy a másodlagos szavaknak, melyeknek száma minden nyelvben sokkal alacsonyabb az elsődleges szavakénál, jegyzékét előre elkészítjük, s a szöveg szavait e jegyzékkel rendre összehasonlítjuk. A szövegvizsgálatok azt mutatták, hogy e jegyzék tételeinek száma, bár nyelvenként eltérő, általában 1000 körül mozog.

A tanulmány szövegéből így kiemelt elsődleges szavak halmazában az egyes szavak nagyon különböző gyakorisággal szerepelnek. A legmagasabb előfordulási gyakorisága azoknak a szavaknak van, amelyeket a szerző tárgyának előadása során legtöbbször alkalmaz. Viszont a szerző azokat a szavakat használja leggyakrabban, melyek témájával szorosan összefüggenek. Ezt a tényt a szavak fontosságának mérésére használhatjuk. Az előfordulási gyakoriságok száma lesz az elsődleges szavak jelentőségi tényezője.

Az elsődleges szavak között vannak azonban olyanok is, amelyek lényegében véve egy alapszó variánsai s tulajdonképpen ugyanannak a fogalomnak csupán kifejezőmódbeli árnyalatait nyilvánítják, pl. különbség, különböző, különbözik, különböztet stb. Hogy az előfordulási gyakoriságok száma ne a pusztá szóképi betű szerinti azonosságoknak legyen mutatószáma, hanem a szóképi hasonlóságnak bizonyos korlátai között sokkal inkább a fogalmi azonosságot mértékelve, ezeket az azonos tőből származó és alapjában véve ugyanazon fogalmakat jelölő szóvariánsokat egyazon szónak kell venni és az előfordulások számát eszerint kell számítani. Nyilvánvaló azonban, hogy ezt az eljárást korlátlanul nem lehet alkalmazni, mert ugyanazon tőből eredő, azonos betűkvantummal kezdődő, de folytatólag jelentősen eltérő betűhalmazt tartalmazó szavak legtöbbször már különböző fogalmakat jelölnek. Az azonossá-minősülés kritériumát tehát úgy kell megválasztani, hogy e két esetet elkülönítse. Az elhatárolás a szavak betűállományának és azonossági terjedelmének összemérése nyomán történik. Az azonos betűcsoporttal kezdődő szavakat összehasonlítják egymással, és ha közöttük a szóeleji betűgyezését követő eltérő betűk számossága 6 vagy annál kevesebb, egyazon szónak minősülnek és gyakorisági számaik összegét kell venni. — Kétségtelen, hogy ez az azonosítási eljárás nem tekinthető csálhatatlannak, de a vizsgálati eredmények azt mutatták, hogy a téves minősítések csak alacsony százalékban (5% alatt) fordulnak elő, s így a végeredményt, a kivonatot, nem befolyásolják.

A szavak jelentőségi tényezőinek megállapítása után következhetik a mondatok fontossági elbírálása. Ez is kizárólag a fizikai struktúra vizsgálatán alapszik. Bármilyen is egy tanulmány témája, a tárgyalás kiemelkedő fontosságú helyein bizonyos jelentős szavak nagyobb számban lépnek fel és szorosabban kapcsolódnak egymáshoz, mint másutt. Ahol tehát a legmagasabb jelentőségi tényezővel bíró szavak a legszűkebb fizikai közelségben a legnagyobb számossággal fordulnak elő, ott található — igen nagy valószínűséggel — a tanulmány információ állományának legrepresentatívabb része. Ezt a megállapítást az a tapasztalati tény támasztja alá, mely mind a beszélt, mind az írott nyelvnek, de különösen ez utóbbinak ismert sajátossága, hogy az értelmileg legszorosabban kapcsolódó fogalmakat a fizikailag legszorosabban kapcsolódó szavakkal szoktuk kifejezni. Az írott szövegnek bekezdésekre, fejezetekre való tagolódása a fogalmi kapcsolódás intenzivitási fokának éppen ilyen fizikai megnyilvánulása.

Számos tanulmány szövegén végzett vizsgálatok azt a további észrevételt eredményezték, hogy a mondatok témakifejező készsége inkább függ a jelentős szavaknak egymásra vonatkoztatott viszonyától, mint azoknak az egész mondatban való eloszlásától. E tényből a mondatok fontosság-elbírálásának finomítására további megszorítást lehet bevezetni. A mondatvizsgálati egység nem a teljes mondat, hanem a mondat jelentős szavait, vagy azoknak legalábbis egy zártabb csoportját magába záró rész, az ún. vizsgálati keret. A keret határai mindig elsődleges szavak, terjedelme pedig akkora, hogy a benne levő elsődleges szavakon felül legfőljebb 4–5 másodlagos szót tartalmaz. A keret határain kívül eső másodlagos szavakat teljesen mellőzzük. Terjedelmesebb mondatok esetén természetesen két vagy több keret is létesülhet. A keret az a szócsoport, mely a témára vonatkozó információ egységnyi hordozójának tekintendő, s ezért ennek fontosságát kell megállapítani. A keret jelentőségi tényezőjének meg-

határozása számítás útján történik a benne levő jelentős szavak számának tekintetbevétel alapján. Ha a mondat több keretre tagolódik, ezek jelentőségi tényezői közül a legmagasabb értékű veendő az egész mondat jelentőségi tényezőjeként.

A tanulmány mondatai jelentőségi tényezőik mértékszámai szerint rangsorolhatók. Ha e rangsorolás elejéről kiemeljük a legmagasabban értékelt mondatokat, akkor a tanulmány azon mondatait kapjuk, melyek — a legnagyobb valószínűség szerint — a témára vonatkozó legtöbb és legjelentősebb információt adják. E mondatok alkotják a tanulmány tartalmi kivonatát.

Az elmondottak a tartalmi kivonatok készítésének általános eljárását ismertették. A referátumoknak azonban föltétlenül nagyobb, ha ugyan nem túlnyomó része a szűkebb szakterületek speciális dokumentációs céljaira készül. Megvizsgálták tehát azt a problémát is, hogy az ún. szakdokumentáció különleges igényei miként érvényesíthetők a gépi úton végzett kivonatkészítés során. — A szakterületek speciális dokumentációja a vonatkozó irodalmi anyagból az átlagnál bővebb információ-tartalmú kivonatokot kíván. Az ismertett eljárással könnyen előállíthatók ezek is, mégpedig úgy, hogy a mondatok jelentőségi rangsorolásában a leválasztási határértéket kell lejjebb szállítani. Így a kivonatba több mondat kerül, tehát a témára vonatkozó információs tartalom növekedni fog. — De annak sincs különösebb akadálya, hogy a szakterület különleges szempontjai a kivonatkészítés során nyomatékosan érvényesíthetők legyenek. E célból a szakterület sajátos szavait jegyzékbe, esetleg rangsorolt jegyzékbe kell foglalni. A jegyzékben szereplő szavak általában, vagy ha a jegyzék rangsorolt, minden egyes szó egyedileg meghatározott jelentőségi többlet-értéket kap. A tanulmány összegyűjtött jelentős szavait e jegyzékkel kell összevetni és a vonatkozó szavak jelentőségi tényezőihez a többlet-értéket hozzáadni. Ennek következtében a szakterület szempontjából fontos szavak magasabb rangsorolást kapnak. Ez érzeteti hatását a mondatok rangsorolásában, és a kivonatba azok a mondatok kerülnek, amelyek a témának a szakdokumentáció igényeinek irányába eső információit tartalmazzák.

A kivonat informálóképessége — elsősorban ugyancsak a szakdokumentáció érdekében — még különleges felsorolások hozzáfűzésével is bővíthető. Csatolható a kivonathoz a tanulmányban előforduló nevek, dátumok, képletek, anyagok, eljárások, termékek stb. jegyzéke. Ezek a tanulmány szövegéből vagy egy előre elkészített jegyzék nyomán, különleges írásmódjuk alapján válogathatók ki.

Az eljárás felhasználható a tanulmányoknak információtartalmuk alapján történő osztályozására is, aminek szintén főleg speciális dokumentációs kívánalmak esetén van jelentősége. Azok az írásművek, amelyekben a mondatok jelentőségi tényezője bizonyos minimális értéket nem ér el, eleve kiküszöbölhetők, mivel ezek tartalma a vonatkozó dokumentációs igények szempontjából túlságosan általános, s így informáló képességük jelentéktelen.

Ez az automatikus kivonatkészítés elvi része — vázlatos ismertetésben. A gépi művelet lefolyása viszont a következő.

A tanulmány szövegét mágneses szalagra rögzítik. A szalagot elektronikus adatfeldolgozó gép veszi át, amely a mágneses jelzetek formájában átírt szöveget leérzékeli és azzal, illetve azon a programozás szerinti alábbi műveleteket hajtja végre.

A szöveget folyamatosan „olvasva” felbontja egyedi szavakra. Feljegyez minden egyes szót s annak szövegtopográfiai adatait: a fejezetet, bekezdést, mondatot amelyben találta. Ezt a szóhalmazt aztán alfabetikus rendbe rakja. A rendezett gyűjteményt összeveti a másodlagos szavakkal az egyik segédmemóriában tárolt — már előre elkészített és szintén alfabetikus rendbe rakott — jegyzékével, és az egyezések alapján törli a szógyűjteményből a másodlagos szavakat. Az elsődleges szavaknak így előállított jegyzékéből megállapítja, hogy azok a tanulmány különböző helyein összesen hány

esetben fordulnak elő, azaz meghatározza a szavak jelentőségi tényezőit, s azokat a szavak mellé jegyzi. Az ugyancsak egymás mellé került azonos kezdetű szavakon lefolytatja az azonosítási vizsgálatot, a jegyzéket és a vonatkozó szavak jelentőségi tényezőit ennek megfelelően helyesbíti. Ezután a szójegyzéket a jelentőségi tényezők számszerű értékei szempontjából vizsgálja át, s az előre meghatározott határértéket el nem érő szavakat törli a jegyzékből. A megmaradó szavakhoz csatolja előfordulási helyeik megjelölését. A szavak eme helyeken jelentős szavakká minősülnek. Ez az elsődleges szavak végleges jegyzéke, melynek elkészültével a gép befejezte a szavak vizsgálatát és áttér a mondatok vizsgálatára. A szöveget egyedi mondatokra bontja és azoknak is feljegyzi topográfiai adatait. A mondatok szóállományát — mondatonként — összehasonlítja az elsődleges szavak jegyzékével, s ennek nyomán meghatározza a mondatok vizsgálati kereteit. Ezután kiszámítja a keretek jelentőségi tényezőit, s a vonatkozó jelentőségi tényezőket a mondatok mellé jegyzi. A mondatokat a jelentőségi tényezők csökkenő sorrendjében rendezi, s a felsorolás elejéről kiemeli azokat a mondatokat, amelyeknek jelentőségi tényezői egy meghatározott küszöbértéket meghaladnak. Ezek lesznek a tartalmi kivonatot alkotó mondatok. E mondatokat topográfiai adataik szerint, azaz szövegbeni előfordulásuk egymásutánjába átcsoportosítja, jelentőségi tényezőikkel együtt mágneses szalagra írja, majd arról szövegszerűen lenyomtatja.

A referátum, mely a gépből közvetlenül olvasható formában kerül ki, tartalmazza a dokumentum címét, alcímeit vagy címmagyarázatait, a szokásos bibliográfiai adatokat és a vonatkozó szövegrészt. Nyelve természetesen azonos a dokumentumával, az a nyelv, melyre a gép pillanatnyilag be van állítva. A gépi művelet időtartama a vizsgált szöveg terjedelmétől függ, de legfőlegb néhány percnyi nagyságrendű.

A mondottak illusztrálására két példát közlünk.

The Scientific American 106. köt. 2. számának 86—94. oldalain jelent meg A. S. MARRAZZI *Messengers of the Nervous System* c. tanulmánya. A gépi kivizsgálás eredményezte adatok a következők:

a dokumentum összes szóelőfordulásainak száma	2326
az egymástól különböző szavak száma	741
ezek közül másodlagos szavak	170
elsődleges szavak	571
a végső szójegyzékben szereplő elsődleges szavak (amelyeknek jelentőségi tényezője 4 vagy ennél több) száma	53

Az elsődleges szavak rangsorolt jegyzéke (jelentőségi tényezőikkel)

46 nerve	12 body
40 chemical	12 effects
28 system	12 electrical
22 communication	12 mental
19 adrenalin	12 messengers
18 cell	10 signals
18 synapse	10 stimulation
16 impulses	8 action
16 inhibition	8 ganglion
15 brain	7 animal
15 transmission	7 blood
13 acetylcholine	7 drugs
13 experiment	7 normal
13 substances	6 disturbance

6 related	4 block
5 control	4 disorders
5 diagram	4 end
5 fibers	4 excitation
5 gland	4 health
5 mechanisms	4 human
5 mediators	4 outgoing
5 organism	4 reaching
5 produce	4 recording
5 regulate	4 release
5 serotonin	4 supply
4 accumulate	4 tranquilizing
4 balance	

A géppel készített tartalmi kivonat a 6-nál magasabban értékelt jelentőségi tényezőjű mondatokat foglalja magába s a következők:

Source : *The Scientific American*, Vol. 196, No. 2, 86—94, February, 1957.

Title : *Messengers of the Nervous System*

Author : Amodeo S. Marrazzi.

Editor's Sub-heading : The internal communication of the body is mediated by chemicals as well as by nerve impulses. Study of their interaction has developed important leads to the understanding and therapy of mental illness.

Auto-Abstract :

It seems reasonable to credit the single-celled organisms also with a system of chemical communication by diffusion of stimulating substances through the cell, and these correspond to the chemical messengers (e. g., hormones) that carry stimuli from cell to cell in the more complex organisms. (7.0)

Finally, in the vertebrate animals there are special glands (e. g., the adrenals) for producing chemical messengers, and the nervous and chemical communication systems are intertwined : for instance, release of adrenalin by the adrenal gland is subject to control both by nerve impulses and by chemicals brought to the gland by the blood. (6.4)

The experiments clearly demonstrated that acetylcholine (and related substances) and adrenalin (and its relatives) exert opposing actions which maintain a balanced regulation of the transmission of nerve impulses. (6.3)

It is reasonable to suppose that the tranquilizing drugs counteract the inhibitory effect of excessive adrenalin or serotonin or some related inhibitor in the human nervous system. (7.3)

A másik példa R. K. PLUMB *Chemistry is employed in a search for new methods to conquer mental illness* c. tanulmánya, melynek teljes szövegét fakszimilében közöljük. A gép által kiválasztott mondatokat most magában a szövegben jelöltük meg. A mondatok jelentőségi tényezői : 4.0, 5.4, 5.4.

A gépi úton készített kivonat tulajdonképpen az eredeti szöveg legsúlyosabbnak ítélt (pontosabban : mért) mondatainak összessége. Mivel az emberi elme készítette referátumoktól lényegesen különbözik, ahhoz, hogy igazán eredményesen felhasználható legyen, a felhasználónak meg kell tanulnia értelmezését. Tudnia kell, hogy a kivonat mondataiban — amelyek a tanulmány minta-mondatainak tekintendők — szereplő bizonyos szavak a témával kapcsolatos tárgyi vonatkozásokat jelölnek, melyek a tanulmányban valahol részletesen ki vannak fejtve. A kivonat mondatainak egymásutánja követi az eredeti szöveg mondatainak sorrendjét, s így a tanulmány gondolatmenetére

SCIENCE IN REVIEW

Chemistry Is Employed in a Search for New Methods to Conquer Mental Illness

By ROBERT K. PLUMB

By coincidence this week-end in New York City marks the end of the annual meeting of the American Psychological Association and the beginning of the annual meeting of the American Chemical Society.

Psychologists and chemists have never had so much in common as they now have in new studies of the chemical basis for human behavior. Exciting new finds in this field were also discussed last week in Iowa City, Iowa, at the annual meeting of the American Physiological Society and at Zurich, Switzerland, at the Second International Congress for Psychiatry.

Two major recent developments have called the attention of chemists, physiologists, physicists and other scientists to mental diseases: It has been found that extremely minute quantities of chemicals can induce hallucinations and bizarre psychic disturbances in normal people, and mood-altering drugs (tranquilizers, for instance) have made long-institutionalized people amenable to therapy.

Money to finance research on the physical factors in mental illness is being made available. Progress has been achieved toward the understanding of the chemistry of the brain. New goals are in sight.

At the psychiatrists meeting in Zurich last week, four New York City physicians urged their colleagues to broaden their concept of "mental disease," and to probe more deeply into the chemistry and metabolism of the human body for answers to mental disorders and their prevention.

Blood May Tell

Dr. Felix Marti-Ibanez and three brothers, Dr. Mortimer D. Sackler,

Dr. Raymond R. Sackler and Dr. Arthur M. Sackler cited evidence that the blood chemistry of victims of schizophrenia is different from that of normal people. Perhaps multiple biological factors are responsible for this chemical change, they suggested.

Mental disease is a "developmental process" and long duration of a disorder may result in "permanent alteration of anatomy and physiology," they said. They urged that trials of new drugs which affect the brain should be concentrated on complex studies of the mechanism of action of the drugs. The variety of substances capable of producing profound mental effects is a new armory of weapons for use in investigating biological mechanisms underlying mental disease, they said.

The sources of behavioral disturbance are many and they may come from external as well as internal forces, the four reported. This concept has already proven practical, for instance, when it enabled psychiatrists to predict that the administration of ACTH and cortisone could produce psychosis.

"It led some years ago to the development of a blood test which was 80 per cent accurate in the identification of schizophrenic patients," they said. "It permitted us on physiologic grounds to deny that the psychoneuroses and the psychoses were lesser and greater degrees of the same disease process, and, in fact, to affirm that they represented opposite and even mutually exclusive directions of physiologic disturbances," they said.

Chemicals now available should be used not only to bring relief to the mentally sick but also to uncover

the biological mechanisms of the disease processes themselves. "Only then will the metabolic era mature and bring to fruition man's long hoped for salvation from the ravages of mental disease," they reported.

Chemistry of the Brain

At the psychologist's meeting here a technique for tracing electrical activity in specific portions of the animal brain was described by researchers from the University of California at Los Angeles. They reported that deep brain implants in cat brains were used to record electrical discharges created as the animals respond to stimulations to which they had been conditioned. In this way the California group reported, it is possible to track the sequence in which the brain brings its various parts into play in learning. Specific areas of memory in the brain may be located. Furthermore, the electrical pathways so traced out can be blocked temporarily by the use of chemicals. This poses new possibilities for studying brain chemistry changes in health and sickness and their alleviation, the California researchers emphasized.

The new studies of brain chemistry have provided practical therapeutic results and tremendous encouragement to those who must care for mental patients. One evidence that knowledge in the interdisciplinary field is accumulating fast came last week in an announcement from Washington.

This was the establishment by the National Institute of Mental Health of a clearing house of information on psychopharmacology. Literature in the field will be classified and coded so that staff members can answer a wide variety of technical and scientific questions. People working in the field are invited to send three copies of papers or other material—even informal letters describing work they may have in progress—to the Technical Information Unit of the center in Silver Spring, Md.

is rávilágít. De gondolni kell arra, hogy jelentős szövegrészek maradtak ki a mondatok közül. A kivonat nem összefüggő egész, hanem a tanulmány gondolatmenetét reprezentáló szemelvények gyűjteménye.

Az eljárást a tiszta természettudományok és az alkalmazott tudományok köréből vett számos dolgozat áttanulmányozása nyomán dolgozták ki s ugyancsak e tárgykörbe vágó publikációk dokumentációs feldolgozására van szánva. Azok a megállapítások, melyeket az elvi részben ismertettünk, ilyen tárgyú anyagra vonatkoznak. A tanulmány ennek az irodalmi anyagnak sajátlagos tulajdonságait — a szöveg tömörsége, a szóhasználat egyszerűsége, a stílus jelentéktelensége stb. — hasznosította. Az eddig lefolytatott igen nagy számú — eltérő tárgyú, terjedelmű és jelentőségű publikációkon végrehajtott — kísérlet a kapott kivonatok eredményes használhatóságát tanúsítja.

OROSZ GÁBOR

Távkölsönzési forgalom és központi katalógusok a Német Demokratikus Köztársaságban. A német—magyar akadémiai egyezmény keretében 1959 áprilisában alkalmam volt tanulmányozni a Német Demokratikus Köztársaság legjelentősebb tudományos nagykönyvtárainak munkáját.¹ Berlin, Lipesc, Jéna, Halle, Weimar és Greifswald könyvtárait látogattam meg. Az úti célnak megfelelően igyekeztem megismerni a német könyvtárügy egyik legfontosabb és legközpontibb problémáját, a *távkölsönzési forgalom* lebonyolítását s a vele igen szorosan összefüggő *központi katalógusok* kérdéskomplexumát. A még sok egyéb könyvtári tapasztalatot is nyújtó tanulmányút tanulságaiból ezt a két kérdést szeretném ezen a helyen ismertetni, annál is inkább, mert itthoni feladataink e fontos kérdések alapos megoldását nélkülözhetetlenné teszik.

Távkölsönzési forgalom. A német könyvtárosok lehetővé akarják tenni azoknak a kutatóknak, akiknek lakhelyükön nem áll megfelelő könyvtár rendelkezésükre, illetve a helyi könyvtárban a számukra szükséges könyvet nem tudják megkapni, hogy a kívánt irodalomhoz hozzájussanak. Ennek érdekében létrehozták az ún. távkölsönzési forgalmat (Leihverkehr). E szolgáltatás keretében — amely egész Németország területéről, sőt szükség esetén külföldről is megszerzi és rendelkezésre bocsátja bármely kis helységben élő kutatónak a szakirodalmat — érvényesül a legjobban és legszebben a német könyvtárak együttműködése és sok áldozatot vállaló segítőkészsége. Sőt a mai politikai helyzetben ez a szervezet a német egység egy építőköve, valamint a világ tudósai termékeny együttműködésének segítője is.

A könyvtárak közötti kölcsönzés Németországban még a XVI. századra nyúlik vissza. 1893 óta pedig — amikor a Berlini Királyi Könyvtár és a porosz egyetemi könyvtárak megkötötték kölcsönzési szerződésüket — rendszeresen folyik, s 1924-ben vált egy rendelet kiadásával az egész országot behálózó szervezetté. 1930-ban szabályozták újra, majd a második világháború után két rendelet jelent meg: az 1955 júliusában kiadott „Leihverkehrsordnung” (LVO) és a hozzá 1956 februárjában kibocsátott utasítás. Utóbbiak szerint a kölcsönzési forgalom alapelvei a következőképpen foglalhatók össze:

A kölcsönzési forgalom a kutatást, oktatást, a tudományos munkát, valamint a szakmai és társadalompolitikai továbbképzést szolgálja;

kizárólag könyvtárak között bonyolódik le;

mindenki igénybe veheti, aki beiratkozott könyvtári olvasó.

¹ Ki kell emelnem a német könyvtáros *kartársak* kiemelkedő szívességét, amivel lehetővé tették tanulmányutam sikerét. Mindenekelőtt köszönettel tartozom Horst KUNZE főigazgató úrnak, a Deutsche Staatsbibliothek vezetőjének, továbbá a Deutsche Staatsbibliothek vezető munkatársának, Werner DUBE úrnak s a berlini Akadémiai Könyvtár munkatársának, Senta LIND úrhölgynek.

Meghatározza a rendelet a kölcsönzési forgalom megszervezését és lebonyolítását is. Ennek lényege a következő: az olvasó eljuttatja kérését a hozzá legközelebb eső — a távkölcsönzési hálózatba bekapcsolt — könyvtárba. Itt megkezdik a kért mű keresését először a járás, majd a kerület könyvtáraiban. Ha ez nem vezet sikerhez, akkor — de csak akkor — a kérést megváltoztatva távolabbi kereső-útra irányítják. Amennyiben egy mű lelőhelyét sikerült meghatározni és a dokumentum kölcsönözhető (a kivételeket felsorolja a rendelet), a könyvtár a tulajdonában levő könyvet köteles a kérő könyvtár rendelkezésére bocsátani. A könyvek szállítása a használó költségére történik. A kölcsönzési határidő általában négy hét, folyóiratoknál rendszerint kevesebb.

Bár a rendelethez kiadott utasítás leszögezi, hogy ez a szolgáltatás csak indokolt esetben vehető igénybe, mégis egyre növekszik a kölcsönzési forgalomban keresett könyvek száma, és így a munka a könyvtárak számára is egyre nagyobb megterhelést jelent.

Ennek megszüntetésére vagy legalábbis csökkentésére a német könyvtárosok természetesen megoldást keresnek. KUNZE professzor meghatározása szerint (*Bibliotheksverwaltungslehre*. Leipzig, 1958, Harrassowitz. 269. l.) a jó szervezés mellett a következő elvi szempontok megtartása könnyíthet a helyzeten:

1. A kölcsönzési szolgálatot csak komoly esetekben szabad igénybe venni.
2. Először mindig a helyi megszerzés lehetőségét kell megpróbálni, csak azután szabad a kérést utárra indítani.
3. Minden kérést felül kell vizsgálni, és a helyes bibliográfiai adatokat meg kell állapítani. (Sajnos erre személyzethiány miatt nem kerülhet mindig sor, a pontatlan adatok viszont nagyon megnehezítik a keresést.)
4. A cédulák irányítása ne történjék mechanikusan, hanem ésszerűen. Jól kell ismernie az irányítónak a német könyvtárak állományát és speciális gyűjtőterületeit. Emellett a könyvek és folyóiratok lelőhelyének meghatározására szolgáló könyvtári eszközöket minél szélesebb körben kell biztosítani.

E kérdés megoldásával foglalkozott a Német Demokratikus Köztársaság tudományos könyvtárakban dolgozó könyvtárosainak szakülésén egy külön munkaközösség. Ennek tagjai két alapvető tételből indultak ki: egyrészt abból, hogy a kölcsönzési forgalom gyors és zavartalan működését biztosítani kell, másrészt abból, hogy *egy helyesen felépített központi katalógus-rendszer nélkül a kölcsönzési forgalom lebonyolítása nem lehetséges.*

Központi katalógusok. Amint a vita alapjául szolgáló tézisek egyik pontja kimondja: a kölcsönzési forgalom zökkenésmentes lebonyolítása hosszabb időtartamra csak olyan regionális központi katalógusrendszer alapján képzelhető el, melynek tagjai a távközlés modern eszközeivel (telex) vannak felszerelve. Megállapítja e tézisek egyike továbbá, hogy a központi katalógusok haszna nagyobb, mint a felállításukhoz szükséges beruházás: munkaerő, anyag, pénz. Ennek bizonyítására közli a Halleban található *Zentralkatalog der Bibliotheken und Büchereien des Landes Sachsen-Anhalt* működésének statisztikai adatait, melyek szerint a katalógus alapján

1951-ben a kérések	16,5%-át
1955-ben „	29%-át
1957-ben „	38%-át

lehetett kielégíteni. Ennek alapján az a feltevés, hogy a kiépítendő és az egész országot átfogó központi katalógus-rendszer alapján a keresett művek lelőhelyének mintegy 80–85%-át lehet majd meghatározni.

Mint már az első tézisből kiderül, a kérdést nem egyetlen országos központi katalógus, hanem az egész országot átfogó központi katalógus-rendszer felállításával kívánják megoldani. Az egyetlen országos központi katalógus gondolatát — a német viszonyok figyelembevételével — elvetették. Ebben egységes álláspontra jutottak, arra nézve azonban már nagyon megoszlanak a vélemények, hogy ezek a kisebb központi katalógusok milyen jellegűek legyenek. Sokan képviselik azt a felfogást, hogy ezek a katalógusok egy-egy terület könyvtárainak heterogén állományait fogják össze, viszont másoknak az a véleményük, hogy e katalógusok szakkatalógusok legyenek. Szerintük az lenne a helyes, ha egyes tudományos és ipari centrumokban állítanák fel őket (pl. Jenában az optikai irodalom központi katalógusát), és ott, ahol egy tudományág szakanyaga amúgy is erősen képviselve van, gyűjtenék össze — ha csak katalógusban is — a reá vonatkozó, de máshol található műveket.

Abban, hogy regionális katalógusokat vagy szakterületenkénti részlet-központi katalógusokat állítsanak-e fel, még nem sikerült megegyezésre jutni, ez állandó vitatéma, amelynek ma még valószínű megoldása sem mutatkozik.

Bármilyen megoldási módot fogadjanak is azonban el, kétségtelen, hogy a központi katalógusokat a jobb és gyorsabb munka érdekében modern távközlési eszközzel kell összekapcsolni. A tervek szerint az ún. Telex-eljárással sikerülne ezt megoldani.

Tanulmányutam során a *Deutsche Staatsbibliothek* Auskunftsabteilung-ja kérésében felállított katalógusokat: *Zentralkatalog der Auslandsliteratur (ZKA) 1939 ff.* és a *Gesamtverzeichnis Ausländischer Zeitschriften (GAZ) 1939 ff.*, továbbá két regionális központi katalógust, Jenában a *Thüringischer Zentralkatalog*-ot, Halleban pedig a *Zentralkatalog der Bibliotheken und Büchereien des Landes Sachsen-Anhalt*-ot ismertem meg. Ezek közül a legnagyobb arányú a *Staatsbibliothek*-ban felállított két katalógus.

A berlini *Deutsche Staatsbibliothek* felvilágosító osztályának hivatása elsősorban az, hogy a könyvtárba befutó, nagy részben könyvek és folyóiratok lelőhelyére vonatkozó kérdésekre választ adjon, és hogy az e felvilágosításokhoz szükséges segédeszközöket megteremtse és tovább fejlessze. Ezt a feladatkört közvetlen elődjétől, az *Auskunftsbüro der Deutschen Bibliotheken* nevű intézménytől vette át. (Az *Auskunftsbüro*-t 1905-ben alapították azzal a céllal, hogy megállapítsák, megvan-e egy keresett könyv a német könyvtárakban, és ha igen, úgy melyik könyvtárban található az.)

Az osztályon 30 munkatárs dolgozik, ezek közül két tudományos könyvtáros. A munka három különálló csoportban folyik.

A voltaképpeni felvilágosító szolgálatot 11 dolgozó látja el. Ezek feladata a következő:

a) Választ adnak szóban (telefonon) lelőhelymeghatározásra vonatkozó kérésekre. 1958-ban 6200 megkeresés történt és 13 000 címre vonatkozóan adtak felvilágosítást.

b) Ugyanezt végzik írásbeli megkeresésre is. 1958-ban 2000 írásbeli kérdésben 4500 cím lelőhelye iránt érdeklődtek. A kért címek 78%-ára tudtak pozitív választ adni.

A lelőhelymeghatározás a következő módon történik: először igénybe veszik az osztályon található segédeszközöket (*ZKA*, *GAZ*, segédkönyvek), és amennyiben így nem jutnak a kért mű nyomára, a könyvet a többi német könyvtárban és a szomszédos külföldi könyvtáraiban keresik tovább.

A keresés előrenyomtatott levelezőlapokon történik, amelyekre a kért mű adatait ormig rendszerrel sokszorosítják. A lapokat azokba a könyvtárakba küldik szét, amelyekben a könyv megléte valószínű. E munkában egy kis katalógus a segédeszközük, amely a könyvtárakat betűrendben és szakosítva is tartalmazza. Főleg az utóbbi ad támogatást a keresőlapok irányításában. 1958-ban 125 000 keresőlapot juttattak el más könyvtá-

rakba. Az igényelt könyvek 80%-át az NDK-ban, 12%-át Nyugat-Németországban, 8%-át pedig külföldön találták meg.

A keresésből visszaérkezett lapokat, akár pozitív, akár negatív eredményt rögzítenek, beosztják az ún. *Ergänzungskatalog*-ba, ezek a későbbi kereséseknél értékes támpontul szolgálhatnak.

c) Itt dolgozzák fel ezen kívül a más könyvtárak kölcsönzéseit jelző könyvtárközi kölcsönzési megrendeléseket is. Ezek — amennyiben a *Staatsbibliothek* állományában nincsenek meg — mind ide kerülnek. 1958-ban 21 000 kéréscédulát dolgoztak fel. Miután munkaerőhiány miatt nem tudtak a keresettel lépést tartani, csak az 1939 után megjelent külföldi könyvek és folyóiratok lelőhelyeit kutatják fel. Amennyiben a keresett mű e kategóriák egyikébe sem tartozik, a kereső-kölcsönzési lapot más könyvtárakhoz továbbítják. 1958-ban a beérkezett kérések 32%-ára tudtak pozitív választ adni.

d) Itt tartják nyilván azokat az egyéb kéréseket is, amelyek már nem a lelőhely-meghatározására vonatkoznak, hanem bibliográfiai jellegű kérdéseket tartalmaznak. Ezeket nem az osztály munkatársai, hanem rendszerint a szakreferensek oldják meg. Itt csak központi nyilvántartásuk történik.

e) A német könyvtárak állandóan használt jelzeteit (betű és számkombináció) is ez az osztály tartja nyilván. Az ún. *Sigelliste* készül itt.

Az osztály kereső-munkáját három segédeszköz igénybevételével végzi :

1. A segédkönyvtár (kb. 3000 kötet) rendkívül értékes anyagot tartalmaz, katalógusokat és bibliográfiákat, melyek részben a felvilágosítások segítésére, részben a központi katalógussal folyó munka támogatására szolgálnak.

2. „*Zentralkatalog der Auslandliteratur (ZKA) 1939 ff.* Kb. 200 tudományos és ipari szakkönyvtár 1939 óta megjelent külföldi könyvanyagát magában foglaló központi katalógus. 1953-ban a Staatssekretariat für Hochschulwesen rendeletben kötelezte a felügyelete alá tartozó könyvtárakat a bejelentésre, az ipari könyvtárak önkéntesen csatlakoztak az akcióhoz. 200 könyvtár (egy-egy egyetemi hálózat gyakran csak egy egységnek számít) küldi be anyagát bejelentéses módszerrel a központi katalógusba, de nemcsak a tudományos irodalmat, hanem minden új könyv címét. Ezzel azonban a katalógus túlságosan megnövekedett, és kívánatos lenne anyagának korlátozása a tudományos irodalom területére. Jelenleg a katalógus kb. 330 000 címet tartalmaz, az évi gyarapodás kb. 70 000 új cédula. Nem helyeznek minden cédulát a katalógusba, egy műről csak egy cédulát — a legjobbat — tartanak meg. Erre írják fel a többi példány lelőhelyét.

A beérkezett anyag 50%-ának rossz a címfelvétele, de ezekből hasonlítás után (hiszen sokszor már benne van a mű cédulája a katalógusban) kb. 20% kiesik. Így a címfelvételeknek 30%-a rossz, ezeket azonban munkaerőhiány miatt nem tudják kijavítani, és ilyen állapotban kerülnek beosztásra.

A *Staatsbibliothek* nyomtatásban adja ki *Berliner Titeldrucke N. F.* címen a szovjet és népi demokratikus új beszerzések jegyzékét. Ennek évi összefoglaló kötetében az egyes címek mellett a *ZKA* alapján feltüntetik, hogy a könyv a *Staatsbibliothek*-on kívül melyik más könyvtár állományában található még meg. Így ez a kiadvány bizonyos mértékig nyomtatott kurrens központi katalógusnak is tekinthető. A válogatott tudományos anyagot tartalmazó jegyzék : *Das neue wissenschaftliche Buch. Neuerwerbungen der wissenschaftlichen Bibliotheken der DDR*, melyet szintén a *Staatsbibliothek* tesz közzé, bizonyos mértékben ugyanezt a szerepet tölti be. Két sorozatban jelenik meg : *Reihe A : Naturwissenschaften-Technik* és *Reihe B : Gesellschaftswissenschaften*. Az előbbi olyan művek címeit is tartalmazza a *ZKA* alapján, amelyek a *Staatsbibliothek*-ben nincsenek meg, az utóbbi csak a *Staatsbibliothek* szerzeményeit közli, egyúttal más könyvtárak azonos beszerzéseinek lelőhelyeit is feltünteti.

3. *Gesamtverzeichnis Ausländischer Zeitschriften (GAZ) 1939 ff* szerkesztése is ezen az osztályon folyik. E katalógus munkálataiban részt vesznek a Staatssekretariat für Hochschulwesen fennhatósága alá tartozó könyvtárak, az Akadémia, a Mezőgazdasági Akadémia és a nagy ipari vállalatok könyvtárai, összesen kb. 120—150 könyvtár. A munkák hat éve tartanak, remélik, hogy egy év múlva készen lesznek vele, és hozzáfoghatnak a katalógus kiadásához.

A könyvtárak külföldi folyóiratállományukat 1939-től jelentik be a *GAZ*-hez. (A „folyóirat” fogalmát az ilyenkor szokásos legtágabb értelemben alkalmazzák.) Általában a teljes állományt egyszerre jelentették be, most az új folyóiratokról adnak hírt, vagy az előállott változásokat (a folyóirat megszűnt vagy nem jár többé) jelzik. A bejelentés a szokásos nemzetközi méretű kartonon történik, előre megadott utasítások alapján.

A könyvtárak bejelentéseit nagyméretű kartonlapokra írják át. Minden folyóiratnak csak egy lapja van, erre kerül a címleírás és az egyes könyvtárakban meglévő állomány feltüntetése. A címleírást nem a könyvtárak bejelentéseiből, hanem magukról a folyóiratokról készítik. Ezért minden folyóiratot maguk is megnéznek. A bejelentett folyóiratok 75—80%-a megvan saját állományukban, ezeket könnyen megkapják, a többit pedig kölcsönkérik. Így pontosan meg tudják állapítani a folyóirat címfelvételi adatait. A címen kívül mindig feltüntetik a kiadó testületet, a nehezen érthető nyelveknél címfordítást is közölnek. Ezen kívül a folyóirat megjelenési helyét is feltüntetik. Minden címhez megkeresik az első évfolyam megjelenésének évszámát (ha befejezett, úgy az utolsóé is), a címváltozásokat, supplementumokat stb. Pontosságra törekszenek, mert bár elsődleges céljuk az, hogy lelőhelykatalógust hozzanak létre, szeretnék, ha az egyúttal bibliográfiai segédeszközként is használható lenne. Az összesítő lapon természetesen a könyvtárak állományát is feltüntetik, első helyen a legteljesebb sorozatot, majd a kisebb állományokat.

Amikor az egyes folyóiratok nagy kartonjai ezen a módon elkészültek, akkor kezdtek kiadni az ún. *Umlaufmanuskript* egyes füzeteit. A kiadás alfabetikus sorrendet követve történt, ma kb. az *S* betűnél tartanak. A füzetek sokszorosítva jelennek meg. Minden résztvevő könyvtár kap egy példányt, és saját szempontjából átnézi a folyóiratot. Revideálja a címfelveleket, de főleg saját állományadatainak helyességét ellenőrzi. A kéziratot a *GAZ* szerkesztőségének 14 nap múlva visszaküldik. A nagy könyvtárak megtartanak maguknak egy-egy példányt az *Umlaufmanuskript*-ből, így a teljes mű megjelenéséig is tudnak már az egyes folyóiratok lelőhelyéről tájékozódni.

A visszaérkezett *Umlaufmanuskript*-et feldolgozzák, az esetleges változtatásokat az alap-kartonkimutatásra átvezetik. Így készül el a végleges cédula.

Ezt a munkát, mint már említettem, kb. egy év múlva lezárják, és hozzákezdnek a katalógus kiadásához. Ez alfabetikus lesz, és a Preussische Instruktion előírásai szerint sorolja fel a folyóiratokat. Hogy használatát megkönnyítsék, jól kidolgozott szakmutatóval kívánják kiegészíteni.

Miután a Marburgban készülő nyugatnémet *GAZ*-t mechanikus beosztási sorrendben adják ki, itt is felmerül a kérdés, hogy nem lenne-e helyesebb erre a beosztási rendre áttérni. A felfogás azonban általában az, hogy mivel kidolgozott mechanikus beosztási rendszerük nincsen, nem akarnak éppen egy ilyen rendkívül drága és nagy katalógus kiadásánál újjal kísérletezni.

Jénában a *Thüringischer Zentralkatalog* még fiatal intézmény, csak 1955 óta működik. Kb. 120 könyvtár anyagát foglalja magában, mégpedig az egyetemi intézeti könyvtárak, a Jénában dolgozó akadémiai intézetek, az Ernst Abbe Bücherei, a VEB Optik Carl Zeiss, Schott és Jenapharm könyvtárainak anyagát, továbbá Weimar, Erfurt, Ilmenau, Gotha, tehát egész Thüringia tudományos jellegű könyvtárainak állományát. A könyvtárak 1955. január 1. utáni beszerzéseiket jelentik be, 40 könyvtár azonban

már teljes állományával szerepel a katalógusban. A további cél az, hogy a terület minden tudományos és ipari könyvtárának teljes anyaga belekerüljön.

A katalógus anyagát bejelentési módszerrel gyűjtik össze. A résztvevő könyvtáraknak címfelvételi mintalapokat küldtek ki, így próbálták a címfelveleket egységességét biztosítani.

A katalógus ma 75 000 cédulát tartalmaz. (Az évi gyarapodás 20 000 cédula körül mozog.) Két részre oszlik, az egyik a monográfikus műveket, a másik a folyóiratokat foglalja magában. Minden könyvről csak egy cédulát tartanak meg, erre írják rá a többi példány jelzetét. A folyóiratoknak ellenben annyi cédulájuk van, ahány sorozatban a katalógusban képviselve vannak.

Halle-ban az *Universitäts- und Landesbibliothek* 1949-ben kezdte meg a regionális központi katalógus: *Zentralkatalog der öffentlichen Bibliotheken und Büchereien des Landes Sachsen-Anhalt* felállítását. A katalógus létrehozását a háború utáni könyvtári nehézségek tették szükségessé, a súlyos veszteségeket szenvedett állományok, új beszerzések összefogása nélkülözhetetlenné vált a kutatómunka számára. Szükséges a katalógus az új beszerzések koordinálásához is.

1949-ben rendelet jelent meg, amelynek értelmében kívánatos, hogy a részvételre kötelezett egyetemi intézeti könyvtárakon kívül a terület körzeti és városi könyvtárai, valamint az üzemek tudományos szakkönyvtárai is csatlakozzanak a központi katalógushoz. A könyvtárakat e rendelet nyomán az egyetemi könyvtár dolgozói végiglátogatták, és így kérték fel őket a közreműködésre. Ennek eredményeként ma a 81 egyetemi intézeti könyvtáron kívül 22 üzemi könyvtár (köztük pl. a Leuna Werke), 57 városi könyvtár, illetve társulati és egyesületi könyvtár küldi be anyagát a központi katalógusba. A könyvtárak teljes állományát szeretnék a katalógusban egyesíteni, tehát sem időbeli, sem szakkorlátozást nem érvényesítenek. A katalógus a külföldi és a német anyagot egyaránt tartalmazza. Két részre oszlik, betűrendben tartják a monográfikus műveket és külön a periodikákat. Jelenleg kb. 735 000 cédulával rendelkeznek, az évi gyarapodás 60 000 cédula. A könyvtárak anyagát bejelentési módszerrel gyűjtik össze. Egy műről csak egy cédula marad a katalógusban, erre írják fel a lelőhelyeket.

A résztvevő könyvtárak minta-címfelveleket kapnak, így próbálják a címfelveleket egységessé tenni. Sajnos nem valami jó eredménnyel, mert a beérkezett címfelvelekek még ezek után is igen egyenetlenek, csak egyharmaduk felel meg a követelményeknek, kétharmadukat javítani kell.

Tekintettel arra, hogy a könyvtárak különböző módokon küldik be anyagukat (cédula, fénykép a címlapról, jegyzék stb.) a katalógusban a legkülönbözőbb cédulák találhatók (felragasztás, nyomtatott, kézzel írott stb.). De a külső formára nem is adnak sokat, lényeg az, hogy a katalógus a lelőhelymeghatározás követelményének eleget tudjon tenni.

A katalógust sokan veszik igénybe. Hetenként kb. 250 cím iránt érdeklődnek. 1958-ban a keresett művek 36%-ának lelőhelyét tudták a katalógus alapján megállapítani.

A tapasztalatok végső összegezése az, hogy ha nem is alakult ki teljes és véglegesnek mondható központi katalógus-rendszer a Német Demokratikus Köztársaságban, bizonyos, hogy ezen a téren nagy eredményeik vannak. Saját központi katalógus-rendszerünk kialakításánál azonban figyelembe kell vennünk az *eltérő hazai viszonyokat*: nálunk mások az arányok, kisebb az ország és kisebbek a könyvtárak is. A német „vidéki” könyvtárak (pl. Lipcse, Halle, Jena) milliós vagy annál is jóval nagyobb kötet-számmal rendelkeznek, akkorák, sőt nagyobbak, mint a mi legnagyobb könyvtáraink. Más tehát a regionális elv a központi katalógus területén Németországban és másnak kell lennie Magyarországon. De a német tapasztalatok alkotó alkalmazása hasznos lehet számunkra.

Sz. NÉMETH MÁRIA

Egy üzemből termelő központi tárca-könyvkötőüzem felállításának tervezete. A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztálya az elmúlt év telén megbízta a Könyvtárügyi Tanács Raktározási és Állományvédelmi Szakbizottságát, hogy foglalkozzon egy üzemből termelő központi tárca-könyvkötőüzem felállításának tervezésével.

A Raktározási és Állományvédelmi Szakbizottság e sorok íróját bízta meg az üzem felállításával kapcsolatos terv elkészítésével.

Könyvtáraink állományvédelmének korszerűtlen helyzetében a súlyos raktározási gondok mellett, a kötetelés kérdése az, amely lényegesen nagyobb anyagi befektetést kíván, mint a raktári férőhelyek megteremtése. Évtizedes mulasztásokat kell pótolni, miután az állomány gyarapodása az első világháború után sokkal nagyobb lépéssel haladt előre, mint annak előtte. Ezen igen tekintélyes számú szaporulatnak túlnyomó része évről évre kötetlen maradt.

A felszabadulás után ez a gyarapodási folyamat olyan eddig nem látott fejlődésnek indult szocialista államunkban, mellyel kötetelési kapacitásunk távolról sem tudott lépést tartani. A nemzetközi szokásos normák szerint a könyvtárak bruttó költségvetések 20—25%-át fordítják könyvek kötetelésére. Ez a százalékarány a kimaradt háborús évek következtében és a könyvtermelés állandó és rohamos növekedése, de nem kevésbé a könyvek fokozottabb olvasottsága következtében felemelendő volna. Bár szocialista államunkban most kötetszám szerint sokkal többet kötetünk, mint a második világháború előtt, ma mégis könyvtáraink évi költségvetésüknek csak 5, legfeljebb 8%-át költik kötetelésre, mert állományuk gyarapodása a múlthoz képest sokszorosán megnövekedett. Tehát az állománygyarapodásnak és a fokozott használatnak megfelelően a könyvkötési költségvetést tetemesen fel kell emelni, hogy lépést tudjon tartani a követelményekkel.

A könyvtárainkban működő könyvkötő házi üzemek a múlthoz viszonyítva jelentősen fejlődtek (1938-ban összesen 15 könyvkötő dolgozott könyvtári kötetben, a mai 150 személlyel szemben). De ezen házi üzemeket bármennyire is fejlesztjük, mert továbbfejlesztésük feltétlenül kell, sohasem fogják tudni súlyos kötetési problémáinkat megoldani, ha figyelembe vesszük, hogy könyvtárainkban 6—7 millió kötetlen könyvet tárolnak. A kötésre szoruló kurrens gyarapodás pedig már most évi 800 000 kötetet tesz ki, mely szám évről évre erősen növekedni fog.

A kötetelés problémájával kapcsolatban kettős kérdéssel állunk szemben. Egyrészt az állományban levő kötött, de sok olvasás következtében tönkrement könyvek javításának és újrakötésének kérdése. Ezen feladatot a könyvtárakban működő házi üzemek végeznék el, a fokozódó szükségletnek megfelelően. Ilyen munkákat nagyüzemi módszerrel termelő üzem nem tud elvégezni, mert egyedi munkáról van szó. A tapasztalatból is tudjuk, hogy a magánszektort kivéve, semmilyen könyvkötő vállalat nem vállalja a rongyos könyvek javítását és újrakötését. A másik feladat a könyvtáraink polcain fekvő kötetlen könyvek, periodikák és az új kötetelésre szoruló könyveknek a bekötése. Ezt a kérdést a legolcsóbban egy minisztériumi felügyelet alatt működő, rezsiköltségben termelő könyvkötő üzem megszervezésével lehet megoldani.

Egy ilyen üzem megszervezésére azért is szükség van, mert ha korlátlan mennyiségű pénz állana rendelkezésre a kötetelésre, akkor sem tudnák azt elvégeztetni, mert az ország jelenlegi összes kötési kapacitása még egy kis töredéket sem volna képes vállalni. Egyrészt a házi üzemek fent vázolt feladataik következtében, másrészt az állami, szövetkezeti és magán könyvkötők annyira túl vannak halmozva munkával, hogy képtelenek további feladatokat vállalni.

Nem kevésbé fontos kérdés a kötési költségek arányának összevetése sem. A felállítandó tárca-vállalat útján könyvtáraink önköltségi áron jutnának kötetekhez, ami

a költségeknek 1/3 résszel való csökkentését jelenti, vagy fordítva ugyanazon összegért 50%-kal több kötést kaphatnának.

A jelenlegi szakmunkás-helyzet mellett e rezsiköltségben termelő üzem megindulásakor (1960) csak kisipari és aránylag kevésbé gépesített jelleggel, legfeljebb az egész szervezetbe 70 munkaeget beállítva, volna megvalósítható. A további években ezen üzemből kiindulva, fokozatosan gépesítve, új technológiák bevezetése és új munkaegek képzése folytán, lehetséges csak a magyar könyvtárak szükségletének megfelelő és rezsiköltségben termelő tárca-könyvkötőüzem megvalósítása, illetőleg a szükségletnek megfelelő kifejlesztése. Az üzem a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztályának közvetlen felügyelete és ellenőrzése alatt működne.

A további fejlesztésnek két egymással párhuzamos irányban kell haladnia. A szortiment kötéstechnikát a legszélső és ésszerű lehetőségekhez mérten minél jobban gépesíteni és az új, fűzés nélküli, ragasztott gerincű gépesített kötéstechológiát a legszélesebb területen kell alkalmazni.

Mint fent említettem, a jelenlegi könyvkötő-szakmunkás helyzet szerint legfeljebb 20—22 olyan könyvkötő szakmunkást lehetne verbuválni, kiknek szakképzettsége alkalmas lenne a fenti feladatok elvégzésére és ugyanakkor a jövő szakmunkások, ipari tanulók képzésére is. A kezdő szervezetben alkalmazandó 20 szakmunkás mellé azonnal 10 ipari tanulót kellene szerződtetni, előzetes két heti próbaidő után. A próbaidő alatt a tanulójelölteknek tanúbizonytságot kellene tenniük arról, hogy a szakma elsajátítására alkalmasak, és minden ambíciójuk megvan azt megtanulni. A tanuló létszámot a fejlesztés során, de legalább az első tíz esztendő folyamán a kezdeti, de ha lehetséges még további 12—15 főre kellene emelni. Ebből a sajátképzésű szakmunkás rétegből állana azután az üzem fejlődő szakmunkás törzsgárdája. Pillanatnyilag még kétféle előképzettséggel lehet könyvkötő tanulókat szerződtetni. Érettségivel másfél év, általános iskolai VIII. oszt. végzettséggel pedig három év a tanulmányi idő, vagyis ennyi idő után válnak szakmunkásokká az ipari tanulók. Értésüléseink szerint 1960-tól a könyvkötőiparban csak érettségivel lehet tanulót szerződtetni. Ez esetben gyorsul a szakmunkás-képzés ideje. A szakmunkás utánpótlás csak ezen az úton valósítható meg, s erre azért is nagy szükség van, mert a Ságvári Endre Grafikai Szakiskola kizárólag a nagyüzemek, nyomdák részére nevel szakmunkásokat, akik végzettségük után azonnal a kijelölt nagyüzemben foglalják el munkahelyüket. A szövetkezeti és magánkisipartól pedig nem számíthatunk szakmunkás utánpótlásra.

A szakmunkások mellett szükség van előkészítő munkaegekre, akik akár az általános iskola VIII. oszt. elvégzése után volnának alkalmazhatók szerződés nélkül és két, három hónap alatt taníthatók be. A magas aranyozói és csoportvezetői munkakörökre a szakmunkások közül kell kiemelni azokat az egeket, akik szakmai ismeretüknél, szocialista emberi magatartásuknál fogva alkalmasak lesznek feladataik elvégzésére. Műzeális értékű könyvek, kéziratok restaurálásával és művészi könyvkötések készítésével ezen üzem semmiképpen sem foglalkozhatna. Ez a feladat a házi üzemek továbbfejlesztésével kapcsolatos kérdés.

A felállítandó üzemben a szalagrendszerű munkafolyamatot kell megszervezni és kialakítani, mert ennek folyamánaképpen érhető el a maximális termelés. Tekintettel az igen nagy mennyiségű kötendő könyvre, a munkaegek teljesítménye, azok különös megfeszítése nélkül, úgy használható ki a leggazdaságosabban, ha minél kisebb részletmunkát jól beidegződve végeznek el.

A munkafolyamatoknak a következőknek kellene lenniük a kevésbé gépesített szortiment kötéseknél;

1. Szétszedés, javítás, préselés, előzékélés, fűzés. Ezen munkafolyamatokat betanított előkészítő munkaegekkel kell elvégeztetni.

2. A tényleges könyvkötés elkészítése. Enyvezés, körülvágás, préselés, ereszreverés, táblakészítés, beborítás és leragasztás. Ezen munkafolyamatok csak szakképzett könyvkötőkkel végezhetőek el.

3. Az elkészült kötés címnyomása és minőségének ellenőrzése. Ennél a munkafolyamatnál a magasabb szakképzettségű szakmunkások alkalmazandók.

A fenti kötéstípust a lehető legmodernebb szalaggyártásban a könyvtári segédkönyvek, lexikonok, szótárak, egyetemi tankönyvek és pl. a Széchényi Könyvtár vonatkozásában a muzeális kötelespéldányok bekötésénél kell alkalmazni.

Mint már említettem, elképzelhetetlen lenne a szükségletnek megfelelő kapacitású könyvkötőüzem működése a modern fűzés nélküli, műanyaggal ragasztott gerincű technológia igen széles körben való alkalmazása nélkül. Ezen a téren a hazai tapasztalatok is igen biztatók, bár gépek és megfelelő ragasztóanyagok hiányában inkább csak kézi-erejű kísérletezés folyik. Külföldön, pl. a Német Demokratikus Köztársaságban, már olyan automatikus ragasztott gerincű kötések készítő gépeket gyártanak, melyek két jól betanult szakmunkás kezelésével már évi 25–30 000 kötet könyvetestet kötnek egybe, egészen a tábla elkészítéséig. Különböző papirokhoz pedig — szívóképességüknek megfelelően — kilenc-tízféle műanyagragasztót használnak, amelyek gyárilag előállítva készen kaphatók.

A fűzés nélküli, ragasztott gerincű kötések nagyon jól alkalmazhatók könyvtáraink szépirodalmi műveinél, esetleg hírlapok, részben folyóiratok, brosrák, jegyzetek bekötésére. Természetesen a külföldi tapasztalatokat a gépek kiválasztásakor előzőleg a helyszínen tanulmányozni kell.

Ha a fenti kötési technológiát a szükségletnek megfelelően kiegyensúlyozva alkalmazzuk, és a gépeket beszerezzük, azok működtetéséhez a munkaerőket kiképezzük, akkor könyvtáraink évi kurrens kötési szükségletét 8–10 év múlva a fenti elvek szerinti fejlesztés után biztosítani lehetne, és a következő években már az elmaradt restanciák bekötését is meg lehetne kezdeni, s kb. 25–30 év múlva a restanciák felszámolása és a kurrens évi szükséglet bekötése után egyenesbe kerülhetnének könyvvállományunk bekötése terén. Az ez időre kialakult üzem továbbra sem volna felesleges vagy túlzott méretű szervezet, mert az évi állandóan növekvő és akkor már előre láthatólag a jelenleginél 100%-kal magasabb kurrens szükséglet mellett, a közben állandóan elhasználódó, illetőleg akkorra már sokkal nagyobb tömegű újrakötés egy időben volna elvégezhető, vagyis ezek után nem kellene kötésrestanciával számolni.

Az 1957. évi felmérés adatai szerint a kötésre váró anyag — a kartonálásokat kivéve — fajta szerint százalékarányban a következőképpen oszlik meg: 60% könyv, 35% folyóirat és 5% hírlap. Ha most a kezdő 70 személyes szervezetet vesszük figyelembe, mely 1960-ban kezdené meg működését, ez az együttes a jelenlegi technológiai lehetőségek szerint és a tanonképzést figyelembe véve, 50 000 kötetet köthetne be a következő elosztásban: 30 000 kötet könyv, 17 000 kötet folyóirat és 3000 kötet hírlap.

Számadataim alapján a tervhez WEKERLE Imre készítette el a pénzügyi tervet. Ezek szerint az üzem beruházási, felszerelési költsége 500 000 Ft-ba kerül. Az első évi termelés összköltsége (50 000 kötet) 2 159 700 Ft-ba kerülne. Ugyanez a mennyiségű könyv, folyóirat és hírlap bekötése hatósági áron, állami vagy szövetkezeti szektornál elvégeztetve (attól eltekintve, hogy nem is tudnák vállalni) 2 682 000 Ft-ot tenne ki. Tehát látjuk, hogy az első évben 522 300 Ft-tot takaríthatunk meg könyvtáraink számára, amely összegből a teljes beruházási felszerelés megvásárolható. Ha a következő évben egy fűzés nélküli kötőgépet állítunk be, óvatossággal becslés szerint 25 000 kötetet többet termelhetnénk. E munkálatok elvégzéséhez mindössze már csak újabb 8 munkaerőre van szükség, a 25 000 kötésnek személyi és dologi összköltsége 48 000 Ft. Ha az első évi 50 000 kötet átlagköltségét számítjuk rezszi árban, akkor egy kötet 43,20 Ft-ba

kerül. A második évben a beállított fűzés nélküli kötőgép alkalmazásával 75 000 kötet készülhetne el s már csak kötetenkénti 35,20 Ft egységáron. Ez a fokozatosan csökkent ár a további évek fejlesztése során 6—7 év múlva kötetenként 18—20 Ft-ra leszorítható.

A fenti árak a jelenlegi árakhoz mérten számítottak, amennyiben általános árváltozás következne be, akkor a kötésárak is aszerint változnak. A fokozatos fejlesztés lehetőségét az első évek eredményeitől és a szükségletnek megfelelően lehetne elérni, ennek részletes adataiban való elmélyülés pillanatnyilag meddő munka volna, mert az ipar állandó fejlődése folyamán olyan lehetőségek valósulhatnak meg a könyvkötészet terén, amire ma még nem is gondolhatunk.

A felállítandó rezsi üzem tervezetét a Raktározási és Állományvédelmi Bizottság 1959. jún. 16-án részleteiben is megtárgyalta, és javaslatait a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztályához felterjesztette.

SASVÁRI DEZSŐ

H Í R E K

A Nemzetközi Tudományos Tájékoztatási Konferencia 1958. nov. 16-tól 21-ig ülésezett Washingtonban. A Konferencia gyökerei visszanyúlnak a 10 év előtti, 1948-ban a londoni Királyi Társaság által rendezett Tudományos Tájékoztatási Konferenciához. Ennek mintegy folytatásaként az Unesco hívott össze egy Nemzetközi Tudományos Tájékoztatási konferenciát 1949-ben. Az itt megvitatott problémák további figyelemmel kísérésére alakult meg később a *Tiszta és alkalmazott tudományok terminológiai és dokumentációs nemzetközi tanácsadó bizottsága*. Nemzetközileg ismert angol elnevezésének rövidítése: *IACDocTerPAS*. Ez a Bizottság már első ülésén (1954-ben) tervbe vette egy nemzetközi konferencia megszervezését a tudományos dokumentáció visszamenő vizsgálatára. Hosszas vita után az Amerikai Dokumentációs Intézet — ADI — javaslatára végül is Washingtonban hívták össze ezt az angol neve után (*International Conference on Scientific Information*) *ICSI*-ként ismert konferenciát.

948 résztvevő közül 811 volt (85,2%) az USA-ból, 40 angol (4,2%), 51 nyugat-európai (5,4%), 10 kelet-európai (1,1%), 16 kanadai, 5 latin-amerikai, 10 ázsiai, míg 5 az afrikai és óceániai angol dominiumokról. A Konferenciára beküldött 75 referátumot, amely nyomtatásban 1420 lap terjedelemben (2,72 kg) jelent meg, a résztvevők előre megkapták, bár többen késve.

Az első ülészak a kutatók dokumentációs anyagszükségletének vizsgálatával foglalkozott. A 13 megvitatott referátum közül említésre méltó egy amerikai: 1500 kémikus munkáját vizsgálták 9 egymásután következő napon át abból a szempont-

ból, hogy munkaidejük hogyan oszlik meg a tisztán kutatómunka és az arra vonatkozó információszerzés között. Megállapították, hogy a munkaidőnek kb. 49,8%-át ez utóbbi veszi igénybe, s ennek is a nagyobb része szóbeli közlés útján történik. A tisztán kutató tevékenységre a munkaidőnek csak 36%-a jut. Igen érdekes a londoni *Science Library*-nak a tudományos periodika-használat gyakoriságára vonatkozó vizsgálata. Az 1956. évi kölcsönzési, illetve helybenolvasási forgalom 87 255 esete arra mutat, hogy a Science Library 9120 periodikája közül 4821-et senki sem keresett ebben az évben. Az előadó megállapítása szerint a kurrens periodikák $\frac{3}{4}$ része olyan kevésbé olvasott, hogy egyetlen kölcsönözhető példányuk kielégítően az egész Egyesült Királyság érdeklődését.

Az első ülészak megbeszélései általában arra az eredményre jutottak, hogy az információszerzés főforrása a szóbeli közlés; a bibliográfiák használata már viszonylag korlátozott, s még inkább az az évi beszámolóké, évkönyveké. Az új folyóiratszámok átlapozása igen kedvelt és hasznos forrás. Egy másik fontos megállapítás, amelyre 1802 angol elektrotechnikus munkáját vizsgálva jutott az előadó, hogy a műszaki irodalom főfeladata nem abban áll, hogy „utólagos konzultációhoz szolgáltasson dokumentációs forrást”, hanem hogy napról napra ösztökélje a kutatókat az új tudományos események és eredmények megismerésére, és olyan természetű tájékoztatást nyújtson, amit a kutató nem keres előre kigondolt terv szerint, hanem felfedez. Egészében véve az első ülészak hozzájárult a kutatók szokásainak és szükségleteinek megismeré-

séhez. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az itt elhangzott beszámolók túlnyomórészt az Amerikai Egyesült Államokban és Angliában végzett kutatásokon alapszanak, s nem valószínű, hogy más országokra is ugyanúgy érvényesek.

Az ICSI második ülészakát a „leíró és elemző bibliográfiai szolgálat működésének és eredményeinek” szentelte a konferencia rendezőségére. Az itt elhangzottak közül érdemes megemlíteni az olasz küldöttnek a vasipari elemző bibliográfiával kapcsolatosan tett kijelentését, amely szerint az egész ún. „szabad” világ legnagyobb ilyen gyűjteménye alig tartalmaz több adatot, mint a VINITI (a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Tudományos Tájékoztató Intézete) vasipari bibliográfiáinak fele. Egy másik, az orvosi irodalom nyelvek és országok szerinti megoszlását, valamint periodicitását ismertető jelentésből kiderül, hogy az egész világon évenként 220 000 orvosi cikk jelenik meg, amelyeknek egy általános orvosi bibliográfiában kellene szerepelniök. Ezzel szemben a jelenleg létező legteljesebb orvosi bibliográfia, a *Current list of medical literature* összesen 108 000 cikkcímet tartalmaz.

A harmadik ülészakát a monográfiák, compendiumok és a szakosított dokumentációs központok jelentőségét lett volna hivatva értékelni, ez a kísérlet azonban nem sikerült. A negyedik ülészakát, amely a tájékoztatás szervezési rendszereinek jellegzetességeit a raktározásra és kutatásra való tekintettel összehasonlító alapon vizsgálta, ugyancsak csalódást okozott sikertelenségével. Az ötödik ülészakát tárgyalta a legfontosabb kérdéseket és észrevételeket az információs szervezés új rendszereihez szükséges felszerelésekkel kapcsolatban a raktározás és kutatás szempontjából. A hatodik ülészakát a retrospektív kutatómunka megszervezésére vonatkozó általános elmélet felállításának lehetőségeit mérlegelte. A hetedik ülészakát a kormányhatóságok, tudományos társaságok, egyetemek, ipari szervezetek felelősségét tárgyalta a tájékoztató szolgálat megjavításában. Az ülészakák végén két álláspont találkozott — egyik francia, másik angol — egy olyan nemzetközi központ vagy intézet létesítésére vonatkozó terv előterjesztésében, ami világviszonylatban megfelelné a VINITI-nek.

SZIGETHY JOLÁN

Plakátkiállítás a Szabó Ervin Könyvtárban. A könyvtári kiállítások rendezői komoly feladat előtt állanak, amikor

a rendelkezésükre álló korlátozott lehetőségek között az egyetemes és a hazai történelem szempontjából egyformán nagy eseményeket kívánnak bemutatni. Ez fokozott mértékben érvényesül a forradalom, a munkásmozgalom történetének ábrázolásakor, amikor a holt betű, a kiállított könyvek és egyéb dokumentumok csak a legtrikább esetben tudják visszaadni, még a legtökéletesebb elrendezés segítségével is a forradalmi pillanatok igazi arcát, lendületét, mindent elspró dinamikáját.

A Szabó Ervin Könyvtár helyesen járt el akkor, amidőn a kiállítást csak a Tanácsköztársaság — illetve természetesen az ezt közvetlenül megelőző idők — plakátjaira szűkítette le. Ezzel elérte azt a veszelyt, hogy túl sok és túl sokféle dokumentum bemutatása által esetleg épp a lényeg sikkadt volna el, vagy vált volna homályossá. Láthatók a Tanácsköztársaság időszakának plakátjai, amelyeket a legkiválóbb művészek: VÉRTES Marcell, URTZ Béla, DERKOVITS Jenő, KMETTY János stb. terveztek. A plakátok izzó forradalmi hangulata ma is magával ragadja a nézőket, s segítségükkel jobban bele tudjuk élni magunkat a magyar proletárdiktatúra lelkesült, lobogó önfeláldozásra kész világába. Jó csoportosítással sikerült a Tanácsköztársaság életének csuknem valamennyi mozzanatát a plakátanyag segítségével rögzíteni; különösen a békés építőmunka, a kultúra, s ebben a Tanácsköztársaság könyvtárügyének dokumentumait állították ki, érthetően és a szemnek is szépen.

A rendezők természetesen nem törekedtek teljességre. A kiállított anyag első sorban agitatív jellegű volt, és célját el is érte. Külön figyelmet érdemel az egyes tárlók plakátanyagának mértéktartó és esztétikailag is kifogástalan elrendezése. Kisebb fogyatékossága a kiállításnak, hogy a Vörös Hadsereg harcaiból aránylag keveset mutat be, pedig ez témakörre bőséges plakátanyag áll rendelkezésre.

Egy másik, inkább csak „bibliográfiai” hiba, hogy a kifényképezett karikatúrák esetében nem tüntették fel, hogy milyen folyóiratból, annak melyik számából közölték az illusztrációkat.

LAKATOS ÉVA

Könyvkonzerválási és restaurálási kiállítás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárban. CSAPODI Csaba már kimerítően ismertette a *Magyar Könyvszemlében* (1958. 2. sz.) azt a nagy jelentőségű könyvkonzerválási és restaurálási munkát, amelyet — kormányzatunk támogatásá-

val — a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában végeznek. Ennek a munkának eredményeiről most jól sikerült kiállításán számolt be a Könyvtár. A kiállítás szemléletesen mutatta be azokat az alaposan átgondolt és a tervszerűség példájul szolgálható szempontokat, amelyek szerint a Könyvtár legnagyobb értékeinek konzerválásáról és restaurálásáról gondoskodik. SASVÁRI Dezső kezéből a stíluskötés mesterművei kerültek ki. Más típust képviseltek FABRÓ József, NÉMETH Jenő, MONOSTORI Kálmán és MAGYARI Lászlóné kötése. Ezek egyszerűségükkel, színiükkel, nemes arányaikkal hatottak. Helyesen cselekedett a Könyvtár, amikor az egyszerű kötések művelőinek „mérsékelt vonalas díszítvényeket” ajánlott az egyhangúság sivárságának elkerülésére. Az alkalmazott díszítvények néhol szépen is sikerültek, mindazonáltal az az érzésünk, hogy e téren a könyvkötők művészi fantáziája még sok értékes ötlettel szolgálhat.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára konzerválási és restaurálási munkájával jó szolgálatot tesz nemcsak a magyar könyvtárügynek, hanem iparművészetünknek is. A kiállítás jelentőségénél és kitűnő rendezésénél fogva megérdemelte volna az ünnepélyesebb kereteket is.

T. M.

India és magyar kutatói. Az UNESCO Magyar Bizottsága és a MTA Könyvtára könyvkiállítást rendezett Indiáról, különös figyelmet szentelve az indiai—magyar kapcsolatoknak. Rendkívül hálás, de egyben különlegesen nehéz és felelősségteljes helyzetbe kerül a könyvtáros, ha olyan nagy feladatra vállalkozik, hogy egy hatalmas, több ezeréves múlttal rendelkező és egyszersmind biztató jövő előtt álló ország — India népeinek kultúráját és történetét kívánja bemutatni.

A kiállítás a rendkívül nagy műgonddal összeállított 19 tárlóban, ha csak szemelvényekben is, de bemutatta az ősi indiai kultúra remekeit, valamint a modern

India tudományos és politikai életének legfontosabb eredményeit és problémáit. A legnagyobb súlyt — helyesen — az indiai és a magyar tudomány kapcsolatára fektették. KÖRÖSI CSOMA Sándor, DUKA Tivadar, STEIN Aurél, BAKTAY Ervin, GERMANUS Gyula műveikkel, fényképeikkel, kézírataikkal szerepeltek a tárlókban. A kiállított anyagból kiderült, milyen régi és intenzív kapcsolat áll fenn — már 1834-től kezdve, amikor SZÉCHENYI István érintkezésbe lépett a kalkuttai Asiatic Society-vel — az indiai tudományos intézetek és a Magyar Tudományos Akadémia között, és hogy ez a kapcsolat ma sem szűnt meg.

A legszebb és legszemléletesebb kétségtelenül az ősi indiai kultúra emlékeit tükröző néhány tárló volt. Gyönyörű szanszkrit és hindi kódexek, az indiai irodalom ősi kincseinek régi és új kiadásai a *Sakuntalá*, védák, *Mahábháratá* stb., mind az indiai kultúra magas fokát bizonyították, valamint azt, hogy könyvkiadásunk már régóta fokozott figyelemmel fordult India felé. Az újabkori indiai irodalmat elsősorban Rabindranath TACORE művei tükrözték.

Kevésbé szembetűnő, de valójában még érdekesebbek voltak azok a tárlók, amelyek a modern indiai tudomány legújabb vívmányait, az indiai politika fontosabb szereplőit és eseményeit mutatták be. Az indiai tudomány évszázados hagyományokra támaszkodva halad előre, és olyan világviszonylatban is kiemelkedő tudósai képviselik, mint a Nobel-díjas V. RAMAN professzor, az optika, S. BOZE, a fizika, s RANGANATHAN, a könyvtártudomány kiváló kutatója. Ezt bizonyítja a több tucatnyi indiai tudományos folyóirat is. A kiállítás politikai és történeti része már nem adott ilyen áttekinthető és világos képet. Inkább csak a szabadságmozgalmak vezetőit, GANDHIT, NEHRUT, s ezek irodalmi munkásságát — s nem annyira politikai tevékenységüket — ismerhetjük meg ezekből.

LAKATOS ÉVA

SZEMLE

Index translationum. Répertoire international des traductions. Paris, 1959. UNESCO. 700 l. [N°] 10.

Tudományos bibliográfiákat nem gyakran veszünk kézbe azzal a tervvel, hogy olvasni fogjuk őket. Még az annotált kiadások is ritkán csábítanak erre bennünket. Akadnak azonban olyan könyvjegyzékek, melyeknek „izgalmas” tartalma olvasmányos, újra és újra kézbe lehet venni, nem mint segédkönyvet, de mint érdekes, változatos olvasnivalót.

Ilyen összeállítás az UNESCO — immár tizedik évfolyamában megjelenő — *Index translationum*-ja is.

Pontos címléírással, és ahol lehetséges volt, az eredeti cím közlésével felsorolja 65 ország 1957-ben megjelent 27 978 fordítását. Ez a címléírás-tömeg témája következtében emelkedik érdekességével az átlagos bibliográfiák fölé. Több mint bibliográfia: művelődési statisztika és a nemzetközi kulturális kapcsolatok egyik lényeges részletének képe.

Maguk a számok is sok mindent elmondanak. Az előző esztendőhöz képest a fordítások száma csak jelentéktelenül emelkedett (27 617 tétele sorol fel a jegyzék 9-es száma). A megosztott világban tehát a szellemi érintkezés területén sem történt sajnos nagyobb változás.

A szakok szerinti megoszlás statisztikájában a szépirodalom vezet, a fordított műveknek több mint a fele (15 407) a különböző irodalmi műfajokból való. Mészse utánuk következnek a jog, a társadalomtudományok, a történelem, a földrajz stb.

Az országok között az első helyen, csakúgy, mint az előző években, a Szovjetunió áll 4608 fordítással. Második helyen következik Németország: 2041, harmadik Franciaország: 1419, Japán: 1413, Olaszország: 1407, Csehszlovákia: 1254, Németalföld: 1225, Svédország: 1096, Románia: 1089. A Szovjetunió kimagasló eredményei csak még vitathatatlanabbakká válnak sokaknak, ha az UNESCO kiadványában is olvashatják. A többi régi kultúrájú

ország mellett az élvonalban szerepel a több nemzetiségű két népi demokrácia, és két művelt kis nemzet, melyeknek nyelve nem világnyelv. Az Egyesült Államok a sorban a tizenkettedik, Nagybritánia a tizenhetedik. Még akkor is meglepő ez a két hely, ha figyelembe vesszük, hogy mindkét országban *egy* nagy világnyelven beszélnek. Hazánk a huszonötödik helyen áll Argentína és Törökország között. A kulturális elmaradottság és gyarmati elnyomás tükröződéséről kiemelhetnénk még olyan adatokat, hogy a 76 millió lakosú Pakisztánban csupán 26 művet fordítottak le, vagy hogy a 3,2 milliós Haiti bennszülött lakossága 1 fordított művet kapott az egész év folyamán. S a sort még folytathatnánk tovább, megvizsgálva más kérdéseket is.

A lefordított művek szerzőinek sorát vizsgálni legalább ilyen érdekes. Noha csak egy esztendő anyagáról van szó, a sorrend mégis nagyjából azonos a világ különböző könyvtáraiban végzett olvasmány-vizsgálatok eredményével. Első helyen LENINT találjuk, 278 fordítással (185 a Szovjetunióban). Második Jules VERNE 121 könyvvel (30 Spanyolországban, 12 a Szovjetunióban). A harmadik helyen áll SHAKESPEARE 120 fordítással. Három orosz szerző jön a sorban, TOLSZTOJ: 94, DOSZTOJEVSZKI: 82, és GORKIJ: 78. A további sorrend elég meglepő: Agatha CHRISTIE: 76, ENGELS: 72, SIMENON és MAUGHAM: 67. 60-nál több fordítással szerepel DUMAS, BALZAC, MARK TWAIN és DICKENS. 50-nél többel MARX, HEMINGWAY, JACK LONDON, PEARL BUCK és HUGO. A továbbiak CRONIN, GOETHE, STEVENSON, TAGORE, STEINBECK, CONAN DOYLE, H. CH. ANDERSEN, a GRIMM testvérek, CSEHOV, TURGENYEV, BROMFIELD és CERVANTES. A *Biblia* 1957-ben 113 kiadásban jelent meg, az *Ezeregyéjszaka meséi* 37-ben.

A névmutatóból következtetve 106 magyar szerző szerepel a kötetben. Ebből 1 szerző műve Magyarországon jelent meg — RÁBY MÁTYÁS életrajza — 26 pedig

romániai szerző, 6—7 magyar nevű szerzőnek pedig már nem magyarból fordították más nyelvre a műveit.

A magyarból fordított művek szerzői változatos képet mutatnak. LUKÁCS György, TÓTH Tihamér, MOLNÁR Ferenc, MÓRICZ Zsigmond, VASZARY Gábor és TOLLAS Júlia (romániai gyermekkönyv-író) hat-hat kötetrel szerepel. BEKE László (ellenforradalmi napló), JÓKAI Mór és ZILAHY Lajos következik öt-öt kötettel. Kevesebb, de legalább két fordítással található BALÁZS Béla, BARTA Lajos, CSANÁDI Árpád, FEJTŐ Ferenc, HARSÁNYI Zsolt, ILLYÉS Gyula, JUSTH Béla, KARINTHY Ferenc, MÓRA Ferenc, PETŐFI, PÉTER Rózsa (jóformán az egyetlen lefordított szakkönyv CSANÁDI mellett), TABI László, VERES Péter.

A nem magyarul író magyarok között ORCZY Emma az első 14 fordítással, következik Mc Kinley KANTOR 6, MIKES György 5, MENDE Tibor és ARNÓTHY Krisztina 4—4 és KERÉNYI Károly 3 fordítással. Úgy gondolom, a Széchenyi Könyvtár szerzeményezési osztályának alaposan végig kell tanulmányoznia ezt a jegyzéket.

A kötet hiányossága — végül ezt is el kell mondani —, hogy csak az UNESCO tagállamainak adatait közli. A Kínai Népköztársaság adatai ezért nem szerepelnek, s ugyanígy hiányzik a többi ázsiai népi demokratikus ország is. 1957 nem volt teljes értékű békés esztendő a könyvkiadás szempontjából, a magyar események és az egyiptomi háború, a kubai, algériai, indonéziai harcok éve volt.

Visszatérve a bevezetésre: könyvtárosok ezt a bibliográfiát úgy vehetik a kezükbe, mint nagyon érdekes, sok mindenre tanító és figyelmeztető szakmai olvasmányt. Gondos szerkesztése és jól rendezett nyomdai kiállítása is példamutató.

MARÓT MIKLÓS

Biblioteka Narodowa w latach 1945—1956. Warszawa, 1958. 243 l., 7 t.

A varsói Nemzeti Könyvtár alapítási éve — 1747 — egybeesik a ZALUSKI-család könyvtárának a nyilvánosság számára történő megnyitásával. A lengyelek nemzeti könyvtára tehát 6 évvel előbb jött létre, mint a British Museum, és 50 évvel előbb, mint a francia Nemzeti Könyvtár. A politikai helyzet alakulása folytán azonban a Köztársasági Zaluski Könyvtárat 1794-ben elkobozták. Ezáltal Lengyelországot megfosztották nemzeti kultúrájának e szépen fejlődő kincsestárától. Az ország népe azonban annál

féltebb gonddal vette oltalmába a megmaradt irodalmi termékeket. Ezekből a töredékekből jöttek létre a poryeki, pulavai, zamosci, korniki, wilanóvi és opinogóriai gyűjtemények, bár ezek lényegében véve főúri magánkönyvtárak voltak, már kialakításukkor az a gondolat érvényesült, hogy ezekből szélesebbkörű nemzeti jellegű gyűjteményt kell létrehozni. Az 1830. évi novemberi felkelés leverése után az emigrációval együtt külföldre „vándorol” a ZALUSKIak eszméje is. Ennek alapján születik meg a párizsi lengyel Nemzeti Könyvtár és a rappersvillei lengyel Nemzeti Múzeum.

Egy lengyel „bibliotheca patria” gondolata — melyet oly híven ápoltak a szolgaság napjaiban — azonban csak akkor valósulhatott meg, amikor Lengyelország ismét visszanyerte állami függetlenségét. Egy lelkes hazafi, a félig könyvtáros, félig könyvkereskedő Stefan DEMBY volt az, aki elébe vágva azoknak az elméleti vitáknak, hogy milyennek kell lennie a létrehozandó nemzeti könyvtárnak, és hogy a meglévő lengyel könyvtárak közül melyik tölthetné be ezt a szerepet, 1918-tól gyűjteni kezdte a könyveket egy országos intézmény számára. A jogilag még nem létező könyvtár állománya rendszeresen gazdagodott, mégpedig vásárlás és ajándék útján egyaránt. DEMBY közbenjárására a nyomdák 1927 augusztusától kezdve ingyenes kötelezpéldányt küldenek a jogilag még mindig nem létező Nemzeti Könyvtárnak. Még ugyanazon év szeptemberében a könyvtár közreadja *A köztársaságban kiadott nyomtatványok hivatalos jegyzéke c.* kiadványát — forma szerint azonban csak 1928 elején jött létre a Köztársasági Elnök 1928. február 24-i rendeletével. Épülete még nem volt, a Kereskedelmi Főiskola épületében biztosítottak elhelyezést a Nemzeti Könyvtár számára. 1930 őszén a Könyvtár el is foglalta az új épület egy részét, jóllehet az már akkor sem elégítette ki a szükségleteket és a szervezeti szabályzatban előirányzott fejlesztésből várható helyigényeket. Új helyiségeket kellett tehát bérelni. Ez az ideiglenes állapot mindmáig fennáll, és a második világháború után a Nemzeti Könyvtárra háruló új központi feladatok folytán még csak súlyosbodott. 1956-ban a Könyvtár különböző osztályai a város öt különböző részén székelték, idegen intézményekkel „társbérletben”; csak 1957-ben kezdték meg a Krasiniski Könyvtár Nemzeti Könyvtár céljára való átalakítását, ahol kb. 2½ millió kötet befogadására alkalmas modern raktár épül.

A második világháború tombolása folytán elpusztult a Nemzeti Könyvtár csak-

nem valamennyi kézírata, régi nyomtatványa, metszet-, zene- és térképgyűjteménye, valamint az ún. rappersvillei gyűjtemény. A helyreállítást 1945 áprilisában kezdték meg, és akkor derült ki, hogy a könyvtár régi anyagából csak az 1800. év után kiadott könyvek egy kis része és a lengyel folyóiratok gyűjteménye maradt meg. Nem voltak sem katalógusok, sem leltárkönyvek. A legfontosabb feladat a Nemzeti Könyvtár elhurcolt, szétszóró anyagának visszaszerzése és a hiányzó kötelempéldányok kiegészítése volt. Ez jó részben sikerült is, de az így begyűjtött anyag gyakorlatilag használhatatlan volt, mert semmiféle nyilvántartás nem állt rendelkezésre. Szerencsés véletlen folytán azonban megtalálták a régi katalóguscédulák egy másodpéldányát, amelyet annak idején szakkatalógus céljára készítettek. Ennek segítségével 1946. április 1-re elkészülhetett a nem periodikus művek betűrendes katalógusa. Nyomban megnyithattak egy ideiglenes olvasótermet és folytathatták a katalógizálást. Az előrehaladott szervezési munkák lehetővé tették, hogy 1946 elején néhány fontosabb osztály már meg is kezdje munkáját. Az év végén számbavették a könyvtár állományát, és az 1939. március 31-i (utolsó háború előtti) beszámolójelentés adataival összehasonlítva megállapították a háborús veszteségeket. Elvesztett, elpusztult, eltűnt stb. kb. 39 000 kézirat, kb. 50 000 db. régi könyv, kb. 100 000 kötet 1800 után kiadott könyv, 60 000 egység metszet, 10 000 db. térkép és kb. 25 000 zenemű.

A régi, 1938. évi szervezeti szabályzat helyébe 1950. aug. 3-án új, Lengyelország új társadalmi rendszerének jobban megfelelő ideiglenes statutum lépett életbe. Ennek alapján a Könyvtár szervezetét egy sor új osztállyal bővítették, és továbbfejlesztették a Bibliográfiai Intézetet, mely 1951-ben — saját kis nyomdájában — megkezdhette a nyomtatott katalógusok készítését.

Az ideiglenes szervezeti szabályzatot a Lengyel Minisztertanács 1954. évi augusztus 19-én kelt törvényerejű rendeletével életbeléptetett végleges statutum váltotta fel. Az új szervezeti szabályzat rögzítette a Nemzeti Könyvtár működésének elveit. Ennek értelmében a Nemzeti Könyvtár állami központi könyvtár és tudományos intézmény, mely három fő részből áll: Könyvtárból, Bibliográfiai Intézetből, Könyv- és Olvasásügyi Intézetből. Ez utóbbi a könyvtártudományi és módszertani központ szerepét tölti be. A szervezeti szabályzat egy sor új feladatot bízott a könyvtárra. A Könyvtárnak tevékenyen részt kell vennie a könyvtárak és a tudományos élet közös munkájában, meg kell szerveznie a könyvtárak közti együttműködést, — különösen a központi katalógusok és a bibliográfiai tájékoztatás területén; megbízást kapott továbbá arra, hogy felügyeletet gyakoroljon az ország különböző könyvtáraiban levő, rendkívül értékes gyűjtemények felett. Feladatául tűzték ki a közművelődési, iskolai és szakmai könyvtárak módszertani és bibliográfiai segítségét, a nemzetközi kapcsolatok ápolását, tapasztalat- és kiadványcsere szervezését. Munkáját a Tudományos Tanács segíti.

A bevezetés és a történelmi visszapillantás után részletes ismertetést kapunk a Nemzeti Könyvtár említett hárcm fő részének — a tulajdonképpeni Könyvtárnak, a Bibliográfiai Intézetnek és a Könyv- és Olvasásügyi Intézetnek — 12 évi tevékenységéről. Külön fejezetek tárgyalják a Nemzetközi Kiadványcsere Iroda, a Mikrofilm Állomás, az Államosított Könyvek és Főlépéldány Osztály, a Katalóguscédula Elosztó, a Nyomda, a Kötészet és a Kiadványcsoport, valamint az Igazgatási és Költségvetési Csoport munkáját. A Könyvtárról szóló fejezetben belül részletes képet kapunk az állományhelyzetről, a gyarapítás módjairól és fejlődéséről, valamint a feldolgozásról.

Állományhelyzet 1956. december 31-én: könyv — 453 722 kötet, folyóirat — 121 021 kötet, kisnyomtatvány — 183 063 db, duplumkönyv — 64 059 kötet, duplum folyóirat — 12 737 kötet, feldolgozatlan könyv — 700 000 kötet, feldolgozatlan folyóirat 100 000 kötet. Kiemelendő a Bibliográfiai Intézet Könyvtudományi Dokumentációs Alosztályának kezelésében levő könyvtudományi gyűjtemény, mely 21 000 kötetből áll, és saját betűrendes, illetve szakkatalógussal rendelkezik.

A gyarapítás döntő súllyal a kötelempéldányokból történik, de jelentős szerepet játszik a nemzetközi csere is. Így például 1956-ban a Lengyel Nemzeti Könyvtár 45 ország 225 intézményével állt cserekapcsolatban, és 7149 kötet könyvet, illetve 972 kötet folyóiratot szerzett csere útján. A Hírlaposztály 1948-ban vált le a Modern Nyomtatványok Osztályáról. A Hírlaposztály 1956-ban kb. 70 000 kötet folyóiratot katalógizált, és kb. 200 000 kötetet dolgozott fel az államosított anyagból. Létszámok: Gyarapítási Osztály — 15 fő, Modern Nyomtatványok Osztálya — 52 fő, Folyóirat Osztály — 22 fő, Tárgyi Katalógusok Osztálya — 14 fő, Raktári csoport — 10 fő.

A tájékoztató szolgálatot a 9 főből álló Tudományos Tájékoztató Osztály látja el. A központi katalógus a Kurrens Külföldi

Folyóiratok KC-jából, a Lengyel Könyvtárakban levő Folyóiratok KC-jából és a Külföldi Könyvek KC-jából áll. Az együttes létszám összesen 6 fő (ebből 2 állandó és 4 alkalmi dolgozó).

A Különgyűjtemények című fejezet a Régi Nyomatványok Osztályáról, a Régi Könyveket Gondozó Központtól (állománya 90 870 kötet, létszáma — 8 fő), a Kéziratosztályról (állománya 7492 kötet, létszáma — 6 fő) a Zeneműosztályról (állománya 22 224 kötet, létszáma — 2 fő), a Grafika Osztályról (állománya 34 379 db, létszáma — 3 fő), a Térképosztályról (állománya 12 094 db, létszáma — 2 fő) szól.

A Bibliográfiai Intézet munkájának ismertetésénél külön tárgyalják a Kurrens Általános Bibliográfia Osztálya (14 fő), a Kurrens Szakbibliográfia Osztálya (17 fő), a Retrospektív Bibliográfia Osztálya (12 fő), majd a Könyvtudományi Dokumentációs Alosztály (7 fő), a Bibliográfiaelméleti és Szervezési Osztály (9 fő), a Központilag Nyomatott Katalóguscédulák Alosztálya (4 fő), az Ajánló Bibliográfia Osztálya (12 fő) és végül a Kiadványstatisztikai Alosztály (3 fő) tevékenységét.

A Könyv- és Olvasásügyi Intézet lényegében 1955 áprilisában alakult. Az előirányzott négy osztály közül eddig három működik: az Olvasáspropaganda, és Olvasásszervezési Osztály (12 fő), a Módszertani és Instruálós Osztály (6 fő) és végül a Könyvtártudományi Osztály (3 fő). Az Intézet Könyvtártudományi kutatásokkal, a közművelődési, szak- és iskolai könyvtárak módszertani segítségével, illetve a könyvtárosok képzésével és továbbképzésével foglalkozik.

A Nemzetközi Kiadványcsere Iroda (6 fő) összesen 111 országnak küldött lengyel kiadványokat.

A Mikrofilm Állomás (személyzete 19 fő) 1956-ban 604 847 negatívot, 34 875 pozitívot, 26 125 másolatot és nagyítást, ill. 2115 fotóreprodukción készített.

Az Államosított Könyvek és Fölőspéldány Osztály (10 fő) állománya 1956. december 31-én 92 221 kötet. A Katalóguscédula Elosztó (9 fő) 1956-ban 1575 könyvtárnak 4 613 750 cédulát küldött ki. A nyomda (6 fő) 1951—1956-ban globálisan 92 300 példányt és kb. 44 000 000 db. katalóguscédulát állított elő. A kötetzet (12 fő) 1956-ban 4536 kötetet, 3596 dobozt és 10 245 tékát készített. A könyvkonzeráló laboratórium 7 fővel dolgozott.

Lengyelország Nemzeti Könyvtárának együttes személyzeti létszáma: 307 könyvtáros (tudományos és műszaki személy-

zet), 25 adminisztratív személyzet, és 70 főből álló segédszemélyzet.

A varsói Nemzeti Könyvtár 1945—1956. évi munkájáról szóló bő és részletes beszámoló jelentés a könyvtár dolgozói együttes tevékenységének eredményeit tükrözi. A kép teljességéhez azonban hozzátartozik a könyvtár munkatársai által publikált írások jegyzéke és a Nemzeti Könyvtár kiadványainak bibliográfiája is. A kiadványok bibliográfiája először a folyamatosan megjelenő munkákat — folyóiratokat, majd a könyv alakú publikációkat és egyéb jellegű kiadványokat sorolja fel.

A jelentés zárórészének címe: „A Nemzeti Könyvtár Bibliográfiája”. Ebben, évenkénti részletezésben, felsorolják azokat a jelentősebb önálló írásokat, illetve szemelvényeket és hivatalos rendelkezéseket, amelyek a Nemzeti Könyvtárról szólnak. Ezenkívül felvették a folyóiratokban és napilapokban közreadott jelentősebb cikkeket is, így dokumentálva az időszaki, illetve a napi sajtó érdeklődését az ország Nemzeti Könyvtára iránt.

A jelentést 16 fényképfelvétel teszi tartalmasabbá és szemléltetőbbé.

PAPP SÁMUEL

Ročenka Universitní Knihovny v Praze 1956, 1957. Praha, 1958. Státní pedagogické nakladatelství. 260 l. 11 t., 239 l. 9 t. (Edice Universitní Knihovny v Praze. Red. Jan Petrmichl.)

Csehszlovákia legnagyobb és legrégebb tudományos könyvtára, a prágai Egyetemi Könyvtár nagy múltjához méltó évkönyv kiadását kezdte meg. Az eddig megjelent két kötetet tartalmának változottsága, cikkeinek színvonala és a nyomdai kiállítás szépsége a legjobb könyvtártudományi kiadványok színvonalára emeli. Mindkét kötetben 11—11 tanulmány található, átlag egy-két ív terjedelműek. Ezekhez csatlakoznak rövid közlemények az egyes könyvtári osztályok életéről, a bennük őrzött egyes értékes darabokról; végül következik a könyvtár működéséről szóló évi jelentés. A cikkek négy nyelven közölt kivonata (orosz, francia, angol, német) és gazdag illusztrációs anyag zárja a köteteket.

A tanulmányok során helyet kapnak bibliográfia-elméleti kérdések, a könyvtár működésével kapcsolatos problémák, a könyv- és kéziratkonzerválás új módszerei, de túlnyomó részük (az 1956-i kötetben 11-ből 7, az 1957-iben 11-ből 8) történeti vonatkozású tárgyat dolgoz fel: az Egyetemi Könyvtár történetéről, a könyvtárban külön egységként őrzött régi könyvtárakról, illetve azok összegyűjtőiről,

nyomdászattörténetről, kodikológiáról stb. Ami a tanulmányok íróit illeti, az első évkönyv szerzői mind a könyvtár dolgozói közül kerültek ki, a második kötet munkatársai közt már szép számmal találhatók olyanok is, akik más prágai intézményekben dolgoznak, így tehát az évkönyv túl-emlekedik egy könyvtár körén, és mintegy reprezentatív kiadványává lesz a csehszlovák könyvtárügynek.

Az első évkönyv — PETRMICHL bevezető sorai után — K. GROH cikkével kezdődik: *Az Egyetemi Könyvtár a csehszlovák népi demokratikus köztársaságban*. Arról a hatalmas fejlődésről számol be, amit az EK a második világháború, főleg pedig 1948 óta futott be. Az állomány és forgalom nagymértű emelkedésén, az olvasószolgálat javításán kívül 1954 óta számos országos feladat ellátása is erre a könyvtárra hárul, amely a tudományos könyvtárak számára kiadott szervezeti szabályzat értelmében Csehszlovákia központi tudományos könyvtára, az ajánló-bibliográfiai kiadója, a külföldi csere és kölcsönzés központja, a tudományos könyvtárak központi koordináló szerve, a kül- és belföldi tudományos információ lebonyolítója, a könyvvédelem és konzerválás-restaurálás központja. Ha figyelembe vesszük, hogy eközben a létszám mindössze 16%-kal növekedett, még a legracionálisabb szervezéssel is nehéz elképzelni, hogy ne következzenek be a munka minőségének veszélyeztetése. Bizonyára ez a fölismerés vezette a könyvtárat abban, hogy 1956 óta a fő hangsúlyt a minőség javítására fordították a feladatok további halmozása helyett.

J. JIRKOVSKÝ az EK olvasói szolgáltatásainak differenciálásáról ír. A szocialista prioritás elvét vezették be: elsőbbségük van azoknak, akik a társadalom számára értékesebb munkát végeznek. Ennek megfelelően három csoportba sorolják az olvasókat, három külön olvasóteremben, megfelelő különbségekkel a kiszolgálás gyorsasága, a kikölcsönözhető könyvek száma és régisége tekintetében. — J. BLEHA az ajánló-bibliográfiák problémájával foglalkozik. — M. HAVRÁNEK a csehországi munkásmozgalom kezdeteinek eddig fölhasználatlan forrásaira mutat rá azokban a régi munkásegyleti statutumokban és vállalati munkaszabályokban, amelyek az EK állományában találhatók. — A konzerváló műhely kitűnő vezetője, J. VYSKOČIL a papírkonzerválás néhány technikai problémájáról és új módszereiről számol be: hidrofobizáció, megszenesedett papír kezelése, újságpapírkonzerválás. Az utóbbiról azonban megjegyzi, hogy költséges voltánál fogva a jövő számára sok

költségtől kímélné meg a könyvtárakat, ha az újságokból és folyóiratokból néhány példány famentes papírra készülne. — M. ŠVOBODOVÁ L. VYČPÁLEKNEK, a könyvtár zenei osztálya megszervezőjének munkáját ismerteti. — V. PLOCEK egy XIV. századi kódexben újabban fölfedezett *Sz. Dorottya-sequentia*t mutat be, aminek a középkori cseh zenetörténetre nézve különös jelentősége van. — A. CHALOUPKA egy újonnan talált libretto segítségével megállapítja a prágai Sporek-színház 1724-ben bemutatott első operájának, az *Orlando Furioso*-nak eddig kétes szerzőjét. — F. JENÍK cikke: *Új humanista polonicák az EK-ban*. Az utóbbi évek értékes új szerzeményeiről van benne szó, többek közt olyanokról, amelyek a XVI. század közepén élt lengyel könyvgyűjtő, M. KRUPKA könyvtárából származnak, s amelyeket KRUPKA a szerző megállapítása szerint a lőcsei ferences kolostor könyveiből szerzett meg. — A középkori cseh könyvtártörténetet érinti E. URBÁNKOVÁ tanulmánya: *Koranda könyvtárának maradványai az EK-ban*. KORANDA a cseh szellemi élet jelentős képviselője volt a XV. század második felében, a XVI. század elején. Könyvei a Collegium Carolinum könyvtárába, innen a Klementinumba, s így az EK mai állományába kerültek legnagyobb részben. Szerző az eddig ismert 19 kötettel szemben már 37 kéziratot és 52 nyomtatott könyvet tudott fölismereni KORANDA egykori könyvtárából, amely jellegét tekintve még egészen középkori, s nem hasonlít a korabeli cseh humanisták könyvtáraihoz. — Az évkönyv utolsó nagyobb tanulmányát K. CHYBA írta J. J. KOMAREK római cseh nyomdászról, akinek rendkívül fáradságos munkával már 83 nyomtatványát sikerült felkutatnia. A cikk a magyar nyomdászattörténetet is érdekli annyiban, amennyiben KOMAREK, mielőtt Rómába ment volna, nagybátyjának, Zachariás Dominik AKSAMITEKNEK nyomdájában dolgozott, egy AKSAMITEK Zakariás pedig 1647—1648-ban Pozsonyban is dolgozott nyomdászként, a kettő valószínűleg ugyanaz a személy.

A második évkönyv első cikke M. PAVLIKOVÁ tollából: *A prágai Egyetemi Könyvtár K. R. Ungar igazgatása alatt*. UNGAR a prágai egyetem rektora, a Cseh Királyi Tudományos Társaság tagja, a cseh nemzeti ébredés mozgalmanak egyik jelentős képviselője volt, de mint könyvtáros is külön fejezetet jelentett az EK életében. Ő volt az, aki a RAUTENSTRAUCH részéről az egyetemi könyvtárak számára előírt hét szakhoz a bohemicák gyűjtése céljára egy külön nyolcadik szakot „Národní knihovna” csatolt, sőt a könyvtár

katalógusába azokat a bohemicákat is fölvette, amelyek nem voltak meg a könyvtár állományában, így a katalógust nemzeti bibliográfiává fejlesztette. — J. JEŽEK V. TILLE cseh filológus és mesekutató könyvtárosi működését ismerteti. — B. LIFKA F. X. ŠALDA könyvtárát mutatja be. ŠALDA mint költő és író is jelentős nevet szerzett magának, de főleg a cseh irodalmi kritikának volt vezéregyénisége. Értékes könyvtárát az EK-ra hagyta, amely különgyűjteményként kezeli. — J. JEDLIČKA arról a sokféle változatról szól, amin a csehszlovák kurrens nemzeti bibliográfia átment főnállásának négy évtizede alatt. A periodicitásnak, közlési rendnek, szakrendnek ez a folytonos váltogatása, amit itt látunk, sajnos nem vált előnyére a kiadvány használhatóságának. — J. SKOLEK a marxizmus—leninizmus klasszikusai cseh nyelvű kiadásainak bibliográfiáit ismerteti. — A. SKOUMAL két régi cseh robinzonád szerzőjének kérdését oldja meg. — M. POSTLER gondos, alapos munkával a lehető teljességig összeállítja a XVIII—XIX. század fordulójára neves cseh zeneszerzőjéről, TOMÁŠEKRŐL írt belföldi és külföldi irodalom bibliográfiáját. — V. PLOCEK, akinek a nevével az előző kötetben is találkozunk, itt most az EK kódexei alapján egy másik középkori cseh liturgikus-zenetörténeti témával foglalkozik, az ún. *Sz. Vencel responsoriummal*, amely szerző szerint egyike a legrégebb cseh földön elhangzott énekeknek. — E. URBANKOVA, akinek cikkét szintén láttuk az évkönyv első kötetében, olyan kérdéssel foglalkozik, amely a magyar történelmet is érinti. *Sz. Albán legendájáról* van itt szó, arról a fikatív magyar királyról, akinek élettörténete latin és más nyelvű változatokban a középkor kedvelt olvasmánya volt. Szerző egy XV. századi cseh nyelvű változatot fedezett föl. Minket közelebből érdekel az a megállapítása, hogy a XIV. század második fele óta a cseh kódexekben *Sz. ALBÁNT* Csehország pátrónusai közé sorolják. Ennek oka abban keresendő, hogy IV. KÁROLY császár ezt a legendáris kapcsolatot is arra használta föl, hogy fiának, ZSIGMONDNAK az útját előkészítse a magyar trónra. — A kötet két befejező cikke egy-egy könyvtáros-jubileum megünneplése.

Befejezésül csak annyit említünk meg, hogy — bár mint láttuk, a kötetek tartalma nagyon változatos — a tanulmányok témaköre mégis túlságosan az EK-ra korlátozódik, ennek a könyvtárnak a működése, ennek a könyvtárnak a története, vagy a benne őrzött dokumentumok ismertetése. Érdemes lenne a közlemények témakörét túlterjeszteni az EK probléma-

körén, általános könyvtári kérdésekre, illetőleg általános cseh könyvtártörténeti kérdésekre is.

CSAPODI CSABA

K. D. Grothusen: Die Entwicklung der wissenschaftlichen Bibliotheken Jugoslawiens seit 1945. Köln, 1958, Greven, 176 l. (Arbeiten aus dem Bibliothekar-Lehrinstitut des Landes Nordrhein-Westfalen. H. 14.)

A tanulmány a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság tudományos könyvtárügyének háború utáni fejlődését ismerteti. Le kell szögezni, hogy itt a „tudományos könyvtár” meghatározást a nálunk szokásosnál tágabb értelemben használjuk, röviden: a népkönyvtári (közmuvelődési) hálózaton kívül álló, nyilvános, tehát az összes nemzeti, egyetemi és egykori városi vagy szerzetesi könyvtárakból alakult ún. tudományos könyvtárak beletartoznak a vizsgálódás körébe. Azaz, Jugoszláviában csak két — elég élesen elhatárolható — könyvtártípusról beszélünk. Ennek ellenére az áttekintés távolról sem könnyű. GROTHUSEN nem győzi elégszer hangsúlyozni, hogy Jugoszlávia 6 köztársaság államszövetsége, és ezzel kapcsolatban összehasonlításokat tesz a nyugatnemet állam- és könyvtárszervezettel. Helyzetképéből kiténik, hogy az egyes köztársaságok könyvtárügye igen különböző színvonal és felépítés tekintetében. Végso soron ebből adódik a két fő probléma is: a színvonal-különbségek kiegyenlítése (pontosabban az elmaradottabb területek fejlesztése), valamint az elkerülhetetlen szervezeti, módszerbeli egységesítések, összehangolások keresztülvitele. A tanulmány példás rendszerességgel veszi sorra a jugoszláv könyvtárügy legfontosabb kérdéseit, kitérve a vezető könyvtárak részletes ismertetésére. (Talán csak a könyvtárak forgalmi, használati adatainak teljes mellőzését hiányoljuk.) Mi inkább a fent említett két fő kérdés szemszögéből kívánunk tanulságokat levonni.

Az eredmények azt mutatják, hogy az állam a tudomány, a népoktatás és a könyvtárügy terén a háborút követő rövid idő alatt is rengeteget tett a három déli köztársaság (Bosznia-Hercegovina, Macedonia és Montenegro) kulturális létfeltételeinek megteremtésére. A körülmények itt azt kívánták, hogy elsősorban az írástudatlanság ellen vegyék föl a harcot, és ennek megfelelően a tudományos könyvtárügyet lényegében csak 1—1 könyvtár, a déli köztársaságok Nemzeti, illetőleg Egyetemi Könyvtárai képviselik. Egészen más a helyzet a három északi köztársaságban (Szerbia, Horvátország és

Szlovénia), ahol a kulturális életnek s ezen belül a könyvtárügynek komoly hagyományai és kialakult szervezete van. Itt találjuk Jugoszlávia négy vezető könyvtárát: a belgrádi Egyetemi Könyvtárat, a háborúban elpusztult és azóta új életre kelt Nemzeti Könyvtárat, a zágrábi Egyetemi- és Nemzeti Könyvtárat, valamint a ljubljanai Nemzeti- és Egyetemi Könyvtárat. Ezeknek kiemelkedő jelentőségük van, mert szorosan vett feladataikon — és néha lehetőségeiken — túlmenő kötelezettségeket kellett és kell vállalniuk a fennálló aránytalanságok csökkentésére, és nemcsak a tudományos, de a népkönyvtárak számára is komoly segítséget nyújtaniok. A vezető tudományos könyvtárak tehát külön-külön központi feladatokat is ellátnak. Ez azután átvezet minket a második fő problémához: a szervezeti, módszerbeli eltérésekhez és az ezeknek felszámolására irányuló törekvésekhez. A helyzet számunkra elég bonyolultnak tűnik: mindig tekintettel kell lenni a köztársaságok önállóságára, valamint a történeti fejlődés során a kultúra, írásmód, sőt a nyelv terén kialakult és meglevő különbségekre. Ebből a szemszögből nézve elismerésre méltóak az elért eredmények: mint pl. a köteletpéldány-jog, könyvtárosképzés és alkalmazás kérdéseinek rendezése, az 1949-ben alakult Bibliográfiai Intézet létesítése. Kevesebb sikerrel járt a belső könyvtári praxis egyes módszereinek összehangolása, mint pl. a címléírási szabályzat, osztályozási rendszer, betűrendezés stb. kérdései. Nem tagadhatjuk, hogy ezek súlyos nehézségek, hiszen a vezető könyvtárak eljárásai széles körben hatnak, és az eltérő módszerek kiütköznek pl. a köztársaságonként külön-külön kiadott nemzeti bibliográfiákban és szakfolyóiratokban is. Ezeket a hátrányokat talán ellensúlyozza az, hogy a módszerek és nézetek többoldalú kipróbálása és megvitatása serkentőleg hat Jugoszlávia könyvtári életére. Bizonyos, hogy ezek az élénk viták — amik jellemzők az ottani könyvtárügyre — előbb-utóbb elvezetnek a leghelyesebb módszerek elfogadásához.

GROTHUSEN a háború utáni időszakot nem statikusan, hanem történeti összefüggéseiben és fejlődésében állítja élénk, és ez a szemléletmód meg is felel a témában rejlő követelményeknek: a történelmileg rövid időszak alatt elért változásoknak, eredményeknek. Sorraveszi a könyvtári élet szinte valamennyi fontosabb kérdését, mindezeket külön szigorúan a fejlődés időrendjében, kiegészítve a függelékben közreadott gazdag rendezet-anyaggal. Ezáltal a részterületek vizsgálóinak kitűnő anyagot szolgáltat. Könyvét személyes tapasztala-

tok felhasználásával írta. Láthatólag elfogulatlanul igyekezett a jogoszláv tudományos könyvtárügy fény- és árnyoldalait is bemutatni. Számunkra is — a problémák gyakori hasonlósága miatt — sok tanulsággal szolgálhat ez a rendszerező alapossága mellett színesen, érdekesen megírt könyv. S mindezeket túl élesztgeti bennünk azt az igényt, hogy a magyar tudományos könyvtárügy egészét bemutató tanulmány se várásson sokáig magára.

SCHNELLER KÁROLY

Stefan Birsănescu: "Schola latina" de la Cotnari, biblioteca de curte și proiectul de academie al lui Despot Voda. Zori de cultură umanistă în Moldova secolului XVI. București, 1957. 297 l. (Istoria școalelor la Români. Caietul III.)

DESPOT vajda, eredeti nevén HERACLIDES Jakab, ez a görög származású, kalandos életű politikus moldvai uralkodása, kulturális tevékenysége a román fejlődés egyik sokat vitatott kérdése. Erős nyugati kapcsolatait felhasználva, rövid uralkodása alatt (1561—1563) széleskörű, humanista jellegű tervet dolgozott ki, ill. valósított meg. Cotnariiban, Iași-tól mintegy 60 km-nyire egy elemi és gimnaziális fokú, a klasszikus műveltség terjesztésére hivatott „schola latina”-t létesített. Igazgatójává SOMMER János neves humanistát nyerte meg. Olasz mintára tudós társaság alapítását vette tervbe, PEUCER Gáspár, RHAETICUS György és más neves humanisták részvételével.

Kulturális elképzeléseit természetszerűen egészítette ki udvari könyvtára. Ezen a téren is a humanista példákat óhajtott követni. A könyvtár feltehetően székhelyén, Suceavában működött, azonban annak a lehetősége is fennáll, hogy a cotnari-i iskolában nyert elhelyezést. Nagysága felől nincsenek pontos adatok. Jellegét illetően SOMMERnek a könyvtár és az iskola alapításával kapcsolatban írt *Elegia X. ad principem Despotam de bibliotheca et schola instituta* c. költeményéből értesülünk: eszerint általános gyűjtőkörű, udvari, zárt körben nyilvános könyvtár volt. Könyvállománya felől adat szintén nem maradt fenn: szerzőnk egyetlen kötetről sem tudta kétségtelen hitelességgel megállapítani, hogy az a DESPOT-féle könyvtárból származik. Felsorol azonban 15 olyan kötetet, melyek jelenleg a iași központi könyvtár állományában vannak, s melyek minden valószínűség szerint DESPOT humanista könyvtárából valók.

Ez minden, nem sok, amit a kérdés alapos kutatója DESPOT könyvtáráról tud,

az adatok mégis jelentősek. DESPOT vajda könyvtára a Kárpátoktól keletre eső terület azon kevés humanista jellegű könyvtári létesítménye volt, melyről tudomásunk van. Alapítóját a török, az ortodox klérus és a bojártság semmisítette meg, a könyvtár szétszóródott, azonban DESPOT könyvtárának és iskolájának hatása nem múlt el nyomtalanul a román nép kulturális fejlődésében.

TÓTH ANDRÁS

Microcard Catalogue of the rare hebrew codices, manuscripts and ancient prints in the Kaufmann Collection reproduced on microcards. Introduced by a lecture of the late Prof. Ignác Goldziher. Bp. 1959, Publishing House of the Hungarian Academy of Sciences. 44 l., XVI t.

KAUFMANN Dávid, az Országos Rabbiképző Intézet tanára ritka értékű könyv- és kéziratárakat gyűjtött össze rövid életében. Könyvtára — feleségének, GOMPERZ Irmának halála után — a Magyar Tudományos Akadémiára szállt ajándékképpen, s most az Akadémiai Könyvtár Keleti Osztályának fontos részét képezi. WEISZ Miksa, ugyancsak az Országos Rabbiképző Intézet tanára, még 1906-ban közzétette a KAUFMANN-gyűjtemény katalógusát, de az azóta eltelt félszázadban a példányok egyre ritkábban lettek, és ma már fellelhetetlenek. Ezért tett jó szolgálatot a Magyar Tudományos Akadémia a külföldi tudományos kutatóknak, amikor újból kiadta a gyűjtemény válogatott darabjainak katalógusát abból a célból, hogy ennek alapján olcsó mikrokártyafelvételeket rendelhessenek a kéziratokról vagy könyvekről. Tudunkkal ez az első eset, hogy magyar tudományos könyvtár mikrokártya kiadvány-tervvel jelenik meg a világpiacon.

Az ízléses kiállítású kötet egyik jelentősége, hogy angol fordításban adja GOLDZISHER Ignácznak azt az előadását, amelyet a KAUFMANN-könyvtárról tartott az Akadémián 1906. ápr. 23-án (*Akad. Ért.* XVII. 1906. 306—314. l.), s amely eddig csak magyar nyelven volt meg. Az előadásban olyan javaslatok hangzottak el, amelyeket a tudomány csak most valósít meg, vagy fog megvalósítani a jövőben. A geniza-darabokról pl. azt írja (311. l.): „Ezentúl, reményem, Akadémiánk kiadványaiban is találkozhatunk a könyvtárába került okmányok megfejtésével és tanulmányozásával”. Olyan elgondolás, amely most még teljesedésbe.

A kiadvány másik jelentősége a gazdag és jól sikerült illusztrációs anyag. A VII—VIII. táblán látható a 380. számú kézirat egy-egy lapja. Apróbetűs, pergamenre írt *Máchzor* ez, mely a zsidó élet és ünnep

jeleneteit ábrázolja is. Pesaróban másolta 1481-ben Ábrahám b. Mátitjáhu TREVES. A kézirat sokszor volt kezében, de csak most jutottam a felismerésre — az illusztrációk láttán —, hogy ugyanez a kéz készítette el ugyanebben az évben a letchworthi SASSOON-gyűjtemény 23. számú *Máchzor*-kézirátát is (D. S. SASSOON: *Ohel Dawid*. I. Oxford-London, 1932. 289—293. l.). SASSOON említi a 900. számú páрмаi kéziratot is 1482-ből, mint a szóban forgó másoló munkáját.

Az 383. számú kézirat (német eredetű *Máchzor*) ünnepi csokrot vivő mezítlábos, glóriás alakja (IX. tábla) az 1423-ból származó buxheimi fametszet *Chrystophorus*sára emlékeztet. A 388. számú német *Máchzor*-kézirat sófárfúvója (XII. tábla) rokonságot tart részint a müncheni „Bayerische Staatsbibliothek” 3. számú *Máchzor*-jában ábrázolttal (Hans LAMM: *Von Juden in München*. München, 1959. 48. és 49. lapok közötti ábrán), részint a párizsi Alliance Israélite 24. számú *Máchzor*-kézirátának sófárfúvójával (*Máchánájim*. XXXIII. 1958. 69.).

Hisszük, hogy a katalógus — amelynek megjelentetése GERGELY Rezső érdeme s az Akadémiai Kiadó dícséretes vállalkozása — széles érdeklődéssel fog találkozni külföldön, s újabb reflektorral világítja meg a KAUFMANN-gyűjteményt.

SCHIEBER SÁNDOR

Molnár Zoltán: Magyar sportkönyv és folyóiratközlemény bibliográfia. 1945—1954. I. köt. [Bp. 1958], Testnevelési Tudományos Tanács. 123 l.

A Sportkiadó Sokszorosító Üzemében készült bibliográfiát a TTT kéziratként a múlt év végén adta ki. A könyv az első magyar sportbibliográfia, s mint ilyen a hazai sportirodalom történetében jelentős eseménynek tekinthető. Magyarországon a sportbibliográfia kérdésével először SZUKVÁTHY Imre, a Testnevelési Főiskola egykori igazgatója foglalkozott 1936-ban megjelent *Néhány adat a sportbibliográfia történetéhez* című tanulmányában. Művében jelentős sportkönyvészeteket és nemzetközileg is számottevő külföldi és magyar sporttörténeti munkákat ismertet. Magyar nyelvű művet hármat említ, ezek: MEZŐ Ferenc: *Az olympiai játékok története*; SIKLÓSSY László: *A magyar sport ezer éve és MISÁNGYI Ottó: Az újkori atletika története*. A felsorolt könyveken kívül kevés sportirodalmi termék került forgalomba 1945 előtt. Ez a magyar sportirodalomnak a külföldivel szemben való elmaradását élesen mutatja: pl. a Siegfried WEISSBEIN és Ernst ROTH *Bibliographie des gesammten*

Sports-ja (1911) és C. M. VAN STOCKUM *Sportbibliographie-ja* (1913) Németországban már a XX. század elején komoly sportirodalomról számolhat be. SZUKOVÁTHY Imre 1936-ban felhívta a sport- és testnevelési körök figyelmét a magyar sportbibliográfia összeállításának fontosságára. Azóta több mint húsz év telt el, míg most részben megvalósult SZUKOVÁTHY javaslata. MOLNÁR Zoltán munkája tehát úttörő jelentőségű.

A bibliográfia LISSÁK Kálmánnak, a TTT elnökének és HEPP Ferencnek, a TTT titkárnak ajánlásával kezdődik, majd az 5—7. lapon a TTT másik titkárnak, KOVÁCS Gézának előszava következik. Ezt követi a szerző tájékoztatója. A 11—18. lapon található a szerzői névmutató, amely a tételszámokra és azok jellegére betűjelzéssel (K[önyv], F[olyóirat]) utal. Találunk még egy hasznos indexet: az *Idegen nyelvű lefordított művek mutatóját*. A könyv- és folyóirat-címjegyzék a 19—122. lapig terjed.

A majdnem kétezer adatot tartalmazó bibliográfia könyv- és folyóirat-címanyagát sportágak szerint rendszerezte a szerző. Bibliográfiáját a szakcsoportokon belül évek szerint osztotta fel: könyvek és folyóiratközlemények szerint választva el adatait. A címanyag mennyiségének kétharmad része folyóiratokból kiragadott cikkek jegyzéke. Az első magyar sportbibliográfiának csak a könyvanyagából több mint 100—150 adat hiányzik, ezért a legjobb esetben is csak szelektáló munkának tekinthető. A sportágak felosztásában is több tévedés észlelhető: e szakmai hibák közé tartozik, hogy egy és ugyanazon csoportba sorolja az autó- és motorsportot a motorcsónakázással, (ráadásul a motorcsónakázásra egyetlen adatot sem mutat fel). Közül egy teljesen felesleges *Egyéb sportágak* című csoportot, amelyben összesen hat adat szerepel, közülük ötnek semmi kapcsolata nincs a sporttal, pl. BÁLINT Lajos: *A száműzött látványosság. Jegyzetek egy tanulmányhoz az artistákról*. Mi köze ennek a sporthoz? A halászat és a vadászat nem számít modern sportnak, ezért nem volt szerencsés ezeket a bibliográfiában szerepeltetni. A könyvészet szerkezeti hibája az MHK-nak külön sportágként történt szerepeltetése, mert ez az általános részhez tartozik. Nem sporttémájú adatok is bőven szerepelnek a bibliográfiában, pl. KARÁCSONY Sándor: *Demokrácia és cserkészlet*, JUSTNÉ KÉRI Hedvig: *Ósi és népi játékok*, BINÉT Ágnes: *Gyermekjátékok*, Magyar Cserkészszövetség. Az 1945—46. évi vezetőképző tanfolyamok tudnivalói. Magyar Cserkészfiúk Szövetségének alapszabálya, stb.

Bibliográfiai tévedések is fordulnak elő pl. egy adat a *Magyar Nemzeti Bibliográfiából* hibásan kiírt címekre:

MOLNÁR Zoltán bibliográfiájában:

FÖLDESSY János: *A labdarúgójáték szabályai*. A Magyar Labdarúgó Játékvezetők Testületének hivatalos szabálykönyve. Bp. 1946. Balázs ny. 102 p. (Bibl. 64. l.)

Ugyanez az adat a *Magyar Nemzeti Bibliográfiában*:

FÖLDESSY János: *A labdarúgó játék szabályai*. A Magyar Labdarúgó Játékvezetők Testületének hivatalos szabálykönyve. Minden után: Tájékoztató a labdarúgó közönség számára. (Barna Béla: *Az előnyszabály*.) Bp. 1946, Balázs ny. 102 l.

Mutassunk rá még néhány apró bibliográfiai tévedésre: könyveknél a lapszám és a p. között nem kell pontot tenni, MOLNÁR Zoltán következetesen pontot tesz. Ugyanannak a műnek különböző kiadásait nem egy helyen tünteti fel. A zárójeleket is következetlenül használja, így a szögletes és a kerek zárójelek önkényes alkalmazása zavarólag hat.

MOLNÁR Zoltán bibliográfiája mégis jelentős lépés a magyar sportkönyvészet terén, s mint ilyet örömmel üdvözlöhetjük.

KOZOSCSA ISTVÁN

Újabb hazai könyvtártudományi irodalom

Állami Könyvterjesztő Vállalat. *A Tanácsköztársaság kiküldetésének 40. [negyvenedik] évfordulójára megjelenő könyvek jegyzéke*. [Kiad. az.] —. Bp. 1959, Szikra ny.

ARDÓ Mária: *A Tanácsköztársaság színházi élete a sajtó tükrében*. (Adattár.) Bp. 1959, Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 72 l. (Színháztörténeti füzetek 27.)

(BALÁZS Sándor — PODONYI András — TAKÁCS József): *A könyvtári szolgálat jogi szabályozása*. Bp. 1958 [1959], Országos Könyvtárügyi Tanács. 303 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 2.)

(BERLÁSZ Jenő): *Kéziratok katalógizálása*. Bp. 1958 [1959], Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 112 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 3.)

BOGDÁL Ferenc: *Borsod megye néprajzi irodalma*. (Függelék: Abauj-Zemplén megye[i] nyomtatott művek, kéziratok.) Bp. 1958 [1959], Múzeumok Központi Propaganda Irodája. 93 l. ([Miskolc. Hermann Ottó Múzeum.] A Miskolci Hermann Ottó Múzeum néprajzi kiadványai 1.)

[Budapesti Egyetemi Könyvtár.] VÉRTESY Miklós: *Könyvtári kalauz*. Bp. 1959, Egyet. ny. 12 l. (Klly. a Könyv-

barátból.) ([Budapest.] Egyetemi Könyvtár. A Budapesti —. kiadványai 8.)

[Budapest.] *Budapesti 1. [első] számú] Állami Levéltár.* L. NAGY István — NAGY Lajos — WELLMANN Imre: *Buda szabad királyi főváros, Pest szabad királyi város, Óbuda mezőváros levéltárai.* (Szerk. ORT János.) Bp. 1959, Művelődésügyi Min. Levéltári Osztálya. XVIII, 400 l. (Levéltári alapleltárak [2].)

CSÁSZÁR Edit, MÁLYUSZNÉ: *A Magyar Tanácsköztársaság színiügyi iratai az Országos Levéltárban.* (Adattár.) [Kiad. a] Színháztudományi és Filmtudományi Intézet — Országos Színház-történeti Múzeum. Bp. 1959. 40 l. (Színház-történeti füzetek 25.)

[Ezerkilencszáztizenkilenc] 1919 Tanácsköztársasági eseménynaptár. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár — Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 1959, házi soksz. 14 lev.

(GOMBÓCZ István): *Az UNESCO bibliográfiai munkája.* Bp. 1958, Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 62 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 1.)

Az irodalmi modernizmus kérdéséről. Válogatott cikkbibliográfia. 1. r. Összeáll. DÉR Endre. Szeged 1959, Szegedi Tudományegyetem. soksz. 15 l. ([Szeged.] Egyetemi Könyvtár. A szegedi — kiadványai 41.)

Jó könyv — jó szórakozás. [Kiad. az] Állami Könyvterjesztő Vállalat. Bp. [1959]. 19 l.

Karacs Ferenc térképészítő-rézmetsző művész. (1770—1838). Tanulmányok. (Szerk. KÁLINFALVAI Béla. [Ill.] MENYHART József.) Kiad. a Hazafias Népfőnt Püspökladányi Községi Bizottsága. [Püspökladány] 1958 [1959]. 47 l.

Kecskemét és Kiskunság 1919 [ezerkilencszáztizenkilenc] vörös lobogója alatt. Szöveggyűjtemény egykori helyi hírlapokból. Összeáll. a Katona József Megyei Könyvtár munkaközössége: FENYVESSINÉ GÓHÉR Anna, JOÓS Ferenc, KOVÁCS Pál stb. Kecskemét, 1959, Tempo soksz. [Bp.] 132 l.

KÓHALMI Béla: *Bibliográfia.* [Kiad. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem. Utánny. Bp. 1959. 140 l.

Könyv- és könyvtártörténet. 1. [r.] [Irta] MEZBY László. [Kiad. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem. Utánny. Bp. 1959. 61 l.

Könyvek címlapja, belső elrendezése és kolofoja. Magyar Népköztársasági Országos Szabvány. MSz 3402T (59. IV.) Tervezet. [Bp. 1959], házi soksz. 11 l.

Könyvjegyzék az általános iskolák tanári könyvtárának korszerű fejlesztéséhez. 1959. Összeáll. A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium. Bp. 1959, Főv. Nyomdaip. V. soksz. 23 l.

Könyvtári osztályozás. 1. [r.] BABICZKY Béla: *Az osztályozás története és elmélete.* [Kiad. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Utánny. Bp. 1959. 132 l.

Könyvtári osztályozás. 2. r. Az Egyetemes Tizedes Osztályozás elmélete és gyakorlata. [Irta] Sz. NAGY Katalin. [Kiad. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem. 2. jav. bőv. kiad. utánny. Bp. 1959. 101 l.

(LENGYEL Lajos): *Budapesti nyomdák az ipari vásáron.* (Összeáll. —.) [Bp.] 1959, Kossuth ny. 22 l.

Magyar filmográfia. 1. r. (1931—[19] 58-ig Magyarországon készült játékfilm[ek] főcímlistái.) Összeáll. KOVÁCS Ferenc. [Közrem.] PÓR Irén. [Kiad. a] Színház-tudományi és Filmtudományi Intézet. Bp. 1958 [1959]. 242 l.

[Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.] *Microcard catalogue of the rare Hebrew codices, manuscripts and ancient prints in the (David) Kaufmann collection reproduced on microcards.* Intr. by Ignác GOLDZIEHER. Bp. 1959, Publ. House of the Hung. Acad. of Sciences. 44 l., 15 t. ([Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.] Publications of the Oriental Library of the Hungarian Academy of Sciences 4.)

A művelődési autókkal kapcsolatos feladatok. (Tervezet.) [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztály. Bp. 1959, házi soksz. 10 l. (Módszertani útmutató 30.)

(NAGY Júlia — VAGÁCS András): *Térképek katalógizálása.* Bp. 1959, Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 64 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 3.)

[Nehézvegyipari Kutató Intézet.] *Az Intézet tudományos munkatársai műveinek bibliográfiája.* 1949—1958. Veszprém 1959, [házi soksz.] 36 l. (Nehézvegyipari Kutató Intézet dokumentációs közleményei 12.)

Nem hiányozhat a termelőszövetkezetek könyvtárából. Mezőgazd. Kiadó, Bp. [1959]. [10 l.]

POGÁNY Károly — KOROM László: *Eljárás és berendezés kották nyomtatására alkalmas jénypépszerű reprodukciók előállítására.* Szabadalmi leírás. [Kiad. az] Országos Találmányi Hivatal. [Bp.] 1958 [1959]. 2 l., 1 t.

(POSONYI Erzsébet): *Kisnyomtatványok könyvtári kezelése.* (Szerk. — Sajtó alá rend. az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztálya.) Bp. 1959, Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 41 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 6.)

SCHÜTZ Ö[dön]: *Nicholas Misztótfalusi Kis and the armenian book printing.* Akad. Kiadó, Bp. 1959. 63—73 l. (Klny. az Acta Orient[alia Academiae Scientiarum] Hung[aricae]-ből.)

Szinműtárak a közművelődési könyvtárakban. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztály. Bp. 1959, házi soksz. 24 l. (Módszertani útmutató 31.)

Szűcs László: *A miniszterelnökség levéltára. (1867—1944.)* Repertórium. [Kiad. a] Levéltárak Országos Központja. [Bp.] 1958 [1959], Kossuth Kiadó soksz. 198 l. (Levéltári leltárak 8.)

Tízéves a könyvtári hálózat. [Veszprém 1959.] 38 l.

Tóth András: *Tanácsköztársasági aprónyomatványok az Egyetemi Könyv-*

tárban. Bp. 1959, Felsőokt. Jegyzeteli. soksz. 19 l. (Az Egyetemi Könyvtár kiadványai 7.)

(VÉCSEY Jenő): *A zeneművek könyvtári címleírása.* (Szerk. —. Sajtó alá rend. az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztály.) Bp. 1959, Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 48 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 7.)

WESSETZKY Vilmos: *Az óegyiptomi könyvtár.* Akad. Kiadó, Bp. 1958 [1959]. 149—160 l. (Klny. az Antik tanulmányokból.)

Összeállította: H. IZSÓ LIVIA

TARTALOM

<i>Polzovics Iván</i> : Dokumentáció és információ — Dokumentation und Information	325
<i>Osapodi Csaba</i> : A proveniencia elve a könyvtárban — Das Provenienzprinzip und ihre Anwendung in Bibliotheken	333
<i>Léces Károly</i> : A pesti magyar olvasó-kabinét megalapítása és könyvállománya — Die Gründung des Ungarischen Lesekabinetts in Pest (1792) und sein Bücherbestand	345

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Kókay György</i> : A hazai újságolvasás történetéhez	357
<i>Csatkai Endre</i> : Kazinczy Ferenc könyvtárából származó kolligátum	360
<i>Hernády Ferenc</i> : A Pressfreie Flugblätter első száma	364
<i>Hernády Ferenc</i> : Balogh Károly—Balogh Károly György	366
<i>D. Szemző Piroska</i> : Vándorló képek illusztrációnk történetében	367

FIGYELŐ

<i>Haraszthy Gyula</i> : Kóhalmi Béla hetvenötödik születésnapjára	381
<i>Jügel, Karl-Heinz</i> : Ungarn betreffende historische Literatur in der Universitätsbibliothek Jena	382
<i>Lázár Péter—Veredy Gyula</i> : Nemzetközi konferencia az Egyetemes Tizedes Osztályozásról Budapesten	387
<i>Orosz Gábor</i> : Referátumok automatikus készítése gépi úton	391
<i>Sz. Németh Mária</i> : Távkölesonzési forgalom és központi katalógusok a Német Demokratikus Köztársaságban	398
<i>Sasvári Dezső</i> : Egy üzemköltségen termelő központi tárca-könyvkötőüzem felállításának tervezete	404
Hírek : A Nemzetközi Tudományos Tájékoztatói Konferencia (<i>Szigethy Jolán</i>) — Plakátkiállítás a Szabó Ervin Könyvtárban (<i>Lakatos Éva</i>) — Könyv-konzerválási és restaurálási kiállítás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában (<i>T. M.</i>) — India és magyar kutatói (<i>Lakatos Éva</i>)	407

SZEMLE

Index translationum (Ism. <i>Marót Miklós</i>)	410
Bibliotheka Narodowa w latach 1945—1956 (Ism. <i>Papp Sámuel</i>)	411
Ročenka Universitní Knihovny v Praze (Ism. <i>Osapodi Csaba</i>)	413
K. D. Grothusen : Die Entwicklung der wissenschaftlichen Bibliotheken Jugoslawiens seit 1945 (Ism. <i>Schneller Károly</i>)	415
Stefan Birsănescu : „Schola latina” de la Cotnari (Ism. <i>Tóth András</i>)	416
Microcard Catalogue of the rare hebrew codices (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	417
Molnár Zoltán : Magyar sportkönyv és folyóiratközlemény bibliográfiája (Ism. <i>Kozocsa István</i>)	417
Újabb hazai könyvtártudományi irodalom (Összeáll. <i>H. Izsó Livia</i>)	418

Ára: 20,— Ft

Évi előfizetési ára: 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>I. Polzovics</i> : Documentation et information (Avec résumé en allemand)	325
<i>Cs. Csapodi</i> : Le principe de la provenance dans les bibliothèques (Avec résumé en allemand).....	333
<i>K. Lécés</i> : Le premier cabinet hongrois de lecture à Pest (1787), son histoire, ses fonds (Avec résumé en allemand).....	345

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Gy. Kókai</i> : La lecture des journaux en Hongrie au 18 ^e siècle.....	357
<i>E. Csakay</i> : Recueil factice provenant de la bibliothèque de Ferenc Kazinczy..	360
<i>F. Hernády</i> : Le premier fascicule du périodique »Pressfreie Flugblätter« (1848)	364
<i>F. Hernády</i> : L'identification d'un auteur hongrois figurant sous deux noms (Károly Balogh)	366
<i>P. D. Szemző</i> : La »migration« des illustrations dans l'histoire du livre en Hongrie	367

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>Gy. Haraszthy</i> : Soixante-quinzième anniversaire de Béla Köhalmi, professeur de bibliothéconomie à l'Université de Budapest	381
<i>K. H. Jügel</i> : Littérature historique relative à la Hongrie dans la Bibliothèque universitaire d'Éna	382
<i>F. Lázár—Gy. Veredy</i> : Conférence internationale sur la Classification Décimale Universelle	387
<i>G. Orosz</i> : Confection d'analyses d'articles avec l'aide de machines électroniques	391
<i>M. Sz. Németh</i> : L'organisation du prêt et des catalogues collectifs dans la République Démocratique Allemande.....	398
<i>D. Sasvári</i> : Plan d'un atelier central de reliure pour les grandes bibliothèques de Budapest	404
Nouvelles : La conférence internationale sur l'information scientifique (<i>J. Sziget</i>) — Exposition d'affiches à la Bibliothèque municipale „Szabó Ervin” (<i>É. Lakatos</i>) — Exposition de conservation et de restauration du livre à la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences (<i>T. M.</i>) — L'Inde et ses explorateurs hongrois (<i>É. Lakatos</i>).....	407

COMPTE-RENDUS CRITIQUES

Index translationum (<i>M. Marót</i>).....	410
Biblioteka Narodowa w latach 1945—1956 (<i>S. Papp</i>).....	411
Ročenka Universitni Knihovny v Praze (<i>Cs. Csapodi</i>).....	413
<i>K. D. Grothusen</i> : Die Entwicklung der wissenschaftlichen Bibliotheken Jugoslawiens seit 1945 (<i>K. Schneller</i>).....	415
<i>Stefan Birsanescu</i> : „Schola latina” de la Cotnari (<i>A. Tóth</i>).....	416
Microcard Catalogue of the rare hebrew codices (<i>S. Scheiber</i>).....	417
<i>Molnár Zoltán</i> : Magyar sportkönyv és folyóiratközlemény bibliográfiája (<i>I. Korocsa</i>)	417
Vient de paraître (<i>L. H. Izsó</i>)	418